

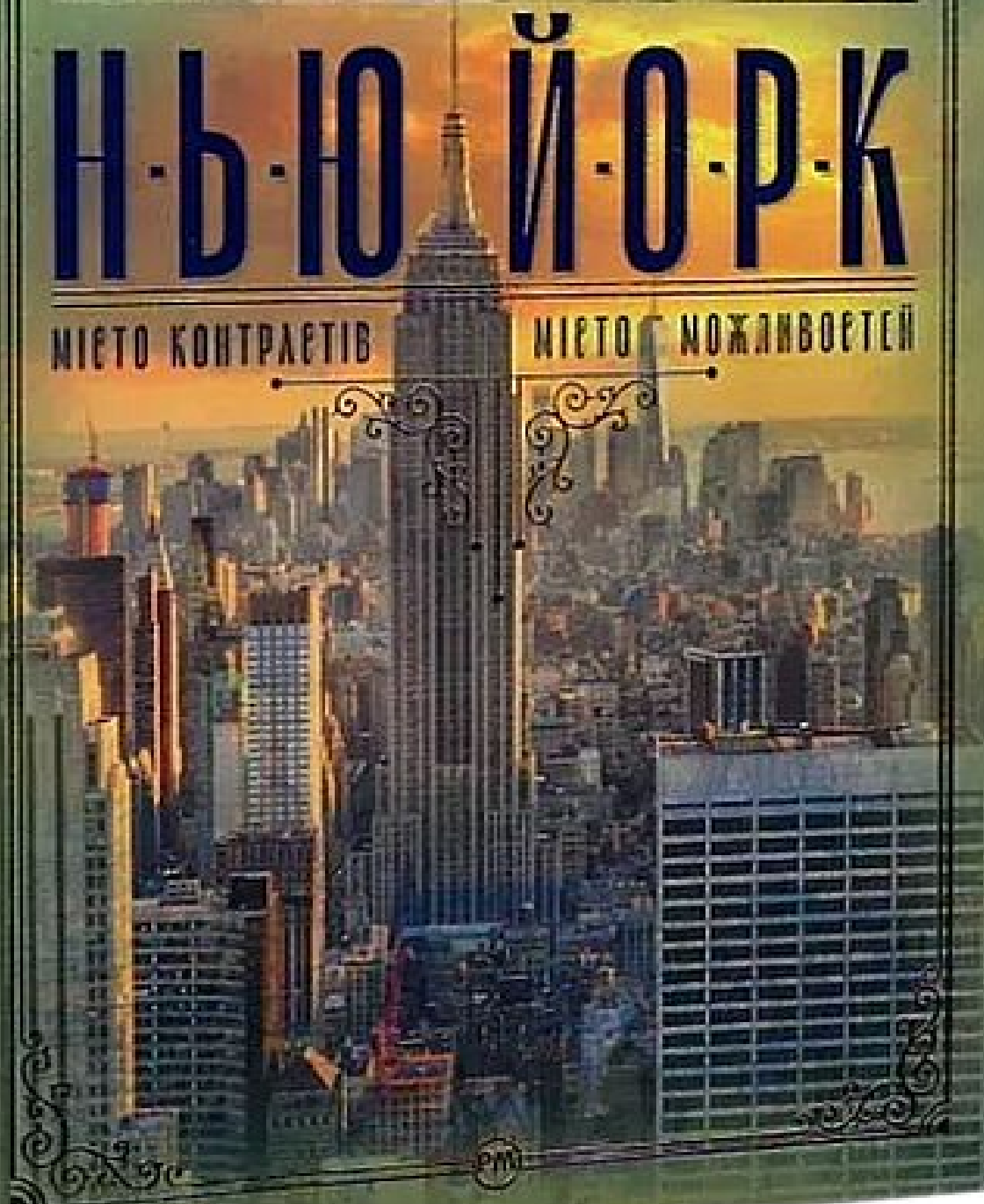
BESTSELLER NEW YORK TIMES

САВАРД РЕЗЕРФОРД

Н·Ь·Ю·И·О·Р·К

МІСТО КОНТРАСТІВ

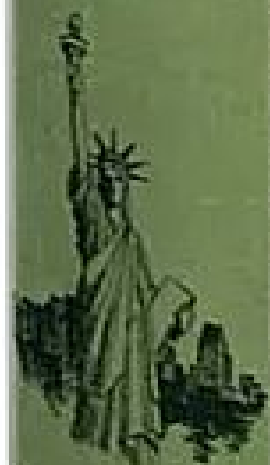
МІСТО МОЖЛИВОСТЕЙ

САВАРД
РЕЗЕРФОРД

НЬЮ-ІОРК

МІСТО КОНТРАСТІВ.
МІСТО МОЖЛИВОСТЕЙ

PM

PM

Annotation

Майстер історичних романів-бестселерів створює грандіозну, масштабну драму Нью-Йорка від заснування міста до сьогодення. Як і у своїх попередніх романах-бестселерах, Едвард Резерфорд висвітлює культурні, соціальні та політичні зрушення через життя різних за походженням і достатком родин.

Розповідаючи про переплетення долі персонажів, багатих і бідних, афроамериканців і білих, тубільців та іммігрантів, Резерфорд оживляє важливі події, які сформували Нью-Йорк та Америку: війну за незалежність, становлення міста як великого торговельного й фінансового центру, експеси позолоченого віку, вибух імміграції наприкінці XIX та на початку XX століття, випробування Другої світової війни, майже крах Нью-Йорка в 1970-х і його бурхливе відродження в 1990-х, атаки на Всесвітній торговий центр... Усюди вкраплені захопливі епізодичні ролі видатних діячів від Джорджа Вашингтона та Авраама Лінкольна до Бейба Рута.

«Нью-Йорк» — книжка, на яку чекали мільйони шанувальників Едварда Резерфорда. Блискуче поєднання романтичних епізодів з картинами баталій, сімейних драм та особистих тріумфів чудово відображає пошуки свободи та процвітання в центрі історії США.

-
- [Едвард Резерфорд](#)
    -
    -
    -
    - [Зміст](#)
    - [Передмова](#)
    - [Новий Амстердам](#)
    - [Нью-Йорк](#)
    - [Дівчина з Бостона](#)
    - [Дівчина з Філадельфії](#)
    - [Таверна Монтейна](#)
    - [Лондон](#)
    - [Ебігейл](#)

- [Лояліст](#)
- [Патріот](#)
- [Ванесса](#)
- [Війна](#)
- [Пожежа](#)
- [Кохання](#)
- [Столиця](#)
- [Ніагара](#)
- [Поза П'ятьма Кутами](#)
- [Кристал-палас](#)
- [Лінкольн](#)
- [Призов](#)
- [Місячна соната](#)
- [Заметіль](#)
- [Стара Англія](#)
- [Елліс-Айленд](#)
- [Емпайр-Стейт-білдинг](#)
- [Бруклін](#)
- [«Веррацано-Нерроуз»](#)
- [У темряві](#)
- [Пологи](#)
- [Міленіум](#)
- [Квартирні пристрасті](#)
- [Вежі](#)
- [Післямова](#)
- [Подяки](#)
- [Інформація видавця](#)
- [Примітки до електронної версії](#)
- [notes](#)
  - [1](#)
  - [2](#)
  - [3](#)
  - [4](#)
  - [5](#)
  - [6](#)
  - [7](#)
  - [8](#)

- [9](#)
- [10](#)
- [11](#)
- [12](#)
- [13](#)
- [14](#)
- [15](#)
- [16](#)
- [17](#)
- [18](#)
- [19](#)
- [20](#)
- [21](#)
- [22](#)
- [23](#)
- [24](#)
- [25](#)
- [26](#)
- [27](#)
- [28](#)
- [29](#)
- [30](#)
- [31](#)
- [32](#)
- [33](#)
- [34](#)
- [35](#)
- [36](#)
- [37](#)
- [38](#)
- [39](#)
- [40](#)
- [41](#)
- [42](#)
- [43](#)
- [44](#)
- [45](#)

- [46](#)
- [47](#)
- [48](#)
- [49](#)
- [50](#)
- [51](#)
- [52](#)
- [53](#)
- [54](#)
- [55](#)
- [56](#)
- [57](#)
- [58](#)
- [59](#)
- [60](#)
- [61](#)
- [62](#)
- [63](#)
- [64](#)
- [65](#)
- [66](#)
- [67](#)
- [68](#)
- [69](#)
- [70](#)
- [71](#)
- [72](#)
- [73](#)
- [74](#)
- [75](#)
- [76](#)
- [77](#)
- [78](#)
- [79](#)
- [80](#)
- [81](#)
- [82](#)

- [83](#)
- [84](#)
- [85](#)
- [86](#)
- [87](#)
- [88](#)
- [89](#)
- [90](#)
- [91](#)
- [92](#)
- [93](#)
- [94](#)
- [95](#)
- [96](#)
- [97](#)
- [98](#)
- [99](#)
- [100](#)
- [101](#)
- [102](#)
- [103](#)
- [104](#)
- [105](#)
- [106](#)
- [107](#)
- [108](#)
- [109](#)
- [110](#)
- [111](#)
- [112](#)
- [113](#)
- [114](#)
- [115](#)
- [116](#)
- [117](#)
- [118](#)
- [119](#)

- [120](#)
- [121](#)
- [122](#)
- [123](#)
- [124](#)
- [125](#)
- [126](#)
- [127](#)
- [128](#)
- [129](#)
- [130](#)
- [131](#)
- [132](#)
- [133](#)
- [134](#)
- [135](#)
- [136](#)
- [137](#)
- [138](#)
- [139](#)
- [140](#)
- [141](#)
- [142](#)
- [143](#)
- [144](#)
- [145](#)
- [146](#)
- [147](#)
- [148](#)
- [149](#)
- [150](#)
- [151](#)
- [152](#)
- [153](#)
- [154](#)
- [155](#)
- [156](#)

- [157](#)
- [158](#)
- [159](#)
- [160](#)
- [161](#)
- [162](#)
- [163](#)
- [164](#)
- [165](#)
- [166](#)
- [167](#)
- [168](#)
- [169](#)
- [170](#)
- [171](#)
- [172](#)
- [173](#)
- [174](#)
- [175](#)
- [176](#)
- [177](#)
- [178](#)
- [179](#)
- [180](#)
- [181](#)
- [182](#)
- [183](#)
- [184](#)
- [185](#)
- [186](#)
- [187](#)
- [188](#)
- [189](#)
- [190](#)
- [191](#)
- [192](#)
- [193](#)

- [194](#)
- [195](#)
- [196](#)
- [197](#)
- [198](#)
- [199](#)
- [200](#)
- [201](#)
- [202](#)
- [203](#)
- [204](#)
- [205](#)
- [206](#)
- [207](#)
- [208](#)
- [209](#)
- [210](#)
- [211](#)
- [212](#)
- [213](#)
- [214](#)
- [215](#)
- [216](#)
- [217](#)
- [218](#)
- [219](#)
- [220](#)
- [221](#)
- [222](#)
- [223](#)
- [224](#)
- [225](#)
- [226](#)
- [227](#)
- [228](#)
- [229](#)
- [230](#)

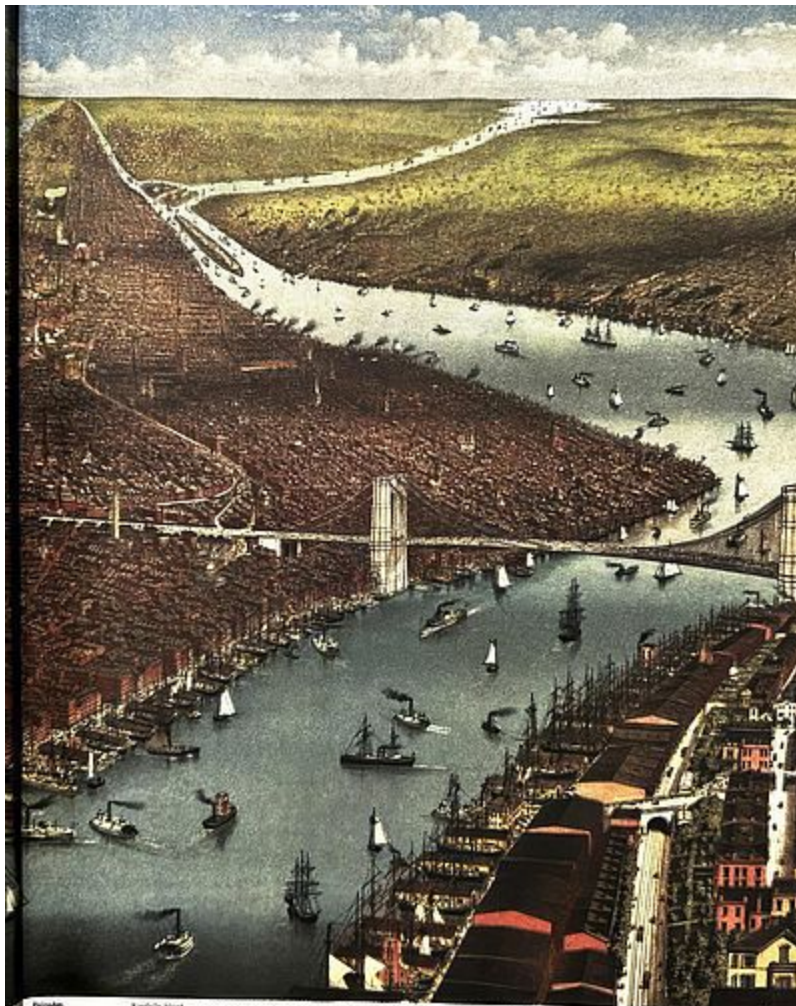
- [231](#)
- [232](#)
- [233](#)
- [234](#)
- [235](#)
- [236](#)
- [237](#)
- [238](#)
- [239](#)
- [240](#)
- [241](#)
- [242](#)
- [243](#)
- [244](#)
- [245](#)
- [246](#)
- [247](#)
- [248](#)
- [249](#)
- [250](#)
- [251](#)
- [252](#)
- [253](#)
- [254](#)
- [255](#)
- [256](#)
- [257](#)
- [258](#)
- [259](#)
- [260](#)
- [261](#)
- [262](#)
- [263](#)
- [264](#)
- [265](#)
- [266](#)
- [267](#)

- [268](#)
  - [269](#)
  - [270](#)
  - [271](#)
  - [272](#)
  - [273](#)
  - [274](#)
  - [275](#)
-

Едвард Резерфорд Нью-Йорк

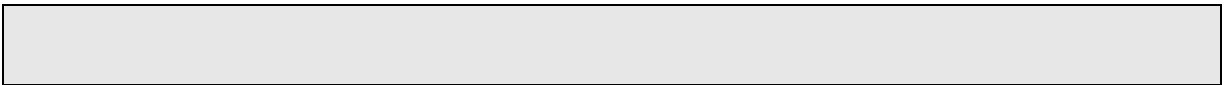

NEW YORK,

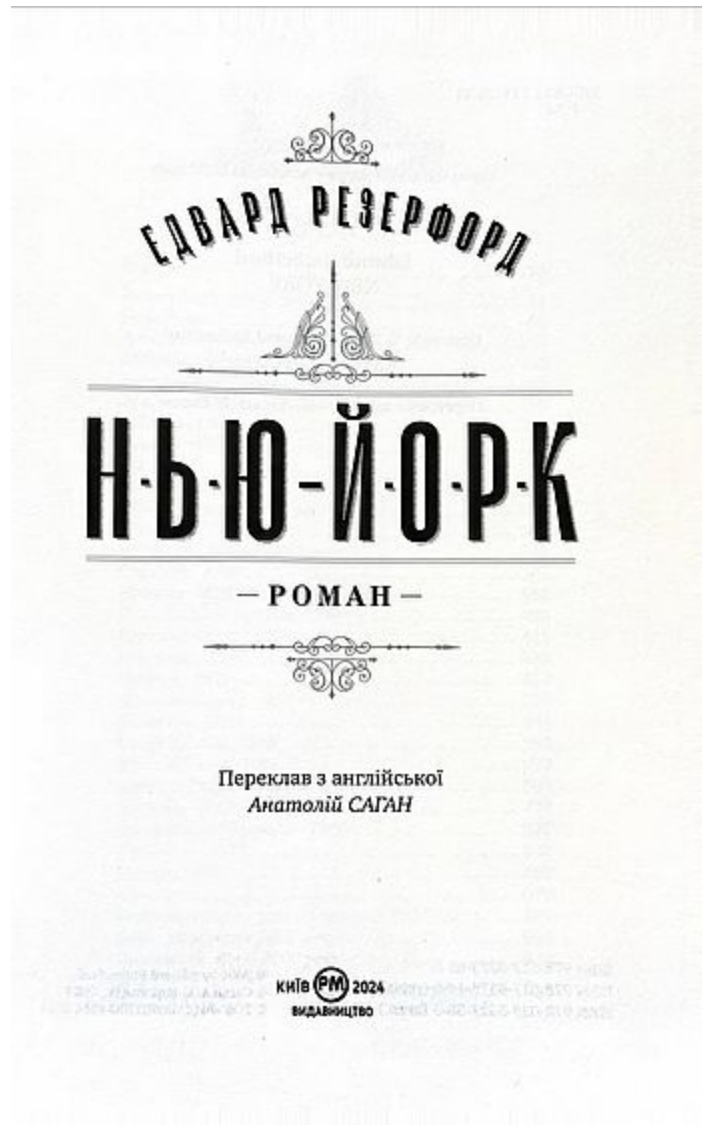

Hudson River, New York City, and the Hudson River Bridge. The illustration shows the city of New York, including the Hudson River, the East River, and the Manhattan Bridge. The city is densely packed with buildings, and the water is filled with numerous sailing ships and steamships. The bridge spans the East River, connecting Manhattan to Long Island City. The surrounding landscape is hilly and green.

NEW YORK.

*Еліно́р Джене́т Ві́нтл, із довічною подякою,
присвячую цю книжку*

УДК 821.111'06–31
Р 34

Серію «Великий роман» засновано 2022 року

Edward Rutherford
NEW YORK

Copyright © 2009 by Edward Rutherford
All rights reserved.

Переклав з англійської *Анатолій Саган*

ISBN 978-617-8373-61-0

ISBN 978-617-8373-14-6 (серія)

ISBN 978-038-5521-38-3 (англ.)

© 2009 by Edward Rutherford

© Саган А. І., пер. з англ., 2024

© ТОВ «ВИДАВНИЦТВО РМ», 2024

Зміст

<i>Передмова</i> ...	10
Новий Амстердам • 1664 • ...	14
Нью-Йорк ...	68
Дівчина з Бостона • 1735 • ...	138
Дівчина з Філадельфії • 1741 • ...	165
Таверна Монтейна • 1758 • ...	181
Лондон • 1759 • ...	195
Ебігейл • 1765 • ...	215
Лояліст • 1770 • ...	237
Патріот ...	265
Ванесса ...	270
Війна • <i>Березень 1776 року</i> • ...	282
Пожежа • 1776 • ...	308
Кохання • <i>Липень 1777 року</i> • ...	312
Столиця • 1790 • ...	380
Ніагара • 1825 • ...	388
Поза П'ятьма Кутами • 1849 • ...	400
Кристал-палас • 1853 • ...	418
Лінкольн • 1860 • ...	439
Призов • 1863 • ...	450
Місячна соната • 1871 • ...	523
Заметіль • 1888 • ...	541
Стара Англія • 1896 • ...	587
Елліс-Айленд • 1901 • ...	599
Емпайр-Стейт-білдинг • 1917 • ...	689
Бруклін • 1953 • ...	774

«Веррацано-Нерроуз» • 1968 • ... 828

У темряві • 1977 • ... 841

Пологи • 1987 • ... 865

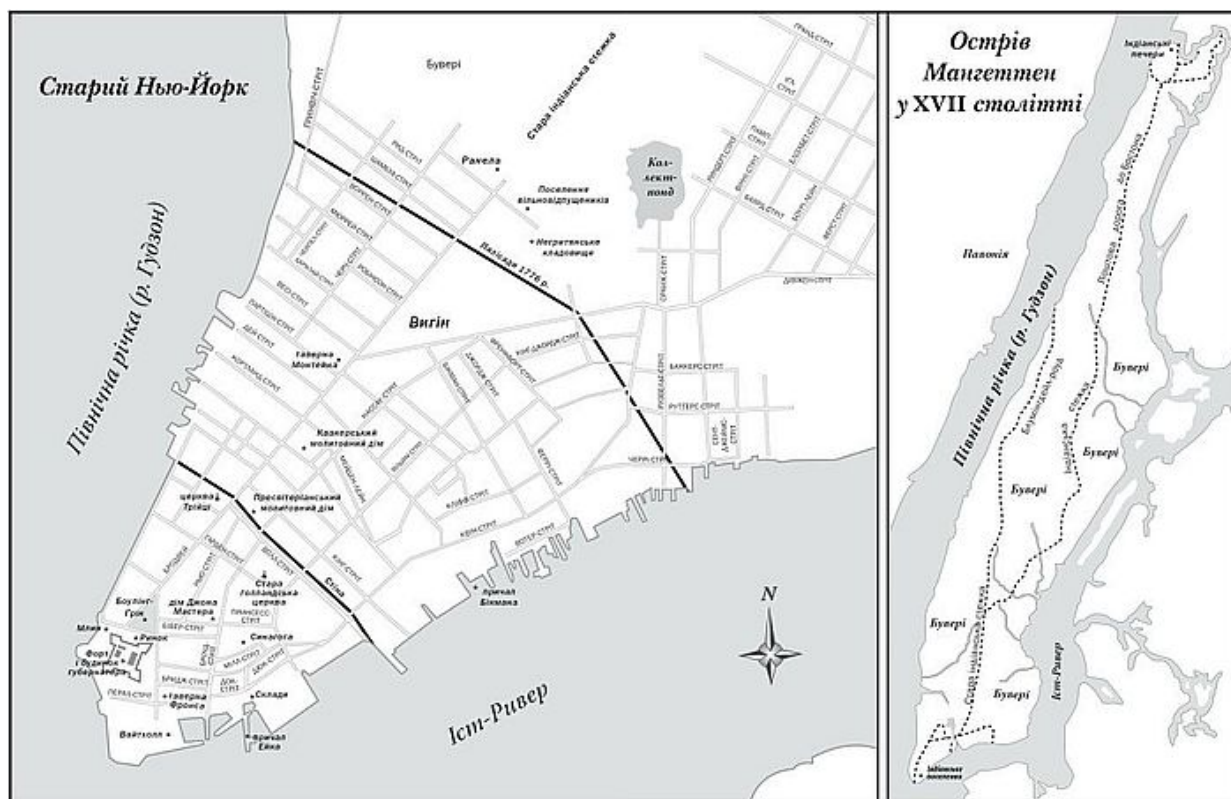
Міленіум ... 879

Квартирні пристрасті • 8 вересня 2001 року • ... 891

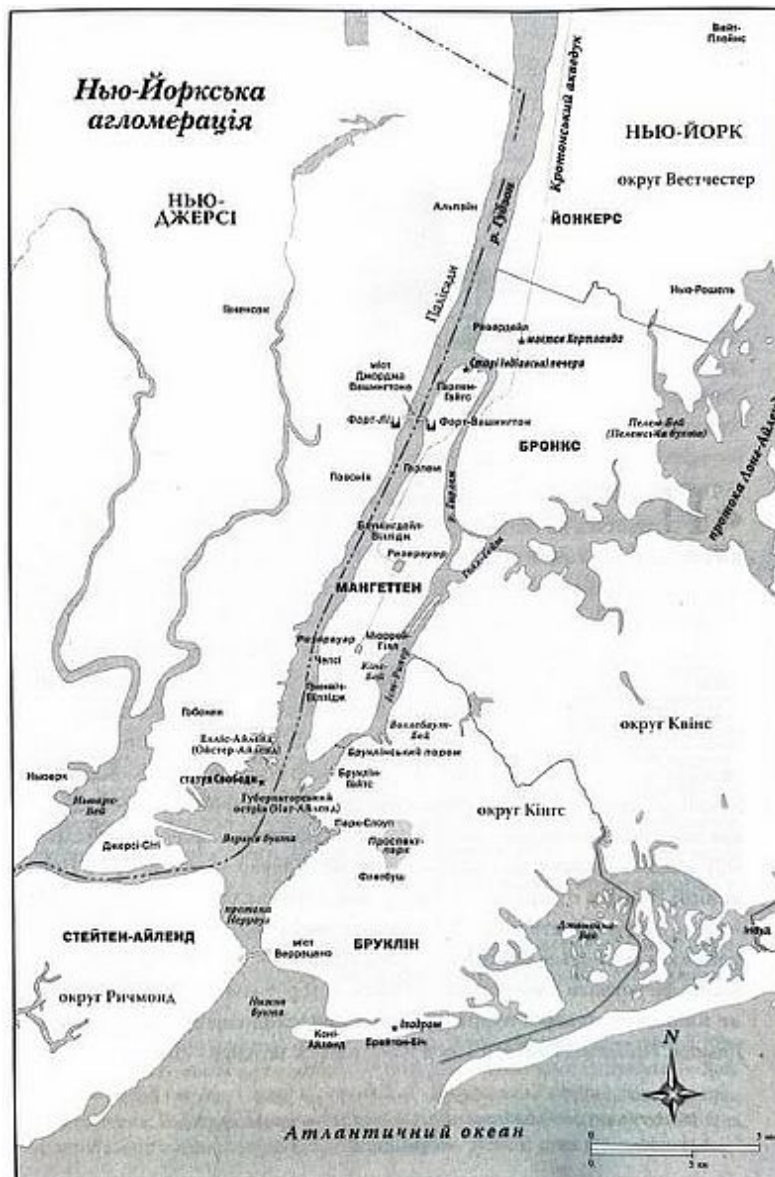
Вежі • 10 вересня 2001 року • ... 909

Післямова • Літо 2009 року • ... 930

Подяки ... 939

Передмова

«Нью-Йорк» — це насамперед роман. Усі родини, чії долі розгортаються на його сторінках, вигадані, як і їхня участь в історичних подіях, описаних тут. Але, відстежуючи від століття до століття історію вигаданих родин, я намагався поміщати їх в оточення людей та подій, які реально існували чи могли існувати.

Назви центральних родин у романі були обрані так, щоб передати їхню суть, коріння. Ван Дейк — поширене голландське прізвище, яке легко запам'ятовується. Мастер^[1] — доволі типове англійське прізвище, хоча визнаю: коли я вирішив зробити членів цієї родини торговцями та ділками з Волл-стріт, у голові сама собою спливла фраза «Володар Всесвіту». Вайт — ще одне типове для англійця прізвище. Келлер замикає півсотню найпопулярніших німецьких прізвищ і означає «шинкар». О'Доннелл — відоме ірландське прізвище, Карузо — поширене в Південній Італії, а от прізвище Адлер, яке перекладається з німецької «орел», ви зустрінете по всій Середній Європі. Якщо говорити про героїв, які з'являються епізодично, сім'я Ріверсів — вигадка, родина Альбіонів фігурувала у моєму романі «Ліс». А обрати ім'я Хуан Кампос мене надихнув відомий пуерториканський композитор Хуан Морель Кампос. Прізвища Гамблей^[2], як я знаю, взагалі не існує — це старовинне написання слова *humbly*, що трапляється в молитовниках XVI століття. Звідки взяли прізвища Ворпал і Бендерснетч, ми зрозуміємо, пригадавши вірш Льюїса Керролла «Курзу-Верзу»^[3].

Під час роботи над романом мені майже не довелося вигадувати якихось історичних подій. Подекуди, щоб зберегти темп розповіді, я спростив складні для розуміння епізоди чи нюанси, однак щиро сподіваюся, що це жодною мірою не спотворило загального історичного тла. А щодо тлумачення тих чи інших реалій, варто зробити кілька зауваг.

Індіанські племена Північної Америки. Хоча в романі й згадуються деякі тубільні племена (тапани, гакенсаки тощо), назви яких дотепер збереглися в тамтешніх топонімах, ті краї населяло таке розмаїття автохтонних народностей, що я не захотів обтяжувати читача нескінченними найменуваннями. Замість цього нерідко вдавався до поширеної практики, називаючи ці племена «алгонкіни» — за назвою мовної групи, до якої вони всі належать. Схожа ситуація і з племенами, які живуть на півночі: їх часто називають ірокезами — за мовною належністю, але там, де це доречно, виокремлюю племена, як-от могоків. Можливо, читачі здивуються, що на початку розповіді я не вживав назву «ленапе» на позначення корінних мешканців Мангеттену. Річ у тім, що це слово ввійшло до вжитку пізніше, і тому вирішив, що ліпше його не використовувати, коли розповідатиму про ті часи, в які воно нічого не означало.

Автори деяких сучасних історичних розвідок, зокрема Рассел Шорто в чудовій книжці «Острів у центрі світу», присвяченій Новому Амстердаму, наголошують, що саме голландці залишили у спадок Нью-Йорку традицію особистих і громадянських свобод. Я спробував включити цю роботу в свою розповідь, побіжно зауваживши, що громадянська незалежність має давню історію, яка в Англії та більшості країн Європи сягає середніх віків.

На початку роботи я вважав, що англійці були жорстокішими рабовласниками, ніж голландці, однак моя думка змінилася після бесід із професором Грегемом Годжесом — автором книжки «Коріння та гілля», в якій він ретельно дослідив цю тему.

Я вирішив дотримуватися тієї лінії, що лорд Корнбері, англійський губернатор, справді був трансвеститом. І кілька знаних істориків визнали слушність такого трактування.

Під час роботи над романом я істотно переглянув свої погляди на те, як змінювалися взаємини між англійцями й американцями. До цього мене спонукали бесіди з професором Едвіном Берроузом —

співавтором «Готема» та автором опублікованої у 2008 році монографії «Забуті патріоти», в якій він розглядав цю тему.

Нью-Йорк — це предмет нескінченних досліджень і одне з найскладніших міст у світі. Кожному автору, який захоче донести його багатющу історію, раз по раз доведеться страждати через муки вибору. Я ж можу тільки сподіватися, що читачам цієї книжки вдасться бодай почасти відчувати історію та проинятися духом мого найулюбленішого міста.

Нью-Йорк

Новий Амстердам

• 1664 •

Оце й була свобода.

Каное пливло вниз за течією, хвилі билися об ніс. Дірк ван Дейк кинув погляд на дівчинку й подумав: «А чи не була ця подорож жахливою помилкою?»

Широка річка, яка вабила його на північ. Високе небо, яке вабило його на захід. Країна тисячі річок, країна тисячі вершин, країна тисячі лісів. Як далеко вона простягалася? Цього ніхто не знав. Ніхто не знав напевно. Побачити її всю могло хіба що сонце над орлами, яке велично котило на захід свій диск.

Так, він знайшов тут і свободу, і кохання — у цьому безлюдді. Ван Дейк був кремезний чоловік. Він був убраний у голландські панталони, чоботи з відігнутими халявами та шкіряний жилет поверху сорочки. А коли вони стали підпливати до порту, ван Дейк надів на голову крислатий капелюх із пером.

Він уважно дивився на дівчинку.

Його дочка. Дитя гріха. Його гріха, за який, згідно з релігією, ван Дейк має бути покараний.

Скільки їй років? Десять? Одинадцять? Дівчинка так зраділа, коли ван Дейк погодився взяти її із собою в подорож. Вона мала материні очі. Мила індіанська дитина. Бліде Перо — так звали її люди. Тільки світлий колір шкіри видавав її походження.

— Скоро ми вже приїдемо. — Голландець розмовляв алгонкінською — мовою тутешніх індіанців.

Новий Амстердам. Факторія. Форт і містечко за частоколом. І все ж це був важливий пункт торгової імперії голландців.

Ван Дейк пишався тим, що він — голландець. Нехай їхня країна була невеликою, але незламні нідерландці виступили проти могутньої Іспанської імперії та відвоювали свою незалежність. Саме його народ побудував великі дамби, щоб звільнити від лютого моря величезні

ділянки родючого ґрунту. Саме морські голландці побудували торгову імперію, на яку заздрісно позирали інші народи. У ті золоті часи, коли творили Рембрандт і Вермеєр, їхні міста Амстердам, Дельфт, Антверпен, де високі гостроверхі будинки рядами шикувалися понад величними каналами, вабили художників, науковців і вільнодумців з усієї Європи. Так, ван Дейк пишався тим, що він — голландець.

Велика річка у своїй нижній течії була припливною. Сьогодні вранці був відплив — її води текли до океану. Вдень вони змінять напрямок і потечуть назад, на північ.

Дівчинка дивилася вперед, куди плів човен. Ван Дейк сидів лицем до неї, спершись на велику купу шкур (здебільшого бобрових) у центрі каное. Саме каное, довге та широке, було зроблене з деревної кори, міцної, проте легкої. Четверо індіанців сиділи на веслах — двоє спереду й двоє ззаду. Одразу за ними плів другий човен, де сиділи ван Дейкові одноплеменці. Він узяв індіанське каное, щоб перевезти весь той крам, який накупив. Пізньовесняне небо вище за течією дихало грозою, просто над ними купчилися сірі хмари. Зате вода попереду ясно блищала.

Раптом із-за хмар сяйнув промінь сонця. Річка загупала в борт човна, як індіанський барабан, немов попереджаючи про небезпеку. Легіт, легкий, як ігристе вино, пощипував ван Дейка за обличчя. Він знову заговорив. Ван Дейк не хотів завдавати їй болю, але мусив зробити це.

— Нікому не кажи, що я твій батько.

Дівчинка скосила очі на маленький амулет, який висів на її шії. Невеличке вирізьблене з каменю обличчя, розписане червоним і чорним. Почеплене догори дригом за індіанським звичаєм. І власне, логічно: беручи амулет, ти опинявся з ним лицем до лиця. Амулет на удачу. Той-що-в-Масці, Владар Лісу, бережій природної рівноваги.

Блідє Перо нічого не відповіла, тільки пильніше вдивилася в обличчя свого індіанського божка. Що вона думала? Що розуміла? Ван Дейк цього не знав.

Із-за схожих на високий частокіл скелястих круч на західному березі долинав віддалений гуркіт грому. Дівчинка всміхнулася. У ван Дейка промайнула думка: ми, голландці, нація мореплавців, не любимо грому. Він несе тільки страх і нещастя. Індіанці ж люди мудріші,

знають, що грім означає: боги, які населяють найнижче, дванадцять небо, захищають світ від зла.

Відлуння грому прокотилося над річкою та розчинилося в порожнечі. Граційним, витонченим рухом Бліде Перо відпустила талісман і підвела очі.

— Я побачу твою дружину?

Дірк ван Дейк ледь помітно зітхнув. Його дружина Маргарета не знала про його приїзд. Він не попереджав її, що повертається. Невже він справді сподівався привезти дівчинку на узбережжя й приховати її від дружини? Та він, певно, збожеволів. Ван Дейк зніяковіло відвернувся і став дивитися на річку. Вони вже досягли північної околиці вузького острова, який звався Мангеттен, і далі їх несло відпливною хвилею. Повертати назад було пізно.

Маргарета де Гроот зробила неквапну затяжку й, не виймаючи глиняної люльки із чуттєвого рота, обвела чоловіка з дерев'яною ногою оцінювальним поглядом. Цікаво, як з таким спати?

Високий, підтягнутий і рішучий, з пронизливим поглядом, він посивів і вже давно перевалив за свій екватор, але міцності йому не бракувало й тепер. Що ж до протеза, це був знак його звитяги, нагадування про колишні баталії. Хто завгодно сконав би від такого поранення, тільки не Петер Стюйвесант. Він ішов вулицею напрочуд швидко. Дивлячись на тверду, відполіровану дерев'янку, Маргарета відчула, як легенько тремтить її тіло, але він цього не помічав.

Що він подумав про неї? Вона сподобалася йому, цього Маргарета була певна. Чому б не сподобатись? Вона вродлива, повногруда жінка років тридцяти, із широким обличчям, довгим білявим волоссям. Не розповніла, як це часто буває з голландками. Вона не розгубила ні спокусливості форм, ні жіночої принадності — усе досі при ній. Що ж до звички смалити тютюн, то цим грішили чи не всі голландці незалежно від статі.

Він помітив її, зупинився, всміхнувся.

— Доброго ранку, Греет. — Греет — так її називали свої. Як і більшість голландок, Маргарета ван Дейк зазвичай називалася своїм дівочим ім'ям — Маргарета де Гроот; і саме так, на її переконання, він

і мав би до неї звертатися. Правда, він знав її з дитинства. Та навіть якщо так... Зазвичай він тримався підкреслено офіційно. Вона мало не зашарілася. — Досі самуєш?

Маргарета стояла перед власним будинком. Це був типовий голландський будинок міського типу — просте прямокутне помешкання на два поверхи, з дерев'яними стінами та гостроверхим дахом, що виходив причілком на вулицю. Цей бік будинку був прикрашений жовто-чорним орнаментом. Короткі сходи вели до масивних вхідних дверей, прикритих зверху дашком. Таким і був голландський ганок. Вікна були невеликі, але загальне враження посилював високий східчастий причілок, який так полюбили голландці, та флюгер, що вінчав будинок.

— Твій чоловік досі у верхів'ях річки? — уточнив Стюйвесант. Вона кивнула. — Коли повернеться?

— Хто його знає. — Маргарета знизала плечима. Чи їй нарікати, що чоловік у справах вештається десь на півночі? Торгівля хутром, а особливо — бобровими шкурами, набула такого розмаху, що індіанці винищили майже всю звірину. Тож ван Дейк, щоб розжитися хутром в ірокезів, нерідко мусив заглиблюватися в північні нетрі. Та все йшло як по маслу.

Але чому його так довго там носить? Коли вони тільки побралися, він відлучався щонайбільше на кілька тижнів. Та поступово ці відлуки стали довшати. Коли він приїздив додому, то був люблячим чоловіком, ніжним до неї та уважним до дітей. І все ж її не залишало відчуття, що чоловік цурається її. Он якраз сьогодні донька запитала, коли повернеться батько.

— Тільки-но зможе, — відповіла їй з усмішкою Маргарета. — Будь певна.

Та невже він її уникав? Чи не з'явилася в нього якась пасія?

Вірність багато важила для Маргарети де Гроот. Тому зовсім не дивно, що, запідозривши чоловіка в зраді, вона подумки звинуватила його в моральній слабкості та, мріючи знайти розраду в обіймах більш праведних, геть не обурилася, коли її внутрішній голос прошепотів: «От був би він такий, як губернатор Стюйвесант!..»

— Важкі тепер часи, Греет. — Обличчя Стюйвесанта не виказувало цього, але вона розчула смуток у його голосі. — Тобі відомо, що я маю ворогів.

Він довірявся їй. Маргарета відчула невеличкий приплив ніжності. Жінці захотілося покласти свою руку поверху його, та вона не посміла.

— Трикляті англійці.

Вона кивнула.

Торгова імперія голландців розкинулася від Сходу до обох Америк, але в потилицю їм дихали англійські ділки. Часом дві протестантські нації об'єднувалися проти спільних ворогів — таких католицьких імперій, як Іспанія та Португалія, однак частіше їм доводилося ворогувати. А півтора десятиліття тому, коли Олівер Кромвель і його богочестиве військо позбавили короля Карла британської корони та голови, їхнє суперництво лише загострилося. Голландці вели прибуткову работоргівлю з Африкою та Карибськими островами. Що робитиме Кромвель, було ясно як день.

«Работоргівля повинна належати Англії».

Чимало добропорядних голландців сумнівалися в моральності жорстокої торгівлі людьми. У добродесних пуритан-англійців таких сумнівів не було. Кромвель швидко відбив у іспанців Ямайку й перетворив її на цитадель работоргівлі. Коли ж чотири роки тому він помер, й англійський престол посів Карл II, ця політика не змінилася. До Нового Амстердама вже докочувалися чутки, що англійці захопили голландські рабовласницькі порти на узбережжі африканської Гвінеї. А по той бік океану подекували, що вони замахнулися не тільки на голландську работоргівлю, а й на новоамстердамський порт.

Новий Амстердам не вражав якоюсь величчю: форт, кілька вітряків, церква із загостреним шпилем. Каналець, більше схожий на заповнений водою рів, декілька вулиць із будинків зі східчастими фронтонами, скромні садки, городи — і все це за стіною, яка тягнеться зі сходу на захід через південний кінець Мангеттену. Проте містечко вже мало свою історію. За десять років до плавання «Мейфлавера»^[4] Голландська Вест-Індійська компанія, побачивши практичну цінність величезної природної гавані, заклала тут факторію. А тепер, через пів століття і бурхливих змін, і затишних періодів, тут виріс жвавий порт із розкиданими на десятки миль^[5] поселеннями. Голландці охрестили ці місця Новими Нідерландами.

І це було місто з характером. Упродовж двох поколінь голландці та франкомовні валлони — їхні сусіди-протестанти — боролися проти

панування католицької Іспанії. І здобули перемогу. Голландці та валлони спільно селилися в Новому Амстердамі. Саме валлон П'єр Мінюї (хоча голландці називають його Петер Мінюйт) сорок років тому повернув обладунки з тубільними індіанцями, придбавши в них право поселитися на Мангеттені. І це місце від самого початку просякнуте суворим, незалежним духом купців-протестантів з Валлонії та Нідерландів.

Та найціннішим тут було розташування. За армійськими мірками форт, може, і не вражав, однак він зносився над південними околицями острова Мангеттен, врізаючись у водний обшир чудової захищеної бухти. Він стояв на варті входу до великої Північної річки.

І керував ним Петер Стюйвесант.

Англійські завойовники були вже близько. Мешканці Нової Англії^[6] з Массачусетсу та особливо з Коннектикуту, з їхнім підлим губернатором Вінтропом, постійно намагалися відтяти територію, прилеглу до віддалених голландських поселень. Коли Стюйвесант звів на півночі міста міцну стіну й частокіл, новоанглійцям гречно пояснили: «Нам ця стіна потрібна для захисту від індіанців». Однак ті все чудово зрозуміли. Стіна була потрібна, щоб захиститися від англійців.

Губернатор далі дивився на Маргарету.

— Добре, якби вся річ була тільки в англійцях.

Ач, бідак. Він був надто хорошим для них, нікчемних мешканців Нового Амстердама.

Місто налічувало з півтори тисячі мешканців. Десять із шістьсот голландців і валлонів, три сотні німців і майже стільки само англійців, які зволіли жити під голландським правлінням. Решта наїхали з усіх куточків світу. Було навіть кілька євреїв. І скільки серед них було праведних, добродішних людей? На переконання Маргарети, небагато.

Вона не була релігійною жінкою. Нідерландська реформатська церква стояла на суворих кальвіністських засадах. Маргарета не завжди дотримувалась її приписів. Однак захоплювалася тими нечисленними сильними духом людьми, що жили за ними, — як-от старий проповідник Богард і Стюйвесант. Вони хоч були за порядок.

Коли Стюйвесант поклав край надмірній пиятиці в місті, заборонив кілька відверто язичницьких народних свят і намагався захистити місто від нашествия дурнуватих квакерів^[7] або жалюгідних

анабаптистів^[8], то чи багато купців його підтримало? Та майже ніхто! Складно було покластися навіть на Голландську Вест-Індійську компанію, у якій він служив. Коли з Бразилії припливла жменька євреїв-сефардів^[9] і Стюйвесант сказав їм, щоб вони шукали інше місце, компанія наказала: «Пустити їх. Вони добрі ділки».

Усі сходилися на думці, що губернатор він чудовий. Більшість його попередників були продажними йолопами. Один навіть затіяв непотрібну війну з індіанцями, яка мало не знищила колонію. Однак Стюйвесант навчився правити мудро. На півночі він прижучив англійців. На півдні швидко розібрався зі шведською колонією на річці Схюлькіл, коли та почала надокучати. Він заохочував цукроторгівлю, став завозити більше рабів. Кожен голландський корабель, який прибував сюди, для держкості був навантажений баластом — добірною голландською цеглою, з якої мурували будівлі. Вулиці тішили чистотою, у місті з'явилася невеличка лікарня, а в школі викладали латину.

І чим відплачував йому народ? Звичайно ж, чорною невдячністю. Люди ремствували на його правління. Навіть казали, що могли б обійтися без нього. Ото дурні! Чи дадуть вони собі раду з містом? У цьому Маргарета дуже сумнівалася.

Найгіршим був лукавий адвокат ван дер Донк. Йонкер, як його називали, тобто сквайр^[10]. Це він чинив каверзи за спиною губернатора, строчив листи та скарги до Вест-Індійської компанії — робив усе, щоб повалити Стюйвесанта. І заради чого? «Йонкер любить свободу», — казав їй чоловік. «Які ви всі дурні! — кричала Маргарета. — Він не любить нікого, крім себе. Дай йому хоч пів шансу — він скине Стюйвесанта й стане правити нами».

На щастя, Йонкер не спромігся повалити Стюйвесанта, але зміг хапнути великий маєток на північ від міста. Він навіть написав книжку про Нові Нідерланди — дуже незлецьку, як запевняв чоловік. Та цей негідник — дяка богу — вже помер! А мешканці Нового Амстердама й далі називали його чималенький маєток «Володіннями Йонкера», ніби він ще жив там. Однак його приклад був такий заразливий для купців, що Стюйвесант, на думку Маргарети, нікому з них не мав би довіряти.

Губернатор не зводив з неї допитливого погляду.

— Я можу розраховувати на тебе, Греет?

У неї тьохнуло серце. Вдіяти із цим вона нічого не могла.

— О, так.

Звичайно, він одружений, і шлюб його цілком щасливий. Принаймні так вважала Маргарета. Він і Джудіт Баярд жили у *bouwerie* (як називали свої ферми голландці) і були явно задоволені життям. Дружина була старшою за Петера. Вона ходила коло нього, коли той втратив ногу. Наскільки знала Маргарета, він мав лише один роман, та й то в молоді роки, ще задовго до зустрічі з Джудіт. Із невеличким скандалом. А так навіть краще, думала Маргарета. А то ще став би кальвіністським пастором, як його батько, не влаштувався б до Вест-Індійської компанії, не плавав би далекими морями в пошуках удачі.

— А твій чоловік? На нього можна розраховувати?

— Мій чоловік?

Ще б знати, де він. Десь бігає.

Що ж, доведеться все міняти. Поки його не було вдома, вона все обміркувала й склала план його майбутнього, яке її влаштовувало більше. На щастя, голландки мали набагато більше свободи та влади, аніж жінки в більшості країн. І дякувати богу, що в Голландії практикують шлюбні контракти. На Дірка ван Дейка вже очікує чіткий план — нехай лише повернеться додому.

— Авжеж, — запевнила вона. — Він зробить так, як я скажу.

— Я їду до форту, — сказав Стюйвесант. — Ти поїдеш зі мною?

Лондон. Радісний весняний день. Темза кишіла кораблями. Томас Мастер дивився на судно перед собою і намагався прийняти рішення.

У руці його був лист від брата Еліота, де йшлося про смерть їхнього батька. Том був надто чесний, щоб удавати, ніби його засмутила ця звістка. Йому було двадцять два, і тепер він був вільний.

То що ж обрати? Англію? Америку?

Ліворуч бовваніла величезна сіра маса лондонського Тауеру — незворушна, німотна. Він обернувся — і побачив над собою осудливо знесений вгору дах собору Святого Павла. Кого він осуджував? Ну, звичайно ж, його. Це, зрештою, його відправили до Лондона з ганьбою.

Тридцять років тому Адам Мастер зі Східного узбережжя та Ебігейл Еліот із Південно-Західної Англії зустрілися в Лондоні. Двоє ревних молодих пуритан зійшлися на думці, що столиця Англії — страхітне місце. На англійському троні сидів Карл I, одружений із французенкою-католичкою, намагаючись насадити в Англії деспотичні порядки, а його новоспечений посіпака — архієпископ Лод, заганяв англійців під п'яту гордовитої англіканської церкви, яка відрізнялася від папістської лише назвою. Після одруження Адам і Ебігейл кілька років прожили в Лондоні, сподіваючись на покращення.

Але для пуритан усе тільки гіршало. Тому Адам і Ебігейл Мастері поповнили численні лави переселенців до Америки.

Англіїці вже два покоління виїжджали до Вірджинії. На той час, коли шекспірівський «Глобус» ставив п'єси Шекспіра на південному березі Темзи, добра частина лондонців смалила глиняні люльки з вірджинським тютюном. Однак кількість тих, хто таки виїхав до Вірджинії, була незначною. Купка шибайголів наважилася на вояж до штату Массачусетс. З'явилися інші поселення. Втім це ще не була міграція.

Однак у другій половині правління Карла I ситуація змінилася. Пуритани почали залишати Англію. З півдня, сходу, заходу — групами, подеколи родинами, а часом цілими громадами вони сідали на кораблі та пливли через Атлантику. Рідко який тиждень минав без того, щоб там чи сям не відпливало до Америки судно. Від середини 1630-х років король так утратив близько п'ятдесятої частини своїх підданців. Джентльмени на кшталт Вінтропа^[11], заможні молоді люди зразка Гарварда^[12], купці й ремісники, робітники та проповідники, з дружинами, дітьми, слугами — всі відпливали до Америки, щоб спекатися Карла та його архієпископа. Це було перше справжнє заселення американських колоній, і відбулося воно трохи більш ніж за десять років.

Карла ця втрата, схоже, зовсім не бентежила. Ба більше, він не так втрачав, як вигравав. Замість плутатися під ногами в нього вдома, де він насаджував деспотичні порядки, переселенці робили йому послугу, розсуваючи межі його і без того величезного королівства. Хай би в якій точці безмежного американського континенту осіли англійці, вся земля однаково належатиме Англії — адже втікачі, всі до останнього, і далі

були його підданцями. Що ж до тамтешньої свободи віросповідання, то поки що вона очей не муляла, а із часом розібралися б і з цим.

Адам і Ебігейл Мастері подалися до Бостона. Сувора, а подеколи жорстока побожність тамтешніх громад була їм цілком до смаку. Зрештою, вони не прагнули віротерпимості — вони творили Царство Боже на землі. Їхній старший син Еліот став ревним продовжувачем цієї справи. Старанний, уважний, вольовий, він втілював усе, що волів би бачити в сині будь-який бостонський батько. А молодший син удався геть іншим.

Том Мастер мав біляве волосся й блакитні очі. Попри ледь випнуті зуби, він подобався жінкам. У дитинстві Том був стрункий, весь час перебував у русі та завжди щось вигадував. Досягши повноліття, він став метким красенем з різкуватими рухами. Юнак був сама енергія. Але його поведінка і його компанія захвату в рідних не викликали. Бо навіть у ті ранні дні, слід визнати, серед мореплавців і рибалок, торговців і фермерів, не кажучи вже про людей нижчого штибу, були ті, хто більше думав про гроші, які можна заробити в Массачусетсі, аніж про спасіння душі. Громада як могла нав'язувала людям свою волю, проте й відступників там теж не бракувало.

Тож молодому Томові, на превеликий жаль його батьків і брата Еліота, здавалося, була прямісінька дорога до пекла. Він не хотів учитися. Він мав здібності, але ні до чого їх не докладав. Любив зазирнути в чарчину. Лигався з різним набродом. І якось навіть пропустив недільну службу. Батько не шкодував на сина різок, та по деякім часі до нього дійшло, що річ тут не в дисципліні, не в порушених заповідях. Було в Томі щось глибинне, недсяжне для батьківського впливу.

Адам Мастер створив солідну адвокатську практику. Розжився фермою. Мав власний корабель. Еліот вивчав право, але бути хотів проповідником. Том працював помічником у торговця й виявив комерційний хист. Ну, це вже краще, ніж нічого.

Та дві події вщент розбили батькове серце. Перша сталася тоді, коли Ебігейл лежала при смерті. Вона послала Адама по другого сина й у батьковій присутності почала благодіти його зійти з кривої стежки. І, мовляв, задля його добра, і щоб самій було спокійніше вмирати — вона попросила Тома дати їй слово, що більше не вип'є ані краплини

спиртного. Може, думала мати, цей перший крок примусить сина зійти з манівців. А що ж той відповів?

— Та к бісу, мамо. Ти знаєш, я не можу цього обіцяти рідній матері на божій постелі.

Адам так і не зміг пробачити сину цю витівку. Він не сварився з Томом. Він знав, що Ебігейл такого не схвалила б. Він залишався ввічливим. І робив усе, що мав робити батько. Хоч розумів: пуття з Тома не буде.

Тож коли дев'ятнадцятирічний Том вперше злигався з дружиною морського капітана (поки той гідний чоловік був у плаванні, командуючи судном, яке належало Адаму), батько зберіг це в таємниці — заради Еліота. А юному Томові наказав негайно їхати геть із Массачусетсу. Давши сину не надто наснажливого рекомендаційного листа, він спровадив його до знайомого купця в Лондоні. Заборонивши повертатися до Америки.

Так Тома вигнали назад, до Старого Світу. Для Світу Нового він був недосить хорошим.

Лондон Тому сподобався. Підійшов йому. Хоч Кромвель із пуританами правили Англією десять років, грандіозний експеримент із керування країною без короля закінчився бедламом і воєнним станом. І до приїзду Тома англійці встигли посадити на трон сина покійного короля Карла I — Карла II. А Карл II був веселим хлопцем. Його молодший брат Джеймс, герцог Йоркський, може, був дещо пихатий і не дуже люб'язний, зате сам король був чоловіком гнучким і розсудливим. І повторити долю батька не хотів. Після років вигнання він прагнув розваг і радів, коли його підданцям теж було весело. Карл II волочився за жінками, брав участь у перегонах і відвідував театральні вистави. І щиро цікавився наукою.

Той Лондон, який побачив Том, перебував на межі двох світів: середньовічного та сучасного. З розширенням заморських володінь Британії у підприємливих лондонських торговців з'явилися фантастичні можливості розбагатіти. Заможні аристократи й джентльмени ставали законодавцями мод. Починали з'являтися різні розваги. Провівши рік у Лондоні, Том залишився дуже задоволений.

І все ж із часом Том почав тужити за Америкою. Не за Бостоном чи пуританською ріднею — за тим, що важко описати словами. За відчуттям простору, нових меж, світу, що народжується в тебе на очах.

Туга за свободою. Можливо, свободою неосвоєних територій. Том не міг цього висловити.

І тепер, коли батька не стало на світі, Том вирішив: ніщо не завадить йому повернутися

Був ще один момент, який треба було обміркувати. У Лондоні подійкували, ніби Карл II і його брат Джеймс знову зацікавились американськими колоніями. Якщо так, то це хіба не привід для такого амбітного молодого чоловіка, як Том, знову звернути на Америку увагу?

Що ж йому робити? Залишитися тут і насолоджуватися лондонськими розвагами чи податися за океан? Він може просто сказати торговцю, на якого працює, що після батькової смерті його кличе додому брат Еліот. Звісно, він швидко спакує нечисленні пожитки. Корабель, що стоїть перед ним, завтра вирушає до Бостона. У капітана для нього є місце. Чи займе він його?

Том завагався, подумки засміявся, тоді витяг з кишені монету й кинув. Орел — Бостон, решка — Лондон.

На півночі гуркотів грім. А попереду, там, де велика річка досягала відкритого обширу бухти, розлилося озеро рідкого золота.

Учора ввечері ван Дейк пояснював Блідому Перу важливість цього місця, послуговуючись саморобною мапою. Водив люльковим цибухом і пояснював:

— Оця лінія, що йде зверху донизу, — це Північна річка. Якщо багато днів плисти нею вгору, то там буде чимало великих озер і проток, що тягнуться до найбільших крижаних просторів. Ліворуч од річки, — він черкнув по паперу люлькою, — лежить увесь Американський континент. Праворуч, — тут він показав на величезний трикутний клин землі, спрямований вершиною донизу, а широкою основою повернутий до Атлантики, — лежать території Коннектикуту, Массачусетсу й ще багато чого. А тут ось, біля них, Великий океан, що його перетнув мій народ. — Провівши люлькою по південній околиці клину, він показав на іншу дивовижу. Тут лежав довгий острів, миль зо двадцять завширшки й миль сто від краю до краю, він був немовби пришвартований біля клину, що врізався в Атлантику. Між островом і

материковим узбережжям простягнулася довга захищена бухта. — Навколо цього місця, — він тицьнув у нижній край клину та сусідню околицю острова, — багато поколінь жив твій народ. А це, — тут він торкнувся цибухом найпівденнішої точки клину, — Мангеттен.

Манна гата — індіанська назва. Наскільки він знав, вона означала просто «острів». Насправді це був вузький півострів, але на його крайній півночі тягнулася невеличка урвиста ущелина, якою вода з Північної річки впадала в довгу протоку, і це, по суті, робило з Мангеттену острів.

Якби не величезний хвилеріз довгого острова, що захищав його від моря, Мангеттен стояв би відкритий перед усією міццю Атлантики. Проте завдяки цій щасливій обставині Північна річка, огинаючи Мангеттен, впадала в чудову захищену бухту близько чотирьох миль завширшки й семи завдовжки — простору якірну стоянку, відому мореплавцям як Верхня бухта. Ба більше: коли через вузькі протоки в південній частині бухти ти впливав у відкриту Атлантику, то бачив обабіч дві величезні піщані коси — такі собі природні хвилерізи, які приборкували океанські хвилі. Отак з'явилася спокійна Нижня бухта, така простора, що всі кораблі світу могли б кинути там якір.

— Це брама до півночі, — пояснив ван Дейк.

Але Бліде Перо не розуміла. Він розмовляв із дівчинкою про торгівлю й про транспорт, але бачив, що мапу білої людини їй не зрозуміти.

Білі люди припливали сюди від часів Христофора Колумба. Спочатку вони шукали золото або намагалися знайти шлях на Схід. Одного з них, Веррацано^[13], який прибув 1524 року, пам'ятали; інші пішли в забуття. І не завжди це були білі люди: португальський морський капітан Гомес був чорношкірим. Він прибув, захопив майже шістдесят місцевих індіанців, щоб продати їх у рабство, а потім зник за обрієм. Але саме прибуття іншої людини змінило все для мешканців великої Північної річки та її бухти.

Генрі Гудзон був англійцем, якого найняли голландці-конкуренти для пошуків короткої дороги до Китаю. Спочатку він шукав гіпотетичний шлях через північний схід, в обхід Росії. Дійшовши висновку, що цей маршрут — фікція, він начхав на всі настанови, перетнув Атлантику й став шукати морський шлях через північний захід. Саме Гудзон наважився зайти до бухти нижче Мангеттену й ще

кілька днів підіймався великою річкою, перш ніж вирішив: «Так до Китаю не потрапити».

— До Китаю той шлях не веде, — повідомив він голландським наймачам після повернення, — але краї там казкові. І повно бобрів.

А мешканці Північної Європи відзначалися невситимою жадобою до бобрів.

— Бобер, — любив повторювати своїм дітям ван Дейк, — найкорисніше створіння. Бобровий жир лікує ревматизм, зубний біль та біль у шлунку. Яйця бобра, перетерті на порошок і розчинені у воді, можуть повернути розум ідіоту. Боброве хутро густе й тепле. — І найбільшою спокусою було саме це тепле хутро. Чому? А тому що з нього можна було виготовляти фетр.

Капелюхи. Кожен хотів мати фетрового капелюха, але дозволити його собі могли тільки найбагатші. Це був найвищий шик. Капелюшники, які виготовляли їх, часом божеволіли, отруївшись випарами ртуті, що її використовували під час обробки хутра. І може, зізнавався подумки ван Дейк, було в цьому якесь божевілля: заснувати цілу колонію, а ймовірно, й імперію, важити життями, убивати одне одного — і все заради модних капелюхів. Але таким був світ. Узбережжя північного сходу Америки могли колонізувати, щоб вести рибні промисли в Атлантиці, а причиною заселення бухти Нового Амстердама та великої Північної річки стали фетрові капелюхи.

І на знак подяки безстрашному досліднику ван Дейк і подібні до нього торговці хутром часто називали велику річку не Північною, а Гудзоною.

— Ось і він. Новий Амстердам. — Голландець усміхнувся, побачивши, як здригнулася від хвилювання дочка.

Просто у водний безкрай бухти врізався південний край Мангеттену. Морські птахи кружляли над дрібними хвилями. В повітрі відчувалася бадьорлива солоність.

Блідє Перо дивилася на великі крила вітряка й приземкувату масу форту, який височів над відкритою береговою лінією. Коли вони обігнули край Мангеттену, де вишикувалися більш-менш рівненькими

рядами двоповерхові будинки торговців, ван Дейк показав їй на деякі знаки.

Бачиш оті будинки біля форту? До появи білих людей там був табір твого племені. Твої одноплемінці лишили після себе такі купи устричних мушель, що ми назвали ту вулицю *De Peral Straet* — вулиця перлів. А отой блідий дім належить Стюйвесанту. Він називається Біла Садиба.

Проминувши південну околицю, вони повернули в довгий широкий канал, який тягнувся вздовж східного боку Мангеттену. Канал був знаний як Іст-Ривер^[14], хоча річкою він не був. Ван Дейк жестом показав на протилежний берег.

— Бруклін.

Голландці назвали те місце на честь містечка неподалік Амстердама.

— Земля мого племені, — сказала дівчинка.

— Так, була.

На східному березі окраїнного мису будували причал. Каное рушило до нього. Неподалік в Іст-Ривер стояло кілька пришвартованих кораблів. Коли каное досягло причалу, до прибульців звернулися цікаві погляди.

Шкур набралось на два чималих візки. На те, щоб перевезти їх до великого складу Вест-Індійської компанії, не знадобилося багато часу. Ван Дейк ішов біля наладованих візків, а Бліде Перо легко ступала за ним. Він коротко кивав знайомцям. На набережній були різні люди: моряки у вільних сорочках, купці в широких панталонах і навіть священник у чорній сутані та гостроверхому крислатому капелюсі. Коли вони залишили берегову зону, ван Дейк зустрів двох голландських купців, Спрінгстеена та Стеенбургена, людей солідних. На мить довелося затриматися, щоб обмінятися вітаннями.

— Твоя дружина розмовляла зі Стюйвесантом біля форту, мінгере ван Дейку, — зауважив Спрінгстеен.

— Можеш наскочити на неї щомиті, — застеріг Стеенбурген.

Ван Дейк подумки вилаявся. Вчора все здавалося досить простим. Його люди розвантажують човен та індіанське каное. Індіанці чекатимуть повернення з припливом. Він матиме час показати дівчинці містечко та пригостити її голландським печивом — щасливе

завершення короткого часу, який вони провели разом. Тоді індіанці заберуть її назад, а він повернеться додому — до дружини й дітей.

Власне, навіть дізнавшись, що він на причалі, Маргарета цілком могла подумати, що ван Дейк спочатку мусить залагодити справи у факторії, і спокійно дожидала б його вдома. Він не розраховував на те, що дружина буде у форті.

Що ж, він дотримає слова, яке дав дочці, але доведеться бути обережним.

— Ходи, Блідє Перо, — сказав він.

Було непросто видивлятися дружину та водночас показувати дівчинці місто. Але вигляд у малої був цілком щасливий. Несподівано для себе ван Дейк виявив, що пишається Новим Амстердамом. Звісно, в тому, що містечко покращало, була пряма заслуга Стюйвесанта. Широкі болотисті береги почасти замостили бруківкою. Навіть неподалік від ринку, де було найлюдніше, за будівлями з високими східчастими фронтонами виднілися розлогі доглянуті сади. Тримаючись східного боку, вони перетнули невеличкий канал і підійшли до ратуші — *Stadt Huys*, як називали її голландці. Це була чимала споруда із центральним входом, трьома рядами вікон, парою вікон у крутому мансардному даху й майданчиком із поруччям на самому даху. Вона стояла купно з іншими будівлями, нагадуючи гурт голландських торговців, що дивилися на Іст-Ривер. Навпроти ратуші виднілися колодки для покарання зловмисників. Довелося пояснювати Блідому Перу, як замикають людей у колодки, виставляючи їх на загальний глум.

— А он там, — і ван Дейк махнув рукою уздовж берега, — в нас іще є шибениця, де за серйозніші провини людей мотузкою задушують до смерті.

— У моєму племені нема такого звичаю, — сказала дівчинка.

— Знаю, — лагідно обізвався він. — А в мого є.

Щойно вони спинилися перед таверною, де пиячило кілька матросів, як на них із-за рогу, у вільній сукні, з люлькою в руці, вийшла Маргарета ван Дейк.

Маргарета витріщилася на чоловіка й дівчинку. Достоту кілька хвилин тому дружина мінгера Стеенбургена сказала їй, що ван Дейка бачили в місті. Можливо, в Маргарети розігралася уява, та коли жінка сповіщала їй цю новину, здалося, що в неї блищать очі. Так блищать очі у тих, хто застукав чоловіка із чужою жінкою. Маргарету це насторожило.

Невже Дірк привселюдно зможе так вчинити з нею? Раптом її поймав холодний страх, але вона опанувала себе й усміхнулася жінці, ніби саме сьогодні чекала на повернення чоловіка.

І ось він із дівчинкою-індіанкою. Ну, хоч не з коханкою. Тільки з лица та дівчинка... була, мабуть, трохи засвітла, як на індіанку.

— Ти повернувся, — промовила Маргарета й злегка обійняла його. Тоді ступила крок назад.

— Так. Ми розвантажувалися на складі.

Невже він нервував? Цілком можливо.

— Поїздка видалась успішною?

— Дуже успішною. Стільки шкур, аж знадобилося ще індіанське каное, щоб довести все сюди.

— От і добре. — Вона перевела погляд на Бліде Перо. — А хто ця дівчинка?

Дірк ван Дейк теж поглянув на Бліде Перо й замислився: «Чи розуміє дівчинка, про що ми розмовляємо?» Він раптом усвідомив, що не знає цього. Деякі індіанці знали голландську, але він завжди говорив з дочкою її рідною мовою. І подумки помолився.

— Вона приїхала з індіанцями на каное, — прохолодно відповів ван Дейк. — Дівчинка з клану Черепахи. — Серед місцевих індіанців належність до клану, або фратрії, передавалася по жіночій лінії. Людина належала до того самого клану, що і її мати. — Я дружу з кланом Черепахи.

Маргарета замислено роздивлялася Бліде Перо.

— Ти знайомий з її матір'ю?

— Ні, — похитав головою ван Дейк. — Вона померла.

— Дитина, здається, метиска.

Невже здогадалася? Він відчув укол страху й швидко подолав його

— Я теж такої думки.

— А батько?

— Звідки ж я знаю? — він знизав плечима.

Дружина посмоктала люльку.

— Ці індіанки всі однакові.

Дивна штука, подумав ван Дейк. Попри належність до кальвіністської церкви голландки до одруження дуже часто заводили собі коханців, і ніхто за це на них не дивився скоса. Однак варто було якійсь індіанці з обдертого до нитки племені, не від гарного життя, почати торгувати тілом у порту за незначну винагороду в незрозумілій їй валюті, як дружина одразу вирішувала, що всі індіанки — звичайні повії.

— Не всі, — промовив він неголосно.

— А вона нічогенька. — кутиком рота Маргарета випустила дим. — Шкода тільки, що ця зовнішність така недовговічна.

Невже вона має слухність? Невже врода його маленької дочки зів'яне ще за його життя?

Він побачив, що Бліде Перо дивиться перед собою, заціпенівши всім тілом. Боже правий, чи розуміє вона, що вони тут говорять? Чи, може, вловила сенс розмови з інтонації?

Дірк ван Дейк кохав дружину. Може, не так сильно, як мав би кохати, але ж вона по-своєму добра жінка й чудова мати. Він тримався думки, що ідеальних шлюбів не буває, і хай би якої помилки він припустився, дружина винна в ній так само, як і чоловік. Ван Дейк не зраджував дружину — майже, якщо не враховувати матір Блідого Пера, але то був особливий випадок.

Хай там як, Маргарета не мала здогадатися, що Бліде Перо — його рідна дочка. Для цього не було жодних причин. Крім хіба що жіночої інтуїції.

— Не веди її додому, — тихенько проказала Маргарета.

— Звичайно, — мовив ван Дейк у відповідь.

Вона здогадалася. Він був майже переконаний у цьому. Чи стане вона докоряти йому, коли він вернеться додому? Чи вчинить бешкет? Може, й так. Але тоді, скоріш за все, він буде все заперечувати, і Маргарета пошиється в дурні. Для цього вона була надто гордою.

Він сподівався, що не дуже сильно вразив її самолюбство.

— Хай вона їде звідси, — твердо сказала Маргарета. — Твої діти чекають на тебе.

І вона розвернулася, щоб іти.

Він нічим не міг їй дорікнути. Мало того, вона викликала в нього захват. Вона поводитися гідно, зберігаючи сім'ю. А тоді він поглянув на Бліді Перо.

Дівчинка, як і перше, дивилася прямо, але неприхований шок на обличчі був красномовніший за будь-які слова. Їй не було потреби розуміти значення сказаного. Поглядів та інтонацій було аж задосить. Обіцяні їй чарівні години обернулися мукою і стражданням. Не бажаючи того, ван Дейк зрадив її. Його затопила хвиля каяття. Він не міг покинути її таку.

Маргарета віддалялася від них. Хай би якого болю він їй завдав, усе вже позаду. Крім того, вона жінка доросла та сильна. Тоді як дівчинка, що стояла біля нього, була невинною дитиною. Він швидко зметував.

— Грее, коли індіанці поїдуть, мені ще треба буде дещо залагодити, — гукнув він їй услід. — Мушу змотатися до Смітового бувері. Ти ж пам'ятаєш, я віддаю йому четверту частину всіх шкур. — Це була щира правда, він мав їхати до фермера, хоча не планував саме сьогодні. — Скажи дітям, що завтра я вже буду вдома.

— І коли ти плануєш знову їхати? — обернулася Маргарета.

— Їхати за хутом? — усміхнувся ван Дейк. — За кілька місяців, не раніше.

Маргарета кивнула. Невже подобрішала?

— Тоді до завтра, — сказала вона.

Якийсь час він і Бліді Перо йшли мовчки. Він хотів обійняти її, приголубити, але не міг наважитися. Так і йшли вони мовчки вулицею, аж поки мала запитала:

— Це твоя дружина?

— Так.

— Вона хороша жінка?

— Так. Хороша жінка.

Вони пройшли ще кілька кроків.

— Ти відправляєш мене назад?

— Ні. — Він усміхнувся їй і додав: — Ходи зі мною, дочко.

Ван Дейк зібрався менш ніж за годину. Одного зі своїх людей послав по коня. Докупив трохи їжі, дві ковдри. Тоді, роздавши вказівки індіанцям, узяв Бліде Перо, і вони рушили в путь.

Головною дорогою з Нового Амстердама був широкий шлях, який починався біля ринку перед фортом і пролягав до муру через західну частину міста.

Ван Дейк їхав не поспішаючи. Бліде Перо йшла пішки поряд і була цим задоволена. Голландські будинки незабаром поступилися місцем приємним для ока земельним наділам і фруктовим садам. Вони досягли міського муру, виїхали крізь ворота з кам'яним бастіоном. Кількасот ярдів^[15] широка дорога тягнулася прямо, повз кладовище та млин. Тоді повернула праворуч. З боку Іст-Ривер проминули невелику тютюнову плантацію та болітце. Невдовзі ліворуч показався великий ставок. Там дорога повертала на північ і вже нікуди не звертала аж до закінчення острова.

Острів Мангеттен був незвичним місцем: усього кілька миль у поперечнику — і тринадцять довгих миль від верху до низу. Незаймані простори лук, лісів, боліт, усіяні пагорбами та відслоненнями скельних порід, були чудовим місцем індіанських полювань. Та й сама дорога, якою вони їхали, чимало літ була індіанською стежкою.

Манати — назва племені, яке жило на острові. Та вони були тільки одним із численних алгонкінських народів, що населяли ці краї. За Іст-Ривер, у Брукліні, мешкали індіанці канарсі; по той бік бухти, на широкому суходолі, який голландці називали Стейтен-Айленд, жили раритани. Піднявшись на північ Великою річкою, можна було зустріти гакенсаків і тапанів. Тим назвам не було числа. Від самого початку білі зауважили, що всі ці люди були гарні: чоловіки — високі, зграбні; жінки — з тонкими рисами обличчя. Щоразу, дивлячись на дівчинку, ван Дейк відчував приплив гордості.

Але мало хто з білих людей завдавав собі клопоту краще вивчити індіанців. Та й він, подумалося ван Дейку, чи цікавився б він тубільцями, якби не мав дівчинки?

Навіть поселення на Мангеттені виникло внаслідок непорозуміння. Отримуючи всякий крам від П'єра Мінюї, індіанці були впевнені: білі люди дають їм звичайні дари за право сезон або два користуватися їхніми мисливськими угіддями. Мовою європейців це називали б орендою. Оскільки індіанці не знали особистої земельної

власності, їм навіть на думку не спало, що Мінюї купує в них землю на віки вічні. Навряд чи добродішним бюргерам Нового Амстердама, ущипливо подумав ван Дейк, було якесь діло до того, чи правильно їх зрозуміють індіанці. Голландські уявлення про право землеволодіння були дуже практичні: де оселився — те твоє.

Не дивно, що за стільки років частенько виникали суперечки. Озлоблені індіанці нападали на поселенців. Білі тікали з віддалених селищ на річці. Навіть тут, на Мангеттені, було два сильно постраждалих голландських села: Блумінгдейл, за кілька миль вище, на західному боці, та Гарлем, на півночі.

І все ж кінець кінцем білі люди завжди приростали землею. Голландським землевласникам дісталися чималенькі наділи вище за течією. Данець, на ім'я Бронк, заплатив тутешнім індіанцям, щоб вони звільнили йому величезну територію на північ від Мангеттену. Кілька жалюгідних групок індіанців ще животіли на Бронкових землях і в менш обжитих частинах Мангеттену — от і все.

Коли вони здолали по дорозі зо п'ять миль і досягли лісового масиву в серці острова, ван Дейк вирішив, що час перекусити. Збочивши на невеличку стежку, яка вела на захід, вони рухалися повз западини та відслонення скельних порід, аж поки опинилися на галявині з кущиками суніці. Тут ван Дейк спішився й припнув коня до молодого деревця. Кинув на землю ковдру, запросив Бліде Перо сідати.

— А тепер, — усміхнувся він, — ми подивимося, що тато має.

Було досить просто купити кукурудзяну кашу, родзинки, горіхи гікорі та кілька шматків копченого м'яса — цю суміш індіанці називали «пімекан». А ще голландський салат із капусти й житній хліб. Та придбав він також і голландських ласощів — шоколадних цукерок і печива, яким радітиме кожна дитина. Сидячи пліч-о-пліч, батько та дочка з насолодою трапезували. Щойно вона з'їла перше печиво, як раптом обернулася до нього й запитала:

— Як гадаєш, мені варто робити татуювання?

Ван Дейк замислився. Яка в неї чарівна фігурка! Маленькі ніжки були взуті в мокасини, довге темне волосся стягнуте паском. Як більшість індіанських дівчат її віку, у теплу пору року вона прикривала тільки нижню частину тіла спідницею з оленьчої шкіри, яка сягала їй колін. Верх був оголений, якщо не враховувати маленького амулета; груди в дівчинки ще не вирости. Шкіра, захищена від сонця й комарів

тоненьким шаром єнотового лою, була бездоганна. Коли Блідє Перо підросте, то, мабуть, нанесе на щоки трохи червоної фарби та чорної — навколо очей. Але до того часу, сподівався він, вона лишатиметься бездоганною дівчинкою, якою є зараз. Звісно, жіночим індіанським татуванням далеко до чоловічих, і все ж...

— Я гадаю, що краще почекати, — сказав він обережно, — поки не одружишся, а там обереш татування, яке сподобається чоловіку.

Дівчинка подумала та кивнула.

— Зачекаю.

Вона сиділа мовчки, та йому здалося, що вона про щось думає. По деякім часі вона звела на нього очі.

— Ти колись убивав ведмедя?

Обряд посвячення. В її племені, щоб стати чоловіком, кожен хлопчик мав убити оленя — і це справедливо. Так він доводив, що зможе прогодувати сім'ю. Але щоб довести, що ти справжній сміливець, потрібно було виконати набагато складніше й небезпечніше завдання — здолати ведмедя. І коли чоловік це робив, то ставав справжнім воїном.

— Було діло, — відповів ван Дейк.

Сім років тому, в землях ірокезів, місцеві індіанці попередили його, що на гірській стежині, якою він збирався йти, нещодавно стався напад на кількох людей. Ведмеді зазвичай не нападали перші, та коли вже ставалося, то було щось страшне! Ван Дейк приготувався до дороги. Втім звір однаково з'явився несподівано. Коли він кинувся на чоловіка, тому пощастило вбити його єдиним пострілом з мушкета.

— То був чорний ведмідь, — пояснив ван Дейк дівчинці. — У горах.

— Ти вбив його сам?

— Так.

Блідє Перо нічого не сказала, та він бачив, що мала задоволена: ще б пак, батько — справжнісінький воїн!

Був іще ранок. Сонячне світло пробивалося крізь листя на трависті береги із суницями. Ван Дейк відчув умиротворення й відкинув голову. План, що так несподівано в нього виник, був такий: провести з дочкою цілий день. Уранці індіанці на каное зустрінуть їх на північному кінці острова й річкою доправлять дівчинку назад. А він зможе повернутися на бувері до Сміта й потрапити додому задовго до

темряви. То був чудовий план, і вони мали аж задосить часу. Ван Дейк заплющив очі.

Мабуть, він на кілька хвилин задрімав, бо, коли розплющив очі, дівчинки ніде не було.

Ван Дейк роззирнувся. Як крізь землю пішла. Він спохмурнів. На якусь дурну мить його поймав легкий страх. А як з нею щось сталося? Він уже збирався покликати її на ім'я, коли його увагу привернув ледь помітний рух. Десять ярдів од нього, між деревами, підвів голову олень. Інстинктивно ван Дейк завмер на місці. Олень дивився в його бік, але його не бачив. Тоді він знову схилив голову до землі.

І тут ван Дейк помітив дівчинку. Вона була праворуч, із підвітряного боку від оленя — стояла за деревом. Бліде Перо приклала палець до губ, подаючи сигнал: мовчи! Тоді вийшла зі сховку.

Ван Дейк часто бачив, як переслідують оленів. Він і сам не раз цим займався. Але отак — ніколи. Поки дівчинка обережно скрадалася між деревами, вона здавалася легшою за тінь. Ван Дейк прислухався: чи не почує м'якого шереху мокасинів об мох. Не почув. Підбираючись ближче, вона вже рухалася майже по-котячому — чимраз повільніше й повільніше, з кожним наступним кроком завмираючи над землею, невагома, як пір'їнка. Тепер вона була за оленем, за якихось п'ятнадцять ярдів од нього... тоді за десять... п'ять. Олень не чув її. Ван Дейк очам своїм віри не йняв. Бліде Перо стояла за деревом, за три кроки від тварини, яка паслася, опустивши голову. Дівчинка вижидала. Олень звів голову, постояв, знову опустив. І тут Бліде Перо стрибнула. Вона майнула в повітрі, наче спалах. Олень здригнувся, скочив і помчав між деревами, але вже після того, як дівчинка з радісним вигуком доторкнулася до нього.

Потім вона зі сміхом підбігла до батька, і той підхопив її на руки. Ван Дейк, голландець за походженням, усвідомив, що він ніколи не пишався й уже ніколи не пишатиметься жодною дитиною так, як пишався цієї миті своєю маленькою граційною дочкою-індіанкою.

— Я доторкнулася до нього! — радісно вигукнула дівчинка.

— Твоя правда. — Ван Дейк обійняв її. Подумати тільки: він — батько такої досконалої дитини! Чоловік зачудовано похитав головою.

Після того вони ще трохи посиділи разом. Він не був багатослівним, а вона, схоже, не заперечувала. Коли ван Дейк став думати, може, вже час їхати далі, дівчинка обернулася до нього:

— Розкажи мені про маму.

— Е-е... — замислився ван Дейк. — Вона була гарна. Ти схожа на неї.

І він згадав їхню першу зустріч у таборі біля протоки, де її плем'я влітку збирало молюсків. Замість звичних довгастих осель вони ставили на березі вігвами. Сушили молюсків, вишкрябували їх з мушель, а скойки закопували. Так запасали сушені устриці, мідії та венерки, щоб пізніше варити з них юшку. Чим його так привабила саме та молода жінка? Тим, що була без пари? Можливо. Вона колись була заміжня, але втратила і чоловіка, і дитину. Чи, може, побачив якийсь цікавий вогник у її очах? Це теж. Він прожив там два дні, цілий вечір провів за розмовою з нею. Симпатія була взаємною, але він мав справи, і між ними не було нічого, крім балачок, а потім він вирушив далі.

За тиждень ван Дейк повернувся.

За час, проведений з нею, він по-справжньому зрозумів індіанців. А ще зрозумів, чому деякі з перших голландських поселенців, будучи неодруженими, брали собі індіанок, а потім навіть найпроникніші релігійні намови не могли примусити їх розлучитися. Вона була гнучка, як дике звірення, але коли він був утомлений або не в гуморі, вона ставала ніжна, як голубка.

— Ти дуже сильно любив її?

— Так. Любив.

Це була правда.

— А потім у тебе з'явилася я.

За звичаєм її племені, для таких дітей у великій сім'ї материнського роду завжди було місце.

— Якби в тебе не було дружини на торговому посту білих людей, ти взяв би маму за дружину, правда?

— Звичайно.

Брехня. Але на благо.

— Ти завжди відвідував її.

До тієї страшної весни три роки тому, коли він приїхав до поселення та дізнався, що мати Білого Пера недужа.

— Вчора вона була в парні, — сказали йому, — але це нічого не дало. Тепер її лікують знахарі.

Він знав їхні звичаї. Навіть за сильної лихоманки індіанець ішов до маленької хижки, яку розігрівали до червоного розжареним камінням так, що в ній ставало гаряче, як у печі. Хворий сидів там, обливаючись потом, тоді виходив, пірнав у холодну річку, загортався в ковдру й обсихав біля вогню. Часто таке лікування допомагало. Якщо ж ні, то до справи бралися знахарі, які розумілися на травах.

Коли ван Дейк наблизився до оселі, де вона лежала, звідти вийшов старий.

— Допомогти їй зараз може тільки *метеїну*, — сумно проказав старий.

Метеїну мали здібності, недсяжні для звичайних знахарів. Вони спілкувалися зі світом духів і знали таємні заклинання. Якщо допомогти жінці могли тільки вони, це означало, що вона вже при смерті.

— Що за хвороба в неї? — запитав ван Дейк.

— Лихоманка, — не дуже впевнено сказав старий, скрушно скривившись. — Її шкіра... — Схоже, він мав на увазі віспинки.

Старий мовчки пішов.

Віспинки. Голландець затремтів од страху. Найбільшим прокляттям, яке білі люди принесли в Америку, були хвороби. Грип, кір, вітрянка — звичайні хвороби Старого Світу, проти яких індіанці були геть беззахисні. Люди вимирали цілими поселеннями. Напевне, корінне населення скоротилося вже вдвоє. Кораблі білих людей привозили малярію, сифіліс. Та найстрашнішим «даром» була віспа. Лише торік ця моторошна пошесть викосила майже цілком плем'я на південь від Нових Нідерландів, а тоді об'явилася навіть у Новому Амстердамі.

Може, це й справді віспа?

І тоді ван Дейк утнув страшну штуку. Звичайно, він міг пояснити свій вчинок. Йому потрібно було думати про себе, про дружину й дітей, про добропорядних мешканців Нового Амстердама. Священник сказав би йому: думай про вище благо. О, так, його вчинок був виправданий. Він правильно зробив, коли затримався при вході, а тоді, уникаючи навіть дочки, поквапився до човна й відплив униз за течією.

Та хіба він не міг зачекати замість дати драла, як боягуз? У час, коли її родина готувалася бути з нею, він покинув свою індіанську дружину. Невже не міг хоча б зустрітися з дитиною? Біль, жахливий

холодний сором від скоєного досі ятрили йому серце. Кілька разів на рік він прокидався серед ночі й кричав, жахаючись свого вчинку.

За місяць ван Дейк повернувся, побачив, що Бліде Перо в безпеці під опікою численної родини, дізнався, що мати дівчинки померла на другий день після його втечі, але не від віспи, а від кору.

Він намагався загладити провину перед дочкою. Щороку, коли її плем'я відзначало свято мертвих, він приїздив сюди. Зазвичай про померлих не говорили — робити це й молитися за їхні душі було доречно тільки на цьому щорічному святі. Цим і займався ван Дейк останні кілька днів, перш ніж вирушити з Блідим Пером униз за течією.

— Розкажи мені, що пам'ятаєш про ті часи, як я була маленькою, — попросила дочка.

— Час рухатися далі, — відповів він їй, — але я розповім тобі дорогою.

Вони залишили галявину із суницями та знову вишили на стару індіанську стежку. Неквапом пустивши коня, ван Дейк щосили намагався оживити в пам'яті всі дрібні події з її дитинства, дні, проведені разом із нею та матір'ю. Дівчинці, схоже, це подобалося. По деякім часі, хоча Бліде Перо й не втомилася, він посадив її перед собою на коня.

Вони досягли вершини Мангеттену задовго до сутінків і зупинилися на підвищенні над якимись індіанськими печерами. Загорнувшись у ковдри, батько й дочка лежали та дивилися в чисте, всіяне зорями небо.

— Ти знаєш, де тепер мама? — запитала мала.

— Так. — Ван Дейк знався на повір'ях індіанців. Він повів рукою здовж лінії Чумацького Шляху. — Її дух пішов дорогою зірок на дванадцяте небо. Зараз вона з Творцем усього суцього.

Дівчинка довго мовчала, і ван Дейк уже думав, що вона задрімала. Та ось вона сказала сонним голосом:

— Я часто думаю про тебе.

— І я про тебе.

— Коли не зможеш мене бачити, завжди зможеш почути.

— Скажи як?

— Коли потягне тихий легіт, прислухайся до голосу вітру, що зітхає у соснах. І тоді ти почувеш мене.

— Буду слухати, — пообіцяв ван Дейк.

На ранок вони спустилися до води й знайшли двох індіанців на великому каное. Там вони розійшлися, і Дірк ван Дейк подався додому.

Маргарета ван Дейк вичікувала три тижні. Був недільний полудень. Чоловік у вітальні читав казку дітям і рабу Квошу, а вона сиділа в кріслі та дивилася на нього. Саме в такі моменти він подобався їй найбільше. Їхньому сину Яну було тринадцять років. Міцний хлопець із копицею каштанового волосся, який захоплювався батьком і хотів піти його стопами. Дірк брав його на склад компанії, пояснював, як діють корабельні механізми, розповідав про порти, куди заходять судна, про морські вітри, яким капітани підставляють корабельні вітрила. Та Ян був схожий і на батька Маргарети. У тому було менше непокірливості, ніж у Дірку, більше любові до бухгалтерії. І вона вірила, що в сина також буде все гаразд.

Кілька років тому вони втратили двох дітей, які померли через лихоманку. То був страшний удар. Але втіхою стала поява маленької Клари. Білява та блакитноока, вона вже мала п'ять років і була подібна до янгола. Не дитина, а диво. І батько душі в ній не чув.

Що ж до хлопця-раба Квоша, той дуже гарно вписався в сім'ю. Він був десь Яновим ровесником, і в молодшому віці їм дозволяли гратися разом. Квош умів забавити й Клару. Але знав своє місце.

Дивлячись, з якою насолодою чоловік читає дітям казку, Маргарета подумала: може, шлюб ще й буде щасливим, коли в ньому дещо підправити?

Тож коли Дірк дочитав казку й діти пішли до сусідських малих, а він сказав, що скоро знову мусить відправлятися на річку, жінка мовчки кивнула. І поставила сильце.

— Я тут, Дірку, поміркувала — тобі пора вступати в синдикат.

Він швидко звів очі, тоді знизав плечима.

— Дороге задоволення.

Та Маргарета добре знала, що слова її не залишаться зневаженими.

Дірк ван Дейк мав хист до торгівлі хутром. Ще чверть століття тому, коли Вест-Індійська компанія була одноосібним господарем

порту, він був би персоною більш значущою. Але відтоді економіка Нового Амстердама стала відкритою і сильно розрослася, й золоте коло, до якого входили найвидатніші родини — Беекмани, ван Ренсселери, ван Кортланди та багато хто ще, — почало створювати синдикати, що фінансували перевезення тютюну, цукру, рабів та інших прибуткових сировинних товарів. У цьому місці можна було заробити величезні статки. Якщо ти міг заплатити вступний внесок.

— Може, в нас більше грошей, ніж ти думаєш, — неголосно сказала Маргарета. «В нас» — у чоловіка й дружини разом. Вона промовила це так, ніби вони мали однакові права, хоча обоє добре знали, що це не так. Коли пів року тому помер її батько, Маргарета отримала спадщину, і за умовами шлюбного контракту її чоловік не мав права розпоряджатись її статками. Розмір цих статків вона теж не називала. — Гадаю, ми могли б вкласти трохи грошей у синдикат, — додала вона.

— Це ризиковано, — попередив ван Дейк.

Маргарета знала. Серед найбільших інвесторів у колонії було кілька небідних вдів і дружин. І вона порадилася з ними всіма.

— Інакше й бути не може. Але я довіряю твоїй думці. — Вона уважно стежила, як він міркує. Невже він розкусив її план? Можливо. Проте навряд чи він відмовиться від цієї пропозиції.

Ван Дейк подумав, потім усміхнувся.

— Жінко моя люба, — відповів він ніжним голосом, — твоя довіра робить мені честь, тож я робитиму для нашої родини все, що буде в моїх силах.

Вдова, яка вже втретє вийшла заміж за молодого чоловіка, найбагатша жінка колонії, дала їй раду: «Не командуй своїм чоловіком. А обставляй усе так, що вибір він робитиме сам». Маргарета прикинула, що ван Дейк швидко призвичаїться до великих угод. І до насиченого громадського життя, що їх супроводжує. Незабаром він буде надто зайнятий у Новому Амстердамі, щоб бігати лісами за індіанками. А звикнувши до нового життя, боятиметься, що вона позбавить його коштів — у тому разі, якщо його раптом знову потягне в дику природу.

— Тільки мені однаково доведеться від'їхати на річку, — зауважив він.

— Он як? — спохмурніла Маргарета.

— Я не можу кинути торгівлю хутром. Принаймні поки що. Нам рано відмовлятися від прибутків, хіба ні?

Маргарета завагалася. Справді, його заробітки зайвими аж ніяк не були. Ну, а якщо вона й далі хоче тримати в таємниці, скільки в неї грошей, то крити його доводи не було чим. Та Маргарета розкусила його гру. Він намагався зірватися з гачка. Хай йому грець!

Невже він має жінку в тих лісах? Чи навіть не одну? Та індіанська дівчинка, цього Маргарета була певна, його дочка. Якщо розібратись, у ван Дейка могли бути серйозні проблеми. Захоплений боротьбою за моральні підвалини, Стюйвесант фактично прирівняв до злочину сексуальні зносини з індіанцями. Та хай там що відчувала Маргарета, коли вона й потягне чоловіка до губернаторського суду, це мало що змінить. Ні, вона зберігатиме спокій. Нехай Дірк як завгодно викручується, вона його однаково перехитрує. Так завалить справами, що він довго не матиме часу на річкові поїздки.

Твоя правда, — лагідно погодилася Маргарета. Нехай він думає, що переміг.

Наступні кілька тижнів видалися вдалим для Дірка ван Дейка. Він скоро влився до гурту великих купців, які постачали тютюн за Атлантику на величезні тютюнові фабрики старого Амстердама. Їх із Маргаретою стали запрошувати до великих купецьких домів, де раніше вони й на поріг не ступали. Ван Дейк купив собі нового капелюха й навіть кілька пар панчіх з тонкого шовку. Камін у вітальні був прикрашений гарними синьо-білими кахлями з Дельфта. Раба Квоша, який виконував різну домашню роботу, Маргарета як слід одягнула й навчила прислужувати за столом. Коли старий священник удостоїв їх візитом, то особливо відзначив тямущість малого слуги.

Якось у червні, коли ван Дейк у таверні грав у кеглі, один молодий голландський купець звернувся до нього «баас» — тобто «бос». А коли так тебе називає голландець, то це означає, що ти — великий чоловік, шанована персона. Ван Дейк пишався як ніколи, дружина, схоже, була в захваті від нього.

Тож коли вибухнула сварка, вона заскочила його зненацька.

Стояв липневий вечір. Назавтра вранці він мав відпливати вгору за течією. Маргарета це знала. Тому йому здалося дивним, коли вона несподівано заявила:

— Я думаю, тобі не треба завтра плисти.

— Чому? Вже все готове.

— Тому що ти не можеш покидати сім'ю, коли існує така небезпека.

— Яка небезпека?

— Ти все прекрасно знаєш. Англійці.

— А, — знизав плечима ван Дейк, — англійці.

Звичайно, Маргарета мала слухність. Торговець Спрінгстеен, чию думку він поважав, теж торочив йому про це днями.

— Хто б сумнівався, англійці хочуть загребти і наше хутро, і работоргівлю. Тютюн, який ітиме через порт, даватиме їм десять тисяч фунтів на рік. Але найголовніше, друже мій, якщо в них буде Новий Амстердам, то в них буде й річка, і тоді вони заволодіють усією північчю.

Тиск англійців посилювався. Вони володіли дальньою частиною довгого острова, а території ближче до Мангеттену завжди залишалися за голландцями. Однак торік губернатор Коннектикуту Вінтроп вирішив обкласти податками кілька голландських поселень — і відмовитися посміли не всі.

А зовсім нещодавно з'явилася ще більша загроза.

Якщо король Англії Карл II вродився веселим шалапутом, то його молодший брат Джеймс, герцог Йоркський, був з іншого тіста. Джеймса майже ніхто не любив. Його вважали гордовитим, упертим і честолюбним. І тому нова звістка спричинила тут шок: «Король віддав брату американські колонії від Массачусетсу мало не до самого Мериленду». Сюди належали й голландські Нові Нідерланди. А для підкріплення своїх претензій герцог Йоркський посилав до Америки флот.

Стюйвесант розійшовся на повну. Він став підсилювати оборону, повиставляв спостережні пости. Вест-Індійська компанія, хоча й не дала ані військ, ані грошей, наказала йому захищати колонію. І звитяжний губернатор був сповнений рішучості утримати бодай Новий Амстердам.

А потім із Голландії прийшла ще одна звістка. Британський уряд запевняв голландців — у клятвеній, категоричній формі, — що не збирається зазіхати на їхні колонії. А їхній флот тримає курс на Бостон. А невдовзі по тому надійшли заспокійливі новини. Флот і справді кинув якір у Бостоні та залишився там. Криза пішла на спад. А Стюйвесант уже був у дорозі до верхів'їв річки, наміряючись залагодити такі-сякі проблеми з тамтешнім племенем могоків.

Тож коли Маргарета завела мову про загрозу з боку англійців, щоб відмовити чоловіка від поїздки, ван Дейк одразу розпізнав у цих хитрощах банальну спробу всадовити його під ковпак. А допустити цього він ніяк не міг.

— Як же тоді моя торгівля? — заперечив він.

— Торгівля може зачекати.

— Навряд. — Ван Дейк витримав паузу, поки вона дивилася на нього. — Тобі з дітьми нічого не загрожує, — вів далі він.

— Так думаєш ти.

— Бо це щира правда.

— Інакше кажучи, ти вдома не залишишся?

— Навіть Князь Московитський вважає, що тепер тут безпечно, — з легкістю парирував ван Дейк. Так мешканці Нового Амстердама частенько називали Стюйвесанта позаочі, коли він обурював їх якоюсь черговою диктаторською витівкою.

— Не треба називати губернатора цим дурнувтим прізвиськом, — сердито осадил чоловіка Маргарета.

— Як скажеш, — стеноув він плечима. — Тоді Дерев'яна Нога.

Річ у тім, що купці, включно з багатими друзями Маргарети, недолюбливали Стюйвесанта, та й ту ж Вест-Індійську компанію. На думку ван Дейка, декому з них було абсолютно начхати, яка нація володіє колонією, головне, щоб це не заважало торгувати. Йому здавалося кумедним, що друзі дружини радше поділяють його погляди, аніж її.

— Він вартий десятих таких, як будь-хто з вас, — люто вигукнула Маргарета.

— Боже мій, — засміявся ван Дейк, — та ти, схоже, в нього закохана.

Це вже було занадто. І Маргарета вибухнула.

— Оце все, що ти можеш сказати? Може, не треба судити про інших по собі? Сам он як шастаєш до індіанців... — Вона кинула ці слова з гіркою зневагою, не залишаючи сумнівів щодо їхнього значення. — Якщо збираєшся користуватися моїми грішми, тобі краще повернутися додому за три тижні.

Цю останню погрозу вона вигукувала, вже скочивши на ноги. Очі її палали гнівом.

— Я повернуся, — відповів ван Дейк із крижаним спокоєм, — коли пороблю свої справи.

Та Маргарета вже вибігла з кімнати.

Він поїхав із дому на світанні, так її і не побачивши.

Стояв чудовий літній ранок. Широкий клінкерний човен^[16] із чотирма веслярами плив на північ. Щоправда, рухався ван Дейк не широким Гудзоном, а водами Іст-Ривер — з протилежного боку Мангеттену. В центрі човна лежав великий стос грубого й міцного голландського сукна, відомого під назвою «дуфель». Цей законний вантаж не мав викликати жодних підозр і в найпильнішого доглядача.

Сцена дихала миром і спокоєм. По деякім часі вони проминули довгий низький виступ суходолу, який врзався в річку, тоді, пройшовши майже вісім миль від пристані в Новому Амстердамі, повернули праворуч, до невеличкого приплаву на східному березі, де на них уже очікував гурт людей із фургоном, що був навантажений барильцями. Їхній справжній вантаж.

Поки перевантажили в човен усі барила, збігло трохи часу. Старший, тлустий фермер-голландець, запитав у ван Дейка, чи не бажає той перевірити товар.

— Все так, як і було? — поцікавився ван Дейк.

— Так, звичайно.

— Я вам вірю.

Це вже була не перша їхня оборудка.

Бренді. Якого індіанцям завжди було мало. Власне, продаж цього напою тубільцям був порушенням закону.

— Але цього разу ми менші злочинці, — чесно повідомив старший гурту, — бо я додав туди води.

Зовсім трохи — індіанці нічого не відчують, — але цілком достатньо, щоб ван Дейк заробив додатково ще десять відсотків. Коли всі барильця перекочували на борт, човен рушив далі.

В цій операції було тільки одне ускладнення: вантаж доводилося приймати на Іст-Ривер. Якщо плисти далі, не вертаючись повз Новий Амстердам, то доводилося рухатися попід східним берегом Мангеттену, аж поки вийдеш на Північну річку. А це було доволі небезпечно.

Вище за течією Іст-Ривер розпадалася на два рукави. Лівий, вужчий, огинав північний край Мангеттену. Широкий — правий — прямував на схід, до великої протоки. Її спокійне плесо, захищене від океану довгим островом, розкинулося майже на сто миль.

Небезпека ж чатувала на розвилці.

Попри позірну тихість усіх трьох водяних шляхів, на глибині весь час стикалися невидимі, мало відмінні між собою течії, утворюючи каверзні коловороти. А кілька острівців у місці роздвоєння робили ці підводні течії непередбачуваними. І навіть найтихішої днини, коли ледь чутний вітерець шелестів очеретом на березі, якийсь малодосвідчений човняр раптом міг виявити на розвилці, що його човен затягує у чорторій, а потім невідпорно кидає у водяну стіну, що виринула з глибини, як розлючений бог. Це місце назвали Брамою до Пекла. І краще було сюди не потикатися.

Тому обережно, тримаючись ближче до мангеттенського берега, вони ввійшли до вузького рукава ліворуч. Їх трохи покидало, проте їм таки вдалося проскочити підступне місце.

Ліворуч лежало невелике поселення Гарлем. Північний край Мангеттену мав тільки милю в поперечнику, але здіймався на солідну висоту. Праворуч від них починалися Бронкові землі. Вузький рукав тягнувся кілька миль, а тоді, минувши кілька давніх індіанських печер і стоянок, через круту й звивисту ущелину вливався у велику Північну річку. І це теж було непросте для проходження місце з небезпечними перехресними течіями. І тільки вийшовши на водну широчінь, ван Дейк полегшено зітхнув.

Далі шлях був нескладний. Коли до бухти прийшов атлантичний приплив і взявся лагідно підштовхувати річку назад, її води на багато миль змінили напрям течії. Приплив грав їм на руку. Тож човнярі, не докладаючи бозна-яких зусиль, швидко рухали навантажений човен на

північ. Праворуч промайнув масток Йонкера. Ліворуч тягнулися високі кам'яні частоколи західного берега, що закінчилися горбатим пагорком. І нарешті праворуч показався кінцевий пункт мандрівки — індіанське поселення на косогорі східного берега.

— Тут заночуємо, — сказав він веслярам.

Вона дуже зраділа зустрічі та залюбки провела його по сільцю, щоб він привітався з усіма родинами. Оселі, змайстровані з молодих деревець, зігнутих, зв'язаних і покритих корою, розташовувалися без жодних захисних частоколів на приємній смужці землі над водою. Найбільше житло, довге та вузьке, було розраховане на п'ять родин. Біля цього житла росли два волоських горіхи, а в кущах позаду — дикий виноград. Нижче, на березі річки, на рамах з кілків були розвішані величезні риболовні сіті. На мілині в очереті годувалися качки та лебеді.

«Хоч моя дочка й бідна, — подумав собі ван Дейк, — живе вона не гірше за мене».

Повечеряли рано соковитою річковою рибою. Ще лишалося кілька світлих годин, коли Бліде Перо попросила ван Дейка прогулятися з нею до кам'янистого пагорка, з якого відкривався неповторний вид на річку. Той помітив, що вона несе із собою якусь невеличку річ, загорнуту в листя. Піднявшись нагору, вони сиділи, ніжачись під світлом західного сонця та дивлячись на орлів, що кружляли високо над ними. По деякім часі дівчинка промовила:

— Я маю для тебе подарунок. Сама зробила.

— Покажеш?

Вона простягнула йому згорточок. Ван Дейк розгорнув листя. І захоплено усміхнувся.

— Вампум, — вигукнув він. — Який гарний!

Одному лише богу відомо, скільки часу витратила дівчинка, щоб його зробити.

Вампум. Крихітні скойки мушель, просвердлені по центру й нанизані на нитку. Білі — від літорини, фіолетові або чорні — від венерки. Разки зі скойками переплітали — і вони ставали поясами, стрічками для волосся та всілякими прикрасами.

І ще — грошима. Індіанці обмінювали разки вампума на товари, слали їх нареченим, пропонуючи руку і серце, сплачували ними данину. А позаяк вампуми символізували достаток, старійшини племені завжди пильнували за їх рівномірним розподілом між різними сім'ями.

Крім того, вампум був не лише прикрасою чи платіжним засобом. Дуже часто він щось означав. Білий колір означав мир і життя, чорний — війну і смерть. А ще під час носіння вампума легко було викладати складні візерунки та дрібні геометричні піктограми, які можна читати. Довжелезні, по багато футів^[17] церемоніальні пояси могли містити опис важливої події або текст угоди. Жрецькі вампуми були сповнені символів, зміст яких розуміли лише втаємничені.

Голландці швидко зметикували, що хутро можна купувати за вампуми, які в них називали *севан*. Однак англійські пуритани в Массачусетсі перевершили їх.

Зазвичай індіанці шукали мушлі в піску влітку, а взимку подовгу, до втоми, просвердлювали скойки кам'яними свердлами. Англійці ж, користуючись сталевими свердлами, які значно прискорювали роботу, почали виробляти свої власні вампуми, склавши серйозну конкуренцію майстрам-тубільцям.

Як наслідок, пропозиція вампумів росла, попит на товари — теж, і для купівлі цих товарів було потрібно більше вампумів. Голландські та англійські купці не бачили в такій інфляції нічого незвичайного, проте індіанцям, незвиклим нехтувати красою та змістовністю вампумів, почало здаватися, що білі їх дурять.

Дарунок, що його ван Дейк тримав у руках, мав вигляд пояса. Неповних три дюйми^[18] завширшки й шість футів завдовжки — чоловік міг спокійно двічі ним оперезатися. На тлі білих мушель фіолетово темніли невеличкі геометричні фігурки. Дівчинка гордо показала на них.

— Знаєш, що тут написано? — запитала вона.

— Ні, — зізнався ван Дейк.

— Тут написано, — і дівчинка провела пальцем по вампуму, — «Батько Білого Пера». — Вона усміхнулася. — Будеш його носити?

— Весь час, — пообіцяв ван Дейк.

— От і добре. — Дівчинка задоволено дивилася, як батько надіває подарунок. Потім вони довго сиділи разом і дивилися на сонце, яке

повільно червоніло й опускалося на ліси за річкою.

Вранці, прощаючись із дочкою, він дав їй слово, що на зворотному шляху знову заїде до неї.

Літні мандри Дірка ван Дейка були успішними. Стояла чудова погода. На західному березі розкинулися неозорі ліси, де досі заправляли алгонкінські племена, одним з яких було доньчине плем'я. Він проїжджав мимо струмків, які чудово знав. І, як любив казати сам ван Дейк, він був у мандрах річковим гостем. Потужна хвиля від океанічного припливу могла йти по Гудзону догори на півторасти миль — аж до самого Форт-Оранжу. Влітку навіть солоня морська вода підіймалася вгору за течією майже на шість десятків миль. Тож більшість часу ван Дейк покладався на течію, яка неквапно несла його до земель могоків — мети його подорожі.

Багато хто боявся могоків. Індіанці, які населяли околиці Мангеттену, розмовляли алгонкінською, але могутні племена на кшталт могоків, яким належали чималі простори на північ від них, спілкувалися мовою ірокезів. І алгонкінів могоки-ірокези на дух не зносили. Ось уже сорок років вони не давали алгонкінам спокою. Робили набіги, займалися поборами. Та, попри грізну репутацію могоків, ставлення голландців до цього племені було простим і прагматичним.

«Могоки докучають алгонкінам? Чудово! Це означає, що алгонкіни зайняті могоками і їм буде не до нас».

І голландці навіть продавали могокам зброю.

На думку ван Дейка, така політика була доволі ризикованою. Північні форпости Нових Нідерландів, Форт-Оранж і Схенектаді, були розташовані в землях могоків. І подеколи тамтешні племена дошкуляли переселенцям. Днями саме така okazія привела Стюйвесанта до Форт-Оранжу. Попри всю свою неприязнь до суворого губернатора, ван Дейк не сумнівався, що той зможе впоратися з могоками. Так, вони войовничі, але їм не уникнути перемовин, бо це в їхніх інтересах.

Сам ван Дейк могоків не боявся. Він говорив ірокезькою мовою, знав їхні звичаї. До того ж прямував він не до Форт-Оранжу, а до

факторії на річечці десь за день дороги південніше форту. І ван Дейк із власного досвіду знав: хай що там коїться у світі, торговець — завжди бажаний гість. Він вирушав у дикі нетрі й продавав могокам сурогатний брендї, а повертався з першокласним вантажем звірячих шкур.

«Покладіться на торгівлю, — любив казати він. — Царства з'являються й зникають, а торгівля існує завжди».

Шкода, звісно, що він змушений гендлювати з могоками. Бо алгонкіни, серед яких жила його дочка, йому подобалися більше. Але що тут вдієш? Жадоба білої людини до шкур і готовність індіанців постачати їх так прорідили поголів'я бобрів у пониззях Гудзону, що алгонкінам не було чим торгувати. Навіть могоки мусили робити рейди на землі гуронів, ще далі на північ, щоб вдовольнити невситиму жадобу білої людини. Але товар могоки постачали. Що від них і вимагалось. Тому тепер вони були його головними торговими партнерами.

Його подорож тривала десять днів. До земель могоків він втрапив без пригод. Їхній торговий пост, на відміну від більшості алгонкінських поселень, не кочував з місця на місце та був укріплений міцним частоколом. Тамтешні могоки — народ суворий і різкий, але від брендї відмовлятися не стали. «Хоча було б краще, — сказали вони, — якби ти привіз нам рушниці». Ван Дейк не часто брав на свій човен по стільки шкур, як того разу. Однак, попри всю цінність свого вантажу, він ще не поспішав повертатися до Мангеттену. Він міркував, як потягнути час: день туди, день сюди.

А Маргарета може почекати.

Але не довго. Він усе як слід розрахував. Вона встановила йому межі, а він їх порушить. Звичайно, він їй скаже, що на справи пішло більше часу, ніж планувалося. Ну, запідозрить його у брехні, але що вона зробить? Хай відчує трохи, що таке ні в сих ні в тих — ось його відповідь. Ван Дейк любив свою дружину, але мусив дати їй зрозуміти: буде так, як він вирішить! Промандрує на тиждень довше — і доста. Тому він наказав своїм гребцям не рвати жили й неквапно просуватися на південь, а сам тим часом підраховував дні та зберігав тверезий розум.

Лише одне турбувало ван Дейка — те, чого він не встиг зробити. Може, і дрібниця, але вона не йшла йому з голови.

Він не мав подарунка для дочки.

Пояс-вампом, який вона йому подарувала. Звичайно, він мав якусь вартість. Але для нього то була безцінна річ. Мала дочка виготовила пояс власноруч, нанизувала намистинки, зшивала їх, годину за годиною, сплітаючи цей нероздільний і водночас простий знак любові.

І чим він міг віддячити? Що дасть їй натомість? Ван Дейк не вмів працювати руками. «Я не займаюся різьбленням по дереву, не теслюю, не плету. Не володію цими давніми мистецтвами. Я можу тільки купувати й продавати. Як я покажу свою любов, окрім як дорогим подарунком?»

Він мало не купив їй куртку, зроблену могоками. Але їй може не сподобатися їхня річ. Крім того, хотілося подарувати щось від свого народу, з яким вона мала бодай кровну спорідненість. Як він не пнувся, так нічого й не придумав. Питання залишилося відкритим.

Вони знову були в алгонкінських землях, коли ван Дейк скомандував причалити до західного берега, біля поселення, де він уже гендлював. Він любив підтримувати стосунки, до того ж це був гарний спосіб ще трохи відтягнути повернення.

Його зустріли як давнього друга. Індіанці завзято працювали — жнива були в розпалі. Як і більшість тубільців, у березні вони посадили кукурудзу, а в травні — квасоллю, що плелася по високих кукурудзяних стеблах. Тепер прийшла пора збирати перше й друге. Два дні ван Дейк зі своїми попутниками допомагав мешканцям поселення збирати врожай. Важка робота під пекучим сонцем, але вона йому подобалася. Хоч алгонкіни не мали зайвих шкур для продажу, вони могли продати білим людям кукурудзу, і ван Дейк запевнив, що повернеться через місяць і забере в них партію зерна.

Жнива йшли як по маслу. На третій день усі сіли за вечірній стіл, і жінки вже виносили їжу, коли на річці показався невеликий човен з єдиним чоловіком на борту.

Човен підплив ближче — ван Дейк пильно стежив за ним. Посудина причалила до берега, човняр вийшов на землю й витягнув її на суходіл. То був білявий молодик років двадцяти п'яти, з ледь випнутими зубами. Лице він мав приємне, хоч і з досить грубими рисами. Попри теплу погоду, на ньому були чоботи для верхової їзди та чорний, забризканий брудом плащ. Погляд блакитних очей був

прискіпливий. Прибулець видобув із човна шкіряну сумку й повісив її на плече.

Індіанці дивилися на нього підозріливо. Коли хтось заговорив до прибульця, стало зрозуміло, що він не розмовляє алгонкінською. Однак легким жестом він дав зрозуміти, що потребує їжі та даху над головою, а відповідати відмовою в алгонкінів не заведено. Ван Дейк рухом припросив незнайомця сісти поряд.

За лічені миті він з'ясував, що молодик не знає і голландської. То був англієць, а ван Дейк доволі непогано розмовляв англійською. Та схоже, цей блондин у темному плащі остерігався говорити навіть рідною мовою.

— Ти звідки? — поцікавився ван Дейк.

— З Бостона.

— Чим займаєшся?

— Торговець.

— Як опинився тут?

— Я їздив до Коннектикуту. Мене пограбували. Забрали коня. Я вирішив плисти вниз за течією.

Він прийняв запропоновану йому миску з кукурудзою і заходився їсти, більше не відповідаючи на запитання.

Знайомі ван Дейку бостонці поділялися на два типи. Перший тип — побожний люд, суворі пуритани, які жили громадами, осяяні світлом Господнім. Та це було різке, нестерпне світло. Якщо Стюйвесант проявляв нетерпимість до чужинців типу квакерів і виганяв їх, коли міг, це були квіточки проти того, що виробляли із зайдами массачусетці. Багато хто подейкував, що їх шмагали мало не до смерті. Втім незнайомиць не здався ван Дейку побожним. А до другого типу належали люди, що їх вабили в Новій Англії гроші, які можна заробити риболовлю чи торгівлю. Народ суворий та бувалий. Може, молодий незнайомиць був з них.

Ось тільки його розповідь не викликала довіри. Може, він утікач, який прямує на захід, намагаючись відірватися від погоні? А човен його — крадений? І ван Дейк вирішив триматися з ним сторожко.

Невдачі переслідували Тома Мастера одна за одною. Коли він плив до Америки з англійським флотом, їх не раз накривали шторми. Коли дістався Бостона й заявився до батьківського дому, який тепер займав брат Еліот, той зустрів його перестрашеним поглядом, а години мовчання, що почалися по тому, на Томову думку, були ще гірші, ніж морські буревії. Брат не виставив його за поріг, але розважливий, серйозний тон дав зрозуміти: батькова воля, живий він чи мертвий, — закон, а своїм намаганням повернутися до родинного кола Том перейшов усі межі пристойності.

Спочатку Том образився, тоді розлютився. На третій день він вирішив поставитися до всього як до жарту й уже посміювався в брата за спиною.

Однак коли Том спробував знайти у Бостоні роботу, одразу стало не до жартів. Чи то він мав таку погану репутацію, чи то Еліот тільки тим і займався, що відраював од нього всіх, але він не знайшов підтримки в жодного знайомого торговця. Ставало очевидним, що в Бостоні йому буде непросто.

Том почав доправлятися, чи згадав його батько у своїй духовниці. Коли він запитав про це брата, Еліот відповів:

— Так, але з такими застереженнями, що говорити про це зараз нема сенсу.

Чомусь Том не мав сумнівів, що брат каже правду.

То що ж йому робити? Повертатися до Лондона? Може, Еліот навіть заплатить за дорогу, якщо Том звільнить Бостон від своєї присутності. Проте Тому зовсім не подобалося, що з міста його виставить не хто-небудь, а брат.

Крім того, була ще одна причина, чому він опинився тут.

Флот герцога Йоркського стояв у бостонській бухті. Командувач удавав, що виконує в Бостоні доручення герцога. Та розмова з молодим офіцером незабаром підтвердила те, що Том і так давно підозрював. Флот збирався до Нового Амстердама, і то дуже скоро. «Якщо герцог забере в голландців Нові Нідерланди, то стане тут володарем імперії, — повідав йому офіцер. — У нас досить ядер та пороху, щоб рознести на друзки Новий Амстердам». Запевняючи голландців у ненападі, легковажний король Англії безсоромно брехав. Це була його звична тактика.

А якщо так, то можливості молодого англійця в американських колоніях мали зрости. Тож повертатися зараз до Англії було б нерозважливо з його боку.

Ідея визріла на другий день. Як і багато інших Томових ідей, вона була зухвалою, хоча й не позбавленою гумору. Він зустрів у таверні знайому дівулю — особу із сумнівною репутацією — і перебалакав із нею. На другий день Том знову прийшов до неї. Коли він пояснив їй, чого хоче, і назвав ціну, яку готовий заплатити, вона засміялася й погодилась.

Увечері того дня Том мав розмову з братом.

Він почав із вибачень. Сказав Еліоту, що карається через свої колишні витівки. Відповіддю була тиша. Тоді Том пояснив, що хотів би осісти, хай навіть і скромно, та розпочати праведне життя.

— Сподіваюся, не тут, — відрізав брат.

Але осісти Том планував саме тут. І не лише осісти — здається, він уже знайшов собі дружину. На цих словах Еліот витріщився на брата з німим здивуванням.

Том пояснив, що він давно вже знає одну жінку, яка також жила не надто праведним життям, але готова покаятися. Що може бути кращим способом проявити християнське прощення та покору, ніж врятувати її?

— Що за жінка? — холодно поцікавився Еліот.

Том назвав ім'я дівчини й таверну, де вона працювала.

— Я сподівався, ти нам допоможеш, — додав він.

До полудня наступного дня Еліот знав уже досить. Томова обраниця була звичайною повією. Так, вона з радістю вийде за Тома, щоб урятувати свою душу, і житиме тут, у Бостоні, хоч би й останньою злидаркою. Бо все одно це краще, ніж її сьогоднішній пропачий стан. Еліот одразу запідозрив каверзу, хоча не міг сказати, що замислив брат. Та й щирість його намірів була питанням другорядним. Том явно готував щось прикре, від чого Еліот не збудеться клопоту. Може, Том і погодиться відступити, і вшиється звідси, якщо він, Еліот, йому заплатить. І ввечері між ними знову була розмова.

Вона відбувалася у скорботній манері, яка, схоже, була Еліотовим коником. Місцем перемовин стала квадратна кімнатка, що правила Еліотові за кабінет. На столі між братами стояв каламар і лежали

Біблія, збірник законів, ніж для розрізання паперу й соснова скринька, в якій був щойно викарбуваний срібний долар.

Еліотова пропозиція була така: Том отримує свою частку спадщини, яку заповідав молодшому нащадку Адам Мастер за умови, і тільки при її дотриманні, що він покаже всім своє долучення до громади праведних. Не погрішивши жодним словом проти істини, Еліот сказав брату:

— Я віддаю тобі твою частку всупереч батьковій волі.

— Блаженні милосердні, — урочисто виголосив Том.

— Ти відмовляєшся повернутися до Англії?

— Відмовляюся.

— Тоді ось тобі лист до торговця у Гартфорді, що у штаті Коннектикут. Там народ більш поблажливий до таких, як ти, — сухо промовив Еліот. — Але моя тобі умова: ти ніколи, за жодних обставин не повернешся до Массачусетсу. Навіть на день.

— Блудний син в Євангелії повернувся додому й був з радістю прийнятий, — безтурботно зауважив Том.

— Він повертався один раз, і ти вже теж. Не двічі.

— Мені потрібні будуть гроші на дорогу. Твій лист нічого мені не дає, поки я не опинюся в Гартфорді.

— Цього вистачить? — Еліот простягнув йому кілька вампумів і гаманець із кількома шилінгами. Якась частина шилінгів піде на те, щоб розплатитися з дівулею в таверні, а того, що залишиться, за Томовою оцінкою, має вистачити на дорогу.

— Дякую.

— Мені страшно за твою душу.

— Я знаю.

— Заприсягнися, що не вернешся.

— Присягаюся.

— Я за тебе молитимуся, — додав брат, хоч вочевидь не дуже вірив, що від цього буде якась користь.

А рано-вранці Том вирушив у дорогу. Але перш ніж покинути дім, прошмигнув до братового кабінету й поцупив зі шкатулки срібний долар. Просто дошкулити Еліоту.

Він неквапом вирушив на захід через Массачусетс, зупиняючись на фермах, які траплялися дорогою. Доїхавши до річки Коннектикут, Том мав повернути на південь. Так він потрапив би до Гартфорда. Але

його бісила сама думка, що він коритиметься братовим настановам, тож він, без особливої причини, ще кілька днів їхав на захід. Він нікуди не квапився. Грошей, які він зберігав у невеличкому заплічному мішку, має вистачити надовго. Йому не раз доводилося чути про шляхетну велич Північної річки. Тож, напевне, він спершу доїде до неї, а вже потім поверне назад — до Гартфорда.

За Коннектикутом починалися землі Голландії, де не було ні душі. Остерігаючись індіанців, Том обережно їхав далі ще кілька днів. На другий день увечері земля стала помітно спускатися, і незабаром він узрів смугу великої річки, а на терасі понад берегом — голландську ферму. Господарство було невелике: одноповерховий будинок із широким ганком, клуня з одного боку, стайня та приземкувата прибудова — з другого. До річки збігав лужок з дерев'яним причалом. Біля причалу бовтався човен.

У дверях Тома зустрів худий чолов'яга з пісним обличчям. На вигляд років шістдесяти, англійською не розмовляє. Том пояснив фермеру, що шукає нічліг, і той знехотя дозволив незнайомцю переночувати, але не в домі, а в клуні.

Том завів коня до стайні та зайшов у дім. Крім фермера, там було двоє білих (скоріш за все, робітники) і один чорношкірий — поза сумнівом, раб. Господиня, невисока світлокоса жінка, значно молодша за фермера, запросила всіх до вечері та показала Тому, де сидати. Дітей на фермі, схоже, не було. Том уже знав, що фермери-голландці столуються разом зі своїми рабами, тож не здивувався, що всі сиділи за одним столом.

Жінка виявилася першокласною кухаркою. Тушковане м'ясо було смачне, і запивали його елем. Після м'яса був великий фруктовий пиріг. Щоправда, розмовляли небагато, і Том не знав голландської, щоб підтримати бесіду.

Він став думати, ким може бути ця жінка. Невже фермер — удівець, який одружився вдруге? Чи, може, це його дочка? Чи якась економка? Невеличка на зріст, але пишногруда, і було в ній щось дуже привабливе. Сивочолий фермер називав її Аннеті. Чоловіки ставилися до неї з повагою, але між фермером і нею, схоже, була якась напруженість. Коли фермер звертався до чоловіків, то так, ніби її не існувало. Коли вона піднесла до фермера миску з м'ясом, Том помітив, що той відсахнувся від неї. І хоча вона сиділа тихо, прислухаючись до

розмови, Том зауважив на її обличчі вираз стримуваного роздратування. Однак раз чи два в нього виникало враження, що ця жінка не зводить із нього очей. А коли їхні очі ненароком зустрілися, вона йому всміхнулася.

Скінчивши трапезу, наймити й раб пішли спати до флігеля, а Том подався до клуні. Сутеніло. Він знайшов кілька тюків соломи й розстелив на них свій плащ. І вже хотів лягати, як побачив, що до нього наближається хтось із лампою.

То була Аннеті. В руці вона тримала глек з водою і серветку з печивом. Простягаючи це йому, вона торкнулася його руки.

Том здивовано подивився на неї. Він знав, як залицяється жінка, і все чудово зрозумів. Уважно, наскільки дозволяло світло ліхтаря, Том поглянув на неї. Скільки їй років? Тридцять п'ять? Вона й справді нівроку. Том зазирнув їй в очі, усміхнувся. Жінка легенько потиснула йому руку, а тоді розвернулася, і, поки вона йшла до ганку, він не зводив очей з її ліхтаря. Коли вона зникла за дверима, Том з'їв печиво, запив його водою та облігся. Ніч була тепла. Двері в клуні залишилися відчинені. І в них він бачив світло, яке сочилось крізь віконниці будинку. По деякім часі світло загасло.

Том не знав, скільки він дрімав, коли прокинувся від шуму. Він долинав із фермерського дому й був дуже гучний. То хропів фермер. Напевно, те хропіння було чути на другому березі річки. Том затулив собі вуха та спробував знову заснути — і вже майже заснув, коли раптом відчув, що він тут не сам. Двері клуні були зачинені. А біля нього лежала Аннеті. Її тіло було тепле. Від фермерського дому й далі линуло гучне хропіння.

Том прокинувся перед самим світанком. Засіріла вузька шпара під дверима клуні. Аннеті, як і перше, спала поруч. Фермер у домі більше не хропів. Невже прокинувся? Том штурхонув Аннеті — та заворушилася. Тієї ж миті двері в клуні рипнули, і світло — холодне та бліде упало на них.

На порозі стояв старий фермер. У руках у нього була крем'яна рушниця. Дуло дивилося на Тома.

Аннеті байдужно споглядала старого. Його ж цікавив тільки Том. Він жестом наказав йому встати. Одягнувшись, Том так і вчинив, узяв плащ і заплічний мішок. Господар мовчки показав йому на двері. Він що, хоче застрелити його надворі? Та коли вони вийшли, фермер

махнув у бік стежки, яка бігла вгору по схилу. Сигнал був зрозумілий: «Геть відсіть!»

Своєю чергою Том показав на стайню, де був його кінь. Фермер підняв рушницю. Том ступив ще один крок. Фермер прицілився. Невже старий голландець вистрілить? Навколо на багато миль нікого не було. І хто його шукатиме, якщо він зникне? Том неохоче повернув до стежки й заглибився до лісу.

Зникнувши з очей, він одразу зупинився. Трохи зачекав і крадькома повернувся до ферми. Там було тихо. Коли там щось і сталося між Аннеті та фермером, то зовні це ніяк не проявилось. Обійшовши будинок, Том скрадаючись попрямував до стаєнних дверей.

Гримнуло так, що в Тома серце тьохнуло. Куля просвистіла над його головою і вдарилась у двері перед ним. Том розвернувся й побачив фермера. Той стояв на ганку й заряджав рушницю.

Том заметався. Тоді побіг униз, до річки. Добіг до малого причалу із човном. Відв'язати його було секундною справою. Дякувати богу, в човні лежало весло.

Та щойно він заскочив усередину, як знову гримнув постріл, і сплеск води показав, що старий промахнувся буквально на фут або два. Схопивши весло, Том відштовхнувся від причалу й люто погріб за течією. Він гріб не зупиняючись і жодного разу не озирнувшись, допоки не здолав чверть милі. Після того він довірився хвилям, а з початком припливу причалив до берега, щоб відновити сили.

І поки Том відпочивав, йому раптом спало на думку, що він так і не знає, ким доводилася фермеру Аннеті — дружиною, дочкою чи кимось іще? Лише одне він знав напевне: там залишився його кінь, який коштував значно більше, ніж украдений човен.

Ця думка не давала йому спокою.

Поки Том їв, ван Дейк мовчав. Та згодом він запитав молодика, чи бачив той у Бостоні англійський флот. Том на мить завагався, тоді чесно зізнався, що бачив.

— І що він там робить? — спитав ван Дейк.

Співрозмовник загаявся знову, тоді знизав плечима.

— Коли я від'їжджав, то вирішував якісь бостонські справи.

Він узяв кукурудзяну хлібину й, втупившись очима в землю, якийсь час жував її. Але ван Дейка не полишало відчуття, що незнайомиць знає більше, ніж каже.

Індіанці поцікавились, який це чоловік — хороший чи поганий.

— Не знаю, — відповів ван Дейк алгонкінською. — Я на вашому місці з очей би його не спускав.

Індіанці сказали ван Дейку, що після літа він має повернутися до них і полювати разом з ними. Ван Дейку вже доводилося добувати з ними звіра. Великі лови були штукаю приємною, хоча й жорстокою. Знайшовши оленів, величезний загін розсипався по широкій дузі — що більше в ній людей, то краще — і йшов лісом, стукаючи по деревах, женучи тварин до річки. Вбити оленя, коли він у воді, набагато легше. Поки в лісах є олені, за алгонкінів можна не боятися. Ван Дейк пообіцяв, що приїде. Ще якийсь час вони теревенили й сміялися.

Було видно голим оком, що така тісна дружба з індіанцями заворожила молодого англійця. По деякім часі він поцікавився у ван Дейка, чи голландці завжди такі доброзичливі до тубільців.

— А вам, англійцям, зовсім не цікаві індіанські звичаї? — відповів запитанням голландець.

Молодик похитав головою.

— У бостонців тільки й клопоту, як спекатися індіанців. І це не важко. Бостонці вимагають від них лиш одного.

— І чого?

— Вампумів, — криво осміхнувся молодик. — Бостонці змушують індіанців платити подушне вампумами. А ті зазвичай не вкладаються у терміни — вампум не так просто зробити. І тоді в них відбирають землю за борги. Індіанців з року в рік стає менше.

— А якщо платять?

— Тоді англійські судді їх штрафують за порушення.

— Які порушення?

— Де як, — Том знизав плечима. — У Массачусетсі на заборони не скупляться. Тож рано чи пізно там не залишиться жодного індіанця.

— Зрозуміло, — ван Дейк зміряв англійця зневажливим поглядом. Страшенно захотілось його вдарити. Аж тут розум пронизала думка: «А хіба земляки-голландці чимось кращі за них? Алгонкінів у Нових

Нідерландах меншало з року в рік. На Мангеттені вже майже зовсім не залишилося місць для полювання. Люди Бронка та Йонкера викупували в індіанців землі, а їх самих гнали геть. Те саме було й на Лонг-Айленді. Хоч як крути, з плином часу і тут, за великою річкою, де зараз у голландців лише кілька форпостів, алгонкінів теж витіснять. Ще додайте сюди європейські хвороби — віспу, кір та подібні, — які цілими селами викошували індіанців. Ні, — із сумом визнав ван Дейк, — чи то голландці, чи англійці, рано чи пізно білі люди винищать індіанців».

Ці роздуми дещо охолодили почуття ван Дейка, проте не зменшили його бажання поставити англійця на місце. І коли Том зауважив, що, на думку бостонців, індіанцям досить і вампумів, тоді як у самому Бостоні всі розрахунки велися в англійських фунтах, він ухопився за зручну нагоду.

— От ви, англійці, щось торочите про фунти, а тих фунтів у вас кіт наплакав, — сказав він. — І це ваша біда. У тих самих індіанців хоч вампуми є. І мені здається, — холодно додав він, — що тут вони вас обскакали.

І він замовк, спостерігаючи, як молодик обмірковує почуте.

Бо все точнісінько так і було. В самій Англії можна було зустріти традиційні пенні, шилінги та золоті флорини. Але монет більшої вартості бракувало.

Становище в колоніях було ще гіршим. Скажімо, у Вірджинії платіжним засобом дотепер залишався тютюн, і часто-густо торгівля зводилася до банального натурального обміну. Гендлярі Нової Англії вели розрахунки у фунтах стерлінгів, виписували особисті векселі — за повної відсутності англійських срібних і золотих монет.

Та якщо він хотів засмутити англійця, то це в нього не вийшло. Том лише засміявся у відповідь.

— Із цим не посперечаєшся, — визнав він. — Єдині гроші, яким я довіряю, — ось вони.

І він дістав із-за вилоги чорного плаща пласку коробочку, легенько стукнув по ній пальцем, передав ван Дейку. Соснова скринька зручно лягла голландцю в долоню. Ван Дейк відкинув кришку. На тканині, якою було задраповане нутро, лежала монета, виблискуючи у призахідному світлі.

Це був срібний долар, який Том поцупив у брата.

Даалдери — так називали їх голландці, хоча назва монети була ближчою до німецького «талер»: долар. Торговці вже майже півтора століття послуговувалися доларами, і більшу частину їх у Новому Світі карбували голландці. Було їх три види. *Дукатон*, більше знаний як *дукат*, із зображенням вершника, коштував шість англійських шилінгів. Наступним був *риксдаалдер*, який англійці називали *рикс-долар*, він вартував п'ять шилінгів — або вісім іспанських реалів, якщо ви запливали на південь. Однак найбільший обіг мав *левиний долар*.

Був він дешевшим, ніж інші долари, зате найгарнішим із них. І більшим. На аверсі був викарбуваний лицар зі щитом, на якому красувався здиблений лев, і той самий лев займав усю поверхню реверса. Левиний долар мав одну маленьку ваду: якість карбування не завжди була на висоті. Та це мало кого хвилювало. Гарний голландський долар з левом зустрічався на обширах від Нової Англії до іспанських колоній.

— Голландські гроші, — з осмішкою промовив Том, коли ван Дейк дістав монету зі шкатулки та став уважно роздивлятися.

Зазвичай левині долари були потертими, але цей не мав навіть подряпинки. Викарбуваний він був недавно й блищав як начищений. І поки ван Дейк роздивлявся монету, його раптом осяяла думка.

Він підвівся й підійшов до двох індіанських дівчат десь того самого віку, що й Бліде Перо. Показав їм монетку, дав помацати. Дівчата крутили сяйливе кружальце, роздивляючись зображення й відблиски призахідного сонця, і їхні обличчя освітилися радістю. «Чому предмети із золота й срібла так зачаровують людей?» — подумав ван Дейк.

— Гарна, — підбили підсумок дівчата.

Ван Дейк обернувся до молодого бостонця й сказав:

— Я беру її.

Том швиденько прикинув подумки.

— Вона коштуватиме вам один дукат і боброву шкуру.

— Що? Та це грабунок!

— Плюс коробка! — весело докинув Том.

— Ах ти молодий шахрай! — весело вигукнув ван Дейк. — Чорт з тобою, беру.

Він не став торгуватися. Щойно в нього на одну проблему стало менше. Шкурка була необхідною жертвою, і він із радістю погодився

на неї. Зате тепер він має подарунок для дочки.

Ту ніч, щоб Том нічого не поцупив, ван Дейк спав у човні. Вмостившись на шкурах і відчуваючи вагу шкатулки з доларом, яку тримав у поясному гаманці, він прислухався до тихенького шелесту вітру в деревах. Згадавши доччині напучення, він подумав, що це її голос, і розплився в задоволеній усмішці

Вранці ван Дейк і молодий англієць пішли різними шляхами. До вечора голландець розраховував дістатися поселення дочки, провести там із нею весь завтрашній день, а вже позавтра рухатися далі на Мангеттен.

Стояла тепла погода. Ван Дейк був у самій сорочці. Він зняв із себе шкіряний пояс, оперезався вампумом, який подарувала дочка. Почепив на нього гаманець зі срібним доларом.

Річка була майже безлюдна. Час від часу на прибережному мілководді траплялися каное з індіанцями. Відпливна хвиля несла човен униз за течією, і водна просторінь залишалася вільною. Високий західний берег прикривав плесо від легенького бризу. Вода була тиха. Здавалося, їх огортає неземна тиша.

Через якийсь час показався закрут, де із західного берега над водою зносилася висока, схожа на дозорця, скеля. Ван Дейк мав власні назви для подібних віх. Ця називалася Вест-Пойнт, тобто Західний пік. Пізніше річка робила новий вигин, оминаючи невисоку гору, яку ван Дейк, через приплескувату вершину, назвав Ведмежою горою. Потім річка ширшала до двох-трьох миль від берега до берега й так текла п'ятнадцять миль на південь, а далі вузькою довгою протокою минала Мангеттен і вливалася до просторої бухти.

Час спливав, і до каналу залишалось ще кілька миль, коли один весляр кивнув назад. Ван Дейк обернувся — і побачив на відстані приблизно п'яти миль якийсь човен. Придивившись, він розібрав, що човен стрімко мчить слідом за ними.

— Мабуть, поспішають кудись, — зауважив ван Дейк. Той човен його мало цікавив.

За пів години, підпливаючи до початку протоки, він обернувся знову й був здивований тією відстанню, яку здолав човен. Він був

набагато більший, зі щоглою. Але вітер дув із півдня, і людям у ньому довелося налягати на весла. Човен удвоє скоротив відстань і швидко наближався. Ван Дейк не міг розгледіти, скільки там весел, але в одному не доводилося сумніватися.

— Оті хлопці гребуть як скажені.

Вони вже заходили до вузької протоки, і ван Дейк дав гребцям роздих. Їхній човен тримався західного берега. Над ними сірою стіною височіли скелі, осяяні післяобіднім сонцем. На воді заряботіли легкі брижі. Ван Дейк озирнувся, але човен, який за його розрахунками також мав увійти до протоки, ховався за річковим вигином.

З'явився він раптово. Хід човна був стрімкий, проте ван Дейк міг його добре роздивитися.

То був великий клінкерний баркас^[19], критий по центру, звідки зносилася щогла. Восьмеро гребців орудували чотирма парами весел. Корпус судна осів у воду неглибоко — це означало, що баркас ненавантажений. Чому ж тоді він так поспішає? На кормі хтось бовванів, але розгледіти, хто саме, ван Дейк не міг.

Баркас наближався. Він відставав від них на кілька корпусів — потім на корпус. Нарешті порівнявся з ними. Із цікавості ван Дейк поглянув на постать, що виднілася на кормі.

Обличчя, яке він побачив, було надто знайоме. Обличчя, з яким краще було не стикатися (принаймні так йому підказувало якесь внутрішнє чуття). А чоловік з корми дивився просто на ван Дейка.

Стюйвесант!

Ван Дейк швиденько відвів очі, та було запізно.

— Дірку ван Дейку! — пролунав понад водою різкий голос.

— Вітаю, губернаторе, — обізвався ван Дейк. Що він іще міг сказати?

— Поквапся, хлопче! Чому тягнеш? — Стюйвесант порівнявся з ним. Потім, не чекаючи відповіді, повернувся до його гребців і крикнув: — Гребіть скоріше! Ворушіться! — І веслярі, впізнавши грізного управителя, негайно скорилися команді. Човен стрілою ринув по поверхні. — Отак! — закричав Стюйвесант. — Молодці! Не відставайте. Ми попливемо разом, Дірку ван Дейку.

— Але чому? — здивувався ван Дейк. Губернатор уже трохи обігнав його, але його гребці тепер тримали такий самий темп, і вони могли перегукуватись.

— Ти не знаєш? Таж англійці в Мангеттенській бухті! Цілий флот!

Отже, англійський флот таки прибув. Він ще не чув про це, але й не здивувався. Напевне, мешканці Нового Амстердама послали вістуну до Форт-Оранжу, і губернатор, почувши новину, кинувся на човні униз за течією, користуючись відпливом. Звичайно, індіанці теж про це дізнаються, і то доволі скоро, але поки це станеться, мине трохи часу.

Ясно як день, що англійці брехали. Ван Дейк пригадав молодика з Бостона. Чи знав він щось? Напевне, знав. Інакше чого б йому м'ятися, коли ван Дейк питав його про флот.

— І що ми будемо робити? — гукнув ван Дейк навздогін Стюйвесанту.

— Битися, ван Дейку. Битися. Нам знадобиться кожен чоловік.

Обличчя в губернатора було тверде як кремій. Випростаний на повен зріст, із дерев'яною ногою, він ще ніколи не здавався таким заповзятим. Така людина викликала мимовільний захват. Але якщо англійський флот прибув із Бостона в повному складі, то це грізна сила. Кораблі оснащені гарматами. Попри всі заходи, яких вжив останнім часом Стюйвесант, ван Дейк не вірив, що берегова оборона Нового Амстердама протримається довго. Якщо губернатор хоче затіяти бійку, то справа ця кривава й прогашна.

І, ніби вторячи його думкам, сонце сховалося за хмарою, а висока кам'яна стіна над річкою раптом забарвилася похмурою сіризою, безрадісною та зловісною.

Попри все, що казав Стюйвесант, у голові ван Дейка швидко визріла інша думка. «Якщо я розумію, у чому загроза такої політики, — міркував він, — то й кожен інший тутешній торговець це теж розуміє». Чи підтримають мешканці Нового Амстердама свого губернатора, якщо той виступить проти англійців? Якщо англійці становитимуть грізну силу, то, скоріш за все, ні. Чи загрожувала його родині небезпека? Малоімовірно. Чи хочуть англійці зрівняти Новий Амстердам із землею та налаштувати проти себе голландських торговців? Навряд. Англійцям потрібен квітучий порт, а не опщирені руїни. Вони мали всі підстави пропонувати вигідні умови. На особисте переконання ван Дейка, людей робили небезпечними політика й релігія. Торгівля ж додавала мудрості. Тож на зло Стюйвесанту, вирішив ван Дейк, буде не війна, а якась угода.

І тоді чи варто мчати до Мангеттену зі Стюйвесантом, мов той ангел помсти?

Ван Дейк кинув оком на річку, яка блищала перед ним. Година в такому темпі — і вони досягнуть північної околиці Мангеттену. Він оглянув своїх веслярів. Чи зможуть вони витримати цей шалений ритм? Скоріш за все, ні. Ну що ж, так навіть краще. Якщо трохи відстати, вони зможуть відірватися від Одноногого раніше, ніж дістануться до Нового Амстердама.

Він зачекав. Губернаторський баркас випереджав його вже на кілька корпусів.

— Не відставайте, — прокричав Стюйвесант. І всім тілом обернувся до них.

— Я з вами, мій генерале, — обізвався ван Дейк.

По цих словах гребці на веслах запрацювали ще завзятіше, і певний час вони пливли не відстаючи. От і добре. Нехай знесиляться. Аби хоч ненадовго догодити губернатору.

Човновий ніс ударився об невисоку хвилю, звівся, з плюскотом упав. Ван Дейк різко хитнувся вперед. Коли він випростувався, гаманець на поясі легенько вдарив його по стегну. Ван Дейк покосився на мішечок, згадав про заховану в ньому шкатулку зі срібним доларом і раптом ошелешено збагнув: вони вже майже біля поселення Блілого Пера. Через несподівану зустріч із губернатором він геть-чисто забув про дочку. Згадав про неї, лише відчувши удар гаманця по нозі.

Отже, Бліде Перо. Що ж він має робити?

Стюйвесант досі не зводив з нього очей. І зараз ван Дейк не наважився повернути човен до поселення. Бо губернатор міг спокійно розвернути свій баркас і силоміць примусити його плисти до міста. Для того це було раз плюнути.

Спливали хвилини. Пара човнів, які утримувала разом незрима воля Стюйвесанта, летіла вниз по річці. Уже проскочили поселення на східному березі. На мілководді ван Дейк побачив індіанців із рибальськими сітями. Вище по кособоку стояли постаті, мабуть, жінки, і стежили за ними. Цікаво, Бліде Перо зараз там? Ван Дейк не знав. Чи дивиться вона зараз на нього? Чи знає дівчинка, що він пливе повз неї, не затримавшись і на мить, попри дану обіцянку? Чи не подумає вона, що батько відвернувся від неї?

Ван Дейк пильно дивився через річку, тоді відвернувся. Якщо дочка там, він не хотів, щоб вона його бачила. Дивне рішення. Навіть таке гострозоре дівчисько, як Бліде Перо, не розгледить із цієї відстані його обличчя. Він схилив голову, втупив погляд у шкури під ногами, і йому стало соромно. Індіанське поселення на далекому березі меншало в розмірах, віддаляючись. Ван Дейк озирнувся. Він ще бачив вервечку жінок, але дуже розпливчато.

Вони пропливли сотню ярдів. Потім ще одну.

— Розвертайтеся! — наказав він.

Гребці здивовано презирнулися.

— Але, босе... — почав один.

— Розвертайтеся. — І ван Дейк жестом показав на східний берег. Зрештою, бос він чи не бос? Неохоче, вони підкорилися.

Коли човен став розвертатися, Стюйвесант це одразу ж помітив.

— Якого це диявола ви робите? — загорлав він над річкою.

Ван Дейк завагався. Відповідати чи ні? Він швидко міркував.

— Я дожену, — гукнув він таким голосом, що в губернатора не мало залишитися жодних сумнівів: ван Дейк нічого не бажає так, як бути зараз разом з ним. — Ми скоро доженемо.

— Не відхиляйтеся від курсу! — прогорлав у відповідь Стюйвесант. За мить над річкою знову залунав його голос. — Та начхай ти на ту індіанську байстрючку, ван Дейку! Подумай про свою країну.

Звідки він знає про Бліде Перо? Ван Дейк півголосом вилаяв губернатора. Дарма він брав дівчинку до Нового Амстердама. Не треба було цього робити.

— Прямуй за мною, Дірку ван Дейку! — знову почувся голос Стюйвесанта. — Забудь про свою напівкровку й прямуй за мною, інакше твоя дружина про все знатиме, я тобі обіцяю!

Ван Дейк знову вилаявся. Невже губернатор і Маргарета говорили про дівчинку? І взагалі, які стосунки пов'язували Стюйвесанта і його дружину? Хтозна... Та загроза розповісти про все Маргареті була серйозною. Одна річ — тримати дружину в невіданні щодо місць, у яких він буває. Геть інша — коли вона дізнається, що він ослушався губернатора, не захистив свою сім'ю — бо вона так і скаже, — і все заради дочки-метиски... Подібне звинувачення — штука серйозна. Такого Маргарета не попустить. Тільки богу відомо, як це відіб'ється

на його торгівлі та сімейному житті. Хай тобі грець, Одноногий! Щоб ти здох! Він кивнув своїм гребцям.

— Пливимо за ними, — покійно сказав він.

Ніс човна розвернувся й знову рушив униз течією.

Ван Дейк дивився перед собою. Ото дожився так дожився! Це що тепер, йому до скону бігати на шворці в Одноногого? Робити те, чого він намагався уникати?

Через ван Дейкові сумніви відстань між човном і губернаторським баркасом помітно збільшилася. Він подумав про англійський флот, який чекав попереду, про рішучого, але схибнутого губернатора, про обличчя дружини — лихе й набурмосене. Згадав невинну й беззахисну маленьку дочку, яка чекала на нього. Стіна сірих скель угорі наче відповідала на його думки безмовним голосінням, що тонуло в плюскотінні хвиль. Ван Дейк знов озирнувся. Індіанське поселення вже зникло за деревами. Він збирався в гості до дочки, а вийшло так, що навіть не спинився.

— Повертай назад.

— Босе?

— Ми повертаємося. Розвертайте човна, — скомандував ван Дейк гребцям. Ті нерішуче презирнулися. — Чи, може, хочете з англійцями повоювати? — grimнув він. Гребці презирнулися знову. І скорилися наказу. Ніс човна розвернувся до східного берега.

Стюйвесант не відривав від них очей. Він усе побачив та зрозумів. І пролунав над річкою його могутній голос:

— Зрадник! — Це слово докотилося до ван Дейка як гуркіт грому. І, цілком може бути, луною прокотилося над великою річкою аж до самих її джерел на далекій півночі. — Зрадник.

Ван Дейк уважно стежив за баркасом губернатора, та свого курсу вже не змінював. Їхні шляхи розходилися, і обидва розуміли це. Могутня течія великої річки відносила Стюйвесанта на південь, а він, вільний хоча б на трохи, повернув назад, щоб подарувати дочці блискучий долар.

Нью-Йорк

Мене звуть Квош, і це означає, що я народився в неділю. Звідки я знаю це? В Африці, звідки походить мій народ, дитину часто називають на честь того дня, якого вона народилася. Мені пояснили, що якби я жив в Африці, то моє ім'я було б Квазі. Якби я народився у п'ятницю, то звався б Кофі, а англійською — Каффі. Дитя понеділка — Коджо, а для англійців Куджо, є також інші схожі імена.

Я думаю, що народився десь 1650 року Божого. Мої батько й мати були продані з Африки в рабство й працювали на Барбадосі. Коли я мав років зо п'ять, нас із матір'ю відлучили від батька, щоб знову продати. На ринку мене розлучили з матір'ю. Відтоді я про неї нічого не знав, а мене купив голландський капітан, і з цим мені пощастило, бо капітан привіз мене до Нового Амстердама, як тоді називали це місто, а якби я лишився на колишньому місці, то навряд чи дожив би до цього дня. В Новому Амстердамі капітан-голландець продав мене, і я став власністю мінгера Дірка ван Дейка. Тоді мені було шість років. Батька я не пам'ятаю зовсім, матір — дуже слабко. Звичайно, вони вже давно помирали. Я змалку мріяв, що одного чудового дня стану вільним. Цією мрією я завдячую одному чорному старому, що трапився мені, коли я мав років із вісім або дев'ять. У ті часи в провінції Нові Нідерланди всіх рабів було близько шестисот, і половина з них припадала на місто. Одні належали родинам, інші — Голландській Вест-Індійській компанії. І ось одного дня на ринку я побачив чорношкірого старого. Він сидів на возі, у крислатому солом'яному брилі, всміхався й взагалі здавався задоволеним. Я і підійшов до нього, бо в ті літа був розкутіший, і сказав: «У тебе щасливий вигляд, діду. Хто твій господар?» А він відповів: «Нема в мене господарів. Я вільний». І пояснив мені, як це сталося.

Голландська Вест-Індійська компанія, яка роками ввозила партії рабів, використовуючи їх на численних громадських роботах, таких як будівництво форту, заощування вулиць і тому подібне, деяким з них, хто працював і довше, і краще за інших, і ходив до церкви, почала давати землю, а далі, за певних умов подальшої служби, подарувала їм

волю. І називали їх вільновідпущениками. Я поцікавився в нього, чи таких людей багато.

— Ні, — відповів старий, — небагато.

Кілька таких вільновідпущеників мешкали неподалік стіни, інші — далі по острову, десь у східній частині, а треті — за північною річкою, у районі, що зветься Павонія. Я не тішив себе особливими надіями на звільнення, хоча сама ідея, що людина має бути вільною, заворожила мене.

Щоправда, мені пощастило потрапити в добру родину. Мінгер ван Дейк був підприємливим добродієм, який любив торгівлю й нерідко мандрував по річці. Його дружиною була статечна й вродлива дама. Вона була суворою прихильницею голландської реформатської церкви, священників і губернатора Стюйвесанта. Вона була невисокої думки про індіанців. І те, що чоловік подовгу терся між тубільцями, їй теж було не до вподоби.

Коли я тільки-но з'явився в цьому домі, тут була куховарка й zarazом хатня робітниця, яку звали Анна. Господарі оплатили їй дорогу через океан, а вона за це мусила відпрацювати в них сім років, після чого їй мали виплатити певну суму й дати свободу. Рабом був тільки я.

Мінгер ван Дейк і його дружина завжди піклувалися про свою сім'ю. Якщо хтось і гнівався, то ми це бачили нечасто, а найбільшою насолодою для них було зібратися в родинному колі.

Працюючи в них, я досить часу проводив з їхніми дітьми й завдяки цьому опанував голландську майже так само, як вони.

Їхній син Ян мав приблизно стільки само років, що і я. Це був симпатичний хлопець із копицею каштанового волосся. Схожий на батька, хоча міцнішої статури, успадкованої, як на мене, від матері. Малими ми часто гралися разом і ніколи не сварилися. Його ж сестричка Клара була найкращою дитиною у світі, із золотавим волоссям і синіми-синіми очима. Малою я носив її на плечах, та й коли їй було десять-одинадцять років, вона так само їздила на мені, ще й постійно сміялась, мовляв, щоб позлити мене. Я любив цю крихітку.

Я завжди був добрим бігуном. Часом мінгер ван Дейк влаштовував змагання межи мною, Яном і малою Кларою. Яна він ставив так, що той мав переді мною добру фору, а Клару — біля фінішної лінії. Яна я зазвичай обганяв, але, коли рівнявся з Кларою,

навмисно відставав од неї, щоб вона могла перемогти — на превелику свою радість.

Деякі господарі-голландці були жорстокі до своїх рабів, але в ті роки мінгер ван Дейк і господиня ставилися до мене з незмінною добротою. Поки я був малий, мені давали тільки нескладні доручення. Коли трохи підріс, мінгер ван Дейк став доручати більше різної роботи. Я вічно щось носив, тягав, то з дому, то додому. Але шмагав мене він тільки один раз — коли ми з Яном розбили вікно. І мушу сказати, що перепало нам тоді однаково.

Коли я мав років із чотирнадцять, мінгер ван Дейк став не останньою людиною в торгівлі, і всі, включно зі мною, почали називати його «босом». Тож відтепер я називатиму його тут так. І десь у той самий час господині спало на думку, що я маю бути вбраний у гарну ліврею, як слуга в поважному маєтку. Бос на це посміявся, але заважати не став, і я почав ходити в синій лівреї, яка дуже мені личила. Як я пишався! Господиня навчила мене відчиняти двері перед гостями й прислужувати за столом, і мені це страшенно подобалось. І ще вона казала: «Квоше, у тебе чудова усмішка». Тож я намагався весь час усміхатися, і взагалі, був у великому фаворі в неї, ну й у боса теж.

Якось до нас прийшов старий священник Корнеліус. Це був дуже поважний чоловік. Він був високий на зріст, завжди ходив у чорному й, попри солідний вік, тримався дуже прямо. І навіть він, розмовляючи з господинею, не втримався та похвалив мою ефектну зовнішність. Чи ж міг би я після такого чимось засмутити господиню! І думаю, що через цю хазяйську доброту я трохи запишався. Мабуть, певний час вважав себе не так рабом, як найманим слугою. І частенько замислювався, що я міг би зробити такого, щоб сім'я шанувала мене ще більше.

Десь за місяць після візиту священника я, виконуючи якесь доручення господині, зустрів його на вулиці. Він був у всьому чорному, на голові — високий чорний гостроверхий капелюх із широкими крисами. І я раптом згадав, що кілька днів тому шукав способу підвестися в очах у боса та його челяді. Згадалася розповідь старого негра, як вільновідпущеникам дозволяли стати християнами в

голландській церкві. Так от, побачив я старого пастора, підходжу до нього й дуже-дуже шанобливо так кажу:

— Доброго ранку, панотче.

Він поглянув на мене, не дуже ласкаво, бо я урвав його роздуми, але впізнав і каже:

— Ти — раб ван Дейків.

— Так, панотче, — відповідаю. І веду далі: — Я тут подумав, чи не можна попросити вашу превелебність про одну річ.

— Он як? Що саме? — питає священник.

— От хотів запитати, — кажу, — чи можу я вступити в лоно церкви.

Святий отець виричався на мене як уражений блискавкою.

— Ти хочеш приєднатися до моєї парафії?

— Так, панотче, — відповідаю.

Якийсь час він мовчав, просто стояв і дивився на мене холодним оцінювальним поглядом. Коли ж він відповів, голос його був тихий.

— Я бачу, чого ти бажаєш насправді, — сказав він. І я, зелений та дурний, розцінив ці слова як добрий знак. — Ти хочеш, — запитав священник, — стати кращим?

— Так, — сказав я, дуже обнадіяний, і усміхнувся йому широко як міг.

— Я так і думав, — пробурмотів старий, радше собі, аніж мені. І кивнув. — Хто вливається в паству, той робить це не сподіваючись на благо, а з любові до Бога.

Дотепер, живучи в родині ван Дейків і бачачи, як ростуть їхні діти, я гадав, що таке-сяке уявлення про християнство я маю. І, забувши, що я лише раб, а він — пастир, завів суперечку.

— Але ж люди це роблять, щоб уникнути вогненної геєни, — заперечив я.

— Ні. — (Мені здалося, що він не хоче розмовляти зі мною, але, будучи священником, він вважав за обов'язок напучувати й раба). — Уже прирішено, хто потрапить до пекла, а хто буде врятований, — сказав він. — Благодетелі служать Господу заради Господа, а не заради себе. — Тут він підняв переді мною палець. — Покора, молодий чоловіче, — ось ціна за входження до церкви. Зрозумів?

— Так, панотче, — сказав я.

— Ти не перший раб, який гадає, що служіння нашій церкві відкриває йому шлях до свободи. Але цього ніхто не потерпить. Ми скоряємося перед Богом тому, що Він — благо. А не тому, що хочемо чогось для себе. — Голос його лунав дедалі гучніше, так що навіть один перехожий обернувся на звук. — Бога не обдуриш, юначе! — гукнув він наостанок, грізно зиркнув на мене й пішов геть.

А за кілька днів бос зупинив мене й сказав:

— Я чув, ти мав розмову з пастором Корнеліусом. — І дивно поглянув на мене.

— Так, босе, — відповів я. Та після цього намагався більше про релігію не говорити.

А невдовзі в мене з'явилися справи, важливіші за спасіння моєї душі. Того літа, коли бос був на річці, заявилися англійці.

Я працював на кухні, коли прибіг Ян із новиною.

— Квоше, ходи швидко з нами! — гукнув він мене. — До бухти! Там таке!..

Я не знав, чи відпустить мене господиня, але за мить з'явилася й вона, з маленькою Кларою. Пригадую, мале кругленьке личко Клари збуджено пашіло. І разом ми пішли на берег біля форту. Стояв погожий день, бухта проглядалася до самого кінця. І там, на віддалі, виднілася пара англійських вітрил. Два кораблі стояли на виході з бухти, щоб жодне судно не могло ані вийти, ані ввійти. Незабаром ми побачили хмару білого диму. А по довгій паузі почувся звук гарматного пострілу, наче віддалений громовий гуркіт. Від кораблів нас відділяло миль зо сім. Люди на березі загомоніли. Стали розповідати, що англійські поселенці за Брукліном збираються в загони й готують зброю, хоча ніхто не знав цього напевно. З форту на бухту навели гармату, але губернатор був у відлугі, ніхто не віддавав жодних команд, і це страшенно злило господиню. Гадаю, вона з радістю взяла б командування на себе.

По губернатора давно вже вислали гінців. І все одно він повернувся аж за кілька днів. Увесь цей час англійські кораблі залишалися де були, не підходячи ближче.

Губернатор з'явився ввечері, прийняв командування у свої руки, і господиня вирушила до нього, щойно почула про це. Додому вона повернулася зла, однак причин своєї злості не пояснювала. А наступного ранку повернувся й бос.

Коли він показався у дверях, господиня зауважила, що він був у відлуді довше, ніж належало. Бос відповів, що повернутися раніше не було змоги. А от губернатор казав зовсім інше, пояснила вона. Дірк зупинявся вище за течією, і вона, Маргарета, це знає. З такими словами господиня кинула на боса нищівний погляд. І додала, що зупинявся саме тієї хвилини, коли його рідним загрожували підступні англійці.

— Так, зупинявся, — широко всміхнувся ван Дейк. — І ти мала б цьому радіти.

Після його слів її погляд посуворішав. Та бос і вухом не повів.

— Сама подумай, — каже він, — коли Стюйвесант розповів про англійців, як я мав знати, що тут діється? Я думав так: вони вже в місті, забрали все наше добро, а вас вигнали з дому. Невже я мав віддати тим англійцям ще й свій вантаж — до речі, дуже цінний? Який міг виявитися останнім, що в нас є? От я і вирішив переправити свій товар до надійного місця. Він на збереженні в індіанського вождя в тому поселенні, біля якого мене бачив Стюйвесант. Греет, я вже багато років знаю того індіанця. І він — один з небагатьох людей, яким я можу довіряти. І думаю, ти погодишся з тим, що, поки все вгамується, товар краще тримати там.

Ну, більше господиня вже нічого не казала, а я добре побачив, яку чудову вдачу має бос, адже він щохвилини думає про сім'ю.

Цілий день у Новому Амстердамі було неспокійно. Човни з депешами курсували від полковника Ніколлса, який командував англійцями, до губернатора Стюйвесанта, а потім назад, але ніхто не знав, про що йшлося в тих цидулках, бо губернатор ні пари з вуст. Англійські кораблі з гарматами й далі закривали вихід з бухти.

На другий день я, бос і Ян пішли до бухти й побачили там натовп. Люди вказували на Бруклін, який був ліворуч. І справді, там, біля поромної переправи, поблискувала зброя — це збиралися війська англійців. Хтось вказав униз, на вихід з бухти, і зауважив, що на заході, на великому пагорбі, який голландці називають острів Стейтен, так само висадилися англійські війська.

Там був мінгер Спрінгстеен.

— У форті набереться півтораєста чоловік, — сказав він босу, — і в місті ще можна нашкрятати зо двісті п'ятдесят людей, здатних тримати зброю. Навіть разом із рабами буде не більше як п'ять сотень. В англійського полковника удвічі більше вимуштруваних солдатів. І кажуть, англійські поселенці на довгому острові зібрали загони.

— У нашому форті є гармата, — сказав бос.

— У нас мало пороху. І ядер, — відповів він. — Якщо англійські кораблі підійдуть ближче, їхні гармати рознесуть нас на друзки. — Він узяв боса під руку. — Кажуть, вони хочуть, щоб ми віддали їм місто, а Стюйвесант ніяк не реагує.

Коли мінгер Спрінгстеен пішов, Ян поцікавився в боса: невже англійці нас знищать?

— Сину, я дуже в цьому сумніваюся, — відповів йому він. — Ми живими для них набагато цінніші. — А тоді засміявся. — Хоча хто його знає.

І відійшовши, став розмовляти з іншими торговцями.

Коли ми повернулися додому, він розповів господині, що ніхто з торговців не хоче затівати колотнечу, а вона розсердилася й обізвала їх боягузами.

На другий день прибув човном губернатор Коннектикуту Вінтроп. Я сам його бачив. Дрібний смаглявий чоловічок. Він привіз ще одного листа від полковника Ніколлса. Губернатор Стюйвесант пішов з ним до таверни, щоб його обговорити. Доти торговці вже зібралися на березі, бажаючи знати, що відбувається. Бос теж був там. Прийшовши додому, він розповів: кілька торговців вивідали в людей губернатора Вінтропа, що англійці пропонують дуже вигідні умови здачі. І коли Вінтроп відбув, то вони зажадали, щоб губернатор Стюйвесант показав їм листа від англійців. Та замість цього губернатор Стюйвесант розірвав його просто в них на очах, і ті страшенно розлютилися. Однак торговці позбирали клаптики й склали листа докупи. І з'ясувалося, що англійці були ладні пристати на збереження всіх їхніх голландських підвалин, усіх їхніх статків, і взагалі, все йтиме як раніше, якщо тільки губернатор Стюйвесант здасть місто, не створюючи проблем. Саме цього й хотілося всім. Окрім губернатора Стюйвесанта.

Господиня була руками й ногами за губернатора Стюйвесанта.

— Він був правий! — закричала вона. — Серед усіх вас він єдиний чоловік! — І обізвала торговців зграєю дворняг та деякими іншими словами, які я зараз не повторюватиму.

Тут на вулиці хтось загорлав:

— Англійці йдуть!

Ми всі висипали надвір — і справді, бухтою просто до нашого берега йшли англійські кораблі. Поступово вони обложили все місто, наставивши на нас свої гармати, та так і стояли, просто даючи зрозуміти, що вони зроблять, якщо в них виникне таке бажання.

Ну, а на другий ранок усі торговці підписали звернення до губернатора з вимогою здатися. Господиня запитала в боса, чи він теж підпише, і бос відповів: «Так». Звернення підписав навіть рідний син губернатора Стюйвесанта, і, напевне, для батька це було важким ударом. Але він був міцним горішком. Спустившись до форту, ми побачили губернатора на фортечному мурі. Він був сам, стояв біля однієї з гармат, а вітер ворушив його біле волосся. Бос вигукнув:

— Хай йому грець, він, схоже, зібрався стріляти з гармати.

І тут ми одразу побачили, як до губернатора піднялися двоє священників і стали вмовляти його, щоб він не стріляв, бо інакше англійці переб'ють нас усіх. Слуги божі — люди шановані, і врешті-решт вони переконали губернатора зійти наниз. Так цим містом заволоділи англійці.

Англійці в Європі так зраділи своїй перемозі, що пішли війною на голландців, сподіваючись урвати з їхніх володінь іще щось. Але голландці не залишилися в боргу й швидко відхопили в них кілька багатих тропічних колоній. На другий рік у Лондоні була страшна чума, а потім місто спустошила велика пожежа. Ще через рік голландці Темзою піднялися просто до Лондона, захопили найкращий військовий корабель королівського флоту й забрали собі. Англійці були такі знекровлені, що не змогли нічим їм відповісти й мусили погодитися на мир. Голландці повернули собі відібрані англійцями тропічні володіння, здебільшого через рабів і торгівлю цукром. Англійці зберегли Мангеттен. Господиня була невдоволена, а боса таке цілком влаштовувало.

— Ми просто пішаки у великій грі, Греет, — сказав він.

Новим губернатором став полковник Ніколлс, і він запевнив голландців, що ніхто не заважатиме їм із виїздом, коли хтось захоче покинути ці місця, й пообіцяв, що, як вони залишаться тут, ніхто й ніколи їх не силуватиме воювати проти Нідерландів, якщо між їхніми державами спалахне конфлікт. Місто він перейменував на Нью-Йорк, бо володів ним герцог Йоркський, а прилеглу територію назвав Йоркшир. Тоді призначив мера, радників — усе, як в англійських містах. Та все одно більшість посад обіймали голландські торговці, тож люди були задоволені ще навіть більше, ніж за губернаторства Стюйвесанта, бо полковник Ніколлс завжди з ними радився. Чоловіком він був доброзичливим, щоразу знімав капелюха, коли бачив на вулиці даму. А ще влаштовував кінні перегони, які дуже любив.

А старий губернатор Стюйвесант побував за океаном, у Голландії, де мусив давати пояснення, чому втратив місто, та повернувся до себе на бувері. Полковник Ніколлс ставився до нього з надзвичайною повагою, вони навіть стали завзятими друзями. Англійський губернатор завжди знаходив час побувати у старого на фермі. А от господиня, як і перше, англійців не любила.

— Проте Ніколлс дуже люб'язний, — заявила вона, — що є, то є.

Наступний губернатор був схожий на полковника Ніколлса. Він запровадив поштове сполучення з Бостоном. Та й сам отримував чимало зиску звідусіль. Небідним торговцям було все одно, та бідніші голландці, яких була більшість, невдовзі розчарувалися в англійському правлінні — через англійських військових, які квартирували в місті, бо це створювало їм проблеми та відчутно било по кишені.

Коли я був хлопчиськом, більшість рабів, які належали Вест-Індійській компанії, гарувала на будівельних роботах. Раби, які належали торговцям, здебільшого займалися садівництвом або були вантажниками в порту. Декого використовували як пару зайвих рук у корабельних екіпажах. А ще були жінки-рабині. Ті головно прали білизну й робили чорну роботу, хоча траплялися між них і куховарки. Вечорами чоловіки-раби часто виходили на вулиці й розмовляли з рабинями через паркани, особливо коли сутеніло. І не складно собі

уявити, що часом плодами подібних розмов ставали діти. Не сказати, що господарі були проти появи в рабів нащадків, дарма, що це суперечило їхній релігії. І думаю, причина цього зрозуміла, бо работоргівля дуже вигідна. В ті часи раб у Мангеттені міг коштувати вдсятеро більше, аніж в Африці, а в деяких місцях — і ще дорожче. Тож навіть втрачаючи значну частину свого «вантажу» дорогою, торговець на работоргівлі міг озолотитися. Ось чому і наш колишній губернатор Стюйвесант, і новий правитель — герцог Йоркський, покладали такі сподівання на перетворення Мангеттену на великий невільничий ринок. І справді, за губернатора Стюйвесанта й потім до Нового Амстердама завозили рабів сотнями, деяких — просто з Африки. Чимало їх лишалося у цих краях, когось продавали далі на англійські плантації у Вірджинії, до інших місць. Тож якщо у рабині в Нью-Йорку з'являлися діти, господар міг зачекати, поки ті досягнуть певного віку, і продати їх. А деколи він залишав дітей, привчав їх до роботи, а продавав їхню матір, щоб та не балувала своїх чад надмірною увагою.

У місті вистачало молодих жінок, і не дивно, що моє зацікавлення ними тільки зростало. До появи в місті англійців я згоряв від бажання спізнати жінку. Я постійно намагався знайти в місті рабиню, щоб позбавитися з нею цноти. Щонеділі, коли бос із родиною йшли до церкви, чорношкірі висипали на вулиці та шукали розваг. І я міг знайомитись із рабнями з інших кутків. Я знайшов пару-трійку дівчат, але всі наші спроби розважитись ішли шкереберть. Двічі мене гнали по вулиці, коли я намагався зайти до хазяйського дому то одної дівчини, то другої, а третю за розмову зі мною відшмагали різками. Словом, як не мостись, а все муляко.

Звісно, були й такі жінки, які за гроші могли дати чоловіку все, чого той забажає. Хоч як крути, Нью-Йорк — портове місто. Така-сяка грошва у мене водилася. Бос час від часу підкидав дрібну монетку на витрати, якщо був задоволений мною. Або здавав мене поденно внайми, а таке траплялося нерідко, і відщипував децицію з того, що за мене платили. А я ці гроші зберігав у надійному місці. От і подумав я: щоб стати чоловіком, певне, доведеться труснути капшуком і знайти таку даму.

Якось увечері я прибився до гурту рабів, і по Бувері-роуд ми рвонули за місто, туди, де селилася більшість вільновідпущеників.

Там ми зайшли до дерев'яного будинку, що був більшим за інші та скидався на шинок. Власник цього будинку, високий чоловік, пригостив нас солодкими тістечками та ромом. У шинку гуляло близько дюжини темношкірих відвідувачів, було там і кілька рабів. Ми просиділи зовсім недовго, коли я побачив старого в солом'яному брилі, який спав у кутку. Я одразу впізнав того діда, якого зустрічав на ринку, ще коли був хлопчиком. Це він сказав мені, що я можу отримати волю. Я запитав у високого, хто цей старий, а він мені каже: «Мій батько». Ми з ним трохи потеревенили. Власник шинка справив на мене величезне враження. Він володів і цим будинком, і якимись землями, і ще в нього працювали наймити. Сам він був вільний, як білий, і далеко не бідний. Звали його Куджо.

Поки я з ним теревенив і потягував ром, помітив, як до будинку зайшла дівчина десь моїх літ. Вона тихо сіла в кутку неподалік від сплячого старого, і, схоже, всім було до неї байдуже. А я кілька разів на неї зиркнув — чи не звернула на мене увагу? Нарешті вона обернулася й поглянула просто у вічі. Погляд у неї був смішливий, а усмішка — тепла.

Я вже хотів був підійти до неї, але Куджо схопив мене за руку.

— Не чіпай цю дівчинку, — промовив він тихо.

— А що таке? — здивувався я. — Це ваша пасія?

— Ні, — відповів він.

— Може, ви її батько?

— Ні. — Він хитнув головою. — Це моя власність. Моя рабиня.

Спершу я йому не повірив. Я не міг і подумати, що в чорношкірої людини можуть бути раби. І ще мені здалося дивним, що чоловік, чий батько отримав свободу, володіє рабами. Але це було так.

— Юначе, ти шукаєш жінку? — запитав Куджо, і я зізнався, що так. — Ти вже мав подружку? — поцікавився він, і я сказав, що ні.

— Зачекай, я скоро буду, — попросив він і вийшов.

Невдовзі він повернувся з молодого жінкою. Як на мене, їй було років зо двадцять — двадцять п'ять. Вона була майже такого самого зросту, як і я, а її хода, легка й неквапна, неначе промовляла: не знаю, як там інші, а мене в цьому світі влаштовує все. Вона наблизилася до моєї лавки, сіла поруч і запитала, як мене звуть. Ми розговорились, трохи випили. Потім вона поглянула на Куджо, легенько кивнула йому.

— Підеш зі мною, любасику? — запитала вона.

Я пішов із нею. І коли ми виходили, Куджо всміхнувся мені й сказав:

— Усе буде добре.

І тої ночі я став чоловіком.

У наступні роки я заприятелював не з однією міською рабинею. Часом бос переказував скарги того чи іншого мінгера, що рабиня його при надії і що це завдяки мені. Дехто з його сусідів радив упекти мене кудись на ферму, щоб подалі від міста. Проте бос цього не зробив.

Я завжди розривався між босом і господинею, намагаючись догодити обом. Та подеколи це виявлялося дуже непросто, адже між ними час від часу пробігала чорна кішка.

Приміром, господині не завжди подобалися чоловікові друзі. Над усе дратував її мінгер Філіпс. Здавалося, з якого дива, адже він був голландцем, до того ж і його дружина завжди водила дружбу з господинею. І вони були люди заможні. Та господиня пояснила: мінгер Філіпс стає занадто англізований, забуває про голландське коріння, а їй таке не до вподоби. Втім, схоже, боса мінгер Філіпс цілком влаштовував.

Інший знайомиць боса з'явився в нашому житті так.

Бос обожнював річкові мандри й завжди шукав привід вирватися на річку. Часом він брав усю сім'ю, і вони кудись пливли. Якось ми вирушили на маленький острівець біля самого краю Мангеттену — його називали Горіховий острів, — прихопивши із собою чималенький кошик їжі та напоїв, і пробули там від обіду до вечора. Іншим разом запливли ще далі — перетнули бухту й висадилися на Устричному острові.

Якось бос сказав, що вирушає до певного місця на довгому острові й ми з Яном попливемо разом із ним.

Ми відчалили й рушили вгору по Іст-Ривер. Коли ми дійшли до місця, де річка розділяється, і ввійшли до протоки, яка повертала на схід, вода зануртувала, закипіла так, що мене поймав жах. Ян сполотнів, хоча з останніх сил приховував свій страх. Бос же лише засміявся й промовив:

— А це, хлопці, Брама до Пекла. Не варто боятися.

Коли ми проминули лихе місце, вода заспокоїлась, і по деякім часі бос обернувся до мене й сказав:

— Оце протока, Квоше. Із цього боку, — і він повів ліворуч, — берегова лінія тягнеться аж до Коннектикуту й Массачусетсу. А там, — і він махнув праворуч, — довгий острів тягнеться на сотню миль. Ну як, задоволений, що потрапив сюди?

Місця, гарнішого за це, я ще в житті не бачив. Угорі синіло небо, сонце наповнювало все теплом. Водна гладінь, хоч куди глянь, дихала тишею, берег, із пляжами й густими очеретами, вражав пологістю, а понад хвилями носилися морські птахи. Я неначе потрапив до раю.

Ми пливли декілька годин, аж поки досягли маленького поселення на острівному березі. Причаливши, стали вантажити човен товарами, що їх бос збирався продати в місті. Коли ми вже закінчували, заявився якийсь чоловік і став із цікавістю спостерігати, що ми робимо. То був англійський торговець. Невдовзі він став замислено вивчати боса, бос його, і врешті незнайомець запитав:

— Чи не вам я продав колись срібний долар?

— Мабуть, мені, — відказав бос.

Після того вони проговорили пів години. Я чув не все з їхньої розмови, а коли проходив поруч, англієць саме розповідав, що кілька років тому одружився, і взагалі, він дуже радий, що покинув Лондон і повернувся до Америки. Насамкінець, коли ми вже відчаливали, бос порадив йому перебратися до Нью-Йорка, де можна розвернутися на повну. Англієць відповів, що, мабуть, так і зробить.

Прізвище того чоловіка було Мастер. І хто знав, що в майбутньому він завдасть стільки клопоту господині!

Якось мені випала нагода надзвичайно потішити господиню.

В американських колоніях кожен знав, що суперечки між заокеанськими володарями цих колоній сильно впливають на життя колоністів. Від останньої веремії між англійцями та голландцями збігло п'ять років. І от знову щось назрівало. Ось тільки цього разу це більше стосувалося родини.

Англійський самодержець Карл II підтримував близькі стосунки зі своїм кузеном, королем Франції Людовіком XIV, і не забув тієї

прочуханки, якої йому завдали голландці. Тому 1672 року, коли король Людовік XIV напав на Нідерланди, Карл II підтримав його. Та це не дуже їм допомогло: коли французькі війська ввійшли до Нідерландів, голландці підняли шлюзи на дамбах і затопили землю, щоб французи не могли просуватися далі. На друге літо до нас стали доходити чутки, що голландські кораблі курсують уздовж берега, палять судна, які везуть тютюн із Вірджинії, та чинять різні неподобства. А наприкінці липня ми побачили голландські військові кораблі, що кинули якір біля острова Стейтен.

Жив тоді в місті молодий добродій, на прізвище Лейслер. Мабуть, із німців, але приїхав на Мангеттен, одружився з овдовою заможною голландкою і показав себе успішним ділком. Він був схиблений на всьому голландському, тож не сподобатися нашій господині не міг. І коли бос бував у відлучі, цей Лейслер заходив до нас, і я чув краєм вуха його балачки з господинею. Він розповідав, наче багато хто в місті не проти, щоб голландці повернулися сюди й виперли англійців із Мангеттену.

— Кілька торговців вважають, що на острів Стейтен треба вирядити посланців, — сказав Лейслер. — Але мене тривожать гармати у форті. Там сорок шість гармат, які можуть завдати серйозної шкоди кораблям голландців.

Лейслер пішов, а господиня кріпко замислилася. Повернувся бос, і вона переповіла йому слова німця. Той уже чув щось подібне, тож наказав усім сидіти вдома. А сам тим часом знов кудись подався — уточнювати, що до чого.

Щойно він пішов, мене гукнула господиня:

— Квоше, в тебе є молоток?

Ну, молоток у мене був, у майстерні. Вона обвела поглядом приміщення й побачила кілька великих металевих кілочків, якими бос користувався для закріплення намету.

— Їх теж візьми, — наказала вона. — І йди зі мною.

З огляду на попередження боса, йти було страшно, але суперечити я не наважився. Тож ми пішли до форту.

Сонце хилилося до обрію, але надворі було повно народу. За старшого там був командувач фортом. Він мав кількох солдатів під своєю орудою, та ще намагався організувати ополченців, які товклися перед фортом на галявині з назвою Боулінг-Грін. Але на нього

господиня навіть не глянула. Разом зі мною вона рішуче ввійшла до форту й гукнула за собою ополченців. Набралося нас там зо двадцять чоловік. Не гаючись, господиня пішла до гармат, і не встигли ми оком змигнути, як вона взяла в мене молоток, кілок і заходилася забивати його в отвір, через який запалюється порох. Пушкарі це називають «заклепувати», і вистрілити із заклепаної гармати неможливо. Солдати це побачили, зчинили шум, хтось намагався їй завадити, та господиня, знай, гамселила молотком, допоки кілок щільно засів у запальному отворі. Перша гармата була знешкоджена.

Солдати переполохалися не на жарт. Підготовка в них була так собі. Вони кинулися до нас, стали кричати ополченцям, щоб ті зупинили господиню. Ополченці пригадали, що вони голландці, англійці їм не указ. Тим часом моя господиня заходилася біля другої гармати.

Тут до неї підскочив солдат і вже хотів ударити прикладом. Мені не залишалося нічого іншого, як кинутися на нього, поки він цього не зробив. Я збив його з ніг, і він так приклався головою об землю, що підвівся не одразу. Тут біля мене виріс інший солдат. У його руці був величезний пістоль. Він наставив пістоля на мене й натиснув на гачок. Ну, думаю, гаплик. Та пістоль, на превелике щастя, дав осічку, і я залишився живий. Усе це коїлося на очах господині. Вона гукнула ополченців, і ті швидко відтіснили солдатню.

А тоді почався шарварок: солдати не знали, що їм робити, форт заповнили ополченці, які допомагали господині, а командувач форту й геть ошалів від того, що тут коїлося. Господиня заклепувала гармату за гарматою, а коли закінчилися кілочки, вона віддала ополченцям молоток і загадала робити це далі.

На другий день десант із шестисот голландців зайняв висоту, яка здіймалася над фортечними мурами. Солдати вступили до форту й співвітчизники радісно зустріли їх. Англійцям не залишалося нічого іншого, як здатися.

Після цього випадку я був у великій милості в господині. Спочатку було страшно, що бос розсердиться на мене за те, що не послухався його наказу й пішов до форту, але на другий день він просто запитав мене:

- Господиня розповіла, що ти врятував їй життя.
- Так, пане, — кажу йому.

Він лише засміявся.

— То, мабуть, я маю тобі дякувати, — мовив він. І не сказав нічого щодо непослуху.

Нью-Йорк знову став голландським. Цього разу місто перейменували на Новий Оранж. Та це тривало всього рік. Наші заокеанські владарі, як завжди, пошушукались, уклали новий договір, і ми знову відійшли до англійців. Господині це не сподобалось.

Якийсь час по тому все було тихо-мирно. Новий Оранж знову став Нью-Йорком, але новий англійський губернатор, який звався Андрос, розмовляв голландською і допомагав торговцям, особливо багатим. Він засипав канал, що перетинав усе місто.

Господиня казала, ніби він зробив це для того, щоб канал не нагадував людям про Амстердам. Але я думаю, причина була в тому, що цей старий рівчак немилосердно смердів. А поверх рівчака проклали гарну вулицю, яку назвали Бруд-стріт.

І саме в ті часи перебрався до Нью-Йорка містер Мастер, що ми його зустріли на Лонг-Айленді (так офіційно почали іменувати довгий острів). На пару з босом вони провернули купу різних справ. За старою пам'яттю босу подобалося мандрувати річкою, скуповуючи хутро, однак зараз набирала обертів інша торгівля — вздовж морського узбережжя, де було повно цукрових плантацій Вест-Індійської компанії. Ось там і промишляв добродій Мастер. Подеколи він плавав туди з босом, а часом брав мінгера Філіпса.

Але бос зробив одну річ, яка дуже потішила господиню. Ян був уже в тому віці, коли чоловіки підшукують собі дружин, і батько звів його з дівчиною з порядної голландської сім'ї. Звали дівчину Лісбет Петерсен, і була вона дуже заможна. Я зустрічав її в місті, але не розмовляв із нею аж до того дня, коли вона прийшла в наш дім на заручини.

— Це Квош, — представ мене Ян і підбадьорливо всміхнувся.

Юна леді кивнула мені. А міс Клара, на превелику мою радість, додала:

— Квош жив у нас усе життя, Лісбет. Він мій найліпший друг.

Після цього юна леді тепло всміхнулася мені, показуючи, що вона зрозуміла: до мене треба ставитися по-доброму.

І мені було дуже приємно гуляти на цьому весіллі та бачити усміхненого пастора й страшенно щасливих господарів, які стояли, взявшись попід ручки.

Наступного року мені судилося зробити босу послугу, яка змінила все моє життя.

У 1675 році спалахнуло страшне індіанське повстання. Очолив його вождь, на ім'я Метакон, якого дехто називав Королем Філіпом. Не знаю, через що все почалося, але дуже скоро образа на білих, які відібрали в них землю, переповнила їхні серця, і почалася колотнеча в Массачусетсі та віддалених кутках Коннектикуту. Незабаром індіанці та білі вбивали одне одного наліво й направо. Люди в Нью-Йорку із жахом чекали, що буде далі.

Усі повсталі племена говорили алгонкінською мовою. Тож індіанці, які мешкали в околицях Нью-Йорка, також могли підтримати повстанців. Звісно, силою та числом вони були не ті, що раніше, але вище по річці та на Лонг-Айленді їх було ще чимало.

Та губернатор Андрос не розгубився. Він зібрав усіх цих індіанців і змусив їх заприсягтися, що вони не виступлять проти білих. Багатьох із них він поселив у таборі неподалік від міста, щоб були під наглядом. Зробивши це, він вирушив до могоків, які жили вище по річці, та пообіцяв їм багату торгівлю й щедрі дари за такої умови: якщо алгонкіни навколо Нью-Йорка почнуть бунтувати, то могоки прийдуть і покажуть їм, де козам роги правлять. Хід виявився безпрограшним, бо навколо Мангеттену зберігалися тиша та спокій.

А якось бос узяв мене із собою в серце острова Мангеттен, де, за наказом англійців, отаборилося плем'я індіанців. Він пояснив мені, що знає цих людей сто років, ще від часів, коли вів із ними торгівлю. Вони розбили на галявині кілька вігвамів. Розкішне місце! У траві було повно суниць. Бос довго розмовляв про щось з індіанцями їхньою мовою, і було видно, що вони раді його бачити. А ще я помітив кількох хворих людей. А трохи згодом бос підійшов до мене й спитав:

— Ти не боїшся лихоманки, Квоше?

Час від часу в місті траплялися спалахи лихоманки. Пригадую, коли я мав років із вісімнадцять, ця пошесть розійшлася не на жарт, забравши чимало дітей і старих. А от мене лихоманка весь час обминала.

— Ні, босе, — відповів я.

— Добре, — каже він. — Тоді я хотів би, щоб ти пожив трохи з оцими людьми й подбав, щоб у них було все необхідне. Якщо раптом забракне там їжі, ліків, ти приходиш до міста й кажеш мені.

І я пробув там майже місяць. Кілька родин хворіли особливо важко. А надто одна індіанка, вона була світлішою за решту, чоловік у неї вже помер, і діти на ладан дихали. Я їй допомагав як міг, носив її дітей на річку, і ми занурювали їх у зимну воду, бігав до міста по вівсянку та по всяке інше. Гадаю, що без моєї допомоги вона втратила б і дітей. Я так і розповів про все босу, а він похвалив мене й сказав, що я все робив правильно.

Коли все закінчилось, я повернувся додому, проте ледве ступив за поріг, як на мене накинута господарня.

— Тільки марнуєш час, рятуючи якихось індіанців! — розкричалася вона. — Ану берися до роботи, цілий місяць не порядкував у домі!

Я знав, що вона недолюбляє індіанців, та я ж не сам зголошувався їм допомагати. Бос сказав мені, щоб я не хвилювався, а господарня після того, схоже, геть забула, що я рятував їй життя, і досить довго залишалася холодною зі мною.

Я ж після того зрозумів, що можна все життя прожити разом із людиною, але так її і не знати.

Та подяку від боса я безперечно заробив. Приблизно за місяць він гукнув мене до кімнати, в якій працював, і наказав зачинити двері. Бос пахкав люлькою і в задумі дивився на мене. Ну, думаю, де ж я знову проштрафився?

— Квоше, — озвався він неголосно десь за хвилину, — ми всі не вічні. Колись і я помру, от я і подумав, як тоді бути з тобою.

Напевне, передасть мене у спадок сину Яну, подумав я. Та вголос не казав нічого й із шанобливим видом слухав далі.

— І я вирішив, — промовив бос, — що ти маєш стати вільним.

Коли я це почув, то заледве повірив своїм вухам. Усі знайомі мені вільновідпущеники колись давно працювали на Голландську Вест-Індійську компанію. І щось я не пригадував, щоби приватні власники в Нью-Йорку відпускали на волю своїх рабів. Тож коли бос сказав це, я був ошелешений.

— Дякую, босе, — сказав я.

Якийсь час він смоктав свою люльку.

— Та поки я живий, ти будеш мені потрібний, — додав він, а я, мабуть, поглянув на нього пильніше, ніж треба, бо він засміявся. — А зараз ти подумав, скільки я ще протягну, так?

— Ні, босе, — сказав я, та ми обидва розуміли, що це правда, і через те він засміявся ще дужче.

— Ну що ж, — промовив бос, — я поки що не поспішаю помирати. — Він добродушно всміхнувся. — Чекати тобі, Квоше, мабуть, доведеться довго, але я не забуду про тебе.

Схоже, моя мрія про волю колись-таки здійсниться.

Чи міг я тоді сподіватися, що одразу по тому в моєму житті відбудеться ще одна, куди приємніша подія.

Після індіанських заворушень у Нью-Йорку знову стало тихо. До міста перебралося кілька багатих англійських плантаторів із Барбадосу та інших подібних місць. Селилися вони здебільшого в особняках на березі Іст-Ривер, дехто з них навіть не трудився вивчити голландську мову. Однак чимало голландських сімей продовжували перетягувати до Нью-Йорка своїх родичів, тож і в домах, і на вулицях розмовляли здебільшого голландською. Могло скластися враження, що містом і далі керує губернатор Стюйвесант.

У ті дні мінгер Лейслер став у місті великим цабе, та чим далі, тим менше він подобався простим голландцям. Лейслер часто заходив до нашої господині, завжди тримався ввічливо й був сама охайність, із незмінним пером у капелюсі. Господині страшенно лестила його увага. Хоч вона й залишалася красунею, її краса помалу відцвітала, і подеколи це її гнітило. Бос це бачив, залишався до неї незмінно уважним і годив як тільки міг.

Шкода, що цього не можна сказати про Клару. Після того як брат одружився, дівчинка, яку я колись любив, перетворилася на люту фурію. Ніколи б не подумав, що таке можливе.

Подивишся — та сама миловидна, золотоволоса дівчинка, яку я завжди знав. Вона, як і раніше, добре ставилася до мене, шанувала батька. Зате для матері була суцим дияволом. Якщо господиня просила допомогти на кухні чи сходити на ринок, вона одразу починала нити, що мама навмисно так робить, бо чудово знає, що донька саме збиралася до подруги, і взагалі, нормальні люди так не роблять! Коли господиня щось казала, міс Клара неодмінно їй суперечила. В усіх негараздах вона винуватила матір, і часом тій просто уривався терпець.

Бос намагався напоумити Клару та погрожував їй покаранням. Але невдовзі та бралася за старе. В такі хвилини мені було дуже шкода господиню.

Якось добродій Мастер привів до нас англійського плантатора. І в них відбулася розмова з босом. Говорили англійською. До того часу я вже знав достатньо англійських слів, щоб розуміти дещо з того, про що йшлося.

На самому початку бос звернувся до мене голландською і попросив знайти якусь потрібну йому річ. Коли я приніс її, він запитав щось іще, я відповів йому в жартівливій манері, він засміявся, і я пішов. Та перш ніж вийти від нього, я встиг помітити, як здивувався англійський плантатор, і почув, як він каже англійською, що босу краще не розводити такого панібратства. В них на плантаціях, мовляв, вічно проблеми з темношкірими рабами, і єдиний спосіб управлятися з нами — бути при зброї та шмагати за найменший непослух. Я просто втупив очі в землю й вдавав, що нічого не розумію, а бос знову засміявся й сказав, що неодмінно матиме це на думці.

Предметом їхньої розмови, як з'ясувалося, були раби. Мастер щойно привіз до Нью-Йорка партію невільників, та крім темношкірих там були індіанці. Інші країни нарікали, що їхніх підданців крадуть і продають у рабство, тож розпорядженням губернатора Андроса на нью-йоркському ринку дозволялося торгувати тільки темношкірими — адже народи світу одностайно вирішили, що негри мають бути рабами, — що створювало Мастеру певні незручності.

— Збираюся продати цих індіанців таємно, — повідомив він. — Маю чудову молоденьку індіанку, може, вас зацікавить?

Цієї миті до кімнати зайшла господиня. Вигляд у неї був засмучений — не інакше як міс Клара знову пила з неї кров. Господиня подеколи вдавала, що не розуміє англійської, але тепер не стала прикидатися й вигукнула:

— Не потерплю в себе вдома цих смердючих індіанців! — Тоді обернулася до боса й сказала: — А втім, рабиня не завадить, буде помічниця. Можеш купити чорненьку.

Бос так зрадів, що може хоч чимось їй догодити, що вже на другий день пішов на ринок і купив рабиню. Звали її Наомі.

Мені тоді вже було тридцять років. Наомі мала на десять років менше, зате мудрості — хоч лопатою гребти. Вона була мала, як дівчинка, кругловида й трохи пухкенька. Такі мені подобаються. На початках, потрапивши в незнайомий дім, вона трималася тихіше від води, нижче від трави. Та згодом ми розговорилися, зійшлися ближче, і я їй розповів про своє життя, а вона мені — про своє. Жила Наомі на плантації, але їй пощастило: вона прислугувала в домі. Коли господар овдовів, а потім одружився знову, нова дружина заявила, що всіх рабів треба продати й купити нових. Власник продав Наомі перекупнику, а той повіз її до Нью-Йорка, де були високі ціни.

Я пояснив, що Наомі потрапила до хороших людей, і вона ніби трохи заспокоїлася.

Спільну мову ми знайшли без зусиль. Часом я допомагав їй з важкою роботою, а часом і вона мені, як я втомлювався. Коли я кілька днів хворів, вона ходила коло мене. Тож із часом я пройнявся до Наомі сильною симпатією, здебільшого за її доброту.

Стали з'являтися думки, чи не взяти її за дружину.

Мені ніколи не бракувало подруг. Окрім жінок у місті була ще одна дівчина, в якої я залюбки гостював. Її звали Вайлет, і жила вона в селищі на Іст-Ривер, одразу за Свинячим островом. Літніми вечорами, коли бос казав, що на сьогодні я йому вже не потрібен, я йшов туди. У Вайлет було кілька дітей, підозрюю, що деякі — від мене.

Але Наомі була зовсім не така, як ті жінки. У мене вона викликала бажання захистити її. Якби я зав'язав стосунки з нею, це означало б порвати з холостяцьким життям, а в мене й у думках такого не було. Тож довгий час ми просто були друзями, проте я не підпускав її до себе надто близько. А згодом почав помічати, що моя поведінка її спантеличує, хоча вона нічого не казала, а я не поспішав виливати перед нею душу.

Одного вечора, коли добігала екватора її перша зима в цьому домі, я застав самотню Наомі в момент, коли вона сиділа й тремтіла. Провівши все життя в теплі, вона не знала, що таке нью-йоркська холоднеча. Тож я присів біля Наомі, обійняв її. А там пішло-поїхало, і дуже скоро ми почали жити разом, як чоловік і дружина.

Бос і господиня, мабуть, знали про це, але нічого не казали.

Навесні бос сказав, що бере мене із собою на Гудзон. Мені завжди хотілося побачити величну річку, і хоч майбутня поїздка означала коротку розлуку з Наомі, я з радістю чекав на мандри. Зазвичай бос виряджався в дорогу на кілька тижнів пізніше, але Клара так гризлася з матір'ю, що, думаю, він був би тільки радий вшитися від них подалі.

Перед самісіньким від'їздом між ним і господинею відбулася неприємна розмова. Господині ніколи не подобалися його річкові мандри, а тут вона ще стала дорікати, що це він винен у Клариній поведінці. Сварка проходила при зачинених дверях, і я чув не все, та коли ми вже вирушили, бос дивився під ноги й більше мовчав.

Він був підперезаний вампумом. Я вже давно помітив, що завжди, вирушаючи кудись річкою, він надівав цей пояс. Напевне, це був подарунок якогось індіанського вождя.

На веслах сиділо четверо гребців, і бос дозволив мені взяти румпель^[20]. За годину, проведену на воді, він помітно збадьорився. Морський відплив, зустрічний вітер — усе було проти нас, серйозно уповільнюючи просування, та боса це нітрохи не тривожило. Я думаю, він просто був щасливий опинитися на річці. Мангеттен ще не зник з очей, коли ми витягли човен на берег і розбили табір.

А на другий ранок, поки ми ще не відпливли далеко, він поглянув на мене й каже:

— Я так розумію, Квоше, Наомі вже тобі дружина. А чи не знаєш ти, що треба запитати в мене дозволу?

— Не знаю, босе, чи дружина вона мені достеменно, — відказую. — От ви коли одружуєтесь, то йдете до церкви.

Так, думаю, що ж він на це мені скаже?

— В англійців є назва для цього, — пояснив бос. — За англійськими законами — а ми ніби ними керуємось, — Наомі живе в домі з тобою, а отже, ви ніби одружені. Тобі вона доводиться «цивільною дружиною». А значить, — тут бос усміхнувся, — будь ласкавий до неї.

— То ви не сердитесь на мене, босе? — вигукнув я. Той лише усміхнувся та похитав головою. — А господиня? — допитувався я.

— Не хвилюйся. — Він сумно зітхнув. — Хоч тут ми з нею одностайні.

Після того він якийсь час дивився на річку, підставивши вітру обличчя, а я стежив за ним, намагаючись зрозуміти, чи він ще досі в доброму гуморі. Тоді він обернувся, усміхнувся до мене.

— Босе, можна вас про дещо запитати? — наважився я.

— Питай, — озвався він.

— Дивіться, босе, яка тут справа. Ви казали, що колись я стану вільним. Але навіть якщо Наомі буде моєю цивільною дружиною, їй від того ні гаряче ні зимно. Вона ж залишиться рабинєю.

Бос мовчав.

— Розумієте, босе, я думаю, що буде далі, коли в нас підуть діти.

Суть закону я чудово зрозумів. Голландський він, англійський — байдуже. Дитина раба — власність господаря. Раб отримує волю, але його дитина залишається в господаря, хіба що той відпустить і її. Ось такий це закон.

Якийсь час бос мовчав, тоді кивнув, неначе сам до себе.

— Добре, Квоше, — сказав він нарешті, — мушу над цим подумати, але не зараз.

І я зрозумів, що більше він не хоче повертатися до цієї теми.

Того ж дня по обіді ми причалили до берега неподалік одного індіанського поселення. Бос наказав мені чекати в човні, а сам пішов

до індіанців про щось домовлятися. Він пропадав там довго, а як повернувся, скомандував гребцям плисти вгору по річці. Він думав щось своє, а я сидів собі на румпелі мовчечки.

Ми пливли з пів години, а після повороту, коли ми огинали закрут річки, бос заговорив:

— Пригадуєш тих індіанських дітей, яких ти рятував?

— Так, босе, — обізвався я.

— Так от, — мовив він, — їхня мати померла. Від лихоманки.

Я не дуже переймався матір'ю, але викладався на повну, рятуючи малюків, тож поцікавився, чи з ними все гаразд.

— Так, — кивнув бос, — діти вижили.

— Це добре, босе, — промовив я.

Того вечора ми отаборилися. Повечеряли біля вогнища — бос, я і четверо гребців. Бос завжди відзначався гарним ставленням до людей. Його поважали, бо він зі всіма знаходив спільну мову, міг посидіти, пожартувати. І навіть якщо його думки були зайняті чимось іншим, він ніколи не оминав увагою своїх людей.

Бос приніс смачної їжі та барильце пива. Коли ми всі наїлися й трохи захмеліли, люди розвеселилися й стали жартувати з приводу жінок, які нібито в мене були, і розмова перейшла на жінок як таких. Один чолов'яга, сміючись, зізнався, що побоюється господині.

— Знаєте, босе, не хотів би я її розізлити, — сказав він.

Ну, думаю, дарма він це казав, я ж добре знаю, як вони голубляться. Я бачив, як на босове лице набігла тінь. Але він лише усміхнувся й сказав:

— Я взагалі стараюся не злити жінок, жодних.

З такою думкою погодилися всі. А незабаром бос мовив:

— Так, думаю, час лягати спати.

І скоро всі, як і я, вже дрімали.

А бос не спав. Він сидів біля вогнища, заглиблений у роздуми, і дивився на річку. Напевне, згадує, як із господинею сварився, подумав я, і вирішив його не турбувати.

Він просидів так довго. Багаття майже догоріло. Зорі яскраво сяяли над річкою, час від часу набігали хмари. Трохи згодом потягнув

вітерець, зашелестів у кронах, тихий-тихий, наче шепіт. Він заспокоював, наче колисанка, і, прислухаючись до шелесту, я задрімав. Проте бос і не думав лягати.

Нарешті, мабуть, бажаючи відвернути його від невеселих роздумів і щоб допомогти йому заснути, я сказав:

— Прислухайтесь до вітру, босе.

— О! — стрепенувся він. — Ти ще не спиш?

— І може, він вас заколише, — продовжував я.

— Може, й так, Квоше, — погодився бос.

— Цей вітерець, босе, такий лагідний, — не вгавав я. — Як голос між соснами. Самі почуєте, якщо прислухаєтесь.

Тут бос нічого не сказав. А за мить я побачив, як він схилив голову. Точно, думаю, прислухається. Скількись часу бос сидів нерухомо, і я вирішив, що він заснув. Аж ось він повільно підвівся, поглянув на мене. І я вдавав, що сплю.

Тоді бос відійшов од вогнища й побрів берегом у пільму.

Я довго лежав, чекаючи його повернення, але бос не вертався. Я почав хвилюватися, чи з ним чого не сталося. Тут у лісах повно ведмедів, та думаю, якби він налетів на клишоногого, то мав би закричати. Не дочекавшись боса, я підвівся й пішов над річкою за ним. Ішов я дуже обережно, абсолютно беззвучно. Але боса ніде не було. Я не хотів його гукати й просто йшов та йшов. Пройшовши з пів милі, нарешті я побачив боса.

Під сяйвом зір, на крихітному клаптику трави над річкою. Бос сидів, підтягнувши коліна, згорблений, зіщулений. І плакав, аж заходився. Він здригався всім тілом, ридання душили його. Скільки живу, не бачив, щоб мужчина так ридав. Далі йти я не наважився, але й покидати його там мені теж не хотілося. Тож я застиг на місці, а він усе плакав і плакав, неначе йому серце краялося. Так сплигло чимало часу, вітерець став сильніший, але бос нічого не помічав. Невдовзі вітер влігся — тепер були лише безмежна тиша й сяйливі зорі над нею. Бос ніби трохи заспокоївся. А я, щоб не потрапити йому на очі, потиху вшився.

Я повернувся до багаття, спробував заснути. Але сон тікав від мене — я весь час прислухався до тиші: не йде? Бос прийшов перед самим світанком.

День по дні ми пливли вгору Гудзоном, тією великою річкою, і бачили великі поселення могоків з дерев'яними хатами й частоколами. І бос нагріб там цілу купу шкур.

Коли ми повернулися, я першим ділом побіг до Наомі, і вона зустріла мене хитрою усмішкою. Так і так, каже мені, я при надії. Я з радощів ледь не здурів.

А пізніше в мене виникла думка: якщо народиться хлопчик, то назвемо Гудзоном — на честь моїх річкових мандрів.

І ще Наомі попередила, що господиня й Клара цілий ранок сварилися, а потім міс Клара вилетіла з дому як ошпарена.

— Настрій у господині — хай бог милує, — підсумувала Наомі.

Бос пройшов до вітальні, одразу по тому я проходив повз двері, які туди вели. Двері були відчинені, і я почув, як він розповідає господині про накуплене в могоків хутро. Та мовчки слухала.

— А де Клара? — поцікавився бос.

— Кудись пішла, — відповіла господиня. І після короткої паузи додала: — Ну що, нагостювався в індіанських друзів?

— Тільки проїздом, — обізвався бос. — Вони не мали шкур на продаж.

Господиня промовчала.

— До речі, — сказав бос, — Бліде Перо померла.

Я підслухав це крізь відчинені двері. Хотів уже тікати, від гріха подалі, аж тут почувся голос господині.

— Навіщо ти мені це кажеш? — вигукнула вона. — Однією смердючою індіанкою більше, однією менше — і що?

Після цих її слів бос ненадовго замовкнув. А коли заговорив знову, голос його звучав тихо.

— Ти жорстока, — сказав він. — Її мати була краща жінка, ніж ти.

Тут я почув, як він іде до виходу, і швидко втік.

І схоже, після того випадку між ним і господинею з'явилася якась холоднеча, неначе щось померло.

Я потім часто думав над словами боса й вирішив для себе, що я все зрозумів. Утім, мене це не дуже доймало. Я був одружений і мав свої сімейні клопоти.

Із кожним прожитим роком я чіткіше усвідомлював, як мені пощастило, що я зустрів Наомі. Навіть вагітною вона виконувала всю свою роботу в домі та прислужувала господині. Їй навіть на думку не спадало скаржитися. Я розумів, скільки на ній різних обов'язків, і допомагав їй як міг. Під завісу дня в неї завжди знаходилася усмішка для мене. Ми ділилися одне з одним усім, і між нами встановилися такі теплі стосунки, що із часом я вже не міг уявити, як можна жити без неї.

Наш карапуз Гудзон був найжвавішим малюком у світі. Я залюбки грався з ним, а часом до дитячих ігор долучався бос. Я гадаю, певний час малий був переконаний, що бос — це його дід або щось типу того. Коли Гудзону було два, Наомі народила дівчинку, але маленька була квола й померла. А ще за два роки в нас знову народилася дівчинка, і ми назвали її Мартою. Вона була такою ж круглоvidoю, як мама, а коли стала більшою, я став підмічати в ній мамину вдачу.

Здається, скільки того часу збігло, а он Гудзону вже п'ять років. То був непосидько, яких мало. І от уже бос жартома нарікає, що не може його наздогнати. Наомі казала, що він схожий на мене. Йдучи до міста в якихось справах, я часто брав його собі на плечі. Якщо був час, завжди спускався з ним на берег, бо він дуже любив дивитися на кораблі. Коли ж йому вдавалося побачити, як судно розпускає вітрило й те лопотить, надимається вітром, то його радості не було меж.

Якось добродій Мастер, будучи в нас, запитав у Гудзона, що той хоче робити, коли стане дорослим. Ну, хлопчик і виклав усе щиросердо: так і так, хочу бути матросом.

— Ха! — сказав добродій Мастер босу. — То, може, хай на мене попрацює?

І бос засміявся. А я подумав про рабів, що їх возив добродій Мастер до Нью-Йорка, і мені не захотілося, щоб син ходив у море на такому кораблі.

Що ж до малої, то Марта була найніжнішим створінням. Коли після відлуки я вертався додому, вона з розгону кидалася мені в обійми, міцно хапалася за шию і казала, що не відпустить, поки я не розповім їй якусь казку. А я і не знав тих казок, то мусив щось

вигадувати сам. І скоро я почав розповідати їй історії про великого мисливця, на ім'я Гудзон, який жив біля однойменної річки, був вільний і мав сестру Марту, напрочуд лагідну й мудру. І через різних диких звірів, які жили в їхньому глухому закуті, з ними постійно траплялися дивовижні пригоди.

Тим часом бос знайшов міс Кларі гарного чоловіка. Гадаю, він і господиня були тільки раді, що вона вибереться з дому. Бос знову неабияк догодив господині, бо чоловік той був з достойної голландської сім'ї, а молодих вінчав священник у голландській церкві, як свого часу — її брата Яна. Кларин чоловік жив не в місті, а на острові Лонг-Айленд, і ми бачили її нечасто. Та господиня час від часу гостювала в дочки, і, судячи з усього, коли та вийшла заміж, стосунки між ними помітно поліпшились.

Вона й бос далі жили разом. Сварки скінчилися, але тепер здавалося, що кожен з них існує сам собою.

Бос і добродій Мастер зблизилися як ніколи. Англієць був із тих людей, яких вік не міняє. Вузьке обличчя, шапка пшеничного волосся, чіпкий погляд блакитних очей, який геть не змінився, і жилаве тіло — він залишився який був, хіба що з'явилося кілька зморщок. Завжди галантний, вічно чимось заклопотаний. Хай би коли прийшов до нас, завжди казав: «Добридень, Квоше», а прощаючись — «Гарний ти чолов'яга, Квоше!» І швидко окидав мене блакитними очима. Міг похвалитися перед босом: «От Квош — друзяка хоч куди. Правда, Квоше?» А я відповідав: «Так, сер».

У ті часи, щоб схилити на свій бік заможні голландські фамілії та зискувати з їхньої прихильності, англійські губернатори виділяли їм величезні земельні наділи. Англійська братія, звичайно, теж не бідувала. А добродій Мастер знемагав від бажання розжитися через боса земельним наділом. Він пояснив, що в Англії ти ніякий не джентльмен, якщо не маєш за душею достатньо землі. І поважні люди, такі як мінгер Філіпс чи ван Кортланди, що володіли чималими мастками на північ від міста, похапцем вливалися до лав джентльменів. Їхні дружини робили височенні зачіски й носили вишукані сукні, які стягували животи й збільшували груди.

Босу, я бачив, ця ідея припала до серця. Ян теж був не проти, він і сам деколи казав, що землі прикупити не завадило б. А от господиня... Вона й далі ходила в простому круглому чепці та просторому голландському платті, як інші голландки. Щоправда, ті голландки навіть більше за англійок мліли за коштовностями. Господиня любила носити дорогі сережки, і як пригадую, в неї на кожному пальці було по каблучці. І майже не виймала з рота глиняної люльки.

Що ж до її захоплення усім англійським, це все було в далекому минулому.

— Плюгава нація, — бурчала господиня. — Продалася папістам і дає керувати собою.

Бо виявилось, що герцог Йоркський весь цей час був таємним католиком. Народ підозрював, що й Карл II теж міг бути таємним католиком, але король це заперечував. А герцог Йоркський і не думав щось приховувати. Він горою стояв за католиків, і навіть присланий ним до Нью-Йорка губернатор був католик. У Нью-Йорку ви вільні сповідувати будь-яку віру чи навіть не сповідувати жодної. І кажуть, половина місцевого люду обходиться взагалі без релігії. А от католиків побоюються майже всі.

Отой губернатор-католик видав хартію, яка дозволила вільні вибори в провінції, та ще пообіцяв, що ніхто не підвищуватиме податків, не спитавши думки виборних посадовців. Тому якась частина побожних голландців вирішила, що губернатор не такий уже й поганець. Проте господиня й далі правила своєї.

— Нема віри англійцям, — казала вона, — нема віри папістам.

Зима, яка вінчала 1684 рік, видалася незвично холодною. Великий став на північ від міста замерз і не скресав три місяці. Як і більшість голландців, бос любляв кататися на ковзанах. І от одного ранку ми всі, включно з Яном і його двома маленькими дочками, подалися на ковзанку.

Ян працював із батьком, але в ті роки шаленими темпами розвивалося виробництво рому — його гнали з меляси^[21]. За бухтою, на Стейтен-Айленді, давно вже працювала винокурня, та Ян, спільно з Мастером, вирішив побудувати в місті ще одну. Він продавав також

привезені з Голландії міцні напої, на кшталт джину під назвою женевер.

А господиня прийшла з Кларою і зятем. Дітей вони ще не мали, а юна пані була гарна як ніколи. Бос почав показувати дітям (ну, і моєму Гудзону), як давати раду ковзанам, а господиня знай собі всміхалася та казала, що таке збіговисько ковзанярів на замерзлій водоймі вона бачила тільки на голландських картинах. Навіть поява добродія Мастера з усім його сімейством її, схоже, не засмутила.

Добродій Мастер був із сином, який звався Генрі, років вісімнадцяти. Той був викапаний батько. І ось, узрів цей жевжик Клару, прекрасну та рум'яну від морозу й бігу, і що ж ви думаєте — вже не зводив із неї очей! Вони навіть разом прокотилися. Господиню це звеселило, вона винесла вердикт:

— Цей хлопчисько закохався в тебе!

Той день назавжди лишиться в мене в пам'яті як один із найкращих.

Грім ударив у 1685 році. Нью-Йорк був уражений несподіваною новиною. Помер король Карл II, трон перейшов до Карлового брата — герцога Йоркського. Король Яків II, католик.

Нью-Йорк отримав короля-католика. І той негайно став приводити до влади одновірців. Тоді розірвав хартію, якою провінції дарувалося виборче право.

— А що я казала! — побивалася господиня. — Казала ж, що немає віри тим католикам.

Проте то було ще не найбільше лихо. Король Франції Людовік XIV з якогось дива вирішив вигнати за межі свого королівства всіх протестантів. Була їх сила-силенна, і вони мусили збирати всі свої пожитки й тікати світ за очі. Хтось опинився в Нідерландах, а дуже скоро вони стали прибувати й до Нью-Йорка. Їх називали гугенотами.

Якось мінгер Лейслер прийшов до господині в супроводі такого гугенота — дуже поважного добродія, якого звали мосьє Джей. І мосьє Джей сказав, що король Яків написав Людовіку листа й привітав його з вигнанням протестантів з території Франції. Подейкували, що англійці дуже невдоволені монархом-католиком. Бос був шокований, а в

господині після їхнього візиту тільки й мови було що про утиски протестантів та засилля папістів. Вона казала, що англійцям потрібно повстати й скинути короля. Саме так вчинили голландці, будучи під владою католицького короля Іспанії. Бос пояснив, що англійці приготувалися чекати. Бо король Яків не мав сина, а дві його дочки були протестантської віри. Із часом, запевнив він, усе налагодиться. Втім господиню це не вдовольнило.

І за два наступних роки не було ньюйорківця, який не скаржився б на короля.

Одного весняного дня в 1689 році господиня влетіла в дім, сяючи від радості, та поділилася приголомшливою новиною: англійці скинули Якова II й навіть вигнали його з країни!

— Божа воля звершилася! — вигукнула вона.

Причина крилася в королівському нащадку. В Якова II, який довгий час мав лише двох дочок, раптом народився син, і син неодмінно мав стати католиком.

— Навіть англійці не стали такого терпіти, — не вгавала господиня. Схоже, що довго з королем вони не панькались і одразу послали по Марію, його старшу дочку. І назвали це Славною революцією.

— Мало того, що Марія протестантка, — пояснювала господиня, — так вона ще й одружена з нашим Вільгельмом, правителем Нідерландів. А тепер вони разом правитимуть в Англії.

Її так веселила думка, що ми повернемося під голландське управління, що вона ледь не танцювала.

Невдовзі після Славної революції прийшла звістка про те, що голландці з англійцями оголосили війну королю-католику Людовіку Французькому. Її назвали Війною короля Вільгельма. Ми всі боялися, що французи-католики у нас на півночі змовляться з ірокезами й спільно виступлять на Нью-Йорк. І вони таки справді напали на кількох голландських поселенців, що жили аж у верхів'ях річки. Та для таких ділків, як бос або добродій Мастер, війна відкривала й великі можливості.

До смерті буду пам'ятати той погідний день, коли бос гукнув нас із собою на берег. Ми пішли всі — і бос, і господиня; мені дозволили взяти Гудзона. На березі на нас уже чекали Ян, добродій Мастер і його син Генрі. Ми сіли на човен і погребли до корабля, що пришвартувався

на Іст-Ривер. То було чудове судно з високими щоглами та кількома гарматами. Добродій Мастер влаштував нам оглядини. Гудзон уважно роздивлявся все, нічого не пропускаючи. Мені ще не доводилося бачити його в такому збудженні. Кілька торговців вклали гроші в цей корабель, який мав вирушити в море, атакувати там французькі судна й забирати їхні вантажі, адже тепер французи були наші вороги. Восьму частину вклав добродій Мастер і стільки само вклали вдвох бос із Яном. З обрисів було видно, що це швидкохідний корабель.

— Він легко обставить будь-яку посудину французів, — вихвалявся Мастер, страшенно задоволений собою. — Капітан — усім каперам капер. Якщо все буде добре, цей корабель заробить купу грошей.

Тут Гудзон потягнув мене за рукав, бажаючи щось запитати. Я на нього шикнув, щоб мовчав, але Мастер заперечив:

— Ні-ні, нехай питає.

І Гудзон тоді каже:

— Скажіть, будь ласка, босе, чим відрізняється пірат від капера?

Бос із Мастером перезирнулися й засміялися.

— Якщо кораблі грабують нас, — відповів бос, — то це пірати. А якщо грабують ворога, то значить, капери.

Невдовзі після відплиття корабля захворів і помер Кларин чоловік. Дітей в них не було, і Клара повернулася до батьківського дому. Я думав, що знову почнуться проблеми, та минали роки, а сварок між нею і господинею не було. Звичайно, якийсь час міс Клара провела в жалобі, а потім я почув, як господиня каже босу: «Треба знайти їй чоловіка». Та наразі, гадаю, вона була рада її товариству.

Моя Наомі була вправна швачка й обшивала всіх у домі. Стала вона привчати до шиття й маленьку Марту. І міс Клара швидко зауважила, як гарно дівчинка вправляється з голкою. Її гнучкі, спритні пальчики творили справжні дива. Невдовзі Клара всім казала: «Ця дівчинка — справжній скарб». Вона часто брала Марту із собою на прогулянки. І господиня нібито не заперечувала.

Одна річ посилати каперів на ворога, і зовсім інша — керувати провінцією. Певний час у колоніях робилося казна-що. У тому ж Бостоні губернатор, ставленик Якова II, потрапив за ґрати. В Нью-Йорку ніхто не знав, хто старший і кого слухати. І тут історія виштовхнула на перший план мінгера Лейслера. Він був одним із ватажків тутешнього ополчення, й отці міста попросили його взяти керування на себе, поки все владнається.

Уявіть собі, як тішилася господиня! Мінгера Лейслера підтримало чимало впливових голландців, на кшталт лікаря Бекмана чи декого зі Стюйвесантів. Голландська публіка дрібнішого ґатунку — гендлярі, ремісники, злидота — теж виступали за Лейслера, бо він був свій, голландець. Гугенотам, які прибували сюди чи не з кожним кораблем, він теж був до вподоби. Він допоміг їм розселитися, а місце, де осіли гугеноти, назвали Новою Рошеллю — на честь одного з міст у Франції, звідки їм довелося тікати. Та й багатьом англійцям, особливо на Лонг-Айленді, Лейслер також подобався, бо вони терпіти не могли католиків, а він був добрим протестантом. А люди, які відзначалися найбільшою побожністю, навіть твердили, що Славна революція — це ознака наближення Царства Божого.

Отож, якийсь час мінгер Лейслер керував Нью-Йорком. Однак для нього це було важкою ношею. Пригадую, одного разу він прийшов до господині й став скаржитись, як важко тримати порядок у місті.

— А ще ж доведеться підвищувати податки, — сказав він. Отут усі мене й розлюблять.

Його лице, постійно жваве, життєрадісне, зараз було втомленим і напруженим.

— Одне можу точно сказати, — запевнив він. — Католикам я це місто більше ніколи не віддам.

Так мінгер Лейслер керував Нью-Йорком років з півтора.

Та якщо господиня була за нього обома руками, то бос мав певну осторогу.

Вперше я зрозумів, що на думці в боса, коли ми одного дня прошкували центральною вулицею, яка тягнеться від форту до воріт. Англійці ту вулицю називали Бродвей. Здебільшого тут жив скромніший люд голландського походження — теслі, візники, цегельники, шевці та моряки. Вони всі теж були прихильниками

Лейслера. От я і висловився перед босом у тому сенсі, що мінгер Лейслер збіса популярний.

— Гм, — обізвався бос. — Тільки добра йому від того не буде.

Я здивувався: як це так? Та більше бос нічого не сказав.

Утім, доволі скоро стало зрозуміло, звідки вітер дме. Мінгер Лейслер став призначати звичайних людей на керівні посади й наділяв їх владою. Таке не сподобалося навіть голландським торговцям. Почали на нього скаржитись і деякі священники.

Господиня пускала ці скарги повз вуха. Вона лишалася затятою прихильницею Лейслера.

— Він — голландець, а в нас зараз голландський король, — казала вона.

— Але він і англійський король, — почув я якось слова Мастера, коли він намагався напоумити господиню, — і двір його не деінде, а в Лондоні. Великі торговці мають друзів при дворі, на відміну від Лейслера.

І ще Мастер порадив господині поменше розкидатися словами.

З кожним місяцем невдоволення нью-йоркських магнатів росло, і щоб здолати їхній опір, мінгер Лейслер почав проти них справжню війну. Він заарештував мінгера Баярда й уже виписав постанови на арешт ван Кортланда й ще кількох осіб. Дійшло до того, що голландські простолюдини, які обожнювали Лейслера, вчинили погроми в домах кількох знатних голландців. Бос, чоловік небідний, побоювався, що й до нього можуть завітати й спалити дім. Одного вечора він повернувся додому й сказав, що на вулицях щось назріває, а дізнавшись від мене, що господиня пішла до міста, наказав:

— Ходи зі мною, Квоше! Не хочу, щоб із нею щось сталося.

І ми пішли в місто. Коли дійшли до рогу Бівер-стріт і Бродвею, то побачили натовп із доброї сотні жінок, що крокували до форту на знак підтримки мінгера Лейслера. І в перших лавах ішла господиня. Бос на хвилю розлютився, і мені вже здавалося, що от-от — і він висмикне її з натовпу та потягне додому. Та натомість він несподівано засміявся й сказав:

— Ну, Квоше, тепер я гадаю, наш будинок вони точно не чіпатимуть.

Усе закінчилося так, як говорив бос. Із Лондона прислали корабель із військовими, щоб захопити місто. Мінгер Лейслер, знаючи

все про своїх ворогів, окопався у форті й сказав, що здасть місто лише за вказівкою самого короля Вільгельма. Невдовзі така вказівка прийшла. А Лейслер був заарештований, бо королю доповіли, що він — небезпечний бунтар.

— Твої друзяки постаралися, — зауважила господиня.

— Радій, що тебе не схопили, — порадив їй бос. Тим часом отці міста стали просити в короля Вільгельма дозволу стратити мінгера Лейслера, і коли бос дізнався про це, то сказав, що це буде ганьба.

Одразу після цих подій на берег повернувся капер, якого споряджали бос і Мастер. Якись трофеї він привіз, та їх було замало, щоб вважати всю затію прибутковою. Вдалося роздобути й трохи рабів. Та мені не сподобався їхній вигляд.

— Якись вони нездорові, — зробив висновок добродій Мастер. — Треба продати їх скоріше.

І вже на другий день усіх продав.

Увесь цей час нещасний мінгер Лейслер сидів у темниці та чекав розв'язки. Більшість людей у місті були шоковані його арештом. У нашому домі всі ходили як у воду опущені. Господиня майже ні з ким не розмовляла. А на початку травня до неї звернулася одна з тих дам, з якими вона йшла тоді ходюю. Дама хотіла, щоб до неї на ферму на декілька днів відрядили Наомі для якогось шитва. Господиня погодилась, і думаю, Наомі була тільки рада вирватись із цього дому хоч кудись. Атмосфера тут була така гнітюча, що я сам порадив їй прихопити із собою й Марту. Тож десять днів вони провели в бувері за кілька миль північніше від Нью-Йорка.

Погода за цей час помітно зіпсувалася. То кілька днів пекло й смажило, і вулиці смерділи кінським (і не тільки кінським) послідом. То на день поверталися холоднеча й дощ. Такі переміни лише додавали гнітючого настрою. На що вже я чоловік врівноважений, а й то був як не при собі. Свої обов'язки виконував через силу. Одного вечора, якщо не сказати ночі, нарешті повернулися Наомі та маленька Марта. Я з ними майже не розмовляв. Обидві так втомилися, що відразу полягали спати.

А вранці наступного дня ми з босом рушили на берег. Добродій Мастер та інші торговці розраховувалися з капером і думали, чи варто споряджати його знову. Після цього ми пішли до форту — бос і добродій Мастер хотіли почути новини про мінгера Лейслера. Коли вони вийшли, бос скрушно хитав головою.

— Баярди хочуть його знищити, і налаштовані серйозно, — сказав він добродію Мастеру. — Я навіть не впевнений, що вони стануть дожидати згоди короля Вільгельма.

Вони вже заходили до шинку, аж ми побачили, як до нас біжить малий Гудзон.

— Що там сталося, хлопче? — гукнув бос.

— Марта, сер! — обізвався малий. — Схоже, вона помирає.

Бідна дитина палала від жару. На неї було страшно глянути. Наомі теж мала нездоровий вигляд, її так само починало лихоманити.

— То все від тих рабів, із босового корабля, — сказала вона мені. — Їх продали на те бувері, де ми були. Як ми туди прийшли, вони вже нездужали, один помер. Певно ми підчепили щось від них.

Але ніхто не міг сказати, що то за хвороба. Маленька Марта всю ніч знемагала від жару, а на ранок ледь дихала. Я і Наомі доглядали її, але серед ночі злягла й вона. Я обмивав їх холодною водою, намагаючись збити жар, але користі від цього було мало.

А вранці до нас прийшла міс Клара.

— Вам не можна сюди, міс Кларо, — застеріг я її. — Я не хочу, щоб ви захворіли.

— Знаю, Квоше, — відповіла вона. — Але я хочу доглядати Марту.

Мені аж горло перехопило від цих слів. Але я негайно гукнув господиню, щоб вона утримала дочку від необачних кроків. І господиня стала напоумляти міс Клару, але та виявилася міцним горішком. Навіть коли до господині долучився бос, Клара однаково стояла на своєму. Вона уперлася й заявила, що не піде доти, поки не дасть Марті трав'яний напій, який принесла. Клара сподівалася, що зілля допоможе дівчинці. І тоді бос сказав:

— То віддай зілля Квошу.

Але Клара його не послухала. Вона підійшла до Марти, взяла її за руку й спробувала напоїти. Та насилу ковтала, проте від зілля їй, мабуть, полегшало, бо вона заспокоїлась. І тільки після цього мені вдалося випроводити міс Клару з кімнати.

А на заході сонця моя маленька Марта віддала Богові душу. Наомі, виснажена до краю, невдовзі перед тим провалилася в неспокійний сон. Я не хотів, щоб тіло мертвої дитини залишалося в одній кімнаті з нею, тому підняв Марту й тихесенько виніс у двір. Бос сказав, що я можу покласти дитину в стайні, ну а вночі, напевне, її треба буде поховати.

Коли я повернувся до Наомі, вона поривалася сісти й питала, де Марта.

— Де вона? — кричала Наомі.

— Там, унизу прохолодніше, — казав я. Тієї миті мені забракло б сили сказати їй правду. — Нехай побуде там.

Тут за вікном почулися ридання Клари. Хтось їй, мабуть, сказав.

— Вона померла, так? — запитала Наомі. — Моєї маленької Марти вже немає.

І я не знаю, що на мене найшло, але відповісти я не зміг. І Наомі просто впала на подушку та заплющила очі.

Пізніше того вечора їй стало набагато гірше. Вона вся трусилася й горіла.

— Я помираю, Квоше, — сказала Наомі. — Сьогодні помру.

— Ти маєш триматися, поки вистачить сил, — сказав я. — Ти нам потрібна, Гудзону й мені.

— Знаю, — сказала вона.

А вранці пішов дощ. Звичайний дощ, несильний, але безперервний. Я ходив біля Наомі, мені було не до того, що відбувається у світі. Але після обіду на дворі з'явився бос, поцікавився, як справи в Наомі, а тоді запитав:

— Чув новину? Бідолаху Лейслера сьогодні стратили.

— Мені дуже шкода, босе, — сказав я.

— Господиня дуже через це переживає, — сказав він. — Його стратили як зрадника.

Я знав, що означає така страта. Спочатку тебе вішають, але ненадовго, щоб ти не помер. А після того випускають кишки й

відрубують голову. Нестерпно було думати, що подібне могли сотворити з таким джентльменом, як мінгер Лейслер.

— Він був не більшим зрадником, ніж я, — сказав бос. — Люди розбирають клаптики його одягу як реліквії. Називають його мучеником. — Він зітхнув. — До речі, гадаю, Гудзону краще буде залишитися на кухні.

— Так, босе, — кивнув я.

Вночі дощ ішов так само.

Я сподівався, що від прохолоди Наомі стане краще, але цього не відбулося. Ближче до півночі жар піднявся так, що вона металась і кричала. Потім нарешті заспокоїлася. Вона лежала, заплющивши очі, і я не бачив, чи їй кращає, чи вона програє свою битву. Перед світанням я раптом помітив, що дощ нарешті закінчився. Наомі дихала неглибоко, вигляд у неї був знеможений.

Раптом вона розплющила очі та запитала:

— Де Гудзон?

— З ним усе гаразд, — запевнив я.

— Я хочу його бачити, — прошепотіла Наомі.

— Тобі не можна, — заперечив я.

Після цього вона, схоже, задрімала. На світанні я підвівся й вийшов на хвилю надвір, вдихнути свіжого повітря й побачити небо. Воно було чисте. На сході сяяла ранкова зоря.

Коли я повернувся, то Наомі вже не дихала.

У дні після похорону бос і господиня були дуже чуйні до мене. Бос старався зайняти мене й Гудзона роботою, щоб нам не лізли в голову сумні думки. І дуже правильно робив. Господиня ж більше мовчала, і по ній було видно, що вона досі шокована стратою мінгера Лейслера.

Якось, коли я працював у дворі, господиня підійшла й стала біля мене. Вигляд у неї був сумний. По хвилині вона запитала:

— Скажи, а вам з Наомі було добре разом?

Так, кажу, дуже добре.

— І ви не сварилися?

— Кривого слова не сказали одне одному, — відповів я.

Хвильку-дві вона мовчала. А тоді промовила:

— Квоше, жорстокі слова — страшна річ. Часом скажеш, а потім шкодуєш. А що вже зроблено, те зроблено.

Я не знав, що відповісти, тож працював далі. Господиня ще трохи постояла, тоді кивнула, думаючи щось своє, і пішла собі в дім.

Наприкінці того року господиня на місце Наомі взяла іншу рабиню. Можливо, сподівалася, що в мене з нею щось вийде. Не скажу, що новенька мені не подобалась, але до Наомі їй було далеченько. Та я і не вірив, що хтось у цілому світі міг би її замінити.

Юний Гудзон був мені справжньою розрадою. Залишившись удвох, ми купу часу проводили разом. Він був красивим хлопцем і добрим сином. Йому ніколи не набридало море. Він навчився в матросів в'язати морські вузли. Мені здається, що він знав усі вузли, які були у світі. Він міг в'язати навіть візерунки. Я навчив його всього, чого міг, і сказав, що колись, якщо буде на те воля боса, ми станемо вільними. Але говорив я про це небагато, бо не хотів пробуджувати в ньому ані сподівань, які ще не знати, чи справдяться, ані нестерпного розчарування, що я не можу домогтися звільнення тепер. Я завжди радів, коли ми були разом. Нерідко, розмовляючи з ним на ходу, я клав руку йому на плече. Коли ж Гудзон підріс, то й він часом тягнувся й клав свою руку поверху моєї.

А от для господині це були складні часи. Жінкою вона дотепер залишалася вродливою. Її волосся із солом'яного стало сивим, а от обличчя змінилося менше. Щоправда, в ті роки його почали прорізати зморшки, і в години смутку вона справді мала вигляд старої жінки. Здавалося, все в цьому світі було проти неї. Так, більшість городян розмовляла голландською, але кожен рік збільшував кількість англійських законів.

Потім англійцям захотілося, щоб їхня церква — вони називають її англіканською — стала панівною в цих краях. А губернатор заявив, що байдуже, до якої релігії ти належиш, усі мають підтримати грішми англіканських священників. Багатьох це страшенно розлютило, а особливо нашу господиню. Та деякі священники так поспішали догодити губернатору, що мовчали як риби, а деякі пропонували

англіканам правити службу в голландських церквах, аж поки ті збудують свої.

Та принаймні вона мала родину. Щоправда, бос, якому стукнуло за шістдесят, завжди був чимось зайнятий. Оскільки війна короля Вільгельма з французами ще не закінчилася, каперство процвітало. От ним і займався бос на пару з Мастером. Подеколи він сідав у човен і вирушав по хутра. А якось із добродієм Мастером подався морем до Вірджинії.

Ян із сім'єю жив неподалік, і господиня часто навідувала онуків. І Клара теж була для неї втіхою. Тільки її частенько не бувало вдома, і тоді, я гадаю, господиня почувалася самотньою.

Якось літнього дня, невдовзі після того, як бос і Мастер повернулися з Вірджинії, вся родина зібралася в будинку за вечерею. Прийшли і Ян зі своєю Лісбет, і їхні доньки, і міс Клара. Прислужували за столом я та Гудзон. Настрій у всіх був пречудовий. Трапеза вже наближалася до завершення, ми подали мадеру, коли з-за столу встала міс Клара й заявила, що хоче зробити оголошення.

— Я маю добру новину, — сказала вона, обвівши поглядом усіх присутніх. — Я виходжу заміж.

Господиня дуже здивувалася й поцікавилася, хто її обранець.

— Я одружуюся з молодим Генрі Мастером, — відповіла Клара.

Отакої! Я ледь не впустив тарілку, що була у мене в руках. Господиня ж покосилася на міс Клару з недовірою.

— Хлопчисько Мастер! — вигукнула вона. — Але ж він навіть не голландець!

— Знаю, — відказала Клара.

— І набагато молодший за тебе, — нагадала господиня.

— Повно жінок у цьому місті одружувалося із чоловіками, молодшими за них, — парирувала міс Клара. І назвала ім'я однієї заможної дами, яка тричі виходила заміж за молодших чоловіків.

— Ти вже розмовляла зі священником?

— Нема потреби говорити з ним про будь-що. Нас повінчає в англіканській церкві містер Сміт.

— Англіканській? — мало не задихнулася господиня. — Його родина сміє цього вимагати?

— Це була моя ідея.

Господиня так і сіла, витріщаючись на дочку, ніби не могла повірити її словам. Тоді поглянула на боса.

— Ти знав про це?

— Щось чув. Але Кларі вже за тридцять, і вона вдова. Має повне право вирішувати так, як вважає за потрібне.

Тоді господиня повернулася до сина й запитала, чи знав він.

— Більш-менш, — промимрив Ян.

І коли він сказав це, господиня пом'якла на своєму стільці.

— Було б трохи люб'язніше, — промовила вона неголосно, — якби і мене тримав у курсі.

— Ми ще не знали напевне, — обізвався Ян.

— Не все так кепсько, Греет, — намагався звеселити її бос. — Генрі гарний хлопець.

— Отож, Кларо, — правила своєї господиня, — ти з радістю виходиш заміж за англійця й покидаєш свою церкву. І для тебе це цілковита дрібничка?

— Я його кохаю, — відповіла Клара.

— Кохання минуще, — промовила господиня. — Ти розумієш, що за англійськими законами в тебе буде набагато менше прав.

— Я знаю закон.

— Ти не повинна належати чоловіку, Кларо. Голландки вільні.

— Мене це не хвилює, мамо.

Якусь часину всі мовчали. Господиня дивилась у стіл.

— Я бачу, — нарешті сказала вона, — що моїй сім'ї до мене байдуже. — Вона кивнула. — Всі грає в одну дудку з тим Мастером. — Повернулася до Клари. — Щасливого тобі заміжжя!

Того ж року їх повінчав англійський священник, на ім'я містер Сміт. Бути на церемонії господиня відмовилася. Нікого це не здивувало. Чимало її подружок-голландок думали так само, як вона. Коли після вінчання бос прийшов додому, вона сиділа у вітальні, надута як сич. Бос мав цілком щасливий вигляд і, наскільки я можу судити, вже встиг хильнути кілька келишків.

— Не хвилюйся, дорогенька, — сказав він. — За тобою ніхто не питав.

Я й сам почувався б доволі щасливим, якби мій син Гудзон не рвався в мореплавці. Він просто марив кораблями, і бос його всіляко заохочував. Добродій Мастер казав, що забере його коли завгодно, і бос не віддавав його внайми тільки тому, що знав: по-перше, я цього не хочу, а по-друге, Гудзон — це все, що в мене залишилося.

— Квоше, від тебе ніяких доходів, — сказав мені бос, і він не жартував.

Якось добродій Мастер прийшов до нас не сам, а із шотландцем, якого звали капітан Кідд. То був капер, одружений з багатою овдовою голландкою. Він мав міцну статуру й пряму, як палиця, поставу. В нього було обвітрене лице, та він завжди ходив у вишуканій перуці, краватці без жодної плямки та багатому червоному чи синьому камзолі. Господиня взивала Кідда не інакше як піратом, але грошей у цього пана кури не клювали, тож він став дуже респектабельним, водив дружбу із самим губернатором і знався з усіма найвидатнішими сімействами. Добродій Мастер похвалився перед ним, як молодий Гудзон спритно в'яже вузли, і капітан, побачивши, як той це робить, був дуже вражений.

— Оцей ваш парубійко-раб, ван Дейку, то є справжнє морське вовчєня, — промовив Кідд, пересипаючи шотландськими слівцями свою мову. — Ви мусите зробити з нього моряка.

А потім він сидів у вітальні та розважав боса оповідками про свої морські пригоди, і Гудзон їх також слухав. Після того він цілий місяць канючив, щоб я відпустив його в море. То був жахливий місяць!

За все своє життя у цій родині я звик до того, що тутешні мешканці спілкувалися між собою, ні від кого не криючись. А якщо босу та господині потрібно було щось обговорити віч-на-віч, вони десь зачинялися й бесідували сам на сам. А так кожен казав, що він думає, і я все чув, а надто під час трапези, коли прислуговував біля столу. Із часом я був у курсі чи не всіх сімейних справ і знав, хто що думає про ту чи іншу світову подію.

Та якось я почув таке, чого не мав чути.

Так сталося не через мене. За домом був симпатичний садок. І вікна кімнати, що правила босові за кабінет, виходили якраз на нього. Як це заведено в голландців, він був дуже ошатний. У садку росла груша й майорів квітник з тюльпанами. На грядках зеленіли капуста, цибуля, морква, кукурудза й салатний цикорій, а під стіною з навісом наливалися персики. Молодим я ненавидів копирсатися в землі, а от тепер доглядав рослини залюбки.

Того весняного дня я тихо працював собі під вікном босового кабінету. Воно було відчинене. Я навіть не знав, що бос у себе в кабінеті, поки не почув голос його сина Яна.

— Я чув, що мінгер Філіпс склав англійський заповіт, — сказав він.

— Ого, — почув я голос боса.

— Вчинок, гідний справжнього джентльмена, — каже Ян. — Я радив би над цим поміркувати.

Коли йшлося про смерть і пов'язані з нею формальності, між англійцями та голландцями існувала велика різниця. Коли помирав голландець, вдова довіку володіла його домом і всіма його справами. І вже після її смерті все ділилося між дітьми незалежно від статі.

В Англії ж права жінок були обмежені. Коли англійка виходить заміж, усе її майно стає власністю чоловіка, ніби вона рабіня. Сама ж вона не має права вести жодних справ. А коли чоловік помирає, все майно переходить до старшого сина, крім тієї частини, яка відводиться вдові на прожиття. Англійці навіть збиралися ухвалити закон, за яким син може виставити матір з дому, коли після батькової смерті минуло сорок днів.

Великим англійським землевласникам подобався такий порядок, бо, зберігаючи майно неподільним, родина зберігала й силу. І деякі голландці, ставши джентльменами, саме через це воліли складати заповіти на англійський штиб. Утім більшість голландців на цей дивний закон взагалі не зважала. Мабуть, підозрювали, що дружини цього не потерплять. Я був далекий від думки, що цей закон може зацікавити боса.

— Ми маємо голландський заповіт, який був складений ще в ті часи, коли ми брали шлюб, — сказав бос. — Він зберігається в старого Схермергорна, маминого адвоката. Як я там щось поміняю, вона мені влаштує судний день.

— Так їй це не обов'язково знати. Новий англійський заповіт скасує дію попереднього.

— А власне, чому ти цим так переймаєшся?

— Якщо чесно, тату, не вірю я в її розсудливість. Згадай, як вона поводитися в тій історії з Лейслером. Не думаю, що мама — та людина, якій можна довірити сімейний капітал. Клара живе в достатку. В неї був щедрий посаг, якісь гроші залишилися й від першого чоловіка. І, бог свідок, Генрі Мастер — чоловік не бідний. А за англійським заповітом, можеш не сумніватися, він ще отримає майже всі батькові статки. Клара така багата, що куди мені до неї.

— Розумію, до чого ти хилиш, — кивнув бос.

— Ти ж знаєш, я завжди нагляну за мамою. І Клара теж.

— Не сумніваюся.

— Просто я думаю, що ти міг би мене убезпечити. Мене й рід ван Дейків. Ось і все.

— Я поміркую над цим, Яне, даю слово. Але нехай це лишиться між нами.

— Тільки так! — запевнив Ян.

Після того я тихо перейшов у протилежний кінець саду, а коли вернувся в дім, то ні з ким жодним словом про це не обмовився, навіть із рідним сином.

1696 рік запам'ятався мені двома подіями. Старий мур на півночі міста почав розсипатися, і кілька років тому вздовж нього проклали вулицю, яку назвали Волл-стріт. І того року англікани почали закладати фундамент нового прекрасного храму, якраз у тому місці, де нова Волл-стріт перетиналася з Бродвеєм. Церква Трійці — так її назвали.

А другою подією стало останнє плавання капітана Кідда.

Війна між королем Вільгельмом і французами тривала. За двісті миль угору по річці французи спільно з індіанцями напали на голландське поселення під назвою Схенектаді.

На морі французи та їхні пірати дошкуляли так, що англійці почали благодіяти капітана Кідда розібратися з негідниками. Цей капітан, як я вже згадував, був відставник і чоловік авторитетний. Саме тоді він

брав активну участь у спорудженні нової церкви. Але допомогти з піратами він погодився.

— Думаю, його не довелося сильно вмовляти, — сказав про це бос. Старі морські вовки постійно нудяться на березі.

Одного дня, коли я йшов додому, мене наздогнав Гудзон. Мені хлопець здався схвилюваним, та він нічого не казав, а просто йшов поруч мене, як давній друга. Ми часто так ходили. Я за старою звичкою поклав руку йому на плече. І так ми йшли пліч-о-пліч, аж поки він сказав:

— Капітан Кідд хоче взяти мене в море.

Мені аж серце опустилося, неначе корабель у безодню.

— Ти надто молодий, щоб думати про такі речі, — сказав я.

— Мені майже шістнадцять. Юнги бувають і набагато молодші.

— Бос не відпустить, — заперечив я. І подумки почав молитися, щоб так і сталося. І додав: — Чи ти так поспішаєш покинути батька?

— Ні! — скрикнув хлопець. І обійняв мене за шию. — Це не так. Просто в морі я стану матросом.

— Ти там станеш піратом, — відповів я. Кого-кого, а каперського люду я набачився сповна, і мене аж тіпало від думки, що й Гудзон може жити серед такого наброду.

Не встигли ми зайти в будинок, як мене гукнув бос.

— Послухай, Квоше, — сказав він. — Капітан Кідд хоче купити Гудзона. Він зробив дуже щедрі пропозиції.

Я ошелешено дивився то на боса, то на сина. І не знав, що казати. А тоді впав навколішки. От і все, що я міг зробити.

— Не відсилайте його на море, босе, — заблагав я. — Він — усе, що в мене є.

— Ти ж знаєш, він хоче туди, — сказав бос.

— Знаю, — погодився я. — Але він не розуміє. Капітан Кідд справжній джентльмен, сподіваюся, а от його команда... Серед людей, яких він набирає, є пірати-шибайголови.

— Квоше, ти ж не можеш тримати його вічно біля себе, — сказав бос.

Я гарячково намагався щось придумати. Мало того, що Гудзон міг потрапити в море, де й так не бракує загроз для життя, ще невідомо, що спадє на думку капітану Кідду, коли він стане його власником. Ану як вирішить продати мого сина в порту за тридев'ять земель? Що тоді

буде з Гудзоном? Я таки ще сподівався, що бос колись дасть волю і йому.

— А раптом капітан Кідд може заплатити вам за послуги Гудзона, не купуючи його? — сказав я. — Ви здасте хлопця внайми. Але потім капітану доведеться його повернути. А на матроса з досвідом ціна вже буде більша.

Я просто намагався щось придумати. Та бачу, бос замислився.

— Може, й так Квоше, — сказав він нарешті. — Ну от що, поки йди, а завтра поговоримо.

А на другий день було вирішено, що капітан Кідд бере Гудзона внайми. Ну, дякуємо й на тому. Збіг не один тиждень, поки спорядили корабель, і я дуже цінував той час, бо хтозна, чи побачу свого сина знову. Але я не ділився з ним своїми думами, а він так був захоплений майбутнім плаванням, що за найменшої нагоди біг до бухти.

Звісно, багато хто серйозно розраховував пожитися на цій експедиції. У неї вклалися не тільки губернатор, а й кілька видатних англійських лордів. Подейкували навіть, що король Вільгельм, таємно, також мав свою частку. «Пригода», як називався корабель, а точніше, галера, ходила під вітрилами й на веслах і могла атакувати інші судна навіть у безвітряну погоду. Команда корабля налічувала півтораєста чоловік, а його озброєння складалося з тридцяти чотирьох гармат.

Коли прийшов час відпливати, я посадив Гудзона біля себе й сказав:

— Тепер в усьому маєш слухатися капітана Кідда, зараз він твій господар. Але, Гудзоне, в тій команді, з якою ти відбуваєш у море, є справжні паршивці. Тож роби свою справу, тримай себе в межах, і може, їм буде до тебе байдуже. Але не забувай, чого тебе навчали батько й мати, і уникнеш бід.

У вересні 1696 року галера «Пригода» вийшла нарешті з Нью-Йоркської бухти. Я проводжав Гудзона поглядом, аж допоки він зник з очей.

Минав місяць по місяці. Від корабля не було жодних звісток. Я знав, що капітан Кідд, як не знайде, чим пожитися неподалік Америки, скоріше за все, перетне океан і візьме курс на Південну

Африку, мис Доброї Надії. А вже за тим мисом, ближче до Мадагаскару, знайдуться і торгові судна з Франції, і французькі пірати.

Якось у нашому порту пришвартувався корабель, якому довелося побувати в тих краях. Матроси з того корабля розповідали, що під Мадагаскаром холера викосила до третини корабельної команди Кідда. Як було знати, чи нема серед померлих і мого Гудзона? А може, про холеру взагалі неправда?

Навесні міс Клара народила сина. У Яна поки що були самі дочки, тож бос несказанно зрадів появі первістка. Назвали його Дірком — на честь діда.

— Я маю онука, Квоше, — похвалився бос, — і якщо пощастить, я доживу до тих часів, коли він виросте. Хіба це не щастя?

— Так, босе, — кажу, — ви взагалі щасливий чоловік.

Щоб потішити бабусю, Клара привезла хлопчика до батьківського дому. Та господиня не раділа онукові-англіканину.

А потім, я і не сподівався, прийшла новина, якої я чекав усе своє життя. Господині вдома не було, і бос покликав мене до вітальні.

— Квоше, — звернувся він до мене, — пригадуєш, я обіцяв тобі, що після моєї смерті ти отримаєш волю?

— Так, босе.

— Але життя на волі може виявитися трохи не таким, як ти його бачиш. Та менше з тим. У заповіті я розпорядився, щоб дати тобі волю, а на додачу — трохи грошей.

— Я вже старію, босе, — кажу йому, а сам молюся подумки. — Гудзон може отримати волю?

— Так, він теж буде вільний. Якщо він живий.

— Дякую, босе.

— Нікому, Квоше, не кажи про це, — суворо застеріг мене бос. — Ані Гудзону, ані будь-кому із челядників. Із причин, яких тобі не треба знати, це має залишатися між нами. Розумієш?

— Так, босе.

А сам думаю: напевне, склав-таки англійський заповіт.

— І ще, — вів далі бос. — Мусиш пообіцяти, що після того, як мене не стане, ти зробиш одну річ. — Він витяг якийсь згорток,

розмотав тканину — і я побачив той пояс-вампум, який він надівав під час річкових мандрів. — Цю штуку ти вже бачив, правда? — Я кивнув. — Це, Квоше, особливий пояс. Дуже цінний і дуже важливий. Фактично, він для мене цінніший за всі мої статки. Я замотав його й заховав, куди — я тобі покажу. І слухай, Квоше, коли я помру, то ти підеш до сховку й забереш пояс. Але нікому не кажи про це, навіть господарині. Я хочу, щоб потім ти відніс цей пояс міс Кларі та пояснив їй, що це мій особливий дарунок маленькому Дірку. Нехай він володіє ним і береже, а потім передасть його своєму сину, якщо в нього буде син, або комусь із нащадків на згадку про мене. Ти обіцяєш зробити це, Квоше?

— Так, босе. Даю слово, — сказав я.

— От і чудово, — резюмував господар. Потім він показав мені сховок, і ми поклали вампум туди, щоб він був у безпеці.

Наступної весни до нас почали долітати чутки про капітана Кідда. Матроси з кораблів, які заходили в наш порт, казали, що, замість полювати за піратами, він сам перетворився на пірата. Я запитав у боса, що він про це думає. Однак той лише знизав плечима:

— Хто його знає, що там коїться у тих морях?

Ще я подумав про свого Гудзона, але казати нічого не став. Чутки не вгавали, однак за весь наступний рік ми так і не дізналися чогось конкретного. А навесні 1699 року з'ясувалося, що Кідда вже шукають англійські військові кораблі. Влітку він нарешті об'явився в Бостоні. А потім до нас докотилася звістка, що він заарештований.

І ось тут, як на мене, бос повівся найкращим чином. Не минуло й години, відколи ми дізналися про арешт капітана, а він уже прямував до Бостона, щоб з'ясувати, як там мій Гудзон. Перед від'їздом я намагався висловити йому вдячність, та він тільки ошкірився й сказав, що просто намагається врятувати свою власність.

Того дня на Бостон вирушало швидкохідне судно. Збігло два довгих тижні, перш ніж одного дня я побачив на вулиці двох чоловіків, що прошкували до нашого дому. Одним із них був бос. А другим — незнайомий чорношкірий здоровань, трохи вищий за мене. Раптом він

кинувся до мене, чим безмірно мене здивував, обхопив своїми ручиськами — і я впізнав у ньому свого сина!

Пізніше Гудзон розповів мені чимало цікавого про те плавання: і про холеру, і що їм не трапилося жодного французького судна. Капітан, сказав хлопець, добре знав свою справу, але в команді було стільки піратів, що він ледве відраював їх не чіпати голландських суден. Не яких-небудь — голландських! Паршивці рідкісні, казав Гудзон. Нарешті їм вдалося-таки захопити французьке судно, та з'ясувалося, що там англійський капітан! Ось після того й почалися їхні неприємності.

— Мене теж заарештували в Бостоні, — розповідав Гудзон. — Але коли приїхав бос і сказав, що я просто раб, якого він здав внайми капітану Кідду, бо думав, що то капер, вони вирішили, що я непричетний, і відпустили. Може, бос їм щось і заплатив.

Капітану ж Кідду пощастило менше. Його довго протримали в Бостоні, а тоді відправили до Англії, де він мав постати перед судом.

У Нью-Йорку тільки й мови було що про багатства, які нібито награвували Кіддові горлорізи. Та всі ділки, які вкладали гроші в експедицію, спіймали облизня — окрім хіба що губернатора. Кідд закопав скарби на острові Гардінера, але поділився таємницею з губернатором, і той швидко прибрав їх до рук. Та це не все, казали люди, Кідд іще десь закопав свої трофеї, може, навіть на Лонг-Айленді. Я запитав Гудзона, чи це може бути правдою, та він лише похитав головою. Може, і знав щось, але не хотів розповідати.

По правді кажучи, мене це мало хвилювало. Мій син повернувся, і колись він отримає волю — ось що найбільше важило для мене. Але я добре пам'ятав про обіцянку, дану босові, й жодним словом не прохопився про це Гудзонові.

Я дякував долі ще за одне. Поживши трохи між піратами, Гудзон уже не рвався в море, як раніше. Його цілком влаштовувало бути вдома зі мною. Місяць минав за місяцем, усе було гаразд. Життя в Нью-

Йорку було спокійне. Бос часто заходив до Яна та Клари, і я бачив, що особливу радість приносить йому малий Дірк.

У 1701 році ми дізналися, що в Лондоні за піратство стратили капітана Кідда. Гудзон сказав, що суд, мабуть, був упереджений, хоча й визнавав, що капітан убив людину. Мені шкода було капітана, і все ж я відчував полегшення від того, що каперство вже не здавалося моєму сину чимось безпечним і привабливим.

Бос досить часто віддавав Гудзона внайми іншим людям, а він умів багато всього (моя школа!), тож платили за нього незле. Щораз якусь частку заробленого бос віддавав Гудзону, і той мало-помалу вже наскладав собі грошей.

Якось у жовтневий ранок бос послав мене віднести лист до чоловіка, який тримав на Стейтен-Айленді ромову винокурню. Бував я там рідко, тож радо вирушив на острів. Від пристані туди ходив човен, і ми здійснили приємну поїздку через бухту до причалу біля поселення, яке тут називали старим містом. Англійці називають острів Ричмондом. Я знав, що там є два великих маєтки, бачив ферми, розкидані на невисоких пагорбах. Приємна виявилася місцина!

Коли я повернувся, вже давно перевалило за полудень. Іду собі над берегом додому, раптом глип — а до мене щодуху несеться Гудзон.

— Іди скоріше! — закричав він здалеку. — Бос помирає.

Ми рвонули до дому. А там мені розповіли, що з босом стався сильний апоплексичний удар, якраз після мого відходу, і надії на те, що він виживе, мало. Тож мене одразу повели до нього.

Біля боса був лікар і дехто з домашніх, серед них і Клара. Бос сильно посірів, я бачив, що він ледве дихає. Але мене впізнав, і коли я наблизився, навіть спробував усміхнутися.

— Повернувся нормально, босе, — промовив я. — І мені дуже прикро, що я застав вас у такому стані.

Він намагався щось сказати мені, але вийшов якийсь дивний звук. Та я знав, що він каже. «Ти вільний, Квоше. Ти вільний». І хоч ніхто його не розумів, я усміхнувся та відповів:

— Я знаю, босе. Я знаю. — Голова його впала на подушки, і тоді я сказав: — Не гризіться цим зараз, босе. — І взяв його за руку.

Він насупився й, схоже, намагався потрусити мою руку. А потім дуже пильно зазірнув мені у вічі. І я зрозумів, що він хоче.

— Я не забув своєї обіцянки, босе, — запевнив я. — Я пам'ятаю про ваше доручення.

І він, не в змозі щось сказати, стиснув мою руку.

Бос прожив більшу частішу того дня. Під вечір я був у зворі з Гудзоном, коли вийшла Клара зі слізьми на очах і повідомила, що з босом стався ще один сильний напад і його вже немає.

— Я знаю, Квоше, ти любив його, — сказала Клара.

— Так, міс Кларо, — відповів я. І пів мене було в жалобі, бо з погляду раба, звичайно, бос поводився зі мною так, як тільки може сподіватися людина підневільна. А друга половина тільки й думала що про мою свободу. Я не знав, чи казав бос своїм рідним, що звільняє мене, але знав, що цей пункт є в його заповіті. І тому не хвилювався.

Ховали боса з усією пишнотою. Проводжала його половина Нью-Йорка. Я гадаю, були на похороні й голландці, й англійці. І всі були дуже ласкаві та поштиві до господині. Того вечора вона ненадовго пішла до Яна. І поки її не було вдома, мені спало на думку, що зараз гарна нагода витягти зі сховку босів індіанський пояс. Я так і зробив, а тоді замотав його й відніс на своє спальне місце. І заховав його, так що ніхто нічого не дізнався.

На другий ранок господиня оголосила, що йде до міста, залагоджувати якісь босові справи. Я саме прикидав, коли можна було б завести з нею мову про мій визвіл, і вирішив: нехай повернеться, а далі видно буде. Хто знає, у якому настрої вона прийде додому. А поки її немає, дай, думаю, візьму той пояс і занесу до міс Клари, як просив бос. Дістав зі сховку згорток із вампумом та й пішов на Бридж-стріт, де вона жила. Пройшов я пів дороги, вже минув Мілл-стріт, як раптом чую за спиною голос:

— А що це ти там маєш, Квоше?

Господиня! Я вирішив прикинутися, що не чув, а сам навсібіч глип-глип — чи можна чкурнути кудись, щоб від неї подалі. Та не встиг я нічого придумати, як відчуваю в себе на плечі її руку. Тоді я обернувся, усміхнувся їй та питаю:

— Чим можу прислужитися, мадам?

— Нічим, — каже вона, — просто покажи мені, що в тебе там є.

— Нічого особливого, — відповідаю, — мої речі.

— Ну от і покажи, — наполягає господиня.

А я міркую: після стількох років, проведених у їхньому домі, їй і на думку не спаде запідозрити мене в крадіжці. Не хотів я їй показувати пояс, бос же просив мене тримати все в таємниці. Та господиня вже схопилася за згорток, і що мені лишалося робити? Ну, розмотав я. Кілька секунд вона здивовано дивилася на пояс, а як дійшло до неї, що то за штука, то вона аж почорніла вся.

— Віддай, негайно! — зажадала господиня.

— Я взяв це, бо так бос казав, — відповідаю їй. Не хотів я говорити, куди ніс пояс, хай краще думає, що бос мені його подарував.

— А я кажу, віддай мені! — заверещала господиня. І раптом від люті вся аж затремтіла. Мені й невтямки, чому та штуkenція так її бісить, та хай там що, вдіяти я нічого не міг.

І тут я мусив виявити всю свою кмітливість. Кров з носа треба було виконати обіцянку, яку я дав босу. До того ж, якщо я, згідно з його бажанням, віддам міс Кларі цей пояс, який він залишив для онука, тоді ніхто не матиме причин казати, що я його поцупив. І я вирішив, що коли господиня й розсердиться, то це пусте, бо я знав, що вже вільний. Тож замість того, щоб слухняно віддати їй згорток, я різко розвернувся й, не дожидajući, поки вона вирве його з рук, що духу рвонув геть від неї, ухилився від кількох екіпажів, а тоді манівцями дістався до будинку міс Клари.

Я знайшов міс Клару, переказав їй босові слова, усе точнісінько, як він казав, і пояснив, що пояс має зберігатися в молодого Дірка, а потім і його нащадків чоловічої статі, поки існує рід ван Дейків, бо так хотів бос. Потім я розповів про зустріч із господинею, і Клара сказала, щоб я не хвилювався, а як будуть ускладнення, вона сама переговорить з матір'ю. І тоді я від неї пішов, але додому заявився аж під вечір, щоб дати господині охолонути.

Коли я зайшов до будинку, господині ніде не було. Але Гудзон сказав, що зовсім недавно Ян привіз адвоката, і господиня з ними разом у вітальні. Ага, міркую, будуть розбирати заповіт.

Я вийшов до коридору, сподіваючись щось почути крізь зачинені двері. І почув — трубний глас господині:

— Плювала я на ваш англійський заповіт! І байдуже мені, коли він складений. Я маю гарний заповіт, голландський!

Не важко здогадатися, що після цього я прилип до дверей. Говорив адвокат, і можна було розібрати тільки монотонне бубоніння, зате коли йому відповідала господиня, переходячи на вереск, я чув кожне слово.

— Я можу залишитися тут на рік — як таке взагалі розуміти? Це мій дім. І я буду тут стільки, скільки сама забажаю! — Адвокат пробубонів щось у відповідь, і знову слово взяла господиня: — Звільнити Гудзона? Це вже мені вирішувати. Гудзон належить мені. — Тоді знову говорив адвокат, і знову дуже тихо. А потім знову вибухнула господиня: — Я бачу, що тут коїться, зрадливцю! Та в житті не повірю, що мій чоловік взагалі підписував цей англійський заповіт. Покажіть мені його підпис! Дайте сюди!

Коротка пауза. А потім пролунав Янів крик.

Я так близько припав вухом до дверей, що коли вони розчахнулися, то мало не ввалився у кімнату. Тієї ж миті повз мене вихором, не роззираючись, пронеслася господиня. Сумніваюся, що вона взагалі мене бачила. Стискаючи в руці якийсь папір, господиня щодуху летіла до кухні. Наступної миті я зіткнувся з Яном — він кинувся за матір'ю і врізався у мене. Поки я намагався не втратити рівновагу, господиня із шумом увірвалася до кухні, гримнула дверима, і я почув, як усередині клацнула дверна засувка. Ян не встиг наздогнати втікачку. Він закричав, став гупати у двері, але все намарно.

Гудзон був на кухні, і він розповів мені, що було далі. Першим ділом господиня кинулася до кухонної печі, жбурнула заповіт у вогонь і стала чекати, поки він згорить. Тоді схопила кочергу й заходилася ворухити попіл, аж поки він розсипався вщент. І тільки після того цілком спокійно відімкнула двері, за якими вже стояли Ян і адвокат.

— Де заповіт? — запитав адвокат.

— Який заповіт? — обізвалася господиня. — Єдиний заповіт, який я знаю, зберігається в сейфі мого адвоката.

— Ти нічого не зробиш, — сказав Ян. — Той заповіт був складений при свідках. Я можу віддати тебе під суд.

— Будь ласка, — заявила господиня. — Але ти можеш і не виграти. І якщо не виграєш, то я вже постараюся, щоб тобі нічого не дісталось, не подивлюся, що моя плоть і кров. Я витрачу всі гроші. А зараз, поки суд не вирішив інакше, дім і все, що в ньому є, належить мені.

Вони пішли, пригрозивши, що це ще не кінець історії. Ну, думаю, тепер і мені перепаде від неї на горіхи. Та на превелике моє здивування, звертаючись до мене, господиня була дуже спокійна.

— Квоше, принеси мені келишок женеверу. — Коли я приніс, вона сказала: — Сьогодні я дуже втомилася, поговорімо про визвіл тебе й Гудзона вже завтра.

— Так, мем, — відповів їй я.

Другого дня господиня встала раніше й кудись пішла, наказавши нам, поки її не буде, пильнувати дім і нікого не пускати.

Потім вона прислала по Гудзона — мовляв, на ринку їй потрібна допомога. Ну, і Гудзон пішов на ринок. Згодом вона повернулася, але сама, і гукнула мене до вітальні.

— От що, Квоше, — почала господиня, — останні кілька днів були дуже безрадісні.

— Я дуже сумую за босом, — сказав я.

— Знаю, — кивнула вона. Тоді ненадовго замовкла, ніби щось обмірковуючи. — Квоше, мені було дуже сумно, коли я дізналася, що мій чоловік хотів залишити мене без нічого й на додачу вигнати з мого ж дому. І вся моя родина була з ним у спілці. — Вона зміряла мене холодним поглядом і опустила очі в підлогу. — А ще, Квоше, мені гірко від того, що ти вчора мене не послухав і не віддав той індіанський пояс. Я гадаю, ти знав про той англійський заповіт, от і вирішив, що ти із сином отримаєш волю, а значить, можна мене ображати, як вам заманеться.

— Бос просто сказав мені, що, коли він помре, ми з Гудзоном станемо вільні, — відказав я. І це була щира правда.

— Що ж, — преспокійно промовила господиня, — я вирішила інакше. Гудзон уже проданий.

Я витріщився на неї, намагаючись усвідомити зміст почутого.

— Проданий? — перепитав я.

— Так, — підтвердила господиня. — Капітану корабля. Він уже на борту.

— Я хочу його бачити, — сказав я.

— Ні, — відказала господиня.

Тут у двері постукали, і до кімнати зайшов сивий джентльмен. Він вклонився господині, і я зрозумів, що вже бачив його. Трохи подумавши, пригадав, хто це: англійський плантатор, який багато років тому був тут із добродієм Мастером. Господиня кивнула йому та повернулася до мене.

— Оскільки тепер я власниця всього, що належало моєму чоловіку — допоки суд не вирішить інакше, — то й ти, Квоше, так само належиш мені. І хай би що казав мій чоловік, ти переступив мою волю, тож я вирішила тебе продати. Цей джентльмен був сьогодні на ринку й купив тебе. І просто зараз ти підеш разом із ним.

Від такої несподіванки я онімів. І мабуть, почав озиратися, ніби шукаючи шляху до втечі.

— Зі мною ще двоє! — безцеремонно заявив плантатор. — Тому давай без коників.

А мені все ніяк у голові не вкладалося, що вона могла зі мною отак учинити.

— Панійко, — не витримав я, — після стількох років...

Та господиня просто відвернулася від мене.

— Досить. Забирайте його! — гукнув плантатор, і до кімнати справді зайшли двоє чоловіків. Один із мене зростом, але видно було, що силечі у нього — на двох. А другий взагалі був велетом.

— Я мушу зібрати речі, — промимрив я.

— Давай, тільки швидко, — застеріг плантатор. І наказав своїм супутникам: — Ідіть із ним.

Я забрав свої пожитки, а з ними й скромні заощадження, які завжди тримав у сховку. Боявся, що ті двоє заберуть їх, але ні, залишили. Не встиг я оговтатись, як мене завантажили в екіпаж, і ми поїхали.

Ферма того плантатора була за десять миль на північ від Мангеттену. Будівля голландського типу із шатровим дахом. Власник-англієць оточив її критою широкою терасою. Він мав пів дюжини рабів, яких тримали в низькому дерев'яному бараці біля корівника.

Коли ми приїхали, плантатор наказав мені зняти сорочку, щоб він як слід мене оглянув. Я зняв.

— Так, — сказав він, — уже немолодий, але ще нічогенький. Гадаю, кілька років ти в нас відгариєш. — Мене вже вели до барака для рабів, коли раптом плантатор скомандував: — Стійте!

Ми зупинилися біля високого стовпа, вкопаного в землю, і раптом, несподівано для мене, супровідники схопили мої руки й задерли вгору. Клацнули на зап'ястках кайданки, які звисали з ланцюгів, закріплених на верхівці стовпа.

— Слухай мене, чорномазій! — звернувся до мене плантатор. — Твоя господиня розказала мені, що ти обікрав її та намагався втекти. Так от, тут таке не проходить, зрозумів? — І він кивнув невисокому, який був тут десятником. Той зайшов через терасу в дім і вийшов зі страхітним бато́гом. — А зараз повчимо тебе правил доброго тону, — оголосив плантатор. Я ж лише довбешкою крутив, досі не вірячи в те, що коїлось. — Ану відверни писок!

І десятник уперіщив мене перший раз.

Мені ніколи не доводилося куштувати бато́гів. Єдиний раз бос відшмагав мене паском, коли я був хлопчиськом. Але куди тому паску до бато́га!

Коли плетений хвіст опустився на спину, мене вогнем обпекло. Тріснула плоть. Від несподіванки й шоку я заволав не своїм голосом.

Потім я знову почув свист і ляскіт бато́га. Цей удар був ще гірший за перший.

Мені здавалося, ще трохи, і я вистрибну зі шкіри. Звиваючись від болю, я побачив, що плантатор пильно стежить за мною. Мабуть, цікаво, як я винесу е́кзекуцію.

Третій удар був таким, що здавалось, я лусну від болю. Голова моя різко рвонулася назад, очі полізли з орбіт. Потім удари припинилися. Я тремтів усім тілом і сподівався, що це все. Але побачив, як плантатор киває десятнику, мов кажучи: «Ще!»

— Я ні в кого нічого не крав! — крикнув я. — Я ні в чому не винний!

Та батіг опустився ще раз, а потім ще, і ще. Я весь горів. Тіло моє напружалося, агонізуючи, втиснулося в стовп. Кулаки в кайданках стиснулися так, що на пальцях виступила кров. Коли десятник всипав мені дюжину батогів, я думав, що не витримаю, але він бив і бив, поки не дійшов до двадцяти.

Тоді плантатор підійшов ближче й втупився в мене.

— Так, чорномазий, — кинув він, — що треба сказати?

А я так і висів на стовпі, у свої п'ятдесят з гаком років, відбатожений уперше в житті. Куди й поділася вся моя гідність.

— Пробачте, хазяїне! — закричав я. — Я робитиму все, що ви скажете.

— Не називай мене хазяїном, — буркнув плантатор, — я тобі не чортів голландець.

— Так, сер, — прошепотів я. І якщо в мені й був гнів, то це шмагання було таким жахом, що я лизав би пил під ногами, якби він наказав. А коли я зазирнув йому у вічі, мене охопив чорний відчай.

— Не розмовляй зі мною, — звелів він, — поки я сам тобі не скажу. І коли зі мною говоритимеш, злодійкуватий чорномазий сучий син, то дивися в землю. І більше ніколи не смій дивитися мені в очі. Запам'ятаєш це?

Я стояв, потупившись у землю, а він звернувся до десятника:

— Вмаж йому ще трохи, щоб запам'ятав.

І десятник відважив мені ще десять ударів. Наприкінці я, схоже, знепритомнів, бо вже не пам'ятав ані як мене зняли, ані як кинули до барака.

Пів року я пропрацював на фермі. Робота була важка. Плантатор мав кузню, рабів навчили кувати цвяхи, і взимку, коли випадав сніг, ми по десять годин на день кували ті цвяхи. Вони йшли на продаж. Весь час ми були зайняті роботою, то в один, то в інший спосіб заробляли власнику гроші. На харч плантатор не скупився й тримав нас у теплі, тож працювати ми могли. А от зробити йому якусь прикрість, навіть якби ми дуже захотіли, нам просто забракло б сил — надто ми виснажувалися до вечора. Більше мене не батожили, але я знав, що він із легкістю зробить і це, і щось гірше, аби лише я дав привід.

Тільки тепер я зрозумів, яким я був щасливчиком усі роки, коли служив у боса! А в той-таки час ділки типу Мастера, напевне, тисячами постачали негрів на плантації з такими самими умовами, як тут, а може, й гіршими. А як було гірко від думки, що отак самотньо, без дітей та родини, скоріш за все, жили мої батьки.

Прийшла весна, і ми знову зайнялися польовими роботами — копали, орали.

Якось опівдні, коли я працював, забрьоханий від голови до ніг, під'їзною доріжкою до будинку підкотився легкий критий екіпаж. З нього вийшли чоловік і жінка та зайшли всередину. По деякім часі надвір вийшов плантатор і гукнув мене. Я поквапився до нього. І поки я стояв перед ним, втупивши погляд у землю, на терасі почулося шелестіння сукні. Я так і не зважився підвести очі, щоб побачити, хто це. І раптом пролунав знайомий голос:

— Ну Квоше, невже ти мене не знаєш?

Це була міс Клара.

— А ти змінився, Квоше, — сказала міс Клара, коли вони зі мною повернулися до Нью-Йорка. — Він був жорстокий до тебе?

Мені досі соромно було зізнатися, що мене відбатожили, і тому я відповів:

— Міс Кларо, зі мною все гаразд.

— Нам не одразу вдалося дізнатися, де ти, — розповіла мені вона. — Мати мовчить, як води в рот набрала. Кого я тільки не питала! Лише кілька днів, як дізналися, кому тебе продали.

Я запитав, чи знають вони щось про Гудзона.

— Його продали морському капітану, а якому, не знаємо. Тож може бути де завгодно. Мені дуже шкода, Квоше, — сказала вона. — Хтозна, чи ви ще зустрінетесь.

Якийсь час я не міг вимовити ані слова.

— Ви такі ласкаві, що приїхали по мене, — сказав я.

— Я відвалив за тебе купу грошей, — мовив, сміючись, Генрі Мастер. — Старий плантатор знав, що ми шукаємо саме тебе, тож не робив мені жодних знижок.

— Ми знаємо, ти мав отримати свободу, — сказала міс Клара.

— Гм, — обізвався її чоловік. — Після того як заплачено стільки грошей, навіть не знаю, що й казати. А втім, Квоше, однаково треба думати, що з тобою робити.

Схоже, все впиралося в господиню. Нещодавно вона вирушила вгору річкою до самого Схенектаді з наміром там оселитися. Це місце вона вибрала тому, що там була сильна голландська церква й майже не було англійців.

— Поки вона буде там, ти міг би залишатися в нас або в мого брата, — пояснила міс Клара. — Але брат не хоче, щоб вона повернулася й застала тебе в нас. Це її може розсердити, а зараз тут усе в її руках. Дуже шкода, що ти не можеш отримати визвіл, — додала вона.

— То все дрібниці, міс Кларо, — запевнив я.

У них мені було набагато краще, ніж у того плантатора. Та й навіщо мені та воля, якщо син досі живе рабом?

Всю весну й все літо я працював на міс Клару та її сім'ю. По господарству я вмів робити майже все, тож думаю, мною були задоволені.

Найбільшою моєю втіхою був маленький непосида Дірк. Таких бешкетників ще було пошукати, і якщо придивитися, було в ньому щось від боса. Він мав світле волосся й блакитні очі, як мама, був напрочуд кмітливий, хоча не дуже беручий до знань. А як його тягнуло до води! Цим він нагадував мені Гудзона. Я брав його із собою в місто, і він подовгу роздивлявся кораблі, говорив з моряками. Та над усе він любив ходити за форт і дивитися там на річку. Вона його тягнула, як магніт. Дірк народився влітку, і коли в нього питали, що він хотів би на день народження, він казав, що хоче сісти на човен і поплисти вгору за течією. І от одного чудового дня Генрі Мастер, малий Дірк і я рушили на великому вітрильному човні, гнані попутним вітром і припливом, допливли аж до скельної стіни й далі. А перш ніж повертатися додому, ми розбили на березі табір і зупинилися там на ніч. І під час цієї поїздки Дірк надів індіанський пояс-вампум. Щоправда, хлопця довелося обмотати ним тричі.

— Цей пояс дуже цінний, правда, Квоше? — доправлявся Дірк.

— Твій дід дуже дорожив ним, — відповів я, — і заповів його тобі, щоб ти беріг його все життя, а потім передав своїм нащадкам.

— Які гарні візерунки, — сказав хлопчик.

— Я чув, що ці малюнки на вампумі мають особливе значення, — пояснив я, — вони розповідають, яким великим чоловіком був бос, і все таке. Мабуть, цю річ йому подарували індіанці, які дуже любили та поважали його. Але це все, що я знаю.

Хлопчик залюбки ходив на річку. Він був там як удома. Я сподівався, що він і хліб свій зароблятиме на річці, а не на рабовласницьких суднах.

І якщо таке станеться, цілком можливо, у цьому буде й моя заслуга.

Якось я мився у своїй кімнатці на горищі. Я точно знав, що тут сам, коли несподівано почув позаду голосок малого Дірка.

— Квоше, а що це за сліди в тебе на спині?

Ті моторошні шрами були нагадуванням про часи, коли я жив на фермі. Я намагався їх весь час ховати й менш за все хотів, щоб вони потрапили на очі дитині.

— То від одної дуже давньої пригоди, — відповів я. — Нічого вартого уваги.

І я відправив хлопчика наниз.

А пізніше того самого дня, коли я порався у квітнику, міс Клара, проходячи повз мене, торкнулася моєї руки й сказала:

— Ох, Квоше, мені так шкода.

За кілька днів по тому, коли я під час трапези прислуговував їм за столом, малий Дірк раптом випалив:

— Тату, а хіба можна бити раба?

Батько зніяковів і промимрив:

— Ну, то залежить від обставин.

Але міс Клара просто сказала, дуже тихо:

— Ні, не можна, ніколи.

Я знав її характер і не сумнівався, що свої думки вона вже ніколи не змінить.

Одного разу я на власні вуха чув, як вона казала чоловіку, що, якби рабство скасували, вона б і дня за ним не шкодувала. А той відповів їй, що за нинішніх обставин це було б дороге задоволення, бо від рабської праці на цукрових плантаціях дуже сильно залежить

процвітання Британської імперії. І тому він вважає, що рабства ніхто не скасує. Принаймні поки що.

Я прожив у родині міс Клари весь той рік. Тоді в місті спалахнула епідемія жовтої лихоманки, але, на щастя, ця пошесть обминула наш дім. Більшу частину наступного року я теж жив у них.

На той час королева Марія і король Вільгельм, голландець за походженням, уже померли, і англійський трон успадкувала Анна, Маріїна сестра. Тодішній уряд дуже цінував Америку й тому прислав нам губернатором не абикого, а лорда Корнбері — кузена королеви Анни. Отак він опинився в Нью-Йорку.

Мені від того не було б ні гаряче ні зимно, якби не стара господиня. В жовтні від неї прийшов лист, де вона сповіщала, що, можливо, повернеться до Нью-Йорка. Причин цього повернення ніхто не знав. Ян припустив, що господиня з кимось посварилася.

Якось міс Клара покликала брата, і вони стали думати, як бути далі. Я був разом із ними у вітальні.

— Якщо вона повернеться, то краще, Квоше, тобі тут не бути, — порадили Ян і міс Клара.

— Але куди його дівати? — замислилася Клара. — Не на вулицю ж виганяти.

— Звісно ж, ні, — кивнув Ян. — І знаєш, мені здається, я вже знаю рішення. Є таке місце, де працювати доведеться менше, а умови добрі. — Він кивнув мені та усміхнувся. — Я щойно від самого губернатора.

— Лорда Корнбері? — уточнила міс Клара.

— Від нього самого. Схоже, його світлість шукає особистого служника. Я розповів йому про Квоша, і йому стало дуже цікаво. — Ян обернувся до мене. — Якщо ти працюватимеш у нього, Квоше, тебе пальцем ніхто не зачепить. І це не все. Зазвичай губернатора присилають на кілька років, а потім він вертається до Англії. Якщо ти сподобаєшся його світлості, а я знаю, що сподобаєшся, то він після закінчення служби цілком може дати тобі волю.

— А що, як лорд Корнбері передумає і захоче продати Квоша? — заперечила міс Клара.

— Я подумав про це. І лорд Корнбері дав мені слово, що, коли Квош його не влаштує, то він продасть його нам за ту ціну, за яку купив.

— Ти впевнений, що Квошу там буде добре? — запитала Клара.

— Добре? — засміявся добродій Мастер. — Та він там житиме ще краще, ніж ми тут.

— Квоше, — обернулася до мене міс Клара, — якщо раптом тобі там буде погано, негайно вертайся до нас.

— Ну годі, годі, — обізвався Ян, — лорд Корнбері Квоша ще в очі не бачив. Але якщо все буде добре, Квоше, я буду дуже тобі вдячний за це, бо тоді я зможу налагодити гарні стосунки з губернатором.

— Я робитиму все, що зможу, — запевнив я.

Отак за якихось півтора року я перебрався з ферми нелюда-плантатора в дім самого губернатора.

Його світлість походив зі стародавнього роду Гайдів і був сином та наступником графа Кларендона, дядька королеви Анни. Словом, своя людина в королівській сім'ї. Але тримався він без пихи. Лорд був незмінно люб'язний до всіх, і я не був винятком. Він мав зріст вищий за середній, гарну статуру, темне волосся й великі карі очі. І був би чорний, як арап, якби щодня ретельно не голився. Голінням губернатора опікувався я. Мені ще не доводилося жити в домі аристократа, і тому я гарненько придивлявся, щоб розуміти, що до чого, знати, де що зробити чи сказати, а де змовчати.

А незабаром я дізнався, чому Ян так старався справити на лорда Корнбері добре враження.

— Я — торі, — з усмішкою казав його світлість, — союзник королеви та її двору. Та і як інакше, якщо я її кузен?

Він був прихильним до знатних сімейств, які мавпували англійців, і щедро обдаровував їх посадами, контрактами та землею. За це багато хто з дрібних голландців, які ще пам'ятали нещасного мінгера Лейслера, лорда Корнбері недолюбляв. Я думаю, він ставився до них не краще. На щастя, я досить непогано розмовляв англійською, а після стількох літ у домі боса знав, що і як робити, щоб господар був тобою задоволений.

У його світлості з дружиною було п'ятеро дітей, але вижило тільки двоє: хлопчик Едвард, який мав дванадцять років, коли я приїхав, і вродлива темнокося дівчинка Теодосія восьми літ. Едвард більшість часу проводив із гувернером, а Теодосія — з матір'ю. Я ж виконував різні доручення особисто його світлості. З ним було легко, він, хоч і вимагав порядку, завжди пояснював, чого хоче, і коли був чимось задоволений, то відкрито казав це. З людьми, які в нього бували, він тримався шанобливо, і все ж за гарними манерами час від часу проскакувало честолубство.

— Губернатор має залишити по собі слід, — якось почув я від нього.

Зокрема, він дуже прагнув зміцнити англіканську церкву. Члени парафіяльної ради церкви Святої Трійці, серед яких були найбільші торговці, часто зустрічалися з ним, а ще він виділив тій церкві чималий наділ у західній частині міста. Він замостив Бродвей від церкви Трійці аж до Боулінг-Грін перед фортом гарною бруківкою. Попризначав англіканських священників у деякі пресвітеріанські та голландські церкви, що не сподобалося тамтешній пастві. Але це його мало обходило.

— Джентльмени, — казав він їм, — мені дуже шкода, але така воля королеви.

Ось такими були його наміри. І він від них не відступав. Якось мені довелося бути присутнім на його виступі перед парафіяльною радою. І він сказав:

— Нью-Йорк — англійський за назвою, але ми сподіваємося, що ви та англіканське духовенство зробите його англійським і за духом.

Він не був гордовитим, але в усьому, що робив, любив витримувати певний стиль. Губернаторська резиденція на території форту мала гарні приміщення, але їй бракувало елегантності.

— Не пасує мені цей будинок, — казав губернатор. Якось ми вирушили човном на Горіховий острів, що лежав неподалік на північ від Мангеттену. Гуляючи серед тамтешніх каштанів, він захоплено вигукнув: — Яке чудове місце, Квоше. Просто прекрасне.

І негайно віддав наказ побудувати на пагорбі гарний будинок. Незабаром цей острів стали називати Губернаторським островом.

Звичайно, задоволення було небезкоштовним. Але податок на міські укріплення приніс більш ніж тисячу фунтів, от він і скористався

ними. Якихось торговців, з-поміж платників податків, це розлютило, та губернатор тим не переймався.

— Ніхто зараз на нас не нападає, — казав він.

За той час я періодично бачив міс Клару та її рідних, а от про господиню не було новин, аж поки якось на Волл-стріт я побачив Яна.

— Вона поверталася, Квоше, — розповів він мені. — Повернулася, рознюхала, що губернатор годить англіканам, голландцям на зло, і за три дні поїхала до Схенектаді. Ноги моєї, каже, більше тут не буде. — Ян засміявся й додав: — Боже, благослови лорда Корнбері.

І я теж мав за що дякувати його світлості. Якось, побачивши мене в зажурі, він поцікавився причиною, і я все йому розповів. Так і так, кажу, дуже хочеться знати, що там із моїм Гудзоном. І що ж ви думаєте! Він розпорядився розіслати листи в усі порти світу, де торгували англійці, та на кожен англійський військовий корабель — ану як хтось щось знає?

— Справа нешвидка, і я тобі нічого тут не обіцяю, — сказав губернатор, — але спробувати можна.

Добрий він був чоловік.

Я вже служив у лорда понад рік, коли він неабияк мене здивував.

Леді Корнбері була стрункою, елегантною дамою. Не скажу, що ми часто спілкувалися, але вона завжди була зі мною ввічлива. Я знав, що вона завдавала його світлості певних клопотів. Якось я застав його біля столу, що був завалений її рахунками, які слід було оплатити. Він дивився на них і задумливо бурмотів:

— Чим я маю платити за них?

Бо його світлість зовсім не був такий багатий, як вважали люди. Однак, коли він залишався сам на сам з її світлістю, їхній веселий сміх линував по всьому дому.

Одного разу його світлість попередив мене, що він та її світлість будуть вечеряти в товаристві двох друзів, які щойно приїхали з Лондона. І того вечора, коли я виголив його як слід і розклав його одяг, він сказав:

— Квоше, більше ти мені тут не потрібен. Ходи наниз, зустрінеш гостей, а потім будеш нам прислуговувати за столом.

Сказано — зроблено. Я зустрів англійського джентльмена з дружиною, провів їх до великої вітальні, де вже чекала її світлість. Його ж світлість іще не спустився. Невдовзі її світлість повідомила мені, що буде іще один, таємний, гість, поважна особа, і я мушу відчинити двері та представити її. А коли вона сказала, кого я маю представити, мені ледве не стало зле. Проте, я все зробив так, як було сказано, відчинив, як належить, двері, і звісно, за ними була та поважна особа, і я, обернувшись до залу, навселюд огласив:

— Її величність королева!

І у двері, гордо ступаючи, зайшла королева Анна. Коли ж вона проходила повз мене, я побачив, що це його світлість.

На ньому була сукня її світлості. Сиділа вона трохи туго, та лорд чудово давав собі раду з нею. І мушу сказати, рухався він граційно. На голові його була жіноча перука. А після того, як я поголив його, він так напудрився, нарум'янився й розмалювався, що справді став схожий на дуже гарну жінку.

— Боже, Корні! — вигукнув англійський джентльмен. — Ну й страху ти нагнав на мене! Якби не твій зріст, я точно подумав би, що це королева. Дивовижна схожість!

— До вашого відома, вона моя кузина, — відповів його світлість, надзвичайно задоволений собою.

— А покажіть нам свою ніжку, — зажадала англійська леді. І його світлість підтягнув спідниці та виставив свою ногу, дуже ефектну в шовковій панчосі. А тоді ворухнув нею так, що я від сорому не знав куди подітися.

— Послухай, Корні, — засміялася англійка, — ти легко міг би бути жінкою.

— Інколи, — неголосно сказала її світлість, — він і є нею.

А його світлість пройшовся вітальнею, присідаючи в реверансах перед гостями та зриваючи оплески.

Я подав їм вечерю, і за столом стало весело. Його світлість зняв перуку, поскаржившись на спеку, і вони стали перемивати кісточки спільним знайомим, які служили при англійському дворі. І я радів їхній веселості, бо підозрював, що губернатор і його дружина, попри

високе становище в Нью-Йорку, мабуть, сумують і за театрами, і за королівським двором, і за друзями в далекому Лондоні.

Його світлість залишився задоволений вечором. За місяць він знову запросив до себе гостей. Я допомагав йому з приготуваннями, а він довго вовтузився із сукнею її світлості, затісною для нього.

— Щось треба із цим робити, — сказав він.

Того разу в них гостювали двоє добродіїв з поважних голландських родин, прихильники англійського правління — ван Кортланд і Філіпс. Вони страшенно здивувалися, коли до вітальні зайшла королева, і, не знаючи її в лице, сприйняли розіграш за щиру правду. Коли все відкрилося, я гадаю, вони залишилися незадоволені витівкою його світлості, хоча, як люди виховані, нічого не сказали.

Як і той раз, усе дійство відбувалося в губернаторському домі на території форту. Коли гості пішли, його світлість виявив бажання подихати свіжим повітрям і взяв мене із собою на фортечний мур, що виходив на бухту.

Ніч була чарівна, у небі над водою вигравали зорі. Неподалік стовбичив вартовий. Він покосився в наш бік і, мабуть, вирішив, що це її світлість. Зрозумівши, що це не вона, він придивився уважніше, та розібрати, що то за висока дама, в темряві не зміг.

— Напевне, — зауважив його світлість, — саме тут стояв Стюйвесант, коли англійці прийшли брати місто.

— Мабуть, що так, мілорде, — кивнув я.

Він постояв там трохи, а потім ми пішли назад. Коли проходили повз вартового, губернатор сказав:

— На добраніч.

І я бачив, як той, почувши чоловічий голос, мало не впав із подиву. І звичайно, вже очей із нас не зводив, аж поки ми пішли геть. Ми спустилися з муру, і я сказав його світлості, що вартового дуже здивувала дама, яка говорить чоловічим голосом. Цікаво, кажу, чи він дотумкає, хто то був перед ним? Та його світлість лише засміявся й питає:

— Невже ми так його перелякали?

І тут я зрозумів, що губернатору, хай би яким він був аристократом у душі, абсолютно начхати на те, що подумає вартовий. І в цьому, як мені здалося, була його слабкість.

А ще з тих вечорів я засвоїв дві речі. По-перше, його світлості було приємно нагадати людям, що королева Анна — його кузина й він схожий на неї. А по-друге, він просто любив хизуватися в жіночому одязі.

Так чи інакше, після того випадку губернатор був до мене прихильніший. І пам'ятав, що я потрапив до нього з родини ван Дейків. Якось він викликав у форт до себе Яна. І коли той прийшов, я крутився біля губернатора. Його світлість мав роздати кілька державних контрактів, і один з них перепав Яну.

— Ви зробили мені велику послугу, продавши Квоша, — сказав його світлість. — Можливо, ви змогли б постачати уряду її Величності оці товари?

Ян пробіг очима по тексту контракту, і я помітив, як розширилися ті очі.

— Ваша світлість дуже ласкаві, — сказав він. — Я ваш боржник.

— То, може, одразу й розрахуємося? — запитав його світлість.

І завмер у чеканні.

— Я дуже хочу, — гаряче промовив Ян, — піднести вашій світлості п'ятдесят фунтів. Сподіваюся, ваша світлість великодушно їх прийме.

І його світлість великодушно зволив прийняти підношення. Мені було дуже цікаво бачити, як вершаться справи державної ваги.

Я підмічав усі звички та нахили його світлості, щоб краще знати, що йому подобається, а що ні, і незабаром мені трапилася добра нагода догодити йому. Проминаючи одну крамницю з одягом на Док-стріт, я побачив у вітрині велику шовкову спідницю. Прикинув — якраз на його світлість. Гроші, що я час від часу заробляв, завжди були при

мені, тож я спокійно купив ту спідницю й ввечері, дочекавшись, коли ми будемо самі, подарував його світлості.

— Це коли ваша світлість знову захоче зобразити її величність, — пояснив я.

Губернатор був страшенно задоволений і одразу ж приміряв спідницю.

— Тепер, — сказав він, — мені ще потрібна така сама за розміром сукня.

Я зробив цікаве спостереження: щоразу, коли його світлість убирався королевою, дітей удома не було. Отже, подумав я, йому таки небайдуже, що можуть сказати люди про його дивацтво. Тож я всім своїм ставленням намагався показати, що навіть у думках не маю глузувати з його світлості. За тиждень після купівлі спідниці він одягнув її під сукню, збираючись повечеряти з її світлістю — тільки він і вона. Коли я допомагав йому вдягнутися, він запитав:

— Тобі не здається дивним, що я отак вбираюся?

— А знаєте, мосьпане, в Африці, — сказав я, — звідки походить мій народ, у деяких племенах великі вожді теж часом убираються жінками. Але робити це дозволено тільки їм. Ми вважаємо це особливою честю.

Звісно, я все вигадав на ходу, але знати це його світлості було зовсім не обов'язково.

— О! — сказав він і розплився в задоволеній усмішці.

Так збігло кілька місяців, і час від часу його світлість убирався королевою, чи просто одягався по-жіночому, та так і розгулював будинком.

Того ж року її світлість занедужала. Лікарі не могли зрозуміти, яка в неї хвороба, і тому займалися кровопусканням, поїли хвору травами та рекомендували спокій. Життя в домі майже не змінилося. Його світлість часто бував на синових уроках, проводив вечори в товаристві Теодосії, читаючи їй книжки. Проте я зауважив, що через хворобу дружини його світлість часом мучило безсоння. Залишаючись сам, він неспокійно міряв кроками кімнату, і я знав, що часто в такі моменти на ньому був жіночий одяг.

Я довго думав, чи не можна якось скористатися цією ситуацією. А одного дня зустрів на ринку Вайлет — ту саму мулатку, що жила на Іст-Ривер і до якої я любив заходити. Вона помітно постарішала, але я впізнав її, а вона — мене. З нею була дівчинка років дев'яти, її онука.

— Послухай, може, вона й моя онука? — тихенько запитав я.

— Може, і твоя, — засміялася Вайлет.

Дівчинку звали Роуз.

Слово до слова, і з'ясувалося, що Роуз — дуже гарна швачка, і Вайлет шукала для неї якогось постійного підробітку. Я похвалився, що служу в губернатора, і вона запитала, чи не можу я чимось допомогти.

— Треба поміркувати, — сказав я.

На другий день я взявся до роботи. Користуючись каркасом із прутиків, я, як завзятий плетяр, змайстрував грубу подобу губернаторського тулуба. На щастя, руки в мене вправні, тож справа рухалася швидко. Потім я взяв одну із сорочок губернатора та підігнав під неї манекен. Тоді купив відріз шовку та підкладку. Довелося труснути гаманцем, та я не сумнівався, що ці витрати окупляться. Після цього я позичив стару сукню її світлості, яку, я точно знав, вона вже не вдягає. Тоді повантажив усе це добро на візок і повіз його до Вайлет.

Її світлість бажає подарувати подрузі на Лонг-Айленді сукню, — пояснив я. — Тіло в неї таке, а зросту ми точно не знаємо, тож сукня нехай буде довга, ми потім самі підігнемо.

Я показав їй позичену сукню й сказав: якщо Роуз зможе пошити таку саму, то їй добре заплатять.

— Зможе, — запевнила Вайлет. І ми домовилися, що я прийду за два тижні.

І будьте певні, коли я прийшов, усе було зроблено. Повернувшись до його світлості, я сказав, що маю сукню, і здається, такого розміру, якого йому треба. Коли губернатор побачив її, він витріщився на тканину, погладив шовк рукою і похвалив мій вибір. Сукня сиділа на ньому чудово. Я ще підшив її в кількох місцях, і його світлість був у захваті.

— Мені це коштувало певних витрат, мілорде, — і я назвав суму. Невелику — будь-який кравець у місті взяв би куди більше. Лорд одразу ж розплатився зі мною. Наступного дня я заплатив Роуз за роботу — небагато, але дівчинка була задоволена. А після того я став чекати.

Саме тоді її світлості ніби трохи полегшало. І життя в губернаторському домі пішло звичним ладом. Кілька разів лорд одягав цю сукню до вечері й був цілком задоволений. А по деякім часі, як я й прикидав, він поцікавився, чи зможу я роздобути йому ще одну. Я запевнив, що, скоріш за все, зможу. А другого дня заявився до нього з кислєю міною.

— Ваша світлосте, тут виникла проблема, — почав я. І пояснив, що кравчиня, у якої я брав сукню, щось запідозрила. Стала випитувати, чи не губернаторів я раб, і сказала, що коли її світлість хоче сукню, то в борг вона нічого їй не дасть. І коли я сказав це, його світлість аж застогнав. — А ще там захотіли знати, для кого та сукня, — вів я далі. — Але погляд у кравчині був якийсь недобрий, тож я сказав, що мушу порадитися з її світлістю.

Хоч ця історія була вигадана від початку до кінця, його світлість і так знав, що він втрачає популярність у голландців, пресвітеріан і ще багато в кого. Недоброзичливців він мав хоч залийся! І її світлість — теж, через несплачені рахунки. Крім того, давно вже ходили чутки про дивні вбрання його світлості, тому навіть такий гордовитий пан, як він, мусив бути обережнішим.

— Ти все зробив добре, — сказав його світлість. — Я думаю, краще лишити це на потім.

Але я бачив, як його розчарувала ця історія.

Тому я зачекав ще кілька днів. А одного вечора, коли він був трохи засмучений, зробив свій хід.

— Я тут подумав, ваша світлосте, — сказав я, — і мені здається, маю непогане рішення.

— Он як? — здивувався він.

— Так. — І я розповів, що завжди мріяв, якщо коли-небудь отримаю волю, відкрити в місті крамничку, де продавали б різний крам для жінок і шили сукні. Я був упевнений, що Ян і міс Клара підтримають мене в цьому й навіть постачатимуть мені клієнтів. Я вже й швачку пригледів. — Так от, якби я мав таку крамничку, то міг би

шити вашій світлості які завгодно сукні, і нікому не було б до того діла. Вже ніхто не казав би, що я раб вашої світлості. А про те, що я постачаю вам одяг, знав би тільки я. Міг би забезпечувати одягом також її світлість. І звісно, якби йшлося про вас, я не шукав би жодного зиску. І постачав би вам усе за собівартістю.

— За собівартістю? — перепитав губернатор, і я ствердно кивнув.

— І то не тільки сукні, ваша світлосте. Панталони, шовкові панчохи — все, що може сподобатися вам і вашій дружині, — сказав я.

— Гм, — проказав його світлість. — І платня за це — воля для тебе?

— Інакше я просто не зможу цим займатися, — пояснив я.

— Я подумаю, — пообіцяв губернатор.

Можна, звісно, сказати, що з мого боку було б надто ризиковано пропонувати забезпечувати її світлість, знаючи, як туго оплачувалися її рахунки.

Та я прикинув, що коли його світлість потребуватиме новеньких суконь, то і з оплатою моїх рахунків проблем не виникне.

Наступного дня мене викликали до малої вітальні. Я думав, що застану там його світлість. Але в кріслі сиділа леді. Вона обвела мене задумливим поглядом і сказала:

— Його світлість переповів мені вашу розмову, — почала її світлість. — Але мене дещо тривожить.

— Так, ваша світлосте? — насторожився я.

— Дивися. Давши тобі волю, його світлість уже не матиме на тебе впливу, якби раптом тобі розв'язався язик. Ти розумієш, про що я. — Вона зазирнула мені у вічі. — А я мушу захистити його, — додала її світлість.

Звичайно, вона мала слушність. Його світлість віддавав себе в мої руки. Але як вона це сказала! Якийсь час я збирався з думками. А тоді зняв сорочку. І коли її світлість побачила, що я роблю, її очі розширилися. Але я повернувся спиною і почув, як вона приглушено зойкнула, коли побачила мої шрами.

— От що, ваша світлосте, зробив зі мною один плантатор, — сказав я. — До того, як потрапив до вас. І не кривитиму душею, міледі,

я його порішив би, якби мав таку можливість.

— О! — не втрималася її світлість.

— Але в цьому домі, — продовжував я, — я не бачив нічого, крім добра. — І коли я казав це, то трохи розчулився, бо то щира правда. — І якщо його світлість подарує мені волю, про яку я мрію все життя, то я радше дам знову себе відбатожити, ніж відплачу йому невдячністю.

Вона довго дивилася на мене, а тоді сказала:

— Квоше, дякую тобі.

Я одягнув сорочку, вклонився й вийшов.

Ось так 1705 року, у віці приблизно п'ятдесяти п'яти років я нарешті дочекався визволу. Все сталося так, як я сподівався. Ян був дуже добрий до мене, допоміг з орендою крамниці в гарному місці на Квін-стріт і навчив вибирати найкращі товари. А міс Клара спрямовувала до мене клієнтів, і то стільки, що я крутився мов сорока на тину. Спершу я взяв собі Роуз, а невдовзі до неї додалися ще двоє таких самих швачок. Дівчата були молоді, платив я їм небагато, але вони страшенно тішилися, що мають постійну роботу, і з часом я став дуже непогано заробляти.

З усіх історій, і теперішньої, і тих, що трапилися раніше, я засвоїв одну просту істину: якщо давати людям те, чого вони бажають, то можна отримати все, і навіть волю.

Наступного року померла її світлість. Мені було шкода її. Ще через рік у Лондоні ганебно програла партія, яку представляв його світлість. І щойно про це стало відомо, як його недоброзичливці в Нью-Йорку послали до Лондона петицію з проханням зняти губернатора з посади через борги, в які він позалазив. Ще люди говорили, що він ходить у жіночому вбранні, бо чутки тільки ширились, хоча скажу як на духу, що від мене й слова ніхто не почув. А ще його світлості навіть довелося посидіти в борговій тюрмі.

Порятунок прийшов звідки не чекали. В його світлості помер батько, і він зробився графом Кларендоном та повноправним пером Англії, а в Англії такі закони, що над цими людьми суд невіддільний. Чудово влаштувалися, скажу я вам. Так що тепер він в Англії, подекують, добре ся має.

Ян і міс Клара й надалі всіляко сприяли мені, попереджаючи, коли до порту прибуває судно із шовком абощо, допомагаючи придбати те чи те за собівартістю. Тож я зовсім не здивувався, коли, одразу по від'їзді його світлості до Англії, мене запросили до Яна. Мовляв, він має гарний товар для мене.

І так сталося, що, коли я до нього прийшов, там була й міс Клара. Ми пройшли до вітальні.

— Я, Квоше, прикупив товар, який, думаю, тебе зацікавить, — сказав Ян. — І Клара вважає, що ти будеш задоволений.

Я знав, що Клара рідко помиляється, і мені вже захотілося все побачити самому.

— А ось і він, — промовив Ян, і я почув, як відчинилися двері до вітальні. Я обернувся — і побачив на порозі свого сина, Гудзона!

— Капітан одного каперського судна, що належить Мастеру, викупив його з корабля на Ямайці, — пояснив містер Ян. — Ну як, береш?

Гудзон був збіса ставний, сильний, він стояв і всміхався. І думаю, міс Клара й собі всміхалася, а може, і сльозу пустила, але я точно не скажу, бо й сам розвів сирість, і перед очима в мене все пливло.

Але після обіймів я вирішив, що мушу все прояснити.

— То Гудзон тепер належить...

— Гудзон вільний, — сказала міс Клара. — Ми його викупили, і тепер він твій.

— Отже, вільний, — промовив я і на хвилю онімів.

Але потім — не розумію чому — я вирішив, що мене це зовсім не влаштовує. Звичайно, я ні на мить не забував, якими добрими були до мене й Гудзона Ян і міс Клара. Провівши в рабстві все життя, я пройнявся огидою до торгівлі людьми, тієї самої, якою промишляв добродій Мастер. У душі я вважав, що ані він, ані хто-небудь ще не має права володіти іншою людиною, і якщо він відмовиться хоч від одного раба, це вже добре. І ще я знав, що прагнув визволення свого сина більше, ніж себе. Та, попри всі мої розумування, щось у цій оборудці мені не подобалося.

— Дякую вам за вашу доброту, — сказав я Мастеру-молодшому. — Але я його батько й хотів би купити свободу для сина.

Я побачив, як Ян кинув на міс Клару швидкий погляд.

— Він коштував мені п'ять фунтів, — сказав він. Занизив, звісно, але менше з тим. Я сказав, що мушу повернути йому гроші, і вже того ж вечора віддав частину суми.

— Ось і купив твій батько тобі волю, — сказав я Гудзону.

Не знаю, добре я вчинив чи ні, але для мене ця купівля важила багато.

Це було два роки тому. Зараз мені шістдесят, тобто більше, ніж відпущено багатьом із нас, і далеко більше, ніж живе звичайний раб. Здоров'я вже не те, але гадаю, ще трохи часу я маю, тим паче що й справа моя процвітає. Гудзон володіє невеличким заїздом трохи вище від Волл-стріт і на життя не скаржиться. Я знаю, його тягне в море, але він тримається берега, щоб потрафити батькові. До того ж він уже одружився, має маленького сина — це ще одна причина залишатися на суходолі. Щорік у день народження юного Дірка ми ходимо до міс Клари, і щоразу я бачу на хлопцеві той вампум.

Дівчина з Бостона

• 1735 •

Суд був призначений на завтра. Присяжних обрав губернатор. Маріонетки, на яких він вказав. Судовий вирок — визначений наперед. Першим складом присяжних. Коли двоє суддів побачили це, вони — хоч і самі водили дружбу з губернатором Косбі, — вигнали маріонеток геть і почали все спочатку. Новий суд присяжних буде неупередженим. Розгляд справи обіцяв бути чесним. Гра по-чесному на британський манір. Може, Нью-Йорк і далеко від Лондона, та врешті-решт він був англійським. Уся колонія чекала затамувавши подих.

Та це вже не мало значення. Бо в підсудного не було жодних шансів.

Третє серпня 1735 року від Різдва Христового. У Британській імперії триває блаженна доба Георга I. Після смерті королеви Анни трон успадкувала Ганноверська династія, і Георг був таким самим протестантом, як і його попередниця. Незабаром його змінив син, Георг II, ось він і керував тепер імперією. То був час упевненості, вишуканості та розсудливості.

Третій день серпня 1735 року: Нью-Йорк, спекотний задущливий полудень. Якщо дивитися на місто з протилежного берега Іст-Ривер, то перед вами відкривався пейзаж, гідний пензля Вермеєра. Низька й довга лінія далеких причалів, які дотепер називали, скажімо, Бекман чи Тен Ейк, — східчасті причілки, приземкуваті склади, пришвартовані вітрильні човни — все це створювало ідилічну видимість сонного затону. По центру панорами пнувся догори тонкий шпиль церкви Трійці, немов бажаючи проштрикнути вістрям небо.

Проте обстановка на вулицях була далека від ідилії. Нью-Йорк населяло десять тисяч людей, і місто більшало щороку. По лінії колишніх укріплювальних валів тепер тягнулася Волл-стріт, лише половина з якої пролягала вздовж берега. На заході Бродвею ще збереглися фруктові сади та ошатні голландські городики, а на його

східній околиці тулилися один до одного будинки з дерева та цегли. Пішоходи мусили пробиратися поміж ґанками та лавочками, діжками з водою і відкидними віконницями, увертатися від возів, що де ґрунтовою дорогою, а де бруківкою волоклися до гамірного ринку.

Проте найбільшим злом вулиць був нестерпний сморід. Кінський послід, коров'ячі кізяки, помий з помешкань, сміття й бруд, здохлі коти й пташки, всілякі екскременти — все це лежало просто неба й чекало, щоб піти з дощем або розсипатися на порохно, запікшись на сонці. У спекотні та вологі дні від зогнилого місива ширилися визрілі в тепліні міазми, розтікалися дерев'яними стінами й парканами, просочувалися в цеглу й тиньк, стискаючи спазмами горлянки, виїдаючи очі та здійснюючись над дахами.

Так пахло в Нью-Йорку літо.

Але, дякувати богу, місто належало британцям. Спостерігач на протилежному березі Іст-Ривер міг перебувати біля Брукліну, де ще досі розмовляли голландською, але все-таки він був в окрузі Кінгс, а наступним, вище за течією, був округ Квінс. За островом Мангеттен прозирав Гудзон, а за ним — суходіл. Назву цій території — Нью-Джерсі — дав сам Карл II

У місті досі траплялися голландські будівлі часів Нового Амстердама, з гарними східчастими причілками. Те, що з'являлося пізніше, було витримано в суворішому георгіанському стилі. Стару голландську ратушу змінила класична споруда на Волл-стріт, яка самовдоволено дивилася на Брод-стріт. Голландську мову було чути біля ринкових прилавків, але не в торгових домах.

З англійською мовою прийшли англійські свободи. Місто мало королівську хартію з особистою печаткою короля. Щоправда, попередній губернатор захотів хабаря, щоб домогтися цього королівського визнання, але чогось такого й слід було чекати. А коли ця хартія була дарована та скріплена печаткою, вільні люди міста могли на неї посилалися довіку. Вони обирали собі міських радників; вони були вільнонароджені англійці.

Дехто в Нью-Йорку сказав би, що не така вже й досконала ця англійська воля. Те саме сказали б раби, якими торгували біля Волл-стріт — і ця торгівля процвітала, але ж то негри, люди нижчого ґатунку, як вважали назагал ньюйорківці.

Жінки Нью-Йорка — ті з них, хто пам'ятав давні голландські закони, що зрівнювали їх із чоловіками у правах, — певне, теж були незадоволені, бо британські закони цей їхній привілей у них забирали. Однак добродішні англійці вважали, що скаржитися представницям слабкішої статі просто не личить.

Значно важливіше було спекатися королівської тиранії. Тут пуритани й гугеноти були одностайні. Ні — Людовіку, королю Франції, ні — католику Якову.

Славна революція 1688 року призвела до того, що протестантський парламент Британії владний над королем. Щодо загального права^[22] — права на суд присяжних і на збори, які можуть скасувати надмірні податки, то деякі з цих давніх привілеїв ведуть свій початок від Великої хартії^[23] або ще давніших часів. Словом, люди в Нью-Йорку були такі самі вільні, як і добрі мешканці Англії, де не сплигло й століття відтоді, як англійському королю, що спробував стати тираном, відрубали голову.

Ось чому суд, призначений на завтра, був такий важливий.

Двоє чоловіків ішли дорогою. Один, застібнутий на всі гудзики, тримався так, ніби йому щось дошкуляло. Можливо, спека. А може, щось його тривожило.

Містер Еліот Мастер із Бостона був добрий чоловік і піклувався про своїх дітей. А ще він був обачним адвокатом. Авжеж, він усміхався, коли це було доречно, сміявся, якщо хтось давав для цього привід, але не дуже голосно й не дуже довго. Тож було дивно бачити, як він переймається, чи не припустився, бува, страшної помилки.

Еліот щойно познайомився зі своїм нью-йоркським кузеном, але вже склав уявлення, що то за чоловік, оцей Дірк Мастер. Він завжди знав, що їхні діди, його теско Еліот і Дірків Том, пішли різними стежками. Бостонські Мастери не підтримували жодних зносин із Мастерами з Нью-Йорка. Та от, збираючись відвідати це місто, Еліот замислився: чимало вже води сплигло, може, варто відновити стосунки? Але перш ніж написати родичу, він зібрав відомості про цих людей і пересвідчився, що торговець чоловік заможний. Це тішило, бо

родич немастний був би для Еліота розчаруванням. Що ж до його вдачі, то це ще треба було з'ясувати.

Оскільки день стояв спекотний, торговець був убраний у легку одежину простого крою, знану як баньян^[24], і це нормально. А от шовковий жилет під баньяном спантеличив адвоката. Надто строкатий. Перука запишна, а вузол краватки — недосить тугий. Чи не свідчить усе це, що його родич не надто солідний? Хоч той люб'язно запрошував, поки триватиме суд у Нью-Йорку, зупинитися в нього, Еліот Мастер вирішив пожити у знайомого, надійного адвоката. І шовковий кузенів жилет переконав його в мудрості такого рішення.

Ніхто не признав би в них двоюрідних братів. Дірк високий, білявий, із випнутими зубами, тримався впевнено й добродушно. Еліот — невисокий шатен із широким серйозним обличчям.

У Бостоні сім'я Мастера жила на Перчейс-стріт. Еліот був дияконом конгрегаційної церкви Старого Півдня й членом міської управи. І що таке бізнес, він знав не з розмов. Та і як не знати, коли живеш між бостонськими корабельнями та водяними млинами? Швагер його займався пивоварством, із цим Еліоту пощастило, бо то було солідне підприємство. Та над усе сам Еліот, випускник Бостонської латинської школи^[25] й Гарвардського університету, цінував освіту та моральні принципи.

А от чи мав нью-йоркський кузен перше й друге? Він дуже в цьому сумнівався.

Попри всю свою обережність, Еліот Мастер був готовий постояти за свої переконання. Скажімо, у питанні рабства він був непоступливий. «Рабство — це зло», — казав він своїм дітям. І навіть те, що в Бостоні кожен десятий мешканець був рабом, нічого не міняло в його світогляді. У його домі не було жодного раба. На відміну від багатьох суворих бостонців минувшини, Еліот Мастер був прихильником свободи віросповідання, аби лиш це був протестантизм. І, як його предки-пуритани, він дуже болісно реагував на всілякі спроби тиранії з боку короля. Власне, саме тому й прибув до Нью-Йорка на суд.

Того дня кузен повівся зразково, запросивши Еліота і його дочку до себе на обід, і поки Кейт відпочивала в домі, Дірк провів його містом. Торговець явно знав своє місто й пишався ним. Пройшовшись Бродвеєм та помилювавшись храмом Трійці, вони повернули на північ, на колишній індіанський шлях, і вийшли ним до старого ставка.

— Та ділянка на сході ще кілька років тому була суцільним болотом, — розповідав торговець. — Але її придбав мій друг Рузвельт, і подивіться, яка вона зараз.

Тепер ця територія була осушена й тішила око охайними вулицями.

Дивовижне досягнення, завважив адвокат, а особливо на тлі чуток про те, як занепала в Нью-Йорку торгівля в останні роки.

— Торгівля зараз в занепаді, — погодився підприємець. — Цукрові плантатори у Вест-Індії виявилися надто жадібними й виробили надмір цукру. Багато хто збанкрутував, наша торгівля теж від цього постраждала, бо ж ми працюємо на них. А тут ще триклятущі ділки з Філадельфії продають їм борошно дешевше, ніж ми. — Він похитав головою. — Хоч куди кинь...

Нью-Йорк уже пів століття обкрадав торгівлю Бостона, і бостонський кузен не стримав мимовільної посмішки, коли дізнався про тутешні біди.

— Проте ви аж ніяк не бідуєте? — озвався він.

— Бо я торгую всім од ряду, — пояснив йому Дірк. — Раби досі в ціні.

Еліот Мастер змовчав.

Дорогою назад вони проминали Мілл-стріт, і Дірк Мастер вказав на одну будівлю.

— Це синагога, — зауважив він невимушено. — Непогана споруда. Розумієте, тут у нас дві єврейських громади. Першими приїхали з Бразилії сефарди, такі нічого собі джентльмени. І ашкенази, німці — ось вони не джентльмени, але їх більше. Тож голову громади вони обирають собі з ашкеназ, але служби відправляють сефардською. Одному богу відомо, чи розуміють їх німці. Кумедно, правда?

— Я не думаю, що релігійні переконання — це щось смішне, — спокійно відповів адвокат.

— Ні. Звичайно. Я не зовсім те мав на думці.

Може, й так. Але бостонцю здалося, що в манерах торговця він вловив натяк на моральну безпринципність, і це таки підтверджувало його сумніви, породжені тим шовковим жилетом.

Вони вже збиралися розходитись, коли Дірк Мастер несподівано спинився й вказав кудись пальцем.

— Ось він! — вигукнув він. І усміхнувся, впіймавши ошелешений погляд Еліота. — Це мале чортеня — мій син.

Ви адвоката від жаху очі на лоба полізли.

Еліот Мастер нізащо не зізнався б, що має пестунчиків, але з п'яťох дітей він найдужче любив дочку Кейт. Дівчинка мала найбільше здорового глузду, хоча він і вважав, що дурниця витратити розум на дівчат. Йому подобалося, що жінки в його родині читають і мислять, але лише доти, доки це вважалося прийнятним.

Дівчинка мала добре, аж занадто добре, серце. Коли їй було п'ять років, вона засмучувалася, якщо в Бостоні їй на очі траплялися обдерті злидарі. Зворушливо, дуже зворушливо! Та знадобилося три роки терплячих батькових пояснень, щоб вона зрозуміла різницю між бідністю гідною та негідною.

І ось чому він дуже хотів знайти для Кейт годящого чоловіка. Щоб був розумний, з добрим серцем і твердих переконань. Певний час він приглядався до молодого Семюела Адамса — сина респектабельного сусіда, хоча той був на кілька років молодший за Кейт. Але невдовзі помітив у того ознаки свавільності та недостатньої старанності, тож мусив відхилити цю кандидатуру. Кейт уже мала вісімнадцять років, і батько ще ревніше стежив, щоб дівчина не опинилася в такому місці, де в неї може зародитися небажана приязнь.

Отож, цілком природно, він не зважувався везти дочку до Нью-Йорка, де присутність усіх цих кузенів, про яких він сам мало що знав, могла тільки збільшити ризики.

Та дівчина так просилася поїхати з ним! Вона хотіла бути на суді, а на юридичних перипетіях з усіх його дітей вона розумілася найкраще. З ним вона буде в безпеці, а Еліоту, хоч як крути, завжди було приємно спілкуватися з дочкою. І тому він погодився.

За якісь пів сотні ярдів він узрів високого білявого юнака, що виходив із таверни в компанії трьох матросів. Один з матросів засміявся та вгрів юнака по спині. Зовсім цим не обурившись, юнак, убраний у сорочку не першої свіжості, сказав щось веселе й теж

засміявся. Він стояв упівоберта, тож адвокат міг добре розгледіти його обличчя. Хлопець був гарний. Збіса гарний.

Як юне грецьке божество.

— Ваша дочка, мабуть, десь того самого віку, що й він, — весело сказав торговець. — Думаю, вони порозуміються. Ну то чекаємо вас на обід о третій.

Кейт Мастер подивилася на власне відображення у склі. Кілька знайомих їй дівчат мали ляльок-модниць, убраних за останнім виском паризької та лондонської моди. Батько ніколи не пустив би в їхній дім такої марнославної пишноти. Та навіть у простому вбранні дівчина залишилася задоволена результатом. Вона мала гарну поставу. В неї були чудові груди — ні, не подумайте, що їх хтось споглядав, вони були скромно прикриті мереживом, за винятком лише самого верху. Ліф і спідниця з кармазинового шовку прикривали кремову, в тон її тіла, сорочку. Каштанове волосся було укладене просто й природно. Туфлі були на підборах, хоча й не дуже високих, із округлими носами — батько не схвалював новомодне гостроносе взуття. Личко в Кейт було свіже, а пудри на щоках так мало, що батько, може, й не помітить.

На нью-йоркських родичів дівчина хотіла справити гарне враження. Цікаво, думала вона, чи будуть там її однолітки?

Еліот і Кейт прибули о призначеній годині. Будинок у фешенебельному Саут-Варді, неподалік старого форту, вразив обох. Він був розкішний. Над підмурком височіли два поверхи, сама будівля була розділена впоперек на п'ять прогонів — просте класичне планування. Помешкання джентльмена. Опинившись усередині, в холі вони побачили масивний дубовий буфет, явно голландського стибу, і два стільці з прямими спинками, ще часів Карла II. Вітальню прикрашали портрета, де в монументальних позах застигли Діркові батьки, кілька полицок із чорно-золотим чайним сервізом із Китаю та кілька елегантних, оббитих гобеленом горіхових стільців у стилі

королеви Анни. Все свідчило про те, що Мастери з Нью-Йорка давно й міцно володіють нажитими статками.

Дірк тепло привітав їх. Його дружина була високою елегантною дамою, чий м'який голос ненав'язливо давав зрозуміти, що вона певна свого місця в суспільстві. А потім вийшов їхній син Джон.

Про хлопця батько їй нічого не казав. І хоча Кейт намагалася стриматись, потай вона раз по раз позирала на нього. На хлопцеві були білосніжна сорочка з найтоншого льону й зелено-золотий жилет із шовку. Перуки він не мав — навіщо та перука, якщо в тебе розкішна грива золотавого хвилястого волосся? Кейт ще в житті не бачила таких вродливців. Коли їх знайомили, він сказав щось ввічливе, але дівчина майже нічого з того не почула. А потім юнак удовольнявся тим, що слухав свого батька, і Кейт могла тільки здогадуватися, про що він думає.

Розмови, що передували трапезі, крутилися навколо родинних стосунків. Кейт з'ясувала, що Джон має двох сестер (обидві вже пішли з батьківського дому) і не має братів. Отже, він тут спадкоємець.

Вечеря вдалася на славу. Стіл ломився від наїдків, вино було добре. Кейт усадили праворуч від торговця, між ним і Джоном. Зав'язалася невимушена бесіда про все потроху, але Кейт відчувала, що учасники розмови тримаються обережно, щоб випадково когось не образити. Місис Мастер зауважила, що вона знайома з адвокатом, у якого зупинились Еліот і Кейт. А Дірк висловив сподівання, що кузен знайде серед членів нью-йоркської адвокатури путящих фахівців.

— Нью-Йорк знаний видатними умами не лише в юриспруденції, — відповів дипломатично Еліот. — Будьте певні, у Бостоні донині пам'ятають славний гурток губернатора Гантера.

Губернатор Гантер, який був після ексцентричного лорда Корнбері, зібрав примітне коло однодумців, здебільшого таких самих шотландців, як він сам, у такий собі клуб інтелектуалів. І навіть через двадцять років культурна публіка в різних містах з повагою відгукувалася про цей гурток. Кейт часто чула про нього від батька. Вона поглянула на юнака праворуч.

Той помітно зблід. Далі сиділа його мати, вигляд вона мала розгублений.

— Ах, Гантер! — твердим голосом обізвався господар. — От якби нам завжди щастило з губернаторами так, як із ним.

Сподіваючись втягнути Джона в розмову, Кейт сказала йому, що в Нью-Йорку вона бачить більше негрів, ніж у Бостоні.

— Так, — спокійно погодився Джон, — приблизно кожен п'ятий у цьому місті — раб.

— Мій батько не схвалює рабства, — палко заявила вона — і наразилася на застережний Еліотів погляд. Але до розмови зі звичною для нього легкістю долучився господар.

— Міс Кейт, ви, напевно, помітили, що прислугують у цьому домі не негри, а ірландці, які відпрацьовують зобов'язання за угодами, переважно оплачують переїзд до Америки. Однак це правда, я займаюся работоргівлею. Деякі з найкращих бостонських сімей, такі як Волдо й Феньюели, теж до неї причетні. Один знайомий бостонський торговець назвав три головних напрями торгівлі: ірландське масло, італійське вино й раби.

— Кузене, моя дочка не хотіла вас образити, — поквапився обізватися Еліот, — а в Бостоні мало хто поділяє мої погляди. — Він явно не був налаштований псувати обід. — Хоча зізнаюся, — додав він, — як англієць я не можу ігнорувати той факт, що британський верховний суд постановив: рабство в Англії — протизаконне.

Дірк Мастер замислено подивився на бостонського кузена. То було дуже цікаве знайомство.

Він був єдиним Мастером по чоловічій лінії у Нью-Йорку. Його рідня по лінії ван Дейків складалася із самих жінок, які повиходили заміж і переїхали з міста. Тож родичів у нього було мало. Звісно, цей адвокат із Бостона був зовсім іншою людиною, але він не відчував до нього неприязні. Принаймні початок був покладений. Дочка його теж прихилила до себе. Він відкинувся на спинку крісла, ретельно добираючи слова, заговорив:

— Сорок років тому мій дід-голландець торгував хутром. Ця торгівля ведеться й зараз, але вона вже не така прибуткова. Другий мій дід, Том Мастер, гендлював із Вест-Індійською компанією. І тепер ця торгівля так зросла, що ділова активність цього міста на три чверті складається з постачання цукрових плантацій. А цукрові плантації потребують рабів. — Він зробив паузу. Що ж до моральної оцінки работоргівлі, то я, кузене, поважаю вашу думку. Мій дід-голландець хотів дати визвіл тим двом рабам, яких він мав.

Еліот невизначено похитав головою.

Очі торговця пустотливо блиснули.

— Та водночас, кузене, — розводився далі він, — ви можете визнати, що ми, англійці, неабиякі лицеміри в цьому питанні. Ми кажемо, що работоргівля — це жах, але тільки тоді, коли вона має стосунок до Британських островів. А в усіх інших місцях Британської імперії її дозволено. Торгівля цукром, якою Англія так дорожить, цілком залежить від рабів. І британські судна щороку завозять їх тисячами.

— Із цим не посперечаєшся, — з усією ввічливістю визнав Еліот.

— А чи не хвилює вас, сер, — зухвало поцікавилася Кейт, — що Нью-Йорк так залежить від торгівлі самим цукром?

Блакитні очі комерсанта схвально поглянули на дівчину.

— Не дуже, — обізвався він. — Я певен, вам доводилося чути про цукровий відсоток. Великі цукрові плантатори об'єдналися, щоб мати вплив на Лондонський парламент. Грошей у них кури не клюють, тож вони можуть собі це дозволити. Вони самі та їхні друзі сидять і створюють закони. Тиснуть на інших парламентарів або банально підкуповують. Ця система сягає найвищих щаблів влади. І це парламентське, скажімо так, лобіювання було цілком успішним. За останні роки, коли торговці цукром мали не найкращі часи, британський парламент впровадив два заходи для їхнього захисту. Головний — ромовий раціон. Тепер кожен, хто несе службу на британському військово-морському флоті, отримує пів пінти рому на добу. Я не знаю, у скільки це стає уряду, але якщо підрахувати потреби всього британського флоту впродовж року, то вийде ціле море рому, а відтак і меляси із цукрового виробництва. — Він усміхнувся. — І ромовий раціон не просто рятує плантаторів, а й можна сказати, що це вічне спасіння для них. Бо якщо ви наділяєте матроса правом на пів пінти рому, назад його вже не заберете. Позбавте-но екіпаж рому — і матимете бунт на кораблі. А ще краще, якщо відповідно до розбудови флоту ростимуть і ромовий раціон, і статки цукрових ділків. Тож, як бачите, міс Кейт, англійський цукровий відсоток — це підґрунтя Нью-Йорка.

Кейт зиркнула на батька. Вона знала, що йому не буде до вподоби таке недоречне вживання релігійного виразу «вічне спасіння», хоча їй особисто імпонувала ця нещадна відвертість купецького розуму.

— Сер, ви казали, що був іще другий захід, — нагадала вона.

— Саме так. Мелясовий акт. У ньому йдеться, що купувати мелясу маємо право лише в англійських торговців і з англійських суден. Це забезпечує високі ціни на мелясу й захищає англійських плантаторів. Я від цього не в захваті, бо тут, у Нью-Йорку, я ще займаюся й виробництвом рому. І якби нам дозволили, я купував би мелясу для себе у французьких торговців. — І він знизав плечима.

Тут нарешті до розмови приєднався молодий Джон Мастер.

— І все ж таки ми це робимо, — сказав він, з усмішкою обертаючись до Кейт. — Купуємо мелясу у французів подалі від порту й завозимо контрабандою. Звісно, це незаконно, але батько так робить. Я і сам ходжу в море, щоб забрати мелясу, — похвалився він дівчині.

Торговець зміряв сина сердитим поглядом.

— Усе, досить, Джоне! — заявив він голосно. — А тепер ми хотіли б почути, — і тут він вклонився Еліоту, — що думає мій кузен про завтрашній суд.

Еліот Мастер втупився у стіл.

По правді сказати, йому відлягло. Якщо до візиту в цей дім він потай боявся, що дочці може сподобатися красень-кузен, то вже в самому домі, побачивши хлопця в чистій одежі та усвідомивши, що свого часу той, напевне, успадкує статки, набагато більші, ніж його маєтність у Бостоні, він опинився перед непростою дилемою: хай би як він ставився до цих ньюйорківців та їхньої справи, чи має він право відмовити Кейт, якщо дочка захоче вийти заміж за такого багатого родича? І дотепер він боровся із собою. Та нерозважливий хлопчисько бовкнув, що думав, і виставив себе та всю свою сімейку тими, ким вони були насправді. Работорговцями й на додачу контрабандистами. Тепер зрозуміло, чому вони такі багаті, а він — ні. Звісно, він і надалі буде ввічливий із ними. Та з погляду Еліота Мастера вони нічим не відрізнялися від злочинців. Тому батьківський обов'язок потребував від нього пересвідчитися, що дочка побачила справжнє обличчя цього юного негідника.

Удовольнившись таким чином, він зосередив думки на суді над Джоном Пітером Зенгером.

Суд, призначеним на завтра, міг мати величезні наслідки для американських колоній, хоча причини його коренилися в Англії. Лондонські політичні події завжди давалися взнаки в Бостоні та Нью-

Йорку. Дірк Мастер полюбляв казати: «Лондон постачає нам закони, війни та повій». «Повіями» він величав королівських управителів.

Хоча бували й почесні винятки, як-от губернатор Гантер, більшість намісників приїжджала до Америки лише для того, щоб тугіше напхати кишені, і колоністи це чудово знали. А нинішній губернатор і взагалі був одним із найгірших. Пан Косбі продажний тип. Ніхто й оговтатися не встиг, як королівський губернатор влаштував незаконні побори й перетрусив суди та виборні посади, звільнившись від усіх, хто був йому невгодний. Єдина в місті газета була підконтрольна губернатору, тому кілька підприємців заснували власну, де критикували Косбі та виставляли на позір його витівки. Газету друкували в типографії Джона Пітера Зенгера. І губернатор вирішив покласти цьому край. Ось чому він ще торік кинув Зенгера за ґрати, а тепер намірявся засудити друкаря за «злісний наклеп».

Еліот Мастер зчепив пальці. Як адвокат він бачив кілька проблем.

— Моя перша заувага, — почав він, — стосується обставин арешту Зенгера. Я так розумію, він не багатий.

— Він — бідний виходець із Рейнської Баварії, — сказав торговець. — Тут вивчився на друкаря. Хоча з'ясувалося, що в нього незлецький письменницький дар.

— А заарештувавши друкаря, губернатор призначив невинуватого високу грошову заставу, причому зробив це навмисно, щоб Зенгер не зміг відкупитися? І в результаті той сидів у в'язниці вісім місяців?

— Все так і було!

— Тоді ми тут маємо принциповий момент, — сказав бостонський адвокат. — Це занадто висока застава. Таке не дозволяється. А головна проблема, — вів він далі, — що заподіяли образу королівському губернатору.

— Та ми всі ображали б його з ранку до вечора, — зауважив господар, — але нещасний Зенгер друкував газету, і з нього тепер роблять цапа-відбувайла. Наші люди рішуче налаштовані забезпечити йому гарний захист. І нові присяжні — люди цілком достойні. Здається, семеро з них навіть голландці, тож друзкам губернатора туди зась. Хлопець має шанси?

— Боюся, що ні, — відповів Еліот. — Якщо вдасться довести, що Зенгер справді друкував образливі статті, то за законом присяжні зобов'язані визнати його провину.

— У тому, що він їх друкував, особливих сумнівів немає, — сказав торговець. — І навіть не припиняв друкувати далі, просовуючи нові статті дружині попід дверима камери, в якій сидів. А як же тоді бути з тим, що все надруковане про губернатора Косбі — правда від першого до останнього слова? Невже це нічого не важить?

— Наш британський закон про наклеп каже, що це його не виправдовує, — відповів адвокат. — А якщо слова ображають королівського представника, то це і є злісний наклеп. А правда це чи брехня, то вже справа десята.

— Це просто жахливо, — обізвався торговець.

— Мабуть, що так, — кивнув Еліот. — Зараз мене непокоїть те, що законом крутять як дишлем. І саме тому я так хочу побувати на суді.

— Вірю, — зауважив кузен, — якщо приїхали на нього аж із Бостона.

— Скажу вам прямо, — вів далі Еліот Мастер, — я не вважаю, що ця справа — незначна. Як на мене, суд над Зенгером сягає самих основ наших англійських свобод. — Він витримав коротку паузу. — Сто років тому наші предки покинули Англію, бо король Карл I утверджував тиранію. Коли парламентарі заперечили його права, він спробував арештувати їх. Коли добропорядні пуритани нарікали на його гріхи, він одрізав їм вуха, таврував їх і кидав за ґрати — удаючись, звважте, до того самого звинувачення: злісний наклеп. Вісімдесят п'ять років тому тиранії Карла I поклали край — парламент відрубав йому голову. Однак це не звільнило від майбутніх зловживань законами. І тепер, у дрібній тиранії вашого губернатора, ми спостерігаємо те саме. Я вважаю, цей суд посланий нам як випробування: чи сильно ми цінуємо свободу. — Поки Еліот виголошував цю промову, голос його помітно погучнішав.

— Що ж, кузене, — проймаючись повагою, сказав торговець, — я так бачу, ви чудовий промовець.

Не часто чула Кейт, як її батько, чоловік загалом обережний, говорить із таким запалом.

І це сповнило її гордістю, Сподіваючись, що він не засудить її, вона й собі долучилася до розмови.

— Отже, коли Локк говорить про природний закон і природне право на життя й свободу, то чи включає це право й свободу

висловлювання думки? — запитала вона.

— Гадаю, що так, — відповів їй батько.

— Локк? — розгубилася місис Мастер.

— А, Локк, — сказав господар. — Філософ, — пояснив він дружині, намагаючись пригадати хоч що-небудь про цього мислителя, чийї доктрини, як він знав, надихали волелюбний люд обабіч Атлантики.

— Ви читаєте філософів? — не без подиву запитала в Кейт місис Мастер.

— Тільки найвідоміші твори, — бадьоро відказала Кейт і всміхнулася хлопцю, гадаючи, що він зробить те саме. Та молодий Джон Мастер лише втупився у стіл і похитав головою.

І тоді Кейт вирішила, ніби грецьке божество, яке сидить біля неї, чогось засоромилось. Це неабияк підігріло її цікавість. І дівчина стала думати, що б такого сказати, аби підбадьорити хлопця. Та вихована в освіченому бостонському середовищі свого батька, вона ще не розуміла, що перебуває на чужій території.

— Минулого літа, — промовила вона, звертаючись до Джона, — ми бачили один акт п'єси Аддісона «Катон» у виконанні гарвардців. Я чула, цього року в американських колоніях цю п'єсу ставитимуть уже цілком. Ви не знаєте, у Нью-Йорку вона йтиме?

Запитання мало прямий стосунок до суду над Зенгером. Бо Аддісон, засновник англійського журналу «Глядач» і взірець для всіх цивілізованих джентльменів-англійців, домігся шаленого успіху тим, що показав, як шляхетний римський республіканець протистояв тиранії Цезаря. Слава п'єси давно перетнула Атлантику, і Кейт не сумнівалася, що її співрозмовник знав про неї з газет. Але у відповідь тільки почула: «Не знаю».

— Ви вже пробачте нам, міс Кейт, що в цьому домі більше дбають про комерцію, ніж про літературу, — обізвався торговець, а потім не стримався й із докором додав: — Гадаю, Джоне, що ти все-таки чув про «Катона» Аддісона.

— Торгівля — ключ до свободи, — твердо промовив адвокат із Бостона, прийшовши їм на допомогу. — Торгівля примножує багатство й тим самим сприяє свободі та рівності. Так каже Даніель Дефо.

Нарешті юний Джон звів очі, у яких проблиснула надія.

— Це автор «Робінзона Крузо»?

- Він самий.
- Я читав його.
- Ну, — зауважив адвокат, — це вже щось.

Більше вони не намагалися вести літературні бесіди, і певний час їхня увага була поглинута трьома щойно поданими чудовими фруктовими пирогами. І все ж Еліот Мастер, оглядаючи стіл, не почувався розчарованим. Він залишився дуже задоволений своєю невеличкою промовою, де кожне слово звучало від щирого серця. Його кузен мав слухність: він не їхав би сюди з Бостона, якби його не захопила ця справа. Що ж до характеру кузена Дірка, то, може, він і невіглас, але явно чоловік не дурний. Принаймні це було вже щось. Дружину торговця він до уваги не брав. І, таким чином, залишився хлопець.

Йому було цілком зрозуміло, що хлопець, попри всю свою вроду, не вирізняється великим розумом. Так, непоганий компаньйон для невибагливих матросів і контрабандистів, а от в усьому іншому — сіра миша. Еліот не сумнівався, що його Кейт, яка була просто неперевершена в цій бесіді, такий суб'єкт нічим не зможе зацікавити. Тому він заспокоївся й взяв собі другий шматок яблучного пирога.

Тож його дуже потішив цей короткий обмін думками, що завершував гостину.

Обід уже майже закінчився. Кейт щосили намагалася розважити Джона. Вона поцікавилася, чим той любить займатися, і виявилось, що Джону дуже подобається бувати на набережній чи в порту, а над усе — на корабельній палубі. Запитуючи начебто між іншим то про се, то про те, Кейт з'ясувала деякі подробиці родинного бізнесу. Як і більшість ділків їхнього штибу, нью-йоркські Мастері чим тільки не займалися! Їм належало кілька суден і крамниця, що процвітала, вони гнали ром, нехай і з контрабандної меляси, і навіть бралися за страхування торгових суден. Джон говорив небагато й тихо, раз чи два зазирнув їй у вічі, і Кейт ледве утрималася, щоб не зашарітися під поглядом блакитних, як небо, очей. А от сподобалася вона йому чи ні, для неї лишилося загадкою.

Перш ніж підвестися з-за столу, Дірк Мастер узяв з її батька обіцянку ще раз завітати до них, поки гостюють у Нью-Йорку, і Кейт дуже зраділа, коли батько гречно запевнив господарів, що вони так і зроблять.

— Ви пробудете тут до завершення суду? — поцікавився торговець.

— Від самого початку й аж до кінця.

— І міс Кейт?

— Авжеж! — піднесено сказала дівчина. — Батько занепокоєний свавіллям короля, але я приїхала для того, щоб підтримати свободу преси.

— Моя донька солідарна з поетом: «Убити гарну книжку — це майже те саме, що вбити людину».

В їхньому бостонському домі постійно лунали схожі цитати.

— «Хто нищить гарну книжку, той вбиває самий розум», — не забарилася підхопити Кейт.

Господар глянув на батька з донькою, похитав головою.

— Звучить знайомо, але хто це сказав? — запитав він просто.

Кейт здивувалася, що він не знає очевидного. Фраза належала Джону Мільтону, автору «Втраченого раю». Цитата ж була взята не з поеми, а з памфлету, найвизначнішого за всю історію полемічного твору, який захищав свободу слова й друкованих видань.

— Це з «Ареопагітики» Мільтона, — пояснила вона.

— Ах, Мільтон, — закивав господар.

Молодий Джон Мастер наморщив чоло й здивовано уточнив:

— З якого Гаррі?

Усе сталося раптово. Кейт навіть не встигла нічого подумати. І просто вибухнула сміхом.

А молодий Джон Мастер аж почервонів від сорому.

— Ну що ж, — весело казав батько, коли вони верталися з гостини, — то був не найгірший обід. Хоча мені шкода, що твої нью-йоркські родичі виявилися контрабандистами.

— Схоже, що містер Мастер — чоловік обізнаний, — припустила Кейт.

— Гм... На свій копил, я сказав би. — І довірчим тоном додав:
— А от хлопець, боюсь, безнадійний.
— Може, ти надто суворий до нього, — зухвало заперечила дочка.
— Не думаю.
— А мені він сподобався, тату, — зізналася Кейт, — дуже сподобався.

Суд займав перший поверх ратуші на Волл-стріт. Зала для судових засідань була висока й світла. Двоє суддів, Філіпс і Діленсі, у перуках і багряних мантиях, сиділи на підвищенні. Ліворуч від них на двох лавах купно сиділи присяжні.

Натовп найрізноманітнішого люду розташувався по боках і на підлозі судової зали. Немов протестантська громада, яка зібралася слухати проповідника.

У центрі зали перед суддями стояла лава для підсудного, схожа на обгороджену церковну лавку. Іти підсудному було близьенько, бо камери для в'язнів містилися на підвальному поверсі.

Кейт із батьком зайняли гарні місця в першому ряді. Дівчина із цікавістю крутила головою, роздивляючись, що до чого. Проте найцікавіше їй було спостерігати, як міняється батько. Хтось сторонній побачив би спокійного й стриманого адвоката, яким і був насправді Еліот. Але його несподівану блідість, насторожений погляд і нерухоме обличчя Кейт розуміла по-своєму. Їй ще не доводилося бачити батька таким збудженим.

Генеральний прокурор Бредлі, у перуці й довгій чорній мантиї, пухкий і впевнений у собі, енергійно кивав то одному, то іншому. Захищати підсудного друкаря суд призначив адвоката Чемберса, який добре знав свою справу. Генеральний прокурор кивнув і Чемберсу, немовби кажучи: «Сер, ви не винні в тому, що з вас тут зроблять відбивну».

Тієї хвилини залом прокотився жвавий гомін. Через маленькі дверцята в задній частині судової зали двоє охоронців, схожих на величезних чорних джмелів, завели Зенгера. Яким же малим він здавався між ними, охайний невисокий чоловік у синьому сурдугі, але

з гордо піднесеною головою. Завівши друкаря в загорожу з лавою підсудних, охоронці там його й замкнули.

Зачитали текст звинувачення. Генеральний прокурор підвівся.

Кейт уже була на судах. І знала вже, чого чекати. І невдовзі законник оголосив Зенгера «зловмисником», винним у зведенні клевету, покликаного зганьбити й заплямувати добре ім'я губернатора Косбі. Присяжні слухали. Що в них на думці, Кейт і гадки не мала.

Потім підвівся Чемберс і пробелькотів на захист друкаря щось невиразне. Кейт побачила, як спохмурнів батько.

— Зенгерові друзки, — прошепотів він їй на вухо, — могли б знайти для нього й кращого захисника.

І тут сталося дивне. Якийсь літній джентльмен, що весь цей час сидів тихо в останніх лавах, несподівано підвівся й негнучкою ходою пішов уперед.

— Якщо шановним суддям завгодно, мені доручили представляти підсудного.

— А хто ви такий? — роздратовано поцікавився один із суддів.

— Моє прізвище Гамільтон, ваша честь. Ендрю Гамільтон. Із Філадельфії.

І тут Кейт побачила, як батько, геть розхвилювавшись, нахилився вперед.

— Хто це? — запитала вона.

— Найкращий судовий адвокат в Америці, — відповів він стиха. Увесь зал натомість гудів.

Було видно, що ані судді, ані генеральний прокурор не сподівалися такого повороту, але нічого вдіяти вони не могли. Вони здивувалися ще більше, коли філадельфійський адвокат спокійно сказав:

— Мій клієнт не заперечує, що він публікував образливі статті.

Отже, прокурор не мав потреби викликати свідків. Запала тривала мовчанка. Нарешті Бредлі, неабияк спантеличений, підвівся й заявив: якщо підсудний і справді не заперечує, що друкував свої гидотні пасквілі, то що заважає присяжним визнати його провину? Трохи знервовано поглянувши на Гамільтона, він нагадав присяжним, що для суду не має значення, правдивими чи брехливими були ті газетні статті. У кожному разі то був клевет.

Потім прокурор розлого, не шкодуючи часу, цитував статті закону, посилався на загальне право та на Біблію, а тоді пояснив присяжним, чому наклеп вважається таким серйозним злочином і чому, за законом, їм не лишається нічого іншого, як визнати Зенгера винним. Нарешті він закінчив виступ і сів.

— Гамільтон уже програв, — шепнула Кейт батькові, але той лише відповів:

— Стривай.

Дідок із Філадельфії, схоже, нікуди не поспішав.

Він дочекався, поки Чемберс скаже кілька слів на захист свого підопічного, тоді відклав набік свої папери та повагом підвівся. Попри всю ввічливість, з якою він звернувся до суду, вираз його обличчя красномовно свідчив: його лише трохи бентежить усе, що тут діється.

Йому, сказав старенький адвокат, непросто зрозуміти, навіщо вони тут зібралися. Якщо небезпідставна скарга на погане управління вважається наклепом, то для нього це щось нове. І справді, — тут він кинув лихим оком на присяжних, — йому б і на думку не спало, що статті в Зенгеровій газеті стосуються особи губернатора, якби сторона звинувачення не переконала в цьому суд. На цих словах кілька присяжних вишкірилися.

Мало того, зауважив адвокат, юридичне обґрунтування ідеї звинувачення про наклеп сягає тиранічного судочинства, яке практикувалося в часи Зоряної палати^[26]. Грандіозно! І до речі, чому слід вважати, що закон, ухвалений в Англії багато століть тому, не може стати неприйнятним у сьогоденні американських колоній?

Тут Кейт здалося, що від адвокатових слів віє нелояльністю щодо Англії. Вона поглянула на батька, але той нахилився до неї та пошепки пояснив:

— Тут семеро присяжних мають голландські прізвища.

Однак чомусь старий ударився в розумування. Він заявив, що ця справа нагадує йому становище американських фермерів, які живуть за англійськими нормами, розробленими для іншої системи землевласництва.

Чомусь особливо його зацікавило фермерство. Він говорив про коней та корів і вже перейшов до огороджування, коли підвівся прокурор і зауважив, що це не має жодного стосунку до розглядуваної справи. І Кейт могла би припустити, що дідок із Філадельфії справді

втратив думку, якби не помітила раптом, що троє присяжних саме фермерської зовнішності зиркнули на прокурора якось особливо неприязно.

Однак прокурор не здавався. Він нагадав, що ідеться про наклеп, і навіть захист уже визнав де. Та старий Ендрю Гамільтон уже закусив вудила.

— Нас звинувачують у тому, що ми надрукували та оприлюднили «конкретний брехливий, зловільний, шкідливий і обурливий наклеп», — наголосив він. Тож тепер нехай прокурор доводить, що нарікання Зенгера на зловживання губернатора були безпідставні. А він, сказав дідок, із радістю доведе правдивість кожного слова.

Обличчя у присяжних засвітилися. Вони нетерпляче чекали настання цього моменту. А Кейт побачила, як батько похитав головою.

— Нічого не вийде, — пробурмотів Еліот. І справді, кілька хвилин старий юрист бився як лев, та прокурор і суддя перебивали його знов і знов, спростовуючи аргументи. Закон є закон. А істина нічого не міняє. Захист сипався на очах. І прокурор був задоволений, а от присяжні — ні. Старий Ендрю Гамільтон стояв біля свого стільця. Лице в нього було напружене. Його ніби щось мучило, здавалося, ще трохи — і він сяде.

Отже, це був кінець. За драконівським законом сердешному Зенгеру світив нещадний вирок. Кейт подивилася на друкаря, досі смертельно блідого, який випростано сидів за загорожею, і до жалощів додалося почуття сорому за систему, яка оголошувала цього чоловіка злочинцем. І вона дуже здивувалася, коли батько раптом у захваті поглянув на старого Гамільтона.

— Боже мій, — пробурмотів він півголосом. — Хитрий старий лис.

Він ще не встиг нічого пояснити їй, як філадельфійський адвокат обернувся.

Зміна була різною. Його обличчя проясніло. Він випростався на повен зріст. І несподівано змінився, наче чародій. Очі в нього загорілися новим вогнем. І коли він заговорив, його голос залунав з новою силою. Вже цього разу ніхто не посмів його перебивати.

Бо його виступ був однаковою мірою майстерним і простим. Він нагадав, що рішення в цьому суді ухвалюють присяжні. Юристи можуть сперечатися, суддя може щось підказати, але право останнього

слова — в присяжних. І обов'язок. Цей нікчемний закон про наклеп водночас несправедливий і розпливчастий. Хай би що ви сказали, все можна так перекрутити, що це буде наклепом. І навіть скаргу на чиєсь свавілля, яка є природним правом кожної людини.

Таким чином, губернатор, який не бажає, щоб його критикували, може користуватися законом, наче зброєю, і ставити себе над законом. Інакше кажучи, сам закон узаконює зловживання владою. І хто стоїть між цією тиранією і свободами вільних людей? Вони, присяжні. І більше ніхто.

— Втрата свободи для шляхетного розуму гірша за смерть, — проголосив адвокат.

Річ була не в нью-йоркському друкарі, а в їхньому праві та обов'язку захищати вільних людей від сваволі влади, як чинили до них численні відважні достойники.

Тепер, як сказав Гамільтон, усе залежить від присяжних. Вибір за ними. І він опустився на стілець.

Суддя був невдоволений. Він сказав присяжним, що, попри всі слова філадельфійського адвоката, вони мусять визнати друкаря винним. Присяжні вийшли.

Поки вони перемовлялися, а Зенгер, і далі прямий, наче палиця, сидів у своїй загорожі, Еліот вирішив пояснити дочці, що тут сталося.

— Я сам не розумів, що робить Гамільтон. Він роздразнив присяжних, коли змусив їх відмовитися від очевидної лінії захисту Зенгера. І нещасний чортяка казав лише правду. А тоді дістав козир, який весь час тримав у рукаві. Він називається «ануляційний вердикт». Присяжні мають право ухвалити рішення, пославши подалі все сказане про винуватість підсудного й букву закону. Це останній і єдиний засіб захиститися від поганих законів. Якщо присяжні не підтримають присуд вини, закону це однаково не змінить, але мало хто з прокурорів захоче позиватися в подібних справах. Боятимуться, що й наступний суд присяжних учинить так само. Ось до якої тактики удався щойно старий Гамільтон. І впорався просто блискуче!

— Ну, і як, допоможе?

— А от гадаю, зараз дізнаємося.

Присяжні вже поверталися й розсідалися по місцях. Суддя запитав, чи готовий вирок. Голова присяжних сказав, що так. Йому наказали оголосити вирок.

— Не винний, ваша честь, — твердо сказав голова.

Суддя звів очі до неба. А люди в залі вибухнули радісним гамором.

Коли вони залишали судову залу, Еліот Мастер мав такий щасливий вигляд, що Кейт поклала йому руку на плече — фамільярність, нечувана за звичайних обставин. Та батька це нітрохи не обурило.

— Це був знаменний день в історії країни, — зауважив він. — Я радий, Кейт, що ти була зі мною і все бачила на власні очі. Гадаю, завтра ми можемо спокійно повертатися до Бостона. Лише про одне я шкодую, — додав він, уїдливо посміхаючись.

— Про що, тату?

— Що сьогодні доведеться вечеряти з нашими родичами.

Молодий Джон Мастер звернув на Бродвей. Дорогою йому трапилось кілька знайомих, але він лише коротко кивнув їм і пішов далі, понуривши голову. Минаючи храм Трійці, Джон поглянув угору. Вишукана англіканська вежа, здавалося, дивилася на нього зі зневагою. І він пожалкував, що не пішов іншою вулицею.

Нагадувати про його нікчемність не було жодної потреби.

Вчора той застібнутий на всі ґудзики бостонець чітко дав йому це зрозуміти. Звісно, без грубощів. Але коли адвокат дізнався, що Джон читав «Робінзона Крузо», отим його поблажливим «Ну, це вже щось» було сказано все. Він вирішив, що Джон Мастер — недоумок. Джон уже звик до подібного ставлення. Вікарій у церкві, директор у школі — всі казали те саме.

Батько не забороняв йому займатися родинними справами й насолоджуватися товариством моряків, з якими Джону було добре. Але тільки тому, що мав добре серце й приймав сина таким, яким він був.

І батько, і вчителі здивувалися б, якби дізналися, що потай від усіх Джон часом намагався вчитися. Ото вже всі здивуються, думав він, коли одного чудового дня побачать, який він освічений. Але наука Джону не давалася. Він дивився у книжку, та слова на сторінці зливалися в нерозбірливу пляму. Джон вовтузився, дивився у вікно, знов переводив погляд на сторінку. Хай би як він старався, його

зусилля були марні. Навіть коли Джону вдавалося прочитати кілька сторінок, дуже скоро виявлялося, що він не може пригадати ані слова з прочитаного.

Бог свідок, батько теж не був ученим. Джон бачив, як він блефував перед бостонським адвокатом і його дочкою, коли ті говорили про філософів і все таке. Та йому хоч на це вистачало обізнаності. І той-таки батько неабияк засмутився, побачивши, що Джон ні сном ні духом про «Катона» Аддісона. Від докірливих ноток у батьковому голосі йому було соромно як ніколи.

І не сказати, що ці бостонці прибули сюди з іншого світу. Не міг Джон просто взяти й заявити: «Оті юристи, люди книжні, нічого спільного не мають із такими сім'ями, як наша». Якраз мають! Бо це їхня рідня. А Кейт і взагалі його однолітка. От що вони будуть думати про своїх родичів у Нью-Йорку?

По-перше, вважатимуть їх тупоголовими неуками, а по-друге, знатимуть, що вони — звичайні контрабандисти. От хто його за языка тягнув! Виставив батька в такому ганебному світлі.

Та найгірший момент, який він і згадати не міг, не здригнувшись, був пов'язаний із дівчиною.

Річ у тім, що, хоч Джон і знався з дівулями, яких зустрічав, прогулюючись містом із матросами, він завжди ніяковів у товаристві дівчат, що були з таких самих родин, як його. Всі знали, що у школі Джон був неуком. Він не міг похвалитися гарними манерами і, попри багатство, його не вважали бажаним нареченим. Джон розумів це й ще більше уникав ровесниць із респектабельних родин.

А ця дівчина з Бостона була зовсім іншою. Він це одразу помітив. Вона мала приємну зовнішність, але трималася невимушено й просто. І в неї було добре серце. Джон бачив, як Кейт намагається допомогти йому перебороти соромливість, і був вдячний за це. Він не читав книжок, які читала Кейт, але бачив, як вона звертається до свого батька, як любить його, і це його вразило до глибини душі. В ній було все, що він хотів би бачити у своїй дружині. Коли Джон спілкувався з нею, в нього проскакувала божевільна думка: от якби з такою одружитися! Та Кейт була його троюрідною сестрою. Це розділяло їх. Однак від думок про неї його наповнювало дивне хвилювання. А може, він таки їй сподобався, дарма, що неотесаний? Непомітно для Кейт він підмічав у ній кожную дрібничку. Щоразу, коли в розмові

виявлялося його невігластво, він обзивав себе останнім дурнем, що смів бодай подумати про неї. Щоразу, коли вона виказувала Джону свою доброту, йому неначе крила вирости.

А потім Кейт із нього насміялася. Джон знав, що вона цього не хотіла — і це лише погіршувало ситуацію. «З якого Гаррі?» — запитав він тоді, а вона, не в змозі стриматися, приснула сміхом. Джон не звинувачував її в цьому. Сам виставив себе посміховиськом. Тепер вона в ньому бачитиме тільки бовдура. І матиме слухність. Бо він таки бовдур. І нічого вже тут не вдієш.

І ось вона разом із батьком знову йде до них на звану вечерю, а йому було сказано не запізнюватись.

Його шлях пролягав повз таверну на розі. Туди Джон і зайшов.

Настрій за столом був піднесений. Усе місто тріумфувало. Друкар Зенгер вийшов на волю. Лунали тости на честь адвоката Гамільтона. Того вечора зародилася приказка, яку повторюватимуть і наступні покоління: «Якщо ти в скруті, звернися до філадельфійського юриста».

Дірк Мастер видобув своє найкраще вино, і Еліот, перебуваючи в гарному гуморі, пив його залюбки. Хоч це була звичайна вечеря, а не багатий на страви званий обід, невдовзі і буфет, і стіл були заставлені тацями з устрицями, запеченими мідіями, копченою шинкою, м'ясним асорті, ласощами та багато чим ще. Місис Мастер трималася трохи розкутіше, ніж за обідом. Хоч її важко було назвати книголюбкою, з'ясувалося, що Кейт, як і вона, завзята читачка жіночих романів, тож вони мали про що поговорити.

Лише одне залишалося незрозумілим: куди подівся молодий Джон Мастер?

Кейт багато думала про їхню другу зустріч. Їй було дуже прикро за свій нерозважливий сміх. По-перше, ним вона образила людину, а по-друге, хіба культурні люди так поведуться? Її виховували з усвідомленням того, що будь-яку, навіть найприкрішу помилку можна виправити. І вона твердо вирішила, що цього разу справить краще враження й спокутує провину. Тож перш ніж вийти з дому, вона цілу годину готувалася до зустрічі. Кейт прорепетирувала бесіди на кілька тем, котрі, як вона думала, могли б зацікавити Джона. Добре обдумала

всі фрази, що ними можна було б виправити негарне враження, яке вона, певне, справила. Вдягнула просту біло-брунатну картату сукню, яка їй дуже личила.

Сама того не сподіваючись, Кейт раптом усвідомила, що неуцтво молодого Джона Мастера її майже не бентежить. І річ не тільки в тому, що він гарний, як античне божество (хоча й це, не без подиву зізналася вона сама собі, також зіграло свою роль). Було в ньому щось іще, якась внутрішня сила й чесність, які вона так цінувала, і розум — нехай не такий, як у батька, але вартий поваги, і незвично зворушувало й вабило розуміння того, що це античне божество вразливе.

Дівчина стала чекати на появу Джона, щойно вони зайшли в дім. Вона помітила, що батько хлопця теж його чекає і навіть дещо спантеличений його відсутністю. Коли вони вже всілися до столу, Кейт, пан чи пропав, запитала в господаря, чи приєднається до них його син.

— Він буде, міс Кейт, — трохи розгублено відповів їй торговець. — Не уявляю, куди він подівся.

Зі столу прибрали і рибу, і м'ясо, а Джона досі не було. І можливо, не так через ввічливість, як через бажання знову з ним зустрітися Кейт просто в батьковій присутності заявила господарю, що сподівається побачити його з усією родиною в Бостоні.

Не часто батько Кейт утрачав самовладання. Жах швидкоплинною тінню майнув по обличчю — і зник. Але всі це помітили. Еліот швидко опанував себе, — але не досить швидко.

— А й правда! — із запалом вигукнув він. — Ви мусите пообідати з нами. Пообідати з нами, коли будете в Бостоні.

— Красно дякуємо! — відказав нью-йоркський кузен із нотками роздратування в голосі.

— Будемо чекати... — покwapно запевнив його Еліот. Але чого він збирався чекати, так ніхто й не дізнався. Бо двері тієї миті розчахнулися, і до кімнати ввірвався молодий Джон Мастер.

Вигляд він мав несвіжий. Якби біла сорочка на ньому мала той самий відтінок, що й обличчя, це було б навіть краще. Але вона була брудна. Волосся стояло сторч. Скланим поглядом Джон обвів кімнату, намагаючись зосередитися. Він стояв і похитувався. Було видно, що хлопець під мухою.

— О боже, сер... — вихопилося в батька.

— Добрий вечір. — Батька Джон ніби й не чув. — Я не запізнився?

Важкий пивний запах, яким просякли його дихання й сорочка, розтікався від порога по всій кімнаті.

— Геть! Вийдіть, сер! — вигукнув торговець.

Та Джон і вухом не повів.

— Ага... — його погляд зупинився на Кейт, яка мусила повернутися, щоб побачити Джона. — Міс Кейт. — Він кивнув сам до себе. — Моя родичка. Прекрасна, от їй-богу, прекрасна міс Кейт.

— Сер? — відповіла вона, не знаючи, що їй казати. Та їй не довелося довго думати, бо брата понесло. Джон ступив уперед, загрожуючи grimнутися долі, потім випростався, тоді вривався в спинку її стільця, на мить ухопився за неї, зберігаючи рівновагу, коли перехилився над дівочим плечем.

— Яка гарна сукня, сестрице! — вигукнув він. — Ви сьогодні прекрасні. Ви завжди прекрасні! Моя прекрасна сестра Кейт. Я поцілую вашу руку. — І, перехилившись через спинку її стільця, він потягнувся над її плечем рукою, намагаючись узяти її долоню. І тут його знудило.

Він заблював їй волосся, плече, руку й біло-брунату картату сукню.

Джона й далі нудило, коли, вже наступної миті, розлючений батько потягнув його геть із кімнати, залишаючи за собою дещо неоковирну сцену.

Погожого серпневого ранку, дещо прохолоднішого, ніж попередні, дорогою на Бостон їхав невеликий екіпаж, у якому сиділи Кейт і її батько. Позаду grimнув гарматний постріл. Мешканці Нью-Йорка, байдуже, чи подобалося це їхньому губернатору, салютували Ендрю Гамільтону, який рухався у протилежний бік, до Філадельфії.

— Ха! — задоволено промовив батько. — Цілком заслужений салют. Варто було сюди їхати, Кейт, попри зіпсований вечір. І мені щиро шкода, дитино, що тобі довелося таке пережити.

— Я не серджуся, батьку, — відказала дівчина. — Он брата й сестер також, бувало, нудило.

— Але ж не так! — рішучим тоном заперечив батько.
— Він ще зелений, батьку. І я думаю, що він просто соромиться.
— Пхе! — скривився батько.
— А він мені не розподобався, — сказала Кейт. — І взагалі...
— Я не бачу причин, — перебив її батько, — щоб ми надалі зустрічалися із цими людьми.

Оскільки Бостон був далеко, а доля Кейт — у батькових руках, вона зрозуміла, що більше вже ніколи не побачить троюрідного брата Джона.

Коли над Нью-Йоркською бухтою розлігся грім гарматного салюту, а старий Ендрю Гамільтон залишив місто, городяни відсвяткували не лише перемогу над продажним губернатором, а й дещо значніше. Еліот Мастер мав рацію. Суд над Зенгером не вплинув на закон про наклеп, але він показав усім майбутнім губернаторам, що мешканці Нью-Йорка, та й будь-якого іншого міста в американських колоніях, користуватимуться природним правом говорити й писати все, що захочуть, не надто вдаючись до філософських екскурсів щодо походження своїх свобод. Суд не пішов у забуття. Він став важливою віхою в історії Америки. І люди це відчували.

Проте мав цей процес іще одну особливість, на яку мало хто звернув увагу.

Права, що в них вірив Еліот Мастер, права, проголошені Ендрю Гамільтоном і здійснені присяжними, походять із загального права Англії. Саме англійці, єдині в Європі, стратили свого короля за те, що той був тираном. Саме видатний поет Англії Джон Мільтон дав дефініцію свободи преси. Саме англійський філософ Локк доводив існування природних прав людини. Люди, які стріляли з гармати, знали, що вони британці, і пишалися цим.

А все ж таки, виступаючи перед присяжними, Гамільтон висловив ще одну думку, яка їм сподобалася. Давній закон, сказав адвокат, міг бути хорошим законом колись давно в Англії, але в Америці через кілька століть він міг стати й поганим законом. Тоді цим словам не надали великого значення, однак сама ідея прозвучала. Із часом вона пустила коріння й заповонила весь обшир Америки.

Дівчина з Філадельфії

• 1741 •

Хлопчина рухався сторожко. Травневий вечір. Тіні падали на землю, і повсюдно чатувала небезпека, чи то на вулицях, чи то в оселях. Якби він знав, що відбувається, то, прибувши сюди, міг би діяти геть інакше. Але дізнався він про це лише годину тому, коли раб у таверні пояснив йому: «В Нью-Йорку для нігера всі місця небезпечні. Особливо тепер. Тож будь обережний».

Йому п'ятнадцять, та якщо справи й далі йтимуть так, як тепер, то це буде найгірший рік його життя.

Негаразди почалися ще тоді, коли він мав десять років. Тоді помер його батько, а мати зійшлася з іншим і поїхала з ним, прихопивши братів і сестер. Він навіть не знав, де вони тепер. Хлопчик залишився з дідом у Нью-Йорку, де старий тримав таверну, в якій часто бували матроси. Вони з дідом розуміли один одного. Обидва любили бухту, кораблі та все, пов'язане з морем. Батьки дали йому таке саме ім'я, яке носив старий: Гудзон. Мабуть, не обійшлося без втручання вищих сил.

Та цього року вищі сили відвернулися від хлопця. Зима була холодна як ніколи. Бухта вкрилася кригою. В останній день січня до таверни прийшов хлопець, який на спір пробіг на ковзанах по замерзлій річці від села, що було за сімдесят миль на північ. І вся таверна пригощала його випивкою. То був веселий день, але такий він був один. Після того холоди полютішали. Їжі поменшало. Та ще й дід занедужав.

А потім дід помер, і хлопець залишився сам як палець. Пишного похорону з ріднею не було. У ту зиму померлих ховали без галасу. В останню путь старого проводжали кілька сусідів і завсідників таверни. А потім довелося вирішувати, що робити.

Ну, хоч вибір був простий. Дід перед смертю розмовляв із ним про це. Тримати в такому віці таверну він не подумає. А крім того, він уже знав, чого йому хочеться.

— Рвешся в море? — сказав, зітхаючи, старий. — Скажу чесно, в твої літа я теж цього хотів. — І він назвав хлопцю імена двох морських

капітанів. — Вони мене знають. Просто скажи їм, хто ти такий, і вони вже про тебе подбають.

І тут він схибив. Бо був надто нетерплячий. Спекатися таверни вдалося швидко, бо приміщення дід просто орендував. А більше в місті хлопця ніщо не тримало. І на початку березня, щойно встановилася погода, він вирішив їхати. Дід тримав скромні заощадження та жменьку цінних речей у невеличкому рундуку. Гудзон забрав його й залишив на зберігання найкращому дідовому другу — пекарю, який мешкав неподалік таверни. Після чого був вільний.

Жодного з двох капітанів у порту не було, і тому він найнявся до іншого та відбув із Нью-Йорка сімнадцятого березня, у день Святого Патріка. Плавання пройшло непогано. Вони досягли Ямайки, продали вантаж і рушили назад через Підвітряні острови^[27]. Але там кораблю знадобився ремонт. Із Гудзоном розплатилися, і він перейшов на інший корабель, що рухався вздовж узбережжя до Нью-Йорка та Бостона.

Там він отримав від долі гарний урок. Капітан того судна був безпробудним пияком. Вони ще не дійшли до Чесапікської затоки, між Вірджинією і Мерилендом, а корабель уже двічі мало не потонув під час шторму. Команді не платили аж до Бостона, тому Гудзон ще до прибуття в Нью-Йорк вирішив утекти з корабля. Він мав гроші за останнє плавання, тож розраховував протриматися в Нью-Йорку, аж доки з'явиться хтось із дідових капітанів.

А цього ранку він дременує з корабля. Кілька днів треба було не потикатися до порту — поки не віддасть швартові корабель із капітаном-п'яницею. Нехай він негр, але він таки вільний. Було вже по обіді, коли Гудзон пішов до пекаря. Але застав там пекарева сина — хлопця приблизно своїх літ. Той якось дивно зиркнув на прибульця. Гудзон попросив гукнути пекаря, та хлопець лише похитав головою.

— Він помер місяць тому. А справами тепер завідує мати.

Гудзон поспівчував йому й пояснив, що прийшов по рундук. Та хлопчисько лише знизав плечима.

— Про рундук я нічого не знаю.

Гудзону здалося, що той каже неправду. Тоді він запитав, де мати. Вона мала з'явитися завтра. А можна, він сам пошукає отой рундучок? Ні, не можна. І тут сталося дивне. Гудзон ніколи особливо не дружив із пекарчуком, але вони були знайомі все життя. А тут хлопчисько раптом відвертається від нього, ніби бачить уперше в житті.

— На твоєму місці, нігере, я повадився б обережніше, — люто промовив пекарчук. І махнув рукою, щоб він забирався.

Ще не оговтавшись від подиву, Гудзон зайшов до таверни та зустрів там раба, який і пояснив йому, що коїться.

Найкраще було б повернутися на берег, але він не хотів зіткнутися там із капітаном, який уже, мабуть, його шукає. У крайньому разі можна було податися за місто й переночувати просто неба. Але Гудзону цього не хотілося. Не давала спокою думка, що родина пекаря могла привласнити його гроші.

Тому він, надзвичайно сторожко, пробирався вулицями міста.

Неприємності почалися вісімнадцятого березня. В будинку губернатора дивним чином спалахнула пожежа, і форт вигорів дотла. Ніхто не знав, чиїх це рук справа. Рівно за тиждень сталася нова пожежа. А ще за сім днів зайнявся склад ван Занта.

І сліпий бачив, що це був підпал. Та яка його мета? Сталося також кілька крадіжок. Може, банди грабіжників, які орудують у місті, влаштовують пожежі, щоб людям було не до них? Чи, може, за підпалами стоять папісти? Британці знову воювали з католицькою Іспанією, і більшість гарнізону, що квартирував у форті, відправилася захоплювати іспанську Кубу. Невже іспанські єзуїти намагаються влаштувати заворушення в британських колоніях? Пожежі й далі спалахували то тут, то там. А потім, під час однієї з пожеж, упіймали чорного раба Каффі, який намагався втекти з місця пригоди.

Повстання рабів — жах будь-якого колоніста-рабовласника. Подібне повстання місто пережило в 1712 році — навіть швидко придушене, воно встигло накоїти лиха. А зовсім недавно в Кароліні бунтували раби, які працювали на плантаціях Вест-Індійської компанії. І лише торік юрми рабів мало не спалили Чарльстон.

Тож коли до розслідування інцидентів узявся міський реєстратор^[28], досить швидко головними підозрюваними стали негри. Невдовзі реєстратор вийшов на одну таверну, яка належала ірландцю. Той ірландець не гребував скуповуванням краденого, а ще в нього часто бували негри. Згодом вдалося розговорити повію з тієї таверни. За свідчення їй запропонували гроші. І жінка дала свідчення.

Вибити з раба зізнання було дуже просто. Для цього розкладали хмиз у людному місці, зверху на нього садовили негра, а тоді хмиз підпалювали, і починався допит. Невдовзі так почали допитувати навіть рабів, що належали поважним людям, бо й на тих теж падала підозра. Саме так, опинившись на багатті, дали потрібні свідчення двоє невільників, один з яких належав м'яснику Джону Рузвельту. Сподіваючись уникнути страшної долі, вони почали називати всіх, кого могли. Дуже швидко набралось пів сотні імен, і реєстратор уже хотів був відпустити їх за надання вельми корисної інформації, але юрма, якою рухали цілком природні почуття, пригрозила учинити погром, якщо їй не дадуть подивитися, як підсмажують чорномазих.

І тепер судова машина запрацювала по-справжньому. Обвинувачення посипалися мов з мішка. Кожного чорношкірого, який вчинив бодай щось підозріле, кидали до в'язниці. На кінець травня майже половина чорношкірого населення сиділа за ґратами й чекала суду.

Джон Мастер замислено дивився на індіанський пояс. Ця річ подобалася йому завжди, ще від самого дитинства. «Мій дід ван Дейк перед смертю заповів цей пояс мені, — любив казати йому батько. — Він дуже його цінував». Тож коли батько подарував пояс сину на двадцять перший день народження зі словами «Нехай він приносить тобі удачу», Джон неабияк розчулився. Відтоді він тримав цей пояс у величезній дубовій шафі зі своїми речами. Інколи діставав його, роздивлявся гарний візерунок із мушель, але не надівав майже ніколи. Однак цей вечір був для Джона особливий. І він сподівався, що з поясом усе пройде як по маслу.

Сьогодні він збирався просити руки Мерсі Брюстер.

За останні п'ять років молодий Джон Мастер дуже сильно змінився. Ні, вся його краса лишилася при ньому, але він роздався, повищав, змужнів. Більше він не вважав себе нікчемою. І поворотним моментом у цьому став візит його бостонських родичів. Ранок після принизливого інциденту з Кейт був єдиним, коли він бачив батька по-справжньому розгніваним, і це пішло йому на користь. Потрясіння було таким сильним, що Джон вирішив узятися за розум. Набравшись

рішучості, він зайнявся тією єдиною справою, до якої, здається, мав хист, і з небувалою старанністю почав працювати на благо родинного бізнесу.

Дірк був приємно вражений. Подарований вампум став для сина знаком, що батько вірить у нього. А Джон і далі йшов своєю дорогою, від здобутку до здобутку, і на сьогодні вже мав реноме бувалого торговця. І все ж він добре знав свої слабкі місця. Знав, що його розум схильний до лінощів, і тому мусив пильно стежити, скільки випив. Однак, не маючи ілюзій щодо власних вад, Джон спокійно сприймав вади інших. На третьому десятку літ Джон Мастер вирізнявся філософським і спокійним ставленням до людської природи.

Подейкували навіть, що він піде в політику. Та Джон в політики не рвався. Останні кілька років міського життя дали йому чимало поживи для роздумів.

Після суду над Зенгером продажний губернатор Косбі помер, і в Нью-Йорку почалися зміни. До міської управи прийшли нові люди — дрібні торговці та ремісники, вихідці з простолюду. Можна було подумати, що колишній здирницький режим пішов у небуття. Та де там! Минуло зовсім трохи часу, і більшість новачків, отримавши поважні посади, високі зарплатні та можливість напхати гамана, самі перетворилися на здирників і глитаїв. Скидалося на те, що в Нью-Йорку, як і в Лондоні, діяв принцип, озвучений старим британським прем'єр-міністром: «Кожна людина має свою ціну».

— Я зароблятиму як чесний шахрай, — щиро заявив батькові Джон.

Коли він того вечора йшов вулицею, тримаючи в руці ціпок зі срібною головкою, то мав вигляд респектабельного добродія. На вулицях темної пори могло бути небезпечно, але він цим не переймався. Мало хто з пішоходів схоче задиратися до нього.

Щодо негритянського заколоту, то Джон не вірив у нього ані на йоту. Він знав усіх трактирників у місті, а той, який потрапив під підозру, був найбільшим мерзотником із них. Цілком може бути, що саме він і влаштував кілька пожеж і що на нього могла працювати ціла банда невдоволених рабів або кого там ще. Та це єдине, у що міг повірити Джон Мастер. Повія скаже що завгодно, як їй заплатити. Що ж до рабів, які називали імена, коли їм підсмажували п'яти, то їхні свідчення не варті й ламаного шеляга. Під тортурами людина скаже

все, що від неї хочуть почути. Він бачив, як шпарко міський реєстратор строчив імена, які ті вигукували, і відчував лише огиду. Всі чули про процес над Салемськими відьмами в Массачусетсі, який відбувся в минулому столітті. На його думку, вони просувалися в тому самому напрямку — до нескінченних звинувачень, страт, трагічного абсурду. Одна лиш надія, що це швидко закінчиться.

Дяка богу, що сьогодні його думки займали приємніші речі.

Коли він сказав батькові, що хоче одружитися з Мерсі Брюстер, Дірк Мастер ледь не онімів від подиву.

— Із квакеркою? Ти це серйозно? Боже праведний, але чому?

Його ж мати, почувши про це, із сумнівом похитала головою.

— Ой, не думаю, Джонні, що ви зможете ошчасливити одне одного.

Проте Джон Мастер був переконаний у правильності свого вибору, а батьки помилялись. І дуже.

— Взагалі-то вона ніяка не квакерка, — пояснив Джон батькам.

Тільки-но познайомившись із дівчиною, він теж думав, що вона квакерка. Справді, її сім'я нещодавно приїхала з Філадельфії, а сама вона зверталася до людей незмінно піднесеним тоном. Та незабаром Джон дізнався, що батько її, колись і справді квакер, був вигнаний з їхньої громади, бо взяв собі дружину-англіканку. І тепер нікуди не входив. Він не боронив дружині водити дітей до англіканської церкви, але водночас наполіг на тому, щоб удома сім'я дотримувалася милих йому квакерських звичаїв.

— До твого відома, перед тобою стоїть квакерка, — з усмішкою сказала Мерсі Джону. — У Філадельфії багато таких мішаних сімей, як наша. Там ми не дуже дозволяємо ідеям турбувати нас.

Перше, на що звернув увагу Джон: квакерці було цілковито байдуже до його зовнішності. Тоді як більшості дівчат — не було. Відколи він ступив на стежку успіху, де й поділася його ніяковість під час спілкування із жіноцтвом того самого походження, що й він. Хоч куди він заходив, завжди більшість жіночих поглядів прикипала до нього. Подеколи, зустрічаючись із ним, дівчата шарілися. А от із Мерсі

Брюстер такого не траплялося. Вона спокійно дивилася йому в очі та розмовляла природно й невимушено.

Здавалося, вона й сама не дуже стежила за власним виглядом. Мерсі була звичайна дівчина, невисока на зріст, із кучерявим волоссям, розділеним на прямий проділ, і широко посадженими карими очима. Вона відзначалася тверезими поглядами й жила у злагоді із собою. Джон ще в житті не зустрічав таких людей, як Мерсі.

Був один тривожний факт.

— Люблю читати, — зізналася Мерсі, коли Джон уперше завітав до неї додому.

В нього тьохнуло серце. Та вона показала йому не якийсь філософський трактат, а легковажний «Альманах» Бена Франкліна, друкаря з Філадельфії. В таку книжку історій і жартів він і сам поринув би залюбки.

Кілька місяців Джон вважав, що вони просто друзі. Він заходив до неї додому, невимушено, як знайомиць до знайомиці. Якщо вони зустрічалися вдома у когось, він теревенив із нею і заледве усвідомлював, що часу в її товаристві провів більше, ніж із будь-ким іншим. Їхні розмови ніколи не мали романтичного флеру. Обговорювали всілякі повсякденні справи та ділові питання. Як і більшість дівчат-квакерок, Мерсі була вихована в атмосфері рівності прав чоловіка та жінки. І мала дуже непоганий підприємницький хист. Розпитуючи Джона про транспортування вантажів, вона не просто вислуховувала відповіді, а швидко й доладно розкладала все почуте по полицках. Вона не фліртувала з ним, а він — із нею. Вона не ставила йому жодних умов, схоже, приймаючи його таким, яким він був. Із нею йому було легко та радісно.

Раз чи два Джон ловив себе на тому, що приязно усміхається до неї чи легенько торкається її плеча, розраховуючи на взаємність. Однак вона завжди воліла ставитися до цього не більш як до вияву дружби. Ба більше, недавно в нього навіть промайнула думка, чи не навмисне вона тримає його на віддалі.

Усе змінилося, коли вони пішли на проповідь.

Християнство рясніє історіями про харизматичних проповідників — людей, що вели за собою інших і надихали їх на звершення. Так виникає рух — усякий рух, який, неначе річка під час повені, лишає після себе щедрі відклади родючих ґрунтів, якими скористаються прийдешні покоління.

Про братів Веслі Джон Мастер почув ще кілька років тому. Натхнені палкою вірою і бажанням нести слово Боже, вони та кілька їхніх друзів з Оксфорда започаткували в лоні англіканської церкви євангелічний рух. У 1736 році Джон Веслі прибув до американських колоній — у містечко Саванну, штат Джорджія, сподіваючись повернути місцевих індіанців на свою віру. І хоч за кілька років він повернувся дещо розчарований, у Джорджії його одразу замінив друг з Оксфорда — Джордж Вайтфілд. Тим часом євангелічна місія Веслі в Англії помалу росла. Тексти їхніх проповідей подолали Атлантику й потрапили до Філадельфії, Бостона та Нью-Йорка. Деякі церковники вважали цей рух непристойним і зверхньо називали цих молодих завзятців «методистами». Втім багато було й таких, кому запали в душу їхні палкі слова. Влітку 1739 року, після поїздки в Англію і консультацій із братами Веслі, Джордж Вайтфілд повернувся, щоб продовжити служіння в колоніях. Місцем його першої зупинки стала Філадельфія.

— Знаєш, він просто чудовий, — заявила Мерсі Джону Мастеру.

— Ти ходила на його проповіді?

— Авжеж, ходила. З Беном Франкліном, його другом. І щоб ти знав, — додала вона з усмішкою, — містер Франклін жодній знаменитості не дасть і дня прожити у Філадельфії, не познайомившись із нею.

— Той проповідник справив на тебе враження?

— Не те слово! У нього могутній голос, і такий дзвінкий, що подекуять, його чути за милю, напевне, як у Господа нашого під час Нагірної проповіді. І хоча слова в нього такі самі, як в інших проповідників, він так описує картини, що ти неначе бачиш їх перед собою. Аж дроз проймає. Він проповідував просто неба перед багатотисячним натовпом. Там не одного пройняло.

— І містера Франкліна теж?

— Коли ми вирушали, він сказав: «Вайтфілд — гарний хлопець, але я не дам йому дурити себе. Ось бачите, я вийняв із кишені всі

гроші. Тепер я не піддамся спокусі й нічого йому не дам, аж доки не обміркую все».

— Ага, то Франклін нічого йому не дав?

— А ось і ні. Містер Вайтфілд збирав гроші для сиріт у Джорджії, і наприкінці проповіді містер Франклін так розхвилювався, що позичив гроші на пожертву в мене. Звісно ж, згодом повернув, — додала дівчина.

Вайтфілд двічі приїжджав до Нью-Йорка. Проте ані святі отці англіканської церкви, ані голландські реформати не дали йому проповідувати у своїх храмах. Прийняв його лише один пресвітеріанський священник. Він так само читав проповіді просто неба. Не всім сподобалося Вайтфілдове казання. Коли той завів мову про богослужіння для рабів, дехто вирішив, що він хоче спровокувати заворушення. І ось минулого листопада він знову приїхав до міста.

— Хочеш піти його послухати? — спитала Мерсі.

— Та щось не дуже, якщо чесно, — відповів їй Джон.

— А я знову хотіла б побачити, як він проповідує просто неба, — промовила дівчина. — Але ж не піду я сама в отакенний натовп. От якби ти пішов зі мною, було б дуже добре, — додала вона ледь докірливо.

Після такого Джон уже не міг відмовити.

Вогкого осіннього дня вони рушили Бродвеєм. Проминули церкву Трійці та пресвітеріанський дім зібрань. Пройшли ще кілька вулиць — і дім зібрань для квакерів так само залишився позаду. Трохи далі, де праворуч від дороги відгалужувався старий індіанський шлях, починався широченний трикутний пустир — громадський Вигін. І саме на той Вигін, всупереч холоднечі, сунув людський потік. І поки Мерсі й Джон прийшли туди, там уже зібрався величезний натовп.

У центрі Вигону звели високий дерев'яний поміст. А кого тут тільки не було! І поважні торговці разом із сім'ями, ремісники та підмайстри, матроси та робітники, раби. Розгледівшись, Джон прикинув, що вже зійшлося більш як п'ять тисяч, а люди все підходили й підходили.

Чекати довелося добрих пів години, однак натовп тримався напрочуд спокійно й стримано. У повітрі витало відчуття чогось надзвичайного. Аж ось нарешті до помосту рушив гурт із пів дюжини чоловіків. Коли дійшли, один із них піднявся сходами нагору й повернувся до присутніх обличчям. Джон чекав якоїсь прелюдії, але її не було. Ані тобі гімнів, ані молитов. Гучно проказавши уривок зі Святого Письма, проповідник одразу перейшов до справи.

Джордж Вайтфілд був убраний у просту чорну сутану з білим пасторським комірцем. На голові — довга перука. Але навіть зі свого місця Джон бачив, що проповіднику не виповнилося й тридцяти.

Та з якою ж упевненістю проповідував він слово Боже! Розповів історію про Лазаря, який воскрес із мертвих. Довго цитував Святе Письмо та інші поважні джерела, але намагався говорити доступно. Люди слухали уважно, із шанобою до його ученості.

А тоді проповідник, не шкодуючи барв, почав описувати мальовничу сцену. Уявіть, сказав він, мертве тіло, що не просто лежить у гробниці, а й дико смердить. А тепер уявіть біля того смердючого праху себе.

Він знову описав цю картину, так виразно, що Джону Мастеру причувся сморід зогнилої плоті.

І все ж, звертався Вайтфілд до натовпу, ви тільки вдумайтеся в закладений у притчу духовний сенс! Річ не тільки в тому, що сталося диво! Бо хіба кожен із нас не подібний до Лазаря? Просмерділий гріхом і померлий для Бога, поки не дасть Христу воскресити себе. І Джон, всупереч власному бажанню повернувшись думками у своє непутяще минуле, відчув глибоку, бентежливу правду в словах проповідника.

Далі Вайтфілд почав їх картати — за гріхи й за лінощі, за небажання відвернутися від зла.

Він назвав усі мислимі перепони, які заважають людині прийти до Бога, і зупинився на кожній.

А коли всі розчулилися, коли всім стало соромно так, що захотілось крізь землю піти, він почав свою проповідь.

— Прийди! — заgrimів його голос. — Поспіши за Господом нашим! Схаменися! — закликав він пристрасно й гучно. — Схаменися, о, грішнику! Повір, о повір, ненавернена душе. Не зволікай, тобі мовлю, більше жодного кроку по нинішній стезі. — Натовп ловив

кожне його слово. Вайтфілд безроздільно володів ним. — Прощай, плотська хіть! — волав проповідник. — Наші шляхи розійшлися! Прощай, життєва гордине! О, скільки в тобі розуму! Господь уже тягнеться до нього всемогутньою десницею. Тягнеться!.. — Його голос сягнув екстатичних висот. Усі обличчя були звернені до нього, одні просвітлені, інші зрошені сльозами. — Судія перед брамою. Він — той, що прийде, прийде скоро. — І проповідник заволав, бо приспіла пора вести всіх до спасіння. — І засяємо всі, наче зорі на небесному склепінні в Царстві Отця Небесного, на віки вічні...

Якби він зараз загадав їм підійти до нього, якби загадав повклякати на землю, то більшість присутніх слухняно скорилася б.

Джон Мастер, сам цього не бажаючи, і собі засльозився. І величезна тепла хвиля почуттів накопила на нього. Він поглянув на Мерсі, що стояла поруч, і побачив у її обличчі таку сяйливу доброту, таку спокійну впевненість, що відразу подумав: якщо їм пощастить бути разом, то він спізнає любов, щастя й спокій, яких ще не знав.

Саме тоді він вирішив із нею одружитися.

Батьки благали його зачекати з освідченням. Познайомся, мовляв, з нею краще, щоб уже не мати сумнівів. Вони здогадувалися, що певну роль у цьому відіграли почуття, спричинені виступом Вайтфілда, і були тільки раді, коли проповідник невдовзі по тому залишив Нью-Йорк. А ще більше зраділи, коли із настанням весни він так і не приїхав знову.

А Джон тим часом далі зустрічався з Мерсі.

Та хоч би він і був обачним, не виказуючи істинних почуттів, на весну вона вже не могла не бачити, що більша й більша симпатія з його боку може спричинитися до чогось глибшого, ніж дружба. Для нього ж ці обережні залицяння були чимсь новим. Досі його стосунки з протилежною статтю були здебільшого простими, вони швидко починалися й швидко, так чи інакше, добігали кінця. Але ця поступова еволюція, в ході якої Джон вивчав свою обраницю та з кожним днем, чимраз більше, цінував її якості, привела його туди, де він ще не бував. До Великодня він не на жарт закохався, і Мерсі не могла цього не

розуміти. І тільки заворушення, що спалахнули в Нью-Йорку, заважали освідчитися. Вони та ще дещо.

Він не був певен, що його почуття взаємне.

Мерсі Брюстер не була манірною кралею і завжди знала, чого хоче. Та для Джона лишалося загадкою, як вона ставиться до нього. Сама дівчина нічим цього не виказувала. Що вона любить його як друга, це він розумів, але чи варто розраховувати на щось більше — здавалося, щось її стримує, але що? Джон віднедавна почав чітко позначати свої наміри. Виявляв до неї увагу, обіймав за талію, дарував невинні поцілунки й все таке. Хоча Мерсі ніби була не проти Джонових залицянь, але він відчув ледь вловний спротив, якусь нехіть. Дівчина відсторонилася — і то була не просто данина квакерським уявленням про доброчесність.

Що ж, нарешті час розставити все по місцях. Джон попередив дівчину, що ввечері прийде поговорити з нею сам на сам. Вона мала б зрозуміти, про що йтиметься. І якою буде її відповідь, Джон не знав.

Тому й не дивно, що під шовковий жилет він надів пояс-вампум, який мав принести йому удачу.

Мерсі Брюстер чекала. Вона гарно вбралася й загалом мала привабливий вигляд. Резонно розсудила, що це не зашкодить.

Вона вже давно переговорила з батьками щодо Джона Мастера. Тато, скоріш за все, не буде проти. Містер Брюстер мав певні сумніви в моральних якостях обранця, але загалом був не проти. Мама знала Джонових батьків як людей респектабельних, ну а про статки їхні чуло все місто.

Не дивно, що в товаристві Мерсі Брюстер Джон Мастер почувався легко й невимушено. Дівчина виросла в чарівному й затишному місті. Хоча Філадельфія була заснована лише наприкінці XVII століття, географічно вона так вдало вписалася в американський Південь і так радо приймала прибульців найрізноманітніших конфесій і націй, що розмірами обігнала Бостон і Нью-Йорк. І напевне через те, що Філадельфія займала не пісні кам'янисті ґрунти, як Массачусетс, а найбагатші луки Америки, це було дуже спокійне місце. Релігія також далася взнаки. Квакери, такі помітні в місті, за вірою були люди м'які

та стримані на противагу пуританам, які заснували Бостон. Бо ті вважали за святий обов'язок постійно гудити й повчати ближніх, як їм жити.

Якщо мешканець Філадельфії заповзятий читач — що ж, чудово, аби лиш не нав'язував цю пристрасть іншим. Надмір знань, надмір здобутків, надмір успіху, надмір усього, що могло б порушити рослинний спокій і шляхетний затишок її густих лук і широких долин, — це від самого початку анафема для щасливої Філадельфії. Якщо Джон Мастер знає свою справу, походить із пристойної родини та взагалі приємний хлопець, то чого ще хотіти милій дівчині з Філадельфії.

Проте в одному Джон Мастер помилявся. Досі він був переконаний, що Мерсі не помітила його подібності до античного бога. Ще й як помітила! Коли Джон заговорив до неї вперше, їй знадобилося все її квакерське виховання, щоб зберегти спокійний вираз на обличчі. Я мушу бачити душу людини, а не її оболонку, раз по раз казала собі Мерсі. Як це можливо, дивувалася вона, щоб отаке божественне створіння хотіло марнувати час на таку сіру мишу, як я? Вона довго вважала, що Джон бачить у ній сумирну подругу. Хто б міг подумати, що все набагато серйозніше! Коли він раз чи два натякав на щось більше, вона думала, чи не кепкує він з неї. І все ж навіть тоді, коли Джонові почуття ніби не викликали сумнівів, їй не давало спокою одне питання.

Вона не знала, чи добре в Джона серце. О, так, він був досить добрим у загальному, повсякденному розумінні. Любив батьків. І схоже, мав порядних друзів. Але стосовно цього квакерка була вимогливішою, ніж міг уявити Джон. А чи траплялося йому, питала себе Мерсі, по-справжньому про когось піклуватися? Звичайно, він був молодий, а молодь егоїстична, і все ж у цьому пункті її влаштує тільки ствердна відповідь.

Не можна показати йому, що вона сумнівається. Якби Джон здогадався про її тривоги, йому було б нескладно заспокоїти її якимось жестом. Тож їй не залишалося нічого іншого, крім як спостерігати, чекати та сподіватись. Якщо Мерсі не буде впевнена в його доброті, то не зможе його кохати.

Джон про це не здогадувався, але проповідь на Вигоні, яку вони слухали разом, була для нього іспитом. Якби він відмовився йти, Мерсі

тихенько відчужилася б, непомітно зачинила б внутрішні дверцята, залишилася б подругою — і не більше. Під час виступу Вайтфілда вона уважно стежила за Джоном, хоча той цього не завважив. Мерсі помітила його зворушення, сльози в його очах — і лишилася задоволена. У нього добре серце, підсумувала дівчина. Добре й співчутливе. Та чи була причина цього зрушення тільки в проповіді Вайтфілда, чи, може, за цим крилося щось серйозніше та ґрунтовніше? Тож спостереження тривало далі. І навіть коли стало зрозуміло, що Джон ладен освідчитися їй, Мерсі далі гнула своєї, сумніваючись у його щирості та зберігаючи дистанцію.

Їй це давалося непросто, адже вже кілька місяців вона була до нестями закохана в Джона.

А цього вечора він мав прийти до неї. Мерсі знала, що саме він збирається сказати. Та вона ще не знала, що йому відповість.

Молодому Гудзону довго не щастило. Він побував уже в кількох трактирах, але всюди йому казали, що все зайнято. Ще залишалось кілька сумнівних місць, де, як він думав, можна зупинитися, але до них він поки що не поспішав. Гудзон подався до знайомого кравця, сподіваючись кинути якір у нього, та з'ясувалося, що той поїхав з міста, щоб перечекати скруту. Ще одного знайомця, такого самого вільновідпущеника, як він, запроторили до в'язниці. Коли ж він прямував до знайомого линваря, то, минаючи Весі-стріт, припустився жахливої помилки.

Він одразу помітив комин, з якого валував дим — за кілька будинків по тій самій вулиці. Дим був густий і чорний, добре помітний навіть у сутінках, але полум'я не було видно. Варто б когось заглянути й перевірити, подумав він, але втручатися не захотів і йшов собі далі. Раптом з-за рогу вийшли двоє вартових.

Вони також побачили дим. І побачили чорношкірого. І витріщилися на нього. В обох були суворі погляди.

І тут він запанікував.

Він розумів, що в них на думці. Певно, це той чорношкірий, який влаштував пожежу? Звичайно, можна було залишитися на місці й сказати, що він не причетний. Та чи повірять йому? А тут ще капітан із

корабля його шукає. Ні, хоч як крути, а опинятися в руках міських чиновників ніяк не можна. Тому вихід був тільки один. Він дав драла. Вартові заволали й кинулися навздогін, але він був прудкішим. Швидко чкурнув до провулка, перемахнув стіну, побіг іншим провулком — і відірвався від погоні.

Він дійшов до середини Феррі-стріт і сподівався, що йому ніщо вже не загрожує, як раптом ззаду залунали чийсь швидкі кроки. Обернувшись, побачив вартових, тих самих.

На мить він замислився: як бути? Тікати? Втекти він, може, і втече, а якщо ні — то втеча свідчитиме проти нього. З іншого боку, вже темно, і чи можуть оті двоє бути певні, що на тій вулиці вони бачили того самого чорношкірого? Навряд. А може бути й таке, що їм просто плювати. Він завагався й уже хотів був дременути, коли раптом побачив, що з протилежного кінця вулиці в його бік хтось іде. Чималий, кремезної статури чоловік, у руках ціпок зі срібною головою. Якщо втікати, вартові рвонуть за ним, і чоловік із ціпком найімовірніше перехопить його. Тому залишалося тільки стояти на місці, спокійно та гідно.

Вартові підійшли до нього. Хоч він не рухався, один із них схопив за комір.

— Попався! — Вартовий трусонув його. — Ми тебе бачили.

— Бачили що?

— Там, на Весі-стріт. Ти палій...

— Що? Та не було мене на Весі-стріт!

— Не хами, чорномазий. Тюрма за тобою плаче.

Чоловік із ціпком уже наблизився до них.

Що тут у вас? — поцікавився він.

— Ми бачили, як оцей чорномазий намагався підпалити будинок на Весі-стріт, — пояснив один з охоронців. — Скажи, Германе?

— Ніби так, — відповів його напарник.

Але Гудзон відчув нотки сумніву в його голосі.

— Ні-ні, то був не я, — засперечався він. — Я взагалі не був у тій частині міста...

— А коли це сталося? — запитав незнайомець.

— Ну, хвилин із десять тому, так, Джеку? — обізвався Герман.

— Чорномазого — за ґрати! — наполягав Джек.

— Цього — нема за що, — холодно відповів незнайомиць. — Бо ще п'ять хвилин тому він був біля мене, поки я не відправив його виконати одне доручення. — Він зазирнув Гудзону просто в очі, а тоді знову обернувся до вартових. — Мене звать Джон Мастер. Я син Дірка Мастера. І цей хлопець-раб — моя власність.

— Та невже? — підозріло покосився Джек.

А Герман уже був готовий відступити.

— Тоді нема питань, — сказав він. — І, як на мене, це не той.

А Джек лайнувся.

Незнайомиць дочекався, коли вартові зайдуть за ріг, і запитав:

— Ти ж нічого не підпалював, так?

— Звичайно, сер, — відповів Гудзон.

— А якщо ти підпалював, то в мене проблеми. Ти чий?

— Нічий, сер. Я вільний.

— Он як? Де ти живеш?

— Мій дід тримав таверну неподалік набережної, але він помер.

Його звали Гудзон.

— Знаю таку. Я там гуляв.

— Щось я вас не пригадую, сер.

— Я був там двічі або тричі. Зате я обійшов усі таверни. У більшості напивався. Як тебе звать?

— Так само, як діда, — Гудзоном.

— Гм... І де ти зараз живеш?

— Зараз — ніде. Я був у плаванні.

— Гм... — Рятівник придивився до хлопця пильніше. — Чкурнув з корабля?

Гудзон промовчав.

— Сьогодні в доках один п'яний капітан горлав, що негр утік з його корабля. Не сказати, що він мені дуже сподобався. Я так розумію, він і в морі пиячить?

Гудзон замислився. Здавалося, незнайомиць чомусь прихильний до нього.

— Сер, він двічі мало не втопив корабель, — зізнався Гудзон.

— Що ж, якийсь час тобі краще побути зі мною, — сказав Джон Мастер. — Можеш прикидатися моїм рабом, поки трапиться щось краще.

— Я вільний, сер, — нагадав йому Гудзон.

— То ти хочеш зі мною чи ні? — запитав благодійник.

І бачачи, що йти йому більше немає куди, Гудзон пристав на пропозицію. Принаймні якийсь час він буде в безпеці.

Мерсі Брюстер була дуже здивована, коли Джон прийшов з новим рабом. Знадобилося кілька хвилин, щоб пояснити, що сталося, після чого Гудзона відправили на кухню.

— Мені здається, він каже правду, — зауважив Джон, коли Гудзон не міг їх чути. — Якщо ж ні, то я припустився жахливої помилки. — Він усміхнувся. — Боюся, Мерсі, я збрехав. Ти такого не схвалиш.

— Але збрехав, щоб не затримали безневинного. Може, ти навіть урятував йому життя.

— Мабуть, так. Не міг я покинути бідолаху в такій ситуації.

— Не міг, — тихо промовила вона. — Я бачу, що не міг.

— Ти хоч не сердися, що я привів його сюди?

— Звичайно, ні, — сказала вона, аж тамуючи подих. — Я зовсім не серджуся. — Вона довго дивилася на нього й нарешті вирішила. Авжеж, у нього добре серце. Він не вчинив би так, якби не був добрим. І тоді, з відчуттям радості на серці, Мерсі спитала: — Джоне, ти хотів щось сказати мені?

Таверна Монтейна

• 1758 •

Була ніч Гая Фокса, і в Нью-Йорку спалювали папу.

В Англії п'яте листопада було великим днем. Півтора століття тому католик Гай Фокс намагався підірвати протестантський парламент, і відтоді люди взяли собі за звичку спалювати на вогнищі його опудало. Від Гелловіна до цієї дати — лічені дні, от і не дивно, що святкують їх майже однаково. Прийшла ніч Гая Фокса й до Нью-Йорка. Проте ньюйорківці швидко відступили від англійської традиції та пройнялися суттю свята. Вони проносили по вулицях опудало не когонебудь, а самого папи римського, а ввечері спалювали його на великому вогнищі. І всі веселилися. Чи майже всі. Католики, які жили в місті, може, цього й не схвалювали, однак було їх не дуже багато, і їм вистачало розуму тримати язика за зубами.

Того вечора, узрівши на Бродвеї в натовпі Вайта, Джон Мастер помахав йому рукою і всміхнувся. Чарлі кивнув, але без усмішки. Тут Джон згадав, що вони вже сто років не спілкувались, і рушив до нього.

— Який я радий тебе бачити, Чарлі! — привітався Джон Мастер, і, здається, кажучи це, почувався трохи ніяково. Далі він мало не сказав: «Я згадував про тебе кілька днів тому», але не став цього робити, бо це була б безсоромна брехня, і обидва це знали. А потім Джон помітив, що вони стоять якраз біля таверни Монтейна — яка удача! — і додав: — Давай вип'ємо. Як у старі добрі часи.

Старі часи. Чарлі чудово пам'ятав старі часи. Тоді він і Джон Мастер були хлопчиками.

Часи здебільшого щасливі. Рибалили на річці. Разом гуляли Бродвеєм. Ночували в лісі та чули ведмеже (як тоді їм здалося) ревіння. Плавали човном до Губернаторського острова й днювали там, коли всі думали, що Джон у школі. Потрапляли, бувало, в різні вуличні халепи. Раз чи два Джон брав Чарлі на батьків баркас, і вони під покровом ночі забирали мелясу з французьких суден. І Джонів батько

добре заплатив йому, щоб тримав язика за зубами, та Чарлі й так радше помер би, ніж комусь прохопився. Він був майже членом сім'ї. Це була дружба.

Коли Джон став дорослим, почалися походеньки по тавернах. Але Чарлі не міг пиячити так само, як пиячив Джон, бо він ще мусив працювати. І здебільшого Джон гуляв із матроснею, а Чарлі після всього доправляв його додому. Коли Джон переріс це все й почав працювати, зустрічі з другом зійшли нанівець. Чарлі все зрозумів. Не хоче мене бачити, подумав він, бо я нагадую йому те, від чого хоче втекти. Зі мною Джон пригадує, ким був раніше. Чарлі все розумів, проте йому було прикро. Час від часу вони бачилися, навіть ходили перехилити по пиву. Та це вже було зовсім не те.

Якось Чарлі схибив, не сильно, та все ж. Він був на ринку й ненароком узрів Джона, який стояв при вході до форту й розмовляв з торговцем. Він підійшов до друга, привітався, як завжди, а Джон зміряв його холодним поглядом — адже той перебив його. Торговець теж не був у захваті від того, що їм заважає такий хлопець, як Чарлі. Тож Чарлі швидко вшився геть, почуваячись ні в сих ні в тих.

Другого дня Джон рано-вранці завітав до Чарлі.

— Чарлі, вибач за вчорашнє, — перепросив він. — Ти підійшов так несподівано. Мені ще не доводилося мати діло з отим хлопцем. Я саме намагався зрозуміти, чого він хоче.

— Пусте, Джоне. Нічого страшного.

— Сьогодні ввечері ти вільний? Могли б кудись зайти.

— Тільки не сьогодні, Джоне. Зайду днями.

Але, звичайно, не зайшов. Не було сенсу. Тепер вони існували в різних світах. Але Джон про нього не забув. Десь за рік він знову до нього зайшов. Чарлі був робітником, але мав ще й віз, то час від часу підробляв на ньому. Джон поцікавився, чи міг би Чарлі порозвозити дещо по тутешніх фермах. На постійній основі, щотижня, повний день, умови добрі. Чарлі радо погодився й досить довго працював на Мастерів. При нагоді Джон долучав його до інших справ, і так тривало рік за роком.

Та по суті це була ситуація, коли багатий чоловік дає роботу бідному. А останнє доручення Чарлі отримав не від самого Джона, а від пригонича, що представляв родину Мастерів.

Обидва були одружені, Джон — із квакеркою з Філадельфії, Чарлі з дочкою візника. Обидва мали родини. Джон не знав, як звуть дітей Чарлі. А Чарлі знав усе про Джонових дітей.

По правді сказати, Чарлі частенько згадував про Джона. Він не раз проходив повз прекрасний будинок Мастерів. І знав, які з лиця Мерсі Мастер та її діти. Він жадібно слухав, що пліткують про них по тавернах. Робив це із цікавості, дещо, мабуть, надмірної. Джон Мастер неабияк здивувався б, дізнавшись, що Чарлі Вайт у курсі всіх його справ.

Вони всілися за дерев'яним столиком в кутку й відпили з келихів.

— Як твоя родина, Чарлі? Все нормально?

Чарлі не завадило б поголитися, його обличчя зборознили зморшки. Очі під сплутаним чорним волоссям звузилися.

— Родина в порядку, — визнав він. — Люди кажуть, ти теж не бідуєш.

— Правду кажуть, Чарлі. — Відпиратися не було сенсу. — Війна багато кому пішла на користь.

Три роки тому в Джона померла мати, і батько, Дірк, відійшовши від справ, перебрався на маленьку ферму, яку купив північніше Мангеттену в окрузі Вестчестер. Йому подобалося жити там під наглядом хатньої робітниці.

— Ти схожий на старого голландця, що на старості усамітнився в себе на бувері, — ласкаво казав йому син.

Дірку подобалося слухати, як ідуть їхні справи, хоча тепер сімейним бізнесом цілком розпоряджався Джон. А завдяки війні торгівля процвітала як ніколи.

Давнє суперництво між французами й британцями набуло нових форм. Якщо в минулому столітті держави боролися за контроль над Індійським півостровом, прибутковою цукроторгівлею у Вест-Індії та хутряними промислами на північних територіях, то в Америці все зводилося здебільшого до сутичок за участі ірокезів значно північніше Нью-Йорка — у верхів'ях Гудзону чи річки Святого Лаврентія. Проте зовсім недавно кожна з держав намагалася захопити долину річки Огайо, що лежала на заході, сполучаючи величезну територію

Французької Луїзіани з північними володіннями французів. У 1754 році молодий і ще зелений офіцер із Вірджинії Джордж Вашингтон, що служив у британських військах, зайшов у цю долину, закріпив там невеликий форт, але французи швидко його вибили. Здавалося б, нічого особливого, дрібна пригода. Та для Лондона вона стала останньою краплею. Там вирішили, що наспіла пора раз і назавжди викурити закріпленого ворога з північного сходу. Назрівала серйозна війна.

— За свої статки я мушу дякувати Джорджу Вашингтону, — нерідко весело казав Джон Мастер.

Війна — це ще й каперство, а Джон Мастер був великий дока в тій царині. Бізнес був дуже ризикований, але він добре усвідомлював усі загрози. Здебільшого морські походи виявлялися збитковими, зате прибуток від кількох захоплених суден був фантастичний. Вклавшись у дюжину каперів одночасно та усереднивши таким чином ризики, він незмінно лишався з прибутком. Щороку Джон отримував удвічі, а подеколи й втричі більше, ніж вкладав. Це була гра багатія. Але він міг дозволити собі цю гру.

Однак реальний прибуток Нью-Йорку принесла британська армія. Доволі скоро з Англії для боротьби з французами прибули десять, потім двадцять, а там і двадцять п'ять тисяч червономундирників, а ще величезний флот і майже п'ятнадцять тисяч матросів. Вони розташувалися в Нью-Йорку й Бостоні.

Військо та флот потребують провізії. І не тільки її: офіцери мають де жити — треба зводити для них будинки. Ті самі офіцери потребують ще й різних послуг. На додачу до звичайної торгівлі, яку Джон Мастер вів з Карибами, він отримав величезні державні замовлення на постачання зерна, деревини, сукна та рому, як і більшість знайомих йому купців. Скромні ремісники, завалені роботою, накручували ціни. Траплялося, що роботяги скаржилися на солдатів, які знічев'я бралися за підріток і збивали їм ціну. А загалом такі родини, як у Чарлі, могли мати нечувані заробітки. Більшість городян, яким було що продавати, могли із вдячністю казати: «Боже, благослови тих червономундирників».

— Маю багато роботи на будівництві, — похвалився Чарлі. — Гріх скаржитися.

За розповідями про власні сім'ї та спогадами про старі часи вони просиділи до вечора. Джон, згадуючи молодість, подумав, не так уже й погано, що він збував час із такими хлопцями, як Чарлі. Хай зараз я сорокарічний багатій, який живе в комфорті, думав він, зате я знаю життя вулиць, пристаней, таверн, і це допомагає мені більш вдало вести справи. Він розумів думки таких людей, як Чарлі, бачив, коли вони брешуть, і знав, як мати з ними діло. Джон згадав свого сина Джеймса. Той був хороший хлопець. Джон любив малого й не мав із ним жодних клопотів. Він дбав про його світогляд і завжди пояснював, чим є міська торгівля й на що слід звертати увагу. Наставляв на добру путь. Але, на Джоновий погляд, молоде покоління виховувалося в душі надмірної шляхетності. Як батько Джон більше схилився до думки, що Джеймсу слід засвоїти кілька уроків, які він сам колись засвоїв.

Тому, коли вже пізнього вечора Чарлі згадав, що Сему, його сину, виповнилося тринадцять, себто точнісінько стільки, скільки Джеймсу, Джон несподівано нахилився до нього й сказав:

— А знаєш що, Чарлі? Треба, щоб твій Сем і мій Джеймс познайомилися. Що ти скажеш?

— Я був би радий.

— То, може, я пришлю його до вас?

— Ти знаєш, де мене знайти.

— Ну тоді післязавтра. Опівдні.

— Чекатимемо.

— То він прийде до вас. Ну, давай на коня.

До того часу, як вони розійшлися, папа згорів дотла.

Вранці Джон Мастер розповів сину Джеймсу про Чарлі Вайта й попередив, що завтра він має його навідати. Увечері він нагадав йому про майбутні відвідини. А вранці наступного дня, вже виходячи з дому, докладно пояснив сину, як знайти оселю Чарлі, та попросив його не запізнюватися. Джеймс пообіцяв, що буде пунктуальним.

Того дня Мерсі Мастер мала свого відвідувача. Вона навмисно підбрала час, коли і Джеймса, і Сьюзен — його старшої сестри — не було вдома, а чоловік мав повернутися ще не скоро. І коли архітектор прибув, Гудзон провів його до вітальні, де Мерсі вже встигла розчистити столик. Невдовзі цей столик був закладений кресленнями.

Вона будувала усипальню для Джона.

Не треба думати, ніби Мерсі бажала чоловікові смерті. Нічого подібного! Просто вона дуже піклувалася про Джона, і ця турбота мала відчуватися навіть після його смерті. А Мерсі, як усі квакери, була людиною насамперед практичною.

Пристрасть Мерсі до чоловіка з роками лише дужчала. Побачивши нову перуку чи шикарне, за останньою лондонською модою, пальто, чи першокласний кінний екіпаж, вона одразу ж думала: «Мій Джон матиме чудовий вигляд у цьому... Мій Джон матиме чудовий вигляд у тому». Якщо їй траплялася сукня з тоненького шовку, вона уявляла, як йому буде приємно бачити її в цій сукні та який ефектний вигляд матимуть вони вдвох. Якщо в розкішному сусідському будинку вона бачила чиппендейлівське^[29] крісло чи гарні шпалери, чи вишуканий срібний сервіз, їй теж хотілося купити такі речі, щоб додати їхньому будинку елегантності, зробити його гідним Джона Мастера. Вона навіть замовила в модного тоді містера Коплі портрети — чоловіка і свій.

Ця пристрасть була безневинною Мерсі ніколи не забувала про своє квакерське коріння. Її любов до вишуканості — це аж ніяк не прагнення похизуватися чужим коштом. Та оскільки її чоловік був людиною доброю, благословенною бізнесовими успіхами, то що поганого в тому, щоб отримувати задоволення від гарних речей, даних Богом. І тут вона знаходила підтримку в діях інших квакерів. У Філадельфії багаті квакери правили містом, як венеційські вельможі. Під Нью-Йорком такий собі Мюррей, теж квакер, побудував чудову віллу Мюррей-Гілл.

А тут, у межах міста, Бог ще ніколи не давав таких можливостей для елегантності. Якщо в молодості Джона для культурної публіки з Бостона та Європи Нью-Йорк був дещо неотесаним, то тепер усе швидко мінялося. Багаті верстви чимраз більше віддалялися від вуличної метушні. Ошатні георгіанські вулиці та площі були обрамлені шляхетним спокоєм. Перед старим фортом розкинувся приємний парк

Боулінг-Грін, створений за зразком лондонських розважальних садів Воксхолл і Ранела, і тепер тут прогулювалася респектабельна публіка. Театри ще були нечисленні, а концерти давали нечасто, проте британські офіцери-джентльмени, які нещодавно прибули до міста, вже почувалися тут не гірше, як удома. А розкішна садиба торгового сімейства Волтонів своїми дубовими панелями та мармуровим холлом посоромила навіть хорони британського губернатора.

Англія. Все впиралося в Англію. Британське морське право забороняло завозити в порти Америки практично всі товари, вироблені в континентальній Європі, та це мало що міняло. Англія постачала все, чого потребувала вишуканість. Порцеляна та скло, срібло й шовк, різні предмети розкоші — усе як витончене, так і грубе пливло з Англії до Нью-Йорка, та ще на пільгових умовах, щоб люди більше купували. І Мерсі Мастер брала все підряд. Якщо чесно, вона набагато охочіше перетнула б Атлантику та приїхала до Лондона, щоб точно нічого не пропустити. Однак про це не можна було навіть помріяти, адже в чоловіка стільки справ!..

Тільки в одному Джон Мастер відмовив дружині. У заміському домі. Не фермі на кшталт старих бувері, якими володіли Стюївесанти й подібна публіка. А саме заміському будинку — хай би до нього додавалося кількасот акрів^[30] землі.

Крім того, на природі можна врятуватися від нездорового повітря влітку з його вологою задухою. Та насамперед це була ознака статусу: чим джентльмен продемонструє бездоганний смак, як не оточеною зеленню садибою! Чудова й стара як світ традиція: багаті добродії розбивали такі парки в часи Відродження, у середні віки та в Давньому Римі. Тепер настала черга й Нью-Йорка. Були такі й на Мангеттені: Роуз-Гілл, де стояв будинок Воттсів, звичайно, Мюррей-Гілл і кілька з назвами, позиченими в Лондона, як-от Гринвіч або Челсі. Було щось і північніше — скажімо, маєток ван Кортландів, Бронкс. Як добре пасувало б її чоловіку таке місце! Він легко міг би це собі дозволити. Але Джон був категорично проти.

— Он на батькову ферму завжди можна податися, — казав він Мерсі. Трохи далі на північ, в окрузі Датчесс, він уже купив дві тисячі акрів і тепер займався їхнім розчищенням. — Округи Вестчестер і Датчесс стануть північними житницями, — запевняв Джон. — Усю свою землю до останнього ярда я засію пшеницею.

Мерсі зітхала, але квакерка, що сиділа в ній, визнавала, що Джон має слухність.

І все ж, час від часу, Мерсі знову поверталася до старого питання: чи могла б вона зробити щось іще для свого чоловіка тут, у місті? У них є і дім, і меблі, і портрети: а чого ще немає?

Так, усипальні! Родового склепу.

Якщо не можна збудувати дім, де ти житимеш скількись років, то, за значно менші гроші, можна збудувати усипальню, де попиватимеш вічно.

Ця усипальня віддасть належний пошанівок чоловіку, біля нього поховать її, а вже потім ховатимуть їхніх нащадків. Ось яким був її задум. Можна найняти архітектора. Можна показувати людям плани. Вже цілий місяць Мерсі займалася цією справою, нікому того не розголошуючи. Вона збиралася зробити чоловіку новорічний сюрприз.

Тож коли чоловік повернувся о третій — раніше, ніж мав, — і застав її з архітектором та планами, Мерсі дуже зніяковіла.

Джон Мастер здивовано витріщився на план своєї усипальні. Такий позаздрив би й римський імператор. Для нього не було секретом, що деякі, давно осілі в цих краях, родини землевласників (а над усе — ті, що належали до пресвітеріан) насміхалися з претензійних нью-йоркських торговців. І не сказати, що вони були неправі. Та зараз він лише лагідно поглянув на дружину й зауважив:

— Слухай-но, Мерсі, мені трохи за сорок, а ти вже збираєшся мене ховати.

І потім, позаяк єдина вада вірної дружини була в тому, що жарти вона розуміла не завжди, а його самого знову вразила кричуща помпезність гробниці, Джон опутився на чиппендейлівський стілець і гучно розсміявся.

Проте скоро підвівся, поцілував дружину й подякував їй за турботу. А подумки всміхнувся з того, що ненавмисно розкрив її плани. Бо він і сам готував їй сюрприз. Але вона, із задоволенням подумав Джон, ще нічого про нього не знає.

— До речі, що там Джеймс, уже прийшов від Чарлі Вайта? — поцікавився він. Коли йому сказали, ще ні, кивнув: — Чудово.

Мабуть, це мало означати, що зустріч удалася.

Опівдні того дня Чарлі Вайт із сином стояли перед своїм двором і чекали. Вулиця, де вони жили, тягнулася західною частиною Бродвею, неподалік таверни Монтейна, приблизно за пів милі на північ від церкви Трійці, яка й володіла цими землями. У фешенебельних кварталах із цегляними оселями вулиці були гарно забруковані, а ближче до Вигону, де мешкав Чарлі та його сім'я, дороги залишалися немощені, а люди тулилися в нефарбованих дерев'яних халупах. Але місце було веселеньке.

У дворі за ними стояв візок Чарлі, на якому червоною фарбою був виведений номер.

Чарлі мав трьох синів і двох дочок. Старший був матросом, другий працював пожежником і гордо їздив на новенькій помпі, присланій із Лондона. Юний Сем допомагав батькові. А тепер він чекав на появу Мастера-молодшого й не знав, що йому з тим робити.

— Мені що, його із собою взяти, устриць на вулиці продавати? — доправлявся він. Устриці — харч бідняків. І Сем нерідко заробляв, продаючи їх.

— Просто будь самим собою, — відповів йому батько.

Казати ще щось не було потреби. Якщо багатий молодий Джеймс Мастер потоваришує із Семом... Йой, ніколи не знаєш, що може вийти з такої дружби.

Сказати по правді, Чарлі Вайт із завзяттям сприйняв цю затію. Відродити, після стількох років, дитячу дружбу з Мастерами! Чи означає це повернення старих добрих часів?

Учора ввечері він частував своїх домашніх оповідками про дружбу з Джоном Мастером. Щоправда, перед тим трохи хильнув, то, може, десь і прибрехав. Діти знали, хоча й без подробиць, що батько й Мастер колись були друзями, хоча сам Чарлі мало говорив про це. Тож того вечора його розповідь справила на дітей сильне враження.

Дружина Чарлі вразилася менше. Місис Вайт була пухкенькою врівноваженою жінкою. Вона кохала чоловіка, але за стільки років добре вивчила його слабкості. Візницький бізнес Чарлі ніколи не давав великих доходів, як і такий самий бізнес її батька. Він не завжди міг

зосередитися на справах. Вона побоювалася, що ця затія принесе йому розчарування, і, звісно ж, не хотіла, щоби їхні діти нахапалися дурних ідей. Роки, проведені із Чарлі, зробили її скептичною.

— Отже, ти випив із Джоном Мастером і запросив до себе його сина.

— Це не моя ідея, — сказав Чарлі. — А його.

— Але він був п'яненький.

— Повір, я бачив Джона п'яним. Це не той випадок.

— І ти вважаєш, що Джеймс Мастер, отой юний багатій, прийде до нас?

— Я це знаю напевне. Так сказав його батько.

— Ну, може, прийде, може, ні, — зауважила дружина. — Але, Чарлі, от що я тобі скажу. Тому Джону Мастеру чогось треба. Не знаю, чого саме, але коли він це отримає, то знову про тебе забуде, як перше.

— Ти не розумієш, — заперечив Чарлі. — Він мій друг.

Діти всі як один витріщалися на батька. Дружина більше нічого не казала.

— А от побачиш, — запевнив Чарлі.

І ось Чарлі із Семом стояли біля свого дому й чекали. На вулиці було людно. Час від часу в натовпі з'являвся хтось солідний, та молодого Джеймса Мастера не було й близько. Так простояли чверть години. Сем позирнув на батька.

— Він прийде, — сказав Чарлі.

Простояли ще чверть години.

Коли пробило першу, Чарлі сказав сину:

— Мабуть, берися до роботи, Семе.

А сам ще довго стояв і дивився на вулицю.

О шостій вечора того дня Джеймс Мастер прошкував додому, сподіваючись, що батька ще немає. Він досі думав, що ж йому сказати.

Він мав піти до Чарлі Вайта. І в якомусь сенсі, коли розібратися, він майже прийшов. Принаймні вчасно вирушив туди. Але щось його не пускало.

Зустрічатися із Семом Вайтом от ніяк не хотілося. Ні-ні, він не дивився зверхньо на голоту. Нічого такого! Але навіщо батько затіває

всю ту метушню довкола нього?

Звичайно, він не міг не розуміти, що до чого. Черговий батьків план, як наставити сина на добру путь. Він думає, розмірковував хлопець, мені потрібні такі друзі, як Сем Вайт, щоб я краще пізнав світ і став таким самим, як батько.

Не ліз би люблячий татуньо зі своїми нагадуваннями та повчаннями! Звичайно, так йому цього не скажеш, але тепер, цієї миті, Джеймсу здавалося, що в нинішній його непокорі таки більше провини батькової, ніж його.

А може, просто так мало статися. Він уже був у дорозі, коли зустрів друга й, звичайно, забарився. По всьому вже рушив був далі, але схаменувся, що зустріч із другом таки затягнулася і йти вже все одно запізно.

Тож, напевне, найкраще сказати, що він не зміг знайти те місце й знайде його завтра. Джеймс уже майже остаточно вирішив, що так і зробить, коли раптом, на хвилину раніше, ніж він сподівався, наскочив перед домом на батька.

— Ну, Джеймсе, як ви там, усе добре? — Батько всміхався, чекаючи на ствердну відповідь. — Чарлі ще той типчик, скажи? А як тобі Сем? Такий самий?

— Е-е... — Джеймсів погляд ковзнув по нетерплячому обличчю батька. — Та ні. Доволі тихий, як на мене.

— Але, сподіваюся, він був приязним? Як і ти?

— Так... Звичайно, був.

Слово по слову — і вже забрехався по самісінькі вуха. Чи, може, розказати все як є? Батько, найімовірніше, візьметься за пасок, але то вже таке. Просто не хотілося його розчаровувати. От, і чого він не відчепиться!

— То ви ще зустрінетесь? — з надією поцікавився батько.

— Мабуть, що так. Не хвилюйся ти, тату, якщо захочемо, то зустрінемося.

— Он як!

— Тільки не пхайся межи нами, добре, тату?

— Та звісно, чого ж. Ти не хвилюйся, сину. Я не пхатимусь.

Тут він нарешті відчепився від малого, і той чкурнув у дім.

Невже проскочив? Джеймс не був цього певен. Він знав, що батько із Чарлі Вайтом бачиться нечасто, але ж колись вони побачаться! Ні, думав Джеймс, треба завтра дійти-таки до Вайтів, сказати, що він переплутав дні, і побачити Сема. Ніхто не викриє його брехні, і все владається. Все так і сталося б. Але на другий день він довго воловодився, а коли похопився, то вже було пізно. Те саме повторилося й на третій день. Четвертого дня він уже хотів був махнути на все рукою, коли посеред вулиці спинився віз із намальованим червоним номером і візник, кремезний чолов'яга з кількаденною щетиною та у важкому шкіряному плащі, нахилився до нього й запитав:

— Ти часом не Джеймс Мастер?

— Може, й він. А хто питає?

— Мене звуть Чарлі Вайт. Я думав, ти днями зайдеш до нас.

Це був його шанс! Джеймс міг сказати, що він саме йде до них. Перепросити за запізнення. Все виправити. Хвилинна справа. Чому ж він прогавив таку гарну нагоду? Тому що несподівано з'явилося якесь неприйняття цієї веремії, а може, сліпий страх бути спійманим на брехні. Він сам не розумів, як таке могло статися й чому. Але його голос вже казав:

— Уперше про це чую, містере Вайте. Чим можу вам допомогти?

Усе це було сказано з такою шанобою і таким неперевершено невинним тоном, що Чарлі Вайт аж знітився.

— Дякую, юний джентльмене, мабуть, що нічим. Щось я наплутав. Певне, не так зрозумів.

І, шмагнувши коня, він покотився геть.

Правду казала жінка, думав Чарлі. А він уже й рота роззявив, що Джон, цей, з дозволу сказати, друг, плекає якісь теплі почуття до нього! А сам і слова сину не сказав. Просто пошив його в дурні перед Семом і зробив посміховиськом перед родиною. Йому не вперше було відчувати підкреслене мовчання дружини із цього приводу. Він бачив, як діти дивляться на нього із сумішшю жалю й глузливості. Може, Джон забув чи передумав. Та хай там як, це означало лиш одне. Кінець

кінцем, кому цікаві почуття якогось злидаря! Нема ні дружби, ні поваги — є тільки зверхнє ставлення багатого до бідного. Інших пояснень Чарлі не бачив. Від того дня у Джона Мастера з'явився прихований ворог, про якого він не знав.

Джон Мастер не бачився із Чарлі Вайтом уже близько двох тижнів. Він ще раз поцікавився у Джеймса про зустріч із Семом, той промимрив щось ухильне, і Джон облишив це питання. І все ж він заглянув би до Чарлі, якби не одна невелика пригода.

Син Джеймс, у його тринадцять, іще міг чогось соромитись, а от дочка Сьюзен, що була старша за нього на три роки й успадкувала батькову ефектну зовнішність, уже розвилася в цілком упевнену в собі білявку, за якою зітхав багато хто в Нью-Йорку. Вона мала веселу й згодливу вдачу, але вже точно знала, чого хоче: вийти за чоловіка із чималими статками, і щоб неодмінно в окрузі Вестчестер або Датчесс. А з огляду на її зовнішність і походження не було причин сумніватися, що все в неї вийде.

І от якось до них на обід прийшло двоє молодих ньюйоркців. Обидва навчалися в Єлі. Шукатимуть прихильності Сьюзен, прикинув господар, а отже, будуть пнутися зі шкіри, щоб і йому сподобатися.

І смикнув їх нечистий завести мову про університети!

Массачусетс мав Гарвардський коледж, Коннектикут — Єльський, тож у Нью-Йорку вирішили, що їм теж не завадить заклад вищої освіти. І заснували Королівський коледж. Невеличкий храм науки в бідному районі міста, де жив Чарлі Вайт, хоча й з приємними садками, що збігали до Гудзону. Землю під коледж виділила церква Трійці, тож парафіяльна рада розсудила, що і навчальний заклад має бути англіканським. Губернатор-англієць погодився з рішенням. Зате інші конфесії невдоволено загули, а особливо — пресвітеріани.

Більшість багатих торговців Нью-Йорка, таких як Мастер, сповідували англіканську віру. Подеколи їх називали «Троїцький набрид». Докір був слухний, адже саме англікани заправляли в асамблеї та обіймали більшість ключових посад. Тому й спробу взяти під своє крило новий заклад освіти решта конфесій розцінила як неприпустиме зловживання.

Пресвітеріани заговорили про змову. І навіть біднота, далека від університетських справ, не залишилась осторонь і лаяла на всі заставки привілейованих англікан. Пристрасті розгорілися неабиякі. Мастер вважав, що вся історія не варта була й доброго слова.

Врешті-решт компроміс був досягнутий. Але містом ще довго витав посмак від суперечок і чулося невдоволене бурчання.

Молоді єльські гості виявилися пресвітеріанами. Слово по слову, розгорілася дискусія. І в її запалі молоді зухвальці обізвали Мастера губернаторським посіпакою — у нього вдома! Довелося випроводити їх геть. Мерсі та Сьюзен були солідарні з ним. Ця пригода вибила Мастера з колії, і після неї він ще кілька днів ходив як у воду опущений.

Чарлі Вайт був як ніхто далекий від університетів, однак він належав до тієї верстви, що пікірувалася з англіканами. І тому навіть думка про те, щоб зустрітися з візником і його ріднею викликала в Джона Мастера несвідому огиду. То вже був явний перебір, та він таким не переймався. І аж до кінця року жодного разу не зайшов до Чарлі.

На Новий рік Джон Мастер оприлюднив свій сюрприз. Підводив він до цього поступово.

— А знаєш, Мерсі, — сказав він, через тих єльців, що не вміють поводитись, і ту освітню колотнечу я все частіше думаю, що треба виїхати з міста на якийсь час.

— Джоне, можна пожити на фермі, — запропонувала вона. — Або, якщо хочеш, погостювати в моїх родичів у Філадельфії.

— Так, але є одна проблема, через яку я не можу поїхати ані туди, ані туди, — вів далі Джон. — Штука в тому, що всі наші справи ведуть Альбіони, а я їх навіть до пуття не знаю.

П'ять років тому багаторічний лондонський агент його батька, відходячи від справ, порадив Мастерам нового посередника — фірму Альбіонів. І все було гаразд, за винятком того, що стосунки між ними зводилися до листування. Однак постачі з Лондона щороку зростали, і Джон вирішив, що вже час познайомитися з Альбіонами особисто й порівняти їхні послуги з послугами інших торгових домів.

— І що ти хочеш робити? — запитала Мерсі.

— Я вирішив, — тут його гарне обличчя розпливлося в широкій усмішці, — що краще поїду до Лондона. І подумав, може, ти захочеш поїхати зі мною.

Лондон

• 1759 •

О, побувати в Англії. І ось вона тут. На самій Темзі, у самісінькому серці Британської імперії.

Кораблі, вежі, бані, церковні шпилі — все це громадилося під яскравим небом. На набережній дихав сивою давниною старий лондонський Тауер. А на гребені вище зносилася масивна баня протестантського собору Святого Павла, така вся солідна, потужна, велична.

Із радісним хвилюванням Мерсі приготувалася нарешті ступити на берег. І попри всі свої вади — тумани з кіптявою, бо вже п'ять століть тут палять вугіллям, пристрасть простого люду до дешевого джину й прірву між багатими та бідними, — Лондон вражав своїм блиском. Поза сумнівом, він був найбільшим містом Європи. Криві, повні щурів середньовічні вулички здебільшого пропали у вогні Великої пожежі ще в минулому столітті (хоча грандіозні готичні споруди та храми вціліли). Їх замінили розкішні площі та проспекти з георгіанськими будівлями, які тягнулися велетенською дугою від середмістя до Вестмінстеру. І подумати тільки, вся ця краса кілька місяців належатиме їй! Живи собі та ні про що не думай.

Ну, хіба про юного Джеймса.

Перш ніж залишити Нью-Йорк, потрібно було залагодити декілька питань. Усе, що стосувалося складів, Джон Мастер передав одному зі своїх пригоничів, якому довіряв. Справи на винокурні доручив бригадиру. Володіння в Датчессі лишалися під наглядом агента, який збирав платню з винаймаців міської нерухомості, що належала Джону Мастеру. За родинну оселю можна було не хвилюватися — там залишався Гудзон. Але потрібен був ще хтось, хто бачив би картину загалом, а також стежив за отриманням відсотків від цілої низки солідних компаній, які діяли в місті. Нью-Йорк — не Лондон, банків

тут немає, і роль кредитних установ, що давали позики місцевим підприємцям, виконували Мастер і такі, як він.

Тому Дірк, його батько, згодився повернутися до міста й пожити в них, доки Джон повернеться. Можливо, батько й не горів бажанням сюди їхати (напевне цього Джон не знав), але погодився вельми охоче. І це було чудово, бо краще за нього ніхто із цим не впорався б.

Крім того, це розв'язувало ще одну проблему.

Мерсі попервах засмутилася, коли Сьюзен не захотіла їхати з ними до Лондона. Втім вона розуміла дочку. Річ була не в тому, що дівчині бракувало любові до батьків або цікавості до світу. Просто все, чого вона потребувала, вже й так було в нью-йоркській колонії: її подруги, її майбутній чоловік, з яким вона ще не зустрілася. Мандрівка ж через океан до Лондона була важкою справою, а поки вернутися назад, може минути й цілий рік. Дівчині ж її віку рік, прожитий без прицілу на майбутнє, здався невинуватим марнотратством. Тому краще провести його тут, в Америці.

Сперечатися зі Сьюзен було марно. Можна було примусити її поїхати разом із ними, але заради чого? Це все одно не змінить її ставлення до подорожі. Зате присутність діда означала, що дочку можна спокійно залишити вдома під його опікою.

Зовсім інакше було з Джеймсом. Коли він зізнався матері, що теж не хоче їхати до Лондона, вона сказала йому відверто:

— Джеймсе, батько твердо вирішив, що ти повинен їхати! — Коли ж побачила, як син роздратувався, додала: — Ти ж розумієш, що відмовою розіб'єш йому серце.

Її не здивувала синова реакція. Хлопці в такому віці часто мають норовливу вдачу. Джеймс був у них єдиним сином, і, цілком природно, саме на нього покладав усі надії батько. Отож Джон вимагав, щоб той завжди корився йому, а Джеймс, природно, почувався пригнобленим і дратувався. І як розв'язати ту дилему, Мерсі не знала.

— Батько любить тебе, він бажає тобі тільки добра, — нагадувала вона сину. І на її думку, рішення чоловіка було слухним: Джеймс неодмінно має їхати до Лондона. І Мерсі так йому й сказала.

Але плавання стало справжнім випробуванням. На початку літа вони піднялися на пакетбот^[31], який разом ще з кількома кораблями та військовим конвоєм, що мав захищати їх від французьких піратів, узяв курс на Лондон. Чоловік її був першокласним мореплавцем. Тижні,

проведені на кораблі, ніяк не впливали на нього. Чи випивав він у величній тиші зоряного неба, чи боровся з бурєю, коли судном кидало на всі боки — Джон був щасливий як ніколи.

Натомість Джеймс годинами сидів на палубі, похмуро дивлячись на Атлантичний океан, ніби це був його затятий ворог. У бурю ж, коли Мастер-старший так само розважався на палубі, Джеймс нидів у каюті й гірко думав, що коли він потоне, то винний буде батько, який бездумно потягнув його в цю марудну мандрівку, без якої можна було й обійтися.

Коли ж Джон поскаржився Мерсі на синову мовчазність, вона просто сказала:

— Та це в нього вік такий, Джоне, а ще хлопчина ніби в клітці на цьому кораблі.

— Боюся, він кляне мене на чому світ стоїть, — сумно зізнався Джон.

— І зовсім не кляне, — збрехала Мерсі. А сама подумала: може, хоч у Лондоні Джеймс стане трохи веселішим?

Не встигли вони спуститися на лондонську пристань, як до них, вітально простягнувши руку, підійшов приємний чоловік середніх літ із синіми-пресиніми очима.

— Містер Мастер? Я — Артур Альбїон, до ваших послуг, сер. — За лічені секунди він довів їх до карети й розсадив усередині, а двоє хлопців повантажили їхню поклажу на окремий візок. — Я взяв на себе зухвалість підшукати вам житло, — оголосив він, — якраз неподалік того місця, де зараз квартирує ще один поважний джентльмен з американських колоній, хоч на цей момент він не в Лондоні.

— Он як? — стрепенувся Джон Мастер. — І хто ж це такий?

— Містер Бенджамін Франклін, сер. Не побоюся припустити, що незабаром він повернеться до Лондона.

Утім, цей Бен Франклін міг спокійно не з'являтися впродовж наступних тижнів — і без нього було чим зайнятися. Лондон перевершив усі сподівання Мерсі.

Невдовзі Джон розповів їй, що родині Альбїонів належить один із найкращих торгових домів Лондона, і йому, Джону, це неабияк імпонує. Солідні люди, яким вірили на слово. Артур Альбїон був членом однієї з найкращих лондонських гільдій.

— Щодо нашого друга Альбїона, — якимось сказав, підсміюючись, Джон, — то це такий собі джентльмен серед джентльменів. Якщо ж з'являється можливість заробити грубі гроші, таких спритників ще треба пошукати.

Альбїон виявився першокласним гідом. Торговець і закорінений містянин, він, проте, належав до старовинної земельної аристократії з Нью-Фореста, а родинні зв'язки та вишукані манери робили його бажаним гостем у багатьох шляхетних домах Лондона. Дружина містера Альбїона походила зі старовинного роду французьких гугенотів. «Торговці шовком і ювеліри», — радісно розповідала вона Мерсі. Тож кому як не їй було водити гостю модними крамницями? Не збігло й тижня, як жінки здружилися. Капелюшки та стрічки, шовкові сукні й черевички, що вже й казати про щоденну смакоту, яка не переводилась у бакалії «Фортнум і Мейсон»: вони там покуштували все. Прислуга чекала на господинь у розкішних покоях, а ті знай собі теревенили без угаву.

А найкращим було те, що Мерсі могла купувати речі для чоловіка.

Вона одразу запримітила, що містер Альбїон, хоч і вдягався скромно, тонко вловлював модні віяння. Джон одягався гарно. І моди Лондона доволі швидко досягали Нью-Йорка. Та мали лондонські кравці свій особливий стиль, відмінний погляд, який важко описати, але легко впізнати. І Мерсі, ще не проживши й тижня в Лондоні, впросила містера Альбїона завести Джона до свого кравця й майстра з виготовлення перук.

Згодом вона разом із місис Альбїон накупила йому всякої всячини. Срібні пряжки для черевиків, гарний годинник, шпагу, темляк^[32], тонкий льон на сорочки. Навіть купила йому срібну табакерку. Мода на нюхальний тютюн не могла не дійти до Нью-Йорка, і кілька американських тютюнових ділків почали виробляти його. На той час Джон Мастер був затятим курцем, але табакерку, на відміну від люльки, не прийняв.

— Якщо я цей тютюн ще нюхати почну, — сказав він жартома, — то чхатиму на тебе цілий день і цілу ніч.

Джону Мастеру неабияк сподобався Лондон. Альбіон напрочуд вдало підібрав їм житло — неподалік Стренду^[33], у самісінькому вирі подій. І дуже скоро Джон знав найкращі кав'ярні, де можна було почитати газети й «Журнал джентльмена»^[34] та завести бесіди із цікавими співрозмовниками. В театрах ішли комедії, які були йому до смаку. А щоб потрафити Мерсі, він навіть сховався на концерт музики Генделя — і отримав суцільне задоволення від цього.

Але найбільшу втіху приніс Джеймс.

Джон Мастер дуже добре пам'ятав свою бурхливу молодість і те розчарування, яке приносив батькові. Тому якщо він часто й будував якісь плани щодо свого Джеймса, то лише тому, що сподівався: син буде кращим за нього. В Нью-Йорку він вважав, що Джеймсу не завадить знатися з такими хлопцями, як Чарлі Вайт, але тепер, у Лондоні, він бачив зовсім інші можливості. Тут, біля джерела імперії, можна було ознайомитися з історією, опанувати всі правила та манери, притаманні джентльмену. Ще до того як залишити Нью-Йорк, Джон написав Артуру Альбіону листа з проханням знайти Джеймсу наставника. І плекав надію, що Джеймс не озлиться остаточно. Йому як камінь з душі спав, коли він побачив, яким вдалим виявився вибір Альбіона. Той підшукав для Джеймса тямущого хлопця. Юнак нещодавно закінчив Оксфорд і поза всім іншим був йому годящим компаньйоном.

— Гадаю, — оголосив хлопець, — що в перші кілька днів Джеймсу буде корисно ознайомитися з містом. І одночасно я дам йому кілька уроків історії.

І схоже, цей підхід спрацював. За тиждень, вирушивши із сином до Вестмінстеру, Мастер був неабияк вражений, як добре Джеймс орієнтується в історії британського парламенту. А ще за кілька днів Джеймс гречно, але твердо виправив граматичну помилку, якої припустився батько.

— Зухвальцю ти такий-сякий! — лайнувся батько. Але зовсім без злості.

У Джеймса склалися чудові стосунки з молодим наставником. Коли Альбіони звели його із заможними лондонськими ровесниками,

він виявив, що не такі вони вже й різні. Нью-йоркське юне покоління вже встигло перейняти манеру говорити в ніс і розтягуючи слова, як було заведено у вищих верствах Лондона, і Джеймс теж умів це робити. А ще приємно було усвідомлювати, що англійська молодь прийняла його. Син Альбіонів Ґрей, на три роки молодший за Джеймса, копіював його в усьому, що додавало йому впевненості, і невдовзі будинок Альбіонів біля Лінкольнс-Інн^[35] став для юного Мастера другим домом.

І Джеймс, осяяний цією впевненістю, потягнувся до батька.

Джон Мастер знав, що хлопці в цьому віці потребують батькового товариства, і збирався при нагоді взяти сина на прогулянку Лондоном. Але ніяк не сподівався, що це Джеймс візьме його із собою, а не навпаки.

Щодня чи що два дні вони покидали свою резиденцію біля Стренду і йшли на оглядини лондонських дивовиж. Якщо пройти кілька хвилин на схід, ти опинявся біля храму тамплієрів — чудового овіяного давниною місця, де тепер квартирували адвокати. Далі, в тіні собору Святого Павла, що розкинувся на пагорбі, працювали друкарі та газетярі Фліт-стріт. Далі вони виходили до Тауеру. А якось Альбіон, прихопивши сина Ґрея, повів їх до Королівської біржі та порту.

Або ж, повернувши Стрендом на захід, вони неквапно йшли через Вайтхолл до Вестмінстеру, або виходили на Мелл, доходили до королівського палацу Сент-Джеймс і діставалися до Пікаділлі. Щонайменше раз на тиждень Джеймс приступав до батька з пропозицією. А чи не хоче він проїхатися до Тайберну, де минулого тижня повісили розбійника? Чи до садів Ранела, або спуститися човном до Ґринвіча, або піднятися до Челсі?

Джон був украй зворушений бажанням сина розділити з ним свої радощі, і хоч сам він не сказав ні слова, для нього ці дні були найщасливішими в житті.

Дивно, але саме Мерсі почало обтяжувати лондонське життя.

Якось Артур Альбіон запросив Мастерів на обід із торговцями, юристами та священнослужителями. Він був знайомий також із науковцями, письменниками та художниками, але вирішив, що Джон

Мастер навряд чи стане обговорювати поезію Поупа^[36] та прозу Філдінга^[37], чи вести диспути з Доктором Джонсоном^[38], який саме в ті роки працював над епохальним словником неподалік цього місця — у своєму будинку на Стренді. Альбїон відрекомендував їх кільком членам парламенту, а у вересні Мастері відвідали обіди й гостини в кількох шляхетних домах. А втім, залишалася ціла верства людей, з якими Мастерам ще не доводилося контактувати. Перша зустріч із ними мала відбутися на початку жовтня.

Одного дня Джон попередив Мерсі:

Люба моя, ми запрошені до Берлінгтон-хаусу.

Мерсі вже бачила знадвору вельможні дома Лондона. Вона щодня проходила повз величезний фасад Нортумберленд-хаусу, який стояв на Стренді. А загалом таких домів їй показали щонайменше з дюжину. Вона знала, що ці величезні анклав, захищені за воротами й стінами, належать вищій аристократії Англії. Але деякі із цих будівель тягнулися вулицею на сотню або й більше ярдів, і вона припускала, що там у внутрішніх дворах туляться різні заклади або й державні установи.

Коли всі посідали в Альбїонову карету й поїхали на вечірній раут, Альбїон узявся пояснювати Мастерам, що там на них чекає.

— Це не зовсім приватна зустріч, — усміхаючись, сказав він. — Якщо порівняти з Нью-Йорком, я думаю, це щось на кшталт рауту в губернатора. Буде купа народу. Може, нам випаде висока честь зустрітися з господарем, а може, ні. Зате ви зможете побачити найвидатніших людей Англії.

Містився Берлінгтон-хаус на Пікаділлі, неподалік «Фортнум і Мейсон». Мерсі та місис Альбїон удалися до послуг однієї кравчині та одного перукаря. Побіжний огляд показав, що Джон зачесаний із такою самою бездоганністю, як містер Альбїон. Коли ж вони зайшли у величезний двір і побачили масивні колони та широкі сходи, які збігали до дверей, Мерсі занервувала. Парадний фасад палладіанського будинку^[39] нагадував не що інше, як римське палацо^[40]. Обабіч солідного дверного portalу стояли шерехи ліврейних лакеїв. Мерсі почула, як її чоловік ставить дуже резонне запитання:

— А взагалі, для чого може придатися таке величезне приміщення — я маю на увазі, в повсякденному житті?

— Ви ще не зрозуміли, друже мій. — Альбїон усміхнувся. — Це приватне помешкання.

Тут Мерсі пройняло по-справжньому.

Вона ще в житті не бачила такої величі. Величезні кімнати й зали з кесонними^[41] стелями були такими неозорими й такими височенними, що в кожному з них міг би вміститися найбільший будинок Нью-Йорка. Навіть велика, за нью-йоркськими мірками, церква Трійці здавалась іграшковою хатинкою порівняно з такою залю. Америка досі не мала нічого такого, ні про що таке не мріяла, а хоч би й мала, то не знала б, що з тим робити. Якими скромними, якими нищими, якими провінційними мали здаватися мешканцям тих лондонських хоромів навіть найбільші нью-йоркські споруди. А так жив у Європі цілий клас — клас, про саме існування якого, як раптом зрозуміла Мерсі, вона майже нічого не знала.

— Таке багатство, — почула вона слова чоловіка до Альбїона, — не може існувати окремішньо без потужної влади.

— Так і є. Скажімо, герцог Нортумберлендський, чий будинок у Лондоні ще більший за цей, походить із вельможного роду, що не одне століття правив на півночі не згірше королів. Сьогодні в його кишені десятки парламентарів, і голосують вони так, як він їм скаже. Інші сильні цього світу роблять те саме.

— У наших колоніях якось не склалося з аристократією.

— Власники Мериленду й Пенсільванії ще досі володіють подарованими їм земельними наділами, які дають не меншу владу, — зауважив Альбїон.

І справді, ті земельні володіння, що були даровані в сімнадцятому столітті кільком родинам на кшталт Пеннів, і наділи, фактично віддані великим землевласникам вздовж Гудзону — для розвитку ще необжитих територій, — за міццю та впливовістю фактично зрівнювали їх із європейськими магнатами.

— Тільки палаців вони не будують, — обізвався Джон.

Тим часом місис Альбїон шепотіла Мерсі на вухо:

— Он герцогиня Девонширська. У них схожий будинок трохи далі по вулиці. А онде лорд Гренвілл. І, боже ж мій, он леді Саффолк! Не часто випадає нагода її побачити.

— Хто така леді Саффолк?

— О, це колишня коханка короля. Дуже мила дама, її всі поважають. А тепер подивіться туди. — І вона вказала на вродливу даму, якій усі вклонялися. — Це леді Ярмут, нинішня коханка короля. Найвпливовіша дама при дворі.

— Коханка короля — найвпливовіша?

— Аякже! По смерті королеви вона стала, так би мовити, королівською дружиною.

— А до того як померти, що королева думала про чоловікову коханку? — в'їдливо поцікавилася Мерсі.

— О, вони були щирими подругами. Подейкують, що король радився з королевою, як краще звабити леді Ярмут. Подивіться ліворуч од неї, це лорд Менсфілд, він дуже впливовий.

Але Мерсі не поглянула на лорда Менсфілда. Її спантеличило те, що дізналася про королівську коханку. Як таке могло бути, щоб правитель країни, очільник державної церкви, мав коханок, і цих жінок шанували, як порядних дружин? Бог свідок, мешканці Нью-Йорка не були святими, і все ж її квакерська душа була ображена цим офіційним визнанням суспільного пороку.

— Невже при дворі кожен має коханку? — запитала вона.

— Ну чому ж? Ось візьмим лорда Б'юта, найближчого королівського радника — побожний чоловік із бездоганною мораллю.

— Рада це чути. А хіба брак моралі не позбавляє людину права обіймати державні посади?

І тут премила місис Альбїон поглянула на Мерсі зі щирим подивом.

— Ну, — засміялася вона, — якби це було так, то не було б кому керувати країною.

На це Мерсі не сказала нічого.

Аж ось біля дверей зчинилася веремія. Оголосили ім'я, натовп став розступатися. Мерсі глянула — хто ж там такий?

Юнак мав років зо двадцять. Високий незграбний хлопець, із вирячкуватими очима та малою головою. Здавалося, ніби він чогось соромиться. Та коли люди почали йому вклонятися, Мерсі нарешті зрозуміла, хто це.

Принц Джордж був онуком короля. Його батько помер молодим, і він став спадкоємцем престолу.

Мерсі доводилося чути, що Джордж дуже цікавиться сільським господарством і має добрі наміри. Усмішки, якими супроводжувалися уклони й реверанси, показували, що він симпатичний людям. Ось яким був принц Уельський.

Спостерігаючи за спадкоємцем, коли той ходив залом, та відзначаючи його прості манери, Мерсі подумала: «Коли він стане королем, чи зробить щось, щоб покращити цей світ великосвітської аморальності й розбещеності?» І чомусь їй здалося, що ні.

За десять днів Альбіони повезли Мастерів на захід. Джеймс і юний Грей також поїхали. Подорож вдалася на славу, ще й Мерсі випала зручна нагода постерегти за сином і нащадком Альбіонів.

Грей мав чудову вдачу, і відчувалося, що Джеймсу до вподоби бути хлопцю старшим братом. Вони проминули Нью-Форест, звідки походив рід Альбіонів, побували в Сарумі та Стоунхенджі. Насолоджувалися прадавньою безлюддю лісу, милувалися неозорими угіддями навколо Сарума. Альбін чимало розповів їм про нові методи господарювання й техніку, завдяки яким Англія процвітала ще більше. Зі Стоунхенджу взяли курс на Бат і кілька незабутніх днів провели в модних римських термах.

Саме тут, у помпівій кімнаті, залі для відпочинку поруч із термами, одного ранку Альбін зустрів свого друга. Капітан Стентон Ріверс походив із поважної родини. Це був стрункий і гарно вихований чоловік трохи за тридцять. Його батько був лорд.

Утім, і титул, і маєток мав успадкувати старший брат, тож капітан мусив сам торувати свій шлях.

— Будь-який морський британський офіцер прагне війни, — розповідав він із приємною усмішкою, — адже тоді з'являється надія на бойові виплати. Нас хлібом не годуй — дай узяти когось на абордаж. Тож тут, у Баті, — додав він відверто, — завжди повно таких, як я, що сподіваються знайти собі дівчину з посагом чи багату вдовичку. Однак у мене зараз зовсім інші плани, — повідав капітан. — Оце ж думаю поплисти до Америки.

— І що ви там збираєтеся робити? — не без сарказму запитав Альбін.

— Артур, мій друг із Кароліни написав мені, що там є вдовичка, без нащадків, але ще цілком дітородного віку. Вона володіє двома чудовими плантаціями та хоче знову одружитися. І їй потрібен джентльмен із хорошої родини. Цей друг прислав мені її мініатюрний портрет і переконує, що розповів їй про всі мої вади, які зміг пригадати, проте це не відбило в неї бажання познайомитися зі мною.

— То ви збираєтеся їхати до Кароліни?

— Я вже дізнався про плантації все, що міг. Гадаю, з мене вийде добрий плантатор. Хочу зробити тур колоніями й відвідати Нью-Йорк. Тож Кароліна Кароліною, а якнайкраще з ними познайомитися не завадить.

Альбіонів погляд підказав Джону Мастеру, що господар хотів би, щоб він посприяв його другу. Цього натяку було цілком досить.

— Тоді я сподіваюся, ви зробите нам ласку й зупинитесь в Нью-Йорку в нас, — промовив він. — Буду радий вам прислужитися.

Із Бата поїхали на Оксфорд. Тут їхній шлях пролягав рівними платними дорогами. Як це було не схоже на розбиті путівці Нової Англії! Сімдесят миль між цими містами здолали за день! Оксфорд, із його відчуженими коледжами й сонними шпилями, зачарував Мерсі. А перш ніж рушити назад до Лондона, Альбіон показав Мастерам розташований неподалік Бленгеймський палац — заміську резиденцію Черчиллів.

І тут, так само як у Берлінгтон-хаусі, Мерсі пережила справжній шок. Ті заміські вілли, які вона знавала вдома, були просто гарні будинки. Мерсі не була готова до видовища, яке відкрилося тут перед нею. До того парку, який тягнувся скільки сягало око.

До величезного будинку з розпростореними мурованими крилами, розкинутими на пів милі. Подумати — чверть милі відділяло кухню від їдальні! Бібліотека, яку Мерсі уявляла острівцем супокою, була шістдесят ярдів завдовжки. Холодний бароковий дім гнітив своєю величчю. І поки Альбіон, гордо випнувши груди, водив їх залами, а чоловік і хлопці позирали на все з благоговінням, її розсудливий квакерський розум бачив у цій величі те, що було в ній закладене. Не багатійську пиху, навіть не можновладну чвань.

Послання Черчиллів було водночас простим і обурливим: «Ми — ніякі не смертні. Ми — боги. На коліна, простолюд!» Злочин Люцифера. Мерсі відчула, як у грудях завмирає серце.

— Підозрюю, — сказав їй Джон того дня ввечері, — що Америка для англійського лорда — це приблизно те саме, що провінційна Британія для римського патриція.

Мерсі не дуже втішила ця думка. Від того дня вона була готова до повернення в Америку, хоча чоловіку про це не казала.

У грудні Мастері зустрілися з Беном Франкліном. Той жив зовсім поряд зі Стрендом, на Крейвен-стріт. Облаштувався він скромно, але з комфортом, у приємному георгіанському будинку, зайнявши там найкращий поверх і повсякчас будучи під наглядом послужливої господині та двох найнятих слуг. Джон дуже хотів, щоб юний Джеймс побачив цього видатного чоловіка, і благав сина запам'ятовувати кожне слово, почуте від Франкліна.

Мерсі теж хвилювалася. Хоча вона й знала, що завдяки дослідям з електрикою та всіляким винаходам Бен Франклін став світовою знаменитістю, у Філадельфії вона знала його як автора «Альманаху бідного Річарда» й веселого супутника, який ходив на проповіді разом із нею. Круглолиций, в окулярах, схожий на добрягу-крамаря, з рідким каштановим волоссям до плечей, із блиском в очах.

Коли подружжя Мастерів із сином запросили в кабінет, назустріч їм підвівся той самий чоловік, якого вона знала. І все ж таки інший.

Містеру Бенджаміну Франкліну нещодавно виповнилося п'ятдесят. Він був одягнений у модний синій сурдут з великими золотими ґудзиками. На шії — білосніжна краватка, на голові — напудрена перука. Обличчя було дещо худішим, ніж чекала побачити Мерсі. Очі вже не блищали так, як за молодих літ. Погляд розумний і проникливий. Він міг би стати успішним адвокатом. А в його манерах відчувався ледь помітний натяк на брак часу, хоча він щиро радів, що зустрів співвітчизників-колоністів.

«Не забувай, Франклін спочатку нажив капітал, займаючись бізнесом, і тільки після того став громадським діячем, — казав напередодні Джон дружині. — І він нічого не робить за так. Британський уряд платить йому велику зарплатню як поштмейстеру колоній — попри те, що він за три тисячі миль від робочого місця. А пенсільванці платять йому другу зарплатню за те, що він представляє

їх тут, у Лондоні. — Джон усміхнувся. — Твій друг містер Франклін той ще лис».

Утім, містер Франклін був дуже люб'язний, згадав Мерсі, а молодого Джеймса всадовив біля себе. Вибачившись за брак гостинності, він пояснив, що мандрував шотландськими університетами, де мав зустрічі з Адамом Смітом та іншими високочоломи шотландцями.

— Шість тижнів ні з чим незрівнянної насолоди! — прокоментував це він. Коли ж повернувся додому, на нього чекала ціла купа невідкладних справ.

У розмові він був напрочуд привітний. Та незабаром з'ясувалося, що Мастери геть не знають лондонських видавців, письменників і науковців, чиє товариство так подобалося Франкліну. Джон уже перелякався, що цей великий чоловік ще занудьгує з ними, бува. Тож, щоб підтримати розмову, він зібрався з духом й запитав у Франкліна: які в нього зобов'язання перед народом Пенсільванії?

Можливо, пенсільванці щедро платили Франкліну за те, що він обстоював у Лондоні їхні інтереси, однак і завдання, які вони ставили, були не з простих.

Якщо Вільям Пенн ще в минулому столітті горів бажанням заснувати в Америці квакерську колонію, то його нащадків в Англії цікавило лише те, чи обкладуть податками їхні доходи від величезних володінь, які вони успадкували за океаном. Мешканці Пенсільванії втомилися від них самих і їхніх прав власності, вони хотіли собі хартії, як це було в інших колоніях^[42].

Але Пенни, як пояснив тепер Франклін, мали друзів при англійському дворі. І якщо зачепити передачу пенсільванських володінь, то можуть бути заперечені права власності в Меріленді та інших колоніях. А британський уряд не хотів розхитувати ситуацію. Бо це могло спричинити багато проблем.

— Ще одна прикрість, яку я не зміг передбачити, — розповідав Франклін, — полягає в тому, що багато урядових міністрів уявляють колоніальну адміністрацію як особливе відомство, де можна не зважати на думку колоніальних асамблей, якщо ця думка виходить за межі місцевих питань. Вони вважають, що правити колоніями треба або через власників на кшталт Пеннів, або прямим владарюванням короля та його ради.

Тут подав голос юний Джеймс:

— Сер, а чи не опиняться тоді колонії в такому самому становищі, як Англія за Карла I, коли королю було вільно правити як заманеться?

— Ти вчив історію, — усміхнувшись хлопцю, мовив Франклін. — Але, гадаю, дещо пропустив, бо лондонський парламент далі наглядає за монархом. — Він помовчав. — Правда й те, що дехто, навіть мої друзі в парламенті, побоюється, що одного дня американські колоністи захочуть відокремитися від своєї батьківщини, хоча я і запевняю їх, що ніколи не чув, щоб в Америці хтось висловлював такі погляди.

— Сподіваюся, що ні, — сказав Джон Мастер.

Але саме тепер неждано озвалася Мерсі.

— Було б добре, якби так вчинили! — Слова ці, мовлені із запалом, злетіли з вуст іще до того, як Мерсі усвідомила, що каже їх. Усі чоловіки перевели на неї здивовані погляди. — Надивилася вже я на наших англійських правителів, — додала тихіше, однак з тим самим запалом.

Бен Франклін був здивований, але замислився. Трохи помовчав, тоді вів далі:

— Ну, а я щодо цього протилежної думки. Взагалі-то, місис Мастер, я збираюся піти ще далі. Я вважаю, що в майбутньому Америка буде головною підвалиною Британської імперії. І скажу вам чому. В нас англійська мова, англійські закони. На відміну від французів, ми відмовили в правлінні королям-тиранам. І я маю велику надію, що молодий принц Уельський буде чудовим королем, коли настане його черга. Наш уряд геть не ідеальний, та загалом я вдячний Господу за британські свободи.

— Згодний з кожним словом, — обізвався Джон.

— Але візьміть до уваги от що, — продовжував Франклін. — Величезні території Америки лежать по той бік океану. А що таке Америка, як не західний форпост нашої волелюбної імперії? — Він обвів поглядом усіх присутніх. В очах спалахнув вогник завзяття. — Чи відомо вам, Мастере, що в Америці ми раніше одружуємось і народжуємо вдвічі більше здорових дітей, аніж тут, у Європі? Населення американських колоній подвоюється кожних двадцять років, а земель вистачить ще на кілька століть. Ринок збуту для британської продукції постійно зростатиме саме завдяки американським фермерським угіддям. Разом Британія та її колонії в

Америці можуть рости багато поколінь, не оглядаючись на інші нації. Я вірю, що це — наша доля.

Таким був рецепт Бена Франкліна. І жодних сумнівів не виникало в тому, що він пристрасно вірив у те, що казав.

— Який шляхетний задум, — сказав Джон.

— Власне, — тут Франклін хитро осміхнувся, — щоб покращити нашу англomовну імперію, бракує лише одного.

— І що ж це? — поцікавився Джон.

— Витіснити французів з Канади й отримати її під свою руку, — бадьоро відказав великий чоловік.

Щойно він це промовив, як до кімнати ввійшла служниця з тацею холодних закусок. Це було сигналом покінчити із серйозною частиною розмови.

Настрій у господаря поліпшився, він наполог, щоб гості перед відбуттям почаювали з ним.

Коли вже поверталися до себе, Мастер звернувся до Мерсі з легким докором:

— Я й не знав, що англійці викликають у тебе таку антипатію. Ти ж ніби задоволена поїздкою.

Мерсі пожалкувала про свої слова. Їй не хотілося засмучувати коханого чоловіка, який зі шкури пнувся, намагаючись їй догодити.

— Не знаю, що на мене найшло, — сказала вона. — Напевне, містер Франклін каже правду. Але знаєш, Джоне, мені часом важко прийняти англійський спосіб мислення, бо в душі я досі квакерка.

А для себе вирішила, що поки вони в Лондоні, вона робитиме все можливе, щоб її чоловік почувався щасливим.

Удовольнившись цією напівправдою, Джон Мастер запитав у Джеймса, що він думає.

— Я думаю, тату, що містер Франклін — видатна людина, — відповів той.

— Тобі подобається його погляд на призначення Америки?

— Ще й як!

— Мені теж.

Тут Джон Мастер подумав про любов сина до Лондона, про величні перспективи Британської імперії, обмальовані Франкліном, — і майбутнє одразу заграло яскравими барвами.

Того самого дня, коли вони вечеряли й усі мали піднесений настрій, Мерсі відзначила ще дещо.

— Ти не помітив, що сталося, — спитала вона в Джона, — коли служниця подавала чай?

— Та ніби ні, — відповів Джон.

— Коли вона проходила повз містера Франкліна, він поплескав її по заді — гадав, що ніхто цього не бачить.

— Старий чортяка!

— Знаєш, недарма кажуть, — усміхнулася Мерсі, — що він абсолютно невинуватий.

Після того випадку Мерсі тримала при собі неприязнь до британців, хоча невдоволення ними нікуди не поділось, а перед Різдвом ще й посилювалося. Схоже, їхня люб'язна пропозиція, зроблена в Баті капітану Ріверсу, була оцінена належним чином: у середині грудня Мастери отримали від лорда Рівердейла — батька Ріверса — запрошення на обід. Їх там чекали наступного тижня.

Жив Рівердейл не в палаці, а в солідному будинку біля Ганновер-сквер^[43]. Із холу заввишки у два поверхи Мастери парадними сходами піднялися у бельєтаж і опинились у величезному салоні, який тягнувся на весь поверх. Товариство було невелике. Його світлість, точний прототип сина, лишень старший і товщий, був удівцем. За господиню тут була його сестра. Капітан Ріверс запросив кількох друзів-військових. Мерсі посадовили праворуч від його світлості, і той багато говорив із нею, розсипався в подяках за люб'язне запрошення сина й цікаво розповідав про справи у столиці.

А розповісти було про що. Вранці надійшла звістка, що по той бік Атлантики британські війська у Квебеку розбили французів. І хоча відважний молодий британський генерал Вулф трагічно загинув, здавалося, що мрія Бена Франкліна от-от справдиться й французів викинуть з півночі. Коли Мерсі повідала лорду Рівердейлу про візит до Франкліна та про його погляди на долю імперії, той був у захваті й вблагав її повторити це для всієї компанії.

Але якщо старий аристократ був сама люб'язність, то полковник, що сидів праворуч від Мерсі, їй не надто сподобався. Він був

військовий, отже, вона спокійно сприйняла його гордість британською зброєю.

— Місис Мастер, гарно вимуштрувані червоні мундири можуть битися на рівних навіть із добірними французькими військами, — заявив він. — Гадаю, щойно ми це довели. Що ж до нижчих створінь...

— Нижчих створінь, полковнику? — перепитала Мерсі.

Той усміхнувся.

— Я, знаєте, служив у сорок п'ятому.

Сорок п'ятий. Не збігло й п'ятнадцяти років відтоді, як красень принц Чарлі висадився в Шотландії та спробував відбити старе королівство у ганноверських правителів, які сиділи в Лондоні. Була це божевільна, романтична витівка. І мала трагічні наслідки. Червоні мундири виступили проти абияк споряджених, непідготовлених шотландців і вщент розгромили їх.

— Люди без вишколу не можуть протистояти регулярній армії, місис Мастер, — спокійно вів далі полковник. — Це неможливо. Що ж до шотландських горян... — Він усміхнувся. — Щоб ви знали, вони мало чим відрізняються від дикунів.

Мерсі частенько бачила шотландців, які прибували до Філадельфії та Нью-Йорка. І вони зовсім не здавалися їй дикунами. Але полковник щиро вірив у те, що казав, а сперечатися з ним тут і зараз було б не дуже доречно.

Трохи по тому заговорили про ірландців.

— Корінні ірландці, — категорично заявив полковник, — ненабагато кращі за тварин.

Мерсі розуміла, що не слід тлумачити слова полковника буквально, та з погляду квакера такі думки були зарозумілими й непристойними. Втім вона зауважила, що ніхто з присутніх за столом йому не заперечив.

— Правити Ірландією треба суворо, — неголосно промовив лорд Рівердейл. — Я певен, що зі мною всі погодяться.

— Тільки сліпий не бачить, що вони не здатні дати собі раду, — зауважив полковник, — навіть ірландці-протестанти.

— Але ж вони мають ірландський парламент, хіба ні? — запитала Мерсі.

— Щира правда, місис Мастер, — усміхнувся лорд Рівердейл. — Але, якщо чесно, то ми зробили все для того, щоб ірландський парламент не мав і найменшої влади.

Більше Мерсі не казала нічого. Вона ввічливо всміхнулася, і вечір тривав далі в приємній обставі. А Мерсі зрозуміла, що побачила нутро імперії — і те нутро їй анітрохи не сподобалося.

Юний Джеймс Мастер не знав, що робити. Він любив батьків. Коли почався новий рік, він розмовляв із батьком, але не з матір'ю.

Відколи Джеймс прибув до Лондона, у ньому побільшало не тільки впевненості в собі, а й зросту. Він додав півтора дюйма, і куплена батьком нова куртка стала йому закоротка.

— Я так дивлюся, ти й мене переростеш, — підсміювався батько.

Джеймс просто закохався в Лондон, і в цьому не було нічого дивного. Все-таки столиця англomовного світу. Життя в місті вирувало, і як сказав великий Доктор Джонсон: «Хто втомився від Лондона, той втомився від життя».

У своєму наставнику Джеймс знайшов надійного провідника, а в молодому Ґреї Альбіоні — шанобливого меншого брата. Ровесники-англійці мали його за свого. Чого ще міг бажати хлопець у п'ятнадцять літ?

Лише одного. Вступити до Оксфорду. Він був ще надто молодий. Але під мудрим проводом наставника робив величезні успіхи в навчанні.

— Немає жодної причини, яка б завадила йому за кілька років перебраться до Оксфорда, — сказав наставник батькові.

І якщо чесно, то Джон Мастер був у захваті від подібної перспективи.

— Порівняно зі мною у твої літа ти досягнув далеко більшого, — щиро зізнався сину батько. Він з усмішкою згадував, як осоромився перед бостонськими родичами. Гарвард і Єль — прекрасно, але коли твій син навчається в Оксфорді... О, він утер би носа бостонським Мастерам!

Був ще один аргумент на користь Оксфорду. Джон знав людей у провінційній асамблеї та просто ньюйоркців, які приятелювали з

губернатором. І левова частка цієї публіки навчалася в Англії. Тож оксфордський диплом міг стати помічним активом для сім'ї.

Мастер обговорив це з Альбіоном, і лондонець із ним погодився.

— Якщо Джеймс вступить до Оксфорду, — сказав Альбіон, — то на канікулах він зможе жити в нас у Лондоні. Для нас він уже як рідний.

Проте була одна проблема.

На самий Новий рік Мерсі здивувала чоловіка звісткою:

— Джоне, я вагітна.

Після стількох років це була повна несподіванка, та, схоже, сумніватися в цьому не доводилось. А до звістки додалося ще й прохання:

— Джоне, я хочу повернутися до Нью-Йорка. Хочу, щоб дитина народилася вдома, а не в Англії.

Джон зачекав ще день і лише тоді порушив тему Джеймса й Оксфорду. Він припускав, що Мерсі не сподобається ця ідея, але щоб аж так...

— Джоне, хай краще йде до Гарварду, не кидай його тут! Тільки не це, благаю! — Коли ж він перелічив їй усі переваги, жінка засмутилася ще більше. — Я не переживу, якщо покину сина в цьому триклятому місці.

Коли Джон розповів сину про материнські почуття, той не зронив ані слова. Але вигляд у нього був такий нещасний, що Джон попросив ще кілька днів почекати, поки він щось вигадась.

Ще кілька днів Джон Мастер дуже ретельно обмірковував ситуацію. Він розумів почуття Мерсі. Від думки, що син роками залишатиметься за три тисячі миль від них, йому було так само боляче, як і їй. А може, ще більше, адже в Лондоні вони зблизились як ніколи. З іншого боку, Джеймс явно гострив зуби на Оксфорд, і Мастер не мав жодних сумнівів у тому, що син від цього тільки віграє.

Однак здоров'ям матері не знехтуєш. Вагітність і сама по собі штука небезпечна, а поважний вік жінки робить її ще небезпечнішою. Джон Мастер це розумів. Тож чи варто йому з Джеймсом зараз бентежити Мерсі? Ану як щось, крий боже, піде не так? В уяві виникло видіння: Мерсі на смертному ложі кличе сина, але той — за три тисячі миль від неї. Або ось Мерсі з докором дивиться на нього. Чи горопашного юного Джеймса догризають докори сумління.

Він ще раз у розмові з Мерсі обережно повернувся до цієї теми. Мерсі стояла на своєму, як і перше. І Джон вирішив: вихід тільки один.

— Ти повернешся з нами до Америки, — сказав він Джеймсу. — І кілька місяців пробудеш там. А тоді, якщо не передумаєш, ми повернемося до розмови про Оксфорд. Нічого тобі не обіцяю, але розмова буде. А поки що, хлопчику мій, доведеться тобі бути чемним, частіше усміхатися й не засмучувати маму. А якщо почнеш скиглити й допікати їй, — додав він загрозово, — то я закрию цю тему назавжди.

Джон не став казати сину, що твердо намірився відправити його назад до Англії менш ніж за рік.

І Джеймс чи про щось здогадувався, чи просто дослухався до батькових слів, але, на превелику радість Джона Мастера, всю решту зими був такий добрий і завбачливий, що батько не міг натішитися сином. Вони й далі раювали в неперевершеному Лондоні. А навесні, першого ж погожого дня, сердечно попрощалися з Альбіонами, сіли на корабель і взяли курс додому — на Нью-Йорк.

Ебігейл

• 1765 •

Багато держав плекали імперські мрії. Але ближче до 1760-х років жодна людина при здоровому глузді не сумнівалася, що ця слава судилася Британії. Незабаром по тому, як Мастери повернулися до Нью-Йорка, берегів Америки досягнула звістка, що старий король помер, а трон посів поміркований і добродішній молодий принц Уельський. Розпочалася доба Георга III. І кожен рік винагороджував його імперію новою благодаттю.

Британська армія в Америці вибила з Канади суперників-французів. За Паризьким мирним договором 1763 року ті відмовлялися від усіх претензій на безкраї внутрішні райони континенту. Французам залишили тільки скромне місто Новий Орлеан у болотах річки Міссісіпі. А їхні союзники-католики іспанці були змушені відмовитися від величезних володінь у Флориді.

Усе східне узбережжя Америки тепер належало Великій Британії. Авжеж, якщо знехтувати присутністю індіанців. Не так давно, коли вождь племені оттава Понтіак зчинив повстання, яке до смерті налякало колоністів Массачусетсу, британська армія за сприяння місцевих стрільців доволі швидко розгромила індіанців, тим самим нагадавши колоністам, яка необхідна їм далека батьківщина. А зрештою, якщо не згадувати вимушену безжальність, британці щиро вірили, що їхня політика шляхетна й мудра. Нехай індіанці бояться англійської влади, але чіпати їх не варто. На сході дотепер не бракувало порожніх земель. Відтак одне-два покоління могли утриматися від будь-якого просування на захід, на внутрішні території. Тож плекайте неозорий сад східного узбережжя й вкушайте плоди його.

Із цим не став би сперечатися й сам Бен Франклін. Він був невтомним у відстоюванні різних інтересів, і за це завжди завбачливий британський уряд нагородив його значною часткою у великому починанні. Його син, Вільям Франклін, юрист за освітою, але без найменшого управлінського досвіду, був призначений губернатором колонії Нью-Джерсі. Що ж до інших куточків своїх збільшених

володінь і суперництва з Францією, то Британія тепер контролювала фантастичні багатства Індії та багатий цукровий острів Ямайка. Її військовий флот владарював у всіх океанах. Британія володіла морями. Ось яка була просвічена, щаслива імперія молодого добродішного британського короля.

Проте щасливими були не всі.

На думку Чарлі Вайта, справи йшли препогано — і не було на те ради. Він плівся Бродвеем, а з Гудзону дув пронизливий північний вітер, неначе лезом розтинаючи січневі сутінки. Вулицю вкрила тоненька кірка підмерзлого снігу. І на душі в Чарлі було гірко, хоч вий.

Настала Дванадцята ніч^[44]. Чарлі хотів потішити дружину подарунком, але він нічого не мав.

Ну, тобто майже нічого. Мав пару рукавичок, знайдених за недорогого на ринку. От із цим пощастило йому. Та й по всьому.

— Хотів купити тобі нову сукню, — сумно сказав дружині Чарлі, але вистачило тільки на це, бо ще ж на їжу треба щось лишити.

— Все добре, Чарлі, — сказала дружина. — Головне — ти хотів це зробити.

Те саме було з більшістю їхніх сусідів. Так стало відтоді, як трикляті британські армійці покинули їх.

Війна закінчилась. І це обернулося бідною. Не стало червоних мундирів, яким була потрібна їжа. Не стало офіцерів, які потребували будинків, меблів і слуг. Військові кораблі заходили до порту, але ненадовго, після чого не ставало і їх. Усюди панував занепад. Стало сутужно з грошми. Лондонські торговці переправляли надлишки товарів через океан в Америку, розпродавали їх задешево в Нью-Йорку, чим позбавляли заробітку чесних ремісників. Натомість фермери на ринку, втративши клієнтів, накручували ціни, надолужуючи втрачене.

— Англійці використовують Америку для боротьби з французами, — сказав Чарлі родині, — а коли справу зроблено, їм стає не до нас.

Не потерпали від закінчення війни лише багатії. Ці люди жили геть в іншому світі. Театр завжди був повний. Відкривалися парки з

лондонськими назвами на кшталт Ранели. Люди називали такі місця «Лондоном у Нью-Йорку». У Джона Мастера та інших багатців усе було просто чудово.

Відколи Мастер повернувся з Лондона, Чарлі всіляко уникав його. Для нього не було секретом, що Джеймса відрядили до Оксфорду, адже він досі з гіркотою стежив за кожним кроком їхньої родини. Та якби колишній чванькуватий друг прийшов зараз до нього, Чарлі просто плюнув би йому в пику.

Справи у Вайтів так погіршали, що дружина Чарлі почала вчащати до церкви. Звичайно, не до англіканської. Туди нехай набрід із храму Трійці швендяє, вирішив собі Чарлі. Дружина ж надавала перевагу пуританам. Часом і Чарлі, щоб їй догодити, ходив з нею на проповідь або на службу. Хоч сам ні у що не вірив.

— Щось мати захопилася релігією, сину, — якось сказав він Сему. — Думаю, що до цього її підштовхнули злидні.

Але де зараз чорти носять молодого Сема? Власне, тому він і блукав Бродвеем у крижаних сутінках. Шукав дорогезного сина. Той ще за дня кудись запропав. Що ж він робить, чорти б його взяли!

Чарлі приблизно уявляв собі, чим може займатися Сем. Хлопцю було сімнадцять, і батько, не без гордості, зауважував, що той має успіх серед дівчат. Ось і минулого тижня він бачив його із симпатичною молоденькою офіціанткою. Мабуть, повіявся з нею кудись молодий бешкетник.

Але ж це Дванадцята ніч, і вся сім'я мала зібратися разом. Сему варто було б пам'ятати про це. Нехай-но Чарлі лише його знайде, то вже скаже все, що думає про нього.

Минула година. Чарлі вже обійшов усі таверни на Вест-Сайді, але ніхто не бачив його сина. Роздратований, він повернув назад, додому. Всі решта були там і чекали на вечерю. Тож сіли до столу без Сема. І дружина сказала, що вона нітрохи не засмучена, головне, щоб із сином усе було добре. І звісно ж, брехала.

Тож після трапези Чарлі знову подався на пошуки. Дружина казала, що в цьому немає жодного сенсу, та він і сам це розумів. Просто не міг сидіти склавши руки. Уже стояла темна ніч, яку рвав кусючий вітер. Між пошматованими хмарами можна було розгледіти слабке, холодне мерехтіння поодиноких зір. Людей на вулицях майже не було.

Він пройшовся Бродвеєм, заскочив до кількох таверн — усе марно. Проминув церкву Трійці та рушив далі на південь. Тут починалися місця, які зараз Чарлі ненавидів.

У ті дні ці місця називали Палацовий квартал. Старий форт став Форт-Джорджем. Перед ним пишався невеличкий парк Боулінг-Грін, акуратно огорожений фешенебельний анклав із вуличними ліхтарями на кожному розі, щоб відлякувати волоцюг. Тут стояв і будинок губернатора. І навіть тутешні таверни називалися по-королівському.

У темряві довкола вимальовувалися багаті будинки. Людей, що в них мешкали — Лівінгстонів, Баярдів, ван Кортландів, де Лансі, Моррісів, — геть не бентежило, квітує чи занепадає їхнє місто. Успадкована впевненість у майбутньому робила їх неприступними. Чарлі повернув на схід, на Бівер-стріт. Наприкінці вулиці він опинився перед загорожею та гарними залізними воротами, увінчаними ліхтарями. Вони охороняли широку бруковану доріжку й сходи, що вели до великого дому, зведеного в класичному стилі. Віконниці були відчинені, і з високих вікон на подвір'я струменіло тепле світло.

Будинок Джона Мастера. Він збудував його невдовзі після повернення з Лондона.

Чарлі пішов далі, через південний край Мангеттену, і опинився на Іст-Ривер. Довга шереха доків і складів стояла безгучно, а на воді лежали тіні від численних суден. Чарлі трохи пройшов уздовж причалів, тоді повернув на Квін-стріт. Вікна там ще світилися, в тавернах гуляв люд.

Пройшовши пів сотні ярдів, Чарлі натрапив на чоловіка, що лежав на землі. Негр, загорнувшись у ковдру, тулився під складською стіною. Він звів очі на Чарлі та, без особливої надії, простягнув руку.

— Бос?

Чарлі поглянув на бездомного. Ось вам іще одна прикмета часу. В усьому місті дрібні господарі через брак коштів відпускали рабів. Дати волю — дешевше, ніж прогодувати. І вони були скрізь, вільні негри, яким не залишалося нічого іншого, як старцювати. Або пухнути з голоду. Чарлі подав волоцюзі пенні. Одразу за пристанню Схеммергорн стояла велика таверна. Він зайшов туди.

Там було людно, переважно моряки. За одним столиком Чарлі побачив знайомого візника. Великий чолов'яга з рудою головою. Чарлі його недолюбляв. Якби він хоч згадав його ім'я, то міг би з ним

заговорити, хоча бажанням не горів. А візник уже підвівся з-за столу й рушив до нього. Ну що ж, для грубоців нема причин. І Чарлі кивнув йому.

А наступної миті той чолов'яга несподівано взяв його за плече. Білл! Його звуть Білл!

— Шкода, що з твоїм хлопцем таке сталося, Чарлі, — сказав рудий.

— Моїм хлопцем? Це ти про Сема? — Чарлі відчув, як полотніє на виду. — А з ним щось сталося?

— А ти не знаєш? — Білл розгубився. — Ні, Чарлі, не хвилюйся, він живий, — поспішив він запевнити батька. — Нічого такого. Сьогодні рекрутери загребли його на флот — його й ще з десятків інших хлопців.

— Рекрутери?

— Вони наскочили й вшилися так швидко, що ти не повірив би, якби побачив. Корабель уже відчалив. Зараз твій Сем — матрос Його Величності, служить у Королівському флоті.

Чарлі відчув, як сильна рука підхопила його, бо інакше він упав би, не встигнувши зрозуміти, що падає.

— Присядь сюди, Чарлі. Дайте йому рому!

Чарлі відчув, як рідина вогнем пройшлася по горлянці й зігріла шлунок. Він не знав, що казати, а рудий здоровило сів поряд із ним.

І тут Чарлі Вайта прорвало. Він став клясти британський флот, який украв у нього сина, британський уряд, що довів до злиднів його місто. Кляв губернатора й набрид із церкви Трійці, і Джона Мастера з його багатим будинком, і його сина-оксфордця. Він проклинав усіх і кожного, бажаючи, щоб вони горіли в пеклі.

За кілька тижнів, дощового весняного дня, Гудзон заглянув у кімнатку, де була бібліотека, і побачив за столом господаря — Джона Мастера. Той саме дописував щось, але його увагу відвернула п'ятирічна дочка, яка вместилася в нього на колінах. Господині вдома не було.

— Ну тату, ну коли ми вже підемо? — доправлялася дівчинка.

— Вже скоро, Еббі, — відповідав їй батько.

Гудзон ступив крок уперед і тихо взяв дитину з батькових колін.

— Я нагляну за малою, поки ви будете тут, — сказав він лагідно, і Мастер вдячно йому всміхнувся. Дитина обійняла його за шию, і Гудзон поніс дівчинку на кухню. — Зараз ми пошукаємо вам печиво, міс Еббі.

Ебігейл була не проти. Вона дружила з Гудзоном чи не від самого народження. Можна сказати, він приймав пологи в її матері.

Гудзон уже чверть століття служив цій родині — від того дня, коли Джон Мастер врятував його. Він сам вирішив залишитися тут. А після того вечора, коли вони вперше зустрілися, Мастер жодного разу не заперечував слів Гудзона про те, що він вільний. Джон узяв його на роботу за розумну платню, з умовою, що той піде від нього, коли сам захоче. П'ять разів Гудзон за власним бажанням ходив у море на одному з Мастерових кораблів, та з роками жага мандрів послабшала. У домі ж він спочатку був різноробом, а із часом йому стали доручати інші справи. Тепер він відав усім господарством. І Мастер, вирушаючи до Лондона з родиною, без найменших вагань довірив дім його опіці.

Гудзон п'ятнадцять років тому одружився. Його дружиною стала рабиня, що служила в домі Мастерів. Звали її Клеопатра — до того дня, коли Мерсі, вважаючи це ім'я недоречним, примусила змінити його на Рут. У них із Гудзоном народилася дочка, тоді син. Коли Гудзон назвав сина Соломоном, а Мерсі спитала, чому він обрав це біблійне ім'я, той сказав: тому, що цар Соломон був мудрий. А потім обернувся до дружини й тихенько додав:

— А ще старий цар Соломон був багатий.

Оскільки дружина була рабиня, то їхні діти теж були рабами. Але господар запропонував без зайвих еківоків:

— Гудзоне, ти можеш викупити їх за розумну ціну зараз, або вони будуть моїми, аж поки їм виповниться двадцять п'ять років. Тоді я відпущу на волю їх і їхню матір.

Оскільки діти були ситі та одягнені, а господар подбав, щоб Соломон навчився читати, писати й рахувати, це була непогана угода.

— Не таке вже велике щастя — бути вільним чорношкірим у Нью-Йорку, — нагадав Гудзон дружині. — Принаймні в наші дні.

У місті ще залишалися чорні вільновідпущеники. Проте останні пів століття видалися геть поганими для негрів. Ніхто вже й не згадував старих часів голландського панування, коли білі фермери та

їхні чорні раби пліч-о-пліч працювали в полі. Оскільки виробництво й торгівля цукром росли в Англії як з води, то й число рабів, якими торгували на ринках, весь час більшало. Відтоді, коли Гудзонів дід був ще хлопчиськом, Вест-Індія ввібрала в себе майже мільйон рабів, і вся торгівля африканськими рабами була тепер в руках англійців. За такої кількості невільників на ринку ціна окремо взятого раба помітно впала. Тепер більшість міських торговців і ремісників могла дозволити собі дійти по Волл-стріт на невільницький ринок біля річки й прикупити кількох рабів для господарства. Фермери з округу Кінгс прибували Бруклінським поромом купувати невільників для польових робіт. У Нью-Йорку та його околицях частка рабів серед населення була більшою, аніж будь-де північніше Вірджинії.

Якщо ж уся та чорношкіра публіка — живий товар (а більшість люду вже не заперечувала того факту), це означало, що сам Бог створив їх нижчими істотами. А яка може бути воля для таких! Це ж ясно як день. Крім того, люди не забули заворушень, згадати хоча б підпали 1741 року. Чорні становили загрозу.

Тож якщо люди вважали його власністю Джона Мастера, Гудзона це нітрохи не бентежило.

— Так мене хоч ніхто не чіпає, — пояснював він.

Усе, що залишалося Гудзону, — це вважати, що йому пощастило, та чекати настання кращих часів.

Поки Джон і Мерсі були в Англії, він спокійно керував господарством під наглядом старого Дірка Мастера. Гудзон і Джонів батько завжди знаходили спільну мову, і Дірк навіть послав до Лондона листа, де на всі лади вихваляв його. Якби ж Гудзон писав відгук про Дірка Мастера, той був би не таким схвальним. А все через юну міс Сьюзен.

Сьюзен Мастер не просто стала молодого вродливою жінкою, а й відзначалася врівноваженістю та практичністю й добре знала, чого хоче в житті. Як зауважив її дід Гудзону:

— Ну хоч за неї можна не турбуватися.

Гудзон же в цьому трохи сумнівався. Річ у тім, що до Сьюзен став підбивати клинці молодий містер Медоуз, і тільки сліпий не побачив би, що їй дуже лестять його залицяння. Хлопець був гарний, з вольовим обличчям — як намальований, а до всього ще й спадкоємець

однієї з найкращих ферм в окрузі Датчесс. Словом, попри всю свою молодість, дівчина вирішила, що їй потрібен саме він.

Тільки б не наламали дров ще до одруження! А наламати могли. Не раз траплялося, що молоденька парочка подовгу залишалася в домі сама.

— Скажи ж нарешті Сьюзен, щоб була обачною! — благав Гудзон свою дружину. Він і сам набрався духу та м'яко натякнув старому Дірку, що молодь надто часто залишається сама, без нагляду. — Якщо вона вскочить у халепу, — якось сказав Гудзон дружині, — а молодий містер Медоуз раптом передумає...

— Я гадаю, що Мастері примусять хлопця одружитися, — заспокоїла його Рут.

— Воно, може, й так, — погодився чоловік, — але це не дуже добре.

І знову спробував достукатися до старого.

Проте Дірк Мастер і не думав чимось перейматися. Він упивався життям у Нью-Йорку. Бізнесові клопоти були необтяжливими. І він, здавалося, не хотів, щоби будь-що порушувало його душевний супокій. Сьюзен така весела й розважлива, і чого цей Гудзон так хвилюється? Однак той хвилювався, і коли одного літнього ранку до будинку влетів Соломон та сповістив, що господарі нарешті повернулися й що Гудзона от зараз ждуть на пристані, йому аж наче камінь з душі скотився.

Відчуття спокою вмить змінилося панікою. Прибувши на причал, Гудзон побачив, що Мерсі от-от розродиться. На пару з Мастером вони всадили її в екіпаж, Соломона послали по лікаря й викликали повитуху. А вдома, вже несучи Мерсі до горішньої спальні, чоловіки молилися, аби тільки вона не родила до того, як опиниться в кімнаті.

Що за день тоді видався! А зате яку радість приніс! Бо ще не збігло й двох годин, як на світ з'явилася крихітка Ебігейл.

Гудзон любив малу. Її всі любили. Дівчинка мала густі каштанові кучері та карі очі. Вона була повненькою. Немовлям майже не плакала, а коли піросла, то любила всіх, кого знала.

— Добрішої дитини я в житті не бачив, — казав Гудзон своїй дружині. Його обличчя розпливалося в усмішці, коли дивився на малу, він грався з нею за найменшої нагоди, ніби вона була його дочкою.

А ще присутність Ебігейл полегшувала матері розлуку з іншими дітьми. Сьюзен того ж року вийшла заміж. А Джеймсу наступного літа дозволили повернутися до Англії, де він далі готувався до вступу в Оксфорд.

— А Ебігейл з нами, — усміхаючись, казав Мастер Гудзону, — і з нею всі ми залишаємося молодими.

Ось уже майже пів години Гудзон з дівчинкою грався на кухні, поки Джон Мастер у бібліотеці займався паперами.

Джон Мастер кинув погляд на листи, які лежали перед ним, і зітхнув. Він не шкодував, що дозволив Джеймсу повернутися до Англії, хоча тужив за ним і був би тільки радий, якби син опинився вдома.

Перший лист був від капітана Ріверса. Познайомившись у Лондоні, вони дотепер підтримували стосунки. Ріверс, як і обіцяв, побував у Нью-Йорку, і вони провели цілий тиждень, розважаючи одне одного. Потім той вирушив до Кароліни й одружився з багатою вдовою. Тепер у них уже піростало двоє дітей. Судячи з відгуків, капітан чудово управлявся зі своїми плантаціями, і Мастер знав, що його справи з Альбіоном ідуть пречудово.

Та чимало сусідів, зі слів самого Ріверса, нарікали на своїх англійських кредиторів. З року в рік вони розкошували, беручи всі товари в кредит, який охоче надавали лондонські торговці. «Тепер настали важкі часи, — писав капітан, — їм нема чим платити». Самому ж Ріверсу вистачало клепки жити так, як дозволяли власні кошти.

Ще Ріверс описав поїздку до Вірджинії. Він зупинявся в Джорджа Вашингтона, відставного британського офіцера, що мав там чималі угіддя. Вашингтон теж мав претензії до батьківщини, але дещо інші. «Він не в в захваті від обмежень, які уряд накладає на торгівлю, особливо залізом, на якій зробила добрі статки його дружина», — писав Ріверс. Ще більше відставника непокоїли західні кордони. Відслуживши в армії, Вашингтон отримав як винагороду землі на індіанських територіях. І ось лондонське міністерство, бажаючи зберегти мир з індіанцями, заявляє йому, що тепер він не владний над

своїми ж угіддями й не має права виганяти з них індіанців. «Я бачив багатьох вірджинців у такому самому становищі, — писав Ріверс. — Люди сподівалися, що забагатіють на цих землях, і тепер вони обурюються, хоча Вашингтон і закликає їх угамуватися».

Загалом Мастер поділяв позицію офіційного Лондона. Вільних земель не бракувало й на сході. Щороку зі Старого Світу прибували тисячі родин — англійців, шотландців, ірландців — у пошуках дешевої землі. І вони її знаходили. Вашингтону та його друзям треба було змиритися.

А ось другий лист його занепокоїв. Лист був від Альбіона.

Починався він досить бадьоро. Джеймс був цілком щасливий в Оксфорді. Він став високий і вродливий, а в очах юного Грея Альбіона і взагалі герой. У Лондоні такий собі Вілкс строчив статті проти уряду, через що опинився за ґратами. Але все місто вийшло на протест, і тепер Вілкс — національний герой. Мастеру згадався суд над Зенгером, давній, коли Джон був молодим гультьєм, і він порадив за порядних англійців, які стали на захист свободи слова. Хоча, як розібратися, дивного тут не було нічого.

А потім Альбіон перейшов до головного в листі.

Фінанси Британії переживали не найкращі часи. Роки війни залишили їй величезну імперію та колосальні борги. З кредитами було сутужно. Уряд кидався підвищувати всі податки, які тільки міг, проте англійці й так були обкладені поборами більше за будь-яку націю в Європі. Нещодавнє намагання ввести податок на сидр у Західній Англії спричинило заворушення. Мало того, отримавши обіцянку знизити деякі земельні податки, які збільшили на час війни, парламентарі криком кричали, що побори треба знижувати, а не підвищувати.

Найдорожчою для Британії була Америка. Повстання Понтіака засвідчило, що колонії дотепер потребують дорогих гарнізонів, які б їх захищали, але хто платитиме за це?

«Тому навряд чи варто дивуватися, — писав Альбіон, — що міністерство змушене звернутися до американських колоній, які до нинішнього дня майже нічого не платили, щоб ті сплачували частину оборонних витрат. Нове мито на цукор, введене торік, покриває лише восьму частину всіх витрат».

Мастер похитав головою. Ухвалений торік закон про цукор був зібранням непродуманих приписів. І він неабияк розлютив ньюйорківців. Ну, влада завжди стягувала мито за торгівлю — звична річ! — тож Мастер вирішив, що люди трохи погаласують і заспокояться.

«Тому було запропоновано, — вів далі Альбїон, — гербовий збір, що його, як відомо, ми платимо тут, запровадити також і в колоніях».

Але в Акті про гербовий збір не було положень про торгове мито. У ньому йшлося про податок. Який був доволі простим. В Англії за кожен юридичний документ, за кожен комерційний контракт і за всі друковані матеріали уряд стягував податок. Там не йшлося про бозна-які суми. І все ж таки це був податок.

Якщо й було правило, зрозуміле кожному порядному англійцю, то це правило, що король не має права обкладати підданців податком без їхньої згоди. А колоністів ніхто навіть не запитав.

— А ще не дуже мудро з боку королівських міністрів, — сказав Джон дружині, — обрати саме той податок, який ніби навмисне створений, щоб розлютити торговців, юристів і видавців — не останніх людей у колоніях.

Коли звістка про гербовий збір докотилася до Америки, скарги та різні петиції річкою ринули до Лондона. Мер Нью-Йорка Крюгер оголосив, що міській раді стало задорого постачати дрова для казарм, де квартирували англійські солдати.

— Ми їх заморозимо! — весело повідомив він Мастеру. — Ось тоді вони схаменуться.

Колоністи з поміркованими поглядами зразка Джона Мастера погоджувалися, що гроші збирати потрібно.

— Але як робити це, нехай вирішують наші законні представники, асамблеї є в кожній колонії, — переконували вони.

Бен Франклін схилився до думки, що колоніям треба зібрати конгрес і виробити спільне рішення. Тоді уряд у Лондоні заявив, що це питання розглядатиметься впродовж року. Цим, вважав Мастер, усе й закінчилося. Вважав, поки не дочитав листа від Альбїона.

«Мене занепокоїв ваш останній лист, де йшлося про консультації між колоніями та міністерством. Бо

розібратися із цією справою король доручив прем'єр-міністру Гренвілля. І хоча Гренвіль людина чесна та прискіплива, він нетерплячий, а подеколи й впертий. Отож мушу попередити вас, що маю достеменну інформацію про те, що Гренвіль і не думає чекати від колоній жодних пропозицій. І ще до Великодня Акт про гербовий збір стане законом.»

А це, похмуро подумав Джон Мастер, все одно, що пустити kota в голубник. Проте, ще раз перечитавши лист і обміркувавши його наслідки, він вирішив, що більше зараз нічого робити, як вести доньку на прогулянку, бо він обіцяв. Можна гуляти й думати, як бути далі.

Знайшовши дівчинку на кухні з Гудзоном, він загадав їй одягатися. Коли миле дитя запитало, чи можна Гудзону піти разом з ними, Джон усміхнувся й відповів:

— Звичайно, Еббі! Прогулянка піде йому на користь.

Гудзон був радий прогулятися. Дув вологий вітер, але поки дійшли до Бродвею, розпогодилося. Він думав, що вони підуть до Боулінг-Грін, де Ебігейл було де гратися. Проте сьогодні дівчинка сказала, що їй хочеться пройтися. Гудзон ішов, відстаючи від них на кілька кроків. Йому приємно було бачити, як ставний, гарний чоловік веде за руку донечку, і відзначати усмішки людей, що з ними віталися. На Ебігейл був сірий плащик і подарований їй гостроверхий капелюшок у голландському стилі, яким вона дуже пишалася. Мастер був у брунатній домотканій куртці, звичайно, гарно скроєній, але простій.

Тепер Джон Мастер одягався просто, але Гудзон уже знав, що це зумисна простота. Кілька місяців тому до Нью-Йорка докотилися чутки про макароні^[45]. Вони пройшлися ходою лондонським Вест-Ендом, їхні екстравагантні капелюхи з плюмажами та прикрашені самоцвітами шпаги спричинили в Англії справжнісінький скандал.

— Кожне судно, що прибуває до Нью-Йорка з Лондона, привозить якусь нову моду, — пояснював Джон друзям, — тож стриманість не

завадить. — Кричуща екстравагантність в одязі могла б тільки роздратувати більшість мешканців Нью-Йорка, які переживали геть не найкращі часи. — Не дозволяйте вашим домашнім одягатись, як ті макароні, — закликав Джон Мастер. — Зараз це недоречно.

Джон Мастер був серед підприємців, які сприяли тому, щоб у Нью-Йорку почали виробляти власні тканини й білизну. І от останні кілька місяців, виряджаючись межи люди, він спеціально одягав не модні сукна та яскраві шовкові жилети, які колись так любляв, а добротну домоткану одіж, пошиту в Америці.

Дійшли до церкви Трійці, Джон уже збирався повертати назад, але малеча Ебігейл заявила, що хоче йти далі. «Доведеться додому мені її нести», — усміхнувшись, подумав Гудзон. Прямуючи в бік Вигону, вони вступили до бідняцького кварталу. Слуга не був у захваті від цього. І про всяк випадок він став триматися ближче до Джона та дівчинки. Попереду маячила Монтейнова таверна.

Перед таверною зібрався цілий натовп. Моряки, різнороби та дрібні ремісники випивали перед входом просто неба. Побачивши це збіговисько, Ебігейл невпевнено глянула на Гудзона. Той усміхнувся.

— Не бійся, сонечко, вони нічого нам не зроблять, — заспокоїв він дівчинку.

— Молодим я нерідко бував у таких місцях, — весело зауважив Мастер. Порівнявшись із входом, він побачив знайоме обличчя й вигукнув: — Та це ж Чарлі Вайт! — І, взявши Еббі за руку, сказав: — Ходімо, Еббі, познайомишся з моїм давнім другом. — Він підійшов до Чарлі та гукнув: — Гей, Чарлі!

Гудзон, якого від Мастера відділяло два десятки футів, спостерігав, що буде далі.

Чарлі Вайт обернувся й вступився в Мастера.

— Чарлі. Ти ще не забув мене?

Той далі витріщався.

— Чарлі, це моя дівчинка, Ебігейл. Еббі, привітайся з моїм другом містером Вайтом.

Чарлі обвів малу байдужим поглядом. А потім смачно плюнув Мастеру під ноги. Гудзон бачив, як той почервонів. Чарлі тим часом обернувся до натовпу перед таверною і вигукнув:

— А це містер Мастер! Губернаторів сусід. Син його в Англії. В Оксфордському університеті. Як вам таке?

Чоловіки недобре зиркнули на Мастера. Хтось грубо лайнувся. Гудзон напружився.

— Що сталося, Чарлі? — вигукнув Мастер.

Та Чарлі Вайт удав, що не розчув запитання. А потім, несподівано наблизив упритул до Мастера спотворене ненавистю обличчя.

— Я не друг тобі, чуєш, двоєдушний англійцю? Ану геть звідси! — Зиркнув на Ебігейл у високому капелюшку. — І забери свою малу відьму!

Ебігейл дивилася на них обох, широко розплющивши очі. Тоді не витримала й заплакала. Гудзон рвонувся вперед.

Та Мастер тільки з відразою повів плечима й відвернувся. А за мить вони вже швидко рухалися Бродвеєм. Гудзон узяв Еббі на руки, і та міцно притиснулася до нього, обійнявши за шию. Мастер зі скам'янілим обличчям мовчав.

— Хто був отой злий дядько? — запитала пошепки Еббі.

— Не думай про нього, — лагідно відказав Гудзон. — Він трохи сам не свій.

Після такого приниження Джон Мастер кілька днів ходив мов чорна хмара. Якби не купа друзяк Чарлі, які могли б заступитися за пияка, і не його донька, він, скоріш за все, ударив би Чарлі. Але сталося так, як сталося: дівчинка була налякана, а його, Джонова, гідність сильно постраждала.

А ще Джону було невтямки: з якого дива давній друг так визвірився на нього? Що стояло за гнівом Чарлі? Упродовж кількох наступних тижнів у нього виникало бажання заявитися до Чарлі та достеменно розібратися в усьому. І якби Джон так вчинив, то, може, й докопався б до правди. Але життєва мудрість — мовляв, якось воно минеться, — і ображена гідність утримали його від цього кроку.

Утім, одне було зрозуміло й так. Настрої в цьому місті далеко гірші, аніж досі здавалося Джону. Він бачив публіку в таверні, де зіткнувся із Чарлі, — їхні уїдливі погляди стали для нього неприємним одкровенням. Авжеж, для Джона не було секретом, що Чарлі та подібні до нього недолюблюють багатіїв, англікан і набрід церкви Трійці, а тим паче у важкі часи. Джон ще міг зрозуміти зневагу простої людини до

продажного королівського губернатора. Він і сам їх недолюбливав. Однак, коли Чарлі обізвав його англійцем, та ще й з такою ненавистю, його це просто ошелешило. Бо Джон і Чарлі, і себе, та й усіх решту таки вважав англійськими колоністами.

Джон завжди пишався знайомством з такими людьми, як Чарлі. Невже за ті роки, відколи він приплив із Лондона, Джон таки втратив свій зв'язок із вулицями міста? Мабуть, що втратив, вирішив Джон, і з цим потрібно щось робити. Тож впродовж наступних тижнів він більше говорив з людьми, які в нього працювали. Спілкувався на ринку з торговцями, заходив до таверн неподалік дому й прислухався до розмов. І незабаром Джон переконався, що похмурі настрої поширені більше, ніж йому здавалося. Кожен мав якийсь привід для невдоволення. В усіх бідах люди звинувачували владу. А влада сиділа в Лондоні.

Отож коли наприкінці весни прийшла звістка про те, що Акт про гербовий збір набув сили закону, Джон Мастер не на жарт стривожився.

Однак протести все-таки здивували його. У Вірджинії молодий юрист Патрік Генрі збурих тамтешню асамблею, обізвавши короля Георга тираном. Розлючений міський засідатель, якого Мастер перестрів на вулиці, сказав йому:

— Тепер ми, Джоне, розуміємо. Ці бестії в Лондоні хочуть зробити з нас рабів!

І схоже, біднота лютувала не менше. Мастеру таке здалося трохи дивним. Газети й часописи будуть обкладені податком, це щира правда, проте він розраховував, що основний тягар гербового збору нестимуть люди його класу, а не публіка на кшталт Чарлі. Однак скидалося на те, що податок був символом: Лондон обклав людей поборами, не питаючи їхньої згоди. Виявом того, що британський уряд вирішив, ніби може виробляти з колоніями все, що йому заманеться.

Закон мав запрацювати з листопада. З Англії ж тим часом вийшли кораблі з вантажем гербових паперів.

Ньюйорківці лютували, і, звісно, не тільки вони. Прийшла новина, що в Бостоні розлючена юрма спалила будинок торговця марками. Його колегам у Род-Айленді та Коннектикуті погрожували розправою. А нью-йоркський торговець марками вирішив не випробовувати долю й просто втік.

У ті часи Нью-Йорком правив виконувач обов'язків губернатора. Кадволладер Колден, старий шотландський лікар, мав ферму на Лонг-Айленді. Колись він вивчав жовту лихоманку, отримані ним результати допомогли провести перші санітарні заходи в місті, але тепер це не йшло йому в заслугу. Розлючені протестувальники зібралися перед його будинком. Колден мав сімдесят сім років, але й не думав здаватися. Він викликав з верхів'їв річки британські війська та посилив охорону Форт-Джорджу. Однак це не спинило протестів.

Якось Мастер побачив Чарлі на чолі розлюченого натовпу під фортом. У пам'яті сплигли гнівні слова колишнього друга, і він сказав Мерсі:

— Не випускай Еббі з дому. Бо може всяке статися.

Того самого дня він зібрав усіх на нараду. Крім Мерсі з Ебігейл, звісно, були Гудзон і Рут. Гудзонова дочка Ганна була тихою дівчиною, яка разом з матір'ю порядкувала в будинку. Зовсім іншу вдачу мав молодий Соломон — жвавий юнак, який любив, коли господар віддавав його внайми й лишав йому частину заробітку. Ще троє були найманими слугами.

Мастер спокійно й неголосно попросив усіх поводитися обережно, поки в місті тривожно, найближчі дні сидіти в будинку, від гріха подалі, і не виходити на вулицю без дозволу. Після цього лише Гудзон прийшов до нього, попросив дозволу сходити розвідати, що й до чого. Мастер погодився. Гудзон повернувся, коли вже сутеніло, і одразу застеріг господаря:

— Мені здається, босе, коли споночіє, треба замкнути всі вікна, а двері взяти на засуви.

Того вечора, спустившись у підвал, вони з Гудзоном оглянули знаряддя оборони. Мастер мав два дробовики, кремінну рушницю й три пістолети. Сухий порох, кулі — все було. Але тією зброєю давно вже не користувалися, тому добру годину ще все чистили й змащували. Втім Мастер сподівався, що до стрілянини не дійде.

Надія зажеврила після асамблеї у провінції Нью-Йорк. З'ясувалося, що в керівництві колонії ще не перевелися розумні люди, і Мастеру аж відлягло від серця, коли наприкінці літа один з учасників тієї асамблеї, завітавши до нього, сказав:

— Ми домовилися, що проведемо в Нью-Йорку конгрес усіх колоній.

Конгрес зібрався в жовтні. Двадцять сім осіб із дев'яти колоній розселилися в місті, вони засідали два тижні. Мастер щодня бачив їх на вулицях. Усі вони справляли враження людей притомних. Після завершення роботи вони сформулювали вердикт, максимально коректний, проте недвозначний. У петиціях до парламенту й до самого короля було написано: «Закон про гербовий збір порушує британську конституцію».

Джон Мастер сподівався, що хоч це розрядить ситуацію, однак його сподівання не справилися. Чимало торговців залишилося невдоволеними, а Чарлі Вайт і такі, як він, продовжували збурювати місто. А тут ще, як на зло, у день закінчення конгресу в порту пришвартувалося судно, яким прибули до Нью-Йорка перші дві тонни гербових бланків, оформлених відповідно до нового закону. Старий губернатор Колден, виявивши мудрість, дочекався темряви й тільки після того перевіз вантаж до форту. Втім, це нічого не змінило. Довкола кружляли орди невдоволених, вже друкували листівки з погрозами, по всьому місту люди поприспускали прапори. До набуття законом чинності й запровадження нових гербових бланків залишався тиждень. А що буде потім — лише богу відомо.

Наприкінці місяця Мастер побував на зборах за участю двох сотень найбільших нью-йоркських торговців. Деякі, як і він сам, радили запастися терпінням, але більшість була налаштована менш мирнолюбно. Прийшовши додому, він розповідав дружині:

— Ухвалили рішення, що всі відмовляться від імпорту. Більше не будемо завозити з Британії жодних товарів. Звичайно, це розумний крок, бо він ударить по торговцях з Лондона, таких, як Альбїон, а ті, своєю чергою, почнуть тиснути на парламент. І все ж таки краще було б нам цього не робити.

В останню ніч жовтня він стояв над водою під зоряним небом. На околиці Мангеттену чорне кряжисте громадище Форт-Джорджу, озброєне вже дев'ятьма десятками гармат, мовчазно стерегло британські гербові папери. Завтра ці бланки мали розійтися по установах. За п'ят днів буде П'яте листопада, а це ніч Гая Фокса, з її вогнями та багаттями, куди ж без них. Та чи не вийде так, подумав

Мастер, що місто ще до настання цієї дати охопить значно більша пожежа?

Почався день. Синіло чисте небо. Від бухти віяло прохолодою. Мастер дійшов до Боулінг-Грін. Усе було тихо. Він повернувся додому, поснідав з Мерсі й Ебігейл, тоді кілька годин займався справами.

Опівдні Мастер знову вирішив пройтися містом. На вулицях булолюдно, але ніщо не вказувало на можливі заворушення. Він дійшов до форту. Жодного натяку на те, що старий Колден розсилає нові бланки. Що ж, дяка їй за це. Потім Мастер повернувся додому й знову зайнявся роботою.

А їй не бракувало. Звичайно, рішення відмовитися від імпорту вдарить і по його справах із Лондоном. Та водночас із цим рішенням відкривалися нові можливості. Як досвідчений ділок Мастер склав перелік товарів, які зникнуть у Нью-Йорку. Що із цього можна виробити тут, на місці? Або чимось замінити? І як бути з непогашеним кредитом, який відкрив йому в Лондоні Альбїон? Усе це захоплювало над усяку міру. Посеред дня до Мастера прийшов Гудзон і поцікавився, чи бажає він чогось. Той загадав принести чаю і попросив послати до міста Соломона — розвідати, що їй до чого. А сам повернувся до справ. Мастер не знав, скільки часу провів за роботою, коли знову до бібліотеки зайшов Гудзон.

— Босе, Соломон уже прийшов. Каже, щось відбувається на Вигоні.

Мастер швидко пішов Бродвеем. Листопадовий день уже перетікав у сутінки. У правиці Джон тримав ціпок зі срібною головкою. Джон проминув церкву Трійці. Попереду виднілася Монтейнова таверна, далі Вигін. Але він туди вже не потрапив.

У натовпі, який сунув назустріч, було зо дві тисячі людей. Судячи з вигляду, здебільшого біднота — дрібні ремісники, моряки, вільновідпущеники та різнороби. А в гущі цієї процесії Мастер побачив великий віз, схожий на карнавальну платформу. Він відступив набік, пропускаючи натовп.

Важко було сказати, які настрої переважали в ньому. Мастеру здалося, що натовп налаштований доволі доброзичливо. Багато хто

сміявся, жартував. А карнавальна платформа була справжнім витвором мистецтва.

Готуючись до ночі Гая Фокса, святкувальники змайстрували макет шибениці. Було там і опудало, тільки не папи римського, як зазвичай, а губернатора — величезне, напрочуд схоже на живого Колдена. Поряд сиділо ще одне опудало — диявола. В руках у губернатора були стос гербових паперів і барабан. Джон побіжно оцінив похмурий гумор дійства. Отже, сьогодні палитимуть не папу римського, а губернатора. Добре, сплять його, і що далі? Влившись у натовп роззявляк, який рухався обіч процесії, Джон не спускав з очей платформи, що рухалася по Бродвею.

Пройшовши близько чверті милі, він почув ревіння. Шум долинав із бічної вулиці та швидко дужчав. Щось наближалось до них, але що саме, Джон не бачив.

Страхітний натовп, який раптом ринув на Бродвей із західного боку, налічував, певно, з кількасот осіб. Там теж було опудало, але інакше. На купі хмизу, несамовито розгойдуючись, сиділо величезне, ганебне з виду опудало губернатора, дуже схоже на пірата. Улюлюкаючи та горлаючи, друга процесія, немов струмок, який вливається в річку, врізалася в головний потік, спричинивши справжній вир. Перша платформа захиталася, немов судно, ударене в осердя, але встояла.

В новому натовпі багато хто ніс ліхтарі та смолоскипи. Були й озброєні дубцями. Не знати, що вони збиралися робити, але налаштовані були явно рішуче. Тепер, під тиском свіжого поповнення, потік зарухався з такою швидкістю, що навіть довгоногий Мастер був змушений максимально наддати кроку.

Коли опудала старого губернатора, купно тримаючись, проминули церкву Трійці, Мастер нарешті зміг як слід розгледіти другу платформу. І з жахом побачив, що це не просто віз. Купа хмизу, на яку примостили опудало, була навалена на дах карети, що належала самому губернатору. Не знати як, юрма заволоділа екіпажем. Мастер побачив, як усередину карети хтось заліз. Він розмахував крилатим капелюхом і люто горлав, звертаючись до процесії. То був Чарлі Вайт. Не було жодних сумнівів у тому, куди зібрався натовп. Він дійшов до південних околиць Бродвею і повернув просто до форту.

Мастер зупинився перед Боулінг-Грін і став спостерігати. Учасники процесії, розмахуючи смолоскипами в густих уже сутінках, стали вголос лаяти губернатора. Він бачив, як від натовпу відділилися кілька осіб, підбігли до масивних дерев'яних дверей форту й прибили там якесь послання. Потім, розтікшись навколо, натовп заходився жбурляти в стіни форту палиці, каміння — все, що траплялося під руку, — явно провокуючи губернатора відкрити вогонь.

«Якщо військові почнуть стріляти, — подумав Мастер, — натовп спалить цей форт на попіл».

Та гарнізон мовчав, сховавшись за міцними стінами.

Але юрма жадала свята — і вона його отримала. Гулюкаючи та горлаючи, люди обсіли губернаторські опудала й потягнули їх назад, на Боулінг-Грін. Інші почали зносити на галявину солом'яні тюки. І скоро Мастер побачив, як по соломі застрибали язики вогню. Горіло все — опудала, платформа, губернаторська карета. Забувши всяку обережність, він зачаровано, мов дитина, дивився на полум'я. Допоки хтось не просичав йому над вухом:

— Що, гарненьке багаття? — Це був Чарлі. Його лице, страшне у сполохах вогню, потворно вишкірялося. — Розберемося з фортом — прийдемо до тебе.

Мастера охопив такий жах, що на якусь мить він буквально онімів. Коли нарешті вичавив із себе: «Але ж Чарлі...», то його вже й слід загуб.

Повернувшись додому, Мастер заспокоївся, коли побачив, що віконниці зачинені всі до одної. Зайшовши до будинку, він наказав Гудзону взяти всі двері на засуви. Домашні вже знали, що коїться неподалік у форті. Мерсі з тривогою поглянула на чоловіка.

— Босе, зброю я приготував, — повідомив пошепки Гудзон.

Але Мастер похитав головою і тихо пробурмотів:

— Там купа людей. Краще їх не провокувати. А якщо вони прийдуть, ви із Соломоном переведете всіх жінок до підвалу.

На додачу до всього Ебігейл, широко розплющивши очі, запитала:

— Поганий дядько, що тебе не любить, прийде вбити нас?

— Навіть не думай про таке, дитино! — Він усміхнувся. — Зараз ми всі підемо до вітальні, і я прочитаю тобі казочку.

Тож і він сам, і Мерсі, і Гудзонова дружина, і решта слуг — всі перейшли до вітальні й посідали там. І Джон став читати казки, які так

полюбляла Ебігейл. Тільки Гудзон з юним Соломоном піднялися на горішній поверх і крізь вікна стежили за тим, що коїться на вулицях.

Спливла година, потім друга. Час від часу від форту до них долинав якийсь гомін, та схоже, натовп не збирався йти до них. Нарешті Гудзон зійшов наниз і доповів:

— Ніби пішли. Може, я вийду подивлюся?

Але Мастер не дуже хотів відпускати його надвір.

— Ану як з тобою щось станеться? — запручався він.

— Сьогодні, босе, вони полюють не на чорних, — тихенько відказав Гудзон. І вже наступної хвилини вислизнув надвір.

Повернувся Гудзон за годину. Новини, які він приніс, не втішали. Спаливши опудала губернатора, натовп знову пішов на Бродвей і вдерся до помешкання майора Джеймса — британського офіцера, що командував артилерією форту.

— Повигрібали з його дому все, — розповідав Гудзон, — меблі, книжки, порцеляну. Що можна було розтрощити — розтрощили, решту спалили. Скільки живу, таких погромів ще не бачив.

За кілька днів усе вщухло. Отримані гербові бланки старий Колден переправив до мерії, де вони й залишилися. Але перед Різдвом у місті об'явилася нова сила. Її очолювала досить різнопера публіка. Одні з її очільників, на думку Мастера, були звичайні ворохобники, як-от Чарлі Вайт. Ще про одного Мастер знав, що він злочинець. Решта ж були людьми достойними. З них двоє, Сірс і Мак-Дугалл, пройшли шлях від каперів, в які подалися від безпросвітних злиднів, до людей досить заможних, однак вони ще не забули про своє коріння й у разі чого могли повести натовп за собою. Вони облаштували в Монтейновій таверні штаб. І навіть розробили програму. «Спочатку об'єднаємося з рештою колоній. А тоді к бісу Лондон — самі скасуємо закон про гербовий збір!» Назва нового руху була зворушлива — «Сини свободи».

«Синки свободи» — так назвав їх Джон Мастер. Часом вони діяли переконанням, часом — грубою силою. Одного вечора, коли Джон і Мерсі пішли на виставу, натовп «Синів свободи» ввалився до театру й розніс там усе, заявивши здивованим театралам, що нема чого розважатися, коли в місті біда. В інші часи вони патрулювали в доках, пильнуючи, щоб ніхто не отримував англійських товарів.

Провінційна асамблея, перелякана вуличними заворушеннями, виділила майору Джеймсу щедрю компенсацію за знищене майно й всіляко намагалася вгамувати люд. Вона була розділена на фракції, лідери двох найчисленніших із них, Лівінгстон і де Лансі, були людьми багатими та приятелювали з Джоном Мастером. І кожен сказав йому так: «Нам, джентльменам, доведеться приборкати отих “Синів свободи”, поки ті не пустилися берега». Однак зробити це було непросто.

Слабку надію вселив у Мастера Альбїон. Британець написав йому, що в Лондоні на зміну впертому Ґренвіллю прийшов новий прем'єр-міністр — лорд Рокінгем, який співчував колоніям і хотів покінчити із законом про гербовий збір. Інші були налаштовані так само.

«Але тепер їх так доймають радикали й пересічні лондонці, що вони бояться йти на поступки, бо це можуть розцінити як слабкість. Тому запасіться терпінням».

«Скажете це “Синкам свободи”», — подумав Джон.

Довелося терпіти півтора місяця, до прибуття судна з радісною новиною: парламент скасував закон.

Місто раділо. «Сини свободи» святкували перемогу. Асамблея ухвалила встановити на Боулінг-Ґрін нову чудову статую короля Георга. Торговці раділи можливому відновленню торгівлі. Мастера вразило те, як швидко може змінитися настрої людей.

Джон Мастер, звісно, теж радів, але не міг віддатися сповна цій радості. Адже той самий корабель привіз йому листа від Джеймса.

«Любий мій батьку!

Оскільки незабаром я закінчую навчання в Оксфорді, переді мною постає питання: що далі? Містер Альбїон пропонує — якщо я забажаю сам і якщо батьки не будуть проти, — щоб я попрацював у нього й при звичаївся до ведення справ. Як ти знаєш, він активно торгує не тільки з Америкою, а й з Індією та більшістю британських колоній. Мені дуже хочеться повернутися до родинного вогнища й бути з вами, однак не варто нехтувати думкою, що всі ми будемо у виграші, якщо певний час я проведу в Лондоні.

*Жити я міг би в містера Альбіона. Та звичайно, в усіх своїх діях я керуватимуся вашими побажаннями.
Твій слухняний син Джеймс.»*

Мастер прочитав листа на самоті в себе в кабінеті, потім ще кілька днів ходив із ним, не кажучи дружині про нього. Спочатку він хотів усе як слід обміркувати.

Джон думав майже тиждень — і в один з вечорів увійшов до вітальні, де сиділи люба Мерсі та маленька Ебігейл. Щойно він перечитав листа від сина й тепер задумливо дивився на дружину й доньку. Навряд чи хтось на всьому світі, думав Джон, любить своїх дружину й доньку сильніше, аніж він своїх. І тільки зараз усвідомив, як сильно чекає на повернення сина.

Йому й на думку не спадало, що Джеймс не схоче повертатися додому. Хлопець, звичайно, ні в чому не винний. Просто Лондон запав йому в душу. І навіть після скасування закону про гербовий збір не було зрозуміло, як складеться ситуація в Нью-Йорку. Може, Джеймсу й справді краще пересидіти в Лондоні.

Так що ж йому робити? Може, порадитися з Мерсі? А що, як вона зажадає, щоб Джеймс повернувся додому, а хлопець явно не горить бажанням це робити? Ні, добром це не закінчиться. Ну, повернеться Джеймс, проти власної волі, а потім буде сердитися на матір. І Джон Мастер подумав: нехай краще вирішує сам. Якщо Мерсі на нього образиться, то так тому й бути.

Джон із сумом дивився на дружину й дочку, а в голові настирливо крутилося запитання: чи побачить він ще свого сина?

Лояліст

• 1770 •

Юний Ґрей Альбіон зупинився перед входом до кімнати. Джеймс Мастер усміхнувся хлопцеві. Ґрей був йому як менший брат, до того ж його завжди смішила незмінно розпатлана кучма Альбіона-молодшого.

— Ти не йдеш, Джеймсе?

— Я мушу написати лист.

Коли Ґрей пішов, Джеймс зітхнув. Лист обіцяв бути непростим. Хоч він постійно додавав коротке повідомлення до регулярних звітів, які слав його батькові Альбіон, він із соромом усвідомив, що вже більше як рік не писав своїм рідним нормальних листів. Той лист, якого він збирався зараз написати, мав вийти довгим, і Джеймс сподівався, що батькам він сподобається. Однак справжню причину, чому він взявся за перо, Джеймс притримає до кінця.

Він не був певен, що батьки зрадіють.

«Любі мої батьки», — написав він і задумався. Із чого ж почати?

Джон Мастер ніколи не сварився з дружиною. Але того сонячного весняного дня він був дуже близький до цього. Як вона могла таке вигадати? Джон з докором подивився на Мерсі, але насправді він був сам не свій від люті.

— Прошу тебе, не йди! — умовляв він дружину.

— Джоне, невже ти кажеш це серйозно? — відказала вона.

— Чи ти не бачиш, що робиш з мене посміховисько?

От як вона цього не розуміє! Торік Джона запросили до парафіяльного управління при церкві Трійці, це йому дуже полестило. Посада престижна, але й накладала обов'язки, приміром, не давати дружині відкрито бувати на пуританських зібраннях. Може, п'ять років тому в цьому не було б нічого надзвичайного, але часи змінилися. І пуритани вже були проблемою.

— Джоне, будь ласка, не гніви Бога.

— Ти — моя дружина, — вигукнув він. — І вимагаю, щоб ти слухалася мене.

Вона помовчала, опутивши очі, а потім, зважуючи кожне слово, тихо сказала:

— Вибач, Джоне, але є вища влада, аніж ти. Не забороняй мені слухати слово Боже.

— І ти хочеш узяти Ебігейл?

— Хочу.

Джон похитав головою. Він не хотів сперечатися з Мерсі через такі тонкі матерії. Без цього вистачало клопотів.

— Ну то йди! — вигукнув він у розпачі. — Але без мого благословення. — А на додачу пробурчав собі під ніс: — І без моїх подяк.

Він обернувся до Мерсі спиною і не розвертався, поки та не пішла.

Оглядаючи довкільний світ навесні 1770 року, Джон Мастер точно знав одне: зараз колонія як ніколи потребувала порядних людей з добрими намірами та холодною головою. П'ять років тому, коли на асамблеї Лівінгстон і де Лансі заявили, що джентльмени мусять приборкати «Синів свободи», вони мали цілковиту рацію. Втім, зробити це їм не вдалося. Основні фракції в провінційній асамблеї вже давно поділилися на різні, більш або менш англійські, політичні течії. Де Лансі та його заможне англіканське оточення загалом іменувалися торі й мали Мастера за свого: як-не-як, член парафіяльної ради церкви Трійці, батько студента-оксфордця. Віги, очолювані Лівінгстоном і групою юристів-пресвітеріанців, могли стати на захист інтересів пересічної людини й виступити проти всього, що вважали зловживанням королівською владою, але все ж залишалися поміркованими джентльменами. Джон Мастер, як людина стримана й не приналежна до жодної з партій, мав багато друзів і серед них. І тому він не міг не вважати: якби порядні люди його штибу керувалися здоровим глуздом, то у справах колоній можна було б навести лад. Проте цього не сталося. І останні п'ять років були просто провальними.

Якийсь час після скасування закону про гербовий збір Мастер сподівався, що здоровий глузд переможе. Він був одним із тих, хто

закликав асамблею відновити постачання британських військ продовольством.

— Бачить бог, — сказав якимось Мастер одному члену асамблеї, що належав до партії вігів, — нам потрібні війська, а військових потрібно годувати й утримувати.

— Джоне, ми не можемо на це піти, — почув він у відповідь. — Питання принципу. Це податок, на який ми не давали згоди.

Ну так чому б нам просто не погодитися на нього? — не здавався Мастер.

Він розумів, чому міністри в Лондоні вважають, що колонії перешкоджають владі — але чому тоді ті самі лондонці так зверхньо ставляться до колоністів?

Адже їхній наступний крок по суті був плювком. Зробив його новий міністр, Тауншенд, обклавши митами цілий список товарів, включно з папером, склом і чаєм. «Новий міністр, нові податки, — зітхнув Мастер. — Невже це все, на що вони здатні?» Найприкрішим було те, що зібрані кошти мали піти не тільки на утримання військових, а ще й на зарплатню губернаторам провінцій та їхнім чиновникам.

І звісно, це розлютило нью-йоркських вігів.

— Губернаторам завжди платили асамблеї, обрані нами, — обурювалися вони. — Тільки так вдається знайти на них таку-сяку управу. А якщо їм платитиме Лондон, то вони зовсім не зважатимуть на нас.

— Це ж очевидно, Джоне! — переконував його один знайомий торговець. — Лондон хоче нас знищити. — А тоді додав: — То нехай котяться під три чорти!

І дуже швидко купці знову стали відмовлятися від торгівлі з Лондоном. Асамблея, як здавалося Мастеру, заганяла себе до глухого кута. Однак найбільшим злом були ті клятві «Сини свободи». Чарлі Вайт і його посіпаки. Вони практично стали повними господарями вулиць.

Посеред Боулінг-Грін, якраз напроти форту, вони встановили величезний стовп Свободи, високий, наче корабельна щогла. І там постійно виникали сутички із червоними мундирами. Варто було солдатам знести стовп, як «Сини свободи» ставили новий, ще вищий, тотем тріумфу й непокори. А члени асамблеї були вже такі

перестрашені, що підспівували їм. І деякі «борці за свободу» вже почали облизуватися на місце в асамблеї.

— Якщо ми не подбаємо про місто, — застерігав Мастер, — то скоро ним правитиме юрма.

І на довершення почалися проблеми з дисентерами.

Мастер не мав нічого проти цих розкольників. У Нью-Йорку завжди уживалися різні конфесії: респектабельні пресвітеріани, гугенотська громада французької церкви, ну й, звісно, голландці. Потім були лютерани та моравські брати, методисти й квакери. Такий собі Додж утворив групу баптистів. Та що дисентери? У Нью-Йорку завжди існувала єврейська громада.

Розпочалося все з простого юридичного питання. Формально церква Трійці була корпорацією. Цей статус давав юридичні та фінансові переваги. І ось пресвітеріанські церкви вирішили, що вони також мають стати корпораціями. Втім, це було делікатне питання. Королівська коронаційна присяга та численні закони, які ухвалювалися не одне століття, зобов'язували уряд підтримувати англійські церкви. Об'єднання з дисентерами вело за собою юридичні та, поза сумнівом, політичні проблеми. Варто було порушити це питання пресвітеріанам, як за ними потягнулися інші конфесії. Уряд відмовив їм у цьому. Дисентерів ця відповідь розчарувала.

На жаль, доводилося визнавати, що це його церква підклала дров до багаття, коли один англіканський єпископ, не вельми панькаючись, публічно заявив: «Американські колоністи — язичники й варвари».

І чого було сподіватися після такого? Розлючені дисентери побили глеки з усіма британськими можновладцями. Поважні пресвітеріани, які засідали в асамблеї, опинилися в одному таборі із «Синами свободи». Одні з найкращих людей міста лигалися з його найгіршими представниками — і це тоді, коли холодні голови були потрібні як ніколи.

Що ж до сьогоднішньої проповіді, то Мастер чудово розумів, чому Мерсі так на неї рвалася. До міста знову завітав великий Вайтфілд. Подейкували, що проповідник нездужає, але послухати його збирався величезний натовп. Ні, Джон не мав нічого проти самого Вайтфілда чи його виступів. І звісно, у тому натовпі знайдеться кілька осіб з англіканської конфесії. Людей, які, за висловом Мерсі, шукали дорогу до світла.

Проте це все одно було неправильно. Ті зборища лише роздмухували пристрасті.

«Боже правий, — думав Мастер, — так скоро Чарлі Вайт спалить мій дім і заявить, що зробив добру справу».

Отакі сумні думки обсіли Мастера, коли Мерсі, прихопивши Ебігейл, пішла на проповідь. Він був пригнічений і самотній.

Обличчя в проповідника було широке, і коли він зводив очі до неба, здавалося, що чонце благословляє його особливим сяйвом. Коли він, підтримуваний доброхітниками, виїжджав на поміст, вигляд у нього був недужий. Коли ж співучий голос Вайтфілда залунав над Вигонем, можна було подумати, що він напився життям і надихнувся днем. Натовп був у захваті.

Але Мерсі не могла зосередитися.

Ебігейл стояла біля матері. У свої десять років вона була досить дорослою, щоб усе розуміти. Зараз дівчинка чемно дивилася на Вайтфілда, однак Мерсі підозрювала, що Еббі теж його не слухає. Вона кілька разів уже відзначила, як дочка роззирається навсібіч.

Мерсі збрехала дитині, сказавши, що батько не зможе прийти, і бачила, яким було її розчарування. Цілком можливо, Еббі чула їхню суперечку. І що ж тоді вона думала? Мерсі вже шкодувала, що пішла на проповідь. Та міняти своє рішення було запізно. Вони стояли з краю натовпу, але ж не може вона просто взяти й покинути проповідь! Який це матиме вигляд збоку? Та й гордість не дозволяла.

Спливали хвилини. Раптом Еббі смикнула її за руку.

— Диви. Тато йде!

І справді, широко ступаючи, до них ішов Джон. Боже правий, ніколи він не був таким розкішним і вродливим, як тепер! І ще він усміхався. Мерсі не йняла віри своїм очам. А Джон тим часом підійшов до них, узяв її за руку.

— Якось ми вже ходили на проповідь разом, — неголосно сказав він. — От я і подумав, що можна сходити ще раз.

Мерсі нічого не відповіла йому. Просто стиснула його руку. Вона чудово розуміла, чого вартувало чоловіку таке рішення. А за хвилину-другу пошепки сказала:

— Ходім додому, Джоне.

Джон тримав Мерсі під руку, а Еббі бігла перед ними, радіючи щасливому возз'єднанню батьків.

— Джоне, я хочу де в чому зізнатися, — промовила Мерсі по хвилині.

— І в чому ж це? — лагідно поцікавився чоловік.

— Я пішла на цю проповідь, бо сердилася на тебе вже багато літ.

— За що?

— За те, що ти дозволив Джеймсу залишитися в Лондоні. Я вже п'ять років не бачила єдиного сина. Як я хочу, щоб він зараз був тут.

Джон кивнув. Тоді поцілував її руку.

— Я напишу йому сьогодні ж, щоб негайно повертався.

Того самого вечора прийшло два листи — від Джеймса й від Альбіона. Гудзон вручив їх Мастеру в бібліотеці. Мерсі та Ебігейл читали у вітальні, тому він розпечатав конверти сам-один.

«Повіdomляють, що були серйозні заворушення в колоніях, але ти навіть не уявляєш, із чим нам довелося зіткнутися тут, у Лондоні. Може, ти пам'ятаєш Вілкса, який прославився нападками на уряд, а потім — судовим процесом, що чимось нагадував гучний суд над Зенгером у нас, у Нью-Йорку?»

Так от, цей Вілкс, бувши за ґратами, висунув свою кандидатуру до парламенту. Коли ж вона була відхилена, радикали в Лондоні збурили простих людей, і ті вийшли на вулиці. Вони скандували “Вілкс і свобода!”, дуже схоже на “Синів свободи” у ваших краях. Та байдуже, на чиєму боці правда в цій суперечці, прикро, коли стільки людей, утративши здоровий глузд, пускаються берега, а уряд не збирається йти їм на поступки, ані тут, ані в колоніях — бо як раптом зробити це, то джентльмени в парламенті такого не потерплять. Здоровий глузд і порядок мають переважити.

Що ж до заокеанських колоній, то відмова американських торговців вести справи з Англією, крім того, що це вияв нелояльності, шкодить батьківщині значно менше, ніж можуть думати в Америці. І причин цього дві. По-перше, Бостон і Нью-Йорк підтримали відмову від торгівлі, тоді як південні колонії неявно її ігнорують. І навіть Філадельфія торгує з Лондоном. По-друге, торговці типу Альбіона з наддатком відшкодують утрачений прибуток, гендлюючи з Індією та континентальною Європою. Проте, в кожному разі я сподіваюся, що нинішнє протистояння з колоніями незабаром закінчиться. Новий прем'єр-міністр лорд Норт прихильний до американських колоній, вважається, що він зробить усе можливе, щоб покласти суперечці край. Треба лише запастися терпінням і виявити краплю здорового глузду, якого, як я переконаний, не бракує в найкращих ньюйоркців.

А тепер, дорогі мої батьки, я потішу вас новиною...

Дочитавши листа, Мастер аж застогнав. Після того кілька хвилин дивився в порожнечу перед себе. Тоді перечитав листа ще раз. Покінчивши нарешті із цим посланням, він перейшов до листа від Альбіона. Там обговорювалася ціла низка ділових питань. Після них там ішлося про Джеймса.

«Читаючи ці рядки, ви вже знатимете, що ваш син одружується. За інших обставин, поки він живе під моїм дахом, я ні за що не дозволив би цього шлюбу без вашого благословення. Але буду відвертий: через обставини, у яких опинилася молода леді, зволікати не можна. Влітку вже має народитися дитина. А тепер кілька слів про Джеймсову дружину — вона буде нею на момент отримання цього листа.

Міс Ванесса Вордур — я називаю її так, хоча певний час вона перебувала у шлюбі з лордом Рокборном (той загинув на полюванні в результаті нещасного випадку), — молода леді із солідним капіталом. Можє, вам буде цікаво дізнатися, що

ця дама — по материнській лінії кузина капітана Ріверса. В неї чудовий дім на Маунт-стріт, у Мейфері, де вони з Джеймсом і житимуть. Як ви, напевне, здогадалися, вона на кілька років старша за Джеймса і, крім багатства та численних корисних зв'язків, славиться своєю вродою.

Не скажу, що в цій ситуації мене беззастережно влаштовує все, так само як і те, що особисто я не форсував подій — наскільки розумію, Джеймс познайомився зі своєю обраницею в домі лорда Рівердейла, — однак більша частина Лондона одностайно визнала б, що ваш син зробив блискучий вибір.»

Джон Мастер відклав лист. Він не одразу зміг примусити себе показати це Мерсі.

• 1773 •

Такої злючої зими не пам'ятали навіть старожитці. Іст-Ривер промерзла до дна. Та річ була не тільки в холоднечі. За лютими морозами приходила біда. І смерті.

Опускалася темрява, проте Чарлі Вайт уже майже доїхав додому. Капелюх насунутий на самі очі, лице замотане шарфом. Він їздив до Брукліну через замерзлу річку прикупити мішок борошна в голландського фермера, з яким водив дружбу. Що ж, якийсь час його родина буде з хлібом.

Останні кілька років Чарлі подеколи то брала злість, то огортала безнадія. Почуття до Джона Мастера не втратили гостроти, але тепер до них домішувались обурення й смуток від життєвих негараздів.

Чарлі добре знав лиха, що переслідували бідних, бо і його родина нерідко потерпала від них. І він вважав, що світ можна облаштувати краще. Хто таке бачив, щоб на величезному континенті з родючими ґрунтами, які розкинулися на захід, південь і північ, нью-йоркські роботяги пухли з голоду! Несправедливо, коли багатії на кшталт Мастера, за якими стоять і британська церква, і британська зброя,

гребуть гроші лопатою, а прості люди навіть роботу не можуть знайти. Щось тут явно не так. Щось потрібно міняти.

От якби правили цим містом не багатії, а вільні люди, такі, як він, а в колоніях робили погоду не поставлені королем губернатори, байдужі до людських бажань, а виборні представники народу, ось тоді життя точно змінилося б на краще.

Виступи проти гербового збору зробили своє діло. Лорд Норт, новий прем'єр-міністр, скасував побори, запроваджені Тауншендом — усі, крім чайного мита, щоб зберегти репутацію. І на думку Чарлі, коли як не тепер «Синам свободи» варто було продовжити боротьбу! Але на них заповзялася влада міста, що перебувала під впливом старої гвардії на кшталт Джона Мастера. На Боулінг-Грін встановили статую короля Георга. По всьому місту лунало: «Боже, бережи короля!» Британія призначила нового суворого губернатора, на прізвище Трайон, побільшало британських військ під командою генерала Гейджа. І життя потекло, як раніше. А Монтейн одного дня навіть заборонив «Синам свободи» збиратися в його таверні.

Ну, та чорт із тим Монтейном. Хлопці вже мали власне місце для зустрічей. Назвали його «Гемпден-холл», на честь сміливця, який не побоявся виступити проти тиранії Карла I в англійському парламенті. Що ж до Джона Мастера з його посіпаками, а також Трайона і генерала Гейджа — всім їм було варто пам'ятати, чим закінчив самодержець Карл. Так, вулиці були спокійні, але Сірс і «Сини свободи» мали велику фракцію в асамблеї, тож до них тепер прислухалися.

— Зміни не за горами, — похмуро казав Чарлі друзям у таверні за чаркою. — І коли таке станеться...

Проте тієї зими нічого не сталося. Торік Лондон уразив фінансовий крах. Відлуння того краху докотилося й до колоній до того, як ударила зима. Найбідніші жили надголодь. Міська влада докладала всіх зусиль, щоб їх прогодувати, та спробуй забезпечити харчами всіх нужденних!

Чарлі щойно дістався південного краю Вигону, де той виходив на Бродвей, коли побачив жінку з дівчинкою, що виходили з похмурого, старого робітного дому. Жінка на хвилюку зупинилася, занепокоєно зиркнула в потемніле небо. Схоже було на те, що в робітному домі вона провела більше часу, ніж збиралася, і сутінки були для неї певною несподіванкою. Тоді вона стягнула із себе шаль і закутала в неї доньку,

бо вітер став доволі кусючий. Вулиця була майже безлюдна. Чарлі порівнявся із жінкою. Вона звела на нього очі.

— Ви, може, по Бродвею їдете? — Жінка не знала, хто перед нею. Чарлі мовчав. — Ви не підкинете нас на Бродвей? Я б вам заплатила. Я тут з донькою, ось...

О, як Чарлі її розумів! Час непростий, останні кілька місяців гуляти в темряві міськими вулицями небезпечно. Кілька знайомих жінок заради заробітку почали торгувати власним тілом. Кількох чоловіків із його знайомців уже пограбували. Ні, таки не треба жінці з дівчинкою потемки йти додому самим.

— Чому ви думаєте, що я вас не пограбую? — промимрив Чарлі крізь шарф.

Жінка підвела голову, але бачила тільки його очі. Її обличчя було добрим.

— Ви не образите нас, сер, я впевнена.

— Залазьте вже, — буркнув Чарлі. І жестом показав на місце біля себе та кивком голови — на задню частину повозки. — Юна леді може сісти на мішок.

Він повернув коня на Бродвей.

Це була дружина Джона Мастера. Він, звичайно, впізнав її одразу, а от вона його не знала. І була впевнена, що він не скривдить їх.

«Таки не скривджу, — подумав Чарлі, — просто спляю ваш дім». Коли вони їхали Бродвеем, Чарлі метнув на жінку гострий погляд.

— Щось ви не схожі на тих, чиє місце в робітному домі, — зауважив він не найприязнішим тоном.

— Я туди ходжу щодня, — просто відповіла вона.

— Що ж ви там робите?

— Возимо їжу, коли є чим поділитися. Іноді ковдри, інші речі. Даємо гроші на продукти. — Вона озирнулася на мішок із борошном. — Робимо те, що можемо.

— І берете із собою доньку?

— Так. Хай знає, у якому місті ми живемо. Добрий християнин багато чого може тут зробити.

Вони саме доїхали до церкви Трійці. Чарлі люто зиркнув на споруду.

— Ви про тих, які ходять сюди?

— Сподіваюся, це стосується всіх християн. Мій батько був квакером.

Це Чарлі також знав, але нічого не сказав.

— Дочка спілкується зі старшими людьми, — неголосно продовжувала жінка. — Старі люблять розмовляти з дітьми. Це їх заспокоює. — Вона поглянула на Чарлі. — Вам доводилося бувати в богадільнях?

— Не можу похвалитися.

— Там багато дітей, дехто хворий. Біля однієї такої дитини я сьогодні поралася. Всі мої нинішні страхи — про це. Хтось помер від виснаження, але більшу частину прогують. Хоч вони дуже кволі. А хворіють і старі, і малі. Їх хвороби не шкодують.

— Ви й самі захворієте, якщо ходитимете туди далі, — пробубнів Чарлі.

— Тільки якщо буде на те Божа воля. Але ж я не виснажена, як вони. І взагалі, я про таке не думаю.

Вони проїхали ще сотню ярдів по Бродвею, коли раптом побачили екіпаж, який стрімко котився до них.

Правив конем чорношкірий візник.

— Та це ж Гудзон! — вигукнула жінка. — Агов, Гудзоне! — погукала вона. Коли два візки зустрілися, Гудзону явно відлягло від серця.

— Бос наказав привезти вас додому живими та здоровими, — сказав Гудзон.

— Як бачиш, оцей добрий чоловік уже підвіз. А далі ми поїдемо з тобою. — Жінка обернулася до Чарлі. — Не знаю, як вас звуть, — сказала вона.

— Дурниці, — буркнув той.

— Ну, дайте я тоді чимось віддячу вам за те, що збачили зі свого шляху.

— Ні, — похитав він головою. — Гадаю, ви робите добру справу.

— Ну то нехай благословить вас Бог, сер, — побажала вона, спускаючись із воза разом з Ебігейл.

— І вас хай Бог благословить, — відповів візник.

Лише доїхавши до церкви Трійці, Чарлі подумки вилаявся.

«Чорт забирай, — подумав він, — навіщо я сказав їй це?»

Виїхати по Мерсі особисто Джон Мастер не зміг із вельми поважної причини: до нього завітав несподіваний гість.

То був не хто інший, як капітан Ріверс. Вранці того дня він прибув судном із Кароліни й сповістив Джона Мастера, що вже знайшов, де зупинитися в місті. Ріверс помітно постарів. У волоссі зблискувала сивина. Він навпростець, по-чоловічому пояснив, що привело його до Нью-Йорка, і Джон мимоволі був вражений цією щирістю. Все було просто: Ріверс збанкрутував.

Ні, не так, щоб до повного зuboжіння. Впродовж останніх десяти років чимало землевласників на Півдні вже мали проблеми з лондонськими кредиторами, а останній фінансовий крах у Лондоні украй погіршив ситуацію. Сам Ріверс весь цей час співпрацював з Альбіоном, і з фінансами в нього все було гаразд. А от його дружина — інша річ.

— Раніше, ще до нашого одруження, вона вела справи з іншими лондонськими торговцями. Донедавна я навіть не підозрював про їхній розмах. І схоже, тепер ми винні набагато більше, ніж я думав.

— Ви можете скоротити витрати? — запитав Мастер.

— Уже скоротили. І плантації досі дають непоганий прибуток. Та кредитори в Лондоні правлять своє. А вони так далеко. Звідки їм знати, як ідуть наші справи? Для них ми просто ще одна чортова плантація в колоніях, що опинилась у скруті. Я хочу розквитатися з ними всіма й взяти нову позику в когось тут, у колоніях. Плантації самі собою непогана гарантія. Якщо приїдете до Кароліни, то на власні очі побачите, що в нас усе гаразд. А як захочете, то зможете лишити свого пригонича для роботи з нами. Я не маю що приховувати.

Загалом Джон схилявся до того, щоб розглянути цю пропозицію. Інтуїція підказувала, що Ріверс виборсається. І щойно він сказав:

— Перш ніж приймати рішення, я волів би скористатися вашим запрошенням і все побачити на власні очі, — як почув, що в дім зайшли дружина та дочка. Тоді він усміхнувся й додав: — А зараз ми збираємося повечеряти. І сподіваюся, ви приєднаєтеся.

Вечеря вдалася по-домашньому затишна.

Ніхто не розмовляв про справи капітана Ріверса. Мерсі, якій він сподобався ще за знайомства, була рада його товариству. Капітан чудово вів невимушену бесіду й зумів зацікавити Ебігейл. У свої тринадцять вона тільки починала перетворюватися на юну жінку, і Мастер, спостерігаючи за жвавою розмовою дочки з англійцем, не без задоволення відзначив, що вона стає по-справжньому вродливою.

А ще він із радістю скористався можливістю розговорити Ріверса на іншу тему.

Після одруження Джеймс регулярно слав листи. Його син Вестон уже мав два роки. Альбіон зробив його своїм партнером. В останньому листі він писав, що в них ще народилася дочка, але одразу ж померла. Писав Джеймс і про дружину Ванессу, час від часу переказував від неї шанобливі послання.

— Ми майже нічого не знаємо про вашу кузину, — сказав Джон капітану Ріверсу. — Що ви можете нам про неї розповісти?

Ріверс зам'явся, але тільки на секунду.

— Ванессу? Ну що, я знав її ще змалку, і вже тоді вона була прекрасна. Після смерті батьків її, так би мовити, вихованням опікувався дядько. Ванесса не має ні братів, ні сестер, тож їй дісталася солідна спадщина. — Тут Ріверс витримав коротку паузу. — Вона не пропускає жодного сезону в Лондоні, але й провінція їй також до душі. — Він засміявся. — Не здивуюсь, якщо не сьогодні-завтра вона зробить Джеймса сільським сквайром. Тоді доведеться йому стати мисливцем.

— Вона жінка побожна? — поцікавилася Мерсі.

— Побожна? — Ріверс був розгубився, але швидко отямився. — Навіть дуже. Непохитна прихильниця церкви, в цьому можете не сумніватися.

— Ну що ж, — тихенько проказала Мерсі, — сподіваюся, Джеймс не стане зволікати й скоро всі вони приїдуть до нас.

— А, так, — невизначено такнув Ріверс.

Дочекавшись, коли дами пішли й вони залишилися вдвох, Джон Мастер повернувся до розмови про Ванессу і Джеймса.

— Я міркую над тим, що ви сказали про свою кухню, і пригадую своє перебування в Лондоні, — спокійно почав Джон. — І в мене складається враження, що вона хоче бачити Джеймса чоловіком світським.

— Мабуть, що так, — озвався Ріверс.

— Тоді вона не в захваті від того, що чоловік займається торгівлею.

— Навіть не знаю, що сказати.

— У Лондоні я зрозумів, — вів далі Мастер, — що для англійців чоловік, який займається торгівлею, не джентльмен. Людина може належати до вельможного роду й гендлювати, бо мусить цим займатися — як наш друг Альбйон. Та коли англієць забагатіє на торгівлі, найімовірніше, він продасть свою справу, купить десь у глибинці маєток і стане там джентльменом. Торгівля з джентльменством не сумісні. Але чому так склалося, що скажете?

— Все так, — погодився з ним Ріверс, — в Англії джентльмен іде або до парламенту, або до війська, але, якщо може, уникає всіляких контор. — Він засміявся. — Себе вони вважають старою воїнською аристократією. Такі собі лицарі в обладунках. Ну, принаймні в теорії.

— В Америці зовсім інакше.

— Такий, скажімо, чоловік, як Вашингтон з Вірджинії — армійський офіцер, з величезними маєтками, — такого в Англії віднесли б до джентльменів, поза всяким сумнівом. Або візьмімо Бена Франкліна, — додав з усмішкою Ріверс, — який вже зовсім віддалився від торгівлі. У Лондоні він цілком собі джентльмен.

— А я тоді хто? — уїдливо поцікавився Мастер.

На мить лице аристократа спохмурніло.

«Господи! — подумав Мастер. — Мабуть, сушить собі голову, чи я не образився й чи не відмовлю йому в позиції».

— У Кароліні, — простодушно відповів Ріверс, — я сам працюю на своєму складі, сам торгую у своїй факторії. Ви не позичили б мені ані пенні, якби я вважав цю справу недостойною. Тут, у Нью-Йорку, сер, ви живете набагато розкішніше за мене. Володієте кораблями, на вас працюють управителі. Вам належать величезні земельні володіння. Якщо колись вам спаде на думку повернутися до Англії, ви житимете там вельми поважним джентльменом. — Ріверс метнув на Мастера цікавий погляд. — Скажіть, а ви ніколи не замислювалися над цим

тепер, коли ваш син у Лондоні? Повірте, ви мали б там багато друзів, включно з Рівердейлами.

Зауваження було цілком резонне й доброзичливе. Та для Мастера це було наче грім серед ясного неба. Повернутися до Англії? Після того, як його рід більше століття багатів у Нью-Йорку? Йому таке в житті на думку не спадало.

Однак уже пізніше того дня, міркуючи над запитанням Ріверса, він мусив визнати, що в ньому не було нічого надзвичайного. Син у від'їзді. Одружився з англійкою. Його Джеймс став англійцем. Треба бути сліпим, щоб цього не бачити. А дружина-англійка, мабуть, тільки й чекає, коли Джеймс успадкує батьківські статки й покине торгівлю.

І ось тоді Джон Мастер зрозумів ще дещо. Хай там що, він зупинить її. А Джеймса треба повернути додому, в Америку. Тільки, чорт забирай, як це зробити?

Коли родина Мастерів вступила у весну 1773 року, Гудзона хвилювало декілька речей. Загалом він вважав себе щасливчиком, бо ані він сам, ані його рідні не знали голоду й холоду: жили в одному з найкращих домів у Нью-Йорку. Не життя, а казка! Однак були причини й для хвилювання. Перша з них — Мерсі Мастер.

На початку березня Джон Мастер зійшов на борт корабля й відбув до Кароліни, де мав оглянути Ріверсові володіння.

Не минуло й трьох днів, як Мерсі занедужала.

Мабуть, щось підчепила в робітному домі, вирішив Гудзон. Виклика́ли лікаря, та жінка залишилася в ліжку. Її лихоманило кілька днів поспіль. Гудзонові дружина та дочка невтомно доглядали Мерсі, і Рут шепнула чоловіку, що не здивується, якщо хвора віддасть Богові душу. Навздогін Джону Мастеру був посланий лист, але хто його знає, коли він знайде адресата. Соломона ж відрядили до округу Датчесс, щоб привіз сюди Сьюзен, яка жила на фермі.

Утім над усе Гудзона зворушувала поведінка Ебіґейл. Вона мала лише тринадцять років, але трималася спокійно, як доросла. Мабуть, тому, що разом із матір'ю часто відвідувала хворих. Коли гарячка в матері сягнула піка, Еббі спокійно змінила біля ліжка Ганну. Поки з округу Датчесс приїхала її старша сестра, жар в Мерсі трохи вщух, а

Ебігейл сиділа біля хворої, витирала їй чоло та лагідно щось говорила, ні на мить не лишаючи її саму.

Сьюзен перетворилася на метку практичну жінку, яка вже мала двох дітей і чекала на третю. В домі вона провела цілий тиждень і була розрадою для матері, а коли стало зрозуміло, що Мерсі вже нічого не загрожує, заявила, що їй час повертатися до сім'ї. Ніхто, сказала Сьюзен, не буде кращою підпорою для матері, ніж Ебігейл. І це було щирою правдою.

Збіг майже місяць, поки Джон Мастер, змарнілий від тривоги, повернувся додому. Та зайшовши до спальні, він побачив, що дружина напівлежить у ліжку, бліда, але вже явно поза небезпекою, і з усмішкою слухає дочку, яка читає їй уголос. І все ж кілька тижнів по тому Мерсі залишалася блідою і млявою, а Гудзон зі смутком відзначав напружене, стурбоване лице господаря.

Однак переживав Гудзон не тільки за родину Мастерів, були в нього й свої гризоти. Не знати, коли це почалося, але з весни він запримітив у Соломоні якусь зміну. З якого дива його син почав поводитися так зухвало? Гудзон запитав у дружини.

— Не знаю, у мене із Соломоном усе добре, — відказала йому Рут. — Але май на увазі, що в такому віці хлопці часто дратують батьків.

Можливо, й так, але до всього Соломон почав десь пропадати. Гудзон спочатку думав, що той ушивається за дівчатами, але одного вечора почув, як Соломон перед сестрою Ганною вихвалявся міською пригодою в компанії Сема Вайта й купки однолітків із «Синів свободи».

Гудзон здогадувався, де син міг з ними познайомитися. Мастер подеколи відправляв Соломона працювати на портових складах, а там хто тільки не крутився!

— Тримався б ти подалі від отих «свободівців», — напучував він сина. — Що подумає містер Мастер, коли дізнається?

— Якщо твій містер Мастер накиває п'ятами з Нью-Йорка, всім буде байдуже, що він там думає, — зухвало відповів Соломон.

— Ніколи більше так не кажи! — застеріг його батько. — І не розводься там про Мастерові справи.

Він не хотів доповідати Мастеру про цю розмову, але ж як відірвати Соломона від такої небезпечної компанії? На початку квітня

він натякнув господарю, що Соломона можна було б відправити до округу Датчесс, нехай попрацює у Сьюзен. Мастер відповів, що подумає, але пізніше, бо зараз він не може залишитися без Соломона.

Отож Гудзон зробив усе, що було в його силах.

Повернувшись додому, Джон Мастер насамперед написав до Джеймса. Повідомив, що мати слабує. Лежачи у спальні, Мерсі ледь не щодня допитувалася в чоловіка, коли ж вона знову побачить свого сина. Джон із батьківською відвертістю написав йому, що за такий час можна було б і відвідати матір. Ще якось вплинути на Джеймса він не міг. Поки прийде відповідь із Лондона, збіжить не тиждень і не два.

А тим часом життя в колоніях не стояло на місці. За іронією долі, наступну кризу спричинив не хто інший, як Бен Франклін. І ще більша іронія полягала в тому, що зробив він це, намагаючись угамувати пристрасті.

За кілька років до того королівський посадовець, такий собі Гатчинсон, листувався з другом, який жив у Массачусетсі. Розлючений труднощами, він переконував, що було б добре скасувати в колоніях англійські вольності, щоб Америка навіть не писнула під британським правлінням. Франклін, який перебував у Лондоні, ці листи випадково побачив. А що він досі вірив у великоімперську місію Британії, то розіслав їх тишком-нишком друзям в Америці — не для того, щоб їх зворохобити, а навпаки, попередити про реакцію, яку може спричинити непоступливість колоністів. Але це була жахлива помилка. Уже того літа його друзі в Массачусетсі опублікували Гатчинсонові листи.

Що тоді почалося в колоніях! Ось вам докази того, що підлі англійці хочуть знищити американські вольності. А тут британський уряд, як на лихо, утнув штуку, здатну викликати загальний гнів.

Проблема була досить проста. І стосувалася вона інших областей імперії. Могутня Ост-Індійська компанія опинилась у скруті.

«Утворився величезний надлишок чаїв, — писав Мастеру Альбїон, — і там не знають, куди їх дівати». І, як водиться у великих торгових компаній при невмілому керуванні, невдахи «остіндійці» попросили допомоги в уряді. Була висунута пропозиція: викинути чай

на місткий американський ринок. «Поки ці надлишки займатимуть складські площі, це битиме по торговцях вашого калібру, — писав Альбїон. — Однак ніхто не сумнівається в тому, що американський ринок у змозі поглинути весь цей чай».

Але тут була заковика: чай досі обкладався митом, яке так не подобалось американцям.

— До ворожки не ходи, скажуть, що це урядова змова, — зітхаючи, мовив Мастер дружині.

Як писав Альбїон, розумне розв'язання проблеми існувало, і запропонував його Бен Франклін. Він казав своїм друзям у Лондоні: викиньте цей чай на ринок і скасуйте мито на нього. Надлишки розійдуться, колоністи отримають дешевий чай. Торговці на кшталт Мастера постраждають від цього, але ненадовго, зате всі решта будуть раді.

— Як думаєш, Джоне, вони це зроблять? — запитала в нього Мерсі.

— Навряд. Вони вважатимуть це поступкою. — Мастер похитав головою. — Вибір у нас, боюся, невеликий: чай доведеться взяти й сподіватися на появу мудріших державних мужів у майбутньому.

— Гадаєш, будуть заворушення?

— Не виключаю.

Заворушення почалися. Коли того літа надійшла звістка про новий чайний закон, Сїрс і «Сини свободи» негайно повиходили на вулиці. І заявили, що чай тепер приймають тільки зрадники. На превелике розчарування Мастера, чимало торговців були з ними згодні.

Повториться історія з гербовим збором, — із сумом напрозорочив він. Залишалось сподіватися на затримку чайних вантажів, і то чим довше, тим краще.

Наприкінці літа від Джеймса прийшов лист. Він переказував ніжні вітання. Джеймс писав, що вони з Ванессою обговорили поїздку до Нью-Йорка й тепер чекають, коли з'явиться можливість здійснити її. Син розсипався в ласках і подяках, але Мастера це не влаштовувало. Що ж, думав він, може, в наступному листі буде більше конкретики.

Упродовж осені настрої в місті лише гіршали. А вже ближче до листопада окремі «Сини свободи» похвалялися: хай-но ті чайні кораблі лиш пришвартуються — ми швидко знищимо вантаж і губернатора відправимо слідом за ним. Агенти Ост-Індійської компанії, які перебували в місті, з переляку почали подавати у відставку. Нью-Йорк напружено чекав.

І врешті-решт дочекався — новин з Массачусетсу. Стояв уже грудень, коли по старій бостонській дорозі до міста прибув чоловік. То був ювелір-срібник, охоплений радісним збудженням і страшенно гордий, що йому довірили роль посланця. Звали його Пол Ревір. Він привіз приголомшливу звістку. До Бостона прибули перші чайні кораблі, і група городян, серед яких були й вельми поважні люди, перевдягнувшись індіанцями, вдерлася на борт тих кораблів, а чай повисипали у воду Бостонської бухти. «Сини свободи» були у захваті.

— Хай пливуть до Нью-Йорка — ми з ними зробимо те саме, — заявили вони.

Але чайні кораблі не з'являлися. Почався новий рік. Мерсі застудилася та якийсь час була прикута до ліжка. Джона Мастера почало непокоїти, що від сина досі ні слуху ні духу, і він написав йому знову. Потім прийшла новина з Філадельфії: туди прибули кораблі із чаєм, але їх прогнали, обійшовшись без насильства. А в березні Джон сказав Мерсі:

— Сумніваюся, що сюди прийдуть судна із чаєм, і дякувати богу.

У квітні Гудзона відрядили до округу Датчесс. Він віз до Сьюзен фургон усякого добра, там були кілька гарних старовинних фамільних стільців і ціла купа порцеляни. Мерсі була переконана, що вони особливо потішать дочку.

Поїздочка вдалася на славу. Стояла чудова погода. Хоча розбитими дорогами він їхав не дуже швидко, проте як приємно було котитися на північ від берегової лінії Нью-Йорка й довгих кряжів Вестчестеру до милих серцю пейзажів із пагорбами та долинами, де тримали ферму Сьюзен із чоловіком.

Будинок був гарний. Облицювання з пористого вапняку, мансардний дах, каміни в біло-синіх кахлях. Голландські, по-

домашньому затишні обриси доповнював чудовий фасад із двома рядами георгіанських вікон (по п'ять вікон у ряді), центральною залогою, високими стелями та дерев'яними панелями в кімнатах. Усе в будинку дихало пристойністю й гідністю, такими притаманними англійцям.

Гудзон провів тут дві доби. Сьюзен та її родина були сама люб'язність, і Гудзон знову подумав: гарне місце для сина, ось тут він був би недосяжним для всіх лих!

Коли Гудзон переправлявся на Мангеттен, то почув новину про чайні кораблі.

— Було їх два. І перший повернув назад. А капітан на другому сказав, що таки розвантажиться, а ті «Сини свободи» хай котяться під три чорти. То вони його ледь не повісили.

— А потім що?

— А потім влаштували чаювання. Ото був день!

Він дістався додому, коли вже споночіло. Йдучи на кухню, зустрів Рут саму. Вона палко обійняла чоловіка, пошепки сказала:

— Дякувати богу, ти вже повернувся.

Коли Гудзон поцікавився, де Соломон, Рут мовчки приклала палець до губ.

— Бос теж за ним питав. Я сказала, що він прихворів і заснув. А якщо чесно, то зранку він кудись повіявся, і відтоді я його не бачила. Гудзоне, я не знаю, де він!

Лайнувшись, Гудзон вийшов із дому. Він приблизно уявляв, куди міг піти Соломон. Проминув Боулінг-Грін, вийшов на Бродвей. Скоріш за все, зараз синок сидить деś у таверні.

Гудзон устиг зайти лише у дві таверни, коли побачив постать в індіанському вбранні, яка гулькнула в провулок. Він одразу впізнав, хто це був. І вже наступної миті удаваний індіанець був припертий до стіни залізною хваткою.

— Де тебе носить, синку? Чим ти був цілий день такий зайнятий? Може, чай вивантажував?

— А хоч би й так.

Наступні кілька хвилин розмова Гудзона й сина була не з приємних. Та Соломон не знітився, навіть коли Гудзон закінчив проповідь.

— Що скаже Мастер, як дізнається? — спитав Гудзон.

— Та що ти можеш знати?— вигукнув Соломон. — Тепер усі за «Синів свободи». Навіть торговці. Я розповів Сему Вайту, що бос за те, щоб ми прийняли чай, — розпинався він далі. — А Сем сказав, що бос зрадник. «Сини свободи» виженуть із колонії і червоних мундирів, і зрадників.

— І де тоді опинимося ми з тобою? — поцікавився батько. — Чи ти думаєш, що ті «Сини свободи» зроблять щось добре для чорних?

Так, разом із дрібними ремісниками, моряками, чорноробами та різними злиднями до лав «Синів свободи» справді влилося чимало чорних вільновідпущеників. Але що з того? Та було ще одне міркування.

— Краще згадай, що ти раб, Соломоне, — зловісно проказав Гудзон. — І якщо господар вирішить тебе продати, йому ніхто не завадить. Тож будь обачнішим.

Улітку 1774-го почало здаватися, що конфлікт живе власним життям. Коли Лондон дізнався про Бостонське чаювання, його реакція була цілком очікуваною. «Така зухвалість і непослух мають бути покарані», — пролунало в британському парламенті. Генерала Гейджа було переведено з Нью-Йорка до Бостона, щоб було кому прикручувати бунтарів. А до початку травня Бостонський порт був практично закритий. Парламент назвав ці драконівські заходи Примусовими актами. А колоністи — Нестерпними.

І знову до Нью-Йорка завітав Пол Ревір, тепер по допомогу. Звичайно, Сірс і «Сини свободи» підтримали бостонців. Але багато хто з торговців уже злився на суворі кроки Лондона. «Синам свободи» співчували майже всі. Якось Мастер став свідком жіночої демонстрації. Натовп жінок ішов Бродвеєм і закликав до торгового ембарго. Пристрасті розгорялися. Один британський офіцер зустрів Сірса на вулиці та шаблею плазом уперіщив його по спині.

Утім, попри події, що розгорталися в американських колоніях, Мастер із задоволенням відзначав потужні голоси людей, які закликали до поміркованості. Ближче до осені решта колоній стали наполягати на проведенні у Філадельфії загального конгресу, і асамблея Нью-Йорка погодилася послати на нього свою делегацію.

Для представництва, дякувати богу, обрали джентльменів знаних і освічених: пресвітеріанин Лівінгстон, адвокат Джон Джей, багатий ірландський торговець Двейн і ще дехто. Сам конгрес мав відбутися у вересні.

Тим часом Джон Мастер усіляко намагався пробудити в людях здоровий глузд. Його дім став місцем зустрічі людей із поміркованими поглядами. Часом гостями Мастера були представники старовинних знаменитих фамілій, які відносили себе до торі: Воттси, Баярди, Філіпси, де Лансі. Однак нерідко він приймав і тих, чії симпатії могли перемінитися — той самий торговець Бікман або власник винокурень Рузвельт, — кого ще сподівався повернути на добру путь. Діючи в міру своїх скромних сил, він розумів, що справжня влада — у людей з даром публічно виступати й впливати на інших. І тут він особливу надію покладав на адвоката Джона Джея — високого, ставного, вольового, пов'язаного кривими стосунками з далеко не останніми людьми провінції.

— Люди прозріють завдяки таким, як Джей, — сказав він Мерсі.

Наприкінці серпня до Нью-Йорка увійшла кінна процесія. То були учасники майбутнього конгресу від Массачусетсу й почет, який їх супроводжував. Вони їхали по Пост-роуд, дорогою заїхали до Коннектикуту й прихопили із собою ще тамтешніх делегатів. На другий день їхнього перебування в місті Мастер зайшов на Волл-стріт і розговорився з одним членом асамблеї, який напередодні в них вечеряв. І поки вони розмовляли, на вулиці з'явилася купка людей.

— Ви бачите он того чоловіка з великою головою в яскраво-червоному камзолі? — стишеним голосом запитав асамблейник. — Це Сем Адамс. А той за ним, рожевоощокій, лисий, у чорному — його кузен Джон Адамс. Адвокат. Кажуть, розумний і охочий до балачок, хоча за вечерею більше мовчав. Мабуть, не в захваті від Нью-Йорка. І схоже, не любить, щоб його уривали!

Трохи згодом, ідучи додому, Мастер побачив на вулиці літнього чоловіка. Старий ступав нетвердим кроком, але з виглядом людини, що прямує до великої мети. Його брунатний плащ був наглухо

застебнутий. Лице здалося Мастеру знайомим, і він спробував пригадати, де вже бачив його.

І тут Мастера осяяло. Це ж його родич Еліот! Постарів, осунувся. «Але не дивно, — думав Джон, — адже йому вже за вісімдесят».

Він направився до старого.

— Містер Еліот Мастер? Ви мене, мабуть, не впізнаєте, сер, але я ваш родич, Джон.

— Я знаю, хто ви.

Прозвучало це без завзяття.

— Ви в бостонській делегації?

— Збираюся спостерігати за подіями у Філадельфії.

— Я пам'ятаю вашу дочку Кейт.

— Не сумніваюся, що пам'ятаєте. Вона вже бабуса.

Джон вирішив змінити тему.

— Конгрес — справа серйозна, сер. Сподіваймося, що здоровий глузд переможе.

— Он як? — старий гостро поглянув на Джона. — І чому?

Навіть через сорок років Джон Мастер, опинившись під колючим поглядом законника, став ретельно зважувати кожне слово.

— Я хочу сказати... нам потрібні холодні голови... — Він кивнув. — Компроміс.

Бостонець форкнув.

— Нью-Йорк, — сухо промовив він. — Хто б сумнівався.

— Зачекайте-но! — вигукнув Джон, а сам подумав: «Чорт забирай, я вже не п'яний хлопчисько, щоб мене повчав бостонський дядечко». — Причина конфлікту — введення податку без нашої участі, так?

— Так.

— Але ж не можна сказати, що зовсім без нас.

— Та невже? Нашу асамблею позбавили будь-яких повноважень. — Старий Еліот витримав паузу. — Чи це ви натякаєте на принцип *віртуального представництва*?

Останні слова були мовлені особливо зневажливо.

Джон Мастер знав, що деякі політики в Лондоні вважають: якщо британський парламент опікується інтересами колоністів, то можна сказати, що фактично вони там представлені, дарма, що таке представництво існує лише в їхній уяві.

О, якби Мастер сказав про це вголос, то бостонський юрист розніс би цю доктрину доценту!

— Я не про той дурний принцип, — запевнив він. — Але наш голос бодай чують у Лондоні. Чи не мудріше було б шукати порозуміння з королівськими міністрами, а не просто дражнити їх?

Якусь хвилину бостонець мовчав, і Джон навіть устиг подумати, що той не має контраргументів. Та не на такого напав.

— Коли ми зустрічалися раніше, — нарешті обізвався адвокат, даючи зрозуміти, що цей спогад не приносить йому задоволення, — якраз судили Зенгера.

— Я пам'ятаю той процес.

— І тоді це було питання принципу.

— Щира правда.

— Так само й тепер.

Еліот Мастер розвернувся, збираючись іти геть.

— Може, завітаєте до нас перед від'їздом? — запропонував Джон. — Дружина буде тільки...

Та Еліот уже рушив.

— А це навряд, — тільки й промовив він.

Конгрес у Філадельфії одразу взявся до роботи. Мастер ще сподівався на розумний компроміс, але його чекало гірке розчарування.

— Вони з глузду там з'їхали! — так оцінив він рішення конгресу. — Бостон збирається піти війною на свою ж країну? Куди поділися поміркованість і здоровий глузд? — А коли прихильники конгресу називали себе патріотами, він обурено заявляв: — Як можна бути патріотом, коли ти виступаєш проти свого короля й своєї країни?

Саме тоді він став свідомо називати себе іншим словом, яке колись почув.

— Якщо вони патріоти, то я — лояліст.

Однак він був один проти цілої течії. Пристойні люди на кшталт Бікмана та Рузвельта ставали на бік патріотів. Навіть Джон Джей, з його тверезим розумом, який завжди казав, що керувати країною повинні ті, хто володіє нею, і той переметнувся в табір патріотів.

— Усе це мені подобається аж ніяк не більше, ніж тобі, — казав він Мастеру після повернення, — тільки сумніваюся, що ми зможемо із цим щось вдіяти.

Міська асамблея хиріла що далі, то більше. Настала зоряна пора «Синів свободи». Дрібні ремісники створили Ремісничий комітет. До комітету, як дізнався згодом Мастер, увійшов і Чарлі Вайт. І комітетники на пару із «Синами свободи» заявили асамблеї:

— Ми зробимо так, що Нью-Йорк прислухатиметься до конгресу. А не до вас.

— Невже ви хочете проміняти парламент — так, визнаю, неідеальний — на ніким не визнаний конгрес і деспотію натовпу? — насідав на Джона Джей Мастер. — Не можна допустити, щоб містом правили люди штибу Чарлі Вайта.

Крім цього, був іще один, доволі очевидний, аргумент. Якщо в колоніях запахне бунтом, то Лондон буде змушений на це реагувати. І то не абияк, а силою.

Якось Джон Мастер, ідучи Бродвеєм у бік церкви Трійці, зустрів знайомого священника — освіченого джентльмена, який викладав у Королівському коледжі. Не далі як минулого тижня цей святий отець оприлюднив жорстку, але продуману лоялістську програму, від якої Джон був у захваті. І він підійшов до священника, щоб висловити свою вдячність. Той явно залишився задоволеним і, взявши Джона попід руку, сказав:

— А знаєте, вам теж потрібно долучитися до цього.

— І як саме?

— Вам треба повести людей за собою — ось як, Мастер. Вас поважає ціле місто. Хто такі отой Джей і подібні до нього! Кому ж очолювати справу, як не такому солідному чоловіку?

— Але ж я ніколи не обіймав громадських посад, якщо не враховувати парафіяльного управління, — заперечив Джон.

— Тим краще. Чесна людина, якій серце болить за державу, — чим не посада. Скажіть-но краще таке: як по-вашому, скільки великих нью-йоркських торговців ще залишаються вірними короні?

— Гадаю, десь близько половини.

— А серед дрібніших торговців і ремісників?

— Важко сказати. Менше половини, але багатьох ще можна переконати.

— Ось! І хтось мусить дати їм точку опертя. Ви могли б це зробити — якби стачило духу. — Побачивши, як завагався Мастер, він із запалом продовжив: — Фермери на Лонг-Айленді й вище за течією готові об'єднатися заради справи. Як я знаю, більшість людей у Квінсі — лоялісти. Навіть найбільших злидарів міста можна напоумити. Не все ще втрачено, Мастер. Благаю, дослухайтеся до голосу власного сумління, виконайте свій обов'язок.

Додому Джон прийшов трохи улещений, однак і стривожений. Розповів усе Мерсі.

— Роби так, як підказує совість, — сказала дружина. — А я буду з тобою.

Джон усе обмірковував тиждень. А тоді засукав рукави. Став кликати до себе різний люд, спершу великих торговців, а тоді перейшов до дрібнішої риби — добропорядних крамарів і робітного люду, які, на його думку, воліли б повернутися до колишніх порядків.

Він сів на Бруклінський пором і об'їхав поважних голландських фермерів, яким патріотичні гасла вже сиділи в печінках. І навіть набирався духу й заходив до міських таверн, розмовляв із робітниками та моряками про нагальні проблеми.

І в одну з таких вилазок Мастер, можна сказати, ніс у ніс зіткнувся із Чарлі Вайтом. Той пропік його поглядом, повним презирства, проте заважати не став.

Мабуть, через свою постійну зайнятість він не одразу зауважив перемену в Мерсі, яка останнім часом мала змучений вигляд.

Він вважав це легкою недугою, яка скоро мине. Так само думала й Ебігейл. Температура в Мерсі залишалася нормальною. Життя йшло своїм звичаєм. Останні кілька років Мерсі любила ненадовго прилягти після обіду. Але вже декілька разів вона казала Ебігейл:

— Мабуть, сьогодні полежу я трохи довше.

Листопадові дні коротшали, сонця в небі меншало, і здавалося, це ще більше виснажує Мерсі. Проте щоразу за появи чоловіка вона

відганяла сонливість і вимагала, щоб він розповів їй, чим займався. Коли ж Мастер обережно цікавився, чи вона, бува, не хвора, Мерсі відповідала:

— Ні, Джоне, ні. Просто я трохи квола, мабуть, через погоду.

Кілька разів він поривався залишитися вдома, щоб провести день біля дружини, однак вона й слухати про таке не хотіла.

Блідість Мерсі пояснювали погодою. Коли сходило сонце, Ебігейл умовляла її прогулятися з нею до Боулінг-Грін або навіть до набережної, і мати кожен раз казала, що їй приємні ці прогулянки. Опівдні Рут і Ганна подавали Мерсі гарячий бульйон або котлети, що мали б додати їй сил. Лікар, якого викликали раз чи два, дуже нахвалював цю дієту. Крім того, він дав хворій ще таку рекомендацію:

— В обід — келих червоного вина, ввечері — бренді.

Хоч і стояла зимова погода, на Лондон відправлявся корабель, і Джон наприкінці листопада послав сину листа, де сповіщав, що мати підупала духом, але причин для тривоги немає, а він за стільки часу міг би й відвідати батьків.

А в середині грудня, якраз коли Мастер збирався вперше виступити перед публікою, зібраною в горішній залі таверни, у дверях з'явився Соломон і швидко підійшов до нього.

— Босе, вас просять мерщій повернутися додому, — пошепки сказав він. — Господиня розхворілася. Їй дуже зле.

У Мерсі почалася кровотеча, і вона знепритомніла. Тепер Мерсі лежала в ліжку як з хреста знята. Скидалося на те, що кровотечі траплялися й раніше, просто вона нікому не казала. Послали по лікаря. Але той лише відводив очі й на все відповідав розпливчасто.

Джон майже місяць тишив себе думкою, що Мерсі одужає. Може, тому, що вона так сказала, а може, він сам хотів у це вірити. Їй неодмінно покращає. Та коли наприкінці грудня до Англії відпливало наступне судно, він послав Джеймсу листа зі словами: «Мати помирає. Не знаю, на скільки ще її вистачить, але заклинаю, якщо маєш змогу, приїдь!»

Після цього з політичною діяльністю Мастера було покінчено. Мерсі доглядала Ебігейл, та батько мусив розділити з нею цей тягар.

Щодня він випроваджував дочку надвір, щоб освіжилась якусь часинку, і поки та гуляла, сідав біля дружини сам. Часом Мерсі просила їй щось почитати, і найчастіше вибір падав на Святе Письмо. І коли Мастер поринав у чарівливу мову Євангелій, то й сам проймався силою та спокоєм, що ними дихали священні тексти. Щоправда, це допомагало не завжди. Коли в Мерсі починалися болі, то й він страждав від них майже так само, як вона.

Спливали тижні, Мерсі далі блідла та худла. Мастер, звичайно, стежив за подіями, якими жило місто. У лютому гору взяли помірковані, і Нью-Йоркська асамблея не стала посилати делегатів на другий конгрес у Філадельфії. Зважене рішення, як на нього. Рішучості в асамблеї побільшало, і Мастер сподівався, що його діяльність на початку зими не минула марно. Проте все це швидко зійшло нанівець. Патріоти відповіли вуличними мітингами й утворили власний комітет. Асамблея, утративши вплив на події, помалу перетворювалася на бутафорію.

Ближче до березня у Джона Мастера з'явилося відчуття, що Мерсі незабаром покине його. Але вогник рішучості ще жеврів у дружині, утримуючи її в цьому світі.

— Як думаєш, приїде Джеймс? — запитувала іноді вона.

— Я написав йому в грудні, — чесно зізнався він. — Але потрібна купа часу на дорогу.

— Чекатиму на нього, поки зможу.

Ебігейл, сидячи біля матері, часом співала їй. Голос у неї був не дуже сильний, але мелодійний і приємний. Вона співала тихо-тихо, і Мерсі такі співи, схоже, заспокоювали.

Щовечора Джон Мастер вечеряв разом з Ебігейл. За столом їм прислуговував Гудзон. Мастер заводив розмови про все. Розповідав їй про велику торгову мережу, яка зв'язувала Нью-Йорк із Півднем, Вест-Індією та Європою. Часом торкалися політичної ситуації. А ще дочка любила слухати про Англію і те, що він там бачив, про Альбіона та, звісно ж, про Джеймса. Часом вона розпитувала батька про його дитячі та юнацькі роки. Він докладав усіх зусиль, щоб її розраяти, а незабаром зрозумів, що й Ебігейл, із притаманним їй спокоєм, не просто так розпитує про те, про се, а також намагається відвернути його від усяких проблем. Він був безмежно вдячний їй за цю завбачливість.

Ебігейл була йому опертям, однак він мусив визнати, що й Соломон, Гудзонів син, теж виріс і зайняв належне місце в домі. Гудзон ще змалку залучав сина до всякої роботи, і коли після бурі в будинку потік дах, хлопець умить залатав його, причому зробив це на совість. Відколи розпочався новий рік, Гудзон уже двічі питав дозволу відправити Соломона до Сьюзен, у Датчесс, допомогти по господарству. Та хлопець виявився незамінним тут, у Нью-Йорку, тож Мастер навіть чути про таке не захотів.

До середини березня Мерсі схудла ще більше, обличчя в неї геть змарніло. Але милосердна природа весь час насилала на неї дрімоту, періоди якої неухильно довшали. Джон хвилювався за дочку, що та падала з ніг від утоми й виснаження, та знав би він, як схуд він сам! В останніх числах місяця, коли Джон увечері сидів біля Мерсі, вона вклала схудлу руку в його долоню й ледь чутно проказала:

— Джоне, я більше не можу.

— Не йди, — попросив він.

— Пора, — відповіла вона. — Ти вже доволі настраждався.

Померла вона на світанку.

За три тижні потому пригнався складський роботяга з новою з Бостона.

— Був бій! Британські червоні мундири під Лексінгтоном ущент розбиті патріотами.

Мастер негайно кинувся надвір. Цілу годину він збирав усі новини, які міг зібрати. Йдучи набережною, помітив свіжоприбулий корабель з Англії. Але його увагу привернув натовп біля іншого судна, готового до відплиття. Люди з криками та гулюканням завзято викидали його вміст на причал.

— Що вони роблять? — поцікавився Мастер у якогось матроса.

— Це харч для англійських військ. «Сини свободи» роблять так, щоб він їм не дістався, — пояснив матрос. — А ще один загін пішов до арсеналу, щоб конфіскувати всі гармати й боєприпаси. — Він усміхнувся. — Прибудуть з Бостона військові, а ми вже тут на них чекаємо.

— Але ж це революція! — жахнувся Мастер.

— Мабуть, так.

Мастер задумався, як бути далі, й тут його знайшов Соломон.

— Босе, міс Ебігейл казала, щоб ви негайно поверталися додому.

— Он як? Що сталося?

— Щойно з Лондона приїхав містер Джеймс.

— Джеймс?

— Так, босе. І з ним маленький хлопчик.

— Уже йду! — обізвався Мастер. — А що його дружина?

— Нема дружини, босе. Їх тільки двоє.

Патріот

Обідали рано — Джеймс, батько, Ебігейл і малюк Вестон. Гудзон і Соломон прислужували біля столу. Джеймс розглядав рідню, переживаючи цілу гаму емоцій. Перші години після прибуття були сповнені смутку. Пригнічений смертю матері, він гірко картав себе за те, що не приїхав раніше. Але тепер, роздивляючись рідних, несподівано відчув, як його огорнула хвиля любові. Ось батько, такий самий красень, яким був колись. І Ебігейл, молодша сестричка, яку він ледве знав. Їй уже майже п'ятнадцять, ще трохи — і стане юною жінкою. З якою радістю й надією вона привітала його! І як він прагнув стати її захисником! І був ще Вестон. Джеймс бачив, як розм'якло батькове обличчя й загорілися очі, коли дідусь побачив малого хлопчика. Світлоголовий і блакитноокий Вестон був зменшеною копією Джона Мастера.

За обідом про що тільки не говорили. Джеймс став розпитувати про сестру Сьюзен та її родину, і вирішили, що йому треба якнайскоріше з'їздити до округу Датчесс і побачити їх усіх. Потім Джеймс став ділитися новинами про Альбіонів та останні лондонські події. І лише одну людину не згадали жодним словом.

— Прикро, що ми позбавлені задоволення привітатися з твоєю дружиною, — нарешті сказав батько.

— Справді. — Ванесса. Прибувши додому, Джеймс пояснив у двох словах, що виїжджав він поспіхом, відтак дружина не змогла поплисти разом з ним. Пояснення було таке собі. Але тепер, кинувши оком на маленького сина, він радісно усміхнувся, наче на світі не було нічого більш природного, ніж відсутність дружини. — Ванесса нетерпляче дожидає цього задоволення в майбутньому.

Запала пауза. Чекали, що Джеймс скаже щось іще, та він не сказав.

— Довго збираєшся пробути з нами, Джеймсе? — запитала Ебігейл.

— Важко сказати.

— У такий час це не дивно, — похмуро зауважив батько.

Після цього Джеймс перевів розмову на теми не такі болючі. Йому було цікаво знати все про Ебігейл: як вона живе, чим захоплюється, які книжки любить читати. Ще всі багато говорили про малого Вестона.

Пізніше, коли Ебігейл понесла Вестона спати й Джеймс лишився з батьком сам на сам, вони змогли серйозніше обговорити справи в колонії.

Джон Мастер поділився із сином тим, що знав про події в Лексінгтоні. Хоч би що там думали ті бостонці, зазначив він, це просто незначуща сутичка між патріотами та невеликим загоном військових. Хай спробують зійтися з регулярними військами в реальному бою — ось тоді вони точно відчують, що таке британська зброя. Що ж до захоплення провізії та гармат у Нью-Йорку, то це вже справжнісіньке бунтарство, і заплатити за таке неподобство доведеться сповна.

— Однак хочу пояснити тобі причини цих подій, — продовжив він.

Описуючи кілька останніх років у житті колонії, Джон Мастер без оздоб змалював незграбність королівських губернаторів, а також небажання Лондона йти на поступки й наслідки такого небажання, не оминувши й завзяття бостонців. Розповів Джеймсу про занепад асамблеї міста, появу «Синів свободи» й заворушення, а ще про зустрічі — зі старим Еліотом Мастером, капітаном Ріверсом і Чарлі Вайтом. Розповідав усе чітко й зважено, без перебільшень чи недомовок.

Однак за виваженою батьковою розповіддю Джеймс розгледів і біль. Усе, у що вірив Джон Мастер, опинилося на межі зникнення. І найдошкульнішим ударом стала ворожнеча із Чарлі Вайтом — навіть не так вона, як спосіб, у який виказав її колишній друг. Спробуй не почуватися самотнім або й переляканим, опинившись у такій круговерті та залишившись без надійної дружини.

— І тому я радий, що ти тут, — виснував батько. — Ми, як міцна сім'я, повинні вирішити, що робити далі.

— Що ти маєш на увазі?

Батько на мить замислився, тоді зітхнув.

— Я розповім тобі дещо, — відказав він. — Капітан Ріверс, коли був у нас, спитав мене, чи не планую я перебратися до Англії назовсім. Тоді я здивувався, що це він, мовляв, каже! Бог свідок, ми живемо тут уже не перше покоління. Та якщо ситуація не поліпшиться, то,

зізнаюся, заради твоєї сестри я вже готовий замислитися над переїздом до Лондона.

Джеймс не сказав, якої думки він про це, але поставив батькові кілька запитань, як міг заспокоїв його й запевнив, що найближчим часом вони все як слід обговорять.

Однак, коли вони вже розходилися по спальнях, батько несподівано зупинив його.

— Не хочу пхати свого носа, Джеймсе, але я був здивований, що ти приїхав тільки з Вестоном, без дружини. З нею все гаразд? Може, ти хочеш щось мені розповісти?

— Ні, батьку, зараз мені нічого сказати.

— Як знаєш.

Джону було неспокійно, та він не став напосідатися на сина. А Джеймс побажав батькові на добраніч і пішов до себе, радіючи, що спекався подальших розпитувань.

Джеймс уникав згадувати Ванессу в розмовах — і не лише її. Приховував він од батька й ще дещо.

Наступного ранку, коли саме закінчували снідати, Гудзон оголосив:

— Соломон каже, що на Волл-стріт збирається багато народу.

Поки Джон із Джеймсом туди дісталися, вулицю заповнили тисячі людей.

Скидалося на те, що натовп мав якісь претензії до мерії. Вони пробули там кілька хвилин, як до них підійшло двоє, і Джеймса познайомили з адвокатом, на ім'я Джон Джей, і здорованем у яскравому жилеті, який виявився торговцем Двейном.

— Що тут коїться? — зажадав роз'яснень Джон Мастер.

— Люди вимагають, щоб ми озброїли місто проти британців, — відповів Джей.

— Неподобство! — обурився Мастер.

— І що ви зробите? — поцікавився Джеймс.

— Мабуть, дамо їм те, чого вони хочуть, — спокійно відказав Джей.

— Ви збираєтеся потурати збройному заколоту? — не вгавав Мастер. Він озирнувся на Джеймса, немов кажучи: «Дивись, до чого ми дожилися!» Тоді знову повернувся до Джея, вказав на натовп і спитав: — То цього домагаєтеся ви й ваші люди?

Джеймс уважно стежив за адвокатом патріотів, намагаючись передбачити його реакцію. І в цю мить натовп заревів.

— Мої люди? — Джон Джей кинув зневажливий погляд на людську стихію і холодно процідив: — Бридке юрмисько!

— І все ж ви готові їх очолити, — заперечив Мастер.

— На кін поставлені важливі питання, — відказав адвокат.

— Ми вимушені це зробити, Мастер, — втрутився Двейн. — Це єдиний спосіб їх утамувати.

Мастер недовірливо похитав головою.

— Ходімо додому, Джеймсе, — сказав він.

Та син не поспішав повертатися. Джеймс сказав батькові, що прийде пізніше, і залишився на вулиці, спостерігаючи за людьми. Він гуляв містом, час від часу спиняючись, щоб переговорити з крамарями та тими, хто траплявся йому дорогою: линварем, квіткарем, двома матросами й кількома торговцями. Проходівши пів ранку, Джеймс нарешті зайшов до таверни й сів, прислухаючись до розмов. До полудня він уже точно знав, що робитиме далі.

У пообідню пору Джеймс зайшов до таверни, знаної як «Гемпден-холл». Розпитавши господаря, він рушив до столика, за яким сиділо двоє. Він підійшов і запитав, звертаючись до старшого за віком.

— Містер Вайт? Містер Чарлі Вайт?

— З ким маю честь?

— Мене звуть Джеймс Мастер. Гадаю, ви знайомі з моїм батьком. Чарлі здивовано звів брови.

— І що ви хочете від мене? — запитав він підозріливо.

— На кілька слів. — Джеймс подивився на його супутника, десь того самого віку, що й він сам. — А ви, мабуть, Сем? — Той відповів, що, мабуть, так. Джеймс кивнув. — Річ у тому, джентльмени, що я завинив перед вами й хочу просити вибачення. Дозвольте сісти біля вас?

Джеймс нашвидку розповів, як багато років тому батько загадав йому піти до Чарлі й познайомитися із Семом. Як він хотів прийти, але

все зволікав, тягнув та так і не прийшов, а батькові набрехав, що ходив.

— Повівся, як поводяться дурні хлопчиська, — скрушно зізнався Джеймс. — Батько ж свято вірив, що я ходжу до вас. І коли трохи пізніше я зустрів вас, містере Вайте, то подав усе так, нібито ніхто мене до вас не посилав. — Він пощулився. — От я і кажу, що мушу вибачитися перед вами, а разом і перед своїм бідолашним батьком, — завершив Джеймс.

Сем кинув погляд на батька. Чарлі сидів і мовчав.

— Схоже, з віком я не дуже змінився на краще, — продовжував Джеймс. — Скільки разів батько просив мене приїхати провідати матір. А я все не їхав. І ось приплив, та вже надто пізно. Вона померла, поки я був у дорозі.

— Твоя мати була добра жінка, — неголосно промовив Чарлі. — Мені шкода, що вона померла. — Він помовчав якусь хвилю. — Але від того я не стану другом твого батька.

— Знаю.

— Ви з ним завжди будете лоялістами. А ми із Семом — патріотами. І щось мені підказує, що незабаром ми можемо зійтися в бою.

— Може, так, містере Вайте. А може, й ні. Бо ви ще дечого не знаєте.

— І чого ж?

— Я не лояліст, містере Вайте. Я патріот.

Ванесса

Приїхавши до Лондона, Джеймс Мастер і подумати не міг, що він одружиться із самою Ванессою Вордур.

І ось уже весь Лондон ошелешений новиною про це. Звичайно, колоніст був молодий і гарний, до всього ще й багатий спадкоємець. Але ж неперевершена Ванесса Вордур походила з найвищих аристократичних кіл. Ніхто не брав під сумнів те, що вона виліпить зі свого чоловіка сільського джентльмена чи світського лева. Та хай там як, молодший Мастер мав бути на сьомому небі від щастя, адже фактично одним кроком він перейшов з колоніальної безвісності до святая святих на вершечку імперії.

Джеймс дуже пишався тим, що він британець. Так його виховали. З яким захватом у перший свій приїзд до Лондона разом з батьками він слухав Бена Франкліна, коли той змальовував імперську сутність і призначення Британії. З якою радістю він вирушив до Оксфорду, щоб насолоджуватися величними його будівлями й дворами, сонними шпилями, а ще — всотувати в себе знання про Давню Грецію і Рим, як і годиться англійському джентльмену. А коли англійці прогулювалися класичними вулицями й площами Лондона чи приймали лікувальні ванни в термах Бата, коли аристократи, помандрувавши Європою, привозили з Італії смак до архітектурного палладіанства, коли політики зверталися до публіки з ефектними промовами, густо приправленими латинськими цитатами — ким як не чесними, гідними спадкоємцями Давнього Риму вони себе бачили? Бути англійським джентльменом у часи розширення Британської імперії вважалося почесним. І молодим чоловікам за таких обставин пробачалося почуття зверхності.

Коли англійці замислились, як правити величезними територіями, не дивно, що вони звернулися до досвіду Римської імперії. Гідний приклад для наслідування. Але як правив могутній Рим? Звичайно, з метрополії. Рим завойовував нові провінції, запроваджував там свої порядки й посилав туди намісників. Варварам приносили блага цивілізації, і ті були вдячні за них. То чого ще бажати? А щодо законів і податків, то їх ухвалювали імператор, сенат і народ Риму.

Отож молодий Мастер скочив вище голови, опинившись серед англійської еліти.

Щоправда, час від часу, а таки Джеймсові нагадували про його сумнівний статус. То якийсь однокашник по Оксфорду відпустить легковажну репліку: «Ану ж бо, Мастере, провінціал ти чортів!» Або почне хтось запевняти в дружньому ставленні: «Ти не дивися, що Джеймс колоніст, для нас він — свій хлопець». Ніби й звучало жартома, не навсправжки, проте це свідчило, що десь у глибині душі юні британські джентльмени не вважали американця рівнею. Джеймс не ображався на ці мимохітні шпильки. Якраз навпаки, вони лише утвердили його в бажанні долучитися до клубу обраних британців.

Закінчивши науку, Джеймс із радістю повернувся до Лондона. Альбіони давно стали йому другою родиною. Рік він провчився разом із Греєм в Оксфорді, і Джеймсу приємно було почуватися наставником молодшого товариша. Верховодив він і в Лондоні. Особливо, коли йшлося про прекрасну статтю.

Джеймс мав успіх у жінок. Високий, ставний, із солідним капіталом, чемний, розкутий, з гарними манерами, був дуже популярним і серед юних леді, заклопотаних пошуками чоловіка, і серед старших дам, які шукали дечого менш сталого. Щоправда, юні леді визнавали: як прикро, що Джеймсові статки прив'язані до колоній. Та може, він залишиться в Лондоні або принаймні зробить так, як чимало заможних нью-йоркських торговців, і матиме два будинки: в Нью-Йорку й Лондоні. У Джеймсі вабила не тільки оксфордська освіта, а й тверезий погляд на життя. Він любив Лондон, вболівав за імперію, а коли йшлося про бунтарів, від яких потерпали і Лондон, і Нью-Йорк, то був категоричний:

— З такими панькатися не можна. Вони загрожують порядку.

Тож Джеймс Мастер, як бачимо, не нудьгував, жив розкошуючи.

Якось влітку Грей Альбіон запросив Джеймса повечеряти з ним і його другом Х'юзом. Джеймс зустрівся з ними в таверні на Стренді. Двійко друзів являли цікаве видовище. Альбіон — юнак із привілейованого класу, скуйовджений чуб, веселі сині очі. Х'юз — син скромного свічкаря, службовець адвокатської контори, завжди охайно вбраний. Утім, за спокійною і респектабельною зовнішністю, як попередив Джеймса Грей, ховався навдивовижу сміливий і зухвалий розум.

За стравою юнаки говорили про все потроху. Вони замовили смажену яловичину, і корчмар подав їм найкраще червоне вино, яке мав. Пили охоче, але Джеймс помітив, що молодий службовець випиває вдвічі менше за нього. Під час розмови з'ясувалося, що Х'юз далекий від політики, а от його батько був з радикалів. Х'юз же, своєю чергою, розпитував Джеймса про його сім'ю і дитинство в Нью-Йорку та висловив сподівання, що колись він там теж побуває.

А ви самі повернетесь до Америки? — поцікавився у Джеймса Х'юз.

— Так. Коли настане час, — відповів йому той.

— А дозвольте спитати, повернувшись додому, на чий бік ви станете в нинішній суперечці?

— Моя родина — лоялісти, — була Джеймсова відповідь.

— Неабиякі лоялісти, — додав з усмішкою Альбїон.

Х'юз замислено кивнув. Довгобразий, з тонким загнутим носом і очима-намістинками він нагадував Джеймсу невеликого птаха.

— Моя сім'я точно була б з іншого боку барикад, — зауважив він. — Як вам відомо, багато лондонських ремісників і радикалів вважають, що нарікають колоністи справедливо. Причому думають так не тільки прості люди на кшталт моєї рідні. Дехто з неостанніх вігів і навіть поважних землевласників каже, що колоністи просто вимагають того самого, що вимагали і їхні предки, поки не дійшло до страти Карла І. Жодних податків без їхнього відома. Це невіддільне право кожного англійця.

— Але ж причин для бунту немає, — заявив Альбїон.

— Проте Англія в минулому столітті бунтувала.

Ґрей сміючись обернувся до Джеймса.

— Я ж казав, що в мого друга на все своя думка.

— А заворушення вас хіба не лякають? — поцікавився Джеймс.

— Їх боялися роялісти, коли англійці скаржилися на свавілля короля. Будь-яка влада лякається заворушень.

— Але ж імперія...

— А-а, — витріщився на Джеймса Х'юз. В очах у нього загорівся небезпечний вогник. — Ви вважаєте, що Британська імперія, як і Римська, повинна управлятися із центру. А Лондон має стати новим Римом.

— Мабуть, так, — озвався Джеймс.

— І так вважають майже всі, — продовжив Х'юз. — І саме через це в наших відносинах з Америкою виникають проблеми. Не просто проблеми. А відверта суперечність.

— Чому ж так?

— Тому що колоністи вважають себе англійцями. Он ваш батько вважає себе англійцем?

— Звісно, вважає. І він вірний Британії.

— Але ваш батько мешкає в Америці, тому не може мати таких самих прав, які робитимуть його англійцем, а отже, вірним британській короні. У самій імперській системі існує ця суперечність. Ваш батько не належить до вільнонароджених англійців. Він колоніст. Він може бути вдячний долі, що ним правлять вільнонароджені англійці в Лондоні — і це, я згодний, краще, ніж сидіти під п'ятою тирана, — але це все, що він може собі дозволити. Якщо ваш батько вірний королю та імперії, вважаючи себе англійцем, то він дурить самого себе. А все через те, що ніхто не може вигадати іншого способу правити імперіями. От я і кажу, що конфлікт, раніше чи пізніше, неминучий. Якщо ваш вірнопідданий батько має в голові хоч трохи глузду, він збунтується.

Здавалося, що цей похмурий парадокс навіть потішив Х'юза. Він з переможним виглядом оглянув компаньйонів.

Джеймс засміявся.

— Навряд чи я розповім батькові, що ви про нього кажете. Але скажіть мені от що: в який ще спосіб можна правити імперією? Як можна представляти інтереси колоністів Америки?

— Тут два можливих варіанти. Представники від Америки засідають у британському парламенті. Згоден, що схема доволі незграбна, оскільки Лондон і Америка розділені океаном, та загалом цілком робоча.

— І колоністи зможуть впливати на англійські справи? — здивувався Альбїон. — Важко уявити уряд, який пішов би на це.

— Ось ви й побачили, проти чого повстають колоністи, — лукаво усміхнувся Джеймсу Х'юз. І сказав, звертаючись уже до Альбїона: — Коли б наша влада була мудрішою, вона мислила б ширше. Якщо американські колонії матимуть представництво в Лондоні, то зі зростанням колоній зростатиме й число їхніх представників, і вже за століття або два, наслідуюся сказати, у нас був би імперський

парламент, де більшість становили б депутати з Америки. А там і король, чого доброго, перенесе свій двір із Лондона до Нью-Йорка!

Ґрей Альбіон голосно засміявся. Джеймс похитав головою, розвеселившись і водночас замислившись.

— Ви казали, що є два можливих варіанти, — нагадав він Х'юзу.

— Саме так! І другий полягає в тому, щоб американці правили собою самі — принаймні визначали, які податки й кому їм треба платити.

— Якщо вони взагалі захочуть платити податки.

— Із цим можуть бути проблеми. Але їм доведеться платити за оборону. Одне лондонським міністрам тяжко відмовлятися від будь-якої влади.

Тут у розмову втрутився Альбіон.

— Ви пропускаєте одну проблему, Х'юзе. Наші міністри думають так: якщо піти на поступки й прийняти вимоги американських радикалів, то й інші частини імперії, особливо Ірландія, теж захочуть більшої свободи, а тоді Британська імперія затріщить скрізь.

— Гадаю, проблем буде ще більше, якщо не піти на ці поступки, — відрізав Х'юз.

— Отже, ви не вважаєте нинішні домовленості з Америкою надійними?

— Я вважаю, що такі люди, як Бен Франклін і ваш батько, можуть досягати тимчасових компромісів. Але система в самій основі хибна.

Коли вечір закінчився й Джеймс із Ґреєм Альбіоном рушили додому, останній не приховував захоплення.

— Ну, і як тобі Х'юз? На все має власний погляд. Хтось каже, що він людина трохи не сьогосвітня, але мені подобається.

Джеймс мовчки кивнув. Йому навіть на думку не спадало, що з Х'юзом може бути щось не так. Але сказане службовцем адвокатської контори його спантеличило, і він вирішив усе як слід обміркувати.

А вже наступного дня він познайомився з Ванессою. Зустріч відбулася в домі лорда Рівердейла. Джеймс був убраний у новий синій камзол, який, він знав це, чудово йому пасував. Оскільки Ванессу представили йому як леді Рокбурн, він резонно припустив, що це

одружена дама. Вони трохи поговорили, і Джеймс не міг не зауважити її краси. Леді Рокбурн була стрункою і блакитноокою білявкою з вічно замріяним поглядом. Джеймс одразу забув про цю зустріч і не згадував аж до закінчення вечора, поки котрась із дам, присутніх на рауті, не повідомила його, що він справив на Ванессу сильне враження. Джеймс відповів, що він не знайомий з її чоловіком.

— Як, ви не знали?! Таж вона вдова. — Жінка багатозначно подивилася на нього. — І цілковито вільна.

За кілька днів Джеймс отримав тиснене запрошення на гостини у домі леді Рокбурн у Мейфері.

А за місяць вони стали коханцями. За цей час Джеймс устиг зрозуміти, що так часто зустрічалися вони не випадково: жінка придивлялася до нього.

Доволі скоро юнак відчув, що її вабить до нього, однак цього було замало. Коли ж нарешті був поданий сигнал до дії, то йому це відверто полестило. Але навіть тоді Джеймс не зовсім розумів, чому вона обрала саме його. Коли він запитав про це, жінка відбулася якимось легковажним жартом.

Донині Джеймс не мав близьких стосунків з аристократками. Він не приховував від себе, що у Ванессі певною мірою його приваблював високий статус. І не тому, що він був снобом, а тому, що йому було цікаво. В її ставленні до світу була якась мимохітна віра у свою вищість, і от якби ця віра обернулася проти Джеймса, він здригнувся б від цього, але Ванесса була другом, і переконаність її у власній обраності лише розважала його.

Він стежив, з якою грацією вона все робила, якими навдивовижу легкими були її рухи, як тонко іронізувала, змістивши смислові відтінки самою лише інтонацією; і навпаки, як неймовірно відверто вона деколи говорила про те, про що прості смертні намагалися не говорити. Все це було новим для Джеймса й зачаровувало його.

І водночас він відчував у ній якусь приховану нервовість, темні закутки душі, і усвідомлюючи цю вразливість, Джеймс уявляв себе її захисником. Можливо, думав він, саме його міцної, але ніжної руки вона потай ждала.

Спливали місяці, Джеймс чимраз більше часу проводив у її товаристві. Якщо вони не бачилися день чи два, Ванесса присилала до будинку Альбіонів лакея із запрошенням. Вона вже без нього не могла.

Джеймс також не на жарт захопився Ванессою, і коли та зізналася, що вагітна, то зважив за цілком нормальне запропонувати їй руку і серце.

Відповіла Ванесса не одразу, взяла тиждень на роздуми. Джеймс усе розумів: хоч як крути, він не має поважного титулу чи великих статків. Одна річ — інтрижка, інша — шлюб. Народити дитину, не маючи чоловіка — серйозне випробування для вдови навіть такого недосяжного статусу, та Ванесса, звісно, могла легко уникнути розголосу: не зволікаючи поїхала б на континент і повернулася додому, коли дитина вже народилася б і щасливо осіла в названій родині. Та Ванесса вчинила інакше — через тиждень сказала, що згодна пошлюбитися з Джеймсом.

Вінчання провели без помпи, в модній церкві Святого Георгія на Ганновер-сквер. На церемонії були присутні Альбіони, Рівердейли та ще кілька близьких друзів, які були свідками. За шість місяців по одруженні на світ з'явився малюк Вестон.

Джеймс неймовірно пишався нащадком. Той немовлям уже нагадував Джона Мастера. І звісно, Джеймс був гордий тим, що вперше за свою історію (принаймні ту, яку він знав) Мастері породичалися зі справжніми аристократами. І в жилах у наступних поколінь тектиме благородна, ба навіть королівська кров, яка передавалася з покоління в покоління з вікопомних часів.

Ванесса також здавалася щасливою. Хоча тепер вона була лише місис Мастер, сама її присутність додавала прізвищу нового блиску, а те, що малюком усі захоплювалися, додавало їй приємних відчуттів. Перший рік їхнього шлюбу минув без непорозумінь, якщо не брати до уваги однієї незначущої ситуації.

Джеймс працював, як і раніше. Часу в торговій фірмі Альбіона він проводив менше, ніж колись (і власник ставився до цього з розумінням), але роботу виконував дуже сумлінно.

— Джеймсе, а тобі обов'язково бути торгашем? — поцікавилась якось Ванесса. Той відбувався жартами.

— Ти так кажеш, ніби я живу на складі, — відповідав він. — Альбійон — джентльмен, він має цілком респектабельний бізнес у пристойному місці, і я буваю там, щоб наглядати за справами моєї сім'ї, а вони, нагадаю, серйозні.

— А може, Джеймсе, — пропонувала вона, — варто купити маєток за містом? Ти дав би йому раду. І я була б не проти бачити тебе

в парламенті.

— Я не проти того й того, — відповідав їй Джеймс. — Але не можна забувати про родинний бізнес.

Він розумів, що Ванесса, як це часто буває із жінками, намагається переробити коханого чоловіка, і це його відверто розважало. Проте занедбувати свої справи він аж ніяк не збирався.

Джеймс кілька разів заводив мову, що було б незле відвідати батьків, які живуть по той бік Атлантики й були б дуже раді познайомитися з нею.

На це Ванесса завжди відповідала:

— Не зараз, Джеймсе. Наш Вестон ще такий малий.

Звучало це цілком резонно, і Джеймс не сперечався з нею.

Коли Ванесса завагітніла знову, Джеймс був на сьомому небі від щастя. Цього разу він хотів дівчинку. А потім у Ванесси стався викидень, і це його дуже засмутило. Для неї ж це був справжній удар.

Ванесса впала в депресію. Тижні просиджувала вдома, майже не виходячи надвір, і згаслим поглядом дивилася крізь вікно в небо. Геть усе, здавалося, було їй байдуже. Джеймс як міг намагався розрадити, якось розважити дружину, та все намарно. Ванесса ухилялася від близькості. І навіть Вестон, схоже, не тішив її. Трохи побавившись із ним, вона передавала сина няньці й відсилала їх від себе.

Мало-помалу Ванесса поверталася до звичайного стану чи його подоби. Та щось у ній таки змінилося. Вона не відмовляла Джеймсу в близькості, але той бачив, що його обійми їй не дуже милі. Він намагався бути ніжним, сподіваючись на покращення. Що ж до її ставлення до Вестона, то тут усе було так само або навіть гірше.

Досі Джеймс вірив, що всім жінкам притаманний материнський інстинкт. Мовляв, такими їх створила матінка-природа. І йому здалося дуже дивним, що Ванесса, вже навіть одужавши, лишалася байдужою до сина. Зовні вона залишалася ідеальною матір'ю, але діяла радше за звичкою, ніж за велінням серця, а її виявам уваги до дитини бракувало тепла. Якось, узявши Вестона на руки, вона придивилася до дитячого личка й сказала Джеймсу:

— Він дуже схожий на тебе.

— Якщо чесно, то на мого батька, — зауважив Джеймс.

— Що, справді? — невесело озвалася Ванесса й збайдужіло опустила маленького Вестона. Тож Джеймсу залишилося тільки

здогадуватися, чи відчуває вона хоч якусь приязнь до нього й до їхнього сина.

Невдовзі після цього епізоду Джеймс зустрів на Стренді Бенджаміна Франкліна. Коли він назвався та пояснив, хто він і звідки, видатний діяч аж просявав.

— Ходімо до мене, — запросив він Джеймса, — поговоримо.

Франклін, як завжди, був налаштований на просвітницький лад. Розговорилися про табір патріотів, і Джеймс переповів йому розмову з Х'юзом.

— Сказати чесно, — зізнався він Франкліну, — відтоді я частенько міркував над його словами, і здається мені, що він може мати слушність. Напевне, британський уряд і американські колонії навряд чи колись домовляться.

Та Франклін виявився більшим оптимістом.

— До логіки вашого юного друга в мене жодних претензій, — бадьоро заявив він. — Та мистецтво політики реалізується не через логіку, а завдяки домовленостям і компромісам. І річ не в тім, яка суть Британської імперії, а в тім, чи зможуть люди в ній співіснувати. Ось де заковика. Я досі сподіваюся, що нам це вдасться, і вірю, що ви теж.

Помітно звеселівши, Джеймс дійшов від Стренду до Пікаділлі. Поворот на Мейфер — і він удома. Двері відчинив дворецький, який повідомив, що в дружини гостя й зараз вони в малій вітальні. Збігши сходами вгору, Джеймс уже збирався увійти до них, коли раптом почув з-за дверей голос дружини.

— Нема вже сил терпіти це! Для мене кожен день, прожитий під цим дахом, суцця мука!

— Ну, не все ж так погано, — заспокійливо обізвалася гостя.

— Але це правда. Я в сильцях шлюбу з колоністом. Колоністом, який хоче мене затягнути до своєї триклятущої колонії. Я аж тремчу від страху, що ми туди поїдемо, і там йому ще й спаде на думку залишитися.

— Залишитися в Америці, коли він може жити в Лондоні? Казна-що! Якась нісенітниця.

— Просто ти його не знаєш. Ти не уявляєш, що це за людина.

— Ти казала, що як чоловік він...

— О, ні, я не скажусь на його принади. Мабуть, я певний час навіть кохала його. А тепер... мені нестерпні його дотики.

— Такі речі в шлюбі трапляються. Воно може минутися.

— Не минеться. Якою ж я була дурепою, що зв'язала з ним своє життя! І все через його прокляту сина.

— Не кажи так, Ванессо. Він знає про твої почуття?

— Хто, він? Цей колоніст? Знає? Він нічогісінько не знає.

Джеймс мовчки повернув назад. «Тепер уже знає», — похмуро думав він. Спустившись наниз, попросив дворецького не казати дружині про його повернення, бо він щойно згадав про нагальні справи. Не було його понад годину.

Наступного року Джеймс займався звичними для себе справами й уважно придивлявся до дружини, намагаючись зрозуміти: вона його так само ненавидить чи зволила перемінити гнів на ласку? Дивився — і не бачив там ознак ні першого, ні другого.

Знаючи про почуття Ванесси, він не рвався розділити з нею ложе, і її таке, схоже, влаштовувало. Часом вона давала зрозуміти, що бажає його, а що Ванесса — жінка вродлива й Джеймс — чоловік у силі віку, то він удовольняв її, коли вона того хотіла. Решту ж часу він регулярно відвідував один непримітний заклад у Мейфері, де дівчата вважалися чистими.

Відверто кажучи, Джеймс не раз уже думав, що навряд чи він підтримував би цю пародію на шлюб, якби не малий Вестон.

Коли з американських колоній надходили новини то про одне заворушення, то про друге, коли там набирали силу патріоти, а у Філадельфії відбувся конгрес, коли британський уряд тупо удавав, ніби проблем немає, Джеймс часто думав про дорогих йому людей у Нью-Йорку й малого сина в Лондоні та питав себе: «Невже я справді хочу, щоб мій Вестон став частиною світу, в якому живе його мати, чи, може, краще, щоб він жив у світі чистішому й простішому, в якому ріс я?»

Як Джеймс хотів завести Вестона до баби з дідом! З якою мукою відповідав на батькові листи з благаннями повернутися додому! Коли кілька разів він намагався вмовити Ванессу на поїздку й навіть запевняв, що вони там не будуть довго, вона була категорично проти.

Дивно, але причиною сварки, що врешті розставила все по місцях, стали не його рідні, а Бен Франклін. Було це на початку грудня 1774 року.

Коли добромисне втручання Франкліна до історії Гатчинсона обернулося проти нього самого, його діями обурилися не лише в колоніях. Багато хто в Лондоні вирішив, що він навмисно створював проблеми, і на нього вішали всіх собак. Франклін не залишився в боргу й написав кілька статей, де вказав на помилки лондонського уряду. Це ще більше ускладнило ситуацію, і хоч у Франкліна залишалися впливові друзі в парламенті, він став непопулярним.

Джеймс і Ванесса поверталися з обіду. Екіпаж котив нічними підмерзлими вулицями, і Джеймс візьми та бовкни перед нею, що він, мовляв, був прикро вражений грубими нападами на Франкліна під час трапези.

— Хто б сумнівався, — буркнула Ванесса.

— Але Франклін бажає добра, — додав Джеймс. Він не сказав нічого особливого, що викликало б у Ванесси лютість, та, мабуть, вона дуже довго себе стримувала, і тепер її прорвало.

— Франклін — клятий колоніст! Брудний нікчемний зрадник під личиною джентльмена!

— Гадаю, це не зовсім справедливо.

— Він приїхав до Лондона. Клявся-божився, що буде корисним. Ми ставилися до нього як до англійця. Навіть його сина-байстрюка відправили губернатором до Нью-Джерсі. Цьому вискочню, якщо він *справді* джентльмен, можна тільки одне: заткнутися й розтуляти рота, коли скажуть! Була б моя воля, я б усіх зрадливих колоністів вивела в чисте поле й розстріляла. Тоді в колоніях був би порядок.

— Ну що ж, тепер принаймні зрозуміло, що в тебе на думці.

— Я не знаю нікого, хто б думав інакше, чортів ти колоніст! — вилаялася Ванесса. — Дякуй долі, що твій син народився в цивілізованій країні. Я молю Бога, щоб ноги його ніколи не було у твоїй клятій колонії.

Джеймс гукнув візникові, який не міг не чути їхньої сварки, щоб той зупинив екіпаж. Коли він вийшов, Ванесса не зронила ані слова.

Крокуючи додому, Джеймс не відчував ані жалю, ані навіть гніву — лише саму огиду. Зайшовши до будинку, він тихо підійшов до письмового столу й дістав останній лист від батька. Коли перечитав

слізне прохання приїхати й побачити матір, його пройняв сором. І Джеймс вирішив, що з родиною чи без, але якнайшвидше попливе до Америки. Тоді він усамітнився у гардеробній і там ліг спати.

Прокинувся Джеймс пізно, снідав сам. Уже зібрався до контори Альбіона, коли дворецький передав йому листа. Послання було написане чітким Ванессиним почерком. Дружина повідомляла, що поїхала з дому на світанку й взагалі збирається на континент, а коли повернеться до Лондона, ще не вирішила.

Перед самим Різдвом Джеймс відвідав Бена Франкліна. Він розповів старому про своє рішення й був здивований, що той не став його відраювати.

— На жаль, — зізнався Франклін, — я дійшов такого самого висновку. Я стукався в усі відомі мені двері Лондона. Деякі ще досі відчиняються переді мною, і там, куди мене пускають, усі розповідають одне й те саме. Британський уряд не піде на жодні поступки. Я завжди вірив у можливість компромісу. Тепер вже ні. — Він усміхнувся. — Схоже, ваш юний друг-юрист таки був правий. Думаю, незабаром я піду вашим курсом.

— Я навіть не підозрював, як сильно зневажають нас, колоністів.

— Британці злі. Коли люди зляться, то б'ють у найболючіше місце. А упередження стають вагомими причинами.

— Ще я ніколи не розумів британської пихатості.

— Усі імперії стають пихатими. Така їхня природа.

Джеймс на прощання побажав старому всього найкращого. Тепер залишалося підготуватися до поїздки самому й зібрати маленького Вестона. Не залишати ж його тут без матері! Але немає злого, щоб на добро не вийшло: зате Вестон точно побачить бабусю й дідуся!

Коли Джеймс, тримаючи сина за руку, вже підіймався на борт корабля, він дав собі обітницю: малюк нізащо не повинен дізнатися, що мати ніколи його не любила.

Війна

• Березень 1776 року •

Небо надворі було синє. Гудзон уже сказав, що на вулицях тихо. Ебігейл повернула лист батькові та вийшла до передпокою, де на неї чекав малий Вестон, і взяла хлопчика за руку.

— Ходімо, Вестоне, — сказала вона. — Ідемо на прогулянку.

Хлопчик був для неї вже як рідний син. Симпатичне, дуже миле дитя. Ебігейл радше б померла, ніж дозволила б комусь його образити.

Як же змінився світ за рік від повернення Джеймса! Ще якийсь час лунали заклики до поміркованості. Континентальний конгрес присягнувся, що від Британії він прагне тільки справедливості. У Нью-Йорку люди типу Джона Джея ще так-сяк стримували «Синів свободи». Але недовго.

Повстання стало жити власним життям. Спочатку, після баталій під Лексінгтоном і Конкордом, коли очолювані генералом Хоу червоні мундири намагалися розбити бостонців, патріоти завдали їм нищівної поразки на пагорбах Банкер-Гілл. Тоді Ітан Аллен і його «зеленогорці» раптово заскочили червоних мундирів на півночі, у верхів'ях Гудзону, де захопили невеликий форт Тікондерога разом з важкими гарматами. Після цього успіху конгрес так розійшовся, що навіть зробив вилазку до Канади.

У Вірджинії британський губернатор пообіцяв свободу всім рабам, які втечуть і приєднаються до британської армії, що не на жарт розлютило плантаторів на Півдні. А в Англії король Георг заявив, що американські колонії збунтувалися — це вже було правдою, — і дав наказ заблокувати їм порти.

— Король оголосив нам війну, — заявили «Сини свободи».

Утім, аж ніяк не військові дії дійняли людей до живого. У січні 1776 року світ побачив анонімний памфлет. Невдовзі стало відомо, що його автор — англієць Томас Пейн, який не так давно прибув до Філадельфії. Памфлет називався «Здоровий глузд». «Чортів бунт» — так обізвав його Джон Мастер, але памфлет був блискучий.

У ньому Пейн не лише виступав за незалежну Америку — Божий край, де вигнанка Свобода знайшла б надійний захист від давніх

європейських лих, — а й удавався до формулювань, які надовго западали в пам'ять. Король Георг у нього перетворився на «короновану тварюку Британії». Щодо британського правління він сказав: «Є щось дуже абсурдне в ідеї, що острів має правити материком». А про незалежність просто й доступно: «Настав час розлучатися». За лічені тижні «Здоровий глузд» розійшовся по всіх колоніях. Тепер «розлучення» здавалося неминучим, і означало це — війну. Нью-Йорк, який мав величезну бухту й давав контроль над північним річковим шляхом до Канади, ставав ключовим пунктом. Вашингтон із Вірджинії, якого конгрес призначив головнокомандувачем, уже провів огляд міста. На початку 1776 року він відрядив генерала Лі, якому довіряв, на укріплення Нью-Йорка.

Якщо генерал Чарльз Лі був родичем славнозвісних Лі з Вірджинії, то хіба що далеким. А так він був ексцентричним англійцем. Служив в Америці під час війни з французами та індіанцями, узяв собі за дружину індіанку, пізніше повернувся до Європи й воював уже там. Проте не так давно він повернувся й осів в Америці. Явний симпатик колоністів, цей запальний вояка любив гуляти містом із цілою шворою псів, і зазвичай за ним ходила слідом зграйка цікавих дітей. Але свою справу він знав і вже за місяць заклав міцний фундамент оборони міста.

Його перебування в Нью-Йорку безпосередньо торкнулося родини Мастерів. Коли Джеймс запропонував свої послуги генералу, то справив таке враження на енергійного військовика, що незабаром його відправили до Бостона в розпорядження Вашингтона. І от, ідучи по Бівер-стріт, Ебігейл саме думала про дорогого брата. Коли ж вона побачить його знову? Перетнувши вулицю, вона рушила до Боулінг-Грін. Вестон тягнув її за руку. Вона відпустила малого, і той побіг уперед.

Джон Мастер знову поглянув на лист. Ставлення до паперів з Англії у ці часи неоднозначне, а йому, знаному торі, і поготів слід бути обережним. Упродовж останніх місяців Нью-Йорк залишило чимало його друзів-консерваторів. Королівський губернатор Тріон, з міркувань безпеки, переселився на судно, яке стояло в бухті. Лоялісти, які

ризикнули залишитися в місті, сиділи сумирно, боячись привернути сторонню увагу. Людину, яка листувалася з Англією, могли запідозрити у шпигунстві. Втім Альбїон виявив винахідливість і відправив свого листа через Бостон, і вчора ввечері їм у двері постукав посланець і вручив його Соломону.

Текст листа був чіткий, лаконічний і не вселяв особливих надій.

Збиралася величезна армія. Така величезна, що лише британських червоних мундирів замало. Уряд вербував німецьких найманців. Хотіли навіть заручитися військовою підтримкою Росії, але імператриця Єкатеріна відмовилася давати війська. Шляху назад уже не було.

В Англії, нагадував Альбїон, чимало людей співчувало повстанцям. Дуже прихильно ставилися до них, скажімо, лондонці. Прем'єр-міністр лорд Норт, і той був налаштований цілком мирнолюбно — допоки не розпочалися бойові дії. Члени палати громад Берк, Чарльз Джеймс Фокс та інші видатні оратори теж заступалися за колоністів. А в палаті лордів ладні були шукати компроміс з Америкою великий Чатем, якому Англія завдячувала перемогою над французами в останній війні, та друг Франкліна лорд Дартмут. Кілька бойових офіцерів навіть відмовилися воювати проти колоністів.

Та коли почали гинути британські солдати, симпатії широких мас перейшли на бік влади. Цілком очікуваний результат. А головне, король Георг щиро вважав за свій святий обов'язок не йти на жодні поступки повстанцям. І парламентська більшість була з ним солідарна. А якби навіть не була, у парламенті стільки людей обіймали державні посади, на яких платили гарні гроші ні за що, чи входили до різних військових відомств, де просування по службі цілком залежало від уряду, чи мали друзів із державними контрактами, чи, м'яко кажучи, могли піддатися на спокусливі обіцянки, що прем'єр не сумнівався: потрібна йому більшість набереться.

Чи залишалася ще надія? Так, переконував Альбїон, і цьому дві причини. Перша — високі витрати на відправлення армій у таку далечінь. А друга полягала в тому, що Франція, побачивши, що Британія кинула більшість сил на Америку, найімовірніше, вдарить по інших частинах імперії та спробує відвоювати те, що французи втратили в останній війні. А патріоти, побачивши, яка грізна сила

пішла проти них, можливо, схаменуться й переглянуть свої радикальні вимоги. Ось тут і можна буде досягти компромісу.

Закінчив він свій лист на більш радісній ноті.

«Чи казав вам Джеймс про постійні чутки, нібито мати лорда Норта зраджувала чоловікові з батьком короля? І тоді може статися, що король Георг і його прем'єр-міністр — зведені брати? (Вони такі схожі між собою, що я в цьому навіть не сумніваюся.) Якщо прем'єр-міністру колись набридне карати колоністів, то його найясніший брат, свято вірячи, що Бог на його боці, неодмінно примусить його служити своїй меті.»

Мастер уважно стежив за дочкою, поки та читала лист. Його розвеселило здивування Ебігейл, коли вона дійшла до місця про короля і його зведеного брата.

— Ніколи не подумала б, тату, — сказала вона, — що лорд Норт — позашлюбний брат короля. І часто в Англії таке трапляється?

— Це ні для кого не секрет, — усміхнувся їй Мастер. — Навіть в Америці.

Та головне, подумав він, перечитавши лист, головне полягає в тому, що досі зберігається надія. Пovoювати, імовірно, доведеться, та коли патріоти зрозуміють, що накоїли, то стануть про щось домовлятися, не зважаючи на Чарлі Вайта й «Синів свободи», ппри генерала Лі та його фортифікації, попри трагічну нерозважливість його сина Джеймса. Ще залишалася надія — для нього, Ебігейл і маленького Вестона.

Отак Мастер сидів, обмірковуючи ситуацію, коли це його думки перебив якийсь шум за дверима. Трохи здивований, він вийшов до коридору й побачив Гудзона, який намагався зачинити двері перед двома огрядними чоловіками. За мить двері розчахнулися.

І Мастер із жахом витріщився перед себе.

Людей на Боулінг-Грін гуляло мало, і розважити малого Вестона було нескладно. Джеймс навчив його кидати й ловити м'яч, тож він міг гратися так година по годині.

— Кидай вище! — кричав Вестон, або: — Далі!

Хлопчик любив похизуватися — щоб зловити м'яч, він підстрибував і пригинався. Ебігейл вважала, що, як на свої літа, він просто дивовижний. Їй аж серце стискалося від думки, що хлопчик може сумувати за мамою, та сподівалася, що заповнить оту порожнечу. Не дуже весело годинами перекидати м'яч, однак нагородою була радість від щасливого й гордого вигляду племінника. Ось тільки шкода, що цього не бачив Джеймс.

Як зраділа, коли Джеймс уперше повернувся додому! Він був такий високий, гарний. З якою радістю вона дивилася на нього, коли сідали за родинний стіл! А як легко їй було! Ебігейл була певна, що з появою Джеймса життя стане кращим.

Лише на третій день він поділився тим, що знав. Вони з батьком замкнулися в кімнаті та провели там майже годину. Ебігейл чула болісні батькові вигуки, а потім — підвищені голоси та гомін довгої розмови. Коли все скінчилося, батько вийшов похмурий і зблідлий.

— Твій брат вирішив пристати до патріотів, — сказав він Ебігейл. — Я розумію, чому він так чинить, хоча не згодний із цим. Тепер, Еббі, — м'яко продовжив він, — ми відповідаємо за єдність родини — ти і я. Якомога менше розмовляй із Джеймсом про це. В жодному разі не сперечайся з ним. Він тобі брат, і ти маєш любити його та підтримувати. І головне: жодних сварок у цьому домі малий Вестон не повинен бачити.

Сказано — зроблено. Нікому, хто бував у Мастерів, і на думку не спало б, що Джеймс і батько належать до ворожих таборів. Усі новини обговорювалися спокійно. Мастер міг висловити власну думку про таланти Вашингтона чи бездарність військ, якими той командував. А Джеймс міг скрушно похитати головою через якесь бездумне чи зухвале рішення Лондона. Проте все відбувалося спокійно й без чвар.

Невдовзі після повернення Джеймса вони всім сімейством поїхали до округу Датчесс. Ебігейл маленькою дівчинкою бувала там на фермі в діда Дірка Мастера, і в неї залишилися гарні спогади про ті гостини. Дід уже помер, але Джон Мастер зберіг ферму, і влітку вони часто там бували. Великими земельними угіддями, якими володіли Мастері у

тих краях, разом із власними маєтками керував чоловік Сьюзен — її старшої сестри.

У той приїзд вони зупинилися в Сьюзен, У неї було досить гарно. Сьюзен, яка перетворилася на поважну матрону, була рада бачити свою родину. Вона постійно була зайнята дітьми та господарством і зовсім не цікавилася світовими подіями. А чоловік її, жвавий веселун, заявив навіпростець:

— Триматимемося подалі від цієї колотнечі, доки зможемо.

Стосунки межі ним і Джеймсом усталилися ніби непогані, та Ебігейл відчувала: їх мало що об'єднує, крім родинних зв'язків.

А вже перед самим від'їздом Сьюзен ніжно взяла брата за руку й палко попросила:

— Приїжджай до нас, Джеймсе, і не тягни. Я рада по стількох роках знову бачити брата.

Джеймс запевнив сестру, що неодмінно приїздитиме до неї.

Що ж до самої Ебігейл, то кращих стосунків із братом годі було й бажати. Джеймс нерідко сідав біля неї та розповідав, що бачив у житті. Попри солідний вигляд, він міг розсмішити її історією зі студентського життя. Джеймс швидко з'ясував уподобання сестри, і навіть коли порт був закритий для торгівлі з англійцями, завжди знаходив їй приємний подарунок: стрічку, мереживо, книжку чи бодай букетик квітів. Для Вестона Джеймс був зразковим батьком. Коли Ебігейл бачила, як він бавиться із сином, як вчить його читати чи веде на прогулянку, гордість за брата її так і переповнювала.

Тож, дякувати богу, Ебігейл змогла любити й поважати і батька, і брата. Вона вела домашнє господарство, і, на її переконання, непогано давала собі раду. Гудзон і Рут зверталися по її поради з усіх повсякденних питань. Вона робила все можливе, щоб бути розрадою для батька, компаньйоном для Джеймса й матір'ю для Вестона.

Але чому Джеймс сам? Де дружина? Невдовзі після його приїзду Ебігейл намагалася це з'ясувати, але брат відповів щось розпливчате й делікатно віднадив від розпитувань. Батько знав про це не більше за неї. І тільки за три тижні Джеймс набрався духу й розповів, що вони з Ванессою серйозно посварилися.

— Я ще сподіваюся на замирення, — сказав він, — але розраховувати на нього не можу.

Тим часом на родинній раді вирішили малому Вестону нічого не казати. Йому пояснили, що мама приїде, коли зможе, і він, хоч і сумував за нею, схоже, прийняв її відсутність, як діти приймають недосяжні для їхнього розуму обмеження світу дорослих.

За кілька місяців прийшов лист від Ванесси. Цупкий папір, почерк чіткий, упевнений. Після стандартних запевнень у любові до Вестона вона розповідала про своє занепокоєння повстанням і цікавилася, коли Джеймс повертається до Англії. Джеймс не знайшов у листі жодного натяку на те, що вона хотіла би приєднатися до нього.

Повстання набирало силу, але присутність Джеймса в домі до певної міри служила запорукою захисту. Багато лоялістів-консерваторів залишили місто. Хтось подався до Англії, хтось усамітнївся на фермі, сподіваючись, що там їх ніхто не дістане. Хтось перебрався до лояльних Лондону округів Кінгс або Квінс на Лонг-Айленді, але час від часу патріоти влаштовували там на них облави. Та поки Джеймс лишався у Нью-Йорку, будинок Мастерів вважали пристановищем патріотів.

Ебігейл саме перекидалася м'ячем із Вестоном. Один її кидок вийшов не дуже точний, і м'яч полетів убік від хлопчика. Той стрибнув, зачепився за камінь і впав, ударившись коліном. Ебігейл підбігла до малого, але той уже підвівся. Він кривився від болю, проте сліз не було. На місці забою дівчина побачила кров і зрозуміла, що буде ще й чималий синець.

— Ідемо додому? — запитала Ебігейл, обмотуючи хусткою скривавлене коліно. Вона чекала, що Вестон заплаче. Але той лише похитав головою. «Хлопчисько!» — зрозуміла Ебігейл. Повернувшись на позицію, вона кинула м'яч просто Вестону в руки. Їй було шкода малого племінника, але його стійкість викликала повагу.

Так вони грали ще хвилину-дві, аж раптом Ебігейл почула за спиною якийсь шум. Вона завмерла, прислухаючись, але вже було тихо. М'яч іще кілька разів перелетів туди-сюди, а потім вона зауважила, що люди в дальньому кінці галявини поспішили на шум, наче чимось приваблені. Дівчина завагалась, не знаючи, що робити.

— Лови, Еббі! — гукнув Вестон і кинув їй м'яч.

Ебігейл удала, що прогавила м'яч, і розвернулася ніби за ним, а насправді — бажаючи роздивитись, що ж там відбувається. І побачила Соломона, який мчав до неї.

— Вам треба залишатись тут, міс Ебігейл, — засапано промовив той, коли підбіг до неї.

— А що таке?

— Бос, — прошепотів він, криючись од Вестона. — Там по нього прийшли. Кажуть, він шпигун, бо йому приходять листи з Англії. Не йдіть зараз туди, — додав він наполегливо.

Та Ебігейл не стала його слухати.

— Будь тут із Вестоном, — розпорядилася вона. І тицьнула м'яч в руки Соломону. — Нікуди його не пускай.

І з цими словами щодуху кинулася додому.

Перед будинком уже зібрався чималий натовп. Люди стояли й нетерпляче чогось чекали. Ебігейл почала пробиратися крізь юрму, але не встигла досягти воріт, як двері в домі відчинилися й натовп радісно заревів.

Її батько був роздягнутий по пояс, босий. Він досі залишався великим і фізично міцним, здатним до відсічі чоловіком, але його супроводжувало аж ніяк не менше дюжини людей — з такою кількістю не дуже поборешся. Тримався він гідно, тільки обличчя посіріло. Бачити батька в такому жалюгідному стані Ебігейл ще не доводилося.

Крики в натовпі дужчали. Судячи з вигуків, люди чекали не лише розправи, а й розваги. На ганку батька зупинили. В одного чоловіка в руках було відро з дьогтем.

Ебігейл швидко оцінила ситуацію. Втручатися не було сенсу, бо сама вона їх не зупинить. І зволікати теж не можна. Дівчина швидко розвернулася і побігла. Куди податися? На Волл-стріт? Там мерія і люди, наділені владою. Але до форту ближче. А часу обмаль. Вимастити людину дьогтем і викачати в пір'ї — справа двох хвилин.

То був жорстокий звичай. Ритуальне приниження. Людину роздягали, вимащували дьогтем і посипали пір'ям, яке міцно приставало до тіла. До сорому голизни додавався біль і пухирі від опіків, а покараний здавався чимось середнім між чорношкірим рабом чи індіанцем та куркою, яку от-от обпатрають і кинуть у казан. А потім виваляну в пір'ї людину ганяли вулицями міста всім на посміх. Після такої екзекуції доводилося довго відшкрібати й відтирати вкриту пухирями шкіру. Траплялося, що покарані помирали.

Ебігейл бігла щодуху, дико роззираючись навсібіч: може, зустріне когось такого могутнього, хто міг би зупинити це жахливе свавілля?

Добігла до воріт форту, метнулася до вартового.

— Де ваш старший? — закричала Ебігейл. — Я хочу бачити офіцера.

— Його тут немає, — сказав вартовий.

— Батько... мого батька хочуть вимастити дьогтем і викачати в пір'ї.

— Може, зверніться до міської ратуші, — порадив вартовий, знизуючи плечима.

— Та хай вам чорт! — вигукнула Ебігейл з відчаю і побігла Бродвеєм.

Уже за сотню ярдів їй зустрівся віз, який стояв на узбіччі. Візник розводив теревені з перехожим. Часу на вагання не було.

— Допоможіть! — гукнула Ебігейл до візника. Той обернувся. — До ратуші! — задихаючись, попросила вона. — Будь ласка, доведіть мене до ратуші. Мого батька хочуть вимастити дьогтем і викачати в пір'ї.

Візник, хвала всевишньому, діяв не зволікаючи. Дужі руки відірвали дівчину від землі. Обличчя візника здалося їй знайомим, але вона не могла згадати, де вже зустрічала його. Не кажучи більше ні слова, той шмагнув коня, і віз викотився на середину вулиці. Проте візник повернув не на північ, де ратуша, а геть у протилежний бік.

— До ратуші! — знову заблагала Ебігейл. — Богом прошу, їдьмо туди!

Візник якийсь час мовчав, а потім несподівано заявив:

— Міс Ебігейл, якщо хочете врятувати його, то сидіть і мовчіть!

Поїси вона встигла зрозуміти, що й до чого, віз уже котився по Бівер-стріт. Візник побачив натовп і, не зменшуючи швидкості, скерував коня просто на нього. Люди кинулися врозтіч.

Мастер далі стояв на ганку. Бунтівники намастили йому дьогтем груди, спину й уже бралися до ніг, коли несподівано на заваді їм став цей візник.

— Ану припиніть! — не надто церемонно гаркнув він, явно не сумніваючись у тому, що його почують.

Той, що стояв із віхтем у руці, завмер на хвилику, але його товариш, який тримав відерце з дьогтем, вилаявся й почав був сперечатися:

— Але ж це чортів шпигун торі...

Візницький батіг злетів так стрімко, що Ебігейл його ледве помітила. А вже за мить чолов'яга з відром завищав: батіг ударив по руці, відерце впало та, розливаючи дьоготь, покотилося сходами.

— То ти ще сперечатимешся зі мною? — грізно насупився візник.

— Ні, Чарлі, — поквапився його запевнити той, що з віхтем. — Ніхто й не думав сперечатися.

— От і добре, — обізвався Чарлі Вайт. — Щоб ви знали, це дім Джеймса Мастера, офіцера з патріотів, і він під охороною. А кожен, хто наважиться сюди поткнутися...

Закінчувати фразу не було потреби.

— Добре, Чарлі, — обізвався чоловік із віхтем, — як скажеш. Гайда, хлопці. — І він повів своїх людей на вулицю.

Чарлі обвів натовп поглядом і показово ляснув батогом у них над головами. Люди стали розходитися.

— А тепер, міс Ебігейл, вам краще піти й допомогти своєму батькові, — неголосно промовив Чарлі та подав їй руку, допомагаючи зійти на землю.

Коли вона піднялася на ганок, віз уже котився геть. Чарлі їхав, не озираючись.

Після того випадку ніхто їх більше не чіпав, хоча батько був дуже здивований заступництвом Чарлі Вайта. За два дні по тому, побачивши Чарлі на вулиці, Ебігейл зупинила його й сказала:

— Батько хоче віддячити вам.

Але той лише хитнув головою.

— Став би я ради нього старатися, — грубо буркнув він у відповідь і відвернувся.

А вже за місяць після тих подій, на превелику втіху домашніх, із Бостона приїхав Джеймс. Він був дуже задоволений поїздкою. Генерал Хоу та його червоні мундири були витіснені з Бостона й ретирувалися до Нової Шотландії^[46]. Генерал Вашингтон присвоїв Джеймсу капітанське звання. Та спогади про пережите батьком приниження не відпускали Ебігейл, викликаючи в неї ще більше бажання зберегти й захистити родину. Якось Джеймс весело поцікавився в неї:

— Ну що, Еббі, ти ще торі чи вже патріотка?

А вона промовчала у відповідь. І натовість сказала:

— Здається, Вестон застудився. Надвір йому сьогодні краще не виходити.

Подеколи важко було розібратися, хто ж править Нью-Йорком. Королівський губернатор і стара асамблея вже ні на що не впливали. Ще ніби працював провінційний конгрес патріотів, який очолювали люди типу Лівінгстона — представники старої еліти. Та конгрес Нью-Йорка, який досі залишався поміркованим, усе тішив себе надіями на мирне залагодження проблем. А от на вулицях міста все вирішували «Сини свободи».

Тим часом колонії готувалися до війни. Британці ще відсиджувалися в Новій Шотландії, але ніхто не сумнівався, що вони повернуться. До лав патріотів щодня прибувало поповнення, і «Сини свободи», не без зловтіхи, розселяли їх у домах лоялістів, які встигли залишити місто. Королівський коледж, цитадель консерваторів, фактично перетворився на казарму.

На вигоні вище від будинку Чарлі Вайта виросло ціле наметове містечко. Коли Чарлі Вайт із прибічниками кинули клич, щоб усі чоловіки, не зайняті військовою справою, ішли будувати нові захисні вали вздовж річки, то навіть Джон Мастер після короткої суперечки погодився відрядити туди Соломона.

— Якщо тобі від цього буде легше, — сказав йому Джеймс, — то генерал Лі не вірить, що ми втримаємо-таки місто. Британські кораблі можуть зайти до бухти й розірвати нас на шматки, аби тільки захотіли. Але він вважає, що спершу ми повинні дати збіса гарний бій.

— А Вашингтон? — поцікавився батько.

— Він наказує стояти до кінця.

— Ходять чутки, — сказав Джон Ебігейл, помітно звеселівши, — що провінційний конгрес має намір залишити місто, щойно з'являться британці.

— І куди ж вони втечуть?

— Мабуть, у Вайт-Плейнс. Це двадцять п'ять миль на північ звідси. — Він осміхнувся. — А вже звідти, гадаю, вони зможуть податися куди їм заманеться.

У середині червня від Альбіона прийшов ще один лист, цього разу доправлений торговим кораблем із Вест-Індії. Партнер докладно описував військову махину, яка прямувала до Америки, і між іншим згадав британських командувачів — генерала Хоу, який очолював цю місію, його брата адмірала Хоу, який відповідав за флот, здібного полководця генерала Клінтона, який провів дитинство у Нью-Йорку, і Корнволліса, теж здібного вояку, але з важкою вдачею.

Ще Альбійон повідомляв одну цікаву деталь: братам Хоу обіцяли виплатити величезні преміальні, якщо вони зможуть досягнути миру на прийнятних для Англії умовах. «Отже, вони будуть одночасно прагнути і війни, і миру».

«Чи згадував я коли-небудь той цікавий факт, що брати Хоу — кузени короля? Річ у тім, що прадід короля мав позашлюбну зведену сестру, з якою був дуже близький, і багато хто стверджував, ніби вони до всього ще й були коханцями. Хай там як, але та сестра одружилася, а її дочка, коли вже стала леді Хоу, народила майбутніх наших генерала й адмірала. Король прихильний до них, величає їх кузенами. Тому можна сказати, що ця американська експедиція — акція цілком сімейна.»

Лист переконував Мастера, що сили надто нерівні, перемога англійців буде блискавичною, і взагалі, в Англії чомусь переважає думка, що американські колоністи надто м'якотілі для війни. Закінчувалося ж послання несподіваною новиною.

«Мушу вам також сказати, що мій син Ґрей і собі вступив до війська, тож тепер прямує до Америки. Не дуже прислухаючись до моїх резонів, він переконав мене купити йому офіцерський патент. Я молюся за його щасливе плавання й сподіваюся, він знайде можливість зв'язатися з вами. Хтозна, може, вони служитимуть разом із Джеймсом.»

Батько показав лист Ебігейл, і та, прочитавши його, не могла приховати здивування.

— Схоже, тату, — зауважила вона, — містер Альбіон ні сном ні духом про те, що Джеймс зробився патріотом. Але ж ти після того вже писав йому, кілька разів. Хіба ти не казав йому про Джеймса?

— Мабуть, забув. — Джон Мастер кисло-сладко посміхнувся. — Я сподівався, що Джеймс ще може передумати.

— О, тату, — тільки мовила дочка й поцілувала його.

В останній тиждень червня їй довелося бути при розмові батька з братом, яка наповнила її гордістю за обох.

У травні у Філадельфії почався Континентальний конгрес, на якому обговорювалася загальна декларація про причини дій колоністів та їхні наміри в майбутньому. Коли до всіх тринадцяти колоній звернулися з проханням надіслати делегатів, помірковані члени нью-йоркського конгресу скорилися заклику, хоча й без особливого завзяття. Втім, на місці з'ясувалося, що розглядати це питання з'їхалися не затяті радикали, а цілком помірковані торговці, фермери, юристи.

Багато хто з них мав із Британією особисті зносини. Багато хто в минулому навчався в найкращих університетах Америки — Гарварді, Вільгельма та Марії, Єльському та Коледжі Нью-Джерсі в Принстоні. Один джентльмен із Півдня навчався в єзуїтів у Франції. Але троє делегатів були випускниками шотландських університетів Единбурга та Сент-Ендрюса, ще двоє — Кембриджу, один — Оксфорду, а ще шестеро навчалися у школах або менш відомих університетах Англії. Був там і Бен Франклін, колишній імперець, який провів у Англії останні майже два десятки років.

Так, тепер їхнім дороговказом було служіння незалежності. Джон Хенкок, найбагатший чоловік у Бостоні, вже давно побив глеки з британським урядом, щоправда, причиною цього були не так світоглядні розбіжності, як нечуваних масштабів контрабанда, яку він прикривав. Джефферсон, спадкоємний світоч європейського просвітництва, і Джон Адамс, юрист-науковець, після тривалих

розмірковувань, кожен своїм шляхом дійшли висновку, що незалежність необхідна. Однак чимало делегатів ще вагалися, тож навіть наприкінці червня з Філадельфії надходили звістки, що колонії досі не домовились.

Ця розмова відбулася після вечері.

— Перепрошую, любий мій сину, — почав лагідно Мастер, — але скоро тут буде армія Британії, і я не можу не спитати тебе. Якщо прийде велике військо й вщент розіб'є Вашингтона, то чи не стане це кінцем усього? Ти не вважаєш, що зробив найризикованішу ставку?

— Ні, батьку, — відповів йому Джеймс. — Ми можемо програти битву, але навіть британські генерали попереджали уряд, що жодна армія не зможе вічно стримувати народ, який хоче бути вільним.

— Певно, близько чверті населення досі вважає себе лоялістами, та й взагалі багато хто триматиме носа за вітром. Крім того, брати Хоу можуть запропонувати компроміс, який влаштує більшість патріотів.

— Цілком можливо. Але все вказує на те, що Британія ніколи не дасть нам справжньої незалежності, якої ми прагнемо.

— Що ж ви хочете створити? Республіку?

— Так. Вільну республіку.

— Будьте обачні у своїх бажаннях, Джеймсе. Ти вчився в Оксфорді, знаєш історію краще, ніж я. Хіба не занепала Римська республіка з її сильною владою? Та й в Англії, коли стратили Карла, при Кромвелі встановилася така диктатура, що англійці повернулися до монархії.

— Ми підемо кращим шляхом.

— Гідне хвали прагнення, сину мій, але досі таке не вдавалося жодній країні — ані великій, ані малій.

— Треба вірити, батьку.

— Я в це не вірю, правда. Проте ще одне запитання. Мета нинішньої зустрічі у Філадельфії — сформулювати документ, який задекларує прагнення колоній бути незалежними, так?

— Саме так!

— Чому це так важливо?

— Сказати чесно?

— Звичайно.

— Бо коли ми цього не зробимо, то французи не сприйматимуть нас серйозно.

— Французи? То ви стараєтеся заради французів?

— Ні. Для себе теж. Однак і для французів це важливо. Дивися, британці мають флот, що владарює на морях. У нас же, колоністів, лише капери. Проти королівського флоту ми не матимемо жодних шансів. Зате французи мають сильний флот, а ще в них чималі запаси зброї. Вони вже постачають її патріотам Півдня, хоча це й не афішується. А нам не подужати Британію без французів і їхнього флоту. Французам дуже хочеться вдарити по Британії, та вони чудово розуміють, що це дороге задоволення, і не стануть ризикувати, якщо не переконаються, що налаштовані ми серйозно. Ось навіщо нам потрібна декларація. Щоб показати їм наші наміри.

— Тоді ви справді вороги Британії, — зітхнув батько, — якщо зв'язалися з її найбільшим ворогом. — Джон Мастер похитав головою. — Та річ не тільки в цьому, Джеймсе. Французьке королівство — це тиранія папістів. Це квінтесенція всього того, проти чого ти нібито виступаєш.

— Це необхідність, батьку.

— Не знаю, не знаю. Щось не віриться, що колонії зможуть триматися купи. Надто великі відмінності, особливо між Північчю та Півднем. І он у Філадельфії все ніяк не домовляться. А Джорджія навіть пристойних делегатів не прислала.

— Може, й так. Сперечатися не буду.

Батько сумно кивнув, тоді підлив у келих Джеймсу вина. І вони ще якийсь час обговорювали цю складну ситуацію, жодним словом не образивши один одного.

Ебігейл чудово розуміла, як карається батько, і така стриманість викликала в неї лише захоплення.

Однак і Джеймс, подумала вона, також був змушений піти на жертву. Йому ніщо не заважало залишитися в Англії та обстоювати інтереси колоністів, геть нічим не ризикуючи.

На двадцять дев'ятий день червня з'явилися перші кораблі британців. Ебігейл із батьком спостерігали за цим з форту. Сто кораблів з дев'ятьма тисячами червоних мундирів пройшли протокою Нерроуз і пришвартувалися біля Стейтен-Айленду. Видовище було

нівроку. Британці висадилися на берег, але поводитися стримано. Вочевидь, чекали на підкріплення. Місто напружено завмерло. За два дні Джеймс похмуро визнав:

— Народне рушення Стейтен-Айленду перейшло на бік британців. А з Лонг-Айленду пливуть човни з лоялістами.

Батько нічого не сказав. Але в той вечір, коли чоловіки вважали, що Ебігейл уже пішла до себе, вона почула, як батько тихо сказав:

— Не пізно ще й тобі податися на Стейтен-Айленд, Джеймсе. Я міг би поручитися за тебе.

— Не можу, батьку, — відповів йому Джеймс.

Восьмого липня Джеймс прийшов схвильований.

— Конгрес у Філадельфії прийняв Декларацію незалежності.

— Усі колонії одностайні? — поцікавився батько.

— Усі, крім однієї: Нью-Йорк в останню мить утримався, але документ буде прийнятий.

На другий день, на превелику батькову огиду, по Бродвею до Боулінг-Грін вихором пронеслася людська юрма, повалила бронзову статую Георга, відбила йому голову, а тулуб забрала.

— Ми перетопимо його на кулі, щоб стріляти по червоних мундирах, — заявили люди.

І того ж вечора Джеймс приніс додому надрукований примірник Декларації та показав батькові.

— Більшу частину тексту написав Джефферсон із Вірджинії, а Бен Франклін вносив правки. Погодься, вийшло дуже непогано.

Батько зі скептичним виглядом прочитав:

«Життя, свобода і право на щастя». Оце, останнє — щось нове. Мені нагадує балаканину Тома Пейна.

— Якщо чесно, — виправив Джеймс, — це дещо змінений вислів філософа Локка. Тільки в нього замість щастя була власність.

— Ну, — озвався батько, — як на мене, вкластися у власність набагато цікавіше.

Декларація — це, звісно, добре, але стан справ у патріотів не вселяв оптимізму. На Півдні вони ще трималися проти червоних мундирів, а от у Канаді в них нічого не клеїлося. Тим часом британці,

які наводнювали Стейтен-Айленд, дочекалися дванадцятого липня й зробили свій хід. Ебігейл, батько і Джеймс спустилися на набережну, щоб побачити це.

Два британських кораблі перетинали бухту. В патріотів стояли, готові відкрити вогонь, батарея у форті Губернаторського острова, звідки було найближче до бухти, і батарея у старому форті, а третя батарея — в доках Вайтхоллу — охороняла вхід до гирла Гудзону. Легко ковзаючи, британські кораблі тримали курс на річку, і всі три батареї відкрили по них вогонь.

— Вони ж іще задалеко! — роздратовано кинув Джеймс. — Що ці дурноголові роблять?

Кораблі помалу наближались. Тепер вони були досяжні для берегових батарей, але ті страшно промахувалися. Британські кораблі, які могли б їх знищити, навіть не збиралися стріляти у відповідь. А потім на одній з берегових батарей пролунав гучний вибух.

— Схоже, — резюмував Джон Мастер, — них вийшло підірвати самих себе.

Джеймс нічого не сказав. Британські ж кораблі тим часом увійшли в гирло Гудзону й взяли курс на північ.

Коли на землю опускався тихий вечір і над бухтою розливалось призахідне сяйво, Ебігейл і Джеймс знову зійшли на пристань. З моря в бік бухти рухалися корабельні щогли. Спливали хвилини, а кораблі один по однім виринали з-за обрію та прямували до вузької протоки. Брат і сестра стояли та дивилися на багряне сонце, яке сідало нижче й нижче, а тим часом могутня армада рухалася до яскравої стоянки.

— Боже правий, — тихо вимовив Джеймс, — та їх, напевне, сотні півтори.

У сутінковому світлі Ебігейл побачила, як напружилося братове обличчя.

І все-таки британці вижидали. Вони чекали понад місяць. Здавалося, адмірала Хоу та його брата-генерала такий стан справ цілком влаштовує. Тим часом Вашингтон, оселившись у конфіскованому будинку Моррісів, з якого відкривався вид на річку Гарлем, інспектував оборонні укріплення Нью-Йорка, Нью-Джерсі та

Лонг-Айленду зі спокійною та статечною гідністю, яка вартувала найвищих похвал.

До того часу, коли він закінчив інспекцію, усі кораблі, які хотіли б пройти в Гудзон, мусили б проходити між двома фортами з гарматними батареями. То були Форт-Вашингтон на Гарлемських висотах і Форт-Лі на протилежному березі річки Нью-Джерсі. А ще кораблі мусили проскочити повз менші форти, збудовані за Іст-Ривер на Бруклінських висотах для захисту Нью-Йорка з боку Лонг-Айленду.

На початку серпня з Півдня прибула флотилія Клінтона та Корнволліса, які привели ще вісім полків. За кілька днів з Британії прибули ще двадцять два кораблі з новими армійськими полками. Дванадцятого серпня мешканці Нью-Йорка з подивом побачили ще третій величезний флот — цього разу на сто кораблів — із гессенськими найманцями.

Перевага на морі була цілковитою. Тридцять дві тисячі добірних європейських військ проти невишколених добровольців Вашингтона. Тисяча двісті корабельних гармат проти жменьки дрібних берегових батарей, нездатних влучити в кораблі, коли ті пропливали в них під самим носом. Якби адмірал Хоу захотів, його артилеристи зрівняли б Нью-Йорк із землею. Тим часом за словами Джеймса, у таборі патріотів лютували хвороби, значна частина військ була нездатна воювати.

Але Хоу не став руйнувати місто. Він спробував вступити з Вашингтоном у перемовини. Вийшло не дуже. Той відіслав назад перший лист генерала й звелів переказати на словах: «Ви забули назвати мене генералом». Адміралові ж Вашингтон сказав: «Розмовляйте не зі мною, а з конгресом».

— Тату, — запитала якось Ебігейл, — невже Вашингтон такий дурень, що й далі стоятиме на своєму?

Чимало людей у Нью-Йорку думали так само, як вона. Щодень скількись родин вантажили на віз свій скарб і рушали на північ, подалі від міста. Деякі вулиці геть збезлюдніли.

— Це називається блеф, — пояснив їй Мастер. — Хоу намагається нас залякати й підкорити. Що думає собі Вашингтон, не знаю. Коли він справді гадає, що може вистояти проти британців, то він просто дурень. Та я не впевнений, що Вашингтон замислив саме це. Хоу пропонує мир, щоб послабити бажання патріотів опиратися.

Вашингтон змушений зводити цю пропозицію на пси. От і доводиться йому провокувати Хоу, щоб той ударив і пролив американську кров.

— Це безсердечно, тату.

— Це гра. Якщо патріоти запанікують чи якщо Вашингтон буде вбитий, тоді все, кінець. Якщо ж Вашингтон уціліє, це посилить бойовий дух патріотів. Щодо Британії, то ця величезна армада й тисячі людей щодня стають казні у колосальну суму. — Джон усміхнувся. — Якби британці хотіли обстріляти Нью-Йорк, вони вже це зробили б.

Залишалося незрозумілим, який шлях оберуть британці. Підуть через бухту, щоб за масованої підтримки бортової артилерії висадити десант на Мангеттені? Чи обігнуть із заходу Лонг-Айленд, щоб вийти на Бруклін, і стрімко перейдуть Іст-Ривер? Тут думки розділялися. І тому загони патріотів розривалися між містом і Бруклінськими висотами.

Ебігейл бачила, як частина добровольців переправлялася до Брукліну. Їхній вигляд не дуже вражав її. Маршували вони абияк; багато хто з патріотів, не маючи однакової форми, встромляв у капелюх зелену галузку.

У третій тиждень серпня Вашингтон наказав усім цивільним залишити місто. Гадаючи, що вони поїдуть на ферму в Датчессі, Ебігейл почала готуватися до від'їзду. Та Джон Мастер сказав, що вони залишаються, чим неабияк здивував її.

— Ти хочеш залишити тут малого Вестона? — уточнила вона.

— Я певен, тут він буде в такій самій безпеці, як і деінде, — пояснив він своє рішення.

Того ж дня купка солдатів узялася рубати вишню, що росла перед будинком. Більшість садів у місті вже пішла на дрова, але це вже ні в які ворота не лізло. Батько вийшов надвір, щоб зупинити рубак, а Ебігейл лишилася у дверях і спостерігала за ними, коли, на превеликий її подив, перед будинком показався Джеймс. Та ще більше її здивував супутник брата — височенний ставний чоловік, якого дівчина одразу впізнала.

Це був генерал Вашингтон.

Генералова зовнішність вражала. Джеймс, із його шістьма футами зросту, був майже на три дюйми нижчий з нього. Вашингтон стояв прямо, наче кіл проковтнувши, і в Ебігейл склалося враження, що цей чоловік має ведмежу силу. Джеймс показав генералу на Джона.

— А це мій батько, сер. Джон Мастер. Тату, це генерал Вашингтон.

Генерал перевів сіро-блакитні очі на Джона Мастера й статечно вклонився. Він тримався зі спокійною гідністю, яку високий зріст лише підсилював, і неважко було зрозуміти, чому люди пішли за ним. На думку Ебігейл, батько мав відповісти таким самим ввічливим уклоном.

Та схоже, цього разу Джон Мастер вирішив наплювати на гарні манери. Він вшанував великого чоловіка ледь помітним кивком (щоб остаточно не виходити за межі ввічливості), тоді жестом вказав на солдата із сокирою і грізно запитав:

— От на біса рубати це дерево?

Вашингтон втупив у Мастера свій погляд.

— Я ж наказував усім цивільним залишити місто, — холодно промовив він, пускаючи повз вуха Мастерове запитання.

— Я залишаюсь тут, — відрізав Мастер.

— Не інакше як чекати на британців.

— Можливо.

Ебігейл лише роззявила рота й чекала, чим усе закінчиться. Вашингтон візьме батька під варту? Джеймса пройняв жах.

Але великий чоловік просто дивився на Мастера. Він не виказував жодних емоцій. Тоді, не кажучи більше ні слова, рушив далі. Пройшовши всього кілька ярдів, він зупинився біля Джеймса.

— Типовий янкі, — долинули до Ебігейл його приглушені слова. Чи почув їх батько, дівчина не знала. Тим часом зрубане дерево впало на землю.

За п'ять днів усе зарухалось. Але з причалу Ебігейл мало що бачила. Кораблі залишили стоянку біля Стейтен-Айленду, проте все дійство відбувалося південніше Лонг-Айленду, під Брукліном, і здебільшого залишалося невидимим. Через маленьку латунну далекоглядну трубу, взяту в батька, дівчина спромоглася роздивитися дюжину плоскодонних човнів із червоними мундирами. Вони явно збиралися перетнути Флетбуш і дістатися Брукліну та Іст-Ривер. Та

їхній шлях перетинала перешкода — низка пагорбів, де вже окопувалися патріоти.

Наступного ранку, поки британці далі переправляли війська на Лонг-Айленд, Вашингтон прихопив із собою Джеймса та вирушив до Брукліну. Увечері Джеймс повернувся й привіз докладну інформацію.

— Британців сила-силенна. Думаємо, за завтра переправлять гессенців. Ще додайте до цього підрозділи американців.

— Це ти про лоялістів? — уточнив у нього батько.

— Звичайно. Губернатор Тріон дременує із Нью-Йорка, осів не знати де й почав збирати рушення з лоялістів. Крім нього, є ще два полки нью-йоркських і лонг-айлендських добровольців. Тож Вашингтон у Брукліні зідеться не лише з британцями, а й з американцями. На боці британців також вісімсот рабів-утікачів.

— І що збирається робити Вашингтон?

— Ми окопуємося на пагорбах. Британцям доведеться пробиратися між ними під нашим вогнем, або штурмувати круті схили, та коли так спробував зробити Хоу на Банкер-Гілл, йому це дорого коштувало. Тож думаю, ми їх не пропустимо.

А вранці Джеймс перед від'їздом поцілував малого Вестона, Ебігейл і тепло потиснув батькові руку. Ебігейл зрозуміла, що це означає.

Та британці нікуди не квапилися. Минуло ще три дні. Ебігейл опікувалася малим Вестоном. Батько посилався на справи в місті, але вона чудово знала, що він годинами сидить на пристані з далекоглядною трубою і намагається розгледіти, що відбувається. Ніч на двадцять шосте серпня видалася напрочуд холодною. В небі висів щербатий місяць.

А рано-вранці почулось ухкання гармат. Весь ранок над водою розлягалися гарматна канонада й далекий тріск рушничних пострілів. Від Бруклінських висот курився дим. Але що там відбувається, було незрозуміло. Невдовзі пополудні шум ущухнув. До вечора прийшли новини, які все прояснювали: британці розбили Вашингтона, але патріоти досі утримували Бруклінські висоти, по той бік річки. А потім пішов дощ.

На другий ранок Ебігейл знайшла батька на пристані. Вона принесла йому фляжку гарячого шоколаду. Замотавшись у плащ, він стояв під дощем у великій трикутці. З кишені стирчав телескоп. «Тільки б не застудився», — подумала дівчина. Просити, щоб вертався додому, було марно.

— Дим трохи розвіявся, — сказав Джон. — Я розгледів наших. Британці обігнули пагорб з іншого боку. Вашингтон притиснутий до річки. Тікати йому нікуди. Це ж кінець. Йому залишається тільки здатися. — Він зітхнув. — Так воно краще.

— Ти думаєш, що Джеймс...

— Ми можемо тільки сподіватися.

Дощ ішов цілий день. Коли батько нарешті повернувся додому, вона попросила Гудзона зробити йому гарячу ванну. І того ж вечора малий Вестон запитав її:

— Як ти гадаєш, мого тата вбили?

— Ще чого! — заперечила Ебігейл. — Вони просто перебралися туди, де безпечніше.

Ще наступного дня погода не змінилася, і зранку батько майже не виходив з дому. Але опівдні розпогодилось, і він знову поспішив на пристань. За годину підійшла туди й Ебігейл.

— Якого дідька вони там вичікують? — роздратовано кинув Джон. — Британці візьмуться за них, щойно висохне порох. На бога, чому цей Вашингтон не здається?

Та нічого не сталося. За вечерею Джон був напружений і тільки на всіх супився. Пізніше він знову вийшов з дому, але швидко повернувся.

— Клятий туман, — бурчав він. — Нічого не видно.

Опівночі хтось загунав у двері. Шум розбудив увесь будинок.

Ебігейл зірвалася з ліжка і, поспішивши наниз, побачила батька із зарядженим пістолетом та Гудзона біля дверей. Джон кивнув Гудзону — відмикай!

До будинку зайшов Чарлі Вайт. Зиркнув на Джонів пістолет.

— Добри вечір, Джоне. Треба твої ключі.

— Які ключі, Чарлі?

— Та від твоїх човнів, чорт забирай. У твій сарай я вдерся без проблем, але в тебе там стільки замків, що дуже довго розбиратися.

— Навіщо тобі мої човни, Чарлі?

— Хлопців із Брукліну забираємо. Тільки скоріше, чув?

— Боже правий! — скрикнув Мастер. — Уже йду!

Він повернувся за годину. Ебігейл чекала.

— Скільки живу, такого ще не бачив, — схвильовано розповідав їй батько. — Цілий човновий флот. Баржі, каное — все, що плаває. За ніч хочуть переправити цілу армію.

— Їм це вдасться?

— Поки британці не дотумкають, що коїться. Хвала богу за туман.

— А Джеймс?

— Його поки що не бачив. Треба, щоб ти розбудила Гудзона й Рут, нехай приготують гарячий бульйон, рагу — все, що можна. Люди, що припливають на човнах, у жахливому стані.

— Ми годуватимемо патріотів? — здивувалася Ебігейл.

Джон лише знизав плечима.

— На них, нещасних, і рубця сухого не лишилося. Я скоро буду.

Ебігейл виконала його прохання, і коли батько за годину вернувся додому, вона вже клопоталася на кухні з Гудзоном і його дружиною. Тепер Джон усміхався, мов малий хлопчисько.

— Джеймс повернувся — скоро буде тут. Я сказав йому, щоб вів своїх до нас. Є в нас печеня й бульйон?

— Ще трохи, тату. Скільки людей з ним прийде?

— Близько двохсот. А що, можуть бути проблеми?

Жінки презирнулися.

— Звичайно ж, ні, — запевнила Ебігейл.

Коли чоловіки заповнили дім, Джеймс відвів Ебігейл разом з батьком убік і коротко розповів їм, що сталося.

— Ми не зміцнили лівий фланг як слід. Лоялісти з Лонг-Айленду це пронюхали й шепнули британцям. А вночі загін, який складався з тих і тих, обійшов нас зліва через Ямайський прохід і вранці вдарив з тилу. Спереду теж наступають, і довелося нам відступати. Ми втратилидесь із тисячу двісті людей, це тільки вбитими, без поранених. То була

катастрофа. Якби Хоу не спинився й атакував нас на Бруклінських висотах, нам був би кінець. А так... — Він одчайдушно махнув рукою. — Ми живі й будемо битися далі. Напевно.

Судячи з погаслих поглядів і виснажених облич його людей, решткам Вашингтонової армії зараз було не до баталій.

До кінця того дня оселя Мастерів слугувала імпровізованим табором. У дворі, на парканах, білизняних мотузках, а де й просто на землі сохли розстелені, розкинуті й розвішані намети й спорядження, і коли нарешті в небі прозирнуло сонце, весь будинок огорнувся парою. Гудзон поставив у воротах величезну діжку, й Ебігейл постійно підливала в неї бульйону, щоб солдати, ідучи повз неї, могли підживитися.

Близько полудня, коли Мастер особисто розливав бульйон із бочки, вулицею проїздив Вашингтон. Генерал був утомлений, лице змарніло, але торговець-лояліст з ополоником у руках неабияк його здивував.

Не кажучи ні слова, Вашингтон віддав йому честь і поїхав далі.

Справи патріотів щодень гіршали.

— Три чверті рушення з Коннектикуту, тобто шість тисяч чоловік, пішли з кінцями, — доповів Джеймс. — Ніхто не вірить, що ми зможемо утримати Нью-Йорк. Окрім хіба що Вашингтона. Хтозна?

Отримавши тактичну перевагу, англійці не змінили стратегії. Вони вирішили скористатися зі свого становища. Одинадцятого вересня Джон Адамс, Ратледж і сам Бен Франклін прибули на Стейтен-Айленд на перемовини з братами Хоу.

— Британці запропонували прощення всім, якщо ми просто відмовимося від Декларації незалежності, — розповів Джеймс. — Делегація мусила відповісти їм відмовою.

Батько нічого на це не сказав.

— Хоча, як на мене, було б набагато мудріше погодитись, — зізнався він пізніше Ебігейл.

Другого дня ватажки патріотів провели військову нараду.

— Вашингтон був в абсолютній меншості, — розповідав про ту нараду Джеймс. — Нам не втримати місто. Але є інший спосіб не

віддати британцям Нью-Йорк.

— Який? — поцікавився батько.

— Спалити його.

— Знищити Нью-Йорк? Жодна нормальна людина не піде на це.

— А от Джон Джей був би не проти. — Джеймс усміхнувся. — Але не хвилюйся, батьку. Конгрес заборонив це робити.

За два дні Вашингтон перемістив війська на північ, до Гарлемських висот, ближче до свого штабу. Така собі природна кам'яна фортеця. Але п'ять тисяч чоловік під проводом старого генерала Путнема він таки залишив у місті. Не можна було покидати Нью-Йорк, бодай не спробувавши відстояти його.

— Я залишаюся тут з Путнемом, — сказав домашнім Джеймс.

— Як зможеш, постарайся більше часу провести з Вестоном, — благально попросила брата Ебігейл. Хтозна, подумала вона, коли хлопчик і батько знову будуть довго разом.

Проте час на Вестона у Джеймса так і не з'явився. Бо вранці об'явилися британці. Вони переправилися через Іст-Ривер у місці, яке звалося Кіпс-Бей, приблизно за три милі від міських укріплень, біля маєтку Мюррей-Гілл. Люди стояли на причалі та вражено дивилися на величну сцену.

П'ять бойових кораблів прямим націлом, залпами били по берегу з гармат, а до берега швидко лінула ціла флотилія плоскодонних барж, несучи чотири тисячі британців. Коли червоні мундири атакували мангеттенський берег, ратники, що тримали його, кинулися навітки, що було зрозуміло.

Ебігейл і батько залишилися з маленьким Вестоном у домі. Роботи не було жодної. Гудзон сказав, що військо патріотів стоїть на Блумінгдейлській дорозі, це на заході Мангеттену. Дадуть вони бій червоним мундирам чи спробують прослизнути? Де Джеймс, вона не знала. Батько стояв за ворітьми та прислухався до стрілянини.

Військо патріотів відступало, і те саме мусили робити їхні цивільні прихильники. То було дивне видовище. Люди цілими родинами їхали на возах, навантажених домашнім скарбом, або йшли,

тягнувши за собою ручні візки. Коли Ебігейл вийшла до батька, той розповів, що бачив Чарлі Вайта, який квапно проїхав повз нього.

— Він щось тобі казав? — спитала дівчина.

— Ні. Просто помахав рукою.

Спливла година. Потім друга. Стояла моторошна тиша. Нарешті батько почув рушничну тріскотню. Та за кілька хвилин стрілянина вщухла й знову стало тихо. Збігло ще двадцять хвилин. На вулиці показався самотній вершник.

То був Джеймс. Він прожогом влетів до будинку.

— Усе закінчилося. Мушу їхати.

— Був бій?

— Бій? Та де там! Британці висадилися на острів. Наші мали зайняти позицію за Мюррей-Гілл, і Вашингтон особисто цим командував. Одначе за перших пострілів вони кинулися навітьки. Вашингтон, як ненормальний, бив утікачів шаблюкою плазъмá, лаяв за слабкодухість і проклинав на всі заставки. Та всім уже було начхати. Люди розбігалися, мов ті кролі. Ганьба, та й годі.

— А я завжди думав, він сухар сухарем.

— Ні. Він має несамовиту вдачу. Просто здебільшого панує над собою.

— І де тепер британці?

— Просуваються сюди. Хоу повзе як черепаха, таке враження, що хоче дати нам утекти. Можливо, так воно і є. Хто його знає? Але я мушу вас залишити, батьку. Тільки попрощатися заскочив.

— Сину мій, — Мастер взяв Джеймса за плечі. — Ти бачиш, що робиться в патріотів. Благаю тебе, заради себе, заради своєї родини, облиш цю справу. Ще не пізно. Зніми форму. Залишишся тут, удома. Сумніваюся, що британці щось тобі зроблять, якщо ти вчиниш так.

— Не можу. Мушу їхати. — Він обійнявся з Ебігейл, підійшов до маленького Вестона, який дивився на нього, широко розплющивши очі, взяв малого на руки та поцілував. Тоді знов обернувся до батька.

— Тату, мушу сказати тобі одну річ.

— Кажі, не барися.

— Ти — найперша людина у світі, якій я довірив би свого сина.

Із цими словами він обняв батька і вийшов.

Вони дивились услід Джеймсу, аж поки той зник з очей. Тоді всі повернулися до будинку, батько замкнувся в себе в кабінеті. А

незабаром Ебігейл розчула крізь двері його плач.

— Ходімо, Вестоне, — гукнула вона хлопчика, — підемо гуляти в Боулінг-Грін.

Британці вступили до Нью-Йорка так, як кожна армія завойовників. Чи то від радості, чи то від страху, але люди махали їм і радо щось кричали. Батько вивісив британський прапор над дверима. Оскільки місто спорожніло більш ніж наполовину, військові могли ставати на квартири де їм заманеться.

— А втім, я зовсім не здивуюсь, — попередив батько, — коли якийсь полковник захоче зайняти саме наш будинок.

Тепер британці просувалися дуже швидко, намагаючись захопити більшу частину острова Мангеттен. Але на другий день патріоти, які досі так ганебно тікали, несподівано влаштували їм цілу виставу.

На півночі острова, трохи далі за табором патріотів на Гарлемських висотах, загін із кількох сотень червоних мундирів, що переслідував рейнджерів із Коннектикуту, раптом нарвався на загін патріотів, який накотився на них з висоти. Зав'язалася запекла стрілянина, але патріоти безстрашно кинулися в атаку, і цього разу вже червоні мундири були змушені давати драла.

Успіх трохи окрилив патріотів. Ебігейл із подивом відзначила, що це сподобалося навіть батькові.

— Хоч показали, чого варті американці, — пояснив він.

Об одинадцятій годині ранку, коли батько кудись відлучився, прийшов Гудзон і сказав, що у двері стукає якийсь англійський офіцер.

— Хоче зайняти дім, як стань, — зітхнувши, сказала вона й пішла до входу.

Вона побачила там офіцера, трохи молодшого за Джеймса, зі скуйовдженим волоссям. Той поглянув на неї найчарівнішими в світі голубими очима.

— Міс Ебігейл? — запитав офіцер. — Мене звуть Ґрей Альбїон.

Пожежа

• 1776 •

Велика нью-йоркська пожежа почалася опівночі 30 вересня.

Гудзон побачив полум'я, коли пішов нагору зачиняти віконниці. Горіло недалеко, нижче форту на причалі Вайтхолл.

— Вітер дме в наш бік, — сказав він дружині. — Піду-но я краще подивлюся.

Від дверей будинку до рогу Броуд-стріт було палицею докинути. Повернувши на Броуд-стріт, Гудзон швидко пішов до причалу. Просто в обличчя з Брукліну, через Іст-Ривер, дув різкий вітер. На перетині з Док-стріт він побачив вогонь. Горіло наприкінці вулиці, там, де вона перетиналася з Вайтхолл. Гудзон розгледів, що таверну «Бійцівські півні» вже охопило полум'я, і схоже, вогонь швидко ширився далі. Його ця швидкість насторожила — щось тут нечисто. Тутешній люд стояв і витріщався на пожежу, а оскільки так сталося, що всі пожежники виявилися патріотами й залишили місто, то ніхто нічого не гасив. Уже палав дім перед «Бійцівськими півнями». Південніше таверни раптом загорівся невеличкий склад.

Гудзон спохмурнів. Це було дивно. Вітер дув зовсім в інший бік.

А потім він дещо помітив.

Поки Гудзон повертався додому, полум'я охопило аж цілий квартал. Мастер і всі решта вже не спали.

— Босе, — заявив він з порога, — вітер жене вогонь до нас, а пожежників у місті немає.

— Тоді ми небагато зможемо зробити, — похмуро обізвався Мастер.

І тут заговорив молодий містер Альбїон.

— Гадаю, сер, щось можна спробувати.

Коли містер Альбїон з'явився в їхньому будинку, бос одразу зметиковав, як можна скористатися цією ситуацією. Того самого дня він поселив у себе Альбїона й ще двох молодих офіцерів.

— Містер Альбїон — наш особистий друг, — пояснив він Гудзону. — І я вважаю, краще взяти собі в помилльці кількох молодших офіцерів, аніж звільняти дїм заради якогось полковника.

Чи варто й згадувати, що містер Альбїон виявився справжнім джентльменом, та й двоє інших офіцерів не дошкуляли власникам оселі.

Тієї ночі всі діяли бездоганно. Дуже швидко всі порожні ємності наповнили водою. Коли на кухню заявився Соломон, Гудзон відрядив його на помпу качати воду. Невдовзі відра та ночви з водою стояли на верхньому поверсі та біля вікон, які виходили на південний захід. Альбїон приготував собі місце на даху, де вже перекрив водостічні труби й наповнив водою риштаки.

— Дуже добре, що дах критий шифером, — сказав він. — Нам це буде на руку.

— Хоч би він не потрапив там у пастку, — хвилювалась Ебігейл, та Гудзон її заспокоїв:

— Не переймайтеся, міс, я певен, він дасть собі раду.

Пожежа тим часом наближалася до них. Вітер гнав її величезною хвилею у два квартали завширшки. Сприяло поширенню полум'я й те, що не одне десятиліття вже замість старожитньої голландської черепиці дахи крили дерев'яною дранкою. Стіна вогню насувалася від причалів, поглинаючи цілі квартали між Вайтхоллом і Броуд-стріт, і рухалася вона стрімко. На першу ночі від вогню їх відділяло менш як два квартали. За пів години Гудзон визирнув за двері, глянув на Бівер-стріт у напрямку Боулінг-Грін і побачив, що вогонь уже перекинувся на дах останнього будинку.

Над південним краєм вулиці валувала велика чорна хмара, в якій скакали вогняні іскри. Він чув, як на дахи сусідніх будинків падають жарини. Запалав будинок навпроти. Потужне ревище рухомого горнила чимраз дужчало. Мастер гукнув Гудзону зачинити двері та швидко повертатися назад.

Альбїон крутився як білка в колесі. Інші помилльці змайстрували йому роликовий блок для подавання відер із водою. Орудуючи щіткою на довгій ручці, він скидав з даху розпечений жар. Стіни будинок мав надійні, із цегли, тільки треба було поливати водою двері, вікна, віконниці — все дерев'яне. Якщо пощастить, то заповнені водою риштаки загасять жар ще до того, як від нього займуться карнизи, і

один із пожильців із повними відрами поквапився на горище — щоб гасити крокви. Ебігейл стояла з батьком біля одного з вікон. Соломон продовжував качати воду.

— Коли я дам команду, — розпорядився Мастер, — усі мають негайно залишити дім.

«Так уже всі й залишать!» — скептично подумав Гудзон. Схоже, молоді чоловіки були аж надто задоволені собою. Від Альбіона прийшло попередження, що вже палає більша частина Бівер-стріт.

Була вже майже друга ночі, коли полум'я затріщало на сусідньому будинку. Альбін на даху падав з ніг. Гудзон прийшов йому на допомогу. Полум'я лизало бічну стіну будинку. В тому місці вони лили на дах воду з відер, і та, переливаючись через риштак, стікала по стіні й збивала вогонь. Жар наростав. Обличчя в Альбіона було чорне від сажі. Кілька жарин упало на скуйовджену чуприну, і Гудзон, не довго думавши, вилив йому на голову відро води. Альбін засміявся. Знизу долинув Мастерів голос, щоб усі залишали будинок. Гудзон зиркнув на Альбіона. Той хитро всміхнувся.

— Я нічого не чую, Гудзоне. А ти?

— Так само, сер.

Вони ще трохи поскидали жар із даху, а потім Гудзон щось помітив. Він показав на дим. Альбін придивився — і видав переможний вигук.

— Поквапся, Гудзоне! Поверни всіх назад. Ми ще зможемо врятувати будинок.

Вітер змінив напрямок.

Тієї ночі будинок Мастерів вистояв у Великій нью-йоркській пожежі. Вся південна сторона Бівер-стріт перетворилася на величезне чорне згарище, і лише на північному боці, по сусідству з Броуд-стріт, залишилося два крайніх будинки. Іншим районам пощастило менше. Коли вітер став дути на східні квартали, вогонь переметнувся на Бродвей. Трохи пізніше, знову помінявши напрямок, вітер погнав вогонь широким проїздом. Тут вогняну навалу вже не спинити. Храм Трійці з гордовитим шпилем потонув у полум'ї, і до ранку від нього залишилася купа обвуглених руїн. У бідному кварталі на північному

сході від церкви дерев'яні халупи спалахували, як сірники. Всю ніч і весь ранок вогонь ширився від Бродвею в напрямку Гудзону й вгамувався, лише охопивши будинок Чарлі Вайта, який зайнявся, наче смолоскип. А далі був пустир — там нічому горіти.

Що спричинило пожежу? Був це нещасний випадок чи зумисний підпал? Якщо підпал, то чи не патріотів це справа? Провели розслідування, яке нічого не дало. В місті спіймали офіцера з патріотів. Він зізнався у шпигунстві, але клявся, що до пожежі не має жодного стосунку. Генерал Хоу мусив його повісити, як шпигуна в цивільному — так вимагав воєнний час. А причина пожежі так і залишилася нез'ясованою.

Гудзон вичекав тиждень і лише після того поговорив із сином Соломоном по-дорослому.

— Коли пожежа тільки починалася, — сказав він тихо, — я побачив одну дивину. Від складу, що біля таверни, драпало двоє людей. І один із них був схожий на Чарлі Вайта.

— І що?

— А те, що з ним був чорний напарник. Набагато молодший. І я міг би заприсягтися, що то був ти.

— Коли ти повернувся, я був удома.

— А до того?

— А чи не ти розповідав мені, як тебе звинуватили в підпалі, не розібравшись у темряві?

— Не шукай пригод на свою голову! — люто блиснувши очима, застеріг Гудзон.

Кохання

• Липень 1777 року •

Ебігейл сиділа на розкладному стільчику під сонячним парасолем. Батько стояв за нею. Вестон влаштувався на траві, схрестивши ноги по-турецькому. На краєчку Боулінг-Грін зібрався чималий натовп: дами, джентльмени, офіцери та простіша публіка.

— Оце так удар! — вигукнув батько, коли м'яч пролетів над натовпом і всі заплескали. — Грей сьогодні в чудовій формі, — усміхнувшись, сказав він дочці. І справді, Альбїон заробив майже пів сотні перебіжок.

Це була гра в крикет.

У Нью-Йорку зараз було дві команди: одна — у Гринвіч-Віллідж, зразу за містом, а друга представляла Бруклін. Але в заможних кварталах чи не на кожній вулиці можна було зустріти дітлашню з м'ячами й битками. Альбїон уже й Вестона навчив і подавати м'яч, і відбивати.

— А от на полі я йому вже не наставник, — жартував Альбїон. — Не хотів би мати Вестона суперником.

Грей Альбїон був у великому фаворі в Джона Мастера після тієї пам'ятної ночі з пожежею. Фактично за той час він став для нього другим сином, а для Вестона — любим дядечком. Грею, трохи молодшому за Джеймса, уже майже тридцять, але його обличчя досі залишалося по-хлопчачому свіжим, а волосся — неслухняним. Він часто пустував із Вестоном і залучав інших молодих офіцерів грати в піжмурки, як малі діти, або час від часу жартома розігрував Ебігейл, і його витівку потім ще довго зі сміхом згадувала вся сім'я.

Ебігейл знала, що інші дівчата вважають Грея привабливим. «Він живе у тебе, так нечесно!» — кричали вони. І хоч дівчата танули від погляду його голубих очей, вона давно для себе вирішила, що над нею цей погляд не владний. Крім того, Грей і сам до неї ставився як до молодшої сестри. А часом і взагалі мало до сказу не доводив — ні, не тим, що робив, а тим, що відчував свою перевагу над нею.

— Цій вовтузні з бунтарями скоро кінець, — переконував він Ебігейл. — Ще кілька сутичок зі справжніми військами — і

порозбігаються по норах, як кролі. Чого ще чекати від вишкребків, у яких серед ватажків нема жодного джентльмена — я не про Джеймса, звісно.

Не сказати, що інші молоді офіцери, яких доводилося зустрічати Ебігейл, думали якимось інакше. Усі вони однаково зневажливо ставилися до патріотів, називаючи їх не інакше як бунтарі. Мовляв, якщо ті колоністи на щось нарікають — нехай, це нормально, та якщо вони зі зброєю йдуть проти короля, то це вже бунт, а бунти треба придушувати. Які тут можуть бути балачки? Що ж до Джеймсового рішення приєднатися до табору патріотів, воно відверто спантеличувало Альбіона. Ебігейл нечасто згадувала брата в його присутності. Коли ж таке траплялося, то Альбін озивався про Джеймса з незмінною любов'ю і повагою, та все ж якимось вона почула, як він каже батькові:

— Якщо чесно, сер, я навіть не уявляю, що змусило його піти на це. Якби він зараз увійшов сюди, то я не знав би, що йому сказати.

Якимось Ебігейл спробувала розпитати його про братову дружину. Наприкінці минулого року Джону Мастеру прийшов лист від Ванесси. Вона писала, що отримала листа від Джеймса, в якому той повідомляв, що пристав до патріотів, а Вестона залишив у Нью-Йорку. Ванесса не надто добирала слова. Серед виведених твердою рукою рядків вирізнялися написані великими літерами слова: БЕЗЧЕСНИЙ, ЗРАДНИК і НЕГІДНИК. Дякувати богу, писала вона, що хоч її маленький син у надійних і вірних руках, та висловлювала сподівання, що невдовзі настане пора, коли вона возз'єднається з Вестоном. Щоправда, коли це станеться й за яких обставин, Ванесса не уточнювала.

— Яка вона? — запитала в Альбіона Ебігейл.

— О, дуже вродлива леді, — відповів він.

— Я про її характер.

— Е-е... — Альбін затнувся. — Я рідко буваю в таких високих колах, тож не скажу, що добре її знаю. А втім, коли ми зустрічалися, вона була незмінно ввічлива зі мною. Вона дуже дотепна. Ванесса взагалі цим славиться.

— Вона любить Вестона?

— Я гадаю, міс Ебігейл, кожна мати любить свою дитину. — Він витримав паузу й, напустивши загадковості, додав: — Але світська

дама не завжди має змогу приділяти досить часу своїм дітям.

— А мого брата вона кохає?

— Я певен, що вона не вийшла б за нього заміж, якби не кохала. — Альбіон знову витримав паузу. — Хоча Ванесса не може схвалювати вибір Джеймса стати бунтарем.

— Чому вона не припливе сюди?

— А-а... — Його трохи збентежило це запитання. — Ванесса знає, що з вашим батьком Вестон як у Бога за дверима. Гадаю, колись вона попросить переправити його до Англії. А зараз, мабуть, думає, що це небезпечно, адже на морі повно каперів з патріотами.

Оскільки капери патріотів і тінню не скидалися на конвої британців, останній аргумент був відверто смішним. Та схоже, Альбіон не прагнув розвивати тему, і Ебігейл не стала наполягати.

Що ж до новин про Джеймса, то найтривожнішою видалася минула осінь. Генерал Хоу, навіть просуваючись із звичною для себе черепашою швидкістю, досить скоро витіснив Вашингтона з його військом за Гудзон. Гарлемські висоти, Вайт-Плейнс і твердині повстанців на річці — Форт-Вашингтон та Форт-Лі — все було зайняте британцями. Багато патріотів загинуло, тисячі опинилися в полоні. А потім генерал Корнволліс погнав Вашингтона на південь, за Принстон і за річку Делавар — до Пенсільванії. «Настав час випробувань людських душ», — заявив тоді Том Пейн.

На Різдво Вашингтон здійснив зухвалу вилазку: перейшов через Делавар і атакував гарнізони британців і гессенців. Це був відчайдушний крок. Потім йому вдалося одурити Корнволліса й вивести свої війська до табору в Моррістауні. Джеймс, дякувати богу, встиг відправити звідти листа з повідомленням, що він живий. Утім Джон Мастер не дуже високо оцінював шанси патріотів.

— Так, Вашингтону вдалася ця хитрість, але всі сильні карти досі у британців.

Тим часом Ебігейл спостерігала, як у Нью-Йорку пускає коріння новий британський режим. Вона вже зрозуміла, що генерал Хоу збирається воювати відповідно до своїх переконань аристократа. Влітку — битви та маневри, взимку — відпочинок і розваги. Тільки

так, якщо ти, звісно, джентльмен. І як невдовзі з'ясувалося, генерал Хоу був дуже схильний до розваг.

Відверто скажемо, Нью-Йорк геть не курортне місто. А зараз він і взагалі перетворився на бедлам. По-перше, його західні райони сильно постраждали від пожежі. Там, де раніше красувалися цілі квартали чарівних георгіанських будівель, голландських стрімких дахів і дерев'яних будинків, тепер чорніла випалена пустка, яка розкинулася майже на три чверті милі — море крижаної багнюки в негоду й смердюча трясовина в теплішу пору. Тепер там був величезний бівак, такий бридкий, що Мастер саркастично зізнався:

— Я намагаюся не бувати на Бродвеї, коли вітер із заходу.

Окрім бівака війська розміщувалися в кількох переповнених казармах і ще одному постійному таборі, розбитому на Вигоні. Британським офіцерам і лоялістам, що з'їжджалися звідусіль, бракувало нормального житла й повноцінного харчування.

Що ж до нещасних патріотів, яких у полоні було як насіння в гарбузові, то їх порозпихали по притулках і церквах (що не сповідували англіканство) та інших будівлях, де можна було тримати людей. А годували бранців недоїдками, якщо такі були. Зате різним ділкам і землевласникам ця нестача всього тільки грала на руку.

— Ти уявляєш — мені пропонують утричі вищу платню за винаймання двох тих будинків, що ми маємо на Мейден-лейн, — похвалявся батько перед Ебігейл, коли настала весна.

І взагалі, Джон Мастер дуже скоро зажив пошани у британського командування. Торговець-лояліст із колосальним досвідом, чоловік, який встиг пожити в Лондоні та вірив у можливість компромісу — ось яким мав бути, на думку британців, істинний американець. Генерал Хоу був особливо прихильним до нього й навіть декілька разів запрошував до себе на обід. Мастер, як чоловік дійсно мудрий, не став приховувати від нього правду про Джеймса, і схоже, це тільки зміцнило генеральську довіру до нього.

— Вільям Франклін має таку самісіньку проблему зі своїм батьком Беном, як і ви з вашим Джеймсом, — добродушно зауважив він.

У стислі терміни Мастер набрав підрядів на постачі м'яса та зерна з усіх усюд, де тільки міг знайти. Був тут і провіант із фермерських угідь у Датчессі, який привозила до міста його Сьюзен, користуючись

перепусткою, що добув для неї батько. Ожили торгові зносини з Альбіоном у Лондоні. Армійські офіцери з радістю вітали всі предмети розкоші й комфорту, що давав їм Мастер.

— У житті не мав я стільки справ, як зараз, — зізнавався він.

Попри спартанські умови, британські офіцери як могли намагалися відтворити звичні в Лондоні розваги. Відкрили театр, а що акторів для вистав тут не було, то грали в них самі. Коли весна 1777 року вступила у свої права, розпочалися кінні перегони, танці, крикет. Ну, і жінки — як без них!

— Військові завжди приваблюють жінок, — почувла якось Ебігейл від батька. І зрозуміла чому.

Хай би як було брудно на вулицях, офіцери, які крокували ними у яскравих мундирах, нагадували екзотичних птахів з розкішним оперенням. Навіть заміжні мешканки Нью-Йорка не залишалися байдужими до їхньої хвацької виправки та сили. А місис Лорінг, дружину комісара у справах полонених, так часто бачили в товаристві генерала Хоу, що люди вважали жінку його пасією.

— Вона його коханка? — поцікавилася в батька Ебігейл.

— Що я можу сказати напевне, — відповів той, — то це те, що вона завжди біля нього.

І з палкої ініціативи генерала вся заможна частина Нью-Йорка поринула в атмосферу добропристойної чуттєвості.

Час від часу Ебігейл помічала, як Ґрей Альбіон іде ввечері з дому, а повертається перед тим, як Ґудзон замикає будинок. Кілька разів, не в змозі стримати цікавість, вона підгледіла, як на світанні Ґудзон відмикає вхідні двері та в дім тихенько прослизає Альбіон. Якось одного травневого ранку вона розповіла про це на кухні Рут, на що та хитро усміхнулася.

— О, міс Ебігейл, будьте певні, у цього молодого чоловіка все на місці.

А з наближенням літа всі побачили, що британці не збираються сидіти склавши руки. Хоч і вважалося, що колонії від Бостона та Нью-Гемпширу на Півночі до плантаторських штатів на Півдні підвладні повстанцям, єдиним військом патріотів досі залишалося погано вишколене й помітно вимотане воїнство, очолюване Джорджем Вашингтоном, яке сиділо зараз у Нью-Джерсі та перекривало шлях на Філадельфію.

У червні генерал Хоу зробив вилазку в ті краї, і Ґрей Альбїон та його друзі-офіцери на деякий час покинули місто. І генерал, і його молоді офіцери щиро вірили, що у відкритому бою британська армія в пух і прах розіб'є патріотів, однак події під Банкер-Ґілл показали їм, що за хорошого прикриття ворожі стрільці можуть добряче прорідити їхні лави. І Хоу, так і не дочекавшись довгожданого бою, наприкінці червня повернувся до Нью-Йорка. Тепер він мусив знайти відповідь на запитання: що робити далі?

Якраз напередодні Мастер був запрошений до генерала на вечерю. А Мастер, ні сіло ні впало, прихопив із собою дочку.

Ебіґейл дуже незвично почувалася в такій близькості до генерала. Крім них на вечері були місис Лорінг і ще кілька офіцерів. Знаючи те, що знала, дівчина щоразу, коли генерал обертав до неї велике, м'ясисте вирлувате обличчя, починала думати, що на неї дивиться сам Георг III.

Страви були простими, але смачними. Хоу був у доброму гуморі, і Ебіґейл бачила, що він симпатизує її батькові. Втім, помітила вона й те, що генерал хоче про щось поговорити.

— А скажіть мені, Мастер, — звернувся він до батька трохи згодом, — ви добре знаєте місця у верхній течії Гудзону? — Коли батько сказав, що так, знає, Хоу провадив далі: — Гадаю, ви не знайомі з генералом Бергойном. Його ще називають Шляхетний Джонні. Справжній відчайдух. Азартний чоловік. На дозвіллі пише п'єси. — Тут генерал форкнув. Остання фраза, зрозуміла Ебіґейл, не була компліментом.

— Я чув, що йому непогано ведеться в Канаді, але він впертюх і кретин, — заявив батько прямо.

— Так, любить перти на рожен, але відваги вистачить на двох, що є, то є. Однак до нього прислухаються в міністерстві, а особливо лорд Джордж Джермейн, і ви, може, знаєте, він хоче з Канади пробратися в долину річки Гудзон, зайняти Олбані, утримати Тікондерогу та інші форти, тобто відрізати Вашингтона від усього північного сходу. Зухвалий план. Хоче здобути славу великого полководця. Думає, що для нього це буде легкою прогулянкою.

— Яким маршрутом він піде?

— Не знаю. Можливо, лісовими стежками.

— Ну, тоді йому буде непросто. Стежки можуть перекрити. І їх перестріляють, мов куріпок.

— Джермейн пропонує, щоб я виступив йому назустріч, а тоді, об'єднавши наші сили, ми могли б піти далі. Ну, не скажу, щоб він аж так наполягав на цьому. — Тут Хоу перевів на Ебігейл багатозначний погляд. — Мастер, я не сумніваюся у вашій вірності, але це має залишитися між нами.

Він витримав паузу.

Мастер обернувся до дочки.

— Еббі, присягнися своєю любов'ю до мене, що жодна жива душа не почує від тебе тих слів, які лунають зараз у цій залі. Ти можеш пообіцяти це мені?

— Так, тату, обіцяю.

— От і добре. — Хоу коротко кивнув і говорив далі: — Зо дня на день ми почнемо завантажувати кораблі. Це буде видно найостаннішому шпигуну. Та чого він не знатиме, то це куди ми підемо. Може, вгору Гудзоном, назустріч Бергойну, а може, вздовж морського узбережжя на південь, де до нас приєднаються лоялісти. А може, взагалі віддам наказ іти до Чесапікської затоки та на Філадельфію.

— Де працює конгрес.

— Точно! Якщо ми позбавимо їх постачання, відсічемо Вашингтона від Півдня, затиснемо його між Нью-Йорком і Філадельфією, то думаю, справи у нього будуть дуже кепські. Адже в Нью-Йорку все одно залишатиметься чималий гарнізон. А прибуття Бергойна ще посилить його. І тоді Вашингтону доведеться устряти в бій на відкритій місцевості проти двох справжніх армій. Якщо пощастить, то до цього може не дійти і йому не забракне розуму здатися. — Хоу втупив чіпкий погляд у Мастера. — Але думки в моєму штабі розділилися. Як чоловік тутешній скажіть: це можливо?

— Так, — відповів повагом Мастер. — Гадаю, можливо.

Після цього вони змінили тему розмови, однак Ебігейл не могла не мітити, як глибоко замислився батько. Коли вже розходилися, Мастер, важко зітхнувши, обернувся до Хоу й сумно сказав:

— Я думаю, ваш план спрацює, генерале, але скажіть мені от що: що я можу зробити, щоб мого бідного сина помилували?

Хоу з розумінням потиснув йому руку, але на запитання не відповів.

І от сонячного липневого дня пожвавлення у доках навело Ебігейл на думку, що завантажування кораблів уже розпочалося. Альбїон із друзями грали в крикет. Хто знає, скільки часу спливе, перш ніж вони знову зберуться за грою.

Альбїон, як і решта гравців, був у білій лляній сорочці та білих штанах. На голові — гостроверхий капелюх, що захищав від сонця. Замахуючись биткою перед ударом, мав напрочуд атлетичний і граційний вигляд.

М'яч пролетів над головами у гравців, і Альбїон вибив переможне очко. Вестон радісно застрибав, плескаючи в долоні. Гравці стали покидати поле, а Боулінг-Грін аж здригався від оплесків. Альбїон попрямував у бік Мастерів. Коли він на ходу стягнув свій капелюх, Ебігейл під кучерявим чубом помітила цівки поту.

— Молодчина, Грею, — похвалив його Мастер.

— Дякую, сер, — відповів він, а тоді усміхнувся до дівчини. — Ну як, сподобалася вам гра, міс Ебігейл?

І коли він питав це, малесенька краплина поту впала з його чола їй на зап'ясток.

— О, так, — кивнула Ебігейл. — Дуже сподобалась.

Джеймс Мастер сидів верхи на коні, припавши оком до далекоглядної труби. З узбережжя Нью-Джерсі весь величезний обшир бухти був як на долоні. З такої відстані не можна було розібрати крикетний м'яч, який щойно злетів у повітря за фортом, зате він побачив щось набагато цікавіше — корабель, який стояв під завантаженням у доку. Джеймс провів тут уже три години, і це була друга посудина, яку ладували. Майже дюжина солдатів стояла за ним і терпляче чекала на свого капітана.

Капітан Джеймс Мастер за останній рік сильно змінився. Його світогляд і переконання залишилися колишніми, зате бої загартували й зробили досвідченим офіцером. А можливо, не тільки бої. Невдалий шлюб у Лондоні вніс свою гіркотну лепту, а минулий рік показав йому межі, за які не слід виходити, довіряючи людям. І це знання він виніс

не з важких боїв, а вивчаючи холоднокрівну витримку людини, яку тепер обожнював.

Торік у грудні, коли червоні мундири прогнали його невишколене воїнство за межі Нью-Джерсі, Джорджу Вашингтону пробачили б відчай. Двоє його генералів — Лі, якому він довірив укріплення Нью-Йорка, і Гейтс із долини Гудзону, обидва офіцери британської армії, певні, що краще за Вашингтона тямлять у військовій справі, — всіляко намагалися посісти його місце. І ті погано навчені солдати, які ще залишалися в нього та які були призвані лише до закінчення року, навіть вони, скоріш за все, збиралися розбігтися по домівках. А багато хто й дезертував, не дожидаючи кінця терміну. Якщо не брати до уваги однієї-двох коротких сутичок, то з його військом тільки те й робили, що принижували, брали у полон чи гнали геть. Коли сезон кампаній закінчився, залишки його армії отаборилися за річкою Делавар, яку з іншого боку надійно пильнували суворі гессенські солдати. Не поділяючи аристократичних поглядів Хоу на ведення військових дій, Вашингтон побоювався, що Делавар скує крига й тоді командувач британців поведе своє військо через річку.

— Хай би що робив Хоу, — пояснив він Джеймсу, — поки наші люди ще не розійшлися, ми мусимо сказати своє слово.

Потрібна була якась акція, щоб піднести бойовий дух патріотів.

Що ж, патріоти мали хист і смак до вилазок. І Джеймсу довелося побувати в кількох. Такі вилазки жалили ворога, а ще — приносили відомості. У цих краях жило багато американців-лоялістів, які підтримували гессенців. Джеймс міг нічого не робити — його високої постаті з пістолетом було аж задосить, щоб нагнати на них страху й примусити заговорити, а один фермер з переляку виклав як на духу:

— Гессенці вже перебралися до Трентона. Їх там тисячі півтори. Місце доволі відкрите, без захисних валів. Ваші дезертири попередили, що ви збираєтеся на них напасти, але їхній командир і думати про вали не хоче, бо для нього ви навіть не армія.

Військ у патріотів залишалося небагато — зо п'ять тисяч бійців, але третина з них була в небойовому стані. Та на початку грудня, дякувати богу, підтягнулися дві тисячі людей від генерала Лі, а пізніше — п'ять сотень від Гейтса і тисяча — з Філадельфії. Не бозна-які сили, але вже щось. Тільки спорядження — вкрай погане. З боєприпасів кожен мав як мінімум по шість десятків куль і вдосталь пороху, а от

форма була в жалюгідному стані. Багато хто навіть чобіт не мав і йшов по снігу та по кризі, намотавши на ноги ганчір'я.

Та, попри всі ці труднощі, план, який розробив Вашингтон, вражав своєю зухвалістю. Вони вдарять через річку — посеред зимової ночі та заскочать гессенців зненацька.

— Ми зробимо три переходи, — пояснив він Джеймсу. — Один буде диверсійний, другий — з підкріпленням. Але кістяк, майже дві з половиною тисячі бійців, переправиться зі мною через річку й до Трентона, а на світанку ми їх атакуємо. Нас більше, ніж гессенців, тож я думаю, маємо шанс. Як пощастить, усі три групи зможуть об'єднатися, і тоді ми вдаримо по Принстону.

То була незабутня ніч. Вони зібралися в перший день Різдва після полудня. У сутінках на берег річки витягли зі сховків транспорт: великі відкриті пороми для гармат і коней, а для людей — просторі даремські човни з високими бортами. Для того щоб розпізнавати один одного в пільмі, придумали пароль: «Перемога або смерть». Річка була неширока, проте всюди плавали крижини. Коли зовсім споночило, здійнявся вітер, женучи нерівні хвилі по воді. Після того пішов мокрий сніг, а тоді сипонув град.

Вашингтон сів у перший човен, щоб наглядати за висадкою. Джеймс був разом з ним. Ніхто не сідав у човні, який наповнявся дощовою водою — усі пливли стоячи. Стихія не вщухала, темрява була така, що Джеймс не бачив випростаної руки. А все, що він чув, — це стукіт градин і гупання крижин об високі човнові борти.

— Погода, Мастере, жахлива, — неголосно промовив Вашингтон.

— Немає лиха без добра, — озвався Джеймс. — Бо гессенці зроду-віку не повірять, що ми за такої негоди затіяли переправу.

Змокли до рубчика, вони нарешті видерлися на протилежний берег і, відправивши човни назад, стали чекати прибуття наступних партій. Часу збігло не дуже багато, проте Джеймсу здавалося, що переправа триває цілу вічність. Вашингтон розраховував, що його люди, коні та гармати потраплять на другий бік річки ще до півночі, та зухвала переправа через Делавар закінчилася лише о третій годині. А тоді дві тисячі чотириста бійців нарешті вишикувались у дві колони та рушили маршем, який мав тривати до ранку, до неприкритого містечка Трентон.

На початку переходу в Джеймса промайнула невесела думка: «Якщо я в цій веремії виживу й мої онуки колись запитають у мене, якою була переправа з Вашингтоном через Делавар, я чесно скажу: “Ми нічогосінько не бачили”».

Сльота перетворилася на снігопад. Ідучи обіч колони, Джеймс тільки зараз зауважив на снігу темні цятки крові, залишені босими ногами патріотів. Але повстанці вперто рухалися далі, а Вашингтон, який очолював колону, бубонів у темряві щось підбадьорливе. Вже світало, коли вони наблизилися до аванпостів трентонського табору.

Спогади про баталії часто бувають плутані. Але деякі моменти того ранкового зіткнення чітко відклались у Джеймсовій пам'яті: Вашингтон, що особисто веде бійців в атаку на аванпости; добре вишколені гессенці, які були захоплені зненацька й відступали, зберігаючи шиккування та відстрілюючись на ходу. Вигляд Трентона в сірому передсвітанні — кілька широких вулиць і безладно розкидані дерев'яні будинки, які навіювали тишу й спокій навіть у розпал несподіваної метушні.

У загальній колотнечі він майже не зважав на кулі, які із загрозливим свистом пролітали повз нього, але з гордістю відзначив, як добре б'ються патріоти. Вони з дивовижною швидкістю встановили польові гармати на початку двох центральних вулиць і взялися викошувати гессенців картечю. Гарматні розрахунки швидко перерізали ворогу шлях до відступу по Принстонській дорозі. Після запеклого бою більшість гессенців була загнана, як у пастку, до фруктового саду, і дев'ятсот бійців здалися в полон.

До середини ранку все закінчилося. Коли стало відомо, що двоє інших його полководців минулої ночі не змогли переправити свої частини через Делавар, Вашингтон завбачливо, ще до полудня, відступив за річку, де було безпечніше.

Проте гессенці були розбиті. Сотні солдатів опинилися в полоні у повстанців. Звістка про успіх Вашингтона швидко облетіла всі тринадцять колоній і піднесла дух усім патріотам.

Наступні місяці були важкими, але стерпними. Джеймс дедалі більше зближувався з Вашингтоном і чимраз ясніше бачив не тільки

зовнішні проблеми, з якими той стикався (матеріальне забезпечення, дезертирство, шпигуни, закороткий термін призову — лише рік), а також і те, що він, непомітно для інших, мучився сумнівами чи впадав у меланхолію, приховуючи все це за фасадом позірної відстороненості. І через те що генералу довелося пережити цей внутрішній розбрат і подолати його, Джеймс тільки дужче захоплювався ним.

У березні з Вірджинії прибула місис Вашингтон і залишилася в таборі. Це серйозно піднесло бойовий дух повстанців. Якщо генерал зазвичай тримався холодно та відчужено, то від Марти Вашингтон віяло теплом і затишком. Вона легко могла запросити на обід офіцерів найнижчого рангу, неначе всі вони були частиною великої сім'ї. Одна з найбагатших жінок у Вірджинії, вона не гребуючи доглядала хворих і поранених.

За весну 1777 року Джеймс так прикипів серцем до свого начальника, що Вашингтон став йому другим батьком. Та й сам генерал очевидно-таки був прихильний і цілковито довіряв своєму капітану.

Була в їхніх стосунках одна особливість, яка дуже розважила Джеймса Мастера. Якось на Великдень йому поскаржився один з молодших офіцерів-янкі:

— Мастере, ви в генерала маєте нечесну перевагу переді мною.

— Яку?

— Він вам симпатизує, бо вважає джентльменом. А мене недолюблює, бо для нього я не джентльмен.

— Він тебе дуже цінує, — не погодився з ним Джеймс.

— О, так, він добре ставиться до мене. Генерал — найсправедливіший з усіх людей, яких я знаю, за ним я піду хоч у пекло. Та ми, янкі з північного сходу, викликаємо в нього антипатію: ну не подобаються йому наші манери!

Правду сказати, Джеймс і сам це помічав. Вашингтон, джентльмен за походженням, був уродженцем Півдня. Цей факт, а також шлюб із Мартою зробили його належним до вищого товариства Вірджинії, стиль життя якого ближчий до англійських дворян, ніж до торговців-янкі з Массачусетсу чи Коннектикуту.

— При ньому я завжди показую свої найкращі лондонські манери, — сміючись, зізнався Джеймс. — Але гроша ламаного вони не варті, якщо я підведу його.

Утім, по деяких міркуваннях, Джеймс почав схилитися до думки, що для генерала роки, які він, Джеймс, провів у Лондоні, збільшували його корисність. Вашингтон часто цікавився, як, на його думку, англійці можуть відреагувати на ту чи іншу ситуацію. Його глибоко вразило знайомство Джеймса з Беном Франкліном, і він часто розпитував, чим той займався в Лондоні. Коли прийшла звістка, що конгрес відрядив Франкліна до Парижа, щоб заручитися підтримкою Франції, генерал відверто сказав Джеймсу:

— Те, що ми робимо тут, важко переоцінити, але не виключено, що в довготривалій перспективі саме в Парижі вирішиться, яким буде підсумок цієї війни. Я радий, що ви так високо оцінили дипломатичний талант Франкліна.

Вашингтон був великим прихильником британського джентльменства в усіх його виявах, проте його дуже тривожив один момент у поведінці британців. Ішлося про нелюдське ставлення до полонених американців. Джеймс засуджував цю жорстокість не менше, але він краще розумів її причини.

— Британці не вважають нас солдатами, навіть тепер. Для них ми просто бунтарі. Назвати нас інакше означало б визнати законність нашої справи. Саме тому наші патріоти, взяті в полон у Брукліні, ніякі не військовополонені. Вони зрадники, сер, і нехай дякують, що їх не повісили.

Та миритися із цим Вашингтон не збирався.

— Мені доносять, що до полонених ставляться гірше, ніж до тварин! — скипів він.

І видав особливе розпорядження, що забороняє будь-яке грубе поводження з полоненими гессенцями, навіть якби його військовим дуже цього хотілося. Відколи прийняв командування, він особисто писав британським генералам листи з протестами. Однак ніщо не вказувало на те, що британці хоч якось зважали на них.

— Невже вони зовсім позбавлені людяності? — якось вигукнув він перед Джеймсом.

— Для нас, сер, людяність є важливішою, аніж законність, — пояснив йому той. — В Англії все навпаки.

Знаючи, що праведний гнів Вашингтона ніщо не вгамує, Джеймс не міг не помітити, що постійні розповіді про жорстоке ставлення до американських бранців в усіх колоніях дають ефект, якого британці,

звісно, не планували. Один фермер, який привіз до табору цілий віз свіжих овочів, виклав усе, що він думає.

— Мій син потрапив у полон. Чому я маю захотіти жити під людьми, які поводяться з ним, ніби він тварина?

Тим часом попри успішну зимову кампанію проти гессенців, становище патріотів залишалося загрозливим. Коли в червні минулого року Хоу намагався нав'язати Вашингтону відкритий бій, тому не забракло розуму й він не потрапив у пастку. Але й тепер його військо перебувало в такому стані, що будь-яка серйозна битва могла цілком його знищити. Тож найперше Вашингтон мав з'ясувати, яким буде наступний крок Хоу. Він заслав до ворожого табору шпигунів. А ще послав Джеймса розвідати обставу навколо Нью-Йорка, і той твердо вирішив, що не підведе його. По деякім часі Джеймс опустив далекоглядну трубу й зітхнув. Ладування кораблів означало, що в місті щось діється, але що? Треба це з'ясувати. А отже, слід було переходити до інших методів.

Вранці наступного дня, коли Ебігейл із Вестоном ішла додому з Боулінг-Грін, до неї підійшов чоловік. Він скидався на фермера, що торгував на ринку, тож Ебігейл дуже здивувалася, коли той тихо назвав її на ім'я.

А потім їй сяйнуло: та це ж Чарлі Вайт!

Завести Вестона додому та повернутися на Бродвей було хвилиною справою. Коли Ебігейл прийшла туди, серце в грудях шалено калатало. Вона не знала точно, в чому річ, але, здається, здогадувалась.

Не кажучи жодного слова, Чарлі повів її Бродвеєм. На Волл-стріт вони повернули на схід і перейшли через Іст-Ривер.

Потім десять хвилин ішли повз причали на північ майже до Палісадів, де найвища точка міста. Підійшовши до невеличкого складу, Чарлі пірнув усередину. Ебігейл пішла за ним. І в тому складі, серед мороку, вона побачила високого чоловіка в плащі, що сидів на діжці. Він підвівся й рушив до неї.

А вже за мить вона впала в братові обійми.

На Джеймсі під плащем була військова форма. Як йому, мабуть, спекотно, подумала собі Ебігейл. Але Джеймс пояснив, що форма — це важливо, бо якщо його зловлять без форми, то можуть стратити як шпигуна. Він розповів сестрі, що Чарлі провіз його до міста на возі з товаром, і більше про свої переміщення не розводився. Його страшенно цікавило все, що стосувалося Вестона та батька, і він дуже здивувався, почувши від Еббі, що Грей Альбіон живе в їхньому домі.

— Мені так прикро, — сказав Джеймс, — що ти не зможеш ані дорогому батькові, ані малому Вестону сказати, що бачила мене й що я згадую про них щодня!

Та ось він перейшов і до нагальних справ.

— Чарлі вже був на ринку, слухав, що говорять люди. Всі кажуть, що Хоу споряджає кораблі, але, схоже, ніхто в місті не знає, куди він зібрався.

— Ну, я не думаю, що він привселюдно десь про це оголошував, — відповіла сестра.

— І ти теж нічого не знаєш?

Серце в Ебігейл на мить завмерло. Вона втупила очі в землю. Тоді знову звела на Джеймса.

— Брате, з якого дива генералу казати про таке якійсь дівчині?

Сказано було цілком резонно. І головне, це не було брехнею.

— Твоя правда. — Джеймс замислено нахмурився. — А як гадаєш, Альбіон щось знає?

— Можливо, Джеймсе, але він молодший офіцер. Він не казав нічого.

— А батько?

На мить вона завагалася. Ну що тут скажеш?

— Якщо батько щось і знає, то він точно не стане ділитися цим зі мною.

І це також було правдою.

Джеймс кивнув, посумнішавши.

Ебігейл поглянула на нього — і теж відчула невимовний смуток. Вона знала, що брат любить її. Знала, що він дуже хоче побачити батька й маленького сина, але зараз не може. І ще їй було до болю прикро, бо здогадувалася: Джеймс улаштував цю зустріч, тільки щоб почути від неї те, що його цікавить. І якщо вона скаже йому, то стане зрадницею.

І все ж їй так хотілося сказати! Він же, напевне, ризикував головою, прийшовши сюди. І може, розповіла б братові геть усе, що знала, начхавши на обіцянку, яку давала батькові та генералу Хоу, якби цим можна було врятувати Джеймса. Але ж це його не врятує. Вона лише трохи подовжить цю прогашну справу, в яку встряг Вашингтон і його патріоти. Джеймс виконував свій обов'язок, вона — свій. І тут нічого не вдієш. Ебігейл хотілося розридатися, але вона трималася: не можна!

— Шкода, що Ґрей Альбїон тут, — сказав нарешті Джеймс.

Ебігейл зрозуміла, що мав на увазі брат: він не хотів би зустрітися з другом на полі бою.

— Батько в ньому душі не чує, — сказала вона.

— А ти?

— Ну, він приємний, ніде правди діти, — відказала дівчина. — Проте, як на мене, не без вад. Я б сказала, що він зверхній.

Джеймс кивнув.

— Боюся, ця зверхність властива кожному офіцеру-англійцю. — Він запнувся. — Ми раніше дружили, бог свідок, а його батько ставився до мене як до рідного.

— Ця війна робить вас ворогами.

— Так, Еббі, але річ не лише в цьому. Мої почуття до Англії, до того, що несе в собі Ґрей, теж змінилися. І якщо чесно, то я навіть не впевнений, що хотів би зараз його бачити. — Він пильно подивився на сестру. — І мені буде шкода, якщо він тобі аж такий симпатичний.

— Ну, якщо відверто, він мені дуже мало подобається.

Задоволений такою відповіддю, Джеймс попросив сестру, щоб вона не барилася й поверталася додому. І вже за кілька хвилин Ебігейл, сама-одна, йшла через місто.

Ще до закінчення місяця генерал Хоу вивів свій великий флот із бухти й скерував його вздовж узбережжя. Ґрей Альбїон з офіцерами, які квартирували в Мастерів, відбув разом з Хоу. Ебігейл, хоч і прийшла з батьком і малим Вестоном на причал провести його, не дуже засмутилася розлукою.

Судячи з новин, які докотилися до Нью-Йорка, експедиція була успішною. Походу генерала в Чесапікську бухту трохи завадила негода, та загалом його задум удався. Пошарпавши війська Вашингтона, вони змусили його відступити з півночі тим самим шляхом, яким він прийшов. І хоча в битві під Брендівайном патріоти мужньо опиралися, червоні мундири зайняли-таки Філадельфію. Мастеру прийшов від Альбіона лист, де той писав, що на зиму лишається у Філадельфії з генералом Хоу.

Перші новини, що надходили з Півночі, були так само втішними для лоялістів. Як планувалося, Джонні Бергойн рушив з Канади на південь і невдовзі відвоював форт Тікондерога. Йому допомагали індіанці. Чотири із шести ірокезьких племен погодилися пристати до британців.

— Ну, тепер патріоти нас точно люблять, — сухо прокоментував Джон Мастер.

— Невже індіанці такі жорстокі? — запитала Ебігейл.

— У них свої уявлення. Під час війни короля Георга, тридцять років тому, британський полковник північних ратників платив ірокезам за кожен французький скальп, який вони йому приносили, в тому числі жіночі та дитячі.

— Зараз ми, сподіваюсь, такого не зробимо.

— Не дуже на це розраховуй.

Ближче до вересня чекали, що Бергойн візьме Олбані та вирушить уздовж Гудзону на Нью-Йорк. Але з'явилися чутки, яких ніхто не сподівався. Рух Бергойна сповільнився — через стрільців з тамтешніх ратників-патріотів. І він застряг у північних нетрях. Потім його стали покидати індіанці. На допомогу йому відправили загін британців.

Пізніше, наприкінці жовтня, великою річкою приплив швидкохідний човен і приніс приголомшливу звістку. Вдома її оголосив батько.

— Бергойн здався. Вище за річкою. Патріоти взяли п'ять тисяч полонених.

— Де? — запитала Ебігейл.

— Під Саратогою.

Звістка про поразку червоних мундирів під Саратогою була для британців як грім серед ясного неба. Втім, батька це не здивувало, хоч і засмутило.

— Як я Хоу й застерігав, — похмуро сказав він. — Зарозумілий генерал, що зовсім не знає місцевості.

Тактика патріотів-лісовиків, які рубали ліс, щоб перегородити шлях, займали худобу й позбавляли червоних мундирів будь-якого провіанту, істотно підкосила дух британців, яким і так було несолодко в безкрайній глушині. Двоє командувачів патріотів, Гейтс і Бенедикт Арнольд, виснажили англійців у двох баталіях під Саратоґою. І хоча британці та гессенці Берґойна бились як леви, не отримавши з півдня підкріплення, вони поступилися більш численному — сімнадцять тисяч осіб — рушенню патріотів.

— Саратоґа — це знак, — підсумував Джон Мастер. — Вона показує, хоч би яке військо виставили британці, місцевих ратників завжди набереться більше. І що важливіше, ота єдина сила, від якої все великою мірою залежить, побачила, що американці можуть перемогти.

— І що ж то за сила? — поцікавилася Ебіґейл.

— Французи.

Саратоґа неабияк надихнула табір патріотів, але ще в грудні Джеймс не бачив у військах Вашингтона жодних ознак душевного піднесення. Конгрес покинув Філадельфію, Хоу зайняв її, а повстанська армія, скоротившись до дванадцяти тисяч осіб, зустріла зиму фактично в чистому полі. А втім, із місцем дислокації Вашингтон уже визначився.

Веллі-Фордж. Це місце мало свої переваги. Завдяки розкиданим неподалік пагорбам Маунт-Джой і Маунт-Мізері та річці Скулкіл, яка текла нижче, Веллі-Фордж було зручно обороняти. А те, що до Філадельфії було менш як два десятки миль, давало змогу відстежувати переміщення

Армія патріотів негайно взялася до облаштування табору. Добротні рублені хати, яких урешті набралось за тисячу, ставили групами, утворивши містечко. Всі були зайняті роботою і тішились результатом. Щоправда, Джеймсу часто доводилося ходити із солдатами за кілька миль від будівництва, щоб знайти придатне дерево. Вашингтон повсякчасно нагадував, що дахи в будинках мають бути щільними.

— Нам доводиться битися не з північною зимою, а з філадельфійською, — нагадував він.

Солдати-янкi дуже скоро зрозуміли, що мав на увазі їхній генерал.

Зима у Веллі-Фордж відрізнялася від північної зими, коли товстий сніговий покрив не тане аж до весни. Тут випадали час від часу і сніг, і дощ із кригою, але все швидко тануло. Тоді пускався дощ, просочуючись у найменшу шпару, а потім міг ударити мороз. Сухий холод Півночі міг бути небезпечний для людини без даху над головою, але пронизливий, мокрий вітер і лютий мороз у Веллі-Фордж — ті просто проймали до кісток.

Хати хатами, а одяг у людей зносився до лахміття, багато хто не мав взуття, та ще й усі недоїдали. Іntenдантi падали з ніг, добуваючи провіант. Ловили в річці рибу. Часом їм удавалося знайти м'ясо. Більшість днів кожному видавали по фунту^[47] пристойного хліба. Більшість днів. Але подеколи давали тільки паляниці, як їх похмуро називали солдати. Тісто для цих паляниць замішували з висівок на воді. А деколи й взагалі не було що давати. Джеймсу доводилося навіть бачити, як люди намагалися зварити юшку з листя й трави. За кілька тижнів до третини армії цілковито втратило боєздатність. Коні перетворилися на живі скелети й мерли як мухи. На милі й милі навкруги не було жодної їжі, жодної корови. Часом Джеймс вирушав до тутешніх малолюдних поселень, щоб розжитися чимось їстівним, але єдиними грішми, які він міг запропонувати, були випущені конгресом банкноти, що до них більшість торговців ставилася підозріливо.

Не було й дня, щоб хтось не помер. Смертей ставало чимраз більше, лік померлих пішов спершу на сотні, тоді сягнув тисячі, перевалив за дві тисячі.

Інколи Джеймс запитував себе, чи вижили б вони без табірних попутниць, яких було близько п'ятисот, здебільшого дружин і родичок бійців. Їм віддавали пів пайка й половину заробітку, і ті як могли підтримували своїх чоловіків. У лютому до попутниць приєдналася Марта Вашингтон. Перед бійцями генерал Вашингтон завжди тримався хвацьки, але Джеймс досить часу проводив у його товаристві й бачив, що на самоті той був близький до відчаю. Він та інші молодші офіцери робили все можливе, щоб підтримати шефа, а якось він сказав місис Вашингтон:

— Генерал врятував армію, а ви врятували генерала.

І ще одна людина була втіхою для Вашингтона. Молодий чоловік, присланий із Франції невтомним Беном Франкліном. Він прибув кілька місяців тому. Було йому якихось двадцять літ, але він уже встиг кілька років віддати службі в мушкетерах. Прибувши до Америки, він одразу ж отримав звання генерал-майора.

Марі-Жозеф Поль Ів Рош Жільбер дю Мотье, маркіз де Лафает, був заможним молодим аристократом і власником прекрасного родового маєтку. Його молода дружина, яка залишилась у Франції, була донькою герцога. Один із його предків був соратником самої Жанни д'Арк. Сам маркіз залишив Францію у пошуках одного-єдиного — *La Gloire*. Він шукав слави.

Сподіваючись, що це посприє встановленню добрих стосунків із французами, Вашингтон узяв його до свого штабу. А із часом, на свій превеликий подив, збагнув, що в нього з'явився другий син.

Лафает чудово розумів, що він ще молодий і необстріляний. Тож брався за все, що йому доручали. А ще він показав себе старанним і тямущим. Відважно бився під Брендівайном і був навіть поранений. Аристократичне виховання й тверді принципи — це неабияк цінував у людях Вашингтон. Стрункий та елегантний, маркіз вирізнявся гарними манерами, не боявся ні води, ні вогню, ні чорта лисого й стіною стояв за патрона — на відміну від решти воєначальників із табору патріотів. Коли Гейтс та інші генерали стали плести інтриги за спиною Вашингтона, француз, дізнавшись про це, одразу попередив генерала. Його хотіли спекатися, відрядили до Канади, та він швидко повернувся, приєднався до Вашингтона у Веллі-Фордж, де його галльський шарм допомагав прикрашати невеселі будні.

Джеймсу Лафает подобався. В Лондоні Джеймс трохи навчився французької, адже освічений джентльмен має знати мову дипломатії. І тут, у Веллі-Фордж, маючи вдосталь часу, він за допомоги французів значно покращив знання мови.

Та Лафает був не єдиним посланцем Бена Франкліна. Ще цінніший прибулець з'явився вже після нового року. І якщо Лафает додав армії Вашингтона нотку галльського шарму, то барону фон Штойбену судилося цілком змінити її.

Барон фон Штойбен — прусський офіцер, аристократ середніх літ. Служив при Фрідріху Великому. Затятий холостяк, він заявився з

італійським хортом, листом від Франкліна та пропозицією дати голодраним військам патріотів такий вишкіл, як у найкращих арміях Європи. І згідно зі своїми ексцентричними звичками даного слова дотримався.

Він узявся за військових так, як ще ніхто не брався, школив їх попервах під снігом і сльотою, у багні, тоді на тлі пролісків і, нарешті, під сонцем, коли на деревах почали бубнявити бруньки. На зміну строкатому зібранню настанов від різних рушень він виробив єдиний, канонічний статут підготовки для всієї континентальної армії.

Наступним кроком фон Штойбена стала підготовка військових інструкторів. Його підлеглі, у повній виправці, крокували від плацу до плацу, а він не зводив з них очей і заохочував потоком німецької та французької лайки. Ординарці добросовісно перекладали все ним сказане, і на кінець вишколу всі армійці-патріоти вправно лаялися трьома мовами.

Спочатку фон Штойбена мали за божевільного. Досить скоро його почали поважати. А ближче до кінця весни його вже любили. Він навчив солдатів карбувати крок і ходити колонами, розгортатися в бойові порядки й вести перебіжний вогонь. Побачивши, що майже вся армія користується багнетами винятково як рожнами для смаження м'яса на вогнищі, він став учити багнетного бою, кажучи: «Я покажу вам, як перемагати, зовсім не маючи боєприпасів».

Проходячи через руки фон Штойбена, солдати дійсно ставали першокласними бійцями. Хоч куди глянь.

— Нам знадобився цілий німець, щоб ми навчилися воювати з гессенцями, — саркастично заявив Вашингтон перед Джеймсом одного весняного дня.

— Британці, сер, можуть наймати німців, — усміхнувся у відповідь Джеймс, — але справжні вояки — це ми!

— Я чув, — промовив Вашингтон, — що скоро можуть бути новобранці, які завербуються вже на три роки.

Але по-справжньому край митарствам у Веллі-Фордж поклала новина, яка прийшла невдовзі після їхньої розмови.

Бен Франклін таки домігся свого. Французи оголосили Британії війну. І барон фон Штойбен, за вказівкою Вашингтона, влаштував у Веллі-Фордж грандіозний парад.

У перший день травня Джону Мастеру прийшов лист із Філадельфії. І в цьому таки листі було запрошення для Ебігейл від Альбіона.

— Він підтверджує чутки, які дійшли до мене, — похитав головою Мастер. — Генерала Хоу відкликають до Англії. Це ганьба. Коли в Лондоні дізналися про здачу Саратоги, парламент так розлютився, що міністерство найняло газетярів, щоб усіх собак повісити на Хоу. І ось тепер його відкликають. І схоже, що у Філадельфії молодші офіцери Хоу вирішили вшанувати його перед від'їздом. Буде і бал, і ще казна-що. І навіть лицарський турнір. Одним із тих лицарів буде Альбїон. І він запитує, чи хотіла б ти приїхати.

Запрошення було як сніг на голову, і Ебігейл не знала, що й казати. Її приємно здивувало, що Альбїон не забув про неї, адже в тій Філадельфії гарних дівчат — не злічити. І слід було визнати, що це дуже мило з його боку. А потім вона уявила собі ці врочистості та лицарський турнір, подумала, як добре було б побувати в розкішній Філадельфії, і вирішила, що світ, напевне, не завалиться, якщо вона прийме запрошення.

Батько ж, як з'ясувалося наступного дня, був іншої думки.

— Еббі, шлях туди неблизький, і ніколи не знаєш, хто тобі трапиться в дорозі. Сам я не можу просто зірватися й поїхати. Кого ти візьмеш собі в попутники? Якщо натрапиш десь на патріотів, я сумніваюся, що вони щось тобі зроблять, але ручатися не стану... Ні, — підбив він підсумок, — Грей, звісно, молодець, що не забув про тебе, але так не робиться.

— Мабуть, твоя правда, тату, — погодилася Ебігейл. А сама подумала: «Якщо містер Грей Альбїон захоче бачити мене на балу, то нехай запросить якимось іншим разом».

Торішня катастрофа під Саратогою і весняне оголошення французами війни Британії помітно підірвали дух британців, але для вірнопідданого Джона Мастера світ почав змінюватися довжелезного

літа 1778 року. Ті зміни були майже непомітні. Він навіть не відчув, коли це почалося. Зміни відбулися в його свідомості та серці.

Війна, схоже, перейшла до фази позиційного протистояння. У Філадельфії після від'їзду горопашного Хоу верховодив генерал Клінтон, і коли виникла загроза вторгнення французів з моря, британці вирішили забрати війська з Філадельфії та повернутися до Нью-Йорка. Місто збиралися залишити не тільки військові, а й кілька тисяч лоялістів.

— Бідаки, — пожалів їх Мастер перед Ебігейл. — Спершу британці шукають у лоялістів підтримки, а потім не можуть вступитися за них.

Головні британські сили рухалися суходолом, а Вашингтон наступав їм на п'яти. Докотилася звістка, що під Монмутом стався бій: сили патріотів під проводом Лі та Лафаєта вдарили по ар'єргарду британців, якими командував Корнволліс, і домоглися значних успіхів. Вони завдали б червоним мундирам ще більшої шкоди, якби Лі не дав команду до відступу. Але врешті-решт британці дісталися Нью-Йорка, і разом з ними повернувся й Альбіон.

Конгрес знову засідав у Філадельфії, а Нью-Йорк, тепер уже підвладний генералу Клінтону, лишався базою британців. Щоправда, патріоти контролювали величезні території — від Білих Рівнин, що починалися одразу за Нью-Йорком, до земель Нью-Джерсі за Гудзоном. У липні Вашингтон рушив угору Гудзоном до великого спостережного форту Вест-Пойнт, за п'ятдесят миль звідси. Від Джеймса через Сьюзен у Датчессі прийшов проникливий лист. Він писав, що перебуває у Вест-Пойнті, в цілковитій безпеці, та просив батька залагодити для нього кілька дріб'язкових справ. Нічого іншого він не повідомляв.

Невдовзі після того, немов підтверджуючи, як змінилася військова ситуація, перед входом до бухти з'явився могутній французький флот адмірала д'Естена. Якийсь час він залишався там, перекриваючи вихід до моря. А потім прибуло підкріплення — військові кораблі британців, і д'Естен відвів свій флот до Ньюпорта на Род-Айленді, подалі від гріха. Проте сигнал був недвозначним. Французи вступили у війну, і британці більше не були одноосібними господарями на морі.

Дві прикрих події гнітили душу Джона Мастера. В серпні у місті спалахнула нова пожежа й знищила кілька його будинків, що він

здавав в оренду. Але ще більше за цю втрату непокоїла загроза, яка нависла над його землями в окрузі Датчесс.

Того року в Нью-Йорку склалася курйозна ситуація: зараз місто перебувало під управлінням британця генерала Клінтона, а на великій території, яка межувала з містом і перебувала під владою патріотів, був губернатор-патріот із таким самим прізвищем — хоча, звичайно, родичами вони не були. І Клінтон-патріот страшенно хотів конфіскувати земельну власність усіх наявних лоялістів на підвладній йому території.

— Якщо ми хазяйнуємо на цій землі, то кому ж і володіти нею, як не нам, — сказала Сьюзен у розмові з Мастером. Але йому чомусь здавалося, що вилучення губернатором-патріотом їхніх земельних володінь — це лише питання часу.

Наприкінці серпня до Мастерів завітав несподіваний гість — капітан Ріверс. А от новини, які він приніс, аж ніяк не звеселяли. Він залишав Америку.

— Південна Кароліна вже два роки під владою патріотів, а у Північній Кароліні ще залишається чимало лоялістів, от як я. Але з весни життя стало нестерпним. Дружина з дітьми вже відбули до Англії. І мені не лишається нічого іншого, як передати вам свою плантацію та сподіватися, що рано чи пізно ви стянете з неї мій борг.

— Рабами?

— Найцінніший актив — це, звичайно, раби. Я перевіз їх до маєтку свого друга, який живе в безпечнішій місцевості. Та чи надовго він затримається, не знаю. — Ріверс вручив Мастеру докладний опис рабів. — Там багато умільців, а вони дорогі. Якщо знайдете покупця, то продавайте, вони — ваша власність.

— Ви не могли б затриматися трохи? — запитав Мастер. — Може так статися, що порятунок уже близько.

Оскільки Філадельфія була втрачена, британці зараз часто говорили про рішучий удар по півдню. Генерал Клінтон уже заявив, що посилає експедицію, щоб захопити один із французьких островів на Карибах. І ще одну експедицію він мав намір спорядити до Джорджії,

де гарнізони патріотів були нечисленні, зате жило багато лоялістів. Але Ріверс лише похитав головою.

— То все, щоб відвести очі, Мастерє. Ми можемо скільки завгодно дробити свої сили й сновигати дикими просторами Америки, та, як на мене, нам її ні за що не приборкати. Принаймні поки що.

Того дня за вечерею відбулася відверта розмова. Всі її учасники були давніми друзями: Джон Мастер, Ебігейл, Ріверс і Альбїон. Якоїсь миті Ріверс звернувся до Мастера:

— Колись я вас запитував, чи не хочете ви перебратися до Англії. Здається, тоді вас ця тема не дуже зацікавила. А що ви скажете про це тепер?

— Мій батько з радістю вам посприяє, сер, — включився до розмови Альбїон, — якщо ви тільки забажаєте переправити свої капітали до Англії, де вони будуть у безпеці. Бо ж він і так працює з ними.

— Давайте поки що про це не думати, — ухилився Мастер. Але подумки він відзначив, що вже не тільки Ріверс, а й Альбїон пропонують відмовитися від Америки. Це не вселяло оптимізму.

Однак по-справжньому краяло Мастерові душу не питання війни чи фінансів. А проблема морального вибору.

Навесні британський уряд, стривожений вступом Франції у війну, відправив до Нью-Йорка посланців, щоб шукати згоди з колоністами. Мастер зустрівся з ними, перш ніж ті рушили до конгресу, шукати там щастя.

Найбільше з делегації йому сподобався чоловік, на прізвище Іден. Мастер довго спілкувався з ним, а тоді повернувся додому, хитаючи головою.

— Скидається на те, — сказав він Ебігейл, — що король Георг дав їм команду підкупити членів конгресу. Довелося сказати йому: «Це вам, шановний, не парламент у Британії».

Минув ще день чи два, як він, не без іронії, зрозумів, що був правий, коли навскидь, не заглиблюючись у подробиці, припустив, що конгрес, проти якого він був налаштований, значно моральніший, аніж британська влада, яку він підтримував, будучи переконаним лоялістом.

А наприкінці серпня він зробив для себе відкриття, що перевернуло йому душу.

Джеймс у листі з Вест-Пойнту просив батька допомогти його бійцеві, але Мастер зволікав уже декілька тижнів — боявся, що справа затягнеться й забере багато часу. Наприкінці місяця, почуваячись трохи незручно, він таки вирішив узятися до справи й довести її до кінця.

Брат одного з Джеймсових бійців був у британському полоні. Родина вже понад рік не мала від нього жодної звістки, і Джеймс, гадаючи, що полоненого тримають у Нью-Йорку чи в околицях, просив батька поцікавитися його долею. Звали полоненого Сем Флавер.

Мастер витратив цілий день, щоб з'ясувати, що бійців підрозділу, в якому служив Флавер, спершу тримали в місті в будівлі церкви, а потім переправили за Іст-Ривер. Дізнатися більше не вдалося.

Наступний день видався спекотним і задушливим, тож Мастер радо покинув неприємні міські вулиці та на поромі переправився до Брукліну. Поромна переправа містилася на півночі Нью-Йорка. За причалом річка повертала на схід. На мангеттенському боці будівлі поступово рідшали, а з боку Брукліну, за поворотом річки починалися неозорі простори солончакових лук, спартинових заростей^[48], води та приливних мілин. Голландська назва цього місця давно трансформувалася у Воллебаут-Бей. Там і були ті в'язниці, які шукав Мастер.

Плавуча тюрма. Списані кораблі. Здебільшого такі, в яких перевозили худобу. Величезні, зчорнілі, ветхі, без щогл, на грубесних якірних ланцюгах, які губилися в намулистому мілководді. Їх відділяло від міста півтори милі, але через річковий закрут вони залишалися недосяжні для зору. Там стояв «Джерсі» — так званий корабель-шпиталь. І «Вітбі» — голий каркас після тогорічної пожежі, з обвугленими та потрощеними ребрами, які сумно пнулися до неба. Було ще кілька кораблів — і всі переповнені бранцями.

Човняр, який погодився завезти Мастера до кораблів, знайшовся скоро. Наглядач на першому кораблі, кремезний здоровань із важким підборіддям, спочатку не пускав його на борт, але, узрівши золоту монету, передумав, і незабаром Мастер уже стояв біля нього на палубі.

Яскраве ранішнє сонце, обриси острова Мангеттен, до якого менше милі — вид з корабля відкривався гарний. Та наглядач навіть після монети залишався таким підозріливим і похмурим, що Мастеру,

тільки-но він опинився на палубі, здалося, ніби небо засупонила чорнюща хмара. Коли він запитав про Сема Флавера, здоровань лише зневажливо стенив плечима.

— У мене в трюмі тих собак-бунтарів двісті душ, — відповів він. — І все, більше нічого не знаю.

Коли Мастер поцікавився, чи може він спуститися донизу й розпитати там, наглядач зиркнув на нього, як на божевільного. Однак пройшов з ним до люка й підняв віко.

— Ви хочете піти до трюму? — уточнив він. — Ідіть.

Та варто було Мастеру ступити крок, як у ніс йому шибонуло таким смородом сечі, нечистот і зогнилої плоті, що він відсахнувся назад.

Цієї миті з іншого люка з'явився неохайний солдат із рушницею, а за ним — ще дві постаті. Щойно ті двоє опинилися на палубі, солдат одразу зачинив за ними віко.

— Ми виводимо їх нагору по двоє, — сказав наглядач. — Більше — у жодному разі.

Але Мастер його вже не слухав. Він прикипів очима до чоловіків. Вони не схудли — вони перетворилися на ходячі скелети. Обидва були білі як смерть, один з них мав запалі очі й, схоже, страждав на лихоманку. Він міг упасти будь-якої миті.

— Ці люди помирають з голоду, — зауважив Мастер.

— А то я не бачу! — обізвався наглядач. І вираз його обличчя змінився вперше від початку їхньої розмови, зобразивши щось схоже на усмішку. — То все тому, що я їх не годую.

— А отой чоловік, схоже, хворий, — сказав Мастер.

— Хворий? Та вже скоріше б здох!

— Ви хочете, щоб він помер?

— Нехай звільняє місце іншим.

— А вам хіба не виділяють гроші на їхнє харчування? — насупився Мастер.

— Ну, виділяють. Вони живуть чи помирають, як їм заманеться. Частіше мруть.

— Сер, як ви можете поводитися так з полоненими, яких вам довірили охороняти?

— З оцими? — Обличчя наглядача зобразило гидливість. — Для мене вони покидьки. Зрадники, яким місце на шибениці. — Він мотнув

головою в бік міста. — Чи ви гадаєте, там чимось краще?

— Цікаво, що скаже на це ваше начальство, сер, — загрозово промовив Мастер.

— Моє начальство? — І наглядач так близько присунув свою пику, що Мастер відчув сморід його подиху. — Моє начальство, сер, скаже, так: «Молодець, старий служако, так тримати!» Якщо вам, сер, це справді так цікаво, то, може, підете до мого начальства й усе в нього запитаете?

І після цього він спровадив Мастера зі свого корабля.

З другим кораблем теж не склалося: з-за борту висунувся молодий офіцер і доволі культурно повідомив Мастера, що на борт він піднятися не зможе, бо в половини бранців жовта лихоманка.

А от із третім, можна сказати, пощастило. Сама тюрма прогнила так, що здавалося, от-от розсиплеться, але високий, худорлявий і суворий з виду наглядач, який пустив його на борт, поводився як офіцер і відповідав на запитання Мастера по-військовому точно. Так, він мав списки всіх бранців, які були на цьому кораблі. Так, і Сем Флавер там значився.

— Помер пів року тому, сер.

На запитання, де похований Флавер, офіцер махнув рукою в бік солончаків. Трупки скидають у рівчаки, пояснив він, там і не лише там. Їх там без ліку, і до того ж це лише злочинці.

Мастер нічого не сказав у відповідь. Добре, хоч дізнався, що його цікавило. Вже покидаючи судно, він помітив на баковій надбудові свіжі сліди пожежі. Було видно, що вогню не дали перекинутися на решту корабля, і Мастер не міг уявити, щоб такий суворий офіцер, як цей, дав йому розгулятися. Але все ж таки запитав:

— А як ви виводили б ув'язнених, якби пожежа охопила все судно?

— Ніяк, сер.

— Ну, хоч у воду пострибати їм дали б?

— Ні, сер. Я задраїв би люки, і нехай там горять. Такий у мене наказ.

Джон Мастер повернувся додому чорніший за хмару. Найбільше шокувало його те, що англійці, його співвітчизники, дозволяють собі так ставитися до людей. Ви можете вважати патріотів військовополоненими, а можете не вважати — між законниками досі

точаться дискусії щодо цього, — та за всіх юридичних тонкощів і колізій, чи можна говорити про людяність влади, коли вона толерує подібне поводження з бранцями? Назви людину бунтарем, думав Мастер, назви її злочинцем, винеси їй смертний вирок — чого ж не винести, якщо це чужинець, а не твоя плоть і кров! Але коли перед тобою фермери, крамарі, чесні роботяги та добропорядні люди, що до них явно належали патріоти, — яка сліпота, яка упередженість чи, боже збав, жорстокість примусили британських можновладців замкнути їх у цих плавучих тюрмах і повільно вбивати?

Звичайно, сказав собі Мастер, він не знав, що тут таке пекло. Плавучих тюрем не видно з міста. Щоправда, Сьюзен, час від часу наїжджаючи до батька, переповідала газети патріотів, які писали про жорстоке ставлення до полонених. Але він переконував її, що все не так, мовляв, це явне перебільшення, і генерал Хоу, з яким він стільки часу дружить, може сказати те саме.

Та чи заходив він колись до в'язниць, котрі від його дому відділяла якась сотня ярдів? Ні, не заходив. І поки він це обмірковував, у голові його стала відлунювати інша, найогидніша фраза того субчика з першого корабля: «Чи ви гадаєте, там чимось краще?»

Тож наступного тижня Джон, непомітно для інших, узявся за власне розслідування. Він вирішив нічого не казати Альбіону — щоб не ставити того в ніякове становище, — а в місті досить людей, від яких можна щось дізнатися. Перекинешся кількома дружніми словами з тюремним наглядачем, почувеш випадково мовлене офіцером... Спокійно й терпляче, використовуючи все своє вміння розговорити співрозмовника, яке він так давно опанував у нью-йоркських тавернах, Мастер помалу з'ясував усе, що хотів.

Наглядач із плавучої тюрми був правий: в'язниці в самому місті були практично такі самі. У стінах перероблених церков і цукроварень бранці мерли як мухи, а трупи вантажили на підводи й вивозили геть переважно під покровом ночі. Лорінг, чия дружина водила тісну дружбу зі старим генералом, розікрав їхнє майно та гроші, які виділяли на харчування. А добродушний друзяка Хоу, в якого Мастер так часто обідав, чудово все знав, хоча й вдавав, що він про це ні сном ні духом.

Смуток, сором і огида — ось що відчував Мастер. Але що він зробить? Хтось інший легко може порушити цю тему, але якщо це зробить він, то що скажуть люди? У Мастера син-патріот, тож і його

лояльність доволі сумнівна. Він нічим не міг зарадити. Доводилося мовчати заради Ебігейл і малюка Вестона.

І коли на початку вересня онук прийшов по дідову пораду, Мастер пережив серйозну муку. Щоб Вестон не нудився сам удома, його віддали до невеликої школи неподалік дому, куди ходили діти лоялістів. Передчуваючи, що тема Джеймса вплине рано чи пізно, Мастер ґрунтовно інструктував малого, що і як йому казати. І от, схоже, час для такої розмови настав.

— Ну й що ти сказав їм? — поцікавився дід.

— Патріоти переконали тата, що вони вірні королю, але ми сподіваємось, що він скоро повернеться.

— Молодець.

Аргумент був так собі, але придумати щось переконливіше Мастеру не вдалося.

— Вони кажуть, тато зрадник.

— Ні. Твій батько чесно виступає проти певних речей, та він точно не зрадник.

— Але ж лоялісти правду кажуть, хіба ні?

— Це вони собі думають. Та не все так просто.

— Але ж якщо правда на боці одних, то інші мають помилятися! — сказав Вестон, помітно збентежившись.

Мастер зітхнув. Ну як тут поясниш малому хлопцю?

— Діду, я лояліст, так? — навідався Вестон. — Ти мені сам казав.

— Казав. — Мастер усміхнувся. — Бо ти дуже лояльний.

— І ти, діду, теж лояліст, так? — допитувався Вестон, бажаючи почути ствердну відповідь.

— Аякже! — обізвався Мастер. — І я лояліст.

Тільки це була не вся правда. Бо він був лоялістом, який утратив віру.

А ще Мастер досі був бізнесменом. Він подобався генералу Клінтону. І коли Джон у вересні натякнув, що, можливо, час спорядити черговий капер, Клінтон дуже зрадив.

— Візьміть у тих французів з патріотами стільки всього, скільки зможете, — заохотив його генерал, — і тоді моя вдячність не матиме

меж.

Підготовка до плавання йшла повним ходом, коли стався невеличкий інцидент, заставши Мастера зненацька. Одного ранку, коли він спокійненько працював у своїй невеликій бібліотеці, туди зайшов Гудзон і напросився на приватну розмову.

— Босе, я хотів би побалакати про Соломона, — почав він. — Йому вже стукнуло двадцять п'ять.

Ну звісно ж! Мастер зніксовів. Він завжди обіцяв, що Соломон отримає свободу, дійшовши двадцяти п'яти років, і жодна війна не примусить його порушити дане слово.

— Сьогодні ж дам йому свободу, — сказав він Гудзону. Але той похитав головою, неабияк його здивувавши.

— Я сподівався, босе, — промовив він, — що ви ще трохи потримаєте його в рабах.

— Он як? — Мастер трохи отетеріло подивився на Гудзона.

— Штука в тому, — зізнався Гудзон, — що він злигався з поганою компанією.

Гудзон вирішив не втаємничувати Мастера в суперечки, що виникали між ним і Соломоном. І жодним натяком не видати свої підозри щодо того, чим міг займатись його син із Вайтами — Семом і Чарлі. Соломон був простим молодим відчайдухом, його вабили пригоди. Батько це добре розумів. Та розумів він і ще дещо.

Якщо ти чорношкірий, то довіряти не можна нікому. Авжеж, британці запропонували рабам волю, але лише для того, щоб знекровити рабовласників-патріотів із Півдня. У разі перемоги британці, міркував Гудзон, припинять допомагати неграм. Якщо ж виграють патріоти, вони масово повертатимуть собі рабів.

Певності не було ні в чому, але Гудзону здалося, що найкращий прихисток для його сім'ї, байдуже, раби вони чи вільні, це заступництво Джона Мастера. Тож остання погроза, яку виголосив Соломон, нажахала батька. «Скоро я отримаю свободу, — сказав він, — і тоді, можливо, приєднаюся до капітана Мастера». Тоді Гудзон єхидно поцікавився, що син робитиме, якщо не отримає свободу. «Тоді, може, втечу до британців, щоб усе одно стати вільним».

Хай би який із цих нерозсудливих кроків зробив Соломон, Гудзон не бачив тут нічого, крім неприємностей.

— Босе, Соломон нікому не бажає зла, — сказав він Мастеру, — але він, я б сказав, непосида, і боюсь, опинившись на волі, почне втрапляти в неприємні історії. Якщо чесно, — сумно підсумував Гудзон, — то я просто не знаю, що з ним робити.

— У такому разі, — усміхнувся Мастер, — я можу запропонувати вихід. Нехай послужить на новому капері. Тут йому і пригоди, і неприємності залишаться на березі. Як член екіпажу він претендуватиме на свою частку здобичі. А коли закінчиться війна, то одразу ж отримає свободу. Тебе таке влаштовує?

— Овва, босе! — зрадів Гудзон. — Влаштовує, ще й як влаштовує!

А незабаром після їхньої розмови, коли вже Соломон залишив берег на величному кораблі, Мастер, усміхаючись, сказав Гудзону:

— Ти знаєш, я чомусь не сумніваюся, що з нього вийде першокласний нью-йоркський пірат!

У жовтні з Лондона прийшов новий лист від Ванесси. Мастер навмисно прочитав його кілька разів, щоб переконатися: він правильно все зрозумів.

Вона може писати що завгодно, думав Мастер, але всі Ванессині вчинки ясно показують: її мало цікавить доля чоловіка та рідного сина. У його розумінні таке ставлення було неймовірною дикістю, але чи можна заперечувати очевидне?

— Якби Ванесса справді любила сина, — сказав він якось Ебігейл, — вона давно вже припливла б.

Цей лист був черговим зразком лицемірної писанини — дружина Джеймса нібито переймалася добробутом сина. Вона запитувала, чи набрався Джеймс достатньої великосвітськості, щоб порвати з бунтарями, чи планують Мастері покинути Нью-Йорк, як їм нарадив її родич Ріверс, і всім сімейством виїхати у цивілізацію, до Лондона. Інакше кажучи, чекати їй на повернення Вестона чи не чекати? Кілька разів пробігши лист очима, Мастер нарешті зрозумів справжні думки Ванесси, які проглядали поміж рядків.

Вона хотіла з'ясувати, чи доведеться їй займатися маленьким сином — чи зможе й далі пурхати, як безтурботна птаха. На Мастерову

думку, найімовірніша причина такої цікавості полягала в тому, що Ванесса знайшла Джеймсу заміну. Авжеж, подумав він, якщо в домі з'явився коханець, то хлопчик буде явною завадою. Майже такою самою, як законний обранець.

Тож, обережно добираючи слова, Мастер написав лист у відповідь, що вийшов не менш лицемірним. Мовляв, він добре уявляє, як Ванессі хочеться приголубити сина, але поки в морях хазяйнують патріотські пірати, він гадає, що хлопчику краще лишатися тут, у Нью-Йорку.

Трохи подумавши, чи слід казати Джеймсу про цей лист, Мастер вирішив, що не варто. І переказувати Вестону запевнення в палкій материнській любові так само не став. Хлопчик дедалі рідше згадував про матір, і хтозна, може, так воно й краще.

Для Ебігейл наступні місяці видалися доволі спокійними. У неї було повно справ по господарству. Вона опікувалася Вестоном, коли той не ходив до школи, і кожні кілька тижнів писала розлогі звіти про хлопчика, доповнюючи їх родинними новинами. А Джеймсу передавала ці послання через Сьюзен. І хоча ті не одразу досягали Вест-Пойнту, вона добре знала, що брат радіє кожному листу й дуже вдячний за них.

Ґрей Альбїон з офіцерами знову оселився в них. Його неначебто мали спрямувати до Джорджії, та генерал Клінтон передумав і залишив у Нью-Йорку. Але тепер він був страшенно заклопотаний, тож бачилися вони рідко. З наближенням зими Клінтон призначив його відповідальним за те, щоб армія була в теплі.

— Боюся, — сказав якимось у грудні Альбїон, — що нам доведеться вирубати кілька гарних посадок на північ від міста. Мені огидна сама думка про це, але нічого тут не вдієш.

Іноді Ґрей кудись ішов і зникав на кілька днів. Хоча Ебігейл не дуже пильнувала, іде Альбїон чи повертається, проте мусила визнати, що коли той виходив з будинку в теплій накидці, хутряній шапці та із сокирою на плечі, то вигляд мав доволі ефектний.

Коли Ґрей був удома, то, як і перше, грався з малим Вестоном, ходив гуляти разом з ним та Ебігейл і як міг догоджав їй. А ще вона

помітила в його манерах певну зміну. Колишня мимохітна зверхність, що іноді так її дратувала, помалу зійшла нанівець. Коротка весняна сутичка з патріотами, коли вони відступали з Філадельфії, примусила його з більшою повагою ставитися до повстанців.

— Вони вже воюють, як справжні солдати, — визнав Ґрей. — У наступному бою вони дадуть нам духопеликів.

Помітила Ебіґейл і зміну тону, яким він спілкувався з нею. Якщо колись Ґрей ставився до неї як до меншої сестри, то тепер він нерідко заводив розмову на серйозні теми — війну, шанси на мир і майбутнє колоній. Ба більше, питав її думки й, схоже, цінував її не менше, ніж свою.

— Шкода, міс Ебіґейл, що я не можу показати вам Лондон, — зронив він якось.

Щоб підтримати бесіду, вона поцікавилася, чим же він йому милий. Їй вже доводилося чути від батька про величні пам'ятки, але Ґрей говорив про місця більш інтимні — чудові старі парки понад річкою, давні храми, де молилися ще хрестоносці, або вузьенькі вулички з дерев'яною забудовою та дзвінким відлунням. І коли він це розказував, його гарне лице лагіднішало.

Ще якось він завів мову про свою сім'ю.

— Думаю, міс Ебіґейл, вона вам сподобалася б. Батько мій — аристократ, яких ще треба пошукати. Я проти нього тлумак тлумаком.

А якось він згадав свою няньку.

— Вона досі живе в нас, хоча їй уже майже вісімдесят. Люблю з нею посидіти, коли випадає нагода.

Така уважливість приємно здивувала Ебіґейл.

Навесні 1779 року з Півдня прийшли обнадійливі вісті. У Джорджії британські червоні мундири захопили Саванну, а там і Оґасту. І невдовзі вся Джорджія знов опинилася під британським пануванням. У Нью-Йорку заговорили про експедицію по Гудзону. Альбїон лиш мимохідь сказав їй про ці плани, та батько був багатослівніший:

— Альбїон благав Клінтона, щоб той відпустив його. Хоче побувати в серйозній справі. — А по деякім часі додав: — Він таки домігся свого.

І ще до кінця травня невелика човнова флотилія була готова до відплиття. Ебіґейл разом із батьком прийшла на причал, щоб провести

її. Солдати в червоних мундирах із білими портупелями мали ефектний вигляд. Ґрей Альбіон чітко робив свою справу, й Ебіґейл раптом усвідомила, що ніколи ще не бачила його таким: зосередженим, суворим і вимогливим до підлеглих. Він був такий поглинутий справою, що навряд чи помітив її на причалі.

Коли човни вийшли на середину широкої річки й рушили вгору за течією, вона раптом обернулася до батька.

— Тату, але ж там далі Джеймс. А що, як він і Ґрей...

— Знаю, Еббі, — тихо відповів Джон. — Не варто про це.

Невдовзі прийшли перші новини. Справи в червоних мундирів ішли непогано. Вашингтон утримував Вест-Пойнт, зате їм удалося відбити в нього два менших форти. І ще повідомляли, що є втрати.

А вже на другий день привезли Альбіона. Ебіґейл відвела Вестона до друга, щоб той не заважав хірургу чаклувати над пораненим.

— Причин для хвилювання нема, — упевнено сказав батько. — Куля застрягла в нозі. Лікар швидко її витягне.

Та коли вони повернулися, вигляд у Джона був похмуріший. Вестону він сказав:

— Усе добре. Він спить.

А Ебіґейл зізнався:

— У нього велика крововтрата.

Коли Ебіґейл побачила Ґрея вранці, очі в нього були напівзаплющені, але він упізнав її та кволо всміхнувся. На другий день вона заходила до нього кілька разів. Увечері помітила, що Ґрея лихоманить. А ближче до ночі в нього піднялася температура.

Рана була заражена. Лікар, їхній давній знайомець, вичистив рану й, сильно не мудруючи, сказав:

— Ебіґейл, я просив би вас ходити за хворим. Ви впораєтесь із цим не гірше за будь-яку з моїх сестер. — І додав: — Молімося, щоб інфекція не пішла далі й мені не довелося відрізати ногу. Треба зробити все можливе, щоб зігнати жар. Він — наш найбільший ворог.

У наступні дні стан Альбіона змінювався то в один бік, то в другий. То його била лихоманка, він марив, і тоді Ебіґейл як могла

намагалась остудити тіло й чоло намоченими рушниками. То він отямлювався, і його доводилося заспокоювати.

— Мені ногу відріжуть? — запитав він.

— Ні, — набрехала Ебігейл, — про це навіть не думайте.

І дякувати богу, інфекцію вдалося зупинити, хоча сплигло аж десять днів, поки справи пішли на краще, і місяць із гаком, коли він почав клигати, спираючись на милицю.

За день до того, як він уперше став на ногу, сталася незначна пригода. Така незначна, що невідомо, чи взагалі вона ставалася. Ґрей спав, а Ебігейл сиділа біля нього в глибокому англійському кріслі. Крізь відчинене вікно до кімнати зазірало ласкаве пообіднє сонце. Стояла цілковита тиша.

І мабуть, вона й сама задрімала. Бо їй привиділося, що вони гуляють біля моря, аж тут він обертається до неї і тихим голосом, але з великим почуттям говорить: «Ви ще така молода! Але де мені знайти таку, як ви?»

Тут вона прокинулася й побачила, що Ґрей не спить і в задумі дивиться на неї. Так Ебігейл і не збагнула: наснилися їй ті слова, чи він насправду щось таке казав.

У ті часи до Мастера частенько наїжджала з Датчессу дочка Сьюзен. Вона привозила по дві, по три підводи провіанту. Мастер шукав на нього покупців — і зазвичай британці із задоволенням змітали все, що в неї було. В останні ж місяці те гендлювання стало прибутковим як ніколи: раніше ірокези з півночі ганяли човни з кукурудзою, та патріоти перекрили цей потік. І коли минулого разу Сьюзен привезла дві підводи кукурудзи, Мастер продав збіжжя уп'ятеро дорожче, ніж перед війною.

Що ж до етичної сторони операцій, то коли Ебігейл поцікавилась у сестри, кого вона підтримує, Сьюзен відповіла їй просто:

— Сусідів. Своїх сусідів, Еббі. І багато кого ще. В окрузі Датчесс хазяйнують патріоти, ото ж там я патріотка. А якщо британці дадуть добру ціну за мою кукурудзу, я їм продам, навіть не сумнівайся. В Нью-Йорку я беру шовки, чай та вино, і патріоти, яких там, де я живу, багато, радо куплять усе те добро, не питаючи, звідки воно взялося.

— А що зробить Вашингтон, як дізнається, що ти продаєш нам кукурудзу? — запитала Ебігейл.

— Розлютиться, як чорт. Але він не дізнається.

— А Джеймс?

— Гадаю, теж, але хто йому скаже?

З погляду британської влади така торгівля вважалася незаконною. Нью-йоркські торговці-лоялісти не мали права хоч щось постачати бунтарям, та всі дивилися на це крізь пальці. Британські гендлярі охоче привозили патріотам північних колоній різні предмети розкоші — тільки плати! Якби когось упіймали на гарячому, його покарали б за порушення закону, тому ділки намагалися не попадатися. Сьюзен же, покидаючи місто, просто платила вартовим на виїзді.

Та Мастер тут демонстрував свою старомодну лояльність. Він добре знав, чим займається Сьюзен, але сам відмовлявся від будь-яких оборудок з повстанцями. Тож Ебігейл була не на жарт здивована розмовою, яка відбулася в один із вересневих днів у батьковій бібліотеці.

Альбіона вдома не було. Напередодні, дякуючи за все зроблене для нього, він підніс Ебігейл два чудових подарунки: шовкову шаль, яку ретельно підібрав під колір її улюбленої сукні, та «Мандри Гуллівера» в гарній палітурці (колись вона сама сказала Альбіону, що любить цю книжку). Ебігейл була задоволена й водночас зворушена, бо такі подарунки ще треба було пошукати. Вранці Альбійон відбув до форту, де мав зустрітися з генералом Клінтоном, і до пізнього вечора його не чекали. Вестон пішов до школи, і коли приїхала Сьюзен, Ебігейл з батьком були вдома самі.

Того дня вона пригнала до Нью-Йорка три підводи. Батько одразу ж погодився їхати з нею, щоб знайти покупця на товар. А потім, на превеликий подив Ебігейл, додав:

— На складі в мене повно шовку, а ще є добрі вина й бренді. Може, візьмеш на продаж, як поїдеш назад?

— Без проблем! — засміялася Сьюзен.

А Ебігейл була вражена до глибини душі.

— Батьку! Ти що, зібрався торгувати з патріотами?

Та він лише знизав плечима.

— А який сенс тримати товари на складі?

— А що, коли про це дізнається генерал Клінтон?

— То сподіваймося, що не дізнається.

Було в голосі Мастера щось таке, що вона зрозуміла: з незнаних причин у батьковій душі відбулись якісь зміни.

Залишивши батька й Сьюзен самих, Ебігейл вийшла з бібліотеки в коридор, де зіткнулася з Греєм Альбіоном. Вона навіть не чула, як той повернувся. Він стояв нерухомо, замислений. Злякавшись, що Альбійон міг почути її останню репліку, Ебігейл зашарілася, тоді пролопотіла якесь вибачення й заскочила в бібліотеку, попередити батька про його повернення. Знову вийшовши до коридору, Грея вона вже не застала.

Всю решту дня її мучила думка: якщо Альбійон чув їхню розмову, то що він зробить. Вирішить, що треба доповісти генералу Клінтону? Чи удасть, що нічого не знає? Залишалося тільки чекати й дивитися, що з того вийде.

І коли ввечері Альбійон попросив батька переговорити з ним вічна-віч, Ебігейл розхвилювалася не на жарт. Чоловіки зайшли до бібліотеки, зачинили за собою двері та деякий час розмовляли приглушеними голосами. Коли Альбійон нарешті вийшов, вигляд у нього був серйозний, але сказати він нічого не сказав. Тоді вона спитала в батька, чи не торкався Грей нелегальних постав, але той тільки відповів:

— Не питай!

Подальші дні з батьком усе було гаразд, і Ебігейл вирішила, що проблема розв'язана.

Невдовзі по тому Альбійон повернувся до несення служби. Клінтон забрав його до свого штабу, і справ тепер він мав по зав'язку.

Можливо, то була звичайна заклопотаність, але Ебігейл здавалося, що Альбійон, так люб'язно подякувавши за турботу, віддалився від неї — ледь-ледь, але віддалився. Це її злило, хоча розумом осягала, що тут вона не права.

У домі теж було не дуже радісно. Прокотилася звістка, що губернатор-патріот конфіскував ферми Мастера. Удар хоч і очікуваний, але все одно неприємний.

Новини ж із-за океану виявилися ще гіршими.

— Схоже на те, — казав їм Альбїон, — що вся Європа хоче скористатися з нагоди вдарити по Британській імперії. Франція переконала Іспанію вступити разом з нею у війну. Французький та іспанський флот увійшли до Ла-Маншу. Найімовірніше, вони атакують Гібралтар. Іспанці точно виступлять проти нас у Флориді. Голландці теж налаштовані проти нас, а що ж до німців з росіянами, то вони стоять осторонь і з насолодою спостерігають, як ми програватимемо.

До всього того прикрим ляпасом став зухвалий піратський наліт. Американський капер Джон Пол Джонс на кораблях, які надала йому Франція, атакував узбережжя самої Британії!

Прибув новий військовий контингент британців.

— Але половина з них хворі, — одразу прояснив картину Альбїон. — І мусимо тримати їх на ізоляції, щоб не заразити решту.

Після того два тижні Ебігейл його майже не бачила.

На початку жовтня, заставши Ебігейл ввечері у вітальні, Грей Альбїон сором'язливо повідомив:

— Міс Ебігейл, ми з офіцерами збираємося на бал. І я хочу спитати, чи не зробите ви нам честі бути присутньою на ньому.

Гарнізонні зібрання, як їх тут називали, зазвичай проходили двічі на місяць у великій залі Міської таверни на Бродвеї, і кілька разів Ебігейл уже була там разом з батьком. Однак пряме запрошення, ще й особисто від Грея, було для неї несподіванкою, і вона завагалася.

— Але мушу попередити, — швидко додав він, — цей бал вам може не сподобатися.

— Он як? Чому?

— Це, так би мовити, бал ефіопський.

Ебігейл здивовано витріщилася на Альбіона.

За останні пів року в житті Нью-Йорка відбулася серйозна зміна. Почалося все з того, що генерал Клінтон, намагаючись ослабити сили патріотів, оголосив, що негри, які служать у повстанських військах, можуть дезертувати до Нью-Йорка й жити в ньому вільними людьми, займаючись торгівлею або іншою справою. Ефект перевершив усі сподівання — перевершив настільки, що Альбїон якось зізнався Мастеру:

— Напевне, доведеться нам обмежувати цей вплив.

Це, безумовно, злило патріотів. Ті з них, що мешкали на Лонг-Айленді, вже постраждали, коли раби-втікачі розповіли британським пошуковим загонам, де заховані цінності їхніх господарів. За Стейтен-Айлендом, в окрузі Монмут, війська патріотів мордувала бригада під проводом чорношкірого ватажка, званого полковником Таєм. «Ці проклятуці британці знову підбивають рабів на бунт», — обурювалися вони. Однак ситуація в місті була менш драматична.

— Я шукав теслю й комірника, і тепер маю їх, — похвалився Мастер.

— А ми нарешті дочекалися поповнення, — доповів Альбіон.

На Бродвеї для них обладнали додаткові казарми.

Однак найколеритніша зміна, мабуть, сталася в суспільному житті Нью-Йорка. Британія була найбільшим світовим работорговцем, сонми невільників гнули спини на цукрових плантаціях — і водночас самі британці мало що знали про чорних рабів. Альбіону і таким, як він, вільні негри Нью-Йорка здавалися екзотичною дивовижею. І вони почали влаштовувати танці із цілими чорними оркестрами, які грали на скрипці та банджо. А для більшої інтриги до танців стали допускати й негрів. Офіцери вважали свою витівку дуже веселою та неординарною.

— Не впевнений, що ваш батько це схвалить.

Що й казати, деякі лоялісти-консерватори були дуже невдоволені, коли їхнє місто наводнили чорношкірі вільновідпущеники. Але Мастер входив до парафіяльної ради храму Трійці, яка вже традиційно дбала про шкільну освіту для чорношкірих містян.

— Я з радістю прийду до вас на бал, — з ледве помітним докором сказала Ебігейл.

А батько ще й запропонував молодим прихопити із собою Гудзона та його дружину. Місце, де мав відбуватися бал, було неподалік, тож вирішили йти туди пішки.

Людей зібралася сила-силенна. Близько половини були негри, прийшло трохи цивільних, а решту становили офіцери-британці та запрошені ними гості. Лилося світло тисячі свічок. Попри те що з продуктами було сутужно, організували чудове частування. Оркестр старався на славу, танці йшли у звичній послідовності, пропустили тільки вступний менует, і ні в кого не лежала душа до французького

котильйону. Натомість товариство відразу взялося до джиги, хороводів, кадрили та народних танців. Оркестр виконував популярні веселі мотивчики: «Милий Річард», «Рибальська волинка», «Деррі Даун». Ебігейл із задоволенням відзначила, що, попри жвавий характер вечірки, подія не була позбавлена певного шарму.

Гудзон почувався наче риба у воді. Тільки тепер Ебігейл усвідомила, що ніколи не бачила його в такій обставі. Кілька разів ненадовго вона опинялася з ним у парі, і він кружляв її, сяючи добродушною усмішкою. Альбїон же танцював з Гудзоною дружиною. І звісно, він частенько обіймав її за талію.

До столу сіли всі разом: Альбїон із друзями, Гудзон із дружиною та ще дві чорних пари, з якими познайомилися на балу. Всі розмовляли, всім було дуже весело. Ебігейл зробила комплімент Гудзону, що він гарно танцює, і Гудзон щиро їй подякував.

— А як танцюю я, місис Гудзон? — весело поцікавився Альбїон.

Та затнулася, але тільки на мить.

— О, дуже навіть непогано... як на людину з хворою ногою!

Її репліка потонула в схвальному реві та сміхові.

— Та нога вже достатньо здорова, щоб він повернувся до служби, — кинув один з його товаришів,

— Це правда, — усміхнувся Альбїон.

— Он як? — здивувалася Ебігейл, — То ви їдете?

— Так. Я дізнався про це тільки сьогодні. Генерал Клінтон має намір приєднатися до наших військ на півдні й бере мене з собою. Тож, може, знов доведеться понюхати пороху.

— І коли ж виїжджаєте? — поцікавилась Ебігейл.

— Гадаю, наприкінці місяця.

— Ходімо! — гукнув хтось у їхньому гурті. — Годі сидіти, танцювати час!

А потім усі разом рушили додому. Було вже по опівночі. Хоча в місті діяла комендантська година — на якій наполог чомусь генерал Клінтон, — на час проведення певних громадських заходів робили винятки. Вуличні ліхтарі, які горіли де-не-де, давали досить світла, щоб не заблукати. Гудзон із дружиною йшли першими, Ебігейл з Альбїоном трималися трохи позаду. Він підставив їй лікоть, і вона взяла його під руку.

— Як будете на Півдні, то постарайтеся не потрапити знову під кулю, — попросила Ебігейл. — Я не зможу ходити за вами вдруге.

— Я робитиму для цього все, що зможу, — відповів Альбїон. — Мабуть, там буде страх як нудно. Зовсім без боїв.

— Що ж, тоді вам доведеться упадати за гарненькими південками, — припустила вона.

— Можливо. — Він на хвилю замовк. — Але де мені знайти таку, як ви? — промовив він тихо.

Ебігейл аж серце тьохнуло. Ті самісінькі слова. То їй таки не наснилося.

Вона хотіла відповісти щось безтурботне. Але не відповіла. Вони мовчки йшли далі.

Підійшли до будинку. Гудзон відімкнув вхідні двері, провів їх до вітальні. Стояла цілковита тиша. Всі спали.

— Гадаю, джентльмен не проти випити келишок бренді перед сном, — тихо промовив Гудзон. — Дайте мені кілька хвилин...

У вітальні було тепло. У каміні досі жеврів вогонь. Альбїон швидко розворушив жар. Ебігейл зняла плащ. Він обернувся до неї.

— Не можу повірити, що ви їдете, — сказала вона.

— Мені зовсім не хочеться нікуди їхати.

Він дивився на неї з любов'ю, яку ні з чим не можна було сплутати.

Вона звела на нього очі, розтуливши вуста, коли він рішуче ступив уперед і обійняв її.

Минали хвилини, а Гудзон не з'являвся. Слабо потріскував вогонь у каміні. Вони цілувалися, притискаючись одне до одного із чимраз більшою пристрастю, і цілувалися б, допоки Ебігейл — вона це знала достеменно — віддалася б йому тут і зараз... Аж раптом ляснули двері в коридорі й почувся батьків голос: Еббі й Альбїон розімкнули обійми й відсахнулися.

— Ага! — весело вигукнув батько й, витримавши паузу, зайшов до вітальні. — Ви повернулися. Чудово! Як вечірка, вдалася?

— Так, сер, гадаю, вдалася, — відповів Альбїон.

І після обміну звичними люб'язностями він пішов спати.

Увесь той час, який лишався до від'їзду, в Альбіона було повно справ. Повантаживши на кораблі вісім тисяч солдатів, генерал Клінтон планував діставатися морем до Джорджії. Альбійон клопотався в порту, а крім того, нерідко й подовгу відлучався то на Лонг-Айленд, то на аванпости, розкидані по околицях міста.

І незчулися, як настав день від'їзду. Перш ніж відбути зі своїми підрозділами до кораблів, Альбійон зайшов до Мастерів, щоб з усіма попрощатися.

Та спочатку він знайшов Ебігейл і покликав її до вітальні, де нікого не було. Взявши її за руку, він подивився на неї очима, повними невимовного кохання.

— Люба Ебігейл! Чим я можу віддячити вам за все, що ви зробили для мене? Та за щастя перебувати у вашому товаристві? — Він зробив коротку паузу. — Я дуже сподіваюся, що ми ще побачимось. Але на війні повно сюрпризів. Тож, якщо раптом доля не зведе нас разом, мушу сказати вам: години поряд з вами я берегтиму в пам'яті як найкращі, найсвітліші спогади.

І він ніжно поцілував її в щоку.

Це було сказано від щирого серця, й Ебігейл схилила голову — на знак подяки за такий розкішний комплімент.

Але вона чекала ще чогось — не знала точно, чого саме, але точно більшого.

А згодом вона, батько й Вестон пішли на причал проваджати кораблі, що відходили.

Почалися й закінчилися Різдвяні свята. Від Сьюзен прийшла звістка, що Джеймс разом із Вашингтоном перебрався в зимовий табір. Тоді саме почалися люті холоди. Одна по одній налітали хуртовини, засипаючи вулиці снігом. Крига скувала не лише Гудзон, а й бухту. Такого не пригадували навіть старожитці, й Ебігейл було лячно за брата. На узбережжі лютували сильні бурі. Від Клінтона та його флоту не було ні чутки ні вістки.

— Не забувай, вони повинні обігнути Нью-Джерсі, Вірджинію та обидві Кароліни, — заспокоював її батько. — Навіть вороні по прямій це вісімсот миль.

І ось прийшла новина, що кораблі, після складних випробувань, нарешті прибули до гирла річки Саванни. Ебігейл стала чекати на лист від Альбіона. І він прийшов, щоправда, наприкінці лютого. Лист був написаний на батькове ім'я, і Альбін повідомляв, що з ним усе гаразд, що армія під проводом Клінтона та Корнволліса готується до виступу проти твердині патріотів — Південної Кароліни. «Нашою метою, безсумнівно, буде місто Чарльстон». Він слав привіт усій родині, а для Вестона склав персональне грайливе послання: так і так, написав, як дозволить погода, готуйся до крикетного сезону. Ебігейл же були адресовані найтепліші вітання.

— Я неодмінно відповім, — сказав батько й наступного дня написав йому лист, до якого Ебігейл доклала ще своє послання.

З листом їй довелося поморочитися. Він вийшов стислим і повідав Альбіону про життя в місті та про її прогулянки з Вестоном. А як його закінчити? Набратися рішучості й усе викласти як на духу? А який це матиме вигляд? І як він сам це сприйме? Чи, може, краще написати щось не дуже серйозне, щоб він сам вишукував між рядками її почуття? Дівчина не знала.

Врешті-решт Ебігейл просто написала, що вони з Вестоном сподіваються на його щасливе повернення. «І ви зіграєте з ним у крикет, а ми, дасть бог, станцюємо». Не взірець епістолії, проте стерпно.

Весна минула спокійно. Ебігейл опікувалася Вестоном і звично писала Джеймсу звіти. Час від часу до них доходили новини з Півдня. Гриміло ім'я Тарлетона — молодого обдарованого командира драгунів, який бив патріотів. А у травні прийшла термінова депеша: Чарльстон капітулював.

Нью-Йорк вибухнув радіщами. Почалися паради, бенкети, а незабаром прийшов лист від Альбіона.

— Це міняє всю справу, — сказав батько. — Якщо ми розіб'ємо південців, а потім кинемо всі сили на Вашингтона, то навіть його вишколене воїнство мало чим допоможе. — Він стисло переповів їй, що писав Альбїон. — Схоже, цей живчик Тарлетон цілком відрізав Чарльстон від Півночі. Як пише Альбїон, методи його жорстокі, але дієві. Патріоти як один здаються в полон. Скоро вся Південна Кароліна повернеться до рук британців. У патріотів Північної Кароліни справи так само кепські. Можливо, наш друг Рїверс відступив надто рано. — Ебігейл уже кілька місяців не бачила, щоб батько так радів. — Генерал Клінтон такий задоволений, що планує повернутися до Нью-Йорка, лишивши там за головного Корнволліса, — завершив він.

— То Альбїон теж повертається? — запитала вона.

— Ще ні. Він хоче залишитися з Корнволлісом. Напевне, сподівається й собі відзначитись.

— Зрозуміло. Може, він ще вклав листа для мене?

— Ні. Але він дякує тобі за твій лист і переказує найкращі побажання. — Батько всміхнувся. — Я дам тобі цей лист. Сама прочитаєш.

— Я зроблю це пізніше, тату, — відповіла Ебігейл і вийшла з кімнати.

Кілька наступних днів Нью-Йорк святкував і веселився. Та Ебігейл було не до розваг. Правду кажучи, вона навіть не знала, радіти їй чи плакати. Вона шпетила себе, що поводитьсь, як дурепа. Подумати, молодий чоловік поцілував її, їдучи на війну. Та він, мабуть, до цього перецілував купу дівчат. Альбїон зізнався в почуттях до неї. Можливо, щось таке й було. Проте це, вважала Ебігейл, могло й минути. А що відчувала до нього вона? Цього Ебігейл не знала.

Здавалося, її світ затопило безсонячне сяйво, розмиваючи довкільні обриси.

Вона була певна: Альбїон виявив себе з якнайкращого боку, то чому ж він не захотїв повернутися з генералом Клінтоном? І чи не міг він хоча б писати особисто їй? Альбїон точно робив би це, якби Ебігейл була дорога йому, правильно? Спливло ще два дні, заповнених безмовною нудьгою, поки батько, нарешті не витримавши, відвів її вбік і запитав просто в лоба:

— Дитинко, невже я тебе чимось засмутив?

— Нічим, тату, чесне слово, нічим.

Він помовчав, ніби щось обмірковував.

— Це якось пов'язано з Альбїоном?

— Ні, тату. Зовсім не пов'язано.

— А от мені, Еббі, здається, що пов'язано. — Батько зітхнув. — Шкода, що мами вже немає. Тобі, мабуть, непросто говорити про це з батьком.

І тут вона здалася.

— Я гадала, що він хоча б мені напише. — Вона знизала плечима. — Якщо він до мене небайдужий.

Батько кивнув, ніби щось вирішив, і обійняв дочку.

— Послухай, Еббі, що я тобі розкажу. Пам'ятаєш той день, коли до міста приїздила Сьюзен, а я ще дав їй крам для патріотів? Тоді ввечері до мене зайшов Альбїон. І він говорив про тебе... не шкодуючи найніжніших слів.

— Що, правда?

— Він висловив свої почуття навіпростець. З істинною шляхетністю. — Батько кивнув, пригадуючи цей момент. — Але ти молода, Еббі, а війна ще не закінчилась... і все як у тумані... І ми з ним зійшлися на думці, що краще заждати. Дочекатися закінчення війни. Хтозна, як воно все складеться? А поки що, заради нього й заради себе, думай про нього як про друга. Як про милого друга.

Ебігейл пильно поглянула на батька.

— Він просив моєї руки?

Батько завагався.

— Я б сказав, він говорив про це як про можливе.

— Ох, тату, — докірливо промовила вона.

— То ти до нього небайдужа? — запитав він.

— Так, тату.

— Ну, мені він теж симпатичний, — нарешті визнав він.

— Мабуть, він схоче забрати мене до Англії?

— Певне, що так. Еббі, я сумуватиму за тобою. Тобі туди хочеться?

— А ти поїхав би?

— Може, Еббі, й мені доведеться поїхати, якщо патріоти наберуться сил і переможуть.

— Тоді, тату, — усміхнулася вона, — я скажу йому так: «Я поїду, якщо тато теж поїде».

Соломон був щасливий. Стояв прекрасний червневий день, і море сяяло. Вони були біля берегів Вірджинії і пливли на північ у напрямку Нью-Йорка під яскраво-синім небом і вітерцем, що дув з південного сходу.

Корабель був французький. Вони захопили його біля Мартініки із солідним вантажем французьких шовків, вина та бренді. Була там навіть невеличка скринька із золотом. Капітан розділив екіпаж, і його помічник із десятком матросів повезли до Нью-Йорка трофеї, чотирьох рабів і шістьох полонених французів.

Соломон, який досі чекав на свободу, насолоджувався морським життям. На капері було не так уже й погано, тим паче на такому, що належав Мастеру. А оскільки він був власністю торговця, то ні капітан, ні його помічник не чіпали його, якщо він на совість виконував свої обов'язки. Так чи інак, він давно став повноцінним членом екіпажу. Коли вони востаннє потрапляли в бурю й помічнику знадобилася допомога, він гукнув: «Стань до штурвалу, Соломоне!», а після того похвалив: «Я знав, що ти утримаєш судно на курсі».

Та він з нетерпінням чекав на повернення до Нью-Йорка й на зустріч з батьком та матір'ю. Здобич була така багата, що він не сумнівався: Мастер дасть йому трохи грошей.

Коли помітили незнайомий корабель, той уже вийшов із Чесапикської бухти й стрімко нісся до них. Помічник капітана приставив до ока далекоглядну трубу й вилаявся.

— Пірати, — сказав він. — Ідуть під зоряно-смугастим прапором.

Пізніше Соломон дійшов висновку, що помічник капітана, можливо, врятував тоді його життя. Тицьнувши йому в руку пістолет,

він наказав:

— Заведи цих нещасних французів наниз. Ризиковано лишати їх на палубі. Якщо хтось рипнеться — стріляй одразу.

Коли він був уже під палубою, почувся тріск рушничних пострілів, а потім гухнула гармата, засипавши картеччю палубу. Потім почулася серія ударів, тоді — гучний стукіт у віко й грубий вимогливий голос, який наказував відчинити люк. Соломон неохоче скорився й виліз на палубу.

Його погляду відкрилася гнітюча картина. Більшість членів нью-йоркського екіпажу була мертва чи ледь жива. В помічника одна нога була вся у крові, але він був живий. На корабель зійшла дюжина патріотів, серед яких був кремезний рудий чоловік з батогом із телячої шкіри та парою пістолів, запханих за пояс. Напевне, капітан, подумав Соломон. Коли французи вийшли з трюму й побачили патріотів, вони радісно загалакали по-французьки. Рудий швидко перевів їх на край палуби й послав двох своїх обдивитися трюми. Двоє негрів лежали вже мертві. Ще один раб був коком, його скоро знайшли й привели на палубу.

— Оце все, капітане, — доповіли шукачі.

Капітан повернувся до пораненого помічника капітана.

— То ви пограбували французів? — Той кивнув. — Ви з Нью-Йорка? — Він знову кивнув. — А це, — він показав рукою на французів, — французький екіпаж?

— Так, — відповів помічник.

— Гм... Хлопці, ті французи нам друзі! — гукнув він до своїх людей. — Поводьтеся з ними пристойно. — Тоді показав на кока. — Цей — раб? — І коли помічник кивнув, уточнив: — З камбуза?

— Кухар що треба.

— Мені такий не завадить. А то що за один?

І він обернувся до Соломона.

— З команди. Тямущий малий, — сказав помічник капітана, — дуже вправний.

Рудий втупив у Соломона лютий погляд блакитних очей.

— Хлопче, ти хто? — спитав він. — Раб чи вільний?

Соломон гарячково метикував.

— Я раб, пане, — пристрасно відповів він. — Я належу капітану-патріоту Джеймсу Мастеру, сер, він служить із генералом

Вашингтоном.

— Як так?

— Сер, мене проти бажання тримали на цьому судні, щоб я до капітана Мастера не зміг пристати. Якщо ви запитаете в нього, то він підтвердить мої слова.

Хід був розумний, і пірат замислився, хоча не надовго.

— Капітан Джеймс Мастер. Не чув про такого. Але то все пусте. Якщо ти його раб, то, мабуть, дременув до бісових англійців, щоб отримати волю. І якщо розібратися, то ти нам ворог. І щоб я здох, якщо ти знов не став рабом, малий. А ще ти брехливий, капосний і зрадливий покидьок, якого треба відбатожити. — Рудий урвав розмову із Соломоном, обвів поглядом палубу й гукнув своїм людям, показавши на трупи: — Повикидайте всю цю погань за борт. — Тоді підійшов до помічника капітана й, дивлячись на нього, проказав: — Справи в тебе кепські, друже.

— Я виживу, — озвався той.

— А це навряд, — відповів капітан. Дістав один зі своїх пістолетів та вистрілив йому в голову. — І цього теж за борт, — розпорядився він.

Зробивши свою справу, він повернувся до Соломона й, широко розставивши ноги, дивився на нього, замислено пошарпуючи телячий ремінь батога.

— Я вже казав, що мав би тебе відбатожити. — Помовчав, щось міркуючи, тоді кивнув, неначе сам до себе. — Мав би, але не робитиму цього. Ні, замість цього я брехатиму людям. Я всім казатиму, що тебе ніколи не батожили, бо ти — найскромніший, найпокірливіший, найпрацьовитіший, найбогобоязніший чорномазий, якого коли-небудь бачив світ. От що я всім казатиму. — Він кивнув. — А знаєш чому?

— Ні, пане.

— А тому, що ти брехливий лояліст, сучий ти сину, і я продам тебе.

Посланий Мастером капер повернувся до Нью-Йорка, сподіваючись застати тут захоплений французький корабель, і аж тоді нарешті з'ясувалося, що торговець залишився без здобичі, а Гудзонова родина — без сина, який зник безвісти.

— Я не думаю, що наш трофейний корабель був потоплений, — сказав Мастер, коли всі були разом. — Скоріш за все, його захопили. І цілком може бути, що Соломон на ньому, тож не треба втрачати надії.

Якщо корабель досі залишається на плаву, то рано чи пізно вони почують про нього.

Тим часом із Півдня надходили новини про успіхи британців. Герої-патріоти, такі як Ратледж, Пікенс і Френсіс Меріон, відомий також як Болотний Лис, відчайдушно намагалися протистояти червоним мундирам та їхнім спільникам. Але армія патріотів-південців була геть не в найкращій формі. Конгрес відрядив до Південної Кароліни генерала Ґейтса, та невдовзі по тому Корнволліс розбив його в битві під Кемденом.

Мабуть, щоб відвернути всіх від невеселих думок, Мастер нікому не давав сидіти без діла. Кілька разів у них обідав генерал Клінтон, який повернувся до Нью-Йорка, тож Ебігейл і Рут щосили намагалися догодити гостям. У дівчини склалося враження, що генерал і його офіцери переконані: перемога не за горами. Так само думав і батько.

— Я збіса впевнений, що Клінтон знову щось намислив, — сказав він дочці. — Але, хоч би що то було, він тримає це в таємниці.

Особливу насолоду дістала Ебігейл від званої вечері, на яку генерал Клінтон запросив ще двох гостей. Одним із запрошених був губернатор Вільям Франклін, вигнаний патріотами із Нью-Джерсі. Тепер він відсиджувався у Нью-Йорку.

Бачити сина Бена Франкліна зблизька було цікаво. Портретна схожість батька й сина була безсумнівною. З тією відмінністю, що у Франкліна-старшого риси були кругліші й веселіші, а в сина — тонші, хоч із претензією на шляхетність, і кисліші. Своє ставлення до патріотів він виказав цілком недвозначно.

— Міс Ебігейл, я можу говорити так у цьому домі, бо мій рідний батько, як і ваш брат, патріот. Звичайно, серед патріотів теж є люди з принципами, та, як на мене, в більшості це бунтарі й розбишаки. У Нью-Джерсі досі діє чудовий загін, який полює на патріотів. І я з радістю цими руками вішав би кожного, кого вдасться зловити.

Він залишив по собі неприємне враження.

І зовсім інші почуття викликав у неї молодий майор Андре. На вигляд він був братовим ровесником, походив зі швейцарських

гугенотів, а ледве відчутний французький акцент надавав його мові особливого шарму.

Але найбільше їй сподобалося те, що він служив у штабі Клінтона й добре знав Альбіона. Вони й говорили про нього весь вечір.

— Маю зізнатися, міс Ебігейл, — казав Андре, — що я вже чув про вас від Альбіона, і він розповідав про вас лиш найприємніше.

— Невже? — Вона ледь зашарілася від почутого.

Андре галантно усміхнувся.

— Якщо ви, міс Ебігейл, вибачите мені зухвалість, я скажу, що він відгукувався про вас дуже приязно. І знову перепрошую за нескромність, але в мене склалося враження, що ви також прихильні до нього.

— Так, майоре Андре, — зізналась Ебігейл. — Дуже прихильна.

— На мій погляд, якщо хтось і вартує вашої поваги, то, безперечно, це він. — Андре витримав паузу. — Ще Альбін розповідав мені, що був відданим другом вашого брата Джеймса...

— Сподіваюсь, колись їхня дружба поновиться.

— Ми всі чекатимемо цього дня, — промовив він.

— Ну що, Еббі, — поцікавився батько, коли гості розійшлися, — гарний був вечір?

— Так, дуже гарний, — радісно відповіла вона

А вже за десять днів батько вбив Ебігейл новиною:

— Майора Андре схопили й збираються повісити.

— Як? Де?

— Вище по Гудзону. В напрямку Вест-Пойнту.

На другий день Клінтон розкрив перед Мастером усі карти.

— Задумано з розмахом, — сказав батько Ебігейл. — Тепер я знаю, в чому полягають плани Клінтона, хоча розказати їх мені раніше він не міг. Він виношував їх понад рік, а молодий Андре був посередником.

— І що за плани, тату?

— Захопити Вест-Пойнт. Бо хто володіє Вест-Пойнтом, той має владу на Гудзоні. Відбий Вест-Пойнт у Вашингтона — і це стане для нього непоправним ударом. А може, і кінцем війни.

— Ми збиралися атакувати Вест-Пойнт?

— Ні. Купити його. За старшого там Бенедикт Арнольд, один з найкращих вашингтонських полководців. Клінтон улещував його більше як рік, переважно, як він сам визнає, домовлялися про суму. Арнольд збирався здати цю фортецю нам.

— Зрадник.

Батько стенив плечима.

— І вашим і нашим. Він був не в захваті від командування патріотів. Не погоджувався з тим, що вони залучили французів. Потребував грошей для сім'ї. Але звичайно, зрадник.

— Для Вашингтона. А генералу Клінтону він, мабуть, симпатичний.

— Якщо чесно, то Клінтон його зневажає. Але він каже, що задля взяття Вест-Пойнту готовий заплатити хоч самому дідьку.

— То що ж там сталося?

— Наш приятель Андре рушив туди, щоб зробити останні приготування. Був спійманий, і патріоти на додачу розкрили план. Таким чином, Вест-Пойнт залишається у Вашингтона, а містер Арнольд утік до нашого табору.

— А що Андре?

— Темна історія. Коли попався, був без форми, хоч як крути, шпигун. За законами воєнного часу, люди Вашингтона мають його повісити. Але вони не дуже хочуть це робити — схоже, він їм сподобався, — тож намагаються дійти згоди.

— Цікаво, він із Джеймсом бачився?

— Усе може бути. Я не здивувався б.

Крапку в цій історії поставили за кілька днів. Прийшовши від Клінтона, батько сказав:

— Боюсь, Андре таки повісили. Клінтон мало не плакав. «Вони були згодні віддати його за Арнольда, — сказав він мені. — Та якщо я віддам їм Арнольда, то більше жоден патріот не перейде до мене. Отож тепер вони повісили мого нещасного Андре».

Тут в Ебігейл майнула думка, чи був присутній Джеймс на страті, але вона швидко відігнала її.

Коли Джеймс Мастер підійшов до кам'яниці, де тримали засудженого до страти, то не збирався затримуватися там надовго. Сам Вашингтон послав його сюди з короткою місією милосердя. Він намірявся виконати її швидко та з належною пошаною, а тоді піти геть. Звичайно, хлопця було шкода — так по-дурному вскочити в халепу, — але в ті дні Джеймсу Мастеру було зовсім не до сентиментів.

Той, хто не бачив його кілька років, був би вражений змінами, що сталися з Джеймсом Мастером. По-перше, в нього дуже сильно загострилося обличчя. По-друге, міцно стулені щелепи та напружені лицеві м'язи могли свідчити про біль і гнівливість — залежно від настрою. Проте найбільшим потрясінням для людей, які любили Джеймса, став би погляд. Звісно, у ньому вгадувалася залізна воля, однак були там і розчарування, гнів, відраза...

Та в цьому не було нічого дивного. Два останніх роки видалися чи не найгіршими.

Залучення французів до війни, хоч і мало вирішальне значення, було кроком глибоко цинічним. Та Вашингтон і досі сподівався від союзників більшого. Адмірал д'Естен нагнав добрячого страху на британців, та коли Вашингтон став підбивати його до проведення спільної грандіозної операції, щоб узяти Нью-Йорк, той рішуче відмовився, і тепер його флот більшість часу проводив у Вест-Індії, усіляко шкодячи британським інтересам, яких там не бракувало. У липні цього року до Ньюпорта на Род-Айленді прибули шість тисяч солдатів генерала Рошамбо. Та французи відмовилися залишати кораблі, які заблокував британський флот, тому з тим самим успіхом війська звиятного генерала могли залишатися вдома. Наскільки розумів Джеймс, французи ставилися до американських колоній як до чогось несерйозного. А якщо говорити про підтримку патріотів, то від самого початку війни в цьому сенсі мало що змінилося.

А ще була поведінка самих британців. Усі газети патріотів криком кричали про їхнє жорстоке ставлення до полонених, а Вашингтон не втомлювався вимагати від британського командування не ігнорувати цей факт.

Джеймс до останнього відмовлявся повірити, що люди, серед яких він прожив стільки часу та яких ніби знав, можуть чинити такі звірства. І тільки лист, отриманий від батька, переконав його, що це реально. Сам лист був коротким. Батько повідомляв, що Сем Флавер

помер від хвороби у плавучій тюрмі, відвідати його могилу неможливо, бо могили як такої немає. Закінчувався лист словами: «Більше, мій любий сину, я нічого не можу сказати, та й не хочу про це говорити». Джеймс добре знав свого батька. І те, що він написав йому, і те, про що він змовчав, лише підтвердило його найгірші побоювання. Хвиля гніву та відрази здійнялася в ньому, за довгі місяці перетворившись на люту, запеклу ненависть.

Минула зима була просто жахливою. Табір Вашингтона в Моррістауні був споруджений на совість і облаштований як слід. Колодяні стіни обмастили глиною, а сам Вашингтон зайняв міцний будиночок неподалік. Але хто знав, що зима буде такою лютою! Двадцять вісім хуртовин засипали оселі майже по самісінькі дахи. Часом сиділи без їжі по кілька днів поспіль. Вашингтон старався показувати приклад іншим і навіть влаштовував у місцевій таверні танці для офіцерів, хоча дістатися туди можна було тільки на санях. І все ж за зиму Континентальна армія добряче виснажилася.

Весна та літо приносили недобрі новини про нищівні поразки на Півдні. Дві з половиною тисячі континенталів полонили під Чарльстоном, і це ще не враховуючи тамтешніх ратників. Та все ж патріоти трималися й сподівались на кращі часи — почасти й через те, що люди штибу Джеймса Мастера були переконані: коли в боротьбі з ненависним ворогом ти пройшов такий шлях, то вороття назад нема й не може бути.

Ось чому до кам'яниці, де в очікуванні страти сидів нещасний майор Андре, зайшов похмурий з виду залізний чоловік.

Світило сонце, осяваючи табір генерала в Таппані. До північних околиць Мангеттену звідси було якихось десять миль Гудзоном. Однак ці десять миль так і залишались нездоланими для сердешного бранця. Авжеж, йому не пощастило, проте він і сам учинив нерозважливо, коли, після прощання зі зрадником Арнольдом, зняв форму, щоб перевдягнутися й піти непоміченим. Так він зробився шпигуном. Вашингтон наполог, щоб його осудили з усією суворістю, і формально він був абсолютно правий. Завтра бранець мав бути повішений, тут важко сподіватись іншого вироку.

Андре спокійно сидів у кімнатці, де його помістили. Він саме писав листи. На буфеті стояли рештки трапези, прислані зі столу Вашингтона. Впродовж останніх днів Джеймс кілька разів бачив

бранця здалеку, але жодного разу не вступав у розмову. Коли він зайшов, молодий швейцарець грічно підвівся, і Джеймс повідомив йому мету візиту.

— Генерал доручив мені перевірити, чи ви маєте все необхідне. Якщо захочете відправити якісь листи, чи потребуєте якихось інших послуг, якщо це тільки буде в моїх силах...

— Я маю все, чого потребую, — відповів Андре й ледь помітно усміхнувся. — То значить, ви капітан Мастер?

— До ваших послуг, сер.

— Ну й дивина. Тоді виходить, я мав задоволення зовсім недавно сидіти за одним столом із вашим батьком і сестрою. — Побачивши, як здивувався Джеймс, він додав: — Хто б міг подумати, що я матиму честь зустрітися також і з вами. Може, вам цікаво почути, як вони живуть?

І цілих десять хвилин Андре розповідав Джеймсу про його батька та сестру. Він запевнив його, що обоє живі та здорові. Ні, він змушений визнати, що малого Вестона бачив лише мигцем, проте точно знав від Ебігейл, що з хлопчиком усе гаразд і він залюбки ходить до школи. Джеймса ці новини дуже підбадьорили. Всю зиму він не мав зв'язку з родиною і за останні кілька місяців щось дізнавався про них тільки раз, коли зустрічався зі Сьюзен. Відповівши на всі його запитання, Андре трохи помовчав і тихо сказав:

— А ще, коли ми з генералом Клінтоном були в Чарльстоні, я мав честь познайомитися з вашим давнім другом — Греєм Альбіоном.

— Греєм Альбіоном? — Джеймс здивовано витріщився на Андре й ледь не бовкнув, що він не впевнений, чи зможе називати Альбіона другом. Та швидко опанував себе й ввічливим тоном визнав, що в нього залишилися приємні спогади про час, проведений у лондонському домі Альбіонів.

— У Чарльстоні, — продовжував Андре, — я дізнався про глибоку Альбіонову прихильність до вашої сестри. І мені було дуже приємно почути від неї, що й вона так само ставиться до нього.

— Он як, — озвався Джеймс.

— Хочеться сподіватися, — сказав Андре, — що коли ця нещасна війна, так чи інакше, завершиться, ці двоє прекрасних молодих людей знайдуть своє щастя, якого вони так прагнуть. — Він трохи

помовчав. — І може, я це буду бачити, — тут він стелав плечима, — зверху.

Джеймс нічого не сказав у відповідь. Він вступив у землю, на хвилюку замислився, тоді зігнав з обличчя маску неприязності та запитав:

— Як вам здається, якщо вони раптом одружаться, то Грей повернеться назад до Лондона?

— Навіть не сумнівайтесь! В їхній родині, як я розумію, повна злагода.

— Усе так, — підтвердив Джеймс і вже підвівся, щоб іти.

— А знаєте, друже, — звернувся до нього Андре, — я хотів би попросити вас про послугу. Я вже звертався із цим до генерала, а якщо ви маєте на нього вплив, то посприйте, будь ласка. Шпигунів заведено вішати, як злочинців. З його боку було б дуже люб'язно, якби він дав наказ, щоб мене розстріляли — як джентльмена.

У жовтні батько сказав Ебігейл, що він отримав лист. Альбїон писав, що військо просувається на північ. Корнволліс, схоже, вважав, що подолає весь шлях, рухаючись східним узбережжям. Джон Мастер його оптимізму не поділяв.

— Клінтон хвилюється. Він каже, що Корнволліс непоганий командир — енергійний, завжди рветься в атаку, та в цьому також і його слабкість. На відміну від Вашингтона, Корнволліс так і не навчився бути терплячим. Після недавніх звитяг він герой, і як аристократ із численними зв'язками він має виходи на міністерство й вважає, що йому все дозволено. Тепер Клінтон мусить вислати йому на підмогу людей, але боїться, щоб Корнволліс не догрався.

Батько нічого більше не сказав, та Ебігейл зрозуміла, до чого він хилить.

— Хочеш сказати, тату, що Альбїон може потрапити в більшу небезпеку, ніж він думає?

— О, я не сумніваюся, що він зможе уникнути серйозних небезпек, — запевнив батько.

Наприкінці року Клінтон був змушений відправити на допомогу Корнволлісу ще більше солдатів. Командування ними прийняв

новоспечений полководець — зрадник Бенедикт Арнольд.

Джеймс Мастер не поїхав на страту Андре. Прохання про розстріл не задовольнили, але засудженому дозволили самому затягнути зашморг у себе на шиї, і він зробив це так уміло, що коли віз від'їхав і він утратив опору, смерть настала практично миттєво.

Та наступні місяці Джеймс часто згадував, що Андре казав йому про Ебігейл. Якби він міг побачити сестру, то насамперед запитав би в неї: правда? Єдине, що він міг би зробити, то це потай дістатися Нью-Йорка, однак якби про це дізнався Вашингтон, то влаштував би Джеймсу чорний день.

Кілька разів він поривався написати батькові, але щоразу відкладав перо з різних причин. По-перше, було ясно як день, що зараз Грея Альбіона в Нью-Йорку немає, відтак і стосунки між ними завмерли. Крім того, не хотілося довіряти цю тему листу, який завжди може потрапити не в ті руки. Але найбільше ображало його те, що у своїх амурних справах Ебігейл пішла всупереч його волі, а також те, що ні вона, ні батько не зволили розповісти йому про це. Тож він замислився.

Прийшла зима, і вже чого-чого, а часу на роздуми не бракувало.

Вдруге Вашингтон зазимував у Моррістауні. Та цього разу він розділив свої війська на кілька різних таборів, сподіваючись, що це дозволить і людям, і коням краще харчуватися. Зима видалася не така, як торік, але проблем було чимало. Континентальні паперові гроші, які друкував конгрес, не вартували практично нічого — вони знецінилися в три тисячі разів. Кожен підрозділ був на утриманні провінції, з якої він прибув, і солдати з Пенсільванії не бачили платні вже три роки. Почувши, що у війську Вашингтона назріває справжній бунт, Клінтон послав до невдоволених своїх гінців і став пропонувати повну виплату боргів, якщо ті перейдуть до нього. Та розлючені пенсільванці зневажливо відкинули цю спробу підкупу, благо, що й Пенсільванія нарешті надумала їм заплатити. Були й інші протести, але армія патріотів пережила цю зиму більш-менш без утрат.

Проте важко було не помітити, що справи в патріотів кепські. Вашингтон відрядив на Південь бувалого Натаніеля Гріна, щоб той

зібрав докупити залишки розбитих військ. Хоч він чудово знав, які мізерні сили там залишилися. Попри всю свою непохитність, якось він зізнався Джеймсу:

— Якщо цього літа до нас не приєднаються французи для потужного удару на Півночі або на Півдні, то я навіть не знаю, як ми зможемо продовжувати боротьбу.

І ніхто не хотів думати, які будуть наслідки, якщо патріоти програють.

Поки що справ було обмаль. Тож, збуваючи нудні та довгі місяці, Джеймс нерідко думав про сестру й Альбіона. Мало того, що довколишній світ був похмурий і повсякчас загрожував смертю, так ще його уяву краями примарні видіння. Він почувався покинутим родиною, знесиленим і безпорадним. Серце ятрили спогади про нещасливий шлюб, а думки про пихатість, бездушність і жорстокість англійців затьмарювали розум. Часом йому здавалося, хоч і безпідставно, що Альбін й Ебігейл навмисно змовилися на зло йому, і тоді його засліплювала лють. Він міркував, що Альбін зібрався щонайменше розвалити його родину, вкрати сестру й вивезти її до країни, яку він, Джеймс, устиг зненавидіти. «А якщо я загину, — думав він, — то вони разом із батьком ще заберуть до Англії й малого Вестона».

Усі ці фантазії, якими він себе мордував, спиралися на одне переконання, про що до війни він навіть не замислювався, — пристрасне усвідомлення себе американцем. Милим його серцю Ебігейл і Вестону не можна ставати англійцями. За жодних обставин. Йому була нестерпна сама думка про це. Вони не були англійцями, вони — американці.

Навесні стали надходити новини з Півдня. Патріоти вступили в бій з Корнволлісом і завдали йому втрат. А грізний Тарлетон у тій сутичці був серйозно поранений. Однак разом з Бенедиктом Арнольдом Корнволліс навідав у Вірджинії. Був узятий Ричмонд. І тепер Арнольд закріпився на морському узбережжі.

Вашингтон не був би Вашингтоном, якби не помітив, що в Джеймса якісь гризоти, хоча в чому річ, він, звичайно, не знав. І ось одного дня Джеймса викликали до генерала.

— Не можна дозволяти Корнволлісу та Арнольду вільно шастати Вірджинією, — сказав Вашингтон. — І я пошлю туди три тисячі бійців

— побачимо, що з того вийде. Командування доручаю Лафаєту, бо йому я довіряю. Гадаю, Мاستере, вам також не завадило б поїхати.

Минув травень, а за ним і червень. Погода стояла тепла, і в Нью-Йорку поки що було спокійно. Всі знали, що Лафаєт пішов на південь, але більшість людей далі схилялася до думки, що Вашингтон, якщо заручиться-таки підтримкою французів, ще неодмінно скаже своє слово на Півночі.

Звісток від Джеймса не було, тож Ебігейл навіть не знала, де він — близько ще чи вже далеко.

Але чомусь саме тепер її почали obsідати страхи й тримати у своїх лещатах. Ба більше, з кожним прожитим тижнем вони тільки росли. Ебігейл була певна: якщо поділиться з кимось своїми думками, то вони обов'язково справдяться. І тому залишалося тільки одне — тримати їх у собі.

— Щойно я був у Клінтона, — сказав якось їй батько. — Він упевнений, що Вашингтон готує напад на Нью-Йорк. Клінтон хотів би перекинути сюди головні сили Корнволліса, проте Лондон зубами вчепився в ту бісову авантюру Корнволліса у Вірджинії, ні про що інше навіть чути не хоче. — Він знизав плечима. — Корнволліс устрягає в сутички з Натаніелем Гріном і постійно перемагає, але щоразу втрачає людей, а Грін перегруповується й знову йде на нього. Наші командувачі досі сподіваються на велике повстання лоялістів, але до нього як до неба, а партизани-патріоти б'ють по всіх аванпостах. Корнволліс сам риє собі яму. Клінтон наказав йому створити військово-морську базу й прислати війська сюди, а Корнволліс каже, що закладає базу в Йорктауні, а до Клінтона хоча б когось відправив!

У розпал літа прийшли новини, на які так чекав Вашингтон і яких так остерігався Клінтон. З Франції вийшов новий флот під проводом адмірала де Грасса. Ще трохи — і він замаячів на обрії. До настання липня Рошамбо вивів свої п'ять тисяч французьких бувальців із Род-Айленду та вирушив назустріч Вашингтону в районі Вайт-Плейнс. Вашингтон розгортав свої сили чимраз ближче до міста. Британські дозорці доповідали:

— Ми бачили американців. Кілька годин — і можуть бути тут.

По всьому місту метушилися військові. Зміцнювали північний палісад. Малий Вестон був у захваті.

— Що, битимуться? — питав він.

— Навряд, — брехала Ебігейл.

— А тато прийде, щоб нас захистити?

— У генерала Клінтона досить своїх солдатів.

— А все одно я хочу, щоб тато прийшов, — правив своєї Вестон.

Але, як не дивно, нічого не сталося. Тягнулися довгі серпневі дні. Місто завмерло в напрузі, але союзники — французи та американці — не виказували жодних ознак дій. Здавалося, вони чогось чекають.

А потім, коли серпень добігав кінця, вони несподівано відійшли. Французи, головні частини Вашингтона, чималий французький флот — усі знялися з місця й забралися геть. У них явно змінилися плани.

— Напевне, вирішили, що Нью-Йорк їм буде важко взяти, — припустила Ебігейл. Але батько похитав головою.

— Є лише одне пояснення, — промовив він. — Вони думають, що зможуть заманити Корнволліса в пастку.

Проте доля Британської імперії залежала не від армії. Ніколи не залежала від неї. І не буде залежати. Її долю вирішував флот. Флот, який владарював над океанами, забезпечував військових усім необхідним, рятував їх у разі потреби.

Наприкінці серпня до бухти Нью-Йорка прийшла дюжина кораблів. Командував ними першокласний флотоводець адмірал Родні.

— Але ж із ним лише дванадцять кораблів, — бідкався Мастер. — Нам же потрібен цілий флот.

Почувши про загрозу, що нависла над Корнволлісом, і додавши до своїх кораблів ще дванадцять нью-йоркських, Родні негайно вирушив до Чесапікської бухти.

Але незабаром його вітрила знову замаячили над обрієм, і пошарпана флотилія повернулася до бухти.

— Їх було надто мало, Ебігейл, — пояснив батько. — Де Ёрасс їх переміг. Родні готовий знову атакувати, але спершу йому доведеться полагодити кораблі.

Тим часом біля виходу з бухти з'явилася французька ескадра з нью-портської бази й стала чекати на атаку.

Відновлення британських кораблів ішло повільно — їхні пошкодження були надто серйозними.

— Клінтон отримав звістку від Корнволліса, — доповів Мастер. — Схоже, той потрапив у пастку й не може вибратися.

Та кораблі досі були на ремонті, і флот зміг вийти в море лише в середині жовтня.

Джеймс Мастер прискіпливо роздивлявся Йорктаун. Це було містечко з невеликими причалами на березі річки Йорк. За річкою, на Глостер-Пойнт, розкинувся значно менший за площею табір британців. Французи й війська патріотів узяли військо Корнволліса в лещата. Якби він мав більші сили, утримував би чотири віддалених редуту на панівних висотах. Але Корнволліс вирішив, що втримати їх не зможе, і відступив звідти — тепер їх уже зайняли союзники.

А вони були союзниками, без перебільшення. Коли французький генерал Рошамбо вперше зустрівся з Вашингтоном, то негайно й з усією повагою прийняв його верховенство. Вашингтон, своєю чергою, всі свої рішення узгоджував з ним. Французи в гарних білих мундирах займали ліву частину півкола, континентальна армія Вашингтона була в синіх мундирах (якщо ті мундири були), а ратники з рушення — хто в чому. Без підкріплення з Півночі південне військо Корнволліса, що складалося з британців у червоних мундирах і гессенців, убраних у синє на прусський манір, налічувало зараз разом шість тисяч. Союзників було понад шістнадцять тисяч.

Облога почалася наприкінці вересня й тривала вже два тижні. П'ять днів тому, особисто вистріливши з першої гармати, Вашингтон почав наступ. Вогонь вівся безперервно й був нищівним. Лави британців помалу рідшали, та обстріл досі вівся здалеку. Тепер приспів час підступити ближче й скоротити дальність вогню. Отож треба було взяти штурмом внутрішню лінію редутів.

Вашингтон запропонував підступний план. О пів на шосту вечора, після цілого дня артилерійського вогню, загін французів мав провести відтяжний маневр проти одного із західних редутів. Невдовзі по тому

армія мала зімітувати генеральний наступ на йорктаунські укріплення. І лише коли спантеличений супротивник запанікує, мав відбутися справжній удар.

Точніше, два удари. Два загони по чотириста бійців підуть на штурм дев'ятого й десятого редутів на східному фланзі неподалік від річки. Дев'ятий братимуть французи, а десятий — патріоти. Штурм очолить Александр Гамільтон, а супроводжувати його, з дозволу Лафаета, буде Джеймс Мастер.

І ось Джеймс чекав, радіючи змозі діяти. Він не пригадував, коли йому доводилося так хвилюватися. Атака, поза сумнівом, буде кривавою. Солдати примкнули багнети, багато хто озброївся сокирами, щоб пробиватися через оборонні укріплення.

Вечоріло, але було ще досить світло. Джеймс бачив, як віддалік рушили французи, виконуючи свій відворотний маневр. Він поглянув на обличчя бійців. Чекання трохи лякало, та коли прийде мить для кидка вперед, усе інше відійде на задній план. До штурму залишалися лічені хвилини. Джеймс відчував, як кров пульсує в жилах.

Джеймс уявив собі, як ланцюжки бійців пересуваються бойовищем, починаючи маневрувати. Як це, напевне, страшно бачити британцям зі своїх розбитих позицій. Він чекав сигналу. Хвилини здавалися вічністю. Рука міцно стискала шпагу. Ще при ньому було два заряджених пістолети. Він чекав. Нарешті пролунав сигнал.

Почалося. До редуту було недалеко, якихось півтораєста ярдів. Як дивно! Вони атакували, та всі рухи здавалися дуже повільними. Британці, що тримали оборону, вже помітили їх. Затріскотіли постріли, Джеймс чув, як біля голови просвистіла рушнична куля, та майже не звернув на це уваги. Перед ним здіймалися високі насипні стінки редуту. Тривав штурм зовнішніх укріплень, його бійці сокирами прорубували в перепонах ходи, проривалися далі. Перебралися через широкий рів, почали дертися на бруствер. Джеймс побачив перед собою британський шолом, кинувся до нього, готуючись збити суперника з ніг. Але якийсь солдат з багнетом його випередив.

Коли Джеймс опинився за бруствером, в очах зарябіло від червоних мундирів. Британці відступали, ухиляючись від залпів. Швидкість вирішувала все. Не марнуючи часу, він рвонувся вперед, знаючи, що поруч іще троє-четверо бійців. Щойно один із червоних мундирів підняв пістолет, як Джеймс щосили устроїв йому в живіт,

трохи нижче грудей, вістря шпаги. Він відчував, як сталь пробиває грубу матерію уніформи та впирається в хребець. Тоді штовхнув ногою тіло й висмикнув шпагу до того, як ворог упав.

Кілька хвилин по тому панував такий шарварок, що Джеймс і сам заледве розумів, що робить. Редут перетворився на звалище тіл, а вал нападників невблаганно відтісняв бійців у червоних мундирах. Джеймс і незчужся, як пробився до намету, обігнув його, відбив набік ощиреного багнетом британця, і того прохромив інший боєць. І дивна річ: намет здавався зачарованим острівцем посеред безладу. Вхід до намету був розчахнутий. В середині лежав британський офіцер, який, мабуть, щойно отримав поранення й ввалився сюди. З ноги юшила кров. Шолом він скинув, і Джеймс побачив копицю скуйовдженого волосся. Він дістав пістолет — офіцер обернувся, явно чекаючи на розв'язку.

То був Ґрей Альбїон. Він здивовано вступився в Джеймса, але не всміхався. Як-не-як, зустрілись у бою.

— Що ж, Джеймсе, — рівним тоном мовив Альбїон, — якщо мені судилося загинути, то вже краще від твоєї руки.

Джеймс вагався.

— Якщо здаєшся, — холодно промовив він, — ти мій полонений. Якщо ні — я стріляю. Таке правило.

Альбїон озирнувся. В міру того як британці відступали, бій віддалявся від намету. Сподіватися на допомогу не доводилось. Його шпага лежала на землі біля нього, але в нього поранена нога, а Джеймс при зброї. Якщо Джеймсів пістолет не дасть осічку, його шанси нульові. Він зітхнув.

І тоді Джеймс знову заговорив:

— Є ще дещо. Ти забудеш про мою сестру. Припиниш листуватися й більше не шукатимеш із нею зустрічі. Зрозумів?

— Джеймсе, я кохаю її.

— Обирай.

— А якщо я відмовлюся?

— Я вистрілю. Цього ніхто не побачить.

— Не надто схоже на слова джентльмена.

— Не схоже. — Джеймс націлив пістолет йому в голову. — Обирай. Я чекаю, коли ти даси слово.

Альбїон повагався.

— Як скажеш, — вимовив він нарешті. — Даю тобі слово.

Редути захопили, і табір Корнволліса прострілювався зусебіч. Через два дні він спробував прорватися й переправити свої війська за річку, але на заваді йому стала негода. Ще за три дні, не бачачи іншого виходу, він вирішив здатися. І, проходячи маршем, його бійці співали «Деррі Даун».

Дев'ятнадцятого листопада 1781 року до Нью-Йорка зайшов корабель із Вірджинії. На його борту перебував не хто-небудь, а сам лорд Корнволліс. Поки його війська утримували на транспортних суднах, генерал, під чесне слово, добився тимчасового звільнення, щоб мати змогу сплавати до Лондона й дати там пояснення.

Чекаючи на корабель до Англії, Корнволліс зайняв один із міських будинків і засів за листи. Він прибув до Нью-Йорка аж ніяк не в пошуках світського товариства.

Подейкували, що стосунки між ним і генералом Клінтоном напружені. Генерал вважав Корнволліса нерозважливим, але й Корнволліс міг сказати, що виконував накази Лондона, а Клінтон, на його переконання, був скупий на підтримку. Передчуваючи катастрофу, обидва запасалися виправдніми поясненнями.

З тим самим кораблем прийшов і лист від Джеймса. Лист був розчулений і повний новин. Схоже, після успіху під Йорктауном генерал Вашингтон збирався захопити Нью-Йорк, і якщо таке станеться, це може означати кінець війни. Та адмірал де Грасс ще рвався на Кариби, щоб знову накапустити британцям. «Тож гадаю, — писав Джеймс, — що я ще кілька тижнів проведу під Нью-Йорком, згадуючи дім і дорогу родину за міською брамою». І все-таки після листа залишалося враження, що він уже не сумнівається: кінець війни не за горами.

Джеймс розповідав, що коїлося під Йорктауном, описав штурм редутів. Коли черга дійшла до наступного аркуша, батько мовчки простягнув його Ебігейл.

«Тепер, як це не прикро, про сумне. Коли ми штурмували редут, британці билися відважно, а над усе виділявся один офіцер, в якому я лише наприкінці баталії, коли він уже впав, упізнав Грея Альбіона. Він був живий, але важко поранений, і разом з іншими полоненими, яких ми тоді захопили, його відправили в розташування наших військ. Там він отримав весь належний догляд. Та, на жаль, його стан не залишав надій на одужання. Щойно я повернувся до табору, як був ошелешений страшною звісткою, що два дні тому він помер.»

Ебігейл перечитала аркуш двічі, після чого вибігла з кімнати.

На початку 1882 року Нью-Йорк повернувся до спокійного життя. Корнволліс уже був у Лондоні. Генерал Клінтон сидів як на голках, чекаючи масового виступу американського рушення й захоплення міста, проте зиму змінила весна, а патріоти і не думали щось починати. Щоправда, ніхто не міг сказати точно, чи мав рацію Джеймс, віщуючи швидке закінчення війни, чи Лондон виступить з якимись новими сміливими ініціативами.

— Доведеться чекати королівської волі, — втомлено сказав Мастер.

Чи радше, королівської сваволі, як з'ясувалося згодом.

Хоч Георг на останніх виборах відчув спротив багатьох парламентарів, незадоволених перебігом війни, йому вдалося, звично задіявши де патронат, де фаворитство, а де й неприхований підкуп, забезпечити собі солідну більшість голосів. На все про все він витратив сто тисяч фунтів.

Та навіть у найкращому парламенті рано чи пізно настає момент, коли голоси припиняють купуватися. І коли в парламенті прознали, що Йорктаун втрачений, а все Корнволлісове військо в полоні, королівська більшість розпалася. Навіть лорд Норт, хоч який він був вірний найяснішому брату, звів білий прапор. Уряд упав. Настав час опозиції.

Ту весну патріоти відрядили четвірку достойників — Бена Франкліна, Джона Джея, Джона Адамса та Генрі Лоренса — для участі в мирних перемовинах із можновладцями Франції, Іспанії, Голландії та Британії, чий представники зібралися в Парижі.

Для Ебігейл це був жалобний час. Вона часто згадувала Альбіона. Добре, що бог послав їм Вестона — було кому розряти, і батько всіма правдами й неправдами відволікав дочку. Генерал Клінтон поїхав до Лондона, а його наступник виявився чоловіком порядним, і життя британського гарнізону більш-менш повернулося до звичного. В місті стояло чимало молодих офіцерів, особливо морських, і батько переконував Ебігейл, що недобре нехтувати вечірками, які час від часу влаштовували офіцери. Та вона не отримувала особливої насолоди від їхнього товариства.

Іноді в ній пробуджувало інтерес те чи інше знайомство. На одному з кораблів, що стояли у Нью-Йорку, служив мічманом один із королівських нащадків — ще зовсім молодий, майже хлопчисько. Енергійний, гарно вихований молодий чоловік явно зацікавив Ебігейл. Щоправда, він не дуже годився їй у компаньйони.

Більшу симпатію в Ебігейл викликав свіжолиций морський офіцер, старший за неї лише на кілька років, але вже капітан. Його заслуги вкупі з родинними зв'язками обіцяли швидке просування по службі. Якби Ебігейл не тужила за Альбіоном, можливо, її потішила б увага з боку капітана Гораціо Нельсона.

Крім того, батько знайшов для неї справу. Доволі несподівано, вона з'явилася того літа й здавалася перспективною. Чимраз більше нью-йоркських торговців із консерваторів доходили висновку, що майбутнього в них тут немає, і готувалися покинути Америку. Вони виставляли на продаж будинки з усім майном. Не минало й тижня, щоб Джон Мастер не просив її знайти йому щось на розпродажі. І вона там знаходила посуд, порцеляновий і скляний, вишукані меблі, фіранки, килими — і все це за безцінь. Після того, як Ебігейл дала батькові кілька порад, він сказав їй:

— Я хочу, щоб ти займалася цим сама. Купуй, що вважатимеш за потрібне, а я вестиму бухгалтерію.

За кілька місяців у неї назбиралося стільки товару, що виникло питання: де це добро зберігати? Ціни ж були такі низькі, що їй часто робилося ніяково.

До осені чимало патріотів повернулося до міста й зайнялося відновленням прав на майно. Часом, якщо їхні будинки були зайняті військовими, виникали гучні суперечки. Щоправда, до бійок майже не доходило. Зима пройшла спокійно, а весна принесла звістку, що всі бойові дії між британцями та патріотами закінчені. Патріоти далі прибували до міста, а лоялісти готувалися його покинути, й Ебігейл уже знала десятки випадків, коли розлючені патріоти силоміць забирали житло. А тут ще й губернатор Клінтон, ярий патріот, квапився позбавити майна всіх лоялістів, до кого міг дотягнутися.

І тут з'явився Джеймс. Він пояснив, що продовжує службу при Вашингтоні, але може побути вдома кілька днів. Вестон дуже зрадів, і сім'я, зібравшись разом, провела чимало щасливих годин. Батько швидко домовився з Джеймсом, що перепише на нього будинок та інше міське майно, щоб не конфіскували як у лоялістів, і все це швидко зробили в присутності адвоката.

На другий день, коли всі разом вийшли прогулятися Бродвеєм, їм зустрівся Чарлі Вайт. Привіталися досить приязно, хоча Мастер не міг не помітити, що вигляд у Чарлі не дуже веселий.

— Може тобі щось треба, Чарлі? — поцікавився він.

— Та ні, хіба що в тебе десь будинок завалявся, — сумно відповів той. — Бо мій згорів.

— Прийди завтра, — сказав тихо Мастер, — може, щось і придумаємо.

Наступного дня Чарлі зробився власником будинку на Мейденлейн. А Ебігейл уже подбала і про обставу, і про посуд у ньому — такої порцеляни й такого кришталю Чарлі не бачив скільки жив.

Ебігейл багато місяців безмовно побивалася за Альбіоном, та помалу біль утрати зійшов нанівець. Їй довелося змиритися з думкою, що в цій війні багато хто втратив батька або чоловіка. Те, що душевна рана загоюється, вона зрозуміла після одного незначного випадку. Влітку того ж року Джеймс приїхав удруге. Приїхав не один, а з другом.

— Дозвольте відрекомендувати! Мій товариш по службі, офіцер французької армії граф де Шаблі.

Молодий француз справляв чудове враження. Гарний, бездоганно вдягнений, охайний, він, схоже, був у захваті не лише від Нью-Йорка, а й від усього світу. Англійська в нього була така собі, але зрозуміла. І під завісу дня Ебігейл мусила визнати, що цілком зачарована.

— Твій друг такий милий, що важко уявити його в битві, — сказала Джеймсу Ебігейл, коли вони залишилися самі.

— Це просто аристократичне виховання, — відповів їй Джеймс. — Лафает такий самий. Насправді Шаблі хоробрий наче лев.

Джеймс і Шаблі пробули в Мастерів два дні, а під кінець Ебігейл жалкувала, що графу скоро повертатися до Франції.

Та під час цих відвідин вона належно оцінила й практичну батькову далекоглядність. Першого дня, після вечері, коли граф уже пішов і вони залишилися у вітальні самі, Джеймс дістав якийсь аркуш і простягнув його батькові.

— Я думаю, тебе це може зацікавити, — сказав він.

Це був лист від Вашингтона губернатору Нью-Йорка.

«Як я зрозумів, вельмиповажний пане, ви вволили конфіскувати всю маєтність Джона Мастера, торі з Нью-Йорка. Я був би надзвичайно вам вдячний, якби ви передали ці маєтки законному спадкоємцю полковнику Джеймсу Мастеру, який впродовж багатьох років, від початку й до кінця, з усією можливою відданістю служив нашій справі.»

Батько всміхнувся.

— Бачу, ти вже полковник. Мої вітання.

— Дякую, тату. Але боюся, від листа Вашингтона не буде великої користі. Ферми вже продали, а повернути їх назад буде дуже непросто.

— У такому разі, — обізвався батько, — я мушу дещо тобі показати.

І, підвівшись із-за столу, він за мить повернувся зі стосом паперів і протягнув їх сину. Джеймс здивовано витріщився на папери.

— Це гроші патріотів, тату.

— Якщо бути точним — це векселі від вашого конгресу. Для викупу за номіналом, якщо конгресу буде чим платити. Кілька років, і ти сам це знаєш, векселі вашого конгресу падали в ціні. Я став

скуповувати їх невдовзі після Йорктауна — всього по пенсу. Однак я вважаю, що тепер конгрес прийме їх за повною вартістю як плату за конфісковані в лоялістів землі.

— О, та тут цілий статок! — вигукнув Джеймс.

— Я думаю, що ми закінчимо війну, — промовив Мастер з тихим задоволенням, — маючи значно більше землі, ніж було на її початку. Він обернувся до Ебігейл. — Еббі, ти купувала порцеляну й кришталі. Я купував борги. Та сама гра. Високий ризик, і тому низька ціна. Ну й, звісно, я мав на це гроші.

Мастер був явно задоволений — власною завбачливістю й не тільки нею. На другий день після від'їзду Джеймса з другом він, неначе між іншим, сказав Ебігейл:

— Я помітив, що граф де Шаблі був прихильний до тебе.

— Невже це так впадало в око, тату? Я хоч не здавалася смішною?

— Аж ніяк. Але ж ти розумієш, батько помічає таке. І знаєш, Еббі, я був дуже радий.

— Чому ж?

— Скоро два роки, як не стало Альбіона, — лагідно промовив батько. — Ти оплакала його, як і годиться. А тепер прийшов час починати життя заново.

І Ебігейл погодилася, що це так.

Коли літо 1783 року змінилося на осінь, стало зрозуміло, що британцям скоро доведеться залишити Нью-Йорк. Але командувач британців заявив:

— Ми звідси підемо тільки тоді, коли з міста виїдуть усі лоялісти, які хочуть це зробити.

А ті відпливали тисячами. Ньюйорківців серед них було мало, більшість лоялістів була тут проїздом. Хтось відбував до Англії, здебільшого ж утікали до Канади. Оплачував проїзд британський уряд.

Ще виїжджали звільнені британцями раби. Причина їхньої міграції була зрозуміла: наживати п'ятами від патріотів-рабовласників. Не було й дня, щоб Ебігейл не чула, що котрийсь патріот повернувся до міста й нишпорить вулицями та причалами, шукаючи своїх рабів.

— Вашингтон щодо цього висловився дуже чітко, — зауважив Мастер. — Він каже, люди мають повне право на повернення своєї власності, а британці кажуть, це несправедливо. Так чи інакше, бідолахи ладні замерзнути в Новій Шотландії, аби лише не стати знову рабами.

Та один раб як крізь землю пішов. Минуло трохи часу, поки нарешті Мастер зміг дізнатися про долю свого зниклого трофея.

— Корабель знову повернувся до французів, несе службу десь на Карибах. А що сталося із Соломоном, я так і не дізнався. На борту його точно немає. — Гудзону ж він пообіцяв: — Я не полишаю пошуків. Його могли продати, але ми не повинні опускати руки. — А Ебігейл він зізнався: — Якщо мені вдасться знайти Соломона, то я його викуплю заради Гудзона й негайно дам йому свободу. Але боюся, шанси знайти його дуже мізерні.

На початку жовтня прийшов лист від Ванесси. Як завжди, адресований Джону Мастеру. В рядках, накреслених рішучим почерком, повідомлялося, що Ванесса полишає Лондон, бо мусить їхати до Франції. Причина переїзду не вказувалася.

«Мені дуже шкода, — писала Ванесса, — що я так і не змогла побувати в Нью-Йорку та побачитися з Вестоном». Вона звично розсипалася в подяках за те, що хлопчик перебуває в надійних дідових руках. Мастер пробігся по рядках, дочитав до постскриптуму — і видав мимохітний вигук здивування.

«З лондонських новин можна відзначити весілля Грея Альбіона, яке відбулося минулого тижня.»

Ебігейл застала брата у Вест-Пойнті. Завіз її туди Гудзон. Знайшовши Джеймса на фортечному валу, вона вручила йому лист.

Коли він читав про Ванессині плани покинути Лондон і її запевняння в любові до сина, обличчя Джеймса залишалося серйозним, але незворушним. Коли ж він дійшов до постскриптуму, то Ебігейл не зводила з нього очей. Ось Джеймс здригнувся. Тоді

насупився, перечитав ще раз. На сестру не поглянув. Натомість кілька хвилин з висоти валів дивився на Гудзон, який тік далеко вниз.

— Мені сказали, що він мертвий, — промовив він безбарвним тоном.

— І ти не пересвідчився в цьому особисто?

— Тоді там було стільки всього. Вашингтон послав мене за річку, де теж були британці — частини Тарлетона здалися того самого дня. А поки я повернувся, то кількох померлих уже поховали. От і подумав...

Він повів плечима.

— І що, ніхто ніколи не казав тобі, що він живий?

— А що тут дивного? Я після того мало спілкувався з полоненими. — Джеймс так само дивився кудись у порожнечу. — Гадаю, він оклигав, а тоді повернувся до Лондона, скажімо, давши слово більше не воювати. Таке цілком можливе. — Джеймс насупився знову. — Його батько у своїх листах нічого не писав?

— Ні. І це ще одна загадка.

Джеймс міцно стиснув губи.

— Може, він робить це за вказівкою сина. Хтозна?

— Мені все це здається дуже дивним, — сказала Ебігейл.

— І мені. — Джеймс перевів погляд на неї, а тоді відвів, вочевидь, поринувши в якісь думки. — Знаєш, Еббі, на війні трапляється багато дивного, — проказав він повільно. — На війні, як і в амурних справах, ніхто не знає наперед, що і як робитиме далі. Ми не знаємо, на що ми здатні. — Джеймс перевів на Ебігейл похмурий погляд. — Нам не відомо, що примусило Альбіона поїхати, не попрощавшись, але, хоч би що це було, сподіваймося, що тепер він знайшов своє щастя. — Джеймс трохи помовчав. — Еббі, на цій війні трапилося стільки всіляких несподіванок, що я зрозумів: нема сенсу питати себе, чому сталося саме так, а не інакше. Це доля. От і все. Гадаю, більше ми його не побачимо.

— Так, — відказала Ебігейл, — думаю, що не побачимо.

Двадцять п'ятого листопада 1783 року вісім сотень бійців Континентальної армії під проводом Джорджа Вашингтона мирно спустилися старою індіанською дорогою з поселення Гарлем і

вступили до Нью-Йорка. Повагом проїжджаючи по Бувері та Квін-стріт під радісні вигуки натовпу, Вашингтон розвернув своє військо на Волл-стріт, а потім на Бродвей, де його привітали палкою промовою.

Мастер і його рідні зустрічали кавалькаду на Волл-стріт. Джеймс супроводжував Вашингтона — їх розділяли якісь двадцять футів. Ебігейл не могла не помітити, що батькові це неабияк сподобалося.

— У Вашингтона дуже величний вигляд, — обізвався він схвально.

Та ще більше задоволення йому приніс епізод, що стався того дня трохи пізніше. В таверні Фронса, за кілька кроків від Мастерів, мала відбутися учта на генералову честь, і Джеймс заздалегідь прийшов додому, щоб перевдягнутися. Коли він пішов, стукіт копит на вулиці провістив прибуття Вашингтона та його офіцерів, що їхали до місця зустрічі. Джеймс привітав їх на вулиці, а Ебігейл і батько залишилися у дверях.

І тут, поглянувши на них, високий і суворий генерал поштиво уклонився Ебігейл і, як колись, хоча вже з кивком визнання й навіть натяком на усміх, урочисто взяв під козирок перед батьком, а той низько вклонився у відповідь.

Обідаючи в товаристві Еббі та малого Вестона, Мастер звелів Гудзону відкоркувати пляшку свого найкращого червоного вина, і коли напій розлили по келихах, він виголосив тост,

— Ну, Еббі, — з небувалою бадьорістю промовив він, — і Вестоне, любий мій онуче, світ, який я знав, перевернувся нині з ніг на голову. Тому випиймо за новий.

Столиця

• 1790 •

Джон Мастер витріщився на присутніх. Цього спекотного літнього дня в будинку стояла задуха. Він, мабуть, трохи перебрав. Шкода, що не було Ебігейл — їй вдавалося тримати його в рамках. Але в дочки зо дня на день мали початися пологи — Ебігейл чекала на первістка, — тож вона залишилася вдома, у Датчессі. Отже, Джон Мастер обвів поглядом усіх: сина Джеймса, який колись закінчив Оксфорд, онука Вестона, який збирався вступати до Гарварду, і поважного гостя, чию безпардонну заяву Джеймс і Вестон, схоже, прийняли й навіть не покривилися.

— Як на мене, — сказав він Томасу Джефферсону, — ви можете забиратися під три чорти.

Хоча, якщо чесно, Мастер підозрював, що Томас Джефферсон не вірить ані в бога, ані в чорта.

Донині Джон Мастер неабияк пишався тим фактом, що він — громадянин Сполучених Штатів Америки. Він з величезною пошаною ставився до генерала Вашингтона. Під час його інавгурації у столиці країни, Нью-Йорку, Джон стояв у натовпі на Волл-стріт, а цей видатний чоловік складав присягу, стоячи на балконі Федерал-холлу. Коли Мастер ішов вулицею разом із Джеймсом, то був неймовірно гордий, що великі люди нової держави вітали його сина як шановного друга.

Серйозне враження на Мастера справила нова Конституція, розроблена у Філадельфії наймудрішими державними мужами. Систему стримувань і противаг продумали в ній так, що, як йому здавалося, навряд чи можна поліпшити цей документ. Коли Медісон і партія федералістів доводили супротивникам, що штатам варто поступитися часткою своєї незалежності, щоб мати в республіці сильну центральну владу, він цілковито із цим погоджувався.

— Треба прийняти Конституцію такою, яка вона є, — стверджував він.

Але тут його вроджений консерватизм починав конфліктувати з поглядами сина.

— Я згідний із Джефферсоном, — опонував йому Джеймс.

У ті часи Джефферсон був представником нової держави в Парижі. Загалом він погоджувався з документом, але з однією поправкою: «Конституція поки що не захищає свободу особистості. Якщо цього не виправити, то наша республіка перетвориться на таку саму тиранію, як старі монархії зразка Англії». Джон сказав, що він перебирає міру, але Джеймс стояв на своєму. Він далі наполягав, що свобода віросповідання не має достатніх гарантій, так само як і свобода преси. І навіть почав читати батькові лекцію про суд над Зенгером, так що Мастер був змушений нагадати йому:

— Джеймсе, я знаю про справу Зенгера. Я бачив її на власні очі.

— І тоді, тату, ти точно не був проти Зенгера, правда?

Джон Мастер їдко усміхнувся, пригадуючи конфуз, що стався під час візиту родичів із Бостона, а Джеймсу сказав:

— Я слухав, як захищав Зенгера Еліот Мастер — наш бостонський родич, і він, чорт забирай, був красномовніший за тебе.

Останні слова фрази мали б показати сину його місце.

— У сімдесят сьомому, — не вгавав Джеймс, — Джефферсон висунув проєкт закону, який гарантував свободу віросповідання у Вірджинії. Нам потрібна така сама поправка. Ані Нью-Йорк, ані Вірджинія не ратифікують Конституції, якщо в ній не буде такої поправки.

І коли з'явилася Перша поправка, то Джеймс сприйняв її як особисту перемогу Джефферсона. Тут, звісно, важив і вроджений консерватизм, однак, за всієї поваги до молодой республіки, Джону Мастеру ставало зле від думки, що йому доведеться змиритися з глибокою, світською у самій своїй основі, віротерпимістю.

Небезгрішним виявився навіть Вашингтон. Звичайно, президент завжди тримався в рамках пристойності. І поки відбудовували церкву Трійці, яку знищила пожежа, Мастер ходив до симпатичної каплички Святого Павла, яка була неподалік від них, і Джону завжди було приємно бачити там президента з дружиною, навіть якщо той ішов, не дочекавшись причастя. Але не було жодних сумнівів — і Вашингтон недвозначно дав це зрозуміти, — що президенту все одно, яку релігію сповідують його співгромадяни. Протестанти чи католики, юдеї чи атеїсти, або хоч магометани — поки шанують нову Конституцію, заявляв Вашингтон, вони для нього всі єдині.

Інші ж, на думку Мастера, були менш прямодушними. Бен Франклін, що помер тієї весни, незадовго до смерті заявив, що він належить до всіх конгрегацій і що молився з усіма по черзі. Старий лис, та й годі!

А Джефферсон, оцей красень-патрицій із Півдня, з блискучою освітою і добірними друзями-парижанами! Він повернувся до Америки, щоб визначати її зовнішню політику, але які його переконання? Ймовірно, він деїст^[49]. З тих, що вірять в існування істоти вищого порядку, та, схоже, не вважають за потрібне щось висновувати із цього. Для хлюста — просто знахідка, а не віра! І тепер він мені, подумав Мастер, члену парафіяльної ради церкви Трійці, торочить про моральну непривабливість Нью-Йорка та його непридатність бути столицею Америки! І хто — сибарит, який в Парижі жив у розкошах!

Це вже не лізло ні в які ворота.

— Подобається вам таке чи ні, — пристрасно продовжив Мастер, — але столиця Америки, сер, це Нью-Йорк, і це місто залишиться нею.

Місто й справді починало набувати ознак столиці. Так, Америка стала державою, проте це не полегшувало їй життя. Обтяжені британськими та європейськими торговими обмеженнями, не кажучи вже про військовий борг, чимало штатів досі викараскувалися з депресії. Однак Нью-Йорк відновлювався швидше за інших. Заповзятливі підприємці налагоджували торгівлю. До міста неперервним потоком прибували люди.

Щоправда, досі де-не-де чорніли згарища, залишені пожежею. Але місто поступово відбудовувалося. Відкрилися театри. Над обрієм велично здіймалися дзвіниця й шпиль нової церкви Трійці. Тож коли конгрес ухвалив, що саме їхньому місту бути столицею нової держави, реакція ньюйоркців була блискавичною. У Сіті-холлі — ратуші на Волл-стріт, яку перейменували на Федерал-холл, — провели капітальний ремонт, а сама будівля стала тимчасовим пристанком законодавчих органів. Тим часом у нижній частині Мангеттену вже встигли знести старий форт і пристосувати його під звалище, бо на

березі звільняли місце для нового чудового комплексу, де мали розміститися сенат, палата представників та інші державні установи. Де б ще могли так розвернутися, як не в Нью-Йорку?

До розмови втрутився Джеймс, намагаючись згладити гострі кути.

— Штука в тому, тату, що багато хто каже, ніби ньюйорківці вклоняються тільки грошам і дуже полюбують розкіш.

— Не схоже, що це якимось гнітить Вашингтона, — осварився батько.

Розкішну кремову карету президента, запряжену шестериком коней, вважали найкращим екіпажем у Нью-Йорку. А подружжя Вашингтонів перебралося до нового шикарного будинку на Бродвеї, де розкошувало, як справжні нью-йоркські торговельні магнати. І взагалі, кому це шкодить?

Мастер напосів на Джефферсона, але не на того напав. Його лице з тонкими рисами застигло, і він сталевим поглядом уп'явся в торговця.

— Сер, знаєте, що я вважаю непристойним у Нью-Йорку? — холодним тоном озвався Джефферсон. — Те, що ми вели війну за незалежність, а місто населяють переважно торі.

Його правда. Війна вивела на перші ролі патріотів і людей з низів, але й стара нью-йоркська гвардія, в якій було чимало консерваторів, почувалася напрочуд добре. Якби ви поцікавилися, хто скуповує будинки та угіддя великих землевласників, тих, що втекли чи були позбавлені права на власність, то побачили б дуже промовисті прізвища: Бікман, Гувернер, Рузвельт, Лівінгстон — така сама заможна братія з торговців, як і Мастер.

Чи впливає звідси, що Нью-Йорк не гідний бути столицею Америки?

Аж ніяк, думав Мастер, то все заздрість людська. Чорна заздрість — і край. Одна річ, коли стати столицею прагнула Філадельфія — це він міг зрозуміти. Кожне місто шукає свого зиску, хоча тепер, після смерті Бена Франкліна, Мастер підозрював, що зоря Філадельфії сяє вже не так яскраво, як колись. Але справжній тиск ішов зовсім не з Філадельфії.

Тиснули з Півдня. Хай обізвуть його проклятим янкі, але Мастер був уже ситий по зав'язку балачками про південні штати. Здавалося б, Півдню на Конституцію гріх ображатися. На Півночі вже багато

патріотів сумнівалися в моральності рабовласництва, і все-таки вони погодилися не чіпати рабства ще впродовж одного покоління. А коли Південь ще й домігся, що при визначенні кількості населення у штатах три раби дорівнюють двом білим, то чи не збільшив такий крок представництво південних штатів у конгресі?

Їхня найостанніша скарга була типовою.

Мастеру подобався молодий Александр Гамільтон. Тут він був згоден із Джеймсом, який служив з ним ще у Вашингтона. Гамільтон — чолові'яга тямущий, дуже здібний, хоча й був позашлюбним сином, але сином джентльмена. Утім, часто такі обставини підштовхують людей до великих звершень. І ставши міністром фінансів, молодий Гамільтон висунув напрочуд розумну пропозицію. Він хотів увесь величезний тягар військового боргу — нікчемні папірці Континентального банку — включити в новий державний борг, підкріплений податковими надходженнями. Такий крок мав усталити грошову систему країни.

Зрозуміло, що про досягнення цілковитої справедливості тут не йшлося. Деякі південні штати вже розрахувалися з боргами. «То навіщо нам платити податки й рятувати інших?» — резонно питали вони. Однак справжнім яблуком розбрату, який довів Південь до сказу, була роль Нью-Йорка.

До оприлюднення свого плану Гамільтон мусив обмізкувати одне дуже важливе питання. На кінець війни векселі, випущені конгресом і окремими штатами, майже цілком знецінились. Яке відношення нових паперів до старих установити? Десять фунтів за сто старих векселів? Двадцять? Як сильно має розщедритись уряд?

Так само як і Мастер кілька років тому, деякі спекулянти вирішили ризикнути й накупили силу-силенну старих векселів із величезним дисконтом у людей, які потребували живих грошей і раді були бодай щось отримати за свої нікчемні папірці. На Півдні таких продавців було повно. Звичайно, якби спекулянт міг отримати доступ до таємної інформації про те, яким буде обмінний курс, то він озолотився б. І Гамільтон обрав єдино правильну за таких обставин позицію — мовчав аж до публічного оголошення.

Його ж заступник розсудив інакше. Звісно, він був із Нью-Йорка. І поділився з друзями секретом.

І пішли гуляти чутки, що — подумати тільки! — борг будуть викуповувати за номіналом. За повну вартість! Будь-який спекулянт, за безцінь накупивши урядових векселів, міг би стати казково багатим.

Тож нью-йоркських торговців, яким усміхнулась удача, охопила купівельна лихоманка. Не втаємничені в деталі джентльмени з Півдня раділи, що знаходяться охочі купити в них те, чого вони ладні спекатися. Допоки не дізналися всієї правди. І тоді зчинилася буча.

— Південь бідує, а ви, кляті нью-йоркські янки, на цьому жируєте!

— Якби ви мали більше грошей, краще розуміли ринок, то не сиділи б тепер у такій халепі, — відповідали бездушні нью-йоркські інсайдери.

Попри те що подібні інсайдерські махінації не вважалися протизаконними, тільки сліпий не побачив би очевидного: Нью-Йорк люто ненавидять. І не лише південці. Усі, хто задешево продали свої боргові зобов'язання, почувались ображеними. Що ж до Джефферсона, який сам володів плантацією у Вірджинії, то не було жодних сумнівів, на чиєму він боці. На нью-йоркських спекулянтів він дивився з огидою.

І Джон Мастер уже хотів сказати Джефферсону кілька влучних слів про те, що не так з пихатими південцями, але, побачивши збентежені фізіономії Джеймса й Вестона, вирішив змовчати.

Що він собі думає? Онук його скоро поїде до Гарварду. Джеймс так само поїде — до Англії, не знати на скільки. Невже він і справді хоче накликати на себе Джеймсів гнів і залишити молодому Вестону спогад про те, як дід влаштував сцену з великим Томасом Джефферсоном?

Джеймсів вояж диктувався необхідністю. Відколи Альбїон у Лондоні облишив справи, збігло кілька років. Вважаючи Гресву поведінку негідною, Джон, однак, усе ще співпрацював з Альбїоном-старшим, аж доки той відійшов від справ. Тоді він обрав іншого агента, але співпраця з ним не склалася. І Джеймс мав їхати до Лондона шукати нового агента. Хоча сам Мастер був не дуже задоволений, що син рушає до Європи саме тепер.

— Ти їдеш туди в цікавий час, — зауважив Джон. Але ж і небезпечний, думав він.

Коли восени 1789 року Нью-Йорк досягла звістка про Французьку революцію, багато хто, і Джеймс також, невимовно зраділи. Невдовзі Джеймс отримав лист від друга — графа де Шаблі.

— Він пише, що Лафает із друзями вітають революцію. Їм хочеться нової республіки. Америка для них вірець.

І скоро навіть Вестон почав вихвалити нові французькі чесноти — Свободу, Рівність і Братерство. Звучало це дуже привабливо. Та тільки не для Джона Мастера.

— Це скінчиться кривавою бійнею, — попереджав він. — Може, Лафает і мріє про Америку — припустімо, що так, — але то Франція. Це виллється у громадянську війну, а громадянські війни — то паскудна річ.

Джеймс не погоджувався з ним. Де Шаблі, сказав він батькові, не сумнівається в можливості компромісу, і доводив, що французи незабаром житимуть за обмеженої монархії, яка буде підвладна парламенту — десть так, як в Англії. На що Джон Мастер, спохмурнівши, нагадав йому й Вестону:

— Ви забуваєте про силу юрби. Коли в Англії була громадянська війна, то королю відтяли голову.

— Ти просто консерватор, діду, торі, — резюмував зі сміхом Вестон.

— І все-таки будь обережний, — наставляв батько Джеймса. — І хоч би що ти робив там, тримайся від Парижа подалі.

Однак він покладав на Джеймсову поїздку ще одну надію. Від Ванесси давно вже не було ні слуху ні духу. Не виключено, думав собі Мастер, що зараз вона в Лондоні. Останні кілька років Джеймс крутив таємний роман з однією чарівною вдовицею з Нью-Йорка, але Мастер ще сподівався, що син рано чи пізно приведе в їхній дім нову дружину. Та спочатку треба було розірвати шлюб з Ванессою, що й так існував лише на папері. Тому Джон між іншим натякнув синові, що було б незле розв'язати цей вузол, поки той буде в Лондоні.

А поки що, відновлюючи мир і спокій, він вклонився Джефферсону.

— Я перепрошую за різкість, сер, — промовив він поштиво. — Даруйте, що заступився за честь рідного міста. Я мов той вірний

чоловік, який захищає дружину від критики, навіть знаючи, що вона не свята.

Слова вибачення прозвучали галантно, і Джеймсу відлягло від серця. Вестон із надією подивився на Джефферсона.

Але Джефферсон, не позбавлений марнославства, схоже, не прагнув такого швидкого примирення. Прямий і довгий, як жердина, мав обличчя з тонкими рисами, що виражало зневагу. І Мастер, скориставшись тишею, додав, щоб остаточно розрядити ситуацію:

— Мушу сказати, сер, що попри всі недоліки Нью-Йорка, досить подивитися на його розташування, велику бухту й природні переваги, щоб зрозуміти: кращої столиці не знайти.

І тут в очах великої людини блиснув переможний вогник.

— Гадаю, — сказав він, — ви скоро почуєте, яким буде рішення щодо столиці. — І додав як відрізає: — Геть не таким, як хотілося б вам.

— Тобто як? — набурмосився Мастер. — Невже конгрес так хоче повернутися до Філадельфії?

— Філадельфія — прекрасне місто, і краще б я був там, аніж тут. Але я вірю, що ми збудуємо нову столицю південніше.

— Збудуєте нову столицю?

— Саме так.

— Але ж конгресу це стане добрих грошей, — різко озвався Мастер. — Сподіваюсь, їм вистачить коштів. А можна поцікавитися, де?

— На річці Потомак.

— Потомак? — здивувався Мастер. — Але ж там суцільні болота.

— Відверто кажучи, я радше оберу болото, ніж Нью-Йорк, — не без задоволення відказав Джефферсон.

Невже той вірджинець каже правду? Заради болота відмовляться від Нью-Йорка? Та це ж повний абсурд! Мастер перевів погляд на сина. Але той лише кивнув.

— Це найсвіжіша новина, тату, — сказав він. — Я сам довідався тільки сьогодні. Тимчасовою столицею буде Філадельфія, а потім усе перенесуть на нове місце.

Якусь мить Мастер не вірив почутому й лише переводив погляд з одного на другого.

— Це що, жарт? — вигукнув він.

— Ні, тату, — відповів Джеймс.

Джефферсон у нього за спиною ледь помітно всміхнувся.

І тоді, забувши про свої добрі наміри, нещасний Мастер вибухнув.

— У такому разі, сер, чорти б забрали ваше потомакське болото! — крикнув він Джефферсону. — І вас на додачу!

— Гадаю, мені час іти, — не втрачаючи гідності, звернувся Джефферсон до Джеймса.

І розвернувся. І все ж останнє слово залишилося за Мастером.

— Ви можете робити, що вам заманеться, сер, — гукнув він, — але я вам скажу одну річ. Справжня столиця Америки — Нью-Йорк. Це знає кожен містянин, і богом присягаюсь, ми завжди це знатимемо.

Ніагара

• 1825 •

Дівчинка-індіанка назирала за стежкою. Кілька людей із човна зайшли до лісу. Дівчинка бачила, як вони вийшли на порослий травою каменистий простір і здригнулися від несподіваного гуркоту води.

Їй було дев'ять років. Вона прийшла до потужного водоспаду зі своєю родиною. Скоро вони відновлять свою подорож до Буффало.

Френк ішов поруч з батьком. Стояв погожий жовтневий день. Понад деревами ясніло синє небо. Вони були самі, але за прим'ятим жовтим і червоним листям, що встеляло стежку, можна було здогадатися, що вже багато людей пройшли цим шляхом.

— Ми вже майже на місці, — сказав батько.

Вестон Мастер був одягнений у грубу куртку наопаш. Вона була волога від туману й нагріта сонцем. Шия — пов'язана великою хусткою. Вестон підперезався поясом-вампутом. Пояс був старий, і Мастер надівав його нечасто, беріг. Ідучи, опирався на міцну палицю й кутив сигару. Від нього йшов приємний запах.

Френк знав, батько обожнює бути в родинному колі.

— Матір я не пам'ятаю зовсім, — казав він. — А батько мій, коли я був малим хлопчиськом, більше пропадав на війні. Відколи ж я вступив до Гарварду, то взагалі його не бачив.

Вечорами Вестон сідав біля каміна у високе крісло, а навколо нього неодмінно мали бути дружина й усі п'ятеро дітей: четверо дівчат і малий Френк. Вестон грав із ними в різні ігри та читав книжки. Він любляв читати щось легке, скажімо, кумедні оповідки Вашингтона Ірвінга про Ріпа ван Вінкля чи жартівливу історію Нью-Йорка, розказану від імені уявного голландця Дідріха Нікербокера.

— Чому його звали Дідріх? — запитував він.

— Тому що помер багатим!^[50] — хором відповідали діти.

Щоліта вся сім'я два тижні гостювала в тітки Ебігейл, яка мешкала в окрузі Вестчестер, і кілька тижнів — у рідні в окрузі

Датчесс. Що більше родичів крутилося навколо нього, то щасливішим почувався Вестон Мастер.

А минулого місяця, коли губернатор запросив його на північ, на відкриття великого каналу, Вестон сказав:

— Я візьму із собою тільки Френка.

Френку вже доводилося плавати Гудзоном. Три роки тому, невдовзі після його сьомого дня народження, в Нью-Йорку спалахнула епідемія жовтої лихоманки. В порту таке часто бувало. «Кораблі привозять її з півдня, — казав батько. — І ми постійно під загрозою. Влітку в Нью-Йорку така сама спека, як на Ямайці». Коли ж люди в Нью-Йорку стали мерти як мухи, Вестон вивіз усю сім'ю човном до Олбані, щоб пережити пошесть.

Френк отримував задоволення від поїздки. Дорогою споглядали Кетскільські гори, які височіли на заході, і батько нагадав, що саме там сон пойняв Ріпа ван Вінкля. Френку сподобалося також жваве містечко Олбані, яке тепер зробили столицею штату Нью-Йорк. Батько казав, що це вдале рішення, адже Мангеттен міститься в нижній частині штату, там і без того не бракувало ділової активності, а Олбані лежав ближче до центру й швидко зростав. Вестон водив усе сімейство до старого форту при Тікондерозі, розповідав, як американці відбили його в британців. Френка не дуже цікавила історія, але йому подобалися геометрично вивірені лінії старих мурів і гарматних майданчиків.

Цього ж разу, піднявшись Гудзоном до Олбані, батько з Френком повернули на захід. Спершу їхали в екіпажі старою платною дорогою через північні відноги Кетскільських гір до Сиракуз, а потім над вузькими довгими озерами повз Сенеку й Женеву, а тоді до Батавії, і нарешті до Буффало. На подорож пішло багато днів.

Френк подумав, що знає, навіщо батько взяв його із собою. Авжеж, єдиний хлопець у сім'ї та все таке, але не тільки це. Йому подобалося розбиратись, як усе влаштовано. Удома він радів, коли батько брав його на пароплави, і він подовгу вивчав їхні паливні та поршні. «Тут діє такий самий принцип, що й у великих парових бавовноочисних машинах в Англії, — пояснював Вестон. — На плантаціях Півдня, в які ми вкладаємо кошти, виробляють переважно бавовну-сирець, що відправляємо за океан на ці машини». Іноді Френк ходив на пристань і дивився пакують лід, щоб він не розтанув, допоки дістанеться кухонь великих маєтків на тропічній Мартиніці. Коли тієї

весни в їхньому домі встановлювали газове освітлення, він до останнього дюйма обстежив труби, якими подався газ.

Тож Френк цілком резонно міркував, що батько взяв собі в попутники саме його, щоб він на власні очі зміг побачити, як на Півночі відкривають такий грандіозний інженерний проєкт.

Вестон Мастер затягнувся сигарою. Стежка скидалася на тунель, але далі, попереду, де закінчувалися дерева, уже прозирано склепіння яскравого неба. Він подивився згори вниз на сина й усміхнувся сам до себе. Йому було приємно, що Френк із ним. Час, проведений з батьком, хлопцю тільки на користь. А крім того, в цій поїздки він збирався розповісти синові щось особливе.

Понад тридцять років минуло відтоді, як в Англії загинув його батько. Старий містер Альбїон доклав певних зусиль, щоб з'ясувати всі подробиці трагедії, тож повідомив листом, що в місті на Джеймса напали грабіжники, які, найімовірніше, збиралися його лише обібрати. Але він так затято відбивався, що один із нападників уперіщив його кийком, та так, що Джеймс Мастер уже не оговтався від удару. Ця новина не просто шокувала Вестона, а породила в нього упередження, що залишилося на все життя. Впродовж дитячих літ, проведених у Нью-Йорку, з причин, які він так і не спромігся осягнути, Вестон вважав, що саме Англія забрала в нього матір, якої не пам'ятав. Війна з тією ж таки Англією розлучила його з батьком і примусила хлопців у школі називати Джеймса Мастера зрадником. І не загоїлися ще добре ті рани, як прийшла страшна звістка: Англія, мов невоситимий бог античності, що йому всього завжди мало, залишила його без батька. Він був юнак тверезого розуму, навчався в Гарварді, однак не дивно, що, коли це сталося, його душу затопило примітивне почуття відрази і до Англії, і до всього англійського.

З роками ця відраза стала ширшою. Навчаючись у Гарварді, в часи Французької революції, Вестон сподівався, що, може, хоч у Франції, натхненній прикладом Америки, заясніє зоря європейських свобод. Та коли ліберальну конституцію, якої сподівалися Лафает із друзями, спочатку змінив кривавий терор, а тоді наполеонівське правління, Вестон вирішив, що свободам Нового Світу ніколи не прижитись у

Старому Світі. Надто загрузла Європа в задавненій ненависті та суперництві між країнами. Для Вестона весь континент був небезпечним місцем, і краще взагалі не мати з ним нічого спільного.

Сам він був у чудовому товаристві. Чи Вашингтон у прощальній промові не напучував американську націю триматися подалі від чужих халеп? Джефферсон, поборник європейського Просвітництва й сам колишній парижанин, теж заявляв, що Америка має стояти на засадах чесної дружби з усіма народами та уникати мудрованих зносин будь з ким. З ним погодився Медісон. Навіть Джон Квінсі Адамс, видатний дипломат, який пожив у багатьох країнах від Росії до Португалії, казав те саме. Європа приносила тільки проблеми.

Доказом їхньої мудрості стали події дванадцятирічної давнини, коли Британія та імперія Наполеона зійшлися у великій борні, а Сполучені Штати, пов'язані з Францією угодою про дружбу, опинилися в пастці між супротивними сторонами. Спершу Вестон відчув роздратування, коли Британія, не в змозі миритися з нейтральною торгівлею Америки з її ворогом, стала чинити перешкоди американському судноплавству. Потім був відчай — коли суперечності переросли в серйозний конфлікт, а потім — лютя, коли у 1812 році Америка та Британія знову опинились у стані війни.

Ота війна осіла в його пам'яті гіркими спогадами. Британська блокада Нью-Йоркської бухти мало не знищила його торгівлю. Бої уздовж східного узбережжя та в Канаді стали в десятки мільйонів доларів. Кляті британці спалили навіть президентський будинок у Вашингтоні. Коли за три роки ці паскудства закінчилися й Наполеон залишив історичну сцену, Вестон відчув полегшу, до якої додалася залізна рішучість.

Америка ніколи більше не повинна потрапляти в таке становище. Вона мусить стати сильною, як фортеця. Такою сильною, щоб не потребувати нічиєї допомоги. Не так давно президент Монро ще більше розвинув цю ідею. Він заявив таке: щоб Америка стала посправжньому захищеною, весь захід Атлантики — і Північна Америка, і Карибський басейн, і Південна Америка — має стати сферою її впливу. Інші народи, якщо хочуть, нехай чубляться в Європі, але не в Америках. Звучало зухвало, але Вестон цілком із цим погоджувався.

Навіщо американцям Старий Світ за океаном, коли в них під боком свій величезний континент? Могутні річки, багаті долини,

безкраї ліси, високі гори, родючі рівнини — край безмежних можливостей, що тягнувся на захід навzáводи з сонцем. Привілля та багатство всього континенту, на тисячі й тисячі миль — це все лежало перед ними.

І саме цю вагому істину, оце величне бачення Вестон прагнув донести до сина під час їхньої поїздки на захід.

Тож для Нью-Йорка загалом і для Мастерів зокрема цей гігантський, щойно прокладений канал був невіддільною частиною великого рівняння. Перш ніж покинути місто, Вестон намагався показати Френку його значущість. Розклавши на бібліотечному столі малу Північної Америки, він показав малому деякі ключові особливості.

— Бачиш, Френку, оце Аппалачі, вони починаються в Джорджії та тягнуться вздовж усього східного побережжя. У Північній Кароліні вони переходять у Димчасті гори. Далі вони тягнуться через Вірджинію, Пенсільванію, Нью-Джерсі й штат Нью-Йорк, де переходять у Кетскільські гори, а тоді — в Адірондакські. Старі тринадцять колоній лежали на схід від Аппалачів. Але майбутнє, Френку, за горами. Великий американський Захід.

І він розгонисто повів рукою по мапі аж до Тихого океану.

Місця на мапі, що вже належали Сполученим Штатам, були зафарбовані. Землі на крайньому заході, за Скелястими горами — ще ні. Після війни 1812 року іспанці віддали Флориду, та підвладна іспанській короні величезна Мексиканська імперія досі тягнулася вздовж тихоокеанського узбережжя аж до Орегонського краю — відкритої місцевості, яку контролювали спільно Америка та Британія. Зате чимала територія на схід від Скелястих гір, яка тягнулася від Канади до Нового Орлеана, була вже зафарбована. Луїзіанська покупка — землі площею, як тринадцять старих штатів. Джефферсон купив їх в Наполеона за безцінь.

— Наполеон великий полководець, але ділок із нього — невмілий, — так сказав Вестон Френку.

Більшість Луїзіани ще чекала поділу на штати, і Вестон був упевнений, що це лише питання часу. А тепер він звернув синову увагу на місця одразу під Великими озерами, трохи на захід.

— Поглянь-но, Френку, на ці нові штати, — сказав Вестон. — Огайо, Індіана, Іллінойс, вище — територія Мічигану, нижче — штати

Кентуккі й Теннессі. Вони всім багаті, а особливо — зерном. Майбутня житниця світу. Але Нью-Йорку з того нічого не перепадає. Все зерно, свині, інший товар течуть із заходу на південь спочатку річкою Огайо, а тоді по Міссісіпі, — він провів пальцем лінію через широченну річкову систему, — поки, нарешті, потраплять до Нового Орлеана, для відправлення морем. — Він усміхнувся. — Ось чому, хлопчику мій, ми збудували канал Ері.

Географія, безумовно, сприяла ньюйорківцям. Неподалік Олбані, на західному березі Гудзону, де в нього впадає річка Могок, між Кетскільськими й Адірондакськими горами лежить широка й зручна низовина, цілком придатна для прокладення каналу. І цей канал тягнувся від Гудзону на захід аж до Великих озер на Середньому Заході.

— Тут, — сказав Вестон, — трохи нижче озера Онтаріо й вище Ері, лежить місто Буффало. Туди стікається всілякий крам. А кінець того каналу — якраз нижче Буффало.

— Отже, тепер ми можемо користуватися каналом для перевезення товарів не на південь, а на схід?

— Достоту. Перевозити суходолом дорого та довго. А баржа, завантажена зерном, від Буффало до Нью-Йорка пливе якихось шість днів. І вартість падає... від ста доларів за тонну до п'яти. Все перевернеться з ніг на голову. Багатство Заходу потече через Нью-Йорк.

— Боюся, для Нового Орлеана це не дуже добре.

— Так... але то вже не наші проблеми.

Вчора Вестон і Френк цілий день оглядали останні відтинки каналу. То були незабутні години! Інженер показав їм усе. Френк поринув в улюблену справу, і Вестон був гордий тим, що син вразив інженера глибиною своїх запитань.

Але сьогодні він збирався показати сину дещо інше.

За час поїздки він уже порушував цю тему раз чи два. Ще коли вони рушили на човні Гудзоном, Вестон озирнувся на величні скелі Палісади, за якими прозирала золотиста Нью-Йоркська бухта, і сказав:

— Чудовий краєвид, правда, Френку?

Та годі було зрозуміти, що в хлопця на думці. Коли, досягнувши Вест-Пойнту, вони оглядали величну долину Гудзону, що тягнулася на

північ і від виду якої його серце завжди наповнювалося романтичним трепетом, Вестон знову звернув синову увагу на красу природи.

— Шикарно, тату, — кивнув Френк, та батькові здалося, що син просто сказав те, що від нього хотіли почути. Коли вони довгою дорогою прямували на захід, минаючи озера й гори, милуючись чудовими краєвидами та розкішними присмерками, він ненав'язливо звертав Френкову увагу на все це — нехай закарбовується в його свідомості.

Вестон збирався показати сину не тільки неосяжність і багатства континенту, а й духовні принади Америки. Велич безкраїх просторів, блиск привілля, могуть природи, і слухність претензій на велич. Старому Світу і не снилася така краса: мальовничість — можливо, велич — ніколи. Тут, серед чарів долини Гудзону, тяглася до рівнин, пустель і височенних гір на заході незаймана людиною природа, благословенна Божою десницею. Америка, якою її бачили тубільні діти за безліч століть до приходу сюди його й Френкових предків. І тепер він хотів поділитися нею із сином і побачити, як це могутнє диво збудує хлопчаче серце.

Ось чому він привів сюди Френка. Якщо вже таке неймовірне видовище не вразить сина, то чим тоді його вразити!

— Озеро Онтаріо лежить вище за озеро Ері, — неголосно розказував він Френку, коли стежка скінчилася, — вода тече протокою, що з'єднує ці два озера, і, доходячи до уступу, зривається вниз. Той уступ чималенький, та ти й сам це побачиш.

Френк радо готувався до поїздки. Батько показав йому на мапі канал, пояснив призначення, і хлопець зацікавився. Він любив мапи. У батьковій бібліотеці на стіні висів заправлений у раму величезний генеральний план Нью-Йорка. Бездоганна сітка довгих вулиць. Місто ступнуло вже за межі, які були в часи британського владарювання, а за планом колись ця вулична мережа мала сягнути Гарлему. Френку імпонувала проста, стримана геометрія плану й те, що стосувався він майбутнього, а не минушини.

Учора він оглядав канал, і йому теж сподобалося. Велика Канава — ось як жартома назвали його люди. Хоч приводів для жартів, якщо чесно не було, адже канал таки вражав. Френк знав про нього геть усе. Величне річище у сто шістдесят миль завдовжки тягнулося зі сходу на захід аж до долини річки Могок, а тоді — ще двісті миль долиною, аж

до каналу під містечком Буффало. За весь цей довгий шлях рівень води в каналі підіймався на шістсот футів — і відповідали за це п'ятдесят шлюзів, кожен зі стоком у дванадцять футів. Рів каналу копали робітники-ірландці, а стіни обкладали завезені муляри-німці.

Вчора Френка допустили до одного шлюзу, і він відчиняв-зачиняв масивні шлюзові ворота. Інженер розповів, скільки переміщується води, з якою швидкістю, а Френк вимірював секундоміром час і був дуже щасливий.

Назавтра, під час офіційної церемонії відкриття, губернатор Девітт Клінтон мав привітати їх на баржі, що пройде усі пів сотні шлюзів, вийде з каналу до Гудзону й потрапить до Нью-Йорка. Цей губернатор був племінником старого патріота Клінтона, який очолював провінцію Нью-Йорк під час Війни за незалежність. Він наповнив два великих цебра водою з озера Ері, щоб потім вилити її в Нью-Йоркську бухту.

Стежка закінчилась, і син із батьком вийшли з тіні дерев на світло. Френк закліпав від сліпучого сяйва й почув гуркотіння води. Люди купками стояли на широкому уступі, хтось видерся вище на скелі, щоб краще роздивитися це грандіозне диво. Ярдів за двадцять праворуч він помітив купку індіанців.

— Ось він, Френку, — сказав батько, — Ніагарський водоспад.

Батько й син мовчки дивилися на нього. Велетенський вигин водяної стіни — такої величі Френк, скільки жив, іще не бачив. Ген-ген унизу, над плесом, здіймалися бризки й висіли там хмари.

— Неймовірно! — вимовив зачарований батько. — Рука Господа, Френку. Глас Божий.

Френк хотів щось сказати, але не дібрав слів. Помовчавши трохи, раптом запитав:

— Скільки галонів ^[51] води виливається тут за хвилину?

Батько відповів не одразу.

— Не знаю, синку, — сказав він нарешті, В його голосі чулося розчарування. Френк схилив голову. А потім несподівано відчув на плечі батькову руку. — Просто послухай, Френку, — попросив він сина.

І Френк став слухати. Трохи послухавши, він зауважив індіанську дівчинку. Вона була десь його однолітка. Дівчинка дивилася на них. Може, на нього. Але напевне цього він не знав.

Френка не надто займали дівчата, але в цій маленькій індіанці було щось таке, що знову привернуло його погляд.

Вона була невисока, але дуже гарної статури. Френк вирішив, що вона симпатична. Дівчинка ж дивилася й дивилася в їхній бік, немов її щось зацікавило.

— Тату, — сказав Френк, — ота індіанка дивиться на нас.

Батько стеноу плечима й сказав:

— Якщо хочеш, можна спуститися до річки й подивитися на водоспад знизу. Там є стежка. Це, звичайно, забере трохи часу, але кажуть, воно того варте.

— Ну то добре, — погодився Френк.

А потім побачив, що маленька індіанка йде до них. Вона ступала легко, мов пливла над землею. Батько теж це помітив і зупинився, дивлячись на дівчинку.

Френк дещо знав про індіанців. Коли почалася війна 1812 року, великий вождь, якого звали Текумсе, переконав багатьох тубільців виступити на боці британців. Тут, у краю могоків, до нього пристало чимало індіанців, і це стало їхньою помилкою. Текумсе загинув, індіанців розбили. Але у цих краях ще жило чимало могоків. От Френк і вирішив, що дівчинка — одна з них.

Люди на уступі, усміхаючись, дивилися на дівчинку. Схоже, ніхто не заперечував, що вона так узяла й підійшла до них. Адже маленька індіанка була дуже мила.

Досі Френк думав, що дівчинка дивилася на нього, і коли та підійшла ближче, то був трохи розчарований: дівчачий погляд був прикутий до його батька. Дівчинка пальцем показала на пояс.

— Її цікавить мій вампум, — сказав Вестон.

Схоже, вона хотіла торкнутися пояса. Вестон, кивнувши, дозволив. Дівчинка провела пальцями по мушлях. Тоді обійшла Вестона по колу, а той люб'язно підняв куртку, даючи роздивитися весь пояс. Зробивши коло, дівчинка стала перед Вестоном і зазирнула йому в очі.

Взута вона була в мокасини, але Френк побачив, що ступні в дівчинки акуратні, мініатюрні. А ще він зауважив, що смаглява індіанка має блакитні очі. Батько це теж помітив.

— Поглянь, які в неї очі, Френку. Це означає, що в ній тече кров білих. Таке часом трапляється. — І звернувся до дівчинки. — Могоки?

Вона жестом показала, що ні. А тоді тихо сказала:

— Ленапе.

— Ти знаєш, хто такі ленапе, Френку? Це плем'я індіанців, які мешкали в околицях Мангеттену. Тепер їх там і близько немає. Хто залишився, ті розбіглися, пристали до більших племен, подалися на захід. В Огайо, здається, їх ще досить багато. А одна група збереглася й оселилася на дальньому березі озера Ері. Називають себе родом Черепахи. Їх там мало, живуть собі, нікому не шкодять. Ні з ким особливо не контактують.

— Ага, то коли наші предки приїхали на Мангеттен, її плем'я жило десь неподалік?

— Напевно. — Вестон придивився до дівчинки. — Гарна, правда?

Френк промовчав, а дівчинка обернулася й зазирнула йому в очі. Хлопець почувся ніяково, відвернувся.

— Так, мабуть, гарна, — визнав він.

— Тебе цікавить мій вампум, так? — запитав батько дівчинку. Він говорив спокійним, дружнім тоном, ніби звертався до собаки вдома. — Але тобі його не можна.

— Тату, а вона тебе розуміє? — запитав Френк.

— Гадки не маю, — сказав батько. Раптом він щось помітив і сказав: — Гм... Що це?

І показав знаком дівчинці, що хоче роздивитися предмет, який висів у неї на шії. Френк бачив, що дівчинка не дуже хоче його показувати, але люб'язність за люб'язність — тож вона мусила погодитися.

Намагаючись не робити різких рухів, Вестон простягнув до неї руку.

Це була ювелірна робота. Два маленьких дерев'яних обідця, склеєні разом, утворюючи двобічну рамку, скріплену для більшої надійності шпагатом хрест-навхрест. У рамку був просунутий тонкий шкіряний ремінець, який дівчинка надівала на шию. Вестон підніс річ до очей, і вона лагідно заблищала на світлі.

— Щоб я здох! — вигукнув він. — Френку, ти знаєш, що це?

— Схоже на новий долар.

— І так, і ні. Ми вже сорок років карбуємо долари США, але цей ще старіший. Голландський долар. Або левиний, як його ще називали.

— Ніколи про такий не чув.

— Вони ще були в обігу, коли я був хлопчиком, але вже такі старі, потерті, що ми їх називали собачими доларами. Цей, я готовий присягнутися, ніколи не лежав у гаманці. Йому вже років зо сто п'ятдесят, якщо не більше, а бачиш, він і зараз як новий.

Вестон здивовано похитав головою і простягнув долар Френку.

Хлопець оглянув монету. На аверсі красувався чудовий лев, а на реверсі був зображений лицар. Він покрутив її в руках, віддав батькові.

Вестон задумливо подивився на дівчину.

— Може, продасть? — подумав він уголос. І знаком показав, що хотів би купити монету. Дівчинка насторожилася, захитала головою. — Гм, — Вестон на мить замислився. Тоді тицьнув пальцем у вампум. — Обмін?

Френк побачив, як дівчинка завагалася, але тільки на секунду. Тоді знову замотала головою і простягнула руку по монету. Обличчя в неї жалісно скривилося.

Та батько був не з тих, хто так легко здається. Він усміхнувся дівчинці та знову запропонував оборудку, тримаючи монету на віддалі.

Дівчинка знову похитала головою, простягнула руку.

Батько поглянув у бік індіанців. Вони спокійно стежили за ними.

— Напевне, це її родина, — сказав він. — Може, вони її переконують продати монету? — Він обгорнув монетку шкіряним шнурком, і та перетворилася на малий пакуночок. — Піду я, мабуть, поговорю.

Дівчинка засмутилася ще більше. І вперто знову простягнула руку.

— Тату, віддай монету, — сказав раптом Френк. — І дай дівчинці спокій.

Батько здивовано обернувся до сина, насупився.

— Що сталося, сину?

— Тату, це її монета. Тому просто віддай.

Батько повагався.

— Думав, вона тобі сподобається.

— Ні.

Вестон, не дуже задоволений, знизав плечима й повернув монету дівчинці. Вона взяла її, міцно стиснула й побігла до своїх.

Батько з прикрістю подивився на воду.

— Що ж, ось він, Ніагарський водоспад.

Уже йдучи назад стежкою, він сказав:

— Як з кимось торгуєшся, Френку, ніколи не дій на емоціях.

— Добре, тату.

— А та дівчинка. Якщо глибше копну́ти, то, мабуть, десь там і знайдеться біла кров, але ж ти розумієш, що вона однаково дикунка.

Того дня вони вечеряли з губернатором у великій залі, і всі, хто завтра вирушав на баржі, проголошували тости за новий канал і рокували йому велике майбутнє. Френк із нетерпінням чекав цього плавання й думав про шлюзи, які вони минатимуть.

Уже після вечері, коли чоловіки сиділи за столом із келихами та курили сигари, Френк запитав у батька, чи можна погуляти.

— Звичайно, можна, синку, тільки не йди далеко. А нагуляєшся, підемо спати. Тобі варто добре виспатися перед завтрашнім днем.

Буффало був крихтним містечком. Таким крихтним, що люди називали його селом. Але Френк називав його містом і бачив голим оком, як воно розросталося.

Надворі було безлюдно й тихо. В небі мерехтіли зорі, але холоду не було.

Френк перейшов через канал і вийшов на розлогий кам'янистий берег, де-не-де порослий соснами. Він усівся на одному з валунів і втупився у воду. Легкий вітерець ніжно торкнувся його щоки. Невдовзі вітер подужчав, зашумів у верховітті.

І поки Френк отак сидів, йому згадалася маленька індіанка. Він не без задоволення згадав свій вчинок, тоді подумав: де вона тепер? Може, вона так само думає про нього? І уявив собі, що думає. Френка почав проймаєти холод, але він не йшов, якийсь час ще сидів і думав про ту дівчинку, а ще він прислухався до вітру, який зітхав у верховітті.

І лише насидівшись досхочу, Френк повернувся назад.

Поза П'ятьма Кутами

• 1849 •

Мері О'Доннелл вийшла з крамниці раніше, ніж зазвичай. І рушила швидким кроком. Тільки пішла вона не звичним маршрутом, минаючи таверну Фронса, а повернула на Вайтхолл, озирнулася — чи, бува, не плентається слідом Чорт. Дяка богу, не видно. Вона обіцяла йому, що працюватиме ще годину. Чорт до неї заявиться, а її вже й слід загуб. Авжеж, він буде невдоволений. І то добряче.

Та їй байдуже. Аби лиш не натрапив на неї.

За останні роки цей район дуже сильно змінився. Дві великі пожежі, одна 1835 року, коли Мері під стіл пішки ходила, а друга — чотирирічної давності, знищили не один старовинний квартал за Волл-стріт. Згинули вишукані будинки, зведені у голландському та георгіанському стилях. На півдні Мангеттену ділові контори помалу витісняли житлові будинки. Крамниця, де працювала Мері, була не з найгірших, але їй хотілося зробити перерву, втекти з тих місць і почати все заново. Подалі від Чорта й усіх його справ. І тепер, дяка ангелу-охоронцю, в неї з'явився шанс.

Зазвичай Мері ходила вздовж Іст-Ривер, минаючи доки та контори на Саут-стріт, аж до Фултону. Тоді квартал проходила на захід. Потім, без затримок, на північ, до Бувері. Швиденько проминала П'ять Кутів, а на другий бік каналу переходила біля таверни «Бичача голова» з ямою для ведмежих боїв. І звідти лишалось якихось чотири квартали до Діленсі-стріт, де вона жила з батьком.

Але сьогодні, швидким кроком пройшовши Вайтхолл, вона зітхнула з полегкістю й повернула на сповнений величі довгий Бродвей. На тротуарах було велелюдно. Чорта ніде не було видно.

Скоро Мері дійшла до церкви Трійці. Кілька років тому її перебудували у стилі високої готики. Стрілчасті склепіння та міцний шпиль надавали церкві давнього урочистого вигляду, мовби нагадуючи перехожим, що фінансисти-протестанти з Волл-стріт, які часто бували в цій церкві, тримаються віри не гірше, ніж середньовічні побожники. Зате на Волл-стріт, що пролягала навпроти, поганство процвітало. Та що — навіть замість Федерал-холлу, де свого часу складав

президентську присягу Вашингтон, звели будівлю, схожу на грецький храм. Там за масивними колонами розташувалася митниця.

Мері дивилася вперед. За президентства Вашингтона варто було пройти з пів милі від Волл-стріт, як будівель ставало менше — їх змінювали сільські садиби та угіддя. Тепер же Мангеттен був усучіль забудований від річки до річки й на три милі в довжину. Велетенська мережа Нью-Йорка щороку розросталася, ніби велет могутньою дланню щосезону засаджував землю рядами будівель. Широкий і залюднений Бродвей, по якому йшла Мері, за дві милі повертав на північний захід, біг величною діагоналлю по старій Блумінгдейлській дорозі й за пів милі закінчувався.

Мері дійшла до старого Вигону. Він був такий самий, як і колись — пустир у формі величезного трикутника, але не так давно там збудували велику ратушу. Пишний фасад цієї ратуші, оздоблений мармуром, гордо зорив на південь, виходячи на широкий проспект — достоту французький або італійський палац. Та якщо зайти з тилу, то у вічі впадала цікава деталь: північний фасад ратуші облицювали не мармуром, а грубим брунатним пісковиком. Річ у тім, що, коли будували цю ратушу, більша частина міста, не кажучи про респектабельні квартали, розташувалася на півдні. Тож навіщо було витрачатися на північний фасад, який судилося споглядати злидарям? А в клоаці за пишним палацом, у центрі міста, того добра не бракувало.

Ота клоака мала назву — П'ять Кутів. Колись там плюскотів чималий став і стояло поселення вільновідпущеників, а далі тяглися болота. При Вашингтоні лишилися став і болото, а місто, розростаючись далі, просто їх обминуло. Згодом їх осушили, проклавши водовідвідний канал. І над каналом звели вулиці із цегляними будинками.

П'ять Кутів. Болото болотом, хоч з якого боку поглянь. Загиджене трясовиння вулиць і провулків, осель і борделів. І в центрі того вертепу бовваніє громаддя старої броварні, неначе храм усіх гріхів, який, вітально відчинивши двері, закликає до себе всю погань. Якщо хочете подивитися на півнячі бої або як собаки вбивають щурів, коли бажаєте, щоб вас обібрали, або маєте намір підчепити повію, а разом і французьку хворобу, то вам пряма дорога в П'ять Кутів, там ви знайдете все. Чи, може, хочете побачити, як б'ються протестанти з

Бувері з такими самими бандитами-католиками? Це там також не дивина. Люди, які вдосталь поїздили світом, вважали, що дикіших нетрів на землі немає. Хто ж там жив? Відповідь була проста: іммігранти.

Сила-силенна іммігрантів. За президентства Джорджа Вашингтона в місті жило тридцять-сорок тисяч душ. На час, коли завершувалося будівництво каналу Ері, до цієї цифри можна було сміливо додавати ще сто тисяч — і тут жодне місто Америки, навіть включно з Філадельфією, не могло мірятися з Нью-Йорком. Коли Мері була дитиною, населення міста росло як з води. Подейкували, що воно давно перевалило за півмільйонну позначку.

Кого тут тільки не було! Люди масово залишали Старий Світ і вирушали до Нового в пошуках кращої долі. Сім'я Мері перебралася сюди з Ірландії ще двадцять років тому. Хтось прибував з аграрних штатів Півночі — Коннектикуту чи Нью-Джерсі, з інших місць, шукаючи тих благ, які давало місто. А в останні кілька років до Америки несподівано ринув новий потік переселенців з Європи, перевершивши всі попередні. Причиною цього потоку став Великий картопляний голод в Ірландії.

Ірландці прибували морем. І хоча вони були не з найбідніших — вони самі або їхні родичі в Америці були в змозі щонайменше заплатити за проїзд, — опинившись у новому місці, мало хто з них розкошував. Ті з новоспечених ньюйорківців, які втратили геть усе, знаходили собі притулок у П'яти Кутах. І одному лише богу відомо, скільки бідних ірландців тулилося тепер у тамтешніх халупах.

Була в цих місцях шляхетна будівля — величезна, мов замок, прямокутної форми. Її високі вікна й масивні кам'яні колони чудово імітували архітектуру Давнього Єгипту, і здавалося, що прадавні фараони перебралися з пірамід до Нью-Йорка. Тільки навряд чи мешканці отого «замку» змогли б гідно оцінити всі його чесноти, бо це була тюрма, відома як Гробниця. Місцева буцегарня зайвий раз нагадувала, що і Новий Світ може бути холодним і твердим, як камінь.

Щоразу, дивлячись у бік П'яти Кутів, Мері не сумнівалася, що кожен в'язень, кожна повія, кожен шинкар, кожен ірландський злидар, який прибув з-за океану, — всі вони знали Чорта, а він — їх. То, хоч як крути, Чорт зараз там. І Мері йшла, прискорюючи крок, щоб опинитися подалі від тих місць.

Лише на Рид-стріт вона спинилася на секунду-другу, помилуватися чудовими вітринами галантерейного магазину А. Т. Стюарта^[52]. Вона бувала тут нечасто, але скажіть, хто втримався, щоб не зупинитися, зачаровано витріщаючись на виставлені ситці та шовки, чудові рукавички та хустини? Якось Мері набралася духу й зайшла всередину помилуватися білизною, яку тримали в засткленних шухлядах за прилавком. Уся така гарна, з мереживом. Ні, вона навіть не мріяла, що колись її купить. Але й просто розглядаючи білизну, Мері почувалася щасливою.

Більше вона ніде не зупинялася й вже знову хотіла прискорити крок, коли раптом чиясь важка рука лягла їй на плече.

— Матінко божа! — вихопилося у Мері.

— І далеко зібралася? — поцікавився Чорт.

— Не твоє діло!

— Ти ж казала, що працюватимеш допізна.

— Управитель сказав, щоб я йшла.

— Не бреши мені, Мері. В тебе на лобі написано, що брешеш. Я йшов назирці всю дорогу від таверни Фронса, — зізнався брат Шон.

— Чорт та й годі, от ти хто! — відказала Мері.

Вона вже не пам'ятала, коли нагородила Шона цим прізвиськом. Точно дуже давно. Чорт. Воно пасувало йому. Мері ніколи не знала, що в брата на думці, та часто краще було того й не знати. Він мав лише шістнадцять років, коли скоїв перше вбивство. Принаймні так казали люди. Коли в П'яти Кутах когось убивали, тіло зазвичай зникало. Так чи інак, ім'я Шона бігло перед ним.

Ні, він не перестав бути для неї добрим братом, що правда, то правда, але Мері геть не подобалося, що він намагався постійно її контролювати. Дівчину це дуже дратувало.

— Ну так куди ж ти зібралася? Кажу, бо все одно дізнаюся.

— Іди ти під три чорти!

— Боюся, із цим ти трохи запізнилася, — весело вишкірився він.

— Шукаю роботу.

— Та я ж казав тобі, що є робота в «Лорд і Тейлор»^[53], — нагадав він дівчині. — Пристойний магазин. Цілком успішний.

Та «Лорд і Тейлор» стояв на Кетрін-стріт — надто близько до П'яти Кутів. А Мері туди зовсім не тягнуло. Вона хотіла цілковито змінити обставу.

— Піду в служниці, — заявила Мері. — У пристойному домі.

— А батько в курсі?

— Ні, — відповіла вона. — Я йому нічого не казала.

— Що ж, — сказав Шон, — твоє право.

Їхній батько Джон О'Доннелл був добрим чоловіком — до 1842 року. Коли закінчилося будівництво великого Кротонського акведука, де він працював. Того ж року О'Доннелл поховав дружину. І після він став змінюватися. Попервах не дуже. Як міг чоловік намагався зберегти сім'ю. Та потім почав випивати, встригати в бійки — одну, другу. Втратив роботу, яку знайшов був після будівництва акведука, знайшов іншу, але втратив і її. Мері ще не мала й десяти років, коли на її плечі лягло ведення хатнього господарства, дарма, що була в родині наймолодшою. Дві старших сестри вже покинули рідне гніздо. Брат Шон допомагав їй, як вона була малою, підтримував і тепер, тут Мері не могла йому дорікнути.

Але в останні кілька місяців її життя перетворилося на пекло — після того, як помер Браян Бору.

Браяном Бору звали батькового бультер'єра, і це була його найбільша гордість. Якщо в старого заводилися гроші, то тільки завдяки собаці. «Він — моя інвестиція», — любив казати батько. Неначе то був банк, а не звичайний пес. Браян Бору був справжнім бійцем, пусти його на ринг — і не багато знайдеться собак, яких не розірвав би бультер'єр.

Джон О'Доннелл приймав ставки на Браяна Бору. Він називав їх інвестиціями. Якись гроші додому приносила Мері, щось давав батькові Шон, щось приносили ставки на Браяна Бору — оце й усе, чим міг похвалитися Джон О'Доннелл кілька останніх років. Поки пес був живий, батько, навіть будиши п'яним як чіп, продовжував витримувати певний стиль — негоже власнику такого пса геть пускатися берега. Та коли бультер'єр здох, О'Доннелл-старший наче втратив сенс життя. Він став ще частіше заглядати в чарку. Якщо Мері віддавала йому свою зарплатню, то він спускав її за день. Та гроші — то ще пів біди. Житло, яке вони винаймали на Діленсі-стріт, і так геть не хороми, хоч було за пів милі від П'яти Кутів, у Бувері. Втім, якщо так триватиме й далі, то власник халупи виставить батька за двері, як стій. І тут не допоможе навіть брат.

— Мені треба тікати звідси, чуєш, Шоне! — гукнула Мері.

— Розумію, — кивнув Чорт. — Я нагляну за батьком.

— Тільки не вбий його, Шоне. Дай мені слово, що не вб'єш.

— Невже я можу вбити?

— Можеш, — обізвалася Мері, — ще й як.

— Ти, я бачу, не дуже високої думки про мій характер, — усміхнувся Шон. — Ану вгадай, де я був перед тим, як пішов за тобою?

— А що тут думати — в якоїсь дами.

Зазвичай вона бачила брата, як той розгулював по Бувері в модному пальті, то з однією жінкою під ручку, то з двома. Денді з-поміж злидарів, з усмішкою на обличчі та ножом у кишені.

— А от і не вгадала. Я ходив на бар-міцву^[54].

— На бар-міцву? О боже, навіщо? Ти вже не християнин?

— Мері, ми опікуємося не тільки ірландцями. Християнин, єврей, язичник — якщо вони під моїм крильцем, я їм друг. А цій родині я допомагав освоїтись, коли вони приїхали.

— Мені було б незручно в єврейському домі.

— Євреї, Мері, такі самі, як ірландці. Зроби євреєві послугу, і він її довіку пам'ятатиме. — Шон усміхнувся. — А ще між ними теж бувають суперечки. — Він помовчав. — То куди ти зібралася?

— До центру.

— Я пройдуся з тобою.

Тільки цього їй бракувало! Ближче до околиць міста вулиці знову стали чепурними. Там мешкала багата публіка. В тому місці, куди вона йшла, люди шукали тиху й порядну дівчину. От що вони подумують, коли побачать Шона з Бувері, в його вульгарному пальті, отого Чорта з П'яти Кутів? Краще їм не знати взагалі, що Мері має брата. Бо як дізнаються, точно запитають, чим цей брат займається, і що вона тоді їм скаже?

А чим займався Шон? Забезпечував місцевим захист? Було діло. Допомігав бідним? А як же без цього! Вкидав до урн для голосування сфальшовані бюлетені? Як вам сказати... Був поплічником свого дружка Фернандо Вуда? Та вони ж друзі. Переконавав інших у його правді, бавлячись ножиком? А ви точно хочете це знати?

Та Шон піде на все, щоб догодити хлопцям з Таммані-холлу^[55].

Слово «таммані» звучало як назва індіанського племені. Учасники спільноти називали себе сміливцями, своїх вождів — сахемами, усе як

в індіанців. Вони й організовані були як плем'я — вільна спілка угруповань і банд, які збиралися, щоб допомогти одне одному. Було в них, правда, місце для зібрань, Таммані-холл у дальньому кінці Вигону. І були вони люди, безумовно, доволі впливові. Прибувши до Нью-Йорка, ви рушали до Таммані-холлу. Там вам допомагали знайти дах над головою, могли посприяти зі сплатою оренди, підшукати роботу — особливо, якщо ви ірландець. Вас могли влаштувати до пожежної команди. Дружина й донька могли стати надомницями — шити готовий одяг для «Брукс Бразерс»^[56]. А потім у Таммані-холлі вам підкажуть, за кого ви маєте проголосувати. І неодмінно простежать, щоб ці кандидати пройшли.

Якщо Таммані-холл робив вам послугу, ви мали віддячити йому. І якщо у вас була хоч крапля розуму, ви брали його бік. Якщо ж ви починали вагатися, то на сцену виходили Шон і такі, як Шон: напучували на розум. Респектабельна публіка недолюблювала Таммані-холлу.

— Та я сама дійду, — сказала Мері.

— Давай я провезу тебе на поїзді, — запропонував їй Шон.

Пропозиція була спокуслива. Вагони Нью-Йоркської та Гарлемської залізниць були такі розкішні, що ними їздили навіть багатії з Волл-стріт. Вони відходили від ратуші й неквапно їхали на північ, минаючи П'ять Кутів, через Бувері — і на Четверту авеню. Поки їхали житловими кварталами, де не можна шуміти, їх тягнули запряжені ваговози. За жилими районами вагони перечіплювали до паротягів, і поїзд вирушав у довгу подорож до Гарлему.

— Ні, не можу, — відрізала Мері. — Я домовилася з Гретхен, що зустрінемося по дорозі.

— О господи! — вигукнув Шон. — Як це я сам не здогадався! Шоколадниця. Ота маленька вихована дівчинка!

«Ти їй теж не подобаєшся», — ледь не сказала Мері, але змовчала.

— То це місце знайшла тобі Гретхен?

— Просто вона знає тих людей. Утім, мене ще, може, й не візьмуть.

Шон знизав плечима.

— Ну дивися, роби як знаєш.

Далі вони йшли повз лікарню та масонську ложу. Від Кенел-стріт — місця колишнього болота — Бродвей полого підіймався вгору. Ще

кілька хвилин ходу — і вони вже на Х'юстон-стріт. Давніше, віялове розташування вулиць, характерне для південних околиць Мангеттену, змінювалося чіткою прямокутною мережею нових районів. Тут поперечні вулиці позначали не назвами, а номерами. Коли дійшли до церкви Благодаті, де Бродвей робив поворот, Мері сказала:

— Ми з Гретхен зустрічаємося по дорозі.

Брат невдоволено буркнув, що далі вона може йти сама. А на прощання нагадав:

— Я все одно дізнаюся, що то за місце, ти ж мене знаєш, «Головне, щоб ти сам туди не заявився», — подумала Мері.

І справді, Гретхен уже стояла на розі Юніон-сквер і чекала.

— Ну як я тобі? — запитала Мері, підійшовши до подруги.

Та обернулася, прискіпливо оглянула її, тоді запевнила:

— Краще не буває!

— Е, ні, — зітхнула Мері, — до тебе мені як до неба.

Мініатюрна й ошатна, синьоока Гретхен завжди була як нова копійка, а її золотаве волосся було зібране вузлом і заколоте. На пласі — ні тобі волосинки, ні порошинки. Вигляд мала бездоганний, немов порцелянова лялька. Якщо ви дружите з Гретхен Келлер, то вона вас ніколи не підведе.

Її родина приїхала сюди з Німеччини за два роки до того, як Мері залишилася без матері. Подружжя Келлерів володіло шоколадною крамничкою в Бувері — на Шостій вулиці. Брат пана Келлера, дядько Віллі, продавав сигари на тій самій вулиці, а двоюрідний брат Гретхен, Ганс, у тому самому кварталі працював у фортепіанника.

З Німеччини приїздили переважно селяни, і все ж чимало їх осідало в Нью-Йорку. Якщо бракувало коштів на пристойне житло, то оселялися у кварталі, який тягнувся із заходу на схід від Бувері до Іст-Ривер, а з півдня на північ — від Діленсі-стріт, де жили О'Доннелли, до 14-ї вулиці. Квартал, де німці мирно уживалися з ірландцями, бо не було причин для ворожнечі. Чоловіки з Ірландії наймалися переважно на будівництва, а їхні жінки шукали роботу служницями. Тоді як німці більше кравцювали, майстрували та крамарювали. За останнє десятиріччя їх приїхало сюди стільки, що квартал назвали

Kleindeutschland — Маленька Німеччина, хоча й жили тут не тільки німці.

Отож не дивно, що білява німкеня й чорнява ірландка зустрілися та потоваришували. Не сказати, що Келлери були в захваті від містера О'Доннелла, але вони були прихильні до його дочки, а дядько Віллі час від часу давав Мері сигару для батька — від щирого серця. Однак невеселе майбутнє чимраз чіткіше малювалося перед Мері. Діленсі-стріт була таким собі фронтиром між злиденним півднем і порядною північчю. Що далі рухалися ви на південь до П'яти Кутів, то убогіші халупи поставали перед вами. І навпаки, що більше віддалялися на північ, то пристойнішими ставали квартали. Ще трохи, і Келлери переїдуть північніше. А Джон О'Доннелл, схоже, вперто прямував на південь.

— Я так боюся, — зізналася Мері, коли вони звернули з 14-ї вулиці на Ірвінг-плейс. — Що вони скажуть про мене?

— Ця леді вже багато років купує в нас шоколад, — нагадала їй Гретхен. — І вона дуже мила. Не думай, ніби ми тебе їй нав'язали — вона сама цікавилася в мамі, чи є в нас на прикметі дівчина, яка шукала б таке місце.

— Ну то вони шукають дівчину пристойну, як ти.

— Ти дуже пристойна, Мері.

— А якщо вони побачать Шона?

— Не побачать.

— А якщо запитують, чим займається батько? Адже після акведука він ніде надовго не затримувався. І коли це було... А те, що він робить тепер...

— Просто скажи про батька, що він муляр. Так буде краще. І ще, Мері, будь сама собою і кажи як є. Тобі нема чого переживати.

— Господи, як добре, Гретхен, що ти йдеш зі мною! — вигукнула Мері, коли вони вийшли на площу наприкінці Ірвінг-плейс.

Грамерсі-парк вражав. Ряди високих і широких цегляних будинків, просторих і добротних, широким прямокутником обступали приємний центральний сад. Це місце легко могло б конкурувати зі статечними аристократичними площами Лондона. Якщо часом новітні будівлі

Нью-Йорк страждали надлишком розкішності, то будинки в Грамерсі-парку були по-класичному гідні та стримані. Де як не тут жити суддям, сенаторам і торговцям із бібліотеками. «Ми — нові будинки за старі гроші», — промовляли вони своїм виглядом. До речі, навіть землю, на якій їх звели, викупили в котрогось із нащадків Петера Стюйвесанта.

Бібліотека Френка Мастера була невелика за розміром, і коли він повернувся з контори, то пішов до їдальні, щоб розкласти принесені мапи по всьому столі. Їдальня була гарною. За столом, що стояв під великою люстрою, могло поміститися понад двадцять їдців. Над каміном висіла велика картина із зображенням Ніагарського водоспаду. Художник явно представляв Гудзонську школу^[57].

Розклавши мапи, Френк обернувся до дружини.

— Та дівчина-ірландка, — сказав він. — Перш ніж ти наймеш її, я хотів би побачити, яка вона з лиця.

— Звісно, любий, — відповіла дружина, — як скажеш.

Голос її був лагідний, але легенька нотка невдоволення не залишилася непоміченою. Попередження про небезпеку. Ішлося про домашні справи. Френк переступив межу чужих володінь.

Він любив свою дружину. Вони були одружені шість років і мали двох дітей. За час подружнього життя вона трохи погладшала, та Френк вважав, що повнота їй дуже личить. Дружина мала добре серце. Життєва філософія Хетті Мастер була простою, людяною і діловою. Вона старалася допомагати людям завжди, коли це було їй по силі. Френк підозрював, що в глибині душі дружина переконана: все зроблене нею добро робила не вона, а Бог, вона ж — лише знаряддя в Його руках. Та чоловіку Хетті цього не казала, натомість переконувала, ніби та чи інша справа — вибір долі. Принаймні так їй каже серце. А ще він помітив, що подеколи Хетті сама не проти скерувати долю в потрібний бік.

Та коли доходило до справ домашніх, добрودушності Хетті наче й не було. За кілька місяців до їхнього одруження у Френка помер батько, Вестон, і подружнє життя почалося у великому родинному будинку Мастерів разом із Френковою матір'ю. Прожили так чотири місяці. А потім Хетті стала натякати Френку, що вести хатнє господарство зі свекрухою не дуже зручно й тому їм краще перебратися деінде. І того ж дня хтось розповів їй про будинок, який звільнився й чекав на нових мешканців.

— Як собі хочеш, — твердо заявила Хетті чоловіку, — а я вважаю, що це знак згори.

От і все. Так їхня родина замешкала в Грамерсі-парку.

Френк вирішив, що першим ділом має перебалакати із цією ірландкою, та не став форсувати подій. Життя навчило його, що зайвий поспіх тільки шкодить справі. Тому він просто змінив тему.

— Поглянь на мапи, Хетті, — звернувся до дружини Френк, — і скажи, що думаєш. — Йому потрібен був весь стіл, бо ці мапи охоплювали чималенький шмат землі вздовж Гудзону — від Нью-Йорка до Олбані. — Гудзонська залізниця, — із задоволенням промовив він. — Північні секції вже зроблені. Ще трохи — і дотягнеться до нас.

Хетті слухняно глянула на мапи й усміхнулася.

— Отак їм і треба, тим янкі, — сказала вона.

Хоча Джордж Вашингтон взивав Джона Мастера янкі, в останньому поколінні стали намічатися відмінності між власне янкі та ньюйорківцями. Коннектикут лишився янківським, Бостон — тим паче, а от мешканці Нью-Йорка вважали себе дещо іншими. Вони взяли прізвище добродія, від імені якого Ірвінг розповів історію Нью-Йорка, і перетворилися на нікербокерів^[58]. Звісно, серед ньюйоркських торговців було чимало й коннектикутських янкі, і бостонців, але ця іронічна відмінність не могла не з'явитися. І коли між Нью-Йорком та Бостоном виникали якісь суперечності, бостонці одразу перетворювалися на клятих янкі.

Бостонським янкі нечасто вдавалося вкрутити хвоста ньюйорківцям. Хитрючі нікербокери могли обставити все так, що бавовна з Півдня розходилася світом тільки через їхній порт. З Нью-Йорка до Китаю відпливало більше швидкохідних кліперів, аніж будь-звідки, а крім того, чимало тих суден були зроблені тут, на Іст-Ривер. І нікербокери так запишалися, що прогледіли, як бостонці, змикитивши, що вся торгівля із Середнім Заходом іде каналом Ері, мерщій протягнули залізницю до Олбані. Відтак товари тепер швидко потрапляли до портового Бостона замість іти Гудзоном до Нью-Йорка. Отож довелося визнавати промах і вживати заходів. Коли Гудзонську залізницю буде завершено, потік товарів знову піде через Нью-Йорк. Але це не єдина причина, чому Френк Мастер сьогодні так горбатів над мапою.

— Ну, і які в тебе плани, Френку? — поцікавилася дружина.

— Стати багатим, як Джон Джейкоб Астор, — усміхнувся Френк.

Звичайно, мріяти не шкодить, хоча з іншого боку, чом би й ні. Всі знали цю історію німецького переселенця, а Мастери вже он скільки поколінь люди багаті. Астор, тоді ще Йоган Якоб, народився в містечку Вальдорф, у Німеччині. Коли йому було шістнадцять, перебрався до Лондона й працював у дядька, що майстрував фортепіано та флейти. Там він змінив своє ім'я — став Джоном Джейкобом, а згодом, шукаючи кращої долі, подався до Нового Світу, де, не дуже мудруючи, став торгувати хутром і з часом зав'язав торгіві зносини з Китаєм.

Як відомо, у ті роки найбільші прибутки приносила торгівля дурманом. Британські торговці за сприяння уряду завозили до Китаю силу-силенну забороненого опіуму. Коли ж китайський імператор збунтувався проти одурманювання його підданих, пихаті британці виставили проти непоступливого самодержця свій військовий флот і таки змусили китайців купувати дурман, заразом відібравши Гонконг.

Та Астор продавав китайцям хутро, а не опіум. І віз в Америку шовк і спеції, примножуючи власні статки. На вторговані гроші він скуповував землю — нічого, здавалося б, хитромудрого. Але то був Мангеттен. Купивши чергову ділянку, він зазвичай нічого там не будував, а здавав її в оренду або перепродавав. Місто зростало шаленими темпами, і ціни на землю росли як з води. Астор спокійно гендлював і став одним із найповажніших містян. Він узяв під свою опіку природодослідника Одюбона, письменника Едгара По і навіть заснував бібліотеку Астора. Торік Астор помер, встигнувши стати найбагатшою людиною Америки зі статками двадцять мільйонів доларів.

— Гадаєш, залізничні перевезення можуть дати такий самий дохід? — поцікавилася Хетті.

— Так, — кивнув Френк. — Я був ще малим, коли батько взяв мене на відкриття каналу Ері. Один канал, а як він вплинув на зернові перевезення і як стали розростатися міста на кшталт Олбані. Із часом нові залізниці відіграватимуть ще більшу роль, ніж канали, вони перекроють увесь континент! Прокладати їх легше, ніж копати канали, а швидкість перевезення вантажів і людей зросте в кілька разів. Там, де проляжуть колії, земля стане дорожча, і тут головне — вгадати. А із часом можна буде вкладатися й у самі залізниці.

— То подивімось на мапи, — усміхнулася дружина.

Вона була його партнером скільки він її знав. Завжди підтримувала всі його починання, розділяла захоплення та інтереси. Раз хтось поцікавився у Френка, коли він зрозумів, що Хетті — його доля. І той сказав: «На Кротонському акведуку», чим здивував усіх. Але це правда.

Стара система водозабезпечення Нью-Йорка була така собі, і збігло не одне десятиліття, доки нарешті знайшли чудове рішення. За сорок миль від Нью-Йорка текла річка Кротон, яка впадала в Гудзон. Отож цю річку перегородили греблею — вийшло величезне водосховище. Вода критим каналом потекла на південь, по акведуку перетнула річку Гарлем і досягнула північних околиць Мангеттену. Далі вона текла ще по двох високих акведуках і стікала в накопичувальне водосховище площею тридцять п'ять акрів, розташоване між 86-ю та 79-ю вулицями. Здолавши ще п'ять миль каналів і труб, вода надходила до Мюррей-Гілл, де трохи нижче 42-ї вулиці стояв розподільний резервуар — капітальна споруда, що скидалася на фортецю й могла вмістити двадцять мільйонів галонів.

То був шедевр інженерної думки, і Хетті геть не здивувалася, коли перед самим завершенням будівництва в 1842 році — вони ще не були одружені — Френк заявив, що хоче оглянути цей об'єкт до останнього дюйма. Як же він і всі були вражені, коли Хетті радісно заявила:

— І я теж.

Так і зробили. Вони проїхали в екіпажі Мангеттеном і округом Вестчестер аж до Кротонської греблі, де інженер охоче показав їм шлюзи та початкову ділянку каналів. На річці Гарлем зазирнули до приміщення, з якого керували шлюзами, прогулялися мостом. Оглянули акведуки, водосховища, труби. Витратили чотири дні, пройшли багато миль.

І наприкінці подорожі, перед самісінькою цитаделлю водозбірника на 42-й вулиці Френк Мастер припав на коліно перед цією чудовою юною леді та запропонував їй руку і серце. На думку Хетті, тривала поїздка цілком себе виправдала.

І ось, розклавшись із мапами на столі, Френк Мастер і дружина зі щасливим виглядом аж пів години роздивлялися найперспективніші — на їхній погляд — міста й території, через які проходила нова

Гудзонська залізниця. За цим заняттям і застала їх покоївка, яка доповіла, що прийшла міс Келлер і привела дівчину-ірландку.

— Хетті, я хочу побачити цю ірландку, — сказав Мастер, — обачливість ніколи не зашкодить.

— Френку, але ж у Нью-Йорку більшість домашніх служниць саме ірландки, — нагадала дружина.

— Я знаю. Але ж усі ірландці різні. Там справді багато пристойних. А от ірландців із П'яти Кутів я б радив уникати — там половина такі кволі, що весь час хворіють.

— Але ж хтось мусить їм допомагати, Френку.

— Це правда, але в нас малі діти. А ті, що не хворіють, ті злочинці. І їх там цілі банди. Згадай недавню бучу на Астор-плейс^[59].

Страшна була історія — заворушення ірландців із Бувері. Тоді серед артистів нового оперного театру з'явився ще один — англієць з аристократів. Ще можна було б зрозуміти ірландців, які вважали, що англійці винні в страшному голоді, але того року всю Європу лихоманило від революцій, тож у Нью-Йорку влада вирішила не ризикувати. Викликали військових, а ті відкрили вогонь по юрбі. Підсумок — півторає пораниених, понад двадцять убитих.

— Жодних ірландців з Бувері, — твердо сказав Мастер.

— Гретхен каже, вона дуже скромна й порядна.

— Може, й так. Але мене цікавить ще її родина — вони там теж порядні люди? Ага, є ще один момент, якого слід остерігатися.

— Що ж це таке, коханий?

— Таммані-холл.

Для Френка це було не менш очевидно, як для його предків — те, що містом мають керувати обрані, люди солідні та маєтні. А Таммані-холл проштовхував до влади саме тих, кого їм слід остерігатися.

— Не хочу, щоб когось із них занесло до нашого дому, — сказав він.

— Я буду обережна, Френку, — запевнила Хетті.

— Мене цікавить, хто її родина, — повторив Френк. — Щоб я не чув про П'ять Кутів чи Бувері, п'яну гульню, азартні ігри й Таммані-холл.

Коли вони минули Ірвінг-плейс і вийшли до Грамерсі-парку, Мері побачила будинок. Їй перейняло подих — такий він був великий. Зайшли із чорного ходу, їх зустріла покоївка в накрохмаленому чепчику й жваво повела через величну головну залу з лункою мармуровою підлогою. У вітальні з грубим турецьким килимом покоївка сказала їм сісти на м'яку канапу й пішла.

— Божечки, Гретхен, — прошепотіла Мері, — та ти тільки поглянь, яке тут усе. Не знаю, що я в цьому домі робитиму.

— Заспокойся, все буде гаразд, — утішала подругу Гретхен. — Тут дуже мила господиня.

І, наче на підтвердження її слів, до вітальні зайшла Хетті Мастер. Вона всілась у кріслі навпроти дівчат і приязно сказала:

— То ви Мері. З Гретхен ми вже знайомі. — Господиня усміхнулась. — Я так розумію, ви давні подруги.

На ній була бежева шовкова сукня. Волосся з рудуватим полиском розчесане на прямий проділ і ретельно укладене в кільця над вухами. Ще молода, під тридцять, оцінила Мері. І, безперечно, привітна. Та Мері як заціпило від хвилювання.

— Так, мем, — ледве видушила вона із себе.

На допомогу подрузі прийшла Гретхен.

— Коли я тільки-но приїхала до Нью-Йорка, місис Мастер, то Мері та її родина прийняли мене як рідну. Місис О'Доннелл, царство їй небесне, допомогла мені з англійською. — Вона обернулася до Мері, всміхнувшись. — Відтоді не минало й дня, щоб ми не побували в гостях одна в одній.

Місис Мастер схвально кивнула, а Мері здивувалась, як спритно викрутилась її подруга. Гретхен, будь її воля, і на поріг до О'Доннеллів не ступила б. А ось Мері частенько бувала в Келлерів, тож чисто формально Гретхен не погіршила проти істини.

— Але ви такі різні, — зауважила місис Мастер.

«Ви навіть не уявляєте, які різні», — подумала собі Мері.

А Гретхен, на її великий подив, не погодилася з господинею.

— Я німкеня, а Мері — ірландка, — сказала вона, — але і я, і вона, ми походимо з великих селянських родин. У мого батька є рідня в Пенсільванії, вони тримають ферму, а селянин, я думаю, він усюди селянин.

Мері чула краєм вуха, що в Келлерів є родичі, які працюють на землі. А що ж О'Доннелли? Подеколи, хильнувши чарку-другу, батько розповідав їй про родинні наділи в Ірландії, але хтозна, в яких умовах жили її предки — у селянській господі чи убогій халупі? Гретхен же обставила все презентабельно.

— А в Маленькій Німеччині ваші сім'ї сусідять?

Так, — усміхнулася вона. — Містер О'Доннелл бере в мого дядька сигари.

— А чим займається твій батько? — поцікавилася місис Мастер, обертаючись до Мері.

— Він муляр, — відповіла Мері.

— Ага. Можеш сказати, де йому доводилося працювати?

— Е-е... — Мері затнулася. Їй не хотілося брехати. — Ви знаєте, у мулярів така робота, що їх де тільки не носить. Але точно можу сказати, — і в її голосі з'явилася надія, — що він доволі довго працював на будівництві Кротонського акведука.

— Так? Кротонського акведука? — місис Мастер чомусь була у захваті. — А мости, резервуари — там він теж працював?

— Напевне, мем. Мені здається, що він там усюди працював.

— А той акведук я знаю як свої п'ять пальців, — похвалилася місис Мастер.

Мері не розуміла її захвату, тому тільки поштиво кивнула.

— І хтозна, місис Мастер, може, ви його там навіть бачили, — наважилася припустити Гретхен.

— Усе може бути, — погодилася з нею місис Мастер, дуже чомусь задоволена. І раптом ніби щось згадала. — Стривай-но, а часом твій батько не має стосунку до Таммані-холлу?

— Мій батько? Ні, не має. Жодного стосунку.

— Ну й добре. То скажи мені, Мері, — запитала господиня, — ти маєш досвід ведення домашнього господарства?

— Відколи померла мама, мем, усе вдома трималося на мені, — відказала Мері. — Мені багато що доводилося робити. — Вона побачила, як Гретхен енергійно закивала головою. І ще подумала, як добре, що ця пані не бачить їхньої домівки.

— То ти не боїшся роботи?

— Ні, мем, зовсім не боюся.

Хоч тут не довелося кривити душею.

— Але, — замислилася раптом місис Мастер, — якщо ти підпора для батька в усьому, що стосується господарства, то чи не вийде так, що ти його покинула й перебралася сюди?

Мері зробила круглі очі. Тоді презирнулася з Гретхен. Цього вони якось не передбачили.

Цілком резонне запитання, але дай вона правдиву відповідь, і від портрета пристойної дівчини, який з таким завзяттям вимальовувала Гретхен, нічого не лишиться. Мері відчула, як їй полотніє обличчя. Що відповісти? Вона не знала.

А Гретхен уже обернулася до місис Мастер. І спокійнісінько сказала:

— Нічого не можу говорити напевне, місис Мастер, але... — вона замовкла, ніби вагаючись, тоді повела далі: — От припустімо, є вдова, і вона спить і бачить, як би їй вийти за містера О'Доннелла. І от ця пані має власні погляди на те, як вести домашнє господарство...

Мері аж рота роззявила. Боже правий, що торочить ця Гретхен? Пристойна пані — за Джона О'Доннелла? Чи вона з глузду з'їхала?

Та Гретхен щебетала, зовсім не зважаючи на подругу. Вона неначе втаємничувала місис Мастер у секрет, який Мері навряд чи стане обговорювати з першим-ліпшим.

— Якщо все так і в цієї пані чіткі погляди на те, як треба вести господарство...

І тут до Мері все дійшло. Вона дивилася на Гретхен круглими очима. Як могло статися, що її маленька подруга-чистьоха з янгольським личком так легко вигадує ці нісенітниці? Як же можна отак заливати! Ні, чисто формально вона не брехала, бо не казала, що вдова існує, а робила припущення: а що, коли так і так?.. І все ж таки. Мері так нізащо не вчинила б.

— І Мері тоді в її ж домі буде дуже непросто, — соловейком розлягалася Гретхен. — Ви, може, скажете, що то примха...

І тут місис Мастер її перебила.

— Ні, — твердим голосом заявила вона, — це зовсім не примха.

Френк Мастер саме шукав на мапі Саратогу, коли зайшла Хетті. Вона вже була сама.

— Що дівчина — не підійшла? — поцікавився він.

Хетті всміхнулася.

— Підійшла, ідеально. Дуже пристойна особа. Вони з Гретхен практично сусіди. Живуть у Малій Німеччині.

— Зрозуміло. А що її родина?

— Батько — муляр. Вдівець, ніби збирається знов одружитися. І відгадай, де він пропрацював багато років?

— Ану?

— На будівництві Кротонського акведука. — В її очах з'явився блиск. — І хтозна, може, він бачив, як ти освідчувався мені.

— То он як.

— Френку, я відчуваю, що це доля.

Френк Мастер з любов'ю подивився на дружину. Він був не дурний. І коли програвав, то завжди визнавав це.

— Тоді нам краще її взяти, — сказав він.

Кристал-палас

• 1853 •

Найпростіше з усіх підприємницьких рішень, які доводилося приймати Френку Мастеру, припало на літо 1853 року. Він стояв у своїй конторі. Це була мурована із цегли стара й добротна будівля зі складом у задній частині, яка виходила на прибережну Саут-стріт. Сонце затоплювало світлом кораблі, які тіснилися в Іст-Ривер. Два з тих суден були його: кліпер з похилими щоглами, що ходив до Китаю, і колісний пароплав, що саме лаштувався відбути до Панамського ушийка. Вантаж з одягом на його борту мав подолати суходіл, а тоді, вже іншим пароплавом, добутися Каліфорнії. Люди, які впродовж останніх літ стікалися до міст, де вирувала золота лихоманка, могли знайти золото, а могли і не знайти. Однак усі вони потребували міцного, зносостійкого одягу, виробленого в Нью-Йорку, і Френк Мастер дуже непогано заробляв на його постачанні.

Мастер спекулював бавовною, чаєм, м'ясними продуктами та нерухомістю. Але в цю справу влазити не захотів.

— Джентльмени, — сказав він, — я в ці ігри не граю. Ви люди недурні, тому послухайте, що я вам скажу: облиште це, поки не повернувся командор. Бо як повернеться, то оббілує вас живцем, ось побачите.

— Йому духу не стане, — сказав один.

— Не такий він і крутий, — підтакнув другий.

— І ти, і ти — ви обидва неправі, — застеріг їх Мастер.

Корнеліусу Вандербільту завжди вистачало і духу, і зятятості.

Парові судна ходили Гудзоном уже понад тридцять років, а з виходом в Атлантику для пароплавів настали золоті часи. Започаткувала цю справу Британська залізнична компанія, та першою водити пароплави через океан стала підприємлива родина К'юнардів — лоялісти за переконаннями, які кілька поколінь тому втекли до Канади. Та ньюйорківці вирішили не відставати від успішних канадців. А з них ніхто не міг зрівнятися зухвалістю з містером Вандербільтом.

Він походив із давніших ньюйоркців, англійців і голландців, але попервах був бідняком — біднішим навіть за Астора. Хетті Мастер його недолюбляла. «Той човняр-лихослов» — так вона його називала. Вандербільт і справді починав із човнярства, і мова в нього, що й казати, колоритна, та він був геніальний і безжальний, а завдяки своїм пароплавам став одним із найбагатших містян. Тож лише навіжений зважився б перейти йому дорогу.

Та Френку Мастеру таке й думку не спадало. Він з Вандербільтом дружив.

Коли Мастер захотів спрямувати свої пароплави до Панам, для торгівлі в Каліфорнії, де міцно стояв Вандербільт, він пішов до командора й поцікавився його думкою.

— Скільки суден? — запитав командор.

— Мабуть, що два.

— Гаразд, — кивнув йому коротко Вандербільт.

Хетті, дізнавшись про це, лише гидливо скривилася.

— Ти питає його дозволу?

— Краще так, ніж утратити справу.

А тепер, поки командор був за кордоном, ці двоє, які працювали на нього, планували відтяти в нього шматочок імперії.

Їхній план був збіса зухвалий. Щоб не возити товари аж через Панаму й здешевити постачу, командор проклав маршрут через Нікарагуа й зменшив шлях на тисячу морських миль.

— Влада в Нікарагуа слабенька, — казали Мастеру змовники. — А як ми профінансуємо там революцію? Поставимо свого президента, який дасть нам виняткове право перевозити товари через усю країну й перекриє шлях для Вандербільта?

— Ви справді вірите, що вам це вдасться?

— Авжеж, і без якихось особливих витрат. Ти з нами?

— Джентльмени, — засміявся у відповідь Мастер, — я не боюся повалити уряд Нікарагуа, але злити Корнеліуса Вандербільта? Цього я побоювався б. Будь ласка, плануйте це якось без мене.

І за годину, вирушаючи до центру міста, щоб зустрітися там із дружиною, він далі сміявся з парочки шахраїв.

Хетті Мастер стояла на розі П'ятої авеню та 40-ї вулиці, а за нею бовваніла машина резервуара. За день повз неї проходило море людей, тож можна було б сподіватися, що зустріне тут когось зі знайомих. Або принаймні ще віддалік помітить у натовпі свого благовірного.

Але ні. Вона просто читала. Стояла, мов та статуя, прикрившись сонячним парасолем, і читала.

Якби Хетті бодай трохи зважала на те, що відбувається навколо, то, може, згадала б, що зовсім поруч майже вісімдесят років тому нещасний Джордж Вашингтон нещадно лупцював плиском шпаги бійців, які втікали від червоних мундирів. І вже точно згадала б, що саме в цьому місці Френк освідчився їй. Проте Хетті було не до спогадів. Вона стояла й читала книжку.

Авжеж, Хетті завжди була неабияка книголюбка. Коли вона й Френк ще тільки зустрічалися, з Лондона, починаючи свій тріумфальний тур Америкою, прибув славетний Чарльз Дікенс. Люди тисячами сунули до нього, і Хетті щонайменше тричі водила свого Френка на зустрічі з улюбленим письменником, щоб послухати, як він читає.

— Обожаю його героїв і його романи, — зізнавалася вона Френку, — а його прагнення соціальної справедливості взагалі викликало захват.

Не дивно, що його твори про лондонську бідноту так полюбилися в Нью-Йорку. Однак сьогодні Хетті читала не Дікенса.

А дещо значно небезпечніше.

Спершу Френк її не помітив. Зрештою, довкола стільки всього, що воно й не дивно. Найвищою була обсерваторія Латтінга — ґратчастий конус із дерева та металу, що на триста п'ятдесят футів зносився над 42-ю вулицею та закінчувався вгорі оглядовою платформою. На перші два рівні цієї вежі можна було піднятися на чудовому новому пристрої, який називається ліфт. Мастеру дуже кортіло покататися на ньому. Проте обсерваторія донині залишалася тільки доповненням до перлини, зведеної одразу за резервуаром, її вершечок чимраз чіткіше вимальовувався перед Френком, поки той підходив ближче.

Кристал-палас. Кришталевий палац.

Два роки тому, коли британці в центрі Лондона спорудили величезний Кришталевий палац зі скла та металу й влаштували там Велику виставку, це диво культури та інженерії побачили шість

мільйонів людей. Палац у Гайд-парку, схожий на велетенську теплицю, мав шістсот із гаком ярдів завдовжки та займав площу майже сім акрів. І тоді Нью-Йорк вирішив, що він мусить мати свій палац. І хоча Кристал-палас на 40-й вулиці не міг дорівнятися за масштабами до лондонської споруди, він все одно вражав красою і могутністю. Розкішна баня зносилася на висоту ста двадцяти трьох футів. Палац відкрили тільки вчора, і Френк Мастер не міг дочекатися, щоб побачити його зсередини.

Тут він нарешті помітив дружину. І подумки застогнав. Знову вона читала цю трикляту книжку.

— Ховай свою книжку, — сказав він лагідно, взявши її за руку, — і ходімо на виставку.

Центральний вхід на Шостій авеню був незрівнянний. Вишуканий класичний портик і купол робили його схожим на венеційський собор, тільки зі скла. Ліворуч і праворуч маяли французький і британський прапори, а в центрі — величезний зоряно-смугастий стяг.

Френк особисто знав більшість організаторів, але найближче був знайомий з Вільямом Калленом Браянтом і Августом Бельмонтом. Вони обіцяли влаштувати виставку досягнень кожної з країн, і Френк побачив, що хлопці справді постаралися. Він водив Хетті від експоната до експоната, вони роздивлялися наукові прилади та гармати, водяні насоси й машини для виготовлення морозива, пристрої для фотографування й передачі телеграм і, звісно, величезну кінну статую Джорджа Вашингтона. То була машинерія нової промислової епохи, і виставкою Френк лишився задоволений.

— Дивись, який годинник, — підштовхував він Хетті. — І в нас буде такий самий. — Вона усміхалася та кивала. — А ця кравецька машинка? — продовжував він. — Так, любий, — відповідала дружина.

Вони проходили цілу годину, Хетті старанно оглядала все, але Френк бачив, що дружина витає десь у хмарах.

— Ходім на оглядову вежу, — сказав він.

З верхівки обсерваторії відкривався чудовий краєвид. На сході виднівся Квінс, на заході — Гудзон, аж до Нью-Джерсі, а з півночі на милі й милі розкинулося пасторальне привілля Мангеттену, в яке, мов колони піхоти, поступово врізалася пряма сітка перспектив. Їм сподобався ліфт, що ходив на нижніх ярусах вежі. Коли вони вийшли,

Френк зацікавився експонатом, виставленим неподалік. Хетті опустилася на лавку, щоб перепочити, і він пішов туди сам.

— Просто нечувана штукенція, — доповів він Хетті, коли повернувся. — Прізвище того чоловіка Отіс. Розробив ліфт, схожий на той, яким ми щойно їхали, але доповнив його системою запобіжників, щоб за обриву троса кабінка не впала. Думаю, можна щось подібне встановити на великому складі або навіть у будинку. — Френк труснув головою. — Він починає власний бізнес. Я думаю, було б цікаво вкласти в нього.

— Звичайно, любий, — відказала Хетті.

— Ходімо додому, — сказав він нарешті, зітхнувши.

Френк знав, про що дружина з ним говоритиме. Почала вона не одразу, а коли вже пройшли цілий квартал і опинилися на 39-й вулиці.

— Френку, — звернулася вона, — із цим треба щось робити. Я хочу, щоб ти прочитав цю книжку.

— Хетті, чорт забирай, — озвався він, — не буду я її читати! — І тоді, щоб приховати роздратування, всміхнувся. — Немає потреби, бо ти розказала все, що там написано.

Нема мови, авторка, Гарріет Бічер-Стоу, жінка порядна й добродісна, та хай би не книжки писала, а знайшла собі якусь пристойну справу. Бо від її «Хатини дядька Тома» в його домі вже майже тиждень не було спасу. Те саме стосувалося й усієї країни.

А для рабовласників Півдня ця книжка стала справжнім прокляттям.

Починалося все тихо-мирно, як роман з продовженням у малознайому журналі, який ніхто не читав, крім купки аболіціоністів^[60]. Аж ось торік якийсь безмозкий видавець видрукував роман окремою книжкою, і продажі побили всі рекорди. Триста тисяч примірників розійшлися в Америці, й накладі тільки зростали. Френк чув, що в Англії продали двісті тисяч. Щоправда, друг, який недавно повернувся з Лондона, казав: «Англійці в захваті від книжки, але не так через показане там рабство, як через те, якими дикунами, з їхніх слів, там виставлені зарозумілі американці». Шум навколо «Хатини» в Америці не вщухав. Видавництво підготувало навіть подарункове видання, що містило майже сто двадцять ілюстрацій, а Гарріет Бічер-Стоу написала ще одну книжку — про те, як вона прийшла до

створення свого роману. Та книжка називалася «Ключ від “Хатини дядька Тома”». Ніхто не сумнівався, що це теж буде бестселер.

А як розібратися, то про що ця книжка? Історія родини рабів, їхні випробування й поневіряння. Нічого нового. Але написана в сентиментальному стилі: чорношкіра нянька, милі негренька, розлучені силоміць батьки з дітьми й добрий старий дядько Том — відданий, люблячий, горопашний раб, який наприкінці, не витримавши лихої долі, помер. Не дивина, що всі жінки в захваті від книжки.

— У моїх предків був раб, схожий на дядька Тома, — сказав Френк. — Звався Гудзон. Мій дід ще його застав. Наскільки я знаю, він був досить щасливий. І ніхто не розказував, щоб він на щось скаржився.

— Так, але він був не рабом, а вільним, — виправила його Хетті. — І втратив єдиного сина, якого схопили й, мабуть, продали в рабство на Південь. Твоя сім'я кілька років шукала цього хлопця, але так і не знайшла. Мені про це розповідав твій батько.

— Можливо, — погодився Френк. — Але ця книжка — то просто плаксива історія про старого раба, який усіх любить. У справжньому житті нема ніяких дядьків Томів.

— Це, любий мій, просто показує, що ти її не читав, — сказала Хетті. — Дядько Том не менш реальний, ніж ти або я, а книжка зовсім не плаксива. Коли потрібно, він спонукає рабів до втечі. А щодо всього іншого, то рабів розлучають з їхніми дітьми, батожать, продають казна-куди. Чи хочеш сказати, що такого немає?

— Мабуть, є, — відповів Френк.

— І всі кажуть, що книжка чудова.

— Можливо, але тільки не на Півдні. Мені доводилося чути, як одного чоловіка в Арканзасі вигнали з міста за те, що він продавав її. Південці кажуть, що ця книжка — безсоромний наклеп. Їх це злить.

— То їм треба покаятися.

— Воно, власне, й не дивно, — додав обережно Френк. — Зрештою, головний лиходій у цій книжці — типовий рабовласник з Півдня.

— Взагалі-то, — зауважила Хетті, — якби ти читав книжку, то знав би, що він — янкі, який перебрався на Південь. А зображений в романі джентльмен-південець — порядний чоловік.

— Так чи інакше, а південці від неї не в захваті.

— Питання, Френку, не щодо конкретних людей. А щодо системи. Вони дійшли до 36-ї вулиці. Мастер спинив там кеб, гадаючи, що посадка зіб'є жінку з думки. Але де там!

— Система, Френку, — правила своєї Хетті, щойно вони сіли в екіпаж, — яка дозволяє одній людині розпоряджатись іншою людиною як власністю. Ця книжка, Френку, — вона дістала книжку, явно наміряючись вручити чоловіку, — книжка християнська. Виклик для всіх християн. Як можна терпіти на своїй землі таке зло?

— І чого ж ти хочеш від мене, — втомлено поцікавився Френк.

Хетті замовкла. Вочевидь, розмірковувала, що йому відповісти.

— Я гадаю, Френку, — нарешті сказала вона тихим голосом, — що нам треба замислитися, чи варто мати діло з рабовласниками.

Френк ледь не заволав «Чи ти здуріла?», але опанував себе й, виждавши трохи, відповів.

— Важко бути нью-йоркським торговцем і обминати торгівлю бавовною.

І це було ще м'яко сказано.

Покоління ньюйорківців завзято били клинці під бавовняних плантаторів — спочатку купуючи в південців бавовну-сирець та відправляючи її до Англії (якби плантатори Півдня були бодай трохи кмітливіші, то спокійно возили б її напряду й не платили б нью-йоркським ділкам комісійних), а із часом їхня підприємницька діяльність і фінанси так переплелися зі справами південців, що важко було уявити одних без інших.

Френк Мастер торгував бавовною та продавав південцям різний крам і позичав їм гроші. І це становило чималеньку частку його бізнесу.

Хетті поклала свою руку на його.

— Я знаю, Френку. Я розумію, що це буде непросто. Але ж, крім усього, ти ще й добрий християнин. Чи гадаєш, що я пішла заміж за тебе тільки заради твоїх грошей? — додала вона з усмішкою.

«А я з тобою одружився не для того, щоб ти заважала заробляти їх», — подумав Френк.

І поки кеб віз їх додому, він більше не зронив ні слова, але відчув непримиренність дружини. За десять з гаком років шлюбу вони жодного разу не сварилися по-серйозному, і Френк навіть не знав, якою буде така сварка, якщо вона станеться.

Приблизно в той самий час, коли Френк і Хетті Мастери підіймалися на верхівку обсерваторії, Мері О'Доннелл прощалася з друзями. Вона, подруга Мері Гретхен, її молодший брат Теодор і кузен Ганс провели дуже гарний день.

Мері дуже подобався Теодор. На п'ять років молодший за Гретхен, дуже широко посаджені очі, ще синіші, ніж у сестри. Гретхен була білявкою, а він — кучерявим шатеном, як батько. З малого малечку Теодор чітко усвідомлював, хто він такий і чого йому треба. Коли хлопчику було п'ять років, якась жінка в крамниці, без задньої думки, спитала:

— Люди звуть тебе Тедді? — І коли Теодор заперечно хитнув головою, здивовано запитала: — Чому так, дороженький?

— Тому, — із серйозним обличчям відповів малий, — що я цього не хочу.

У десять років хлопчик заявив, що не піде батьковою стежкою та не займатиметься шоколадом.

— А чим же ти займатимешся, Теодоре? — доправлялася рідня.

— Чимось таким, де нема шоколаду, — відказував він.

Мати сердилася на такі слова, батько ж поставився до цього з більшим розумінням.

— Дайте малому спокій, — сказав він. — Хоч як крути, а не така вже це й чудова справа.

Хоч і був Теодор набагато молодший, Гретхен і Мері зазвичай всюди брали його із собою.

І зовсім інша річ Ганс. Ще кілька років тому він був для Мері постаттю далекою та абстрактною, хоча вона й чула про нього від Гретхен і знала, що той хлопець серйозний і вічно зайнятий роботою у фортепіанного майстра. Іноді бачила його мигцем, однак якихось приводів для зустрічей у них не було, а Гретхен, звісно, і не думала приводити його в дім О'Доннеллів.

Якось, уже відпрацювавши кілька місяців у Мастерів, Мері гуляла з Гретхен містом, коли подруга заявила, що хотіла б зайти на роботу до кузена. Були вони там недовго, але за цей час Мері встигла добре його роздивитися. Гансу було трохи за двадцять. Високий, стрункий

молодий чоловік із солом'яним волоссям, яке вже рідшало, в золотих окулярах із маленькими скельцями. Він хоч був зайнятий, дівчат зустрів цілком привітно. Гретхен попросила його щось зіграти.

— Ганс дуже гарно грає, — пояснила вона. — Коли клієнти вибирають піаніно, він показує їм, як воно звучить.

Проте Ганс сказав, що зараз він грати не може, і дівчата пішли собі. Було помітно, що він дуже серйозно ставиться до роботи. І Мері це дуже сподобалося.

За тиждень їй знову довелося там проходити, і вона вирішила зайти всередину. Спершу Ганс її не впізнав, та Мері нагадала, хто вона, і хлопець показав їй інструмент, над яким працював. Вона порозпитувала його про те, про се, і він пояснив їй, яку деревину беруть для піаніно, як її обробляють, як збирають інструмент. Тоді підвів Мері до іншого, вже готового піаніно й продемонстрував, як воно звучить після налаштування.

Він говорив дуже неголосно й час від часу серйозно дивився на неї крізь скельця окулярів. Потім, може, щоб її спекатися, сів за найкраще піаніно й заграв.

Мері не дуже розумілася на музиці, зате любила поспівати. Вона чула гру піаніно в театрі та, звичайно, в салунах, але все це навіть близько не нагадувало того, що лунало зараз. Ганс грав сонату Бетховена, і Мері слухала, заворожена красою та силою музики. Вона не зводила з Ганса зачарованих очей.

Гра була віртуозною, гарні руки літали над клавішами, та над усе вражало те, як змінилося юнакове обличчя.

Мері побачила в ньому зосередженість — глибоку, абсолютну зосередженість, гострий розум і якусь відчуженість. Коли він грав, збагнула дівчина, то наче залишав цей світ і опинявся в іншому. Той світ був зовсім незнаний для Мері, та вона щойно побачила, як Ганс перенісся до нього, просто в неї на очах, і це її заворожило. Вона навіть не підозрювала, який він прекрасний.

І раптом їй сяйнула думка. В дитинстві Мері постійно чула розповіді священників про ангелів і уявляла їх такими, як зображували на картинах: із супокійними ликами, неправдоподібними крилами. А ось тепер вона дивилася на Гансове обличчя й думала: «Ні, мабуть, ось він, ангел, сповнений краси та духу, розуму й сили».

— Ти маєш стати піаністом і заробляти цим на прожиття, — сказала Мері, коли хлопець закінчив і повернувся на землю.

— О, ні, — з тінню суму відповів їй Ганс, — чула б ти справжніх піаністів. — Він лагідно всміхнувся й додав: — Мері, я мушу повертатися до роботи.

За десять днів вони з Гретхен і Гансом каталися прогулянковим катером по бухті. Мері не знала, хто це запропонував, Ганс чи Гретхен, але хлопець був сама невимушеність і приязність, і час вони збули дуже непогано.

Коли невдовзі після того Гретхен між іншим запитала в неї, що вона думає про її кузена, Мері зі сміхом відказала:

— Хочу собі такого чоловіка.

І пошкодувала, що сказала це, бо Гретхен набурмосилась і втупилася в землю, і Мері все одразу зрозуміла.

«Яка ж я дурепа, — картала вона себе подумки, — мрію про це, а в самої за душею ні цента!» Авжеж, такий розумний хлопець потребує грошовитої дружини.

Як на лихо, після знайомства з Гансом усі інші хлопці здавалися їй неотесаними й невихованими — звичайно, в порівнянні з ним.

А потім з'явився чоловік, якого запропонував їй Шон.

Загалом Мері мусила визнати, що відколи вона почала працювати в Мастерів, Шон повадився дуже пристойно. Він швидко докопався, що то за люди — в цьому можна було не сумніватися.

— Давно я так не дивувався, Мері, — сказав Шон сестрі. — Тобі дуже пощастило, що потрапила туди. — І він тримався подалі від їхнього будинку. — Поки я бачитиму, що з тобою все гаразд, — пояснив він. І, вдоволено усміхаючись, додав: — Можеш бути певна, якщо він тебе скривдить, то я переріжу йому горлянку.

Не забував він і про батька. Відколи Мері пішла з дому, старий О'Доннелл геть пустився берега. Шон якось намагався запобігти цьому, та все марно. Мері картала себе, вже навіть думала, чи не піти від Мастерів і спробувати врятувати батька. Та Шон сказав, щоб навіть і не думала.

— Мері, надивився я на таких, — сказав він сестрі. — Будеш ти поряд чи ні, він вже не поверне із цієї стежки.

А пів року тому Шон прислав до Мері хлопчиська із запискою, в якій повідомляв про батькову смерть.

Ховали Джона О'Доннелла з усією пошаною. Землю вже припорошило снігом, та людей зібралося на диво багато. На похорон Шон привіз маленьку чорну скриньку і, коротко переговоривши зі священником, отцем Декланом, урочисто поклав на труну, коли ту опускали в могилу. Потім усі пішли назад, до будинку, який Мері старанно прибрала.

— Що за коробку ти поклав у могилу? — поцікавилася вона в брата.

— Собачі рештки.

— Браян Бору?

— Відкопав його вчора.

— Господи, Шоне, чи ти геть не шануєш померлих? — вигукнула вона. — Це ж, напевне, блюзнірство.

— Батько цього хотів би, — заспокійливо промовив Шон. — Я порадився з отцем Декланом, і він цілком зі мною погодився.

Ще він подбав про поминальний обід, скрипаля й щоб питво лилося річкою. Поминки Джону О'Доннеллу влаштували веселі, як за старих часів.

Там Шон і познайомив Мері з Педді Ноланом.

На превеликий подив, чоловік їй сподобався. На подив, бо зазвичай вона підозріливо ставилася до всіх, хто мав стосунки з її братом.

Нолан був спокійним чоловіком років тридцяти, з темним волоссям і акуратно підстриженою борідкою. Тримався з дівчиною дуже ґречно, як не сказати церемонно, звертався до неї не інакше, як міс Мері. Словом, годив як міг, і Мері це дуже сподобалося. Він явно вважав її брата великим цабе. По деякім часі Педді запитав у дівчини, чи матиме він приємність завітати коли-небудь до неї, і вона, щоб не здатися неввічливою, сказала так.

— Знаєш, досить пристойний чоловік, — казав їй потім Шон. — При грошах. І тримає салун, хоч сам і краплі не візьме до рота.

— І давно ти його знаєш?

— Була в нас спільна справа. Шон усміхнувся. Ти йому подобаєшся, Мері. Я бачу, не сліпий. І бог свідок, вже хто-хто, а він, з його становищем і статками, має з кого вибирати.

Мері зустрілася з Ноланом за десять днів. Вони разом повечеряли, а потім заглянули до його салуну, який стояв на Бікман-стріт.

Зазвичай жінки не ходять по салунах. Але Мері була не сама, а з власником закладу, і присутні тут чоловіки поштиво кивали їй. Салун був, безперечно, на голову вищий за подібні заклади, його завсідниками були журналісти й працівники місцевих газет і журналів, як-от «Нью-Йорк Триб'юн» або «Нікербокер».

— Яких тут тільки не буває авторів! — зі спокійною гордістю повідомив їй Нолан. — Містер Льюїс Гейлорд Кларк^[61], містер Вільям Каллен Браянт^[62], містер Герман Мелвілл. — В одному закутку він показав їй стіл, завалений свіжою пресою, і пояснив: — Газетярі лишають тут, щоб люди читали. — Нолан явно хотів підкреслити, що це не просто салун, а ще й клуб, і заклад справив враження на Мері, вона мусила це визнати.

Потім вони доїхали потягом до Четвертої авеню, і Нолан з усією поштивістю провів Мері до порогу Мастерів.

Зазвичай щонеділі у Мері був вихідний, і вони ще кілька разів зустрічалися. Коли минув місяць, вона дозволила себе поцілувати. Якось вони зійшлися з його друзями, і ті були дуже люб'язні з Мері. Лише єдиний раз їй було ніяково, коли вони обговорювали одруження знайомого їй Педді зауважив:

— Завжди кажу: «Поводься із жінкою розумно, і вона зробить усе, чого ти хочеш». — Чоловіки засміялися, жінки поглянули на Мері, а Нолан приємно всміхнувся й додав: — Мері, ти ж погодишся з тим, що чоловік ніколи не має сподіватися, що жінка сама про себе подбає?

Попередня його фраза була досить невинною. Та все одно їй стало трохи тривожно, хоч вона й не могла зрозуміти чого.

Наступного разу, коли вони гуляли набережною, він завів мову про торгівлю бавовною. Мері жила в Мастерів і часто чула ділові розмови, тож трохи розумілася на цьому. Тому, не довго думаючи, сказала Нолану, що він неправий. На мить той спохмурнів. Тоді, не дивлячись на неї, ледь помітно посміхнувся.

— Не смій зі мною сперечатися, — тихим голосом промовив він.

І Мері ясно бачила: він не жартує.

Вона знала, що не варто на цьому зациклюватись. Більшість чоловіків такі. А Нолан, віддамо йому належне, мав чимало чеснот. Наприкінці весни Мері чекала, що він запропонує їй руку і серце.

Обговорила Мері Нолана й із Гретхен — а як же без цього! Тим паче, що подруга вже мала нареченого. Все влаштували батьки

дівчини. Обранець теж був з німців, якийсь далекий родич і однофамілець, єдиний спадкоємець у родині. Батько його тримав пекарню й цукерню. Звали нареченого Генрі, і він здався Мері доволі милим. Генрі носив маленькі вусики й любив потеревенити про кондитерську справу.

Мері не дуже розуміла ці заручини. Гретхен мало говорила зі своїм нареченим, але здавалася цілком задоволеною, наче раділа, що так легко вдалося залагодити це аж ніяк не просте питання.

— Навіть прізвище не доведеться змінювати, — весело щебетала вона. — Була Гретхен Келлер і лишуся нею.

— А ти його кохаєш? — запитала якось Мері в подруги.

— О, так, кохаю, — спокійно відповіла Гретхен, хоча ніколи не брала його із собою, коли вони з Мері кудись вибиралися. Побратися вони мали наприкінці року.

Коли мова заходила про Нолана, Гретхен ані разу не спитала, чи кохає його Мері. Її цікавило, чи він уважний, добрий, чи успішний він ділок. І в міру того, як минали тижні, а Мері мала досить часу, щоб оцінити своє становище та порівняти солідний уклад Келлерів із хворобливим безладом П'яти Кутів, вона утвердилася в думці, що, певно, Гретхен чинить мудро. І наприкінці травня, коли та запитала, чи відповість Мері згодою Нолану, якщо той запропонує одружитися, вона відповіла:

— Гадаю, так.

Нолан зробив свій хід у червні. У неділю, дочекавшись полудня, він забрав її з Грамерсі-парку. Стояв погожий літній день, у небі — ані хмаринки.

Нолан найняв симпатичну двомісну двоколку, вклав позаду пікніковий кошик з ковдрою, і вони покотили — спочатку Бродвеєм, тоді старою Блумінгдейлською дорогою. Невдовзі міські вулиці закінчилися, почалися пустища та сільські краєвиди. Проїхали милі зо три, і Мері вже подумала, що вони прямують до якогось мальовничого місця над Гудзоном, коли Нолан повернув праворуч. Вони їхали далі, поки опинилися серед розлогої незайманої території з невисокими пагорбами та скелястими виступами.

Нолан зупинив коня, припнув його, тоді взяв кошик, ковдру й повів Мері стежкою.

— О господи, куди ти ведеш мене? — запитала вона.

— Я тут недавно знайшов одне місце, — відповів їй Нолан. — Зараз сама побачиш. — Вони проминули високий виступ скелі, напівприхований деревами та кущами. — Ще кілька кроків, — сказав він, узяв її за руку та повів поміж деревами. — Ось.

Мері мусила визнати, що місцинка чудова. Невеличка улоговина, сонце лагідно пестить відкритий, по-літньому чарівний трав'янистий берег, поцяткований розсипами лісових суниць.

— Для пікніка підходить ідеально.

У кошику були пляшка вина, свіжий лосось, куряче заливне, хліб, свіжий, ніби щойно з печі, а ще солодоці та свіжі фрукти. Мері в житті не їла такої смакоти. За їжею Нолан безтурботно говорив про те, про се й навіть пустив кілька жартів, що траплялося з ним нечасто.

І коли він почав цілувати її, Мері була готова до цього й не відбивалася. Коли вони лежали на траві, його поцілунки стали пристрасніші, і вона відповіла йому з не меншим палом. Коли його руки стали пестити її тіло, вона легенько застогнала. Коли ж Нолан вирішив не зупинятися на досягнутому й спробував утеребитися на неї зверху, то Мері відчула, що їй цього не хочеться. Вона стала його відштовхувати й благати, щоб він угамувався.

Нолан послухався, хоча було видно, що він їй не вірить, а потім раптом знову взявся за своє.

— Педді, ні! — не здавалася Мері. — Ну, будь ласка. — Вона сіла й з докором подивилася на супутника. — Я ж тобі не дружина.

Нолан перекинувся на спину й втупився у небо, і в Мері промайнула думка: може, зараз і запропонує, щоб я вийшла за нього? Чомусь у неї склалося переконання, що він збирався це зробити. Проте цього не сталося. Полежавши ще трохи, Нолан сів. Вигляд у нього був трохи замислений.

Він налив вина Мері, дав їй келих і налив собі. Усміхнувся.

— Чудовий день, Мері, — сказав він. — Не знаю, що на мене найшло.

Більше Нолан нічого не казав, а трохи згодом зібрав залишки їжі та склав їх до кошика. Тоді зітхнув, поскаржився на справи, що чекали на нього в салуні, промовив:

— Робота кличе.

Вони повернулися до екіпажа, і Нолан відвіз Мері додому.

Попрощавшись, вона кілька годин просиділа а себе, намагаючись в усьому розібратися. Як їй це розуміти? Невже Нолан не дивився на їхні стосунки як на щось серйозне, а просто збирався її спокусити? Ні, про якесь насильство з його боку не могло бути й мови, він розумів: Шон швидко встромить йому ніж у спину, якщо він образить сестру. Та й не упадав би він за нею купу часу заради інтрижки, коли стільки жінок пішло б за ним — тільки свисни! Ні, те, що було між ними, вперто наводило Мері на думку, що Нолан приглядався до неї саме як до дружини.

Добре було б погомоніти про це з Гретхен, але якраз цього тижня вона із сім'єю гостювала в рідні в Нью-Джерсі. Тоді Мері сказала собі, що зможе й сама розібратися в цьому питанні.

Що за гру він затіяв? Усе просто, прикинула Мері: хоче спершу оцінити товар, а тоді купувати. На що нарікати? За сільськими мірками нічого непристойного, головне — побратися до появи первістка.

І ось вона йому відмовила. Чому? Боялася втратити добре ім'я? Бог свідок, у місці, яке він обрав, їх ніхто не побачив би. Чи хотіла вона його? Може, й ні. Принаймні тієї хвилини. Вона сама ще до пуття не розуміла. І що, це поважна причина для відмови? То що, вона його розчарувала? Розізлила? І тепер втратила?

Коли звечоріло, Мері вийшла з дому. Вихідний ще не закінчився. Відміряла кроками Ірвінг-плейс, вийшла на 14-ту вулицю, а на Четвертій авеню сіла на потяг до ратуші. Звідти до Бікман-стріт було кілька хвилин ходу.

Мері ще не вирішила, що вона скаже чи зробить, як прийде до салуну. Ну точно переговорить з Ноланом, дасть йому зрозуміти, що не хотіла його розчаровувати. На щось більше бракувало уяви. Словом, подивиться, як прийме її Нолан, а далі вирішить.

Мері здолала пів вулиці, коли побачила його. Нолан саме вийшов із салуну з розлюченим виглядом. Нервуючи, вона пригальмувала. Першим ділом подумала, що причина поганого настрою, мабуть, криється в ній. Нолан рухався у протилежний від Мері бік, тож не бачив її. Людей на вулиці було небагато, але їй не хотілося кричати в спину, і вона швидким кроком кинулася наздоганяти Нолана,

На шляху йому трапився малий злидар — хлопчик років семи чи восьми. Він стояв із простягнутою рукою, чекаючи подання. Нолан роздратовано махнув йому рукою: не докучай! Той стояв далі,

протягнувши руку. Тоді Нолан, порівнявшись із ним, зупинився. Його рука, здавалося, сягнула до кишені. А потім, мовчки та холоднокровно, він заліпив йому такого ляпаса, що жебрак впав і втрапив до рівчака. Хтось обернувся на звук. Малий лежав такий шокований, що навіть не кричав. А Нолан пішов собі далі, ніби нічого не сталося.

Мері зупинилась як укопана. За інших обставин вона б уже бігла до хлопця, та її випередили інші. До того ж її неначе хтось тримав, не пускав. Оговтавшись, Мері нарешті розвернулася й поквапилася геть. До сильного шоку від побаченого раптом додалося відчуття нудоти.

Мері повернула до ратуші. Прийшов потяг, вона швидко заскочила до вагона. Їй хотілося не тільки сісти, а й якомога швидше втекти з вулиці. І поки поїзд їхав через Бувері, вона намагалася досягнути, що сталося.

Мері бачила Нолана. Бачила в мить, коли він і гадки не мав, що вона десь тут поряд. Бачила, так би мовити, без прикрас. Бачила його в гніві. Проте жоден гнів — навіть якщо його причиною була вона, не давав йому права робити це. І річ була не тільки в силі удару — в П'яти Кутах майже щодня й не таке траплялося. А в холоднокровній, зумисній і безпідставній жорстокості Нолана.

І за цього чоловіка вона мріяла вийти заміж! Цей чоловік цілував її, а лічені години тому притискався до неї. І хоч це було нерозумно, хоч він ударив не її, а хлопчика, на неї накотило нестерпне, гідке відчуття, ніби її згвалтували.

Коли на другому тижні Нолан знову зайшов до Грамерсі-парку, Мері попросила сказати йому, що погано почувається. А за кілька днів вона звернулася по допомогу до самої місис Мастер. Мері не стала вдаватися в подробиці, сказала тільки, що той чоловік упадає за нею, а вона дізналася про нього дещо погане. Після незначного делікатного дізнання місис Мастер запевнила, що все залагодить. І в другу неділю, коли Нолан зайшов поцікавитися здоров'ям дівчини, Хетті Мастер навіпростець заявила йому, що Мері більше не бажає його бачити й щоб він більше сюди не приходив.

— Він був не дуже задоволений, — не без зловтіхи сказала господиня Мері трохи згодом.

Тепер Мері боялася лише одного: що Нолан поскаржиться брату, і той заявиться просто сюди. На щастя, цього не сталося. А в неділю,

коли Мері йшла до Гретхен, Шон надживав її на вулиці. Та це її не здивувало.

— Що ти зробила з Ноланом? — напався він на сестру. — Я через тебе як обпльований.

— Він мені спротивів, — відказала Мері. І чесно розказала, як усе було.

— Ну добре, — замислився Шон. І про Нолана більше не згадував.

Сьогодні ж Мері змогла цілком викинути його з голови. Вона зустрілася в крамниці з Гретхен, і, прихопивши Теодора, вони рушили вулицею.

— Куди ми йдемо? — поцікавилася Мері.

— Спершу прихопимо із собою Ганса, — весело відповіла їй Гретхен.

Мері аж серце тьохнуло, та вона не хотіла, щоб інші це помітили.

— Сто років його не бачила, — сказала вона.

Забравши Ганса з фортепіанної майстерні, вони пройшлися вздовж Іст-Ривер і дійшли аж до Беттері-парку. Поїли морозива біля великого розважального павільйону, насолодилися видом на Стейтен-Айленд. Хтось спорудив невеличку доріжку для боулінгу, і якийсь час вони грали в кеглі. Найвправнішим виявився Ганс. Мері не зводила з нього очей, але він цього не помічав. Потім вони обійшли мис і помилувалися Гудзоном. А коли Ганс узяв Мері за руку, щоб показати човен, їй перейняло подих. Та вона зберегла спокійний вираз, і він, скоріш за все, нічого не помітив.

Коли вже поверталися назад, Ганс мимохіть сказав, що як вони зберуться знову, він познайомить їх з однією юною особою. Гретхен шепнула подрузі, що вже знає: скоріш за все, ота особа й Ганс одружаться. На що Мері всміхнулася, запевнила, що чекатиме знайомства з нетерпінням, а тоді, перемагаючи раптовий холод у шлунку, сказала собі подумки, що вона просто рада за хлопця.

Підходячи до будинку в Грамерсі-парку, Мері зауважила чоловіка, який заходив у парадні двері. Вона побачила його лише мигцем, але могла запрягнутися, що то був Шон.

«Дивно, — з тривогою подумала Мері, — що мій брат забув у містера Мастера?»

Після не надто приємної розмови про рабство, що провела з ним дружина, Френк Мастер з радістю усамітнися в бібліотеці. Всівся у шкіряному кріслі зі свіжим номером «Нью-Йорк Триб'юн», відкрив статтю нового лондонського кореспондента цієї газети, такого собі Карла Маркса, і поринув у читання.

Він неабияк здивувався, коли дворецький приніс візитну картку з іменем Фернандо Вуда. І здивувався ще більше, почувши, що візитер — не сам добродій Вуд з Таммані-холлу, а його посланець.

Візит ворога. Френк спохмурнів. Але, секунду повагавшись, вирішив, що непогано дізнатися про причину візиту, тож наказав дворецькому завести гостя. І вже незабаром уважно роздивлявся Шона.

Ірландець був убраний у дорогий костюм, трохи замалий, як на смак Мастера, а бакенбардам бракувало стриманості. А от начищені до блиску черевики Френк схвалив. Він знаком запросив гостя сідати.

— Я так розумію, ви прийшли від головного сахема Таммані-холлу.

— Від містера Фернандо Вуда, сер, — спокійно відповів йому Шон. — Ви абсолютно праві.

Якби Френка Мастера попросили назвати найбільшого шахрая в Нью-Йорку — а претендентів тут було хоч греблю гати, — він, не вагаючись жодної миті, вказав би на Фернандо Вуда. Містер Вуд був родом із Філадельфії, але рідні місця були надто шляхетні для його талантів. Він перебрався до Нью-Йорка, так-сяк вибився в люди й, не маючи й тридцяти, потрапив до Таммані-холлу. Там він зайнявся політикою.

Що й казати, вигадка з Таммані-холлом була геніальна. П'ятдесят років тому Аарон Берр, отой негідник, створив його як політичну силу, щоб посісти пост віцепрезидента. А коли на виборах переміг і став президентом Ендрю Джексон, якого так успішно підтримав Таммані-холл, то маховик Демократичної партії розкрутився на повну силу.

Завдяки зусиллям Таммані-холлу Вуд був обраний до конгресу від демократів. Потім його стали просувати на посаду мера Нью-Йорка і він мало не став ним. Скоро цей крутій знову висуватиме свою кандидатуру. А поки що, не без сприяння посіпак, він примудрявся мати зиск з усіх серйозних починань у місті.

— Сер, ви можете сказати, як вас звуть?

— Мене звуть О'Доннелл, сер. Але все, що ви почуєте, я казатиму від імені містера Вуда.

— І які справи привели вас до мене? — поцікавився Мастер.

— Я б сказав, політичні, сер, — відповів ірландець.

«Отакої, — подумав Френк, — гість же не розраховує, що я підтримаю Вуда на виборах».

— Гадаю, містере О'Доннелле, — сказав він рівним голосом, — ви знаєте, що я аж ніяк не шанувальник Таммані-холлу.

— Звичайно, сер, — холодним тоном відповів гість, — але мені здається, що ви з містером Вудом маєте спільний інтерес.

— І в чому ж він?

— Ділянка на 34-й вулиці, на захід від Бродвею.

Мастер здивовано витріщився на О'Доннелла. Збігло пів року, як він придбав під забудову чотири ділянки в цьому кварталі, але що там робити, ще не вирішив.

— Ви добре поінформовані, — сухо зауважив Мастер.

— Містер Вуд теж думає купити ділянку в цьому кварталі, — вів далі посланець. — Та є проблема. Схоже, що один джентльмен, який має там нерухомість, хоче побудувати завод з перероблення відходів.

— Завод з перероблення відходів?

— Так, сер. Молотиме кістки тварин зі скотобійні. І ще дохлих коней. Сер, ви не уявляєте, що з того можна зробити. Люди подекують, це прибуткова справа. Тільки брудна. Сусіди не будуть у захваті.

— Ще й як не будуть.

— Сер, це погана новина для вас. І для містера Вуда.

— То що ми можемо зробити?

— Не миритися із цим, сер. Ми вважаємо, що захиститися від цього можна законним шляхом, хоча адвокати — дороге задоволення, а щоб судитися, потрібен час. Я б сказав, набагато дієвіше переконати кількох міських радників відмовити у видачі дозволу.

— Провалити голосування?

— Ми вважаємо, що цю проблему можна розв'язати.

— Розумію, — замислився Мастер. — Але це великих грошей коштуватиме.

— Власне, сер, — промовив посланець. — Отут ви підійшли до суті.

— І мій внесок становитиме?..

— Тисячу доларів.

Тут Френк Мастер закинув голову назад і засміявся.

— Сигару, містере О'Доннелле?

Френк Мастер не був противником дрібної корупції. Дайте сину знайомця роботу — і рано чи пізно знайомиць відплатить вам. Натякніть директорові театру, у що краще вкластися, і він надішле вам квитки на прем'єру. Ти мені — я тобі, на цих люб'язностях тримався світ. Де та межа, що за нею корупція стає злом? Важко сказати. Все залежить від міри.

Френк був певен, що знає всі (чи майже всі) хитрощі Тамманіхоллу. Крім хрестоматійних прикладів типу невинного хабаря за дозвіл чи підкупу за контракт, дуже поширені були завищені кошториси. Скажімо, ви постачаєте місто продуктами для бідних. Коштує стільки й стільки. Ви додаєте до вартості певний відсоток, який потім ділите з тими, хто дав вам контракт. І займаєтеся цим із року в рік. Важко знайти, важко довести й майже неможливо притягнути до відповідальності — навіть якщо хтось захоче. І з часом накопичуються колосальні суми.

Але ця витівка О'Доннелла здивувала Мастера. Коли вони розкурили сигари, він приязно поглянув на молодика.

— Непогано.

О'Доннелл зиркнув на нього, але нічого не сказав.

— Розкрутити на тисячу доларів — непоганий хід, — привітно продовжував Мастер.

— Так небезпечне підприємство...

— Нема ніякого заводу, містере О'Доннелле. — Френк Мастер усміхнувся. — Я вже не перший день плачу міським чиновникам то за те, то за се. Але уявний завод із перероблення відходів — хід ефективний, я в захваті. І багато людей на це купилося?

Шон О'Доннелл трохи помовчав. Тоді обдарував господаря найчарівнішою усмішкою.

— Між нами, сер?

— Так.

— Багатенько.

— Що ж, моє шанування містеру Вуду, але я не з тих.
О'Доннелл обміркував нову ситуацію.
— Є одна проблема, сер. Я не хотів би повертатися до містера Вуда з порожніми руками. Це не дуже гарна ідея.
— Мабуть, що так. Скільки він візьме?
— П'ятсот, як мінімум.
— Двісті п'ятдесят.
— Ні, сер. Ви ж знаєте, що на наступних виборах він, скоріш за все, стане мером.
— І ви будете наповнювати урни для голосування?
— Аякже! — весело відповів Шон.
— Двісті йому і стільки само вам.
— Ви дуже люб'язні, сер.
Френк Мастер підвівся, вийшов на мить із кімнати й повернувся з пачкою банкнот.
— Готівкою берете?
— Звісно.
Мастер знову вмоستився у кріслі, пихнув сигарою.
— У нас працює дівчина, на прізвище О'Доннелл — Мері О'Доннелл, — ніби між іншим зауважив він.
— Це поширене прізвище, — відповів Шон.
Мастер далі пихкав сигарою.
— Моя сестра, — нарешті визнав Шон. — Але вона не знає, що я тут. Їй не подобається те, чим я займаюся.
— Я думаю, ми ставимося до неї добре.
— Так і є.
— Вона скаржилася, що до неї в'яжеться якийсь тип. Моя дружина сказала йому, щоб він більше сюди не приходив.
— Більше він її не потурбує.
— І ви не хочете, щоб я казав Мері, що зустрічався з її братом?
— Я не хотів би.
Шон оглянув багату оздобу кімнати. Мастер стежив за ним.
— Бачте, — сказав тихо Мастер, — не ви, хлопці з Таммані, перші придумали цю гру. Мої предки грали в неї ще до того, як тут з'явився Стюйвесант. Я гадаю, в містах завжди було так. І завжди так буде, смію сказати. — Він задоволено кивнув. — Люди інші. Гра та сама.
— То колись мій онук може сидіти в такому кабінеті, як ви?

— Можливо. Схоже, ви чоловік перспективний

— Я цього хотів би, — чесно зізнався Шон. Тоді всміхнувся. — Так, дивись, і сестра змінить своє ставлення до мене. — Він помовчав. — Ви були дуже добрі до мене, сер. Я цього не забуду. А як ще й врахувати велику різницю між нами.

Мастер повільно затягнувся сигарою, дивлячись на молодого чоловіка напівзаплющеними очима.

— Не така вже й велика різниця, містере О'Доннелле, — промовив він м'яко, — просто нам більше пощастило.

Лінкольн

• 1860 •

Коли Хетті попросила, щоб він пішов з нею, Френк мало не відмовився. А коли все-таки погодився, то не для того, щоб догодити дружині, а тому, що вирішив: треба поглянути на цього клятого Лінкольна, коли той уже завітав до Нью-Йорка.

Вперше Френк Мастер почув про Авраама Лінкольна кілька років тому, коли його ім'я гриміло в Іллінойсі, де він балотувався до Сенату. Його противником був Дуглас, чинний сенатор-демократ. Політики провели серію публічних дебатів, преса багато писала про них, а що центральною темою суперечок було рабовласництво, то Мастер уважно стежив за ними. І хоча сенатором тоді Лінкольн не став, Френк зрозумів, що він — дуже потужний політик.

Після тогорічних виборів Френк забув про адвоката з Іллінойсу й згадав аж тепер, коли з початком виборчого року впливова газета «Чикаго Триб'юн» несподівано підтримала його кандидатуру на посаду президента. І ось, хоча й не поділяв запалу Хетті, а цей лютневий вечір був холодний і сирий, він таки пішов із нею. Зустріч мала відбутись у Великій залі Інституту Купера^[63] на Астор-плейс. До зали було з дюжину кварталів Третьою авеню, тож вони рушили пішки.

Коли вийшли з Грамерсі-парку, Френк підставив Хетті руку, і вона прийняла її. Колись, багато років тому, цей жест був дуже природним. І Френк подумав, що одному лише богу відомо, скільки миль вони сходили так, під руку, на зорі їхнього шлюбу, коли вона була ще молодою жінкою, яка прийшла з ним до Кротонського акведука. Тепер вони ходили так рідко, і Френк, дивлячись на дружину, подумав: коли з'явилось збайдужіння?

Мабуть, тоді, як Хетті прочитала ту трикляту книжку. «Хатина дядька Тома» точно не пішла на користь їхнім стосункам. Френк дивувався, що саме проблема рабства стала причиною його суперечок із дружиною, хоча чому тут дивуватися, якщо вона розколола цілу країну. І річ не тільки в тому, чим добра чи погана система

рабовласництва, а ще й у філософській прірві, яку висвітлив цей конфлікт. І годі було щось із цим зробити.

Хетті вважала, що рабство — це зло, і тут Френк із нею не сперечався. Але не все так просто, казав він.

— Цей світ такий, яким він є, а не такий, яким має бути, — делікатно нагадував він.

Ця проблема з'явилася не вчора. І Вашингтон, і Джефферсон, обидва рабовласники, погоджувалися, що рабство суперечить засадам Декларації незалежності. Обидва сподівалися, що рабство погано зійде нанівець, але розуміли, що це буде непросто.

Кілька років тому Френк і Хетті вирушили Гудзоном на курорт у Саратозі. І в тамтешньому готелі познайомилися із чарівною родиною з Вірджинії, яка мала невелику плантацію. Френку дуже сподобався батько, високий, елегантний, сивий джентльмен, що любив посидіти в бібліотеці за доброю книжкою. Вони провели чимало годин за розмовами, під час яких вірджинець не приховував своїх істинних поглядів на рабовласництво.

— Хтось каже, що раби — це щось типу домашніх слуг при господарях, — говорив він. — Хтось — що з рабами поводяться гірше, ніж із тваринами. У певному сенсі правду кажуть і ті й інші, бо існує два види плантацій, де працюють раби. І я б сказав, що на малих плантаціях, як-от у мене, раби, що пораються по господарству, більше нагадують сімейну челядь. І сподіваюся, що до людей, які працюють у полі, ми ставимося не гірше. Але є серйозна причина, чому ми так робимо. Як ви напевне пам'ятаєте, в минулому столітті більшість рабів сюди завозили. І рабовласники могли дбати про них, а могли й не дбати, боюся, останніх, було значно більше. І вичавивши з одного раба все, що можна, вони купували наступного. А на початку цього століття, коли конгрес заборонив завозити рабів, їх довелося вирощувати вдома, і власники отримали потужний стимул ставитися до рабів як до цінного ресурсу — а не як до робочого бидла, яке можна заїздити хоч до смерті. Здавалося б, життя рабів мало поліпшитись. Однак десь у глушині на Півдні плантації зовсім іншого типу. Вони величезні, як фабрики чи заводи, і тамтешніх рабів донині можуть заїздити до смерті. — Вірджинець похмуро кивнув. — Як я розумію, умови на тих плантаціях дуже нагадують умови на англійських фабриках чи вугільних копальнях, де робітникам так само не з медом,

але їм хоч щось платять. Єдина відмінність — принаймні в теорії, — у тому, що англійська біднота має такі-сякі права, тоді як раби геть позбавлені прав. Ці великі плантації, сер, постійно зжирають рабів і потребують свіжих. І звідки ж вони їх беруть? Здебільшого з півночі. Сплавляють, як то кажуть, річкою. Вірджинія щороку відправляє цілу прірву рабів.

— І ви?

— Ні. По-перше, в мене рабів не так багато, а по-друге, на відміну від деяких сусідів, я не потребую грошей. Інакше це було б серйозною спокусою. — Він зітхнув. — Я не захищаю цієї системи, Мастер. Просто описую її. І сумна правда в тому, що великі плантатори Півдня потребують рабів, а чимало фермерів Вірджинії надто залежать від доходу, який отримують, продаючи їх Півдню.

— Однак, ті власники плантацій — мізерна частка від загалу, — зауважив Френк. — У більшості фермерів Півдня рабів або мало, або нема взагалі. А їм який резон підтримувати цю систему?

— На Півдні білий може бути останнім злидарем, але в нього залишається можливість дивитися на чорних згори вниз. Крім того, його не полишають два великих страхи. Перший: якщо колись чорношкірі раби стануть вільні, то почнуть безжально мститися рабовласникам. І другий: звільнившись, чорношкірі заберуть у білих роботу й ще, чого доброго, заволодіють їхньою землею. Добре це, Мастер, чи ні, але весь добробут Півдня тримається на рабах, як і його культура. Знищіть рабство, і ви знищите Південь — так вважають південці. Річ у тому, що Південь завжди боявся панування Півночі. Південці не бажають опинитись під п'ятою ваших безжальних нью-йоркських товстосумів чи зарозумілих янкі-пуритан. — Він усміхнувся. — Навіть таких люб'язних, як ваша дружина.

Там, де йшлося про якусь машинерію, Френка Мастера завжди захоплювало все нове й сміливе. Та в матеріях політичних, він, як і його прадід-лояліст, був затятим консерватором. І якщо Південь приречений на рабовласництво, думав Мастер, то краще вже шукати компромісу. Зрештою, цим і займалися останні пів століття уряд і конгрес. Робилося все можливе, щоб зберегти рівновагу між двома культурами. Коли були створені нові рабовласницькі штати, такі як Міссісіпі й Алабама, протигагою їм стали нові вільні штати Півночі.

Коли тридцять років тому Союз поповнився рабовласницьким штатом Міссурі, то з північної частини Массачусетсу створили вільний штат Мен — знову-таки, для балансу. І навпаки, вільним Гаваєм не вдалося стати штатом через протидію Півдня, хоча рабовласницькі штати кілька разів ледь не анексували на правах нового штату рабовласницьку Кубу.

Що ж до самого рабства, то, може, краще взагалі якийсь час його не чіпати? Взяти ту-таки Північ — у більшості штатів дотепер чорношкірих не вважають рівнею білим. Негри Нью-Йорка, Коннектикуту й Пенсільванії могли бути вільними, але вони не мали права голосу. Згідно із законом від 1850 року про рабів-утікачів, ви скоювали федеральний злочин, якщо відмовлялися видати раба його власнику з Півдня. Причому цей закон прекрасно діяв навіть у Род-Айленді та Бостоні. Такі незграбні компроміси тільки злили моралістів з аболіціоністами, але, на думку Френка Мастера, вони диктувалися необхідністю.

І в цьому полягала відмінність між ним і Хетті. Френк Мастер любив дружину за розум і сильний характер. Хетті була його інтелектуальним партнером в усьому. Він розумів, що коли його дружина всім серцем повірила в якусь ідею, то вона вже не зможе мовчати. Тому зовсім не став дивуватися, коли Хетті поповнила лави аболіціоністів. Він міг погодитися з тим, що з погляду моралі аболіціоністи абсолютно праві, однак це не робило їх мудрішими.

На початках, коли вона з ним сперечалася, Френк намагався згладжувати суперечності. Але із часом непримиренність Хетті дужчала, А якось, прийшовши з виступу знаного проповідника-аболіціоніста, вона упала перед ним навколішки й завела:

— Френку, рабство — це зло! Ти ж серцем розумієш, що це так. Прошу, стань зі мною спільно, як ті, що вже стали зі мною. Треба покласти цьому край.

Для Хетті це було так важливо, так невіддільно від її моральних принципів, що не висловлювати свого ставлення до рабства вона не могла. А Френк поводитися, як його дружина, і не міг, і не хотів.

І Хетті поступово, сама того не бажаючи, дедалі менше й менше думала про свого чоловіка. А той, відчуваючи, як тоне повага дружини до нього, трохи віддалився від неї.

Часом між ними вибухали суперечки. Приміром, деякі нью-йоркські торговці й банкіри, зворушені високоморальними доводами проповідників, стали противниками рабства. Але тих, що не стали, залишалася більшість. Нью-Йорк продовжував відвантажувати бавовну й постачав грошима та всіляким крамом рабовласницький Південь.

І що, поцікавився Френк, сказати друзям, щоб закривали торгівлю та йшли старцювати? Нехай торгують чимось іншим, правила своєї Хетті.

— А поглянь на англійців! — заперечував Френк. — Усі як один проти рабства, а їхні текстильні фабрики не закриваються лише завдяки бавовні, зібраній рабами.

— Ну й ганьба тим англійцям! — відрізала Хетті.

А що подібні оцінки могли стосуватися його також, то Френк відчув одночасно і біль, і злість на свою благовірну.

Протягом кількох років, коли стосунки між Північчю та Півднем ставали гіршими, Френк залишався нечулим до жодних палких промов. І коли нестримне протистояння вже вихлюпнулося за межі штатів, він вважав, що до цього питання треба підійти спокійно, обмірковувати всі варіанти й обрати найкращий — як роблять з інженерними задачами.

— Я люблю залізниці, — сказав він якось Хетті, — але всі проблеми від них.

Усі погоджувалися з тим, що Середньому Заходу потрібні залізниці, і 1854 року влада Чикаго вирішила, що настав час прокладати трансконтинентальні лінії через величезні, неосвоєні території Канзасу й Небраски. Єдиною проблемою залишалося те, що жодна залізнична компанія не збиралася вкладатися в будівництво, доки конгрес не визначить, які закони мають діяти на необжитих західних землях. І дуже шкода, думав Френк, що після затяжної боротьби конгрес піддався тиску Півдня й дозволив на цих територіях рабство.

— Дурне рішення, — казав він тоді. — На цих територіях майже немає рабів, а більшість поселенців навіть чути не хочуть про рабство.

Та це були великі політичні ігри, реальність відійшла на другий план. Дуже швидко її заступила перегріта політика Півночі й Півдня.

— Територія Небраски тягнеться аж до канадського кордону, — нарікала Північ. — Рабовласники Півдня хочуть обійти нас по флангу.

І коли була створена Північна республіканська партія, покликана зупинити поширення рабовласництва на цих землях, її ватажки, включно з Авраамом Лінкольном, невдовзі поставили питання руба: чи не спробує Південь узаконити рабство на всій території країни?

— Ці північани знищать рабовласництво й зроблять так, що бідний білий нічим не відрізнятиметься від негра, — ревіли у відповідь демократи-південці.

Хтось пропонував дозволити цим територіям самим вирішувати: бути їм вільними чи запроваджувати рабство?

Реформатори Півночі відправили поселенців із вільних земель до Канзасу. І туди таки Південь відрядив рабовласників. Чвари закінчувалися кровопролиттям.

І навіть у Вашингтоні дійшло до того, що представник Півдня зацідив ціпком по макітрі сенатору з Півночі.

І от якраз тоді, коли Америка переживала непрості часи, Верховний суд зробив Півдню несподіваний подарунок. Виносячи вердикт у справі Дреда Скотта, він заявив, що конгрес не має права забороняти рабство будь-де, а батьки-засновники ніколи не стверджували, що чорні мають бути повноцінними громадянами. Навіть Френка вразила така казуїстика.

А Хетті була сама не своя від люті.

Урешті-решт піддав жару Джон Браун з Вірджинії, який разом з однодумцями захопив арсенал в містечку Гарперс-Феррі, сподіваючись, що це спричинить повстання рабів. Замір провалився, заколотників розбили, а самого Брауна схопили й повісили.

Хетті ж одразу заявила Френку:

— Джон Браун був героєм.

— Не героєм він був, — заперечив їй Френк, — а божевільним. Його витівка в Гарперс-Феррі була дурницею. І схоже, ти вже забуваєш, що він зі своїми синами холоднокровно вбив п'ятьох людей тільки за те, що вони виступали за рабство.

— Це ти так кажеш.

— Бо це правда.

На початку 1860 року стосунки між Півднем і Північчю вкрай зіпсувалися. І на Френкову думку, існував ще один чинник, що

розхитував ситуацію.

Френк Мастер не вчора з'явився на світ і встиг зрозуміти, що велика трансатлантична економічна система, як погода, має свої цикли. Вона розвивалася по спіралі, від буму до спаду, щоразу виходячи на більші показники, ніж були доти, проте раз на кілька років у ній траплялися кризи. І кожна така криза була по торговцях. Однак, якщо вчасно підстелити соломки, то й спад може бути не менш прибутковим, ніж бум.

Ось і тепер цю трансатлантичну систему саме штормило — в економічному сенсі. Втім, потерпали від цього не всі — Френкові справи навіть примудрялися йти вгору. А ось кого цей шторм не зачепив узагалі, так це великих плантаторів Півдня. Чи то бум, чи то спад, але світ потребує бавовни, і що далі, то більше. Великим плантаторам іще ніколи не було так добре.

«Бавовна — всьому голова», — переможно казали вони. Вони так упевнилися, що з Півднем нічого не станеться, що деякі голоси стали стверджувати: «Якщо ті янкі виберуть республіканця, щоб нас обібрати до нитки, то к бісу цей Союз. Нехай Південь залишиться сам по собі».

На Півночі, звичайно, мало хто сприймав це серйозно.

— Ну й безголові ж ті південні хвальки! — зневажливо казала Хетті. Та Френк не розділяв дружининої впевненості.

На його думку, майбутні президентські вибори могли вилитися в ризиковану затію. «Чикаго Триб'юн» нехай пише що завгодно, та сам Мастер вважав малоімовірним, що республіканці висунуть кандидатуру Лінкольна. Там, безсумнівно, є сильніші кандидати. І все ж було дуже цікаво подивитися на того Лінкольна, побачити, який він.

Величезне темно-червоне громаддя Куперівського інституту займало трикутну ділянку між Третьою авеню та вуличкою Астор-плейс. Френк завжди був високої думки про його засновника Пітера Купера. Промисловець-самоук, який створив першу в Америці залізничну парову машину, а тоді став засновником цього чудового коледжу з безоплатним вечірнім навчанням для робітників-чоловіків і денним для жінок. Френкові дуже сподобалася нещодавно збудована

Велика зала. Лише торік Френк був присутній на офіційній церемонії відкриття коледжу, але за цей короткий час Велика зала встигла стати одним із найпопулярніших нью-йоркських місць для різних заходів.

Прибули завчасно — і добре зробили, бо люди швидко заповнювали залу. Роззирнувшись навсібіч, Френк щось швидко прикинув і сказав Хетті:

— А цей твій Лінкольн уміє привабити публіку. Тисячі півтори тут сьогодні збереться, побачиш.

Збігали хвилини, Хетті з цілковито щасливим виглядом роздивлялася натовп. Де-не-де траплялися знайомі обличчя. Френк удовольнявся тим, що намагався пригадати зміст дебатів Лінкольна та Дугласа. По деякім часі він не стримався й згадав один із пунктів.

— Твій містер Лінкольн переконаний, що чорні мають бути вільні та наділені тими самими правами, що й білі, так, Хетті?

— Авжеж, переконаний.

— Але я точно пам'ятаю, що під час дебатів в Іллінойсі він пообіцяв, що в житті не дасть чорношкірим право голосу й бути присяжними. І що ти про це думаєш?

Хетті зміряла чоловіка пильним поглядом.

— Я думаю, все дуже просто, любий. Як він обіцятиме щось інше, ніхто за нього не проголосує.

Френк хотів був сказати дружині, що вона, схоже, легко приглушує в собі голос сумління, коли їй це вигідно, проте, помітивши рух біля сцени, зрозумів, що зустріч от-от розпочнеться.

Джентльмен, який представив оратора, не став баритися з початком. Кілька вступних ремарок із похвалами на адресу дорогого гостя, сподівання на теплу зустріч і щиру цікавість до всього, що він скаже, — ось і вся прелюдія. Він обернувся, викликаючи на сцену промовця. І тут з'явився Авраам Лінкольн.

— Боже правий! — буркнув Френк не в змозі стриматись.

Він бачив у газетах кілька його фотографій, і вони йому не сподобались. Але хто б міг подумати, що споглядання цього чоловіка увіч може стати причиною справжнього шоку.

Твердо ступаючи та ледь горблячись, на сцену вийшов височенний і худезний темноволосий джентльмен. Шість футів чотири дюйми на зріст, не менше, прикинув Френк. Він був у довгому чорному сурдугі. Одна довга рука висіла, друга ж була зігнута, а

величезна долоня стискала стос паперів. Дійшовши до трибуни в центрі сцени, він обернувся до слухачів. І Френк мало не зойкнув.

Зморшки на чисто виголеному обличчі Лінкольна були такі глибокі, що нагадували прірви. Сірі очі під кошлатими бровами дивилися на людей суворо й, здавалося, без особливої надії. Френк відзначив, що сумнішого обличчя він ще не бачив скільки живе. Лінкольн заклав руки за спину, кілька секунд посвердлив натовп поглядом і врешті-решт заговорив.

Тут Френк здригнувся. Він не міг не здригнутися. З вуст цього високого незграби виходили такі різкі, пронизливі та неприємні звуки, що одразу виникало бажання затулити вуха. І цього типа чиказькі газетники сватали в президенти? Та хоч-не-хоч, а довелося слухати. І згодом Френк відзначив кілька моментів.

По-перше, Лінкольн не вдавався до пишномовної риторики, не звертався до почуттів. Натомість мовою простою, зрозумілою, по-юридичному коректною він виклав перед публікою перший аргумент. Ось такий.

Його опоненти, підбадьорені дивним рішенням у справі Дреда Скотта, твердили, що батьки-засновники, які створили Конституцію, навіть на думці не мали наділяти конгрес правом забороняти або дозволяти рабовласництво будь-де. Тож Лінкольн докладно вивчив це питання, знайшов докази щодо двадцяти одного з тридцяти дев'яти батьків-засновників — і з'ясувалося: кожен із них щось ухвалював саме із цього питання. І навіть Вашингтон ставив свій підпис на паперах, що рано чи пізно призводили до заборони рабства тут чи там. Таким чином, або ж батьки-засновники діяли всупереч власноручно розробленій Конституції, або вже Конституція дозволяла конгресу приймати рішення такого ґатунку.

Звісно, Лінкольн міг би подати це як статистичний і законодавчий факт, додавши задля більшої виразності кілька ефектних зворотів. Але його ораторський геній зводився до прискіпливості. Неквапно оперуючи датами, іменем того чи іншого батька-засновника, розтлумачуючи обставини справи, Лінкольн препарував кожне рішення. Він проробляв це знову й знову. І з кожним разом виголошував, майже дослівно, той самий висновок: «...ніщо ані в його розумінні, ані в розділенні влади на місцеву та федеральну, ані щось інше в Конституції не забороняє федеральному уряду контролювати

рабство на федеральній території». А що слова його не супроводжувалися ударом суддівського молотка, як нещадний вирок, а лунали спокійно й розважливо, наче в повсякденній розмові, то й ефект від них був нищівний.

Ось і весь виступ. Лінкольн просто показав, відкинувши всі резонні вагання, що конгрес мав повне право ухвалювати рішення із цього питання. Апелюючи до розуму аудиторії, він повністю заволодів її увагою. Всі були в захваті.

І чим більше проймався оратор предметом розмови, тим дужче змінювався його вигляд. Риси обличчя розслабилися. Здавалось, його надихає якесь внутрішнє світло. Оживаючи, він час від часу підносив правицю й навіть помахував довгим пальцем, коли хотів на чомусь наголосити.

А найдивніше було те, що Френк якоїсь миті раптом усвідомив: він уже не звертає увагу на те, який у Лінкольна голос. Він знав тільки те, що чоловік перед ним має неабиякий авторитет.

Показавши, як республіканці ставляться до рабства в регіонах, Лінкольн зробив дві зауваги. По-перше, його партія вірила в Конституцію, і погроза Півдня відділитися, якщо республіканець стане президентом, була як пістоlet, приставлений до скронь виборців з Півночі. Однак були в нього слова застереження і для союзників-республіканців. Вони, сказав Лінкольн, мають зробити все можливе, щоб Південь повірив: республіканці, може, і не люблять рабство, але жодних недружніх планів щодо рабовласницьких штатів у них не було й нема. І щоб заспокоїти Південь, вони мусять підтримати закони про рабів-утікачів і повертати їх господарям-південцям.

Виголосивши це політичне застереження, Лінкольн закінчив виступ стислим викладом моральної позиції своєї партії. Нехай рабство лишається на Півдні, бо воно вже там є, продиктоване необхідністю, а республіканці все одно залишаються вірними власним переконанням. І під завісу він вистрелив короткою, але лункою фінальною фразою:

— Вірмо, що де правда, там сила, й, окрилені цією вірою, до кінця виконуймо свій обов'язок так, як його розуміємо.

Його проводжали громовими оплесками. Френк був вражений не менше, аніж більшість присутніх. Він побачив блискучого промовця, політика високої моралі й водночас реаліста. Хоча Френку здалося, що

в промові Лінкольна чулися нотки пуританської зневаги до Півдня, проте чи варто цьому дивуватися.

Коли верталися додому, Хетті обернулася до Френка й запитала:

— І що ти думаєш про нього, тільки чесно?

— Уміє вразити.

— І я теж так подумала. — Вона всміхнулася до чоловіка. — Як добре, що тут ми одностайні.

— Авжеж, — люб'язно обізвався він.

— А знаєш, Френку, я вірю, що він стане президентом.

— Цілком можливо. — Він кивнув і простягнув їй руку, як колись. Хетті взяла її та легенько стиснула.

Отож, він не додав того, що думав насправді: коли Лінкольн стане президентом, на них чекає жахливе майбутнє.

Призов

• 1863 •

Стояв чудовий липневий день. На небі — ані хмаринки. Мері була в такому захваті, що обійняла Гретхен, щойно вони всілися і гарний відкритий екіпаж місіс Мастер і рушили парком.

— Я маю для тебе сюрприз, — сказала Гретхен.

— Який?

— Побачиш, як сидатимемо на пором. Чекай.

Подивившись, як живе місто — і невтямки, що в країні війна. На вулицях жодного солдата, парк буяє розкішною зеленню.

Два тижні тому все було інакше. Наприкінці червня, коли генерал Лі та його конфедерати форсували Потомак і вдерлися до Пенсільванії, Нью-Йорк вирував. Усі полки, які стояли в місті, були відправлені на південь на підтримку армії Союзу.

— Однак якщо Лі розіб'є їх чи просто вислизне від них, — зауважив Мастер, — він може бути у Нью-Йорку вже за кілька днів.

На початок липня під Геттісбергом зачалася велика битва. Спочатку ніхто не знав, який бік перемагає. Але четвертого числа, минулої суботи, прийшла звістка, що Союз здобув грандіозну перемогу. А вже до четверга місіс Мастер сказала їй:

— Гадаю, люба Мері, тепер ти можеш спокійно взяти відпустку.

Нарешті вільна. Відпустка була запланована ще місяць тому. Чоловік Гретхен затявся на тому, що дружині потрібен тиждень відпочинку, мовляв, нагляне за крамницею, а троє їхніх дітей побудуть із батьками Гретхен тут неподалік. Домовилися також, що Гретхен їде не сама, а з Мері: вдвох безпечніше й веселіше. У респектабельному готелі на Лонг-Айленді зарезервували номер. Перед посадкою на пором місіс Мастер люб'язно дозволила скористатися її екіпажем, і спершу подруги проїхалися Центральним парком.

Через дітей і роботу в крамниці Гретхен не мала змоги бачитися з Мері, як колись, але стосунки вони підтримували, і Мері стала хрещеною матір'ю одному з її малих. Тож тепер подруги раділи, що цілий тиждень проведуть на пляжі разом, і вже сміялись, як малі дівчатка.

— А погляньте, які модні дами катаються парком! — вигукнула Мері.

Вона любила Центральний парк. Лише кілька років минуло, як за задумом Олмстеда й Вокса^[64] в Нью-Йорку був розбитий величезний прямокутний парк у дві з половиною милі завдовжки. Він мав дати місту живодайний кисень — «легені» території, яку незабаром мала вкрити сітка міської забудови. Осушили болота, знесли кілька злиденних поселень, зрівняли горби. І ось уже газони, ставки й гаї з алеями злилися в пейзажах, не менш вишуканих, аніж лондонський Гайд-парк чи Булонський ліс під Парижем. Підрядчики зробили всю роботу — і без жодної спроби шахрайства. Це було щось нечуване.

Вбрані подружки й справді гарно, що правда, то правда. Гретхен не з бідного десятка, однак і Мері мала чим похвалитися. Прислужниці в Нью-Йорку заробляли вдвічі більше, ніж робітники на заводі, до того ж мали їжу та житло, і більшість посидала гроші своїм сім'ям. Мері прослужила в Мастерів чотирнадцять років, родини, що потребувала б грошей, не мала, і за цей час у неї накопичилася солідна сума.

Звичайно, якби Мері знадобилися гроші, то Шон завжди підтримав би сестру. Він став заможним чоловіком і багатшав далі. Шон вісім років тому викупив у Нолана його салун на Бікман-стріт. Коли Мері спитала, що сталося з Ноланом, брат не став удаватися в подробиці.

— Не уладився тут з одними хлопцями, — туманно пояснив він. — Тож думаю, він вирішив податися до Каліфорнії.

Правду кажучи, їй було байдуже, що сталося з Ноланом. Та одне вона знала напевно: салун приносив Шону дикі гроші. Він одружився, обзавівся дітьми та став таким собі респектабельним джентльменом.

— Знаєш, — сказав він сестрі, — тобі не конче працювати служницею. Тільки скажи, і я знайду тобі в себе гарне місце.

Проте Мері воліла залишатися незалежною. Та й дім Мастерів, хоч як крути, уже став її домом. Маленька Саллі Мастер, за найменшої халепи, не вагаючись, гупала у двері Мері. Коли ж на літо повертався з Гарварду юний Том Мастер, то Мері тішилася так, ніби він був її сином.

Чи думала вона ще вийти заміж? Можливо. Ще не запізно, аби лиш наречений годящий. Та тільки наречених тих не було. Якби свого часу їй освідчився Ганс, то Мері, мабуть, пішла б за нього. Та Ганс

багато років жив у щасливому шлюбі не з нею. Час минав, і Мері вже зовсім не згадувала про нього. Чи то пак, майже зовсім.

— Їдьмо по П'ятій, Джеймсе, — гукнула Гретхен візнику, і за хвилину вони виїхали з нижнього кутка парку на вулицю.

— Куди ми їдемо? — спитала Мері.

Та подруга нічого не відповіла.

Багато поколінь серед нью-йоркських вулиць пальму першості тримав Бродвей, але тепер на лідерство претендувала свіжа вискочня П'ята авеню. І якщо довершений Центральний парк іще чекав на єднання з містом, то окремішні будинки на П'ятій вже тулилися до нього.

Першим привертав увагу розташований за сім вулиць від парку, по незабудованому боці, розкішний будинок, спорудження якого наближалось до завершення.

— Це дім мадам Рестелл, — зауважила Гретхен. — Правда, гарно придумала?

Заробивши разом із чоловіком цілий статок на абортах для поважних клієнток, мадам Рестелл нещодавно вирішила збудувати дім на П'ятій авеню, де могла б, відійшовши від справ, жити собі поживати. Мері з страхом позирала на цей будинок, а коли проминули ще квартал, то з побожним трепетом перехрестилася.

Перетин П'ятої авеню й 50-ї вулиці. Собор Святого Патріка. Минуло десять років відтоді, коли кардинал Х'юз заклав наріжний камінь великого храму, на який явно заслуговували численні ірландські католики, що поповнили населення Нью-Йорка. Натяк був більш ніж прозорий. Певний час претензії церкви Трійці на готичний стиль і справді вражали уяву, та громаддя нового католицького собору, який ріс на П'ятій, покаже протестантам-англіканам їхнє справжнє місце — і стане потужним нагадуванням, що ірландці-католики заслуговують на пошану.

Мері пишалася собором Святого Патріка. Що далі, то частіше вона знаходила в церкві втіху. Релігія її дитинства, її народу. Завжди знаєш, вона десь поряд. Щонеділі Мері ходила на богослужіння, сповідалася у нечисленних грішках перед священником, а той великодушно відпускав їх, наставляючи Мері на праведний шлях. Вона молилася в капличці, де тіні ввібрали в себе всі людські сльози, свічки

випромінювали любов, а тиша — Мері знала — була безмовністю вічної Церкви. Завдяки цій духовній поживі життя її було майже повне.

Вони проїхали П'ятою авеню, проминули притулок для чорних сиріт на 43-й вулиці, чудовий, схожий на військовий форт, резервуар, проскочили Юніон-сквер і опинилися в Бувері.

— Уже здогадалася, куди ми їдемо? — спитала Гретхен.

Фотоательє Теодора Келлера було добре обладнане й поділене на дві секції. У меншій навпроти єдиного стільця, перед завісою, стояла фотокамера.

Останні роки Теодор, як і решта фотографів Бувері, здебільшого робив швидкі портрети молодих людей, які, хто боязко, хто гордо, позували в незвичній для себе формі, а потім ішли на війну проти Півдня. Робота рухалася швидше, аніж зі старим дагеротипом, метушні з папером було менше, і часом вдавалося заробити тридцятку за день. На оренду вистачало. Спочатку малі, з візитівку завбільшки, портретики здавалися досить кумедною штукою, як фотографії відпочивальників на пляжі. А тим часом кількість жертв страшної Громадянської війни зростала, і Теодор якоїсь миті усвідомив, що ці тьмяні портрети більше нагадують надгробки, останній привіт, якій передавав нещасний, перш ніж навечно зникнути з родини. Як міг він намагався додати величі скромним портретам, але мовчав перед замовниками, чому робить це.

Більша секція мала солідніший вигляд. Диван, багаті оксамитові завіси, численні задники й реквізит для більших знімків. У вільний від роботи час фотограф відпочивав у цьому закуті, й прискіпливе око помітило б, що в глибині душі Теодор вважав себе не лише фаховим фотографом, а й художником, може, навіть із претензією на богемність. У кутку стояв футляр зі скрипкою, на якій він любив грати. На круглому столику під стіною часто лежали книжки, які він читав. Сьогодні, крім ошатного томика з оповіданнями Едгара Аллана По, там лежали дві тоненькі поетичні збірки. Перша, «Квіти зла» Бодлера, була, дяка богу, французькою. Друга ж належала американцю, і якби Теодор чекав не на сестру, а на сторонню людину, то заховав би її до шухляди, подалі від очей.

Він готувався до приходу Гретхен і все ніяк не міг обрати тло для знімання. Зазвичай, якщо в Теодора було досить часу, він полюбляв розставити всі задники в рядочок і тоді обирав, скоряючись душевному пориву. Звісно, він часто зустрічався і з сестрою, і з її родиною, а от Мері не бачив давненько. До того ж Теодор хотів побачити жінок разом, оцінити їхній вигляд і тоді вже вирішувати, в які декорації їх поміщати.

Сестрина ідея подарувати Мері її власний портрет здалась йому чудовою, і він сказав, що зробить це задарма.

Коли подружки прийшли до нього в ательє, він привітав їх як гостинний господар. Було видно, що Мері приємно й водночас ніяково. Тож першим ділом пан фотограф показав їй свої найкращі роботи. Мері подумала, що Теодор просто хизується, щоб його похвалили, але він мав інше на меті. І невдовзі, спостерігаючи за мімікою жінки, слухаючи її зауваги, він уже точно знав, який портрет хотіла б сама Мері.

Теодор виявив, що мистецтво комерційного фотографа дуже близьке до мистецтва художника. Звісно, предмет зображення мусив сидіти нерухомо — залежно від умов, експозиція могла тривати й понад тридцять секунд. Крім того, важив колір освітлення, з яким він фотографував — і найчастіше гарний результат давало синє, — і також спрямування світла. Вдало розташувавши ліхтарі та грамотно розподіливши тіні по обличчю, він збільшував рельєфність голови, міг виділити ті чи інші риси, і навіть міг підкреслити вдачу замовника. Деякі світлини виходили вдалими, хоча самі клієнти дуже рідко прагнули реалістичності зображення. Їм хотілось або чогось незвичайного, чогось ультрамодного, або чогось традиційного, геть банального. А він звик їм годити, сподіваючись, що в разі успіху знімання стане технічно цікавою задачею.

Бажання Мері були зрозумілі. На світлині вона просто хотіла здаватися леді та трохи молодшою, ніж була. І портрет був готовий за двадцять хвилин: Мері сиділа на м'якому стільці на тлі оксамитової завіси. Стіл із вазою додавав цій картині домашнього затишку. Теодор був певен, що це фото стане для Мері неабиякою втіхою і потім буде подароване її родині, щоб коли-небудь хтось сказав: «Дивіться, якою була тітка Мері замолоду. Справжня красуня!»

З Гретхен усе було інакше: вона мала вже кілька портретів. Однак останнім часом Теодор став відзначати у сестрі ледь помітні зміни. Звісно, почасти це було пов'язано з тим, що, наслухавшись його розповідей про фотографію, вона вже починала бачити відмінність між цікавим і банальним. Однак було й ще дещо. Останнім часом він уже кілька разів помічав у ній бешкетний гумор, авантюрну жилку й, можливо, навіть щіпку анархії — і все це під личиною спокійної добропорядності. Невже в характері Гретхен є якісь потаємні глибини?

— Усе, пора, — заявила сестра. — Витягуй наші декорації.

Теодор уже знав, чого хоче, тільки не розумів, чому саме. Тло, яке довго не було в ходу. Більшість клієнтів назвали б його старомодним. Він зник у нетрях ательє, знайшов те, що шукав, і витягнув його на світло.

Це був квітчастий садовий пейзаж XVIII століття, переповнений барвами та чуттєвістю. Подібну картину могли написати для французького двору Ватто чи Буше^[65]. Перед пейзажем Теодор приладнав гойдалку із широким сидінням. До мотузок спритно прив'язав кілька стрічок, які підкреслювали дух зображеного. Тоді звідкілясь видобув два крислаті солом'яні капелюшки й попросив жінок надіти їх.

— Мері, сідай на гойдалку, — скомандував він. — Гретхен, стань у неї за спиною.

Вийшло незле. Не без гумору, але чарівно. Він сказав Гретхен, щоб вона удавала, ніби штовхає Мері, що сидить на гойдалці. Кілька хвилин пішло на побудову потрібної композиції, зате вдалося-таки створити враження, ніби гойдалка в русі досягнула найвищої точки. Тож Теодор сказав сестрі та Мері, щоб не ворушилися, і став робити знімок.

— І ще, — сказала потім Гретхен.

Він не став сперечатися, налаштував камеру й зник під чорною накривкою. Та щойно він це зробив, як Гретхен махнула рукою і збила з Мері капелюшок. Та засміялася, відкинула голову, розсипавши темне волосся. І Теодор, спіймавши несподіваний приплив натхнення, так і увічнив їх обох.

Виринаючи з-під накривки, він подивився на сестру, яка пустотливо всміхалася, та на простоволосу Мері. І вражений побаченням, подумав: «Як же раніше я не помічав, яка вона гарна?!»

Після знімання Теодор пригостив подруг лимонадом і кексами з кмином. Вони милесенько побалакали про свої родини та майбутню відпустку. Він був дуже люб'язним до Мері, а Ґретхен жваво оглядала ательє. Раптом її погляд зупинився на поетичній збірці.

— Що це, Теодоре? — запитала вона.

Брат усміхнувся.

— Це порочна книжка, Ґретхен, — застеріг він сестру.

— «Листя трави», — прочитала вона. — Волт Вітмен. Де ж я про нього чула?

— Він кілька років тому написав вірш про війну — «Бий! Бий, барабане!», і той вірш наробив чимало галасу. Проте ця книжечка вийшла раніше й, можна сказати, спричинила скандал. Однак вірші в ній цікаві.

Теодор поглянув на Мері та з подивом побачив, як жінка зашарілася. Як він знав, гомоеротичні вірші Вітмена ніколи не були предметом обговорення за межами літературних кіл — тоді звідки про них знає Мері? Та вирішив нічого не питати. І лише потім його осяяло: побачивши в нього цю книжку, вона могла подумати, що й він схильний до цього.

— Вітмен, безперечно, геній, але я думаю, Бодлер ще кращий, — сказав Теодор. — Ось послушайте. — Він усміхнувся їм обом. — Уявіть, що ви на острові під літнім сонцем. Усюди тиша, тільки хвилі шурхотять, накочуючись на берег. Вірш називається «Запрошення до подорожі».

— Але ж він французькою, — заперечила Мері, яка вже опанувала себе.

— Просто послухай, як звучить, — сказав Теодор. І почав: — *«Mon enfant, ma soeur, Songe à la douceur; D'aller là-bas vivre ensemble...»*^[66]

І Мері слухала. Вона лише на мить знітилася, коли Теодор назвав ім'я Волта Вітмена. Не сказати, що вона багато знала про цього письменника, просто запам'ятала його прізвище з розмови, яку чула мимохідь у Мастерів за обіднім столом. Тож Мері було відомо, що містер Вітмен має репутацію людини непристойної, більш-менш уявляла чому, а потім раптом їй стало ніяково, бо що подумає про неї Теодор, коли з'ясується, що вона в курсі пікантних подробиць! Ось

Мері й зашарілася. Але вона не мала наміру знову виставляти себе на посміх, тож сиділа тихенько як миша й слухала.

Їй ще ніколи не читали віршів, а тим паче французькою мовою, та вона мусила визнати, що м'які, налиті почуттями звуки справді нагадували шурхіт хвиль. Мері подумала: коли б вона знала французьку, то, мабуть, їй цей вірш здавався б таким самим чудовим, як і Теодору.

— Дякую, Теодоре, — ввічливо вимовила Мері, коли він закінчив.

І тоді раптом Теодор сказав:

— А давайте, поки ви тут, я покажу деякі свої роботи.

Мері не зрозуміла, що це означає, та поки Теодор виймав із широких шухляд кілька великих тек, Гретхен їй пояснила:

— Це, Мері, означає, що нам випала велика честь. На життя Теодор заробляє портретами, а є ще фотографії, які він робить для душі. І про них він говорить нечасто.

Повернувшись, Теодор розклав теки перед ними на столі та став виймати й показувати знімки. І Мері побачила дещо зовсім відмінне від звичних портретів. На деяких світлинах красувалися окремі постаті, на кількох із них — великим планом. Та більшість фотографій мала альбомний, пейзажний формат і зображала життя вулиць і замиських околиць. Провулки та двори з хитромудрою грою тіней. Голодранці та жебраки. Залюднені доки, обшир бухти, кораблі, оповиті туманом.

Мері не знала, що й думати. Їй здавалося, що знімки підібрані хаотично, абияк. Та зиркнувши на Гретхен, яка уважно роздивлялася зображення, зрозуміла: є там щось незвичайне, таке, чого вона сама ще не побачить і навряд чи оцінить без чужої підказки. Ураз змінився й сам Теодор. Ніби той самий молодий чоловік із добре знайомими широко посадженими очима, але оця його серйозність, яка здавалася кумедною та милою в дитинстві, сьогодні сприймалася зовсім інакше. Зосереджений, він нагадував Ганса під час гри на піаніно. І тепер, дивлячись на брата й сестру, згуртованих незрозумілим їй мистецтвом, Мері дуже пожалкувала, що вона до нього непричетна.

Один знімок вразив її до живого. Він був зроблений на Вест-Сайді, де залізниця протягнулася вздовж Гудзону. В небі висіли важкі хмари, їхні підсвічені краї неначе переморгувалися з матовим блиском сталевих рейок на землі. А річка не блищала зовсім — темніла

величезною змією біля колії. Залізницею ж, хто близько, а хто вже далеко, брели сумні самотні фігури негрів, які залишали місто.

Досить поширене видовище, у цьому Мері була впевнена. Рабівтікачі діставалися до Нью-Йорка так званою підземкою. А тепер, під гуркіт Громадянської війни, цей струмочок став бурхливим потоком. І коли траплявся черговий наплив утікачів до міста, вони здебільшого не знаходили тут ні роботи, ні теплого ставлення, тому щодня рушали в путь іншою залізницею, може, розраховуючи десь ускочити на поїзд, а як ні, то зайти по цій коли далеко на північ, сподіваючись на ліпшу долю.

Завдяки незвичайному, потойбічному світлу, холодному полиску рейок і чорноті річки знімок ідеально передавав увічнену на папері поезію безпросвітності.

— Ну як, подобається? — запитав Теодор.

— О, так, — кивнула Мері. — Так сумно. Але...

— Жорстоко?

— Я навіть не підозрювала, що така ось колія, — вона ледь змогла дібрати слова, — ще може бути й такою гарною.

— Ага! — І Теодор, не приховуючи задоволення, обернувся до Гретхен. — А око в Мері нівроку.

Побувши ще трохи, вони мусили їхати далі. І коли екіпаж котив на південь, до порома, Мері обернулася до подруги й зізналася:

— Гретхен, я теж хотіла б розумітися на фотографії, як ти.

Гретхен усміхнулася.

— Теодор мене трохи повчив, от і все. Якщо хочеш, можу дещо показати.

Пором відчалив від Беттері-Пойнт, і ще кілька годин вони провели в дорозі. Приємно погожого дня перетнути верхній кут величезної бухти, де кораблі заходять до Іст-Ривер. Далі пором пішов уздовж величезного вигину бруклінського побережжя, узявши курс на протоки між Брукліном і Стейтен-Айлендом, та поступово вийшов у простору Нижню бухту.

Якоїсь миті, коли вони минали невеличкий форт, що стояв у Брукліні поблизу берегової лінії, один із пасажирів зауважив:

— Форт Лафаст. Там сидить ціла купа південців. Президент тримає їх, не пред'являючи звинувачень і без суду.

Схвалює він чи засуджує це порушення прав, пасажир не сказав.

Гретхен і Мері теж нічого не хотіли знати про долю ув'язнених. Коли просолений бриз Атлантики торкнувся щік, а пором, наче прокинувшись, почав гойдатися на неспокійних хвилях, вони побачили на південному сході широкі піщані пляжі — мету їхньої подорожі.

Коні-Айленд.

Сварка Френка Мастера з дружиною наступного дня пройшла як по нотах. Коли він повернувся додому, була вже четверта година. Хетті сиділа у вітальні.

— Том тут? — бадьоро поцікавився Френк. У відповідь почув, що син не вдома. — Ну, байдуже, — сказав він з усмішкою. — Я все владнав. До війська його не візьмуть. Я заплатив триста доларів і взяв квитанцію. Потім поїхав на околицю, щоб подивитись, як іде призов. Схоже, проблем немає.

Хетті відреагувала на цю звістку мовчанкою.

Два роки, що минули від початку збройного конфлікту між північними та південними штатами, всі підрозділи Союзу формувалися з добровольців. І тільки нещодавно президент Лінкольн мусив оголосити призов. У Нью-Йорку склали список усіх чоловіків, які могли служити, папірці з їхніми прізвищами кинули до великого лотерейного барабана й витягали звідти методом жеребкування.

Це, звісно, якщо ви не мали грошей.

Якщо ж ви мали гроші, то замість себе посиляли воювати бідняка або платили триста доларів можновладцям, які підшукували вам заміну.

Френк Мастер вважав це доволі розумним. І вже точно це здавалося першокласною ідеєю молодому Тому, який геть не мав бажання вирушати когось убивати.

Якщо вищі класи Європи пишалися військовою звитягою, то багатії північних штатів були позбавлені таких ілюзій. В Англії аристократи й джентльмени, особливо молодші сини, товклись у престижних полках, платили гроші за офіцерські патенти, а потім, хизуючись у мундирах, ким тільки себе не уявляли! І чи не були вони — фактично, чи бодай теоретично — нащадками баронів і лицарів середньовічної Англії? Аристократ не займався торгівлею. Не

оформлював заповітів і не лікував від болячок. Боже борони! Нехай цим займаються середні верстви. Аристократ жив на землі та вів своїх людей до бою. І в Америці, серед старих дворянських родин південніше за Вірджинію, ще можна знайти відгомін цієї традиції. Але аж ніяк не в Бостоні, Коннектикуті чи Нью-Йорку. Хай іде все під три чорти! Дай гроші, і нехай гинуть бідні.

Звичайно, бідні про це знали.

— Воюють багаті, а в бій ідуть бідні, — скаржились ті, хто не міг відкупитися. А влада міста переймалася, щоб призов не спричинив якихось заворушень.

Тож вирішили, що набір призовників проведуть у суботу вранці у штабі Дев'ятого району — одинокій будівлі серед пустища на розі Третьої і 47-ї вулиць, далі від центру міста. Френк зайшов подивитись і зустрів там чималий натовп. Люди уважно стежили, як чиновник витягує з барабана папірці з іменами. Усі трималися спокійно. По деякім часі чиновник, з явною полегкістю, спинився та оголосив, що набір поновиться аж у понеділок.

— Щось ти не дуже задоволена, я бачу, — промовив Френк, звертаючись до Хетті.

Дружина далі мовчала.

— Невже ти справді хочеш, щоб Том пішов і бився на цій клятій ідіотській війні? Бо він туди не дуже рветься, повір мені.

— Він сам має вирішити.

— То він і вирішив, — промовив Мастер непохитним тоном, у якому явно чулося: «Тож тепер ти в меншості».

Коли Лінкольн виступав у Куперівському інституті, шлюб Френка й Хетті Мастерів переживав геть не найкращі часи. Події, що відбулися потім, взаємин між ними також не поліпшили. Лінкольн став кандидатом від республіканців і провів філігранну президентську кампанію.

— Незалежно від того, у що вірить мати, — тлумачив молодому Тому Френк, — правда в тому, що люди на Півночі не приймають рабства як такого, але воно їх не надто хвилює. Лінкольн може

включити тему рабства до своєї платформи, але розуміє, що для перемоги цього замало.

З наближенням виборів 1860 року республіканці висунули гасло — «Вільна земля, вільна праця, вільна людина». Працелюбні люди Півночі за підтримки влади заволодіють західними землями, будуватимуть залізниці, розвиватимуть промисловість, а південці, морально неповноцінні через схвалення рабства, пастимуть задніх.

— Він пропонує вільні землі та підтримку держави, — різко зауважив Френк. — Непогана спонука до правильних дій.

Боротьба була рівною, але вибори з незначною перевагою виграв Лінкольн. Північна частина штату Нью-Йорк проголосувала за республіканців. Але аж ніяк не мешканці демократичного міста Нью-Йорк — ті якраз Лінкольну накидали чорних галок.

Хоч би з якою програмою балотувався Лінкольн, за нього загострення з Півднем було неминуче. Добробут торговців залежав од Півдня, і від нього залежало й те, чи буде місто забезпечене роботою. Це розуміли в Таммані-холлі. Це розумів, і на повний голос говорив про це, Фернандо Вуд — мер міста. І якщо той Лінкольн хоче позбавити Нью-Йорк робочих місць, то хай він краще забирається під три чорти!

Робочий люд Нью-Йорка теж ще не визначився зі ставленням до республіканців. Вільним фермерам-республіканцям, що звикли покладатися на самих себе, було не по дорозі з робітничими профспілками, які брали лише кількістю. Було в робітників ще одне побоювання. «Якщо Лінкольн переможе, то на Північ ринуть мільйони вільних негрів. Вони працюватимуть за півдарма й залишать нас без роботи. Не треба нам цього, дякуємо!»

Хетті Мастер не приховувала своєї огиди до такої позиції. Френк розумів їхні страхи. Підтвердилося також його побоювання щодо відокремлення Півдня.

Двадцятого грудня 1860 року Союз залишила Південна Кароліна. Після неї повиходили один по однім штати Глибокого Півдня. До лютого 1861 року вони зайнялися створенням Конфедерації, обрали собі свого президента. Решта південних штатів були не такі категоричні. Зате перед відокремленими замаячила спокуслива можливість. «Якщо Союз розпадається, — заявили вони, — можна буде не платити боргів усім отим нью-йоркським товстосумам». У

пошуках компромісу з Нью-Йорка до Вашингтона унадилися делегації торговців, як демократів, так і прихильників республіканської партії. Сам Лінкольн зустрічався з ними у Нью-Йорку, проте не всі були задоволені тими візитами.

Та найбільшою загрозою для міста зробився його мер — Фернандо Вуд. Мовляв, якщо Лінкольну так закортіло об'єднатися з Півднем і знищити Нью-Йорк, то чи не варто пошукати інший вихід?

— Ми можемо й самі залишити Союз, — оголосив мер.

— Щоб Нью-Йорк вийшов зі складу Сполучених Штатів? Чи він здурів? — обурювалася Хетті.

— Не зовсім, — уточнював Френк.

Вільне місто, безмитний порт — нічого нового. Такі великі європейські міста, як Гамбург і Франкфурт, ще від часів Середньовіччя жили як незалежні держави. Торговці Нью-Йорка кілька тижнів обмірковували виправданість такого ходу, а в березні Конфедерація поклала цьому край: порти Півдня скасували в себе митні збори.

— Вони нас відсікають, — похмуро пояснив родині Френк, — тепер торгуватимуть із британцями напрямки.

Робити після цього було нічого. Хоч-не-хоч, довелося Нью-Йорку грати з Лінкольном в одну дудку. А наступного місяця конфедерати обстріляли форт Самтер — і почалася Громадянська війна. Лінкольн сказав: або ми придушимо заколот Півдня, або втратимо Союз штатів, створений батьками-засновниками. Союз слід боронити.

Оскільки гарні манери можуть зберегти шлюб, а Френка й досі вабило до Хетті, він щосили намагався бути лагідним і завбачливим, уникав слів, які могли б образити дружину. Хетті ж було значно важче. Вона любила Френка, але що робити жінці, чоловік якої щодня стає свідком великого зла й, попри всю свою порядність, мириться з ним? Коли почалася війна й справдилися Френкові побоювання, що Південь зможе відділитися, то Френк не був би Френком, якби не сказав: «А я попереджав тебе!» Звісно, це псувало їхні взаємини. В перший рік війни їхній родинний союз продовжував існувати, хоча Френк і Хетті вже не роздивлялися разом мапи й не будували планів на майбутнє. А вечорами, замість сидіти пригорнувшись на дивані, як колись, вони мовчки вмощувалися в крісла й читали кожен своє. Гарні манери прикривали, але не гасили притлумлений гнів. А деколи не рятували й вони.

Сьогодні ж, кинувши в лице дружині звістку про призов і сина, він навмисне її розізлив.

— Ти ненавидиш цю війну, бо думаєш тільки про зиск, — холодно сказала Хетті.

— Власне, — спокійно відрізав Френк, — я став багатшим завдяки війні.

Він, як і багато хто ще. Почасті причина була у везінні. Після кількох жахливих місяців 1861 року, коли припинилася торгівля з Півднем, доля зробила Нью-Йорку несподіваний подарунок. Рік у Британії видався неврожайний — а на Середньому Заході збіжжя вродило щедро. Море пшениці пройшло через місто, вирушаючи до Англії. Гудзонська залізниця й старий добрий канал Ері вже сто разів довели свою важливість. Відтоді торгівля зерном у місті процвітала, як і торгівля худобою, цукром і пенсільванською нафтою, яку переганяли на гас.

Та головне, що Френк відкрив для себе істину, яку могли б йому повідати предки з минулого століття: війна для бізнесу — це благо. Армія мала колосальні потреби. Металургійні заводи Нью-Йорка працювали на повну силу, лагодячи броненосці та інші військові судна. Компанія «Брукс Бразерс» випускала тисячі комплектів військової форми. Крім того, уряд у воєнний час потребував шалених коштів. І Волл-стріт заробляла дикі капітали на державних облігаціях. Навіть фондовий ринок переживав бум.

Хетті не відповіла на Френкову репліку й знову перейшла в атаку.

— Твої дружки-рабовласники програють.

Чи казала Хетті правду? Можливо. Навіть тоді, як Південь підтримали хиткі штати типу Вірджинії, сили були безнадійно нерівні. Якщо порівняти ресурси сторін, то за людським ресурсом, промисловістю, навіть за аграрною продукцією Південь був карликом проти Півночі. Стратегія в Півночі була проста: заблокувати, задусити Південь.

Та Південь не втрачав надії. Його війська були відважними, а генерали — блискучими воєначальниками. Ще на початку війни під

Булл-Раном Джексон Кам'яна Стіна задав військам Союзу такого прочухана, що ті втікали аж до Вашингтона.

Генерал Роберт Лі був генієм. Крім того, війська Союзу билися за те, щоб нав'язати своє бачення сусідам, тоді як південці боронили власну землю й власне добро. Якщо Південь протримається досить довго, то, може, Північ втратить бойовий запал і дасть йому спокій. Торік, щоправда, Лі зазнав нищівної поразки й жахливих втрат у битві під Ентітемом, а генерал Грант щойно розгромив конфедератів біля Геттісберга, але це не кінець. Аж ніяк не кінець.

— Північ може перемогти, — визнав Мастер, — але чи варта ця перемога такої ціни? У битві при Шайло була кривава бійня. Десятки тисяч загиблих. Південь перетворюється на руїну. І заради чого?

— Щоб люди могли жити вільно, як заповідав Господь.

— Хто, раби? — Френк похитав головою. — Не думаю. Лінкольн вважає, що рабство — це зло, і тут я з ним не сперечаюсь, але війну він розпочав задля збереження Союзу. Лінкольн дав це зрозуміти дуже чітко. Він навіть заявляв прилюдно: «Якби можна було врятувати Союз, не звільнивши жодного раба, я пішов би на це». Його слова. Не мої. — Френк трохи помовчав. — Чого хоче Лінкольн для рабів? Хто його знає? З того, що мені доводилося чути, знаю, що головна його ідея — знайти вільну колонію в Африці чи Центральній Америці та відправити всіх звільнених рабів туди. А ти знаєш, що негритянській делегації Лінкольн фактично в лице сказав, що він не хоче бачити негрів у Сполучених Штатах?

Френк не сушив собі голови, слухні чи не дуже наведені ним аргументи, він тільки знав, що так чи інакше все це правда, і цим розлютив Хетті ще більше.

— Він мав на думці зовсім інше! — вигукнула вона. — Як же тоді Прокламація?

Мастер усміхнувся. Прокламація про звільнення рабів. Геніальний хід Лінкольна. Звичайно, аболіціоністи були в захваті, на що й робився розрахунок. Лінкольн проголосив її наприкінці минулого року, а в цю весну повторив. Сказав усьому світу, що раби Півдня стануть вільними.

Так чи ні?

— А скажи-но мені, люба, чи намагалася ти розібратися, що насправді сказав наш президент? — запитав Френк. — Він погрожує

звільнити рабів у всіх штатах, де триватиме заколот. Це такий хід, щоб супротивна сторона погодилася на переговори. Він каже конфедератам: «Здавайтеся вже, бо як зволікатимете, я дам волю всім вашим рабам». А його Прокламація якраз і наголошує на тому, що це не стосується тих рабовласницьких округів, які вже приєдналися до Союзу. Тільки богу відомо, скільки тисяч рабів перебуває тепер під контролем Лінкольна. Але він жодного з них не звільнив. Жодного! — Френк переможно глянув на дружину. — Ось тобі й кумир аболіціоністів.

— Стривай, закінчиться війна, — заперечила Хетті. — Тоді й побачиш.

— Можливо.

— Ти ненавидиш його тільки тому, що він моральний.

Френк знизав плечима.

— Мораль? Яка мораль? Він тримає людей у форті Лафает без суду й слідства. Сліпому видно, що йому начхати на *habeas corpus*^[67]. Він кидає людей за ґрати лише тому, що вони пишуть неприємні йому статті. Мабуть, наш президент-юрист і чути не чув про справу Зенгера. Хочеш знати, хто твій друг Лінкольн. Він — цинічний тиран.

— Мідянка!^[68]

Мідянка — отруйна змія. Так Лінкольн називав людей, які сумнівалися в необхідності війни.

— Якщо ти натякаєш, ніби я гадаю, що війни можна було б уникнути, — сказав Френк, загрозливо стиснувши голос, — і що я волів би бачити мирні перемовини, то це так, твоя правда. І я такий не один. То по-твоєму, це перетворює мене на лиходія? Хай буде так. — Він помовчав секунду й раптом перейшов на крик. — Але я хоча б не випихаю свого сина на безглузду смерть. А ти, схоже, це робиш.

Френк різко розвернувся на підборах.

— Це нечесно! — вигукнула Хетті.

— Я йду до контори, — гаркнув він на ходу. — Не чекай на мене.

І вже за мить сягнистим кроком ішов із Грамерсі-парку. Лише здолавши половину відстані до Ірвінг-плейс, Френк стиснув ходу й дозволив собі щось схоже на усмішку.

Усе пройшло як по нотах.

Мері дивилася на океан. Легкий бриз ледь чутно шепотів у купках водоростей в неї за спиною та куйовдив їй волосся. Низькі прибійні хвилі торкалися пінними язиками піску й розбивалися з тихим сичанням.

За кілька миль на заході бовванів трохи підвищений південний берег Стейтен-Айленду. Попереду, між двома довгими виступами, які обмежували Нижню бухту, розкинувся безмежний Атлантичний океан.

— Ходімо на мис, — запропонувала Гретхен.

Стояв суботній ранок. Більшість відпочивальників, які прибували на вихідні, ще не приїхала, і на довжелезному пляжі було лише кілька людей. Із 1820-х років, коли через вузьку протоку між Коні-Айлендом і материком насипали черепашкову дорогу, люди стали проводити недільні вилазки до довгих дюн і океанських пляжів. Та загалом це досі було тихе місце.

У серці Коні-Айленду виросла купка маленьких дощатих готелів і заїздів, де зупинялися пристойні родини, які воліли тиждень-два насолодитися океанським повітрям і тишею. Тут навіть побували знаменитості — Герман Мелвілл, Єнні Лінд, Сем Х'юстон^[69], — але фешенебельна публіка зосталася байдужою до цього місця, тож воно зберегло скромну чарівність. Той, хто відкрив для себе Коні-Айленд, зазвичай приїздив сюди знову. Пів дюжини родин, які зупинилися в тому самому готелі, що Гретхен і Мері, бували тут із року в рік.

На широкій терасі, яка тягнулася вздовж готельного фасаду, вони ситно поснідали яйцями, млинцями та сосисками й вирушили на прогулянку.

Західна частина острова була єдиним місцем на Коні-Айленді, де підводила голову вульгарність. Кілька років тому пара пронозистих ділків вирішила відкрити тут невеличкий розважальний павільйон, щоб люди, зійшовши з порома, могли охолодитися напоями та долучитися до сумнівних розваг. І в розпал літа, як-от зараз, тут збиралося стільки картярських шулерів, штукарів та інших темних особистостей, що не було де яблуку впасти. В готелі вдавали, ніби всього того не існує — і справді, із селища тих неподобств було не чутно й не видно. Гретхен і Мері з неабияким задоволенням провели там зо пів години, розглядаючи торговців льодяниками й спритників, які пропонували зіграти в «три карти».

Далі вони пішли тим боком острова, що виходив на суходіл, і дісталися черепашкової дороги.

Якби ви зараз подивилися з Мангеттену в бік Іст-Ривер, то побачили б, що життя в Брукліні кипить. На березі тіснилися корабельні, склади й фабрики, а на Бруклінських висотах виріс цілий житловий масив. Коли в 1776 році тут таборилися британські червоні мундири, у Брукліні мешкало менш як дві тисяч людей. Тепер їх тут було понад сто тисяч. І навіть велися розмови, щоб створити на пагорбах гарну рекреаційну зону, яка мала б називатися Проспект-парк. Спустившись по той бік висот, ви опинялися серед просторої відкритої рівнини, яка тягнулася десь пів дюжини або й більше миль і була всяяна містечками та голландськими селами, що від XVIII століття майже не змінилися.

Озирнувшись назад і ковзаючи поглядом по черепашковій дорозі, понад підставленими всім вітрам піщаними дюнами, болотами й сільськими угіддями, у бік невидимого міста, Мері усміхнулася та сказала:

— Ми тут як в іншому світі!

Після того вони знову повернулися на берег океану й з годину прошкували на схід безкраїм пляжем Брайтон-Біч, вдихаючи морське повітря. Повернулися до готелю вже після полудня й були голодні як вовки.

— Не їж багато, бо заснеш, — застерегла Гретхен.

— Засну, то й що! — відповіла Мері. І сміючись узяла ще один шматок яблучного пирога.

Гретхен і собі взяла, не стримавшись.

На галявині перед готелем стояли плетені крісла, і подруги посиділи ще там. Вітер ущух, припікало сонце, і вони заховали обличчя під солом'яними капелюшками.

Трохи згодом Гретхен звернулася до Мері:

— У мене для тебе ще один сюрприз.

— Який? — здивувалася подруга.

— Ходімо нагору — побачиш.

Їм дісталася чудова спальня. Пара ліжок з рожевими покривалами, вікно, яке виходило на море. Стіни були пофарбовані у білий колір, а над ліжками висіли квіткові натюрморти в позолочених рамах. З невеличкого портрета над каміном дивився чийсь предок у синьому

камзолі та високому чорному капелюсі. На камінній полиці стояв пречудовий французький годинник, а підлогу вкривав гарний килим. Обстава була дуже мила, і Мері швидко зметикувала, що хоч Гретхен і казала, ніби вони оплачують номер порівну, насправді ж левову частку витрат узяв на себе її чоловік.

Гретхен відкрила валізу. Дістала з неї два паперових згортки й простягнула Мері один з них.

— Оце мій. А це твій. — Вона всміхнулася. — Що, не хочеш глянути?

Розкривши пакунок, Мері побачила якийсь незрозумілий одяг. Дістала, розгорнула. Тоді чесно зізналася:

— Я не знаю, що це.

— Купальник, Мері, — сміючись пояснила Гретхен.

— І що я з ним маю робити?

— Одягнеш і будеш купатися в морі, — сказала Гретхен і з переможним виглядом піднесла свій купальник. — Дивись, як ми доповнюємо одна одну.

Кожен костюм для купання складався з двох частин. Нижня — пара панталон, холоші яких зав'язувалися стрічками на литках. А верхня — коротка сукенка до колін з довгими рукавами. Все вовняне, щоб не змерзнути у воді. Гретхен явно пишалася своїм вибором. Панталони були з брижами, а сукенки — оздоблені мереживом. Купальник Гретхен був блакитний, а в Мері — синій, тож вони здавалися сестрами.

Коли жінки вийшли з готелю й рушили доріжкою до пляжу, Мері ще мучили сумніви. Обидві були в пляжних костюмах та ще й у панчохах і туфлях, щоб не поколоти ноги об гостре каміння чи мушлі на морському дні. Узяли вони із собою рушники, а солом'яні капелюшки прикривали їхні обличчя від сонця.

Теодор Келлер зійшов з порома. Він був одягнений у лляну куртку вільного крою та крислатий капелюх. У руці — невеликий шкіряний саквояж. Спитавши дорогу, Теодор попрямував до готелю. Вигляд мав бадьорий. Він не був на Коні-Айленді вже кілька років.

Поїхати сюди він вирішив сьогодні вранці, тільки-но прокинувся. Рішення було спонтанним — видався чудовий день, і пором неначе кликав його покинути місто. Ну й, звісно, вабила приємна перспектива провести час у товаристві сестри. І Мері О'Доннелл.

Чому чоловіки залицяються до жінок? Причин цьому — безліч, як вважав Теодор. Спокуса, хіть, жадання плотського гріха — то все, звісно, серйозні мотиви. У ньому самому жаги було не менше, ніж у будь-кому іншому. І безперечно, не цурався він плоті — його вабило до жінок, і то сильно, — але постійна тяга до жінок була спричинена передовсім цікавістю. Жінки були йому цікаві. Коли Теодору подобалась якась жінка, він не розводився про те, хто він такий і звідки взявся, як роблять деякі чоловіки, а сам її розпитував про те, про се. Він цікавився життям жінок, цікавився їхніми думками, почуттями. І жінкам це лестило. Теодор цікавився всіма, без перебору — від поважних панянок, які бували в його фотоательє, до бідних служниць, які траплялися йому на вулицях. Для Теодора вони всі були рівні. І кожну він цінував як особистість. Його цікавість, зародившись, уже ніколи не зникала. Він прагнув вивідати всі жіночі таємниці та володіти жінками, всіма до одної.

Не сказати, що Теодорові улещування були геть позбавлені розрахунку. Його фотоательє давало широкі можливості. Щойно поважна дама починала позувати, він кілька хвилин вивчав її блакитними очима, потім налаштовував освітлення й знову вивчав. Тоді міг попросити даму перевести погляд туди або сюди, гмикав оцінювально, ніби щойно відкрив щось цікаве. І мало яка жінка не була заінтригована й не цікавилася, що ж він там таке побачив.

Діяв Теодор за шаблоном. Якщо жінка була не бозна-яка краля, він казав їй щось на кшталт: «У вас дуже гарний профіль. Ви знали це?» До тих, хто добре усвідомлював свою красу, заходив так: «Не сумніваюся, вам часто кажуть, що ви дуже гарна». Він казав це побіжно, як щось незначуще, а тоді додавав: «Але знаєте, є щось... — тоді робив паузу, немов аналізуючи те «щось», — є щось незвичне в тому, як ви затримуєте погляд на предметах. Дуже цікаво, як на мене. Скажіть, ви малюєте олівцями або аквареллю?» І майже завжди виявлялося, що так, малює. «Ага, — казав він, — це, напевне, тому. У вас око художника. Скажу вам, це велика рідкість».

Тож до закінчення сеансу зазвичай домовлялися про новий візит до ательє.

Чим же так сильно зацікавила Теодора Мері? Він ще точно не знав. У фотоательє він неабияк здивувався, усвідомивши раптом, яка вона вродлива. Темне волосся хвилями спадало на її білу шию, і Теодор звернув увагу на бездоганний колір обличчя. Чому він не зауважив цього раніше? Тоді спробував уявити Мері оголеною. Уявляв її і так, і сяк. Його це заінтригувало.

Подруга його сестри, жінка, яку він знав з дитинства, виявилася кельтською красунею. Вона завжди була вихована, добродісна, але зовнішність може бути оманливою. Про що вона насправді думає?

Навіть якщо в Теодора й з'явиться нагода з'ясувати це, не все так просто. Крім звичайних ризиків, не було зрозуміло, як до цього поставиться Гретхен. А ще в Мері є брат, котрого, як він розуміє, краще не дратувати. Теодору доводилося мати діло не з одним розлюченим оборонцем родинної честі, але тут обережність не зашкодить.

Хай там як, не буде великого лиха, якщо він проведе кілька приємних днів на Коні-Айленді в товаристві рідної сестри. А вже з Мері як буде, так буде. Він просто зачекає і подивиться, що з того вийде.

— Люди купаються вже на повну, — повідомила Гретхен.

— Лікарі кажуть, що солоня вода псує шкіру, — заперечила Мері.

— А ми довго не будемо, — пообіцяла Гретхен.

Біля піщаної дюни стояло кілька колісних кабінок, де можна було переодягнутися. Подруги зазирали в одну з них. Там чимось тхнуло, і вони тільки зраділи, що залишили одяг у готелі, де з ним нічого не станеться. Оглянувши пляж, Мері узріла близько дюжини людей, які завмерли, наче статуї, на лінії прибою. Мабуть, так само як і Мері, сумнівалися у корисності цього новомодного захоплення.

Мері зробила глибокий вдих. Тоді взяла Гретхен за руку й слухняно рушила за нею до води. Вода різонула холодом по кісточках. Мері аж трохи перейняло подих.

— Ходімо! — підохочувала Гретхен. — Вода не кусається.

Мері пройшла ще кілька кроків. Вода вже сягала їй до колін. Аж ось здійнялася невелика хвиля й хлюпнула на Мері, намочивши по пояс. Вона тихо скрикнула. А потім відчула, як низ купального костюма, враз обважнілий від води, холодно ляснув їй по ногах. Змоклі холоші панталон пристали до тіла. Вона здригнулася.

— Ходи зі мною, — гукнула Гретхен. — За секунду зігрієшся.

— Ага... — недовіжливо засміялася Мері, але послуhalася Гретхен і заворушила ногами у розбурханій хвилями воді, яка вже сягала їй по пояс. І дуже швидко зрозуміла, що подруга не брехала. Вода не здається холодною, коли до неї звикнеш. Щоправда, намоклий купальник так обважнів, що якби Мері втратила рівновагу, то він потягнув би її на дно.

Як добре, зраділа Мері, що ліворуч є за що вчепитися. Від мілководдя до глибини тягнувся, з інтервалами футів по десять, ряд міцних стовпців, з'єднаних грубим канатом. Такий собі хвилеріз. Тримаючись за цей канат, відпочивальники могли повільно брести в море без страху втратити оперття й бути змитими хвилею. Далі тягнувся інший ряд стовпців, паралельно до пляжу, так що виходило щось на кшталт великої обори для купальників. Для чого вони там, Мері зрозуміла аж тоді, коли зайшла в море майже по груди, а набігла з океану велика хвиля збила її з ніг. Намагаючись утримати голову над водою, Мері раптом з подивом побачила, що прибій несе її геть від пляжу. Тут вона й зрозуміла, що дальній ряд стовпців — це бар'єр, який не дасть винести її в море.

— Ану дай-но руку! — наказала Гретхен і потягнула подругу назад на мілководдя. А потім з усмішкою додала: — Казала ж тобі, що ми йдемо купатися, а не плавати.

Обвівши поглядом лінію берега, Мері побачила, що більшість відпочивальників стоїть на мілині, де вода ледь сягає пояса, і їх таке цілком задовольняє.

Отож вони з Гретхен зробили так само. І було так приємно відчувати прохолодну воду, тепле сонце й солоний морський бриз! Не подобалося тільки, що змоклий вовняний костюм став важким і трохи коловся. Потім вони сиділи край моря: на берег набігали дрібні хвилі й розбивалися об їхні витягнуті ноги, обдаючи їх крихітними мушлями. Коли хвилі відкочувалися в море, Мері хихотіла, бо пісок, відпливаючи, лоскотав їй п'яти.

Поки вони отак сиділи, на березі, де не взявсь, показався Теодор, чим дуже здивував обох.

Мері від такого сюрпризу зашарілася й ледве стрималася, щоб не зойкнути.

— Ти що тут робиш? — запитала Гретхен мало не сердито.

Проте Мері зрозуміла: це від несподіванки.

— У готелі сказали, що я зможу знайти вас на пляжі, — весело відповів Теодор. Він зняв крилатого капелюха. — Коли я прокинувся, був такий гарний ранок, що вирішив поїхати геть з міста й приєднатися до вашої компанії.

І Теодор, поглянувши на Мері, усміхнувся. А та раптом подумала, що він убраний, а вона сидить тут з голими ногами. І їй стало трохи ніяково. Тим часом Теодор з невимушеним виглядом розглядав відпочивальників на пляжі.

— Може, і я пізніше скупаюся, — сказав він нарешті.

— Ми повертаємося до готелю, — заявила Гретхен.

І Теодор пішов за ними.

Повернувшись до номера, Мері обережно зняла із себе одяг. Ще надворі вона старанно витрусила пісок, а Гретхен пройшлася по ній щіткою. Але хоч як старайся, все одно щось залишиться, а Мері дуже не хотілося смітити на підлогу. Тому, повільно стягуючи панталони та панчохи, вона примудрилася-таки більшу частину піску затримати всередині одягу. Залишалось занести його наниз, розвісити на линві для білизни, а коли він висохне, то просто добре його витрусити.

Мері завжди була досить сором'язливою. І хоча знала Гретхен більшу частину свого життя, купальник одягала похапцем, ховаючись за ліжком. Тож тепер вона думала, як би це скромніше зняти коротку сукенку. Тим часом Гретхен невимушено стягнула свій купальник і пройшла, геть гола, через весь номер до вмивальника, налила води з глека у велику порцелянову чашу та почала обмиватися з таким виглядом, ніби це найприродніша у світі справа.

Мері ще не доводилося бачити Гретхен оголеною. Подруга мала гарне тіло, не пухке, але міцне. Коли не зважати на кілька маленьких розтяжок, ніщо не вказувало на те, що вона народила двох дітей. Її солом'яне волосся ще було заколоте, коли вона обернулася до Мері та всміхнулася.

— Така, якою мене створила природа, — сказала вона. — Ти ж не проти, правда? Зрештою, саме такою мене бачить чоловік.

— Справді?

Ґретхен засміялася.

— Я знаю, деякі дружини завжди чимось прикриваються, бодай трохи. Так робила моя мама — вона сама мені розказувала. — Ґретхен знизала плечима. — Мій чоловік може бачити стільки, скільки хоче.

— Теодорів приїзд — такий сюрприз! — зауважила Мері.

— Хай би що робив мій брат, мене цим уже не здивуєш, — відповіла Ґретхен.

Оскільки Ґретхен зняла свій купальник, то Мері вирішила, що їй краще зробити те саме. «Що б подумав Теодор, якби побачив мене?» — промайнула в неї думка. Вона мерщій змила із себе залишки піску та одягнулася.

Обід у готелі подали о п'ятій годині. Трапеза відбувалася по-сімейному, з дітьми під пильним наглядом батьків.

Їжа була чудова: холодний салат, свіжоспечений хліб і неперевершена риба в горщиках. Власник готелю неабияк пишався, що діставав для відпочивальників найкращі дари моря — мідій, крабів, устриць і всіляку рибу, що водиться в протоці Лонг-Айленд, — і це все запивалося охолодженим білим вином. На десерт господар запропонував кавуни — перші в цьому сезоні, — а ще желе та бісквіти з фруктами й кремом.

Теодор розслабився й був у гарному настрої. Ще на початку обіду Ґретхен спитала:

— Коли йде останній пором, Теодоре? Ти ж не хочеш на нього заїзнитися?

— Нема причин для хвилювання, — приязно відповів їй брат. — Я залишаюся тут. У готелі є вільний номер. Він трохи затісний, але стерпний.

— О, — протягнула Ґретхен.

А Мері була вельми задоволена.

Розговорившись, Теодор став розважати подруг смішними історіями. Мері була б не проти перевести бесіду на щось цікаве їй, але не знала як. Тим паче, що ті пустопорожні балачки, схоже, цілком задовольняли Теодора. Отож вона весело сміялася з його жартів, він усміхався їй — Мері подобалося його товариство.

— Правда, ти рада, що я залишився? — грайливо запитав він у сестри наприкінці вечері.

— Дивно, що сам, а не з пасією, — уїдливо відрізала Гретхен. І обернулася до Мері. — Знала б ти, скільки в нього дівчат.

— Це сильне перебільшення, — відмахнувся від неї Теодор і всміхнувся до Мері. — Я — художник, живу, як чернець.

— Так я вам і повірила, містере Келлере, — зі сміхом відказала Мері. — Ви, сподіваюсь, не подумали, що я шокована?

Вона згадала брата Шона з його дівчатами, сцени в П'яти Кутах, які траплялися щодня. Ні, не їй дорікати молодому Теодору Келлеру, який лише намагався відщипнути свій шматок від пирога.

— Ні, Мері, це не ви шоковані такою думкою, а я, — відповів Теодор. І обоє засміялися.

— То що ж ви шукаєте в подругах? — безстрашно запитала в нього Мері.

Перш ніж відповісти, він замислено оглянув інші столики.

— Якщо відверто, — сказав він, — я не впадаю біля жінок, аби лише впадати, як деякі чоловіки. Якщо я домагаюся від жінки прихильності, то лише тому, що вона мені цікава.

По обіді дітям дозволили бігати їдальнею. Хтось із дорослих знову вирішив прогулятися пляжем, хтось перейшов на терасу за карткові столики. Теодор, закупивши сигару, пішов до води. Гретхен і Мері трохи пограли в карти з приємним подружжям із Вестчестеру, а потому сиділи в шезлонгах, милуючись морем у променях призахідного сонця.

— Мабуть, добре, коли ти одружена й маєш дітей, — сказала Мері. — Заздрю я тобі.

— Добре. Хоча це нелегко, — відказала Гретхен.

— Не сумніваюсь. Але мати чоловіка...

Гретхен хвильку помовчала. Тоді сказала:

— Дуже скоро ти стаєш для чоловіка чимось звичним.

— Але ж твій чоловік ласкавий, хіба ні?

— Що є, то є, — Гретхен звела очі до неба. — Тут гріх нарікати.

— І дітей ти любиш.

— Звичайно.

— Думаю, я вийшла б за Нолана, якби не побачила, що він мерзотник.

— То ти рада, що до цього не дійшло?

— О так, звичайно, рада.

— Скажи, ти почуваєшся самотньою? — спитала Гретхен трохи згодом.

— Я не сказала б. Хіба трохи.

Обидві замовкли, кожна думаючи про своє.

— Я сподіваюся, мій брат колись споважніє, — зітхнувши, мовила за якусь хвилю Гретхен. А тоді засміялася. — Років під п'ятдесят. — І пильно подивилася на подругу. — Тримайся від нього подалі. Як хочеш знати, Мері, це страшна людина.

Звісно, Гретхен хотіла як краще, але Мері подумала, що це вже занадто для подруги — не дозволяти наближатися до свого брата, і не змогла приборкати легкого спалаху обурення й спротиву.

— Дякую, але я вже велика дівчинка й даю собі раду, — відказала вона.

Саме підійшов Теодор, і всі одностайно погодилися, що після свіжого повітря та фізичної активності можна йти лягати спати.

Небо на заході ще пломеніло, коли Мері та Гретхен роздягнулися й пірнули під ковдри. Крізь відчинене вікно долинав тихенький плюскіт моря. Мері вже задрімала, коли почула шурхіт: це Гретхен устала з ліжка. Трохи підвела голову — побачити, що робить подруга. Та стояла над нею. Розпущене волосся спадало на плечі. Гретхен нахилилася, торкнувшись ним обличчя Мері, поцілувала подругу в чоло та одразу чкурнула назад до ліжка. І Мері радо подумала, що, попри мимолітну злість на неї, вони з Гретхен довіку залишаться подругами.

Того ранку Шон О'Доннелл прокинувся о дев'ятій. Коли він спустився до салуну, дружина й діти ще снідали, а Гудзон прибирав після вчорашнього. Він коротко кивнув чорношкірому, підійшов до виходу й визирнув надвір.

Недільний ранок. На вулиці тихо, але він трохи постояв, бо відзначався обережністю.

Тоді зайшов усередину. Задумливо подивився на молодого Гудзона.

— Сьогодні йдеш кудись? — поцікавився в нього.

— Збираюся на ранкову службу, — відповів чорношкірий.
До пресвітеріанської церкви Шайло. Вона стояла неподалік.
— Скажеш мені, коли йтимеш, — наказав йому Шон.

Відколи він зустрівся з Гудзоном, уже збігло три роки. Як і більшість негрів Нью-Йорка, той прибув сюди після тривалих і ризикованих мандрів підземною залізницею, де кінцевою зупинкою була церква в Шайло. Один журналіст, друг чорношкірого служителя при церкві Шайло, попросив Шона підшукати для Гудзона місце. І Шон, щоб не образити постійного клієнта, погодився зустрітися із чорним молодиком.

Сам Шон не палав бажанням допомагати рабам-утікачам. Як і більшість нью-йоркських ірландців-католиків, він недолюблював привілейованих євангелістів-протестантів, що підтримували скасування рабства, і не хотів би псувати стосунки з Півднем. А у нью-йоркських салунах було повно негрів, які виконували всю брудну роботу, і це нікого особливо не бентежило.

— Нью-Йорк не дуже радий чорношкірим, — попередив він Гудзона.

— Мій дід казав мені, що тут наше коріння, — відповів йому той. — От я і вирішив повернутися.

Шон дав йому шанс, і Гудзон виявився добрим працівником.

— Гудзон — це твоє прізвище? — поцікавився Шон.

— Мій батько був Гудзоном, сер. А я — Гудзон-молодший. А прізвища не маю.

— Але ж тобі потрібне прізвище, — сказав Шон. — Гудзон Гудзон звучить безглуздо, як на мене. — Він ще трохи подумав. — А може, візьмеш собі прізвище Ривер? І будеш ти тоді Гудзоном Ривером^[70]. Я гадаю, це буде дуже по-нью-йоркському.

Хлопця записали як Гудзона Ривера, і незабаром завдяки незвичайному імені він став у цьому салуні чимось на кшталт талісмана.

А зараз Шон О'Доннелл сказав:

— Гудзоне, підійди-но сюди, допоможеш зачинити віконниці.

Спільними зусиллями вони зачинили великі зелені віконниці, що прикривали два вікна, які виходили на вулицю. Потім Шон вийшов надвір та із силою посмикав за них. Віконниці задеренчали. Зайшовши

до салуну, він спитав у Гудзона, чи міцно тримається клямка на віконницях. Гудзон відповів, що ні, не дуже.

— Як скажеш, може, приладнаєш упоперек віконниць брус для міцності? — запитав Шон Гудзона, практичного в таких питаннях. Гудзон сказав, що можна й так. — Тоді я хочу, щоб ти зробив це сьогодні.

— Ми чекаємо якоїсь біди?

Шон О'Доннелл мав чуття на небезпеку. Прожити тридцять вісім років у П'яти Кутах і не навчитися шкірою відчувати загрозу було нереально. Ще замолоду він міг визначити за ходою людини, чи має та людина ножа. А часом Шон відчував халепу раніше, ніж вона виходила з-за рогу, хоча й не міг пояснити, як йому це вдавалося.

Тепер, коли він постаршав і обзавівся маєтністю, це набуте чуття перенеслося на ділову сферу. Шон відзначався специфічним ставленням до фінансистів.

— Я так міркую, — казав він сестрі. — У П'яти Кутах більшість людей, як їм випаде нагода, просто обдеруть тебе як барана. І якщо я знаю, що в місті кожного радника можна підкупити, то скажи, чому торговці із Саут-стріт чи банкіри з Волл-стріт мають діяти якимось інакше? Як на мене, всі вони злочинці.

Ніхто не знав, скільки Шон має грошей, і не в останню чергу через те, що він не довіряв їх жодній фінансовій установі. Звісно, він міг позичити гроші людині, яку знав, вважаючи це виправданим ризиком. Вкладався в численні підприємства, які міг сам тримати на контролі. І купував державні облігації. «Уряд — такий самий шахрай, як і решта, але він може друкувати гроші». Однак свої статки, готівкою, Шон зберігав під замком — у скриньках, які ховав у надійних місцях.

Цей виправданий, хоча й примітивний метод принаймні позбавляв його головного болю. Років зо п'ять-шість тому, коли голова великої страхової компанії штату Огайо, наробивши яких тільки можна було сумнівних позик, зачинив двері компанії та спробував дати драла з грішми, виявилось, що половина нью-йоркських банків, які самі кредитували Огайо, не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання. Оскільки всі фінансові організації кредитували одна одну, гадки зеленої не маючи про забезпечення цих позик, паніка 1857 року дуже скоро охопила пів світу. І хоча вона була короткою, купа людей з Волл-

стріт зубожіла ще до її закінчення. Один тямущий хлопець, на ім'я Джером, який дуже часто бував у салунах, вчасно побачив наближення краху й зробив велику ставку на падіння ринку. А кілька місяців по тому він тихенько шепнув Шону:

— Я заробив більше мільйона доларів на цьому краху.

А Шон просто йшов собі до свого сховку з купюрами, купував здешевілу нерухомість і не втомлювався наливати всім, хто мав гроші заплатити за випивку.

А вчора ввечері, прислухаючись до балачок у барі, він відчув не фінансове потрясіння. Це було щось примітивніше, простіше й виходило скоріше з П'яти Кутів, ніж з Волл-стріт. Публіка, що товклася в салуні в суботній вечір, відрзнялася від тієї, яка була тут щодня. Із журналістів не було майже нікого — здебільшого тутешні ірландці.

І слухаючи їх, Шон відчув небезпеку. Від ірландців.

Ірландська громада поважала Шона. Якщо в П'яти Кутах і залишалися люди, які здригалися, згадавши його ніж, то серед іммігрантів, яких без ліку понаїхало після Великого голоду^[71], було набагато більше тих, хто мав підстави дякувати йому, що знайшов їм житло, роботу й загалом полегшив їхній перехід у це небезпечне нове суспільство.

Шон досі зберігав тісні стосунки з мером Фернандо Вудом. Вудів брат, Бенджамін, власник газети й автор книжки, теж час від часу бував у салуні. Попри те що мер не так давно побив глеки з Таммані-холлом, Шон і не думав віддалятися від нього. Причетний до Таммані-холлу Бос Твід^[72] якось шепнув йому:

— Ти залишився вірним Вуду. Ми цінуємо такі жести. Але, О'Доннелле, ти все одно один із нас. Приходь до мене, коли Вуд піде...

На виборах авторитет Шона міг дати тисячу голосів.

У себе в салуні він був королем. Молодий Гудзон побачив це одразу, як почав там працювати. Восени 1860 року відбувся візит доброї волі до Канади й Сполучених Штатів не кого-небудь, а самого принца Уельського — сина королеви Вікторії. Побачивши, як Блонден^[73] переходить над Ніагарським водоспадом по канату — і ввічливо відмовившись від пропозиції канатохідця прокотити його тією линвою на тачці, — дев'ятнадцятирічний принц завітав до Мангеттену. Місто влаштувало на його честь королівський банкет. Тільки ірландські іммігранти, які звинувачували Англію у Великому

голоді, не раділи цьому візиту. Весь 69-й ірландський полк відмовився від участі в параді на честь принца. І зрозуміло, що ніхто не повів би його в П'ять Кутів.

Чому ті добромисні люди, що водили принца газетним кварталом, раптом вирішили показати йому нью-йоркський салун, так і лишилося загадкою. Найімовірніше, подумали, що в О'Доннелла, куди щодня навідувалося стільки журналістів і газетярів, принцу точно ніщо не загрожуватиме. Так воно чи ні, ми не знаємо, але того дня о першій пополудні до салуну ввалилася ціла компанія джентльменів, серед яких одразу ж упізнали принца, який був інкогніто. Уся компанія культурно всілася за барну стійку й замовила випивку.

Як завжди, о тій порі в салуні було чимало журналістської і типографської братії. Проте були й ірландці — чоловік зо двадцять.

Нараз запала мертва тиша. Газетярі дивилися із цікавістю, а от ірландці свердлили молодого чоловіка страшними, крижаними поглядами. І навіть двоє поліціантів-ірландців сиділи в кутку з таким виглядом, ніби будь-якої миті можуть так осліпнути й оглухнути, що нічого не побачать і не почують. Ясновельможна компанія зчитала натяк. Люди занепокоєно перезирнулися, гадаючи, як бути далі, коли в тиші несподівано пролунав спокійний Шонів голос.

— Джентльмени, салун О'Доннелла радий вітати вас, — тут він обвів очима всіх присутніх, — і показати ірландську гостинність до заблукалих подорожніх.

Ось і все. Заклад знову тихо загудів. Принца з почтом обслуговували, і невдовзі по тому, красно дякуючи, вони залишили салун.

Але розмова, яку він чув напередодні, була зовсім не про те. Там не йшлося про голод чи образу ірландців на Англію. Говорили про Союз і Нью-Йорк. Чуття казало Шонові, що насувається лихо. Велике лихо. І тут не допоможуть ані його авторитет, ані будь-чий.

Кожен політик знає, як міняється настрій суспільства. Часом це стається поступово. А часом такі зміни схожі на стрімкий потік, що, прорвавши греблю, змиває все на шляху.

Коли Фернандо Вуд запропонував вивести місто зі складу Союзу, його слова, можливо, й прозвучали різкувато, але вони передавали настрій багатьох ірландців, які в ті роки населяли Нью-Йорк. Та минуло кілька тижнів від початку Громадянської війни, як мер і його прихильники ірландці геть змінили свою думку. Чому ж так сталося?

Можна сказати, Південь сам поліз у бійку: відшив нью-йоркських перевізників, відмовився віддавати борги й обстріляв форт Самтер. Та навіть без урахування цього, лояльність Нью-Йорка була фантастичною. За перший рік місто виставило понад шістдесят полків добровольців. До цього долучилися всі іммігрантські громади: німці Маленької Німеччини, польський легіон, італійські гвардійці Гарібальді. Але всім було дуже далеко до потужних ірландських бригад. Бог знає, скільки полків відважних хлопців, благословенних кардиналом Х'юзом, гордо прокрокували під ірландськими знаменами. Знамена ті були з любов'ю пошиті їхніми матерями, коханими та іншими близькими. Мері О'Доннелл і сама охоче пошила один такий прапор.

Звісно, бійці отримували платню. Дев'яносто днів бойових дій, і ти вертаєшся додому з повними кишенями грошей — не так це вже й погано для молодого звияжця, який не має роботи. Якщо не любиш Англію, то, б'ючи по Півдню, ти б'єш zarazом по англійському бавовняному гендлю, що вже непогано. А ті, хто мріяв колись повернутися до Ірландії та відплатити англійцям за всі біди й страждання свого народу, ще й отримували непоганий військовий вишкіл.

І все ж найбільше важила ірландська гордість.

Можна винуватити англійців, що через них Ірландію спіткав Великий голод, проте, коли ти опинявся в Новому Світі, нарікати вже не було на кого. І навіть тут, у країні безмежних можливостей, тобі, можливо, доведеться жити в тисняві з родиною, знімаючи халупу, а пішовши шукати роботу, ти бачитимеш на дверях табличку «Вихідцям з Ірландії не турбувати». Важке приниження для гордого ірландця.

Не дивно, що ірландці полюбили кардинала Х'юза — адже він збудував їм прегарний собор і заступався за католицькі школи. Не дивно, що вони масово сунули служити в поліції та пожежних командах — це приносило їм честь і шану. Не дивно, що ірландці шукали заступництва в Таммані-холлу й знаходили його. І ось тепер їм

випала нагода ділом довести свою вірність Америці та слави зажити в бою. І не дивно, що вони гордо виступали під ірландськими прапорами.

Але це було два роки тому. Вважали, що війна ненадовго. А вона затягнулася. Ніхто не думав, що війна буде така кровопролитна. І дарма. Її технізація зростала. Поява нарізної зброї з її страхітливою дальністю та пробивною силою, помножені на бездарність деяких воєначальників, призвели до жахливих втрат. Війна перетворилася на бійню. І її фіксували фотографі. Знімки з'являлися в газетах і розходилися між людьми. Дуже скоро лікарню Белв'ю^[74] переповнили скалічені та поранені. Як і Лікарню сестер милосердя в Центральному парку. Понівечені війною люди ледь клигали вулицями. І це ще були щасливці.

Бо багато хто не повернувся. Гвардійців Гарібальді більше не було. Звитяжні ірландські бригади припинили своє існування.

А де була обіцяна грошова допомога тим, чиї чоловіки або сини ще воювали? Декому уряд Лінкольна не платив майже рік. Траплялося, що гроші розкрадали їхні ж офіцери. Намет під ратушею, в якому вербували добровольців, давно вже згорнули. Тепер добровольця зі свічкою не знайти.

І тому Лінкольн оголосив призов.

Ось про це й говорили ірландці в салуні того суботнього вечора.

Годину Шон перевіряв усі запаси. Гудзон до того часу все закінчив і вже збирався йти. Скоро мав прийти денний бармен, і Шон піднявся нагору сказати дружині, щоб вона йому відчинила. Після цього він пішов разом з Гудзоном.

До пресвітеріанської церкви Шайло на Принс-стріт було близько милі. Коли вони йшли Бродвеєм повз ратушу, Шон поглянув туди, де раніше був намет із рекрутерами. Гудзону він нічого не сказав, але відзначив подумки цю примху долі. Ось його земляки-ірландці в салуні скаржаться на армійський призов. А коли почали підготовку вільних негрів, які бажали піти добровольцями, комісар поліції Кеннеді заявив: «Заради вашої ж безпеки, припиніть це негайно, поки вас не зупинили роботяги Нью-Йорка». Не сказати, щоб Шон був цим

здивований. Почувши якось у салуні, потім він чув ще сто разів: «Не дайте чорномазим зброю, у жодному разі!» Згодом, коли охочих повоювати негрів набралось не менше трьох полків, губернатор Нью-Йорка просто відмовився прийняти їх.

Шон замислився: а що сказав би про це Гудзон? Відвідувачі салуну ставилися до нього непогано. Його сприймали як частину обставин. Хлопець, схоже, знав своє місце й нікому не ускладнював життя. Так, але він не міг не чути, що кажуть у салуні люди. Хтозна, чи не кипів він потай від люті й приниження, як ірландці, наражаючись на зневагу? Цілком можливо. Шон не збирався лізти хлопцю в душу. І не доводилося сумніватися в тому, що Гудзон знайшов джерело сили та душевного спокою, поповнивши чорношкіру парафію церкви Шайло.

— Знаєте, що кажуть їм проповідники в цих церквах для чорних? — якось обурено розповідав йому портовий вантажник. — Вони й не думають учити їх християнської покори та послуху. А втовкмачують, що в потойбічному світі Бог скарає нас, білих, за наші жорстокість і зло.

Хто його знає, іронічно подумав О'Доннелл, може, ті чорні проповідники й праві.

Прикрість полягала в тому, що останнім часом люд був серйозно налаштований проти нью-йоркських негрів. Не так давно бруклінські докери оголосили страйк, а компанії, замість піти на поступки, завезли негрів — як дешеву робочу силу. Навряд чи варто було винуватити в цьому негрів: навіть якби вони підтримали страйкарів, їх усе одно ніхто не прийняв би до жодних профспілок. Проте саме чорних звинуватили в усіх бідах.

Але це були суцї дрібнички проти того ефекту, який справила проголошена Лінкольном Прокламація про звільнення.

«Звільнити клятих чорномазих Півдня, щоб вони припхалися сюди й зайняли наші робочі місця? — обурювалися робітники у Нью-Йорку. — Чорт забирай, їх там чотири мільйони!» На те, що Лінкольн не звільнив ще жодного раба, уваги якось не звертали. Втім, тодішня політика рідко співвідносилася з дійсністю. «Невже наші хлопці воюють і гинуть за те, щоб їхніх рідних і близьких тут мали за ніщо? Ну це вже ні!»

У цьому салуні, щосуботи, уже багато місяців проклинали війну Лінкольна.

І ось цибатий і витрішкуватий президент, його республіканці та їхні багатенькі друзі-аболіціоністи хотіли змусити їх воювати за триклятих чорномазих, не питаючи навіть, чи самі ірландці того хочуть.

«Це ми, трудяги, будемо гарматним м'ясом. А не сини багатих аболіціоністів. Еге ж! Самим їм гинути не хочеться, то вони пошлють бідних або просто відкупляться й далі сидітимуть по домівках. От що робить цей Лінкольн».

А вчора настала розв'язка. У лотереї випало більше як тисяча імен. Саме жеребкування відбувалося доволі тихо, але під вечір люди отримали змогу порівняти імена й підбити підсумки. І склалося враження, що кожен із присутніх у салуні знав особисто щонайменше трьох-чотирьох із них.

— Мій племінник Конал, — вигукував, лютуючи, один відвідувач. — У нього за тиждень мало бути весілля. Ганьба!

— Малюк Майкл Кейсі, який не вцілить у кроля і з п'яти ярдів? Та він і тижня не протягне, — приєднався до нього сусід.

Хтось лаявся, хтось злився мовчки. Наприкінці вечора Шон піднявся до дружини в спальню та оголосив свій вердикт.

— Принца Уельського мені вдалося врятувати, але будь певна: якби сьогодні до салуну зайшов Авраам Лінкольн, я був би безсилий. Його просто повісили б.

А на завтра мав відновитися призов до армії.

Коли Шон із Гудзоном дійшли до Бродвею, там панували мир і спокій. Світило сонце. Далі перетнули Кенел-стріт. Теж все тихо. Та Шон знав, що не слід покладатися на тишу. До Принс-стріт дісталися без пригод, і коли розходилися, Шон наказав Гудзонові:

— Після церкви йди одразу до салуну. І як прийдеш, прилаштуй бруси на віконниці.

Залишивши Гудзона на Принс-стріт, він пішов далі на північ. Небавом повернув праворуч і пройшов квартал, тоді вийшов до Бувері. Йдучи, Шон пильним оком підмічав усе. Людей на вулицях було ще небагато. На Східній 14-й він повернув праворуч, проминув Ірвінг-плейс і вийшов до Грамерсі-парку.

Давно він не бував у домі Масттера. Його родинний зв'язок з Мері вже кілька років як не був секретом, і Шон заходив час від часу, навідати сестру. Всі розуміли, що він завиграшки може утримувати її,

проте Мері була цілком щаслива тим, що мала. Шон був би не проти, щоб сестра одружилася, та вона попросила його не втручатися в її справи, і він погодився, що Мері — дівчинка доросла й сама добре знає, чого хоче.

Шон час від часу зустрічався з Френком Мастером. Він уже давно віддячив Мастеру за добре ставлення у п'ятдесят третьому році, шепнувши, що можна придбати, практично за безцінь, нерухомість, яку вирішив розпродати мер. За рік по тому Мастер, випадково зіткнувшись із Шоном на Саут-стріт, зробив йому цікаву пропозицію.

— Я знаю чоловіка, який може взяти у спілку ще одного інвестора в невеликому починанні, — сказав він Шону. — Якщо вас не лякає невисокий ризик, то можете мати гарний зиск.

Шон вагався лише мить. Його життєвим кредо було довіряти людям.

— Цікава пропозиція, — озвався він,

Шон витягнув із сейфа чималеньку суму й вніс свою частку. А вже за кілька місяців поклав до того самого сейфа суму втричі більшу. Відтоді він і Френк Мастер обмінювалися час від часу такими люб'язностями. Ось і недавно, буквально днями, Шон зробив Мастеру ненав'язливу послугу.

Шон підійшов не до чорного ходу, а до парадного. Він робив це підкреслено й завжди. На стукіт відчинила покоївка. Та у відповідь на своє запитання Шон почув, що Мері зараз тут немає.

— Вона поїхала на Коні-Айленд разом з подругою. Її не буде цілий тиждень.

Шон зав про ці плани, і знав, що поїздку відклали. Йому стало трохи прикро, що сестра не попередила про від'їзд. Хоча, з іншого боку, добре, що зараз вона не в Нью-Йорку. Шон уже збирався йти, коли з'явилася місис Мастер і запросила його зайти. Він ступив з яскравого денного світла до просторого темнуватого холу.

— Доброго ранку, містере О'Доннелле, — привіталася господиня. — На жаль, Мері немає.

— Я знав про їхню подорож, — пояснив їй Шон, — але не думав, що вони вже поїхали.

Місис Мастер не належала до тих жінок, які йому подобалися. Привілейована євангелістка, затята аболіціоністка й чортова республіканка. Коли дев'яносто дві леді створили комітет із

поліпшення санітарної ситуації в місті, він не здивувався, дізнавшись, що одна з них — місис Мастер. Може, вони й робили щось корисне. Його це мало обходило.

Але вона дружила з Мері. Все інше Шона не цікавило.

— Я маю адресу, за якою вони зупинилися, — сказала вона. — Можу допомогти ще чимось?

— Ні, навряд. — Шон трохи повагався. — Я, місис Мастер, ось чому зайшов. Мені здається, в місті можуть бути заворушення.

— Ой! Про що ви, містере О'Доннелле?

— Вуличні заворушення. Дуже хотів би помилитись, але обачність не завадить. До речі, вам із містером Мастером теж, — додав він.

— Ой! — повторила місис Мастер. Звикнувши до напівтемного холу, Шон нарешті помітив незвичну блідість її обличчя. Очі були почервонілі, як після плачу. — Якщо раптом зустрінете мого чоловіка, — сказала вона, — прошу вас, попередьте його. А взагалі... — Хетті затнулася, і він побачив відчай у її очах, — щоб я не хвилювалася за нього, будь ласка, попросіть його, щоб ішов додому.

Готель Святого Миколая вражав розмірами. Фасад із білого мармуру підносився над цілим кварталом між Брум- і Спринг-стріт у західній частині Бродвею. Шість поверхів, шістсот номерів. Небачена розкіш усередині. У готелі постійно товклися заможні туристи: веселилися зі своїми нью-йоркськими друзями в обшитих панелями залах і чаювали під розписаними фресками стелями при світлі газових люстр.

Отож якби до когось із гостей зайшов ньюйорківець, ніхто не звертав би на нього уваги. І Френк Мастер був у готелі Святого Миколая ще від суботи.

Гостя, яка приймала його, також жила в Нью-Йорку. І звалася вона — Лілі де Шанталь. Принаймні так її звали тепер. Коли вона з'явилася на світ тридцять три роки тому в Трентоні, штат Нью-Джерсі, її нарекли Етель Кук. Але сценічний псевдонім, обраний нею ще в ті часи, коли мріяла стати солісткою, так подобався їй самій і знайомим, що зараз вона намагалася зовсім не згадувати свого справжнього імені.

У деяких знаменитих співачок до видатних голосів додавалися не менш видатні тіла. Голос Лілі, можливо, і недотягав до того, щоб вона стала прямою, зате з тілом усе було гаразд. Розмовляла вона тихо, але з акторською виразністю, тож, навіть і без французького акценту, ніхто не вгадав би, що Лілі виросла в Трентоні — хіба коли сміялася чи в моменти пристрасті. Ви нізащо не змогли б вгадати, де вона народилася. За своє життя Лілі де Шанталь мала п'ятьох солідних коханців. Кожного з них вона обирала, сподіваючись, що ті сприятимуть її кар'єрі. Перший — і найкращий — обранець був імпресаріо, наступний — диригент, троє інших — успішні ділки. З тієї трійці перші двоє були неабиякі шанувальники опери. Френк Мастер в опері також бував, та тільки й всього, а те, що Лілі спинила свій вибір на ньому, пояснювалося, ймовірно, тим, що прискіпа пора пошукати нову страховку.

Та віддамо належне цій особі: бувши вашою, вона витрачала всю свою увагу тільки на вас, а це дорого коштує. Крім того, Лілі завжди була весела, часто — ніжна, деколи — вразлива. Дружила з усіма колишніми обранцями. І коли б її голос був хоч трохи кращим, вона мала б усе, що хотіла.

Френк Мастер ще не став її коханцем. Сам того не знаючи, він проходив випробування. Вона вважала його розумним, добрим, не надто обізнаним щодо опери, але цю ваду, може, вдасться виправити.

У тому, що Френк Мастер познайомився з Лілі де Шанталь саме в театрі, не було нічого дивного. Відтоді, як століття тому в Нью-Йорку з'явилася опера — між іншим, стараннями лібретиста великого Моцарта, — вона була помітним явищем у цьому місті. Оперу ставилися в численних театрах, і то не тільки для багатії еліти. Скажімо, обожнювана Єнні Лінд співала просто неба перед величезним натовпом. А головною оперною сценою в ті часи була Музична академія на Ірвінг-плейс — за кілька кроків від будинку Френка Мастера в Грамерсі-парку. Чудовий оперний театр, який вміщав понад чотири з половиною тисячі глядачів, з ложами для завсідників. Одним із таких завсідників і був Френк Мастер.

Крок за кроком між Френком і співачкою зав'язувався роман. Більшість років, проведених у шлюбі, він, звісно, помічав інших жінок, але бажання в ньому викликала тільки Хетті. Однак роки напружених стосунків між ними зробили своє діло. Френк,

відчуваючи, як дружина втрачає повагу до нього, перейшов в оборону й сказав собі: «Я покажу їй, навіть якщо вона нічого не дізнається!»

У вечір їхнього знайомства Лілі де Шанталь співала в хорі. Френк, сказавши, що має до неї розмову про оперний театр, домовився про зустріч наступного тижня. Вони пообідали в ресторані «Дельмоніко», і Лілі запросила його на невеличкий концерт. Він прийняв запрошення, цікавість до неї спалахнула з новою силою. Френку сподобалося, як вона стояла сам на сам із захопленою публікою. Це справило на нього сильне враження й водночас підбурило. Того дня вона з гарної жінки перетворилася на предмет жадання. І все-таки Френк був дуже здивований, коли наприкінці вечора вона невимушено натякнула: якщо наступного тижня він захоче повечеряти з нею після денної вистави, вона буде тільки рада його товариству.

Вона мала ошатний будиночок неподалік Бродвею на Східній 12-й вулиці, звідки зручно діставатися до опери. І там, уже після вечері, його домагання не були відкинуті, але й задоволені були не цілком.

— Іди додому, а то кинуться тебе шукати, — сказала вона. — Крім того, я не можу ризикувати своїм добрим ім'ям.

— Де ж ми могли б зустрітися? — запитав Френк.

— Готель Святого Миколая, кажуть, гарне місце, — відповіла вона.

Вони зустрілися там десять днів тому. Побачення вдалося на славу. Френк приходив туди два дні поспіль і обидва рази залишався там аж до самого вечора.

Френк швидко засвоїв кілька істин. Можливо, річ у тім, що він багато років прожив з Хетті, а жінки з кола його спілкування всі до одної були схожі на неї, але в тому, що Лілі де Шанталь не лише співала, а заробляла цим на прожиття, було щось нове й захопливе. Вона мала власну думку. Знала про мистецтво набагато більше, ніж він. Вона могла б збагатити його інтелектуально, зробити його цікавішим і жаданішим партнером. Хетті теж відзначалася жвавим розумом. І в санітарному комітеті, і в інших благодійних організаціях вона займалася справами доволі вагомими й серйозними. Однак Лілі де Шанталь жила в іншому світі, обравши зовсім інший шлях. Богемний, але респектабельний, п'яний, але безпечний — він обіцяв ідеальну пригоду.

З одного боку, вона була людина незалежна, а з іншого — вразлива. Їй був потрібен хтось для промоції чи бодай покровительства. Думка про те, що в нього є пасія, жінка знана й не остання у світі мистецтва, яка, попри все це, потребує його, тішила чоловікове самолюбство. Френк спізнав нове витончене відчуття влади, однаковою мірою втішне та захопливе.

У ті вихідні вони домовилися зустрітися знову. Тепер Френк мав залишитися на цілу ніч. І сварка з Хетті, не без гордості думав він, була розіграна філігранно. Нехай думає, що він ночує в конторі або зопалу зняв номер у готелі. Що завгодно, крім іншої жінки — для такої підозри просто не було підстав. І знайти його Хетті теж не змогла б, бо номер був зарезервований через особу, в чийй надійності Мастер не сумнівався.

Бо згідно із записом у реєстраційному журналі в цьому номері мешкав містер Шон О'Доннелл.

І от настав недільний полудень. Вертатися додому? Він подивився на прекрасну особу, що напівлежала перед ним.

Ні. Він залишиться тут і поїде додому в понеділок увечері. Нехай Хетті вважає, що спересердя він не ночуватиме вдома дві ночі замість однієї. Це був, так би мовити, економічний вибір.

У неділю після сніданку Теодор заявив, що хоче почитати газету. Тож Мері й Гретхен гуляли самі. Тільки тепер замість мису подруги подалися на схід, уздовж відкритої смуги Брайтон-Біч. Невдовзі вони опинились у місці, де не було жодної душі. Так пройшли кілька миль. Легкий вітерець подував, але день був трохи спекотніший, аніж учора.

— Зараз я мала б бути в церкві, — сказала Мері. — Завжди відвідую недільну службу.

— Подумаєш, — усміхнулася Гретхен. — Побудеш один день безбожницею.

Мері несла через плече легку полотняну сумку, і коли Гретхен запитала, що в сумці, чесно сказала:

— Планшет для малювання.

— Коли ж ти захопилася малюванням? Ніби ніколи не цікавилась.

— Це вперше, — зізналася Мері. Коли вона сушила голову, що взяти із собою у відпустку, місис Мастер порадила — художницький планшет. Спершу Мері здавалося, що це заняття більше пасує справжнім леді, а тоді подумала: чом би й ні? Побачивши на другий день у крамниці планшет, вона купила його й два грифельних олівці «А. В. Фабер»^[75].

— Якби Теодор пішов з нами, я не брала б планшета, — зізналася Мері. — Він же художник як-не-як.

— От і добре, що він залишився, — сказала Гретхен.

Невдовзі вони опинилися в місці, де стикалися два різних краєвиди. З одного боку — суцільний сліпучий блиск морської трави, пляжу та мілкого моря, і цей блиск тягнувся аж до небокраю. А з другого боку пологісті дюни, за якими зеленіли луки, мохи й тінявий лісок.

— Чому ж ти не малюєш тут? — запитала Гретхен.

— Бо ти на мене дивишся, — відповіла їй Мері. — Я соромлюся.

— Ну, то я пішла дивитися на мартинів, — промовила Гретхен, умостилася на пагорку й спрямувала погляд в океан з таким виглядом, ніби ніякої Мері біля неї не було.

Та Мері все одно ще не почувалася готовою. Замість робити начерк морського пейзажу, вона перебралася через низеньку дюну й рушила широкою зеленою стежиною до ліска. Озирнувшись і була здивована: море геть зникло з очей, хоча незрима присутність його відчувалася. Мері пройшла ще трохи далі та побачила таке, що сильно її здивувало.

То був олень. Точніше, олениця.

Мері завмерла мов укопана. Тварина її не зачула. Ані вона, ані тварина не чекали, що там буде ще хтось.

У давнину, коли цей берег населяли тільки індіанці, тут водилося багато оленів. Та коли з'явилися голландці з англійцями, шанси тварин стали мізерними. Фермери про оленів не дбають — вони відстрілюють їх. І сьогодні на всьому стомильному прогоні Лонг-Айленду залишилося кілька заповідників, з яких оленів ще не витіснили. Їм просто не було куди втікати звідти. Олень не здолає протоку Лонг-Айленд. Проте деякі особини, схоже, здолали її, чи перейшли по черепашковій дорозі та знайшли собі безпечні місцини на відкритих просторах Коні-Айленду.

Олениця стояла недалеко, і схоже, що була сама. За кілька ярдів перед Мері лежало невелике повалене дерево. Сторожко вона ступила кілька кроків уперед, сіла на стовбур. Поклавши на підібгані ноги планшет, повільно відкрила його, дістала олівець і стала малювати.

Олениця стояла, знерухоміла, наче статуя. Вона кілька разів підводила голову та нашорошувала вуха. Одного разу навіть подивилася на Мері, але вочевидь її не помітила.

Мері вже робила час від часу різні замальовки: то типового будинку, то кота чи коня. Та їй ще не доводилося малювати з натури, і вона просто не знала, із чого слід починати. Перші лінії, які з'явилися на папері, зовсім не скидалися на оленя. Мері спробувала зосередитися тільки на оленячій голові та деталях. Не знаючи правил, вона просто намагалася перенести на папір те, що бачили очі. На початках її малюнок був безладним нагромадженням штришків. Але Мері малювала далі, і поступово лінії складались у знайомі форми. А потім сталося дещо, чого вона сама не сподівалася.

Здавалося, не тільки форма голови олениці, а й лінії на аркуші набули якихось власних чарів. Такого з Мері ще ніколи не траплялось, і навіть уявити вона собі це не могла. За якихось пів години в неї було два чи три невеличких ескізи, що вийшли вкрай недосконалими, але вловили суть.

Мері лишилася задоволеною, але на неї вже давно й терпляче чекала Гретхен, тож вона підвелася. Олениця здригнулася, здивовано витріщилася на Мері, тоді зірвалася з місця й чкурнула під захист дерев.

Повернувшись, Мері застала подругу там, де й лишила. Був там і Теодор, чого вона ніяк не сподівалася. Він скинув куртку, комір сорочки мав розстібнутий, і вона бачила маленькі кучеряві волосинки в нього на грудях. Це остаточно збентежило Мері.

Теодор, усміхаючись, подивився на неї.

— Покажеш?

— Навіщо?

Прозвучало не дуже розумно. Вона хотіла відповісти «Ні», але це пролунало б грубо, і само собою чомусь вийшло «Навіщо?».

Теодор засміявся.

— Що означає «Навіщо»? Я хочу побачити.

— Я соромлюся. Ніколи ще не робила ескізів.

Але Теодор не зважав на відмовки й узяв у неї планшет.

Розгорнувши, став уважно роздивлятися намальоване. І роздивлявся дуже уважно.

— Писалося з натури, так? — запитав він нарешті.

— Гадаю, так.

— Поглянь-но, Гретхен. — І він показав малюнки сестрі. — Поглянь, що в неї вийшло. — Гретхен кивнула. Мері бачила, що вони обоє вражені. — Вони чудові, Мері, — похвалив Теодор. — Ти малювала те, що бачила, а не те, як ти собі це уявляєш.

— Навіть не знаю, — відказала Мері, вдоволена, хоч і не знала, як реагувати на Теодорову похвалу.

— У тебе око художника, — сказав він. — Це, знаєш, рідкість.

— Ой... — Мері замалим не зашарілася.

— Ходімо, — підвелася з пагорка Гретхен. — Час вертатися.

У середині дня вони трохи перекусили, і за їдою Теодор знову завів мову про малюнок Мері.

— Їй треба малювати тут щодня, — заявив він сестрі.

Після обіду Мері з Гретхен знову перевдягнулись у купальні костюми Цього разу Теодор пішов з ними. Його костюм прикривав більшу частину тіла, але не міг приховати від Мері його мужніх форм. Настрій у Теодора був грайливий. Він хлюпав на подруг водою, а ті весело сміялися. Коли хвиля збила Мері з ніг, він допоміг їй підвестися, і вона на мить відчула на плечах його сильну руку. Схоже, Гретхен була трохи пригнічена, і коли вони вийшли з моря, Мері сіла біля подруги й попросила Теодора:

— А зараз дозволь нам, дівчатам, побути самим.

І Теодор пішов гуляти пляжем. Мері обійняла Гретхен і розмовляла з подругою доти, аж доки в неї покращився настрій.

— Пригадуєш, як ти влаштувала мене на роботу до Мастерів? — запитала вона. — Знаєш, Гретхен, я в житті не подумала б, що ти така майстриня заливати. Я була просто в шоці.

— А я й не заливала.

— Коли казала, що мій батько, впокой Господи його душу, збирався одружитися з удовою, яка мала власний будинок?

— Просто сказала: «Якщо він одружиться». Я ж не казала, що це неодмінно станеться.

— Ти чудовисько.

— Ще й яке! — усміхнулася Гретхен.

Коли повернувся Теодор, усі троє пішли до готелю. Гретхен поцікавилась у брата, чи він зараз повертається до міста, але той відповів, що ні, напевне, він залишиться тут ще на день.

Перевдягнувшись, вони зійшли наниз, і якийсь час Гретхен і Мері грали в карти з іншими постояльцями. Теодор уместився в кріслі та поринув у книжку. Спека ще не минула, і здавалося, що навіть карти падають на стіл розморено. Після двох днів на морському повітрі та з фізичними навантаженнями Мері впивалася розслабленою безтурботністю.

— Цілий тиждень була б байдики, — сказала вона Гретхен.

— От і добре, — всміхнулася подруга. — Для того ти й тут.

Вечірня трапеза мало чим відрізнялася від попередніх: неквапні балачки, сміх, а під кінець вечері вино та морське повітря наповнили Мері такою чарівною легкістю, що вона прошепотіла Гретхен:

— Схоже, я випила зайвого.

— Ну то ходімо прогуляємося пляжем, — запропонувала Гретхен. — Провітримо голову.

І коли люди нарешті стали підводитися з-за столів, Мері та Гретхен, із Теодором між ними, взяли за руки й рушили втрьох до моря. Теодор почав наспівувати якийсь марш. Мері було дуже приємно стискати Теодорову руку, і в голові мимохіть промайнуло: як було б добре, якби всі вони були однією родиною, вона — заміж за Теодором, а Гретхен доводилася б їй зовицею. Мері, звичайно, розуміла, що це неможливо, та коли хильнеш зайвого, у голову й не таке полізе.

Коли повернулися до готелю, сонце стояло ще високо в небі. Кілька відпочивальників, утомлених, як і вони, розійшлися по номерах і лаштувалися спати. Решта сиділи на терасі й милувалися заходом сонця. Та Мері трохи паморочилося в голові, то вона сказала, що краще їй уже піти до ліжка. Теодор побажав їй приємного сну, і Гретхен піднялася з нею до номера.

Під лагідним вечірнім світлом, що лилося у вікно, вони перевдягнулися в нічні сорочки. Мері впала в ліжко, мов підкошена, і лежала, втупившись у стелю, яка ледь-ледь пливла перед очима. Гретхен підсіла до неї на ліжко.

— Ти п'яна, — сказала вона.

— Зовсім трохи, — відказала Мері.

Помовчавши, Гретхен сказала:

— Хочу, щоб Теодор поїхав звідси.

— Не кажи так, — заперечила Мері.

— Я люблю брата, але тут я для того, щоб відпочивати з тобою.

— Так ми й відпочиваємо, — сонно проказала Мері.

Гретхен якийсь час не казала нічого й тільки ніжно гладила Мері по волоссю.

— Тобі доводилося бути із чоловіком, Мері? — запитала вона.

— Ти про що?

— Ти прекрасно розумієш, про що я.

— Я порядна дівчина, — пробурмотіла Мері. Їй не хотілося говорити з Гретхен на цю тему, тож вона заплющила очі та вдала, що засинає. Подруга не припиняла гладити її волосся, і Мері чула, як вона легко зітхає.

— Я не хочу, щоб тобі було зле, — тихо сказала Гретхен. Мері знала, що вона її застерігає, але й далі вдавала сонну. І поки отак прикидалася, подумала, що їй вже двадцять дев'ять і що вона ніколи ще не була із чоловіком, і як не склалося з Гансом, то, звісно, хай це буде Теодор, аніж хтось інший. Той уже хоч точно знає, як триматися з нею. Він не поводитиметься так, як Нолан. Якщо це станеться, їй доведеться бути обережною, адже це ризик, а вона — пристойна дівчина.

Але навіщо ці пристойності? Вона знала, чому була пристойною в Грамерсі-парку: хотіла бути схожою на Мастерів. І знала, чому дбала про пристойність замолоду: щоб не стати такою, як більшість вихідців із П'яти Кутів. Та якщо розібратися, вона не належала ні до тих, ні до інших. Чомусь тут, де не було нічого, крім океану та лагідного шурхоту прибою, який розбивався об берег, вона вже й не знала, якою їй бути.

А Гретхен ніжно гладила її волосся, навіть коли вона вже заснула.

У понеділок Шон прокинувся рано-вранці й одразу спустився до бару. Відчинив двері на вулицю, швиденько визирнув надвір. Усе було тихо. Тоді знову замкнувся й став перевіряти бар. За кілька хвилин з'явилася дружина. Вона принесла йому кухоль чаю.

— У тебе був дуже неспокійний сон, — сказала вона.

— Вибач.

— Досі не відпускає?

— Згадався п'ятдесят сьомий рік.

В історії П'яти Кутів не бракувало ганебних сторінок, але шість років тому район перевершив сам себе. Стояла та сама пора, що й тепер. Дві банди католиків — «Мертві кролики» й «Циліндри» — затіяли грандіозну баталію зі своїми затятими ворогами — «Хлопцями з Бувері», куди входили протестанти.

Що і як спричинило побій? Це вже мало кого хвилювало. Але тодішня сутичка геть вийшла з-під контролю й охопила стільки вулиць, що Шон уже став переживати: хоч би до бару не дійшли. Нью-йоркська поліція виявилася безсилою.

Зрештою довелося викликати збройні формування, бо деякі вулиці вже лежали в руїнах. Тільки богу відомо, скільки загинуло тоді людей: банди ховали своїх мерців. Шон знав, чимало трупів розчинилося в темних закапелках П'яти Кутів.

— Гадаєш, може повторитися та історія?

— А чому не може? Банди ж нікуди не поділися. — Шон гірко зітхнув. — Мабуть, і я багато років тому був таким самим дурним.

— Ні, — усміхнулася дружина. — Ти міг убити людину, але не зопалу.

Шон відсърбнув із кухля чаю.

— Знаєш, хто вчора був у барі? — запитав він. — Чак Вайт.

Вайтів тут жило — не злічити. Шістдесят років тому вони ще могли похвалитись якимось достатком, але минуло два-три покоління, приправлених рясним потомством, і основна частина Вайтів повернулася до того, із чого починала. Чак Вайт був візником на кебі, а ще — добровільним пожежником.

— Він не в захваті від призову. Каже, пожежників мали б звільнити від призову, але не звільнили. — Шон похитав головою. — Я б не радив їх сердити. — Зробив іще один ковток. — Ці люди люблять пожежі. Тому йдуть у пожежники.

— Вони припинять гасити пожежі?

— Ні. Просто стануть паліями.

О пів на шосту з'явився Гудзон і мовчки взявся наводити лад. Шон кивнув йому, але нічого не сказав.

Одразу після сьомої хтось постукав у двері. Шон підійшов й обережно визирнув. То був тютюнник із сусіднього дому. Шон відчинив.

— Там купа люду на Вест-Сайді. Натовп нівроку, і він весь час росте. Я вирішив, що ти схочеш це знати.

— Куди вони йдуть?

— Поки що нікуди. Але збираються на околицю, до Центрального парку. А потім, думаю, підуть до призовного пункту. До продовження проклятущої лотереї ще трохи понад три години.

Шон подякував сусіду й повернувся до Гудзона.

— Зараз ми замкнемо віконниці та поставимо їх на засуви.

— Гадаєш, після всього вони прийдуть сюди? — запитала дружина.

— Можуть прийти. — Шон оглянув віконниці, ще раз перевірів двері та звернувся до Гудзона. — Зараз ти йдеш до підвалу. І сидітимеш там доти, аж доки я скажу, що можна вилазити.

— Який призов стосується Гудзона? — здивувалася дружина, коли чорношкірий, не надто охоче, почав спускатися до підвалу.

Проте Шон О'Доннелл не відповів.

О дев'ятій годині Френк Мастер вирішив, що час іти. Він подивився на Лілі де Шанталь. Вона сиділа в ліжку, одягнута в мереживний пеньюар, і вигляд мала чудовий. Але перш ніж піти...

— Хотіла б з'їздити до Саратоги? — запитав він у неї.

Він любив Саратогу, а поїздки на модний курорт можна було б улаштувати з помпою. Для людей небідних по Гудзону, доходючи аж за Олбані, курсував розкішний пароплав, більше схожий на маленький плавучий готель. Прибувши на місце, ви сідали в екіпаж і їхали до розкішного літнього будиночка або готелю на мінеральних водах. Ці мандри річкою і тепер лишалися для Френка такою самою пригодою, як у дитинстві.

І після цих вихідних Френк не мав жодних сумнівів, що хоче поїхати туди з нею. Авжеж, їм доведеться бути обережними. Навіть у Саратозі він не міг відкрито бути з нею, адже там повсякчас товклася

еліта Нью-Йорка. Та цим можна займатися непомітно для інших. Френк мав знайомих джентльменів, які так робили.

Питання полягало в іншому: чи захоче Лілі де Шанталь із ним поїхати?

— Ти любиш Гудзон, правда? — запитала вона. — Коли ти подорожував по ньому вперше?

— Ще коли був хлопчиськом. Батько забрав нас з дому, рятуючи від жовтої лихоманки, яка тоді гуляла містом. Потім, уже трохи пізніше, він повіз мене до Ніагарського водоспаду, на відкриття каналу Ері.

— Уже уявляю тебе хлопчиком. А яким був твій батько? Він був доброю людиною?

— Так, — усміхнувся Френк. — Він намагався донести до мене всю велич Ніагарського водоспаду. Хотів поділитися нею зі мною. Розкрити мені серце.

— І йому це вдалося?

— Тоді — ні: я бачив перед собою просто стіну рухливої води. Але я все запам'ятав.

— А зараз ти це відчуваєш?

— Мабуть, що так.

Вона замислено кивнула.

— Ми поїдемо до Саратоги, містере Мастере. Але трохи почекай. І потім, якщо серце не переконає в іншому, ще раз у мене запитаєш.

— Як скажеш.

— Отак і кажу.

Несподівано Френк засміявся.

— Щойно згадалося. Того дня я на батька роззлостився. На Ніагарі.

— Чого?

— Та через одну маленьку індіанку. Пусте! Водоспад — ось що було головне.

— Я побула б тут ще кілька годин, перш ніж іти додому, — сказала Лілі. — Щось розлінилася. Ти не проти?

— Будь у номері стільки, скільки душа забажає.

— Дякую.

Уже у вестибюлі Френк почув про марші протесту.

— Спершу Вест-Сайд, потім Іст-Сайд, — сказав один із постояльців. — Усі йдуть на околицю, виступають проти армійського призову. Чимало фабрик на Іст-Ривер не працюють, теж приєдналися до протесту.

— Хто протестує?

— Та профспілки. Ірландці теж, куди без них, але багато й робітників-німців. Я думаю, вони зібрались оточити призовний пункт.

— Є якісь зіткнення?

— Як я знаю, ще ні.

— Гм... — Мастер поміркував, чи повертатися йому додому. Та профспілки навряд чи зацікавляться Грамерсі-парком, а до призовного пункту було понад двадцять кварталів на північ. Тож він вирішив, що спершу навідається до контори.

Опинившись на вулиці, Френк потрапив в обійми густої задухи. Стояв звичний для липня спекотний і паркий день. Він рушив Бродвеем пішки — до ратуші було не більше як миля. Вулиці зустрічали його тишею. Френк дійшов до церкви Трійці та повернув через Волл-стріт у бік Іст-Ривер. Ще кілька хвилин — і він у конторі. Клерк був на місці, працював. За десять хвилин до контори заглянув молодий торговець.

— Здається, на Іст-Сайді назріває буча, — повідомив він. — Там валять телеграфні лінії. Увірвалися до одної крамниці, повигрібали теслярські сокири. Не став би я проводити сьогодні жеребкування.

Сказавши клерку, що повернеться пізніше, і наказавши зачинитися в разі небезпеки, Мастер рушив набережною Саут-стріт. На Фултон-стріт надібав кеб і сказав візнику, щоб той їхав через Бувері до Грамерсі-парку. Навколо й далі панувала тиша.

— Їдь по Третій авеню, — сказав Френк візнику. Він ще не мав жодного бажання зустрічатися з дружиною.

На 40-й вулиці візник сказав, що далі не поїде.

Дорогу перекрила величезна юрма. Хтось вимахував транспарантами з написом «ПРИЗОВУ — НІ!». Хтось тарабанив по мідних каstrулях, як у гонг. Приміщення, де мали продовжити жеребкування, ніби й охороняли кількадесят поліціантів, але що вони роблять, якщо юрма оскаженіє. Френк помітив респектабельного з виду перехожого, який, так само як і він, спостерігав здалеку.

— Чому тут так мало поліції? — спитав Френк, підходячи до чоловіка.

— Мер Опдайк. Типовий республіканець. Що з такого візьмеш. Сподіваюся, ви не республіканець, — додав він, ніби вибачаючись.

— Ні, — усміхнувся Мастер.

— Боже мій! — вигукнув перехожий. — Подивіться туди.

Натовп теж подивився — і радісно заревів: із провулка стройовим кроком вийшла пожежна команда «Чорний жарт № 33» у повному складі та в повному спорядженні.

— Сказати, чому вони тут? — запитав перехожий, та Мастер лише похитав головою. — Їхнього старшого в суботу призывали до війська.

— Халепа.

— Атож.

— І що вони робитимуть?

— Поміркуйте самі, — весело відповів співрозмовник. — Списки призовників досі в будівлі. А щоб їх не стало...

— Вони її сплять.

— З логікою в них усе гаразд.

Тим часом «чорні жартуни» не гаялись. За лічені секунди вікна були вибиті бруківкою та цеглою. Поліцію з дороги просто відтіснили. Тоді пожежники зайшли всередину, знайшли там барабан із прізвищами, все облили скипидаром, підпалили й, так само карбуючи крок, вийшли з будівлі. Діяли вони як справжні фахівці. Юрма схвально ревіла.

І раптом звідкись гримнув постріл.

— Мабуть, я краще піду, — промовив Френків співрозмовник і покwapно рушив геть.

Натомість Френк не поспішав. За кілька кварталів він знайшов критий ґанок і став спостерігати звідти. Юрма, не на жарт розійшовшись, розбирала бруківку й кидала каміння в підпалену будівлю. В якийсь момент на вулиці з'явилися військові. Та коли цей підрозділ підійшов зовсім близько, Мастер ледве стримався, щоб не скривитися.

Бо то був Інвалідний корпус — поранені солдати, бідаки, які ще не очуняли після шпиталю. Всіх, хто оклигав, два тижні тому переправили під Геттісберг. І тепер інваліди безстрашно йшли назустріч протестувальникам.

Та ті чхали і на їхню хоробрість, і на їхні поранення. Юрма з ревінням ринула на солдатів, пускаючи у хід каміння бруківки й усе, що потрапляло під руку. Безнадійно програючи в кількості, інваліди відступили. Юрма ж зачула запах крові. Призовний пункт ще не згорів дощенту, а люд уже рушив далі, б'ючи вікна в будинках. Френк пішов за юрмою. Дорогою він бачив кількох жінок з ломами, які підважували трамвайні рейки. На Лексінгтон-авеню бунтарі заревіли, побачивши начальника поліції. Вони до крові розтовкли йому обличчя. Люди висипали з будинків і вливалися у розбурханий натовп. Частина протестувальників відділилася від натовпу й рушила П'ятою авеню і далі на південь. І поки Мастер думав, що робитиме тепер, хтось загорлав:

— Зброя, хлопці! Зброю! — А за мить пролунало знову: — Зброя!

Чималий гурт відокремився від натовпу й вирушив через усеньке місто. На розі Другої авеню і 22-ї вулиці стояв арсенал. Якихось півтора кварталу від Грамерсі-парку.

Мастер крутнувся на підборах і побіг.

Юний Том ніколи ще не бачив матір у такому стані. Годину тому він мало не пішов до батькової контори, а потім розсудив, що краще залишатися вдома. Якщо батько там ховається, подумав собі Том, то дідько з ним. А він мусить подбати про материну безпеку.

Хетті Мастер майже дві ночі не склепляла очей. У перший вечір вона спокійно сповістила Тому, що батько вирушив кудись у справах і не ночуватиме вдома. А на другий зізналася, що вони посварились.

— Завтра прийде, нікуди не дінеться, — упевнено додала Хетті. Дивлячись на бліде, змарніле обличчя матері, Том мимохіть захоплювався гідністю, з якою вона трималася.

Та цього ранку не витримав навіть її сильний розум. Спочатку вони чули звуки заворушень, коли юрма ходила вулицями. До Грамерсі-парку, щоправда, протестувальники не наближались. Том вийшов глянути, що коїться, і наштотхнувся на сусіда, який саме повернувся із Саут-стріт.

— Вони рушили на околицю, виступатимуть там проти призову, — повідомив він, — а на Саут-стріт спокійно. В центрі міста

теж усе гаразд, і навіть у П'яти Кутах тиша й спокій.

Ця новина втішила родину, і Том вирішив дати батькові спокій.

Та коли докотилася звістка про погром у призовному пункті, мати знову стала хвилюватися. Завмерши біля великого вікна, вона дивилася на площу та все бурмотіла:

— Де ж це він може бути?

— Я піду пошукаю, — зголосився Том, але Хетті почала благати, щоб він цього не робив.

— Досить того, що вже батько там, — заявила вона.

Том не став сперечатися, відчуваючи, що краще справді лишитися вдома й у разі чого захистити матір.

Тоді він виліз на горище й крізь слухове вікно побачив охоплений вогнем призовний пункт, розташований на двадцять п'ять кварталів північніше. Поспостерігавши якийсь час за пожежею, він спустився назад.

Матері внизу він не знайшов. Гукнув, але вона не обізвалася. Вийшла покоївка.

— Місис Мастер від'їхала, — пояснила вона. Скидалося на те, що мати, побачивши біля сусіднього будинку кеб, швидко сіла на нього й поїхала. — Вона переказала, щоб ви залишалися вдома й наглянули за будинком, — додала покоївка.

Том зітхнув. Він знав, куди поїхала мати. Хоч-не-хоч, довелося лишитися вдома, як вона й просила.

До Грамерсі-парку Френк Мастер дістався вже близько полудня. Том зустрів батька не дуже приязно. Він сказав, що мати поїхала з дому якихось кілька хвилин тому, спитав у Френка, де він був, і коли той відповів: «Далеко», зміряв його сердитим поглядом. Френк розсудив, що не варто йти слідом за Хетті до контори на Саут-стріт, куди вона, найімовірніше, і пішла. Там він її все одно не застане, а в місті легко розминутися, тож краще зачекати на жінку вдома. А щоб син не зиркав на нього так люто, він вирішив зайняти його чимось корисним.

— Томе, до арсеналу на Другій авеню суне величезна юрма. Ти б наглянув за нею. Тримайся подалі, але подивися, що вони там

здумали, потім розкажеш мені. — Він роззирнувся. — А я позамикаю всі віконниці.

На набережній Саут-стріт було тихо. Хетті не знала, скільки часу чекала в конторі, та вже хоча б знала від старого клерка, що Френк нікуди не пропав. Це вже було щось. І ще клерк запевнив, що Френк обіцяв повернутися. От вона й вирішила дочекатися його. Для сидіння там була одна-єдина тверда лава. Френк, як і більшість ділових торговців, обставив усе так, щоб відвідувачі не затримувались у конторі надовго. Та Хетті це не хвилювало. Аби тільки побачити чоловіка. Вже збігла година, а його досі не було.

Час від часу до контори заходили якісь люди, і клерк їх швидко відпускав. Крім них, тишу порушувало тільки шкрябання сталевого пера по сторінках grosбухів. Хетті почала думати, може, піти додому, але лякала думка, що вони розминуться. Коли вже доходила друга година, у двері зазирнув молодий клерк з іншої контори.

— Там намічається буча. Ми зачинаємося, — повідомив він колезі.

— А що там коїться? — спитала Хетті.

— На жаль, мем, на Вест-Сайді зараз неспокійно. Полюють на чорномазих. Якщо когось упіймають, то думаю, можуть і повісити.

— Який стосунок мають негри до призову? — здивувалася Хетті.

— Такий, що коли Лінкольн свого доб'ється, то місто наповнять чорномазі й залишать ірландців без роботи. Принаймні так думають самі ірландці, — пояснив він. І потому додав: — А ще їх просто не люблять.

Від переляку Хетті ледь не оніміла.

— А ще що? — запитала в молодого клерка.

— Не так давно юрма пройшлася по П'ятій авеню, трощила будинки. Заходили й до мера. Тільки вдома його не застали. Він викликав усіх своїх до готелю Святого Миколая. Сидять там, радяться, як бути далі. Більше нічого не знаю.

— Мене звуть місис Мастер, — сказала йому Хетті. — Ви знайомі з моїм чоловіком, правда?

— Так, мем. Приємний джентльмен.

— Ви його часом не бачили?

— Ні, мем. Але зараз у готелі Святого Миколая зібралося чимало торговців і фінансистів з Волл-стріт, їм цікаво, що збирається робити

мер. Не виключаю, що він може бути там.

Хетті звернулася до старого клерка:

— Якщо приїде містер Мастер, скажіть йому, що я в готелі.

До другої години Шон О'Доннелл не виходив із салуну. Хоч заклад був відчинений для звичайних клієнтів, віконниць він не відмикав. Кілька завсідників поцікавилися, де Гудзон.

— Я відіслав його на Коні-Айленд, щоб дещо передав моїй сестрі, — збрехав він не змигнувши оком. — Тож кілька днів його не буде.

Тим часом дружина носила до підвалу їжу — для Гудзона.

— Він там такий нещасний, — сказала вона чоловіку.

— Нічого, коли все закінчиться, буде щасливий, що живий, — відповів їй Шон. А незабаром сам спустився до Гудзона й знову наказав: — Сиди тихо як миша!

А о другій годині він вирішив пройтися до готелю й дізнатися, що коїться в місті.

Коли Хетті прибула до готелю, той був оточений поліціантами, та її пропустили.

У вестибюлі яблуку не було де впасти. Їй пояснили, що мер усамітнився в номері з кількома джентльменами. Коли це за стійкою з'явився сам завідувач. Хетті попросила з'ясувати, чи нема, бува, Френка Мастера в номері мера.

— Вашого чоловіка в мера немає, — повідомив він, — але я попрошу кур'єра, щоб він пошукав його у вестибюлі. Можливо, він десь тут і є.

За п'ять хвилин хлопчик-кур'єр повернувся, хитаючи головою.

— Мем, ви можете зачекати в нас, — сказав завідувач і попросив служника підшукати місце для Хетті.

Попри загальну метушню, тому вдалося знайти у вітальні диван, якраз біля великого вікна, звідки було видно, хто виходить і заходить до готелю.

Сердечно подякувавши, Хетті сіла.

Вона просиділа зо п'ять хвилин, коли до вітальні зайшла ще одна жінка, елегантно вдягнена, але дещо схвильована. Вона метнула швидкий погляд у вікно, повз Хетті, й ніби завагалася: залишитися тут чи повернутися до вестибюлю? Хетті вона явно не впізнала. Зате Хетті впізнала її та підвелася, усміхаючись.

— Міс де Шанталь? — вона простягнула їй руку. — Ми з вами якось зустрічались в опері. Я — місис Мастер.

Лілі де Шанталь аж наче трохи сполотніла.

— А, місис Мастер.

— Я шукаю свого чоловіка.

— Вашого чоловіка? — Голос співачки пролунав трохи тонше звичайного.

— Ви його тут не бачили?

Лілі де Шанталь звела на неї невпевнений погляд.

— У вестибюлі багато народу, — сказала вона після короткої паузи.

— Я знаю.

Лілі оговталась, ніби в останню мить згадавши слова ролі, яку грала на сцені.

— Даруйте, місис Мастер, якщо я трохи розгублена. Я прийшла сюди в пошуках сховку. Мені щойно сказали, що надвір не можна виходити.

Хетті подивилась у вікно, тоді знову — на Лілі де Шанталь.

— Навряд чи я можу сказати, що там коїться, — промовила вона.

І саме цієї миті до вітальні зайшов Шон О'Доннелл.

Поспілкувавшись із людьми у вестибюлі, Шон за лічені хвилини з'ясував усе, що хотів. Обрана мером тактика посилати невеликі групи поліціантів до окремих осередків заворушень стала суцьою катастрофою. Хоч би де поліціанти поткнулися, їх усюди громили. Було зрозуміло й те, що напади на чорношкірих стрімко частішають, тож, сховавши Гудзона, він усе зробив правильно. Шон поквапно оглянув загальні приміщення, на випадок, якщо там виявиться хтось йому потрібний, після чого збирався швидко повернутися додому.

Знаючи про інтрижку Френка Мастера з Лілі де Шанталь, він аж ніяк не сподівався зустріти Лілі в компанії Хетті. Як це все розуміти?

— Місис Мастер. — Він поштиво вклонився. — Що привело вас сюди такої днини? — Швидким уклоном він привітався також і з Лілі.

— Я пішла до чоловіка в контору, містере О'Доннелле, але його там не було. Мені сказали, що він міг поїхати сюди, дізнатися, що робить мер у зв'язку із заворушеннями.

Шон поглянув на Лілі, узрів полегшення в неї на обличчі, серйозно кивнув.

— Я теж прийшов сюди саме тому, — зізнався він. — Місис Мастер, хоч би де був ваш чоловік, наймудріше, що ви можете зараз зробити, — це повернутися додому. Тільки не здумайте йти пішки! І вас це теж стосується, міс де Шанталь. Так, місис Мастер, я попрошу завідувача, щоб він знайшов для вас кеб. Але це забере трохи часу, бо більшість екіпажів з вулиць наче вітром здуло. — І потім, не стримавшись, додав: — А поки шукатимуть кеб, міс де Шанталь, не сумніваюся, з радістю складе вам компанію.

Старому клерку в Мастеровій конторі нарешті урвався терпець. Він мусить дбати про свою сім'ю, а якщо містер Мастер досі не зволив повернутися, то вже навряд чи сьогодні повернеться. А як бути з посланням від його дружини? Написати цидулку й вчепити на двері? Та ні, це дуже несерйозно, люди ділові так не чинять. Він черкне для Мастера цидулку, так, але залишить її на столі. Ключ від контори в Мастера є. І якщо він дійде сюди, то всередину точно зайде.

О пів на третю Френк Мастер почав хвилюватися. Буквально за рогом, на Другій авеню, величезна юрма взяла в облогу арсенал зі зброєю. Там, щоправда, тримав оборону чималий загін, і він був озброєний. Інколи в будівлю летіло каміння, та про штурм арсеналу не йшлося. Тим часом інші вулиці, одну по одній, також заповнювали протестувальники.

І де чорти носять ту Хетті? Може, вона потрапила до пастки десь на Саут-стріт? Чи надумала вертатися додому пішки? І на неї напали? Чи, крий боже, поранили? Якби він хоч приблизно знав, звідки вона йтиме, то пішов їй назустріч. Нестерпне відчуття провини гризло Френка, хоча він сам не хотів визнавати цього. Якби ж він не подався до Лілі! Якби він залишився тут і наглядав за нею. Які душевні муки мала відчувати Хетті, не кажучи вже про фізичну небезпеку? Мов у нічному кошмарі, бачив збентежене лице дружини. Уявляв, як за нею женуться погромники, як збивають її з ніг або й гірше.

То все його провина. І більше нічия.

— Тату. — Це Том. — Потрібно брати екіпаж. І їхати шукати маму.

— Еге, я теж так думаю. Томе, займися цим, гаразд? А потім я поїду в місто, а ти охороняй будинок.

— Ні, тату. Лишайся краще ти, а я поїду. Бо якщо вона прийде, а тебе тут не буде, не знаю, чи я її втримаю.

— Дурниці, Томе, їхати мушу я!

— Тату, вона не заспокоїться, допоки не знайде тебе. Послухай, їй потрібен ти!

Завідувач підійшов до Хетті аж після пів на четверту. Відколи Шон О'Доннелл поїхав, вона кілька разів підходила до столика реєстрації, але щоразу марно.

— Ви перша в списку, — запевняли її, — але немає кебів на околицю.

Лілі де Шанталь двічі мусила вмовляти її таки не вертатися пішки.

— Коли з вами щось станеться, то винна в цьому буду я! — розпиналася вона. Хетті не розуміла, чому ця міс де Шанталь так про неї піклується.

— Місис Мастер, — звернувся до неї завідувач, — тут одна леді їде на околицю, вона готова вас підкинути. — Вигляд у нього був трохи збентежений. — Скажу одразу, це єдине, що я можу запропонувати.

— Розумію. Леді?

— Її звуть мадам Рестелл.

Найпорочніша жінка в Нью-Йорку зручно вместилася на плюшевому сидінні своєї карети й пильно дивилася на Хетті. Мадам була повногруда, з вольовим обличчям.

Хетті здалося, що очі в неї, як у хижого птаха.

Мадам Рестелл власною персоною — абортниця. Хетті знала її в лице, хоч ніколи не думала (та й не хотіла, якщо чесно) опинитися так близько біля неї. Якщо мадам Рестелл про це здогадалася — а не здогадатися вона не могла, — то ніяк не показала цього.

— Що ж, я з'ясувала, що хотіла, — заявила вона. — Цей мер несповна розуму. — Вона рішуче потягнула носом. — Майже такий самий дурень, як Лінкольн.

— Шкода, що ви маєте президента за дурня, — сухо обізвалася Хетті. Якщо вона погодилася на поїздку з оцією, то це не означає, що заглядатиме мадам Рестелл до рота.

— Він наробив стільки шкоди.

— Ви не республіканка, як я бачу, — промовила Хетті.

— Я могла б нею бути. Республіканці кажуть, що люди вільні робити те, що вони хочуть робити. І я теж так гадаю. Але коли вони мене шпиняють, то нехай краще котяться під три чорти.

— Я думаю, що це залежить від тлумачення поняття «вільний».

— От я допомагаю бути вільними жінкам. Звільнитися від дітей, яких вони не хочуть.

— Влаштовуйте їм аборти.

— Не так, як ви думаєте. Не часто. У більшості випадків даю їм порошок, який усе перериває.

Було помітно, що мадам Рестелл подобалося не лише робити те, що вона робила, а й говорити про це.

— Може, у Франції, мадам, на це й дивляться інакше, — поштиво, але категорично промовила Хетті.

Однак слова її були зустрінуті гучним реготом.

— Ви гадаєте, що я французенка, бо називаюся мадам Рестелл?

— Я так і думала.

— Я англійка, люба моя, і пишаюся цим. Народилася в Глостері. Старому доброму Глостері. Ми були бідні як церковні миші. Тепер я маю гарний будинок на П'ятій авеню. І все одно вважаю Лінкольна дурним.

— Зрозуміло. — Хетті помовчала.

Вони проїхали церкву Благодаті.

— Ви знайомі з дружиною Лінкольна? — раптом запитала абортниця.

— Не маю честі.

— І що я вам скажу. Я у житті не бачила, щоб жінка бігала по крамницях так, як вона. Якось мала задоволення спостерігати за нею. І щоразу, приїжджаючи до Нью-Йорка — а це, скажу я вам, трапляється частенько, — вона поводить як божевільна. Не дивно, що конгрес нею незадоволений.

— Місис Лінкольн мусила переобладнувати Білий дім, — відрізала Хетті.

— І що?

— Я теж вважаю, — з гідністю сказала Хетті, — що люди мають бути вільними. І я вважаю, що Бог однаково відміряв кожному свободи, не вважаючи на расу й на колір шкіри. І я гадаю, містер Лінкольн чинить правильно.

— Можливо, і правильно, люба моя. Цілком припускаю. І я зовсім не проти чорномазих. Вони нічим не кращі й не гірші за нас із вами, це точно. Але за це переконання гине дуже багато людей.

Вони доїхали до Юніон-сквер і вже мали повертати праворуч, на Чотирнадцяту, коли візник притримав коней і постукав у вікно пужалном. Вулицю перед Ірвінг-плейс перекривав чималий натовп — людей сто або й більше.

— Об'їжджайте, — скомандувала мадам Рестелл.

Обережно об'їхавши Юніон-сквер, поткнулися на Четверту авеню. Здавалося, всі вулиці були загачені людьми, від яких можна всього чекати. Коли дісталися Грамерсі-парку, натовп погустішав, і стало видно, як величезний гурт людей обступав арсенал. Саме тієї миті на будівлю посипався град каміння з бруківки, а в одне з вікон хтось укинув підпалену діжку смоли. Натовп люто заревів.

— І тут недобре! — рішучим тоном обізвалася мадам Рестелл. — Їдьте на П'яту, — наказала вона візникові.

— Мені треба вийти, — стрепенулася Хетті. — Ось мій дім.
— Не робіть дурниць, моя люба, — відрізала мадам Рестелл. — Вам однаково туди не дійти.

І Хетті, хоч їй і дуже хотілося вийти, мусила погодитися з нею.

Повернули на П'яту. Якись будинки вже стояли розграбовані, а поки що, судячи з усього, грабіжники перемкнулися на щось інше.

— Краще вам пересидіти в мене, — сказала мадам Рестелл. — У мене служить хлопець, який не боїться нічого, тим паче натовпу. Простий малий прогноза з П'яти Кутів. Він побіжить до вас додому й скаже, що ви в мене.

Пропозиція слухна, хоча вона й не сподобалася Хетті. Проїзд був вільний, кучер хльоснув коней. Вони пролетіли повз Медісон-сквер. Денна спека й курява, знята копитами, розмивали фасади брунатних кам'яниць. Хетті зробилося зле, немов якась сила тягнула її проти волі крізь дивний, розжарений курний потік. Вони вже проминали вулиці між 30-ю та 40-ю. Праворуч, дещо на відлюдді, Хетті побачила притулок для дітей. А ліворуч, несподівано, мов лякаючи, вигулькнув цегляний храм.

От вона побачила масивну, як фортеця, махину резервуара. Біля нього Френк їй освідчувався. Резервуар навіть у курному мареві залишався величним. Непохитний, що та піраміда в пустелі. Підвалини її шлюбу. Вона дозволила провезти себе повз резервуар.

«Я, напевне, здуріла», — подумала Хетті.

Проїхали вже 42-гу вулицю.

— Зупиніться! — гукнула вона візникові, відчинивши вікно. — Зупиніться негайно!

Карета стишила свій хід.

— Що ви робите? — обурилася мадам Рестелл. — Не зупиняйтесь! — це вже кучеру, бо зупинятися не слід. Та було пізно. Хетті вже відчинила дверцята й, не дожидаючи, коли карета зупиниться, скочила на запилжену вулицю. — Безголова дуринда! — обізвала мадам Рестелл Хетті, яка, впавши рачки, підводилася з куряви 43-ї. — Поверніться!

Та Хетті навіть вухом не повела.

— Дякую, що підвезли! — і вона розвернулася, збираючись іти П'ятою авеню. Напевне, без синців не обійшлось, але їй стало краще. Вона принаймні щось робила.

Карета віддалялася П'ятою авеню. Хетті на мить зупинилася, обтрушуючи одіж на собі. Духота й спека гнітили й грали на нерви. Вона розгледілася навсібіч. Навпроти, на розі, стояла велика будівля. Хетті навіть усміхнулася, побачивши її.

Якщо резервуар був уособленням потужної моці інженерної думки Нью-Йорка, то розташований напроти притулок для чорних дітей навіть цього буремного дня слугував приємним нагадуванням, що місто дбає і про моральне обличчя. Існування притулку оплачували багаті ньюйорківці, до яких належала й Хетті. Робили вони це не демонстративно. Двісті тридцять сім чорношкірих дітей, серед них і немовлята, жили одягнені та нагодовані в цій будівлі на П'ятій авеню. І їх ще навчали, аякже! Двісті тридцять сім дітей отримали шанс на гідне життя.

І Хетті подумала: «Якщо мадам Рестелл чи її чоловік, чи хтось там ще схоче дізнатися, за що боровся Лінкольн, то нехай завітають до притулку на П'ятій авеню й подивляться на тамтешніх дітей».

Натовп Хетті помітила аж тоді, як сама опинилась у ньому. Люд висипав із бокових провулків і полинув широкою авеню. Чоловіки, жінки тримали в руках цеглини, палиці, ножі — все, що траплялося під руку. Натовп щоразу більшав, лік уже пішов на сотні.

Люди не зупинялися, щоб розбити вікна. На Хетті теж ніхто навіть не глянув. Люди обрали собі ціль і йшли до неї. До дитячого притулку. Коли вже підходили до будівлі, хтось голосно загорлав:

— Уб'ємо негритянських вилупків!

Юрма відповіла стоголосим ревінням.

Хетті із жахом дивилася на юрму, забувши на цей час навіть про коханого чоловіка. Не можна просто взяти й піти! Потрібно щось робити.

Френк Мастер разом із сином стояв у їдальні, перед великою картиною з пейзажем Ніагарського водоспаду. Ось він розвернувся, підійшов до вікна, став дивитися на вулицю.

— Не знаю, що робити, — зізнався він.

Френк нервував, не знаходячи собі місця. Він кляв себе останніми словами й ледь не дерся на стіни від безсилої люті. Хотілося діяти, щось робити — в крайньому разі з кимось побитися.

Тома не було так довго, що він уже й за нього став переживати. Нарешті хлопець повернувся.

— Коли я прийшов до контори, там уже було зачинено, — розповів він. — І ні душі. Коли вже вертався, то пройшов по всіх вулицях, які тільки спали на думку. Ось тому й забарився. Але жодних слідів. Ніде.

Буквально за кілька хвилин після синового повернення від арсеналу почувся сильний гуркіт.

Френк вискочив надвір. Юрма нарешті зважилася на штурм. Будівля палала.

Френк бачив, як у вікнах верхніх поверхів і на даху з'являлися людські постаті. Здавалося, ніби вони горять. А втім, він їм однаково нічим не допоміг би. Від будівлі йшов жахливий жар, доповнений задушливою полуденною спекою. Френк поспіхом відступив до будинку.

Як вогонь привертає метеликів, так і штурм арсеналу привабив до себе всі банди, які вешталися околицями. Грамерсі-парк ненадовго спорожнів. Френк обережно відімкнув одну віконницю в їдальні. Збігло ще десять хвилин. Арсенал у полум'ї почав стріляти в небо вогняними спалахами.

Коли це раптом сходами до парадного входу бігцем піднявся якийсь хлопчисько й почав щосили гамселити в двері. Прийшла покоївка, спитала Мастера, що їй робити. Той наказав не відчиняти.

— Це може бути пастка.

Хто знає, чи не причаївся там харцизяка із цеглиною, або хтось із пожежників, який тільки чекає, щоб кинути смолоскип у відчинені двері.

— А як це посланець від мами? — вигукнув Том.

— Я теж про це думав — На мигах показавши Тому, щоб той став за ним, він підійшов до дверей, підхопивши дорогою ціпок з масивною головою, відсунув прогонич^[76] і прочинив двері на дюйм. — Ну?

— Ви містер Мастер?

— Припустимо.

— Ваша дружина, вона на П'ятій авеню, біля дитячого притулку, в серйозній халепі.

— А ти хто такий?

— Біллі, містер. Працюю в мадам Рестелл. Це вона мене послала. Вона у своїй кареті на Лексінгтон. Ближче, говорить, не під'їде. І вам краще поквাপитись, містер.

На біса сумнозвісній мадам Рестелл здалася Хетті? Цього Френк не міг знати. Та він не вагався.

— Охороняй будинок, Томе, — гукнув він і, тримаючи ціпок в одній руці, а другою, немов лещатами, стискаючи хлопцеву руку, швидко пішов за ним у бік Лексінгтон-авеню.

— Якщо збрехав, то приб'ю, — пригрозив він неголосно посланцеві.

Хетті не мала великого досвіду спілкування з юрмою. І не знала, що бувають такі годящі моменти й настрої, коли юрму можна примусити зробити що завгодно чи скорити власній волі.

Юрма жадала дитячої крові, бо то були чорношкірі діти. Вона прагнула знести будівлю, бо то був храм багатих протестантів-аболіціоністів. Багатих білих протестантів, які посиляли на смерть чесних хлопців-католиків, щоб звільнити чотири мільйони рабів, які потім поїдуть на північ і відберуть їхні робочі місця. Юрма здебільшого складалася з католиків-ірландців. Здебільшого, але не цілком.

І ще юрма збиралася розграбувати цю будівлю, бо чорношкірі діти, які жили в ній, мали їжу, ліжка, ковдри та простирадла — все те, чого в їхніх переповнених халупах часто-густо не було.

Юрма почала закидати притулок камінням, кілька чоловіків узялися виламувати двері.

Хетті намагалася просочитися крізь натовп.

— Зупиніться, — кричала вона. — Це ж діти. Як ви можете?

Юрма не слухала. Хетті намагалася прорватися вперед, але людський тиск був надто великим. Вона застрягла в натовпі біля рудого здоровенного ірландця, який люто ревів, не відстаючи від

інших. Та Хетті вже нічого не боялася. Вона загамселила кулаками по його спині.

— Ану пропустіть мене!

Урешті він повернувся, зиркнув на неї згори вниз.

— Скажіть їм, щоб зупинилися! — гукнула Хетті. — Невже ви спокійно дивитиметесь, як вони вбивають невинних дітей? Ви християнин? — Ірландець подивився на неї блакитними очима так, як велетень дивиться на вечерю. А, хай діється що хоче! — Ви готові розповісти священнику, що вбивали дітей? — зухвало вигукнула Хетті. — Де ваша людяність? Ану пустіть мене, я скажу їм, щоб вони спинилися.

Тут здоровенний ірландець зігнувся, схопив її своїми дужими лапищами, і Хетті вже подумала, що тут їй і смерть.

І неабияк здивувалася, коли він став проштовхуватися наперед і за мить виніс Хетті з тисняви людських тіл.

Ірландець опустив її на землю перед притулком. За спиною в неї вирувала юрма. Хетті обернулася.

На збіговисько було страшно дивитися. Шумна лютя обпікала її, наче подих гарячого вітру. Юрма витріщалася й горлала, жбурляла смолоскипи й дихала вогнем у бік притулку. Нарешті Хетті була там, куди рвалася, але як говорити із цим жахливим чудовиськом? Хто її взагалі тут почує?

І раптом у юрмі, яка проймала сотнями очей, частина поглядів ковзнула в її бік. Зметнулися десятки рук, вказуючи кудись за спину Хетті. Увага цих людей була привернута чимось за її спиною. Хетті теж поглянула туди.

І побачила трохи далі по вулиці відчинені бічні двері притулку. З них визирала жінка. Хетті упізнала її. Доглядачка притулку.

Жінка із жахом оглядала вулицю. Схоже, від безвиході вона прийняла відчайдушне рішення.

Біля неї почали з'являтися чорношкірі діти: одне, друге, третє... Вони виходили надвір і, на велике здивування Хетті, слухняно шикувались у колону.

О божечки, невже їх поведуть до церкви?! Ще за мить надвір вийшов управитель притулку й став шикувати дітей. Ніхто їм не допомагав, вони були самі — доглядачка та управитель. Діти виходили й виходили, заохочувані жінкою, а управитель шикував їх у шеренги.

Дорослим не лишалося нічого іншого, як зібрати до купи всіх двісті тридцять сім дітей і вести їх до чорта в зуби. Діяли тихо й швидко. Щоб не бентежити дітей, трималися спокійно. Діти слухняно залишали притулок, а управитель ставив їх спиною до юрми, щоб не бачили нападників.

Але юрмі це не подобалось. Юрмі це дуже не подобалось.

Ніби скоряючись жахливим чарам, погромники, яким не було видно вулиці, дивилися на тих, хто її бачив, і їм ставало зрозуміло: діти там! Юрма задрижала від люті, на саму лише думку, що її здобич може втекти. І ті, хто був ближче, тихенько, крок за кроком сунули вперед. Наче змія висолоплює язика та ворушить ним, перш ніж повзти далі. Знову хтось вигукнув: «Убити чорномазих вилупків!», і решта підхопили лютий вигук.

Діти почули, їх пройняв дроз.

І тут раптом до Хетті дійшло, що між натовпом і дітьми — лише вона та здоровань-ірландець.

Вона з подивом усвідомила, що погромники її не бачать. Не помічають, зосередившись на дітях. А ті вже майже всі вийшли на вулицю. Хетті озирнулася. Доглядачка дала команду, і дитяча валка рушила. Швидко, проте без поспіху. Юрма це теж побачила. Верескнув жіночий голос:

— Чорномазі драпають!

Будь-якої миті, Хетті відчувала це, лави погромників здригнуться й посунуть далі, огинаючи її. І вона закричала:

— Зупиніться! У вас здійметься рука на маленьких дітей? — І вона широко розпростала власні руки, наче це могло б їх зупинити. — Вони ж маленькі діти!

І тут юрма нарешті розгледіла Хетті, в усій її красі багатії республіканки-протестантки. Вороже плем'я! Здоровань-ірландець поруч із нею мовчав, і Хетті раптом спало на думку, що він, мабуть, і вивів її, щоб віддати погромникам на розправу.

Якусь мить юрма, схоже, вагалася. А потім той самий жіночий голос провищав:

— Це діти чорномазих, леді! Чого з ними панькатися!

Почулося схвальне ревіння. Натовп рушив уперед.

— Ні! Ви цього не зробите! — закричала у відчаї Хетті.

Врятував її здоровило-ірландець.

— Про що ви думаєте, люди? — оглушливо гаркнув він. — Ви що, забули, що таке милосердя! Забули, що таке любов до ближнього?

Хетті не розуміла психологи юрми. Натовп її ненавидів, так, але не нападав просто тому, що Хетті — жінка. А от здоровенний ірландець, той був чоловіком. І був одним з них. А тепер він зробився зрадником, який став на бік ворога й наважився докоряти їм. Першими на нього кинулися, люто кричачи, дві жінки. Потім накинулися чоловіки. Їм було байдуже, на кому виміщати лють. Як здобич він був нічим не гірший за дітей.

Його зріст не дав йому жодних переваг. Що таке велет для юрми! За лічені секунди його збили з ніг.

Хетті ще не доводилося бачити, як розправляється з людиною юрма. Вона не знала її сили та жорстокості. Погромники почали з обличчя, гамселили кулаками, а тоді ногами й важкими черевиками. Вона бачила кров, чула хрускіт кісток, а потім нічого не бачила й не чула, бо натовп збив її з ніг, а ірландець зник під купою розлючених людей. Вони з усією силою ненависті та злості невтомно дубасили його та вбивали в землю.

Коли ж нападники врешті-решт розійшлися, то від ще кілька хвилин тому здорового ірландця майже нічого не лишилося.

Юрма ринула до притулку. І там було чим пожитися! Їжа, постіль, ліжка — все розтягнули, залишивши голі стіни. Дітей хоч, слава богу, не чіпали, і ті спокійно змогли піти.

Хетті повільно звелася на ноги, обвела поглядом розшарпане місиво, яке ще недавно було могутнім тілом із обличчям, і попелелася на П'яту авеню. Там, насилу розуміючи, що коїться, вона негадано потрапила в обійми дужих рук. Тоді розгледіла Френкове обличчя й притиснулася до нього. Вдвох вони дошкандибали до резервуара й пішли на схід 40-ю вулицею. На наступній авеню він посадив її до великої карети, що нею приїхав.

— Дякувати богу, ти приїхав, — прошепотіла вона, — я цілий день тебе шукала.

— Я теж тебе шукав.

— Ніколи більше не залишай мене, Френку. Будь ласка, ніколи не залишай мене.

— Не залишу, — сказав він зі слізьми на очах. — Не залишу, доки житиму.

Як уже вечоріло, Шон О'Доннелл озирнув салун і подумав, що зробив усе правильно, коли послав Гудзона до підвалу. По всьому Вест-Сайду погромники ловили й били чорношкірих та палили їхні оселі. Когось, подекували, навіть лінчували. До мера в готелі Святого Миколая приєдналися військові. Скликали війська. Телеграфували президенту Лінкольну. Конфедерати після Геттісберга відступали, і Лінкольн міг би спорядити до Нью-Йорка кілька полків, якщо, звичайно, він не хоче, щоб від міста залишилися самі голівешки. Знайшлися джентльмени, які озброїлися рушницями й взяли під захист Грамерсі-парк. Шон цьому тільки радів. Пожежі в П'яти Кутах тим часом, як він бачив, ближчали. — Тепер уже недовго, — попередив він сім'ю. — Ми станемо наступними.

За чверть години до салуну зайшов жвавий тип із виразом авантюриста й довгими обвислими вусами. Шон усміхнувся.

— Містер Джером! Що будете пити?

Шону подобався Леонард Джером. Нехай цей відчайдушний фінансист був родом не з П'яти Кутів, зате вихватками й безстрашністю не поступався вуличним бійцям. Здебільшого він крутився біля нуворишів типу Августа Бельмонта чи Вільяма Вандербільта^[77]. Але Джером любив також газети й газетярів. Ходили чутки, що він вкладав гроші в газети. І він час від часу заходив до салуну.

Якось Шон поцікавився його корінням.

— Мого батька звали Ісаак Джером, тож Бельмонт каже, що я, мабуть, єврей, — зі сміхом відповів Джером. — Звісно, ви мали б пам'ятати, що прізвище Бельмонта було Шенберг, іще до того, як він його змінив. Але істина не така романтична. Родом Джероми з французьких протестантів. Гугенотів. Перебралися сюди у XVIII столітті. Здебільшого це фермери та провінційні адвокати. — Він усміхнувся. — А от родина моєї дружини божиться, що в їхніх венах тече кров ірокезів.

— І ви в це вірите?

— Чоловік завжди мусить вірити дружині, сер. — Відповідаючи на попереднє запитання Шона, він сказав: — Віскі, містере

О'Доннелле. Подвійну порцію. Попереду весела нічка.

— Гадаєте, будуть погроми?

— Я думав, вони сплять мій будинок — ще не спалили, але наближаються. Вони вже в дорозі. Ви краще б заховали свого чорномазого.

— Уже заховав. Гадаєте, їм буде діло до салуну?

— Навряд. Їх більше цікавлять аболіціоністські газети — «Таймс» і все таке. — Джером допив своє віскі й усміхнувся Шону. — Тож побажайте мені успіху, містере О'Доннелле. Я йду боронити свободу преси.

— І як ви це збираєтеся робити? — поцікавився Шон, коли Джером уже направився до виходу.

Джером обернувся.

— Я розжився кулеметом Гатлінга^[78], — відповів він. І пішов.

Кулемет Гатлінга. Де він тільки його добув! Не так давно запатентований вид зброї, ще майже не використовувався в армії. Завдяки рурам, що швидко оберталися, він міг вести нищівний, безперервний вогонь і викосив би будь-яку юрму. З Джеромом краще не заводитись, подумав Шон. Ще той мастак боїв без правил!

Він ще раз перевірів усі віконниці, але салун зачиняти не став. Якщо погромники захочуть випити, а їм нічого не дадуть, це їх серйозно роздратує.

І як добре, що його сестра зараз на безпечному Коні-Айленді.

Понеділок почався для Мері добре. Коли вона спустилася до сніданку, Гретхен уже сиділа за столом і розмовляла з мамою дітей, які гралися поряд. Коли Мері підсідала до них, Гретхен саме казала, що хлопчик дуже схожий на її синочка. Миттю зав'язалася розмова про дітей і материнство. Жінка запитала Мері, чи має вона дітей, і та відказала:

— Нема, і не планую, поки не одружуся.

— От і правильно, — зі сміхом відказала жінка.

Потім з'явився Теодор.

Уранці ходили купатися. Цього разу Мері трималася за мотузку, доки вода сягнула їй грудей, а тоді пливла майже до краю загородки.

Поки вона плескалася, Теодор проплив повз неї, пірнув під мотузку й потужними змахами полинув у відкрите море. Його довгенько не було. Мері з Гретхен уже загоряли на пляжі, коли він повернувся й виринув з моря, стікаючи водою.

— Оце так збадьорився! — весело гукнув він, витираючись.

За обідом Теодор поцікавився в Мері, чи йде вона сьогодні малювати. Мері сказала, що, напевне, так, піде. Тож, пообідавши, вона пішла до себе по планшет. Коли Мері спустилася, брат і сестра саме щось обговорювали, і Гретхен сказала їй:

— Ти, Мері, йди, а я тебе наздожену.

Зовсім трохи пройшовши по піщаному пляжу, вона зазирнула в сумку й побачила, що забула олівці в готелі. Тож мусила вертатися. На терасі не було вже ані Гретхен, ані Теодора, і Мері вирішила, що подруга, мабуть, піднялася до номера. Але там нікого не було. Вона взяла забуті олівці та знову спустилася.

Щойно Мері вийшла на стежинку, як побачила їх обох. Вони стояли трохи осторонь, біля готельного паркану в затінку під невеликим деревцем. Її вони не помітили, бо були надто зайняті розмовою. Мері не чула, про що йшлося, але добре бачила, що вони сперечаються. Обличчя Гретхен, зазвичай спокійне, від люті аж перекошилося. Такою Мері її ще не бачила. А Теодор був явно чимось роздратований.

Тож Мері не придумала нічого кращого, як мерщій піти геть і вдати, що нічого не бачила.

Несподівана картина сварки друзів на мить затьмарила такий чудовий день, як часом самотня хмара затуляє сонце, пригасивши небесну блакить. Тож Мері швидко рушила берегом, щоб опинитися подалі від Келлерів. Їй зовсім не хотілося, щоб якісь негаразди псували цей день. Пройшовши з милою їй не бачачи нічого, крім неперервної лінії океану й нагрітого піску, вона нарешті оговталась. Місце, де вона вчора малювала, було вже десь поряд, і Мері, перейшовши невеличку дюну, пошукала вчорашню оленицю. Але її ніде не було.

Зате трохи далі вона помітила невеликий дерев'яний навіс. Люди не користувалися ним давно, бо дах уже зотлів, а стовпчики, які колись його тримали, цілилися в небо. Разом з купкою дерев поблизу цей навіс утворював дивну, трохи навіть потойбічну композицію, втім, не дуже складну для зображення. І Мері швиденько взялася до справи. По

деякім часі, вдоволена, що їй вдалося передати суть картини, вона відклала малювання й підвелася, щоб розім'яти ноги. Дійшла до дюни, озирнула пляж — чи немає там Гретхен, — але нікого не побачила.

Повернувшись до планшета, вона помалювала ще трохи, а тоді зняла солом'яний капелюшок і на хвилю відкинулась усім тілом назад, підставляючи його сонцю. Обличчя й руки в неї були не прикриті, а сонячне тепло наповнило її блаженством. Стояла майже повна тиша, яку порушувало лише легеньке, ледь чутне плюскотіння хвиль об піщаний берег. Спокій такий, неначе Мері перенесли із цього світу в місце поза часом, де ніщо не нагадує життя в метушливому місті. Може, замріяно подумала вона, якщо просидіти так довго-довго, можна стати іншою людиною?

Кілька хвилин Мері сиділа й не рухалась, а потім стало припікати сонце. І вона уявила, що так, мабуть, чується ящірка, упиваючись сонячним теплом на камені.

Почувши слабке шурхотіння в береговій траві праворуч, вона ледь звела голову й уже розтулила губи, щоб сказати: «Агов, Гретхен», коли раптом побачила, що це зовсім не Гретхен.

— Ага! — радісно вигукнув Теодор. — Я так і думав, що ти будеш тут.

— А Гретхен де? — спитала Мері.

— Повернулася до готелю. Вирішила відпочити.

— Угу...

— Не заперечуєш, якщо сяду?

Вона нічого не відповіла, і він сів без запрошення. Узяв планшет, став роздивлятися малюнок.

— Він не закінчений, — попередила Мері.

— Обнадіює, — запевнив Теодор, вивчаючи рештки маленького навісу. Тоді поклав планшет збоку від себе, куди Мері не сягала, і розтягнувся на землі на повний зріст. Мері трохи знітилася, що вона сидить, і вже подумала, чи не надіти знову капелюшок.

— Краще полежи, — озвався Теодор. — Сонце піде тобі на користь. Хоч трохи сонця. Коли я на осонні, як-от зараз, — додав він вдоволено, — то уявляю себе ящіркою.

Мері засміялася.

— Я саме думала про ящірок перед твоїм приходом.

— Отож бо й воно, — промовив Теодор. — У великих умів думки схожі. Чи, може, в ящірок.

Мері лягла горілиць. Вона була сама-самісінька, лежала біля чоловіка, але цього ніхто не бачив.

Тому, коли він обернувся й ніжно поцілував її, Мері й не думала пручатися. Вона дозволила йому робити це. А коли він промовив: «Мері, ти така гарна!», вона відчула: так і є.

І незабаром він цілував її так, як ще ніхто не цілував, досліджуючи губи та язик, і Мері подумала: напевне, це і є початок того, чого не слід робити. Та вона все одно не спинила його, а скоро вже відповідала на пориви й відчувала, як шалено б'ється серце — скоріше, скоріше.

— А якщо нас побачать? — задихаючись, запитала вона.

— Тут на багато миль навколо ні душі, — запевнив Теодор.

Його поцілунки ставали палкішими, він став торкатися її, і Мері була така збуджена, що вже й не хотіла, щоб він зупинявся, хоча розуміла: не можна коритися. «А зрештою, чом би й ні? — подумала вона собі. Якщо не зараз, то коли?»

Мері відчула, як Теодор міцно притуляється до неї. Став розстібати на ній сукню. Його дихання почастішало.

І тут почувся голос Гретхен. Голос Гретхен на пляжі. Голос Гретхен, який наближався.

— Мері!

Лайнувшись, Теодор сахнувся від неї. Якусь мить вона лежала, почувуючись покинутою. Тоді, піддавшись раптовому нападу паніки, пересіла за Теодора, схопила планшет, намацала свій капелюх і вмостила на голову.

А вже за хвилю-другу Гретхен, обійшовши дюну, побачила, як Мері, може, ледь розпатлана, сидить і спокійно малює. Брат сидів за кілька ярдів збоку й витріщався на сестру, яка прямувала до них із незворушним поглядом змії, готової до нападу.

— Привіт, Гретхен, — спокійно привіталася Мері. — Може, ви з Теодором погуляєте, поки я домалюю?

До готелю повернулися вже над вечір. Усі більше мовчали. Коли зайшли всередину, один із постояльців розповів, що вранці на Мангеттені відбулися заворушення. Ця новина прийшла з денним поромом.

— Що ж там сталося? — поцікавився Теодор.

— Напад на призовний пункт на 47-й вулиці. Здається, його підпалили.

Після вечері власник готелю сказав, що вдень заворушення тривали. Він дізнався про це в готелі напроти. Було кілька пожеж.

— Телеграф не працює, — повідомив він, — тому ми не знаємо жодних подробиць. Мабуть, нічого серйозного.

День видався спекотний і паркий. Тут, де з Атлантики постійно повівав бриз, задуха не була такою сильною, зате на вулицях Нью-Йорка вона, мабуть, дошкуляла. Проте після вечері задуха починала грати на нерви навіть на готельній терасі.

Пізніше Гретхен заявила, що їй ненадовго треба в номер.

— Піду погуляю, помилуюся морем, — заявив Теодор, дістаючи сигару.

— Я з тобою, — зголосилася Мері.

На пляжі було тихо.

— Шкода, що Гретхен прийшла, — сказала Мері.

— Так, — кивнув Теодор.

— Ти будеш тут ще кілька днів?

— Хотілося б. Хоча є робота в ательє.

— Он як, — сказала Мері.

Вони стали дивитися на воду. В небі купчилися хмари, обіцяючи дощ і полегшу.

— Побачимо, що буде завтра, — сказав Теодор.

Того вечора Гретхен і Мері полягали, як завжди. Гретхен і словом не обмовилася про Теодора. А Мері, щойно споночіло, відчула, що от-от заплаче. Як добре, що буквально лічені хвилини тому за вікном пустився дощ, заглушаючи всі звуки.

Коли Мері пробудилася серед ночі, Гретхен у номері не було. Якийсь час вона просто чекала. Ані звуку. Тоді підвелася з ліжка й підійшла до вікна. Дощ ущух, небо визоріло. Виглянувши у вікно, спершу вона нічого не побачила. Тоді розгледіла бліду постать, яка

міряла кроками маленьку галявину. Це була Гретхен у нічній сорочці, вона ходила туди й сюди перед заростями очерету.

Мері не стала гукати її, щоб не будити інших постояльців. Вона тихо вислизнула з кімнати, спустилася сходами й вийшла надвір.

— Що ти робиш? — пошепки спитала Мері. — Змокнеш!

— Сон не бере, — поскаржилася Гретхен. — Неспокійно мені.

— Чому?

— Через дітей. Оті пожежі в місті...

— Так казали ж, ніби нічого серйозного.

— А звідки їм знати. Звідси ж міста не видно.

Мері аж серце тьохнуло в грудях, та за секунду-дві вона оговталася.

— Ти хочеш повернутися додому й побачити, що все гаразд?

— Саме про це я і думала.

— Ну то підемо на вранішній пором, — сказала Мері. — І якщо все нормально, то ніщо не завадить нам повернутися.

— Так.

— А тепер іди до ліжка, бо застудишся

Перший пором мав бути десь до опівдня, але всі троє одразу після сніданку вже були на мисі та чекали на його прибуття. Теодор не захотів відпускати подруг самих. Пором запізнювався. Прочекали годину. Другу. Потім прийшов хтось і сказав, що порома не буде, тож вони повернулися до готелю, сподіваючись, що хоч там щось дізнаються.

— На пором напали і, ймовірно, підпалили, — повідомив їм власник готелю. — З Брукліну щойно прибув чоловік з газетами. В місті справжній бедлам. Усюди пожежі. Звернулися до президента Лінкольна, щоб той прислав війська.

— Можна відбити телеграму до Нью-Йорка? — спитав Теодор.

— Боюся, що ні. Всі телеграфні лінії понищені. Зруйновані. Тут ви в більшій безпеці.

— Я мушу повернутися до міста, — заявила Гретхен. — Там мої діти.

— Я можу роздобути екіпаж, який доправить вас до Брукліну, — сказав власник готелю, — але це дуже ризикована затія.

Він придумав ще краще. І за пів години всі троє котилися у двоколці, яку тягнув бадьорий поні. Десь по обіді вже були на Бруклінських висотах, за якими тягнулося місто.

Усюди палали пожежі. Диміло в добрій дюжині районів. Тільки Фінансовий квартал здавався непошкодженим, бо на Іст-Ривер, якраз навпроти того місця, де закінчується Волл-стріт, стояла канонірка^[79]. Хоч би все місто поглинув пекельний вогонь, тамтешні ділки не дозволять, щоб грошовим вмістилищам щось загрожувало. Коли друзі спустилися до порома, новини виявилися ще гіршими.

— Половину чорних кварталів спалили на попіл, — розповів їм поромник. — А що вже перебили чорномазих — не злічити! Весь Іст-Сайд у барикадах. І багатеньким спуску не дають. Торговці на вулицю й не потикаються — он навіть «Брукс Бразерс» розгромили.

— Мені треба на той берег, — заявила Гретхен.

— Давай вже краще я, — відповів Теодор. — А вам двом варто перебути тут.

— Я мушу дістатися до дітей, — уперто повторила Гретхен.

— Я з тобою, — відлунила Мері.

— Та хто ж вас візьме! — напоумлював їх поромник. — Вони знищили половину поромів, руйнують залізничні колії. Ті погромники мають зброю. Там іде справжня війна.

Вони обійшли весь причал. Ніхто їх не брав. Коли вже вечоріло, Мері сказала:

— Нам краще пошукати місце для ночівлі.

Але Гретхен її мовби не чула.

Вони побачили великий стовп вогню, що виріс у тій частині Бувері, де Гретхен залишила дітей. Гретхен зойкнула, Теодор спохмурнів. Мері ж вирішила не казати нічого.

Коли сонце хмурно сідало над бухтою, до них підійшов якийсь старий.

— Я роздобув човен. Моя дружина вже там. — І помахом руки він показав туди, де була Саут-стріт. — Будемо плисти, як споночіє. Коли бажаєте, то прихопимо й вас.

Плисти човном через Іст-Ривер у темряві було дуже незвично. Попереду чорніло громаддя міських будівель — у більшості були зачинені віконниці. Чимало ліхтарів стояли не запалені, хоч, звісно, небезпечний газ просочувався з них на вулицю. Над цілим містом стояла заграва пожеж, а над водою чувся віддалений тріскіт вогню й смерділо паленим.

Утім, на набережній Саут-стріт було вже тихо, і вони спокійно пришвартувалися й висадилися на берег. Теодор, на знак подяки, дав старому кілька доларів. Гретхен, хоча вона й протестувала, разом із Мері мусила залишитися в Шоновому салуні, що був неподалік, а до Бувері замість неї пішов Теодор.

— Якщо десь і є безпечне місце, то це Шонів салун, — заявила Мері.

Коли вони прийшли, Шон саме замикав двері салуну. Він швидко пропустив їх усередину, не дуже радіючи їхній появі.

— Я думав, ви на Коні-Айленді, в безпеці, — розчаровано сказав він. Та розумів причину. — Мати поспішає до дітей, — це вже до Гретхен, і знизав плечима. — Що ж тут поробиш?

За пів години прийшов Теодор. Діти були в бабусі з дідом.

— Можу тебе туди нишком провести, — запевнив він сестру.

Коли вони вже йшли, Теодор обернувся до Мері й тихенько сказав:

— Ми ще домовимося, Мері, коли все закінчиться.

— Можливо, — кивнула вона.

Схоже, він не збирався ставити на цьому крапку. Якщо ж вона зайде до нього в ательє, то й поготів. Але ж то все було на Коні-Айленді, тоді, а зараз Мері знову в місті. Повернулася у звичний світ. Ну, якось воно буде.

А поки що перед нею стояло нагальне питання: куди тепер?

— Краще тобі побути тут, — порадив Шон. Коли Мері обмовилася, що хотіла б до Грамерсі-парку, уточнив: — Не знаю, що там зараз коїться, але тут, серед родичів, тобі точно безпечніше.

Якщо чесно, Мері вважала Мастерів не меншою ріднею, ніж Шона, щоправда, вголос цього не сказала, просто наполягала на своєму: їй треба на околицю — і край! Тож Шон погодився її провести, хоча й неохоче.

Підбиратися до Грамерсі-парку довелось обережно, а як дісталися Ірвінг-плейс, то там побачили сліди погромів. Земля була всипана битим склом і сміттям. Шон уже чув про барикаду на початку 21-ї вулиці, яка врізалася в площу з півночі. Тож вони зайшли із заходу, але тут шлях їм заступив патруль. То були не погромники, а мешканці Грамерсі-парку, добре озброєні пістолами та рушницями. Шона ці люди не знали, але хтось упізнав Мері. Він наполіг, щоб Шон залишився тут, а сам тим часом повів Мері до будинку Мастерів. Шон чекав, аж поки пересвідчився, що Мері в безпеці.

Її зустрічала сама місис Мастер. Вона швидко вийшла зі спальні, завела Мері на кухню й напоїла гарячим шоколадом.

— Зараз, Мері, швиденько до ліжка! — наказала вона. — А про свої пригоди ти розповіси нам завтра.

Та вранці Мері не розповіла їм про свої пригоди. Чи то від спеки, чи то від потрясіння побаченням, чи то з якоїсь іншої причини, але вночі вона занедужала, її лихоманило. До ранку вона вся трусилася й палала. Місис Мастер особисто доглядала хвору, змушувала її багато пити й охолоджувала їй чоло компресами.

— Мовчи, нічого не кажи! — сварилася вона, коли Мері намагалася сказати щось вдячне. — Ти повернулася додому, і це найголовніше.

Тому Мері нічого не знала про підпали та вбивства, які тривали того дня по всьому місту. Не знала, що насильство спалахнуло й у Брукліні, на набережній, де вона була, і що вбивства затопили чи не всю смугу Іст-Ривер. Лише вранці в четвер, коли жар минувся й вона прокинулася голодна, Мері дізналася, що до міста нарешті прибули війська, погромників стали зносити шквальним вогнем, а Грамерсі-парк опинився під захистом артилерії.

Страшний Призовний бунт 1863 року добігав кінця.

Опівдні покоївка принесла їй юшку, і поки Мері їла, вона сиділа біля неї та весь час говорила. Чи знає Мері, що було тут за її відсутності? Як зник спочатку містер, а тоді — місис Мастер? Як місис Мастер заступилася за дитячий притулок і мало не загинула, а врятували її містер Мастер і мадам Рестелл, так-так, ота сама абортниця! Мері аж сіла в ліжку від таких новин!

— Ну, а з тобою що було? — запитала нарешті покоївка.

— Зі мною? — задумливо перепитала Мері. — Та, гадаю, нічого особливого.

Місячна соната

• 1871 •

За ті вісім років, що минули після поїздки на Коні-Айленд, Теодор Келлер став успішним фотографом. Головних причин такої стрімкої кар'єри було дві. Причина перша полягала в тому, що наприкінці того літа, повного жакливих заворушень, він вирішив особисто увічнити завершальні етапи Громадянської війни. Причина друга — патронат Френка Мастера.

І ось тепер, теплого жовтневого дня, напередодні найважливішої виставки у своєму житті, в розкішній галереї біля Астор-плейс, яку орендував заради цього Мастер, він був за крок від сварки з меценатом.

— Ви все зіпсуєте! — крикнув він Мастеру в розпачі.

— А я кажу вам, — твердо переконував Мастер, — що це треба зробити саме так.

Одна суперечка між ними вже була. Теодор не сперечався, коли Мастер запропонував включити до композиції один з його фотопортретів Лілі де Шанталь. Та коли патрон застеріг його від показу фотографії мадам Рестелл, Теодор не на жарт розлютився.

— Та це ж одна з моїх найкращих фотографій! — збунтувався він.

Портрет мадам Рестелл вийшов справжнім шедевром. Теодор прийшов до неї додому, обрав там величезне, розкішно оздоблене крісло й всадовив її, мов Клеопатру на троні. Із чималим бичачим обличчям, войовничо дивлячись у камеру, вона була страшна, як мінотавр. Здавалося, цей погляд здатен збити зі стіни портрет президента Ґранта^[80], який висів поряд.

— Тео, — пояснював йому Френк Мастер, — ця жінка має таку недобру репутацію, що ви не продасте навіть земельної ділянки по сусідству з нею. І де — на П'ятій авеню! Ніхто не схоче там селитись. Якщо ви вивісите її портрет, то втратите всю клієнтуру.

І навіть Хетті Мастер, хоча й неохоче, погодилася з ним. Мадам Рестелл, дізнавшись, що її портрет зняли з виставки, до краю розлютилася.

Були й інші моменти, які непокоїли Мастера: фотографії з політичним підтекстом.

— Будьте обережні, Тео, — казав він. — Не хочу, щоб ви собі нашкодили.

Мабуть, його порада була слухною, та Теодор начхав на неї й лишився при своїх.

— Мої роботи кажуть правду, — відрізав він. — І суть мистецтва саме в цьому.

І тут у нього несподівано з'явилася однодумиця — Хетті Мастер.

— Він має слухність, — заявила вона чоловіку. — Хай виставляє все, що схоче. Ну, може, крім мадам Рестелл, — додала трохи знехотя.

Проте збісила Теодора несподівана сьогоднішня вказівка, яка прийшла, коли вся експозиція вже висіла на стінах. І те, що Мастер сам прийшов до галереї аргументувати своє рішення, не покращило ситуацію. Як не сказати, навпаки.

— Ви тільки уявіть! — у захваті вигукнув Френк. — Повісьте на одній стіні всі три! Бос Твід — ліворуч, Томас Наст^[81] — праворуч, а під ними — той ваш знімок нью-йоркського суду. Чи над ними, якщо забажаєте, — додав він поступливим тоном.

— Але ці роботи нічим не цікаві, — відбивався Теодор.

З тисяч зроблених ним фотографій ці три чудово відображували дійсність, але це й усе.

— Теодоре, — сказав Френк Мастер так терпляче, немов звертався до маленької дитини, — сьогодні Боса Твіда заарештували.

У Таммані-холлі знали, як робити гроші на Нью-Йорку, але Бос Твід підніс тонке мистецтво «ти мені — я тобі» до небачених досі висот. І не сказати, що він займався справами страшенно мудрованими. Взявши собі в спільники Свіні, члена комісії з парків, керівника фінансової служби Конноллі та мера Оукі Холла, він створив справжнісіньку банду, яка поряdkувала міськими контрактами. Але якщо раніше до контракту вартістю в десять тисяч доларів додавали якусь тисячу-дві, то тепер, відчувши смак влади, вони не знали міри. Вже понад десять років сума контракту могла вирости вп'ятеро, вддесятеро — і навіть стократ. Після всіх погоджень підрядник

отримував гроші із чималим наддатком, а величезну різницю, яка залишалася, це кодро розподіляло між собою.

Найвидатнішим починанням цих ділків стало спорудження будівлі суду за міською ратушею. Суд будували вже десять років, і не було цьому кінця-краю. Якби ту будівлю завершили, не було жодних сумнівів, що вона стала б однією з найшляхетніших споруд у місті — справжній палац у неокласичному стилі. Але чиновна банда не поспішала завершити будівництво, позаяк цей шедевр архітектури був правдешньою золотою жилою. У виграші від цієї афери були всі — що вже й казати про численних друзів банди. Скромні ремісники, отримавши підряди, стали багатіями. Ніхто не знав, скільки мільйонів пішло на будівництво, але було точно відомо: нещодавня купівля Аляски коштувала дешевше.

А по-справжньому преса взялася за це кодро тільки два роки тому. Причому наступ вона вела по двох напрямках: «Нью-Йорк Таймс» біла злодіїв словом, а «Гарпер Віклі» — неперевершеними карикатурами Томаса Наста. І саме їх Бос Твід боявся як вогню. Бо виборці, казав він, можуть бути неписьменними й не читати статей у газетах, але мову карикатури розуміє кожен. Він навіть намагався підкупити Наста, не пошкодувавши пів мільйона доларів. Однак з того нічого не вийшло. І ось нарешті Боса Твіда заарештували.

Теодор не дуже любив портрет Твіда, який він створив кілька років тому. Високе кулясте чоло, борода — нічим не примітний огрядний політик, хоча у навскісному світлі на його обличчі проступали і агресія, і безмірна жадоба. Йому більше подобалася серія з Настом. Вони були майже ровесники, обидва мали німецьке коріння. У карикатуриста було напрочуд гладеньке, округле розумне обличчя, обрамлене густими вусами й стильною борідкою клинцем. Теодор, на його думку, досить удаło передав дотепну, жваву вдачу молодого художника.

Фотографія недобудованого суду була технічно бездоганна, хоча не сказати, щоб аж дуже цікава.

— Увагу громадськості ми ще нею привернемо, та й тільки, — поскаржився він Мастеру.

— Ну, то увага вам якраз і не зашкодить, — відрізав Френк.

— Це зрозуміло. А хіба ви не бачите, до чого воно призведе? Люди помітять фотографії Твіда, бо це сьогодні актуальна тема, і зовсім не звернуть уваги на справді важливі роботи.

— Спершу зробить собі ім'я, — резонно зауважив меценат. — А решта вже сама додасться.

— Я не піду на це! — затявся Теодор.

— Теодоре, будь ласка, зробить так. Усі інші роботи, які ви забажаєте, будуть показані. Люди побачать їх, я обіцяю. — Френк витримав коротку паузу. — Для мене це багато важить.

Це було сказано приязним тоном, але Теодор не міг не почути загрози в цих словах. Якщо він хоче, щоб Мастер і надалі підтримував його, давав гроші на виставки й підганяв йому клієнтів, то він мусить виставити всі три фотографії. Теодор зітхнув. Така ціна питання. Та чи захоче він її платити?

— Зараз четверта година, — сказав Мастер. — Я повернусь о шостій, перед відкриттям.

— Гаразд, я подумаю, — сказав Теодор.

— Зробіть таку ласку.

Наступні пів години він провів за роздумами, що ж робити. Було б добре піти прогулятися, щоб усе як слід обмізкувати, але він не міг, бо домовився зустрітися з іншою людиною. І ось тепер чекав, що скоро вона буде тут.

Від Грамерсі-парку до галереї Мері О'Доннелл дісталася швидко. Того вечора вона могла піти з Мастерами, тим паче що й місис Мастер її кликала. Та навіть знаючи, що там буде Гретхен, Мері була не в захваті від перспективи опинитися серед модної публіки. Приватний показ влаштовував її значно більше. Та й з Теодором їй завжди так затишно.

І це не дивно, бо вони були коханцями.

Щоправда, давно й недовго. Після Призовного бунту влітку 1863-го Мері прийняла тверде рішення, що не ходитиме до нього. Вона чудово розуміла, що, спокушаючи її на пляжі Коні-Айленду, він і не думав будувати якісь далекосяжні плани. Та й Мері ні на що не

розраховувала. У місті вона одразу ж повернулася до звичного життя в будинку Мастерів, і за тиждень їй навіть здалося, що Теодор потроху вивітрюється з її спогадів. Тож це не більше ніж примха, казала собі Мері, коли одного суботнього ранку на початку серпня, маючи вільний день без жодних справ, мимохідь завітала до нього в ательє в Бувері.

Коли Мері переступила поріг, Теодор саме закінчував знімання якогось молодого чоловіка. Ввічливо привітавшись із нею, неначе з клієнткою, він попросив її зачекати в більшій кімнаті. Мері пройшла, сіла на диван і потягнулася до столика: чим сьогодні цікавиться Теодор? Віршів не було — тільки газета й зачитаний томик «Червоної літери» Готорна. Роман вона вже читала, тому стала гортати газету. Мері чула, як замовник попрощався й пішов, і Теодор переставляв щось у майстерні.

А потім він зайшов до неї та застиг, усміхаючись.

— Я вже й не думав, що зайдеш.

— Випадково опинилася тут, — сказала Мері. — Я ж казала, що зайду.

— Більше клієнтів у мене сьогодні не буде. Кудись сходимо поїмо?

— Якщо ти не проти, — сказала вона й підвелася.

Він підійшов до неї.

— Сходимо трохи пізніше, — промовив він. І почав її цілувати.

Їхній роман тривав два місяці. Звичайно, вона могла бути разом із ним лише в певні години, і просто диво, як вони знаходили спосіб зустрітися, лише проявивши трохи винахідливості. Коли в неї випадав вільний день, вони ходили на прогулянки, а він водив її на концерти, в театр, ще кудись, де, на його переконання, Мері мало б бути цікаво. Час від часу він пояснював їй специфіку фотографічного мистецтва, як він вибудовує композицію знімка, як домагається потрібного освітлення. І з'ясувалося, що в Мері від природи схильність до таких речей, і досить скоро вона вже сама визначала найкращі роботи, а часом і могла пояснити, за допомогою чого був досягнутий той чи інший ефект.

Мері не тішила себе надіями на шлюб із ним. Вона й сама не була впевнена, що хоче цього. Але знала, що вона йому цікава й що він небайдужий до неї. Гретхен вони нічого не сказали.

А в середині вересня до Мері зайшов Шон. І вони пішли прогулятися Грамерсі-парком.

— Так що в тебе з Теодором Келлером? — поцікавився брат.

— Не розумію, про що ти, — відповіла Мері.

— Усе ти чудово розумієш. Мері, невже ти думаєш, що я не в курсі?

— Шоне, ти що, стежиш за мною? Мені вже майже тридцять років. Чи ти не маєш чим зайнятися?

— Звідки я знаю, тебе не обходить. Але я не дозволю, щоб моїй сестрі дурили голову.

— Господи, Шоне, а ти скільком дівчатам дурив голову?

— Вони не були мені сестрами.

— Ну, слухай, це моє життя, а не твоє.

— Знаєш, я можу з ним поговорити.

— Господи, Шоне, навіть не думай!

— Ти кохаєш його?

— Він дуже лагідний до мене.

— Мері, якщо в тебе народиться дитина, він мусить одружитися з тобою. Я не допущу, щоб було інакше.

— Шоне, будь ласка, не втручайся в моє життя! Це моя справа — моя і його. Якщо ти й далі будеш такий самий, як тепер, то я не хочу тебе бачити. Я не жартую.

Хвилину-другу Шон мовчав.

— Мері, якщо матимеш проблеми, звертайся до мене, — примирливо сказав він. — У мене вдома завжди буде місце для тебе. — Він затнувся. — Тільки пообіцяй мені одну річ. Ти не зречешся дитини. Ніколи. Я подбаю про неї, хоч би хто це був.

— А ти не чіпатимеш Теодора, він ні в чому не винний. Обіцяєш?

— Як скажеш.

А в жовтні, коли Теодор вирішив, що має вирушати на поля баталій, Мері собі місця не знаходила. Проте навіть знаку не подала. І ще вона зрозуміла одне: якщо вже розлучатися, то краще зараз, поки вона не прикипіла до нього так, що тягар розлуки буде нестерпним.

Коли Теодора не було вже тиждень, Мері здалося, що вона вагітна. Вона так перелякалася, що її вистачало лише на господарські справи. І ось тоді вона частенько згадувала братові слова. На превелике щастя, її побоювання виявилися марними.

Теодора не було багато місяців, а коли він повернувся, Мері вирішила, що, попри всі спокуси, вони просто залишаться друзями. Не пропаде, подумала вона, ще знайде собі іншу, якщо вже не знайшов.

І вони залишилися друзями. Мері не стала заводити собі нового коханця й не шукала чоловіка, за якого захотіла б вийти заміж. Зате в неї залишилися таємні спогади, і вона ними дуже пишалася.

А потім сталося так, що Мері навіть допомогла йому. Коли Теодор зізнався їй, що шукає мецената, вона пішла до Френка Мастера й попросила подивитися його роботи. Це сталося п'ять років тому, і відтоді Мастер показав себе чудовим меценатом: він постачав Теодору замовників, розширював його зв'язки — робив усе те, про що мріє кожен художник. А коли Теодор сказав, що хоче запросити журналістів на відкриття виставки, Мері вмовила Шона переговорити з кількома знайомими газетярками.

І тепер, побачивши, як розлючений Теодор міряв кроками залу, вона примусила його розповісти правду. Потім вона оглянула всі фотографії, сказала, що вони чудові, і ненав'язливо зауважила:

— Якщо перевісити Боса Твіда й Наста туди, — і Мері вказала на стіну, де було трохи вільного місця, — то вийде не так уже й зле.

— Мабуть, твоя правда, — буркнув Теодор.

— То будь ласка, зроби це заради мене, — попросила вона.

На відкритті того вечора було дуже людно. Звичайно, всім кортіло подивитися на портрети Твіда й Наста, але Френк Мастер казав правду: люди цікавилися не лише ними, а проходили всією експозицією, подовгу роздивляючись найкращі з робіт.

Тож привітавшись із сестрою та поштиво переговоривши з усіма людьми, з якими познайомив його Мастер, Теодор майже заспокоївся. Проте не до кінця. Бо він чекав появи ще одного чоловіка. Від якого чимало залежало. Якщо він прийде, звичайно.

Репортер з «Нью-Йорк Таймс». Шон О'Доннелл сказав, що той прийде, але вже сьома, а його нема. Не було його і за десять хвилин. І лише коли доходило до пів на восьму, Мастер тихенько підійшов до Теодора й шепнув:

— Здається, це він.

Горас Слім виявився тихим чоловіком тридцяти з гаком років, із тонкими вусиками й сумовитими очима. Він шанобливо привітався з Теодором і загалом тримався як належить репортеру, однак було помітно, що Горас тут лише тому, що його відрядили, і щойно він збере матеріал для невеличкої замітки, як одразу піде.

А Теодору треба було більшого. Та він тримав себе в руках. Він розумів, що напосідатися тут не слід, тож залишалося сподіватися на краще. Втім, Теодору вже доводилося мати діло із журналістами, і він удався до лукавства. Привітавши Гораса професійним уклоном, він тихо сказав:

— Містере Сліме, я покажу вам експозицію.

Уся виставка займала кілька зал і будувалася за тематичним принципом. Він уже вирішив, що почне з портретів, але не став одразу переходити до Боса Твіда. Були в його доробку й славніші люди. Імена, за які не відмовився б зачепитися журналіст.

— Оце президент Грант, — почав показувати Теодор. — Ось генерал Шерман. А це Фернандо Вуд.

Слім старанно робив у нотатнику позначки. Було ще кілька видатних міських торговців на тлі гордовитих будівель, якась оперна дівка й, звичайно ж, Лілі де Шанталь. Перед нею Теодор затримався.

Була в нього підозра, чому Френк Мастер запропонував йому зняти Лілі де Шанталь, але Теодору вистачило розуму не розпитувати. Підозра ця тільки посилилася, коли десять хвилин тому він почув, як Хетті Мастер різко зауважила:

— А в житті вона набагато старіша.

Портрет був чудовий, на тлі театрального задника.

— Цей знімок я зробив торік після сольного виступу. Ви на ньому були?

— Не можу похвалитися.

— О, це була видатна подія — і дуже світська. Може, варто згадати?

Слім оглянув решту портретів і записав ще кілька імен. Вони були ретельно відібрані, щоб привернути нову клієнтуру. Потім обоє перейшли до Боса Твіда, Томаса Наста й судового довгобуду.

— Як своєчасно! — похвалив містер Слім і швидко щось черкнув у нотатнику.

— Мабуть, ваша правда, — кивнув Теодор. — Люди на них заглядалися.

— Буде гарний зачин для статті, — сказав Слім.

— Безперечно, якщо вона буде не тільки про них.

— Може, ви хочете розповісти мені ще про когось? — неголосно запитав журналіст. — Про когось цікавого?

Теодор зміряв репортера пильним поглядом. Невже ці сумовиті очі знають більше, ніж можна подумати? Чи відомо щось Горасу Сліму про мадам Рестелл?

— Тут усі люди цікаві, — обережно відповів Теодор. Однак краще розповісти цьому хлопцю якусь бувальщину. — Я скажу вам, кого тут бракує, — продовжив він. — Авраама Лінкольна під час виступу в Геттісберзі.

Наприкінці того злочасного літа, на яке припав Призовний бунт, Теодор вирішив поїхати з Нью-Йорка, щоб фіксувати хід війни просто на полях баталій. Був тільки один прийнятний спосіб це зробити: підрядитися до Метью Брейді^[82]. У Брейді був державний підряд. Він виряджав вас куди треба й навіть надавав спеціальний екіпаж, переобладнаний на пересувну фотолабораторію. І ось у листопаді 1863 року в компанії кількох фотографів Теодор опинився в Пенсільванії, в Геттісберзі, де саме підготували новий цвинтар для загиблих героїв великої битви, яка відбулася неподалік кілька місяців тому.

На той час мало хто вже сумнівався у важливості Геттісберзької битви. Як на те, у липні 1863 року обидві сторони втомилися від війни, але Конфедерація не припиняла наступати. Генерал Грант досі не міг захопити потужну цитадель конфедератів у Віксберзі на Міссісіпі. Відважний генерал Лі та Джексон Кам'яна Стіна в битві на Потомаку розгромили армію Союзу, яка вдвічі перевершувала їх чисельністю, і хоча Джексон тоді загинув, Лі та його сили Конфедерації прорвалися через Мериленд до Пенсільванії, загрожуючи Балтимору й столиці країни.

А потім, четвертого липня, Союз здобув подвійну перемогу. Оточений Грантом Віксберг нарешті здався, а військо генерала Лі, хоча

й показало незрівнянну відвагу, зазнало поразки й було відкинуте назад під Геттісберг.

Ініціативою заволоділа Північ. Південь став відкритий для широкого наступу.

Не можна сказати, що війна була виграна. Аж ніяк. Урешті, тодішні бунти в Нью-Йорку були не чим іншим, як крайнім виявом поширеного в Союзі невдоволення війною. Воля Півночі могла дати слабину. А Південь міг її подолати. Влада у Вашингтоні це добре розуміла.

Тому відкриття нового геттісберзького цвинтаря мало таке велике значення. Влаштували церемонію. Серйозна подія для преси. Яскрава промова.

Виголосити цю промову доручили президентові Гарвардського університету, найвидатнішому оратору тих часів. І тільки потім, може, щоб уникнути нарікань, комусь спало на думку запросити на подію і самого Лінкольна. І якщо бути відвертим, пригадував Теодор, він сам та інші фотографи не були впевнені, що Лінкольтн взагалі прибуде.

Але Лінкольтн з'явився, — казав він зараз репортеру. — Там було море люду, знаєте, губернатори, місцеві мешканці, військові. Всіх разом, мабуть, тисяч п'ятнадцять. Лінкольтн прибув, здається, з держсекретарем і Чейзом, міністром фінансів. Прийшов собі, спокійно сів у залі серед глядачів і, звісно, зняв високий капелюх, то ми майже згубили його з очей. Колись я бачив його тільки раз, мигцем, коли він виголошував промову в Інституті Купера, і тоді він був чисто поголений, а з бородою бачити його ще не доводилося. Так от, там грала музика, була молитва, якщо я не плутаю. А потім був виступ президента Гарварду. То була всім промова промова, от що я вам скажу. Вже він там розвернувся на повну — дві з половиною години! — і, коли врешті-решт дійшов до грандіозного завершення, оплески лунали, наче грім. А потім люди заспівали псалом. Тоді Лінкольтн підвівся, і ми бачили його як на долоні. Ми розуміли, що він не говоритиме довго — довга промова вже пролунала, — і швидко приготувалися до знімання, і я, і всі фотографи. Ну та, я думаю, ви знаєте, як це робиться.

За років Громадянської війни робити фотографії було ще досить складно. Всі відбитки робились як об'ємні зображення. Отож у подвійну камеру слід було одночасно помістити дві пластинки — одну ліворуч і одну праворуч. Пластинки зі скла треба було швиденько очистити, вкрити колодієм^[83], після того, ще вологими, занурити в нітрат срібла^[84], а тоді вставити до камери. Час експозиції^[85] не перевищував кількох секунд, а потім треба було швидко перенести ще мокрі пластинки до пересувної фотолабораторії. Крім труднощів, пов'язаних із тим, що впродовж кількасекундної експозиції люди могли зрушити з місця, весь процес був такий громіздкий, що унеможлиблював знімання бойових дій.

— Я, чорт забирай, щойно почув його перші слова — «Вісімдесят сім років тому», — як уже був на місці, лаштував вологі пластинки. І закінчив раніше за всіх, і запхав їх до камери, і вже готовий був знімати — він якраз казав: «...що народний уряд, який підвладний народу й діє заради народу, не зникне без сліду». І от коли я вже навів на нього об'єктив, він бере й заставкає. І в залі западає тиша. Тут він дивиться на когось із організаторів, щось каже. Він наче перепрошував — вигляд мав ледь збентежений. А тоді сів. Усі так здивувалися, що й до пуття не плескали. «Оце все?» — сторопів мій сусід, який і далі намагався вставити пластинки до своєї камери. «Мабуть, так», — кажу. «Господи, ну й швидко ж він», — здивувався сусід. Звичайно, зараз ця промова знаменита, але тоді ніхто так про неї не думав.

— То ви не маєте фото з промови в Геттісберзі? — запитав Горас Слім.

— Ні. І ніхто не має, як я знаю. От ви бачили де-небудь світлини того знаменного дня?

— Гарна історія, — похвалив журналіст.

— Дозвольте показати вам Захід, — запропонував Теодор.

То була пречудова нагода. Урядове доручення: поїхати разом із топографами на Дикий Захід і повернутися з фотографіями, краєвиди на яких принаджували б поселенців заселяти ті краї. І Теодор попрацював на славу. Розкішне буяння природи, лики привітних індіанців. Чиновники були в захваті. А увагу Френка Мастера привабило одне напрочуд вдале фото маленької дівчинки-індіанки, і він купив його в Теодора, заплативши чималі гроші.

Та журналіст уже відверто нудився. І Теодор, помітивши це, швиденько перейшов з ним до найбільшої зали.

— Ось тут, — сказав він весело, — ті фотознімки, які мені казали не показувати.

Це були фотографії часів Громадянської війни.

Тепер нікого вже не цікавила Громадянська війна. Поки ж точилася, була цікава всім. Суворий шотландець Александр Гарднер^[86] прославився знімком убитого снайпера-конфедерата. А за рік його колекція, яка встигла стати світовою класикою, вже не продавалася.

І ще був сам Брейді. Люди часто приписували йому авторство всіх фотографій про Громадянську війну. Зрештою, саме його ім'я стояло на багатьох роботах найнятих ним фотографів, і їх подеколи це обурювало. Втім, якщо бути відвертим, то саме Брейді став піонером цієї справи. На початку війни, коли конфедерати розбили Союз під Булл-Рані, Брейді був на полі бою і просто дивом уцілів.

І не провина Брейді, що в нього погіршився зір і фотографувати йому стало важче. Зате він дав путівку молодим завзятцям, забезпечивши їх пересувними фотолабораторіями, та ще й заплативши їм із власної кишені. А що він отримав за це, коли закінчилася війна? Фінансовий крах!

— Люди не хочуть, щоб їм нагадували про ті жахи, — сказав Теодор. — Вони хотіли забути про них одразу, як закінчиться війна.

Йому доводилося чути, що південці так болюче сприйняли поразку, що багато фотографів свої роботи просто знищили.

— Тоді чому ви експонуєте свої знімки? — запитав Горас Слім.

— Дозволю собі припустити, з тієї самої причини, яка змушує вас писати, — пояснив Теодор. — Обов'язок і фотографа, і журналіста — фіксувати події: казати правду й не давати людям забувати.

— Жахи війни, убивства — це ви маєте на увазі?

— Не зовсім. Воно, звісно, важливо, містере Сліме, але інші люди це вже показали.

— Той самий Брейді.

— Точно. У шістдесят другому році Брейді приставив фотографів до генерала Гранта, коли той зайшов до Теннессі. І ті увічнили побій

при Шайло. Того літа хлопці Брейді побували у Вірджинії, коли Джексон Кам'яна Стіна й генерал Лі урятували Ричмонд від знищення. Вони були там, коли конфедерати завдали нам контрудару в Кентуккі, а восени того самого року були в Мериленді, коли під містом Ентітем сили Союзу зупинили просування генерала Лі. Ви пам'ятаєте велику виставку, яку Брейді влаштував після Ентітема й показав усім, яким стало поле битви після тієї кривавої січі? Для мене, сер, стало справжнім одкровенням, що після цих знімків війна не закінчилася. — Теодор похитав головою. — А влітку наступного року Брейді послав своїх фотографів на битву під Геттісбергом, але мене там не було. Я, знаєте, влився до лав його помічників аж кілька місяців по тому. Тож і моє завдання, мабуть, було інше. Так чи ні, — він жестом показав на фотографії, розвішані на стінах, — ось мій доробок.

Журналіст затримався — чого й домагався Теодор. Перший знімок, що привернув його увагу, називався «Річка Гудзон». Зернистий, розмитий, він зображав нью-йоркську вулицю. За кілька кварталів вулиця обривалася, і за нею починалася безкрая порожнеча — мабуть, Гудзон, — хоча воду там не було видно.

— Призовний бунт?

— Він самий. Третій день. Середа.

— А чому «Гудзон»? Річки ж майже не видно.

— Гудзон Ривер — це ім'я. Так звуть чоловіка, якого ви бачите.

На світлині був лише один чоловік. Почорнілі рештки висіли на дереві. Почорнілі, бо його спалили після лінчування. Згорів майже вщент.

— Його звали Гудзон Ривер?

— Так. Він працював у салуні Шона О'Доннелла.

— Знаю такого.

— О'Доннелл заховав його в підвалі. І був ні сном ні духом, що той виліз. Напевне, він там нализався добре, а може, просто несила було сидіти — він провів у підвалі три дні. Та хай яка була причина, а юнак опинився на вулиці. Ймовірно, обігнув Беттері-парк і рушив до Вест-Сайду. Там і попався. Того дня попалося чимало негрів. Так от, повісили його на тому дереві та підпалили.

Нічого не сказавши, Горас Слім рушив далі.

— Ця якась дивна, — зауважив він, зупиняючись біля іншої фотографії. — Що тут?

— З технічного погляду — експеримент, — пояснив Теодор. — Я тоді був у частинах генерала Гранта. Ставимо збільшувальну лінзу перед об'єктивом — і перед нами збільшене зображення об'єкта.

— Розумію. Але що на знімку?

— Грудка óлива. Рушнична куля. Але я її розрізав, щоб було видно, яка вона всередині. Бачите, не однорідна, а з виїмкою в задній частині. Винахід француза Мін'є, звідси й назва — куля Мін'є^[87]. Як ви знаєте, стара гладкоцівкова рушниця ніколи не вирізнялася великою точністю — хіба що тільки на коротких відстанях. А от гвинтівка зі спіральними нарізами у цівці змушує кулю обертатися навколо власної осі — так збільшується її дальність і убійна сила.

— А виїмка в кулі?

— За пострілу, під тиском порохових газів, задня частина кулі з виїмкою розширюється, прилягаючи до стінок цівки та зчіплюючись із гвинтовою нарізкою. Ця малесенька виїмка забрала тисячі й тисячі життів.

— Вигадливо. Я маю на увазі фотографію. — Репортер рушив далі. — А що це за пара зношених черевиків?

— Мені їх показав сам генерал Грант — показав з огидою. Їх привезли з Нью-Йорка. Може здатися, що їм багато років, що вони так розвалилися, та їм не більше як тиждень.

— Зрозуміло. Барахляний товар.

То був один із найбільших скандалів тієї війни. Ділки, серед яких було й чимало ньюйорківців, отримували підряди на постачання армії, але надсилали військовим низькопробні підробки: військову форму, яка розлазилася, або — і це було найгірше — дешеві шкіряні черевики з підошвою з пресованого картону. Під дощем така підошва розкисала.

— Це може вас зацікавити, — промовив Теодор, підводячи журналіста до світлини з двома об'явами. — Я знайшов їх у різних місцях, але повісив на одній стіні. — (На кожній об'яві вказувалася зарплатня для військовослужбовців Союзу.) — Ви ж пам'ятаєте, з якою нехиттю наш штат приймав на службу чорношкірих. А вже до кінця війни негритянські полки були одними з найкращих в армії Союзу.

Об'яви були досить красномовні. Білим рядовим пропонували тринадцять доларів на місяць й три з половиною долари на спорядження. Темношкірим — тільки десять і три.

— І що ви хочете цим сказати? — поцікавився репортер. — Бажаєте полоскотати нерви?

— Ні, — відповів Теодор, — просто трохи іронії. Нагадування, якщо хочете. І смію наголосити, що багато хто з білих солдатів вважав цю різницю справедливою — ніби-то родина білого жила краще, тому їй потребувала більше.

— Дехто за це вас не похвалить, — сказав Слім.

— Знаю. Тому добрі друзі й пораяли, щоб я цих робіт не показував. Та я послав їх до біса, звичайно, по-дружньому. Документ є документ, містере Сліме. Для вас, журналіста. Для мене. Якщо ми не розповідатимемо правду так, як її бачимо, то ми ніхто. — Він усміхнувся. — Дозвольте показати вам пейзаж.

Це був єдиний пейзаж у розділі, присвяченому Громадянській війні, фактично — три пейзажі, з'єднані в один, щоб утворилася широка панорама. А внизу підпис: «Маршем через Джорджію».

— Восени шістдесят четвертого я повернувся до Нью-Йорка. Грант тоді застряг у Вірджинії, а війна знову стала такою непопулярною, що більшість людей сумнівалася в перемозі Лінкольна на виборах, — якби він програв, демократи замирилися б із Півднем, і тоді конфедерати змогли б оголосити, що перемогли. А потім Шерман захопив Атланту, і все змінилося. Справа Союзу знову ожила, Лінкольн переобрали, а Шерман здійснив свій знаменитий перехід від Атланти до моря. Один мій знайомий фотограф, Джордж Барнард, їхав до ставки Шермана, і я поїхав разом із ним. Так і з'явилася ця фотографія.

— «Маршем через Джорджію», — повторив Горас Слім. — Чудова пісня.

— Так. А знаєте, хто її ненавидить? Сам Шерман. Терпіти не може.

— І хоч би де він з'явився, там її грають.

— Знаю, — похитав головою Теодор. — Сер, ви тільки вдумайтеся у слова цієї пісні. — І він тихенько наспівав: — «Ура, ура, новий світ, новий день! Ура, ура, прапор вільних людей!» — Він подивився на Сліма. — Хіба не бадьора музичка? От саме через цю бадьорість ті, хто був там, так зневажливо до неї ставляться.

— Ну, а раби — вони ж раділи вам?

— Еге ж... Як там у цій пісні? «О, як раділи чорношкірі, почувши цей звияжний звук!» Раби вітали Шермана як визволителя, що було, те було. І хоч він, починаючи перехід, не дуже ними переймався, але потім повірив у них і чимало для них зробив. Але зверніть увагу на такі рядки: «Індікам не гелґотати — на солдатський харч пішли. А за ними всі батати, що учора проросли...»

— Поетична вольність.

— Дурниці, сер. Ми вигребли із цієї благодатної землі все, до чого могли дотягнутися, факт. Ми розорили її. А що лишалося, те знищили. Це робилося зумисно, це було жорстоко, і треба було бачити масштаб, щоб у це повірити. Так діяв Шерман. Він вважав, що так треба. «Важке рішення» — так він називав це. Я не кажу, що він чинив неправильно. Але радості, повірте, ми в тих краях не відчували зовсім. Ми знищили всі ферми, спалили всі поля й сади — нехай південці голодують! — Він на хвилю замовк. — Ви можете навести слова пісні, які це описують?

— «До волі шлях проклали ми, прямий, хоч і тернистий, завширшки шість десятків миль, а в довжину — всі триста».

— В яблучко! Довга широка смуга повного спустошення, чорна пуста. Все в руїнах. Шістдесят миль завширшки, сер, і триста завдовжки. Ось на що ми перетворили Південь. Я думаю, за всю історію війни не було злочину страшнішого. — Теодор запнувся. — А якийсь дурнуватий нікчема складає таку собі розважальну пісеньку про ті події. — Він жестом показав на пейзаж. — Он воно як було.

Пейзаж на фотографіях і справді був широкий. Він простягався на багато миль. І губився за далеким обрієм. На передньому плані чорніло згарище ферми. А скрізь, куди сягало око, тягнулося порожнє, випалене пустище.

Залишалося відвідати ще одну залу. Вона була найменша, і там експонувалися роботи, не об'єднані жодною спільною темою. Першою увагу журналіста привернула фотографія з неграми, які брели по залізничній колії вздовж блискучої річки.

— Мені подобається, — сказав він.

— Он як! — щиро зрадів Теодор. — Це одна з моїх перших робіт, але я все одно пишаюся нею.

Ще там висіло кілька невеликих знімків родичів і друзів, і один з них — чудовий портрет кузена Ганса, який сидів за піаніно. М'яке

світло, падаючи крізь невидиме вікно, підкреслювало тонкі риси обличчя.

На одній стіні красувалися три види Ніагарського водоспаду, зроблені на замовлення Френка Мастера. Виконання було фантастичне. Завдяки довгій експозиції водяні бризки, що здіймалися від підніжжя вгору, здавалося, ось-ось обляпають вас, а сліпучо ясне небо надавало фотографіям майже неземного вигляду, наближало їх до живопису.

— Гм, — обізвався Горас Слім. — Ну, тут ви попрацювали дай боже.

Теодор задоволено всміхнувся.

— Покривають оренду, містере Сліме. У технічному плані, до речі, вони бездоганні.

Ще було кілька видів Нью-Йорка, один із них — з резервуаром, що на П'ятій авеню. Цей знімок замовила Хетті Мастер.

Огляд можна було вважати завершеним. Залишалась одна невелика, доволі тьмяна фотографія у самому кутку. Горас Слім підійшов, ковзнув швидким поглядом. Під фото підпис: «Місячна соната».

Щоб розібрати, що на ньому, знадобилося кілька секунд. Сцена потребувала дуже довгої експозиції, бо знімалася при повному місяці. Виднілися траншея, вартовий біля гармати, чия довга рура м'яко відсвічувала в місячному сяйві. Намети, повалене вибухом деревце.

— Громадянська війна?

— Так. Але цей знімок, я сказав би, трохи випадає із загального ряду. У ньому дуже багато особистого, думаю. Мабуть, я зовсім його зніму.

Журналіст із сумними очима кивнув, закрив свій нотатник і поклав його до кишені.

— Ну, тоді я, мабуть, закругляюся.

— Дякую. То ви про мене не забудете?

— Звичайно ж, ні. Не знаю, скільки буде місця — то вже питання до редактора, — але все потрібне я маю.

Вони подалися до виходу.

— Просто із цікавості, не для преси: що за історія стоїть за цим маленьким тьмяним знімком?

Теодор замислився.

— Це була ніч перед боєм. У Вірджинії. Наші хлопці із Союзу сиділи у своїх траншеях, а конфедерати — у своїх, близько-близько, шапкою докинути. Стояла цілковита тиша. І все це, як ви бачили, купалося в місячному сяйві. Були в тих траншеях старі та малі. Поважні мужчини солідного віку. І багато вчорашніх хлопчаків. Були в таборі й жінки, куди ж без них. Дружини там і все таке. Я думав, діло йде до сну. Як раптом у конфедератів якийсь хлопець завів «Діксі»^[88]. І незабаром пісню підхопила вся їхня траншея. Поспівали вони нам свою «Діксі», поспівали, та й замовкли. Ну, наші в боргу не залишилися, і кілька вояків завели «Тіло Джона Брауна»^[89]. І незабаром уже наша траншея вся співала цю пісню. Який це був чудовий спів, скажу я вам! Доспівали — і знову тиша. А потім у конфедератів знову голос. За тембром — молодий хлопчина. Він заспівав псалом. То був двадцять третій псалом. Ніколи не забуду цього співу. На Півдні, ви ж знаєте, псалми напрочуд популярні. І знову йому підспівувала вся траншея. Оксамитовими, знаєте, голосами. Душевно й не дуже голосно. Може, вся річ у місячному сяйві, але, скажу я вам, звуків прекрасніших я ще в житті не чув. Та я забув, що й з наших теж багато хто вмів виводити псалми. Коли щодня в таборі ти чуєш грубу лайку, це якось забувається. Але то так. І на мій подив, наші заспівали разом з конфедератами. І скоро обидві армії дружно співали вздовж усіх траншей, ненадовго забувши, навіщо вони тут, немов перетворившись на єдине братство місячного сяйва. Потому заспівали ще один псалом, а тоді знову двадцять третій. І після того вже запала тиша аж до світанку. Ось тоді я й зробив цей знімок. А вранці був бій. І, хоч як прикро визнавати, містере Сліме, уже до опівдня живих у цих траншеях майже не було. Всі повбивали одне одного. Загинули, сер, майже всі.

Сказавши це, Теодор Келлер враз осікся й ще хвилину-другу не міг вимовити ані слова.

Заметіль

• 1888 •

За столиком у «Дельмоніко» їх було троє. Френк Мастер нервував. Він не хотів сюди приходити — його взагалі здивувало прохання Шона О'Доннелла зустрітися з Габріелем Лавом.

— Якого біса він хоче від мене? — обурився Френк.

Може, той Лав і велике цабе, але де він, а де Мастер! Ні, Френк не мав ані найменшого бажання зв'язуватися з такою людиною.

— Просто прийдіть і познайомтеся із цим чоловіком, — просив Шон. — Зробіть мені ласку.

Френк погодився, адже багато чим був зобов'язаний О'Доннеллу.

Ну, хоча б місце для зустрічі вибрали вдало — ресторан «Дельмоніко». Раніше він був у центрі міста, а тепер на перетині 26-ї вулиці з П'ятою авеню, звідки відкривався вид на старовинний будинок Леонарда Джерома, що за Медісон-парком. Френк любляв бувати в «Дельмоніко».

Перш ніж зайти всередину, він обернувся до Шона й твердо сказав:

— Але попереджаю вас, О'Доннелле, якщо там пахне криміналом, я розвертаюся та йду геть.

— Усе нормально, — запевнив О'Доннелл. — Покладіться на мене.

У ті часи Шон О'Доннелл був сама елегантність. Чисто виголений, чуприна ще густа, хоча й посріблена сивизною. На ньому був зразково скроєний перлово-сірий костюм. Вузол шовкової краватки-метелика був зав'язаний бездоганно, а вишукані запонки на сорочці поблискували діамантами. Черевики блищали так, що важко було навіть уявити їхнього власника біля стічного рівчака. О'Доннелл був схожий на банкіра. Щоправда, Шон далі володів салуном і любляв туди навідатися час від часу, але вже майже двадцять років там не жив. Тепер він мав будинок у нижній частині П'ятої авеню — не палац, але й не менший, ніж оселя Мастерів у Грамерсі-парку. Одне слово, чоловік небідний.

Як він цього досягнув? Мастер чудово знав. Якщо колишній мер Фернандо Вуд умів тягнути гроші з Нью-Йорка, то його наступник, знаменитий представник Таммані-холлу Бос Твід, перетворив цю справу на мистецтво. О'Доннелл був близький до першого, а потім і до другого, і це приносило йому шалений зиск. Він десятками скуповував будівлі в Нью-Йорку, що ріс як з води, і здавав їх в оренду або продавав із чималим наваром. «Я ніколи не мав справи з дутими контрактами», — казав Френку Шон. Подібними контрактами Твід на мільйони обкрадав Нью-Йорк. «Та він дозволив мені вкласти десять тисяч доларів у свою типографську компанію». А потім Твід пустив через оту компанію всю друковану продукцію Нью-Йорка, попередньо накрутивши ціни. «За рік я заробив сімдесят п'ять тисяч доларів, уклавши лише десять тисяч», — зізнавався Шон згодом.

І коли Твіда викрили, а його близьке оточення осоромилось, О'Доннелл став одним із багатьох, хто, непомітно заробляючи в ті роки, зумів замести всі сліди й вів свій бізнес далі.

А потім почалися справи з Волл-стріт.

То була царина таких людей, як Габріель Лав.

Містер Лав був справжнім велетом. Він сів навпроти Френка Мастера, невинно втупивши в його обличчя водянисті голубі очиці. Велика біла борода безшумним водоспадом обтікала широченне черево, яке впиралося в край столу.

Кожний собака знав Габріеля Лава. Схожий він був на Санта-Клауса, а про його пожертви місцевим благодійним організаціям складали легенди. Він полюбляв бувати в церкві, де співав псалми високим тенором, що переходив у фальцет. У нього в кишенях завжди було повно цукерок для дітей. Люди нерідко називали його Дедді Лав — Татуньо Любов. Звісно, якщо їм не доводилося стати жертвами якоїсь із його згубних фінансових афер. Тоді його називали Ведмідь.

Містер Лав поштиво привітався з Мастером. Коли офіціанти принесли страву, він заявив, що збирається прочитати молитву, і прочитав її з неабиякою побожністю. Тоді Лав узявся до курки, і поки він їв її, говорив здебільшого Шон. Доївши, Лав обернувся до Френка й поцікавився:

— Містере Мастер, ви граєте на тоталізаторі?

— Час від часу, — обережно сказав Мастер.

— У моєму розумінні, — вів далі Ґабріель Лав, — людина з Волл-стріт — це азартний гравець. Мені доводилося бачити, як люди цілими днями тримали парі, яка крапля дощу першою сповзе на низ вікна. — Він задумливо кивнув. — А людина з Волл-стріт ще й жадібна. В цьому нема чогось поганого. Весь час повторюю: коли б не було жадоби — не було б цивілізації. Але в людей з Волл-стріт недостатньо терпіння, щоб займатися рільництвом чи щось виробляти. Вони розумні, але мислять, не заглиблюючись у суть. Вони вкладаються в компанії, але їх не дуже цікавить, що то за компанії та чим займаються. Насправді вони роблять ставки й дивляться, чия візьме. На Волл-стріт завжди буде повно азартних молодиків.

— Молодиків? — перепитав Шон. — А як же люди старші, Ґабріелю?

— Ага! Ну, коли молодик дорослішає, він створює родину, бере на себе зобов'язання. І тоді він змінюється — така вже природа людини. Та ви й самі весь час це бачите на вулицях. Чоловік, що має обов'язки, уже не азартує, як колись. Він поводитьсь зовсім інакше.

— Наскільки інакше?

Містер Лав поглянув на співрозмовників, і несподівано його світло-голубі очі аж потвердішали.

— Урівнює шанси, — різко відповів він.

Лав знав, що каже. І Френк, дивлячись на велику білу, оманливу бороду Ґабріеля Лава, усім єством відчув, що час іти геть.

Одна річ — Шон О'Доннелл. Він міг тебе вбити, але не тоді, коли ти його спільник. Якийсь час доля пов'язувала їх через Мері, а потім якось іще. Шону можна було довіряти. А от Ґабріель Лав — то зовсім інше. Чи треба Френку зв'язуватися з цим добродієм, ще й у такому віці?

Мастеру було майже сімдесят три. Вигляд мав гарний, як здавалося багато кому — років на десять менше за свій вік. Волосся в нього поріділо, вуса посивіли, та він ще залишався сильним ставним чоловіком, чим дуже пишався. Щодня Мастер ходив до своєї контори. А якщо час від часу трохи боліло чи тиснуло в грудях, то просто не звертав на це уваги. Якщо він і старіє, то навіщо йому про це знати?

Зате Френк упивався респектабельністю, яку подарували йому роки та довга праця. Статки мав солідні, і він спокійно їх примножував, не ризикуючи без особливої потреби. Тепер він мусив

думати про внуків. А Габріель Лав фактично відкритим текстом заявив, що заварюється щось нечесне. І Френк став підводитися з-за столу.

— Джентльмени, — сказав він, — я застарий, щоб потрапити за ґрати.

Та Шон ОДоннелл притримав його за руку.

— Стривайте, Френку, заради мене — просто вислухайте, чого хоче містер Лав.

За тиждень після цих подій десь на далекому північному заході Сполучених Штатів Лілі де Шанталь сіла в карету й виїхала до Грамерсі-парку.

Територія Дакота. Ще не штат — безмежна необжита пустка. Та коли кілька років тому в Нью-Йорку забудовник Едвард Кларк побудував на західній околиці Центрального парку величезний багатоквартирний будинок, що самотньо бовванів над 72-ю вулицею, то він вирішив: нехай буде «Дакота». Скидалося на те, що містер Кларк мав пристрасть до тубільних назв. Він звів іще один багатоквартирний дім, який назвав «Вайомінг», і плекав надію, що назве колись один із бульварів у Вест-Сайді Айдахо-авеню. У розумінні фешенебельного світу, стояти в такій чудовій самотності серед малолюдних кварталів із поодинокими крамничками та халупами — те саме, що могутня Дакота була б десь на дикому відлюдді.

«Боже мий! — бідкалися люди. — Там ніхто не живе. І взагалі, кому потрібні ті квартири?»

Відповісти на їхнє запитання було просто. Донедавна в багатоквартирних будинках, розділених на поверхи, та в тих, де й поверхи ділилися для здачі в оренду, жили тільки бідні. Розкішні помешкання в багатоквартирних домах були звичною справою для великих столичних міст Європи, скажімо, Відня чи Парижа. Але в Нью-Йорку? Ні-ні, порядна публіка живе в приватних будинках!

І все ж таки зміни відбувалися. У місті з'являлися інші багатоквартирні будинки, нехай і не такі монументальні, як «Дакота». Стилізована під французький Ренесанс будівля, дарма, що трохи схожа на велику комору, похмуро позирала на Центральний парк і на ставок,

де взимку каталися на ковзанах. Але, треба визнати, були в ній і переваги.

Якщо відволіктися від монументальних індіанських мотивів, що ними містер Кларк оздобив будівлю, помешкання в ній були просторі, з кількома кімнатами для слуг. А в найбільших квартирах вітальні з високими стелями нічим не поступалися вітальням у багатьох розкішних приватних будинках. Невдовзі люди зауважили й ще дещо. Жити в такому будинку було досить зручно. Скажімо, їдучи влітку за місто, ви просто замикали двері — і вам не треба економки, яка наглядала б за домом. Минуло трохи часу, і люди вже не вважали за ганебне мати знайомців у таких оселях.

Лілі де Шанталь, якій було за п'ятдесят, ризикнула оселитися в «Дакоті». І сьогодні, казала вона, їй важко уявити, що можна жити деінде. Вона здала в оренду дім, вклала ще заощадження й з комфортом зажила в «Дакоті» з невеликою прислугою. Життя її було комфортним ще й тому, що Френк Мастер потай сплатив половину ренти за квартиру.

Але сьогодні, відповідаючи на прохання в записці, яку Лілі отримала напередодні, вона йшла чаювати не з Френком, а з Хетті. Тож, зрозуміло, трохи нервувала.

Чого ж хоче Хетті?

Стояв початок березня, але день був напрочуд теплий. Минаючи південний окіл Центрального парку, вона милувалася морем нарцисів. І лише перетнувши горішню частину Шостої авеню, жінка спохмурніла.

Лілі так і не змирилася з довгою потворною лінією надземної залізниці, яка в ті часи тягнулася по Шостій авеню. То була Ель^[90] — піднята колія, якою, за двадцять футів од землі, чмихали закіптюжені паротяги, тягнучи за собою гуркітливі вагони над головами простих смертних. Були ще колії на Другій, Третій і Дев'ятій авеню, хоч та, що на Дев'ятій, як із радістю відзначала Лілі, зовсім не дошкуляла «Дакоті». Звісно, ці колії дуже потрібні, бо за рік перевозили понад тридцять мільйонів людей. Та для Лілі це був зворотний, непривабний бік стрімкого міського прогресу, і вона не хотіла це бачити.

Невдовзі залізниця зникла з очей, і екіпаж, проминувши довгий квартал у кутовій частині парку, повернув на милу серцю П'яту авеню.

Варто відзначити, що П'ята авеню ставала кращою зо дня на день. Якщо залізниця була необхідним двигуном щораз більшого добробуту Нью-Йорка, то П'ята авеню — його саяливою вершиною. Проспект палаців, долина королів. Дуже скоро Лілі проминула самотній колись будинок порочної мадам Рестелл. Він уже не стояв самотою. Сумнозвісна дама залишила цей світ, а на другому боці вулиці звели солідні будинки Вандербільти.

Лілі минула добудований собор Святого Патріка, що зносився над оселями Вандербільтів як символ переможності ірландського католицизму.

Противниця стрімкого розвитку, вона була щаслива, що в небо над Нью-Йорком здіймалися лише шпилі собору Святого Патріка, церкви Трійці на Волл-стріт та ще кількох храмів. Досі великі житлові будинки були не вищі за п'ять поверхів, а найбільші ділові споруди на металевих каркасах рідко мали понад десять поверхів.

Ба навіть найновіші, найрозкішніші палаци, чий помпезний декор федералістське покоління вважало за надмірність чи й просто вульгарність, навіть оті плутократичні скарбниці, так само, як і їхні двійники зі сталі й чавуну, і далі спиралися на мотиви класичного світу. Традиція, майстерність, орієнтованість на людину — це впадало в око в кожному з них.

Місто стало величезним, але йому вдалося зберегти свій вишуканий стиль. І це було важливо для Лілі: мабуть, літа брали своє.

Вона проїхала резервуар на 42-й вулиці. Тридцяті вулиці зустріли її будинками Асторів. А після них карета повернула до Грамерсі-парку.

Їх було тільки двоє: вона й Хетті Мастер. Її провели до вітальні, де Хетті, усміхаючись, привіталася з нею.

— Як добре, що ви прийшли, Лілі, — сказала вона й жестом припросила гостю на диван біля себе.

А вона таки подалася, відзначила про себе Лілі. Волосся геть посивіло. «Але й з моїм буде те саме, якщо за ним не стежити», — подумала Лілі. Груді в Хетті обважніли, але сама вона була нівроку, обличчя ще зберегло красу. Будь-який розважливий сімдесятирічний чоловік мав би пишатися такою дружиною.

Та де ви бачили розважливих чоловіків, хай би якого віку?

За підрахунками Лілі, останні двадцять років вони бачилися, мабуть, по кілька разів на рік — то в опері, то в когось на гостинах. За

кожної зустрічі Хетті трималася з нею поштиво й навіть привітно. А років із п'ятнадцять тому, після одного сольного концерту, який фінансував, звичайно, Френк, Хетті поставила їй кілька досить тямких фахових запитань. У домі, де проходила зустріч, була музична кімната, і вони пройшлися до рояля, де Лілі показала їй, які партії виконувати найважче й чому. Жінки ще довго бесідували, і наприкінці розмови Лілі зрозуміла, що Хетті, хай би які емоції вона в неї викликала, як співачку її поважає.

Та чи здогадувалася Хетті, що Лілі й Френк — коханці? Начебто ні, принаймні цього не показувала. Лілі не уявляла, що зробила б Хетті, якби дізналася про цей зв'язок, і сподівалася що та й далі нічого не знатиме, бо не хотіла, щоб вона страждала. З Френком вони завжди поводитися обережно, і він весь час казав: «Хетті про нас ні сном ні духом».

Хетті налила їй чаю. Щоправда, перш ніж перейти до справи, дочекалася, доки покоївка вийде з вітальні.

— Я попросила вас зайти, бо мені потрібна ваша допомога, — спокійно почала вона.

— Якщо це буде в моїх силах, — відповіла Лілі, не дуже впевнено.

— Я переживаю за Френка, — мовила далі Хетті. І метнула швидкий погляд на Лілі. — А ви?

— Я?

— Так, — діловито підтвердила Хетті. — Мене непокоїть та дівчина. Ви з нею знайомі?

— Лілі секунду повагалася. Тоді обережно сказала:

— Гадаю, ви маєте перевагу переді мною.

— Хіба? — усміхнулася Хетті. — Бачте, для мене вже давно не новина, що ви були Френковою коханкою.

— Ох, — здивувалася Лілі. Тоді помовчала. — І як давно?

— Двадцять років.

Лілі опустила погляд на свої руки.

— Навіть не знаю, що сказати, — зізналася вона.

— Тоді я міркувала так, — сказала Хетті, — якщо в нього хтось є, то це ви.

Лілі нічого не відповіла.

— Ви були дуже обережні, — вела далі Хетті. — Я раділа цьому.

Лілі мовчала.

— Зараз я добре розумію, що і я теж була в цьому винна. Я відштовхнула його, тож він побіг шукати втіхи в іншому місці. — Хетті зітхнула. — Якби мені хтось дав змогу прожити життя заново, то я багато що зробила б інакше. Чоловіку важко, коли він бачить, що дружина його більше не поважає.

— У вас розум філософа.

— У моєму віці треба бути філософом. Та й у вашому також, перепрошую за відвертість. Так чи інакше, я вважаю за краще бути дружиною, а не коханкою.

Лілі кивнула.

— Ви не дали розпастися шлюбу.

— Так. Шлюб, може, і не ідеальний стан, але він слугує нам підпорою, надто, коли ми старіємо. А ми всі старіємо, моя люба. — Вона пильно поглянула на Лілі та додала. — У мене, як і колись, є дім, діти, онуки. І чоловік. Може, Френк десь і збився з пуття, та він однаково мій чоловік. — Вона безпристрасно подивилася на Лілі. — В усіх сенсах.

Лілі схилила голову. Що вона могла сказати?

— Я не кривитиму душею: коли Френк завів коханку, я була прикро вражена, і все ж не хотіла б помінятися з вами місцями. А тепер тим паче.

— Тепер?

— Я про цю юну діву. Ту саму, яка вкрала Френка у вас.

— Так.

— Що ви про неї знаєте?

— Саму дещицю.

— А я знаю дуже багато. — Якусь хвилю вона спостерігала за Лілі. — Хочете знати? — Лілі завагалася. — Так от, міс Донна Кліпп — маленька відьма. Шукає, де глибше. Мало того, у Філадельфії її судили за крадіжку. Я маю докази.

— Зрозуміло.

— Я найняла юриста, щоб він розібрався. Оплатив його, звісно, Френк, хоч він цього не знає. Він щиро переконаний, що заплатив за фіранки. Так от, Френк тій дівчині не потрібен. Але потрібні його гроші.

— Напевне, ви й про мене такої самої думки, — із сумом сказала Лілі.

— Аж ніяк, моя люба. Він щедрий, я не сумніваюсь, але Френк може це собі дозволити. І я не думаю, що маленькій міс Кліпп вдасться видурити в нього щось по-серйозному. Френк не дурний, коли йдеться про гроші, але її хитрощі можуть його доконати. — Вона скрушно зітхнула. — Ми обидві знаємо, що Френк старіє. І, як усякий чоловік, він не позбавлений марнославства. Вона ж юна особа — їй, щоб ви знали, тільки тридцять, — і я більш ніж переконана, він перед нею буде аж зі шкіри пнутися.

— І ви гадаєте, в нього може не витримати серце?

— А ви хіба так не думаєте?

— Мабуть, що так, — погодилася Лілі.

Хетті уп'яла в неї важкий погляд.

— Ви любите мого чоловіка?

— Ну, я до нього дуже прив'язалася.

— Тоді ви мені допоможете.

— Допоможу в чому?

— Спекатися тієї молодички, люба моя. Нам треба спекатися Донни Кліпп.

Коли Мері О'Доннелл дізналася, що Лілі де Шанталь прийде на чай до місис Мастер, вона неабияк здивувалася. Мері знала, що вони ледь знайомі, тож припустила: певно, місис Мастер хоче, щоб співачка виступила на одному з її благодійних заходів. Коли ж їй сказали, що місис Мастер хоче бачити ще й її, то вже не знала, що й думати.

Коли Мері зайшла до них, обидві жінки мирно сиділи на дивані.

— Мері, люба, — усміхаючись, звернулася до неї місис Мастер, — нам потрібна твоя допомога.

— Слухаю, місис Мастер, — обізвалася Мері. Цікаво, чого вона хоче?

— Ми знайомі вже багато років, Мері, — далі вела місис Мастер, — і зараз я хотіла б попросити тебе бути зі мною максимально чесною і дати слово, що збережеш у таємниці все почуте. Обіцяєш мені?

Чути це після тридцяти п'яти років відданої служби?

— Так, місис Мастер, обіцяю.

— От і добре. Я непокоюся за свого чоловіка. І міс де Шанталь теж непокоїться. Міс де Шанталь і він — давні друзі. — Вона всміхнулася Лілі. — Ми обидві переживаємо за нього, Мері, і нам здається, ви могли б допомогти нам.

Мері здивовано витріщалася на неї. Що вона таке каже? І як багато вона знає?

— Як вам відомо, Мері, багато років ваш брат Шон вів різні справи з моїм чоловіком. Міс де Шанталь каже, що вона з ним знайома. І ми хотіли б знати, чи казав коли-небудь ваш брат про міс де Шанталь?

— Міс де Шанталь?

— Так. Що вона дружить із моїм чоловіком?

— Е-е... — І Мері, попри дану обіцянку, уже збиралася збрехати. Але тільки вона зашарілася, як місис Мастер це помітила.

— Усе нормально, Мері, — заспокоїла вона служницю. — Я знаю про це вже двадцять років. А ви давно в курсі?

— Десять, — ніяковіючи, відповіла Мері.

— Від Шона?

Мері кивнула. Він довго беріг таємницю, слід віддати йому належне, та врешті-решт розкрив її.

— Добре, — кивнула місис Мастер, — це нам може знадобитися. А він не розповідав вам про міс Донну Кліпп?

— Міс Кліпп?.. — Мері затнулася. — Ні, я не чула цього імені.

Вона казала щиру правду. Два тижні тому Шон спересердя обмовився, що Мастер виставляє себе посміховиськом і що в його роки краще бути обачнішим. А більше він нічого не казав.

— Так, це її ім'я. А тепер, Мері, нам потрібна твоя допомога. Містер Мастер уже немолодий, і ми повинні захистити його. Коли ти побачиш брата?

— Зазвичай я заходжу до нього щосуботи, — відповіла Мері.

— Завтра субота, — сказала Хетті Мастер, дуже задоволена. — То, значить, завтра ти його побачиш?

— Якщо треба, зустрінуся.

— Тоді слухай, що треба зробити.

Що план Габріеля Лава — справжній шедевр, Шон не сумнівався ні миті. Почасти краса цього шедевра полягала в тому, що Дедді Лав діяв зовсім не так, як від нього могли б сподіватися.

Лав любляв грати на зниження. Якщо він відчував близький крах ринку чи розживався конфіденційною інформацією про майбутнє здешевлення акцій (це було взагалі ідеально!), то знаходив покупця й домовлявся, що той придбає в нього акції за ціною, значно нижчою за теперішню. І наївний покупець радів, немов дитина: подумати тільки, яка вигідна оборудка! А потім раз, і — от халепа! — ціна на ті злочасні акції обвалювалася нижче від усіх можливих передбачень. Лав скуповував їх за безцінь і продавав за домовлену ціну: угода є угода! Таким чином покупець пошивався в дурні, бо сильно переплачував, а Дедді Лав отримував гарний бариш. Тож усе, що йому залишалося — зробити ставку, або, якщо точніше, урівняти шанси, бо він точно знав про акції щось таке, чого не знав покупець.

Та цього разу Габріель Лав збирався вчинити навпаки.

У будь-якій грі є переможці та переможені. Тут роль переможеного відводилася Сайрусу Мак-Даффу.

— Сайрус Мак-Дафф ненавидить мене, — пояснив містер Лав Шону. — В цьому його проблема. Цій ненависті вже двадцять років.

— Яка ж причина?

— Якось я надурив його на цілу купу грошей. Але це не виправдання. Якби містер Мак-Дафф сповідував християнське милосердя й умів пробачати, то міг би уникнути тієї жахливої долі, що на нього чекає. Та боюся, лиха вдача засліпить його, і Господу доведеться його покарати.

— Звучить цікаво, — обізвався Шон. — І як же буде виконана воля Господа?

— Через залізницю «Гудзон — Огайо», — відповів містер Лав.

У 1888 році про американський залізничний бізнес зі стовідсотковою певністю можна було сказати: він брудний.

У міру того як освоювали неозорий американський Захід, відкривалися безмежні перспективи залізничних перевезень. Люди наживали величезні статки. А де гроші, там і конкуренція. І в часи, коли британці розширювали велику імперію, а Європа поспішала

колонізувати Африку, ризикові ділки Східного узбережжя снували нитки залізниць по безкраїх просторах необжитого Заходу.

Часом виникали суперечки за володіння якимось маршрутом або компанією, що проклала шлях. Траплялося, дві фірми прокладали колії ледь не впритул, намагаючись хвоста вкрутити одна одній. Бувало, конкуренти споряджали цілі потяги озброєного люду, намагаючись потіснити суперника, і тогочасний Захід невинувато називали Диким. Утім, були в арсеналі залізничних ділків і більш витончені методи боротьби.

Ніагарська лінія була дуже скромним проєктом. Зручна коротка залізнична колія, що посприяє розвитку аграрного західного регіону, одразу як її з'єднають з потужними магістралями, якими товари перевозять до Гудзону. Три роки тому містер Лав придбав контроль над нею і був переконаний, що отримав вихід на колії «Гудзон — Огайо».

— А потім, сер, оцей лихий суб'єкт, містер Сайрус Мак-Дафф, узяв колію «Гудзон — Огайо» під своє крило й перерізав мені шлях. Щоб лише мені накапостити. Він з радістю позбувся б і перевезень Ніагарською дорогою, і прибутків од них, аби тільки мене ожебрати. Я серйозно вклався в Ніагару, але якщо я не виходжу на «Гудзон — Огайо», то всі мої акції Ніагарської колії знеціняться. То хіба християни так чинять? — резюмував Габріель Лав.

— Ні, — сказав Шон. — І що ви пропонуєте?

— Я збираюся розсіяти темряву світлом, — надавши голосу побожних ноток, відповів містер Лав. — Я проверну обладок, щоб заволодіти колією «Гудзон — Огайо» просто в нього під носом і з'єднаюся з Ніагарою.

— Зухвало! — похвалив Шон. — «Гудзон — Огайо» — чимала гілка. І ви зможете це повернути?

— Може, зможу, а може, ні. Але я зроблю так, щоб Мак-Дафф повірив: зможу. А віра, — розцвів в ангельській усмішці Лав, — чудова річ.

І тільки коли містер Лав виклав свій план, Шон зміг повною мірою оцінити красу його душі.

По-перше, Лав умів чекати. Два роки тому він узявся тишком-нишком скуповувати акції «Гудзон — Огайо». Невеличкими порціями

й завжди через третіх осіб. Він робив це так майстерно, що навіть підозріливий Мак-Дафф не помітив, що відбувається насправді.

— На цей момент, — повідомив він Шону, — мені належить тридцять шість відсотків компанії. Мак-Даффу — сорок. Власники ще десяти відсотків — інші залізничі та вкладники, про яких я точно знаю, що вони нічого не продаватимуть. Ще купка вкладників володіє чотирма відсотками, і останні десять — у руках вашого друга Френка Мастера.

— Я й не підозрював, що він такий багатий.

— Це його найбільша власність. Він набував її потроху, не одразу, виявивши неабияку розсудливість. Прекрасне капіталовкладення, — всміхнувся Лав. — Але, якщо він продасть свою частку мені, контроль над компанією перейде до мене. А оскільки він ваш друг, то я хотів би, щоб ви нас познайомили.

— Ви хочете, щоб він продав вам свої десять відсотків?

Габріель Лав усміхнувся.

— Ні. Але я хочу, щоб Мак-Дафф повірив, що він може це зробити.

І Шон влаштував обід у «Дельмоніко». Поки їли, його захоплення старим Габріелем Лавом уже не знало меж. Вивіреність, стрункість задуму були просто шедевральні! А що мав зробити Френк Мастер? Нічого, просто залишити Нью-Йорк на кілька днів.

Вони домовилися, що зустрінуться в «Дельмоніко» ще раз, наступної п'ятниці, щоб пересвідчитися: все йде за планом.

У суботу Шон саме обмірковував цю справу, коли до нього завітала Мері.

Годину вони мило теревенили про те, про се, а потім мова зайшла про родину Мастерів.

— Пригадуєш, ти якось обмовився, що Френк Мастер виставляє себе на посміх і краще б йому бути обачним? — запитала Мері. — Якщо я правильно все зрозуміла, він зв'язався з молододо леді — так?

— Що тебе змусило так думати?

— Не знаю. Він задоволений собою, але водночас трохи втомлений. От і вирішила запитати.

— Що ж, — усміхнувся Шон, — ти все зрозуміла правильно. Її звуть Донна Кліпп. Пестливо — Кліппер. І краще б йому порвати з нею. — Він раптом перевів на Мері пильний погляд. — Стривай, ти думаєш, його дружина щось підозрює?

— За всі роки вона нічим не показала, що знає про Лілі де Шанталь, — відповіла Мері. — Якщо їй не відомо про ту, то звідки їй знати про цю?

— Радий чути, — сказав Шон. — Вона добра жінка, по-своєму, і шкода, якщо хтось її образить. — Він хвильку помовчав. — Ти знала, що наступної неділі Мастер пливе кудись у справах по Гудзону? Його не буде в місті кілька днів, і він бере цю дівчину із собою. — Тут Шон знизав плечима. — Єдина надія, що це ненадовго.

— Немає дурня більшого, аніж дурень старий, — сказала Мері.

— Але нікому ні слова.

— Хіба я коли-небудь плескала язиком?

— Ні, — поштиво погодився Шон. — Не пригадаю такого.

За годину Мері сповістила Хетті Мастер:

— У неділю він бере її із собою на Гудзон. Він називає її Кліппер.

— Добре, — відповіла Хетті. — Мене цілком це влаштовує.

Певний час Френк Мастер вагався, але в середу таки прийняв рішення. Вийшовши з дому ближче до обіду, вирушив на схід 14-ю вулицею, дійшов до залізничної станції, піднявся відкритими сходами надземної колії Ель і ступив на платформу.

Коли він підіймався, у грудях двічі неприємно кольнуло, але швидко відпустило, і він, зробивши глибокий вдих і різкий видих, привітав себе із чудовою фізичною формою та запалив сигару.

Час добігав опівдня, народу було небагато. Френк походжав платформою, позираючи згори на плетиво телеграфних дротів і шиферні дахи будиночків із протилежного боку вулиці. Дахи вкрила паровозна кіптява, що осідала згори, і весняної пори вигляд у них

зазвичай був сумний. Та цьогорічний березень так розщедрився на тепло, що під ранковим сонцем ці дахи були хоч і брудні, зате веселі.

Незабаром ритмічне пахкання та металевий брязкіт сповістили Френка, що по надземній колії до нього під'їжджає потяг. Уже сидячи у вагоні, він несподівано пожалкував, що вирушив до центру міста. З двох причин. По-перше, Френк їхав на зустріч із сином. А по-друге, це означало, що доведеться побувати на Волл-стріт.

Востаннє вони з Томом бачилися кілька тижнів тому. Звичайно, сина Френк любив, але за кожної зустрічі між ними виникало ледь помітне напруження. Ні, Том жодного разу нічого йому не сказав — не в його це було правилах, але від того пам'ятного дня, коли спалахнув Призовний бунт, Френк відчував: син не схвалює його вчинків. Щось у синовому погляді промовляло: «Ти покинув матір, і ми обидва це знаємо». Що ж, може, й так. Але це сталося сто років тому — досить давно, щоб пробачити й забути. Авжеж, більшість років, що минули відтоді, Френк зустрічався з Лілі де Шанталь, але він свято вірив, що Том про це не знає. І через те не виправдовував синову поведінку.

Проте Том міг йому допомогти. От саме зараз, у цій ситуації, думав Френк, прямуючи до центру міста надземною залізницею.

Він вийшов з потягу на Фултон-стріт і рушив до Волл-стріт.

Чому там так незатишно? Волл-стріт завжди ж подобалася Френку. Церква Трійці, урочисто-пишна, як колись, панувала над західним краєм вулиці — приємно глянути! Хіба не була вона серцем традицій Волл-стріт? Хіба тут не молилися покоління роду Мастерів, хіба його представники не обиралися до парафіяльної ради при ній? Френк мав би почуватися на Волл-стріт як удома. Проте чомусь не почувався.

Як і завжди, тут було людно. Чоловіки в темних пальтах заходили й виходили з біржі, з папірцями ордерів^[91], запханими за стрічки циліндрів. Клерки поспішали до своїх конторок і високих офісних стільців. Хлопчики-кур'єри, вуличні торговці, кеби з поважними бізнесменами — такими самими, як Френк. Чим це не старий добрий Нью-Йорк?

Але ні. Від того Нью-Йорка не лишилося й сліду.

Френк пройшов повз масивну похмуру будівлю. Номер 23. Банківський дім Дрекслея та Моргана^[92]. І Френку коштувало неймовірних зусиль утриматися від поклону. Він, один із Мастерів,

друзів Стюйвесантів і Рузвельтів, Асторів і Вандербільтів, має проймається побожним трепетом, споглядаючи Морганову контору. Ось у чому халепа. Ось чому він тут уже не почувався своїм.

Зате син його був на Волл-стріт як риба у воді. І за кілька секунд Френк підійшов до його дверей.

— Тату! Оце так сюрприз!

Том відштовхнув своє велике крісло від письмового бюро. Його фрак висів на вішаку. Але сірий жилет був бездоганий, як і біла сорочка, шовкова краватка й перлова шпилька на ній. Весь його вигляд промовляв: ця людина навіть не торкається товарів, вона працює тільки з грошми. Том не був простим торговцем, як його предки, — він був банкіром.

— Маєш хвилинку? — спитав батько.

— Для тебе — завжди.

Том не мав потреби кивати на зайнятість. Золотий ланцюжок кишенькового годинника, який тягнувся через жилет, красномовно показував, що його час коштує дорого.

— Мені потрібна порада, — сказав Френк.

— Буду радий допомогти, — озвався Том. Але в його погляді, мов у священника, якого парафіянин попросив про бесіду сам на сам, можна було розгледіти настороженість і неминучий осуд.

Біда з тими банкірами, подумав Мастер. Торговця цікавить угода. Банкір любить гроші не менше, але попри це він призначив себе совістю торговця й наділив себе правом триматися зверхньо. Його синові Тому було вже за сорок, він був гладенько зачесаний і тхнув пихою та багатством.

Що ж, Френку потрібна синова порада, і вже хоч за неї не треба платити.

— Мені належать десять відсотків залізниці, — почав він.

І здивовано втупився в сина. Френк казав це не для того, щоб справити на сина враження — це була звичайна констатація факту. Але той весь аж переїнився.

— Десять відсотків залізниці? — Том став сама уважність. — Великої чи малої?

— Середньої.

— Зрозуміло. А можна поцікавитись, якої саме? — У голосі Тома з'явилися нотки поштивості, яких раніше Френк не помічав.

— Наразі це конфіденційна інформація.

— Як скажеш.

Не лишалося жодних сумнівів — він бачив це в Томових очах: нову повагу до своєї персони. Навіть його моральний статус, схоже, підносився, немов перед священником був не банальний крамар, а щедрий жертвувач. Побачивши таку зміну, Френк вирішив негайно скористатися становищем і закріпити успіх.

— Ці десять відсотків дають мені контроль над ситуацією, — додав він спокійно.

Том відкинувся в кріслі й з любов'ю подивився на батька. Так, ніби, подумав собі Френк, йому раптом відпустили всі гріхи й він вступав до Царства Божого через райську браму.

— Послухай, тату, — сказав син, — саме цим ми й займаємося. — Його обличчя розпливлося в усмішці. — Ласкаво просимо на Волл-стріт.

Волл-стріт сильно змінилася під впливом Громадянської війни. А потім — і американського Заходу. На фінансування війни й на розвиток територій були потрібні чималі капіталовкладення. А де взяти гроші? Вони водилися тільки в одному місці — в Лондоні, фінансовій столиці світу.

От Лондон і спонсорував Америку. Так само як століття тому, американська економіка зростала на великому трикутнику цукрової торгівлі, який утворився між Лондоном, Нью-Йорком і Вест-Індією, а згодом — і на торгівлі бавовною з Півдня. Нині ж діяв новий, не такий помітний, хоча не менш могутній механізм: потік кредитів та акцій між Лондоном і Нью-Йорком.

На цій торгівлі стрімко розрісся «Дім Моргана». Джуніус Морган, поважний джентльмен із Коннектикуту, чиї предки-валлійці двісті років тому сіли на корабель із Бристоля до Америки, перетнув океан у зворотному напрямку й став банкіром у Лондоні. Його любили, йому довіряли, він опинився в потрібному місці в слушний час, і він мав

здоровий глузд, щоб це зрозуміти. Він влаштовував позики з Лондона до Америки, і ці позики сягнули величезних розмірів. Цей надійний, респектабельний бізнес зробив його казково багатим.

А тепер за кермом його імперії стояв син — Джон Пірпонт Морган. Понад шість футів на зріст, широкогрудий, з величезним носом, що в моменти збудження спалахував, мов вулкан під час виверження, і владними очима, схожими на сигнальні вогні потяга, Морган ще за життя перетворився на легенду. Саме Джон Морган і такі, як він, стали королями на Волл-стріт, і тепер там почувалися незатишно навіть поважні торговці на кшталт Френка Мастера. Банкові обладунки та промислові операції набували такого розмаху, а суми досягали таких величин, що персони того самого калібру, що Мастер, поряд із ними нічого не важили. Банкіри купували й продавали не товари, а фабрики та заводи. Вони вже не вкладалися в окремі морські рейси. Вони фінансували війни, цілі галузі промисловості та навіть невеликі держави.

О, Морган міг входити до тієї самої парафіяльної ради, бувати в тих самих місцях, де бував Френк. Але гра Моргана була для Френка завеликою, і вони обидва розуміли це. Френк вважав це становище принизливим. А принижень не любить ніхто.

Та банкіри мали цікавість до залізниць. Масштаб залізниць їх влаштовував.

Сам містер Морган брав активну участь у житті залізниць — спільно з інвесторами з Лондона він вклався в неймовірну кількість найкращих залізничних акцій.

А тепер містер Моргай вирішив, що прийшов час покінчити з хаосом. Мов самодержець у країні з розбратними герцогами, він запросив до себе залізничних магнатів, намагаючись припинити війну й встановити хоча б якийсь порядок. І вже досягнув певних успіхів. Та час зухвалих рейдів під проводом непокірних залізничних баронів ще не минув.

— Я маю підстави вважати, що за контроль над залізницею йтиме гризня, — пояснив Мастер. — Якщо станеться, як я кажу, то один із суперників зробить спробу прикупити акцій, щоб мати перевагу. Але

якщо я не погоджуся продати свої, то наявних на ринку тій людині забракне. І через цей дефіцит мої акції виростуть у ціні.

— Ну то це й добре, — обізвався син.

— Я маю намір не робити нічого. Нехай дорожчають. Але якщо ціна стане досить високою, то можу й продати якусь частину акцій.

— Тобі байдуже, кому належатиме залізниця?

— Мені начхати на це. Питання в іншому: чи не порушую я якихось законів?

Том Мастер подумав.

— Судячи з твоїх слів, я сказав би, що все нормально. Я маю знати щось іще?

— Один з учасників хоче, щоб я притримав продаж для збурення ринку. Він хоче, щоб другий бік купив у нього акції, але за високою ціною.

— Гм... Він тобі платить?

— Ні.

— Тоді я скажу, що все залежить від того, чим він займається крім того й що знаєш ти. Сьогодні гра ведеться за правилами, — усміхнувся Том. — Ми, банкіри, намагаємося хоч якось упорядкувати ринок.

«Ми, банкіри...» Том неабияк пишався тим, що він банкір. Він обожнював Моргана, і навіть стіл мав такий самий, як у свого кумира. Але дорікнути йому було нічим. А оскільки банкіри дотримувалися високих моральних стандартів і повчали інших, як поводитися, то й заперечувати слухність цього теж не випадало.

Власне, подумав Френк, якщо перебрати останні кількадесят років — по суті, більшу частину прожитого ним, — то раптом може з'ясуватися, що Нью-Йоркська фондова біржа ніколи й не була осередком доброчинності. І якщо залізничне шоу стало свого часу грандіозним атракціоном, то ринок цінних паперів — не що інше, як ярмаркове торговисько. Тут минало безкарно майже все.

Найлегшою хитрістю був контроль над компанією. Типи на зразок Джея Гулда^[93] спокійнісінько випускали нові акції, навіть не інформуючи про це акціонерів, приймали гроші від нових пайовиків і розмивали ринкову вартість старих паперів. У них це називалося «розріджувати акції». Можна було створити нову фірму й продати їй стару компанію, і тоді в підсумку сам чорт не міг добрати, хто й чим володів. Можна було купувати політиків, щоб ті голосували за підряди,

вигідні вашій фірмі, і ділитися з ними прибутком. Та на першому місці стояла можливість мудрувати із цінами акцій своєї компанії, щоб і далі гендлювати акціями.

Однак тепер солідні люди типу Моргана наполягали на дотриманні нових правил. Ринок, нехай повільно, але очищався.

— Річ у тому, що зараз у найменшій пошані ті компанії, які маніпулюють акціями, — сказав Том. — Скажімо, пропонують тобі пакет акцій за зниженою ціною. Потім, шляхом усяких махінацій, ця компанія цілеспрямовано створює видимість, що її акції впали в ціні. І виконує твою заявку, скуповуючи власні акції за найнижчою ціною. Інші власники акцій, бачачи, який зчиняється переполох, поспішають продати свої пакети. Купивши дорожче, продавши дешевше, вони, звісно, втрачають. За тиждень штучна паніка вщухає, а компанія підраховує прибутки. Дехто проробляє цей трюк раз по раз. Ну й брокери, вони серйозно ризикують попектися на цих іграх, коли починають ставити на коливання курсу. Один із найбільших шахраїв — Габріель Лав. Знаєш такого?

— Ім'я на слуху, — обережно відповів Френк Мастер.

— Місце йому за ґратами, — твердо промовив Том. — Але твоя операція із залізницею таких підозр не викликає. Тобі пощастило стати власником пакета акцій, який вирішує все, тож маєш повне право заробити на цьому. Але за умови, що тільки цим усе й обмежиться.

— Отже, ти вважаєш, що все гаразд?

— Якщо хочеш, я з радістю візьмуся до цієї справи.

— Дуже люб'язно з твого боку, Томе, але я й сам дам цьому раду.

— Як скажеш. Коли відчуєш раптом якусь каверзу, то вихід простий. Тримайся за свої акції. Не продавай їх, або принаймні зачекай, поки все вляжеться. Акції можуть подорожчати, і тоді ти отримаєш якийсь прибуток. І не викличеш жодних підозр.

— Дякую, Томе.

— Завжди радий допомогти. То ти не скажеш, що це за колія?

— Не зараз.

— Що ж, бажаю успіху. Але закарбуй собі на носі: тримайся подалі від Габріеля Лава.

— Дякую, — сказав Френк. — Постараюся не забути.

Друга зустріч у «Дельмоніко» відбулася в п'ятницю. Їх знову було троє: Френк, Шон О'Доннелл і Габріель Лав. Останній, як і минулого разу, знову повільно опустив свою огрядну тушу в крісло й простакувато витріщився поверх білої бороди на своїх візаві. Шон підбадьорливо усміхнувся до Френка, неначе запитував: «От скажи, хіба він не постать?»

Мастер підготувався до розмови серйозно. І щойно замовили напої, як він одразу перейшов до справи.

— Містере Лаве, — сказав він, — я хочу, щоб ви ще раз докладно розтлумачили всю обгородку. — Він усміхнувся. — Хочу зрозуміти, у що вплутуюся.

Водянисті світло-голубі очі, як і перше, вп'ялися у Мастера. Але що він вловив у них крім приязності — невже проблиск нетерплячки?

— Справа та, мої друзі, сама простота, — лагідним голосом сказав містер Лав. — Ваша роль полягає в тому, щоб виїхати з міста на день-два — відпочити від турбот у місцях, куди не дотягнеться телеграф. Ось і все, — усміхнувся він добродушно. — Словом, зробити собі невеличку відпустку. — Він обернувся до Шона. — Я нічого не наплутав?

— Усе так, — сказав Шон. — Ішлося про верхів'я річки.

— Завтра субота, — промовив Габріель Лав. — Ринки відкриті зранку, потім закриваються на вихідні. І завтра вранці, перед самим закриттям, я збираюся купити через третіх осіб пів відсотка акцій залізниці «Гудзон — Огайо». Тут уже все домовлено: акції перебувають у руках моїх агентів, які слухняно продадуть їх мені. Їхні дії не порушать спокою, але ринок помітить цю активність. Містер Сайрус Мак-Дафф у Бостоні. Завтра весілля в його онуки. Якщо агент Мак-Даффа поінформує його про ринкову активність — що мало ймовірно, — цілком можливо, що він спробує відбити вам телеграму. Якщо він це зробить, ви просто не відповісте йому. Але, скоріш за все, він нічого й не знатиме про ці дії. Увечері в неділю містер Мак-Дафф обідатиме з одним експертом. Експерт — мій знайомец, і він розкаже Мак-Даффу, що дізнався, ніби я потай прикупив тридцять шість відсотків його залізниці й нібито в суботу вранці мої агенти докупили ще. Я ж тим часом подбаю про те, щоб цю звістку рознесли цілим Нью-Йорком. — Лав кивнув із глибокодумним

виглядом. — І тут, друзі мої, лиха натура Сайруса Мак-Даффа переважить. Він потрапить прямісінько до лап диявола. Він кине́ться шукати Френка Мастера, щоб той гарантував, що не продаватиме своїх десять відсотків. Або, що коли й продаватиме, то не мені, а йому. Спочатку він спробує надіслати вам телеграму. Він навіть може потягом рвонути до Нью-Йорка, якщо є потяг такої пізньої пори. Але вас він не застане — ви поїхали з міста. Усі спроби зв'язатися з вами будуть марними. Мак-Дафф не знатиме, залишите ви акції собі чи продасте. І дуже розхвилюється. А все чому? А все тому, що він ненавидить мене й не хоче, щоб я мав свою частку в його залізниці. Там, джентльмени, будуть і прокльони, і скрегіт зубовний. А в понеділок уранці Сайрус Мак-Дафф, сам або через своїх підручних, намагатиметься купити акції «Гудзон — Огайо». Намагатиметься відчайдушно. Ціна акцій злетить до небес. Тільки навряд чи йому вдасться бодай щось купити. Тим часом, щоб не дати охолонути ситуації, мої агенти продадуть якусь частину моїх акцій — але це буде суцільний мізер порівняно з тим, що треба йому. Ринок це помітить. І ринок впаде в ажитацію. А потім ринок пригадає дещо інше. А пригадає, бо мої агенти це підкажуть. «Якщо Габріель Лав здобуде контроль над магістраллю „Гудзон — Огайо“, — нагадають вони, — тоді він пристігне до неї й Ніагарську залізницю, і та подорожчає в рази». І поки люди Мак-Даффа перериватимуть ринок у пошуках акцій залізниці «Гудзон — Огайо», акції Ніагарської колії злетять до небес. Бо на таке гріх не поставити. А я в цей час продам свої ніагарські акції. І до кінця дня, думаю, вийду з гри.

— І ви хочете, щоб я увесь цей час нічого не робив? — спитав Мастер.

— Тут вас не буде, і ви нічого не знатимете. Але після нашої попередньої зустрічі ви вже дали своєму брокеру таємні інструкції.

— Якщо акції «Гудзон — Огайо» стануть дорожчими за долар двадцять центів, він продасть їх за максимально можливою ціною.

— Резонні настанови, так зробив би будь-який інвестор. І я думаю, акції зростуть у ціні набагато більше. Адже до того часу за ними полюватиме весь ринок. Ніхто не знатиме, що діється. І я теж продаватиму свої акції. Ми з вами непогано на цьому заробимо, містере Мастер. Непогано, ви самі це побачите.

— Просто краса, — подав голос Шон.

— Краса тут у тому, — благодушно пояснив містер Лав, — що кожен отримає те, що хотів. Я піду з ринку із чималим прибутком. Містер Мастер і собі заробить, не ризикуючи нічим. Переможуть навіть ті, хто купить ніагарські акції, бо містер Мак-Дафф, дізнавшись, що я вийшов із гри, не матиме причини, щоб не зробити очевидного — доточити Ніагарську лінію до колії «Гудзон — Огайо», підвищивши таким чином вартість залізничних акцій. Навіть Мак-Дафф отримає що хотів, бо ще до закінчення дня він стане повновладним господарем «Гудзон — Огайо». — Тут водянисті голубі очі містера Лава не просто потвердішали, а й дивовижним чином звузилися так, що він став схожий не на Санта-Клауса, а на великого пузатого білого щура. — Але, — додав він пошепки, — за це він заплатить мені так, як ще ніколи не платив.

На мить запала тиша. Потім з'явилися три офіціанти із трьома тарілками омара «Ньюбург». То була фірмова страва ресторану «Дельмоніко».

— Я прочитаю молитву, — сказав Ґабріель Лав. Зчепивши пальці, він ласкавим голосом почав: — Господи, дякуємо Тобі за цей дар у вигляді омара «Ньюбург». І пошли нам, як на те Твоя воля, контроль над залізницею «Гудзон — Огайо».

— Але ж ми не прагнемо контролю над «Гудзон — Огайо», — делікатно заперечив Шон.

— Правда, — погодився Ґабріель Лав, — але поки що Всевишньому про це не треба знати.

Чи було все гаразд? Начебто так. Френк поглянув на Шона, шукаючи підтвердження. Той усміхнувся.

— От що мені подобається, — сказав Шон, — то це повна законність задуму. Ви скуповуєте акції, Мак-Дафф панікує, ринок починає хвилюватися, і ви з Мастером розпродаєте акції, непогано заробивши на цьому. Комар носа не підточить! Затія вигорить. Якщо тільки Мак-Дафф не зачує, що пахне смаленим.

— Тому я й вирішив дочекатися його від'їзду, — пояснив Ґабріель Лав. — Якби він мав змогу заявитися до Мастера в контору, потеревенити з ним про життя-буття, якби навіть достукався до нього через телеграму, то від усіх моїх планів залишилися б самі кісточки. Якщо ж він не матиме такої змоги, це породить відчуття невизначеності, а невизначеність породжує страх. Крім того, зараз

його переповнюють почуття. Улюблена онука одружується, а Мак-Дафф не позбавлений сентиментів. — Лав зітхнув. — Людська природа, джентльмени. Щоразу через первородний гріх людина потрапляє в халепу. — Він безтурботним поглядом обвів співрозмовників. — Я біржовий ділок, джентльмени, і це — частина Божого плану. Люди навчаються через страждання. Тож я караю людську слабкість, а Бог мене винагороджує.

— Амінь, — вишкірився Шон ОДоннелл.

Вони покінчили з омаром. Після того їм запропонували шарлотку по-російськи — її прийняли, потім принесли груші в коньяку. Розмова перемикнулася на театр, а далі — на кінські перегони. Подали французьке десертне вино. Френку стало трохи зле, на чолі виступив липкий піт. Він вирішив, що забагато з'їв, і відмовився від ще однієї порції шарлотки.

А Шон тим часом доправлявся в Габріеля Лава:

— Що ви збираєтеся робити після цієї афери?

— Після? — Містер Лав спокійним поглядом обвів стіл. — Нічого, містере О'Доннелле. Нічого не робитиму.

— На вас не схоже, — зауважив Шон.

— Я відійду від справ, — заявив Габріель Лав, — і присвячу себе добрим діянням.

— Втратили смак до ринку?

— Забагато різних приписів, містере О'Доннелле. Забагато банкірів зразка Моргана. Вони надто могутні для мене. А крім цього, — тут він сумно похитав головою, — вони вбивають бізнес, роблять його непривабливим.

Виникла коротка пауза, під час якої кожен з них поринув у спогади про колишню привабливість життя.

— Шістдесяті! — проказав Шон О'Доннелл. — Знамениті були часи!

— Що правда, то правда, — погодився з ним Габріель Лав.

— Усе було у ваших руках. У ваших і Боса Твіда.

— Наша система, тодішня, — сказав Лав, — сягнула досконалості.

Френк слухав. Звісно, всі знали, що було, коли закінчилася Громадянська війна. Якщо нинішні залізничні магнати нагадували феодалських баронів, то Волл-стріт кінця шістдесятих, коли корупція

заполонила ринки, була схожа на Темні віки. Цікаво було послухати учасника тих подій.

— Завжди казав, що ваш друг Фернандо Вуд досягнув би ще більшого успіху, якби тримався ближче до Таммані-холлу, — сказав Шону Габріель Лав.

— Мабуть, таки ваша правда, — визнав О'Доннелл.

— Таммані-холл — це відповідь на все в цьому місті, і Бос Твід розумів це. Можна заробити невеликі гроші, не залізаючи в політику. Але щоб робити серйозні гроші, потрібно купувати тих, хто створює закони. Інакше тут не може бути.

— Міські підряди, — із запалом уставив О'Доннелл.

— Міські підряди — безперечно, — обіззався Лав. — Це правда, на них можна заробити дикі гроші. Але для людини з розмахом це тільки початок. А в Боса Твіда був розмах. Ви хочете, щоб ваша залізниця пройшла певним маршрутом, а для цього треба заручитися дозволом міста чи штату? То платите законодавцям. Запросіть кількох осіб у наглядову раду. Хтось позивається з вашою фірмою? Підкупіть суддю. І Таммані-холл усе це робив. Бос Твід був своєю людиною. — І він приплющив очі, смакуючи спогади. — Уся поліція складалася з надійних хлопців із Таммані-холлу. Судді, законодавці, навіть губернатор штату Нью-Йорк — він їх усіх купив. На Волл-стріт ми стригли жирні купони. Ти міг розріджувати акції, грати на пониження з акціонерами — геть усе! Якщо ж котрийсь суддя приндився, то що ж, знаходився його колега, який виносив протилежне рішення, і ця тяганина тривала роками. О, то був час людей із розмахом! Джей Гулд — а як на мене, він був найбільшим із усіх ділків — уже майже переконав президента Сполучених Штатів, самого Улісса Гранта, притримати золотий запас, щоб він, Гулд, підім'яв під себе ринок золота. Улісс Грант був великою людиною, але в таких високих матеріях не розбирався. Так, сер, Гулд залучив у свої справи аж самого президента. І домігся б свого, якби не втрутився якийсь негідник, пояснивши Гранту, в чому Гулдів намір. А то вийшло б славно! — Лав зітхнув. — Але Фондова біржа, і чортова колегія адвокатів, і містер Морган та подібні до нього — вони хочуть покласти цьому край. — Він похитав головою, наче дивуючись їхній недалекості. — Радість полишила цей ринок, джентльмени. Не ті вже ставки, що були, не ті. Габріель Лав теж його покидає.

— Але ж гра ще не закінчена, — озвався Шон. — На Волл-стріт ще багато можна зробити — взяти хоча б те, чим ви зараз займаєтесь.

Містер Лав метнув на О'Доннелла короткий, майже непомітний попереджувальний погляд.

— Та ну, те, чим ми займаємося, може робити навіть містер Морган, — сказав він із докором і знову зітхнув. — О'Доннелле, я відхожу від справ, — сказав він. — Гра для мене закінчена.

Весь цей час, поки тривала розмова, Френк слухав, відчуючи водночас жах і захват. Його мало непокоїла корупція — хоч як крути, це частина міського життя. Але слухаючи, як люди, що з ними він мав певні справи, з такою любов'ю і таким знанням описували величезний механізм крутійства та корупції, Мастер починав нервувати. Вся оборудка видавалася цілком законною, але чи не було в ній чогось такого, про що він не знав? Якщо Джей Гулд готовий був скористатися президентом як маріонеткою, подумав Френк, то, може, й містер Лав мене дурить? І в голові із жахною ясністю пролунали Томові слова: «Тримайся подалі від Габріеля Лава».

Чоло знову взялося липким потом.

— Ви точно впевнені, що все законно? — раптом випалив він.

— Законніше не буває, — усміхнувся Шон. — Покладіться на мене.

Але Дедді Лав не усміхався. Він зміряв Френка дуже дивним поглядом, який тому геть не сподобався.

— Ви ж не підведете мене? — уточнив Габріель Лав.

— Ні, — знехотя відповів Френк.

— Не здумайте мене підвести, — попередив старий Габріель Лав.

— Він вас не підведе, — швидко запевнив Шон.

Габріель Лав подивився на нього. Потім його обличчя розпливлося в усмішці.

Принесли груші в коньяку.

Наступного ранку Френк Мастер швидко проковтнув сніданок і пішов на задній двір. Досі стояла дуже тепла погода — понад десять за Цельсієм. Газети писали про бурю на Середньому Заході, але на вихідні обіцяли тепло, змінну хмарність і короткі дощі. Зараз небо

було чистим. Купки крокусів у квітнику вже кілька днів як зацвіли й тішили око жовтими, білими та бузковими квітками.

Прогулявшись трохи садом, Френк вирішив відвідати Волл-стріт.

Цього разу він узяв кеб. Як з'ясувалося, дарма. Доїхавши до Нижнього Іст-Сайду, вони вперлися у величезний караван фургонів, які саме заїжджали до міста. Це приїхав цирк Барнума, Бейлі та Гатчинсона. Як він міг забути про це! Поки вони в Нью-Йорку, треба з Хетті взяти онуків і піти на виставу. Та зараз цирк спричинив затор, і кеб не одразу пробився крізь нього.

Зазвичай у суботу вранці на Волл-стріт було тихо. Але торги не закривалися до середини дня, і люду там було чимало. Мастер зайшов усередину біржі. Швидко обвівши очима поверх, він зрозумів: торгівля акціями йде спокійно, без ажіотажу. Тоді він підійшов до брокера й поцікавився:

— Є якийсь рух?

— Не дуже. Щойно купили трохи акцій «Гудзон — Огайо», але ніхто не гарячкує.

— Хороші акції, — промовив Мастер і здвигнув плечима.

Отже, містер Лав уже зробив свій хід. Сильця розставлені. Мастер почекав ще трохи. Ринок готувався завершити тиждень без потрясінь.

Що ж робити? Відколи він прокинувся, його не полишало це запитання. Син дав йому слушну пораду, в цьому він не сумнівався: маєш сумніви — нічого не роби. Все, що він мав зробити, перш ніж піти, це дати брокеру нову вказівку. Не продавати акції, хоч би яка була ціна. Нічого складного.

З іншого боку, якщо обладка Габріеля Лава не протизаконна, Френк міг би отримати непоганий прибуток від продажу акцій. За ціни один долар двадцять центів за акцію він подвоїв би свій капітал. А ціна могла стати ще вищою. Що й казати, спокусливо!

Невже й справді є якісь причини для тривоги? Чи не став він під час учорашньої зустрічі заручником власних фантазій? Френк пронудився на біржі ще двадцять хвилин, не в змозі вирішити, що робити. А тоді обізвав себе боягузом і дурнем.

«Усе к бісу! — наказав собі. — Будь чоловіком!»

Завтра він вирушить угору Гудзоном разом із Донною Кліпп. Ніхто не знатиме, де його шукати, і він чудово збуде там час. А якщо Габріель Лав розбурхає ринок за його відсутності, то це навіть краще.

Брокер продасть акції, і Френк повернеться до міста куди багатшим, аніж виїжджав з нього. Чом би й ні, чорт забирай!

Це Волл-стріт. Це Нью-Йорк. А він, заради всього святого, Мастер — повелитель, володар. Досить велика фігура, щоб зіграти в цю гру. І під супровід урочистих фанфар свого чоловічого его Мастер покинув Нью-Йоркську фондову біржу.

Пройшовши сотню ярдів, він побачив Джона Моргану.

Банкір стояв на перехресті. У високому циліндрі та фрак, серйозний, з діжкоподібним торсом, він скидався чи то на римського імператора, чи то на професійного боксера. Йому мало виповнитися лише п'ятдесят два, але здавалося, він уже занесений до сонму небожителів. Якщо Джону Моргану був потрібен кеб, він не ловив його. А просто стояв, як маяк, свердлячи поглядом вуличний рух.

І тепер цей великий банкір опинився просто на шляху у Френка. Мастер пішов на нього. Коли він наблизився, Морган обернувся.

— Вітаю, містере Моргане, — чемно вклонився Френк.

Він сподівався, що банкір привітається — хоча б для того, щоб не здатися нечемним, — але не очікував бозна-чого: Морган був дуже скупий на слова.

Банкір кивнув. Френк не міг би сказати напевно, але йому здалося, що під пишними вусами ковзнуло щось схоже на усмішку.

І тут, на якусь мить, Френка Мастера охопив порив, який важко назвати розумним. Розкрити карти перед Джоном Морганом! Зайти до салуну із цим велетом, викласти все як на духу й запитати: «Містере Моргане, не хочу зловживати знайомством із вами, але що ви порадили б?»

Звичайно, він не міг цього зробити. Це нечувано! Тож Мастер із гідністю проминув його й пішов собі далі.

А Джон Пірпонт Морган дочекався кеба та поїхав.

Щойно він зник, як Мастер із жахом усвідомив фантастичну дурість цього імпульсу. Хто, запитав би Морган, запропонував цю обладку? Френк мусив би назвати Габріеля Лава. І мусив би зізнатися, що має якісь справи з Дедді Лавом.

Попри всі свої шалені, несправедливо нажиті статки, містер Габріель Лав, хоч би яка поважна була в нього біла борода й хоч би скільки він пускав грошей на добродійність, ніколи не переступить поріг «Дому Моргану». Джон Морган не розмовляв з людьми його штибу. Він

навіть не глянув би на нього. Хтось назвав би це гордістю. Хтось — пихою. Та ніхто не засумнівався б у правоті містера Моргана.

Мастер злигався зі старим бридким злочинцем і міг тільки молитися, щоб усе пройшло гладко. Френк поквапився залишити Волл-стріт і рушив додому.

Уже сутеніло, коли Мері залишила будинок у Грамерсі-парку. День видався спокійним, без сюрпризів. Після повернення з Волл-стріт Френк Мастер здавався трохи пригніченим, але ліг, подрімав, прояснів і нумо готуватися до запланованої на завтра поїздки до Олбані.

Мері сіла в кеб, який швидко довів її від Грамерсі-парку до братового дому на П'ятій авеню. Трохи погломонівши з його домашніми, вона тихо відкликала Шона вбік і попросила:

— Зроби мені послугу.

— Ану розкажуй.

Мері дістала запечатаний конверт. Там була невеличка записка. На конверті було написано ім'я Донни Кліпп та вказана її адреса. Мері протягнула конверт брату.

— Рука Френка Мастера, — швидко визначив він.

Мері всміхнулася. По правді, і адресу, і саму цидулку кілька днів тому ретельно написала Хетті Мастер, яка мала безліч паперів, списаних чоловіковим почерком. Та Шону це не конче знати.

— Треба доправити записку завтра вранці їй у руки. Я мушу бути впевнена, що лист точно потрапить до неї. Зробиш?

— Легко, є в мене хлопчисько, який занесе.

— Якщо в нього запитають, нехай скаже, що це ти йому дав.

— Домовились.

— І головне, Шоне: я тобі нічого не давала. І ти до завтрашнього ранку не бачив жодного листа. Якийсь джентльмен — ти думаєш, що це, напевне, Френк Мастер, — поспіхом вручив його твоїй служниці, навіть не заходячи в дім, і попросив, щоб лист негайно доправили за вказаною там адресою.

— Оце і є та послуга?

— Саме так. І дивися не забудь: я нічого тобі не давала.

Шон кивнув.

— Чому?
— Тобі не треба це знати.
— Нехай буде по-твоєму.
— От що я тобі скажу, — мовила Мері. — Це заради його ж добра.
Шон поклав лист до нагрудної кишені:
— Вважай, що вже зроблено.
Увечері, коли вже Мері поверталася назад, кебмен сказав їй:
— Сьогодні в центрі була грандіозна циркова вистава. Можна подумати, вже літо починається.

Пором мав вирушати в неділю о четвертій дня, але вже була п'ята, а він досі стояв. Щось сталося з машиною. Капітан вибачився за затримку й запевнив пасажирів, що скоро все полагождать.

Слабенька втіха для Френка Мастера.

Де чорти носять оту Донну Кліпп?! Ні слуху ні духу. Вона мала бути о третій годині.

Почекавши ще двадцять хвилин, Френк узяв кеб і поїхав до неї. Але вдома її не було, і домовласниця сказала, що міс пішла годину тому, попередивши: її не буде кілька днів. Френк поквапився назад до причалу, але квиткар і стюард клялися, що за час його відсутності тут не було жодної леді, яка відповідала б потрібному опису. Була уже майже четверта, він піднявся на борт.

Невже з нею щось сталося? Можливо. Але Мастер вважав, що набагато ймовірніше інше. Вона кудись поїхала, покинувши його напризволяще та пошивши в дурні. Не інакше як знайшла собі іншого й дременула з ним. І безперечно, молодшого. І його так занудило, як не нудило вже давно, ще до знайомства з Хетті.

Френк пішов у поромний салун і взяв бренді. Він почувався ошуканим і самотнім. Раз по раз підходив до дверей і оглядав причал: ану як з'явиться? Та її ніде не було. Тільки порожній мол, кілька чоловіків у штормівках і незапалений ліхтар, який мотало вітром.

І дощ.

Цей дощ усе зіпсував. Геть усе. Він почався рано-вранці й не збирався припинятися, хоча погоду обіцяли зовсім іншу. Невпинна

злива збаламучувала води Гудзону й похмуро тарабанила по даху салуну. З машинного відділення час від часу виходили якісь люди, доповідали капітану про стан справ і знову зникали.

— Ще годину-дві, — сказав капітан Френку о шостій.

Френк уже двічі цікавився в нього, що сталося. Спершу йому сказали, що підтікає масло. Потім — проблеми із циліндром. Пояснення були безглузді. За інших обставин він заглянув би сам, бо розбирався в двигунах не гірше за механіка. Однак Френк почувався надто старим і пригніченим, тому сидів собі тихенько та попивав бренді. Більшість пасажирів розійшлася по каютах. У барі залишилося троє-четверо, які сиділи разом і балакали. Френк не хотів приєднуватися до розмови й сидів одинцем.

О сьомій Френк подумав, чи не плюнути на все та повернутися додому. Якби вся річ була лише в Донні Кліпп, то він так і вчинив би. Але Габріель Лав і залізниця...

Так чи інакше, Френк мав зникнути з міста. І він спробував думати лише про прибуток, який принесе йому «Гудзон — Огайо», підлив собі бренді та просидів ще годину, свердлячи склянку хмурним поглядом. Став уявляти собі Бостон, Сайруса Мак-Даффа, який у ці години саме перетравлює новину про наліт Габріеля Лава на його залізницю. «Хоч у когось вечір ще гірший, ніж у мене», — подумав Мастер. Дуже скоро Мак-Дафф спробує відбити йому телеграму. І не застане на місці. Чортів пором — притулок Мастера на час цієї авантюри. Нехай він самотній, зате невидимий. Ця думка його трохи підбадьорила.

О восьмій капітан оголосив, що вони скоро відчалять. Френк Мастер, як останній дурень, ще раз обнишпорив причал очима, тоді всівся за стіл і замовив собі м'ясний пиріг і овочі. Замовлення подали швидко — і на тому дяка!

О дев'ятій капітан шепнув йому, що несправність усунуто й треба тільки перевірити машину.

«Скажете, коли буде готово», — не дуже поштиво кинув Френк і жестом показав, щоб той ішов. Почув, як завівся й знову заглух мотор. Удруге він ожив близько десятої. Цього разу вже не глухнув. А ще за кілька хвилин пором вийшов на річку, де його поглинули півня та злива.

«Все, з мене досить!»— вирішила Донна Кліпп. Вона б уже давно пішла, якби не дощ. А отой недорідок Френк Мастер хай котиться під три чорти. Було вже по десятій вечора.

Текст його послання був простий і зрозумілий.

«Люба Кліппер!

У мене змінилися плани. Чекай на мене в Брукліні в готелі «Генрі». Я прийду після третьої, щойно зможу. І поїдемо на Лонг-Айленд. З нетерпінням чекаю на зустріч.

Ф. М.»

«Хто б сумнівався! — подумала Донна. — Чекає з нетерпінням, але не приходить». Усі чоловіки однакові — треба було про це пам'ятати. А в неї чоловіків не бракувало.

У деяких із них водилися гроші. Ну, у старих то точно. Який сенс зв'язуватися зі старечими злиднями? Питання тут в іншому: чи захочуть вони розщедритися? І найбільшим паскудством тут виявлялась їхня скупість. Грошей в людей без міри, а топтати ряст лишилося недовго. До смерті вони не витратили б усе нажите, навіть якби захотіли, а все одно тряслися над кожним центом. І Донна зрозуміла: звичка. Одне слово, скнари. О, часом їм доводилося розщедритися. То на пляшку шампанського, а то, бувало, і на шубу. На подарунки, щоб зробити тобі добре — принаймні так вони думали. Як щастило, то могли й оплатити житло. Але дати тобі те, чого ти справді хочеш? Вони ж, напевне, думають: як ти бідна, то й розуму в тебе кіт наплакав.

Донні доводилося чути про жінок, яких старі шкарбуни забезпечили до кінця життя. Але живцем таких вона не бачила. Принаймні, щоб були її віку. А все чому? А все тому, що чоловікам начхати. Вони тебе за ніщо мають. Беруть від тебе те, що хочуть, але варто щось попросити натомість, як обізвуть тебе здирницею або ще якось гірше.

На думку Донни Кліпп, усі багатії такі. Як розібратися, то мерзота мерзотою. Зовні такі шляхетні, хоч куди, а як копнути глибше — сама гнилизна. Гірші за неї.

Була вже десята година, коли земля поринула в непроглядну темряву, дощ ніяк не вщухав, а вона сиділа в дурнуватою готелі в чорта на рогах за Бруклінським мостом, і від так званого коханця, отого йолопа пристаркуватого, не було ані вістки.

Донна Кліпп була красунею. Пишне біляве волосся (натуральне, між іншим), блакитні очі, які могли дивитися на вас або насмішувато, або ніжно — залежно від її бажання. Вона ніколи не ходила вулицями пішки. Завжди мала пристойну роботу. Шила сукні на продаж. Донна чудово зналася на модних віяннях. Вона мала акторські здібності й намагалась влаштуватися в театрі, та зазвичай їй відмовляли через невисокий зріст. Та її невисока, але досить пишна фігурка не була перешкодою для тісніших знайомств, і хто тільки її не утримував! Переїхавши до Нью-Йорка, Донна підшукала пристойне житло в Грінвіч-Віллідж. За місяць познайомилася з Френком Мастером. І хоча вона вже зустрічалася з ним якийсь час, їй досі не було чим похвалитися.

Тож три останніх тижні Донна думала, що з ним робити.

А не так давно з'явилася ще одна причина для тривоги. Лист, отриманий кілька тижнів тому від подруги, з якою вона винаймала житло у Філадельфії. Тон листа був обережний, але вона все добре зрозуміла.

Хтось цікавився її персоною. Подруга, схоже, не знала, була то поліція чи просто недоброзичливець. Але здається, хтось вийшов на слід якихось зниклих цінних речей. Скажімо, золотого браслета, який тепер був у неї.

Донна могла заявити, що це подарунок. Та навряд багатій крастиме коштовності в дружини, щоб передарувати їх коханці? І чи повірять у таке пояснення присяжні? Донна в цьому дуже сумнівалася.

Якби він під якимось закидом не заманив її до свого дому, якби вона не взріла ті чудові речі, які належали його дружині, то й не було б ніякої крадіжки. Так, звісно, це його провина — у певному сенсі його. Тільки яка їй з того користь? У Філадельфії їм вдалося відшукати її слід, то чи знайдуть її в Нью-Йорку? Все може бути. Нехай не одразу, але рано чи пізно знайдуть. І як їй бути?

Найлегше було б спекатися небезпечних прикрас — і нехай тоді спробують щось довести! Але ж вони були коштовні. Кров з носа треба щось урвати з того Френка Мастера, а вже тоді думати, що робити з коштовностями. Тож коли він запропонував їй подорож Гудзоном на борту найпрекраснішого пароплава, Донні здалося, що справи пішли на лад. Вона як слід підготувалася до поїздки. І була дуже розчарована, отримавши в день від'їзду цидулку, в якій повідомлялося про зміну планів. Та нічого не вдієш — довелося миритися із цим і дивитися, що з того вийде. Вона повантажила речі до кеба й рушила з Ґрінвіч-Віллідж на Бруклін.

А тут ще, як на зло, задощило. Коли п'ять років тому відкрили Бруклінський міст, підвісний, на могутніх опорах, то він одразу став одним із чудес Нового Світу. Понад милю завдовжки, сто сорок футів над гирлом Іст-Ривер, пара опорних велетенських веж, увінчаних гостроверхими арками, плавний вигин сталевих підвісів — яке розкішне втілення сучасної краси та моці індустріальної готики! По середині мостового полотна проклали дві залізничних колії. Обабіч колій — смуги для карет і кебів. А зверху, над залізницею, був підвісний хідник, який здавався нескінченним, — плинною дугою вигинався між небом і землею.

Тим, хто їхав кебом по зовнішній смузі, відкривався пречудовий вид на річку.

Але сьогодні цього не було й близько. Дощ невпинно лив як з відра, і Донна не бачила ні води під собою, ні мостових опор попереду. Натомість вона ніби опинилася в дощовій хмарі — вологій, липкій і гнітючій, що в зародку вбивала будь-яку надію.

Удень, поки ще було видно, Донна думала, що Мастер просто десь затримався. Під вечір вона розтривожилася, чи з ним усе гаразд. Ближче до восьмої Донна стала грішити на погоду: мовляв, зіпсувалася так, що Мастер скасував усі свої плани. Але ж тоді він міг би попередити її, прислав би кеб, щоб Донна повернулася додому. Вона замовила собі чаю і продовжила чекати, ще не втрачаючи надії, що він прийде! Коли пробило дев'яту, Донна замовила гарячу юшку. Та ось уже перевалило за десяту. Скільки можна чекати! Чорти б його вхопили, того Мастера, а їй час повертатися додому. Вона попросила порт'є знайти їй кеб.

Збігла година — кеба не було.

Лілі де Шанталь вляглася спати по опівночі. Вона репетирувала завтрашню роль. Роль не була складною, але зіграти її хотілося бездоганно. І по правді кажучи, Лілі нею насолоджувалася.

Помста була солодкою навіть для неї, доброї душі.

«Дев'ята ранку, — думала вона, — найкращий час». Хтозна, скільки ця мала міс Кліпп пробігає сьогодні хибним слідом, на який її спрямували. А завтра вона точно буде на місці. Тут головне — заскочити її, не давши зосередитися.

— Сама я цього не зроблю, — пояснила Хетті, — бо якщо Френк дізнається, то може озлитися на мене. А вам ніщо не заважає. Коханку чоловік скоріше пробачає, ніж дружину. Крім того, — додала вона усміхаючись, — мені здається, ви в боргу переді мною.

І вони розподілили, хто що робить. Хетті написала записку, Мері зайнялася її доставкою, а тепер вона, Лілі де Шанталь, має примусити маленьке стерво спакувати валізи.

Хетті надала їй всю необхідну інформацію, і Лілі напам'ять визубрила всі слова, які мала сказати розлучниці.

— «Попереджаю, міс Кліпп, я маю докази — і то докази неспростовні, — що, будучи у Філадельфії, ви викрали коштовності в місис Лінфорд. Я маю навіть свідків, які бачили їх на вас уже після крадіжки. Вас кинуть за ґрати, міс Кліпп. Начувайтесь, якщо ви не залишите Нью-Йорк сьогодні, жодним словом не обмовившись про це містеру Мастеру. І пам'ятайте, якщо ви знову спробуєте з ним зв'язатися, ми передамо всі докази поліції».

Після такого Донна Кліпп швиденько забереться з міста. Їй доведеться це зробити.

План був продуманий до дрібниць, що й продемонструвала Хетті кілька днів тому.

— Нехай Френк гадає, що вона його покинула. Відмовилася від річкової мандрівки, а тоді втекла, не дожидваючи його повернення. Боюся, це вразить його в живе, але пробудить розум. Він схоче втішитись і шукатиме розради в нас.

— Нас?

— У вас, у мене, звичному перебігу життя. Гадаю, ми вже надто старі, щоб сваритися через такі дрібниці.

— Ви золото, а не жінка, — вигукнула Лілі де Шанталь, — і йому дуже пощастило з вами!

— Дякую, любя, — кивнула Хетті. — Приймається.

Так, думала тепер Лілі, задля їхнього спільного добра вона зі щирим задоволенням усуне з дороги маленьку міс Кліпп.

Тож вона дуже здивувалася, коли за двадцять хвилин до неї постукав швейцар і поцікавився, чи прийме вона гостя. А ще більше вразила постать змоклого до рубчика Френка Мастера, який маячив за швейцаром.

О першій годині ночі в готелі «Генрі» в Брукліні стало гаряче. На превелике обурення управителя, Донна Кліпп зажадала собі номер, але відмовилася заплатити за нього на тій підставі, що готель, мовляв, завинив перед нею, не знайшовши їй кеба.

— Я виставлю вас за поріг, — пригрозив він.

— Спробуйте, — відказала вона. — Ви ще не чули, як я верещу.

Управитель таки вийшов з готелю, твердо наміряючись позбутися такої постоялиці. Та коли він опинився надворі, то побачив щось дивне. Дощ переходив у сніг. А температура повітря, цілий тиждень незвично висока, різко падала. Він уже розвернувся, щоб зайти до готелю, коли почув од річки сильний шум, щось середнє між гуркотом і гарчанням. А вже за мить вулицею із завиванням пронісся подув крижаного вітру: заляскав віконницями, похилив невеликі дерева й ледь не збив управителя з ніг дужим поривом. Схопившись за одвірок, той втягнувся досередини й затріснув за собою двері.

— Ось, — він простягнув Донні ключ. — У таку погоду надворі нема чого робити. — І жестом показав на сходи. — Нагорі. Другі двері ліворуч.

Але пропонувати цій профурі допомогти із сумками він не став.

Поки Френк вилежувався в гарячій ванні, Лілі де Шанталь стояла перед вікном, за яким розкинувся Центральний парк, і дивилася на торнадо з клаптів снігу, яке гуляло безлюдною вулицею. Хетті в Грамерсі-парку якийсь час спантеличено вивчала дивну телеграму з Бостона, яку принесли Френку рано ввечері. Там цікавилися, чи не продає він залізницю. Тепер вона стояла перед розсунутими фіранками, здивовано вдивлялася в сніжні вихори та щиро сподівалась, що бідасі Френку ніщо не загрожує в таку жахливу ніч на холодних просторах Гудзону.

«Звідки взялася ота заметіль?» — дивувалася вона.

Заметіль прийшла із заходу. Люта сніжна буря осідлала крижаний повітряний потік і пронеслася від Тихого океану через весь континент зі швидкістю шістсот миль на добу. Та для появи нинішньої бурі потрібно було щось іще. Від Джорджії широким фронтом рухалося тепле вологе повітря. І біля гирла річки Делавар, за сто двадцять миль від Нью-Йорка, дві стихії зустрілися.

Температура впала, різко знизився тиск, і море з річкою раптом завирували, наче збурені могутньою десницею. Тут узбережжя накрило потужною хуртовиною. Невдовзі по опівночі на Нью-Йорк замість зливи зринув снігопад, температура впала нижче нуля, а вітер дув зі швидкістю вісімдесят миль на годину. Так тривало всю ніч. Коли розвиднілося — чи то краще сказати, настала світанкова пора, — стихія проігнорувала цей природний факт, скасувала, постаралася, щоб його взагалі не було. Уранці несамовитий білий борвій поглинув усе північно-східне узбережжя, все, що було живого на ньому.

У «Дакоті» мешканцям не відмовляли геть ні в чому. Але це доручення так далеко сягало за межі обов'язків персоналу, що Лілі де Шанталь було трохи ніяково. Однак хлопчик-кур'єр і не думав сперечатися. Напроти, складність завдання, схоже, лестила йому, а тут іще порт'є запевнив:

— Цей малий знайде дорогу на Північний полюс і назад, міс де Шанталь. За нього можете не хвилюватися.

Тоді вона вручила Скіпу послання й попросила бути обережним.

Скіп вийшов із готелю в понеділок о десятій ранку. Він мав чотирнадцять років. Низенький, як на свій вік, але міцно збитий. Він був узутий у міцні черевики на грубій підшві. Ноги обтягували легінси, туго затягнуті шнурівками на кісточках. Скіп натягнув на себе три светри й коротку куртку, що не стискала рухів. Голову вкривала шапка з грубої вовни й теплі навушники, обличчя сховав намотаний шарф. Скіп був щасливий.

Полишаючи передній двір, де ще було відносно спокійно, Скіп уже знав, що робити. Безглуздо йти в таку неgodу через парк, що нагадував арктичну пустелю. Туди Скіп і не потикався. Замість цього він пройшов пів кварталу й повернув на Дев'яту авеню. Здолавши ще кілька кварталів на південь, хлопчина досягнув величезної діагоналі Бродвею.

Просто йти і то було важко. Пориви крижаного вітру мало не збивали з ніг. Дуло з такою силою, що сніг довго кружляв над землею, неначе обирав, де осідати, а де ні. Подекуди понамітало кучугури, що сягали Скіпу вище голови. А десь вітер повимітав усе аж до голої землі.

Авеню була майже безлюдна. Хтось намагався дістатися до роботи — Нью-Йорк є Нью-Йорк, — але більшості людей довелося від цього відмовитись. Надземка німувала, її колія обледеніла так, що колеса потягів, якби їх раптом хтось випустив, не могли б із нею зчепитися.

А за два квартали на Скіпа чекала приємна несподіванка. Самотній екіпаж, запряжений парою витривалих коней, щойно повернув на авеню й повільно поплівся дорогою. Скіп не вагався ані миті. Коли карета проїжджала повз нього, він заскочив на козли до кучера. Той уже збирався зіпхнути нахабу, коли це з карети пролунав хрипкий голос:

— Не чіпай!

— Пощастило тобі, — сказав кучер.

— Звідки їдете? — поцікавився Скіп.

— Йонкерс, округ Вестчестер.

— Далеко, — обізвався Скіп.

— Від шостої ранку в дорозі. Я вже думав, що коням гаплик, але тримаються. Що значить велике серце.

— Чого вдома не садиться?

— Нині в мого пасажира якісь справи в місті. Каже, жодна заметіль його вдома не втримає.

— І в мене така сама історія! — радісно вигукнув Скіп. А подумки додав: «Ось він — дух Нью-Йорка». Він не уявляв, як можна жити деінде.

— А потяги з Вестчестеру не ходять? — запитав Скіп.

— Коли переїжджали через міст, то бачили один, заметений снігом. Думаю, що й з іншими те саме.

На 65-й вулиці повернули на Бродвей. Доїхавши до південно-західного краю Центрального парку, екіпаж повернув на 8-му вулицю й далі покотив на південь. Скіп зіскочив. Йому не хотілося віддалятися від Бродвею.

Люди давно вже махали лопатами, намагаючись розчистити прохід хоча б з одного боку. Сам прохід більше нагадував траншею. Скіп зауважив, які потворні на вигляд обмерзлі телеграфні лінії. Невдовзі він дістався місця, де ті лінії були вщент знищені: місиво дроту й льоду тягнулося кілька кварталів. На 50-й вулиці Скіп послизнувся й упав, але був так закутаний, що навіть не забився. Він тільки засміявся й озирнувся — чи не трапиться попутний транспорт? Але нічого не було. Ні кебів, ні карет, пішоходів і тих майже не було. Якісь крамниці та контори ніби відчинилися, але ніхто з них не виходив і ніхто не заходив до них. Ковзаючись і балансуючи, Скіп проминув ще два квартали й дійшов до салуну. Зайшов усередину. Перед барною стійкою стояло кілька чоловіків, закутаних, як він. Скіп розмотав шарф.

— Вип'єш, синку? — запропонував бармен.

— Грошей немає, — буркнув Скіп, хоча це була брехня.

Один із чоловіків кинув кілька монет на стійку й знаком припросив підійти. У салуні витав запах віскі та гарячого рому.

— Я пригощаю, малий, — сказав той чоловік.

— Хлюпни йому візницького, — наказав він бармену, і той кивнув. — Там тільки ель і паприка, — пояснив він Скіпу. — Таке п'ють візники. Трохи зігрієшся.

Скіп повільно випив. Відчув, як шлунком розливається тепло. Трохи посидівши, він подякував своєму благодійнику й знову вийшов надвір, перед порогом щільно обмотавши обличчя шарфом. І правильно вчинив, бо щойно вийшов на Бродвей, як сніг захурделився навкруг обличчя, неначе нападав саме на нього й хотів зірвати шарф. Але Скіп ухопився за ґрати загорожі, пригнув голову й, долаючи навалу вітру, поплівся далі.

А згодом, за кілька кварталів, Скіпу знову пощастило. Йому трапився — що б ви подумали? — броварський фургон! Захований шарфом рот розтягнувся в усмішці. Ніщо й ніколи не зупинить броваря. Скоріше кінець світу настане, аніж у Нью-Йорку припишіть підвозити пиво.

Величезний фургон віз барильця з елем. Він рухався повільно, як великий корабель між плаваючою кригою. Його тягли як мінімум десять нормандських ваговозів. Скіп прилаштувався ззаду, непомічений візником, і нехай без комфорту, зате досить весело дістався 28-ї вулиці. Звідти, чіпляючись за огорожу й за все, за що вдавалося схопитися, він рушив крізь хурделицю в бік Грамерсі-парку.

Хетті Мастер дуже здивувалася, коли на порозі з'явився Скіп із запискою від Лілі де Шанталь. Послання виявилось коротким, і Хетті одразу його прочитала. Лілі повідомляла, що вчора ввечері пором, яким Френк вирушив у подорож, був змушений повернутися назад. Френк прийшов до неї мокрий як хлющ і, здається, застужений. «Але я вклала його в ліжко й щогодини даю йому трохи гарячого віскі. Френк не хоче, щоб хтось знав, що він у місті, але не пояснює чому». Хетті мимохіть усміхнулася. Добре, хоч він у безпеці, ну, а Лілі про нього подбає.

А в постскрипті було таке:

«Цілком очевидно, що наша маленька подруга на судні так і не з'явилася. Цікаво, чи не в Брукліні вона застрягла?»

Спочатку я зустрінуся з нею, як ми й домовлялися, і лише тоді дозволю Френку знову з'явитися надворі.»

Тут Хетті ледь не засміялася. Ото була б пригода, якби ця курдупелька міс Кліпп, хай би де вона була, відморозила собі ноги! Задум помалу втілювався в реальність, хоча й не так, як планувалося.

Насправді ж у ці хвилини Донна Кліпп стояла перед в'їздом на Бруклінський міст. І в ній помалу закипала лютя.

Звісно, вона могла б залишатися в готелі, але їй недвозначно натякнули, що за постій треба платити. А ще їй було дуже нудно. Донна Кліпп не любила сидіти без діла. Хтось із постояльців запропонував їй книжку. Та жінка не вважала читання достойною справою. Та й нецікаво це.

Тож Донна вирішила повернутися додому. Відібрала з багажу кілька цінних речей і поклала до сумочки. Тоді вимогла собі мотузку: обв'язала нею валізу й позатягувала такі складні вузли, що обламаєш нігті, перш ніж їх розплутаєш. Потім Донна взяла з управителя розписку й сказала, що повернеться по валізу сама за кілька днів, і якщо раптом валізи не буде, то вона викличе поліцію, і тоді начувайтесь. Після цього жінка заявила, що їде. Щоправда, на вулиці не було навіть натяку на транспорт. Увесь Бруклін сидів по домівках. Але управитель не став її затримувати. Він сподівався, що коли скандалістка відійде подальше від готелю, то замерзне в цій хуртовині на смерть.

Донна Кліпп пішла до Бруклінського мосту, який був неподалік. Поки дійшла, перетворилася на ходячого сніговика, проте це геть не зменшило її запалу. Залізничний транспорт через міст ходив, а якщо вона перебереться на той берег, то вже якось дістанеться до своєї квартирки. Однак перед мостом її зупинив поліціант.

— Міст перекритий, — попередив він.

І справді, могутня споруда знелюдніла. Величезний мостовий проліт вганявся у снігову заметіль і зникав у білості. Дорожні смуги були перегороджені, а скуті морозом вагони застигли біля платформ. Поліціант завбачливо сховався в будці, біля якої пішоходи сплачували пенні за прохід. Там стояла запалена лампа, біля якої він грівся.

Знехотя відчинивши віконце, поліціант таки вступив у суперечку з Донною.

— Що означає «перекритий»? — обурилася вона. — Це ж міст, чорт забирай!

— Він перекритий. Там надто небезпечно, леді! — криком відповів поліціант.

— Мені потрібно на Мангеттен! — стояла своєму Донна.

— Нічого не вийде. Пором не ходить, а міст зачинений. Вам туди ніяк не потрапити.

— Тоді я піду пішки.

— Леді, та ви при своєму розумі? — вибухнув поліціант. — Я щойно вам сказав: міст перекритий! І в першу чергу для пішоходів. — Він показав на доріжку, що вела у виття хуги. — Ви нізащо тут не пройдете!

— Скільки коштує прохід? Написано, пенні. Більше за пенні не дам.

— Ви не заплатите тут ані ламаного шеляга, — загорлав поліціант, бо вам тричі вже сказано: міст перекритий!

— Це ви так кажете.

— Так, кажу. Леді, йшли б ви звідси.

— Я стоятиму тут стільки, скільки схочу. Я ж не роблю нічого протизаконного.

— Боже правий! — не витримав поліціант. — Ну й замерзайте собі на здоров'я! Тільки на міст я вас однаково не пущу.

За п'ять хвилин вона все ще була там. Поліціант, піддавшись розпачу, обернувся до неї спиною. Так він постояв трохи. Коли ж знову обернувся, жіночки вже, дякувати богу, не було. Він полегшено зітхнув, кинув погляд на міст — і від злості мало не луснув.

Вона була там, на хіднику, вже за кількасот ярдів од нього й от-от мала пропасти в сніговій імлі. Як же вона, чорт забирай, проскочила повз будку? Поліціант прочинив двері, і крижана холоднеча вдарила йому в лице. Люто лаючись, він кинувся за нею.

А тоді зупинився. І подумав, що кожної миті вітер може жбурнути її за поруччя, і там вона або впаде на колії, або, ще краще, згине в крижаній купелі Іст-Ривер.

— Не бачив я цієї навіженої, — бурчав він, повертаючись до будки.

Хоче та сучка здохнути — навіщо заважати?

А Донна Кліпп уперто торувала шлях. Будка вже давно зникла з виду, і вона зрозуміла, що наближається до найвищої точки довгої підвісної доріжки.

Стогнав вітер. Цей стогін раз у раз перетворювався на виття, ніби в Іст-Ривер і Нью-Йоркській бухті лютував якийсь левіафан — велетенський морський змій, який збирався її з'їсти. Сніг заліплював очі, обличчя заніміло.

Донна забула, що над протокою на такій висоті та ще й на сильному вітрі холод здається лютішим, набагато лютішим, і зрозуміла, що як найближчим часом не знайде якогось сховку, то добряче обморозиться. А може, навіть і замерзне. До смерті.

Донна Кліпп не хотіла вмирати. Це зовсім не входило в її плани на найближче майбутнє.

Тож їй не залишилося нічого іншого, як здолати цей білий жахливий небесний тунель і ступити на землю на другому березі.

Просувалася вперед Донна дуже повільно. Відпусти вона поруччя хоч на мить — і вітер легко відірвав би її від доріжки та жбурнув до прірви.

Все, що їй залишалося — міцно триматися за поруччя й підтягуватися, ступаючи крок за кроком. Вона знала: зупинитися не можна. О, тільки б перебратися на другий берег! Їй треба йти, весь час переставляти ноги.

Донна дісталася до знаку, який позначав середину дороги. Звідси починався довгий спуск. Вона пройшла ще сотню ярдів. Потім іще. І тут, просто перед собою, взріла децю, що її шокувало.

І вона зупинилася.

Завірюха лютувала цілий день. Хтось дав їй назву Білий борвій. Згодом їй підібрали іншу назву. Позаяк заметені простори, слушно чи ні, асоціювали з дикими територіями, її назвали Дакотською заметіллю.

Місто перетворилося на непролазну снігову пустелю, але деякі осердя ділової активності намагалися тримати марку. Якийсь час працював універмаг «Мейсі», та покупці не йшли, а бідні продавчині

мушили сидіти в ньому до закінчення Дакотської заметілі, бо не могли дістатися додому. Кілька банків спробували відчинитися, але всі позикові операції були відкладені на кілька днів через відсутність відвідувачів. Відкрилася Нью-Йоркська біржа й навіть у понеділок вранці провела такі-сякі торги. Тільки людей було катастрофічно мало, і незабаром після опівдня біржа прийняла мудре рішення: закритися.

Серед нечисленних акцій, які торгувалися, не було жодного пакету залізниці «Гудзон — Огайо». Містер Сайрус Мак-Дафф не віддавав жодних розпоряджень, бо телеграфні лінії між Бостоном і Нью-Йорком були пошкоджені. Цей розлючений джентльмен не зміг порятувати свою колію і особистою присутністю, бо всі дороги замело, залізниці були заблоковані, а море так розбурхалося, що лік потопленим на рейді кораблям ішов на десятки.

Надворі казилася Дакотська заметіль, а у великому квартирному будинку Лілі де Шанталь виходжувала Френка Мастера, якого зночі трохи лихоманило.

До вівторкового ранку йому ніби дещо полегшало. Але місто залишалося відрізаним від зовнішнього світу, а негода ніяк не вщухала.

Однак у другій половині дня допитливий людський розум зробив одне маленьке, але збіса корисне відкриття. Кілька тямущих хлопців у Бостоні раптом зрозуміли, що існує спосіб установити телеграфний зв'язок із Нью-Йорком! І скористалися міжнародною лінією, направивши каблограми^[94] трикутним маршрутом: Бостон — Лондон — Нью-Йорк.

Вранці в середу хурделиця стала вщухати. Місто ще не оговталось від сніжної навали, але люди вже починали відкопуватися. Вітер послабшав, мороз трохи спав.

А проте, Хетті Мастер дуже здивувалася, коли об одинадцятій годині ранку до неї завітав Том з якимось незнайомим джентльменом і запитав Френка.

— А Френка немає, — розвела руками вона.

— Мамо, мені дуже потрібно зв'язатися з батьком, — не здавався Том. — Це невідкладна справа. Будь ласка, ти можеш сказати, де він?

— На жаль, ні, — відповіла Хетті, ледь ніяковіючи. — А день-два зачекати не можна?

— Ні, — заперечив син, — не можна.

— Ми можемо поговорити сам на сам? — запитала вона.

Коли опівдні в «Дакоті» з'явилися Том Мастер і ще один джентльмен, для Лілі де Шанталь це було справжнім шоком. Вона не розуміла, як вони прознали, що Френк у неї та як тепер це пояснити. Та схоже, вони цим не переймалися. Зате дуже хотіли побачити Френка.

— Він трохи нездужає, — пояснила Лілі. — У нього жар.

— Дуже прикро це чути, — наполягав Том.

— Піду спитаю, чи зможе вас прийняти, — сказала Лілі.

Френк напівлежав, підпертий подушками, і здивовано витріщився на візитерів. Він гадки не мав, як їм вдалося знайти його, але вже нічого не вдієш. Томовим супутником був спокійний, гарно вбраний чоловік за тридцять, на вигляд — начебто банкір.

— Це містер Горем Грей, — відрекомендував його Том. — З дому «Дрексель і Морган».

— Ох! — кркнув Френк.

— Дякую, містере Мастер, що змогли прийняти мене, — поштиво сказав Горем Грей. — Давайте одразу поясню, в чому річ. Я особистий представник містера Моргана, і тут за його дорученням.

— Ох! — знову кркнув Френк.

— Бувши знайомим з вашим сином, спочатку я зайшов до нього, щоб він мене представив, — продовжував Горем Грей.

— Дуже мудро, — кивнув Том.

— А в чому річ? — поцікавився Френк, нервово мнучи ріжок простирадла.

— Містер Морган бажає купити у вас пакет акцій, — сказав Горем Грей. — Акцій колії «Гудзон — Огайо». Як я розумію, вам належить десять відсотків випущених акцій.

— Ох! — сказав Френк.

— Мушу вам відверто сказати, — повів далі Горем Грей, — що вчора містер Морган отримав термінову каблограму від містера Сайруса Мак-Даффа, який зараз у Бостоні. Як вам відомо, йому належить найбільший пакет акцій залізниці «Гудзон — Огайо». Містер Мак-Дафф не зміг особисто зв'язатися з вами, бо він у Бостоні відрізаний від решти світу. Тож він дійшов висновку, що наймудріше доручити справу містеру Моргану, а той нехай уже сам вирішує.

— Дуже мудро, — підтвердив Том.

— Якщо коротко, — сказав Горем Грей, — то містер Мак-Дафф підозрює, що в нього намагається вкрасти компанію містер Габріель Лав. Ви знаєте містера Лава?

— Навряд, — кволо витиснув Френк.

— Невеличке розслідування показало, що містеру Лаву належать акції Ніагарської колії, а Мак-Дафф перешкоджає злиттю цієї залізниці з дорогою «Гудзон — Огайо».

— Он як? — звів брови Френк.

— Так от, на думку містера Моргана, існує просте розв'язання проблеми. Він повідомив містеру Мак-Даффу, що візьме участь у торгах лише тоді, коли він, містер Морган, зможе придбати ніагарські акції містера Лава за розумну ціну, а містер Мак-Дафф дасть йому, містеру Моргану, гарантію того, що Ніагарська лінія буде об'єднана з дорогою «Гудзон — Огайо». Містер Мак-Дафф пристав на це за умови, що він, містер Мак-Дафф, зможе заволодіти цілковитою більшістю акцій залізниці «Гудзон — Огайо». Це означає, сер, що ми хотіли б придбати у вас половину від ваших десяти відсотків.

— Охо-хо, — сказав Френк. — А що Габріель Лав?

— Я купив його акції Ніагарської лінії три години тому, — повідомив Горем Грей. — Думаю, він розраховував зірвати більший куш. Та коли я дав йому зрозуміти, що містер Морган нічого не купить, поки не будуть виконані всі його умови, і містер Мак-Дафф теж нічого не купить без рекомендацій містера Моргана, ми змогли дійти згоди. Містер Лав продав акції з добрим прибутком і лишився у виграші.

— І що ви пропонуєте мені за акції? — поцікавився Френк.

— Поточна ринкова вартість акції «Гудзон — Огайо» шістдесят центів. Як ви подивитеся на сімдесят?

— Я розраховував на долар двадцять центів, — заперечався Френк.

— План Лава провалився, — неголосно уточнив Горем Грей.

— Ох! — сказав Френк.

Запала нетривала мовчанка.

— Містер Морган вважає, що майбутнє об'єднання «Гудзон — Огайо» та Ніагарської лінії буде кроком логічним і вигідним для всіх сторін, — вів далі Горем Грей. — Ті акції «Гудзон — Огайо», що у вас залишаться, безперечно, зростуть у ціні. І хоч він заплатив значно більше, ніж поточна ринкова ціна, містер Морган очікує із часом отримати справедливий прибуток від придбаних ним Ніагарських акцій. Коротко кажучи, у виграші будуть усі. Але за умови, — і тут він суворо поглянув на Мастера, — що ніхто не буде аж надто жадібним.

— Я продам, — сказав Френк не без певної полегші.

— Дуже мудро, — сказав Том.

Решту того дня погода поліпшувалася. Вранці у четвер Френк повернувся до Грамерсі-парку, і Хетті зустріла його, мов нічого не сталося.

За три дні до неї завітала Лілі де Шанталь. Коли жінки лишилися самі, Лілі змовницьки подивилася на Хетті.

— Маю для вас новину, — повідомила вона. — Стосовно міс Кліпп.

— Он як?

— Я ходила до неї додому, але її там не було.

— Досі в Брукліні?

— Я заходила до готелю. Вона пішла звідти в понеділок уранці. В них залишилася її валіза.

— Чи не хочете ви сказати...

— Як ви вже знаєте, по всьому місту відкопали купу тіл. Людей, які замерзли на смерть, бо хурделиця захопила їх надворі.

— Я чула, їх близько пів сотні.

— Одну жінку знайшли на хіднику Бруклінського мосту. При ній була сумочка. В середині — нотатник із її ім'ям та інші речі. Ніхто за нею не шукав, а міській владі зараз не до того. І, як я розумію, завтра більшість цих тіл поховують.

— Нам треба щось робити? Я в тому сенсі, що це через нас вона опинилася в Брукліні. Тут є наша провина.

— Ви точно хочете щось із цим робити?

— Ні. Але я почуваюся жахливо.

— Так? — усміхнулася Лілі. — О, Хетті, надто ви добрі до всіх нас.

Ось так завершилася велика Дакотська заметіль. Наступного тижня знову стали ходити потяги, Нью-Йорк вертався до нормального життя.

В середу на потяг, який відходив до Чикаго, не привертаючи нічиєї уваги, сіла охайно вбрана жінка з темним волоссям і новенькою валізою, де лежав щойно куплений одяг. Вона сіла окремо від інших, дістала книжку й заглибилася в читання. Звали її Пруденс Ґрейс.

Коли потяг рушив з місця, вона почала дивитися на місто, яке повільно віддалялося від неї. І якби у вагоні хтось випадково поглянув на цю пасажирку тоді, коли за вікном зник останній міський краєвид, він помітив би, як вона прошепотіла щось дуже схоже на коротку молитву.

І Донна Кліпп тоді вдоволено зітхнула.

Коли вона знайшла на Бруклінському мості мертву жінку, на неї мов зійшло одкровення. Тіло, судячи з усього, лежало тут довго, бо промерзло й затвердло, як камінь. Не сказати, що нещасна дуже скидалася на Донну, але була приблизно її віку, не дуже висока й мала каштанове волосся. Варто спробувати! Кілька секунд пішло на те, щоб залишити біля неї свою сумку й облаштувати все так, щоб у тих, хто знайде її, не виникло жодного сумніву: загинула — Донна Кліпп.

А тоді вона стала пробиватися далі тим довгим страшним хідником, ледь жива, проте з новим, зміцнілим бажанням не загинути.

Якщо раптом поліція піде її слідом, то з'ясує, що Донна померла. Сама ж вона житиме під новою личиною та ім'ям. Залишилося тільки поміняти місто, аби подалі звідси, і розпочати нове життя.

Донна була вільна як вітер, і це її веселило. І коли Нью-Йорк зник з очей остаточно, вона востаннє згадала Френка Мастера й прошепотіла:

— Ну, бувай здоровий, старий пердуне.

Стара Англія

• 1896 •

Теплого червневого вечора 1896 року Мері О'Доннелл, яка мала розкішний вигляд у довгій білій вечірній сукні та довгих білих рукавичках, зійшла вгору по сходах будинку на П'ятій авеню, що належав її брату Шону. Вона всміхнулася лакею, який відчинив їй двері.

Але за усмішкою крився сильний страх, який не давав їй спокою.

Біля підніжжя закручених сходів стояв її брат — сама елегантність у білій краватці та білому фракку.

— Вони тут? — тихенько запитала Мері.

— Вони в салоні, — на англійський манір сказав Шон.

— І як я тільки дозволила, щоб ти, Чортяко, втягнув мене в таку історію? — вона силкувалася казати це невимушено.

— У нас тут якраз обід.

— З лордом, прости господи!

— Там, звідки він приїхав, цього добра повно.

Мері глибоко вдихнула. Особисто вона чхати хотіла на всіх англійських лордів без розбору. Але не в тому річ. Вона знала, що привело сюди конкретно цього англійського лорда й чого очікують від неї рідні. Зазвичай їй непогано давалися світські раути, але сьогодні все зовсім інакше. До неї могли звернутися із запитаннями — запитаннями, що їх вона й духу боялася.

— Господи, боже мій, — пробурмотіла Мері.

— Не похнюплюй носа! — підбадьорив Шон.

Збігло п'ять років відтоді, як Мері врешті-решт піддалася на братові вмовляння й залишила будинок Мастерів. І зробила вона це лише тому, що знала: так хоче молодше покоління.

А тут ще звільнився будинок — у провулку, буквально за кілька кроків від Шонової садиби на П'ятій авеню. І Шон купив його. «Я не збираюся його здавати, — сказав він сестрі, — а ти зробиш мені неабияку ласку, якщо послухаєшся й оселишся в ньому». Порівняно з його апартаментами це був дуже скромний будинок, але для Мері й такий був великий. Однак, коли Шонові діти й онуки стали благодати

її, щоб вона туди переїхала, вона все зрозуміла. Мері дозволила їм прикрасити житло відповідно до їхніх смаків, окрім спальні, яку вона обставила сама — нічого зайвого й тільки те, що їй подобалося. Мало який тиждень минав без того, щоб хтось із молодого покоління не заходив разом із друзями почаювати з тіткою Мері. А вона розважала їх у тому стилі, який можна було бачити в будинку Мастерів у Грамерсі-парку. Це було зовсім неважко, бо вона сорок років дивилась, як тим самим займається Хетті. Так їй вдалося довершити картину родинного достатку та добробуту, на превелику втіху всім. Мері й не заперечувала — аби були щасливі.

Проте цей вечір не такий. Його світлість може ставити й незручні запитання. Наприклад, чим вона займалася останні сорок років?

Чесно кажучи, ще тільки переїхавши сюди, вона помітно сумувала за маленькою кімнаткою, яку займала в Мастерів. А потім життя внесло корективи.

Мері прожила у своєму домі рік, коли раптом занедужав і помер Френк Мастер. За кілька місяців після його смерті Хетті Мастер якось закликала її до себе й сказала: «Мері, мені трохи самотньо. Якщо ти раптом захочеш повернутися, скласти мені компанію, то тут для тебе завжди знайдеться кімната». А коли Мері запропонувала дві-три ночі на тиждень залишатись у Грамерсі-парку, Хетті сказала: «Я тут подумала: тобі, може, підійде блакитна спальня».

Її колишня кімната містилася на поверсі для слуг. Блакитна спальня на тому самому поверсі, що й спальня Хетті. Мері погодилася. Всі поставилися до цього з розумінням. Тепер слуги називали її «міс О'Доннелл». Вони знали, що Мері багата.

І Мері ділила свій час між П'ятою авеню та Грамерсі-парком і була цілком щаслива. Новий розклад залишав їй досить вільного часу, але вона знайшла чимало гарних способів заповнити дозвілля. Вона любила малювати, ходила на малярські курси. Разом із Хетті вони часто відвідували різні виставки та лекції. Її музичний смак був досить невибагливий, але коли з Лондона до Нью-Йорка привозили блискучі оперети Гілберта й Саллівана, вона завжди ходила на них. «Мікадо» та «Йоменів-охоронців» вона вже бачила разів зо три-чотири^[95].

Мері мала родину й кількох подруг, найближчою з яких залишалася Гретхен. Теодор уже давно одружився, мав дітей, але вона ще час від часу бачилася з ним. За минулі роки вона часто питала себе:

а може, слід було активніше шукати судженого? Та хай там як, але вона так і не зустріла «саме того». Якоїсь миті Мері усвідомила, що все життя шукала Ганса або Теодора, а таких небагато. Хтозна, якби вона пішла від Мастерів раніше, як казав їй Шон, то, може, в неї і з'явився б шанс. А перейматися цим тепер не було вже сенсу. А взагалі, вважала Мері, так відійти від справ, як вона, — геть не найгірша перспектива для дівчини з П'яти Кутів.

П'ять Кутів. А як його світлість запитає, де вона народилась і виросла? Що тоді відповідати Мері? «На Четвертій авеню», — сказав їй Шон. Але думки про ті дні та нав'язані ними спогади наповнили її жахом, від якого крижаніло серце. Вона ж зашаріється, бовкне якусь дурницю, відкриє непривабливу правду про свій рід і підведе їх усіх. «Не хвилюйся, — заспокоїв сестру Шон. — Покладися в цьому на мене».

Шону було трохи легше. Він уже знав цих людей. Втративши дружину три роки тому, Шон захопився подорожами й торік разом із сином Деніелом та його сім'єю побував у Лондоні. Ось там Кларісса, Деніелова донька, і впала в око молодому Джеральду Ріверсу. Вона була гарно вихована, вправно їздила верхи та навіть познайомилася з ним на полюванні. Джеральд сам недавно повернувся з поїздки по Америці й був зачарований її безпосередністю. Кларіссине багатство не пройшло повз увагу хлопцевих батьків. Але і Джеральд, і Кларісса були ще молоді, тому обидві сторони погодилися з тим, що слід ще зачекати кілька місяців, перш ніж заводити мову про заручини.

Коли Шон уперше розповів про це Мері, вона не надто здивувалася. Зацікавлення британської аристократії американськими спадкоємицями було в ті часи повсюдним, і Шон блискуче висловився щодо цього: «Вони просто хочуть повернути частину грошей, які від них утекли».

Відколи суднохідні канали та залізниці відкрили доступ до американського Середнього Заходу, дешеве м'ясо й зерно, що ринули з Америки до Англії, підкосили британського виробника. Ціни на розхвалені англійські врожаї різко впали, а доходи землевласників, які йшли на утримання величезних аристократичних маєтків, скоротилися в рази. Тож, мабуть, можна зрозуміти тих аристократів, що заглядалися на протилежний берег Атлантики.

А там уже не бракувало спадкоємців, чиї матері намагалися підшукати їм вигідну партію. До того ж ті американки зазвичай були освіченіші, ніж провінційні англійки.

— Але для чого це американцям? — поцікавилася Мері в брата.

Та він лише стенув плечима.

— Коли людина заробила грошей і скупила в Америці все, що хотіла, то вона починає шукати собі нові об'єкти для завоювань. І що вона робить? Вона дивиться на Європу й бачить там те, чого позбавлена в Америці. Багатовікове мистецтво, старомодні манери, спадкові титули. І вона це скуповує. Купує, бо може купити. А матері зі шкіри пнуться, щоб утерти носа одна одній.

Цікаво, подумала Мері, а чи завжди щасливі самі наречені? І пригадала, як читала про одруження Консуело Вандербільт із герцогом Мальборо. То була неабияка світська подія, справжній тріумф матері Консуело. А наречений отримав кілька Вандербільтових мільйонів на утримання свого великого палацу. Та Мері пам'ятала й іншу версію цього одруження, що розповіла їй Хетті Мастер.

— Бідолашна Консуело до нестями кохає Вінтропа Резерфорда. Він походить з порядного старовинного американського роду, але матері вдарило в голову, що сім'я повинна мати титул — і вона фактично посадила під замок нещасну дівчину й примусила її вийти за герцога. На шлюбній церемонії Консуело була у сльозах. Просто ганьба якась!

Нікого іншого Кларісса не кохала. Ще їй був дуже симпатичний другий син лорда Ріверса. Молодий, вродливий, офіцер у хорошому полку й великий шанувальник природи. Тільки грошей бракувало для повного щастя. Шон мав трьох онук, і йому це здалося цікавим.

— Але ж вона католичка, — зауважила Мері, — а він, до ворожки не ходи, англіканин.

— Це вже Кларісса хай вирішує, — відмахнувся Шон. — Он її батько каже, йому все одно.

— А мати дівчини?

— А мати дівчини, — статечно мовив Шон, — хотіла б, щоб її дочка побралася з лордом.

Коли лорд і леді Ріверс оголосили, що збираються відвідати Америку, це прозвучало як грім серед ясного неба. Проте Шон жваво взявся до справи, і подружжя було неабияк задоволене. Кілька днів у

Нью-Йорку, тоді на пароплаві вгору Гудзоном, ще кілька днів у Саратозі, а після того — до Бостона, який їм заманулося побачити.

Поки лорд Ріверс був у Нью-Йорку, Шон намірявся грати свою роль: виставляти О'Доннеллів у якомога респектабельнішому світлі. Адже британці зазвичай вважали, що всі американські капітали тільки вчора з'явилися. Як вони помилялися! І все ж, присутність багатого Кларіссіного діда та його цілком статечної сестри значно полегшила б самій Кларіссі вступ до нового життя.

Тому, коли напередодні Шон сказав: «Доведеться нам, сестричко, тримати марку, якщо ти розумієш, про що я», в Мері тьохнуло серце.

— Шоне, я не вмію брехати, — попередила вона. — І ніколи не вміла.

— І не треба, — сказав брат.

— Так чого ж ти тоді хочеш?

— Просто будь такою, яка ти є.

— А ти що робитимеш?

— Нічого особливого, — всміхнувся він. — Нехай думають, що гроші в нас водилися трохи довше, аніж водяться насправді. Розумієш, до чого я хилю?

— Ой, Шоне, я точно щось бовкну. Звільни мене від цього, Шоне. Скажи їм, що я захворіла.

— Дурниці, — не погодився він, — у тебе все вийде!

І зрештою Мері, із завмиранням серця, пішла знайомитися з Ріверсами.

Чи варто казати, що були вони дуже люб'язні. Молодий Джеральд Ріверс мав лише двадцять п'ять, і він явно поставив собі за мету заприятелювати із родиною нареченої. І лорд, і леді Рівердейл були високими на зріст, темноволосими та елегантними. Хай про що були їхні думки та хай які були в них наміри, але їхні бездоганні манери, вироблені аристократичним буттям, надійно захищали і господарів, і їх самих від найменших незручностей. Деніел та його дружина були сама невимушеність, а Кларісса сяjala. Тож після привітальних фраз Мері лишилося тільки підтримувати з гостями світську розмову, розпитувати, як минула мандрівка пароплавом компанії «Вайт Стар» і

чи комфортно їм жилося в готелі. Леді Ріверс порозпитувала трохи про музеї та художні галереї Нью-Йорка, і розповіді Мері про найвидатніші виставки справили на неї якнайкраще враження.

— Ми будемо вам дуже вдячні за пораду, — сказала вона, — бо ми із чоловіком, я просто впевнена в цьому, в поїздках такі самі невігласи, як Твеніві мандрівники з його «Простаків за кордоном»^[96].

Розмова загалом перебігала дуже мирно, аж тут оголосили обід.

У Шона була величезна їдальня. Там нерідко розташовувалося по двадцять душ, а стіл сервірувався пречудово. І Мері бачила, що Ріверси приємно вражені учтою. Оскільки їх усіх восьмеро, то обідали за круглим столом.

— Сідати увісьмох — це так незручно, правда? — звернулася вона до леді Ріверс, коли всі рушили до столу, і подумки подякувала небесам, що Хетті Мастер попередила її, чим небезпечне «правильне» розсадження за обідом. Почати треба як годиться: поговорити з тим, хто по один бік від тебе, тоді з тим, хто по другий — і так по черзі. Мері бездоганно дотримувалася всіх умовностей, які диктувалися званням обідом. Але вечір у тісному колі, подібний до цього, припускав і розмову всіх з усіма. Лорд Ріверс поцікавився, де Мері мешкає, і був поінформований належним чином: близьенько, буквально за рогом, і якщо леді Ріверс матиме час і бажання, то може зайти до неї на чай. Потім його світлість сказав, що чув про грандіозні будинки Вандербільтів на П'ятій авеню, і Мері саме підбирала репліку для відповіді, коли раптом згадала, як Хетті зазвичай говорила про Грамерсі-парк, і сказала:

— Нам подобається, що тут трохи спокійніше.

Поширена фраза респектабельної публіки Східного узбережжя, і його світлість із розумінням кивнув:

— Цілком з вами згодний, міс О'Доннелл.

Поки що все гаразд.

Невдовзі стало зрозуміло, що Ріверси аж пнуться виставити на видноту всі свої американські зв'язки, які тільки спадали на думку.

— Ми мали кілька зустрічей з вашим чудовим співвітчизником, — звернувся до Мері лорд Ріверс. — Містер Генрі Джеймс^[97], письменник. Не перший рік живе у Лондоні, і знаєте, бував у нас на кликаних вечорах.

— Дуже непересічна постать, — сказала Мері. — Хоча не можу похвалитися, що досконало знаю його творчість.

— Ага, — всміхнувся його світлість, — і я теж.

Потім лорд Ріверс розповів їй трохи про свою родину й випадково виказав деякі секрети:

— Ріверси, міс О'Доннелл, служать здебільшого на флоті, уже багато поколінь. І серед них, даруйте за нескромність, двоє адміралів. А титул і маєток перейшли до мого батька тільки після смерті одного далекого родича. А ще в нас серед предків є американці. Наша гілка веде свій початок від капітана Ріверса, який мав плантації в Кароліні, а невдовзі після 1776 року спекався їх. — Його світлість усміхнувся. — Підозрюю, що він був з лоялістів.

— Доведеться нам його пробачити, — сказала Мері. — А як склалася доля плантацій?

— Перейшли до його друзів — родини Мастерів, з Нью-Йорка. Але це все, що мені відомо.

— Мастері? — Мері так здивувалася, що аж трохи підвищила голос. І одразу помітила, що брат, племінник і юна Кларісса з тривогою дивляться на неї.

— Гадаю, вони й зараз мають певну вагу в цьому місті, — сказав його світлість. — Ви їх часом не знаєте?

Безодня розверзлася перед Мері — весь рід О'Доннеллів із жахом зазирає у чорну прірву. Не один десяток років у наймах в Мастерів. Мері перевела подих і всміхнулася бездоганною усмішкою.

— Хетті Мастер — одна з моїх найближчих подруг, — упевнено заявила вона. — Послухайте, та ми знайомі майже пів століття!

І це була щира правда.

— Ну й ну! — Лорд Ріверс був в цілковитому захваті. — Цей світ такий тісний, скажіть?

— Так, що є, то є, — кивнула Мері.

Отож коли подали рибу, вона з його світлістю вже була за панібрата, але тепер слід було приділити увагу юному Джеральду.

Не розуміючись на полюванні, стрільбі, риболовлі та військовій справі, Мері не знала, із чого розпочати, але після побіжної згадки про театр з'ясувала, що він любить Гілберта й Саллівана. Якийсь час вони премило розмовляли. Але з того, як задирливо Джеральд поглядав на Кларіссу, а потім і на всіх присутніх, Мері зрозуміла: вже пропустивши

кілька келихів, молодий чоловік хоче справити враження на рідню нареченої.

І їй стало цікаво: у що це виллється?

І випала така нагода Джеральду за гарячим, коли лорд Ріверс поцікавився, чи не знайома Мері з найчарівнішим ньюйорківцем, який зараз мешкає в Англії.

— Містер Крокер, ще в нього маєток у Сурреї, — сказав він.

Досить здивована, вона відповіла:

— Містера Крокера в Нью-Йорку знає кожен.

І тут Джеральд вирішив утрутитися до розмови.

— Тату, торік, коли я був в Америці й відвідував яхт-клуб у Нью-Йорку, — мовив він ледь гучніше, ніж годиться, — мені розповідали, що він пов'язаний з Таммані-холлом і чкурнув за океан, щоб не потрапити за ґрати.

Можливо, слова Джеральда Ріверса прозвучали не дуже тактовно, але то була щира правда. Бос Твід крав не соромлячись направо й наліво, і його наступник Крокер продовжував цю гідну справу доти, доки скарги не злилися у такий потужний хор, що він мусив тікати за океан. І думка про те, що він живе тепер в Англії як респектабельний дворянин, була й справді кумедна.

— Це правда? — запитала в Шона леді Ріверс.

Але Шон і сам сидів надто близько до Таммані-холлу, щоб наводити на нього тінь.

— Таммані-холл доволі заплутана організація — мовив він обережно. — Це дуже серйозний політичний механізм, підходити до нього треба зважено.

— Ага, — озвався Ріверс із розумінням. Аристократи явно поважали політику. Та молодий Джеральд Ріверс іще не закінчив.

— У Нью-Йорку я завів знайомство з класним хлопцем Тедді Рузвельтом, — продовжив він. — Він має грандіозні плани, як очистити поліцію Нью-Йорка. Я чув, вона теж уся корумпована.

— Не досконала, так, — погодився з ним Шон і багатозначно презирнувся з лордом Ріверсом. — Молодий містер Рузвельт сповнений сил та енергії, але може статися так, що справа ця складніша, ніж він думає.

— Але ж ви не будете заперечувати, що корупція в Нью-Йорку процвітає? — не міг угамуватися Джеральд.

Шон втупився у юного аристократа незворушним поглядом.

— Не буду. І я підозрюю, що цій історії вже двісті тридцять років. — Він витримав коротку паузу. — Відколи британці змінили голландців.

— Браво! — не втримався лорд Ріверс.

І він, і леді Ріверс прийшли в захват від такої дотепної відповіді. А Мері подумала, що її брат — просто диво! Він уже склав свою думку про цих англійських аристократів і точно знає, як триматися з ними.

— От із ким з американців я хотів би зустрітися в Лондоні, — вів далі Шон, оглядаючи товариство, і в очах його затанцювали вогники, — то це із чарівною Дженні Джером^[98], як її колись звали. Зараз це леді Рендольф Черчилль. Я пам'ятаю її ще дитиною.

Рівердейли перезирнулися.

— Прекрасна! — загадково мовив його світлість.

— Щось із нею не так? — насторожилася Мері.

— Міс О'Доннелл, принц Уельський має своє коло, — неголосно сказала леді Ріверс. — І ми туди не входимо. А отаких людей ми зємо «віпанки». І леді Рендольф Черчилль — одна з них.

— Ви знаєте, — сказала Мері, — чоловіки в Нью-Йорку дуже часто заводять коханок.

— Ну, якщо в цьому сенсі, — відповіла леді Ріверс, — то випанки вважають, що в жінки прав не менше, ніж у чоловіка.

— І все ж, Дженні Черчилль — жінка видатна, — зауважив його світлість. Тоді витримав коротку паузу. — І щоб ви знали, люди кажуть, — тут він по-змовницькому знизив голос, — що її батько був євреєм.

— Кажуть, але це не так, — запевнив Шон. — Джером — це французьке ім'я. Вони походять із французьких гугенотів. — Він гмикнув. — Можливо, десь там домішалась індіанська кров, по лінії дружини.

— А Дженні має дітей? — поцікавилася Мері.

— Двох хлопчиків, — сказала леді Ріверс. — Старшого, Вінстона, ми бачили зовсім недавно.

— Тільки він не всім подобається, — знову втрутився Джеральд і наразився на суворий батьків погляд.

— А чому? — подивувався Шон.

— Кажуть, надто напористий, — пояснив йому Джеральд.

— Тоді я от що вам скажу, — мовив господар і розповів, як Леонард Джером приходив до нього у дні Призовного бунту. Щоправда, він «забув» сказати, що володів тоді салуном — замість салуну в розповіді з'явилася контора, — але все решта було правдою. — Так от, приходять він до мене в контору й каже: «Іду я захищати від юрми свою маєтність». А я його питаю: «Як, Джероме?» А він і каже: «Я маю кулемет Гатлінга!» Так я й не зрозумів, де він його дістав, але в цьому весь Джером. То був справжній боєць. Тож якщо Вінстон Черчилль зухвалець, тепер ви знаєте, від кого це передалося. — Шон засміявся. — Я так і бачу молодого Вінстона Черчилля справжнісіньким ньюйорківцем, який жує сигару!

Гостям тут явно подобалося. Шон підібрав до них ключик. Мері змогла розслабитися. За весь час трапези вона майже не торкнулася вина, зате тепер пережила весь келих. Усе йшло як по маслу. Вона задоволено дивилася на гостей і краєм вуха слухала розмову, допоки не почула слова лорда Рівердейла:

— Коли Джеральд повернувся з Нью-Йорка, він привіз мені фотографію міста. Зроблену з бухти на заході сонця, на тлі, як я розумію, Бруклінського мосту. Шикарний знімок! Мені одразу захотілося сісти на корабель і рушити туди. — Він усміхнувся сину. — Фотограф просто молодець.

— Фотограф прекрасний, — кивнув Джеральд Ріверс. — Та ви, може, чули про нього — Теодор Келлер.

Тут Мері аж просяяла. Тоді променисто всміхнулася кожному. Подивилася на брата. Він добре грає свою роль, але й у неї вийде аж ніяк не гірше.

— Не лише чула, а й особисто переконала Френка Мастера організувати першу його серйозну виставку. Я сама маю кілька його робіт.

— То ви його добра знайома? — захоплено спитав Джеральд.

— Не так його самого, як його сестри, — відповіла вона й навіть оком не змигнула. Тоді всміхнулася до Шона. — Наш батько мав звичку брати сигари в тютюновій крамниці, яка належала їхньому дядькові.

По правді, так воно й було.

— А чим займався ваш батько? — поцікавився Джеральд.

— Батько? — Мері так захопилася собою, що забула про все. — Батько?

Вона відчула, як її обличчя блідне. Невимовний жах перед убогістю їхнього житла, П'ятма Кутами й усім тим, про що не можна говорити, раптом сповив її, скував холодним дотиком. Усі рідні прикипіли до неї очима. О господи, що ж їй сказати?

— О! — голосно озвався Шон. — Таких, як він, годі знайти!

І враз заволодів загальною увагою.

— Наш батько був інвестором, — сказав Шон. — І як у багатьох інвесторів, були в нього злети й падіння, і ми ніколи не знали, що на нас чекає, добробут чи крах. Але, — розплився він у щирій усмішці, — як бачите, ми досі тут.

Ледь не пішовши каменем на дно, Мері знову спливла на поверхню. Вона як заворожена дивилася на брата. Якщо розібратися, то він майже не брехав: батько й справді любив називати ставки інвестиціями, і в нього теж бували дні хороші та погані. А спритність, із якою Шон зв'язав його з Волл-стріт, не сказавши цього навіпростець, захоплювала, як захоплює гра віртуозного піаніста. Ну, а це його «ми досі тут» — справжня знахідка! Де ж їм ще бути, як не тут, інакше не сиділи б вони за цим столом. Втім, ця фраза могла означати — і напевне, її так зрозуміли, — що статки родини весь час тільки зростали.

Але брат вирішив не зупинятися.

— Та передусім наш батько, подібно до Джерома, Бельмонта й багато кого ще, був чоловік азартний. Йому подобалися перегони, ставки. — Тут він упритул подивився на Мері. — І в нього був власний скакун, Браян Бору, його найбільша втіха і гордість.

Лише ціною неймовірного зусилля Мері стрималася й не пирснула сміхом. Вона втупила погляд у стіл. Отой страшнючий і старий бійцівський пес, який жив у їхній смердючій халупі, раптом перетворився на стрімкого й лисучого красеня-скакуна. Тільки справжньому ірландцю до снаги така метаморфоза.

— А коли батько помер, — і далі розводився Шон, — то рештки коня поховали разом з ним.

— Справді? — Лорд Ріверс уже не приховував свого схвалення: аристократи-англійці дуже прихильно ставилися до людей азартних та

ексцентричних. — Оце так людина! Як шкода, що я з ним не познайомлюся.

Та Шон на цьому не спинився.

— Я вам більше скажу, їх обох ховав родинний священник.

Із цим він одкинувся на спинку стільця й обвів присутніх благодушним поглядом.

— Браво! — вигукнули разом його світлість і син.

Стиль, ексцентричність, шляхетна зневага до респектабельності, клірик, який зруйнував нудний стереотип: о, та цей містер О'Доннелл був істинним джентльменом, який керувався тими самими правилами, що й вони.

— Невже священник справді поховав їх обох? — недовіжливо перепитала в Мері леді Ріверс.

— Я була на похороні, так що все щира правда: священник поховав батька разом із Браяном Бору.

В її словах не було ані краплі брехні.

Пізніше, коли Ріверси відкланялися, Мері та Шон перейшли до вітальні й, всівшись, стали обговорювати вечір.

— Я мушу випити, — сказала Мері.

Шон приніс. Якийсь час Мері частувалася бренді.

— Мері, про що ти зараз думаєш? — поцікавився Шон.

— Про те, що ти справжній чортяка, — відповіла вона.

— Та ну, бути такого не може!

— Браян Бору!

І тут вона не витримала, засміялася — і сміялася, сміялася до сліз.

Елліс-Айленд

• 1901 •

Сальваторе Карузо мав п'ять років, коли потрапив на Елліс-Айленд. Це сталося у перший день нового, 1901 року. День видався морозяний, але ясний, і небо над засніженим ландшафтом, що оточував безкраю бухту, було кришталево-блакитним.

Його родині пощастило. Вони відпливли з Неаполя на «Гогенцоллерні» — батько казав, німецькі кораблі найкращі, — і перетнули Атлантичний океан менш ніж за десять днів. Палуби третього класу були переповнені людьми. Від смороду відхожих місць його нудило, а постійний стукіт двигунів, за висловом матері, був карою, яку наслав на них Господь.

Утім, плавання минуло без штормів, і раз на день їм дозволялося на годину вийти на палубу, щоб подихати свіжим повітрям. Запасів, які прихопила мати — шинка та салямі, оливки, сушені фрукти й навіть хліб, щільно обмотаний серветками, — вистачило на всю дорогу. Щовечора дядько Луїджі м'яким тенором виводив неаполітанські пісні на кшталт *Funiculì, Funiculà*^[99].

Їх було восьмеро: мама, тато, мамин брат дядько Луїджі та п'ятеро дітей. Найстаршим з дітей був Джузеппе, який уже мав п'ятнадцять років, міцний, як батько, і чудовий працівник. Усі діти його поважали, але сам Джузеппе, набагато старший, тримався окремо від малечі. Двоє хлопчиків, що з'явилися на світ після нього, вродилися хирляві та померли малими. Далі за віком ішла Анна. Вона мала дев'ять років. Потім — Паоло, Сальваторе і маленька Марія, якій було лише три.

Коли судно через вузьку протоку зайшло до Нью-Йоркської бухти, палубу заповнили пасажирів. Радісне збудження охопило людей. І малий Сальваторе також радів би разом з ними, коли б не відкрив страшної таємниці.

Мама тримала за руку маленьку Марію. До її появи наймолодшим у сім'ї був Сальваторе. Але тепер він перетворився з того, про кого дбають, на того, хто дбає, і мусив доглядати сестричку. Йому подобалося з нею гратись і пояснювати, як усе влаштовано.

Було зимно, і мама вдягнулася в чорне пальто. У більшості жінок на головах були теплі білі хустини, але мама, хоч і стояла зима, взяла свій найкращий капелюшок — теж чорний, як і пальто, з подертою вуаллю та штучною квіткою не першої молодості. Сальваторе вже доводилося чути, що колись тих квіток було дві, але його тоді ще не було й на світі. Він зрозумів, що мама наділа капелюшок не просто так: нехай американці бачать, що то не якісь простолюдини.

Кончетта Карузо була низенькою, чорнявою і відчайдушно гордою. Вона знала, що її односельці в усьому перевершують мешканців сусідніх сіл, а Південна Італія — Меццоджорно — найкраще місце у світі, хай би якими гарними були інші місця. Вона не знала й не хотіла знати, що їдять інші народи. Бо існувала італійська кухня — так само найкраща у світі.

А ще вона знала, що неважливо, в яких святих ти просиш допомоги — Бог бачить усі гріхи світу й сам вирішує, до кого виявити милосердя.

Це називалося Провидінням. Воно було невідворотне й таке саме реальне, як блакитна небесна баня над землею твердю. Переїздом до Америки тут нічого не зміниш.

— Чому ми пливемо до Америки? — запитав Сальваторе, коли вони сиділи на візку, що віз їх із малої родинної ферми до Неаполя.

— Тому, Тото, що в Америці гроші, — відповів йому батько. — Купи доларів, які ми зможемо передавати бабусі й тіткам, щоб вони наглядали за фермою.

— А в Неаполі ті долари нема де взяти?

— У Неаполі? Ні, — усміхнувся батько. — Тобі сподобається Америка. Там живуть дядько Франческо й твої кузени, яких ти в житті не бачив, і всі не можуть дочекатися зустрічі з тобою.

— А правда, — запитав Сальваторе, — що в Америці всі щасливі й можна робити що хочеш?

Батько не встиг відповісти — його випередила мама.

— Не тобі, Сальваторе, помишляти про щастя, — суворо сказала вона. — Це Бог вирішує, заслужив ти на щастя чи ні. Дякуй за те, що ти просто живий.

— Так, Кончетто, звичайно... — почав був батько. Він був менш релігійний.

Але дружина вже набрала хід:

— Тільки бандити роблять те, що хочуть, Сальваторе. *Camorristi*^[100]. І Бог їх за це покарає. Слухайся батьків, працюй на совість і піклуйся про сім'ю. От і все.

— І все-таки людина має вибір, — делікатно вставив дядько Луїджі.

— Ні! — спалахнула Кончетта. — Немає ніякого вибору. — Вона зиркнула на малого сина. — Ти хороший хлопчик, Сальваторе, — промовила Кончетта вже добрішим тоном, — але не треба сподіватися на все одразу, а то Бог покарає. Завжди пам'ятай про це.

— Добре, мамо, — запевнив її Сальваторе.

Поруч із матір'ю, тримаючи маленьку Марію за другу руку, стояв дядько Луїджі.

Дядько Луїджі був низенький. Він мав круглу голову, а зачесані набік пасма ніяк не маскували його лисину. Був він не такий здоровань, як батько Сальваторе, котрий доволі прохолодно ставився до швагра. Луїджі працював у крамниці, вмів читати й писати, залюбки ходив із сестрою до церкви, але це не дуже цінувалося серед родичів чоловічої статі. «Читання, писання — дурна трата часу, — любив казати батько Сальваторе. — А священники всі поголовно шахраї». Дядько Луїджі був дивакуватий. Часом мугикав щось собі під ніс і витріщався вдалечінь, немов замріяний. Але діти любили його, а Кончетта заступалася за брата.

Сальваторе поставили між Анною та Паоло. Тоненька Анна була сама серйозність. Дарма, що мала тільки дев'ять років, вона була найстаршою донькою і в усьому помагала матері. Не завжди й не все було гладко між нею та Паоло, але Сальваторе любив Анну, бо коли він був зовсім маленький, вона водила його на прогулянки до лісу й пригощала шоколадом. Паоло був старший за Сальваторе майже на два роки. Він був його найкращим другом, хай би що вони робили — завжди були разом. У дорозі Паоло захворів і безперервно кашляв, але тепер йому ніби полегшало, і дядько Луїджі сказав, що свіже повітря поставить хлопця на ноги.

Сальваторе любив свою родину й не уявляв життя без неї. І ось вони щасливо перетнули океан, а прямо перед ними лежав Елліс-Айленд. Він знав, що там їм доведеться пройти огляд, і лише після того шлях до Америки буде нарешті відкритий. Ще не збігло й години,

як Сальваторе ненавмисне підслухав страшну таємницю, якою батько поділився з матір'ю. Комусь в їхній родині лишилося недовго.

Роуз Вандейк Мастер уважно вивчала картину. Це було чарівне акварельне полотно із зображенням її котеджу у Ньюпорті. Воно так їй подобалося, що вона повісила картину в спальні над своїм улюбленим французьким бюрком, де писала листи. Вільям, її чоловік, був на роботі, діти теж пішли, і вона упивалася тишею. Роуз щойно наділа невелике перлове намисто. Чомусь їй завжди краще думалося, коли вона була в перлах. А зараз вона якраз потребувала ясності думки, бо мала прийняти рішення, одне з найважчих у житті.

Роуз Мастер жила привілейовано, і розуміла це. Вірна дружина, ніжна мати, бездоганно веде господарство. Але все це щастя залишилося б нездійсненим, якби не важка праця й ретельний розрахунок. Тож не дивно, що, так багато досягнувши, вона й не думала зупинитися. Чоловік її працював, збільшуючи родинні статки, а своє завдання вона бачила в тому — і більшість жінок, які знали її, цілком з нею погоджувалися, — щоб підвищувати соціальний статус родини. Та зрештою, який вибір у заміжньої дами цього класу й цієї доби, коли навіть не знаєш: честолюбство — це благословення чи прокляття?

Питання, що постало перед нею, важко було назвати простим. Потрібно все прорахувати, знайти можливості, знешкодити загрози. І що вище ти сходиш суспільною драбиною, то більше маєш усіляких обмежень. Де житиме її родина?

Звичайно, мова не про літо — із цим давно все зрозуміло. Літо вони завжди проводили на дачі.

Кожній сім'ї потрібен заміський будинок. Котедж, така собі хатинка десь на узбережжі. То міг бути скромний будиночок, міг бути цілий палац, але саме в ньому проводять літні місяці мами з дітьми, сюди приїздять на вихідні чоловіки, які працюють у місті. А посправжньому фешенебельна публіка мала такі котеджі в Ньюпорті, штат Род-Айленд

Ньюпорт був обраний не випадково. Британці та французи ще кілька сотень років тому оцінили переваги його глибокої та захищеної

від стихії бухти. Саме тут кинув якір Нью-Йоркський яхт-клуб, який тепер щороку вигравав Кубок Америки, перемагаючи добірну британську Королівську яхтову ескадру. Незайманого ньюпортського узбережжя, що тягнеться багато миль, вистачало для всіляких котеджів, яких потребували вищі верстви, і ще залишалося чимало вільного місця, бо ньюпортське суспільство — самий цвіт. Належність до цієї когорти була свідченням того, що людина вже на вершині.

Природно, там потрібно бувати. Кілька років тому, коли чоловік повіз її на сезон до Лондона, Роуз наполягла на тому, щоб повернутися в перший тиждень липня. Звичайно, після того, як десятки перспективних спадкоємиць з Америки стали дружинами аристократів з Англії, а в британській столиці оформилася справжня американська діаспора — такий собі «пароплавний десант», — багато фешенебельної публіки воліло зимувати в Нью-Йорку, а літувати — в Лондоні. Але Роуз любила бути в Ньюпорті на видноті. «Бо інакше, — казала вона чоловіку, — люди почнуть думати, що ми кудись запропали».

Ньюпорт був ідеальний для літа. Проблема полягала в Нью-Йорку.

Родина була добре представлена в місті. Вільямова бабуся, старенька Хетті Мастер, як і перше, мешкала сама в розкішному будинку в Грамерсі-парку. Його батько Том не так давно викупив шикарний дім Шона О'Доннелла в нижній частині П'ятої авеню — після того, як власник помер у дорозі, повертаючись з Англії. Останні кілька років Вільям і Роуз наймали чудове помешкання трохи далі на тій самій авеню. Однак господар вирішив, що більше не здаватиме його в оренду, тож приспіла пора купувати вже власне родинне гніздечко.

— Де скажеш, Роуз, там і житимемо, — великодушно запропонував їй Вільям. — Бруклін, Квінс, Мангеттен, Бронкс. А як захочеш, і на Стейтен-Айленді. Головне, залишитися в місті.

Суто формально всі ведмежі закапелки, які він назвав, уже належали до Нью-Йорка. Наприкінці минулого століття ці околиці — Бруклін і округ Квінс на Лонг-Айленді, частина старого голландського поселення Бронкс північніше Мангеттену та сільський Стейтен-Айленд на південь від нього, аж на другому березі бухти, — були включені до складу Нью-Йорка, що ріс мов з води. Гордовито-

незалежний Бруклін тільки-но переконали приєднатися. Але п'ять нью-йоркських боро ^[101], які утворилися внаслідок цього злиття, зробили мегаполіс найнаселенішим містом світу після Лондона. І в кожному з боро були першокласні будинки, і приємні для ока парки, і прекрасні галявини. Але вибір у Роуз був невеликий. Сім'я могла жити виключно на Мангеттені, та й то не будь-де.

Нижній Мангеттен навіть не розглядався. Вся територія старого міста була тепер комерційною зоною. І навіть затишні райони довкола Гринвіч-Віллідж або Челсі, трохи північніше й західніше, заповнили здебільшого багатоквартирні будинки, заселені іммігрантами. А респектабельний Нью-Йорк помалу зсувався на північ. Старі вишукані бродвейські крамниці на кшталт ювелірної «Тіффані» потягнулися слідом за клієнтурою на закрайок, до вже престижного нині району. А «Лорд і Тейлор» разом із «Брукс Бразерс», уже так само фешенебельні, облаштувались на 20-х вулицях.

А ще була проблема шуму. Після жахливої заметілі 1888 року, коли місто практично завмерло, усі погодилися з тим, що телеграфні дроти слід сховати під землею. Зробити це було неважко, і місто справді набуло кращого вигляду. Багато хто ще виступав і за підземний транспорт, який не муляв би очі та був би нечутливий до погоди. Але це справа не одного дня, тому поки що в Іст-Сайді та деяких місцях Вест-Сайду ще діяла надземна залізниця Ель, а потяги проносилися, з димом і гуркотом, повз самісінькі вікна.

А фешенебельний Нью-Йорк, мігруючи на північ, утікав подалі від шуму, кіптяви, горнучись ближче до тихого центру. П'ята і Медісон-авеню з прилеглими до них вулицями були тепер найкращими житловими кварталами.

— Що ти скажеш про Парк-авеню? — поцікавився Вільям.

— Парк-авеню?! — закричала Роуз, не одразу збагнувши, що Вільям кепкує. — Жоден дурень не живе на Парк-авеню!

Проблеми з Парк-авеню почалися ще тридцять років тому, коли старий командор Вандербільт звів на перетині Четвертої авеню та 42-ї вулиці велике залізничне депо, де збирали потяги. Четверта саме стала називатися Парк-авеню, що звучало доволі привабливо. У тих місцях депо було ні в тин ні в ворота, а плетиво колій, схоже на бридке зміїне кубло, тягнулося на північ від нього ще з добрий десяток кварталів. І навіть за 56-ю вулицею, де залізниця вужчала й ставала критою, гуркіт

і дим, здіймаючись посеред авеню, чітко показували ті місця, під якими розверзається пекло.

— А що тоді ти скажеш про Вест-Сайд? — спитав Вільям. — І місце непогане, і ціни.

Роуз бачила, що Вільям ненав'язливо підштовхує її до рішення. Вест-Сайд був не такий уже й миршавий. Давно забулися ті дні, коли «Дакоту» обступала необжита глушина. У Вест-Сайді було тихіше, а земля там — дешевша, ніж деінде. Великі родинні будинки на бічних вулицях нерідко перевершували розмірами схожі оселі Іст-Сайду, і заможних будинків поступово більшало.

Але хто там селився? Ось у чому питання! Яка там панувала атмосфера? Чи дивитимуться на будинок у Вест-Сайді із такою самою повагою, як на котедж у Ньюпорті?

Ні, це має бути щось ближче до П'ятої та Медісон-авеню. Наскільки північніше — ось у чому питання.

Минуло майже двадцять років, як Вандербільти збудували свої помпезні домища на П'ятій, у районі 50-х вулиць. І після того люди кинулися забудовувати північ. На 60-х і на 70-х вулицях, на Медісон і П'ятій авеню росли палаци, зведені у різних стилях такими архітекторами, як Каррер та Гастінгс, Річард Морріс Хант, Кімбалл і Томпсон. Французькі шато, палаци в дусі Ренесансу, копії найвидатніших шедеврів старої Європи — їх крали та копіювали з вишуканим шиком, а мешканці тих гнізд позирали на Центральний парк, як торгові барони. Та власне, вони й були ними.

Мастери не могли дозволити собі такий палац. Хоча могли б жити поблизу. Але чи варто?

Там не жив Дж. П. Морган. Розкішна резиденція Пірпонта Моргана стояла на східному боці Медісон-авеню, в районі 36-ї вулиці. Сам містер Морган заявив, що деякі «палаци», що їх зводили на П'ятій авеню — це просто вульгарні потвори. І не заперечиш, він казав щиру правду! Більшу частину тих будинків зводили нувориші. Новобогатки — «нові гроші». Сам Моргай свій шалений капітал успадкував від батька, Джуніуса, він з'явився в банківській системі Лондона, що безперечно викликало повагу. Щоправда, Моргани ходили у багатях ще у XVII столітті, коли жили в Коннектикуті. На противагу всім іншим, окрім хіба що найстарших голландських фамілій, вони були уособленням «старих грошей».

У цьому й полягала суть.

Роуз завжди була вдячна свекру за ім'я, яким той назвав сина. Сталося це випадково, бо Томовій дружині чомусь припало до душі Вернон, але Тому таке не сподобалось і він зупинився на старовинному родовому Вандейк. Утім, через давність подій ніхто про це уже не згадував. Головне тепер, що Роуз мала законні підстави іменувати себе місис Вільям Вандейк Мастер і в такий спосіб заявляти, що чоловік її веде свій родовід не тільки від англосаксонських протестантських грошей, а й від предків-голландців, які жили за часів Стюйвесанта й навіть раніше.

Багатство Мастерів було скромним, але їхні гроші — старими. І поки родина була здатна триматись у вищому світі, це щось таки важило.

Тому сьогодні Роуз мусила сушити голову, як зберегти цю хитку рівновагу. Як близько слід селитися до тих хоромів, що їх потай прагнуло серце? І чи слід? Або яку дистанцію обрати, щоб мати стриманий і відчужений вигляд? Якщо грамотно розіграти всі карти, то досягнеш ідеального результату: свіжоспечене панство запрошуватиме Роуз до своїх палаців і гризтиметься думкою, чи прийме вона їхнє запрошення.

Перлове кольє Вільям подарував їй на третю річницю одруження. Це була точна копія прикраси, в якій на фотографіях світського Лондона хизувалася Александра, принцеса Уельська. І для Роуз воно важило більше, ніж усі її інші коштовності, разом узяті. Вона помацала кольє і подумки пройшлася П'ятою і Медісон-авеню — вулиця, дім по домі. Пригадала мешканців усіх тамтешніх кварталів, прикинула, що їй брати, якщо вона вирішить, що із сусідами все гаразд: земельну ділянку чи готовий будинок?

— Отамó, Тото! — показувала Анна. Величезний монумент був затулений капітанським містком, і пасажери скупчилися під лівим бортом, де було краще видно. — Статуя Свободи!

Не було великої потреби проштовхуватися аж до поруччя. Могутня статуя височіла над ними. А її піднесена рука, здавалося,

упиралася в небо смолоскипом. Сальваторе мовчки звів очі. То ось яка вона, Америка.

Про Америку Сальваторе знав небагато. Знав, що вона велика, що люди розмовляють там англійською (якою дядько Луїджі знав кілька слів), а за роботу тобі дають долари, які можна відправляти додому. Йому ніколи не доводилося чути про англосаксонських пуритан, голландських поселенців чи богобоязних фермерів Нової Англії. В їхній сім'ї ніколи не говорили ані про Бостонське чаювання, ані про Бена Франкліна — ані навіть про Джорджа Вашингтона. А статуя Свободи, яку бачив Тото, не викликала в нього думок про відповідні християнські та демократичні традиції. Однак інтуїтивно, звівши голову, цей середземноморський хлопець зрозумів, що бачить.

Сила. Над водою самотньо зносилося колосальне світло-зелене язичницьке божество, встановлене на величезний п'єдестал. З-під великого вінця на висоті кількох сотень футів з олімпійським спокоєм дивилося в чисту небесну синь незворушне велетенське обличчя, а скинута вгору рука неначе сигналізувала: «Перемога!» Хлопчик відчув, що коли ота статуя і вітає його, то через нього вітає імперію його предків. І зараз лише одне запитання не давало йому спокою.

— Це дядько чи тітка? — пошепки запитав він в Анни.

Анна також дивилась і не знала, що сказати. Велике обличчя начеб належало божеству-чоловіку, але довге вбрання, що спадало по п'яти, підштовхувало до думки про статечну давньоримську матрону. Анна смикнула дядька Луїджі за рукав, переадресувавши запитання йому.

— Це жінка, — заявив дядько Луїджі. — Французи подарували її американцям.

Якби дядько Луїджі знав, то ще додав би, що скульптор — виходець з Ельзасу на франко-німецькому кордоні, навчався також у Єгипті й через те не дивно, що пам'ятник Свободі, як і давньоєгипетські піраміди, не належить до конкретної епохи, хоч абсолютно суголосний із сучасним осмисленням класицизму, Другою французькою імперією та, може, навіть містить натяк на німецьку могутність.

Пропливли Елліс-Айленд, де в 1892 році відкрили імміграційний пункт. Пасажири першого та другого класів, які жили в каютах, уникли цього випробування. Перш ніж корабель зайшов до бухти, вони вже

пройшли короткий і коректний огляд на борту та могли спокійно й без затримки сходити на берег.

За правим бортом проплив Губернаторський острів, потім показався кінчик Мангеттену з малим фортом і парком. Ще далі прозирала Іст-Ривер, потикана пароплавними трубами та високими щоглами благородних вітрильників. За лівим бортом Сальваторе розгледів високі скелі Палісади, що тягнулися вздовж Гудзону. За кілька хвилин корабель став плавно повертати до Гобокенської пристані на березі Нью-Джерсі, де швартувалися німецькі пасажирські лайнери.

По той бік річки на багато миль простягнувся Нью-Йорк. Вулиця по вулиці, будинки, муровані із цегли та каменю. Де-не-де стриміли скупчення контор, вищі на кілька поверхів. Неподалік здіймався в небо темний шпиль церкви Трійці, відмічаючи початок Волл-стріт, а ще далі бовваніли готичні вежі Бруклінського мосту. А над усім оцим велично зносилася вгору дюжина хмарочосів, кожен заввишки понад триста футів. Та поки люди жадібно дивилися на місто, Сальваторе став думати про дещо інше.

Це сталося на повороті металевих сходів, які вели на палубу. Там він підслухав нехотячи батькові слова. Інші діти не чули, бо встигли піднятися й завернути за ріг.

А саме перед тим батьки посварилися через дядька Луїджі. Тато скаржився на якусь його витівку, а мама захищала. Все як завжди. Тож Сальваторе майже не слухав. А потім тато обернувся до мами й заявив:

— А знаєш, що буде на Елліс-Айленді? Твого брата завернуть назад.

— Не кажи так, Джованні!

Схоже, маму ця звістка шокувала.

— Але це правда. Я знаю, як це робиться, я розмовляв з людиною, що там побувала. Там дивляться не тільки очі й грудну клітину — в них є спеціальні лікарі, щоб виявляти недоумків. Малюють їм на грудях хрест, садять на лавку, а потім з ними розмовляють. І за хвилину, — він енергійно повів рукою, — все готове! Вони всіх бачать наскрізь! То фахівці з найкращих божевілень Америки. Вони зразу побачать, що твій брат несповна розуму, і почеше він назад, до Італії. Ессо^[102]. От побачиш.

— Не кажи так, Джованні. Я навіть слухати не буду! — закричала мама.

Але Сальваторе послухав. І коли вони піднялися на палубу, він смикнув батька за рукав і шепнув:

— Тату, а що, дядько Луїджі справді вишлють додому, бо він божевільний?

Батько зиркнув на сина та одразу посерйознішав.

— Ш-ш-ш, — шикнув батько, — це секрет. Нікому цього не кажи! Пообіцяй, що не скажеш!

— Обіцяю, тату, — сказав Сальваторе. Але це був жахливий секрет.

Вони полишили судно аж за годину. Батько, Джузеппе й дядько Луїджі несли кожен по важкій валізі. Дядькова, з ротанга, здавалося, може луснути будь-якої миті. І була ще дерев'яна скриня, яку перевезли візком. Пасажирів третього класу повели через пристань до баркаса. Батько квапив своїх, щоб бути в перших лавах. Він говорив з людьми, які приїздили з Америки до Італії, тож добре вивчив тутешні порядки.

«Часом цілий день тримають на баркасі, перш ніж випустять на Елліс-Айленд, — напучували його. — А в таку погоду краще бути всередині, аніж на палубі».

Всі зайшли на баркас і буквально за кілька хвилин уже були на острові. Довелося трохи зачекати, та менш ніж за годину вони влилися у чергу, яка повільно рухалася до широкого входу.

Головною спорудою на острові Елліс була гарна велика будівля із червоної цегли: чотири міцні вежі підносилися по кутах величезного центрального приміщення. Людська черга посувалася повагом, але безперервно. На вході якийсь чоловік весь час горлав, а носильники забирали в людей поклажу. Мама спочатку не хотіла віддавати сумку, боялася, що вкрадуть, але її примусили віддати. Потім вони потрапили до вестибюля, і Тото зауважив, що підлога викладена дрібною білою плиткою. Туг стояли військові медики в темній формі та високих чоботях і вдягнуті в білі халати санітари, які знали італійську та пояснювали людям, що робити. На Сальваторе швидко почепили кілька наліпок. Сам він ані на крок не відступав від матері та Анни.

Потім чоловікам сказали йти в один бік, а жінкам і дітям — в інший. Тож його тато, Джузеппе й дядько Луїджі були змушені їх

залишити. Сальваторе зажурився — адже дядько не повернеться! — і гукнув:

— До побачення, дядечку Луїджі!

Але той, схоже, не почув малого.

Молодий лікар перед Сальваторе перевіряв усім очі. Хлопчик побачив, як той позначив літерою Т якусь дитину. Коли черга дійшла до родини Карузо, лікар почав з маленької Марії, обережно торкаючись її ока вказівним пальцем. Тоді зробив те саме із Сальваторе. І хлопцю наче камінь з душі спав: батько казав, що лікар підійматиме малесеньким гачком його повіку, буде боляче, а він має те стерпіти. Лікар уважно оглянув Паоло, Анну, маму — і махнув їм рукою, щоб проходили далі.

Далі йшли широкі квадратні сходи. Тато попереджав і про це. «Це пастка, — пояснив він їм. — І треба бути дуже обережними, бо за вами стежитимуть. Хай би що ви робили, не показуйте, що втомилися чи засапались».

І Сальваторе справді побачив людей у формі, які мовчки спостерігали за ними і в коридорі вниз, і на сходах угорі. Один із них стояв на повороті й щось казав людям, які йшли повз нього.

Сім'я, що йшла перед ними, була чималенька, і поки лікарі всіх перевірили, збігло багато часу. Черга пригальмувала, і Сальваторе почав нудьгувати. Нарешті черга знову ожила. Коли Сальваторе дійшов до чоловіка у формі, той неаполітанською, щоб було зрозуміло, запитав його ім'я. Сальваторе назвав його голосно, чоловік усміхнувся. Коли він запитав те саме в Паоло, той, перш ніж відповісти, закашлявся. Чоловік нічого не сказав, тільки зробив на грудях Паоло позначку синьою крейдою. І за кілька секунд ще один чоловік забрав Паоло. Мама розхвилювалася не на жарт.

— Що ви робите? — закричала вона. — Куди забираєте мого сина?

— У кабінет до лікаря, — сказали їй, — але ви не хвилюйтеся.

Потім один із тих чоловіків попросив Сальваторе глибоко вдихнути, і той набрав повні груди повітря. Чоловік кивнув і усміхнувся. Тоді інший перевірів йому ноги та волосся. Огляд забрав трохи часу, та ось мамі нарешті сказали, що можна йти далі.

— Я чекатиму тут, поки ви не повернете сина, — заявила вона. Та їй сказали: «На нього мусите чекати у реєстраційній залі». Тож мамі не

залишалося нічого іншого, як перейти туди.

Вони зайшли до зали реєстрації через великі подвійні двері. Зала нагадала Сальваторе церкву: і справді, величезний простір із червоною кахляною підлогою, бічними проходами, височенними стінами та високою склепінчастою стелею був точнісінько як римські церкви-базиліки, розкидані по всій Італії. На висоті зо двадцять футів уздовж стін тягнувся залізний балкон, і звідти за ними також стежили чиновники. У дальньому кінці зали стояли в ряд чотирнадцять столів, перед якими вишикувалися довжезні черги. Люд сновигав між роздільним поруччям то туди, то сюди, проте було чимало й таких, хто чекав, коли буде можна влитися до черги.

Вони роззирнулися по залі, але Паоло ніде не було. Ніхто нічого не казав. Неподалік вони побачили чоловіка, з яким спілкувалися на судні. То був шкільний учитель, культурна людина. Помітивши їх, він усміхнувся, підійшов, і Кончетта розповіла йому, що сталося з Паоло.

— Він просто має кашель, от і все, — казала вона. — Нічого особливого. Чому вони його забрали?

— Не хвилюйтеся, синьйоро Карузо, — відповів їй учитель. — У них тут є лікарня.

— Лікарня?

Мама перелякалася до смерті. Як більшість жінок у їхньому селі, вона була переконана: потрапивши до лікарні, ти вже з неї не вийдеш.

— В Америці не так, — заспокоїв її вчитель. — Людей тут лікують. І за тиждень-два відпускають додому.

Але Кончетта все одно вагалася. Вона скрушно похитала головою.

— Якщо Паоло відправлять назад, — почала вона, — він не зможе поїхати сам...

А Сальваторе міркував, що без Паоло в Америці буде не так весело.

— Якщо Паоло доведеться їхати додому, то можна, щоб і я з ним теж поїхав? — поцікавився він.

Мати коротко зойкнула й схопилася за серце.

— Тепер уже і мій найменший син хоче покинути сім'ю! — заголосила вона. — Він не любить свою маму?

— Ні-ні, синьйоро! — утішав її вчитель. — Він ще маленький хлопчик!

Але мама відвернулася від Сальваторе.

— Дивіться! — вигукнула Анна.

І вони побачили Паоло, той стояв із Джузеппе й татом.

— Ми його дочекалися, — пояснив дружині Джованні Карузо.

Паоло був задоволений собою.

— Я пройшов трьох лікарів, — повідомив він гордо. — Вони примусили мене зробити вдих, покашляти, а потім заглядали в горло! А тоді двоє слухали мені груди, а третій — спину.

— То з тобою все добре? — вигукнула мама. — Вони тебе не забрали? — Вона міцно пригорнула Паоло до грудей, а тоді відпустила й перехрестилася. — Де Луїджі? — запитала вона.

Джованні Карузо стенив плечима.

— Не знаю. Його відділили від нас.

Сальваторе знав, що сталося. Дядька Луїджі допитували лікарі з божевільні. Але хлопчик не сказав нічого.

Родина стала в чергу до столів. Стояли довго, дядька Луїджі не було й не було. Ось нарешті й великі столи, де чекали чиновники: одні сиділи, інші стояли за ними.

— Ті, що позаду — перекладачі, — шепнув батько. — Вони знають усі мови світу.

Коли дійшли до столу, до Джованні Карузо звернулися неаполітанською, яку розуміли всі, хто був із Меццоджорно.

Звіривши їхні імена зі списком пасажирів, чоловік за столом усміхнувся:

— Карузо. Що ж принаймні ваше прізвище стюард записав без помилок. А то, буває, так накрутять. — І він розплився в широкій усмішці. — Розумієте, як вас там записали, так ми й повинні вас оформлювати. Ви тут усі?

— Всі, крім мого швагра. Я не знаю, куди він подівся.

— Його прізвище не Карузо?

— Ні.

— Мене цікавлять тільки Карузо. — Чоловік поставив кілька запитань, і схоже, відповіді його влаштували. Чи оплатили вони переїзд? Так. — А ви маєте роботу в Америці?

— Ні, — почув Сальваторе тверду батькову відповідь.

Сальваторе це знав. Джованні Карузо попередив усіх рідних. Дядько Франческо знайшов місце татові, але про це треба мовчати, інакше чиновники з Елліс-Айленду відправлять його назад. Сам тато

пояснив це дивне правило двома причинами. Перша полягала в тому, що Сполученим Штатам були потрібні люди, згодні братися за будь-яку роботу. А другою було бажання запобігти незаконній діяльності. Бо були такі собі *padroni*^[103], які обіцяли роботу, оплачували переїзд і навіть супроводжували іммігрантів, хоча, звичайно, сам падроне їхав першим або другим класом. І недалеко люди вірили такому падроне — ну як не повірити земляку-італійцю! Падроне наджидав своїх підопічних у парку неподалік причалу й відвозив до нового місця проживання. Дуже скоро новоприбулі опинялися в його цілковитій владі, по суті стаючи рабами, і втрачали все, що мали.

Чоловік за столом, задоволений результатом, махав їм, щоб вони проходили.

— Ласкаво просимо до Америки, синьйоре Карузо, — усміхнувся він. — Успіху вам!

Вони пройшли через турнікет, спустилися на один проліт по сходах і опинилися у багажному відділенні. Там їм видали запакований обід і пакет свіжих фруктів. Швидко знайшлися і валізи, і дерев'яна скриня. Всі речі були на місці. Сальваторе дивився, як батько й Джузеппе ставлять речі на візок. Їм пояснили, що багаж буде доставлений по місту безплатно незалежно від адреси, та Кончетта відчувала таку величезну полегшу, коли побачила його цілим та неушкодженим, що не зводила з нього очей.

Вона досі тривожно роззиралася в пошуках Луїджі. Сальваторе ж був спокійний, бо знав, що дядько не прийде.

І тут мама несподівано закричала:

— Луїджі! Луїджі! Ми тут! Ось тут!

Вона збуджено махала руками. І справді, в дальньому кінці приміщення Сальваторе угледів дядька, який ішов до них. Він усміхався.

— Дядечку Луїджі! — кинувся до нього Сальваторе.

Дядько йшов зі своєю валізою. Вільною рукою він підхопив Сальваторе й підійшов з ним до сестри.

— Де ти був? — запитала вона. — Ми тебе ніде не бачили.

Луїджі опустив малого на підлогу.

— Я пройшов огляд раніше за вас. Чекаю вже десять хвилин.

— Слава богу! — вигукнула мама.

А Сальваторе був схвилований ще більше:

— Тебе пустили до Америки, дядечку Луїджі! Вони таки тебе пустили!

— Звісно, пустили. Чому б їм мене не пускати?

— Бо ти божевільний. А всіх божевільних завертають назад.

— Та що ти верзеш? Я, по-твоєму, божевільний? — І дядько заліпив малому ляпаса. — Отак ти розмовляєш із дядьком? — Він обернувся до Кончетти. — Так ось як ти виховуєш дітей?

— Сальваторе! — закричала мама. — Що ти таке кажеш?

Гарячі сльози набігли хлопчику на очі.

— Це правда! — упирався він. — На божевільних ставлять хрестик, а лікарі з божевільні питають їх про все на світі, а тоді завертають додому!

Дядько Луїджі знову замахнувся.

— Досить, — сказала мама, коли Сальваторе уткнувся обличчям у її спідницю. — Луїджі, допоможи Джованні з валізами. Ніби без того нема чим зайнятися. *Poverino*^[104], він не розуміє, що верзе.

За кілька хвилин, уже біля батька, Сальваторе схлипнув:

— Дядечко Луїджі мене вдарив!

Але батько й не думав його утішати.

— Ніхто тобі не винний, — сказав він. — Знатимеш тепер, як треба берегти секрети.

Сімнадцятого жовтня перед самим полуднем задзвонив телефон. Слухавку взяв дворецький. Після того він зайшов до Роуз і повідомив, що телефонує її чоловік.

— Перекажіть йому, я за хвилину спущуся, — сказала Роуз. Вона саме застібала коротке перлове кольє, що дуже пасувало до сірої шовкової сукні.

Хоч як вона кохала Вільяма, отой його дзвінок був недоречний. Він міг би й пам'ятати, що дружина в цей час буде зайнята. Бо сьогодні якраз той день, коли Роуз, раз на місяць, вивозила його бабусю на прогулянку.

Гуляти зі старою Хетті Мастер було її обов'язком, але вона любила ці прогулянки. Хетті мала майже дев'яносто років, але її розум досі залишався гострий, наче бритва. Інколи вона виїжджала у власному екіпажі, однак любила й коли хтось її возив, а тем для розмов у неї завжди вистачало. Вона щодня читала газети, а коли Роуз повідомляла їй про останні досягнення дітей, та неодмінно ставила їй гострі запитання щодо різних поглядів, яких дотримувалися видання Пулітцера^[105] та газети містера Герста^[106]. І часто-густо Роуз важко було дати відповідь.

А крім того, честолюбству Роуз, для якої сім'я завжди стояла на першому місці, дуже лестило, що серед їхніх предків є така непересічна особа.

Іноді вона брала на ці катання світських друзів: мовляв, із ними старій леді веселіше. А потім ті друзі, зазирнувши всередину чудового старовинного будинку в Грамерсі-парку, не лише захоплювалися розумом місис Мастер — що зайвий раз нагадувало всім: діти Роуз успадкували інтелект і по материній, і по батьковій лінії, — а й, не без підказки Роуз, слухали спогади старої дами про часи, коли опера була неподалік, на Ірвінг-плейс, і Мастерам належала одна з тамтешніх нечисленних лож. Новобагатькам туди було зась, попри казкові гроші, які ті пропонували. Вандербільти, Джей Гулд, навіть сам Дж. П. Морган — усі вони спіймали облизня й були змушені

побудувати Метрополітен-оперу, яка була доступна всім і кожному. А Мастери завжди мали ложу на Ірвінг-плейс. І цим усе сказано.

— А хіба ваш чоловік не залишив Юніон-клуб? — підказувала Роуз.

— Юніон-клуб мені завжди подобався, — відповідала Хетті. — Не розумію, чому люди його залишали.

— Подейкували, що в ньому забагато незрозумілих людей, — нагадувала Роуз. — І ось тоді був заснований клуб «Нікербокер», — пояснювала вона гостям, — членом якого тепер є мій свекор.

— З Юніоном усе було добре, — повторювала стара місис Мастер.

Хай там як, уже час одягати пальто й виходити. Хоч би Вільям її не затримав! Дворецький нанизу вручив їй слухавку.

— Що сталось, любий? — запитала Роуз.

— Та от надумав подзвонити. Тут стає трохи неспокійно, Роуз.

— Якись проблеми, любий?

— Я ще точно не знаю. Щось мене ринок непокоїть.

— Вільяме, я впевнена, все буде добре. Згадай, що було в березні.

Тієї весни видалося кілька тривожних днів. Після періоду пільгового кредитування несподівано з'ясувалося, що кілька солідних компаній у серйозній халепі. А потім стався землетрус у Каліфорнії, на ринку почалася паніка, і з кредитами стало сутужно. Згодом криза ущухла, але ще ціле літо, поки вона була з дітьми в Ньюпорті, з міста доходили чутки про коливання ринку й загальну нестабільність.

Роуз чудово знала, що Вільям ризикує — та й не тільки він, — а нерви в її чоловіка здавали не вперше. Та вона була переконана, що ця паніка швидко минеться.

— Поговоримо про це ввечері, — сказала вона. — Зараз я мушу везти на прогулянку бабусю.

Роуз вийшла з дому на 54-й вулиці в капелюсі зі страусовим пером та пальті з лисячою обляміркою. Вона дуже вдало знайшла цей будинок. Він стояв між П'ятою та Медісон, трохи ближче до Медісон, усього за кілька кварталів від Центрального парку, а відтак, недалеко від Вандербільтових хоромів на П'ятій авеню. Втім, так склалося, що тутешні бічні вулиці були кращі, ніж сама авеню.

Це вона відчула ще тоді, як тільки придивлялася до нерухомості. П'ята стояла на порозі змін — і не далі, десь там уздовж парку, а саме

тут, на великій сучасній залізничній розв'язці. Так воно й сталося: усе змінилося за лічені роки після купівлі.

Готелі. «Сент-Реджис» і «Готем». Звичайно, розкішні, але все одно — готелі на перетині П'ятої авеню та 55-ї вулиці. А тут іще за квартал зводили комерційну будівлю. Ходили чутки, що там мала розміститися ювелірна фірма «Картєс», з Парижа. Штука престижна, що й казати, але все одно не приватний будинок. От бокові маленькі вулички — то зовсім інше, вони були й будуть суто житловими.

Кількома будинками нижче мешкала родина Мурів. Батько родини — успішний адвокат. Вони мали чудову п'ятиповерхову оселю з вапняку, з трьома класичними вікнами, парадним входом із поруччями та ліхтарями, з різьбленим кам'яним балконом на *piano nobile*^[107]. Мاستери жили в тому самому кварталі, в одному з великих будинків із буруватого каменю-пісковика та з високим ґанком. Житло хай не дуже гарне, зате доволі імпозантне.

Роуз уважно стежила за всім, що робилося в Мурів — для неї це був своєрідний еталон. Їм прислужували дев'ять слуг. У Вільяма й Роуз було шестеро: дворецький-шотландець, няня-англійка та четверо ірландців. Діти двічі на тиждень через Центральний парк ходили до кінної школи Дерланда на Західній 66-й вулиці^[108]. Тому Роуз спускалася надвір сходами з почуттям загального вдоволення.

Якби вона знала, що мала того дня для неї Хетті Мастер, то вже давно була б в її домі.

Але Роуз нічого не знала, тому просто всміхнулася. Бо зараз перед нею, сяючи, неначе Аполлонова колісниця, стояло нове придбання, яке вирізняло їх навіть серед найбільших у Нью-Йорку багатіїв. Водій притримав перед нею дверцята, і вона ступила усередину.

— Я до цього не причетна! — сміялася вона. — Це в мого чоловіка такий бзик.

Ох уже цей нездоровий потяг до екстравагантності!

Сказати, що Вільям Мастер був фанатичним шанувальником автомобілів, — не сказати нічого.

За останні двадцять років місто зазнало величезних змін: фунікулери на Третій авеню та на Бродвеї стали менш шумними, а надземку Ель не так давно електрифікували. Та що й казати, як навіть кінні екіпажі витіснялися таксомоторами з лічильниками відстані. Однак приватні автомобілі були тільки в багатих.

Та навіть за таких умов було із чого вибирати: від «олдсмобиля» із закрученим, як у карети, передком, першого масового автомобіля, до дорожчого «кадиллака», названого на честь французького аристократа, який заснував Детройт, і численних моделей «Форда».

Вільям Мастер знав їх усі. Він міг розводитися про чесноти розкішної моделі К, яка вганяла вас у ступор своєю ціною дві тисячі вісімсот доларів — увосьмеро дорожче за простенький «олдсмобіль», — та про досягнення «Мерседеса-Бенца» на закритих перегонних трасах Європи. В цю весну його дуже збурили новини з Британії.

— Вийшов новий «роллс-ройс», Клод Джонсон^[109] випробовував його в Шотландії, і результати вражають. «Автокар»^[110] пише, що це найкращий автомобіль у світі. І він такий тихий, що Джонсон назвав свою машину «Срібний привид». Поки що випустили кілька штук, але скоро всі захочуть ці машини. Ну як усі, — всміхнувся він, — ті, хто зможе собі це дозволити.

— Скільки він коштує?

— Ну, «Роллс-Ройс» виготовляє шасі та двигун. Я думаю, це близько тисячі британських фунтів. Потім замовляєш кузов у компанії, що виробляє кузова — ще сотня фунтів. Потім те, се. От і виходить десь тисяча двісті фунтів.

— А скільки доларів дають за фунт, Вільяме?

— Один фунт — це чотири долари вісімдесят шість центів.

— Та це ж шість тисяч доларів! — вигукнула Роуз. — Ніхто в житті не дасть таких грошей.

Вільям нічого не сказав. Минулого тижня автомобіль уже прибув до порту.

— У мене такий самий, як у Джонсона: срібляста фарба, посріблені ручки й усе таке. Тільки у Джонсона шкіряні сидіння зелені, а в мене — червоні. І я теж назву його «Срібний привид». Правда, гарний?

Автомобіль був справжній красень. Усю решту тижня Вільям і водій разом водили машину. І тільки вчора водію дозволили сісти за кермо самому. І тепер, їдучи автомобілем від П'ятої авеню до Грамерсі-парку, Роуз почувалася герцогинею.

Коли машина підкотила до будинку, Хетті Мастер уже чекала на Роуз. Вона із цікавістю оглянула машину, спитала ціну й сказала:

— Я не схвалюю.

Проте, уможууючись на сидінні, мала щасливий вигляд. Часом вона любила брати на такі прогулянки свою подругу Мері О'Доннелл, але сьогодні була сама.

Мало хто радіє старості, та Хетті Мастер тішилася нею як могла.

Вона була заможною старою леді, в ясному розумі та добрій пам'яті. Рідня її любила й жила неподалік. Вона казала й робила те, що їй подобалося. Могла дозволити собі дивацтва, про які в молодші літа було б краще мовчати. А щоб жилося веселіше, навіть могла вигадувати нові.

На відміну від Роуз, Хетті була байдужою до всього світського й традиційного, але з розумінням і навіть повагою ставилася і до її амбітних прагнень, і до самої Роуз. Щоправда, могла й на глузи взяти, якщо випадала нагода.

— Куди ми їдемо? — спитала Роуз.

— Розповім дорогою, — відповіла безстрашна стара леді. — Ось тільки спочатку заїдемо по Лілі.

Роуз знала, що не варто зловживати розпитами, а як повертали на П'яту авеню, то ниткою розмови володіла Хетті. Поки їхали від 20-ї до 30-ї вулиці, вона доправлялась, як справи в дітей. Минаючи 30-ту, зауважила, що машина, звісно, дуже зручна, але страшенно дорога й доведеться їй сказати молодому Вільяму, що він циндра, яких світ не бачив. Роуз перебила її аж на 34-й вулиці. З картинним стогоном.

— Навіть за десять років, — заявила вона, махнувши рукою в рукавичці в бік розкішного будинку, — мені нестерпно бачити його, щойно подумаю про той скандал і про нещасну, дорогу місис Астор! А вам?

Вони саме проїжджали повз готель «Волдорф-Асторія».

У Нью-Йорку було досить жінок, які в заміжжі називалися місис Астор, але в дитинстві та юності Роуз, за загальною згодою і попри офіційні титули, носити це звання могла тільки Керолайн Схермергорн Астор. Божественна місис Астор! Героїня, наставниця, подруга Роуз.

Вона була по-справжньому багата. Це визнавали всі. Вони із чоловіком займали один із двох величезних асторських будинків, які

стояли неподалік. Якщо Астори забагатіли й стали вагомі настільки, щоб очолити вищий світ у Нью-Йорку, то Керолайн це право було дане ще з народження: її голландські предки Схермергорни стояли біля джерел самого міста. І місис Астор, добре усвідомлюючи повноту своєї влади, взялася до роботи, гідної Геракла. Вона зібралася відшліфувати нью-йоркський вищий клас.

Негадано в неї з'явився помічник, який і надихнув її. Містер Ворд Мак-Алістер, джентльмен-південець, який одружився з грошима, попоїздив Європою, обростаючи великосвітськими манерами, зробив це головною справою свого життя. Так от, цей добродій оголосив місис Астор — невисоку, смагляву, схильну до повноти — своєю музою, і вдвох вони взялися підносити світський тон Нью-Йорка.

Не сказати, що Сполучені Штати цуралися всього високого. Бостон, Філадельфія та інші статусні міста, з Нью-Йорком включно, намагалися внести якусь системність, запустивши «Світський календар»^[111]. У Нью-Йорку нащадки землевласників-голландців і купців-англійців, власники лож в академії музики, опанували мистецтво снобізму. Коли містер Стюарт, крамар, забагатів і побудував такий собі палацик, світ одностайно вирішив, що він не джентльмен, і нехтував ним так жорстоко, що нещасний галантерейник у відчаї переїхав із П'ятої авеню.

Та Нью-Йорк мав особливу проблему: він став занадто привабливим.

Завдяки банкам і трансатлантичним зв'язкам місто зробилося таким важливим фінансовим центром Америки, що всі серйозні підприємці вважали за обов'язок відкрити в Нью-Йорку власне представництво. Мідні та срібні магнати, власники залізниць, нафтовики типу Рокфеллера з Піттсбурга, сталеві ділки на зразок Карнегі, вугільні барони на кшталт Фріка, а також вихідці із Середнього Заходу, Півдня і навіть Каліфорнії — всі вони з'їжджалися до Нью-Йорка. Їхні статки були приголомшливі, а самі вони могли робити все, що заманеться.

А втім, як переконували місис Астор та її наставник, самих тільки грошей було замало. Гроші постійно крутилися у старому Нью-Йорку, не позбавленому прагнення аристократизму. Гроші потрібно підкоряти, приручати, окультурювати. І хто це робитиме, окрім старої гвардії? От і виходило, що вершину суспільства мали скласти найкращі люди,

багатії із солідним стажем, які прийматимуть до своїх лав династії новобогатків — без поспіху, одну по одній, після чітко означеного терміну, під час якого претендент має довести, що він гідний цього привілею. Мак-Алістер установив і прохідний бар'єр: три покоління. За дивним збігом, тим самим уже багато століть займалася в Англії палата лордів.

Допускалися й винятки. Вандербільти були нуворишами, а старий командор, який лаявся так, що матросам не снилося, чхати хотів на вищий світ.

Але наступне покоління було дуже багате й дуже напористе, тому їх пустили до свята святих іще навіть до того, як у їхньому роду з'явився герцог. Практичність ще нікому не шкодила.

Але хто має обирати членів внутрішнього кола?

Ворд Мак-Алістер уже очолював комітет найвидатніших джентльменів округу, які визначали перелік осіб, допущених до щорічного балу старійшин. Поряд із ним була місис Астор, тож кому як не їй бути королевою балу й скріплювати списки королівською печаткою? Скільки мало бути всіх запрошених? Траплялося всяке, але завжди не більш ніж чотириста.

На думку Мак-Алістера, саме стільки знайшлося б у величезному мегаполісі людей, які не почуватимуться й не здаватимуться в бальній залі чужорідними тілами. З огляду на те, що у Нью-Йорку жили тисячі людей, які чудово розумілися на танцях і напевне ж відвідали не менше розкішних курортів, ніж сам містер Мак-Алістер, останнє твердження було доволі специфічне. Однак Мак-Алістер вчепився до числа чотириста, і воно узвичаїлось.

Слід зауважити, що списки місис Астор вражали постійністю. Звісно, там були присутні нові династії, які володіли колосальними статками, — від самих Асторів до новачків Вандербільтів. Були й поважні старі родини Отісів, Гевемаєрів, Морганів, а також аристократи XVIII століття на кшталт Резерфордів і Джеїв. А ще список ряснів іменами великих і донині багатих фамілій, започаткованих ще у XVII столітті: ван Ренсселер, Стюйвесант, Вінтроп, Лівінгстон, Бікман, Рузвельт. Якщо місис Астор хотіла зберегти скромне багатство старого Нью-Йорка як взірець ведення справ, то треба визнати, їй це вдалося.

Коли Роуз познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Вільямом, першим, що вона з'ясувала ще навіть до того, як дізналася його друге ім'я, був той факт, що Мастері, давні багатії, значилися на скрижальях місис Астор. І коли, вже після їхнього одруження, стара аристократка взяла її під своє крило, Роуз стала її заповзятою помічницею. Скільки днів вона слухала настанови поважної леді, засвоюючи тонкощі великосвітського етикету!

Лише одне із цих правил викликало в Роуз труднощі.

— Місис Астор каже, — розповідала вона Вільяму, — що в оперу завжди треба приходити уже після початку вистави, а йти — до того, як вона закінчиться.

То була своєрідна ідея, запозичена у Старої Європи, де найкращі люди ходили до опери, щоб себе показати. І якби коли-небудь артистам поталанило виступати перед залом, в якій сиділи б винятково аристократи, ті масово залишили б виставу до її завершення, і співаки доспівували б партії перед порожніми кріслами, що було б дуже зручно, бо звільняло б від утомливої необхідності виходити на біс і приймати букети від глядачів.

— Та щоб я із цього місця не встав, якщо я пропущу увертюру й фінал, заплативши за оперу купу грошей! — цілком резонно відповів їй чоловік. Він ще міг би додати, що це неповага до музики, артистів і решти глядачів. Але йому вистачило розуму збагнути, що в цьому й полягала головна мета. Аристократи були вищі за музику, їм було цілком байдуже до почуттів артистів чи якихось глядачів. — Іди, якщо хочеш, — сказав він дружині, — а я залишаюся.

І хтозна, може, Роуз і собі засумнівалася б у цьому неписаному правилі, якби не була така віддана місис Астор.

Зрештою, вони з Вільямом знайшли компроміс. Роуз полишала залу перед самісіньким закінченням і чекала в салоні автомобіля трохи далі по вулиці, а коли з'являвся Вільям, вони швидко їхали геть, подалі від машин, якими керували менш управні водії.

А зараз Роуз скаржилася Хетті Мастер:

— Мені аж кров у жилах закипає, коли подумаю, як ставиться до місис Астор її кривна рідня.

Винуватцем цього неподобства був молодий племінник місис Астор. Він мешкав у будинку неподалік. Батько в нього помер, і формально племінник очолив династію, а відтак зажадав, щоб тітка Керолайн знов узяла собі менш ваговитий титул — місис Вільям Астор. А місис Астор відтепер називатимуть його дружину.

— Що й казати, — говорила Роуз, — він зроду-віку не був джентльменом. І навіть писав історичні романи.

Так чи інакше, але місис Астор цілком слушно відповіла племіннику відмовою. Її спільниками були вік і загальна повага. Тоді розлючений Астор-менший чкурнув до Англії та більше не вертався. І навіть прийняв там британське підданство, повівшись як справжнісінький пристосуванець. На думку Роуз, одна річ, коли чоловік-американець віддає дочку за аристократа-англійця, і зовсім інша — самому перефарбуватись на англійця.

— Мені розповідали, що тепер він живе в замку, — зауважила Хетті Мастер. Це була щира правда. Він купив замок Гевер у графстві Кент, де провела своє дитинство Анна Болейн. — Може, настрочить там іще один роман, — резюмувала вона.

Але тітці він таки помстився. Переробив уже колишній свій нью-йоркський особняк на готель, що мав тринадцять поверхів. Будівля зносилася над оселею місис Астор, геть руйнуючи її приватний простір. Готелю він дав назву «Волдорф».

За чотири роки місис Астор викинула білий прапор і перебралася на околицю. Будинок її також був перероблений на готель, під назвою «Асторія». Невдовзі два готелі з'єднали розкішною Павиною алеєю в одне ціле. Та Роуз досі відмовлялася бодай зайти туди.

— Та місис Астор треба пам'ятник поставити! — підсумувала Роуз.

Запала нетривала тиша.

— Кажуть, вона вже зовсім з глузду з'їхала, — сказала Хетті.

— Вона нездужає, — не стала сперечатись Роуз.

— А я чула, що в неї старечий маразм, — не здавалася Хетті.

«Роллс-ройс» доїхав до 40-х. Старий резервуар уже демонтували, і на його місці зводили прекрасну Публічну бібліотеку. Вся родина знала, що саме тут Френк освідчився Хетті, і поки місис Мастер проводжала поглядом пам'ятне місце, Роуз побожно мовчала. Незабаром праворуч виріс собор Святого Патріка. Коли доїхали до 50-

х, де біля Вандербільтових будинків височіли новенькі готелі, Хетті зауважила, що ціле місто мовби пнеться до небес.

— Мені аж дивно, як вам подобається жити тут, серед оцих готелів, — сказала вона.

— Та ми живемо на бічній, — сказала Роуз.

— Знаю, — кивнула Хетті. — Але все одно...

На її прохання вони повернули на захід 57-ю вулицею. Машина проминула прекрасний концертний зал, який фінансував сталевий магнат Карнегі. Свіжоспечені мільйонери, можливо, і не завжди були люди респектабельні, але підтримувати мистецтво, безумовно, уміли.

— Я була там на врочистому відкритті! — похвалилася Хетті. — Диригував оркестром сам Чайковський!

Невдовзі по тому вони котилися по Централ-парк-Вест^[112]. Щоразу ця вулиця змінювалася на краще. У «Дакоти» з'явився супутник — ще більш вишуканий «Ленгем» у наступному кварталі. Решта шикарних будівель також дивилася на парк.

У «Дакоті» вниз уже чекала Лілі де Шанталь. Роки не зіпсували її, вона й досі мала гарний вигляд. Жінки обійнялись і всілися на задньому сидінні, а Роуз перебазувалася на пасажирське біля водія.

— Спочатку їдемо на Риверсайд-драйв^[113], — сказала Хетті.

Верхній Вест-Сайд, може, й був менш фешенебельним, але там було так багато гарних вулиць! На Вест-Енд-авеню розташувалися будинки з просторими вітальнями, розкішними крученими сходами, музичними кімнатами й бібліотеками. Деякі багатоквартирні будівлі вражали пишністю оздоби. В одному місці вбирав очі вишуканий фасад, який наче привезли з готичної Фландрії, збільшивши вдвічі. В іншому — великий, як середньовічний замок, будинок із підкреслено грубої червоної цегли, увінчаний цибулиноподібними мансардами часів французької *belle époque*^[114].

Люди, які в ньому мешкали — лікарі, професура, середньої величини ділки — платили набагато менше, ніж ті, хто жив по інший бік парку, а жили аж ніяк не гірше. Коли ж машина порівнялася з високою й розкішною стрілою Риверсайд-драйв, що тягнулася вздовж Гудзону, Хетті вигукнула:

— Ось! От що я хотіла побачити!

І перед ними, будемо відверті, відкрився надзвичайний пейзаж. Будинок щойно завершили. Його солідне підніжжя займало цілий

квартал і нависало над Гудзоном, який ніс води далеко вниз.

Це був цілий палац у стилі французького Ренесансу, зведений з вапняку, з башточками й сімдесятьма п'ятьма залами. Проти нього навіть найбільші будинки на П'ятій авеню через скупченість сприймалися як оселі простих смертних. Власник цього палацу, містер Чарльз Шваб, бувши людиною сміливою та розумною, збагнув, що найцінніше в цьому місті — гарний вид на Гудзон, і повністю зігнорувавши боязку моду, побудував особняк там, де йому подобалося, як і належалося справжньому магнату. Вони цього могли й не знати, але він залишив тих Асторів, Вандербільтів — їх усіх, окрім хіба Пірпонта Моргана, — далеко позаду.

Його колишній бос і діловий партнер Ендрю Карнегі так висловився щодо цього:

— Ви бачили будинок Чарлі? Так от, мій проти нього — халупа халупою.

На кілька хвилин вони зупинилися перед в'їздом, щоб насолодитися краєвидом. І Роуз довелося визнати: Вест-Сайд чи не Вест-Сайд, але місце було того варте.

— А тепер, — оголосила Хетті, — ми їдемо до Колумбійського університету. — Вона усміхнулася. — Відвідаємо молодого містера Келлера.

— Містера Келлера? — у Роуз аж обличчя витягнулося.

— Так, люба. Син мого друга Теодора Келлера. Він чекає на нас.

— О, — промовила Роуз. Вигляд у неї став задумливий. Вона не мала бажання зустрічатися з містером Келлером із Колумбійського університету. Взагалі його бачити не хотіла.

Поїздка по Риверсайд-драйв удалася на славу. Вони обігнали кількох людей на велосипедах. У ці дні всі рвалися відвідати величний мавзолей над Гудзоном, де спочивали Улісс Грант і його дружина.

— Я теж була б не проти подивитися, — сказала Хетті.

Проїхавши трохи, вони повернули на схід, проминули величезний англіканський собор Святого Йоанна Богослова та в'їхали на територію університетського містечка.

На той час Колумбійський університет уже був закладом із традиціями. З'явившись у середині XVIII століття в центрі міста як англіканський Королівський коледж, він згодом змінив назву, переїхав ближче до околиці, а десять років тому перемістився в чудове місце на

перетині 115-ї та Бродвею. Університетське містечко мало прегарний вигляд, а широка баня Нижньої бібліотеки, що височіла над усім комплексом, могла б стати окрасою Гарварду або Єлю.

І вже коли вони були майже на місці, Роуз ухопилася за останню соломинку.

— Я чекатиму на вас у машині, — заявила вона й знаком показала водієві, щоб він провів стареньких леді досередини. Але хитрість не спрацювала.

— Ні, люба, так не можна, — заявила Хетті. — Він знає, що ми їдемо з тобою. Це неввічливо.

І за кілька хвилин Роуз була в затишному кабінеті атлетичного чоловіка років під тридцять із темно-каштановим волоссям і яскравосиніми очима, який узяв три крісла й розставив їх перед столом, явно радий бачити своїх гостей.

— Ласкаво просимо до мого лігва, — щиро усміхаючись, промовив містер Едмунд Келлер. Кабінет був обставлений стелажами з книжками, на стінах висіли репродукція «Мони Лізи» та фотографія Ніагарського водоспаду, яку зробив його батько. Швидкий огляд книжок свідчив, що перед ними фахівець із класичної філології та історії. Роуз дозволила відрекомендувати себе, після чого тактовно мовчала.

— Днями Лілі та я бачилися з твоїм батьком, — заявила Хетті. — Він заходив до мене на чай.

Роуз не втручалася в їхню розмову. Вона пам'ятала, що Теодор Келлер живе на Східній 19-й вулиці, за два кроки від Грамерсі-парку, і для неї не було секретом, що старий Френк Мастер був меценатом цього фотографа. Ну, був то й був, нічого особливого. А от його синочок — то фрукт! Їй вже доводилося чути, що то за один — молодий містер Едмунд Келлер, і уже від особи, чиї слова не викликали сумніву. Якщо відверто, то тією особою був, не більше не менше, сам президент Колумбійського університету.

Ніколас Мюррей Батлер був помітною постаттю. Серйозний науковець, інтернаціоналіст^[115], політичний діяч. Президент Теодор Рузвельт називав його другом, а погляди його були настільки зважені, наскільки й консервативні. Казали, ніби в університеті він вершить великі справи. Тож якщо містер Батлер мав зуб на Келлера-молодшого, то будьте певні, це не просто так.

Роуз познайомилася з містером Батлером на світському рауті, і тоді вони досить довго проговорили. Вона завжди намагалася бути в курсі міських подій, тож уважно слухала його розповідь про задумані ним університетські новації. Їм вдалося знайти спільну мову. Коли Роуз запитала в Батлера, чи задоволений він студентами, які в нього вчаться, той сказав «так», але потім тихенько додав: «Тільки євреїв, як на мене, забагато».

Сама Роуз не мала нічого проти євреїв. Деякі найвідоміші люди Нью-Йорка — той самий великий банкір Шифф, якого цінував навіть Морган, — були євреями, і вся ця публіка була вхожа до вищого світу. У Верхньому Вест-Сайді та в затишному передмісті Гарлем проживало чимало старовинних родин із німецьких євреїв, яких всі поважали.

Звісно, сонми бідних євреїв, які за останню чверть століття заповнили весь Нижній Іст-Сайд, — то зовсім інша річ. Авжеж, їх було шкода, адже люди втікали від жахливих погромів у Росії та подібних країнах. Але їх треба було бачити! І звісно, Роуз бачила їх у тих гамірних, метушливих кварталах і не могла уявити собі, що звідти можуть вийти виховані молоді люди, які влаштовували б містера Ніколаса Мюррея Батлера.

— Ви тільки зрозумійте мене правильно, — додав він. — У мене працюють першокласні викладачі-євреї, ми приймаємо чимало єврейських юнаків. Але я змушений обмежувати їхню кількість, а то вони займуть усі місця.

І ось тоді, силкуючись придумати, що б ще сказати, Роуз згадала, ніби хтось розповідав, що в Колумбійському університеті викладає син Теодора Келлера.

Вона назвала його — і неабияк здивувалася, побачивши, що Батлер спохмурнів.

— Ви його знаєте? — поцікавився він.

— Особисто — ні.

— Гм... — Він завагався. — Звісно, він має право на власну думку, але боюся, наші політичні погляди дещо відмінні.

— Он як? І дуже серйозно?

Батлер завагався знову.

— Розумієте, я виходжу винятково з того, що він каже прилюдно, але в мене склалося враження... хоча ні, я б назвав це припущенням... що Едмунд Келлер сповідує соціалістичні ідеї.

Уявлення Роуз Мастер про соціалістів були вельми розпливчасті. У такій глушині, як Росія, і навіть у деяких більш знайомих країнах Європи, ця публіка та їхні погляди були в усіх на слуху. Соціалісти, комуністи, анархісти, революціонери. Люди, які ні за що мали приватну власність. Люди без коріння, без моралі. У пам'яті спливали слова британського політика на званому вечорі, коли вони з Вільямом були в Лондоні. «Ці люди доценту позбавляють нас усіх свобод, які ми маємо. Нас вони звуть капіталістами, не знаю, що це означає, і кажуть, що капіталізм — це зло. Цим вони виправдовують знищення всього, що нам дороге. Якщо вони доможуться свого, ми станемо лакеями у всеохопної держави на кшталт Чингісханової деспотії. Ба більше, оскільки вони вірять у свою правоту, то підуть на все: страйки, вбивства, брехню. Вони завжди брехатимуть, аби лише домогтися свого».

— Соціаліст! Який жах! — сказала вона тоді містеру Ніколасу Мюррею Батлеру.

— Хотів би помилитися, — зауважив він, — але гадаю, його погляди вказують саме на це.

— І що ж ви зробите?

— Це університет, місис Мастер. А я не поліціант. Але за ним я наглядатиму.

І поки Хетті та Лілі розмовляли з приємним на вигляд молодим чоловіком, Роуз теж наглядала за ним, так обережно й уважно, ніби це був не викладач, а алігатор чи змія.

Слово по слову, Хетті обмовилася, що вони приїхали до нього на її «роллс-ройсі». Роуз уважно стежила за Келлером. Звісно, згадка про таку буржуазну розкіш мала б викликати в нього лютый зблиск в очах.

— «Роллс-ройс?» — Він подивився на неї впритул. Очі в нього були сині-синющі, а погляд — допитливий. — Яка модель?

— Чоловік називає його «Срібний привид», — не дуже охоче відповіла Роуз, іще пильніше наглядаючи за молодиком.

Але його обличчя освітилося радістю.

— «Срібний привид»? Той самий, який тільки-но випробували? Клапан із боковим розташуванням? Шість циліндрів — три й три? Котушка з переривником і магнето? — Він мало не вистрибнув із-за столу. — Шедевр! Як ви змогли отримати його так скоро? Я мушу це бачити! Ви дозволите?

— Підеш нас проводити й тоді побачиш, — люб'язно запевнила Хетті.

— Що ж, — додала Лілі, — я дивлюся, на сьогодні ми піднесли тобі настрій.

— Таки піднесли, — із чарівливою відвертістю зізнався Едмунд.

Але так просто Роуз не обдуриш! Вона добре пам'ятала, що казав їй Батлер. Вони брешуть. Завжди брешуть.

За десять хвилин усі були надворі. На превелику радість двох стареньких леді, містер Келлер навіть попросив водія підняти капот, щоб на власні очі побачити двигун. Скінчивши огляд і вже прощаючись, він обвів усіх сьйливим поглядом.

— Коли наступного разу поїдете до батька, пообіцяй, що заїдете й до мене, — сказала йому Хетті. — Це ж трохи далі по тій самій вулиці.

— Неодмінно заїдемо, — запевнив Едмунд.

— Так, любя, — обернулася Хетті до Роуз, — дай-но містеру Келлеру картку, щоб він міг і до тебе заїхати. Я певна, Вільям буде тільки радий покатати його на машині. І вони досхочу наговоряться про мотори.

— Це дуже мило, — сказав Келлер. — Буду тільки радий.

Обличчя в Роуз затверділо. «Ще б тобі не радіти», — подумала вона. Та якщо Едмунд Келлер гадає, що зможе разом зі своїми соціалістичними переконаннями пролізти до її дому, то не на ту напав!

— Я не прихопила із собою візитівок, — героїчно збрехала вона. І додала без особливого зав'язання: — Але я пришлю.

— Не переймайся, — заспокоїла її Хетті. Вона дістала із сумочки свою візитівку й маленький сріблястий олівчик і написала на звороті адресу Роуз. — Її легко знайти. Одразу за рогом готелю «Готем».

— Щиро дякую. Зайду, — пообіцяв Келлер, коли машина рушила.

— Ну як, — спитала Хетті, — правда, гарно?

Того ж дня, рано ввечері, коли Вільям повернувся додому, Роуз усе йому розповіла. Він слухав, кивав головою, але його думки десь витали. Дослухавши, він наказав дворецькому принести подвійне віскі.

— Для ринків сьогодні був дуже поганий день, — поскаржився Вільям.

— Співчуваю, коханий, — із розумінням усміхнулася Роуз. — Я впевнена, все буде добре...

— Можливо. — Він насупився, випив віскі та пішов нагору до дітей. За вечерею вона знову згадала про Келлера, і він сказав: — Я можу просто по нього заїхати, ми поїздимо, та й по всьому.

Але Роуз хотілося іншого. Вона чітко вирішила, що містер Келлер ні за що не повинний затьмарити своєю присутністю її дім. Наприкінці вечері Вільям заявив, що змучився, і пішов до ліжка. Роуз залишилося тільки зітхнути. Доведеться їй самій розбиратися з Келлером.

У п'ятницю вдень Вільям Вандейк Мастер зайшов до церкви Трійці на Волл-стріт. Обрав лаву неподалік від виходу. І почав молитися.

То була прекрасна церква. Завдяки наділам, отриманим ще у XVII столітті, вона досі займала чималу територію. Церква була багата й мудро та вправно поряdkувала з грішми. Її зусиллями згодом у місті з'явилося чимало інших храмів, а її парафіяльна рада першою почала надавати освіту неграм Нью-Йорка, і це в той час, коли інші конфесії дивилися на таке з відвертим осудом. Однак, попри заможність церкви, інтер'єр її зберіг приємну оку простоту. Тут було лиш одне вітражне вікно у східній прибудові, а решта вікон були звичайні, і через них лилося м'яке світло. Стіни були обшиті дерев'яними панелями. Як бібліотека або клуб, подумав Вільям, але клуб не простий, а такий, членом якого було милостиве Божество.

Вільям не відзначався надмірною релігійністю. Так, він ходив до церкви, підтримував священника. Всі так робили. Молився нечасто — лише у неділю у церкві. І хоч сьогодні була тільки п'ятниця, він намагався молитися зараз. Його поїняв великий страх.

Над ним нависла загроза втратити все.

Вільям давно зрозумів, що коли розібратися, то заробити величезні гроші на Волл-стріт можна тільки у два способи. Перший спосіб був консервативним. Ви переконуєте людей, що вам варто платити за зберігання їхніх грошей, за переміщення їх із пункту А до пункту Б, і все таке інше. Так робили банкіри. Якщо суми досить великі — скажімо, ви переконали уряд довірити вам свої фонди, — то

гонорар чи незначний відсоток від транзакцій, які ви проводите, можуть становити вельми солідний капітал.

А другий полягав у грі.

Авжеж, коли ти граєш лише на свої, то навряд чи заробиш багато. Тому доводилося позичати величезні суми. Береш у когось мільйон, заробляєш десять відсотків, повертаєш кредиту з незначним наваром — а в тебе в кишені осіло неповних сто тисяч. Усі операції, які ти можеш повертати, всі складні ставки на майбутню вартість того або сього, усяке страхування від утрат — наука й мистецтво цієї діяльності зводилися до єдиного фундаментального постулату: ставки ви робите грошима не своїми, а чужими.

Природно, що в процесі гри ви час від часу ці гроші втрачаєте. І поки людям невтямки, що ви вже програли їхні кривні, можна ставити далі, позичати знову й знову, щоб відшкодувати втрачене. Але в якийсь момент, цілком можливо, що в далекому майбутньому, а в разі паніки на ринку — дуже скоро, вам доведеться повертати те, що ви напозичали.

А Вільяму Вандейку Мастеру не було чим платити. Він загрався. Його боргові зобов'язання перевищили його активи. А тепер, коли починалася паніка, кожен хотів отримати назад своє. Він був банкрутом.

Вільям нічого не сказав дружині. Це не мало сенсу. Та він і не зміг би сказати. Тож тільки він і Бог — більше не було до кого звертатися. І Вільям думав: а може, Господь врятує, витягне його з халепи?

І чому він не слухався батька? Вільям знав, що батько буде розчарований. Том Мастер завжди мріяв, щоб син став банкіром. Справжнім банкіром. І коли Том Мастер казав «справжній банкір», то Вільям розумів, що батько має на увазі лише одну людину.

Дж. П. Морган. Усевладний Пірпонт. Кумир його батька. Від тих часів, коли він розпочав перебудовувати залізниці, багато часу сплило, і великий банкір устиг відмітитись у судноплавстві, видобувній справі та різних галузях промислового виробництва. Коли він заснував ливарну компанію, то вона стала наймогутнішою промисловою корпорацією, яку бачив світ. Міць дому Морган стала незборною, а підвладні йому ради директорів давали контроль над підприємствами загальною вартістю понад мільярд доларів.

Сферою впливу Моргана зробився цілий світ. Він правив і жив як король. І його боялись, наче короля. А може, й більше, ніж короля. Можливо, як язичницького бога. Ділки з Волл-стріт називали його Юпітером.

Коли Вільям ще навчався в Гарварді, Том Мастер примудрився влаштувати йому співбесіду із цим титаном.

Морган мав грізну репутацію, і Вільяма їхня майбутня зустріч не на жарт перелякала. Морган прислав повідомлення, що чекає на нього ввечері в себе вдома на 36-й вулиці. Коли Вільяма провели до банкіра, той був у гарному гуморі.

Морган сидів за довгим столом. Вікна зашторені, лампи запалені. Висока постать, лев'яча грива, ніс цибулиною — все так, як Вільям уявляв. Про лють у його погляді складали легенди, але сам, у домашній обставі, він здавався мало що не янголом. Один кінець столу був завалений старовинними книжками. На протилежному кінці стояла ще не розпакована мармурова голова античної статуї, а на темній тканині грало приглушеним сяйвом коштовне каміння — сапфіри, рубіни, опали. Посеред столу під яскравим світлом лежав розгорнутий середньовічний рукопис, який саме переглядав банкір.

«Кого ж він нагадує? — подумав Вільям. — Велетня-людожера у лігві? Пірата в оточенні скарбів? Принца часів Відродження з роду Медічі? Чи якогось давнішого кельтського персонажа, багатого й чудернацького? А може, чародія Мерліна?»

— Подивіться на це, — припросив Морган молодого Вільяма.

Вільям поглянув на освітлену сторінку. Барви були насичені. Загадково поблискував золотий листок.

— Це прекрасно, сер.

Вільям чув, що Морган витрачає на купівлю подібних предметів чималий відсоток із величезного прибутку свого банку.

— О, так, — промимрив Морган, а тоді перемкнув увагу зі скарбів на гостя. — Сідаймо.

І знаком показав Вільяму на пару шкіряних крісел при каміні. Коли вмостилися, Морган одразу перейшов до справи:

— Ваш батько каже, що ви любите все механічне.

— Так, сер.

— Вивчаєте машинобудування?

— Це моє хобі.

— Математику? — Очі, які стали схожі на затулені вугільні топки, уважно роздивлялися Вільяма.

— Машини я люблю більше, ніж числа.

— А що ви ще любите?

Вільям затнувся. Він і сам не знав. Морган спостерігав за ним, не виказуючи невдоволення.

— Якщо надумаете щось конкретне, тоді зможете прийти знову, — сказав Морган і підвівся.

Співбесіда була закінчена.

— Дякую вам, сер, — сказав Вільям, виходячи.

— Ну як? — нетерпляче поцікавився батько, коли Вільям повернувся додому.

— Сказав, що можу зайти ще.

— Та ну! Чудово, Вільяме! Чудово!

А коли чесно, то Вільям усвідомив, що титан обійшовся з ним справедливо. Моргану не знадобилося й пів хвилини, щоб з докраною точністю зрозуміти: цей юнак ще сам не знає, чого хоче, не має ані честоловства, ані особливих здібностей, ані досягнень — нічого такого, що стало б у пригоді банку Моргана. Тому він вирішив не марнувати час. Сказав, знову прийдете, коли вам буде що запропонувати. І мав слухність.

Однак, на превеликий батьків жаль, більше Вільям туди не ходив.

Одні його друзі працювали у брокерських фірмах, інші — у трастових компаніях. «Якщо Морган тебе візьме, то заганає до смерті», — застерігали вони. Та щось підказувало Вільяму, що робота в Моргана йому не світить. Він не бачив причин, чому банкір мав би взяти його.

Спливали місяці, і він давно махнув на це рукою. Батько був розчарований, але нічого не казав.

А в подальші роки справи у Вільяма йшли геть непогано. Зараз він був партнером в одній брокерській конторі. Трохи спекулював, але основний прибуток давало партнерство у трасті.

Трастові фонди — ось де шлях до великих грошей. Первинно вони створювалися для управління фінансами, які належали старим багатійським династіям, як-от Мастері. Коли дід Мастер складав заповіт, то залучив туди великий і надійний траст, який розпоряджався б капіталами родини, допоки не виплатить їй усю суму. Залежно від

умов це могло тривати й багато років. Діяли трастові компанії зважено та обережно — словом, викликали довіру. Принаймні, так вважалося.

Але згодом винахідлива молодь знайшла у цих схемах юридичну лазівку. Діючи на свій страх і ризик, трастові компанії мали право інвестувати довірені їм гроші. Поводячись як банки, однак не дотримуючись жодних правил, що обмежують діяльність справжніх банків, вони сплачували високі відсотки, щоб залучити нові кошти, і поринали в найдикіші спекуляції. Словом, більша частина цих контор відрізнялася від піратів хіба що респектабельними назвами. Справжні банкіри, такі як батько Вільяма, до трастів ставилися з недовірою.

— А які у вас касові залишки? — якось поцікавився в нього Том Мастер.

— О, цілком достатні, — сказав Вільям, що, звісно, означало «майже нульові».

— Днями на рауті я зустрів Пірпонта Моргана, — вів далі батько. — І запитав, яку пораду він дав би молодому чоловіку, що працює в трастовому фонді. Знаєш, що він мені відповів? «Забратися з нього».

Ну, Пірпонт Морган уже майже відійшов од справ. Він витрачав чимало часу на підтримку єпископальної церкви та її відправ. Побудував шикарну бібліотеку біля свого дому, щоб було де тримати казкову колекцію книжок і коштовного каміння. Щороку їздив до Європи та привозив з неї безцінні скарби — витвори старих митців, грецькі та єгипетські артефакти, середньовічне золото. Нерідко він передавав їх у дарунок Метрополітен-музею. А банком заправляв тепер Джек Морган — його син, першокласний банкір, щоправда, не такий грізний, як батько.

Можливо, цей великий чоловік і не мав би за що його поважати, розмірковував Вільям, зате йому багато що вдалося за останні роки. Ринки здебільшого показували зростання. Траст заробив купу грошей, брокерська фірма — також. Якщо гроші самі течуть до тебе, то, мабуть, ти все робиш правильно. Вони залучили новий капітал, поручилися за вартість акцій, що були в них на руках, і поринули в нові, ще ризикованіші спекуляції. Що вищий картковий будиночок ви складаєте, то більший ваш успіх. Ясно як день.

Він був усе ще на підйомі, коли прочитав про новенький «роллс-ройс». Але в системі вже тоді з'явилися перші тріщини.

Тієї весни, коли ринок почало лихоманити, а з кредитами стало зовсім сутужно, кілька найбільших фігур американської промисловості зібралися разом, щоб обговорити ситуацію.

Вугільну промисловість представляв Фрік, залізничну — Гарріман, нафтовидобувну — Рокфеллер, банківську сферу — Шифф і Моргани. Вони хотіли створити консорціум для підтримки ринку. Джек Морган пристав на це, але старий Пірпонт був проти — і пропозиція зависла в повітрі.

Все літо Вільям стежив за коливаннями ринку, сподіваючись його зміцнення чи бодай якихось натяків на це. Мудрий ринок — це ж не просто слова? Так переконували люди, але Вільяма мучили сумніви. Часом йому здавалося, що ринок — це просто збіговисько індивідів, на кшталт рибного косяка, який годується дрібними сподіваннями, поки, чогось перелякавшись, не поверне з дороги. Попри всі ці вагання, його ще гріла думка про «роллс-ройс», який їхав до нього. Коли його доставили, то сліпучий блиск автомобіля наче промовляв: «Той, в кого є “роллс-ройс”, не може опинитися в біді».

Іронія долі була в тому, що гнилою колодою, через яку от-от мала зруйнуватися вся конструкція ринку, був траст із найпрекраснішим ім'ям.

Траст «Нікербокер». Сама назва вже наводила на думку, що він непохитний, як скеля. «Нікербокер» означав традиції, батьків клуб, давні династії, колишні цінності. А от сьогодні, ще до полудня, вулицями пішов поголос, що в «Нікербокера» проблеми.

О третій годині трастові партнери Вільяма дійшли жахливого висновку.

— Якщо «Нікербокер» накриється, почнеться паніка. Всі кинуться забирати свої гроші. Трасти посиплються, як кеглі. І наш разом із ними.

І це тільки початок.

Після зустрічі Вільям замкнувся у своєму кабінеті. Взяв аркуш паперу й спробував розібратися, що й до чого. Скільки він винен? Точної цифри він не знав, але більше, ніж має. І що йому з оцим робити? Нічого. Молитися.

Тих вихідних, у суботу, Вільям Мастер узяв дружину й дітей на прогулянку «роллс-ройсом». Вони подалися до округу Вестчестер. Погода була тепла, осіннє листя вбиралося в багряні й золотаві барви, і взагалі, поїздка була дуже вдалою. Зупинившись у Бедфорді, влаштували там пікнік. Чудовий день!

А в неділю, звісно, вся сім'я пішла до церкви. Служба минула добре. Трохи нудилися. Вікарій був у відлучі — поїхав на літургійну конференцію у Вірджинію, де були присутні такі учасники єпископальної церкви, як Дж. П. Морган. Молодший парафіяльний священник виголосив казання про Надію.

Того вечора Вільям читав дітям книжку. Обрав історію про Ріпа ван Вінкля — просто так, навмання. Дочитавши до місця, де привиди-голландці грали в кеглі в горах над Гудзоном, він мимохіть подумав про жахливе падіння фінансових кеглів, якого, скоріш за все, на Волл-стріт не уникнути, але його обличчя зберігало спокій. Нехай родина запам'ятає ці останні, нічим не затьмарені вихідні.

А вже вночі, коли Роуз згадала двох чийхось дружин, яких вона зустріла в церкві та які шепталися, що майбутнього тижня на ринку, напевне, почнуться великі проблеми, Вільям тільки всміхнувся й сказав:

— Смію думати, що все буде гаразд.

Казати щось інше не було сенсу.

Часом Вільям дивувався з того, як усе у світі взаємопов'язане. Але він ніколи не замислювався про Аляску. Наступного ранку, коли Вільям був у брокерській конторі, на очі йому трапилася телеграма. Здавалося б, нічого особливого. Гуттенгайми, могутня сім'я видобувачів із німецьких євреїв, зібралися розробляти на Алясці величезні поклади міді. Ніби ж нормальна справа. Та Вільям, прочитавши, закричав:

— Усе, кінець!

Якийсь час тому купка спекулянтів вирішила захопити ринок міді. Вільям знав тих людей. Пропозиція міді була обмежена, ціни на неї стрімко зростали. Люди були ні сном ні духом про ці кляті копальні. Для закупівлі міді спекулянти взяли в трасту «Нікербокер» величезну

позику. І тут раптом з'являється інформація, що скоро Гуттенгайми завалять міддю всю Америку! Ціни на неї впадуть далі нікуди. Приїхали — крах спекулянтів був невідворотним.

Ціни на мідь обвалилися за якісь дві години. Вільям пішов до трастового офісу. Не встиг зайти, як один з директорів шепнув:

— Щойно «Нікербокер» попросив позику, але йому відмовили.

От і все. Кредиту «Нікербокера» як не було.

Ринок застогнав. Ринок знепритомнів. Акції сипалися цілий день. Вільям був певен, що траст «Нікербокер» от-от збанкрутує. А тоді...

Посеред дня один з його партнерів прийшов із несподіваною звісткою:

— Морган спробує порятувати трасти.

— Джек Морган у Лондоні, — нагадав йому Вільям. — Важко віриться, що звідти він щось може зробити.

— Не Джек. Старий Пірпонт. Він приїхав із Вірджинії приватним потягом. І вже тут з учорашнього вечора.

— Але ж він ненавидить трасти. І всіх нас зневажає.

— Так, але на них зав'язані такі суми, що він не бачить іншого виходу. Якщо вони поваляться, то поховають усе.

Невже це був проблеск надії? Вільям не дуже в це вірив. Навіть Юпітер зі своїми блискавицями навряд чи зрушив би цю величезну гору сумнівних боргів.

Але інших надій не спостерігалось. А увечері, коли Роуз занепокоєно спитала в нього, що діється, він хвацько усміхнувся й сказав:

— Морган усе порішає.

Нема чого сіяти паніку в себе вдома! Це йому точно ні до чого.

У вівторок уранці біля приміщення «Нікербокера» зібрався натовп. Поліціант швидко вишикував його у дисципліновану чергу. Люди жадали інформації. Вони жадали заспокоєння. Вони жадали своїх грошей. Люди Моргана в приміщенні переглядали звітність.

В обід Вільям пішов прогулятися Бродвеєм. Дійшовши до Боулінг-Грін, він проминув контори двох великих судноплавних

компаній — «К'юнард» і «Вайт Стар». Спустившись до причалу, він став вдивлятися в Елліс-Айленд серед бухти.

Цікаво, подумав Вільям, як скоро він стане таким самим безгрошевим, як і ті злидарі, що плывуть сюди кожного божого дня?

Таким злиднем, як селянин з Італії? Ну, не зовсім таким. Його батьки, звичайно, не дадуть пропасти дітям і дружині. Можливо, чимось допоможе й бабуся. Тільки це буде непросто. Більша частина її грошей у довірчому управлінні в Тома. Дві Томових сестри теж були серед спадкоємців. Не стане «роллс-ройса». Дружининих перлів. І хтозна, де їм доведеться жити.

Вільям подумав, як поставиться до цього Роуз. Ні, вона, звісно, кохала його. Але одружувалася не з Вільямом, а з певним стилем життя. Такі-то справи. «Старі гроші», при грошах. Забери звідси гроші — і що залишиться від шлюбу? Якщо чесно, він цього й не знав. Оті євреї-біженці та селяни з Італії, яких привозили на острів Елліс, вони хоч були бідні, коли одружувалися. І рухатись їм не було куди, крім як угору. Тож у певному сенсі вони люди вільні.

Сміх, та й годі, якщо розібратися. Усе своє життя він був багатий. Але жив у темниці — у величезній в'язниці, яка звалася «Сподівання». І не міг з неї вирватися.

Ну, один вихід був. Припустімо, що Вільям, наскільки можливо, підтягує всі хвости, йде до кас компанії «Вайт Стар» і бере квиток до Лондона. Всім він скаже, що їде у справах. І навіть не обов'язково плисти першим класом. Ніхто нічого не дізнається. А потім, уже в атлантичних водах, як споночіє, він тишком-нишком стрибне з корабля. Не такий уже й поганий спосіб покласти всьому край. Жодних клопотів іншим.

З яким життям він розпрощається? Чи був він щасливий? Не надто. Любив свій дім? Не так щоб сильно. Свій новенький «роллс-ройс» — от його він любив, щира правда! Але що саме він любив у ньому? Його дорожнечу, сріблястий кузов, червоні шкіряні сидіння, захват і заздрість, які він пробуджував? Ні. Двигун! От що тішило його по-справжньому. Робота двигуна, його краса. Вільям почувався би не менш щасливим, якби був небагатим механіком.

На Вільямову думку, той, хто складав цей «роллс-ройс», був щасливчиком. Він займався справою, яку любив, і це виходило у нього надзвичайно добре.

«А я люблю свою справу? — запитав він себе. — Щось не дуже. А як я даю їй раду?» Ділок із нього був такий собі, і то ще м'яко сказано. А зараз він зазнав поразки, повної й безповоротної. Що він відчував? Сором, приниження, ще, може, нелюбов. І сильний-сильний страх.

Поки Вільям повернувся на Волл-стріт, з'явилися новини. Люди Моргана дійшли висновку, що трасту вже нічим не допоможеш. «Нікербокер» доживав останні дні. Тепер уже черги вишиковувалися біля інших трастів, включно з ним. Люди поспішали врятувати вкладене.

Партнери вже вигадали, як бути в їхній ситуації. Виплачувати гроші якомога повільніше. Коли Вільям зайшов до офісу, то виплати вже почалися.

День вони, може, й протримаються, але що буде далі? Він і гадки не мав. Постояв, трохи поспостерігав за чергою. Вона рухалася повільно, але неухильно, як річка. Але навіть Пірпонт Моргану не до снаги спинити річку.

Уже ввечері, за столом у родинному колі, він бадьоро усміхався. Так, на Волл-стріт почалася невеличка паніка, зізнався він перед дітьми. Скоро про це напишуть у газетах, і люди говоритимуть, але все це ненадовго.

— Підвалини ринку непорушні, — запевняв він своїх рідних. — А якщо розібратися, то коли щось купувати, як не зараз.

Назавтра, щойно розвиднілося, люди стали збиратися під трастами, сподіваючись забрати вкладене раніше за інших. Тим часом трастові партнери гарячково шукали готівку. Дочекавшись початку робочого дня, почали штурмувати брокерів, вимагаючи повернення позик. Коли Вільям зайшов до своєї брокерської контори, йому зразу сказали:

— Нам дуже пощастить, якщо протягнемо цей день. А завтра вже точно гаплик.

Вільям вийшов надвір. Більше нічого не можна було зробити. Він сумно втупився у небо. Воно було захмареним і страшним. Він розвернувся й знову побрів до Боулінг-Грін. Хотілося побути самому.

Проте не встиг він одійти далеко, як його наздогнав клерк із трасту. Вигляд у клерка був схвильований.

— Ходіть, мерщій! — гукнув він Вільяму. — Ох, сер, допомога близько!

Президент Теодор Рузвельт мав серйозні підстави з підозрою ставитися до Нью-Йорка. Десять років тому він засукав рукави й став реформувати корумповану поліцію. А ще він бачив, як зароджувалися промислові монстри, створювані Дж. П. Морганом, і побачене йому геть не сподобалось. Він вважав ненормальним, коли така економічна міць зосереджена в руках купки людей. Обраний губернатором штату Нью-Йорк, а потім — віцепрезидент, після убивства президента Мак-Кінлі він несподівано, у сорок два роки, потрапив до Білого дому, звідки не припиняв виступати проти надмірної могутності Волл-стріт. І з усім тим, Рузвельт дуже високо цінував Пірпонта Моргана як особистість.

І тому рано-вранці тієї середи відбулася непересічна подія. Уряд Сполучених Штатів вручив Пірпонті Моргану шалену суму — двадцять п'ять мільйонів доларів — із єдиним проханням:

— Робіть те, що самі вважаєте за найкраще. Але врятуйте нас.

І тут Юпітер, найбільший з усіх богів, став вергати свої блискавиці.

Коли Вільям Мастер повертався думками в ті дні, він наче поринав у спогади про велику баталію: хвилини чекання, моменти несподіваного збудження й сум'яття, та ще кілька нав'язливих образів, що вже ніколи не зітруться з пам'яті. Використовуючи урядові гроші та збираючи ще більші суми приватних надходжень лише силою своєї особистості, старий Пірпонт Морган узявся до справи. І в середу зайнявся порятунком трастів. На другий день він рятував брокерські контори на Нью-Йоркській фондовій біржі. У п'ятницю, коли Європа стала забирати свої кошти, а кредитування впало так, що Волл-стріт завмерла, Морган особисто пішов до Клірингової палати^[116] й

домовився, що вона випустить свою власну валюту для пожвавлення руху коштів. Однак, мабуть, найяскравіше його авторитет проявився увечері — коли він скликав до себе нью-йоркське духовенство й заявив: «У неділю у вас буде проповідь. От що ви повинні сказати...»

Два тижні Морган рятував фінансову систему. Заразом врятував і Нью-Йорк, коли з'ясувалося, що місту теж загрожує колапс. А на завершення своєї місії він скликав усіх найбільших банкірів і трастових ділків з Волл-стріт до своєї можновладної бібліотеки, замкнув двері на ключ і не випускав їх, поки вони не зробили те, що від них вимагалось.

Втім, найяскравіший з образів, які засіли в пам'яті у Вільяма, був пов'язаний із Волл-стріт. Сталося це тієї першої п'ятниці. Прямуючи на захід, він дійшов до головного перехрестя. Ліворуч, на розі, під номером 23, розташовувався банківський дім Моргана. Навпроти дому — ефектний фасад Нью-Йоркської біржі. Праворуч — Федерал-холл, а трохи далі по Нассау-стріт — Клірингова палата. Попереду, за якусь сотню ярдів, лежали Бродвей і церква Трійці. Самісіньке серце американської фінансової системи. І увесь оцей тиждень, як мінімум, саме звідси відбувалось управління світом.

Якраз тієї миті двері будівлі під номером 23 відчинилися, і на порозі показався Морган. На вулиці було повно люду. Мільйонери та керівники компаній, клерки й хлопці-кур'єри — хто тільки не снував між біржею і Федерал-холлом! Брокери, що ними Морган гидував, обожнювали банкіра після свого порятунку. Люди з трастів, яких він мав за ніщо, товклися під його дверима, сподіваючись на милість. І коли високий кремезний банкір у циліндрі ступив за поріг свого храму, вузький фінансовий майданчик заповнювала різнопера публіка з Волл-стріт.

Юпітер ні на кого не дивився. Очі його світилися, наче вулканічні жерла. Масивний і бульбастий ніс випинався, як гора, а під його схилами розтікалися вуса, схожі на срібні потоки лави. Чи не з них кував свої блискавиці бог Вулкан? Цілком можливо.

Він швидко крокував вулицею, і натовп розступався перед ним, як смертні перед божеством. Так і повинно бути, думав Вільям Мастер. Нехай Морган підтримував свою церкву й любив поспілкуватися з єпископами, та коли він спускався з банківського Олімпу на Волл-

стрит, прості смертні не були йому рівнею. В такі моменти Морган ставав істинним Юпітером — владикою серед богів.

Але, на превеликий жаль, він залишався людиною з плоті та крові. Тож у подальші місяці все частіше лунало одне запитання: «Морган не вічний — що ми робитимемо, як його не стане?»

Хтось схилився до думки, що ринок потребує більшого контролю, який не допустив би зловживань, що спричинили кризу. Але Вільям Мастер був проти.

— Так, ситуація дещо вийшла з-під контролю, — погоджувався він. Але соціалізм нам ні до чого. Банки можуть самі себе регулювати, не гірше, ніж це робиться в Лондоні.

Коли минуло шість років, була створена Федеральна резервна система з обмеженими повноваженнями.

Однак для Вільяма життя невдовзі повернулося до нормального річища. І коли дружина запитала:

— Невже ми справді замалим не втратили все? — він заспокоїв її:

— Знаєш, Роуз, якби посипалися всі трасти, то було б непереливки й нам. Але в нас не було жодних серйозних проблем.

Схоже, це її так заспокоїло, що згодом Вільям і сам був ладен у це повірити.

У перші вихідні листопада він сів у свій «роллс-ройс» і сам-один відмахав пів сотні миль в один кінець. Вільям ще думав прихопити із собою Келлера-молодшого, та, зваживши всі за і проти, передумав. Не хотілося сердити Роуз.

Паніка 1907 року змінила життя молодого Сальваторе Карузо, і сталося це завдяки одній дрібній події, яка відбулася місяцем раніше й назавжди врзалася йому в пам'ять.

Тото вже одягнувся. На ньому був костюм, що дістався йому від старшого брата. На білій сорочці — жодної плямки. Убраний, як для першого причастя. Але для всіх, окрім хіба що матері, нинішня зустріч

була ще важливішою за цю подію. І тому йому дуже хотілося якнайскоріше виконати доручення.

Ідея послати хлопця в дім священника належала матері. Але не до їхнього парафіяльного священника, а до сивого стариганя, що служив месу в їхній церкві тиждень тому. І де він, по-вашому, жив? Нізащо не здогадаєтеся: у єврейському кварталі!

То було недалеко. Проходиш Бувері — і вважай, ти на місці, у 10-13-му районах Нижнього Іст-Сайду, які починались одразу після старого німецького кварталу та йшли аж до річки. На вбогих вуличках — біля Дівіжен-стріт і Гестер-стріт, через Діленсі й аж до Х'юстона — тулилися маленькі фабрики, лакувальні майстерні, ливарні та багатоквартирні халупи, які вже не одне покоління були ущерть заповнені євреями зі Східної Європи. Однак на Ривінгтон-стріт, над річкою, стояла католицька церква.

Казання старого священника не сподобалося Сальваторе. У ньому йшлося про спокусу Христа у пустелі, коли Христос зійшов на гору, і диявол підмовляв його стрибнути з неї, щоб Бог його врятував. Але, наголосив священник, Ісус відмовився, і правильно зробив.

— Чому він не стрибнув? — пошепки запитав Сальваторе в Анни. Зрештою, якщо Ісус умів ходити по воді, то чому б йому не літати? Думка здалася блискучою хлопцю. Але не старому священнику.

— Не спокушай Господа Бога нашого! — вигукнув він, дивлячись на Сальваторе упритул. — Бог усесильний, — пояснив він, — але Він не зобов'язаний доводити це перед іншими. Тому суще блюзнірство, — тут він знову суворо поглянув на Сальваторе, — вимагати від Бога будь-чого. Він робить тільки те, чого вимагає Його промисел, якого ми не в змозі осягнути. Якщо Він насилає на нас бідність, якщо Він насилає на нас хвороби, якщо Він позбавляє нас коханої людини — це все частина Його промислу. Ми можемо просити в Нього допомоги, але ми мусимо коритися своїй долі. Не просіть у Нього більше, ніж ви заслуговуєте. Якби Бог хотів, щоб людина літала, то Він дав би їй крила. Тому не намагайтеся, — сказав він твердо, — бо це диявольська спокуса.

Кончетта Карузо була в захваті від казання, і після відправи подякувала старому священнику. Вони розговорилися, і з'ясувалося, що священникова мати родом з того самого села, що й вона. А сам священник — великий любитель мигдалю в цукрі.

Але чому з усіх днів вона обрала саме цей, щоб послати Сальваторе до нього з пакетом солодкого мигдалю? Хто знає, можливо, це доля.

Сальваторе намагався швидше проскочити єврейський квартал. Не те щоб він чогось боявся, просто щоразу, опиняючись тут, почувався ніяково. Чоловіки у чорних сурдутах і капелюхах — вони мали бороди, розмовляли чудернацькою мовою і дуже відрізнялися від решти. Хлопці здебільшого були бліді, як крейда, а на тих, що мали довгі пейси, він і взагалі старався не дивитися. Але від них йому не було жодних клопотів. Навіть не бився з ними жодного разу. Продершись через лабіринт візків і яток, Сальваторе скоро вийшов на Ривінгтон-стріт і побачив попереду католицьку церкву.

Було в євреях іще дещо дивне. Вони не мали парафіяльних храмів, як це заведено у християн. І навіть більші синагоги були приземкуваті й невеликі, втиснуті між житловими домами, без церковних дворів і помешкань священника. Були й такі, що складалися з єдиної кімнатки, яка відкривалася за вузькими дверима. Таких синагог траплялося по три-чотири на квартал. Мати ставилася до євреїв з осудом. Казала, що вони єретики й Бог їх покарає. Батько ж тільки поводив плечима.

— Хіба мало натерпілися вони до того, як приїхали сюди? В Америці немає погромів, Кончетто, і дякувати богу. *Basta!* Годі! Дай їм спокій.

Священник був у захваті від подарунка, він попросив хлопця переказати матері величезну подяку.

Сальваторе так боявся запізнитися, що весь зворотний шлях здолав бігцем. Минувши Бувері та опинившись в італійському районі, він пробіг три квартали й повернув ліворуч на Малберрі-стріт, де жила їхня сім'я. Всі, ошатно вбрані, вже чекали надворі. Батьки, Джузеппе, вимитий дочиста брат Паоло. Старша сестра Анна ще розчісувала маленьку Марію.

— Нарешті можемо йти, — сказав батько, побачивши Сальваторе.

— А де Анджело? — вигукнула мати, і батько нетерпляче смикнувся. — Анно, Анджело де?

Усі вже звикли, що за хлопчика відповідає Анна — старша дочка й матирина помічниця.

— Мамо, я причісую Марію, — жалісно проказала Анна.

— А он Сальваторе знайде його, — сказала мати. — Ану, Тото, приведи швиденько свого братика.

«Ми ще не знали цього, — любив повторювати батько, — але малий приплив на Елліс-Айленд разом з нами». Хлопчик з'явився на світ за вісім місяців після приїзду. Зараз Анджело було шість, але з ним далі всі носилися, мов з немовлям. Усі любили хлопчика, і тільки батько часом втрачав терпець. Анджело був замалий на свій вік і хирлявий. Він постійно витав десь за хмарами. «Копія дядька Луїджі», — казав із зітханням Джованні Карузо. Анна ж постійно заступалася за Анджело. «Він чуйний і розумний», — заявляла сестра. Втім, це мало кого хвилювало.

Сальваторе забіг до будинку. То було типове багатоквартирне помешкання у Нижньому Іст-Сайді. Зблокована будівля на п'ять поверхів з високим ґанком. Але власник будинку давно вже змикитив, як удвічі збільшити платню з орендарів без зайвих зусиль. Особливо не витратившись, він забудував маленький задній дворик, збільшивши число квадратних метрів для оренди. А що власники і прилеглого будинку, і будинку на сусідній вулиці, який стояв до прибудови задом, вчинили так само, то тил цього будинку вентильовався з двох місць: із вузької повітряної шахти між ним і будинком на сусідній вулиці та з крихітного дворика в найдальшому кінці, де були кілька вбиралень, якими користувалися всі, хто тут жив.

Коли, на другий день після пригод на Елліс-Айленді, їхні родичі показали це місце, Джованні й Кончетта Карузо відчували огиду. Але незабаром вони зрозуміли, що їм пощастило. Три кімнати на останньому поверсі, у фасадній частині будинку. Щоправда, підійматися доводилося смердючими сходами, зате туди доходило свіже повітря з вулиці й ще був вихід на дах, щоб сушити білизну.

Коли Сальваторе влетів до квартири, Анджело стояв у задній кімнаті. На ньому вже була сорочка, але ще не заправлена. Він сумно дивився на свої черевики.

— Шість років, а шнурівки досі не вмієш зав'язувати! — нетерпляче вигукнув Сальваторе.

— Я намагався.

— Не рухайся! — Сальваторе стягнув би маленького брата по сходах як є, але ж Анджело тоді точно зашпортається. Він похапцем

почав зав'язувати шнурівки. — Ти хоч знаєш, кого ми сьогодні побачимо?

— Ні, я забув.

— Тю, дурний! Сьогодні ми побачимо найвидатнішого італійця на світі.

Він не сказав, що це найвидатніший з італійців за всю історію. Бо тоді довелося б назвати Колумба. В очах північних італійців другий номер після нього — Гарібальді, патріот, об'єднувач Італії, який помер лише чверть століття тому. Та для тих, хто потрапив сюди з італійського півдня, був тільки один великий чоловік, жива легенда, і до того ж він теж переїхав сюди, як вони.

— Таж Карузо! — вигукнув Сальваторе. — Великий Карузо, що має таке саме прізвище, як ми. Ми йдемо на Карузо! Як таке забути?

Для батька Енріко Карузо був богом. Можливо, опера в Америці й була прерогативою багатих, але італійська община стежила за кар'єрою видатного тенора та його виступами з такою пильністю, з якою стежать за великим полководцем і його битвами.

— Де він тільки не співав! — любив розводитися батько. — Неаполь, Мілан, Лондон, Санкт-Петербург, Буенос-Айрес, Сан-Франциско... Він співав разом з Мелбою^[117]. А тепер виступає з Джеральдіною Фаррар^[118]. Їм диригує сам Тосканіні^[119]. А що сказав сам великий Пуччіні^[120], коли вперше почув спів Карузо? «Хто послав тебе до мене? Невже сам Бог?» Не просто італієць — неаполітанець, він навіть їхнє прізвище носив. «Ми родичі», — заявив колись батько, та коли Сальваторе намагався з'ясувати ступінь цієї спорідненості, батько лише стенив плечима, ніби той бовкнув несусвітню дурість, і відповів: «Та хто ж його знає?»

І сьогодні вони познайомляться.

А все це завдяки дядьку Луїджі. Він знайшов роботу в ресторані недалеко звідси. Ресторанчик був так собі: хоч як крути, а публіка в цьому італійському кварталі переважно бідна. Багаті ж вихідці з Північної Італії — всякі там лікарі, ділки, люди з освітою, що зверхньо дивилися на своїх співвітчизників з Меццоджорно, вважаючи їх мало не тваринами, жили в інших частинах міста. Найбільше їм подобалось у Грінвіч-Віллідж, і там були шикарні ресторани.

Але Карузо завжди пам'ятав про злиденний будиночок у Неаполі, де народився. Він полюбляв обідати у Маленькій Італії, а нещодавно

побував у ресторані, де працював дядько Луїджі. Той спитав у великого тенора, чи можна познайомити з ним свою рідню, коли він знову буде тут, і Карузо, який мав велике серце, сказав, щоб Луїджі приводив усіх. І от саме сьогодні він обідав у них.

Тільки Сальваторе з Анджело зійшли наниз, як брат сказав, що йому треба пі-пі. Розчаровано скрикнувши, Сальваторе відвів його до дверей заднього двору, щоб той сховався до вбиральні.

— Давай скоренько! — підганяв він малого, нетерпляче чекаючи під дверима. За кілька секунд Анджело вийшов. — Давай скоренько! — знову насварився він.

І ще раз гукнув. Але надто пізно.

Прекрасно знаючи, що в задньому дворі стоять вбиральні, куди ходять мешканці, люди постійно викидали з вікон різний бруд і виливали нечистоти. Усе це, звісно, потім прибиралося, та похід до вбиральні й назад був справжньою пригодою. Всі знали, що, йдучи заднім двором, потрібно дивитися вгору. Всі, крім Анджело.

Зверху вже падала стіна води, яку хтось вихлюпнув з відра після миття підлоги. Вода була чорна. І тільки-но малий Анджело підвів очі, як його з головою накрила брудна рідина. Він заточився, впав. Сорочка стала мокра й брудна. Якусь мить Анджело сидів у чорній калюжі, онімілий від сильного потрясіння. Тоді тихо заскиглив.

— *Stupido!* Йолоп! — закричав Сальваторе. — Диви, яка в тебе сорочка. Тьху, нечупара!

Він схопив брата за волосся й потягнув його, всього у сльозах, проходом і на вулицю. Сім'я зустріла їх досадливими криками.

Батько, здійнявши руки догори, почав шпетити Сальваторе. Та Сальваторе закричав у відповідь, що так нечесно. Хіба це він винний, що брат не може ані шнурівки зав'язати, ані проявити пильність, ідучи до вбиральні? Батько махнув нетерпляче рукою, але сперечатися з ним не став. Мати ж тим часом повела Анджело додому.

— Нехай сидить удома! — розпинався Сальваторе. — Тільки ганьби з ним наберемося!

Та за кілька хвилин менший брат повернувся з каяттям на обличчі, помитою головою і в чистій сорочці, щоправда, помітно старішій за першу. І після цього вони гуртом вирушили по Малберрі-стріт.

На вулицях Маленької Італії було майже так самолюдно, як у сусідньому єврейському кварталі, проте були тут і свої відмінності. На

деяких вулицях росли маленькі деревця, даючи таку-сяку тінь. То тут, то там вервичка будинків розступалася, даючи місце ошатному католицькому храму, і деякі з тих храмів мали обгороджені двори. Крім того, кожна вулиця мала свій неповторний колорит. Неаполітанці жили переважно на Малберрі-стріт, калабрійці — на Мотт-стріт, сицилійці — на Елізабет-стріт. Кожне велике місто мало компактне представництво. Люди як могли намагалися відтворити батьківщину.

Не можна сказати, що Кончетта почувалася тут як удома. Який дім, коли все її життя минуло на теплому італійському півдні? Що з того, що вони небагаті — зате в Італії своя земля, своє село, стародавня краса середземноморського узбережжя та гір. А тут тільки шум і метушня вузьких вулиць на околиці безкрайої та дикої стихії. Ніби це й місто, але скажіть, де п'яци^[121], місця, де можна посидіти, побалакати, на людей подивитися та себе показати? Де центр міста?

Щоправда, наприкінці Малберрі-стріт, де міська влада спромоглася знести кілька людських мурашників, таких занедбаних, що їх вжахнулися б і П'ять Кутів, у тіні від церкви Преображення Господнього зараз розбили невеличкий парк. Авжеж, народ ходив туди, але в тому парку не було й натяку на щось італійське.

— Суцільна потворність, — зітхала Кончетта.

Що ж до тісного будинку з вузькими сходами, мерехтливим газовим світлом, обшарпаними шпалерами та смородом, то щоразу, опиняючись у ньому, вона занепадала духом. Коли з'являлася можливість, Кончетта підіймалася на дах, де любили збиратися й пліткувати сусідки. Часом вона там сиділа й штопала одяг, часом робила томатну пасту. Влітку вона там ночувала разом з меншими дітьми, а Джузеппе й Анна лягали ближче до пожежної драбини. Аби тільки не в орендованій задушливій квартирці.

Америка була жахливою країною, але вона давала гроші. Ще покоління тому дужі новоприбулі ірландці працювали на будовах, рили канали, прокладали залізниці та прибирали вулиці. Але відтоді багато родин піднялося вище, і нащадки тих переселенців служили в поліції, у пожежних частинах, а хтось здобув освіту й став шанованим фахівцем. Тепер настала черга новачків-італійців засукувати рукави та братися до важкої роботи. Вона була не надто прибуткова — менше платили тільки чорношкірим, — але Джованні Карузо та його син Джузеппе були міцні й фізичної роботи не боялися. А позаяк ще й

Анна шила вдома, то їхній родині, як і більшості земляків, вдавалося щось заощадити. Раз на місяць Джованні йшов до банку «Стабіле», на перетині Малберрі-стріт і Гранд-стріт, і слав долари сестрам в Італію. Ще примудрявся щось відкласти для себе. Якщо все буде добре, то за кілька років можна назбирати досить, щоб відкрити невеличку справу чи купити будиночок. Коли вдасться здійснити цю мрію, то роки поневірянь не будуть марними. А поки що, аби потрафити дружині, він навіть відрядив Паоло та Сальваторе до школи. Щоправда, час від часу він нагадував дружині, що Паоло вже тринадцять і його ровесники повним ходом заробляють на життя.

Ще кілька років. Особливо за підтримки синьйора Россі.

Як і будь-хто у Маленькій Італії, синьйор Россі перебрався до Америки через життєву скруту. Та він був *prominente* — непересічною особистістю. «Мій батько служив адвокатом, — розповідав він, поводячи плечима, — і через його дочасну смерть я не довчився, а то жив би в Неаполі у чудовому домі». А втім, це не завадило синьйору Россі бути людиною тямущою та доброю, а ще він дуже добре говорив англійською.

Навіть проживши в Нью-Йорку шість років, Джованні Карузо розмовляв англійською, страшно перекручуючи слова. Кончетта англійською взагалі ніяк не розмовляла. Більшість їхніх сусідів і друзів, ба навіть родичі, які приїхали сюди раніше, перебували в такій самій ситуації. Люди як змогли відтворили Італію у своєму кварталі, але великий зовнішній американський світ і далі був чужим для них. І якщо треба було порозумітися з міською владою чи второпати суть контракту, на допомогу приходив пан Россі, мимохітний нотаріус. Він завжди був в елегантному костюмі, а його спокійна стриманість передавалася американцям, коли ті в чомусь сумнівалися. Він радо спілкувався з людьми від вашого імені. За ці послуги Россі ніколи не брав ані цента. Отож, коли він сам заходив до чиєїсь крамнички, або потребував допомоги вдома, всі його намагання заплатити гроші наражалися на ввічливу, з усмішкою, відмову. Втім, головним його заняттям було допомагати людям зберігати заощаджене.

— Друже, гроші, покладені в банк, це чудово, — пояснював він, — а гроші, яких стає більше, ще краще. Американці примножують свої гроші, то, може, й нам слід цим зайнятися?

Із часом синьйор Россі став доволі успішним *banchista*. Він знав, куди робити інвестиції, і десятки вдячних родин довіряли йому свої кривні. Джованні Карузо щомісяця додавав щось до своїх заощаджень, які зберігались у синьйора Россі, і щомісяця той стисло звітував йому про те, як ростуть його скромні статки.

— Майте терпіння, — радив він. — У цій країні, якщо вкладати гроші з головою, ви заживете як у Бога за дверима.

Родина гордо крокувала вулицею: Джованні з дорослим сином, тоді Кончетта з маленьким Анджело, потім — Анна з Марією, а Сальваторе й Паоло йшли останніми, теревенили й реготали, як завжди.

Людей у ресторанчику було небагато. За великим столом серед зали, де сидів один-однісінький клієнт, прислуговував дядько Луїджі, із серветкою через руку. Клієнтом був міцно збитий неаполітанець, чимось схожий на батька, але з особливим блиском в очах. Коли вони зайшли й дядько Луїджі жестом покликав їх, чоловік за столом привітно усміхнувся й, широко розкинувши руки, запросив усіх до столу.

— Радий вітати сімейство Карузо! — вигукнув він.

Сальваторе на все життя запам'ятав цю трапезу. Стільки їжі він ще у житті не бачив.

Із харчуванням в італійському кварталі було все гаразд. Навіть мати неохоче визнавала, що і м'яса, і пасти в Америці їдять більше, аніж у Меццоджорно. Не було тут і грубого селянського хліба. Потрапивши до Америки, ви їли пухкий білий хліб, як справжнісінькі багатії.

Але, звичайно, знаменитий тенор, який отримував по кілька тисяч доларів на тиждень, міг дозволити собі все, і незабаром стіл ломився від італійської пасти, американських *bistecca*^[122], величезної миски салату, глеків з оливковою олією, гори оливок і пляшок к'янті^[123], а також *Lacryma Christi*^[124] зі схилів Везувію — знак особливої поваги до Неаполя, — кошиків хліба, тарелів із саямі та сирами... І над усім цим витав чудовий, густий аромат томатів, перців і олії.

— *Mangia*, їжте! — заохочував Карузо, підсуваючи до них наїдки, і за його наполяганням перед кожною дитиною поставили по *bistecca*. Сальваторе здалося, ніби він опинився в раю.

Ще великий Карузо випромінював ауру щедрості й теплоти, здавалося, вона заповнює всю залу.

— Італія в Америці, — звернувся він до Джованні Карузо, хитро посміхнувшись, — це навіть краще, ніж Італія в Італії. — Він поплескав себе по череву. — Ось де ми, італійці, гладшаємо.

І справді, навіть найхудіші вихідці з Меццоджорно, які населяли смердючі халупи Нижнього Іст-Сайду, за рік-два майже всі набирали вагу.

Кончетта Карузо була в захваті: Енріко, виявляється, знав і її село, і навіть одного родича! Скоро вона світилася від щастя. Джованні ж Карузо, добре поінформований про фантастичну щедрість тенора, дуже хотів, щоб той не подумав, ніби вони прийшли щось канючити в нього.

— В нас усе добре, — похвалився він. — Я вже відклав трохи грошей. Ще кілька років — і матиму власний будинок.

— Браво! — вигукнув Карузо. — Випиймо за країну великих можливостей.

— Але ви, синьйоре Карузо, — додав із поштивістю батько, — прославили наше ім'я. Піднесли нас усіх.

Наче вождь племені, Карузо прийняв ці слова як належне.

— Тож, друзі, піднімімо наші келихи за прізвище Карузо!

За трапезою Енріко по черзі переговорив з усіма. Похвалив Джузеппе за те, що він допомагає батькові, Кончетту — що у неї така гарна родина. Він одразу помітив, що Анна для малих дітей — це друга мама. Паоло зізнався, що хоче бути пожежником, а коли черга дійшла до Сальваторе, то співак поцікавився, як його шкільні справи.

Церква Преображення Господнього стояла між Мотт-стріт і Малберрі-стріт, на незначному підвищенні з видом на маленький парк. Коли Карузо тільки переїхали сюди, то в головному приміщенні правив службу ірландський священник для ірландської громади, а відправи для громади італійської, зі священником-італійцем та італійською мовою, відбувались у нижньому храмі. Але за цей час італійська паства разом з пастирем перебралася нагору, і це означало, що саме італійці тепер відповідають за цю територію. Неподалік від церкви була школа, де вчилися діти Карузо.

— Треба вчитися всього, чого тільки можна, — повчав Сальваторе великий співак. — Бо наш брат південець не шанує освіту. Люди

запитують: «Чому син має знати більше, аніж батько?» Але вони неправі. Будь старанним у школі — і ти станеш успішним в Америці. Зрозумів?

Школу Сальваторе не любив, тому ці настанови йому не сподобались, але він слухав, шанобливо схиливши голову.

— А цей молодий чоловік, — Карузо обернувся до маленького Анджело, — ти вже ходиш до школи?

Анджело, хоч і вважався мрійником, вчився добре. Якщо чесно, то він і читав уже краще за старших братів. А ще мав хист до малювання. Сам Анджело був надто соромливий, щоб сказати це, тож говорила більше мати, а тим часом Сальваторе, що не розумів, яка від братових талантів користь, обернувся до Паоло й скорчив змовницьку пику. Тому наступне запитання було трохи несподіваним для нього.

— А твій брат Сальваторе, він добрий до тебе?

Запала передгрозова тиша. І тут Анджело ожив.

— Ні! — голосно вигукнув хлопчик. — Мій брат не добрий до мене.

Паоло це здалося кумедним, але Карузо — ні, і він накинувся на Сальваторе.

— Як тобі не соромно!

— За Анджело в нас більше наглядає Анна, — втрутилася мати, не бажаючи, щоб великий чоловік подумав, ніби найменший росте як горох при дорозі. Карузо кивнув, не зводячи очей із Сальваторе.

— Твій брат мрійник, Сальваторе. Він не такий сильний, як ти. Але хто знає, може, він стане мислителем, священником, знаменитим художником. Ти його старший брат. Ти маєш заступатися за нього. Обіцяєш мені, що будеш добрим до свого брата?

Тієї хвилини Сальваторе аж руки свербіли дати Анджело доброї прочуханки, та все одно він побуряковів і ледве вичавив із себе:

— Так, синьйоре Карузо.

— От і добре. — Хтозна-звідки з'явилася шоколадка, і великий чоловік віддав її хлопцю. — Це тільки тобі, Сальваторе, щоб ти не забув про дане мені слово й був добрим до брата. — Він простягнув руку, і хлопець мусив її потиснути. — *Ессо*. Він дав слово. — І Карузо обвів усіх таким суворим поглядом, ніби щойно завірив серйозний контракт.

А Сальваторе подивився на маленького Анджело, чиї очі округлились, на тенора, на сім'ю та потай прокляв свою долю. І що ж тепер йому робити?

Звістка розійшлася дуже скоро. День іще не закінчився, а вже вся Маленька Італія знала, що Карузо побували на родинному обіді у великого тенора. Та Джованні Карузо виявив досить мудрості, і коли люди питали його: «То великий Карузо ваш родич?», він тільки сміявся у відповідь і казав: «Усіх Карузо на світі без ліку. Ми не рідня — одноплеменці». І через те невдовзі люди почали казати: «Джованні Карузо не зізнається, але сам Карузо ставиться до нього як до брата. А не буває диму без вогню».

Ось так, лише до половини заперечуючи цю спорідненість, він утвердив людей у вірі, що великий Карузо їм родич. І навіть їхній домовласник, якимось зустрівши Джованні на вулиці, зупинив його й з усмішкою попросив звертатися, якщо буде потрібна допомога.

Що ж до Сальваторе, то обіцянка є обіцянка, і він як міг був добрим до маленького Анджело. Звичайно, Паоло одразу став беззлотно із цього насміхатися. Не було й дня, щоб він не допікав малому — то відбере у нього яблуко, то вкраде черевик, а сам весело каже: «Не хвилюйся, твій брат Сальваторе поверне!» Кілька разів Анджело затівав з ним бійку.

Навряд чи Сальваторе знав про фінансову паніку, яка накрила Волл-стріт наступного місяця. Подібні речі жодним чином не стосуються бідноти з Нижнього Іст-Сайду. Потім зайшов дядько Луїджі й розповів, що один із *banchiste*, який часто буває у їхньому ресторані, втратив купу грошей — і своїх, і клієнтських.

— Хоч би у вашого синьйора Россі все було гаразд, — закінчив він.

— Синьйор Россі надто розумний, щоб отак помилятися, — відповів Джованні Карузо.

А трохи згодом, того ж дня, Сальваторе помітив, що батько чимось явно стурбований.

За два дні батько вирішив навідатися до *banchista*. Коли він повернувся додому, обличчя в нього було сіре, наче попіл. Він піднявся

на дах, щоб переговорити сам на сам з Кончеттою, і Сальваторе чув, як там скрикнула мати. А коли ввечері вся родина зібралася в маленькій квартирці, Джованні розповів, що сталося:

— Синьйор Россі втратив усе. Гроші всіх своїх клієнтів. Це довго пояснювати, не лише він потрапив у таку халепу, але якщо коротко — наші гроші пропали. Доведеться все починати з нуля.

— Брехня! — вигукнула мати. — Гроші не можуть просто так пропасти. Він їх украв.

— Ні, Кончетто, запевняю тебе. Россі теж утратив більшу частину своїх грошей. Казав, навіть не знає, за що буде харчуватися.

— І ти йому віриш? Джованні, ти не бачиш, чим він промишляє? От зачекає трохи, а тоді шукай його разом із грішми! Насміхається він із тебе, Джованні, за твоєю спиною!

— Та що ти в цьому тямиш, Кончетто! Синьйор Россі — людина честі.

— Честі?! Але ж і бевзі ви, чоловіки! Та всяка баба зрозуміє, що він робить!

Сальваторе ще не бачив, щоб мати розмовляла з батьком так непоштиво. Що ж це тепер буде далі? Та батько пустив повз вуха материні кпини: надто сумні були справи, щоб ще через те заводитися.

— Доведеться Паоло й Сальваторе йти працювати, — неголосно промовив батько. — Нехай уже й вони допомагають нам, як Анна. Роботи в місті вистачає. А Марія з Анджело ходитимуть до школи. За кілька років ми поправимо свої справи, і жити стане веселіше.

Сальваторе така переміна в житті цілком влаштовувала. Не треба було ходити до школи, а отже, він звільнився від необхідності вчитись, як наставляв великий Карузо. В нього й Паоло тепер було стільки роботи на вулицях, що добре ставлення до маленького Анджело давалося їм набагато легше.

Хлопці знайшли чимало способів вуличного заробітку, але здебільшого вони займалися чищенням взуття. Ходили у Грінвіч-Віллідж і чистили черевики італійцям, які там обідали. На одному італійському підприємстві їм дозволили заходити всередину й чистити взуття чоловікам, які там працювали. Вони по черзі начищали чужі туфлі й черевики, і Паоло знехотя визнав, що Сальваторе краще за нього наводив блиск на будь-яке взуття.

— Мабуть, у твоїй слині є щось таке, чого нема в моїй, — із сумом казав Паоло.

Для матері втрата заощаджень означала зміну денного розкладу. У найсвітлішій із трьох кімнаток, при вікні, поставили швейну машинку. І там вони з Анною, чергуючись, по годині займалися шитвом. Платили за це небагато, зате вони не залишали дому й за роботою могли наглядати за найменшими дітьми та готувати їжу для сім'ї.

Після першого спалаху гніву на синьйора Россі Кончетта більше не чіпала цю болючу тему, але Сальваторе знав, що в матері немає приводів для радощів.

Одного разу він почув, як на даху неголосно перемовляються батьки. Батько лагідно переконував матір, щоправда, Сальваторе не міг розібрати, у чому. Зате коли заговорила мати, він почув усе.

— Джованні, більше жодних дітей! Я не хочу. Благаю тебе!

Він зрозумів, що вона мала на увазі.

Рік наближався до завершення, і коли Сальваторе якимось ішов із батьком по Малберрі-стріт, із ресторану вискочив дядько Луїджі й наздогнав їх.

Він попросив їх негайно зайти й пояснив, що великий Карузо зайшов пообідати й хоче з ними побалакати.

Карузо тепло привітався з ними й запитав про справи кожного члена сім'ї.

— Перекажіть мої вітання дружині, — попросив він Джованні, і той пообіцяв, що перекаже.

Карузо поцікавився, чи все у них гаразд.

— *Assolutamente!*^[125] — запевнив Джованні. — Краще не буває.

— *Bene*^[126]. *Bene*, — промовив Карузо. А тоді обернувся до Сальваторе. — Чи добрий ти до свого брата?

— Так, — запевнив Сальваторе. — Дуже добрий.

— А вчишся сумлінно?

— О, він ще ніколи не вчився так, як зараз, — утрутився батько, не давши сину навіть рота розтулити.

Сальваторе побачив здивований погляд дядька Луїджі, але Карузо в той бік не дивився, тому нічого не помітив. Замість цього він дістав із кишені конверт і простягнув його Джованні.

— Два квитки до опери, вам і дружині. — Він сьйливо усміхнувся. — Ви прийдете?

— Звичайно! — Джованні Карузо не знав, як і дякувати.

Після цієї розмови вони встигли трохи пройти вулицею, коли раптом батько обернувся до сина.

— Я не міг розповісти йому про наше лихо, Тото, — ніяковіючи, промовив він. — Не міг зізнатися йому, що ти більше не ходиш до школи.

— Знаю, тату, — кивнув Сальваторе.

— Я ж теж Карузо. Не міг я справити *brutta figura*^[127].

Утратити обличчя. Італійська гордість. Сальваторе зрозумів. І навіть зважився потиснути батькову руку.

— Ти вчинив правильно, тату, — сказав він.

Однак у день, коли потрібно було йти до опери, мати сказала, що їй трохи зле.

— Нехай хтось із дітей піде з тобою, — сказала вона чоловіку. — Наприклад, Анна.

Але батько, хвилинку подумавши, розсудив, що коли при врученні квитків із ним був Сальваторе, то він і має піти на виставу.

З якою гордістю Сальваторе ступав того вечора поруч із батьком, ідучи до оперного театру на Бродвеї! Велика будівля з квадратним фасадом, яка займала цілий квартал між 39-ю та 40-ю вулицями, нагадала йому універсальний магазин. Тільки заходили туди не покупці, а вишукані люди у вечірніх туалетах. Сальваторе навіть помітив сріблястий «роллс-ройс», що спинився біля входу.

Сальваторе ще ніколи не бував у цій частині міста. Він добре знав кипучі вулиці фінансового центру, набережну, але північніше за Грінвіч-Віллідж майже не бував — не виникало такої потреби. Наприкінці П'ятої авеню він бачив елегантних дам, які заходили й виходили з будинків, але така концентрація людей у вечірніх вбраннях була йому вдивовижу.

Коли вони зайшли всередину, Сальваторе охнув. Величезна зала з велетенською люстрою була схожа на небесний палац. Сцена була запнута масивною завісою із золотого дамасту^[128], а на величезній, вигнутій дугою, авансцені він побачив імена великих композиторів. Про Бетховена Сальваторе чув, а про Вагнера — ні. І там же, на видноті, красувалось ім'я, що наповнювало гордістю кожного італійця: Верді. Якраз його «Аїда» йшла сьогодні.

Він дуже скоро зрозумів, що Карузо завбачливо дав квитки їм не на дорогі місця, де збираються люди у вечірніх шатах. Самі вони, звісно, були в костюмах і чистеньких сорочках — а батько, так той взагалі у краватці, — але, лавіруючи в натовпі, важко було не помітити, як завсідники опери недобре косяться на них. Коли Сальваторе вдень начищав взуття багатим бізнесменам, ті трималися досить привітно. Але тепер він ступив у їхні володіння, і кілька людей уже зміряли його та батька холодними поглядами. Якась жінка швидко відсмикнула свою сукню, боячись забруднитися від них, а її чоловік просичав:

— У, клятї макаронники!

— Бач, Тото, вони люблять нашу оперу, але не нас самих, — невесело всміхнувся батько.

Коли вони знайшли свої місця, то з'ясувалося, що їхніми сусідами були такі самі прості італійці, як вони. Напевне, їм так само перепало від Карузових щедрот. Батько розговорився з ними, а Сальваторе не давали спокою думки про те, як дивляться на них багатії. І він міркував про це, допоки піднялася завіса.

Втямити сюжет «Аїди» нескладно, а надто, кисло усміхнувся Сальваторе, якщо ти італієць і все розумієш. Ефіопська принцеса Аїда, яка потрапила в полон і стала рабинею в Єгипті. Її коханий — єгипетський полководець Радамес. Довершила любовний трикутник дочка фараона. Але як філігранно Верді обіграв простий сюжет! Які величні марші, які незабутні сцени. Глядачів чарував неперевершений голос Карузо-героя, бентежливий, як і належить тенору, насичений, як усі баритони. Що ж до самої вистави, то в цьому сезоні Метрополітен-опера підготувала нову, небувалу за розмахом, версію. Насолоджуючись звуками музики та видовищем, яке розгорталося на сцені, Сальваторе відчув у цьому всю пишноту рідного Середземномор'я, від Італії аж до Африки. Він був зворушений до глибини душі.

Та, мабуть, найбільше вразив хлопчика момент у кінці, коли за сюжетом героя, засудженого до смерті, замурували у великій гробниці. Темні стіни, ледь підсвічені сценічними ліхтарями, підносилися над ним, тверді та непорушні, невідступні, як доля. Аж раптом герой бачить, що кохана Аїда, яку він мав за зрадницю, причаїлася у тій самій гробниці, щоб розділити його долю. І коли двоє закоханих

заспівали в п'їтїмї свій фїнальний, незабутній дует, Сальваторе мигцем подивився на батька.

Обличчя у Джованні Карузо було трохи закинута вгору. Обличчя як обличчя, широке та смагляве — звичайний роботяга з Меццоджорно. Але, побачивши його у профіль, хлопець раптом подумав, що воно не менш гарне, аніж у будь-якого римського вельможі. А в примарному світлі Сальваторе побачив, що обличчя в батька, хоч і застигло в повній нерухомості, блищало від сліз.

І він страшенно здивувався б, якби раптом дізнався, що світська леді, на ім'я Роуз Вандейк Мастер, уже підвелася й прямує до виходу, не дожидаючи, коли скінчиться опера.

За весь час Сальваторе тільки раз посварився з братом Паоло. Це сталося наступної весни, коли вони звично обходили контори, начищаючи чуже взуття.

Дивовижно, як швидко люди забули біржову лихоманку, що накрила місто восени. Зараз справи були на підйомі. Конторські явно непогано заробляли і якщо були в гарному гуморі, то могли дати хлопцям на чай цілий долар. Цього ж разу, коли вони почистили пів дюжини пар, отримали за це платню й уже виходили, якийсь чоловік, розмовляючи телефоном, дав Сальваторе долар. Коли хлопці підійшли до ліфта, він подивився на купюру. То був не долар, а п'ятірка. Сальваторе показав його брату.

Той чоловік, мабуть, заїавився. Воно й не дивно, хоч на банкноті в один долар був білоголовий орлан і портрети Лінкольна й Ґранта під ним, а на п'ятірці — індіанський вождь. Але купюри мали однаковий розмір, а чоловік був надто зайнятий телефонною розмовою.

— Я думаю, краще йому сказати, — подав голос Сальваторе.

— Ти при своєму розумі? — Паоло зі зневагою подивився на брата з висоти свого зросту.

Донедавна він був ненабагато вищий, аніж Сальваторе. Та за минулий рік несподівано вигнався й майже наздогнав батька. «Джузеппе так не ріс, — зауважила мати. — Це, напевне, тому, що ми в Америці». Схоже, вона не дуже тішилася з такого швидкого зростання. І Паоло, напевне, теж, бо це позначилося на його характері.

Вони із Сальваторе й далі були в усьому заодно, тільки жартів у нього помітно поменшало. А часом, ідучи разом із ним по вулиці, Сальваторе ловив себе на думці, що йому навіть невтямки, про що думає Паоло.

Та Сальваторе не вважав, що він втратив розум. П'ять доларів — велика сума. Той чоловік точно схибив. І залишати банкноту собі — це нечесно.

— Він помилився. І ми ніби вкрали у нього ті гроші.

— Це його проблеми. Звідки нам знати, що він не збирався давати п'ятірку?

— Він розлютиться, коли все зрозуміє, — заперечив Сальваторе, — а нас тільки зненавидить. Він же завжди до нас нормально ставився. Якщо покажемо йому оту п'ятірку, як знати, може, він зрадіє і скаже, щоб ми залишили її собі.

— Ти що, так і не зрозумів нічого? — просичав Паоло. Йому почав уриватися терпець. У цю мить відчинилися двері ліфта, він заштовхав Сальваторе всередину й знаком наказав замовкнути. І повернувся до розмови аж тоді, коли вони залишили будівлю та були на тротуарі.

— Знаєш, що він подумає, якщо ми покажемо йому ту нещасну п'ятірку? Він зневажатиме нас як останніх тюхтіїв! Тото, це Нью-Йорк, а не жіночий монастир. Хапай усе, до чого можеш дотягнутися! — Побачивши, що брат не поспішає з ним погодитись, він узяв його за плечі й потрусив. — Як ти думаєш, чим займаються оті люди в конторі від ранку до вечора? Торгують. Те купив, це продав. Помиляєшся — платиш. Виграєш — багатієш. Такі тут правила. Не хочеш брати гроші? Ну й залишайся невдахою.

— Тато каже, що важливо, коли люди тобі довіряють, — стояв на своєму Сальваторе.

— Тато? Теж мені знавець! Він уже довірився синьйору Россі, який профукав усі наші гроші. Нездара, он хто тато. Невдаха. Ти ще цього не зрозумів?

Сальваторе здивовано зиркнув на брата. Йому ще не доводилося чути, щоб хтось висловлювався так про батька. Паоло скорчив похмуру гримасу. Лице його перекошилося, стало потворним.

— Припни свого язика! — обурено вигукнув Сальваторе.

Прийшовши ввечері додому, вони, як завжди, виклали все зароблене на стіл перед матір'ю. Паоло розміняв п'ятірку на купюри

по долару, але мати все одно здивувалася сумі.

— То це ви стільки заробили? — запитала вона підозріливо. — Чи, може, когось обікрали?

— Я таким не займаюся, — відповів Сальваторе, і матір його відповіддю вдовольнилася.

А у подальші місяці, хоча до Паоло частково й повернулася колишня безтурботність, Сальваторе здавалося, що між ними з'явилася невидима тріщина. Більше вони про це не розмовляли.

Зате він зблизився із сестрою Анною. Якщо колись він вважав її владною, то зараз, коли Сальваторе постаршав і почав працювати, різниця у віці неначе поменшала. Він бачив, як сестра гарує разом з матір'ю по господарству, і теж старався їй допомогти. Двоє найменших по пів дня проводили у школі, а коли приходили додому, то зазвичай саме Анна опікувалася ними й готувала вечерю, поки мати займалася роботою. Анджело вона намагалася тримати подалі від батька, бо того лише дратувала вічна замріяність наймолодшого сина. З Марією було легше. Кругловида, ясноока, її всі любили.

Більшу частину дня мати проводила за столиком біля вікна в передній спальні, де стояла кравецька машинка «Зінгер», узята на виплату. Вона шила одяг, який потім віддавала замовнику. Анна сиділа в малому кріслі біля неї та робила те саме вручну. Влітку було ще так-сяк, а от довгими зимовими вечорами починалася інша історія. Освітлювали квартиру лише гасом. Сальваторе бачив, як навіть при допоміжному світлі гасової лампи обидві напружено вдивлялися в шитво, і часом мати, потрусивши головою, казала Анні: «В тебе очі молодші. Ану глянь, чи все добре».

Він знав, що весь Нижній Іст-Сайд ряснів подібними кімнатками, в яких так само сліпали жінки — єврейки, італійки. Деякі родини взагалі влаштовували у своїх квартирах цехи, винаймаючи на роботу дівчат, ще бідніших за себе, і робота там кипіла в кілька змін цілодобово. Так тоді працювала легка промисловість. Анна приносила від кравчині цілий ворох недошитого одягу. Коли речі були готові, Сальваторе міг і сам зголоситися віднести їх назад.

Одного червневого вечора він заносив чергове замовлення, і шлях його пролягав повз будівлю, з якої саме вийшов натовп молодих жінок. То були здебільшого єврейки. Сальваторе стало цікаво, хто вони й що тут роблять. Жінки охоче відповідали на всі запитання допитливого

молодого італійця та йшли собі далі. А Сальваторе всю дорогу додому обмірковував почуте. За вечерею він поділився цим знанням з родиною.

— Там фабрика, де шиють одяг. І багато дівчат того ж віку, що й Анна. Вони працюють у великому приміщенні з високими стелями, електричним освітленням і рядами кравецьких машин. Платять незле, робочий день нормований. Може, й Анні туди влаштуватися?

Останнє слово завжди було за батьком. І Джованні Карузо похитав головою: мовляв, він проти, щоб Анна йшла на фабрику. Однак Кончетта не була така категорична.

— Вдома Анна псує собі очі, — сказала вона. — Засліпне раніше, ніж знайде собі чоловіка. Джованні, дозволь мені поглянути на те місце — просто побачити, що воно там таке.

На другий день вона та Анна вирушили на оглядини. А вже за тиждень Анна Карузо почала працювати на фабриці «Траянгл».

Тепер день Сальваторе перебігав за іншим розкладом. До раннього вечора він разом з Паоло начищав черевики, а тоді брав маленького Анджело, й удвох вони йшли зустрічати Анну.

Фабрика «Траянгл» була розташована на забрукованій вулиці східніше Вашингтон-сквер-парку, де починалася П'ята авеню. В парку тішила око гарна статуя Гарібальді на гранітному постаменті. Хай північний, але все одно італієць. В роки вигнання цей великий чоловік якийсь час навіть жив на Стейтен-Айленді. Сальваторе пишався, що на честь Гарібальді в центрі міста поставлений пам'ятник. І кожен вечір вони з Анджело чекали біля нього на Анну. Часом сестра затримувалася допізна, і тоді Сальваторе відводив Анджело додому. Та зазвичай вона приходила вчасно, і вони вирушали додому, зупиняючись дорогою, щоб купити морозива або печива.

Анна була щаслива. Швацька компанія «Траянгл» займала три останніх поверхи в десятиповерховій квадратній будівлі. Переважно тут шили довгі спідниці та білі приталені блузки а-ля «дівчина Гібсона»^[129], модні серед дівчат і жінок з робітничого середовища. Їх іще називали англійськими блузами. Більша частина робіт виконувалася за довгими столами з рядами кравецьких машин, які приводилися в рух єдиним електричним двигуном. Вони були набагато ефективніші, ніж педальна машина у матері вдома. На фабриці працювало багато чоловіків, частина — у бригадах субпідрядника, але не бракувало й дівчат. Більшість робітників були євреями, близько третини — далека рідня фабрикантів, містера Бланка й містера Гарріса. І було трохи працівниць-італійок. Усі вони нарікали на низьку зарплатню й довгий робочий день.

— Та принаймні там досить повітря й світла, — казала Анна, — і дівчата привітні.

Сальваторе здогадувався, що крім того вона рада була вирватися з дому.

Ще одним наслідком нового розпорядку стало його зближення з маленьким братом.

Анджело так і лишився мрійником. У школі вчився абияк, але дуже любив малювати. Він постійно носив у кишені малий олівець і малював на кожному клаптику паперу, який потрапляв під руку. Коли

вони йшли зустрічати Анну, то нерідко міняли маршрути. І майже щоразу Анджеоло знаходив щось цікаве, починав робити замальовки, і Сальваторе мусив силоміць тягнути його далі. Його увагу часто привертало тонке різьблення над парадними дверима, антаблементами^[130], карнизами високих офісних будівель. Ніхто в родині не цінував цього захоплення, окрім дядька Луїджі.

— Невже ви не бачите, що Анджеоло любить різьблення? — заявив якось він. — А хто, по-вашому, зробив ті візерунки? Італійські майстри. В усьому Нью-Йорку! Подивіться на будинки тих американців — таж вони злизані з давньоримських споруд! Зараз тут будують височенні офісні будівлі — здоровенні сталеві клітки, але вбирають їх у цеглу й камінь, а зверху додають римські карнизи, щоб вони стали схожі на італійські *palazzi*. Нью-Йорк стає італійським містом! — захоплено вигукнув він. — А наш малюк Анджеоло буде великим архітектором, шанованим чоловіком. Ось чому він малює.

Це амбітне пророцтво здавалося таким нездійсненим, що ніхто на нього навіть не звернув уваги. Тільки батько пробурчав невдоволено:

— Може, каменярем буде.

Що ж до самого Анджеоло, то він і далі залишався мрійником. Якось Анна зізналася Сальваторе:

— Боюся, ми його все життя за ручку водитимемо.

Понад рік Анна пропрацювала на фабриці «Траянгл» без пригод.

Перший день нового, 1910 року припав на суботу. В Нью-Йорку сипав легенький сніжок. А в неділю вранці, коли Роуз Мастер сіла в «роллс-ройс» і поїхала до середмістя, у синьому небі не було жодної хмаринки.

До обіду зі старою Хетті залишалася ще година, але Роуз виїхала раніше, щоб перевірити, чи все зроблено так, як вона домовлялася. Сівши в машину, сказала водію, що по дорозі доведеться підібрати ще кількох людей. І коли вони рушили, то назвала адресу. Водій, вочевидь здивований, подивився в дзеркало й уточнив, чи немає тут помилки.

— Аж ніяк, — підтвердила вона. — Їдьте.

Чого Роуз хотілося найменше, так це сваритися зі старою Хетті Мастер, ба навіть опинитися в ситуації, яка вможлиблювала таку сварку. Вона поспілкувалася на цю тему з Вільямом.

— Невже я не права? — запитала вона.

— Та ні, права, — запевнив чоловік, — але її тобі не зупинити.

Вона намагалася переконати бабусю, делікатно пояснюючи, чому ідея із цим обідом невдала. Та Хетті була невблаганна. І найгірше, що вже пішов поголос. Ім'я Хетті лунало повсюдно, і Роуз, не без причин, боялася, щоб за неї не взяли газетярі. Треба було із цим щось робити.

І Роуз розробила план, продуманий і хитромудрий. Вона навіть звернулася до знайомого журналіста, чоловіка надійного, з проханням написати статтю, яка допомогла б досягнути бажаного. Як пощастить, то, може, вдасться видобути з усієї справи якусь користь, не дуже зачепивши саму Хетті. Але, хай би яким був результат, одне вона знала точно: добре ім'я родини Мастерів не має бути осоромлене!

Едмунд Келлер жваво крокував П'ятою авеню. Він любив ходити пішки, а холодне повітря освіжало обличчя. Першу частину ранку він провів у родині тітоньки Гретхен, на 86-й вулиці. Як і багато інших мешканців колишньої Маленької Німеччини, вони давно перебралися до району Йорквілль у Верхньому Іст-Сайді, а 86-ту вулицю тепер називали Німецьким Бродвеєм. Сама тітка Гретхен померла кілька років тому, та Едмунд не втрачав зв'язку з її дітьми та їхніми родинами.

До Грамерсі-парку було якихось шістдесят п'ять кварталів або близько того. У такий ясний і прохолодний день він залюбки пройде туди пішки. З півночі на південь, відміряючи по дюжині кварталів кожні десять хвилин. Із заходу на схід квартали були довші, але у цьому напрямку Едмунд мав пройти лише від П'ятої до Лексінгтон-авеню.

Він був запрошений до Хетті Мастер на обід. Едмунд прикинув, що їй вже десь за дев'яносто, і не наважився образити стару відмовою. Востаннє вони бачилися в його батька тиждень тому. Тоді всі говорили про якісь надзвичайні події за участю фабричних швачок. Може, і зараз вона схоче про це говорити. Ну, схоче, то й схоче. Чому б не

зробити людині приємне. А потім він зайде до батька й лишиться там на вечерю.

У неділю на П'ятій авеню панувала тиша. Едмунд пройшов повз червоний фасад Метрополітен-музею, а далі вирушив довгим відтинком, де палаци мільйонерів позирали на Центральний парк. Діставшись до 50-х, він перейшов на західний бік вулиці, щоб розминутися з людьми, які виходили із собору Святого Патріка. На 42-й зауважив, що нова Публічна бібліотека із чудовим античним фасадом уже майже завершена. Але тільки дійшовши до 23-ї, де П'ята авеню перетиналася з довгою діагоналлю Бродвею, Едмунд Келлер дозволив собі задоволено усміхнутися.

Ось він — трикутний хмарочос Флетайрон-білдинг^[131]. Праска.

На околицях міста вже виросло кілька висотних будівель, але справжнє царство хмарочосів почалося з появою Праски. Однак цей хмарочос був дуже своєрідним. Двадцять із гаком поверхів заввишки, зведений на трикутному майданчику в місці перетину двох великих бульварів, із видом на Медісон-сквер, він був одним з найелегантніших символів міста. Кутові вузькі офіси в ньому цінували особливо високо.

Едмунд Келлер любив хмарочоси. Йому здавалося природним, що комерсанти й фінансисти з тісного всесвіту Волл-стріт мусять рости у висоту, щоб отримати максимальну віддачу від земельних ділянок, на яких містяться їхні офіси. За останні двадцять років будівництво на базі сталевих каркасів досягнуло такого рівня, що вагу будівель приймали на себе не стіни, а величезні переплетіння сталевих балок. Вони і коштували менше, і чудово витримували навантаження. Іще середньовічні будівничі володіли мистецтвом зводити високі конструкції за допомогою кам'яних стовпів і складних дерев'яних каркасів, але це було надзвичайно дороге задоволення. Тоді як сталеві конструкції були значно дешевші та простіші у виготовленні.

«І як же це в дусі часу! — думав Едмунд. — Всесильні титани американського ділового світу здіймають до небес свої споруди, щоб орлиним зором обіймати безмежний новий континент». Він порівнював дахи будівель з вершинами гір, а проспекти між ними — з глибокими каньйонами, куди рішучими сягистими кроками велета ступає світло дня.

Від Праски до Грамерсі-парку близьенько — і п'яти кварталів не було. Двері відчинив дворецький, і з гомону голосів Келлер зрозумів,

що всередині чимала компанія. Він не помітив, як у нього за спиною зупинився біля тротуару сріблястий «роллс-ройс».

Побачивши Едмунда Келлера, Роуз відзначила це кивком голови. Їй досі удавалося тримати цього субчика на віддалі. Якось він намагався зайти до них, але дворецький на її прохання сказав, що господині нема вдома. Ота поява Келлера була звичайною даниною ввічливості, тож після цього він спокійно зайнявся поточними справами. По деякім часі Келлер написав короткого листа, де висловлював сподівання, що, можливо, йому скоро вдасться зайти, але Роуз, так само ввічливо, відповіла, що заходити, мабуть, не варто, бо в неї дитина захворіла на кір. Після того він її не турбував. А зараз, побачивши, як він заходить до будинку Хетті, Роуз подумала: «Що ж, коли соціаліст містер Келлер тут своя людина, то я давно вже мала втрутитись! І якщо він хоче війни, то буде йому війна».

— Тут виходимо, — сказала вона двом молодим людям, які їхали з нею. І за кілька секунд штовхнула їх за поріг повз ошелешеного дворецького.

Вона сяяла усмішкою, але, роздивившись, які гості зібралися тут, мимохіть пораділа, що дорога місис Астор не дожила до цього дня. Бідося померла півтора року тому.

Уся ця мерзенна історія почалася восени. Працівники на швацьких фабриках у центрі міста почали скаржитися на умови праці. Може, вони й мали на це підстави. Того Роуз не знала. Та дуже скоро їх стали підбурювати різні агітатори, здебільшого соціалісти й революціонери з Росії. Принаймні, так казали. Кравці та швачки погрожували страйком, а фабриканти лютували.

Але не містер Бланк і містер Гарріс, власники фабрики «Траянгл». Вони забезпечили своїм працівникам створення внутрішньої профспілки й недвозначно попередили, що кожен, хто долучиться до бунтарів з інших об'єднань, буде звільнений.

Невдовзі увесь швацький район вирував: робітники закликали до загального страйку, а рішучіші роботодавці на чолі з керівництвом «Траянгл» виставляли бунтарів за двері, а замість них брали інших. Деякі фабриканти наймали бандитів, щоб ті розібралися з ватажками протестів. Таммані-холл, який тримав поліцію під своєю п'ятією, став на бік підприємців, почалися арешти. Але профспілки виставляли пікети із жінок, і коли їх хапали, а потім відправляли на примусові роботи, це викликало співчуття в людей. І навіть «Нью-Йорк Таймс», яка традиційно грала в одну дудку з фабрикантами, була вже не така категорична.

Роуз не виправдовувала ні жорстокого поводження, ні насильства, але в усьому має бути міра, не можна залишати все як є. І все було б як треба, якби не певна група жінок. Жінок у цій кімнаті.

Треба віддати належне старій Хетті, похмуро подумала Роуз, натовп вона зібрала чималий. Пів дюжини дівчат із коледжу Вассара^[132]. Ну, ці могли бути й мудрішими. Роуз так і не змогла визначитися, як їй ставитися до жінок, що навчаються у коледжі. Вассар і Барнард^[133] у штаті Нью-Йорк, Брин-Мар^[134] у Філадельфії та ще чотири коледжі у Массачусетсі — «Сім сестер», як їх називали, така собі Ліга Плюща^[135] для жінок. Це все доволі респектабельно, хто б сумнівався, та чи справді комусь треба, щоб дівчата зі старих родин забивали собі голови безліччю дурних ідей? Роуз так не вважала. І помилуйтеся, що з того вийшло. Дівчата з Вассарського коледжу ходили містом з плакатами, підтримуючи страйк! Вони селилися в Нижньому Іст-Сайді серед бідноти. І все задля чого? Щоб показати свою вченість? Ну то їм ще вибачно — молодість. Чого точно не скажеш про іншу персону, яка щойно потрапила їй на очі.

Алва Вандербільт — принаймні так її звали в ті часи, коли вона силоміць одружилася дочку Консуело з герцогом Мальборо. Алва завжди домогалася свого. Після того як вона, розлучившись із Вандербільтом і отримавши від нього купу грошей, вийшла заміж за сина Августа Бельмонта^[136] й збудувала у Ньюпорті величезний будинок, Роуз запідозрила, що жінка просто змудилася від неробства. І вирішила всім довести свою значущість, домагаючись виборчого права для жінок. Можна дискутувати, що поганого й що хорошого в жіночому голосуванні, та що не викликало сумнівів — це невгамовна Алвина жага публічності. Алва не була б Алвою, якби не скористалася

фабричними протестами, затагнувши цих нещасних у свій запряг і заявивши, що вони обстоюють права жінок.

На подив фабричних робітниць, вона стала з'являтися в судах і сплачувати їхні штрафи. Влаштовувала велелюдні мітинги. Навіть організувала візит місис Панкхерст^[137], яка очолювала суфражисток^[138] у Британії й приїхала, щоб підтримати протестувальниць. Мало хто вмів триматися на людях так, як Алва, газети Герста й Пулітцера сурмили про неї. Але найтоншим її кроком було звернутися до жінки, яка саме наближалася до Роуз та її молодих підопічних.

— Вітаю, Роуз! Не сподівалася, що зустріну вас тут.

Елізабет Марбері^[139] була вбрана у темний жакет і спідницю, на голові сидів маленький чорний капелюшок. Вона завжди заповнювала будь-яке приміщення, в якому опинялася. І річ була не так у габаритах, як у рисах особистості. Літературна агентка Оскара Вайлда, Джорджа Бернарда Шоу та ще багато кого, Бессі сама вирішувала, де їй бути, а де ні. Співчуваючи протестувальницям, вона заручилася підтримкою акторського цеху та фінансами багатой сімейки Шубертів^[140]. І навіть влаштувала обід для групи страйкарів у святая святих — дамському Колоні-клубі^[141].

Ну, хоч прийшла сама, без подруги. Вона й дизайнерка Елсі де Вулф уже багато років жили разом. Жінки-коханки. Фешенебельні світи Нью-Йорка, Парижа та Лондона прийняли їх, але Роуз такого не схвалювала. Елізабет Марбері спокійно дивилася на Роуз.

— Хто ваші юні друзі? — запитала вона.

Роуз усміхнулась і провела їх повз Бессі без пояснень. Тут були присутні переважно світські дами й кілька давніх подруг Хетті. Лілі де Шанталь злягла з грипом, але прийшла Мері О'Доннелл, як завжди, вірна,

і Роуз підійшла привітатися з нею.

— Ви йдете сьогодні до Карнегі-холлу? — запитала Мері. — Хетті дуже туди хоче, а самій їй не можна, тож мені доведеться піти разом з нею. Проте, якби ви й Вільям узяли її із собою, — додала вона з надією, — то я могла б залишитися вдома.

Заради цього весь обід і був влаштований. Невеличка світська зустріч перед грандіозною подією.

Нинішній захід у Карнегі-холлі мав стати кульмінацією двох останніх місяців. І міг навіть стати початком загальному страйку. По суті, це були профспілкові збори, але якщо хтось міг подумати, що це утримає таких людей, як Алва, то він погано знав багатих і впливових ньюйорківок! Як засновниця ліги за виборчі права жінок Алва мала там персональну ложу.

— Нічим не можу вам допомогти, — сказала Роуз, і Мері розчаровано зітхнула.

— Зараз ми чекаємо лише одну людину, — сказала Мері. Тоді, поглянувши на двері, додала: — А ось і вона.

Роуз обернулася, хоч інтуїція вже підказала їй, хто це. Алва Бельмонт і Марбері були достатнім злом, але єдиною з усіх жінок Нью-Йорка, кого вона по-справжньому ненавиділа, кого не могла пробачити, була та, яка саме заходила до кімнати.

Енн Морган. На ній були крилатий капелюх і хутряна накидка, а вигляд, відзначила Роуз, як завжди, самовдоволений. Вона і так ніколи не подобалася Роуз, а відколи зійшлася з Марбері й де Вулф, то взагалі стала нестерпною. І ця весела трійця їздила до Франції, жила там — на віллі у Версалі. Та за кого вони себе мають? За членів коронованої родини? Щодо стосунків між жінками, то Роуз нічого не знала про них і знати не хотіла. Тепер же Енн Морган завзято жертвувала величезні суми на підтримку швачок, фінансувала росіян, соціалістів і була страшенно докучною. Тільки богу відомо, що думав про це її батько.

Чи міг би хтось уявити, що у великого Пірпонта, самого Дж. П. Моргала, буде така дочка? Вона поводитися так лише тому, що батько виділяв їй двадцять тисяч доларів на рік. Цього Роуз не розуміла. Чому він просто не припинить давати їй гроші?

От що обурювало Роуз. Якби вона бодай на мить повірила, що ті жінки й справді переймаються умовами, в яких працюють люди, як оті двоє, що приїхали з нею, то, може, вона й слова не сказала б. Але Роуз міркувала так: ті багатійки зі старовинних родин не стають на чолі суспільства, не служать взірцями для інших, а з якихось своїх міркувань — може, їм велич муляє чи сумнівні лаври не дають спокою — фінансували страйкарів, агітували громадськість підтримувати речі, за якими (Роуз не сумнівалася у цьому ані миті) стояли соціалісти, анархісти — ті, хто поклали собі за мету зруйнувати те саме суспільство, яке зробило цих жінок багатими. Зрада це чи свята

простота — так чи інакше, вони потурали руйнації. І Роуз люто їх ненавиділа.

І подумки вона вже бачила газетні заголовки. «Місис Мастер влаштовує обід для місис Бельмонт і міс Морган перед зустріччю в Карнегі-холлі». Або навіть гірше: «Родина Мастерів виступає за страйки!»

Ну що ж, тоді вона точно не дарма взяла та й привела сьогодні цих двох молодих людей.

Коли всі всілися за стіл у великій їдальні, стара Хетті Мастер лишилася дуже задоволена собою. Ще б пак: витратити стільки сил та ідеально підібрати час!

Історія з працівниками швацьких фабрик зацікавила її від самого початку. Вони з Мері побували у фабричному районі, навіть відвідали кілька мітингів. Хетті мала розмову з Алвою Бельмонт, і не тільки з нею. Крок за кроком, і добалакалися до того, що перед зустріччю в Карнегі-холлі вони зберуться в неї вдома.

Коли тобі дев'яносто, організація такого заходу — це дуже серйозне досягнення. Хетті тепер так рідко випадало опинятися у вирі подій, і хто знає, чи ще трапиться така нагода?

Хетті у свої роки не сумнівалася, що йде в ногу з часом. Їй стільки всього довелося побачити! При ній з'являлися канали, пізніше — залізниці, газове освітлення, електрика та пароплави, а зараз починалася доба автомобілів. Вона бачила, як на зміну старій публіці музикадемії прийшли багаті завсідники Метрополітен-опери, а у чотирисотенному списку місис Астор з'являлися Вандербільти та інші родини, про які ще вчора ніхто й не чув. Якщо Роуз головно переймалася благопристойністю буття, то Хетті під завісу життєвого шляху шукала чогось більш бентежливого. Навіть навідувала думка, а чи не стати їй законодавицею модних віянь?

А в моді зараз були страйки кравців і швачок. Хетті щиро співчувала нещасним фабричним дівчатам, не намагаючись при цьому вдавати, що досконально володіє ситуацією. Але сьогоднішній обід запам'ятається всім. Попри всю скромність своєї фігури, Хетті була не проти залишити невеличкий слід в історії Нью-Йорка.

І вона з величезною насолодою оглядала гостей, які зібралися у неї за столом.

Ідея запросити Едмунда Келлера з'явилася в останню мить. Із ним Хетті зустрілася тиждень тому, в його батька, і попросила прийти: завжди приємно бачити біля себе чоловіка. А от запрошувати Роуз вона взагалі не збиралася. І навіть здивувалася, коли онукова дружина, почувши про майбутню подію, забажала прийти. «Навіщо, люба?» — відреагувала Хетті. Та Роуз так наполягала, що відмовити було незручно. І ось вона з'явилася з двома молодими людьми з Нижнього Іст-Сайду й зажадала, щоб їх посадили біля неї. Невже негадано пройнялася цією справою?

Усі балачки крутилися навколо нинішньої зустрічі. Там мали бути поважні люди з профспілок. Семюель Гомперс, профспілковий лідер, та його заступники стояли на поміркованих позиціях: якщо вдасться домогтися підвищення зарплатні та поліпшення умов праці, вони будуть цілком задоволені.

Інші ж, озброєні політичними гаслами, були налаштовані більш радикально. І чим усе закінчиться, ніхто не знав. Було від чого хвилюватися. Хетті майже забула про онукову дружину та її супутників, коли раптом, щойно подали першу страву, Роуз підвелася та заявила, що всі мають послухати дівчину з фабрики, яка сиділа біля неї. І обернулася до дівчини:

— А тепер, люба, можете встати.

Анна Карузо подивилася на Сальваторе. Вона погодилася прийти лише за умови, що разом із нею прийде брат — мовляв, із ним надійніше.

— Просто розкажіть їм те, що ви розказали мені, — попросила Роуз.

Та спробуй розкажи, коли ти в такому великому домі, перед оравою людей, та ще англійську ледве знаєш. Тут хоч-не-хоч, а занервуєш.

Коли минулого тижня містер Гарріс, власник фабрики, викликав Анну до себе, дівчина дуже здивувалася. «Ця леді, — пояснив містер

Гарріс, — хоче поговорити з кимось із лояльних працівниць, і я порадив їй тебе, бо ти дівчина тямуща».

Анна чудово бачила, що відбрикуватися немає сенсу, і розповіла тій леді все, що її цікавило. Потім леді висловила бажання побувати в неї вдома та побачити її родину. Тож після зміни Анна зустріла в парку Сальваторе, Анджело, і леді завезла всю трійцю на Малберрі-стріт. Вигляд «роллс-ройса» під їхнім будинком спричинив там неабияке пожвавлення. Коли ж леді сказала, що хоче, щоб наступної неділі Анна поїхала разом із нею до її друзів і розповіла там про фабрику, батько спочатку був уперся, але місис Мастер дала йому свою візитівку, повідомила свою адресу й запропонувала двадцятку за незручності, то було вирішено, що Анна поїде, але не сама.

— Мене звуть Анна, — почала вона, — ми живемо на Малберрі-стріт.

Анна розповіла, як її сім'я приїхала до Америки з Італії, коли вона була дитиною, як батько втратив кількарічні заощадження під час паніки 1907 року, як двоє братів були змушені піти зі школи, як усі вони клято працюють, щоб знову зіп'ятися на ноги. Відчувалося, що присутні з прихильністю слухають її розповідь. Коли Анна казала про фінансовий крах, вони співчутливо загомоніли, коли ж мова пішла про тяжку працю, то всі схвально загули. Анна розповіла, як важко було матері, коли та працювала вдома, і як вона пішла на фабрику «Траянгл», де умови для роботи були кращими.

І тут леді стала сипати запитаннями.

— Чи є на фабриці профспілка? — запитала Роуз.

— Так, на фабриці є своя товариська профспілка.

— А зовнішня, жіноча професійна спілка вашим власникам не сподобалась. У вас виникало бажання вступити до неї?

— Ні.

— А що сталося з вами, коли власники виробництва почали звільняти людей?

— Батьки хотіли, щоб я працювала далі. І наш священник теж сказав, що я повинна працювати. От і пішла я до містера Гарріса.

— І він узяв вас назад?

— Так.

— А він прийняв на роботу якихось новеньких дівчат?

— Так.

— І переважно це італійки, католички, такі самі пристойні дівчата, як ви?

— Так.

— А дівчата, які втратили роботу й вступили до профспілки, це здебільшого єврейки?

— Так.

— Дякую, люба. Можете сісти. — Роуз обернулася до присутніх. — Я думаю, всі бачать, що це чесна дівчина, — заявила вона. — І я не сумніваюся, що є проблемні фабрики, про які не можна мовчати. Але я думаю, що діяти слід обережно. Чого хочуть єврейські дівчата, а Анна натомість не хоче? Вони справді страйкують, щоб домогтися поліпшення умов роботи, чи переслідують політичну мету? Скільки соціалістів серед цих росіян? — Вона переможно розирнулася. — Я думаю, от що нас має цікавити.

Роуз насолоджувалася тишею, яка запала після її слів. Що ж, їй вдалося увігнати трохи розуму цим людям. Усі, хто був у цій їдальні, здивувалися б ще більше, якби зустріли в газеті невеличку замітку про те, як на обіді у старої місис Мастер члени родини Мастерів, добре знайомі з правдешнім становищем робітниць, що не всі обрали страйк, піддали сумніву мотиви деяких соціалістів-агітаторів, які стоять за страйком. Зоряний час старої Хетті нікуди б не втік — її обід і справді всім запам'ятається, хоча не зовсім так, як вона гадала. Зате добре ім'я її сім'ї буде врятоване. Ввечері цю історію надрукують кілька газет.

Хетті безмовно витріщилася на Роуз. Вона не вірила власним очам. Онукова дружина заявила сюди, щоб при людях підступно зірвати захід. Реакція була миттєвою і природною. Безперечно, Роуз знає, що трастові фонди так чи інакше повернуться до Вільяма, тільки нехай не думає, що в цьому домі їй перепаде щось іще!

Хетті озирнулася, шукаючи, хто міг би врятувати становище. Погляд спинився на Едмунді Келлері. Варто спробувати.

— Що ж, містере Келлере, — сказала вона, — станете нашим лицарем у сяйливих обладунках?

Едмунд Келлер повагався. Йому подобалася стара Хетті Мастер, і він був радий догодити їй. Але істина таки важливіша. А істина була складнішою, ніж намагалася показати Роуз.

Він досить добре розумів це місто й знав, що росіяни-іммігранти, потерпілі від переслідувань на політичному та релігійному ґрунті, тут,

на новій батьківщині, були готові до рішучої відсічі будь-яким утискам. З іншого боку, італійці просто тікали від злиднів. Звідси вони слали гроші до Італії, багато хто й не думав залишатися в Америці, тож часом у порту італійців, які відпливали додому, було більше, ніж новоприбулих. Отже, в них менше резонів влаштовувати заворушення чи долучатися до політичного процесу. І зі своїм принизливим становищем вони були ладні (хоча не зобов'язані) миритися. Але все-таки ситуація не видавалася простою. Втім, як науковець Едмунд Келлер проймався лютою ненавистю до кожного, хто спрощував факти аж до повного їх перекручення.

— Скажіть, а біля фабрики «Траянгл» є пікети? — запитав він у Анни.

— Так, сер.

— І в тих пікетах є дівчата-єврейки?

— Так, сер.

— А дівчата-італійки в тих пікетах стоять?

— Так, сер.

— А скільки в тих пікетах дівчат-італійок — ну, я не знаю, може, зо чверть?

— Думаю, так.

— Чому ви не стоїте в пікеті?

Анна затнулася. Їй пригадався день, коли вона йшла на роботу, а якась жінка з профспілки причепилася до неї та зажадала пояснень, чому Анна зраджує інших дівчат. Їй стало так соромно! Ввечері Анна розповіла про це батькам, і Джузеппе наказав ніколи більше не вертатися до цих розмов.

— Мої рідні проти цього, сер.

Кімнатою прокотився приглушений гомін. Келлер обернувся до Роуз Мастер.

— Ось тут, я думаю, нам не завадить трохи обережності, — промовив він. — Звичайно, фабриканти хочуть, щоб ми думали, ніби це суто єврейський страйк, а може, навіть соціалістичний. А що, як вони хочуть ввести нас в оману?

Він не збирався бути грубим. Йому просто хотілося точності.

Стара Хетті просяяла. Обличчя Роуз перетворилося на маску.

Але тут Едмунд Келлер припустився серйозної помилки.

Він був далеко не дурний, але трохи відірваний від реальності. Одне слово, науковець. Едмунд ще не до кінця втямив те, що для впливових дам Нью-Йорка — чи того ж Лондона, або Парижа — політика була світською грою, яка мала показати, в кого більший вплив. Келлер взяв собі в голову, що за їхніми діями стоїть бажання докопатися до істини. Тож і не усвідомив, що, розставляючи крапки над і, він принижував Роуз.

— Авжеж, — продовжив він, нічого не підозрюючи, — легко зрозуміти, чому сім'я цієї дівчини не хоче, об вона вступила до жіночої профспілки. Але будьмо справедливі, європейська історія свідчить, що з робітників на фабриках майже завжди витискають усі соки, поки втрутиться сильна профспілка чи уряд.

Якби жінки проводили диспут на історичну тему, то рівноважний аргумент такого роду міг би правити за тему для обговорення. Але вони займалися не диспутом. І Едмунд просто дав Роуз можливість зробити хід у відповідь.

— Європейська історія? Не сумніваюся, містере Келлере, що ви чудово знаєте історію! Але скажіть, хіба Європа не кишить соціалістами? І чи вам не відомо, що коли хтось погрозами або брехнею примушує невинних італійських дівчат підтримувати профспілки, то це соціалісти-росіяни? Але слухайте, містере Келлере, судячи з того, що мені доводилося чути, ви знаєте про тих соціалістів геть усе! Оскільки ви сам, містере Келлере — і я це знаю достеменно — соціаліст!

Келлера мало цікавили соціалістичні матерії. І звісно, він не мав ані найменшого уявлення про те, що перед Роуз його виставив соціалістом президент Колумбійського університету, який засуджував його не позбавлені лібералізму погляди. Тож він витріщився на Роуз, наче його громом ударило. І зрозуміло, Роуз сприйняла це як підтвердження своєї правоти.

— Ага! — переможно сказала вона.

— Так, — обізвалася Хетті, бачачи, що справа повертає зовсім не туди, куди потрібно, — мушу визнати, це все дуже цікаво.

І навіть Едмунд Келлер зрозумів це як сигнал, характерний для даного кола, негайно припинити суперечку.

Анна місця собі не знаходила.

— Ну, хоч зараз, я думаю, вона нас забере, — прошепотіла дівчина до Сальваторе, коли трапеза добігла кінця.

Та Роуз Мастер захопилася розмовою, і вони лишилися самі.

Чи не бовкнула вона щось зайве про італійських дівчат у пікеті? Ану, як леді перекаже все це фабриканту, і потім Анні буде непереливки?

Коли вони простояли хвилину або дві, до них наблизилася старенька господиня дому. Її супроводжувала інша леді, не така стара.

— Я місис Мастер, — сказала старенька. — Просто хотіла вам подякувати, що прийшли. — Вона була сама люб'язність. — А це моя подруга міс О'Доннелл, — додала старенька.

Було помітно, що О'Доннелл аж ніяк не з бідних, але поводитися вона приязно й навіть поцікавилася, де вони живуть.

— Я жила неподалік, на іншому боці Бувері, — сказала вона.

Анна з недовірою подивилася на неї. Їй в голові не вкладалося, що ця заможна пані колись мешкала побіля Нижнього Іст-Сайду, але вголос вона не сказала нічого. Міс О'Доннелл, помітивши вираз її обличчя, усміхнулася.

— Мені щодня доводилося ходити повз П'ять Кутів.

— Тобто ви жили в такій самій шпаківні, як ми? — нарешті зважилася запитати Анна.

— Жила. — Мері О'Доннелл помовчала, ніби щось пригадуючи. Потім поглянула на Хетті Мастер, усміхнулася. — Власне, мій батько пив не просихаючи й навіть роботи не мав. А щодо нашого житла... — Вона похитала головою, відганяючи спогади. — Кінець кінцем я мусила з нього піти. — Вона знову обернулася до Анни й Сальваторе. — Схоже, ваш батько — хороша людина. Тож хай би що ви робили, пильнуйте сім'ю. На світі нема нічого важливішого, аніж сім'я.

І тут з'явилася Роуз. На щастя, вигляд вона мала дуже задоволений і забрала їх обох. Так Анна й не дізналась, як багата леді вибралася з Нижнього Іст-Сайду.

Коли всі розійшлися, Мері О'Доннелл на прохання Хетті залишилася. Вона знала, як приємно мати співрозмовника, з яким можна обговорити захід після його закінчення.

— Усе пройшло чудово, — заявила Мері. — Цей обід запам'ятають усі. Ну, а розмови, безумовно, змусять їх замислитись.

— Я невдоволена поведінкою Роуз, — сказала Хетті.

— Містер Келлер виявився молодцем.

— Він діяв з добрих намірів. — сказала Хетті. — А Роуз повелася як ніхто зрадливо.

— Я гадаю, нам слід її пробачити, — сказала Мері.

— Може, й пробачу, — відказала Хетті, — але хай мені грець, якщо я це забуду.

— Дівчина-італійка була мила, — сказала Мері.

— Ага, що я хотіла запитати! — пригадала Хетті. — Чому ти їй сказала, що твій батько пив і не мав роботи? Адже він був цілком пристойною людиною. Водив дружбу з Келлерами. Я дуже добре пам'ятаю той день, коли Гретхен розповіла мені, хто ти така.

Мері повагалася, тоді трохи з острахом подивилася на Хетті.

— Коли я побачила цю дівчину та її брата, — зізналася вона, — почула, як вони живуть, то згадала своє. А чому я все вибівкала, сама не розумію, хоч убий.

Хетті уважно подивилася на Мері.

— Інакше кажучи, Мері О'Доннелл, ти за стільки років хочеш заявити, що влаштувалася до нас, видаючи себе не за ту, ким насправді була? І що ти зовсім не з пристойної родини?

— Мені це навряд чи вдалося б. А от Гретхен змогла. Вона була моєю подругою. — Мері приязно усміхнулася. — Боюсь, тоді вона вам стільки всього набрехала!..

Хетті поміркувала.

— Ну що ж, — промовила вона нарешті, — тоді я дуже рада, що вона так вчинила.

Едмунд Келлер провів приємний вечір у компанії батька. І тільки наступного ранку дізнався, що сталося під час зустрічі в Карнегі-холлі.

Той вечір удався на славу! Радикали знайшли чудового оратора — соціаліста Морріса Гіллквіта. Блискучий промовець, він повідомив переповненому залу, що фабриканти й судді, які штрафують страйкарів, суть не що інше, як закуті в броню кулаки гніту та утисків. «Посестри! — закликав він. — Ваше діло справедливе, і перемога буде ваша!» Мало того, запевняв він присутніх, страйк швачок — це початок чогось набагато серйознішого. Завдяки профспілкам вони очолять грандіозну справу соціалістів — класову боротьбу, яка дуже скоро змінить не тільки фабрики в Нижньому Іст-Сайді, а й весь Нью-Йорк, навіть Америку. Це була фантастична промова, і промовець зірвав бурю оплесків.

Щоправда, після нього виступив поміркований адвокат, який закликав проявляти стриманість і діяти в межах закону. Але його виступ був таким нудним, що натовп, не стерпівши, розшумівся. А коли наступною взяла слово Леонора О'Рейлі із жіночої профспілки й накинулася на адвоката, а потім сказала жінкам, що їхній страйк для профспілкового руху зробив більше, ніж усі проповіді за останні десять років, їй теж влаштували бурхливу овацію. Не дивина, що люди були в піднесеному настрої.

Проте у захваті були не всі. Таммані-холл схилявся не до революцій, а до політичної влади. Не розділяли революційного запалу й консервативно налаштовані лідери великих американських профспілок, скажімо, Сем Гомперс. Від того вечора підтримка закурених кімнат робітничого руху почала слабшати. І слабшало ще дещо. Грошові вливання.

Чи міг уплинути на це незапланований виступ Роуз на обіді у старої Хетті? Годі вгадати! Та одне залишалося безсумнівним. Коли Енн Морган побувала на зустрічі в Карнегі-холлі, їй не сподобалося те, що вона там почула. І наступного ж дня Енн Морган дала всім зрозуміти: вона за дотримання прав швачок, але проти соціалізму. І не даватиме грошей на революцію. Інші заможні благодійниці підтримали її почин.

Страйк припинився тільки на початку лютого. Робочий тиждень жінкам скоротили, тепер він становив п'ятдесят дві години. Їм навіть було дозволено вступати до профспілок. Але «Траянгл» та інші фабрики могли брати на роботу кого завгодно, байдуже, член профспілки чи ні.

Едмунд Келлер вирішив, що Роуз має бути задоволена. Щоправда, трохи спантеличував той факт, що вона вважала його соціалістом, але він ним не був, тому просто відкинув її звинувачення: мовляв, чого тільки не скажеш зопалу.

Він ще не зрозумів повною мірою одну річ: через те, що вона вважала його соціалістом, і через те, що він прилюдно намагався виставити її на глум, Роуз Мастер фактично стала його ворогом.

Для Сальваторе 1910 рік був щасливим. Йому стукнуло чотирнадцять, і він уже вступив в юнацьку пору. Того ж року вони з Анною вирішили додати маленькому Анджело трохи сил. Метод в Анни був простий: хлопчику треба більше їсти. І щодня, йдучи додому з фабрики «Траянгл», вони заходили до ресторану, де працював дядько Луїджі, і власник давав їм пакетик нез'їденої їжі. «Для слабенького», — казав він.

Сальваторе ж до справи підійшов ґрунтовніше. Він змайстрував маленькі гирі та примушував дев'ятирічного брата щодня з ними вправлятися в його присутності.

— Я розвиваю йому м'язи, — пояснював він усім. А влітку став водити його на Іст-Ривер, де купалися всі тамтешні хлопчиська, хоча це й було заборонено. Коли Анна дізналася про це, в неї почалася справжня істерика.

— Там же вода брудна. Ще бракувало чимось заразитись! — кричала вона.

Та час спливав, і схоже, Анджело таки міцнішав. Одначе мрійником як був, так і лишився.

Що ж до Анни, то вона у свої вісімнадцять уже стала молодою жінкою, проте залишилася майже такою самою стрункою, як у підліткові роки. Чоловіки задивлялися на неї на вулиці, але вона не мала хлопця, казала, що їй це не цікавить. Одне Сальваторе знав точно.

— Коли якийсь хлопець почне підбивати до тебе клинці, то йому не лише з батьком доведеться мати діло, — заявив він сестрі. — Йому доведеться пройти перевірку й у мене.

Поруч із сестрою він був готовий бачити лише найкращих.

— А якщо він тобі не сподобається? — дражнилась Анна.

— Кину його в Іст-Ривер, — сказав Сальваторе. І він справді так думав.

На початку грудня в Анни був день народження, а п'ятого числа дядько Луїджі повів усю родину до театру. Вони пішли в Американський мюзикхол на 42-й вулиці, де йшла вистава «Ого-гошечки!». Її давала лондонська акторська трупа, що гастролювала Америкою, а головною зіркою цієї трупи був молодий актор Чарльз Чаплін. Усі лишилися задоволені вечором. А за тиждень Анна похвалилася, що їй підвищили зарплатню. Досі вона заробляла дванадцять доларів на тиждень, а тепер їй додали ще долар. Тож рік закінчився чудово.

За винятком одної речі.

Якось у жовтні, поогожого ранку, Паоло раптом сказав Сальваторе, щоб той ішов сам, бо він іще має справу.

— Зустрінемося о четвертій на розі Бродвею й Фултон-стріт, — сказав він і, перш ніж Сальваторе встиг щось запитати, зник.

Того самого дня він попередив Сальваторе, що про його відлуку ані слова.

— Я виконую певні доручення для одного чоловіка, — сказав він коротко. — От і все.

Він приніс трохи грошей — десять стільки, скільки заробив би, начищаючи взуття, — однак Сальваторе здалося, що в братових кишенях іще щось залишилося.

На другому тижні це повторилося. І скоро стало відбуватися постійно. На Різдво Паоло всім роздав подарунки. І пояснив, що тишком-нишком відкладав на них. Усі були задоволені. Сальваторе отримав кишеньковий годинник, Анна — гарну шаль. Але Кончетті все це явно не подобалось. І перед самим Новим роком вона почала доправлятися у Сальваторе, куди ходить брат. Сальваторе відбрехався, як і наказував йому Паоло, але ж видно було, що мати не вірила жодному його слову.

— Точно працює на якихось *camorrista*, — заявила вона. Цим словом вона називала всіх поганих людей. — А може, й ще гірше. Може, на *Mano Nero*.

«Чорна рука». Це не була справжня злочинна організація. Кожна банда вимагачів, що трусила зазвичай багатих італійців із власної

громади, намагалася нагнати страху моторошним символом «Чорної руки».

— Ні, — сказав Сальваторе.

— Це все поліція винна, — не вгамовувалася мати. — Чому вона не

наведе лад?

Зо тридцяти тисяч поліціантів Нью-Йорка, серед яких було чимало ірландців-одновірців — себто католиків, — навряд чи знайшовся б один, хто знав би італійську. Щоправда, нью-йоркська поліція починала створювати італійський підрозділ. Але шефа підрозділу, коли той їздив на Сицилію, вбив мафіозо, на ім'я дон Віто. Після цього роль італійського загону зійшла нанівець. А що італійська злочинність не виходила за межі італійського кварталу, то нью-йоркська поліція не дуже й втручалася.

Того вечора Кончетта причепилася до Паоло й звинуватила його у тому, що він став на злочинний шлях. Але хлопець усе заперечував і навіть страшенно розлютився. Закінчилося тим, що батько заборонив будь-які балачки на цю тему.

Залицяльник з'явився у березні 1911 року. Якось увечері Сальваторе, Анджело й Анна зайшли до ресторану, де працював дядько Луїджі. Кілька хвилин їм довелося зачекати, і в цей час Сальваторе примітив симпатичного молодого чоловіка, який із цікавістю спостерігав за ними. Але незабаром він про нього забув. А вже назавтра, ідучи по вулиці, він натрапив на дядька Луїджі, який страх як хотів із ним поговорити.

Скидалося на те, що той молодик бачив Анну вже не вперше. Звали його Паскуале, дуже пристойний чоловік, мав хорошу роботу — службовця. Він хотів познайомитися з Анною, але не міг наважитися на перший крок.

— Якби ти його знав, — підморгнув йому дядько Луїджі, — то й з Анною він познайомився би тільки так.

— А якщо він мені не сподобається, то ніякої зустрічі з Анною? — недвозначно уточнив Сальваторе.

— *Si, sì*^[142], звичайно.

Сальваторе погодився й на другий день прийшов до ресторану, де за кавою і *dolce*^[143] сидів Паскуале. На превелику дядькову радість, молодик Сальваторе сподобався. Він був серйозний, явно хороший працівник. Родина його була небагата, але грошей в них було більше, аніж у Карузо. Під кінець бесіди домовилися, що він прийде до ресторану у свій звичний час наступної суботи, після того як в Анни закінчиться робочий день. Тоді-то Сальваторе й познайомить Паскуале з Анною, а дядько Луїджі пригостить усіх *dolce*.

Сальваторе був задоволений новою роллю. Він з нетерпінням чекав на суботу. І думав, що сказати Анні, а що — ні.

У суботу 25 березня 1911 року Анна, як завжди, пішла на роботу. Це був чудовий день. По суботах на фабриці «Траянгл» діяв скорочений графік. Робота починалась о дев'ятій ранку, закінчувалась о 16:45, між ними — сорок п'ять хвилин обідньої перерви. Поки вона прийшла, то перед прохідною вже зібрався натовп.

І хоч обидва власники та більшість фабричних працівників були євреями, тільки лічені одиниці дотримувалися шабату. І на роботу сьогодні з'явилося майже п'ятсот чоловік.

До будівлі було два входи: один на Вашингтон-плейс, другий за рогом на Грін-стріт. Вона зайшла через вхід на Вашингтон-плейс і піднялася сходами. Ліфт був для керівництва та відвідувачів.

Фабрика «Траянгл» займала три останніх поверхи будівлі: восьмий, дев'ятий і десятий. На сходах Анні трапилася Єтта — єврейська дівчина, що працювала на восьмому поверсі, і Анна зайшла до неї, щоб закінчити розмову. Крім робочих столів і машин на восьмому поверсі стояли розкрійні столи, а під ними — величезні ящики, які в процесі роботи швидко наповнювалися обрізками тканини. Біля одного з тих столів Єтта взялася показувати Анні па з нового танцю, що звався таркі-трот^[144]. Обидві дівчини любили танцювати, але суворий погляд майстра швидко поклав цьому край, і Анна вирушила на дев'ятий поверх, де вона працювала.

Ранок минув без пригод. Не так давно дев'ятий поверх відремонтували — покращили вбиральні, постелили приємну дерев'яну підлогу, що притягувала сонячне світло. Під час обідньої

перерви Анна вийшла надвір прогулятися Вашингтон-сквер-парком. Вона згадала танцювальні па, які показувала подруга. Цікаво, а чи любить танцювати Паскуале?

Їй знадобилося зовсім мало часу, щоб дізнатися про залицяльника. Тільки-но Сальваторе ніби між іншим згадав, що в ресторані вони можуть зустрітися з його другом, як вона одразу ж його розкусила. Сальваторе приндився, щось заперечував, однак вона швиденько розібралася, що до чого. А коли брат в усьому зізнався, Анна зробила вигляд, ніби страшенно сердиться. Вона не зізналася Сальваторе, що вже помітила, як на неї косує молодий чоловік, і була зовсім не проти з ним познайомитись. Але брату вона сказала, що ще подумає, піде з ним чи ні — нехай помучиться! Тож ближче до полудня вона з усмішкою повернулася на фабрику.

По суботах у другій половині дня тут завжди бувало метушливо. Наприкінці робочого тижня бігали експедитори, намагаючись виконати всі останні замовлення.

Ближче до завершення роботи роздавали конверти із зарплатнею. Піти раніше, ніж пролунає дзвоник, звісно, забороняли, але деякі дівчата, на кого чекали хлопці, уже були готові нестися стрімголов. Коли залунав дзвоник і вимкнулося електричне живлення машин, усі підвелися.

Проте Анна не поспішала. Вона дістала із сумочки маленьке дзеркальце. Треба ж причепуритися перед зустріччю з таємничим добродієм. І вона чепурилася, тим часом як інші дівчата рушили до виходу. Вона ще сиділа на місці, коли раптом почула щось дивне. Хтось кричав.

Від пам'ятника Гарібальді відкривався гарний вид на Вашингтон-плейс. Влітку те місце затуляло листя на деревах. Але тепер Сальваторе чітко бачив верхні поверхи будівлі й вивіску на розі — трикутник, вписаний у коло. Він подивився на годинник, подарований Паоло на Різдво.

— Вже час, — сказав він, обертаючись до Анджело.

— Дядько Луїджі пригостить мене гарячим шоколадом?

— Питаєш!

Сальваторе став дивитися на будівлю. З хвилини на хвилину в дверях мали з'явитися перші дівчата. Молодий чоловік, який проходив мимо, на мить спинився й поглянув у той самий бік.

І тут сталося щось незвичайне. Десь неголосно хруснуло. Ніби нічого особливого — просто хруснуло в одному з вікон на восьмому поверсі. За мить з вікна вихопився невеликий клубок диму, а з вулиці внизу долинув слабкий дзенькіт скла. Кінь, що стояв там, раптом рвонувся разом із візком. З розбитого вікна посунув дим. Якийсь чолов'яга побіг через вулицю.

Хлопець, що затримався біля статуї, швидко метнувся до місця пригоди. Сальваторе ж і Анджело стояли як укопані. За мить почулися свистки пожежників. Потім по вулиці промчав кіннотний поліціант. Він швидко спішився, забіг до будівлі. Люди висипали на хідники, а в дальньому кінці парку з гуркотом показався пожежний фургон.

— Стій тут! — наказав Сальваторе Анджело. — Якщо прийде Анна, зачекайте на мене.

Діставшись будівлі, він перевірів спершу передній вхід, потім — двері за рогом на Грін-стріт. Анни ніде не було видно. За кілька хвилин із переднього входу вийшла зграйка дівчат. Перекинувшись кількома словами з однією, Сальваторе дізнався, що вони спустилися з восьмого поверху на ліфті.

— Зайнялися коробки з обрізками, — сказала дівчина. — Спалахнули, як гас.

— А що з дівчатами на інших поверхах? — запитав Сальваторе.

Але цього вона не знала.

Тим часом прибували все нові й нові пожежні фури. Треба визнати, діяли вони блискавично. Пожежники, які були здебільшого ірландцями, чіпляли шланги до вуличних пожежних гідрантів і тягнули їх у будівлю.

Всередину нікого не пускали. Тож Сальваторе тільки й залишалося, що кидатися від одного виходу до іншого, намагаючись дізнатися щось від дівчат, які висипали на вулицю, і ловити уривки фраз від пожежників.

Він уже знав, що ті пожежні рукави, які були в будівлі, не працюють, але тиск у гідрантах пристойний. Пожежа почалася на восьмому поверсі, який уже весь охоплений вогнем, і прорватися через нього пожежникам не вдалося. Хтось сказав, що є пожежний вихід,

який вів у колодязь заднього двору. Але він обвалився. Кілька дівчат змогли спуститися по ньому на кілька поверхів, а потім драбина повалилася разом із тими, хто на ній стояв. Із вікон верхніх поверхів з боку Грін-стріт рвалося полум'я і сунув дим.

Сальваторе побачив людей, які показували на дах, відбіг трохи назад, щоб краще бачити. На даху стояв натовп людей, а інші люди, із сусідньої будівлі Нью-Йоркського університету, трохи вищої, спускали рятівні драбини. Може, там є і дівчата з дев'ятого поверху? З'ясувати це не було жодної можливості.

Він повернувся до статуї Гарібальді.

— А де Анна? — Очі в Анджело були великі й круглі.

— Скоро прийде.

— Де вона?

— Може, спускається на ліфті, хоча кілька дівчат тікають через дах. Вона знайде нас, якщо будемо чекати тут.

— Це небезпечно?

— Ні. — Сальваторе спробував усміхнутися. — Бачиш он ті всі пожежні фургони й пожежників? І люди виходять, виходять...

Анджело кивнув. Тільки вигляд у нього все одно був наляканий.

І тут Сальваторе побачив її.

Анна стояла на своєму поверсі біля вікна. В інших вікнах теж з'являлися дівчата. Постаті їхні були розпливчасті, і Сальваторе зрозумів, що, напевне, в приміщенні дим. Хтось розчинив вікно, і з нього справді задиміло. У глибині за спинами дівчат замерехтіли спалахи вогню. Схоже, пожежа перекинулася й на дев'ятий поверх.

Чому дівчата біля вікон? Вони що, не змогли вийти? Там, де вони, нестерпний жар. Справжнє пекло.

Дівчина, яка відчинила вікно, видерлася на підвіконня. Вище дев'ятого поверху будівлю оперізував масивний карниз завширшки з кілька футів. Дівчина задерла голову до нього. Прикидала, напевне, чи зможе вилізти туди й пройти кружним шляхом до безпечного місця. Можливо, їй було невтямки, що пожежа уже й на останньому, десятому поверсі. Та поверхи у цій будівлі мали по дванадцять футів заввишки, тож видертися на карниз їй однаково не вдалося б.

Стали відчинятись інші вікна, решта дівчат також вилазили на підвіконня. Був там і хлопець. Вони дивилися згори на вулицю, до якої була сотня футів. У них за спинами палахкотіло полум'я. Було

зрозуміло: вони не можуть залишатися всередині через нестерпний жар.

Пожежники їх побачили й спрямували у той бік один брандспойт. Вода дугою рвонула до небес, але на висоті ста футів струмись розсипався на бризки.

Кинулися приставляти до стіни будівлі пожежну драбину, але вона не сягала вище, ніж на тридцять футів. Так ця драбина й залишилася стояти під стіною — спокуслива й цілковито нефункційна. Над тротуаром почали розтягати сітки.

Люди тривожно дивилися на них з карнизів. Чи витримають, якщо на них стрибнути? Адже зверху так довго летіти! Пожежники їх не квапили. Вони й самі не знали, що краще.

І тоді Сальваторе помітив, що Анна дивиться у їхній бік. Звідти вона точно бачила статую Гарібальді, а зараз, мабуть, намагалася знайти його та Анджело.

Однак розгледіти їх через дим і водяну завись не так просто. Сальваторе помахав руками. Малий Анджело й собі замахав. Але відповіді від сестри не було.

— Ми Анні махаємо? — запитав Анджело. — Ти її бачиш?

Сальваторе не відповів. Одна дівчина стрибнула з підвіконня. За нею стрибнув хлопець. Тоді — Анна.

Анджело цього не бачив.

— Чекай на мене тут! — гукнув Сальваторе й помчав до будівлі.

Сітки, звичайно, виявилися марними. Пожежники розтягнули їх тільки тому, що їм не залишалось нічого іншого. І коли Сальваторе прибіг туди, їх уже забирали за наказом брандмейстера.

Юнак пройшов крізь сітку навиліт. Анна та інші дівчата, які стрибнули після неї, теж майже без затримки врізалися в хідник. На диво, Аннине обличчя не пошкодилось, але потилиця була розтрощена. Мертва, сказав пожежник, але Сальваторе й без нього це бачив.

— Це моя сестра, — і він сказав пожежнику своє ім'я. — Мушу відвести братика додому, а тоді повернуся.

Сальваторе й сам був здивований, з яким спокоєм він тримався.

Він повернувся до статуї.

— Анна стрибнула? — запитав Анджело.

— Так. Із нею все гаразд, але вона поранила ногу, тож, напевне, її заберуть до лікарні. Вона сказала, щоб я відвів тебе додому й розповів

усе мамі. А потім, пізніше, всі разом сходимо до неї.

— Я хочу зараз її бачити!

— Ні, вона сказала зразу йти додому.

— А з нею точно все гаразд?

— З нею все добре.

23 травня 1911 року врочисту церемонію в Нью-Йорку відвідав не хто інший, як сам президент Сполучених Штатів. Нарешті починала працювати величезна бібліотека, яку збудували на П'ятій авеню на місці старого, схожого на фортецю, резервуара.

Книгозбірня, утворена злиттям бібліотек Астора й Ленокса^[145], була колосальним витвором. Завдяки заповітам Воттса^[146] й Тільдена^[147] розкішна споруда в еkleктичному стилі, спроектована фірмою «Каррер і Гастінгс»^[148], простягнулася на два квартали — від 40-ї до 42-ї вулиці. Будівництво тривало нечувано довго, але будівля того вартувала. Важко уявити щось розкішніше за мармуровий фасад, широкі сходи з двома лівими по боках, але це місце мало ще й гостинний вигляд. Завдяки щедрим пожертвам Ендрю Карнегі Нью-Йоркська публічна бібліотека стала однією з найбагатших безкоштовних установ у світі.

Для широкого загалу бібліотека мала відкритися завтра, проте після того, як її вшанував своєю присутністю сам президент Тафт, тут зібрався чималий натовп сановних і багатих роззяв.

Стара Хетті Мастер ледве волочила ноги.

— Яка я рада, що додумалася покликати тебе із собою! — сказала вона Мері О'Доннелл.

За останній рік Хетті помітно подалася, що було не дивно в її віці. Однак, коли вони проминули величезний мармурний хол, їй закортіло піднятися сходами.

— Але це два поверхи, — застерігала її Мері. А поверхи тут були страх які високі.

— Я ще можу ходити, — не здавалася старенька леді. — І хочу бачити оту читальну залу, про яку стільки говорили. — Читальна зала на третьому поверсі розкинулася майже на всю довжину будівлі, а це

понад сто ярдів. — Пригадую, як я бувала тут, коли ззаду ще стояв Кристал-палас.

— Знаю, — кивнула Мері.

Підйом забрав чимало часу, але жінки таки дісталися до читальної зали, і вона вразила їх своєю величчю. Приміщення тягнулося вдалечінь, як довжелезні коридори у музеях Ватикану.

— Еге, — сказала Хетті, — що велика, то велика.

— Еге ж, — підтакнула їй Мері.

— Сподіваюсь, — промовила Хетті, обдивляючись ряди столів, — що їм вдасться знайти стільки читачів, як тут столів. Я в бібліотеках завжди починаю дрімати. А ти?

— А я до них майже не ходжу, — зізналася Мері.

— Місця для сну хоч залийся, — резюмувала Хетті. — Ходім наниз.

Вони повільно зійшли сходами на П'яту авеню. Надворі яснів день.

— Яка я рада, що побачила це, — сказала Хетті, — але буду не менш рада повернутися додому. Щось натомилася. — Вона спинилася, Мері тим часом виглядала кеб. — Я вже розповідала тобі, що тут мій чоловік пропонував вийти за нього заміж? Біля новенького резервуару.

— Так, — відповіла з усмішкою Мері.

— То був прекрасний день! — сказала Хетті.

— Інакше й бути не могло! — підтвердила Мері.

Раптом у Хетті вихопилось:

— Ох!

— Що сталося? — стривожилася Мері.

Та Хетті не відповіла. Вона хитнулася, неначе від раптового удару.

— З вами все гаразд? — запитала Мері. Та не встигла вона доказати, як Хетті стала падати. Мері спробувала її втримати, але не подужала, і Хетті впала на землю.

Їм дуже пощастило, що цієї хвилини повз них проходив хлопець, що чистив взуття.

Він кинув свої речі й узявся допомагати. Підняв Хетті, а тоді, поки Мері тримала її, зупинив таксі. Допомагаючи всадовити непритомну леді, він запитав у Мері, чи треба їхати разом із ними.

— О, — сказала вона, — це буде дуже люб'язно.

Тож хлопець поставив свої речі на підлогу таксі, Мері сказала їхати по П'ятій, і за мить вони рушили з місця. У Хетті розтулився рот, вона вся затрусилася. Хлопець подався вперед і так-сяк прилаштував її в кутку.

— Грамерсі-парк, — сказав він водію.

— Звідки ти знаєш? — здивувалася Мері.

— Якось заходив туди, — сказав хлопець.

І тут Мері зрозуміла, де вона його бачила.

— Ага, ти брат тієї дівчини-італійки, яка була в нас на обіді кілька місяців тому, — сказала вона. — Твоя сестра працює на фабриці «Траянгл».

Хлопець нічого не відповів. А Мері згадала, що в березні там сталася страшна трагедія. Жахлива пожежа. Був грандіозний скандал: загинуло сто сорок осіб, переважно — дівчата-єврейки, що там працювали.

— Я сподіваюся, із сестрою все гаразд? — тривожно запитала Мері.

Якусь мить Сальваторе Карузо мовчав. Він глипнув на стареньку леді. І зрозумів те, чого ще не зрозуміла Мері: Хетті Мастер щойно померла. Тож на сьогодні милій дамі без нього вистачить переживань. І він сказав:

— У неї все чудово.

Емпайр-Стейт-білдинг

• 1917 •

Більш ніж століття Сполучені Штати Америки стояли осторонь катастрофічних суперечок, які стрясає Старий Світ. Три роки тому, коли європейські країни, геть заплутавшись у сплетіннях суперечностей і альянсів, розв'язали Велику війну, Вільям і Роуз Мастері, як і більшість притомних американців, сподівалися, що їхня країна не втрутиться в цю безглузду бійню. І певний час здавалося, що так воно й буде.

Чи слід було туди встрявати, якщо мислити стратегічно? Ні, не слід. Чи були до цього моральні спонуки? Хоча більшість американців вважала свою країну переважно англійською, в реальності американців з німецьким корінням було більше, ніж англійців чи ірландців. До того ж у 1917 році британці не були у великій пошані. Жорстокий розгром Великоднього повстання^[149] розлютив як мінімум американців-ірландців, а скільки американських кораблів постраждало від британської морської блокади^[150], і не злічити. Президент Вудро Вільсон, що й далі симпатизував британцям, слав їм провізію. Але це й усе. Більшість американців міркувала так: подобається європейцям роздирати одне одного — на здоров'ячко! Але нас у ті чвари не вплутуйте.

Зрештою, вступити у війну Америку примусила Німеччина. Донедавна Вільсону, що намагався зберегти нейтралітет своєї країни, вдавалось якось домовлятися з німцями. Коли їхні субмарини потопили «Лузітанію» з американцями на борту, він заявив протест, і німецьке командування припинило підводну війну. Однак тепер усе змінилося. Німці повелися паскудно: побачивши, як Росію накриває хаос, а британці замалим не голодують, вони уявили собі, що можуть зробити останній ривок і перемогти у війні. Тож раптом знову пожвавішали німецькі субмарини. «Оскільки ваші судна везуть британцям провіант, — заявила Німеччина президенту Вільсону, — ми будемо торпедувати всі американські кораблі, які будуть у морі». Останньою краплею стала пропозиція німецьких представників, із

якою ті звернулися до Мексики: «Нападiть на Америку, i ми вам допоможемо повернути Техас, Нью-Мексико й Аризону».

Пiсля такого вiдпали всi сумнiви. I масова мобiлiзацiя американцiв, яка уже набрала обертiв, невдовзi мала показати нiмцям, як воно — кидати виклик вiльним людям на протилежному кiнцi Атлантики. Буквально минулого тижня Вiльям i Роуз iшли по П'ятiй авеню до Вашингтон-сквер-парку, щоб побачити величезне багаття, де кiлька юних жевжикiв спалили опудало нiмецького кайзера.

Донинi далекий європейський конфлiкт не дуже позначався на родинi Мастерiв. Ба бiльше — Вiльям Мастер з подивом побачив, що непогано заробив на ньому. Фондова бiржа в 1914 році кiлька мiсяцiв не працювала, зате став жваво розвиватися ринок вiйськових облiгацiй, а незабаром почалися масовi постачi для європейських країн, що воювали. Американська промисловiсть розвивалася шаленими темпами. Генрі Форд запровадив конвеєрну збiрку й рiзко збiльшив виробництво автомобiлiв.

Найбiльшим клопотом для Вiльяма та Роуз був син Чарлi.

Хоча до перелiку призовникiв його не треба було вносити. I на тому спасибi. У травнi 1917 року призивали тiльки тих, хто мав вiд двадцяти одного до тридцяти одного року. Та батьки Чарлi й без того мали чим гризтися.

Коли Чарлi вiдмовився поступати до Гарварду й став студентом Колумбiйського унiверситету, Роуз це засмутило.

— Хлопцю подобається жити в Нью-Йорку, — прокоментував чоловік.

— Бачу, — вiдказала Роуз. — Ось це мене якраз i непокоїть. — Гарвард Гарвардом, а в Бостонi, вважала вона, Чарлi був би в бiльшій безпецi. — Просто боюся, щоб він не завiв собі сумнiвних друзiв.

Так i сталося. Ще не зробившись колумбiйським студентом, Чарлi почав виявляти передчасну цiкавiсть до нiчного життя величезного мiста.

Він пропадав то в театральному районi, то в Гринвіч-Вiллiдж — i нiхто не знав, де він є. Не раз повертався додому пiд мухою.

— Хоч як крути, — цiлком резонно зауважувала мати, — в душі він все одно ще дитина.

Щодо його поглядiв, то зараз, коли Чарлi вчився в унiверситетi, нiхто не мiг сказати, що він бовкне за секунду. Чарлi вже встиг

заявити, що більшовики в Росії роблять добру справу. А то якось зізнався, що збирається пристати до антивоєнного руху. Його погляди й захоплення мінялися чи не щотижня.

Вільяма це розважало, проте Роуз добре знала, що Ніколас Мюррей Батлер, директор Колумбійського університету, не потерпить крамоли й ревно пильнуватиме, щоб його заклад залишався твердиною патріотизму та політичної розважності, а особливо у такий складний час. Він попередив і студентів, і викладачів, що в разі публічних антивоєнних протестів їх буде звільнено, а зовсім недавно Чарлі розповів удома про виключення двох його друзів.

Роуз жила й боялася, що будь-якого дня він може повернутися додому й сказати те саме про себе.

— Навіть не сумніваюся, — казав весело Вільям, — що ти все узгодиш із Батлером, якщо Чарлі втрапить у халепу. Просто запроси його до себе на вечірку.

Це було правдою: у ті дні Роуз Мастер вважали досить впливовою фігурою, з якою варто рахуватися. Після смерті старої Хетті Мастер Вільямові батьки успадкували чималий капітал. Коли ж кілька років тому померла мати Вільяма, а за рік пішов за нею і Том Мастер, трастові фонди передали Вільяму й Роуз дуже солідну спадщину, що нею вони могли розпоряджатись як їм заманеться.

Недавно вони переїхали до значно більшого будинку, біля П'ятої авеню на 60-х вулицях, за кілька кварталів від розкішного нового палацу Генрі Фріка^[151]. Будинок мав прекрасний класичний фасад і одну особливість, злизану з видавництва містера Скрібнера^[152], що було поблизу. Більшість власників автомобілів тримали свої машини у переобладнаних стайнях неподалік, але в новому домі Мастерів була арка-проїзд з подвійними воротами. Вони вели до маленького дворику з приватним ліфтом, який спускав автомобіль у підземний гараж. Вільям купив новий «роллс-ройс» — модель «Седанка-де-віль».

За останні десять років Роуз зажила репутації господині, яка вміє приймати гостей, але водночас не позбавлена вдумливої стриманості «старих грошей». Тепер вона могла робити все те саме, тільки з більшим розмахом. І, що правда, то правда, завдяки цим світським розвагам вона стала особою напрочуд впливовою.

Але Роуз чудово бачила межі своїх можливостей.

— Якщо Чарлі розлютить Ніколаса Мюррея Батлера, — казала вона, — я його навряд чи зможу врятувати.

І зараз вона боялася, що Чарлі от-от утне щось небезпечне й дурне.

Тож одного вечора в листопаді вона категорично заявила сину:

— Ні, Чарльзе, я цього чоловіка навіть на поріг не пущу!

— Але ж мамо! — запрочався син. — Я вже його запросив.

Чому з усіх викладачів Колумбійського університету Чарлі зліпив собі кумира саме з Едмунда Келлера, Роуз і гадки не мала. Вона вперто трималася думки, що стосунки між їхніми родинами померли разом зі старою Хетті. Але цієї осені Чарлі познайомився з популярним викладачем і був у захваті, коли Келлер, не приховуючи вдячності, розповів про роль Мастерів у кар'єрі його батька.

— Я раптом пригадав, що в нас є кілька його фотографій, — сказав він матері. — Келлер навіть поцікавився, чи не збираюсь я бути меценатом.

— Він до тебе підлещується.

— Не в тому річ, — озвався Чарлі, суплячи чоло. — Ти не розумієш. Келлер — досить солідна постать Колумбійського університету, яке йому діло до нас?

І справді, Батлер, виявивши похвальну витримку (принаймні так вважала Роуз), дозволив містеру Келлеру продовжити викладацьку кар'єру й навіть досягти успіху. Але для неї залишалися незмінними два факти. По-перше, Едмунд Келлер був і, безсумнівно, є соціалістом. А по-друге, її син надто піддається впливам.

І ось Чарлі, через дурну дитячу забаганку, запрошує цього суб'єкта на її вечір для обраних. Та Роуз подивилася на біляве синьооке дитятко й вирішила діяти обачніше. З Келлером вона розбереться, але так, щоб не викликати в сина спротиву.

— Чарлі, він не дуже великий любитель вечірок, — сказала Роуз. — Зробімо краще. Запросимо його до себе на вечерю — на звичайну родинну вечерю. Так ми з ним краще познайомимось, та й поговоримо.

Уже за тиждень Едмунд Келлер, у смокінгу й чорній краватці-метелику, як і годилося, зайшов до них. Запрошення, яке Чарлі передав від батьків, стало для нього несподіванкою. Едмунд ще добре пам'ятав, як за обідом Роуз називала його соціалістом — щоправда, в суперечці, та й багато років тому, — тож вирішив, що їй до нього байдуже. Та наполегливе запрошення до родинної трапези мало б свідчити про те, що його персону не викликає жодних негативних почуттів.

Едмунд був недурним чоловіком, але світ, у якому він жив, ледь відрізнявся від світу, до якого належала Роуз. І йому не спадало на думку, що коли Роуз Мастер запрошує його до себе на родинну трапезу, то це ніяк не комплімент чи вияв дружби — вона просто не хоче знайомити його зі своїми друзями! Тож Едмунд ішов собі в щасливому невіданні та навіть не підозрював, який він небажаний у цьому домі.

Зайшовши до двору, він першим ділом зустрівся із Чарлі та його батьком. Мастері уже вбралися до вечері, а Вільям саме збирався загнати машину в гараж. Кілька хвилин минули за приємними розмовами про «роллс-ройс», а потім Вільям запитав, чи хоче Келлер проїхатися. Той делікатно поцікавився, чи не змусять вони чекати господиню. Вільям запевнив, що все буде гаразд. (Він знав, що Роуз тільки тішитиметься, навіть якби той Келлер виїхав до штату Мен.) Отож, вони проїхали всю П'яту авеню аж до Вашингтон-сквер, потім зробили коло, викотилися на Шосту авеню, проїхалися вздовж південної околиці Центрального парку, повз готель «Плаза» — і знову на П'яту. Вільям керував автомобілем з явним задоволенням і жваво роз'яснював Келлеру його технічні переваги. Повернувшись додому, вони спустилися ліфтом гаража й, розпашілі від вечірнього повітря, приєдналися до Роуз у вітальні. Майже одразу подали вечерю.

Трапезували в їдальні. Зі стола забрали всі вставні дошки, тож вечеря, попри весь офіціоз, вийшла досить інтимною. Едмунда посадовили між Вільямом і Роуз, а навпроти нього сидів юний Чарлі.

Розмова перебігала легко й невимушено. Едмунд поділився з Роуз враженням, яке справив на нього «роллс-ройс», а потім Чарлі завів мову про Теодора Келлера та його фотографії, згадавши й чудову фотографію Ніагарського водоспаду, яку замовляв колись Вільямів дід. Теодору Келлеру було вже під вісімдесят, і Едмунд пояснив, що коли

старий залишить цей світ, то він, Едмунд, стане зберігачем усіх його робіт. «Там цілий архів», — сказав він. Після цього розмова непомітно перейшла на Громадянську війну, а там — і на теперішню війну проти Німеччини.

Вільям з Едмундом обговорили шанси корабельних конвоїв пройти повз німецькі підводні човни, які чатували на них в Атлантичному океані. Всіх хвилювало, скільки ще триватиме війна, а Келлер потім зауважив, що жах цієї бійні вимірюється не лише людськими втратами, а й культурною трагедією.

Бо ще не встигли Сполучені Штати вступити у війну проти Німеччини, як у країні почалася справжня істерія проти всього німецького. Все, що бодай натякало на зв'язок із Німеччиною, негайно опинялося під підозрою. Закривалися журнали, які виходили німецькою, а у Британії, зазначив Келлер, навіть лорд-канцлер мусив подати у відставку після того, як необачно заявив, що він не припинив любити німецьку музику й філософію.

— А зі мною що накажете робити? — розійшовся Келлер. — В усієї моєї родини німецьке коріння, і точно я не перестану слухати Бетховена або читати Гете й Шиллера через війну. Бо це був би повний абсурд! Та як на те пішло, то я й німецькою розмовляю!

— Серйозно? — здивувався Вільям.

— Так. Мій батько її майже зовсім не знав, а я кілька років тому зацікавився німецькою літературою. Вирішив, що читатиму в оригіналі, почав брати уроки. Вже говорю досить стерпно.

Потім розмова перекинулася на рух за тверезість, який останнім часом набирав дедалі більшого розмаху.

— На дух не переношу цю публіку! — пристрасно заявив Чарлі.

Батько всміхнувся й сказав, що це не дивно. Келлер культурно поцікавився думкою Роуз щодо цього.

— Ми належимо до єпископальної церкви, — відказала вона преспокійно.

Звісно, хто-хто, а Келлер мав би знати, що такі люди, як вона, не мають жодного стосунку до цих, чимраз сильніших, закликів запровадити сухий закон, які вже навіть до конгресу докотилися. Цю кашу заварили методисти, баптисти, конгрегаціоналісти^[153], інші церкви, які здебільшого служили іншим категоріям людей.

— Тут іронія в тому, — сказав Вільям, — що якщо сухий закон таки приймуть, то, вірогідно, дякувати за це доведеться війні. Єпископальна й католицька церкви можуть цю ідею не підтримати, але найзапекліші її противники — броварні компанії, якими володіють здебільшого люди з німецькими прізвищами. І як ви, Келлере, слушно зауважили, все німецьке тепер у такій непошані, що їх ніхто й слухати не стане. Повний абсурд!

Ще Келлер поцікавився, що господиня думає про жіноче виборче право.

— Голосування для жінок? — Роуз замислилася. Справа Алви Бельмонт не стояла на місці, але поки що суфражистки припишуть: під час війни не до них. Їй було неприємно, що вона на тому самому боці, що й Алва Бельмонт, і все ж Роуз ізнехотя визнала: — Я гадаю, його запровадять. Куди дінуться?

Роуз бачила: Вільям хоч і поставився з розумінням до її настороги проти Келлера, все одно зацікавився істориком як людиною. Він спитав думки Келлера про ситуацію в Росії. На подив господині, Едмунд Келлер був налаштований песимістично.

— Тут неможливо щось прогнозувати, — сказав він, — але, якщо звернутися до історії, то мені страшно. Французька революція сама собою, може, й була чудовою, але все скінчилося пануванням терору.

— Як на мене, трагедія в тому, — сказав Вільям Мастер, — що, попри всі проблеми, російська економіка шалено розвивалася, поки не почалася війна. Росія могла б стати успішною і щасливою країною.

Але тут Келлер з ним не погодився.

— Я сумніваюся, що цар засидиться на троні, — сказав він. — Як історик я можу передбачити кровопролиття, але важко дорікати росіянам, що вони так хочуть поміняти владу.

— Навіть якщо прийдуть соціалісти? — запитала Роуз.

Келлер замислився. Він хотів бути чесним.

— Якби я був росіянином, то напевно відповів би «так».

Роуз більше не сказала нічого. Розумна відповідь, але її думка про політичні погляди Едмунда Келлера залишилася незмінною. Та Чарлі аж свербіло ще більше заглибитися в ці небезпечні нетрі.

— Чи не здається вам, що капіталізм гнобить робітничий клас? — запитав він. — Я вважаю, що гнобить.

Келлер затнувся.

— Я вважаю, — люб'язним тоном мовив він, — що кожна система, наділяючи владою той чи інший клас, спокушає його експлуатувати беззахисні верстви. Гадаю, це закладено в самій людській природі.

— Капіталістична система — це тиранія, замішана на жадобі! — заявив Чарлі.

Мати звела очі догори.

Батько всміхнувся й пробурчав:

— Нагадай, щоб я не давав кишенькових грошей.

Але Келлер, будши викладачем, не міг залишити це твердження без розгляду.

— Можна стверджувати, — сказав він, — що будь-яке беззаперечне переконання може засліплювати людей так, що вони не бачитимуть реальності. Віра в прибуток за будь-яку ціну може перетворити на справжнього тирана. От узяти, приміром, страшну історію на фабриці «Траянгл».

Роуз витріщилася на гостя. Невже він зараз почне згадувати про той страйк на фабриці? Про те, як виставив її на посміх за обідом у Хетті сім років тому? Повернеться до суперечки про фабричних дівчат, будши в неї в гостях? Що це таке — нетактовність чи відверта агресія?

— Тих страйкарів, — твердим тоном заявила вона, — використали соціалісти й революціонери. І на зустрічі в Карнегі-холлі це було дуже чітко показано.

Келлер на хвилюку сторопів.

— О, вибачте, я зовсім не про страйк, а про пожежу.

У пам'яті більшості людей відклалася не так пожежа, як спричинені нею наслідки.

Тоді розгорівся величезний скандал, Бланка й Гарріса, фабрикантів, судили. З'ясувалося, що вихід із дев'ятого поверху, де загинуло стільки дівчат, був замкнений, а засоби протипожежної безпеки не відповідали й мінімальним вимогам.

І навіть після такої трагедії стандарти безпеки праці в межах міста змінилися на краще лише під тиском профспілок.

— Я хочу сказати, — вів далі Келлер, — що фабриканти були такі засліплені гонитвою за прибутком, що втратили в пожежі навіть власних родичів і за просто могли загинути самі.

— О, пожежа? Розумію.

— А ота дівчина — хіба її не шкода?
— Дівчина?
— Так, ота італійка, яку ви привели тоді на обід. Анна Карузо. Я запам'ятав тоді її ім'я.
— А що з нею?
— Загинула під час пожежі на «Траянгл». Я знайшов її у списках загиблих, які друкували в газетах.
— Я й не знала.
— Мамо! — Чарлі дивився на неї, не вірячи у те, що чув. Роуз відчула, як червоніє.
— Звідки ж мені про це знати? — роздратовано запитала вона.
— Прошу вибачення, — звернувся Чарлі до наставника.
Роуз уп'ялася очима в Келлера. Він знову виставив її дурепою. Тепер уже перед сином.

Вона вже не сумнівалася, що незабаром Чарлі поважатиме його більше за рідну матір. Якщо досі вона просто недолюбляла соціаліста містера Келлера, то тепер відчувала до нього глибоку відразу. Але знаку не подала.

— Розкажіть мені, містере Келлере, про свою роботу в університеті, — милим тоном попросила вона. — Зараз ви пишете книжку?

Бургундське було пречудовим. Поки наполовину з'їли першу страву, дворецький уже не раз наповнив келих Едмунда, і той, почуваячись як удома, почав розповідати про свої дослідження для монографії про Грецію і Рим. Чарлі був на сьомому небі від щастя, батько показав себе приємним і цікавим співрозмовником, і навіть господиня, почуття якої викликали певну насторогу в гостя, слухала його з великою цікавістю. Келлеру вже почало здаватися, що він сидить у колі друзів. Після нетривалої паузи він наважився відкрити їм секрет.

— Між нами кажучи, — промовив Келлер, — не виключено, що наступного року я поїду до Англії. В Оксфорд.

— Ого, — доволі розчаровано озвався Чарлі.

— Я чув, там зараз дуже тихо, — сказав Вільям Мастер.

— У тому й штука, — обізвався Келлер. — Зараз стільки оксфордських студентів і викладачів пішли на війну, що університет стоїть напівпорожній. З рік поживу в одному з коледжів, на правах запрошеного науковця, трохи повикладаю, попрацюю над книжкою. Непогана нагода зробити собі ім'я. І хтозна, може, влаштуюся там на постійних засадах.

— Як вам це вдалося? — поцікавився Вільям.

— Завдяки Елігу П'юзі, — сказав Келлер. — Може, ви з ним знайомі? Ні? О, це багатий джентльмен, уже в літах, і видатний учений. Живе тут, у Нью-Йорку. З ним я познайомився під час одного наукового дослідження. Він підтримує зв'язки з двома коледжами в Оксфорді — Триніті й Мертон, — тож обіцяв замовити слівце за мене там і там.

— Яка удача! — пробурмотіла Роуз.

— Єдине, що мене утримує, — це батько. Він стає таким немічним, що я не хочу його кидати. Але батько наполягає, щоб я їхав, і навіть пропонує оплатити все це.

— Егоїст у мені сподівається, що ви залишитеся тут, — озвався Чарлі.

— Але, будь ласка, про це більше нікому, — попросив Келлер.

— Ну звичайно, — запевнила Роуз.

Безперечно, думка про те, що Едмунд Келлер покине Колумбійський університет і не вертатиметься, поки Чарлі залишатиметься студентом, її дуже тішила. Але за всіх своїх світських зв'язків вона не надто уявляла, як на це можна вплинути. Якщо Елігу П'юзі збирався рекомендувати Келлера знайомій професурі — що ж, чудово, вона ж не мала жодних засобів впливу на оксфордські коледжі.

І вона уже майже забула про це, коли раптом за тиждень, на врочистостях з нагоди підтримки Нью-Йоркської публічної бібліотеки, побачила серед гостей містера П'юзі. Тож Роуз попросила, щоб її з ним познайомили.

Це був поважний з вигляду літній джентльмен. Роуз знадобилося небагато часу, щоб перевести розмову на Колумбійський університет. Вона похвалилася, що там навчається її син, і згадала про особисте знайомство з містером Ніколасом Мюрреєм Батлером.

— І я, звичайно, з ним знайомий, — поштиво мовив старий джентльмен, але Роуз не відчула в його словах особливої теплоти.

— Сину дуже подобається викладач, на ім'я Едмунд Келлер. Цікаво, чи ви з ним знайомі.

— Едмунд Келлер? — Тут Елігу П'юзі аж прояснів. — Як же мені його не знати! Перспективний історик. Власне...

Він неначе хотів щось додати, але потім передумав.

— Днями він приходив до нас на вечерю, — сказала Роуз і зробила паузу: яка буде реакція? — Він і мій чоловік просто в захваті від «роллс-ройсів», — лагідно повела вона. — Містер Келлер ще той англофіл!

— Так? — Елігу П'юзі поглянув на неї трохи пильніше. Тоді витри секундну паузу. — А ви добре його знаєте?

— Не так щоб дуже, але багато чула про нього. Дід і бабуся мого чоловіка, Френк і Хетті Мастері, дуже допомогли його батькові, фотографу, коли він тільки починав.

— Зрозуміло. Мастері. — Роуз бачила, як співрозмовник намагається згадати все, що знає про це прізвище. — То ви — та сама місис Мастер, яка мешкає біля П'ятої авеню? Мав насолоду чути про ваші кликані обіди.

— Мені дуже приємно. Чи зможу я вмовити вас прийняти наше запрошення?

— Можете бути певні. — Елігу П'юзі знову прояснів. Чи то через майбутній обід, чи тому, що знав, що місис Мастер стоїть на засадах здорового консерватизму, старий добродій, схоже, був готовий поділитися й більш потаємними думками. — Може, — додав він тихенько, — ви скажете, що думаєте щодо одного досить делікатного питання. Звісно, це конфіденційно.

— Містере П'юзі, люди мого статусу знають ціну чужим таємницям.

— Саме це я і сподівався почути. Річ у тім, що я маю написати рекомендаційний лист для Келлера-молодшого.

— Зрозуміло.

— Але я подумав, що перш ніж зробити це, не завадить поцікавитися, хто ж він такий. Як я розумію, сам він з німецької родини. І навіть знає німецьку. От я і подумав, що за нинішніх обставин...

Роуз чудово бачила, що саме цікавить Елігу П'юзі, і могла йому лише поспівчувати.

«Він уявив собі оксфордські коледжі, — подумала вона, — і що буде з його репутацією, якщо Келлер з'явиться там з його подачі та почне агітувати за Німеччину».

— Пригадую, чула, що свого часу Едмунд Келлер мусив учити німецьку, бо мав читати щось в оригіналі, — вкрадливо сказала Роуз. — Я гадаю, він знає кілька мов. Але скажу вам достеменно, що його батько, Теодор, німецькою не знає ані слова. Ця родина не менше американська, ніж, ну скажімо, Астори, Гувери, або ті ж самі Студебекери.

— Так-так... — Елігу П'юзі завагався. — Є ще один момент, може, навіть серйозніший, аніж перший. Я мав розмову з Ніколасом Мюрреєм Батлером, і він висловив занепокоєння. Словом, цей пан побоюється, що деякі погляди містера Келлера можуть бути... — Старий насилу вимовив це слово, — в певному сенсі соціалістичними.

Ось вона — найслухніша нагода виявити своє лицемірство! На коротку мить Роуз напустила на себе вираз повної ошелешеності.

— Соціалістичними?!

— Так.

Вона усміхнулася.

— Містере П'юзі, я впевнена, ви знаєте містера Батлера як облупленого, а він — людина упереджена.

— Що є, то є.

— Так от, я знаю від сина, що містер Келлер, скажімо, у себе на лекціях завжди ретельно розглядає всі питання з різних точок зору. І легко можу уявити, що містер Батлер, якщо хтось йому не догодив, звинуватить його в тому, що... — вона знизала плечима, — навіть не знаю в чому. Але в одному вас можу запевнити: був би містер Келлер хоч на дрібку соціалістом, він у житті не переступив би поріг мого дому.

— Батлер і справді може бути упередженим, не маючи на те підстав, — погодився П'юзі. — Але чи впевнені ви в особистих переконаннях Келлера?

— До чого я веду, містере П'юзі. Буквально кілька років тому, коли саме страйкували кравецькі фабрики, була я на одному званому обіді. Так от, там я чула на власні вуха, як містер Келлер дуже різко висловлювався на адресу страйкарів. Він застеріг усіх присутніх, максимально доступно, що страйкарів підбурюють соціалісти, росіяни

й анархісти, і нам не треба до них прислухатися. Він говорив із великим завзяттям. Я все чудово пам'ятаю. І як у воду дивився! — Вивергнувши цю жахливу, безсоромну брехню, вона багатозначно кивнула старому містеру П'юзі та сухо додала: — Ось вам і Ніколас Мюррей Батлер.

— Ага! — Елігу П'юзі був страшенно задоволений. — Ви не уявляєте, як ви мені допомогли, місис Мастер. Вельми, вельми вам дякую!

За кілька місяців Чарлі повідомив Роуз, що Едмунд Келлер їде до Оксфорду.

— Я знаю, він цього хотів, — усміхнулася Роуз.

Три тисячі миль між Келлером і піддатливим сином — про більше вона не могла б і помріяти. Але нехай ця невеличка таємниця залишається при ній.

— І Келлер каже, що ти поручилася за нього перед чоловіком, який дав йому рекомендацію. А мені ти нічого такого не казала. Келлер тобі дуже вдячний.

— Пусте! Просто випадково зустрілася з містером П'юзі на одному заході, от і все.

— Знаю, колись ти сильно недолюбляла Келлера. Отже, після тієї вечери твоє ставлення змінилося?

— Ну так це ж очевидно!

— Я вражений, що тобі це вдалося. Я маю на увазі ставлення.

— Ну, дякую.

— Хочу сказати тобі ще одне.

— Що, Чарлі?

— Віднині, — промовив він, сяючи, — Едмунд Келлер — до скону твій друг.

Дивно, але життя родини Сальваторе Карузо змінила не смерть Анни, не війна, не прийняття чудернацького закону, незбагненного для уродженця виноробних країв — закону, що забороняв американцям споживати алкоголь, — і навіть не все більша прірва між Паоло та батьками. То були старший брат, Джузеппе, і Лонг-Айлендська залізниця.

Славний витвір людських рук! Величезне й заплутане хитросплетіння залізничних колій і контактних ліній (якісь із них служили майже сотню років) тягнулося від Пенсільванії, через Мангеттен до Лонг-Айленду. Через Пенн-стейшн^[154] на Мангеттені та великий вузол на Ямайці^[155] щодня проходили мільйони пасажирів. Певна річ, залізниця робила все, щоб переконати світ у перевагах Лонг-Айленду як місця для проживання, звідки легко добутися до великого міста. А будували розгалужені острівні колії здебільшого італійці.

Як наслідок, італійські громади густо заселяли приємне південне узбережжя Лонг-Айленду.

Коли Америка вступила у війну, Джузеппе Карузо вирішив записатися на військову службу ще до того, як стали складати списки призовників. Батько був не в захваті, але Джузеппе сказав йому:

— Ми італійці, тату. І досі тут чужі. Треба показати, що італійці нічим не гірші американці, ніж інші. А кому йти, як не старшому сину.

Сальваторе назавжди врізався у пам'ять день, коли старший брат повернувся живим і здоровим та йшов по Малберрі-стріт у військовій формі, відповідаючи на сусідські усмішки й привітання. Навіть ірландець-поліціант, що випадково проходив повз нього, кивнув йому, як старому знайомцю. Можливо, саме в цей момент Сальваторе й став по-справжньому американцем — коли гордо дивився на брата, чия служба торувала шлях для них усіх.

Невдовзі після повернення Джузеппе приєднався до групи однослуживців, які йшли працювати на Лонг-Айлендську залізницю. Не збігло й року, як колега познайомив його із симпатичною дівчиною-

італійкою. Її родина мешкала на Лонг-Айленді, неподалік селища Веллі-Стрим. Карузо був неабияк вражений, коли Джузеппе сказав:

— Вони мають землю.

Не бозна-скільки, звісно, але для овочевих грядок не потрібна величезна ферма. А загалом на Лонг-Айленді чимало італійців заводило дрібні фермерські господарства. Одне підприємливе сімейство Брокколі, яке вирощувало однойменний овоч, навіть мало підряди на постачання цієї капусти до найкращих ресторанів Нью-Йорка.

Родина дівчини жила скромно. Братів вона не мала, і Джузеппе це було на руку: колись батьківська ферма перейде до них, на старосвітський лад, і рід Карузо, зайнявшись рільництвом, повернеться туди, звідки й вийшов.

Влаштували традиційне весілля, таке, як в італійському селі. За рік Джованні й Кончетта Карузо перебралися на Лонг-Айленд. Зовсім покинути роботу вони не могли, і Джузеппе знайшов для них легше заняття. Вперше за двадцять із гаком років, відколи вони припливли до Америки, Кончетта Карузо мала задоволений вигляд. Марія переїхала з батьками на Лонг-Айленд і скоро влаштувалася на роботу до місцевої крамниці.

Тож у місті залишилися тільки Сальваторе, Анджело та дядько Луїджі.

І звісно, Паоло. Але його ніхто й не бачив. За кілька місяців після загибелі Анни він кинув чистити взуття. Вдома сказав, що працює на одного чоловіка, який володіє нерухомістю у Грінвіч-Віллідж. Якось Сальваторе пішов туди, знайшов контору з кількома італійцями за grosбухами. Коли він пояснив, кого шукає, йому відповіли, що Паоло кудись пішов, а сісти й почекати брата не пропонували. От і все, що Сальваторе виходив. Щотижня Паоло приносив гроші, клав на стіл, але мати брала їх без особливого бажання. Коли ж він щось їй дарував, вона незмінно відмовлялася від подарунка. Із часом Паоло й мати майже перестали спілкуватися, і врешті-решт він заявив, що знайшов собі інше помешкання й житиме там.

З'являвся Паоло раз на кілька місяців — зазвичай, коли Сальваторе був сам. Одягався завжди бездоганно. Він усміхався, обіймав Сальваторе, і вони розмовляли, часом ішли кудись перекусити. Але тепер у Паоло з'явилась якась жорсткість, і Сальваторе запросто

міг уявити, як брат стає холодним і загрозливим. Їхня дружба залишилася в минулому. Коли вони прощалися, Паоло завжди лишав брату гроші для батьків.

Сальваторе й Анджело обговорили можливість переїзду на Лонг-Айленд і швидко дійшли висновку, що їм обом туди не хочеться. Вони зробили в помешканні перестановку та підселили до себе дядька Луїджі. Всі троє заповзято працювали й ділили платню за житло, тож щотижня вдавалося щось і відкласти. Сальваторе припускав, що дядько Луїджі, який отримував у ресторані чайові та майже не витрачався на продукти, харчуючись ресторанными залишками, накопичив чимало, проте дядькові заощадження залишалися таємницею. Коли ж його одного разу запитали, що він робить зі своїми грошми, дядько Луїджі відповів: «Вкладаю». Тоді Сальваторе поцікавився, як він вирішує, у що вкладатися, і дядько відповів: «Я молюся до святого Антонія». Так він і не зрозумів, казав Луїджі це серйозно чи жартував.

Сальваторе ні на мить не забував Анніних слів. Він чесно наглядав за Анджело та абсолютно цим не нудився. Він любив свого братика. Після Анніної смерті Сальваторе став показувати брату світ. Коли сім'я Карузо переїхала до Нью-Йорка, метро доходило тільки до Гарлему. Але за двадцять років, які збігли відтоді, воно подовжилося і до Бронксу, і до Брукліну, і навіть углиб Квінсу. Проїзд коштував п'ять центів, хоч би куди ти їхав. І часом вони з Анджело заїжджали аж до передмість, які весь час росли, щоб просто вважалося, ніби вони там побували.

Ще Сальваторе водив Анджело на бейсбол. У ті роки гриміла слава Бейба Рута^[156], який грав за місцевих «Янкіз»^[157], і бейсбол був дуже популярний у Нью-Йорку. Завдяки Паоло, якому дивом вдалося роздобути квитки, вони потрапили на стадіон «Поло Ґраундс»^[158], де подивилися бій Джека Демпсі^[159] та Луїса Фірпо^[160], на прізвисько Скажений Бик Пампасів. То був незабутній поєдинок! Фірпо товк Демпсі, як грушу, раз навіть викинув за межі рингу, але американець зібрався із силами й таки переміг аргентинця.

Проте найбільше Анджело любив бувати в кіно. Це було доступне задоволення. Вони ходили на «Кістоунських копів»^[161] і на Чарлі Чапліна, який оселився в Америці та поміняв театр на кінематограф. Знову й знову передивлялися чудові фільми Ґріффіта^[162]. Тільки-но

починався сеанс, як Анджело забував про все на світі. Він мав дивовижну пам'ять і міг назвати всі картини, де знімалися його кумири, а факти їхніх творчих і життєвих біографій пам'ятав не гірше, ніж уболівальники пам'ятають рахунки бейсбольних матчів. Але з найбільшою завзятістю він стежив за кар'єрою Мері Пікфорд^[163] і Ліліан Гіш^[164].

Та схоже, ці зірки були єдиними жінками у житті Анджело. Сальваторе залюбки зустрічався з дівчатами та збирався колись одружитися, але спочатку хотів назбирати трохи грошей. А поки що він раз на тиждень навідувався до веселих місць — району 30-ї вулиці біля Бродвею. У Маленькій Італії не бракувало й своїх повій, але Сальваторе волів тримати цю частину власного життя в таємниці. Дядько Луїджі знав про це й постійно нагадував, щоб той був обережним.

— Ти знаєш, — питав він племінника, — що на війні із гумками було так сутужно, що майже три чверті наших хлопців щось підчепили?

І навіть підказав Сальваторе, де можна придбати більш рідкісний товар із латексу. Сальваторе прислухався до його застережень. А дядькові він заявив, поводячи плечима:

— Повії коштують грошей, але це краще, ніж з'їхати з глузду.

Сальваторе не знав, чому Анджело так мало спілкується із жінками. Можливо, хлопець надто соромливий. Він уже думав, чи не час із цим щось зробити, але дядько Луїджі порадив залишити все як є.

Дядька Луїджі турбувало не так дозвілля Анджело, як його робота. Коли Сальваторе став муляром, молодший брат якось і собі долучився до цієї професії, і чи то через гирі, з якими він досі займався, чи то ще чомусь, але він перетворився на доволі жилявого юнака, тож легко управлявся з фізичною працею.

— Але йому не треба класти цеглу! — обурено вигукував дядько Луїджі. — У хлопця справжній дар!

Ні, йому було не конче, щоб Анджело став архітектором, але хлопець міг обрати інший фах: маляра, декоратора — такий, де він користувався б даром, який йому відміряв Бог. А так здавалося, що Анджело просто комфортно працювати з братом. Однак він і далі малював. Після вечері Сальваторе міг піти до бару, а молодший брат лишався вдома за столом, часом із книжкою, але зазвичай малював. І

тоді його юне обличчя ставало напружено-зосередженим. Іноді, повернувшись додому раніше, Сальваторе міг зайти до кімнати й хвилинами стояти за спиною зайнятого малюванням Анджело, аж поки той помітить його. Дядько Луїджі вставив кілька його малюнків у рамки й продав відвідувачам ресторану. Але всі його спроби переконати Анджело почати малювати на замовлення наразі ні до чого не призвели.

— Мені платять за те, що мурую цеглою, — відповідав він з усмішкою дядькові, — а після того я вільний малювати те, що хочу.

А роботи тоді було доволі. Можливо, це війна примусила Америку з насторогою ставитися до іноземців — цього Сальваторе не знав достеменно, — але влада запровадила квоти на імміграцію. Якщо не брати до уваги чорношкірих, що ринули з Півдня, потік іммігрантів до Нью-Йорка перетворився на тоненький струмочок. Місто ж тим часом переживало справжній бум. Платили за роботу непогано, і зарплатня в людей зростала далі.

Збігли роки. До 1925 року Сальваторе назбирав чимало грошей і став думати, чи не час йому підшукати дружину.

Одного холодного грудневого дня Сальваторе простував Шостою авеню й натрапив на Паоло. Його брат був сама елегантність — двохбортне пальто, котелок. Його можна було прийняти за банкіра. Чи за гангстера. Він явно не сподівався зустріти Сальваторе, але, коли побачив, розплився у широкій усмішці.

— Правильне місце ти обрав для зустрічі, малий! — сказав Паоло. — Зайди та поїж.

Клуб «Фронтон» займав підвальний поверх кварталом західніше Вашингтон-сквер, біля Шостої авеню. Він вважався одним з найкращих підпільних барів Нью-Йорка, і заправляли ним молодий Джек Крідлер та Чарлі Берне. Сальваторе завважив, що тільки-но Паоло став перед вічком, як двері одразу відчинилися, і до брата звернулися на ім'я.

«Фронтон» був улаштований в просторому підвалі. Його більшу частину займали столики, вкриті білими скатертинами. З одного боку стояла барна стійка, а стіни закладу були завішані картинами із життя

Дикого Заходу. Наставала обідня пора, бар заповнювали відвідувачі, і Сальваторе помітив кілька добре знайомих облич. Та для Паоло столик знайшли одразу. Брати замовили собі по стейку, і поки чекали, їм подали ірландське віскі. Сальваторе завважив, що Паоло має чудовий вигляд, і той з усміхом підняв келих.

— Випиймо, брате, за сухий закон. Я при ньому зажив.

Коли рух за тверезість узяв гору й у 1920 році вісімнадцята поправка до Конституції заборонила торгівлю «п'янким дурманом», обличчя Америки, може, й змінилося. Проте не змінилися люди, що навіть не думали кидати пити. Закон є закон, але мільйони людей не сприймали його.

Респектабельні ресторани вдавалися до хитрощів: скажімо, в супницю могли налити алкоголю. А в таких містах, як Нью-Йорк, розплодилися підпільні бари, і навіть регулярні поліційні рейди нічого не могли з тим зробити. І звісно, як кожний закон, що забороняє людям те, чого їм хочеться, сухий закон породив величезний, дуже прибутковий ринок, де нелегальна пропозиція задовольняла незаконний попит. Ділки на кшталт Ротштейна, Воксі Гордона, Френка Костелло, Великого Білла Дваєра та Щасливця Лучано заробляли на бутлегерстві шалені статки. Сальваторе вже давно сушив голову, чи не подався до бутлегерів Паоло. І нарешті брат розкрив свої карти.

Поговорили про родину. Паоло порозпитував Сальваторе про його особисте життя, а тоді заявив:

— Маю на прикметі першокласну дівку, одну з найкращих, якщо точно. — Він посміхнувся. — Тобі це буде безплатно, бо вона нам винна. Хочеш?

— Я подумаю, — відповів ухильно Сальваторе. Але він не хотів мати діло з братовими друзями, і Паоло знав це. — Може, знайду якусь красуню, та й одружуся, — додав він.

— *Bene. Bene.* — Вигляд у Паоло був задоволений. — А як буде весілля, запросиш?

— Аякже! Як можна не запросити на весілля рідного брата!

Далі вони поговорили про Анджело й про те, як дядько Луїджі хоче кращої долі для нього.

— Хтозна, може, дядько Луїджі й правий, — сказав Паоло. — Малий може піти до художньої школи чи куди там ще. Якщо будуть потрібні гроші...

Сальваторе подивився на брата й відчув приплив любові. За личиною гангстера — яким Паоло, поза сумнівом, був, — лишався все той самий брат. Він бажав своїй сім'ї тільки добра. Він намагався виказати свою любов і, можливо, отримати те саме у відповідь. Сальваторе потягнувся до брата, потиснув його за плече.

— Ти добрий брат, — промовив він неголосно. — Я дам знати, коли Анджело щось знадобиться.

Вони доїли свої стейки. Паоло замовив каву.

— Можна щось запитати? — поцікавився Сальваторе.

— Звичайно.

— Як воно, бути по той бік закону — не бентежить?

Паоло відповів не зразу.

— Пригадуєш дев'ятсот сьомий рік, коли Росії пустив за вітром усі батькові заощадження?

— Аякже!

— А тисяча дев'ятсот одинадцятий, коли Анна загинула на фабриці?

— Таке забудеш!

— От і я пригадую, — кивнув Паоло, і в його голосі прорізалося несподівана пристрасність, яку він досі душив. — Пригадую з гнівом. З гіркотою. Оскільки моя сім'я була бідна, оскільки всі були невігласи, оскільки всі були невдахи, люди посміли нас пограбувати, дали згоріти у вогняній пастці. — Він люто смикнув плечем. — А що? Ми ж якісь італійчики. Макаронники. *Dago!* І я сказав собі, що досить програвати. Зі шкіри буду пнутись, але переможу. — Він знову помовчав, ніби збирався з думками, тоді усміхнувся. — Може, забагатію, одружуся й куплю для всіх нас велику ферму. Що скажеш, братуню?

І Сальваторе зрозумів, чим марив його брат.

За сусіднім столиком сиділа компанія із чотирьох осіб. Сальваторе мигцем поглянув на них. То були люди з передмість — багаті люди. Юнак, якому на вигляд було двадцять років із гаком, одягнутий з легкою підкресленою недбалістю, і дівчина — як визначив Сальваторе, типова емансипе. Пара середніх літ, яка була разом із ними, судячи з виду, батьки молодого чоловіка. Батько — справжній янкі з Волл-стріт, ставний і блакитноокий. Мати — в перловому кольє і хутрі. Вона нервово озиралася. Сальваторе подумав, що він десь їх бачив. І намагався згадати де.

— Я тільки сподіваюся, Чарльзе, що поліція не наскочить сюди з рейдом, — сказала жінка. — Бо це буде так непристойно.

Юнак засміявся та попросив її не хвилюватися. Але жінку це не заспокоїло анітрохи.

І тут, на превеликий подив Сальваторе, Паоло потягнувся до їхнього столика.

— Даруйте, мем, — мовив він заспокійливим голосом, якого Сальваторе ще від нього не чув, — але мені здається, що я зможу розвіяти ваші страхи.

Сальваторе дивився на це як заворожений. Він ще ніколи не бачив брата таким. Той Паоло, якого він знав змалечку і який досі говорив з ледь помітним італійським акцентом, несподівано зник. А замість нього був елегантний чоловік із вимовою успішного адвоката.

— О! — відразу проясніла леді. — Буду рада, якщо вам це вдасться.

— Так от, — усміхнувся Паоло, — у мене для вас дві новини. Перша — якби поліція збиралася робити рейд до цього закладу, то я про це вже знав би. А друга — за два столики за вами сидить мер Нью-Йорка.

Чоловік її поглянув на той столик, широко всміхнувся до Паоло й голосно засміявся. Бо там і справді сидів не хто інший, як сам Джеймс Вокер — незрівнянний мер Нью-Йорка та ірландець за походженням, який не відмовляв собі ні в чому, включно з вином, жінками й співами.

Усміхнувшись до леді та поштиво кивнувши до мера, Паоло підвівся, щоб іти.

— Ти й справді знаєш, коли мають бути рейди? — запитав Сальваторе, коли вони вже пішли тротуаром.

— Авжеж, малий. З копів нікого не забули — Щасливець Лучано щотижня виплачує поліції понад десять тисяч доларів. — Він гмикнув. — А у тієї леді, не знаю, хто вона, гарненькі перли.

— Взагалі-то, — сказав Сальваторе, — оце тільки дотумкав. Я ж її знаю.

— Знаєш, — промовила Роуз до Чарлі, — коли ти ведеш нас обідати, це завжди як пригода.

Це був не комплімент. І Чарлі, розуміючи, що до чого, засміявся.

Минулого разу він пішов з батьками до готелю «Алгонкін». Вони були цілком задоволені. Зрештою, від П'ятої авеню до 44-ї вулиці, де стояв той готель, іти було менше кварталу. За кілька будинків розташовувався Гарвардський клуб, але ще краще було те, що майже поряд містилася також чудова філія Нью-Йоркського яхт-клубу — найголовніший заклад матері в літні місяці, які вона проводила в Ньюпорті.

— Ну й ну! — здивувалася мати. — Сотні разів проходила повз цей готель, а так і не додумалася зазирнути всередину.

Головною прикметою «Алгонкіна» був великий стіл, за яким щодня збирався міський літературний бомонд. Чарлі показав батькам письменників Бенчлі^[165] та Шервуда^[166], Дороті Паркер^[167] та Росса^[168], який щойно почав видавати «Нью-Йоркер». Особливо приємною для Роуз була присутність Росса. Люди вже починали говорити про «Нью-Йоркер».

Чарлі обвів поглядом підпільний бар, прикинувши, кого б іще показати матері крім мера.

— Он поетка Една Сент-Вінсент Міллей^[169], — промовив він, киваючи у бік фантастично красивої жінки, яка сиділа в кутку. — Вона отримала Пулітцерівську премію. — Він подолав спокусу й не став додавати, що їй подобається спати із цікавими людьми обох статей. З матір'ю він і без того мав доволі клопоту.

Роуз Мастер не схвалювала бажання Чарлі стати письменником. Він усе розумів. «Любий, ти можеш купувати картини, але такі люди, як ми, не малюють їх», — сказала вона йому ще в дитинстві, і майже те саме стосувалося словесності. Звісно, ніхто не боронить професору написати історичну працю, а респектабельному джентльмену мемуари. Під час війни представник шляхетного роду Вошбернів став навіть військкором лондонської «Таймс». Це інша річ. Але мешкати в Грінвіч-Віллідж, заводити підозрілих друзів і вештатися по Тін-Пен-Еллі^[170], складаючи п'єси й пісні, — неприпустиме марнування часу для юнака, що може досягти всього. Коли Чарлі зізнався, що хоче писати, як Юджин О'Ніл^[171], Роуз жахнулася. «Він же пияк! — обурилася вона. — А його друзі — комуністи!»

Чарлі також підозрював, що мати боїться не тільки того, що він назавжди прийме богемний стиль життя, а й що він не зможе існувати

як усі пристойні люди.

Досить дивно, але батько став таємним синовим спільником. Вільям дав Чарлі роботу в конторі, але робота ця була щонайлегшою. Чарлі щодня зникав на кілька годин, і батько йому не дорікав.

— Робити гроші — це така нудота! — казав Вільям. — Возитися з машиною куди приємніше.

Воно, може, й нудота, але батько й далі гріб гроші лопатою, сидючи верхи на багатій спадщині.

Більшість їхніх знайомих були успішними людьми. Після закінчення Великої війни настав звичайний повоєнний спад, але тривав він недовго. А коли спад завершився, почалися Ревучі двадцяті^[172] — принаймні в Нью-Йорку.

Для ньюйорківців настали золоті часи. Європа, сплюндрована війною, тільки-но поверталася до життя. Британська імперія була ослаблена до краю. Лондон залишився великим фінансовим центром, але Нью-Йорк тепер був і багатшим, і потужнішим.

По всій Америці процвітали дрібні підприємства, посилені антитрастовими законами та іншими запобіжними кроками. Американські промисловість і міста переживали бум. А Нью-Йорк був фінансовим центром, через який струміло це багатство. Ділки з Волл-стріт скуповували свіжостворені активи, торгували акціями, і ціни злинули до небес. Акції торгуються — брокери багатіють. Спекулянти наживаються ще більше. Вільям Мастер не гребував спекуляціями, але головною його справою була брокерська контора, де він володів контрольним пакетом акцій.

Проникливий Чарлі підозрював, що батькова поблажливість до його літературних амбіцій має дві причини. По-перше, батько вважає, що краще дружити із сином і мати його в полі зору, аніж бути з ним у контрах. А по-друге, їхня сім'я така багата, що заробіток додаткових коштів нічого кардинально не змінить.

І Чарлі був щасливий. Він любив Віллідж, його домашню атмосферу з театрами, письменниками та художниками. Удовольнився скромною платнею, яку призначив йому батько, і ніколи не просив чогось більшого. Він з'являвся вдома на світських заходах, якщо цього бажала мати, і зачаровував гостей своїми дотепами та веселістю. Гості були в захваті, що він пише пісні для нотних видавців із Тін-Пен-Еллі,

та запевняли, що прийдуть на виставу, коли Чарлі закінчить п'єсу. «Нинішня юнь живе таким насиченим життям!» — казали вони.

Усе не звело його з Пічез. Батьки не були знайомі з дівчиною, тож мати сторожко до неї придивлялася, перш ніж нарешті сказати:

— Яка чудова у вас каблучка, любонько!

Пічез була в короткій сукні та приємному манті з обшитим хутром шалевим комірцем, яке вона розстебнула, сідаючи. З-під клоша^[173] виглядало коротко підстрижене волосся. Губи нафарбовані темно-червоною дою. Поки офіціант ходив по напої, вона дістала мундштук, запалила цигарку й зробила глибоку затяжку, чомно пустивши дим над головою Роуз. Каблучка — маленький шедевр із парою гранатів у філігранній оправі з білого золота. Камені були в тон помаді.

— Це мені друг зробив, — пояснила Пічез. — Майстер від бога.

Роуз не подобались емансиповані дівчата. Вона вважала, що стрижка робить їх схожими на хлопців, а їхні сукні закороткі. Перед війною провісницями нових жіночих свобод були елегантні блузки та спідниці а-ля «дівчина Гібсона», такі, як шили на «Траянгл». Коли війна закінчилася, ті свободи набули цілком реального наповнення: жінки отримали право голосувати. Але для Роуз свобода означала відповідальність, тоді як емансипе сприймали це як і можливість повного звільнення від моралі. Вони курили й танцювали чарльстон, багато хто, ніде правди діти, поринав у вир нічим не скутого кохання. І хоч куди кинь оком, вони були всюди.

Роуз не здивувало те, що Чарлі зійшовся з дівчиною-емансипе — вона лише черговий раз розчарувалася у своєму сині.

— Звідки ви приїхали? — поцікавилася вона в дівчини. Звичайне собі запитання.

— З Лондона. — У Пічез був знуджений вигляд. З якогось дива Чарлі це вважав дуже кумедним. — І з Парижа, — додала вона. — А потім з Вашингтона.

— Вам сподобався Вашингтон? — холодно запитала Роуз.

— Нудьга смертельна.

— А де ви із Чарлі познайомилися?

— У підпільному барі. Він був добряче під мухою.

— Я був п'яний як чіп! — весело вишкірився Чарлі.

— Але я побачила, що пацанчик не промах, — поспіхом додала Пічез.

— Та я просто липучка для мух, — сказав Чарлі.

— Присохни!

Як же ненавиділа Роуз цей молодіжний сленг! Звичайно, їй доводилося чути це й раніше. Вони вважають себе страх якими мудримими. Ще їй спало на думку, що Пічез, скоріш за все, не була ані в Лондоні, ані в Парижі, ані навіть у Вашингтоні, а просто так, на свій копил показала, що не має бажання відповідати на жодні запитання, які їй не до вподоби.

— Ви працюєте десь у місті? — поцікавилася Роуз.

— У музичному бізнесі.

Тут втрутився Вільям Мастер. Він був затятим шанувальником бродвейських мюзиклів. Якраз тиждень тому Вільям побував на прем'єрі Кауфманових^[174] «Кокосових горішків»^[175] із братами Маркс^[176] у головних ролях. Він поцікавився в Пічез, чи дивилася вона цю виставу, і був нагороджений усмішкою.

— Вистава гарна, — визнала дівчина.

— Як по-вашому, вона ще йтиме?

— Так. А потім гастролі. У Гершвінів^[177] також прем'єра цього місяця.

— Знаю. «Навшпиньки»^[178]. В нас є місця. Не хочете із Чарлі приєднатися?

Знов усмішка.

— Ми підемо, — сказав Чарлі та звернувся до Пічез: — Торік батько був на «Рапсодії у стилі блюз» і сказав, що кращої музики не чув.

— Чудово. — Вона обернулася до Вільяма. — Я ще трохи випила б.

— Любите випити? — обізвалася Роуз.

— Вона й фляжка — нерозлийвода! — весело заявив Чарлі.

Роуз кинула оком на крихітну сумочку Пічез. Крім пудрениці та помади там нічого не поміститься. Пічез засміялася.

— Не там, — сказала вона, тоді встала й задерла короткий поділ. Посередині стегно було охоплене підв'язкою, а вище з-за панчохи виглядала срібна фляжка. — Ось! — показала вона.

Роуз ошелешено витріщилася на посудину. Вона завважила, що чоловік теж витріщається, але без тіні осуду.

— Що ж, любонько, я рада, це насправду зручно.

Свої справжні почуття Роуз розкрила чоловіку лише дорогою додому.

— Час би тобі знайти для Чарлі яку-небудь роботу, — твердо заявила вона.

Наступного року на початку червня Сальваторе повіз Анджело на Коні-Айленд. Той, хто бував там пів століття тому й бачив лише прибережне село, сьогодні здивувався б, як там усе змінилося. Спершу йшла карусель, потім — російські гірки, а за ними — вар'єте й парк розваг. На кінець XIX століття в літню пору число тутешніх відвідувачів перевалювало за сто тисяч на день. Зараз до Коні-Айленду можна було дістатися на метро.

Був теплий день. Опинившись тут, Анджело був у захваті. Вони пройшлися по дощатому тротуару повз готель «Брайтон-Біч», потім вийшли на Східний бульвар. У кафе-морозиво пригостилися пломбіром із сиропом. Сальваторе весь час намагався привернути братову увагу до гарненьких дівчат, що плюскалися в морі.

Коли вони стояли біля сліпучих вогнів луна-парку, Сальваторе запримітив двох. З вигляду наче італійки. Одна, на його смак, зависока, а от друга — дуже навіть нічогенька. Легка засмага на обличчі могла означати, що дівчина живе на фермі. Вона була в бавовняній сукні. Груди невеликі, але повні, ноги гарні — не худі. Сальваторе любив таких. Каштанове волосся було зіbrane у вузол, очі лагідні.

Розвальцем Сальваторе з Анджело наблизились і зупинилися, ніби гадаючи, куди йти далі. Дівчина поглянула на нього й усміхнулась, але це був не флірт. І знову обернулася до подруги.

— Добре, — сказала вона італійською, — якщо не йдеш на гірки, то, може, сюди не відмовишся?

Сальваторе усміхнувся. Тоді звернувся до неї рідною мовою.

— Мій брат боїться гірок, — збрехав він.

— Моя кузина так само.

— А може, тоді вчотирьох — це додасть їм сміливості.

Дівчина швидко зміряла його поглядом, вирішила, що він хлопець порядний, обернулася до кузини, і та лише знизала плечима.

— *Andiamo!*^[179] — сказала дівчина. І додала: — Мене звуть Тереза.

— Я Сальваторе. Ви італійки?

— Майже, — засміялася вона. — Албанки. З Інвуду.

Сальваторе на мить здивувався. В Інвуді, районі у Північному Мангеттені, жили здебільшого євреї та ірландці. А потім він згадав. Тут, на Лонг-Айленді, був ще один Інвуд — на східному березі Ямайської бухти. Він знав, що албанців століттями гнали з рідної землі. У Південній Італії були цілі поселення, де спілкувалися тоскським^[180] діалектом албанської мови. А тут, у Лонг-айлендському Інвуді, виникла чимала італо-албанська діаспора.

Тож Тереза й Сальваторе та її кузина з Анджело вирушили на російські гірки. Після цього покаталися на автодромі, сходили на маленький іподром, повернулися, перекусили хотдогами в перекусній «У Натана» й сходили до танцзалу.

Наприкінці дня Сальваторе запитав Терезу, як би їм знову побачитись. І дівчина сказала, що наступної неділі вона знову приїде до міста, але з іншою кузиною. Домовилися, що зустрінуться в ресторані дядька Луїджі, поїдять морозива, а потім погуляють містом.

— То ти бери свою кузину, а я прихоплю Анджело, — сказав Сальваторе.

І йому здалося, чи Тереза й справді трохи засмутилася, що їх буде багато? Він порадив цьому, але вирішив не поспішати: на все свій час.

Тереза сподобалася дядькові Луїджі. Дівчина здалася йому і гарненькою, і розсудливою. Албанки, сказав він, майже такі самі гарні, як італійки. Схоже, Терезі він також припав до душі. Після десерту вона виявила бажання прогулятися Центральним парком, а потім пройти крамницями. Сальваторе швидко зрозумів, що хоч Тереза й любила родину, яка жила на Лонг-Айленді, вона отримувала величезне задоволення від поїздок до міста.

За два тижні він зустрівся з нею на іподромі Коні-Айленду. Тереза прийшла з молодим кузенем, Сальваторе був сам. Усім сподобалися перегони, а коли вони йшли до метро, Тереза по-дружньому тримала його за руку. Кузен ненадовго кудись відлучився, і Сальваторе,

користуючись нагодою, поцілував її в щоку. Дівчина засміялась, але, схоже, не була проти. Вона сказала, що за кілька днів знов буде в місті, і вони домовилися про зустріч.

Цього разу з ним був Анджело, він отримав такі настанови: якщо Тереза не сама, то він залишиться, якщо ж одна — то непомітно зникне. Анджело зовсім не був проти. На превеликий жаль для Сальваторе, Тереза прийшла не сама. Але вони пішли на танці, де повеселилися на славу, і домовилися за два тижні знову так зустрітися.

За ці два тижні Сальваторе добре обміркував, що робитиме далі. То не було палке кохання з першого погляду, але від самого початку він був певен, що Тереза — його доля. І Сальваторе вирішив утаємничити у свої амурні справи дядька Луїджі. Але чим той міг допомогти племіннику!

— Ну що я знаю? Я ж ніколи не одружувався, — заявив дядько.

— Ваша думка все одно для мене цінна.

— Тоді я так скажу: важливо, щоб дружина була й другом.

Було б простіше, якби Тереза жила в місті, вони б тоді частіше бачились. І все ж кожної зустрічі Сальваторе відчував, як у ньому росте почуття дружби й ніжності до неї. Тереза тримала свої почуття при собі, однак він був упевнений, що й вона до нього небайдужа. Вони гуляли попід руку, Тереза дозволяла цілувати себе в щічку. На кінець літа Сальваторе планував поглибити їхні стосунки, вже навіть прикидав подальші кроки, коли раптом ініціатива перейшла до неї.

Наприкінці серпня сталася жахлива подія. Вона шокувала всіх італійців і більшість жінок Заходу. Рудольф Валентіно, екранний пристрасний коханець, зірка німого кіно, кумир численних шанувальниць, несподівано помер в Нью-Йорку після операції. Він мав тридцять один рік. Почувши цю трагічну звістку, сотні тисяч людей зібралися під лікарнею.

Останній фільм з Валентіно «Син шейха» щойно вийшов на екрани. До кінотеатрів вишиковувалися довжелезні черги. Сальваторе запропонував, щоб Тереза з кузиною, він та Анджело сходили на нього. Після сеансу Тереза сказала, що наступної неділі їхня родина збирається на великий бенкет у батьківському домі й натякнула, що хотіла би бачити там Сальваторе з Анджело.

Отже, вона хотіла познайомити його зі своєю родиною.

Найближчої суботи брати поїхали до Джузеппе на Лонг-Айленд, щоб провідати батьків. Неділя видалася погожою, і менш ніж за годину вони пішки дійшли від Джузеппе до Інвуду.

Терезина сім'я жила в просторому, обшитому дошкою, будинку. Він був зведений на ділянці в пів акра, мав широку прибудовану терасу та кутову вікторіанську вежу. На задньому дворі стояв ще невеличкий флігель. Тереза вже їх виглядала, одразу провела всередину та й з усіма перезнайомилася.

Нашвидку поспілкувалися з трьома братами — двоє з яких були одружені, — із заміжною сестрою і двома незаміжніми. Один з одружених братів із сім'єю жили в тому самому флігелі.

Заміжня Терезина сестра та другий одружений брат мали неподалік своє житло, проте центром усяких сімейних подій був саме батьківський будинок.

Налаштовані всі були дружньо, усе кипіло й метушилося. Домом носилося з пів дюжини дітей. Терезині брати й сестри із Сальваторе говорили італійською, а діти, схоже, більше лопотіли по-англійськи.

— Мої батьки трохи розмовляють англійською, — сказала, усміхаючись, Тереза, — але між собою зазвичай говорять тоскським діалектом.

Вона повела хлопців на кухню.

— Це Сальваторе й Анджело, — сказала жінці з вольовим обличчям. Та змряла хлопців швидким, пильним поглядом. — Моя мама, — пояснила Тереза. — А це, — і вона обернулася до високого чоловіка з напівсивою бородою, який щойно зайшов, — мій батько.

Терезин батько рухався з неквапливою гідністю. Одразу видно, хто головний у цій чималій родині. Зовні він нагадував Гарібальді. Батько чемно привітав молодих людей, але нічого більше не казав.

Скоро Сальваторе зрозумів, що вони з Анджело — єдині гості. Ще до того, як сіли до столу, він встиг з'ясувати, що Терезин батько не тільки володіє кількома земельними наділами, а й тримає на паях із сином овочеву крамницю. Його зять займався ловлею та збутом дарів моря, а двоє інших синів шоферували.

Столи в найбільшій кімнаті розставили літерою Т, щоб умістилося чотирнадцять дорослих і пів дюжини дітей. Терезу всадили між Сальваторе й Анджело. Їхній зять, кремезний і статечний чоловік років тридцяти, сидів напроти Сальваторе. Батько сидів трохи віддалік, на

чолі столу, і бачив усіх. На початку трапези він поставив Сальваторе кілька ввічливих запитань про сім'ю та звідки вони приїхали.

Сальваторе відповів, що він італієць і живе в місті, інші члени родини зараз на Лонг-Айленді, а його старший брат отримає у спадок ферму. Вислухавши це, Терезин батько кивнув і завважив, що було б непогано, якби й Сальваторе з братом самі скоріше виїхали з міста.

— Тато вважає, що місто шкодить здоров'ю, — зі сміхом пояснила Тереза.

Більше батько не турбував Сальваторе, і вечеря перебігала у приємній атмосфері. Настрій у Терези був піднесений, вона весь час розповідала смішні історії про родичів. Сальваторе роззирався довкола й думав, що так само могли б жити й Карузо, якби були заможніші.

Коли подавали десерт, Тереза розмовляла з Анджело, а зять, слово по слову, розговорився із Сальваторе. Став цікавитися, хто він, і, почувши, що муляр, похитав головою.

— Фізична робота — штука непогана, поки ти молодий, але ж потрібно думати й про майбутнє. Ти щось відкладаєш? — Сальваторе ствердно кивнув, і зять серйозним тоном додав: — Це добре. На відкриття своєї справи знадобляться гроші. Чим збираєшся зайнятися?

Сальваторе про таке навіть не думав. Для нього відкладати гроші означало мати щось за душею для купівлі одягу, на випадок хвороби чи на щось серйозне, скажімо, весілля. Побачивши його розгубленість, зять заговорив знову.

— Старий, — він показав на тестя, — захоче видати доньку за чоловіка, який має такий-сякий бізнес. Чи хоч якусь маєтність. — Він підклав собі шматочок пирога. — Для нього це питання принципу.

Сальваторе мовчав. Після обіду жінки стали прибирати зі столу, а чоловіки вийшли прогулятися. Терезу відпустили разом з ними — бо це її гості. Дійшли до берега, де рибалки збирали устриць. І Тереза заявила Сальваторе, що хоче до міста, в кіно.

— Батько не любить місто, але ж я люблю! — додала вона.

Тож домовилися зустрітися за два тижні.

Стали прощатися. Сальваторе подякував батькам Терези за гостину. Ті трималися люб'язно, але із запрошеннями не поспішали. Йому стало вже трохи ніяково, але тут з'явився Анджело з аркушем.

— Подарунок від мене й брата, — сказав він усміхаючись і простягнув папір Терезиній матері, яка трохи насупилася.

Та роздивившись, що було на тому аркуші, вона просвітліла й показала його чоловіку. Там був їхній будинок — зображений з неймовірною точністю, — а в небі над ним кружляли морські птахи. Після такого дарунка прощання пройшло набагато тепліше.

І все ж, повернувшись до міста, Сальваторе глибоко замислився. Той зять мав слухність. Тож як прийме його Терезина родина? А Тереза — чи буде їй щастя з таким голодранцем? Отут він вагався. Куди не кинь, то все клин.

Чарлі Мастер був частим гостем у Гарлемі. Він любив послухати тамтешніх джазменів. Інколи зустрічався з Едмундом Келлером у клубі «Коттон», що стояв на 142-й вулиці. Клуб був із розряду «тільки для білих», хоча бували там і чорні знаменитості разом із друзями.

Але в умовах переміщування рас тодішній Гарлем лишався таким собі порубіжжям.

До жахливих подій Призовного бунту 1863 року більшість чорношкірих, що прибули з Півдня, жила в центрі. Після погромів вони стали перебиратися в район розваг Вест-Сайду, що сусідив із житловими кварталами в центрі. Невдовзі їхні кабаре й театри стали такими успішними, що цей район назвали «Чорною Богемою». На зламі століть міське населення поповнили прибульці з Вірджинії та обох Каролін, які втікали від законів Джима Кроу^[181], і знов ірландці невдоволено косували на чорношкіру публіку. Але тільки за дитячих років Чарлі афроамериканці масово стали обживати гарлемські вулиці, де мешкали переважно італійці та євреї. Їм там були не дуже раді, як правило, підвищували платню за житло, проте це їх не зупиняло. Вони тут обживалися й почувалися як удома.

«Коттон» був усім клубам клуб! Якщо, стоячи на розі Ленокс-авеню, подивитися на великий фасад і яскраво освітлений вхід, його легко було переплутати з кінотеатром. І тільки дорогі автомобілі з публікою у вечірніх туалетах давали зрозуміти, що там всередині.

Сам клуб був просторий і вишуканий. Клієнти сиділи за маленькими круглими столиками, застеленими бездоганно білими лляними скатертинами. У центрі кожного стола стояла свічка. Мався простір для танців, але головним тут завжди залишалося шоу. Чимала

авансцена з обох боків підсвічувалася нижніми софітами. Сьогодні тут настелили дзеркальну підлогу, і нею розбігалися відображення дівчат з кордебалету. Задню частину сцени займав оркестр Флетчера Гендерсона^[182].

Сьогодні Чарлі збирався взяти сюди Пічез, але вона не пішла. Цей вечір дівчина проводила не з ним. Чарлі це дуже засмутило. Але, нагадав він собі, не потрібно журитися, коли йдеться про Пічез. Він знав це, коли все починалося. Знав і тепер, коли все закінчилося.

Чарлі запросив Едмунда Келлера — спитав, чи не хотів би він зустрітися в клубі. На щастя, Келлер був вільний. Вони замовили їжу й стали слухати музику.

— Господи, та цей Гендерсон просто диво! — захопився Келлер. Чарлі ствердно кивнув.

Покінчивши з їжею, вони замовили собі ще випивки. Чарлі обвів поглядом залу.

— Шукаєте когось? — поцікавився Келлер.

Хто тут тільки не бував! Мер Нью-Йорка взагалі був завсідником клубу. Ірвінг Берлін^[183], Джордж Гершвін, Ел Джолсон^[184] і Джиммі Дюранте^[185]. Вся респектабельна нью-йоркська публіка. Якийсь час тому Чарлі став писати роман. І зараз переносив на папір усе побачене — в надії, що та чи інша сцена стане у пригоді. Він завжди з усіма заговорював, і то не тільки із цікавості, а й у надії отримати цікавий діалог.

— Дивлюся, чи немає Меддена, — сказав Чарлі.

Чи бентежило кого-небудь із цих добрих людей, що клуб належить бутлегеру Оуні Меддену, який придбав його ще сидючи в тюрмі Сінг-Сінг^[186] за вбивство? Анітрохи. Медден, може, і вбив когось, хто перейшов йому дорогу, та що таке нещасні кілька вбивств, коли йому належить найкращий у Нью-Йорку джаз-клуб! Були в Меддена й друзі. Та ж поліція уже давненько не влаштовувала в клубі рейдів.

Кілька разів Чарлі доводилося розмовляти з Медденом. Попри своє ірландське прізвище, той народився й виріс на півночі Англії і пишався цим. Розмовляв цей бутлегер і власник джаз-клубу із сильним йоркширським акцентом.

Чарлі саме закінчував оглядати приміщення, коли звернув увагу на столик одразу за ними. Там, неголосно перемовляючись, сиділи

троє чоловіків, але досі він на них не зважав. Тепер же двоє з них пішли до виходу, а третій сидів далі, спиною до Чарлі. Та ось він обернувся поглянути на сцену.

Обличчя було знайоме, але Чарлі знадобилося кілька секунд, щоб пригадати, хто це. Тоді, знайшовши нагоду завести розмову, він знову перевів погляд на чоловіка, коротко йому кивнув і усміхнувся. Той напружено втупився в Чарлі.

— Напевне, ви не пам'ятаєте, — невимушено почав Чарлі, — але якось я бачив вас у «Фронтоні». Ви були дуже люб'язні до моєї матері. Порадили їй не переживати через поліцію.

Чоловік наморщив чоло, тоді помалу пригадав.

— Точно. І там ще була дівчина.

— Ну, це вже в минулому.

— Вибачте.

— Нічого страшного. — Він простягнув руку. — Чарлі Мастер.

— Пол Карузо.

Тримався чоловік спокійно, але з насторогою. Чарлі таке було невидовижу. Він знезброював людей своїми життєрадісними, світськими манерами.

— Цікаве прізвище. Може, ви родич великого Карузо?

— Ми зустрічалися, — тримаючи дистанцію, промовив італієць. — Наша сім'я з ним обідала.

— Великий чоловік. Велике серце! — сказав Чарлі.

Щось у манерах італійця промовляло, що він не дуже налаштований розводитися про свою родину. Тож Чарлі вирішив нічого більше не казати. І був здивований, коли в розмову несподівано вклинився Келлер: — Багато років тому я спілкувався з дівчиною, яка мала таке саме прізвище, що й ви. Анна Карузо. Вона працювала на фабриці «Траянгл». — Він обернувся до Чарлі. — Я вам уже розповідав, як ваша мама приходила з нею до старої місис Мастер. Але, на жаль, вона загинула у тій страшній пожежі.

Чарлі не зводив очей з італійця. Обличчя Пола Карузо залишилося абсолютно спокійним, але він опустил очі, перш ніж відповів:

— Це поширене італійське прізвище.

— Приємно було поспілкуватися з вами, містере Карузо, — сказав Чарлі. — Однак нам уже пора. — Він усміхнувся. І протягнув руку. — До наступного закладу!

Пол Карузо швидко потиснув її та кивнув. Він не всміхався.

— Трохи незручно, — зауважив Чарлі, коли вони вийшли надвір.

— Чому?

— Я гадаю, та дівчина — з його рідні.

— Але ж він сказав ні.

— Ну, він сказав не зовсім це. Гадаю, він не хотів про це говорити. — Чарлі знизав плечима. — А може, це я просто романіст.

Романісти любили бачити зв'язок у всьому, неначе всі люди в цьому великому місті були частиною якогось величезного організму. У пам'яті спливали слова поета, які любили згадувати проповідники: «Немає людини, що була б як острів». Або: «Ніколи не питай, по кому подзвін — по тобі»^[187]. Мабуть, це просто дурні, сентиментальні вихилися мислення. Дійсність геть не цілісна.

— Наплюйте, — сказав Чарлі. — Звідки, чорт забирай, мені це знати?

Паоло Карузо залишився де сидів. Спершу він думав не про Анну. Вистачало іншої поживи для роздумів.

Якийсь час він думав про цю парочку. Коли Чарлі заговорив до нього, то Паоло на мить здалося, що це нишпорки, послані його слідами. Але це явно були люди з багатого передмістя — вони не належали до світу Паоло. А ще пригадався той випадок із матір'ю Чарлі в підпільному барі. Коротко кажучи, ніякі це не нишпорки.

До клубу Паоло прийшов із двома партнерами. З людьми, яким він довіряв. Але він сподівався зустрітися з Оуні Медденом. Кілька років тому Паоло зробив Меддену невелику послугу й тепер довіряв його думці. Може, власник клубу «Коттон» допоможе йому? Проте Медден усе не з'являвся, і ніхто не знав, чи буде він сьогодні.

Що ж, можна трохи зачекати. Тут принаймні безпечно. Ніхто не зчинятиме бучу в такому козирному місці, як клуб «Коттон». Може, Медден і з'явиться.

Навіщо він уплутався в ту справу минулого тижня! Ще б хоч займався цим постійно! Якщо боси щось пронюхають, то по голівці точно не поглядять. І ще треба вигадати, як підкотити із цим до Меддена. Замолоду той промишляв у Банді ховрахів^[188]. Тепер же мав

власну бутлегерську справу в Пекельній кухні^[189] на вест-сайдському узбережжі Гудзону, і йому може не сподобатися, що хтось діє на свій страх і ризик, не питаючи дозволу. Але ж у Меддена стільки бізнесових інтересів! Ану, як він зможе знайти щось для нього за містом і замовить за нього слівце? Надії мало, але спробувати варто.

То було не перше замовлення, за яке взявся Паоло. Гангстери весь час мочили один одного, та коли делікатну роботу доручає людина стороння, то й сума буває спокуслива. Одне замовлення він уже виконав — на другий день після обіду із Сальваторе у «Фронтоні». Все пройшло як по маслу. Саме тому й з'явилася нова справа, хто б сумнівався.

Та минулого тижня все пішло шкереберть. З планом було все гаразд, але бувають такі несподіванки, що і найкращий план зведуть на пси. Стояла темрява. Вітер дув сильний та поривчастий — такий чудово глушить постріли. На вулиці безлюдно. Насунувши капелюх, щоб прикрити обличчя, він виступив із дверної пройми просто перед жертвою та прицілився. Він збирався вистрілити впритул. Збирався все зробити так швидко, що жертва навіть здивуватися не встигне.

Хто б міг подумати, що саме цієї миті вітер зірве з даху черепичину та жбурне просто йому під ноги, змусивши Паоло машинально поглянути вгору?

Той чоловік метикував швидше, аніж він. Замість тікати світ за очі, він налетів на Паоло, звалив його на землю й ногою вибив з руки пістолет. Тоді рвонув по вулиці, пірнув за ріг, кілька разів із-за нього вистрілив, але не влучив. До того часу Паоло встиг підібрати пістолет. Він вистрілив у відповідь і кинувся навздогін. Та жертва зникла. Побачивши обличчя Паоло.

І ось тепер у Брукліні кілька людей злі мов чорти.

Що ж тепер йому робити? Мабуть, найкраще — це покинути місто. Але куди тоді податися? Може, Медден підкаже?

Оркестр виконував «Швацький блюз». Написаний Гендерсоном. Кілька років тому його команда збагатилася молодим сурмачем, на ім'я Луїс Армстронг. На жаль, той відбув до Чикаго, та ще, може, повернеться. Паоло знав, що Медден кинув оком на іншого перспективного бендлідера — Дюка Еллінгтона, що очолював оркестр у клубі «Кентуккі». Цим і був славний Медден. Він постійно вишукував щось новеньке.

Паоло поглянув на годинник. Майже друга ночі. Уже не вірилося, що Медден тут об'явиться, але він вирішив ще трохи зачекати.

Думки перемкнулися на розмову із Чарлі та його супутником. Як дивно, що шляхи того супутника та Анни перетнулися! Він пригадав жахітні дні після загибелі сестри. Згадав, як мучився в безсилій люті. Власне, ота подія й виштовхнула Паоло на цю стежку. На кам'янисту, небезпечну стежку, що привела до похмурих висот, з яких до смерті страшно падати. Він любив Анну. Та що там Анну — всю родину! Хоч би решті пощастило більше, ніж сестрі!

Його пересмикнуло. Хтозна, може, і його спіткає невдача, і то досить скоро.

Він махнув, щоб несли рахунок, і оплатив його. Чекати далі не було сенсу.

Ступивши на тротуар, Паоло щільно застебнув пальто. Температура впала, сипав сніг. Його вже нападало на пів дюйма. Паоло уважно роззирнувся — побачив лише кількох негрів. Остерігатися треба білих. Він насунув капелюх глибше на очі, почасти прикриваючи обличчя, але здебільшого через вітер та сніг. І пішов.

Три дні тому він перестрашувався й перебрався на квартиру біля Восьмої авеню, де його не знали. Зараз треба дійти до метро, перевірити, чи немає хвоста, і якщо все нормально, тоді манівцями додому. Він повернув на Ленокс-авеню.

Ну й холоднеча, хай їй чорт!

Сальваторе не бачив Терезу весь жовтень. Він не мав телефона, але біля будинку стояв автомат, а в Терези був домашній. Зачекавши десять днів, він подзвонив і попросив її до слухавки. І уважно вслухався у голос Терези. Дівчина, схоже, була рада його чути.

— Батьки ще раз дякують вам за малюнок, — сказала вона. — Перекажеш Анджело?

— Неодмінно.

— Якийсь час я не зможу бувати в Нью-Йорку.

— Це через батьків?

— Батьки кажуть, що я можу їхати тільки з кузиною, а їй поки що не випадає, — сказала Тереза. Прозвучало це як відмовка. — Але я

дуже хочу тебе бачити, — додала дівчина.

— Я ще задзвоню, — пообіцяв Сальваторе.

Чи є в нього надія? Він мав довгу розмову з дядьком Луїджі щодо своїх фінансів.

— Грошей у тебе, може, й небагато, — почав той, — але принаймні заощадження весь час ростуть. Сходи на біржу й купи якихось акцій. Прогоріти неможливо. Там тільки ріст. Уся країна багатіє день крізь день, — ошкірився Луїджі. — Нехай твій човник осідлає хвилю — і вперед!

Усе ніби так. Але Сальваторе вагався, бо не давали спокою дитячі спогади про заощадження батьків і синьйора Россі.

Та річ була не тільки у грошах.

— Її родині потрібен хтось, хто має власну справу, — пояснив він дядькові, — а я, хоч буду тричі при грошах, чим я зможу займатися?

Так, його праця не з легких, але Сальваторе був міцний фізично, і йому подобалося працювати на відкритому повітрі, навіть у холодну погоду. Крім того, ти сам собі пан! Прийшов на роботу, зробив свою справу, тобі заплатили — і вільний! А замовлень у такого вправного фахівця теж не бракувало. Живе Сальваторе та й горя не знає. А відкрий свою справу — і клопотів не обберешся, він це чудово розумів. І стирчи тоді безвилазно у своїй конторі чи крамниці, замість працювати просто неба, як личить справжньому чоловікові.

За цими роздумами збігло кілька тижнів. Нарешті він вирішив: якщо за те, щоб бути з Терезою, слід заплатити таку ціну, то воно того варте. Інше питання, чи догодить він її родині.

Наприкінці жовтня захворів Анджело. Ніхто не розумів, що з ним таке.

Все почалось як грип, але за десять днів, хоч жар і спав, хлопець був дуже кволий і постійно кашляв. Дядько Луїджі сидів з ним удень, а Сальваторе вечорами. Наприкінці листопада він послав вістку матері, і та одразу заявила: Анджело мусить перебратися на Лонг-Айленд.

За кілька днів Сальваторе задзвонив до Терези й розповів про брата.

— Я змогла б навідувати його, — сказала вона, — якщо ти не проти, щоб його хтось розважав. Це не відстань для велосипеда. — Тереза трохи помовчала. — Могла б побачитися і з тобою, якби ти приїхав.

Сальваторе всміхнувся. Вона знайшла чудовий привід із ним зустрітися. Він запевнив, що вирветься ще до Різдва.

Холодного грудневого ранку на порозі з'явилися двоє копів-ірландців. Вночі йшов сніг, дороги досі лежали білі. Дядько Луїджі був у ресторані. Сальваторе, не замішаний ні в чому кримінальному, не стривожився, коли копи звернулися до нього на ім'я. Вони пояснили, навіщо прийшли.

Морг, куди привели його копи, був у Гарлемі. Велике та порожнє підвальне приміщення. Тут було зимно — чи від снігу, чи від того, що його завжди тримали в холоді. Кілька столів, укритих простирадлами. Сальваторе підвели до того, що був ближчий до центру, і відкинули накривку.

На сірому тілі був вечірній костюм. Щелепу, щоб не відпадала, підв'язали, і обличчя мало дуже гарний вигляд. А от біла сорочка вся була в почорнілих плямах крові.

— П'ять куль, — сказав один із копів. — Скоріш за все, помер одразу. — І він запитально поглянув на Сальваторе.

— Так, — сказав Сальваторе. — Це мій брат Паоло.

Уся родина з'їхалася на похорон до Нью-Йорка. Прийшли друзі, сусіди. Священники тактовно називали Паоло улюбленим сином і дбайливим братом, який став жертвою незнаних покидьків у Гарлемі. Всі знали правду, але про неї навіть словом ніхто не прохопився.

На Різдво сім'я зібралася на Лонг-Айленді. Сальваторе розповів Терезі про трагедію, але запрошувати до батьків не став.

Анджело був блідий. Коли стояла холоднеча, мати не випускала його з дому, і якусь частину дня він проводив у ліжку, але тим, схоже, не журився.

— Нудьга тільки заїдає, — поскаржився він Сальваторе.

За цей час у нього назбирався цілий стос газет і журналів, у тім числі й не дуже свіжих. Махнувши в їхній бік рукою, Анджело повідомив брату, що перечитав їх усі.

Дядько Луїджі вирішив, що саме час пустити в хід свої чари фінансиста, і довго втовкмачував Анджело, куди той має вкласти свої гроші. Як це не дивно, племінник сказав:

— Напевне, ваша правда. Так і зроблю. — І понад годину з уважним виглядом слухав дядька, час від часу серйозно киваючи. — Тільки грошей у мене кіт наплакав, — зізнався він, і коли дядько спитав, скільки саме, він просто усміхнувся й відповів: — Небагато.

— Та він такий самий, як я! — захоплено вигукнув дядько Луїджі. — Ніколи й нікому не кажи, скільки маєш! Нехай самі здогадуються.

Що ж до дядькової допомоги з фінансовими оборудками, то Анджело казав, що Луїджі може звести його з надійною людиною, яка купить які завгодно акції, але вирішальне слово буде за ним, Анджело. Він розповів це все таким спокійним тоном, що Сальваторе був відверто вражений. Схоже, молодший брат ставав дорослим.

Джузеппе та його дружина попросили Анджело зробити їм одну маленьку послугу. Їм закортіло мати гарну вивіску з назвою їхньої ферми. І хоч Анджело не любив роботу на замовлення, він погодився, а на Різдво подарував їм вивіску. Він пофарбував принесену братом дошку білим кольором, вивів синіми літерами «Ферма “Чисті води”» та доповнив назву мініатюрним зображенням садиби, яка линула в синьому морі, наче Ноїв ковчег. Вивіска вийшла такою дотепною та прикметною, що замовники були в захваті. Сальваторе помітив, що така увага до його старань брату дуже полестила.

Але за два дні по Різдві Анджело сказав, що нездужає, і, поки Сальваторе гостював на фермі, не вставав з ліжка.

Коли йшов третій тиждень січня й Сальваторе знову навідався до батьків, приїхала туди й Тереза — вони з кузиною прикотили на велосипедах. Приїзд цей виявився дуже вдалим. Спілкуючись з його батьками, Тереза була сама ввічливість.

— Що значить дівчина з пристойної родини, — заявила мати. Помітив Сальваторе й те, якою доброю та лагідною була дівчина з Анджело. Вона невимушено всілася коло брата й давай розважати його кумедними оповідками.

Анджело, здавалося, стало трохи краще, кашель майже минувся. Але він досі був дуже блідий і майже не виходив з дому — багато часу проводив у великому кріслі. Однак він не сидів без діла. Сальваторе помітив на столі біля Анджело вирізки з фінансових газетних оглядів, щось було обведене червоним олівцем. І ще там лежали ескізи фасаду для місцевої пекарні. Це замовлення влаштував йому батько. Грошей платили небагато, проте Анджело й тому був радий — мав чим себе зайняти. Коли Тереза запропонувала щось підправити, Анджело кілька секунд уважно роздивлявся ескіз, а потім тихо відповів:

— Ні. Я так не хочу.

Тереза на мить аж образилась. А тоді усміхнулася й бадьоро сказала:

— Що ж, пацієнту краще знати, чого йому хочеться.

Після цього Анджело висловив бажання зробити два портрети — Терези та її кузини, — щоб їм був подарунок на згадку. Дівчата радо погодились, і поки вони позували, Сальваторе сховався до Джузеппе. Потім вони з Терезою прогулялися до берега й назад, а кузина розважала Анджело. Під час прогулянки Тереза повідомила, що скоро знову буде в місті.

Коли дівчата вже поїхали додому, Анджело про щось замислився.

— Як думаєш, я колись одружуся? — запитав він.

— Куди ти дінешся, — всміхнувся Сальваторе.

— Можливо. — Вигляд Анджело мав розгублений. — Я, Сальваторе, думаю, ти мусиш одружитися з Терезою! — раптом випалив він. — І то чимскоріше.

— Спершу треба, щоб вона дала згоду. І ще її батьки. — Тут Сальваторе засміявся. — А ти, напевно, маєш одружитися з її кузиною!

Втім, на його здивування, Анджело був дуже серйозним.

— Вони гарна родина, — неголосно промовив він.

За кілька хвилин цю тему стала розвивати мати:

— Не проморгай Терезу, Тото. Вона тобі пара.

— Може, й так, мамо, — кивнув Сальваторе. І сушив собі голову, як догодити її рідним.

За два тижні, у п'ятницю, коли Сальваторе повернувся з роботи, на нього чекав високий худорлявий чоловік. На вигляд тому добродію було років п'ятдесят. Чорне пальто, застебнуте аж до самого горла. Він простягнув свою візитівку.

— Я адвокат, — пояснив незнайомець. — Представляю вашого покійного брата, Паоло Карузо. Моя фірма — розпорядник його майна. Ми можемо пройти у дім?

І коли вони піднялися до квартири, адвокат запитав:

— Ви були в курсі справ свого брата?

— Я навіть не знав, де він мешкає, — зізнався Сальваторе й стенув плечима.

— Він змінив місце проживання. До речі, у нас його одяг. Я ще не маю завіреної копії його заповіту, але все майно, яке він мав, Паоло заповів вам.

— Мені? А як же решта родичів?

— У його заповіті написано чорним по білому. Я зв'яжуся з вами одразу, як усе буде готове. І тоді вам доведеться прийти до мене в контору, щоб покінчити з формальностями. — Він зробив паузу. — Там більш як десять тисяч доларів.

— Десять тисяч? Мені?

Адвокат ледь усміхнувся.

— У заповіті ви згадані як «Сальваторе Карузо, мій брат і вірний друг». Він побажав, щоб усе це дісталось вам.

Тієї неділі, в батьківському домі, Сальваторе вирішив нічого не казати. Може, і забобон, але, поки ті гроші не будуть у його руках, він не хотів про них теревенити й спокушати долю. Він уже вирішив, що зробить із грошима. Джузеппе вже облаштувався у житті. Батьки теж не без догляду, а як щось знадобиться, то він їх забезпечить. Марія вийшла заміж і була забезпечена. Дядько Луїджі мав усе, чого хотів, а що ж до його інвестицій, то одному лише богу відомо, чого вони варті. Лишився тільки Анджело. Ось ті гроші й допоможуть подбати про брата.

Слушність такого рішення підтвердилася того-таки дня.

Знову приїхали Тереза та її кузина, і Сальваторе, поки кузина спілкувалася з Анджело, повів Терезу до Джузеппе та батьків. Вони поговорили про сімейні справи, а тоді розмова повернулася на Анджело. Сальваторе завважив, як при згадці його імені двоє братових дітей презирнулися та закричали:

— Дядько Анджело!

І весело зареготали. Дружина Джузеппе пояснила:

— Анджело допомагав їм з уроками. І за цією справою він малював їм різні штуки.

— Оце добре, — похвалив Сальваторе. — А то він не любить сидіти без діла.

— А взагалі-то, — мовив Джузеппе, — Анджело багато із чим допомагає. Потрібно було написати кілька ділових листів щодо ферми і він зробив це. І як зробив — у мене в житті так не вийшло б.

— Сподіваюсь, ти йому щось платиш, — сказав Сальваторе, але Джузеппе лише повів плечима:

— Так ми ж рідні брати. Нехай помагає родичам.

— А він нічого й не просив, — підхопила його дружина.

Це Сальваторе не сподобалося. Йому здалося, що родина трохи зловживає братовою доброчесністю, але казати нічого не став. А мимохіть подумав: «От станься щось зі мною і дядьком Луїджі, тоді Анджело цінуватимуть лише настільки, наскільки він був би корисним». І тут йому спало на думку, що непогано було б перевірити на цей предмет Терезу. Тож коли поверталися до батьківського дому, Сальваторе сказав:

— Ти знаєш, я хвилююся за Анджело. Моя сестра, яка загинула в пожежі на «Траянгл», казала, щоб я наглядав за ним. І боюся, вона мала рацію. — Сальваторе на хвилюку замовкнув. — Тож хоч би чим я займався, навіть коли в мене з'явиться своя сім'я, мій дім має бути місцем, де зможе жити й Анджело, якщо треба буде. Скажеш, що це божевілья?

Весь цей час не зводив з Терези очей.

— Звичайно ж, ні. — Вона тепло всміхнулася до Сальваторе. — Хіба б ти міг мені подобатись, якби сказав щось інше? — Тут вона на мить замислилася. — Люди не дуже цінують Анджело, але він обдарований і має добре серце.

— Він теж до тебе добре ставиться, — запевнив Сальваторе. І засміявся. — Каже, не проти одружитися з ким-небудь із такої родини.

— Справді? Оце так комплімент! Що ж, доведеться нам знайти для нього ще одну таку саму, як я. — Вона грайливо подивилася на Сальваторе. — Але це буде важко. Ти ж не думаєш, що такі, як ми, на грядках родяться?

— Не думаю. Бо ти така одна.

— Я рада, що ти так вважаєш.

Сальваторе подумав, що розмова складається якнайкраще, і вирішив розвинути цю тему трохи далі.

— Може, — обережно продовжив він, — якщо забагатію, то відкрию якусь справу. Може, в місті, а може, тут, ближче до родини. Але ще тільки не знаю яку.

Відповіла Тереза не одразу, а коли заговорила, в нього виникло враження, що дівчина вже думала над цим.

— Сальваторе, не роби того, чого тобі не хочеться, — сказала вона. — Не уявляю, як ти працюватимеш у тісному приміщенні. Може, ти зміг би щось вирощувати тут або займатися рибальством, як мої брати. Знайди справу, до якої лежатиме серце. Ось чого я хотіла б для тебе.

Тереза це сказала так серйозно й з такою теплотою, що він мало не прохопився про негадане багатство. Але знайшов у собі сили стриматись. Натомість обійняв її та поцілував. Вона відповіла на поцілунок, а потім, сміючись, відсторонилася.

— Щастя наше, що батьки цього не бачать! — сказала вона.

Та Сальваторе бачив, що вона щаслива.

Адвокат викликав його наприкінці лютого. Все було так, як він і обіцяв. Того ж дня Сальваторе поклав у банк «Стабіле» на розі Малберрі-стріт і Гранд-стріт десять тисяч доларів.

В неділю він збирався знову побувати на Лонг-Айленді в батьків і заразом зустрітися там з Терезою, але через холод залишився вдома. Коли він подзвонив до Терези, сказати, що не прийде, вона запитала, чи засмутить це Анджело. Авжеж, сказав їй Сальваторе.

— А хочеш, я сама його навідаю? — запропонувала Тереза. — Щоб йому не було самотньо? Я знаю, ти хвилюєшся за нього.

— Ти справді це зробиш?

— Заради тебе? Звісно.

Це прозвучало як солодка музика.

— То йди, — сказав Сальваторе. — А коли я приїду наступного разу, в мене для тебе буде фантастична новина!

Він попросив її руки в будиночку своїх батьків, у вітальні, в третю неділю березня. Пообіддя було досить сіре, але в каміні палав вогонь, і його м'яке світло немов відбивало кохання, написане в Терези на обличчі.

Спершу він здивував її новиною про десять тисяч доларів. Тоді сказав, що радо житиме в місті, на Лонг-Айленді або деінде, як на те пішло, але щасливим буде лише за однієї умови. Тоді зізнався, що кохає її, та запитав, чи згодиться вона вийти за нього заміж.

Реакція була доволі несподіваною. Відповіла Тереза не одразу й, опустивши очі, немов розмірковувала.

— Можна, я ще трохи подумаю? — нарешті сказала вона.

— Подумати? Ну звісно ж. — Сальваторе насупився. — Щось не так?

— Та ні. — Тереза завагалася, вигляд її став заклопотаним.

— Може, я тобі не подобаюсь?

— Сальваторе, ти найкращий чоловік з усіх, кого я знаю. Твоє освідчення — велика честь для мене. Я ж не сказала «ні».

— Тоді в батьках причина, так? Я поговорю з твоїм татом.

— Ні-ні, — всміхнулася Тереза. — Ще зарано. Мені потрібно трохи часу, Сальваторе, і я дам тобі відповідь.

Більше Тереза не сказала ні слова. Дещо збентежений, він повернувся до Нью-Йорка.

Сплив тиждень, перш ніж вони зустрілися знову. Коли Сальваторе набрав їхній номер, слухавку взяла сама Тереза. Голос у неї був дуже

привітний. Та щойно Сальваторе прохопився, що думає податися в неділю на Лонг-Айленд, як Тереза сказала, що того дня вона буде потрібна батькам, тож він вирішив, що нікуди не їде.

Наступного четверга дядько Луїджі пригнався додому схвильований. Коли він був у ресторані, то йому подзвонили з Лонг-Айленду. Виявляється, до Карузо приходили гості!

— Тереза та її батьки, — повідомив він Сальваторе. — Вона привела їх, щоб Анджело намалював портрет батька. Йому ще й заплатили! Її батьки поспілкувалися з твоїми й, схоже, знайшли спільну мову. Вони вже потоваришували!

Після такої звістки Сальваторе був у захваті від своєї коханої. Так, він не помилився: в них і справді були упередження проти Карузо. Але Тереза знайшла просту зачіпку, щоб привести своїх батьків до його, та ще й обставила все так, що їм сподобалося все сімейство. Вона вимощувала шлях до їхнього весілля.

І Сальваторе з нетерпінням став чекати наступного ходу Терези.

У квітні потеплішало, і здоров'я Анджело зміцніло. Наприкінці другого тижня він повернувся до міста й оголосив, що готовий до роботи. Вигляд і справді мав нівроку.

Будівельний майданчик, на якому працював Сальваторе, містився на розі П'ятої авеню та 45-ї вулиці. Забудовником був містер Френч, і він вирішив, що будівля має носити його ім'я. Небезпідставно, бо то мав бути найгарніший хмарочос з усіх, що коли-небудь зводили люди.

Щоб запобігти перетворенню Нью-Йорка на велетенську мережу каньйонів, позбавлених світла, влада примушувала будівельників проєктувати хмарочоси так, щоб вони не здіймалися прямовисно до самого верху, а йшли уступами, лишаючи просвіти, в які прозирало б сонце. В людей без польоту фантазії виходили машини, схожі на поставлені сторч телескопи. Проте архітектори швидко побачили, що цей підхід дає можливість створювати химерні композиції з елегантних уступів, карнизів і виїмок. Будівництво Френчевого дітища йшло до завершення, і коли дивитися на різьблений бронзовий вхід, явно навіяний воротами Іштар, високі тераси, схожі на висячі сади, могло скластися враження, що ця будівля перенеслася сюди з Давнього

Вавилону. Проходячи через розкішні вестибюлі в стилі ар-деко^[190], ти немов опинявся у храмі. Та найбільше подобався Сальваторе фасад — із жовтогарячої цегли, обрамлений із країв темно-червоною та чорною. Такої цегляної кладки в Нью-Йорку більше не було ніде.

Наступні два тижні брати разом працювали на будівництві цієї чудової споруди, й Анджело був дуже цьому радий. Потім до міста приїхала Тереза. Невже привезла йому відповідь? Важко сказати. Тереза була не сама, а з кузиною, як завжди, і запропонувала, щоб вони вчотирьох пішли в кіно. Після фільму вона поцікавилася, чи в ресторані зараз дядько Луїджі. Мовляв, не бачила його сто років. Сальваторе запевнив, що дядько на місці.

І вони подалися до ресторану, де Сальваторе пригощав, а дядько Луїджі прислуговував. Було весело. Сальваторе вкинув кілька вдалих дотепів, усі сміялися. Дядькові Луїджі, який постійно був у курсі всіх подій, спішив поділитися останніми новинами про авіаторів-зухвальців.

— Не за горами вже той день, коли комусь дістанеться великий приз, — повідомив він.

Власник нью-йоркського готелю «Лафает» містер Ортейг, француз за походженням, ще кілька років тому пообіцяв грошовий приз двадцять п'ять тисяч доларів тому, хто здійснить перший безпосадковий переліт з Нью-Йорка до Парижа. Зовсім недавно загинули двоє видатних американських пілотів, які у намаганні це зробити стартували з Ленглі. Але дядько Луїджі чув, що скоро виклик приймуть і французькі авіатори з Парижа.

— Зараз ти маєш гроші, — усміхнувся Анджело до Сальваторе, — і маєш шанс заробити ще більше!

— Мені й даху хмарочоса вистачає з головою, — сказав той.

Під кінець посиденьок Тереза попросила дядька Луїджі приділити їй кілька хвилин тет-а-тет. Вона нічого не пояснювала, а просто пересіла з ним за інший столик, і вони проговорили майже чверть години. Наприкінці розмови дівчина підвелася й поцілувала дядька в щоку.

— Приємно говорити з твоїм дядьком про серйозне, — сказала вона, повернувшись до столу. — Він дуже розумний.

Потім Тереза сказала, що мусить повертатися додому. Дядько Луїджі знайшов якусь справу для Анджело, і Сальваторе повів дівчат

на залізничну станцію. Поцілувавши на прощання Терезу, він запитально поглянув на неї, але у відповідь отримав лише ласкаву усмішку.

— Я скоро повернуся, — запевнила вона.

У середу в дядька Луїджі мав бути вільний вечір, і вони домовилися, що всі разом сходять кудись перекусити. День був чудовий, і Сальваторе насолоджувався працею під ясным небом. На вершечку будівлі, на пласкому даху, містився великий водяний резервуар, який вони мали закрити зовнішніми стінами з розкішними барвистими панелями. Великі плити привезли ще вранці, і бригадир великодушно показав братам зображення. На двох панелях красувався бог Меркурій, але найбільше привертав увагу величезний прямокутник зеленого кольору, де в центрі сходило багряне сонце, а з двох боків його сторожували золотокрилі грифони. Анджело був просто в захваті.

Коли ж прийшли додому, він став скаржитись, що дуже змучився. Сальваторе з тривогою глянув на брата, проте той запевнив, що з ним усе буде гаразд.

— Підемо вдвох, — сказав дядько Луїджі. — Хай відпочине. Ми не будемо довго.

Вони знайшли невеликий стейкхаус неподалік від Грінвіч-Віллідж. Людей там було небагато. Обидва замовили по філею, а дядько Луїджі взяв червоне вино. Поки управлялися зі стейками, він виклав найостанніші новини щодо авіаторів.

— У неділю французи вилетіли з Парижа. З Ірландії бачили, як вони беруть курс на Атлантику. І потім — нічого.

— Мабуть, упали десь над океаном.

— Хоробрі хлопці, — сказав дядько Луїджі й задумливо поглянув на племінника. — А ти хоробрий, Сальваторе?

— Не знаю, — чесно зізнався той.

— Я думаю, ніхто не знає, поки не настане час випробувань.

Коли подали десерт — вони замовили крем-карамель ^[191], — дядько Луїджі знову зміряв Сальваторе замисленим поглядом:

— А скажи мені, Сальваторе, ти кохаєш Терезу? — запитав він.

— Так, — сказав Сальваторе.

— А вона тебе кохає, ти як думаєш?
— Навіть не знаю. Мабуть, так.
— Ну, так і є. Вона тебе кохає, Сальваторе. Вона сама мені сказала.
— От і добре.
— Авжеж. Але в мене погана новина. Не факт, що вона зможе вийти за тебе заміж. Ось про що ми тоді говорили. Вона просто в розпачі, не знає, що має робити.
— Таки її батьки?
— Ні.
— Невже вона хвора? То я її доглядатиму.
— Ні.
— Кріпися, Сальваторе. Вона закохалася. — Дядько Луїджі трохи помовчав. — Їй зараз дуже важко. Тереза не шукала цього кохання, воно звалилося на неї, наче сніг на голову. Вона чесно боролася, але тепер вважає, що не може вийти за тебе, мов нічого не сталося. — Він зітхнув. — Вона чесна дівчина, Сальваторе, і не хоче завдати тобі болю. Я від неї просто в захваті.
Якийсь час Сальваторе мовчав.
— Це все пояснює, — промовив він неголосно. Тоді втупив погляд у стіл. — І хто цей щасливець? — поцікавився він нарешті.
— Твій брат. Анджело.

Сальваторе був вражений, як блискавично розвивалися події після їхньої розмови. Перші кілька годин він провів, наче в ступорі. Потім його заповонила лють. Мало того, що йому зробили боляче! Мало того, що та єдина, яку він кохав, проміняла його на молодшого брата. Так ще до всього цей брат пошив його в дурні за мовчазного дядькового потурання!

Доволі скоро з'ясувалася вся правда. Поки Сальваторе проводжав Терезу на потяг, дядько Луїджі розповів Анджело про її почуття. Отже, брат три дні працював з ним пліч-о-пліч — і ні пари з вуст! Його зрадили!

— Ти мусиш зрозуміти, — пояснював дядько Луїджі, — що Тереза відкрила свої почуття мені, а не Анджело. Це я мав з ним

поговорити, щоб дізнатися, чи може вона розраховувати на взаємність. З'ясувалося, може. Анджело до нестями закохався в неї, факт, але для нього Тереза залишалася твоєю дівчиною! Він збожеволів! Він пропав! Він не знав, що робити. Це я сказав, щоб Анджело тобі нічого не розповідав, поки я сам з тобою не побалакаю.

Сальваторе вислухав його пояснення, але вони нічого не змінювали. Анджело вкрав у нього наречену й три дні брехав. Кілька днів він насилу терпів брата. На роботі вони розійшлися по різних бригадах, щоб не бачити один одного. Обидва намагались якомога менше бути вдома, а коли таки сходилися, Сальваторе й слова не казав до Анджело. За кілька днів Анджело запитав:

— Мені з'їхати звідси?

Сальваторе тільки знизав плечима.

— А сенс? Однаково тобі скоро перебиратися.

На вихідних Анджело зник. Значить, подався на Лонг-Айленд — а куди ще! Сальваторе залишився в місті. Повернувшись, Анджело нічого не сказав, а наступного дня дядько Луїджі передав Сальваторе лист від Терези, який, напевне, Анджело й привіз. Дівчина палко запевняла Сальваторе у своїй приязні, висловлювала сподівання, що він зрозуміє її, все пробачить і вони залишаться друзями. Він мало не порвав той лист, але стримався й просто з огидою кинув його до шухляди стола.

— Мабуть, поїду я до Каліфорнії, — повідомив він дядькові.

— Мені буде дуже самотньо, — зажурився той.

А якось він сказав йому, в надії втішити:

— Зрозумій, Сальваторе, ніхто, крім мене й зацікавлених осіб, ні сном ні духом, що це ти підбивав клинці до Терези. Ніхто нічого не казав. Ніхто нічого не робив. Відомо тільки, що Тереза потоваришувала з двома братами й виходить заміж за одного з них. Обійшлося без *brutta figura*.

Тоді це здавалося невеликою втіхою. Але минали тижні, й Сальваторе зрозумів, що це таки чимало.

Вразило його й те, як швидко прийняла Анджело Терезина родина. Було ухвалено, що він негайно переїде на Лонг-Айленд. Йому пообіцяли влаштувати невеликий бізнес — фарбувати будинки. А крім цього він робитиме вивіски для місцевих ділків і виконуватиме інші

оздобні роботи. Було зрозуміло, що з такими зв'язками Терезиних рідних його просто засиплють замовленнями.

— Я гадав, він не любить працювати на замовлення, — сказав дядькові Луїджі Сальваторе.

— Ага, так то він був ще неодружений! — заперечив дядько. — Анджело он казав мені, що поки нездужав, до нього почало доходити: мулярка — не для нього. А замовлення дають більше, ніж він сподівався, і це йому дуже сподобалось. — І дядько Луїджі аж руками розвів. — Хоч-не-хоч, а мусиш пристосовуватися. Бути чоловіком — це відповідальність.

Але найбільше Сальваторе вразило, напевне, те, що чим далі, тим частіше останнє слово мало залишатися за Анджело, а не за нареченою. Проживши на Лонг-Айленді лише два тижні, він повернувся до квартири через якусь дрібницю. Сальваторе перекинувся з ним кількома фразами. Принагідно обмовився, що, може, Тереза схоче жити в місті, на що Анджело тільки всміхнувся та похитав головою.

— Мало що вона хоче, — сказав він преспокійним тоном. — Зі мною буде жити на Лонг-Айленді.

Сальваторе ледве повірив, що це сказав молодший брат.

Знадобилося ще трохи часу, але після того він поступово усвідомив, що, попри всю принизливість становища, Тереза та її батьки, а з ними й дядько Луїджі — всі мали слушність.

Це у брата талант, а не в нього. Це брат, а не він, зможе заробляти головою, а не руками. Це Анджело сидітиме в конторі та писатиме листи й стежитиме за рахунками, а він, Сальваторе, далі трудитиметься просто неба. Попри десять тисяч доларів, які в нього були, саме Анджело, а не він, Сальваторе, відкриє власну справу. Доля жорстока, так, але це доля.

Весілля відбулося в другу неділю червня на Лонг-Айленді. Зрозуміло, Сальваторе не хотів бути дружбою, тому дядько Луїджі тактовно передоручив цю роль Джузеппе. Подія була неабияка. Карузо запросили кількох друзів з міста, зате Терезина родина скликала добрих пів околиці — от що значить повага в громаді!

Звичайно, Сальваторе було боляче на це дивитися. Йому аж серце кров'ю обкипіло, коли побачив Терезу та яка вона гарна у весільному вбранні. Дивлячись на неї, він несподівано відчув приплив нестерпної любові й запитав себе: як це так сталося?

А побачивши свого молодшого брата, він його навіть не одразу впізнав. Анджело коротко підстригся, відпустив собі вусики. Його обличчя, худіше й довше, ніж у братів, уже було не ніжним, а мужнім і напрочуд вродливим. Він підійшов, щоб привітати Сальваторе, з упевненістю й грацією танцюриста. І знов, до глибини душі, Сальваторе вразила та нищівна справедливість, з якою виявилася мудрість і Терези, і її родини. Вони обрали єдиного представника сім'ї, що був непересічною особою і мав потенціал для росту. І, на свій скромний манір, вони збиралися звести його на вершину успіху. Сальваторе заздрих брату, але приймав реальність такою, як є.

— Я так пишаюся тобою, брате! — шепнув Сальваторе, обійнявши Анджело. І він геть не скриводушив.

Після вінчального обряду всі повернулися в будинок молодої. Оскільки весілля було італійське, то дружба вже чекав на порозі з величезною тацею напоїв, щоб кожен випив за здоров'я молодих. Випивши, люди рушали до столу, за яким сиділи матері нареченого та нареченої з помічницями, що фіксували подарунки гостей.

Звичайно, родичі вже обдарували молодят! На них зринула справжня злива подарунків від численної Терезиної рідні, й хоч сім'ї молодого було далеченько до неї, честь її врятував піднесений дядьком Луїджі вишуканий порцеляновий сервіз і дарунок від самого великого Карузо, доповнений великою, ним же самим підписаною, фотографією. Все це негайно виставили на загальний огляд. Сальваторе довго думав, що подарувати, і ось тепер його чудова кришталева ваза красувалася біля сервізу від дядька Луїджі.

А ще під час танців на нареченій буде надітий шовковий мішечок, куди чоловіки складатимуть гроші.

А за столом відбувалося інше. Гості, які були в боргу перед господарями, виставляли напоказ свої дари, а помічниці занотовували їх і вказували вартість. І горе тому жмикруту, що знехтує свій борг! Тоді всі знатимуть, що він — нікчема: ось хто воістину *brutta figura*!

Сальваторе був членом родини, і ніхто не чекав, що він затримається біля столу. Але він зупинився біля помічниць і назвався.

— Я хочу зробити ще один подарунок, — сказав він спокійно. — Моєму дорогому брату Анджело в день його весілля.

Діставши з кишені аркушик паперу, він поклав його на стіл перед помічницями, і ті охнули. Папірчик виявився чеком, виписаним на п'ять тисяч доларів.

У другий понеділок червня 1927 року в Нью-Йорку сталася визначна подія. У першій половині травня всі шукали двох геройських французьких авіаторів, які пропали з літаком десь над Атлантикою. Більше ніхто їх не чув і не бачив, але чутки про те, що над Ньюфаундлендом і Меном нібито лунав шум мотора, оживили згаслі надії. Однак знайти нічого не вдалося, і хоч би що з ними сталося, до Нью-Йорка вони не дісталися.

А двадцятого травня один мало кому відомий молодий американець відірвався від землі в аеропорті Рузвельта на Лонг-Айленді в одномісному одномоторному моноплані, який він сам назвав «Дух Сент-Луїса». На другий день, уже ближче до ночі, пролетівши крізь дощ, туман і вітер, то злітаючи над хмарами, то мало не торкаючись океанських хвиль, молодий чоловік долетів до паризького аеропорту «Ле-Бурже», де його вже чекали сто п'ятдесят тисяч людей.

Відтоді Чарльз Ліндберг став світовою знаменитістю. Попри те що в цьому місяці французи втратили двох героїв-французів, молодий американець припав їм до душі. Начхавши на всі протокольні формальності, французьке міністерство закордонних справ звело на набережній Орсе зоряно-смугастий прапор. А президент Франції нагородив Ліндберга орденом Почесного легіону.

Тепер Ліндберг повернувся до Америки, і мер Нью-Йорка Вокер, неабиякий шанувальник спорту й розваг, не міг дозволити собі прогавити таку можливість.

У понеділок тринадцятого червня відбувся парад на честь Чарльза Ліндберга, із серпантинном і конфеті.

Сальваторе й дядько Луїджі спостерігали за ходою, яка рухалася П'ятою авеню. З неба дощем посипалися серпантин і конфеті, і величезний натовп заревів. Дядько Луїджі був як ніколи збуджений.

— Ти знаєш, коли пройшов перший такий парад? — прокричав він Сальваторе.

— Ні, — прокричав Сальваторе у відповідь, — але не сумніваюся, що ви мені це скажете!

— У тисяча вісімсот вісімдесят шостому році, на честь статуї Свободи. Розумієш? Франція подарувала статую, Ліндберг здійснив перший політ до Парижа, і ми віддаємо йому таку саму шану.

— Зрозумів. *Vive la France!*^[192]

— *Esattamente!*^[193]

Додому вони поверталися разом, і Сальваторе не зводив із дядька люблячого погляду. Тому було за шістдесят, а він ставився до світу з такими самими цікавістю й завзяттям, що й у тридцять. «Живіть вічно! — подумав Сальваторе. — Без вас мені буде самотньо».

— З Анджело ти повівся якнайкраще, — завважив дядько Луїджі. — Думаю, я б так не зміг.

— Та ну, — промовив Сальваторе. Для нього це не було важко.

Треба визнати, такий вчинок підніс його в очах родини й справив незабутнє враження на всіх, хто був присутній на весіллі. Ну й Паоло, не сумнівався Сальваторе, якраз і розраховував на те, що він поділиться з молодшим братом. Було в нього й ще одне міркування.

— Анна також хотіла б цього, — сказав Сальваторе.

І в певному сенсі тепер він почувся вільніше.

Стояла середина вересня, коли дядько Луїджі вирішив навідати свого брокера. Йому подобалися такі походи. Якось двадцять років тому він краєм вуха чув у ресторані розмову про одну компанію. Він завжди прислухався до ділків з Волл-стріт, що до них заходили — а репутація закладу, де частували першокласними італійськими стравами, ширилася містом, і час від часу ці ділки сюди навідувалися. Від них Луїджі взагалі дізнавався багато нового. Так він дізнався про одну солідну брокерську контору, якій довіряли грошовиті люди з Волл-стріт, однак вона приймала й маленькі внески, ставлячись до всіх клієнтів з майже однаковою повагою.

Йому подобалося проходити крізь елегантні двері, подобалося дивитися на брокерів за їхніми робочими столами, подобалося сідати у глибоке шкіряне крісло в оббитому панелями кабінеті, де раз на рік котрийсь із менеджерів ґрунтовно розбирав з Луїджі стан його рахунку.

— Я думаю, — сказав йому Луїджі, — чи не продати мені акції.

— Чому ви хочете зробити це?

Брокер — маленький жвавий чоловік сорока з гаком років.

— Та ринок трохи впав.

— Люди виводили прибуток, але для нас таке не дивина.

— Ніщо не росте нескінченно, — резонно зауважив Луїджі. — Погляньте, що коїться з нерухомістю.

І справді, ще від 1925 року, попри фантастичний бум на фондовому ринку, загальна вартість будинків в Америці постійно падала. Проте клерк тільки знизав плечима.

— Нерухомість — це одне, а ринок — зовсім інше. Факт залишається фактом: за останні шість років він виріс уп'ятеро. Он третього вересня індекс Доу — Джонса сягнув позначки триста вісімдесят один пункт. Це, скажу вам, історичний рекорд.

— Почасти це мене й бентежить, — озвався Луїджі. — Середня ціна акцій перевищує їхню дохідність уже більш як у тридцять два рази.

Клерк усміхнувся, показуючи, що вражений тим, як глибоко цей маленький італієць розбирається в таких справах.

— Ми згодні з тим, що в майбутньому зростання може стати не таким стрімким, але не бачимо жодних підстав для обвалу ринку. На нашу думку, він перейшов на вищий рівень і там стабілізувався. І можу вас запевнити, що інвестиції не припиняють надходити.

Дядько Луїджі задумливо кивнув. Брокер казав правду. Люди вкладалися в ринок, як і перше, але тепер їх ще й усіляко заохочували. Рік тому цей верткий чоловічок шанобливо сповістив: «Сер, ми працюємо з вами вже стільки років, і ваші інвестиції — чудова застава. Ми радо позичимо вам додаткові кошти, якщо захочете поповнити свій портфель». Луїджі відмовився від його пропозиції, але йому стало цікаво: яка частина тих грошей, що обертаються на фондовому ринку, — це позичені гроші? Чим більше позик, тим сильніше це скидається на мильну бульбашку.

— Тож ви радите мені притримати акції? — запитав він у брокера після паузи.

— Ми очікуємо, що ринок скоро знову піде вгору. Дуже не хочеться, щоб ви лишились осторонь. — Клерк усміхнувся. — Я й сам купую, слово честі!

Цього вечора Роуз Мастер ухвалила дуже важливе рішення. Воно було не з простих, йому передували тривалі роздуми. Роуз вважала, що це рішення може вплинути на майбутній добробут і становище родини більше, ніж усім їм здається. Хоча її чоловік і син — люди розумні, кожен на свій копил, себе вона вважала далекогляднішою за них.

Рішення стосувалося котеджу в Ньюпорті.

Прийшов Чарлі — повечеряти в родинному колі. Того літа син вразив її до живого. За весь час він показався у Ньюпорті раз, та й то, як стій, після батькових прохань: «Приїдь хоч раз, потіш матір!» Він приїхав, зачарував усіх, хто б сумнівався. Та їй від того не покращало.

Тепер вона серйозно хвилювалася за нього. Йому було вже майже тридцять, а він досі жив у Гринвіч-Віллідж, на Даунінг-стріт, хоча їй важко було зрозуміти, як там можна жити взагалі. Чарлі вдавав, що працює у батька, й останнє, що вона про нього чула — він пише п'єсу.

Роуз не знала, з якими жінками він спілкується, і не хотіла знати. Судячи з обхвату талії, він мало рухався й забагато пив. Час уже взятися за розум. І одружитися теж не завадить. Ну зрештою, який сенс пнутися зі шкіри для родини, якщо наступне покоління не підхопить твою справу?

Словом, причин для радості вона не бачила й вирішила висловити Чарлі все, що думає. Та Вільям застеріг її.

— Розумію, син тебе засмучує, але не треба з ним сваритися, — сказав він Роуз. — Бо цим можеш його відштовхнути.

Тож коли ввечері з'явився Чарлі, вона натякнула йому ревніше ставитися до здоров'я, після чого цю тему майже не розвивала.

Вони теревенили про всяку всячину. Чарлі розповідав курйози із життя колег-драматургів, а Роуз удавала, що їй дуже смішно. Вона поділилася із сином думками про перепланування ньюпортського дому, і він чемно вдавав, ніби йому це цікаво. Потім заговорили про фондовий ринок. Роуз знала, що дехто його вважає надто розігрітим, і вона ще не забула потрясіння 1907 року. Та чоловік, здається, анітрохи не тривожився. Він запевняв її, що тепер — геть інша ситуація.

— До речі, — сказав Чарлі батькові, — ти знаєш, що в нашої контори з'явився новий конкурент — просто через дорогу? — Він ошкірився. — Вгадай, хто це. Хлопчисько, який чистив взуття!

— Взуття? — вигукнула мати.

— Богом присягаюсь! Чистив мені черевики й узявся давати поради щодо акцій. У нього є свій портфель. Новини, до речі, незлецькі: розповів мені, що ринок знову пішов догори.

— А він наш клієнт? — усміхнувшись, поцікавився батько.

— Навряд.

— Так приведи його до нас. Хлопче, заробиш якісь комісійні.

— Ти що, серйозно? — стрепенулася Роуз.

Але Вільям стенив плечима й сказав:

— Сьогодні всі грають на ринку, Роуз.

— Я маю ще одну новину, — повідомив Чарлі. — В Едмунда Келлера виходить нова книжка. Про Давній Рим у пору розквіту, але написана для масового читача. Він сподівається, книжка стане бестселером.

Келлер працював над книжкою, відколи повернувся до Америки, провівши три щасливих роки в Оксфорді.

— Шикарно! — сказав Вільям. — Ми купимо кілька примірників.
— Може, влаштуєш для нього раут? — поцікавився Чарлі. — Ти знаєш, як він ставиться до тебе.

Роуз ухопилася за слушну нагоду.

— Якщо пообіцяєш, що займешся спортом і скинеш кілька зайвих кілограмів. І дотримаєш слова.

— Добре. Вважай, що домовилися, — без особливого завзяття погодився син.

Коли Чарлі пішов, Вільям поцілував дружину.

— Це було мило з твого боку, — сказав він. — І розумно. Знаєш, Чарлі був щиро тобі вдячний.

— Ну що ж, я рада, — відказала Роуз.

Час настав. Усе, що було сказано за столом, лише посилювало її рішучість.

— Вільяме, любий, — лагідно промовила вона, — я хочу, щоб ти дещо зробив.

— Проси що завгодно.

— Я хочу провести деякі роботи у ньюпортському котеджі. Хочу зробити щось по-справжньому особливе.

— Вже маєш на прикметі декоратора?

— Взагалі-то, любий, я хотіла б звернутися до архітектора. І мені потрібні будуть гроші. Я можу на це розраховувати?

— Не бачу причин, чому ні. Скільки тобі потрібно?

— Пів мільйона доларів.

На початку жовтня, після майже місячного падіння, фондовий ринок знову пішов угору. Дуже скоро, переконували люди, він знову досягне свого піку.

В четвер 17 жовтня місис Мастер влаштувала врочистості з нагоди виходу твору Едмунда Келлера «Могутній Рим». Про книжку дуже схвально озивалися буквально всі.

Роуз трудилася на повну. Вона зібрала всіх: людей, що влаштовували світські раути, людей, що робили подарунки, власників книгарень, благодійників Нью-Йоркської публічної бібліотеки (на жаль, старий Елігу вже помер) та цілу купу видавців і журналістів,

яких знайшов Чарлі. Там був самий цвіт світського, ділового та літературного середовища. З'явився власною персоною навіть Ніколас Мюррей Батлер. Зрештою, така гучна подія лише на користь університету. Келлера посадовили за стіл і змусили підписувати книжки. Двохсот примірників як не було, а Роуз закупила ще пів сотні, щоб роздати друзям, які ширитимуть вістку про книжку.

Едмунда Келлера ошелешила її добрість. І він віддячив як міг. Родзинкою того вечора стала незрівнянна подячна промова, з якою виступив автор. Лектор зі стажем, Келлер чудово володів ораторським мистецтвом і вмів зацікавити слухачів. Присутні весело сміялися з його жартів, а під завісу виступу гримнули оплесками. Роуз найбільше запали в душу його слова, присвячені родині Мастерів.

— Для мене ця подія — особливе задоволення й честь! Минуло шістдесят з лишком років з того дня, коли мій батько, фотограф Теодор Келлер, мав щастя опинитися в полі зору однієї з найповажніших родин Нью-Йорка. Містер і місис Френк Мастер стали його покровителями й дали старт його успішній і, якщо можна так висловитися, видатній кар'єрі. Кілька років тому в Колумбійському університеті мені пощастило мати студентом їхнього правнука Чарльза Мастера, якого я сьогодні називаю своїм другом. І якби мій батько зараз бачив нас — сподіваюся, що так і є, — я більш ніж певен, він зрадів би, що його син теж відзначений підтримкою і приязню родини Мастерів.

Шістдесят років патронату з боку старого та поважного сімейства. «Старих грошей». Роуз сяйливо всміхнулася Келлеру. Цей раут вийшов навіть успішнішим, ніж вона розраховувала!

Дядько Луїджі нечасто відвідував церкву, але цієї неділі він пішов, і Сальваторе склав йому компанію.

Два останніх тижні в житті Луїджі видалися важкими. Як і казав конторський клерк, ринок пішов у ріст, знову прямуючи до тих висот, яких він досягнув на початку вересня. Та дядькові Луїджі однаково було тривожно. Відкладаючи із року в рік, йому вдалося накопичити чималу суму. Він не збирався полишати роботу, але якби зробив це, то мав би досить капіталу на спокійну старість. Усі свої гроші він уже

заповів Сальваторе, але йому про це нічого не казав. Йому це здавалося правильним. А якщо так, то, дбаючи про себе та племінника, він був зобов'язаний захистити свої заощадження.

Кілька разів він був близький до того, щоб продати. Та щоразу в голові оживав голос клерка: «Дуже не хочеться, щоб ви лишилися осторонь».

Ніхто не хоче пошитися в дурні. Ніхто не хоче залишатися осторонь. Врешті дядько Луїджі вирішив звернутися до вищих сил, сподіваючись, що похід до церкви дасть йому знак згори або принаймні прояснить думки.

Того ранку в церкві Преображення Господнього було досить людно. Але священник заримітив Луїджі — гостя у храмі нечастого, хоч і добре знаного. До сповіді Луїджі не ходив, тому гостію вирішив не брати — не хотів відчувати на собі пильний погляд святого отця. Однак проповідь вислухав.

Сьогодні йшлося про спокусу Христа в пустелі. Дядько Луїджі здивувався, бо зазвичай цю проповідь лишали на Великий піст, тож ловив кожне слово. Священник нагадав парафіянам, як Господь піднявся на високу гору, а диявол почав намовляти його, щоб він скочив у прірву: мовляв, ангели однаково врятують. «Не спокушай Господа Бога твого», — відповів Ісус. Священник пояснив це так: «Треба покірно приймати Божу волю. Ми не повинні хитрувати й закладатися в надії, що Бог нам допоможе». Священник казав ще багато чого, і Луїджі все уважно слухав.

Сальваторе слухав не так захоплено. І тільки нетерпляче совгався.

— Я вже чув це в дитинстві, як зараз пам'ятаю, — зронив він дядькові, коли вони вже вийшли.

— І що ти думаєш, почувши її вдруге?

— Нічого такого.

Дядько ж Луїджі не на жарт замислився над проповіддю. Він дуже довго думав і оцінював.

Середа 23 жовтня видалася вітряною. Вільям Мастер, як завжди, прибув до контори на своєму «роллс-ройсі». В ті часи «роллс-ройсів» у Нью-Йорку було багатенько. Десять років тому компанія відкрила

автомобілебудівний завод у Спрингфілді, штат Массачусетс. Та купували ці машини тільки найбагатші. Всі давно вже звикли до того, що містер Мастер щоранку приїздив на «роллс-ройсі» до своєї брокерської контори. Це вселяло спокій. І йшло на користь бізнесу.

Ця модель була у Вільяма вже п'ять років. Старого розкішного «Сріблястого привида» замінив «Фантом». Цей Вільямів автомобіль, зібраний «Брюстером^[194]» у Квінсборо на Лонг-Айленді, теж мав сріблястий колір. Щойно з'явилася нова модель, «Фантом II», і якщо наступного року Вільям купить її, то теж пофарбує сріблястою фарбою.

Доїхавши до контори, Вільям сказав водієві Джо, що сьогодні той йому більше не знадобиться — він мав ще везти Роуз по магазинах. Джо був хороший чоловік, він прибув із Середнього Заходу, казав, що бабуся його була індіанкою. Завжди привітний, та говорив лише тоді, коли просили.

Але потім Вільяма покликали на збори, які проходили на 42-й вулиці, то він поїхав туди на таксі. А коли збори закінчилися, вирішив трохи розрухатись і пішки вирушив до Лексінгтон-авеню. Йдучи, він зиркнув на високий хмарочос, що будували на розі. Тоді зупинився, придивився — і здивовано роззявив рота.

— Боже мій! — промовив Вільям Мастер.

Треба віддати належне Волтеру Крайслеру — стиль він мав. Коли автомобільного магната ознайомили з проектом хмарочоса його імені, він наполіг на сміливому дизайні в дусі ар-деко, де знайшлося б місце і колесам, і радіаторним закруткам, і багато чому ще. Верхівку будівлі утворював каскад прекрасних арок, що тягнулися до шпиля, і все це мало бути вкрите неіржавною сталлю. Коли його збудують, це буде найелегантніший у світі хмарочос.

Ну й висота, куди ж без неї! Найвищою будівлею у світі, як відомо, була паризька Ейфелева вежа. Та зухвалі ньюйорківці дихали їй в потилицю. Банкір Орстром зводив за адресою Волл-стріт, 40, височенну вежу, яка мала конкурувати з хмарочосом Крайслера, і подейкували, що навіть якщо його дітище не буде таким самим елегантним, то воно все одно переплює решту хмарочосів у Нью-Йорку. Третя будівля, яка мала вирости на 34-й вулиці, теж могла б поборотися за пальму першості, але її ще навіть не почали будувати.

Ген на вершині Крайслер-білдинг пнулася до неба балкова конструкція — ще не обшита неіржавною сталлю піраміда з арок.

Та саме тепер, коли Вільям Мастер, задерши голову, дивився вгору, там відбувалося щось неймовірне. Раптом з вершини хмарочоса, із самісінького її центру, почала виповзати каркасна вежова металева конструкція. Вона підносилася фут за футом, неначе секція тонкого телескопа. Десять футів, двадцять, тридцять. Схоже, вона ховалася від очей усередині основного масиву, а тепер, за допомогою якогось механізму, підіймалася. Сорок футів, ось уже п'ятдесят — вона тягнулася до хмар. На шпилі маяв зоряно-смугастий прапор. Вільям такого дива ще в житті не бачив. Ще більшим дивом було те, що, схоже, тільки він один на вулиці помітив це.

Наскільки той шпиль іще зможе звестися? Цього Вільям не міг уявити. Хмари шалено мчали над будівлею — бог його знає, які вітри там гуляють, — однаке велетенський шпиль і далі здіймався вгору. Сто футів, сто двадцять, сто п'ятдесят — вище, вище!

Шпиль нарешті спинився, і Вільям прикинув, що будівля виросла на додаткових двісті футів. Біля підніжжя, мов мурахи, заметушилися клепальники, фіксуючи велетенський шпичак.

А потім він помітив крихітну постать, що дерлася вгору вузьким каркасом. Вона підіймалася, аж поки опинилася на рівні прапора, на півдорозі до неба. Що зробив той зухвалець? Він опустил висок ^[195], щоб перевірити, чи прямо стоїть хмарочос. По деякім часі, переконавшись, що усе гаразд, він спустився.

Мастер спостерігав як зачарований. А коли спробував подивитися на годинник, то з'ясувалося, що шия затерпла: чоловік ледь зміг нахилити голову. І тут він зрозумів, що витріщався вгору майже півтори години!

А втім, його це зовсім не збентежило. Бо щойно він став свідком історичної події. Цим хитрим трюком Крайслер збільшив висоту хмарочоса на добрих двісті футів, перевершивши конкурентів, які були до цього не готові. Мастер майже не сумнівався в тому, що витвір Крайслера щойно перегнав саму Ейфелеву вежу!

А зрештою, хіба могло бути інакше? Адже Нью-Йорк — столиця світу. Ринок росте. Ростуть і хмарочоси. Дух епохи.

Страшенно запізнившись, але зовсім тим не переймаючись, він упіймав таксі й у бадьорому настрої поїхав до центру міста в контору.

Уже всередині будівлі він розминувся з невисоким літнім чоловіком, який саме виходив від них. Років за шістдесят, судячи з вигляду — італієць. Мастер постійно заохочував працівників не нехтувати дрібними вкладниками. «Пам'ятайте, — казав він, — це майбутнє Америки». Тож одразу поцікавився в старшого клерка, що то був за відвідувач.

— А, італієць, сер. Наш вкладник уже багато років. Напрочуд колоритний персонаж. Він працює в Маленькій Італії офіціантом, але має дуже пристойний рахунок.

— І скільки ж у нього?

— Близько сімдесяти тисяч доларів. На жаль, щойно спродав усі свої акції. Сьогодні ми видали йому гроші.

— Спродав геть усе?

— Я переконував його не гарячкувати, але він заявився в понеділок і сказав, що вирішив не спокушати долі. — Клерк усміхнувся. — Ще сказав, що отримав знамення від святого Антонія.

— Он як? Ну, думаю, він помилився. — Вільям осміхнувся. — Я гадаю, він не знає однієї речі: Бог розмовляє тільки з Морганамі.

— Так, сер. Хоча, сер, якщо чесно, то, поки вас тут не було, ринок трохи упав.

Відлік великого краху 1929 року зазвичай ведуть від Чорного четверга 24 жовтня. Це не так. Усе почалося в середу, того самого дня, коли хмарочос Крайслера став найвищою будівлею у світі, а цінні папери стрімко знецінилися на 4,6 відсотка. Неймовірно, але факт залишається фактом: мало хто помітив хитрий хід Волтера Крайслера, проте всі побачили обвал фондового ринку, який стався в середу.

Вранці четверга Вільям Мастер заявився на фондову біржу, щойно та відкрилася. Атмосфера там була напружена. Кинувши погляд на галерею для відвідувачів, він побачив обличчя, яке здалося знайомим.

— Це Вінстон Черчилль, британський політик, — сказав хтось із трейдерів. — Збіса невдалий день обрав він для відвідин.

Що правда, то правда. Почалися торги, і Мастер жахнувся. Ринок не падав — він летів під укіс. На кінець першої години залунали розчаровані зойки, потім народ завив од розпачу. Один за одним

сипалися ті, хто торгував із залученням чужих коштів. Кілька разів вигукували ціни — і хоч би один покупець! Діло йшло до полудня, Мастер прикинув: скоро ринок втратить майже десять відсотків. Страждальний гомін, який наповнив біржу, став нестерпним, і він пішов геть.

На вулиці коїлося щось неймовірне. На сходах Федерал-холлу товклися люди. Всі мали шокований вигляд. Якийсь чолов'яга вийшов з біржі на вулицю й розридався. Назустріч пройшов знайомий старий брокер, похитав головою і сказав:

— Не бачив такого від сьомого року.

Але в 1907 році ще був живий старий Пірпонт Морган, який урятував становище. Може, його син Джек чимось зарадить? Але Джек Морган по той бік Атлантики — в Англії, на мисливському сезоні. Його заступав поважний Томас Ламонт, старший партнер Морганів.

І, немов відповідаючи на запитання, сходами банківського дому Морганів на Волл-стріт, 23, почала підійматися група людей. Вільям Мастер одразу ж впізнав у них керівників найбільших банків. Чи зможуть вони зупинити обвал?

Скидалося на те, що зможуть. Того ж дня о 13:30 Річард Вітні, президент фондової біржі й брокер Моргана, преспокійно вийшов із будівлі на Волл-стріт, 23, зайшов на біржу й став скуповувати акції. Великі гроші, недешеві акції, за ціною, набагато вищою, ніж просили за них. Банки видали йому двісті сорок мільйонів доларів, які він за потреби міг би використати, але він скористався лише частиною цієї суми. З величезною полегшею ринок став заспокоюватися.

Божественний дух Пірпонта Моргана спустився з Олімпу, щоб знову показати, хто господар на Волл-стріт.

Ввечері Вільям був присутній на великих зборах брокерів. Усі погодилися з тим, що паніка була даремною. Вся п'ятниця й суботній ранок спливали без ринкових потрясінь.

Залишок вихідних минув спокійно. У неділю на обід прийшов Чарлі.

— В сенсі суто технічному, — розповідав їм Вільям, — після цього розпродажу ринок залишився навіть у кращому стані, аніж був багато місяців до того.

Після обіду, попросивши Чарлі скласти матері компанію, Вільям вирішив прогулятися Центральним парком.

По правді кажучи, йому хотілося побути на самоті, обмізкувати, що й до чого.

Що ж насправді сталося? Він схилився до думки, що причина полягає в надлишку готівкової маси, яка спостерігалася впродовж останніх літ на фондовому ринку. Дивно, але бум був не всюди. Ціни на фермерську продукцію і товари масового вжитку падали, а люди, замість вкладатися в ці традиційні галузі, гналися за прибутками від акцій. Гроші текли туди річкою, і брокерські контори, банки та інші фінансові установи росли як гриби після дощу. І навіть величезна економіка Америки не мала потрібної кількості цінних паперів для такої грошової маси, от ціни й стрибнули вгору. І тут, затьмарюючи розум, у справу вступила людська жадоба.

Дрібні інвестори, що хотіли вкласти частину заощаджень у солідні акції, хапали все, що бачили. Зі ста двадцяти мільйонів, які населяли Америку, на фондовому ринку було два, а може, і три мільйони. Це збіса багато. І більш як пів мільйона дрібних рибин платили лише десяту частку вартості паперів — вносячи тільки сотню доларів на тисячу вкладених, а решту позичали у фінансових ділків. Респектабельні брокерські фірми на кшталт його власної позичали клієнтам дві третини капіталу на придбання акцій. Гроші розігрівали ринок іще більше. Авжеж, тут неможливо прогоріти! І тут були не тільки акції. Вільям добре знав, що під виглядом цінних паперів деякі банки впарювали простакам найгірші латиноамериканські боргові зобов'язання. Поки справи рухалися вгору, ніхто цього не помічав.

І так поведився не тільки простолюд із вулиці. Брокери та біржові маклери були не набагато кращі. Засліплена власним успіхом більшість навіть гадки не мала, що таке «ведмежий» ринок^[196] і як це впливає на життя.

Гуляючи парком, Вільям дійшов до «Дакоти». А тоді, у глибокій задумі, повільно повернув назад.

Як знати, може, цей удар піде на користь ринку? Може, вже час потрусити систему? Не тільки ринок, а й усе місто.

Увесь Нью-Йорк ніби забув про будь-яку мораль, і це був факт. Що сталося з відповідальним капіталовкладенням? З наполегливою працею та економністю? Що сталося зі старою пуританською етикою серед підпільних барів, бутлегерів, гангстерів і розпусних жінок? Життя стало надто легким, люди втратили колишню міцність. Він сам

винний у цьому не менше за інших. Он погляньте на Чарлі! Милий і все таке, але копнути глибше — багатий зманіжений хлопчисько. «І я винний у цьому не менше за нього, — думав Вільям. — Це я пустив його по тій стежці».

І що ж робити? Та щоб він здох, якщо знає! Але якщо ця невеличка криза нагадає людям про підвалини життя, то, може, все це й варте того, хоч скільки б воно йому коштувало.

Чесно кажучи, Вільям достеменно й не знав, скільки він уже втратив. Контора зазнала збіса сильного удару, але таки встояла. Доведеться зранку посидіти з клерком над grosбухами.

Чарлі Мастер провів у батьковій конторі весь той тиждень. Може, мати попросила, а може, творча жилка сказала, де шукати сюжети для драм. Якщо правильне друге, то йому пощастило. Чорний понеділок і Чорний вівторок стали подіями, про які на Волл-стріт пам'ятатимуть завжди.

За вихідні широка публіка почитала газети, обмірковувала заспокійливі сентенції банкірів і зробила свій висновок. Він вкладався в одне слово. Продавати.

У понеділок Чарлі наживо спостерігав обвал ринку. Того дня індекс Доу — Джонса упав аж на дванадцять відсотків! Але найцікавіше почалося у вівторок. У відсотковому відношенні падіння було майже таке саме, але вражав обсяг акцій — їх з рук у руки перейшло шістнадцять із гаком мільйонів. Такого ще ніхто не бачив. Кількість транзакцій була такою величезною, що телеграф відстав на дві з половиною години. Тривожно поглядаючи на батька, Чарлі сидів і думав: а чи витримає брокерська контора отаке бойовище?

Можливо, не останню роль зіграло й те, що Вільям Мастер знав: син дивиться на нього. І це допомогло йому протриматись. Мужність під вогнем, гідність перед навалою — називайте як хочете, але він робив усе можливе, щоб показати сину приклад. Коли ринок за два дні втратив чверть своєї вартості, на його обличчі не здригнувся жоден м'яз. Він зберігав серйозність і холодну голову. Вранці у середу Джо завіз його до контори, як завжди, на сріблястому «роллс-ройсі». Коли він з'явився, то зібрав усіх своїх службовців і сказав:

— Будьте уважні, джентльмени. Дуже скоро, може, навіть сьогодні, виникне чудова нагода для купівлі.

І ба, все так і сталося!

У середу 30 жовтня ринок підріс на разючі 12,5 відсотка. Незадовго до полудня Вільям по секрету сказав Чарлі:

— Я купую.

Наступного ранку закрився в обідню пору, підрісши ще на п'ять відсотків. Коли йшли з контори, Вільям зізнався Чарлі:

— Я знову продав.

— Уже? — здивувався Чарлі.

— І наварив. Я минулого тижня втратив купу грошей, але щойно половину повернув.

Однак наступного тижня ринок знову обвалився. П'ять відсотків у понеділок і дев'ять — у середу. І день від дня валився ще. На 13 листопада індекс Доу — Джонса сягнув позначки сто дев'яносто вісім пунктів — лише трохи більш ніж половина вересневого піка!

Сипалися інвестори, малі та великі, які потребували чималих позик. Брокерські контори, що наліво та направо роздавали гроші під відсотки, вже не могли повернути позичене й ставали банкрутами.

— Багато слабких банків також можуть збанкрутіти, — казав Вільям Чарлі.

Та щоранку вся вулиця бачила, як Вільям Мастер на сріблястому «роллс-ройсі» приїздить до контори й спокійно, мов нічого не сталося, займається справами.

— Ми зазнали збитків, — казав він працівникам, — але наша фірма надійна. Так само як і економіка країни, — любив додавати він.

Те саме він казав дружині й сину.

Його впевненість була винагороджена: після листопадового мінімуму ринок стабілізувався, а на початку 1930 року став рости.

— Кредитів повно, відсоткові ставки невисокі, — зауважив Вільям. — А якщо люди братимуть позики обережніше, то це не так уже й погано.

Чарлі ж тим часом з подивом дізнався, що батько й сам жваво торгує на ринку. Самих обладунків він не бачив, але знав, що йдеться про великі суми. Він тільки запитав:

— Ти залучаєш чужі гроші?

— Трохи, — була відповідь.

Одначе наприкінці березня, коли клерк перевіряв одну з тих обмудок не з батком, а з ним, Чарлі побачив, що на кожен долар своїх коштів Вільям брав дев'ять позичених, точнісінько так само, як і десятивідсотковики перед початком краху. Коли він став розпитувати батка, Вільям завів його до свого кабінету й зачинив двері.

— Річ у тім, Чарлі, що торік у листопаді я мусив вкласти свої гроші в брокерську контору, щоб утримати її на плаву. Мамі нічого не кажи. І взагалі мовчи про це. У цій грі головне — секретність. Зате я досить швидко повертаю втрачене.

— Ти певен, що ринок росте?

— Дивися, Чарлі, дно було за індексу сто дев'яносто вісім. Я не кажу, що знову буде триста вісімдесят один, ми ще побачимо триста. Навіть не сумніваюся в цьому.

І відтоді ці слова перетворилися на щоденну мантру, яка лунала в конторі Мастера від ранку до ночі. «Ми ще побачимо триста», — казали люди одне одному. «Ми ще побачимо триста», — казали брокери клієнтам. «Так каже містер Мастер». І невдовзі правда начебто опинилася на його боці. Тридцятого квітня індекс Доу — Джонса сягнув позначки двісті дев'яносто чотири.

Був спекотний серпневий ранок. Сальваторе Карузо працював високо-високо десь під небом. Він швидко й точно клав цеглу. Але на результат своєї праці майже не поглядав. Зате кожних кілька хвилин зиркав на вулицю ген-ген унизу: чи є вже новини?

Ні, він любив свою роботу. За останні півтора року Сальваторе встиг попрацювати на кількох будівництвах, але найцікавішим, поза всяким сумнівом, був цей об'єкт. І перебувало нинішнє місце роботи на П'ятій авеню, біля 34-ї вулиці.

На початку року тут ще стояв готель «Волдорф-Асторія». А вже в березні в тому місці, де він був, зяяла яма на сорок футів завглибшки, яка доходила аж до твердих скельних порід. І тепер із цього котловану дивовижно швидко ріс хмарочос, який мав перевершити всі інші хмарочоси, побудовані до нього.

Емпайр-Стейт-білдинг.

Проект цього хмарочоса вражав уяву. Підприємець Раскоб, який починав із самого низу, став правою рукою могутньої родини Дюпонів і керівником фінансового комітету «Дженерал Моторс». Обличчя компанії — Ел Сміт і далі залишався небагатим, але зробився губернатором штату Нью-Йорк від демократів і міг би навіть стати президентом США, якби не був католиком. І той, і той були яскраві особистості. Обидва ненавиділи лицемірство сухого закону. Обидва мали авантюрну жилку.

І якщо Волтер Крайслер гадав, що хитромудрий шпичак із неіржавної сталі надовго залишить його королем нью-йоркського небосхилу, то він явно поквапився. Емпайр-Стейт-білдинг утре йому носа, і то дуже скоро.

Останні кілька років Сальваторе працював у тій самій бригаді мулярів. Всі разом переходили з об'єкта на об'єкт, їх уже знали як умілих фахівців. Вони добре ладнали між собою, але хай там як, подеколи він сумував за днями, коли пліч-о-пліч працював з Анджело.

Сальваторе знову обвів поглядом вулицю. Зараз він чекав новин від брата.

Організація будівництва була бездоганною. Щоб не заважати мешканцям П'ятої авеню, проїзна частина завжди залишалася вільною. Щоранку, чітко за суворим графіком, вантажівки заїжджали на майданчик з однієї вулиці й виїжджали на іншу, а привезені вантажі оперативно підіймали на поверх, де вони були потрібні.

Матеріали надходили звідусіль. Великі таврові балки — з Піттсбурга, вапняк — з Індіани, деревина — з тихоокеанського узбережжя, мармур — з Італії та Франції, а коли постачальники відстали від графіка, підрядники придбали в Німеччині цілий кар'єр.

Найбільше вражала швидкість, із якою просувалася робота. Величезний сталевий каркас невпинно ріс до неба, та муляри не відставали від монтажників. Емпайр-Стейт-білдинг виростав за день майже на поверх.

На кілька поверхів вище й ліворуч безгучно пропливла в повітрі велика залізна поперечина. На ній сиділи верхи двоє.

— А онде й червоношкірі! — зауважив хтось із бригади.

На будівництві працювали десятки індіанців-могоків. Ще пів століття тому вони цілими родинами навчалися вправлятися з металом, будуючи мости в Канаді. Тепер вони прибули з резервацій і працювали

на нью-йоркських хмарочосах. Сальваторе любив спостерігати за могоками, які спокійно зносилися на карколомну висоту, осідлавши металеві балки. Там їх спрямовували всередину могутнього каркаса, і далі до справи бралися клепальники, які працювали групами по четверо та досконало знали свою шумну справу. Могоки та клепальники були з тих, хто заробляв найбільше.

Муляр Сальваторе теж отримував першокласну платню — понад п'ятнадцять доларів на день. Але головне — що він мав роботу. Адже в ті дні чимало добрих фахівців лишалося за бортом.

Дивна гримаса долі. Щойно пішов у ріст Емпайр-Стейт-білдинг, як залихоманило саму Америку. Ні, країну не вразив черговий обвал фондового ринку — не було жодних раптових криз! — але, як у боксера після серії пропущених ударів, у потужної американської економіки підломилися ноги, і вона захиталася.

Після квітневого максимуму фондовий ринок припинив рости, вперше після нового року. Емпайр-Стейт-білдинг підростав щодня на поверх, а ринок потихеньку просідав. Ненабагато, зовсім трохи. Але робив це день у день, тиждень за тижнем. Він більше не пручався та не опирався, здавалося, він утратив смак до росту. Ближче до літа стало набагато важче взяти кредит. Компанії звільняли людей, почалися банкрутства. Одне по однім, тихо й буденно.

Ну так, багато хто кричав, що незабаром усе налагодиться, що ринок зараз недооцінений, а економіці нічого не бракує. Вони були немов той секундант у боксі, що заохочує боксера не ловити ґав. Та боксер видихався й не мав того духу, що перше. Там, де був шанс отримати якусь роботу, виковувалися довжезні черги. Об одинадцятій годині Сальваторе зауважив сріблястий «роллс-ройс», який проїхав П'ятою авеню. Згадалася леді на сріблястій машині, що колись возила його з Анною до Грамерсі-парку, і він подумав: «Може, це та сама?»

З'ясувалося, що та сама. Далеко внизу Роуз звернулася до подруги:

— Коли подумаю про бідну місис Астор — звичайно, про ту, справжню місис Астор, — і про готель, який зробили з її дому... Воно й тоді було недобре, а зараз вони зводять це страхітне одоробло... —

Вона відвернулася від майданчика. — Навіть дивитися на це не хочу! — заявила вона.

Коли настала обідня пора, більшість робітників спустилася до підніжжя будівлі, де працювала першокласна їдальня. Але італійці туди не ходили. Вони знали, що їстівна тільки італійська їжа, приготована руками італійців. Тож обід приносили із собою.

Сальваторе саме поклав на скибку хліба шинку й моцарелу, тоді знов визирнув за край будівлі. За кілька поверхів над ними, з підвісної люльки, трудилися над зовнішніми стінами облицювальники. Одразу під ними розтягнута сітка перехоплювала все, що могло впасти, а нижче на п'ятнадцять поверхів — ще одна така сама сітка. Поки що на цьому величезному майданчику було напрочуд мало травм. Назовні теж ніхто не випадав.

Він вдивлявся крізь сітку далеко вниз і нарешті побачив там дядька Луїджі. Той, нехтуючи небезпекою, стояв посеред П'ятої авеню, просто в потоці автомобілів. І махав руками, наче навіжений.

Ага, вже є новини! Сальваторе швиденько спустився до дядька, той обійняв його й розцілував у щоки.

— Дитя народилося, Сальваторе! Усе пройшло добре.

— *Bene*. Знову дівчинка?

Менш ніж за рік після весілля Тереза народила дівчинку. Її назвали Анною.

— Ні, Сальваторе! Хлопчик! Ще один парубок в роду Карузо!

— *Perfetto*^[197]. Увечері ми вип'ємо за нього.

— Куди ж ти дінешся! — засяяв дядько Луїджі. — Його назвуть Сальваторе. І вони хочуть, щоб ти був хрещеним батьком.

Того вечора Вільям Мастер не пішов одразу додому. Йдучи П'ятою авеню, він зупинився біля собору Святого Патріка. Місто у цей період мало доволі неохайний вигляд: хоч куди кинь оком, усюди виднілися будівельні майданчики. На 34-й вулиці будувався Емпайр-Стейт-білдинг, який мав стати найвищим серед хмарочосів, а

найбільшим будівельним майданчиком, безперечно, залишався величезний комплекс, що тягнувся аж на три квартали, від П'ятої до Шостої авеню. Цим будівництвом опікувався Джон Рокфеллер — молодший. Мастер не сумнівався, що завершена будівля матиме бездоганний вигляд, але на це підуть роки, й поки це станеться, місце навпроти собору Святого Патріка матиме паскудний вигляд.

На 52-й вулиці він повернув на захід і пройшов кілька ярдів до дверей на північному боці вулиці. Потрібно було випити.

Клуб «21» відкрився тільки на початку року, але ті, хто розумілися на цих справах, уже його вподобали. Чарлі водив Вільяма туди невдовзі після відкриття, бо власниками там були ті самі двоє молодих людей, що раніше володіли «Фронтоном» у Гринвіч-Віллідж. Перебравшись до центральної частини міста, вони осіли за адресою: Західна 52-га вулиця, 21 — місце, значно пристойніше за те, де починали.

У просторому долішньому приміщенні можна було спокійно випити, облаштувавшись в одній з кабінок уздовж стін. Якщо тут вряди-годи траплялися рейди, то поліції знайти спиртне було дуже непросто: його тримали в сусідній будівлі, в підвалі за сталевими дверима, що важили дві з половиною тонни.

Вільям сидів тихенько та потягував з келиха. Було приємно посидіти на самоті. Сьогодні до них на вечерю прийде Чарлі, і він буде радий його товариству. Але є таке, про що він не казав навіть рідному сину. І взагалі — жодній живій душі.

Чорт забирай, ну не може цей клятий ринок падати вічно! І все ж, якщо найближчим часом не почнеться зростання, то він не знає, що робити.

Коли Вільям прийшов додому, Чарлі вже був у них. Вільям поцілував дружину, вона радісно всміхнулася. Він порадив.

Уже місяць Вільям не міг нормально спати. Часом так крутився в ліжку, що мусив перелягати на диван у туалетній кімнаті, щоб дати Роуз хоч трохи поспати. Вони вже довгенько не кохалися. Не в останню чергу через сильну втому, але за останній час він робив кілька спроб, але все марно. Роуз до цього ставилася з максимальним розумінням, але такі невдачі аж ніяк не додавали оптимізму.

Вечеря минула в доволі приємній обставі. Поговорили за столом про те, про се, тільки про ринки жодним словом не згадали. На десерт

подали фрукти, і Роуз, розрізаючи яблуко, недбалим тоном кинула:

— На Ньюпорт мені потрібно ще сто тисяч доларів. Ти ж не проти, правда?

Вільям здивовано витріщився на дружину. Цього літа він навіть не бачив отой проклятуший будинок у Ньюпорті! Роуз там побувала й сказала, що жити в ньому неможливо, бо там повно робітників. Вільям і гадки не мав, що затіяла Роуз, та вона запевняла, що зробить із дому цукерочку. Звісно, усі друзі Роуз були в курсі її планів.

Дивна річ, але її діяльність виявилася вельми корисною для брокерської контори Вільяма. «Якщо Мастер витрачає стільки грошей на свій дім у Ньюпорті, — казали люди, — то, мабуть, його фірма в силі». І коли інші компанії банкрутіли, престиж його контори тільки ріс.

Хай все так, але знову сто тисяч?

— Боже, мамо! — вигукнув Чарлі. — Невже це так важливо?

Мати й вухом не повела.

— На що потрібні гроші, Роуз? — делікатно поцікавився Вільям.

— На мармур, любий. З Італії. В нас буде хол із суцільного мармуру. Ненсі де Ріверс має мармуровий хол, — з ледь відчутним докором додала вона.

— Ага, — сказав Вільям.

— Це вже манія, — сказав Чарлі.

— А ти вже закінчиш дім, якщо я дам оті сто тисяч? — запитав Вільям.

— Так, — кивнула Роуз.

— Тоді гаразд, — погодився Вільям.

Тепер лишалася дрібничка: знайти десь гроші.

Станом на п'ятницю 19 вересня грандіозна металева конструкція Емпайр-Стейт-білдинг була майже закінчена. Це сталося на неповних два тижні раніше, ніж було заплановано. Муляри тримали взятий темп, їм залишалася з десяток поверхів. Вісімдесят п'ять поверхів за пів року — неймовірне досягнення!

Коли Сальваторе прийшов до бригадира з проханням, той був у гарному гуморі. Чи можна, щоб його брат Анджело прийшов на день

разом із ним?

— Він художник, — пояснив Сальваторе. — Хоче намалювати, як ми зводимо хмарочос.

Бригадир замислився. Майданчик важко назвати закритим. Хлопчиська — продавці води постійно шастали наверх до будівельників. Фотографи знімали монтажників, коли ті на залізних балках пропливали над порожнечою. Промоутери були не проти. Він тільки запитав:

— З ним нічого не станеться?

— Він сам колись був муляром, — пояснив Сальваторе. — Тож обійдеться без дурниць. — Він усміхнувся. — До речі, кілька хвилин тому він накидав ваш портрет. — Із цими словами простягнув бригадиру невеличкий малюнок, що його встиг зробити Анджело.

— Тю, побий мене грім, це ж викапаний я! — захопився бригадир. І махнув рукою, дозволяючи пройти.

Поки вони їхали вгору службовим ліфтом, Сальваторе мигцем оглянув брата. Анджело був у костюмі та фетровому капелюсі гомбург. Він був такий само гарний і вдоволений, як і в день свого весілля. З тією лише відмінністю, що лице трохи поповнішало, а тримався він так, як людина, що досягла нехай скромного, та успіху. Скидалося на те, що художніх замовлень він мав більш ніж досить. Крім малювання Анджело ще розробляв емблеми й розфарбовував вантажівки для декількох компаній на Лонг-Айленді. Що не кажіть, а брат уже міцно стояв на ногах!

Нові ліфти «Отіс», які невдовзі мали доправляти працівників до їхніх кабінетів, були сконструйовані так, що підіймалися майже вдвічі швидше, ніж будь-які ліфти до цього, і навіть ті, що призначалися для вантажів, були швидкохідними. Сальваторе пишався будівлею, на якій працював, і поки вони їхали ліфтом, розповідав Анджело про всілякі її дивовижі.

— З дня на день займуться шпилем, — сказав Сальваторе.

Верхній офісний поверх Емпайр-Стейт-білдинг здійнявся на два фути вище за верхівку Крайслер-білдинг. І якщо Крайслер утер всім носа зухвалим, але безглуздим шпилем, то Емпайр-Стейт увінчає величезна щогла з оглядовими майданчиками, а на вершечку зроблять причал, де можна буде швартувати величезні дирижаблі та висаджувати пасажирів.

— Усе буде готове й відкриється до наступного Великодня, — резюмував Сальваторе.

Вийшли на сімдесят другому поверсі, і Сальваторе подався до зовнішньої стіни, де він працював.

Спорудження Емпайр-Стейт-білдинг рухалося швидко, бо конструкція хмарочоса була дуже проста. Спершу з'явився каркас із величезних сталевих балок, що брали на себе всю вагу. Деякі вертикальні сталеві колони тримали вагу десять мільйонів фунтів, а здатні були витримати набагато більше. У будівлі використали чимало інженерних рішень. Між балками містилися навісні стіни, призначені лише для захисту від негоди.

Ось у цьому й виявився геній архітекторів. Зовнішні краї вертикальних колон вкрили сплавом хрому й нікелю для надання їм теплих сірих барв. Крім того, весь тримальний фасад колосальної вежі складався з трьох основних елементів. Перший — пара металевих віконних рам прямокутної форми. Потім ішли спандрелі — тут використали алюмінієві панелі; їх встановлювали над і під кожною рамою. А третім елементом були великі вапнякові плити, що їх ставили між віконними парами. І фасад здіймався вгору вертикальними лініями з каменю та металу, і тільки по самому верху високих кам'яних колон і вікон ішла тонка різьба у стилі ар-деко з вертикальними лініями, які мали вабити й тішити око. Тож по суті фасадники просто йшли за клепальниками й ставили віконні рами, спандрелі та панелі з вапняку.

А тоді бралися до роботи муляри.

— Як бачиш, ми працюємо зсередини, — пояснив Сальваторе. — Два ряди цегли, по вісім дюймів завтовшки.

Цеглу клали за вапняковими плитами та спандрелями, щоб підтримати їх та ізолювати. Однак цегла мала ще одну важливу функцію.

— Вона захищає балки, — сказав Сальваторе.

Випалена цегла відзначалася жаростійкістю. Сильна спека згубна навіть для сталевих балок. Цегляне ж убрання захищало їх.

— Будівля міцна, як фортеця. Та й спалити її майже неможливо, — пояснив Сальваторе брату.

Сальваторе та бригада повернулися до роботи. Анджело присів на складену тут цеглу, дістав альбом і взявся до малювання. Високо над

головами несамовито гупали клепальники, унеможливлуючи будь-яку розмову. Бували дні, коли їхнє гупання не стихало від сьомої ранку до дев'ятої вечора, долинаючи аж до самої вулиці. Місцевим мешканцям доводилося просто миритися з тим.

Замальовуючи мулярів, Анджело звернув увагу на стос алюмінієвих спандрелей, складених коло ліфта. Проектували хмарочос у фірмі «Шрев, Лемб і Гармон»^[198], архітектори навчалися хто в Корнелльському, хто в Колумбійському університетах, а Лемб закінчив ще й паризьку Школу мистецтв. Але їхньою справжньою школою була нью-йоркська фірма «Каррер і Гастінгс», а самі вони були прихильниками ар-деко.

Спандрелі були ідеальним прикладом цієї вишуканості. На всіх панелях, повторені сотні разів на фасаді, красувалися однаково прості блискавиці у стилі ар-деко: одна блискавка ліворуч і одна праворуч, а між ними порожнеча. Вони прямовисно струмили до неба вкарбованими у метал розрядами.

Анджело уважно вивчив візерунок і став перемальовувати.

Він малював, і Сальваторе зауважив, що на коротку мить, коли той тільки почав, обличчя в Анджело набуло того самого замріяного вигляду, який він часто мав у дитинстві. Та коли він цілком поринув у роботу, в його очах з'явилася напружена, рішуча зосередженість, що навіть трохи відлякувала.

Дядько Луїджі казав правду. Анджело був художником. Він був з людей, які проектували будівлю, а не зводили в ній стіни.

Кожен робив своє: Анджело малював усе, що потрапляло в поле зору, а Сальваторе та його бригада клали цеглу, аж поки пролунав полуденний гудок на обід.

Їжі Сальваторе прихопив на двох. Він дав брату хліба та накраяв салями. Коли вже поїли, Анджело сказав, що дуже хоче піднятися на самісінький верх хмарочоса й подивитися звідти на місто.

Клепальники ще не ставали до роботи. І дивна, незвична тиша огортала величезний простір з незащитими колонами та балками. Лише вітер посвистував, і час від часу те свистіння дужчало та віддавалося від стріл вузьких звідних кранів легким стогоном.

У високому небі розтяглася завіса сіро-сріблястих хмар, а з-за неї, наче голос із-за сцени, пробивалися сонячні зблиски. Попереду, за

скупченням дахів на окраї Мангеттену, тьмяно зблискували неозорі води Нью-Йоркської бухти.

Однак, роззираючись, Сальваторе помітив ще дещо. Менші хмари, ближчі до маківок хмарочосів, рухалися в протилежних напрямках. Праворуч, за Гудзоном, вони наче впадали в задуму, зависаючи над Нью-Джерсі, а тоді повертали на північ. А ліворуч, над Квінсом, хмари мчали на південь. Невже вітер міняється? Чи, може, отой самий вітер надумав розкрутити місто навколо височенної вежі, як навколо осі?

Раптовий подув вітру ляснув Сальваторе по щоці, нагадуючи, що на такій висоті повітряні вихори та потоки бувають дуже непередбачувані.

Тим часом Анджело дійшов до південного краю поверху, з боку 34-ї вулиці. Сальваторе знав, що коли звідти впасти, то спочатку ти прямовисно летітимеш дев'ять поверхів до мулярської люльки, а потім ще сімдесят п'ять поверхів до вулиці. Двоє могоків спокійнісінько сиділи на залізній поперечині, що правила за тимчасовий парапет. Вони мигцем поглянули на Анджело, не виявивши жодної цікавості. Анджело сів за кілька футів праворуч від них, дістав альбом. Тоді перехилився через край — щось унизу привернуло його увагу. Мабуть, мулярська люлька. А за кілька секунд він уже малював. Сальваторе відійшов до вертикальної опори за кілька ярдів од нього й притулився до неї, захищаючись від вітру.

Згори відкривався дивовижний краєвид — і не дивно. Звідси ти озираєш усі багатства світу, які неначе хтось розклав перед тобою: квітуче місто, віддалені передмістя, завжди людна Волл-стріт, широка бухта й безкрайний океан за нею. Якби щось на землі могло претендувати на звання центру світу, то, поза всяким сумнівом, найпершим був би хмарочос Емпайр-Стейт-білдинг. Ось вона, вершина Храму Людини. І він, Сальваторе Карузо, за свідка, а його брат увічніює це на малюнку, який — чим доля не жартує! — ще, може, розглядатимуть прийдешні покоління. Він бачив, як тріпоче папір братового альбому.

Здавалосьь, Анджело забув про нього, але зі свого місця Сальваторе добре бачив братове обличчя — уважне, напружене й прекрасне.

І тут, заскочивши його зненацька, у ньому раптом спалахнули лютий біль і ревності, відчуття, що його зрадили — все те, що він відчув, дізнавшись про Анджело й Терезу. Воно накрило його хвилиною.

З'явившись нізвідки, захопило його, опанувало ним, наповнило холодним жахом і шаленством. Чому Анджело одружився із жінкою, яку кохав він, Сальваторе? Чому він, Сальваторе, віддав Анджело половину своїх грошей? Чому Анджело їх прийняв? Чому це саме Анджело талановитий, витончений і вродливий? Чому менший брат був тим, ким він, Сальваторе, ніколи не був і не буде?

Всі ці роки Сальваторе був його оборонцем. Він зробив те, що вважав за правильне й чого хотіла б Анна. Він дав Анджело все. А чим йому за це віддячили? Відтерли на узбіччя, як останнього дурня, змусили вдовольнятися витрішками.

Заскочений раптовим здогадом, Сальваторе став невідладний над собою. Він знавісніло поглянув на брата. Опинися вони сам на сам у пустелі, він убив би його. Довгу хвилину, під свистіння вітру, він дивився на Анджело й випещував думку про вбивство.

Він відчув небезпеку якраз перед тим, як вона виникла.

Вітер не розбивається об хмарочос. Він обвивається навколо нього, мов змія. Він то вдихає, то видихає, із силою вривається у прогалини й мчить на інший бік. Він стискається пружиною та огинається. Він небезпечний і непередбачуваний. І може бути так, що ти відчув його уже тоді, коли він різко б'є, промчавши через весь відкритий поверх.

На найвищих рівнях Емпайр-Стейт-білдинг вітер легко збивав людину з ніг.

Коли дужий подув накинувся на Сальваторе, він машинально ухопився за край балки й обійняв її руками. А брат уже давно не працював на верхотурі, крім того, він був зайнятий іншим.

Ось подув долетів до Анджело. Ударився в альбом і вирвав його з рук, відніс на тридцять футів від будівлі, де стрічний вітер налетів на нього, мовби на повітряного змія. Анджело рефлекторно потягнувся за малюнком, що тікав. Сягнув рукою у повітря, хапаючись за порожнечу. Почав хилитися.

Анджело втрачав рівновагу.

Сальваторе побачив усе ще до того, як Анджело це усвідомив, і кинувся до брата. Він побачив краєм ока, як зарухалися двоє могоків,

що сиділи ліворуч від Анджело, але вся його увага була прикута до брата. Тільки б схопити його за куртку!

Анджело хилився через край. Часу на те, щоби випростатись, він не мав. Струнке його тіло хитнулося назад, руки скинулися, шукаючи, за що вчепитись. Та було надто пізно.

Аж потім раптом, щойно Сальваторе кинувся до нього, розпроставши руки, і вже готовий був до нього дотягнутися, тіло Анджело різко рвонулося ліворуч.

Його встигли зловити могоки. Вони підтягнули Анджело до себе й, дякувати богу, хватка в них була міцна.

Якби Сальваторе не обернувся глянути на індіанців, він, може б, і втримав рівновагу. Але він врізався з розгону в поперечину, перечепився й, не впоравшись з інерцією, шугонув у порожнечу.

Сальваторе Карузо зрозумів, що йому кінець. Але, попри падіння, зберіг ясність і швидкість думок. «Я загину, як Анна», — встиг подумати Сальваторе. І захотів сказати Анджело, що він любить його й не має до нього жодної неприязні. А за мить усвідомив, що Анджело й гадки не мав про ганебні думки, які промайнули в його голові кілька секунд тому. Отож усе гаразд.

На дев'ять поверхів нижче висіла люлька. Вона була накрита міцним дахом, який захищав від усього, що падало зверху. Ударившись об дах, він точно вб'ється, проте це не зупинить падіння. Він відскочить і як камінь полетить донизу. Тож треба обминати люльку й щодуху кричати, попереджаючи людей на тротуарі далеко внизу.

— Сальваторе! — пролунало згори. То був Анджело.

Одного тільки він не врахував. Та зрозумів це вже за мить.

Падав він не так швидко, як мав би.

Коли вітер вдаряється у висотну будівлю, його біг сповільнюється. Він шукає, куди можна прорватися. І часто-густо здіймається вгору. Подібно до того, як вітер врізається у стрімчак і відкидає вас, якщо ви дивитесь зверху, могутні висхідні потоки повітря обтікають фасад хмарочоса, який зноситься вгору.

Раптом, падаючи, Сальваторе помітив альбом Анджело, що мав би бути внизу, але ширяв над ним, як птах, і здіймався все вище та вище. Раптовий подув західного вітру вирвав альбом з рук Анджело, але напрямок змінився, і повітряні закрути утворили повітряний стовп із боку східного фасаду.

І ось, наче ангельська десниця, цей стовп притримав Сальваторе у падінні й притиснув до каркаса будівлі, та так, що той важко упав на відкритий парапет на три поверхи нижче.

Приземлившись, Сальваторе знепритомнів; у нього була зламана нога.

Був весняний ранок 1931 року, понеділок, і Вільям Мастер одягався. Сам не розуміючи чому, він раптом відімкнув шухляду, до якої не заглядав місяцями. Там зберігалися старі краватки й кілька жилетів, яких він ніколи не носив. І тут він зауважив пояс.

Дістав його із шухляди. Цю річ передавали з покоління в покоління з незапам'ятних часів. Батько заповідав:

— Оберігай його як слід. Це вампум. Кажуть, він приносить удачу.

Вільям стенив плечима. Сьогодні йому як ніколи знадобиться удача. Тож, піддавшись пориву, він вирішив надіти вампум. Звичайно, під сорочку — він же не хоче здаватися повним ідіотом. Зробивши це, він одягнувся, як зазвичай, кожним штришком підкреслюючи імідж успішного чоловіка. Якщо вже йти на дно, то йти зі смаком.

А зрештою, надія помирає остання.

Він спустився на долішній поверх, поцілував на прощання Роуз, як робив це кожен день, і вийшов з дому.

Незмінний Джо чекав його біля «роллс-ройса».

— Доброго ранку, сер! — Джо відчинив дверцята перед Вільямом.

— Доброго ранку, Джо. Гарний день. — На мить заспокоївшись, він сів. Джо хороша людина. Цікаво, скільки він ще пропрацює в нього? Навряд чи довго.

Вони поїхали П'ятою авеню, і Вільям поглянув на парк. Там уже ясніли вкраплення нарцисів і крокусів.

Він сказав Чарлі, що сьогодні не треба приходити на роботу. Не хотілося бачити нікого, крім головного клерка. Цей чоловік, якому Вільям довіряв, усі вихідні просліпав над grosбухами.

Сьогодні прийшов час підбити підсумок. Далі зволікати не було куди. Буде повно візитів, які покладуть усьому край. Авжеж, усе може змінитися, якщо раптом ринок різко піде вгору. Але ринок не збирався рости.

У квітні минулого року Вільям висловив сподівання, що індекс Доу — Джонса сягне позначки триста. Цього так і не сталося. Зараз він становив трохи більш ніж половину від цього показника.

Поки на цих вихідних головний клерк підбивав бухгалтерію, Вільям, зачинившись у кабінеті, перевіряв активи. От не треба було рятувати контору! Не слід було вкладати свої гроші в її підтримання! Зараз це очевидно, але тоді здавалося, що до рятунку — шапкою докинути. Вільям тішив себе химерами, що щось станеться. Та насправді він просто не міг втратити гідність, не міг змиритися з поразкою. Не міг лишити все як є. А тепер уже пізно.

З будинком доведеться попроситися. Важко сказати, скільки зараз за нього дадуть на ринку, але будинок збіса гарний! Путящий актив. І зовсім інша річ — будинок у Ньюпорті. Три тижні тому він начебто між іншим поцікавився у Роуз, чи залишилося що-небудь від тих шестисот тисяч доларів, які він їй виділив.

— Ані цента, Вільяме, — відповіла вона, приємно усміхаючись. — Ну, взагалі-то, мені може знадобитися ще трохи.

— Роботи не закінчені?

— Ще ні. Ти ж знаєш тих дизайнерів. Ну й будівельники туди ж...

Незавершений палац у Ньюпорті. Бог його знає, як продати це за такого веселого ринку. Щось Вільям не пригадував, щоб хтось зараз купував такі хороми. Ціну на будинок довелося сильно знизити.

Отже, якщо не станеться дива, то в найближчі години з'ясується, яка його цінність: плюсова, нульова чи від'ємна? Він вважав за краще дізнатися про це на самоті.

А коли все скінчиться, він повернеться додому й скаже Роуз, що вони банкрути.

Вона ні про що не здогадується.

— Джо, заїдь по мене о четвертій, — сказав він водієві, виходячи з машини.

Сонце світило ще на повну, коли Джо знову відчинив дверцята «роллс-ройса». Вільям зручно вмовстився на задньому сидінні, подивився на вулицю.

— Покатай мене, Джо, — сказав він. — Їдьмо до Вест-Сайду. — Він усміхнувся. — Відвези мене на Риверсайд-драйв.

Давно вже він не їздив до Гудзону. Коли доїхали до 70-х, Вільям окинув поглядом його широкі води. І подумав, що вони, напевне, такі самі, як і тоді, коли до міста прибули перші Мастери та ван Дейки. Перед ними відкривався той самий пейзаж. І перед індіанцями, які були до них.

І тут він дещо пригадав. Пояс-вампом. Та клята штукенція досі на ньому. За клопотами дня він геть забув про неї. Ну що, великої удачі пояс не приніс. Наскільки міг судити Вільям, коли він закриє контору, продасть усі будинки й сплатить усі борги, в нього залишиться з пів сотні тисяч доларів. Вже краще, ніж банкрутство.

Трьохсот років накопичення сімейного статку як не було. Усе щезло як дим. «Це через мене», — подумав Вільям. Він був один, один-однісінький у низці поколінь, кому це вдалося. Глибоко перевівши подих, Вільям продовжив усміхатись у вікно, хоча радіти не було причин. Його тіло раптом здригнулося. Від сорому він завогузився на місці. Чи зможе він усе це пережити?

Цікаво, Джо на водійському місці помітив його несподіваний рух? Якщо й помітив, то нічим не показав. Класний чолов'яга той Джо. Ніколи не діймає запитаннями. Все в нього буде добре.

Вільям сидів і безмовно дивився на річку. Він стримувався, щоб не розридатися. Невдовзі проїхали гробницю Гранта.

Чудовий пейзаж розпростався перед ними. Могутня економіка Америки могла йти на дно, Волл-стріт могла литися в прірву, але на Мангеттені, хоч куди кинь оком, просто зараз росли величезні споруди, націлені в небеса.

Наближалось до завершення будівництво підвісного моста через Гудзон. Цей міст був не просто великий, він був колосальний. Поруч із ним навіть Бруклінський видавався взірцем скромності.

— Ти ніколи не був одружений, Джо? — поцікавився Вільям у водія.

— Ні, сер.

— А є якась рідня, батьки?

— Батьки уже померли, сер. Маю брата в Нью-Джерсі.

— Джо, гарний міст, скажи?

— Так, сер.

— Пригальмууй, як доїдемо. Хочу на нього подивитися.

Біля входу на міст Мастер надів капелюх, вийшов з машини й рушив до мосту. Всі тримальні троси вже підвішені. Хідник для пішоходів зробили й займалися проїзною частиною. Вільям проминув кількох робітників, тоді йому назустріч вийшов чоловік, на вигляд ніби бригадир. Мастер привітно всміхнувся до нього:

— Ви постаралися на славу, хлопці.

— Дякую, сер.

— Днями ми про вас говорили. — Мастер помітив, що бригадир не зрозумів, які це «ми». — Ви добряче випереджаєте графік.

— Так і є, сер. А ви...

— Я містер Мастер, — твердо відрекомендувався Вільям. — Може, проведете мене? Я б залюбки подивився.

Бригадир мить повагався, оглянув багатого джентльмена, зиркнув на його «роллс-ройс» і явно вирішив, що краще з ним не заводитися.

— Сюди, сер, — сказав він. — Але дивіться під ноги.

Стоячи на хіднику, Вільям ковзнув поглядом на північ. Яка ж могутня, незворушна річка, що велично несе води з нетрів далеких штатів! До чого шляхетні, та водночас міцні й непохитні стрімчаки Палісадів!

Обернувшись на південь, він вдивився в довгу лінію Мангеттену, віддалені вежі Фінансового кварталу, обшир бухти за ним.

Ну що ж, родина повернулася до джерел. Тільки він і ця річка.

Вільям зиркнув на воду під ним. Як стрибати, то вже. Кілька років тому один хлопець заклався, що стрибне з Бруклінського мосту. Розбився. Стрибнути звідси — раз плюнути, і це не найгірший відхід. Як пощастить, безмовна річка проковтне його, і він ніколи не дізнається, що буде далі. Пройтись, як личить джентльмену, від «роллс-ройса» — і піти в забуття. Сім'я переживе цю втрату. А без нього буде краще.

Та чи переживе? Чарлі й далі залишатиметься Чарлі. Збідніє, але за такого способу життя це мало що змінить. А що Роуз? Роуз з її дурною одержимістю будинком у Ньюпорті, її мріями про мармурові холи та ще бозна-що? Як вона впорається з таким його кінцем? Погано, це й так зрозуміло. Він похитав головою.

Щоб повернутися додому, треба більше духу, аніж щоб стрибнути. Але він мусить бути вдома. І Вільям розвернувся. Побачивши це,

бригадир поквапився до нього, провести назад. Чемно запитав:

— Ви прийдете на відкриття, містере Мастерє?

— О, думаю, що так.

Вільям нічого не казав дружині до самої ночі. Того вечора вона вбралася в шовкову сукню й була справжня красуня. Наділа улюблене перлове кольє. Хотів би він її потішити приємними новинами!

Він нічого не сказав за вечерю, при слухачах. Не сказав і пізніше, коли вони сиділи в бібліотеці при каміні: ану як втратить самовладання й влаштує сцену. Він дочекався, коли вони лишилися самі.

Роуз мала невеликий будуар поряд зі спальнею. Покоївку вона вже відпустила й сиділа там сама, знімаючи сережки. Вільям став поруч.

— У мене погані новини, Роуз, — почав він.

— Співчуваю, любий.

— Це дуже погані новини. Тобі краще приготуватися.

— Я готова, любий. Ми втратили всі наші гроші?

— Так.

— Щось залишилося?

— Можливо. П'ятдесят тисяч доларів. Близько цього. Конторі кінець. Будинки доведеться продати. І цей також.

Йому довелося на хвилю замовкнути. Вона поглянула на чоловіка й взяла його за руку.

— Це, знаєш, не така вже й несподіванка. Я вже чекала цього.

— Чекала?

— Я здогадалася, що в тебе проблеми. Зараз вони багато в кого.

— Навіть не знаю, що сказати.

— А що ти хотів би сказати?

— Гм... мені дуже шкода. — Він мало не зламався, проте опанував себе. — Що ти будеш робити?

— Що я буду робити? Жити з тобою, що ж іще? Як ти захочеш і де ти захочеш. От і все, чого хочу я.

— Але після всього цього...

— У нас було чудове життя. Тепер буде інше чудове життя. Просто дещо відмінне.

— Що робитиме Чарлі?

— Працюватиме, — категорично сказала Роуз.

— Я просто... — почав він, але вона його спинила.

— Я хочу, щоб ти зараз ліг, — промовила вона.

За хвилину-другу Роуз вийшла з будуара. На його подив, вона була гола, у самому кольє, яке він їй колись подарував. Жінка середніх літ, якій вдалося зберегти фігуру. Ефект був дивовижно еротичний. Він тихенько ахнув.

Роуз зупинилася перед ліжком, завела руки за шию та повільно розстібнула кольє. Простягнула йому.

— З оцим буде більше, — усміхнулася вона.

Вільям знехотя взяв.

— Ще бракувало, щоб ти з ним розсталася, — промимрив він.

— Усе, чого мені треба, — це ти, — просто сказала вона. — А інше мене не цікавить.

І коли вона лягла поруч, він пригорнув її до себе.

— Сумніваюся, що в мене щось вийде, — сказав він сумно.

— Ш-ш, — шепнула вона й поклала його голову собі на груди. — Я гадаю, тобі треба поплакати. Саме час.

За кілька годин, уже по тому, як вони кохалися й чоловік давно заснув, Роуз Вандейк Мастер лежала нерухомо та дивилася в стелю.

Вона раділа, що все позаду — раділа щиро. Вісімнадцять місяців збігло відтоді, коли вона почала здогадуватися, що в чоловіка неприємності.

І їй було нелегко бачити його страждання. Але єдине, що вона могла зробити, — це дивитися й чекати.

Роуз добре пам'ятала, що було в 1907 році. Чоловік мало не збанкрутів у тогорічну паніку, але так і не зміг їй у цьому зізнатися. І цього разу, коли справи з ринком повернули на лихе, Роуз чекала того самого. Місяць за місяцем вона чекала. Його пригніченість була такою очевидною, вона знала його як облупленого, а він не міг примусити себе зізнатися.

Ну, хай там як, а вже тепер вона підстрахувалася. Хай не сильно, але що могла, те зробила. А він нічого навіть не підозрював.

Зараз її цікавило одне: коли можна сказати Вільяму?

Поки що ні. Краще дочекатися, коли вляжеться курява й будуть сплачені борги. Якщо відверто, Роуз таки пішла проти закону, приховавши гроші від його кредиторів. Вона переступила через заборону, коли перед нею постала дилема. Як пощастить, то в нього щось залишиться. Головне, що вона спромоглася вилучити в нього купу грошей, поки він не просадив усе на біржі.

Шістсот тисяч доларів, якщо точніше. Вона надійно приховала їх у п'яти різних банках, на своє ім'я. Не витратила ані цента.

Їй просто фантастично пощастило, що Вільям не поділяв її пристрасті до Ньюпорта. Якби він виявив наполегливість і поїхав туди, то відразу збагнув би, що там абсолютно нічого не робиться, за винятком того, що дещо накрили брезентом. Ні архітекторів, ні будівельників, ні мармуру. Нічого! Час від часу наїжджали якісь фахівці, створюючи видимість роботи, а загалом усе було надійно сховано за парканом. Це, а також часті балачки — от і все, що було їй потрібно.

Шістсот тисяч доларів. Вони зможуть орендувати дуже пристойну квартиру на Парк-авеню. Ще є такі-сякі цінні речі. Є друзі та світські знайомі, які перед ними в боргу. Багато людей, зазнавши колосальних утрат, геть зникали зі світської арени. В них ситуація дещо інша.

Зрештою, нехай і бідні, вони однаково лишаються «старими грішми».

Бруклін

• 1953 •

Перше, що помічали люди в Сарі Адлер, — великі окуляри в черепаховій оправі на вузькому обличчі. Коли вона нахилилася, то Чарлі ще помітив над її грудьми маленьку зірку Давида, що звисала з ланцюжка. Але тепер, поглянувши в окуляри, він побачив, що очі в дівчини не просто зосереджені, а чарівно-карі, з блиском дивовижних вогників.

Сарі Адлер було двадцять чотири. І саме зараз вона просвічувала карими очима Чарлі Мастера, який сидів по той бік столу в шикарному готелі «Сент-Реджис», і думала, скільки йому років. П'ятдесят? В кожному разі він удвічі старший за неї. Але ще нівроку.

А старші чоловіки, хоч як крути, набагато цікавіші за ровесників.

Готель «Сент-Реджис», що на розі П'ятої авеню та 55-ї вулиці, був не просто готелем. То був палац! Він запросив її випити — спочатку до обшитого панелями бару, де величезна настінна картина Максфілда Перріша «Старий король Коул» надавала багатого блиску всьому приміщенню. Їй це сподобалося. А потім вони перейшли до колонної обідньої зали. Містер Чарльз Мастер точно знав, як поводитися з дівчатами. Та і язик мав підвішений як треба.

Вона працювала в галереї лише три тижні, хоча там платили суцільний мізер. Тож коли містер Мастер заявився цього ранку з багатющим зібранням фотографій, а власник галереї одразу доручив їй зайнятися ними, вона не повірила своїй удачі. І ось вони сидять у «Сент-Реджисі», де вона насолоджується однією з найцікавіших у житті розмов.

Схоже, цей чоловік знав усіх. У двадцятих водив дружбу з Юджином О'Ніллом і всією театральною публікою, сам писав п'єси. Він слухав джазових зірок іще до того, як вони прославилися, пам'ятав Чарлі Чапліна, коли той виступав на театральній сцені. А тепер ось повідав їй штуку ще більш дивовижну.

— Ви знаєте Ернеста Гемінґвея? — Вона обожнювала Гемінґвея. — Де ви з ним познайомились? У Парижі?

— В Іспанії.

— Тобто ви були на іспанській громадянській війні?

Сарі було сім років, коли в Іспанії почалася громадянська війна, проте вона дізналася про неї у школі — та вдома. В будинку Адлерів у Брукліні точилися нескінченні дискусії. Звісно, ніхто не підтримував тих, які в підсумку перемогли. Генерал-фашист Франко з його авторитарними католиками й монархістами якраз були всім тим, що Адлери ненавиділи. «Він не кращий за Гітлера», — любив приказувати батько. А мати, Естер Адлер, яка вийшла з родини лібералів і тред-юніоністів, була готова вступити до Інтернаціональної бригади й особисто піти воювати! Всі вболівали за лівих.

Усі, крім дядька Германа. Батьків брат був товстуном, звиклим пишатися обізнаністю в європейських справах. І хоч би про що заходила мова, він завжди все знав краще.

— Послухайте! — переконував він. — Франко — старомодний тиран. Він сучий син, що є, то є. Але він не нацист.

Мати накидалася на нього з лайкою.

— А католики-монархісти, які з ним? Чи тобі нагадати, що виробляла з євреями іспанська інквізиція?

Слово по слову, і розгорялася несамовита суперечка.

— Тебе послухати, то всі американські ліберали рвуться воювати проти Франко, як і ти, так? Так от що я тобі скажу, Естер: наполовину вся ця публіка троцькісти й анархісти. Угу? Вони хочуть там улаштувати сталінську Росію. Ти й справді думаєш, що це добра думка? Ні! — Коли брат намагався втрутитися, дядько Герман миттєво переходив на крик. — Я хочу знати: вона справді вважає цю ідею великою?

— Просто твій дядечко — завзятий сперечальник, — казала потім Сарі мати. — Він сам не розуміє те, про що говорить.

А залишаючись із Сарою наодинці, він пригощав її цукерками, розповідав казки ніжним голосом, і вона знала, що дядечко Герман — приємний і добрий. Просто любив посперечатися.

На жаль, інших спогадів про нього в Сарі не залишилося. Війна в Іспанії ще йшла, як він подався до Європи — хоча не воювати. Якби він опинився саме в Іспанії, можливо, його доля склалася б інакше.

Більше дядька Германа ніхто не бачив. Усі розмови на цю тему батько припиняв. Тож про нещасного в родині тепер не згадували зовсім.

— Я був журналістом, — сказав Чарлі. — Для газет Герста. Кілька разів випивав з Гемінгвеєм, от і все.

Сара голосно зареготала.

— Насміхаєтесь? — наспився Чарлі.

— Ні. Я вражена. Який він як людина, Гемінгвей?

— Класний компаньйон. Сподобався мені більше, ніж Дос Пассос і Джордж Орвелл.

— Дос Пассос? Орвелл? О боже, це, напевне, було так чудово!

— Саме так. Але громадянська війна — бридка штука. Кривава.

— Гемінгвей був поранений.

— Я, власне, теж.

— Справді? А як?

— Я робив репортаж, а поблизу лежав поранений. Я чув його волення про допомогу. Ноші були, а санітар — тільки один. — Чарлі повів плечима. — Я й допоміг. А на зворотному шляху зловив трохи шрапнелі. — Він осміхнувся. — Уламок досі сидить у нозі та подеколи озивається.

— У вас там залишився шрам?

— Аякже!

— Але ви врятували пораненого.

— Він не вижив.

Чарлі Мастер мав вуса, вже припорошені сивиною. Сара не могла вирішити, кого він їй з ними нагадував — Гемінгвея чи Теннессі Вільямса? Так чи інакше, йому вони пасували. Він казав, має сина. А дружина є?

— Чим ви займалися в Другу світову? — запитала вона. — Воювали в Європі?

— Ньюпорт.

— Ньюпорт, Род-Айленд?

— У Ньюпорті одна з найкращих у країні глибоководних бухт. Під час війни за незалежність її використовували британці. Там було чим зайнятись, а надто в сорок третьому й сорок четвертому. Берегові укріплення, морські училища, ну й все таке. Я служив у береговій охороні. — Чарлі всміхнувся. — Наче в дитинство повернувся, їй-богу. Колись ми мали там будинок.

— Це щось типу тамтешніх палаців?

— Ні, але досить просторий. Коли батько під час краху втратив усі гроші, будинок у Ньюпорті та міський будинок продали. Батьки мушили перебратися до квартири на Парк-авеню.

Сара вже прикинула, що Чарлі Мастер — нащадок блакитної крові. Він мав м'яку вимову, притаманну цьому класу. Але переїжджати через злидні на Парк-авеню? Це був інший світ.

— Авжеж, несолодко було вам у Депресію! — засміялася вона, але одразу ж і пошкодувала про свій сарказм.

Чарлі Мастер скривився.

— Звучить трохи по-дурному, правда? Але повірте, — продовжив він уже серйозніше, — на початку Депресії від великого багатства до повного зубожіння був один крок. Хоч би де з'являлась якась робота, всюди виростали черги завдовжки в цілі квартали. Брокери з Волл-стріт, яких я знав, торгували на вулиці яблуками. Пригадую, якимось ідемо з батьком, і він, побачивши одного з тих невдах, сказав: «Кілька відсоткових пунктів, Чарлі, і я був би на його місці».

— Ви в це повірили?

— Ще б не повірити! Коли батькова контора пішла на дно, ми могли стати банкрутами, без centa за душею. Знаєте, яким був Центральний парк у перші роки Депресії? Люди зводили в ньому халупи, цілі містечка з халуп, бо не мали де жити. Одного дня батько зустрів там свого друга. То він привів його додому, і той прожив у нас багато місяців. Пам'ятаю, він спав на канапі. Нам пощастило, так, але повірте, ми все розуміли. — Він замислено кивнув. — А що ваша родина? Як вона пережила Депресію?

— Моє навіжене сімейство? У батьковій родині заведено, що хтось один з дітей здобуває освіту. І вибір упав на мого батька. Він став дантистом. Навіть у Депресію людям доводилося лікувати зуби. Тож ми вижили.

— Добре, що так.

— Добре, та не дуже. Батько мріяв бути концертним піаністом. Він дотепер тримає у приймальні піаніно й вправляється, поки чекає на пацієнтів.

— Він гарний піаніст?

— Так. А от дантист жахливий — мати ніколи не водила нас до нього.

А втім, Сара не дуже хотіла розказувати про свою сім'ю. Вона з більшим бажанням слухала про нього. Якийсь час вони ще говорили про тридцяті. Це було так цікаво! І з'ясувалося, що вона може його смішити.

Нарешті дівчина мусила повертатися до галереї. Вони домовилися, що зустрінуться за місяць. І Сара вже не сподівалася побачити його раніше. Однак, коли вони прощалися, Чарлі сказав:

— Наступного тижня в галереї Бетті Парсонс відкривається нова виставка. Ви прийдете на відкриття?

— Так, — відповіла вона, захоплена зненацька.

— То, може, ми там і побачимось.

— Цілком можливо.

«Тепер я точно буду», — подумала вона. А от чи є в нього дружина, так і лишилося нез'ясованим. Однак і про неї він знав геть не все.

В суботу Чарлі вирушив поромом на Стейтен-Айленд. Стояв гарний жовтневий день, і він лишився задоволений поїздкою. Зазвичай Чарлі плавав туди що два тижні, щоб узяти до себе маленького Горема.

Не він вигадав дати хлопчику таке ім'я. Джулія захотіла назвати сина на честь свого діда, а мати Чарлі її підтримала. «Я вважаю, це тільки похвально — мати ім'я предка, який підписав Конституцію», — оголосила вона. Заяложена казочка про «старі гроші» — нічого нового.

Джулія походила зі «старих грошей». І гроші в неї водилися. Вона була білява, синьоока й м'якосерда, а її рід, як і Мастері, фігурував у «Світському альманаху». Знамениті чотири сотні місис Астор пішли в небуття, а от альманахи, ті розширені путівники по добрих старих родинх Америки, залишалися популярними. На думку Чарлі, вести насичене світське життя можна було й зовсім не виходячи за межі їхніх сторінок. Мати була в захваті, коли наприкінці війни він одружився з Джулією.

І неабияк засмутилася торік, коли вони розлучилися.

Чарлі вважав, що це його провина. Джулію втомила непостійність його ремесла. Ну, не сказати, що він геть нічого не заробляв. У тридцяті, хоч із грошима й було зле, він завжди підробляв як не тим, то

іншим. Робити гроші в розважальній індустрії можна було навіть у роки Депресії. Чарлі співпрацював з театрами та кіно: до того як одружився, у нього була навіть невелика частка у бродвейських мюзиклах. І коли Джулія купила квартиру, в нього постійно були гроші на її утримання й усе таке. Коли в них народився син, то Чарлі розраховував, що їх це зблизить.

Малий Горем. Більшість людей мають прізвиська. Генрі — Гаррі, Огастес — Гас, Говард — Гобі, Вінтроп — Він, Прескотт — Прес. Так вас звуть ті, хто на короткій стопі з вами. А малий Горем чомусь так і лишився Горемом.

Потім Джулія заявила, що вимагає розлучення, бо їй треба побратися з лікарем із, прости господи, Стейтен-Айленду! Ні, не подумайте, що Чарлі мав щось проти Стейтен-Айленду. Острівний боро Ричмонд (яким він офіційно вважався) ще не мав мостового сполучення з іншими боро й, майже не змінившись від XVIII століття, здавався селом, чого ніяк не скажеш про Мангеттен. Тут були приємні краєвиди, але забирати на вихідні сина було незручно.

Джулія й Горем чекали його на причалі. На ній були нове пальто й невеликий фетровий капелюшок. На вигляд нівроку собі. Коли вони розлучалися, Чарлі вирішив не спростовувати її грошові претензії. Справа того не вартувала. Квартиру Джулія продала, а оскільки в її ескулапа був гарний будинок, вона мала досить грошей на себе.

На зворотному шляху Чарлі обійняв сина за плечі та показував йому все, що бачив. Горем мав п'ять років. Він був білявий і блакитноокий, як обоє батьків. У різному віці діти схожі на різних родичів, але Горем, принаймні на короткий час, став схожий на батька. Чарлі знав, що він потрібен сину, і робив для нього все, що міг.

— А ми ввечері підемо на виставу? — запитав Горем.

— Так. На «Південний Тихий океан»^[199].

— Вистава? Чесно?

— Ну я ж обіцяв.

На обличчі малого заграла широченна усмішка.

— «Південний Тихий океан», — промимрив він.

Горем був замалий для цієї вистави, але чомусь дуже хотів її побачити. Ну що тут зробиш! Кілька років тому, коли Чарлі тільки-но дізнався, що Роджерс і Гаммерштайн роблять за книжкою Джеймса Міченера^[200] мюзикл, йому стало цікаво, що з того вийде. Відповіддю

йому були пів дюжини хітів і під дві тисячі вистав. І навіть зараз мусив сплатити подвійну ціну перекупнику за місця, які хотів отримати. Він сподівався, що його зусилля витрачені не марно й сину вистава сподобається.

Поки син обмірковував майбутню виставу, Чарлі думками повернувся до дівчини, з якою зустрічався.

Колекція світлин багато важила для нього. Бо Едмунд Келлер був не просто другом. Мало того, що в роки Депресії він не забув про Чарлі, а й дав змогу виступити з лекціями в Колумбійському університеті, що допомогло йому утриматися на плаву. І коли кілька років тому Келлер сказав, що в нього рак, Чарлі був просто шокований.

— Чарлі, я хочу, щоб ти став розпорядником батькових фотографій. У родині ніхто гадки зеленої не має, що з ними робити. Коли зможеш на них заробити, візьми собі комісійні, а решту помісти на мій рахунок. Зробиш мені таку послугу?

Колекція була чудова. Невеличка квартира в будинку на Риверсайд-драйв, неподалік Колумбійського університету, була не тільки місцем для роботи, а ще й сховищем, і Чарлі залюбки там працював. Якийсь час тому він звернувся до галереї, її власник прийшов поглянути на фотографії — і погодився на виставку. Чарлі мав забезпечити рекламу.

Він був добряче роздратований, коли власник галереї раптом доручив усі приготування дівчині, що працювала там чи не тиждень. Знехотя Чарлі дав їй портфоліо та дозволив його переглянути.

Але замість пробігтися по знімках очима, зробивши кілька ввічливих зауваг, дівчина взялася їх перебирати, так уважно роздивляючись крізь окуляри кожен, що Чарлі здалося, вона геть забула про нього.

— Оці, — вона дістала пів дюжини пізніших знімків, — схожі на раннього Стігліца^[201].

Вона мала слушність. Легендарний нью-йоркський фотограф і митець-підприємець, повернувшись до Нью-Йорка з Німеччини,десь на зламі століть створив кілька прекрасних робіт, стилістично близьких до фотографій Теодора Келлера.

— Вони зустрічалися? — спитала дівчина.

— Так. Кілька разів. Я маю щоденники Келлера.

— Про це треба згадати. — Вона дістала ранній знімок, на якому люди йшли залізничною колією понад Гудзоном. — Чудовий ракурс, — похвалила вона. — Дивовижна композиція.

Вони заговорили про техніку Келлера. Потім на інші теми. За годину Чарлі сказав:

— Я скоро маю бути в Мідтауні. Зайдемо до «Сент-Реджису»?

Цікаво, подумав Чарлі, чи буде вона на відкритті виставки Бетті Парсонс наступного тижня?

На мангеттенському поромному причалі він узяв таксі й невдовзі вони їхали по Іст-Ривер-драйв. Потім повернули на Першу авеню, а коли минали 42-гу вулицю, Чарлі показав малому величезну нову будівлю ООН, яка зносилася над водою праворуч. Йому подобались її позбавлені усього зайвого модерні лінії. Горем витріщався на будівлю, але про що він думав, годі було зрозуміти.

— А далі буде Ривер-хаус^[202], — повідомив Чарлі. — Твоя бабуся має в тому домі купу друзів.

Чи не найрозкішніший багатоквартирний будинок у Нью-Йорку. Та чи малому Горему до цих великосвітських тонкощів?

Чарлі завжди вважав, що його син житиме в тому самому світі. Чи то пак, припускав. Допоки Джулія не вибралася на Стейтен-Айленд. Чи можна увібрати в себе дух великого, бунтівного міста, проживаючи на Стейтен-Айленді? Може, й так. Зрештою, це один з п'яти боро. Але чи вловить Горем саму суть? Чи знатиме, які будівлі у Верхньому Іст-Сайді найкращі? Чи знатиме всі ресторани й клуби? А потаємні закутки й запахи Грінвіч-Віллідж та грубувату текстуру Сохо? В такі моменти Чарлі раптом усвідомлював, як він сам сильно любить Мангеттен. І нестерпні біль та відчуття втрати наповняли його від думок, що він не зможе розділити місто з рідним сином.

Вони повернули ліворуч, на 47-му вулицю. Коли перетинали Лексінгтон, Чарлі показав на південь і сказав:

— Там — Центральний вокзал.

Горем мовчав. Такс доїхало до Парк-авеню та повернуло на північ.

— Коли я був хлопчиком, — сказав Чарлі, — там була сортувальна станція. Парк-авеню тоді ще не була такою гарною. Але тепер всі залізничні колії сховали під землею, і Парк-авеню має досить пристойний вигляд, правда?

— Правда, тату, — відповів малий.

Чарлі раптом усвідомив, що хотів би донести до сина ще дещо. Дещо глибше й важливіше. Крім розкішних будинків і багатих квартир, кипучого життя на вулицях, газет, театрів, галерей — тутешнього колосального бізнесу. Він хотів, щоб Горем осягнув, успадкував по-справжньому важливу річ — незламний дух ньюйоркців.

Навіть Депресія не зламала це місто. Його рятівниками стали троє велетів. Звісно, номер один — Франклін Делано Рузвельт, президент країни, і його старовинне прізвище, голландське за походженням, було достоту таке нью-йоркське. Чарлі вважав, що запровадження «Нового курсу» потребувало істинно нью-йоркських сміливості та рішучості. Другий — зухвалий коротун ла Гардія, який був мером міста від початку 1930-х аж до 1945-го. Він формально нібито республіканець, але від маківки до п'ят адепт «Нового курсу». Очолював найчеснішу в історії Нью-Йорка адміністрацію і всі ці непрості роки горою стояв за бідних. І третій велет, на свій копил не менш прикметний — ним став нещадний Роберт Мозес.

«Координатор» (як скромно називав себе Мозес) розгорнув титанічну діяльність, будуючи комунальні об'єкти. Солідні мости: Трайборо, який сполучив Лонг-Айленд із Мангеттеном, і прекрасний Вайтстоун, що поєднав Лонг-Айленд із Бронксом. А скільки громадських парків! Проте головне — нескінченні шляхи, що розітнули нью-йоркські райони, прийнявши транспортний потік, який невпинно зростав. Його титанічні проєкти принесли незліченні мільйони до міської скарбниці, дали роботу тисячам людей.

Подейкують, і Мозес, і його підходи були негуманні. Йому дорікали, що швидкісні траси Лонг-Айленду не зачепили багатієських садиб, але знищили купу бідняцьких халуп. Що він думає тільки про автомобілі, начхавши на громадський транспорт. Дійшло навіть до заяв, що нові магістралі стали фізичними бар'єрами, буквально заступивши мешканцям чорних кварталів дорогу до громадських парків.

Чарлі не був такий категоричний. На його думку, громадський транспорт у Нью-Йорку працював нормально, а без нових доріг в епоху автомобілів місто просто зупинилося б.

Може, критика щодо парків і негритянських кварталів і справедлива, але сплановані дороги були просто ідеально. І коли Чарлі

їхав вест-сайдським швидкісним шосе Генрі-Гудзон-парквей, яке велично протягнулося вздовж річки аж за міст Джорджа Вашингтона, то був ладен пробачити Мозесу майже все.

«Тільки як пояснити це сину?» — подумав Чарлі, коли таксі під'їхало до матиного дому на Парк-авеню.

Швейцар у білих рукавичках провів їх до ліфта. Роуз уже чекала на гостей біля дверей квартири. Було їй за вісімдесят, але вигляд мала десь на шістдесят п'ять. Роуз тепло привіталася з ними, і всі разом пройшли до вітальні.

То була гарна квартира. Як заведено в містах, вона налічувала шість кімнат. Вітальня, їдальня, кухня, дві спальні та кімната для прислуги біля кухні. Трьох ванних до уваги не беремо. Досить респектабельно для овдової леді, але не зовсім те, на що заслуговує така родина. Чарлі хотілося б восьмикімнатну — щоб іще спальня чи бібліотека плюс додаткова кімната для слуг. І самі кімнати у такій квартирі були б більші. Після одруження Чарлі та Джулія жили у восьмикімнатній, хоча й не на Парк-авеню.

Що й казати, якби Чарлі пішов на Волл-стріт і заробляв там гроші, як дехто з його друзів, то міг би вже мати велику квартиру на П'ятій чи Парк-авеню. На десять, на п'ятнадцять кімнат. То були величезні квартири, справжнісінькі садиби, із чотирма, п'ятьма кімнатами для слуг.

Чарлі мав квартиру на розі 78-ї вулиці й Третьої авеню. Неподалік від матері. 78-му вважали гарною, тамтешні квартири мали просторі вітальні, схожі на митецькі студії, тож для самотнього чоловіка — те, що треба! Тільки швейцара не було. А швейцар був там ой як потрібен.

Роуз чудово ладнала з дітьми. Вона показала Горему фотографії діда й прадіда. Хлопцю сподобалося. Були там і знімки ньюпортського дому. Все, що нагадувало хлопчику, де його справжнє місце.

Опівдні вони вийшли з дому й на таксі дісталися готелю «Плаза». У «Пальмовому дворіку» їм виділили столик. Чарлі помітив, що «Дворик» справив сильне враження на Горема.

— Часом я ходжу до «Карлайля», — зауважила Роуз. — Але тут мені також подобається. Люблю посидіти біля парку.

Вона длубалась у салаті, а онук, чемно здолавши рибну запіканку, зайнявся шоколадним еклером. Говорили про школу, куди він ходив.

— Коли підростеш, — сказала Роуз, — ти поїдеш вчитися до Гротона.

Для Джулії одним клопотом менше. Вони все вже погодили. Якщо точніше, подумки відзначив Чарлі, погодили мати та його колишня. Він лише оплачував рахунки. Чарлі не проти, щоб Горем навчався у міській денній школі, але зі Стейтен-Айленду спробуй туди доберися! А взяти хлопчика до себе або поселити його в бабусі, якщо вона буде жива-здорова, здавалося доволі важким.

— Тату, а ти теж вчився у Гротоні? — спитав малий.

— Ні, — відказала Роуз, — хоча варто було б.

Місце, що й казати, було гарне. Школа-інтернат у Массачусетсі була створена за зразком Челтенгемського коледжу в Англії, а її латинське гасло промовляло само за себе: «Служи Богу і керуй» — так переклав його Чарлі. Християнство з кулаками. Звісно, єпископального спрямування. Гарна, ґрунтовна освіта, жодного непосильного мудрагельства. Багато спорту. Холодний душ. Як і правителям Британської імперії, власникам значних статків Америки не личить маніжитися.

— Він стріне там таких людей, як треба, — сказав Чарлі піднесено. Рузвельти, Очинклосси, Моргани, Вітні, Дюпони, Адамси, Гаррімани, Грю... Ось чий нащадки вчилися у Гротоні.

— А був там чоловік, що звався Пібоді? — поцікавився Горем.

— Так, Гореме, — всміхнувся Чарлі. — Він заснував цю школу. П'ятнадцять років був у ній директором. Молодець!

— Пібоді, любий, це неправильно, — сказала Роуз. — Слід вимовляти Пі-ібді.

— Ну мамо! — знизав плечима Чарлі. — У такому віці...

— Пі-ібді, — наполягала на своєму мати.

Чарлі змішив той факт, що «старі гроші» Америки перейняли у британців звичай розставляти словесні пастки для далеких від усього світського людей. Вони так вимовляли певні імена, щоб непомітно відокремитися від решти. І не тільки імена. Сучасна назва чоловічого вечірнього костюма — смокінг — вважалася до непристойного вульгарною. Так казав в Америці середній клас. «Старі гроші» казали: обідній піджак.

— До речі, — мовила мати, стишуючи голос, — я чула, що до школи у Гротоні прийняли чорношкірого.

— Таки прийняли, — кивнув Чарлі. — Кілька років тому. Гідний вчинок.

— Ну, — пробурчала мати, — добре, хоча б не єврея.

Чарлі похитав головою. Іноді матір краще не слухати.

Коли вийшли надвір, Горем побачив на розі симпатичний невеличкий кінний екіпаж і став проситися, щоб його покатали. Чарлі запитально поглянув на матір. Та кивнула.

— Чом би й ні? — сказав малому Чарлі.

Покаталися славно. Спершу проїхалися П'ятою авеню. Мати була як мати: коли проїжджали повз елегантний універмаг «Берґдорф», вона стала пояснювати Горему:

— Раніше це був будинок Вандербільтів.

За кілька хвилин, коли вони наблизилися до готичного фасаду собору Святого Патріка, вона сумно промовила:

— Колись тут стояли тільки приватні будинки. Тепер — самі церкви та крамниці.

Але насправді, збагнув Чарлі, вони під'їжджали до правдешнього, духовного центру Мідтауну. І то був не собор, при всій повазі до нього. Ні, духовний центр Мангеттену стояв напроти собору — простісінько через вулицю.

Як сильно врізалися в пам'ять оті довгі роки, усі тридцяті й наступні, коли, кинувши погляд на Мангеттен, ти бачив височенну вежу Емпайр-Стейт-білдинг — великий символ, який панував у небі! Тільки символ чого? Падіння. Вісімдесят вісім поверхів з офісами, які ніхто не поспішав знімати. Кінець кінцем їх поздавали, але в роки Великої депресії цей хмарочос називали не інакше як «Емпті-Стейт-білдинг»^[203]. Тож логічно було припустити, що в такий складний час більше ніхто не наважиться зводити подібні офісні будівлі.

Але тільки тоді, як ви не знаєте, що таке Нью-Йорк чи не чули про Рокфеллерів.

Якраз перед крахом 1929 року Джон Рокфеллер — молодший узяв в оренду двадцять два акри на західному боці П'ятої авеню — під будівництво кількох офісних споруд у стилі ар-деко, а також оперного театру. Коли стався крах, від театру довелося відмовитись. Однак це не завадило Рокфеллеру завершити решту проєктів. Найбагатша родина світу самотужки збудувала не одну, а чотирнадцять офісних веж із садами на дахах і центральною площею, створивши найелегантніший

у місті взірець забудови. Чудовий центральний майданчик влітку слугував рестораном просто неба, а взимку — невеличкою ковзанкою. Наприкінці десятого року будівництва будівельники одного грудневого дня поставили на площі різдвяну ялинку.

Рокфеллер-центр був справжнім тріумфом. Великий, елегантний, розкішний. Його створили ньюйорківці, які не розуміли слова «ні». Їх не змогла зупинити навіть Велика депресія. Ось воно, думав Чарлі. У цьому сама суть Нью-Йорка. Іммігранти приїздили сюди без цента в кишені, але все одно домагалися успіху. Бог свідок, перший Астор приїхав бідний як мак начетверо. Це вже була традиція, яка сягала тих суворих, просолених капітанів і поселенців Східного узбережжя, від яких він і його син походили. Рокфеллер був титаном, як Пірпонт Морган чи президент Рузвельт — владиками світу, всі як один просякнуті нью-йоркським духом.

— Оце — Рокфеллер-центр, — показав він сину. — Його будували в часи самої Депресії, бо Рокфеллер мав гроші та не був слабаком. Гарний, правда?

— Правда, — погодився Ґорем.

— Ньюйорківця, Ґореме, нізащо не здолати, бо він одразу підводиться після падіння. Пам'ятай це.

— Добре, тату, — відповів малий.

Екіпаж прокотив їх по Шостій авеню й назад через Центральний парк. Поїздка й справді видалася дуже приємною. Та коли повернулися назад, Чарлі мимохіть відзначив одну не дуже втішну річ. Вони каталися двоколкою, немов туристи. Увечері він веде Ґорема на виставу — чим син не турист! А завтра повезе його назад на Стейтен-Айленд.

Тут син заговорив:

— Тату!

— Так, Ґореме.

— Я хочу жити тут, як виросту.

— Ну, сподіваюся, ти тут і житимеш.

Хлопчик насупився, серйозно подивився на батька, ніби його не дуже добре зрозуміли.

— Ні, тату, — сказав він неголосно, — я точно тут житиму.

Чарлі прийшов до галереї значно раніше, але Сара Адлер уже була там.

Галерея Бетті Парсонс містилася на 52-й вулиці. Відкрилася вона тільки в 1946 році, але вже стала знаменитою. Без сумніву, почасти це було заслугою самої Бетті. Родом із «старих грошей», вона пішла традиційною стежкою, рано вийшла заміж за достойного обранця. А тоді збунтувалася. Поїхала в Париж і стала жити із жінкою. У тридцятих роках перебралася до Голлівуду й заприятимилася з Гретою Гарбо. Врешті, сама художниця заснувала галерею у Нью-Йорку.

А у 1950-х Нью-Йорк був Меккою для тих, хто цікавився сучасним мистецтвом.

Американські художні школи існували й раніше: Гудзонська школа в ХІХ столітті, представлена чудовими пейзажами річкової долини, Ніагари й Дикого Заходу, американські імпресіоністи, які перед поверненням додому часто збиралися у Франції, у будинку Моне в Живерні^[204].

Та попри всю свою принадність, їхня творчість не стала новим словом у живописі. Слід визнати, що всі помітні течії сучасного абстрактного мистецтва, від кубізму й далі, були родом з Європи.

Дотепер. І раптом на нью-йоркській сцені з'явилася група художників із небувалими, сміливими абстрактними роботами, геть не схожими ні на що досі бачене. Джексон Поллок, Гедда Стерн, Барнетт Ньюман, Мазервелл, де Кунінг, Ротко — або «Сердиті»^[205], як їх часто називали. Їхній напрям став знаний як абстрактний експресіонізм.

Модерна Америка тепер отримала вже власне мистецтво. І в центрі всього того була маленька й невтомна леді, яка з'явилася на світ задля приватних шкіл Нью-Йорка й літніх місяців у Ньюпорті, але віддала перевагу товариству сучасних їй найсміливіших художників. Це була Бетті Парсонс. І, звичайно, її галерея.

Це була групова виставка. На ній були і Мазервелл, і Гелен Франкенталер, і Джексон Поллок. Чарлі познайомив Сару з Поллоком. А потім вони вдвох дивилися роботи.

Експозиція вражала. Особливо їм сподобалась одна картина Поллока — густе буяння брунатних, білих і сірих барв.

— Таке враження, неначе він катався на велосипеді полотном, — прошепотіла Сара.

— Може, він так і зробив, — усміхнувся Чарлі. І все ж йому здавалося, що в цьому випадковому, як завжди, безумному місиві абстрактних барв можна узріти підсвідомі повтори й складні ритми, які надавали роботі дивовижної сили. — Хтось вважає його шахраєм, — сказав він, — я ж вважаю генієм.

Була прекрасна робота Мазервелла, одна з його серії «Елегія до Іспанської республіки», — з величезними чорними символами та вертикальними смугами на білому тлі.

— Таке враження, ніби це резонує, — зауважила Сара. — Як східна мантра. Ви в цьому щось розумієте?

— Так, — кивнув Чарлі, — розумію.

«Дивна річ, — подумав він, — але коли по-справжньому єднаються душі, то байдуже, чи хтось старший за тебе, чи вдвоє молодший». Він подумки усміхнувся. Заведено вважати, що найдужчі стимулятори — гроші та влада, але, на думку Чарлі, спільні погляди були нічим не слабші, а діяли довше.

Вони побачили кожен своїх знайомих і розійшлися переговорити з ними. Чарлі перекинувся кількома словами з Бетті Парсонс.

Бетті йому подобалася. Коли він із висоти свого зросту дивився на її охайне личко мешканки Нової Англії, з мініатюрною квадратною щелепою, із чолом, за яким ховався хвацький дух, то ледве стримувався, щоб не поцілувати жінку. Та і їй це навряд чи сподобається. Коли збігла година, він обвів залу поглядом, побачив, що Сара захоплена бесідою з ровесниками, і, зітхнувши, подумав, що, мабуть, йому краще йти.

Але спершу вирішив попрощатися з нею.

— Ви вже йдете додому? — Вигляд у неї був відверто розчарований.

— Хіба якби ви зголодніли? Але я бачу, спілкуєтеся з друзями.

— Я б чогось перехопила, — заявила Сара. — Ви вже?

Обрали «Сарді». Було рано — юрми глядачів ще не скоро заповнять ресторан після вистави. Їм навіть не довелося чекати на столик. Чарлі завжди подобалося театральне оздоблення закладу з розвішаними по стінах карикатурами акторів. Тут любили бувати гості

Нью-Йорка, адже ресторан був шалено популярний і знаменитий, і все одно тут було дуже весело.

Замовили стейки, червоне вино, а невдовзі знадобилася й друга пляшка. Про виставку не згадували зовсім. Чарлі розповів, як він гуляв із сином, а тоді заговорили про Нью-Йорк у тридцяті роки. Він розповів, що думає про Рокфеллера, Рузвельта, про спадковий дух Нью-Йорка.

— Але не забувайте ще мера ла Гардію, — нагадала Сара. — Він теж урятував Нью-Йорк.

— Щира правда, — усміхнувся Чарлі. — Дяка господу за італійців!

— Ла Гардія не був італійцем.

— Перепрошую — відколи це?

— Батько його був італійцем, а мати — єврейкою. Через те він єврей. Моя сім'я може підтвердити.

— Гаразд. А до Роберта Мозеса як вона ставиться? В нього батько й мати євреї.

— Ми його ненавидимо.

— Він багато зробив для міста.

— Це правда. Тільки моя тітка Рут живе у Бронксі, а він узяв і просто збив їй вартість її житла.

Велике шосе через Бронкс, яке проклав Мозес, мабуть, було найскладнішим проєктом, за який коли-небудь доводилося братися підряднику.

Багато людей були змушені переселитися, вони бачили, як падає в ціні їхнє майно, і їм це зовсім не сподобалося.

— Тітка зичить, щоб він скрутив собі в'язи. — Сара посміхнулася. — Моя родина теж такої думки. Ми її підтримуємо. Рано чи пізно, але Мозесу прийде кінець.

— У вас велика родина?

— Сестра, двоє братів. Усі материні родичі поїхали з Нью-Йорка. Тітка Рут — батькова сестра. — Вона на мить запнулася. — У батька був брат Герман, він колись жив у Нью-Йорку. Але перед війною поїхав до Європи, і тоді... — Вона зам'ялася.

— Не повернувся?

— Ми не говоримо про нього.

— Вибачте.

Вона знизала плечима й змінила тему.

— Отже, ваш син живе на Стейтен-Айленді. Разом із матір'ю?

— Так. З моєю колишньою дружиною.

— Ох. Я думаю, це не моя справа.

— Все гаразд. Ми нормально спілкуємось. — Чарлі усміхнувся. — Знаєте, коли в галереї сказали, що виставку Келлера доручили вам, у мене явилися сумніви.

— І що вас змусило змінити свою думку?

— Ваші слова про методи Стігліца й Келлера. Звісно, — додав він, — я ще мушу побачити, чи ви компетентні.

— Компетентна. І, між іншим, велика шанувальниця Альфреда Стігліца. Не тільки його робіт, а й усіх виставок, які він влаштовував. Ви знали, що це він підготував у Нью-Йорку одну з перших виставок Ансея Адамса^[206]?

Виставка дивовижних Адамсових світлин грандіозних пейзажів Америки стала для Чарлі головною подією 1936 року — незадовго до від'їзду в Іспанію на громадянську війну.

— Я був на тій виставці, — сказав він.

— А ще я в захваті від його особистого життя. Якщо з ним побралася Джорджія О'Кіфф, то це дуже непересічний чоловік.

На думку Чарлі, роман і шлюб фотографа з видатною художницею був одним із найважливіших союзів у мистецькому світі XX століття, хоча він і був дуже бурхливий.

— Він не був вірним чоловіком, — сказав Чарлі.

— Він був Стігліцем. — Сара понизала плечима. — Але віддамо йому належне. Він мав майже п'ятдесят п'ять років, коли почав жити з О'Кіфф. І шістдесят чотири, коли покинув її заради іншої.

— Дороті Норман. Власне, я був з нею знайомий.

— А їй було лише двадцять два.

— Збіса велика різниця.

Вона поглянула на нього.

— Людина має стільки років, на скільки вона відчувається.

У п'ятницю пополудні Сара Адлер на метро поїхала до Брукліну, прихопивши нову книжку — почитати в дорозі. «Мости при Токо-

рі»^[207] — короткий, динамічний роман Джеймса Міченера про недавню Корейську війну. Вона й незчулась, як дісталася Флетбушу^[208].

Сара любила Бруклін. Якщо ти з Брукліну, то ви з ним уже нерозривні.

Мабуть, частково це пояснювалося тутешньою географією. Дев'яносто квадратних миль території, двісті миль берегової лінії — не дивно, що голландці вподобали це місце. І було щось особливе в бруклінському світлі — якась небачена прозорість.

Що з того, що прибулі англійці назвали Бруклін Королівським графством (або округом)!

Що з того, що величезні мости прив'язали його до Мангеттену — Бруклінський міст доповнився Вільямсбурзьким і Мангеттенським мостами, плюс метро!

Що з того, що після сімдесяти років розвитку більша частина ідилічного пасторального простору вбралася в бетон і скло, хоча величезні парки та зелені вулиці нікуди не ділися. А все одно, у тихий ранок вихідного, гуляючи вулицею з пісковиковими фасадами та голландськими ґанками, у бруклінській прозорості досі можна було уявити себе персонажем з картини Вермеєра.

Було ще видно, коли Сара покидала станцію. Флетбуш ряснів предметами, які нагадували їй дитинство: від нехитрого задоволення у вигляді кіоску з газованою водою, де можна було попросити коктейль із молока та содової із сиропом, крамниці кошерних делікатесів і ресторану зі смачною кухнею на Піткін-авеню — аж до стадіону «Еббетс-філд», місця священного, хоча постійно велелюдного, де грали «Бруклін Доджерс»^[209]. Вона проминула цукерню, до якої бігали всі діти, а тоді вийшла на вулицю, де колись вони грали у ступбол^[210].

Адлери мешкали в будинку з брунатного пісковіку. Коли Сара була ще малою, батько орендував під ґанком приміщення для стоматологічної практики. В роки Депресії, щоб зберегти порядних орендаторів, домовласник невдовзі запропонував батькам переселитися на два поверхи вище, ще й на три місяці звільнив їх від квартплати. То була пречудова квартира, відтоді вони там і жили.

Мати зустріла Сару на порозі.

— Майкл готовий, а батько й Натан от-от підійдуть. Рейчел збиралася приїхати завтра, та каже, що всі застудилися.

Звістка про сестру не дуже збентежила Сару. Рейчел була на два роки старша. Одружилася вона, коли мала вісімнадцять років, і не могла зрозуміти, чому цього не зробить Сара. Сара пішла поцілувала Майкла. Йому вже було вісімнадцять, і він ставав доволі гарним. Потім вона постукала до Натана. Його кімната залишилась як була: стіни завішані знімками великих бейсболістів і вимпелами «Доджерів». Натану було чотирнадцять років, він добре вчився у школі та був старанним учнем у єшиві^[211]. Однак досі його найбільшою пристрасстю залишалися «Доджери».

— Готовий я, готовий! — крикнув він.

Натан терпіти не міг, коли хтось заходив до його кімнати.

Раптом Сара відчула, як їй на плече лягла батькова рука.

Лікар Даніель Адлер був невисокий і пухкий. Він носив чорні вусики, а маківка його майже облісіла. Шкодуючи, що став не піаністом, а дантистом, він знаходив розраду в родині та релігії. Батько любив і те, і те — для нього ці дві сутності зливалися в єдине ціле. І Сара завжди була вдячна за це. Саме тому вона за нагоди намагалася щоп'ятниці після обіду приїздити до Флетбушу, додому на шабат.

Всі зібрались у вітальні. Дві свічки вже стояли готові. Поки сім'я мовчала, Сарина мати запалила їх, тоді прикрила очі долонями та прочитала молитву:

— Барух ата Адонай, Елогейну Мелех га-олам...

Одним з обов'язків матері було проголошення цієї міцви^[212]. В кінці, завершуючи ритуал, вона розплющила очі й подивилася на світло.

Сара високо цінувала і обряд, і шабат — день відпочинку, подарованого Богом обраному Ним народу. Збір сім'ї при заході, відчуття потаємної радості — сама вона була не надто побожна, але дуже любила повертатися додому в такі дні.

Запаливши свічки, вони в сутінках пішли до синагоги.

Сарі подобалося ставлення її родини до релігії. Люди, які не тямлять у цьому, часом вважали, ніби всі євреї (яких в одному Брукліні майже мільйон) вшановують свого Бога однаково. Як же вони помилялися! У Браунсвіллі^[213], районі переважно єврейському й неспокійному, жила здебільшого нерелігійна публіка. Багато хто й зовсім не ходив до синагоги. У Боро-парку^[214] — багато сіоністів. Вільямсбург славився ортодоксальністю, і за останні роки туди й до

Краун-Гайтс переїхало чимало угорських хасидів. Вони ходили в старожитньому вбранні, суворо дотримувалися єврейських законів та ніби жили в якомусь окремому світі.

Спочатку Бруклін заселяли ашкенази, які походили здебільшого з Німеччини та Східної Європи. У двадцятих роках Бенсонхерст^[215] наводнила велика громада сирійських євреїв-сефардів. Вони були геть не схожі на інших.

Що ж до Флетбушу, то він був строкатий. На одній вулиці жили ортодоксальні, консервативні та реформістські євреї. Оселилися в цьому районі й кілька угорських хасидів. І схоже, всі чудово уживалися, принаймні поки вболівали за «Доджерів».

Адлери були з консерваторів.

— Добре бути ортодоксом, якщо ти справді цього хочеш, — казав батько. — Та, як на мене, то вже забагато. Єшива — непогано, але це не єдина освіта. Тому я не ортодокс, а консерватор.

За кілька будинків по вулиці жила сім'я, де всі ходили до реформістського храму. Даніель Адлер лікував їм зуби, а Сара гралася в дитинстві з їхніми дітьми. Але навіть тоді вона відчувала різницю.

— Євреї-реформісти люблять впадати в інші крайнощі, — пояснив їй батько. — Вони не визнають божественності Тори, все піддають сумніву, але називають це просвітництвом і лібералізмом. Та якщо піти цією стежкою, можна дуже далеко зайти.

Більшість Сариних друзів у місті були люди ліберальні чи світські. І в їхньому оточенні вона жила весь тиждень. А на вихідні приїздила додому. І поки що їй подобалося мешкати у двох світах.

Після короткої п'ятничної відправи повернулися додому. Всі повсідалися за стіл, батьки благословили дітей, батько сотворив над вином кідущ^[216], над двома хлібинами хали^[217] була прочитана молитва, і всі взялися до їжі.

У дитинстві Сара завжди знала наперед, що вона їстиме. Щоп'ятниці — курятина. Щосереди — відбивні з баранини. Це було м'ясо. Щовівторка їли рибу, а щочетверга — ясний салат і латкес^[218]. Непередбачуваним залишався тільки понеділок.

Решта шабату пройшла спокійно. Суботня вранішня відправа завжди була довгою, від дев'ятої до дванадцятої. Колись вона важко давалася Сарі, а тепер, як не дивно, це минуло. Після служби — приємний домашній обід, коли ніхто нікуди не поспішає. Потім батько

трохи почитав уголос і пішов подрімати, а Сара з Майклом сіли за шашки. Їм завжди було добре вдвох. Майкл був закоханий у музику, і у неділю вони з батьком ходили до Бруклінського музею на концерт. На час шабату телевізор був під заборонаю, але в суботній вечір батько запропонував послухати нову платівку. Перша симфонія Бернштейна, виконана за його ж диригування. Тож Сара сіла на диван до батька й із завмиранням серця дивилася, як його кругле обличчя наповнює блаженство. Спати полягали рано. Позаду був чудовий день.

Але в неділю вранці, коли Сара зайшла на кухню, вчорашньої ідилії вже не спостерігалось. Мати була сама, готувала французькі тости. Знизу долинали звуки музики — це батько грав на піаніно. Сара хотіла побажати батькові доброго ранку, але мати її завернула.

— Тато всю ніч погано спав. — Вона похитала головою. — Думав про дядька Германа.

Сара зітхнула. З 1938 року дядько Герман жив у Лондоні. Але він добре розмовляв французькою і часто відвідував Францію, де мав дрібний експортний бізнес.

Цілий рік від дядька Германа не було ані вістки, але їх це не дивувало.

— Він ніколи не пише листів. Просто бере та заявляється, — скаржився батько.

Але наприкінці 1939 року вони таки отримали листа. Він був висланий з Лондона, і дядько Герман писав, що їде до Франції. Батька це розтривожило.

— Не знаю, — сказав він, — ні як туди потрапити, ні як звідти вибратись.

Минали місяці. Звісток більше не було. Вдома сподівалися, що дядько Герман в Лондоні. Коли ж почався Бліц^[219], батько сказав:

— Краще б я побажав йому лишатися у Франції.

Мовчання затягнулося.

Збігло чотири з гаком роки, поки відкрилася істина. Тоді Сара вперше побачила батька таким розлюченим і водночас невтішним. І тоді ж вона вперше відчула силу горя. І, бачачи страждання батька, їй, попри юний вік, страшенно захотілося захистити його.

А потім Адлери робили те, що робить єврейська родина, втративши близьку людину: вони сиділи шиву^[220].

Це був добрий звичай. За суворого його дотримання друзі та родичі приходять до згорьованої сім'ї впродовж семи днів, із їжею та втішними словами. Промовивши з порога традиційні для євреїв співчуття, гості спілкуються із членами родини, що сидять на невисоких ящикках або ослінчиках.

Тоді Сарина мати позавішувала в оселі всі дзеркала. Дітей вдягнули в усе чорне, а батько розірвав сорочку й сів у кутку. Приходило багато друзів, усі намагалися розділити горе Даніеля Адлера та як могли його втішали. Сарі ніколи цього не забути.

— Шива за дядьком Германом — найтяжчий час мого життя, — казала мати. — Навіть тяжчий, ніж день, коли я залишилася без роботи.

День, коли матір звільнили з роботи, посідав гідне місце в родинних хроніках. Це сталося задовго до появи Сари на світ — мати ще навіть заміж не вийшла. Вона поїхала на пошуки роботи до Мідтауну й влаштувалася секретаркою в банку. Батько остерігав її від цього, але чомусь захотілося довести, що він помиляється. Людям і на думку не спадало, що синьоока руда дівчина може бути єврейкою.

— До того ж мене звуть Сьюзен Міллер, — сказала вона.

— Колись це прізвище звучало як Мільштейн, — поправив батько. Ще він міг би додати, що Міллер — третє за поширеністю єврейське прізвище в Америці.

У банку її прийняли на роботу, не ставлячи незручних запитань, і вона пропрацювала там пів року та була цілком щаслива. Щоправда, це не дозволяло їм дотримуватися шабату, але її сім'я не відзначалася великою побожністю, і це нікого не гнітило.

Все зіпсувала випадково мовлена фраза. Якось у п'ятницю вона розговорилося з колегою, з якою приятелювала. Мова зайшла про одного касира: хлопець він був незгідливий, і та йому чимось не догодила.

— Та начхай ти на нього, — порадила вона колезі, — він постійно квечить ^[221].

Вона вжила це слово з їдишу, не замислившись і навіть не усвідомлюючи, що сказала його, хоча зауважила, що дівчина якось дивно на неї глянула.

— І знаєте, довести цього я не можу, але чомусь упевнена, що та дівчина стежила за мною аж до мого бруклінського дому. Бо вранці в

понеділок я дивлюся, а вона говорить з керівником, ну, а опівдні він мене звільнив. За те, що я єврейка.

Цей випадок змінив її життя.

— Після цього, — заявила вона, — я сказала собі: досить з тебе тих гоїв! І повернулася до своєї віри.

А за рік вона побралася з Даніелем Адлером.

Однак незабаром потік її спогадів перебили Майкл і Натан, які прийшли на сніданок. Доки Сара допомагала матері накрити стіл, батько внизу так само грав на піаніно.

Коли брати пішли, Сара й мати якийсь час прибирали на кухні.

— То як тобі твоя квартира? — запитала мати, коли вони закінчили. — Ти й далі нею задоволена?

Мати була не в захваті від Сариного переселення до міста, але дуже вдало підвернулася квартира в Гринвіч-Віллідж, яка належала брату одного з батькових клієнтів. Той виїхав на кілька років — на скільки, він і сам не знав — до Каліфорнії. За умови, що Сара звільнить квартиру, щойно він попросить, власник здав її за символічну платню родині, яку йому пораяв брат, запевнивши, що це дуже надійні люди. Отак Сарі дісталася затишна квартирка з однією спальнею, де можна було прожити навіть на копійчану зарплатню галерейної працівниці.

— Вона чудова, і роботу я свою люблю.

— Приїдеш на наступні вихідні?

— Думаю, так. А що?

— Пригадуєш, я говорила про онука Аделі Коен? Отого хлопчика, що вступив до Гарварду? Того, що став лікарем?

— Про того, який виїхав до Філадельфії?

— Так, але тепер він практикує у Нью-Йорку. І він якраз перебирається туди. На вихідних він хоче навідати бабусю. Як на мене, він дуже милий.

— Але ж ти його навіть не бачила.

— Якщо це онук Аделі, то я впевнена, він дуже милий.

— Скільки йому років?

— Адель каже, що наступного року буде тридцять. Дуже цікавиться мистецтвом. Картину купив.

— Ти й це знаєш?

— Адель сказала. Вона думає, що він купив їх кілька.

— А що за картини?

— Звідки я знаю? Картини й картини.

— Ми повинні одружитися.

— Ти могла б з ним познайомитися.

— А він чоловік при грошах?

— Він лікар. — Мати витримала паузу, немов показуючи, що цього достатньо. — Коли його тато одружився з дочкою Аделі, то він був бухгалтером. Але він не любив бухгалтерію, тож відкрив свою справу: став торгувати обігрівачами для квартир. Кондиціонери також продає. По всьому Нью-Джерсі. Адель каже, що він дуже успішний.

Отже, онук Аделі — хлопець грошовитий. Сара всміхнулася. Он, значить, що надумали її матуся й стара Адель! І чим їй бути невдоволеною? А що, як він буде ідеальним обранцем?

— Я з ним познайомлюся, — пообіцяла вона.

Та коли вона пізно ввечері на метро поверталася з Брукліну, її думки займав не лікар. А Чарлі Мастер.

Авжеж, Сара пофліртувала з ним у «Сарді». Мимохіть обмовилася про його літа. І розпалила цим його цікавість — вона навіть не сумнівалася. Але й він теж поводився обережно, і Сара була певна: вона знає причину.

Чарлі не збирався робити нічого такого, що в разі невдачі могло б зірвати виставку фотографій Теодора Келлера. Він щиро переймався справою, і Сара поважала це.

Отже, наполовину він тягнувся до неї, а ще наполовину хотів обмежитися суто професійними стосунками. Що ж, тим цікавіше буде його спокусити.

Сара Адлер любила свою роботу. Любила свою родину. З повагою ставилася до своєї релігії. Але й порушувати правила любила — час від часу. Сара встигла втратити цноту, але батькам про це не треба знати.

Чарлі Мастер — цікавий старший чоловік, і їй хотілося познайомитися з ним ближче. Сара прагнула знати те, що знає він. І звісно, він не був євреєм.

А отже, їй до нього було зась.

Було над чим поміркувати.

Наступного дня Сара взялася планувати розміщення фотографій на виставці. На її думку, було б добре розмістити їх так, щоб вони ілюстрували різні періоди Келлерової творчості. Вона склала приблизний перелік робіт, тоді накидала чорновий варіант каталогу. Текст мав надати Чарлі Мастер, але вона вже відзначила пів дюжини моментів, які варто згадати.

У галереї був докладний список контактів, але Сарі спало на думку, що було б непогано скласти інший — перелік колекціонерів і закладів, які свого часу придбали роботи Стігліца й Анселя Адамса. Вона занотувала собі це, разом з нагадуванням запитати в Чарлі, де можна дістати таку інформацію. А потім, показавши всі матеріали власнику галереї, переслала їх Чарлі.

«Спокушу я вас чи ні, містере Мастер, але виставка буде збіса ефектна», — подумала вона. І стала чекати.

Він не закохався з першого погляду.

За десять днів після отримання матеріалів вони зустрілися в невеликому кабінеті біля Колумбійського університету й кілька годин провели за переглядом фотографій. Разом відібрали для виставки ще п'ять, а одну прибрали.

Сара була напрочуд працююча. Але трималася при цьому скромно. І йому це подобалось.

— Це перша моя виставка, — сказала вона, — і я ще багато чого мушу навчитися. Дуже боюся, що десь щось піде не так.

— У вас добре виходить, — запевнив її Чарлі.

Наступного тижня вони зустрілися в галереї, і Сара на докладній схемі показала, якою має бути майбутня експозиція.

— Як воно насправді, побачимо, коли почнемо розвішувати фотографії, — сказав він. — Але поки що все непогано. Дуже непогано. — І коли Сара кудись вийшла, він обернувся до власника галереї й сказав: — Схоже, в дівчини справжній талант.

— Яюсь вона просиділа тут до десятої вечора, звіряючи поштові адреси, — відповів той. — Це вартує поваги.

За кілька днів по тому Чарлі запросив її на обід і познайомив з одним колекціонером. Той був вражений.

— Схоже, вона молодчина, — зауважив він потім. — А за тими окулярами... — Він осміхнувся. — Я побачив там справжній вулкан!

— Ви так гадаєте? — насторожився Чарлі.

— То ви ще не відчули його жару?

— Гм... — знітився Чарлі. — Поки що ні.

«То, може, стати їй наставником?» — подумав Чарлі.

Все сталося саме собою.

Якось увечері Чарлі вертався після зустрічі та раптом усвідомив, що перебуває якраз неподалік від галереї. Побачивши світло, він піддався пориву й зазирнув досередини. Сара була сама. Побачивши його, вона зраділа.

— Я вже хотіла зачиняти.

— А я тут якраз проходив. Дай, думаю, ще раз погляну на приміщення.

— Ідіть прямо.

Було дві зали. Чарлі зайшов до другої та зупинився, оглядаючи стіни.

— Додати світла? — гукнула Сара.

— Ні. Дякую. Піду вже додому. Що робите цього вечора?

— Ну, в мене подружка виступає в невеличкій театральній трупі. В них сьогодні вистава — навіть не знаю, яка, — але я обіцяла прийти.

— Звучить цікаво.

— Можливо. Хочете сходити?

Чарлі знітився, вагаючись.

— Довгенько я не бачив таких труп. — І усміхнувся. — Чом би й ні?

Театрик був у Вест-Віллідж. Якщо точніше, то в підвалі будинку з пісковика. На тротуарі вешталася кілька молодих людей. Один тримав кухоль із кавою. Та двері до підвалу були замкнені. На клаптику паперу красувався напис: «Сьогодні вистави не буде».

— Просто чудово! — вирвалося в Сарі.

— Глядачів, напевне, не набралось, — сказав Чарлі.

— Це б їх не зупинило, — сказав хлопець із кавою. — Джуліан хворий.

— А Марк що? — поцікавилася Сара.

— А він посварився з Хельгою.

— Ох...

— Може, завтра, — співчутливо сказав хлопець.

— Мені так незручно, — обернулася Сара до Чарлі. — Я й подумати такого не могла.

— Знайома ситуація, — невимушено обізвався Чарлі. — Може, зайдемо кудись поїмо?

Вони рушили через Віллідж, придивляючись до кафе й ресторанів. Знайшли невеличку італійську траторію, замовили к'янті й пасту. Чарлі широко усміхнувся:

— Так почуваюся, ніби мені знову двадцять.

— Не бачу в цьому нічого поганого, — сказала Сара.

Поки їли, заговорили про музику. Чарлі розповів їй, де найкращі в місті джазові майданчики. Сара ж розповіла йому, як фантастично пощастило їй з квартирою у Віллідж. Після пасти замовили крем-карамель на десерт.

— Ви взагалі гуляєте по Віллідж? — запитала вона після вечері.

— Авжеж. А що таке?

— Щось захотілося пройтися.

— Нема питань!

На вуличках було повно люду, в ресторанах не бракувало відвідувачів. Чарлі не знав, що буде далі, не знав, чого він хоче сам від цього вечора. Він почувався трохи не у своїй тарілці. Вони пройшли повз невеликий заклад із шаховими столиками. Там сиділо кілька чоловіків з дуже серйозним виглядом. Офіціанти час від часу підносили їм випити.

— Зіграємо? — запропонувала Сара.

— Угу. А справді, чом би й ні?

Вони сіли за столик і замовили по келеху коньяку. Через пів години мовчазної гри Чарлі підозріло глянув на Сару:

— Ну то як, не здається?

— Ні.

— Точно?

— Коли я вам брехала?

— Ніколи.

— Отож.

— Гм... Тоді шах і мат.

— Ну й ну! — засміялася Сара. — А я й не бачила!

Залишивши заклад, вони рушили далі. На розі ще працювала цукерня. Попросивши зачекати, Сара зайшла всередину й повернулася з двома пакетиками вершкових помадок. Один пакетик вона дала Чарлі.

— Скромний презент, — сказала вона.

— Дякую.

— Може, кави? Моя квартира тут за поворотом, на Джейн-стріт. Він на секунду завагався.

— Ніхто нікого не примушує, — уточнила вона.

— Кава — це добре, — сказав Чарлі.

Вони зустрічалися решту зими й початок весни, зазвичай двічі-тричі на тиждень, ночуючи то в нього, то в неї у Віллідж. Для них обох було в цьому щось авантюрне. Чарлі бачив, що Сара жадібно вбирає його знання й досвід. Та він і сам був радий поділитися потаємним з людиною такого розуму й бачити, як вона розвивається та росте. Та це була тільки частина правди.

Ще до настання січня він зробився одержимим її білим струнким тілом. Часто вдень, коли Сара була зайнята в галереї, він сидів у себе в кабінетику неподалік Колумбійського університету й годинами мріяв про неї. Коли вони бували разом, їй було досить просто опинитися у небезпечній близькості, щоб запалити в ньому невгамовну пристрасть.

Щоразу перед любовцями Сара знімала свій кулончик, і для Чарлі ця незначна дія, жест абсолютно несвідомий, ставала сигналом до збудження та великої ніжності. Кохаючись, вона розпалювала його так, що йому паморочилося в голові. Та Сара була більшим, аніж просто молода коханка. Було в ній щось іще, чого він не міг точно описати — щось давнє і, як він припускав, східне. У першу ніч Чарлі дізнався, що Сарині маленькі груди більші та повніші, ніж він думав. І в миті пристрасті, і потім, коли вона лежала поруч, йому здавалося, що Сара

— не просто дівчина, хай і дуже особлива, а жінка, непідвладна часу, сповнена багатств і таємниць.

Він стільки часу проводив за думками про неї, що іноді проклинав себе за нехтування іншими справами.

Раз на два тижні, як уже повелося, Чарлі бачився з Горемом. Він ледь не познайомив сина із Сарою, але в останню мить утримався. Ну, скаже малому, що він просто з нею дружить, і що? Тоді незабаром про це знатиме Джулія, вона швидко докопається до істини, і ось тоді уже не обійдеться без прикрих пояснень. А крім того, на вихідні Сара постійно їздила до батьків.

Чарлі це трохи засмучувало. Він волів би проводити з нею всі вільні вихідні, але вона вперто трималася думки, що має бачитися з рідними.

— Якщо я раз по раз почну пропускати вихідні, то вони запідозрять щось дуже недобре, — казала Сара сміючись.

Інколи вона примудрялася залишитися на вихідні в Нью-Йорку. Наприкінці січня Чарлі повіз її до Вермонту кататися на лижах. Вона добряче нападалась, але носа не похнюпила, лише скрушно оглянула свої синці й погодилася, що треба спробувати ще, тільки не зараз. А в лютому вони поїхали до замиського готелю в Коннектикуті.

Вони виїхали з Нью-Йорка в холодне п'ятничне пообіддя. Дороги були чисті, тільки на узбіччях лежав сніг.

Чарлі їздив на «крайслері де сото» моделі «Кастом спортсмен» 1950 року, яким дуже пишався.

Чарлі заздалегідь забронював готельний номер у знайомому йому чарівному місці, за якусь годину їзди від міста. На містера й місис Чарльз Мастер. Готелі зазвичай не пхали свого носа в подробиці, якщо ви називалися подібним чином.

Коли приїхали, вже сутеніло. Вони мали із собою кілька валіз, і Чарлі сам доніс їх до дверей будівлі, обшитої білими дошками. У холі горів камін, і поки менеджер вітався із Чарлі й вів його до невеличкої реєстраційної стійки, Сара рушила до каміна. За хвилю-другу вона скинула пальто й сіла на низенький пуфик перед веселим полум'ям. На ній були біла блузка та кардиган. Чарлі обернувся до Сари, усміхнувся. Від вогню в каміні її обличчя освітилося чарівним сяйвом. Раптом з каміна викотилася жаринка. Сара потягнулася до щипців, щоб підібрати її, і шестикутна зірочка на ланцюжку гойднулася на шиї та

сяйнула відблиском полум'я. Повернувши жар на місце, Сара підвелася й рушила до стійки.

Управитель готелю саме почав описувати номер, коли Сара потягнулася по щипці, і Чарлі помітив, як він кинув на неї гострий погляд. Тепер же Сара підійшла, і він дивився їй на шию.

— Гарний камін, — промовила вона.

— Перепрошую, — промовив управитель і зник у кабінетику за стійкою.

Повернувся він десь за хвилину й звернувся до Чарлі:

— Мені дуже шкода, сер, але вийшла накладка з бронюванням. Коли ви зайшли, я прийняв вас за іншого. В нас на прізвище Мастер нема жодних замовлень.

— Але ж я дзвонив до вас! І номер точно був зарезервований.

— Навіть не можу вам сказати сер, як це стало можливим, тож прийміть мої вибачення. Але боюся, всі номери в нас зайняті. Я щойно виходив, щоб це перевірити. Всі, хто буває в нас на вихідні, вже тут.

— Таж мусить бути бодай номер!

— Ні, сер. Абсолютно нічого. Навіть не знаю, що сказати.

— Але я ж їхав із самого міста!

— Так, сер. Можу підказати вам інший готель, він за кілька миль звідси. Там можуть бути місця.

— До біса той готель! Я замовляв у вас і вимагаю номер!

— Мені дуже шкода.

— Чарлі, — обізвалася Сара, яка стояла поруч. — Чарлі, відійдемо до каміна, — тихо попросила вона. — Я хочу щось тобі сказати.

Роздратовано смикнувши плечима, Чарлі виконав її прохання.

— В чому річ? — поцікавився він.

— Чарлі, мені не хочеться тут залишатися. Все поясню тобі в машині. — Чарлі почав був протестувати, але вона притримала його за руку. — Будь ласка, Чарлі.

Розлючений і спантеличений до краю, Чарлі схопив валізи та пішов із нею до машини. Коли вони вже сіли, Сара обернулася до нього:

— Це через мене, Чарлі. Номер зник після того, як він мене роздивився.

— Хочеш сказати, що ти без обручки? Ну, я не думаю...

— Ні, Чарлі. Він побачив мій кулон.

— Твій кулон?

— Зірку Давида. І зрозумів, що я єврейка.

— Якась бридня!

— Чарлі, до цього готелю не пускають євреїв. Це Коннектикут — звідси до Деріана скільки миль?

Подейкували, що в сусідньому Деріані євреї навіть не може купити будинок.

Чарлі не знав, чи це правда — більше скидалося на бридкі плітки. Та й взагалі, жахи тридцятих і війни багато що змінили в цьому сенсі. Антисеміти вимерли як мамонти. Всі до останнього.

— Я в це не вірю!

— Якщо, Чарлі, ти ідеш куди-небудь зі мною, то мусиш бути готовий до такого. По-твоєму, євреї вхожі в більшість заміських клубів? Моя мати втратила роботу в банку через те, що вона єврейка. Чи ти хочеш сказати, що всі твої знайомі з того самого кола, що й ти, не дозволяють собі антисемітських висловлювань?

Чарлі хвилюку подумав, тоді знизав плечима.

— Добре. Ну, може час від часу. Але це просто звичка у єпископалів, «старих грошей». Люди на кшталт моєї матері дивляться зверхньо кожного, хто не з їхнього кола. Євреї там, ірландці, італійці... Курям на сміх, але ж це просто балачки — я дивлюся на це так. Інакше кажучи, вони нізащо...

— Все так, Чарлі. Вибач. То як, тобі сподобалося бути виставленим за поріг?

— Я примушу його дати нам номер.

— Чарлі, просто завези мене назад. Дуже мило з твого боку, що ми приїхали сюди, але можемо ми поїсти в місті? Ну, будь ласка!

За кілька тижнів Чарлі зрозумів, що Сара казала правду. Звісно, як не остання людина в театрі й мистецтві він мав багато друзів-євреїв. Та з ким він тільки не дружив! Часом ті люди самі наголошували на своєму єврействі та жартували з його блакитної крові єпископала. Але ті розмови не заходили далеко. У його колі, скажімо, серед однокашників, на расову тематику висловлювалися часом так, як деінде вважалося неприпустимим. Незлісні стереотипи, невинні жарти. Ніби нічого серйозного — поки це стосувалося інших. І от Чарлі почав дивитися на це новими очима.

Чарлі любив розповідати Сарі про свою сім'ю. Різні історії з колишнього життя, а ще — як мати, вірна практично всім своїм переконанням, залишилася чудовим реліктом тієї епохи.

— Я залюбки вас познайомив би, — сказав якимось Чарлі.

— Не факт, що це добра ідея, — зауважила Сара.

Та він не полишав цієї думки і якимось на початку березня, коли вони прийшли на галерею на 57-й вулиці, раптом сказав:

— Ходімо на Парк-авеню, побачимо маму.

— Навіть не знаю, Чарлі, — відповіла Сара, — А як ти поясниш їй, хто я така?

— Легко! Ти організовуєш виставку Теодора Келлера. Я ж тобі розповідав, що мій предок був першим його меценатом.

— Може, й так, — неохоче погодилася Сара.

Попри побоювання, гостина вдалася. Мати зраділа їм обом. Вона розказала Сарі, який бучний захід улаштувала колись на честь книжки Едмунда Келлера. І пообіцяла, що приведе людей на відкриття виставки.

— Дайте мені не менше ніж тридцять запрошень, люба, я розішлю. Напишу, пообдзвоню. Я знаю багатьох, хто точно захоче купити.

— Місис Мастер, це було б чудово! — зраділа Сара.

Коли вони виходили з будинку, стався невеличкий інцидент. Швейцар Джордж зупинив їм таксі.

Чарлі не любив совгатися по сидінню, як багато хто робить, тож поки обходив машину, Джордж, стоячи на тротуарі, притримував двері для Сарі. І коли та сідала, Чарлі помітив, з якою неприязню він на неї дивиться.

— Якісь проблеми, Джордже? — запитав він різко.

— Ні, містере Мастер.

— Я сподіваюся, — загрозово промовив Чарлі.

Колись він успадкує цей будинок, тому обачність Джорджу не завадить. Насуплений, він сів поруч із Сарою.

— Ти що мав на увазі? — запитала вона, коли машина поїхала по Парк-авеню.

— Та так...

— І коли ми приїхали, він дивився на мене так само. Просто ти не помітив.

— Я його звільню.

На мить Сара обернулася до вікна, тоді змінила тему.

— В тебе чудова мама, — сказала вона. — Знаєш, вона може неабияк допомогти з тими запрошеннями.

За тиждень, коли Чарлі обідав у матері, зайшла мова про Сару.

— У тебе симпатична подруга.

— Це ти про що?

— Про дівчину, з якою ти приходив.

— А, Сара Адлер. Я думаю, вона чудово дасть усьому раду з виставкою.

— Не сумніваюся, що так і є, вона дуже тямуща. І заразом твоя коханка. — Роуз зазирнула сину в очі. — Повір мені, я бачу.

— Отакої!

— Вона дуже молода. Управляєшся?

— Так.

— Це добре. Важко? Єврейка як-не-як.

— А має бути важко?

— Любий, не кажи дурниць! Ти знаєш, євреям у цьому будинку не місце.

— Клятий швейцар геть знахабнів!

— А чого ти сподівався! Про це ніколи не казали вголос, як я можу судити, але не уявляю, щоб правління кооперативу дозволило єврею купити квартиру в цьому будинку.

Чарлі завжди здавалася кумедною ця особливість нью-йоркського ринку багатоквартирних помешкань. Більшість таких будинків на Парк-авеню реорганізували в кооперативи. Мати більше не орендувала квартиру, а була пайовиком будинку. Пайовики обирали правління, яке могло контролювати кожного, хто хотів би купити квартиру. Тож якщо ви хотіли продати своє помешкання комусь, кого інші мешканці не хотіли б тут бачити, правління могло вам відмовити в продажу. З поясненням причин. Або без нього. Ці неписані закони визнавали всі.

— Це абсурд! — скипів Чарлі. — Господи, та надворі вже п'ятдесяті!

— Є багато місць, куди їх допускають. У Вест-Сайді так точно. — Роуз задумливо подивилася на сина. — Ти ж не збираєшся з нею

одружуватися?

— Ні. — Випалив Чарлі, зовсім не готовий до такого повороту.

— І більше тебе не включатимуть до «Світського альманаху».

— Про це я не подумав.

— Я переконана, що не включатимуть. Їх не лякає бідність, — правила своєї Роуз, — але їм не однаково, з ким ти одружений.

— До біса альманах!

— Крім того, — немов між іншим заявила Роуз, — ти не потягнеш ще одну сім'ю, хіба не так?

Ще одним наслідком їхніх стосунків стало те, що Чарлі зрозумів, як мало знає він про юдаїзм. Він мав друзів-євреїв, бував на весіллях і похоронах. Наскільки Чарлі міг судити, єврейський весільний обряд, окрім хупи^[222] та розбивання келихів, не дуже відрізнявся від християнського весілля. Знайомі християнські благословення були явно перенесені з єврейської традиції.

Але крім цього Чарлі мало що знав. Часом він розпитував Сару про життя її сім'ї та про єврейські звичаї. Його це серйозно зацікавило. Наприкінці березня Сара несподівано запитала:

— Хочеш на Седер Песах^[223]?

— На Седер? Куди?

— До Брукліну, де моя сім'я.

— Тобто ти хочеш познайомити мене з батьками?

Він точно знав, що Сарині батьки навіть гадки не мають про їхні стосунки. Крім усього іншого, як пояснила Сара, вони досі вважали, чи принаймні сподівалися, що їхня дочка ще незаймана. Перспектива знайомства заворожила Чарлі, та водночас і стривожила.

— Ти справді вважаєш, що це вдала ідея?

— Вони будуть на сьомому небі від щастя. Не забувай, для них ти власник колекції Келлера. Мій перший по-справжньому серйозний клієнт. Вони знають, яке ти для мене велике цабе.

Коли настав той день, Чарлі в'їхав у Бруклін через Вільямбурзький міст. Цю частину Нью-Йорка він знав поганенько. Вся берегова лінія була зайнята доками — цілі гектари доків, — повсюди

диміли заводи та фабрики: це був один із найважливіших для промисловості Америки районів.

Звісно, для Чарлі це не було таємницею, просто він жив у світі, далекому від того всього. Чарлі водив дружбу з одним професором, який жив у великому красивому будинку на Бруклінських висотах біля Проспект-парку. Чарлі кілька разів там бував. Будинок нагадав йому просторі будівлі Вест-Сайду, а гуляти великим парком було дуже приємно. Чарлі знав, що за кілька миль східніше лежить Браунсвілль. Він чув, що там багато євреїв, але напевне знав лише те, що це небезпечний кримінальний район, де зародилася сумнозвісна «Корпорація вбивств»^[224]. Проте Флетбуш-авеню лежала на південь від парку, тож Чарлі вирішив, що, можливо, і Флетбуш місце досить пристойне.

Сара доступно пояснила, як проїхати, і він без зусиль знайшов будинок її батьків. Вона зустріла його на порозі та провела досередини.

Там зібралися всі: батьки, брати, сестра Рейчел з родиною. Прийшла навіть тітонька Рут із Бронксу, та сама, що ненавиділа Роберта Мозеса. Чарлі, як єдиний тут не-єврей, почувався трохи не у своїй тарілці, проте Адлери поводитися, мов нічого не сталося. Як Сара й попереджала, він був тут почесним гостем.

— Щодо Седера, будемо пояснювати все в процесі, — запевнила його Рейчел.

Ідея ця сподобалася всій родині.

Лікар Адлер виявився абсолютно таким, яким уявляв його Чарлі. Для нього як для батька родини це був дуже важливий день, і лице його аж світилося від задоволення. Чарлі за лічені секунди затягнув його в розмову про композиторів, яких любив виконувати Адлер, і піаністів, яких Чарлі слухав у Карнегі-холлі.

Ще родина хотіла послухати про виставку робіт Теодора Келлера, над якою так старанно працювала Сара. Тож довелося розповісти і про знайомство Мастерів і Келлерів, яке тривало уже кілька поколінь, і про близьку дружбу з Едмундом Келлером, і про своє задоволення, коли Едмунд поклав на нього цей почесний обов'язок.

— Для мене, — пояснював Чарлі, — зберігання та показ колекції — обов'язок. І навіть більше ніж обов'язок. Я мушу засвідчити повагу й до самих робіт. — Він обернувся до лікаря Адлера. — От уявіть собі,

що родичі композитора, якого ви обожнюєте, передали вам усі його папери, і серед них ви знаходите десятки творів і навіть цілі симфонії, які ніколи не виконували й про які ніхто не знав.

Його слова були зустрінуті з великою шанобою.

— Це неабияк зобов'язує, — озвався лікар Адлер.

— От, — сказав Чарлі, хапаючись за нагоду, — і через те я дуже вдячний вашій дочці за її неперевершену роботу в галереї. Для мене це дуже важливо.

Лікар Адлер просяяв. Уся родина була в захваті. Вона й без того від самого початку трималася дуже привітно із Чарлі, а тепер відчула до нього ще більшу сердечність.

Загальну гармонію порушила тільки одна фальшива нота. Чарлі почув її під час розмови з Рейчел. Сара розмовляла з матір'ю за кілька футів од них.

— Ну, — почув він слова місис Адлер, — ти досі мені не сказала, коли знову зустрінешся з онуком Аделі.

— Не знаю. Думаю, скоро.

— Адель каже, він возив тебе до міста на обід.

— Ви вже й про це знаєте?

— Вона каже, що ти йому дуже сподобалась.

— Вона вже й це знає?

— Так, він їй так і сказав. Він дуже добрий лікар.

— Не сумніваюся.

— Добре, я не буду між вами мішатися.

— От і чудово!

Чарлі так уважно прислухався, що ледь не загубив нитку бесіди про дітей, яку вів із Рейчел. Який лікар? Коли Сара з ним обідала?

А потім прийшов час починати. Стіл був накритий за першим розрядом. Усе столове срібло відполірували до блиску. Сама трапеза перебігала неквапно, як потребував обряд, і то Рейчел, то мати пояснювали, що відбувається, а часом докидав слівце якийсь із Сариних братів.

— Міцва Песаха — повідати новому поколінню про наш полон в Єгипті та звільнення з нього, — сказала Рейчел. — Тож церемонія поділена на дві частини. Перша присвячена єгипетській неволі, а друга — то спомин про звільнення.

— А то маца, пісний хліб, — сказав Чарлі, подивившись на тарілку наприкінці столу.

— Правильно. Три маци. А ще на святковий таріль кладуть гіркі трави, які символізують гіркоту неволі. А харосет^[225] нагадує про будівельний розчин, що ним користувалися раби-євреї, будуючи єгипетські скарбниці. За овочі у нас петрушка. Ми вмочуємо її в солону воду на спомин про наші сльози. Ще символи — круте яйце й смажена баранина на кісточці. За трапезою вип'ємо чотири келихи вина (а діти — виноградний сік) — на згадку про дані нам Богом чотири обітниці.

Лікар Адлер почав Седер із молитви, після якої було омивання рук. Овочі вмочили в солону воду, середню мацу переламали надвоє, і тоді почалося перше казання.

Чарлі захоплено спостерігав за неквапливим плином вечора. Він і подумати не міг, яка це краса! Коли зачитали запрошення до Седера, арамейською, а не івритом, він був до глибини душі вражений думкою, що такий самісінький обряд виконував на Тайній вечері Ісус. А потім він згадав добре знайомих йому сухих єпископалів Нової Англії й подумав: хто з них по-справжньому розуміє багату фактуру Близького Сходу, звідки брала початок їхня релігія?

А потім прийшов час найменшому з дітей Рейчел ставити чотири запитання, і перше прозвучало так:

— Чим ця ніч не така, як інші ночі?

Як це було зворушливо! Чарлі згадав про День подяки — найбільше родинне свято американців, що виросло вже з тутешніх традицій. Згадав, як радісно ділилися їжею. День подяки був справжнім святом. Його всі шанували й святкували понад триста років. Так, Різдво незрівнянно давніше. Але всі ці сучасні звичаї, різдвяна вечеря й навіть Санта-Клаус — усі нинішні атрибути Різдва — і близько не були такими давніми, як День подяки.

А в єврейських родинх шанували традиції, яким не сотні — тисячі років.

І весь цей час дітей чогось навчали. Казання, чотири запитання, значення Седера — всюди активними учасниками були діти. Лікар Адлер розлого розповів про незгоди та про вихід з Єгипту — діти назвали десять кар єгипетських. Потім настала черга другого келиха: знову омили руки та вознесли молитву перед трапезою.

Ритуал тривав далі, і Чарлі був уже не так зворушений, як вражений. Лице лікаря Адлера, таке по-батьківському тепле, нічим не відрізнялось від обличчя будь-якого дідуса, що ділить трапезу з онуками. Проте була в ньому пристрасність, запал, якими Чарлі міг хіба що захоплюватися. Ці люди свято берегли повагу до традицій, до освіти, до духовних речей.

Чи можна знайти щось таке в не-євреїв? У сім'ях професури, вчителів і духовенства — безперечно, але без такого запалу. Сарина сім'я належала до спільноти, яка відчувала тритисячолітнє коріння й вірила в те, що отримала божественний вогонь з рук самого Всевишнього.

Пізно ввечері повертаючись на Мангеттен, він відчував єдність із Сарою та її рідними, був повний поваги та захвату цими людьми.

Авжеж, Чарлі за першої нагоди запитав у Сари, що то був за лікар.
— Онук Аделі Коен? Дуже милий, тільки не на мій смак. Але нехай вдома думають, що я ним зацікавилася. Їх це потішить. — Вона лукаво подивилася на Чарлі. — Мабуть, я мусила б за нього вийти, коли б цей хлопець був на мій смак. Це просто знахідка для молодой симпатичної єврейки.

Чарлі не знав, що має думати. Обміркувавши це згодом, відчувши, як ворухнулися в ньому ревності, він наказав собі: не будь дурний! Колись ця дівчина схаменеться й неодмінно обере собі пристойного чоловіка зі свого кола. Але тільки не зараз. Ще не зараз. А поки цього не сталося, він хоче, дуже хоче володіти нею неподільно.

Післядія Седера мала ще кілька наслідків. Чарлі почав ставити Сарі запитання, часом дуже прості.

— Чому ви кажете «синагога», а більшість моїх знайомців-євреїв кажуть «храм»?

— Це дуже сильно залежить від того, з яких ти євреїв, — пояснила Сара. — Істинний Храм, Храм у Єрусалимі, був зруйнований неповних два тисячоліття тому. Ортодоксальні та консервативні євреї вірять, що колись його відбудують. Це буде Третій храм. А реформісти кажуть, що ми не повинні чекати на відновлення Храму, от і називають свої синагоги храмами. Тож у діаспорі синагоги називають по-різному.

От ортодокси часто називають її «шуль», це слово з їдишу. В моїй сім'ї зазвичай кажуть «синагога». А євреї реформісти традиційно кажуть «храм».

Були там і складніші запитання. Як Сара розуміє свій обов'язок єврейки? Як вона хоче жити? Чи вірить вона, що Бог справді існує? І Чарлі з подивом побачив, що її просто роздирають суперечності.

— Чи є Бог? Та хто це може знати, Чарлі? Ніхто не скаже тобі, так чи ні. Що ж до іншого, то я порушую тут купу приписів. Поглянь, чим ми займаємося. — Вона смикнула плечима. — Якщо називати речі своїми іменами, то впродовж тижня я світська людина, а на вихідних повертаюся до джерел. Що із цього вийде, мені навіть подумати страшно.

Якось Сара застала його за читанням книжки з юдаїзму.

— Ого, ти скоро знатимеш більше за мене, — засміялася вона.

Втім Чарлі зацікавився не тільки юдаїзмом. Знайомство із Сариними рідними спонукало його замислитися над рештою громад, існування яких у великому місті він приймав як належне. Ірландці, італійці, люди з інших місць. Що він по-справжньому знав про сусідів? Майже нічого, якщо розібратися.

Виставка відкрилася у квітні. І мала величезний успіх. Роуз Мастер перевершила сама себе. Колекціонери, куратори музеїв, світська публіка — їй удалося притягнути сюди всіх. Каталог і стислі історичні коментарі, укладені Сарою, були бездоганні. Чарлі привів журналістів і літераторів — галерея подбала про решту.

Перед смертю Теодор Келлер підготував тисячі копій з автографами, і вже за перший вечір продали дуже багато цих світлин. Мало того, один видавець запропонував Чарлі видати книжку про мистецтво фотографа.

Прийшли кілька Келлерів — нащадків Теодора та його сестри Гретхен. З'явилися Сарині родичі, вони скромно трималися в тіні, але дуже пишалися її успіхом. Чарлі на хвилюку запанікував, згадавши, що дехто з його друзів знає про роман із Сарою, та, нашвидку поговоривши то з одним, то з другим, упевнився, що жоден не пробовкався про цей зв'язок перед Адлерами.

І Чарлі як завзятий оратор виступив із промовою про Теодора та Едмунда Келлерів, красно подякував галереї та особисто Сарі Адлер за виставку, якою, за його словами, і сам митець лишився б дуже задоволений.

Часто після відкриття виставки галерея запрошувала художника та кількох друзів кудись на вечерю. Цього разу, із цілком зрозумілих причин, усе було інакше, але Чарлі замислився: що робити? Власник галереї, Сара та її сім'я йшли кудись одним гуртом, і він був би не проти приєднатися. Але мати втомилася, і після всього, що вона зробила, Чарлі як дбайливий син мав би завезти її додому.

Прощаючись із Сарою та її родиною, він був дуже гордий за неї, але водночас йому так хотілося взяти її під опіку, що вимушене розставання його просто спустошило.

«От якби можна було бути разом і ні від кого не ховатися!» — подумав Чарлі. Але ким їх тоді вважатимуть?

Був у їхніх стосунках аспект, що Чарлі здавався кумедним: те, як Сара поводитись у його холостяцькій квартирі. Після розлучення він повернувся до своїх дошлюбних звичок. Він не був нечупарою — навпаки, його помешкання з білими стінами було облаштоване просто й без забаганок.

— В тебе майже так, як у художній галереї, — зауважила Сара, коли опинилася тут уперше.

Обстава була спартанською. На кухні майже не було продуктів, бо Чарлі харчувався де завгодно, тільки не вдома.

Сара купила йому каструль, сковорідок і кухонного начиння, яким він зроду-віку не користувався, повісила у ванній нові білі рушники. Робила вона це з розумом і завжди ненав'язливо. Вона була така вдоволена результатом і так розслаблялася в нього вдома, що Чарлі вирішив: їхні смаки сумісні.

Досі він якось не замислювався, що може не зжитися із жінкою, яка захоче поміняти його побут або почне розвішувати квітчасті фіранки замість звичних йому жалюзі, але тепер усвідомив, що геть не хоче повертатися до традиційного домашнього ладу, в якому жив, одружений із Джулією.

— Кумедно, але в мене таке відчуття, ніби тебе немає у квартирі, — зауважив він якось.

— О, дякую за фантастичний комплімент! — засміялася Сара.

— Ти розумієш, що я маю на увазі, — сказав Чарлі.

Лише одного разу він пережив роздратування й напад страху, які, втім, швиденько зійшли нанівець. Якось увечері він зайшов до спальні раніше, ніж звичайно, й побачив, що Сара риється в його шухлядах.

— Ти щось шукаєш? — запитав він різко.

Сара обернулася.

— От і спалилася! — сказала вона, винувато всміхаючись. — Хотіла побачити твої краватки.

З досвіду Чарлі, жодна жінка не могла знайти йому краватку, яка б його цілком влаштовувала, і він уже хотів був відраяти Сару від марних старань, коли вона насупилася й витягнула щось із заднього відділення шухляди.

— Що це? — запитала Сара.

Чарлі давно вже не бачив вампума. Він замислився, взяв предмет у дівчини й запитав:

— Якись здогади?

— Схоже на щось індіанське.

— Так і є. — Він провів пальцями по візерунку з крихітних намистин, шорстких на дотик, і пояснив: — Це вампум. Бачиш оці маленькі білі намистинки? Це мушлі. А темні намистини складені у візерунок, диви, і це якись знаки. Очевидно, цей вампум містить певне послання.

— А звідки він узявся?

— В нашій родині він дуже давно. Може, вже сотні літ. Не знаю, звідки він у нас з'явився, але ніби приносить удачу. Як оберіг.

— І він справді приносив вам удачу?

— Батько надів його того дня, коли втратив усі свої гроші — після краху на біржі. Розповідав, що пояс був на ньому, коли він вирішив стрибнути з моста Джорджа Вашингтона. Але не стрибнув, інакше, я думаю, більше в нас не було б цього пояса. Так що можна сказати, що йому пощастило.

— Можна, я подивлюся на нього?

Чарлі повернув їй пояс. Сара поклала його на столик при вікні та почала вивчати. Чарлі ж замислився над процесом його виготовлення.

Скільки часу пішло на це? Чим була продиктована праця — любов'ю чи нудним обов'язком? Йому більше подобалася перша версія, та за стільки років цього вже ніхто не скаже.

— Це дивовижний абстрактний малюнок, хай би що він означав, — раптом сказала Сара. — Дуже простий, але сильний.

— Він тобі сподобався?

— Я в нього закохалася! Мати в сім'ї такенну річ просто чудово!

— Думаю, так.

— Це мистецький шедевр, — сказала Сара.

За десять днів вона вручила йому краватку. Не дивно, що вибір її виявився бездоганним: цупкий темно-червоний шовк, а по ньому бліденький орнамент. Скромно, але елегантно.

— Гарна? — запитала Сара.

— Не те слово! — захопився Чарлі.

— То ти її носитимеш?

— Неодмінно!

Вона задоволено усміхнулася й сказала:

— Я маю для тебе ще дещо.

— Теж подарунок?

— Я побачила це випадково. Але можу повернути, якщо тобі не сподобається.

І вона вручила йому щось прямокутне, обгорнуте простим папером. На вигляд ніби книжка, тільки набагато легше. Чарлі обережно розгорнув пакунок. І вражено застиг.

Це був малюнок Роберта Мазервелла.

— Я подумала, його можна повісити он там, — і Сара показала на порожню стінку у вітальні. — Але якщо тобі сподобається, — додала вона.

— Сподобається?

Він видивлявся на малюнок, досі не в змозі вимовити ні слова. Проста абстракція, чорна на білому, схожа на китайські письмена. І така незрівнянна!

— Не рухайся, — сказала Сара, взяла в нього малюнок, підійшла до обраного місця та приклала до стіни. — Що думаєш?

Сказати, що це було бездоганно, — не сказати нічого. Воно змінило всю кімнату.

— Ти геній, — вимовив нарешті Чарлі.

— Справді?

Сара сяяла від задоволення.

У скільки ж він їй став? Він не хотів про це думати. Нема мови, Бетті Парсонс зробила знижку, ще й дозволила оплатити частинами. Але Сара, з її скромною платнею, мабуть, платитиме за цей малюнок місяцями, якщо не роками.

І вона з готовністю пішла на це заради нього? Чарлі був ошелешений і водночас зворушений.

Усі подальші дні він думав, чим відповісти на цей широкий жест. Який подарунок тут був би доречним? Це мало бути щось таке, чому б вона щиро раділа. Але не тільки раділа. Скажімо, дороге пальто, ювелірна прикраса — щось із того, що для неї недосяжне, — її, звісно, потішить, але цього замало. Треба знайти щось таке, що покаже: Чарлі доклав зусиль, щоб знайти його. Це має бути щось знакове. І викликати емоції. Скільки Чарлі не думав, ідей не було.

Та ось, нарешті, його осяяло.

Він приїхав до неї в неділю, перед полуднем. Стояв погожий прохолодний день. Сара їздила в Бруклін до батьків, але сьогодні вранці повернулася, щоб провести день із ним. Чарлі обережно витягнув подарунок з таксі. Нести його було незручно, і він повільно піднявся сходами на її поверх.

Зайшовши до квартири, він поставив пакунок на підлогу у вітальні.

— Тобі, — сказав він, усміхнувшись. — Від мене.

— Що ж там таке може бути?

Пакунок був таки дивний — близько чотирьох дюймів завширшки й шести футів завдовжки. Сара возилася з обгорткою добрих дві хвилини.

— Трохи незручно, — сказав Чарлі. Але вона чудово впоралася.

— Ох, Чарлі! — Здивовано розтуливши рота, Сара втупилася в подарунок. — Ти не можеш дати мені це.

— Можу.

— Але це фамільна коштовність, Чарлі. Ти маєш передати її Горему, а він — своїм дітям. Це власність вашого роду.

— Горем такого не чекає. Він навіть не чув про цей пояс. Думаю, ти цінуватимеш його краще, ніж будь-хто з тих, кого я знаю. А майстер славно постарався, правда?

Що правда, те правда. Вампум був розкладений на довгій тонкій обтягнутій тканиною дошці й зафіксований простими кріпленнями, щоб легко було дістати. Дошку вставили в довгий білий заклений спереду футляр. Футляр можна було почепити на стіну.

— Гарний зразок абстрактного мистецтва, — усміхнувся Чарлі.

— Чарлі, я досі не можу повірити, що ти даєш мені це, — сказала Сара. — Ти цього точно хочеш?

— Саро, я довго думав. І знаю, що ця річ буде в добрих руках.

— Я зворушена, Чарлі, — сказала вона. — Неабияк зворушена.

— В такому разі, — радісно промовив він, — вважатимемо, що це гарний подарунок.

Починаючи із цих вихідних, він почав розмірковувати, чи можуть вони стати чоловіком і дружиною.

Він думав про це щодня. Авжеж, не можна заперечувати перешкод — їх аж задосить. Але знову ж таки, якщо по-серйозному розібратись, то що в них такого?

Так, він був старший. Але ж не старезний дідо! Він знав сімейні пари, де чоловік був набагато старший за дружину, і схоже, з ними все було гаразд. Він був певен, що Сара з ним дуже щаслива.

«А що їй робити з релігією?» — запитав себе Чарлі. Уся родина хоче, щоб Сара вийшла за єврея-лікаря, з ними все зрозуміло. З іншого ж боку, коли все буде сказано й зроблено, одруження із Чарлі стане для неї серйозним ривком уперед. Цікаво, яким буде їхнє весілля? Хай там як, проста єпископальна церемонія дуже схожа на єврейський обряд.

А коли вони одружаться, Сара буде під його опікою. І якщо материн швейцар хоч оком глипне на його дружину — одразу ж попрощається з роботою. Всі друзі радо її приймуть, а якщо ні, то вони йому не друзі. А взагалі, чим цінний той набрид з ярличком «старі гроші»? Невже між ними й Чарлі так багато спільного? А що, коли він просто піде власним шляхом? Чарлі знав людей зі свого кола, які вперше одружилися так, як треба, не знайшли свого щастя й одружилися вдруге, начхавши на всі правила й умовності, і залишалися щасливими до скону.

Доведеться залагоджувати питання грошей. Сара — жінка молода, тож напевне схоче мати дитину чи двох. Чи зможе він дозволити собі новий дім, приватні школи й усе таке? Чарлі вважав, що коли поставить це за мету, то зможе заробляти набагато більше, ніж тепер. Одруження додасть йому сил. Виставка робіт Келлера минула з великим успіхом, і ще контракт на книжку принесе чималу суму. Авжеж, частина тих грошей піде родині Келлерів — це зрозуміло, — хоч він не зобов'язаний давати їм конкретний відсоток. Розмір Чарлі визначає сам, і бог свідок, що всю роботу він зробив один. І такі-сякі гроші вже капали.

До того ж якщо він справді, так би мовити, зібрався вийти з клубу, то можна й не зупинятися на цьому. З малим Горемом усе буде гаразд — Чарлі оплачував йому приватну школу, мати теж при грошах. Сара ж захоче для своїх дітей зовсім не того. Може, їм перебратися, скажімо, до того ж Грінвіч-Віллідж, де муніципальні школи нічим не поступаються приватним? Зробити так цілком реально. Чим довше Чарлі над цим міркував, тим більше počувався так, ніби життя його осяяло нове яскраве світло. З'являлося відчуття свободи.

Правду кажучи, він був чоловіком середніх літ, який кохав молоду жінку.

Стояв приємно теплий день. Травень минав, червень був на підході. Вони щойно закінчили оглядати колекцію гравюр у Нью-Йоркській публічній бібліотеці та вийшли на її широкі сходи.

— З оцим місцем пов'язана одна наша сімейна традиція, — сказав Чарлі.

— Навіть так? — здивувалася Сара.

— Це було в ті часи, коли тут ще стояв резервуар. Ось тут мій прадід запропонував моїй прабабі вийти за нього заміж. Мабуть, десь просто на вулиці, хоча в наші часи це справа трохи небезпечна.

— Летальна. І що, вони були щасливі?

— Так. Наскільки я знаю, це був дуже успішний шлюб.

— Як гарно.

І раптом Чарлі опустився на одне коліно:

— Саро, чи візьмеш ти шлюб зі мною?

Вона засміялася.

— Я зрозуміла. Це, мабуть, було дуже романтично.

Але Чарлі не підводився:

— Саро Адлер, чи одружишся ти зі мною?

Кілька людей підіймалися сходами. Вони із цікавістю поглянули на Чарлі. Тоді почали перешіптуватися.

— Чарлі, ти це серйозно?

— Як ніколи в житті. Я кохаю тебе, Саро, і хочу провести з тобою решту свого життя.

— Чарлі, я навіть уявити не могла... — Сара запнулася. — Можна я трохи подумаю?

— Думай стільки, скільки тобі треба.

— Чарлі, я справді... Яюсь так несподівано. Мені так приємно. А ти в цьому впевнений? — Вона усміхнулася. — Мабуть, тобі краще підвестися, а то збереш тут цілий натовп.

Вона мала слухність. За ними вже спостерігали з пів десятка людей, хтось сміявся. Чарлі випростався, і вона його поцілувала.

— Мені справді доведеться все як слід обміркувати.

За два дні Роуз Мастер дуже здивувалася, коли швейцар Джордж набрав її номер і голосом, який засвідчував, що він тримає візитера надворі, повідомив, що її хоче бачити така собі міс Адлер.

— Хай підіймається, — сказала Роуз.

Вона сама зустріла Сару біля дверей, а коли вони були вже у вітальні, то здивувалася ще більше, бо Сара запитала, чи можуть вони переговорити сам на сам, конфіденційно.

— Якщо ви цього бажаєте, то звісно, — сторожко промовила Роуз.

— Чарлі розмовляв з вами про мене? — запитала дівчина.

— Ні.

Таки не розмовляв.

— Він хоче одружитися зі мною.

— Ага. Розумію.

— І ось я прийшла запитати, що ви про це думаєте.

— Ви прийшли, щоб запитати в мене?

— Достоту, саме так.

Роуз уп'яла здивований погляд у дівчину. Тоді замислено кивнула.

— Що ж, люба, дуже мило з вашого боку. — Вона трохи помовчала. — Ви дуже розумні. — Вона сиділа на стільці з високою прямою спинкою, а Сара на канапі. Роуз поглянула у вікно, крізь яке пробивалося світло раннього вечора з Парк-авеню. — Я впевнена, що ви чекаєте від мене відвертої відповіді.

— Якщо ваша ласка.

— Що ж, я не думаю, що це добра ідея, хоча цілком розумію, чому він у вас закохався.

— У дівчину-єврейку в окулярах?

— О, так. Ви розумні та привабливі. Дозволю собі сказати, що саме з такою йому одразу слід було б і одружитися. Мене це, звісно, нажахало б. — Роуз стелула плечима. — Що ж, ви хотіли від мене правдивості.

— Так.

— Тільки я думаю, що вже запізно. Він вам подобається?

— Так. Я дуже довго над цим міркувала. Я кохаю його.

— Щасливчик Чарлі. Що ви знайшли в ньому?

— Багато чого. Такого цікавого чоловіка я ще в житті не зустрічала.

— Люба, та це лише тому, що він старший за вас. Старші чоловіки здаються цікавішими, бо вони знають життя. Та насправді вони бувають не такими вже й цікавими.

— А вам Чарлі хіба не здається цікавим? Ви ж його мама.

Роуз зітхнула.

— Я люблю свого сина, моя люба, і бажаю йому лише добра. Та я надто стара, щоб ховатися від реальності. Ви знаєте, у чому біда Чарлі? Він розумний, можливо, навіть обдарований, але він зі «старих грошей». Не те щоб їх у нього кури не клювали, розумієте? Але він з них. Боюся, це моя провина. — Роуз знову зітхнула. — Хочу сказати, що це завжди здавалося таким важливим.

— А зараз це вже не важливо?

— Я старію. Дивно, як змінюються погляди на життя, коли ти старішаєш. Ті речі... — вона зробила рух руками, — облітають.

— Місис Мастер, до знайомства із Чарлі я взагалі не зустрічалася зі «старими грішми». Мені до вподоби манери Чарлі, він такий чарівний.

— О, чарівний. І завжди був такий. Але дозвольте мені, люба, пояснити, в чому проблема з такими, як ми. В нас немає амбіцій. — Вона зробила паузу. — Знаєте, люди нашого класу часом їх виявляють. Ось узяти, приміром двох Рузвельтів. Два президенти з однієї родини — дуже різних її відгалужень, звичайно, та все ж... — Вона знову втупилась у вікно. — А Чарлі не такий. Він знає багато всього, з ним цікаво спілкуватися, він вдумливий, дуже добрий до мене — але ніколи й нічого не досяг. І навіть, люба, поруч з вами, боюся, він ніколи нічого не досягне. Просто він такий є.

— Ви вважаєте, що справа добре робиться тоді, коли спритні євреї беруться до неї?

— Не скажу за євреїв. Але спритні? Безперечно! — Роуз серйозно подивилася на Сару. — Якщо, люба, мій син з вами одружиться, то я не знаю, як він дасть собі раду з новою сім'єю. Та навіть якщо Чарлі знайде гроші, все одно він постаріє набагато раніше, ніж ви. І з часом, боюся, він вам стане нестерпний. Ви заслуговуєте кращого. Оце все, що я можу сказати.

— Не сподівалася, що почую від вас ці слова.

— Ну тоді ви нічого й не дізналися б, хіба не так?

— Так, — сказала Сара, — гадаю, що так.

У п'ятницю Сара звично поїхала додому. Приємно знову повернутися до сім'ї, послухати, як ідуть справи у братів. Суботня трапеза пройшла спокійно. Під час ранкової відправи вона слухала рабина й намагалася ні про що інше не думати. А потім, по обіді, брат Майкл тричі обіграв її в шашки, і то так легко, що сам не міг у це повірити. А після того вона тихо сиділа сам на сам зі своїми думками.

Що вона відчувала до Чарлі? Вона насправду не чекала, що він запропонує одружитися. І була зовсім не готова. Чи кохала вона його?

Сара зрозуміла одне. Коли його не було поруч, вона сумувала за ним. Якщо бачила картину, яка їй подобалася, чула музичний твір чи навіть жарт, їй хотілося з ним поділитися. Якось до галереї зайшов неприємний клієнт, і мимохіть вона спіймала себе на думці: «Був би тут Чарлі, він показав би цьому типу, де раки зимують».

Сарі подобалося одягати його так, як вона вважала за потрібне. Вона купила синій шарф, який дуже йому личив. А ще в Чарлі був старий жахливий капелюх, та він не збирався відмовлятися від нього. Сара не сперечалася — вона просто змінила підхід до проблеми: скільки часу їй знадобиться, щоб переконати Чарлі відмовитися від злочасного капелюха? Їй це навіть подобалося. Бо якби Чарлі здався без бою, то це розчарувало б її.

Як почуватиметься Сара, якщо Чарлі стане її чоловіком? Однозначно, дуже непогано. Народити схожого на нього хлопчика чи дівчинку, яких буде обожнювати Чарлі, — що може бути прекраснішим!

А як тоді релігія? Чи не зажадають Мастері, щоб вона або діти були християнами? На таке вона не погодиться. Але Чарлі не заводив розмов на цю тему, і Сара вирішила, що його це не дуже хвилює. Єдиною людиною, від кого Сара сподівалася серйозних перешкод, була старенька місис Мастер, але, якщо та не лукавила, то зараз Сарине єврейство хвилювало її значно менше. Якщо так розібратися, подумала Сара, то єпископали Мастері зовсім не тягнуть на людей побожних: такі собі миряни в подобі християн.

Що ж до неї самої, то Сара, за всієї поваги до єврейських традицій, схилилася до думки, що вона без особливих труднощів зможе вести на Мангеттені життя єврейської мирянки та навіть виховати дітей у такому самому дусі, а спадщину свого народу вони засвоять, приїжджаючи на гостину до Сариних батьків. Якщо Чарлі погодиться на такий компроміс, то все буде добре. Сара знала, що таке реально. В Нью-Йорку в неї були друзі, які жили в змішаних шлюбах і почувалися цілком щасливими.

Проте залишалася величезна проблема. Її батьки. А надто батько. Погляди Даніеля Адлера ні для кого не були таємницею.

Чи може їй допомогти той факт, що Чарлі подобався батькові? «Я переживав, коли ти перебралася до міста, — казав їй Адлер-старший. — Але тепер я бачу: галерея — справа серйозна. І твій клієнт містер Мастер — непересічний чоловік, хороший чоловік». Батькові дуже сподобався Чарлі, це ясно як день. Можливо, це й зіграє якусь роль.

Крім того, вона може нагадати батькові, що онуки однаково будуть євреями. Адже в них буде мати-єврейка. Може, той змириться з

онуками-миряними, якщо вони будуть у нього на Седері й він їх зможе напучувати? «Зрештою, — чула вона свій голос, звернений до батька, — коли вони повиростають, то матимуть вибір, він нікуди не дінеться. Ніщо не завадить моїй дитині стати хоч рабином, якщо вона цього захоче».

Такі були надії, розрахунки та уявні сцени, які вигадувала собі Сара, сидячи вдома й думаючи про того, кого вона кохала.

Можливо, все в неї вийде. Хто знає. Можливо, до кінця вихідних щось з'ясується. А зараз вона вирішила ні з ким про це не говорити.

І тому аж ніяк не чекала, коли вечері на кухні, перед самісіньким сном, мати звернулася до неї зі словами:

— Я чула, що цей містер Мастер закохався в тебе.

На щастя, Сара так отетеріла з несподіванки, що тільки мовчки витріщалася на матір.

— То що ти хочеш цим сказати? — нарешті видушила вона із себе.

— Ох! — Естер Адлер звела руки догори. — Ти нічого не знаєш!

— Хто це вигадав? І чому?

— Твоя сестра. Рейчел сказала два дні тому. Вона помітила, коли цей Мастер був у нас. Вона саме з ним розмовляла, коли я запитала тебе про онука Аделі Коен, а він і підслухав. Він слухав так напружено, що навіть на її запитання не відповідав.

— І це означає, що він у мене закохався?

— А чому ні?

— Мамо, ти просто хочеш, щоб усі в мене закохувалися. До того ж він не єврей.

— Я сказала, що він закохався в тебе, а не збирається з тобою одружитися.

— І що це означає?

— Те, що треба бути обережною.

— Мамо, я буду обережною. У тебе все?

— Саро, якщо тобі треба поговорити, то поговори зі мною. Але не здумай розмовляти з батьком. Ти мене розумієш?

— Ні, не розумію. Можна я вже піду спати?

Мати знизала плечима:

— Зі мною ти завжди можеш поговорити.

«Сподіваюся, що так», — подумала Сара. Однак саме зараз вона була рада чкурнути нагору.

Недільний ранок видався безтурботним. Сара з матір'ю нарobili для хлопців французьких тостів. Батько спустився вниз пограти. Після кількох гам полилася музика Шопена. Грав він добре.

Яка вона була щаслива — як добре, що в неї такий дiм. «Чарлі буде щасливий у такій обстановці», — промайнуло в неї. Він зі щасливим виглядом читатиме недільну газету, а батько гратиме внизу на піаніно. Його погляди та його інтелект зроблять цю переміну терпимою.

Кінець кінцем, чи говорити їй із матір'ю про це? Може, сказати все, як є, після сніданку, коли вони лишатимуться наодинці? Вона не знала.

Хлопці ще снідали, коли у двері подзвонили. Мати стояла за плитою, тих двох не відірвеш від їжі, тож Сара пішла відчиняти сама. На якусь божевільну мить у неї виникла надія, що це Чарлі, хоча вона чудово знала, що той зараз із сином у місті.

Сара відчинила двері.

На ганку стояли двоє. Незнайома білявка років за п'ятдесят. І кремезний чоловік у чорному пальті та фетровому капелюсі. Сара оніміло витріщилася на них.

— Вибачте, що так рано, — обізвалася жінка. Вона почувалася ніяково. В її голосі чувся британський акцент.

Так, — подав голос кремезний супутник, — може, пустиш до хати свого дядечка Германа?

Вони стояли в кухні. Батько внизу не припиняв музикувати, не знаючи про їхню присутність.

— Я казав, що він чудово грає! — мовив дядько Герман до дружини.

— Тобі не треба було приходити, — сказала мати. — Міг би написати. Міг би хоч подзвонити.

— Я казала йому... — обізвалася дружина дядька Германа, але ніхто її не слухав.

— Щоб ви сказали мені не з'являтися? — скипів дядько Герман. — Отож, я тут. — Він поглянув на Майкла. — Тебе я пам'ятаю. — Подивився на Натана. — Тебе не знаю. Я ваш дядечко Герман.

Мигцем поглянувши на білявку, Естер Адлер звернулася до дівера.

— Я не хочу казати, що сталося.

— Вона знає! — прогуркотів дядько Герман. — Вона знає! — Він обернувся до дружини. — Казав же тобі! Коли я одружився з тобою, вони відсиділи по мені шиву, бо ти не єврейка. Для них я помер. Розумієш? До мене поставились як до покійника. Вони скликали друзів, щоб ті прийшли, оплакали й уже більше ніколи про мене не згадували. От що трапляється в таких родин, як наша. Ми дуже особливі люди!

— Скільки живу такого ще не чула, — винуватим тоном обізвалася його дружина. — Я не знала.

— Не бери в голову! — сказав дядько Герман. — Мертвий тут тільки я. А не ти.

— Краще йди, Германе, — сказала місис Адлер. — Я скажу йому, що ти приходив. Може, він з тобою зустрінеться. Я не знаю.

— Це дурість! — не здавався дядько Герман.

Сара нічого не сказала. Вона тихенько вийшла з кухні.

Батько навіть не чув, як Сара зайшла до приймальні, де він грав, але коли побачив її, усміхнувся. Його обличчя було дуже задоволеним, і Сара, подивившись на батька, відчула безмежну любов. Вона тихенько стала біля нього.

— Тату, — ніжним голосом заговорила Сара, — тут у нас дещо сталося. Мушу дещо тобі сказати.

Гра на мить припинилася.

— Що таке, Саро?

— Маєш приготуватися до потрясіння.

Він зупинився й поглянув на неї. На обличчі з'явився стривожений вираз.

— Усе гаразд. Усі живі-здорові. — Сара зробила глибокий вдих. — Дядько Герман прийшов. З дружиною. — Вона зробила

паузу. — Дружина дуже симпатична. Дядько Герман її зовсім не слухає, — усміхнулася Сара. — Він такий самий, як я його запам'ятала. Тільки мама жене їх назад. Ти цього хочеш?

Тривалий час батько нічого не казав.

— Герман тут?

— Так. Щойно з'явився. Там, при вході.

— З тією жінкою, з якою одружився? Він приходить без попередження й приводить до мене додому цю жінку?

— Він хоче тебе бачити. Я думаю, він хоче замиритися. Може, попросить пробачення. — Сара затнулася. — Стільки часу минуло, — додала вона дуже тихо.

— Стільки часу. Я скоюю злочин. Чекаю кілька років. І що. Від цього злочин перестане бути злочином? І стане чимось правильним?

— Ні, тату. Але, якщо ви поговорите, то, може...

Батько почав хилитися вперед, не відриваючи очей від клавіш зі слонов'ї кістки. Похитав головою. Тоді загойдався вперед-назад.

— Я не можу його бачити, — тихо промовив він.

— Може, якщо...

— Ти не розумієш. Я не можу його бачити. Я не витримаю...

І раптом Сара зрозуміла. Батько не гнівався, йому було нестерпно боляче.

— Отак воно все починається, — сказав він. — Завжди отак. У Німеччині євреї думали, що вони німці, і мішалися з німцями. А потім, навіть якщо в тебе знаходили єврейку бабу чи прабабу... вони тебе вбивали. Чи ти гадаєш, що хтось колись прийме євреїв? Це ілюзія.

— Але в Німеччині був Гітлер...

— А до Гітлера були поляки, росіяни були, а в Іспанії — інквізиція... Саро, євреїв приймало чимало країн, і в підсумку вони щоразу оберталися проти них. Євреї зможуть вижити лише тоді, коли матимуть силу. Такий урок дала історія. — Він звів очі на дочку. — Саро, нам судилося берегти нашу віру. Тому дозволь тобі сказати: кожен змішаний шлюб робить нас слабшими. Одружився отак — і за два, за три покоління сім'я вже не єврейська. Може, так буде безпечніше, може, ні. Але в кожному разі так ми втратимо все, що в нас є.

— Ти так думаєш?

— Я це знаю. — Він потрусив головою. — Я відбув шиву за братом. Для мене він мертвий. Ходи й скажи йому це.

Сара повагалась, тоді рушила до сходів. Та ще до того, як вона дійшла до дядька Германа, зверху долинув його дужий голос:

— Даніелю, я тут! Не хочеш поговорити з братом?

Сара поглянула на батька. Він не відривав очей від клавіш. Знову долинув голос дядька Германа:

— Стільки часу збігло, Даніелю!

Пауза.

— Більше ноги моєї тут не буде!

Знову пауза, тоді з люттю:

— Що ж, тоді буде по-твоєму — все закінчено!

За мить ляснули вхідні двері. І після того стало тихо.

Сара сіла на сходинку. Їй не хотілося ані чіпати батька, ані кидати його тут самого. Вона трохи зачекала. Потім побачила, як рухаються його плечі, і, хоч було тихо, вона зрозуміла: батько плаче.

Не в змозі стриматися, Сара підійшла до нього. Не могла не підійти. Спустилася, зупинилася коло піаніно, обійняла його, пригорнула до себе.

— Думаєш, я не люблю свого брата? — вичавив батько трохи згодом.

— Я знаю, що ти любиш свого брата.

Він повільно кивнув.

— Я люблю свого брата. Що я маю робити? Що я можу зробити?

— Не знаю, тату.

Він повернувся до дочки впівоберта. Сльози стікали по щоках у вуса.

— Саро, пообіцяй мені ніколи не чинити так, як Герман.

— Хочеш, щоб я пообіцяла?

— Я такого не переживу.

Вона повагалася, але тільки секунду.

— Обіцяю.

Може, так воно й на краще.

«Веррацано-Нерроуз»

• 1968 •

Всі сходилися на тому, що на Горема Мастера чекає блискуче майбутнє. Він сам не сумнівався в цьому. Горем точно знав, чого хоче, у нього все було розписано, а ще він не любив, коли йому казали «ні».

Колись його ім'я гриміло в Гротоні, а зараз він був другокурсником у Гарварді. Він серйозно ставився до навчання, однак не менше цінував і бейсбол і вже встиг показати, що має справжній нюх аутфілдера^[226], реагуючи на м'яч іще в мить удару по ньому.

Горема любили і жінки, і чоловіки.

Аристократам він подобався, бо мав блакитну кров, а всім іншим — бо був добродушний, поштивий і добре грав у бейсбол. Роботодавці вже тримали йому місце, бо він був розумний, працьовитий і вмів домовлятися.

Найближчі друзі Горема могли б доповнити його характеристику ще двома штрихами. За всієї своєї безстрашності хлопець не був позбавлений консерватизму й обережності. То був перший штрих, а другий витікав із першого й полягав у тому, що юнак якнайменше хотів бути схожим на батька.

Однак у той непривітний лютневий вікенд він повернувся з Гарварду додому саме заради батька.

Повідомлення від матері, яке прийшло у середу, було лаконічним. Приїжджай чимскоріше. І коли в суботу ввечері він прибув до її дому, що на Стейтен-Айленді, Джулія сказала напругу:

— Ти знаєш, я вже кілька років не бачила батька, і ось того вечора він мені подзвонив. Хотів побачитися зі мною і попрощатися. Тож я поїхала, і дуже добре, що зробила це.

— Невже все так погано?

— Так. Лікар сказав йому, що в нього рак. Прогноз такий, що довго не протягне, і сподіваюся, що він не буде довго мучитися. Я, звичайно, одразу повідомила тебе.

— Досі не можу в це повірити.
— Що ж, усвідомиш до ранку. І, Гореме, — додала вона твердо, —
будь чемний.
— Я завжди чемний.
Вона подивилася на сина довгим поглядом.
— Просто не шукай собі пригод.

У неділю вранці, коли пором плив широкою бухтою, зі сходу потягнув холодний вітер. Скільки ж разів, подумав Горем, він плавав цим поромом з батьком, коли був дитиною? Двісті? Триста? Цього він не знав. Але одне знав точно: щоразу, сідаючи на цей пором і стежачи за наближенням узбережжя Мангеттену, він присягався собі, що житиме там. І ось цей берег знову перед ним, не дуже привітний лютневого сірого ранку, але не менш вабливий для його очей, ніж перше.

Тепер це місце стало геть інакшим, не таким, як за часів його дитинства. Пристані змінилися до невпізнання. Коли Горем був малий, то доки нижнього Мангеттену кишили портовими робітниками, які вантажили та розвантажували балкери. Нерідко робота вантажника потребувала неабиякої вправності. А потім з'явилися величезні контейнери, і роботи для докерів стало меншати навіть на бруклінських корабельнях. У Нью-Джерсі звели «Ньюарк-Елізабет» — цілий портовий комплекс із велетенськими кранами та підіймачами. Пасажирські лайнери й далі прибували Гудзоном до причалів Вест-Сайду. Та хай які вони були чудові, сьогодні порт зробився лише блідою тінню того, чим він був колись.

У самому Нью-Йорку, як здавалося Горему, побільшало порядку та осмисленості. Всесильна рука Роберта Мозеса й далі прокладала автостради, але вже не тільки для легкових авто, а й для великих вантажних машин, які возили всяку всячину на вулиці Мідтауну й часто створювали там затори. А ще Мозес узявся за нетрі, що тулилися над Іст-Ривер, і тепер на їхньому місці, на добро чи на лихо, росли цілі висотні квартали. Це називали реновацією. Відходили в небуття дрібні цехи та фабрики, що ними аж кишили небагаті квартали, особливо у

Брукліні та прибережних районах Нью-Йорка — ті брудні, жалюгідні, недоладні робітні, де кувалося багатство міста.

Мангеттен міняв свою вдачу, сфера послуг витісняла виробництво, Елліс-Айленд давно був закритий, і потужні нью-йоркські потоки прибульців перетворилися на малопомітні струмки й сочилися крізь державні кордони — а в нутрі п'яти боро великого міста, мов нічого не сталося, жили своїм життям громади, що представляли весь світ.

Деякі гарвардські друзі вважали божевільною мрію Ґорема жити в Нью-Йорку. Адже за останні роки місто зіткнулося із серйозними проблемами. Дірявий бюджет, чимраз більші податки. Напружені міжрасові стосунки, злочинність, що росла як з води. Майже три вбивства на день — невесела статистика. Великі корпорації, які злітали сюди від початку століття, переміщали офіси до інших міст. І тільки для Ґорема Мастера Нью-Йорк далі залишався центром світу. Щойно Ґорем закінчить навчання, як одразу візьме курс на Мангеттен. Якщо йому запропонують чудову роботу з великою зарплатнею деінде, то він відмовиться від неї на користь пристойного місця в Нью-Йорку. Єдине, чого Ґорем не взяв до уваги, — що там уже не буде батька.

Він мусив визнати, що з батьком, попри всі його вади, ніколи не бувало нудно. Останні двадцять років світ навколо них мінявся дуже швидко. Певності п'ятдесятих був кинутий виклик, а обмеження — відкинуті геть. Прийшли нові свободи й нові загрози.

Але Ґорем усвідомив одну дивну річ: про більшість змін він дізнавався не від однолітків, а від батька. Коли Ґорем ще вчився у школі, то саме Чарлі приєднався до руху за громадянські права чорних і крутив йому записи виступів Мартіна Лютера Кінга. Жоден з них не підтримував війну у В'єтнамі, але якщо Ґорем просто сподівався, що, поки він закінчить Гарвард, призов закінчиться, то батько наживав собі ворогів, друкуючи у газетах антивоєнні статті.

Принаймні батька можна було поважати за переконання. Але ж у батька було стільки й інших справ! Це Чарлі Мастер, а не Ґорем знав усі рок-групи, це Чарлі поділився з ним психоделічними переживаннями, це Чарлі став покурювати шмаль.

— Я зовсім не проти, щоб тато залишався молодим душею, — поскаржився Ґорем своїй матері Джулії, — але ж не можна молодшати й молодшати без усякої міри!

А за останні кілька років життя Чарлі змінилося так, що між ними вже проскакували іскри. Ні, Горем не страхався батькової поведінки, він просто вважав, що Чарлі стає підлітком-підстарком.

Ну підліток чи ні, а в останні роки життя Чарлі досягнув чималих успіхів.

Після багаторічних марних намагань писати для театру він захопився телебаченням, став комедійним сценаристом і непогано заробив. А тоді, жодним словом не прохопившись перед Горемом, видав роман.

Пором уже добре віддалився від берега. Озирнувшись, Горем уп'явся поглядом у величезний проліт моста Веррацано й зачудовано похитав головою. І дивна річ: за всіх батькових вад, міркував собі Горем, щоразу, дивлячись на цей монументальний артефакт, він буде згадувати саме батька.

Вибір назви для мосту — Веррацано-Нерроуз — виявився дуже влучним. Мало хто пам'ятав, що першим європейцем, який прибув до Нью-Йоркської бухти на початку XVI століття, був італієць Джованні Веррацано.

От про Гудзона знали всі, хоч він і опинився тут пізніше на вісімдесят із гаком років, а про великого мореплавця забули, і очільники італійської громади багато років домагались увічнення його імені. Коли нарешті збудували величезний міст над входом до Нью-Йоркської бухти, італійці захотіли назвати його на честь співвітчизника.

Роберт Мозес був проти, але італійці натиснули на губернатора Нельсона Рокфеллера й врешті свого добилися.

І зовсім недарма великий підвісний міст, що з'єднав Стейтен-Айленд із Брукліном, отримав італійське ім'я. Адже це був один із найелегантніших мостів у всьому світі.

Книжка Чарльза Мастера «Веррацано-Нерроуз» вийшла друком 1964 року того самого місяця, коли відкрили міст. Це був роман, що читався майже як поема. Люди порівнювали його з культовою книжкою 1940-х «Біля Центрального вокзалу сіла я та заплакала»^[227]. «Веррацано-Нерроуз» — це історія кохання. У книжці йшлося про бурхливий роман чоловіка, що жив разом із сином на Стейтен-Айленді, і жінки з Бронксу. Слово «нерроуз» у заголовку натякало на труднощі, які мусили долати закохані^[228]. Горем підозрював, що

почасти роман автобіографічний, та навіть якщо так, то батько не відкрив ані йому, ані будь-кому іншому, як звали ту жінку. Так чи інакше, роман став гучною подією в літературному світі. І навіть був екранізований. Чарлі об'їздив усю країну, здружився з купою людей у Сан-Франциско, якийсь час пожив на Західному узбережжі, де й призвичаївся до шмалі.

Ґорем зійшов з порома на причал і пішов на метро. Зараз там було малоллюдно. Наприкінці вагона, у який він сів, стояли двоє чорношкірих, що зиркали на нього. Ґорем подумки вилаявся. Може, вони й не розбишаки, але однаково тепер слід бути обережним. У ньюйорківців уже виробилося щось на зразок антен, які за наближення небезпеки надсилали застережні сигнали. Саме сьогодні він мав із собою чимало готівки. Таки не треба було пхатися в порожній вагон!

Хіба розумно підозрювати оцих двох тільки тому, що вони чорношкірі? Чи гідна це справа для того, хто може напам'ять цитувати промови Мартіна Лютера Кінга? Аж ніяк. Проте люди підозрювали. Поїзд уже зробив кілька зупинок, а чорношкірі тихо розмовляли, не зважаючи на нього. Стали заходити нові пасажери, а ті двоє вийшли.

Вийшов Ґорем на Лексінгтон-авеню. До Парк-авеню лишалося пройти один квартал. Піднявся сходами на вулицю, повернув. Лайнувся. І зійшов із тротуару на дорогу.

Сміття. Гори повних чорних мішків по всьому хіднику. Скільки сягало око, всюди валялося сміття.

Нью-Йорк — місто страйків. Два роки тому страйкували перевізники. Та міста це не зупинило: ньюйорківці ходили на роботу пішки. А от репутації Нью-Йорка це на користь не пішло. Тепер застрайкували комунальники. Мер Джон Ліндсі — чоловік порядний, чесний, але чи зможе він впоратися з неспокійним містом, розв'язати його фінансові проблеми, ніхто не знав. Тим часом купи мішків на тротуарах росли та росли. Одне рятувало: надворі стояв лютий. Який сморід висів би над вулицями, якби зараз був серпень, не хотілося й думати.

Отже, Чарлі Мастер помирав, а на вулицях громадилося сміття. Якимось ірраціональним чином Ґорем відчував, що місто, яке він так любить, ображає батька.

Та коли він дістався до Парк-авеню, батько був у кращому настрої, аніж Ґорем сподівався.

Після смерті Роуз на початку 1960-х Чарлі оселився в її квартирі. Якийсь час він залишав і свою попередню оселю на 78-й вулиці, використовуючи її як галерею для своєї колекції. Потім він її позбувся та перетворив на тимчасовий склад другу спальню на Парк-авеню. Цьогоріч він збирався орендувати невелику студію в центрі міста, але, як думав Горем, статися цьому вже не судилося.

Чарлі доглядала Мейбл, ще бабусина економка, двічі на день заходила медсестра. Чарлі хотів, якщо буде можливо, залишатися вдома до самого кінця.

Коли Горем зайшов до вітальні, батько був одягнений і сидів у кріслі. Чарлі схуднув і зблід, але бадьоро всміхався.

— Радий тебе бачити, Гореме. Чим їхав?

— Потягом.

— Он як? А я думав, що всі зараз тільки те й роблять, що літають. Аеропорти процвітають. — Це була правда. Завантаженість усіх трьох аеропортів («Ньюарк», «Кеннеді» та «Ла Гардія») зростала щороку. Місто перетворилося на величезний національний і міжнародний транспортний вузол. — Аж цікаво стає: куди всі ті люди літають?

— Може, наступного разу полечу.

— Спробуй, звичайно. Ти сюди тільки на вихідні?

Горем кивнув, А потім йому раптом стало соромно. Про що він думає? Це ж його батько, який помирає.

— Я можу залишитися...

Чарлі помотав головою.

— Я за те, щоб ти вчився. Якщо будеш потрібен, я до тебе зателефоную. — Він знов усміхнувся. — Я дуже радий тебе бачити.

— Може, тобі чогось принести?

— Сумніваюся, що ти маєш траву.

Горем уже збирався вигукнути: «Скільки можна, тату!», але припнув язика. Замість цього тільки зітхнув:

— Вибач, тату. Не маю.

Це була одна з розбіжностей між ними. Горем курих марихуану лише раз у житті. Це сталося на вихідних після закінчення школи, у 1966 році. Він пам'ятав, як вагався, як друзі переконували, що Боб Ділан познайомив «Бітлз» із марихуаною у 1964-му саме тут, у Нью-Йорку, і що після того з'явилися їхні найкращі пісні. Правда це чи брехня? Він і гадки не мав.

Більше Горем траву не кутив. Можливо, йому просто не сподобалося. Можливо, дався взнаки його вроджений консерватизм і обережність. Дехто з його друзів підсів на ЛСД, наслідки були просто жахливі, тож після цього в його свідомості важкі наркотики та легкі були міцно пов'язані. Хоч якими були причини, ті, з ким він дружив, здебільшого не вживали наркотиків, і батьків потяг до травки його дуже бентежив.

— На вулиці — повний бедлам. Хоч куди глянь, всюди сміття.

— Еге ж.

— Але ніщо не затьмарить нашої любові до цього міста.

— Правда.

— Я так розумію, ти ще не передумав бути тут банкіром?

— Сімейна традиція. Тільки ти з неї випав.

Чи не звучало це докором? Якщо й так, батько зволів не помічати цього.

— Пам'ятаєш, бабуся давала тобі срібний долар Моргана? Так от, банк Моргана не має жодного стосунку до цієї монети. Це ім'я дизайнера.

— Пам'ятаю? Та я з ним не розлучаюся. Це мій талісман, почесна відзнака. — Горем трохи пустотливо всміхнувся. — Це, мабуть, трохи по-дитячому.

Насправді ж долар означав щось значно більше. Він був нагадуванням про торгове та банкірське минуле родини, у ті дні, коли Мастери володіли багатством — багатством, яке його заблукалий батько ніколи й не намагався повернути.

Але той, на превеликий синів подив, тільки зрадив.

— Клас, Гореме. Твоя бабуся була б дуже втішена — вона якраз хотіла передати тобі щось таке, чим ти дорожитимеш. То значить, після випуску ти спробуєш знайти роботу в банку?

— Саме так!

— Шкода, що мого батька вже немає, а то він би допоміг. Я сам знаю кількох банкірів, до яких можна звернутися.

— От і добре.

— Банкіри раді таким людям, як ти.

— Сподіваюся.

— Переживаєш через призов?

— Зараз ні, але як закінчу, то можуть призвати. Може, піду до духовної школи чи до чогось подібного. Дехто так і робить, щоб не потрапити під призов.

— Мартін Лютер Кінг каже, що війна аморальна. Але я думаю, ти не захочеш проти неї виступати.

— Не дуже хочеться світитися десь.

— То йди тоді до бізнес-школи. Станеш магістром ділового адміністрування.

— Я планую кілька років попрацювати, а тоді піду до Колумбійського університету.

— А потім, після бізнес-школи, вже одружишся?

— Коли я стану віцепрезидентом. Може, помічником віцепрезидента. Влаштує і помічник, якщо буде годяща людина.

— В сенсі, кандидатка у дружини?

— Думаю, так.

Чарлі кивнув.

— Твоя мама була б доброю дружиною такому чоловіку. Просто чудовою! — Він ненадовго замовкнув. — Життя, Гореме, не завжди розвивається за планом, який ми для нього накидали.

— Знаю.

— На твоєму місці я зберіг би цю квартиру. Щомісячний догляд не потягне багато — я залишу достатньо, щоб його оплатити. А мешкаючи в пристойному будинку, ти вбережеш себе від багатьох проблем.

— Я не хочу забивати цим голову, тату.

— Тобі й не треба це робити. Просто так буде. Тобі це місце пасуватиме набагато більше, ніж мені. Треба було мені перебратися в Сохо. — Чарлі зітхнув. — Мій прокол.

Сохо — південь Х'юстон-стріт. Це був тихий малолюдний район колишніх пакгаузів і брукованих вулиць, де художник міг узяти студію чи лофт^[229] за дуже скромні гроші. Трохи пройдеш на північ — і ти опиняєшся в Грінвіч-Віллідж. Горем розумів, що там батько був би щасливий. І він уже став думати, як відповісти, коли Чарлі раптом сказав:

— Знаєш, чого я хочу? Побачити музей Гуттенгайма^[230]. Завезеш мене?

Взяли таксі. Чарлі був трохи кволий, та коли вони вийшли на розі П'ятої авеню й 89-ї вулиці, енергії в нього неначе побільшало.

Можливо, видатний шедевр Френка Ллойда Райта^[231] був не всім до смаку, але Горем розумів, чому батькові він подобається. Білі стіни музею та циліндричний корпус, який робив будівлю схожою на перекинутий спіральний конус, відверто контрастували та бунтували проти більшості новітньої нью-йоркської архітектури. Цілі квартали скляних веж, які росли з кінця 1950-х, бісили Чарлі Мастера. Влада послабила будівельні норми, які змушували архітекторів тягнути хмарочоси вгору, звужуючи їхню ширину. І тепер величезні плосковерхі пні зі скла та металу, по сорок поверхів і вище, п'ялися вгору, затуляючи небо. Вважалося, що ця незручність компенсується публічним простором між хмарочосами. На практиці ж ці площі часто залишалися холодними й бездушними, тож ними мало хто користувався. Щодо самих скляних веж, то емоційний вирок Чарлі був нещадний: «Вони потворні та нудні!» Та над усе його бісив комплекс банківських висоток у Мідтауні — для Чарлі це була особиста образа Парк-авеню, де він жив.

Однак химерні, плинні лінії музею Гуггенгайма мали цілком органічний вигляд, скидаючись на якусь таємничу рослину. Чарлі був у захваті від цієї будівлі. Ось і тепер він явно насолоджувався її виглядом. Скінчивши милуватися, він заявив Горему, що хоче прогулятися П'ятою авеню.

За останні двадцять років на вулицях Нью-Йорка сильно побільшало транспорту, однак разом із цим прийшло й полегшення. На більшості авеню встановили однобічний рух. Парк-авеню мала широкі дворядні проїзні частини, тож нею машини рухалися в обидва боки, тоді як по Медісон-авеню, що лежала на захід від неї, транспорт їздив лише до околиць, а по П'ятій — навпаки, тільки до центру. В неділю вранці, а тим паче в лютому, дорожній рух був не дуже сильний. Вони йшли повз парк, де не було сміття.

Музейна миля, як охрестили її люди, була одним із найгарніших місць Нью-Йорка. Залишивши позаду музей Гуггенгайма, вони проминули чудові багатоквартирні будинки по той бік дороги. Потім пройшли повз довгий неокласичний фасад Метрополітен-музею та проминули ще десяток кварталів у напрямку Колекції Фріка^[232]. Ступав Чарлі повільно, але й не думав зупинятися, і час від часу

вдивлявся у Центральний парк. Милується зимовим краєвидом, вирішив Горем. Коли порівнялися з будинком Фріка, він зітхнув і поскаржився:

— Я трохи втомився, Гореме. Мабуть, назад краще взяти таксі. — «Скільки ж тут їхати!» — подумав був Горем, але сперечатися не став, тим паче що жовтий автомобіль під'їхав буквально одразу. Коли вони сіли, Чарлі криво всміхнувся. — Не було там того, що я хотів.

— Що ж ти хотів?

— Хлопак у червоній бейсболці. Зазвичай тиняється в парку. Він має класну шмаль.

— Ага. — То це вони робили вилазку, щоб купити марихуани. Горем був помітно роздратований. Батько побачив це.

— Ти не розумієш, Гореме, — сказав він стиснено. — Вона допомагає перенести біль.

Коли повернулися до квартири, Мейбл приготувала їм суп і легкий обід. За їжею вони розговорилися, здебільшого про спільні справи, коли Горем був малим. Після закінчення обіду Чарлі сказав:

— Гореме, я б хотів, щоб, коли все закінчиться, ти зробив одну річ.

— Усе, що скажеш.

— Он біля бюро папірець з адресами та іменами. Подай мені його, будь ласка.

Горем подав. У списку було близько дюжини імен.

— Тут здебільшого друзі, хто більший, хто менший. Побачиш там і мого лікаря, і одного з Келлерів, і ще когось. Я дещо заповів їм на пам'ять, нічого особливого, але було б дуже добре, якби ти передав їм особисто й сказав, що це я попросив так зробити. Просто хотілося б, щоб вони отримали ці подарунки з твоїх рук, а не від мого адвоката поштою. То як, зробиш?

— Я вже сказав, що зроблю. — Горем пробіг очима список. — Лікаря й ще кількох він знав. Решта були не знайомі. — Сара Адлер?

— Власниця галереї. Я маю звідти деякі картини. Вона й тобі може запропонувати, якщо ти сподобаєшся. Обійдеш усіх?

— Обов'язково.

— Я відчуваю, що втомився, Гореме. Хочу трохи поспати. Гадаю, час тобі вертатися до Гарварду.

— Я приїду за тиждень.

— Давай за два. На вихідних у мене будуть справи, а тобі он скільки добиратися. За два тижні буде нормально.

Ґорем бачив, що сили полишають батька, і не став сперечатися. Попрощавшись із Чарлі, він тихенько сказав Мейбл, що телефонуватиме найближчими днями, щоб знати, як його здоров'я.

Вже вийшовши на вулицю, він зрозумів, що доведеться десь згаяти час до наступного бостонського поїзда. Тож вирішив пройтися пішки, щоб подихати свіжим повітрям. Пройшовши через Медісон і П'яту, зайшов до Центрального парку.

Дерева стояли голі, на землі лежав сніг, та холодне повітря було сухе й бадьорило. Прокручуючи цей день у пам'яті, Ґорем дійшов висновку, що могло бути набагато гірше. Він не робив критичних зауважень батькові, не втрачав терпцю — і то жодного разу. Їхня зустріч була сповнена любові та гармонії. Дяка богу за це!

Він подумав, скільки ще протягне батько. Кілька місяців точно. Він ще не раз побуває в нього, як зможе, спробує полегшити останні дні.

Ґорем ішов уже десять хвилин, коли раптом побачив чоловіка в червоній бейсболці. Той стовбичив під деревом.

Чорний, зросту шість футів із гаком, у довгому чорному пальті та чорному шарфі, кілька разів обмотаному навкіл шиї. Вузькі згорблені плечі. Коли Ґорем підійшов ближче, чоловік подивився на нього, хоча й без особливої надії. А як Ґорем проходив повз нього, то спитав, машинально, невпевнено:

— Курнути? Травки?

Ґорем, також машинально, пройшов мимо, суворо насупившись і намагаючись не звертати на нього уваги.

Пройшовши трохи далі, він згадав батькові слова: «Вона допомагає перенести біль». Він читав про це, що люди з раком вживають марихуану. Чому ні? Зрештою, вони ж приймають інші ліки, які глушать біль. А може, лікар випише йому наркотик? Може, він це зробити? Того Ґорем не знав. Мабуть, що ні, інакше Чарлі не шукав би в парку шмалі.

Ґорем поглянув на годинник. Скільки до поїзда? Ще має час.

Що каже про це закон? Чоловіка в червоній бейсболці можуть загребти за торгівлю наркотою, ще б пак! Добре, а якщо ти просто покупець? За зберігання заборонених речовин — арешт, він цього

певен. Якщо його зловлять у Центральному парку, які в нього будуть шанси працювати в банку? Ні, це дурна ідея. Горем ішов собі далі.

То він і пальцем не кивне, щоб полегшити батькові муки? Батько, який усе життя любив його, хоч і на свій божевільний копил, тепер має страждати? Батько, який не мав із ним нічого спільного, але ставився з усією добротою, якою міг обдарувати сина? Батько, що вмирав, але спокійно терпів короткі спалахи роздратування, що їх не міг опанувати Горем перед ним? Він розвернувся. Чолов'яга в червоній бейсболці досі був там. Горем озирнувся. Більше тут не було ні душі — хіба за деревами хтось причаївся. Він рушив до дилера.

Чоловік запитально поглянув на Горема. В нього було худе обличчя, розтріпана борідка.

— Скільки?

— Осьмуху?

Чоловік щось сказав, але Горем ледве розчув ціну. Він нервово озирався.

— Візьму пів унції^[233], — швидко промовив Горем.

Дилер якщо й здивувався, то нічим себе не видав. Сягнув рукою до кишені, став вивуджувати пластикові пакетики. Пів унції — це чимало, і Горем вирішив, що це воно. Заледве розуміючи, що робить, він запхав ті пакетики до кишені штанів під пальто й розвернувся, щоб іти.

— Чуваче, ти не заплатив! — озвався дилер.

— Ой. Справді... — Горем дістав кілька купюр. — Досить?

Його вже починала розбирати паніка.

— Нормально, — обізвався дилер.

Звичайно, він переплатив, але зараз було не до того. Горем хотів чимскоріше забратися звідси. І він швидко пішов доріжкою, тільки раз озирнувшись у надії, що дилер пішов. Але той був на місці. Горем ішов, доки вийшов на іншу доріжку, а потім повернув на схід, до виходу на П'яту авеню. Слава богу, червона бейсболка вже зникла з очей.

Тільки-но вийшов на хідник на П'ятій авеню, як побачив там копа. Горем знав, що потрібно робити. Триматися так, мов нічого не сталося. Зрештою, він цілком респектабельний молодий чоловік, консерватор за духом, студент Гарварду й майбутній банкір — а не жевжик, що має в

кишені пів унції травки. Але він був уже невіддільний від собою. І застиг як закопаний. А вигляд, мабуть, мав такий, немов когось убив.

Коп уважно дивився на нього. Тоді підійшов.

— Добрий день, офіцере! — привітався Горем. Абсурдна ситуація.

— Де, у парку? — обізвався коп.

— Так. — Самовладання потихеньку поверталося до Горема. — Мені треба було прогулятися. — Коп не зводив із нього очей. І тоді Горем сумно всміхнувся. — Я, напевне, блідий?

— Можна й так сказати.

— Як нагуляюся, треба випити кави. — Горем похмуро кивнув. — День не такий уже й добрий. У мого батька рак.

І тут, позаяк це була щира правда, його очі заблищали від сліз.

Коп це побачив.

— Дуже сумно це чути, — сказав він. — Ідіть цією вулицею до Лексінгтон-авеню, там і знайдете, де водиться кава.

— Дякую.

Перетнувши П'яту, Горем дійшов до Лексінгтон-авеню. Тоді повернувшись на північ, пройшов кілька кварталів і опинився на Парк-авеню.

Коли Мейбл відчинила двері, батько ще не спав. Він сидів у кріслі, обпершись на руку, і його обличчя корчилося гримасою болю. Видно було, що сьогоднішні походи добре його знесли.

— Я знайшов хлопака в червоній бейсболці, — швидко доповів Горем і виклав перед батьком вміст кишень. Тоді криво всміхнувся: — Мене ледь не пов'язали.

Кілька секунд знадобилося Чарлі, щоб зібратися із силами. Коли ж нарешті це йому вдалося, він поглянув на Горема з безмежною вдячністю.

— Ти це зробив заради мене?

— Так, — відповів йому Горем. І поцілував.

У темряві

• 1977 •

Під вечір середи 13 липня повітря, цілий день вологе та гаряче, почало неприємно гуснути. Здавалось, от-от вдарить гроза. Крім цієї обставини, Горем не чекав від вечора нічого, якщо не брати до уваги зустріч із добрим другом Хуаном. Горем, озброєний величезним парасолом, швидко рухався на північ від своєї квартири на Парк-авеню. Він зустрічався з Хуаном лише раз на пів року, але ті зустрічі завжди були цікавими. Цілковиті протилежності в усьому, вони дружили ще із часів навчання в Колумбійському університеті. І хоча Горем пишався, що має купу друзів скрізь, Хуан завжди займав між ними особливе місце.

— Шкода, що батька вже немає, — сказав він якимось Хуану. — Ти йому сподобався б.

І це була неабияка похвала.

На початок 1977 року Горем Мастер мав усі підстави твердити, що його життя, принаймні дотепер, ішло за планом. Після батькової смерті квартиру на Парк-авеню він до кінця навчання в Гарварді здавав, а сам, буваючи в Нью-Йорку, зупинявся в матері на Стейтен-Айленді. Він витягнув щасливий номер у призовній лотереї й не потрапив до армії. А потім так вразив Колумбійську бізнес-школу, що його взяли на магістерську програму навіть без досвіду роботи. Горем не хотів сидіти склавши руки, його тягнуло працювати. І все ж навчання у Колумбії стало чудовим вишколом. А бізнес-школа дала солідну інтелектуальну базу для організації всього життя й звела з низкою цікавих друзів, серед яких був і Хуан Кампос. Тож маючи ледь за двадцять, Горем уже був дипломованим магістром і — на заздрість усьому світу — не обтяженим іпотекою власником шестикімнатної квартири на Парк-авеню та достатньої суми на її утримання впродовж кількох років, і це до того, як отримати першу посаду!

За мірками його класу це, може, й не вважалося багатством, але якби Горем мав іншу вдачу, такі гроші на початку життєвого шляху могли б зіграти з ним поганий жарт, убивши стимул до роботи. Його щастя, що він мав шалене бажання відродити славу свого роду в Нью-

Йорку, і всі ці статки розглядав як атрибути стартових позицій: нащадок Мастерів починає кар'єру, перебуваючи в привілейованому становищі. Наступним етапом мала стати робота у великому банку. І тоді вже він зробить усе, щоб дістатися вершин. Нехай батько не мав традиційного успіху, та Горем його досягне. Це була його місія.

Але він сумував за Чарлі більше, ніж міг собі уявити.

Чарлі помер дуже скоро. Такий уже був рік. За рівнем трагізму 1968-й був особливий. Провал Тетського наступу^[234], багатолюдні демонстрації в Нью-Йорку проти в'єтнамської війни. У квітні був підступно вбитий Мартін Лютер Кінг, а в червні — Роберт Кеннеді. Відбулися пам'ятні президентські кампанії Річарда Ніксона, Г'юберта Гамфрі та Джорджа Волласа. В Європі історію Заходу змінили студентська революція в Парижі та радянське вторгнення до Чехословаччини, яке знищило Празьку весну. В Енді Воргола стріляли та поранили, Джекі Кеннеді стала дружиною Арістотеля Онассіса. Стільки знакових подій сучасної історії відбулося в цьому році, а Чарлі Мастер уже не міг ані бачити, ані коментувати їх. Це було так протиприродно, так неправильно!

Але в певному сенсі Горем ледь не радів, що батько не дожив до тих років. Бо гнітючий страйк сміттярів на початку 1968-го був не завершенням, а тільки початком нью-йоркських проблем. Велике місто, яке так любив батько, хиріло з року в рік. Докладалися колосальні зусилля, щоб представити Нью-Йорк світу як щось дивовижне. У нетрях сленгу чи то музикантів, чи то букмекерів маркетингологи надібали малознаний вираз для позначення Нью-Йорка, який придумали ще у двадцятих, і перейменували місто на Велике Яблуко, створивши відповідний логотип. Центральний парк гримів концертами, виставами та всілякими шоу. А місто за лаштунками галасливого балагана деградувало на очах. Парк перетворювався на гадючник, куди з настанням темряви небезпечно було заходити. Зростала вулична злочинність. Що ж до таких небагатих районів, як-от Гарлем чи Південний Бронкс, то схоже, що вони котилися до повного колапсу.

Нарешті у 1975 році Велике Яблуко визнало себе банкрутом. Скидалося на те, що його бухгалтерську звітність фальшували роками. Місто напозичало грошей під доходи, яких у нього не було. Ніхто не виявляв бажання викуповувати борги Нью-Йорка, а президент Форд

відмовлявся рятувати місто, поки його не реформують. Люди ще довго пам'ятали заголовок з «Дейлі Ньюз»: «ФОРД КАЖЕ МІСТУ: ВІДВАЛИ!». Термінова допомога з профспілкових фондів запобігла великому обвалу, але Велике Яблуко й далі залишалось у стані перманентної кризи.

Припинення Нью-Йорка викликало б у Чарлі бурхливий протест. Але Горем однаково шкодував, що більше не може поговорити з батьком. Вони могли не погоджуватись, але Чарлі завжди був активний, поінформований і зазвичай на все мав власну думку. Після його смерті Горем мусив самотужки осягати світ, і часом, коли залишався у квартирі сам, йому ставало дуже тоскно. Він виконав усе, про що просив батько. Розвіз скромні дарунки батьковим друзям і вислухав від них слова любові й похвали на адресу Чарлі. Приємна місія. Він не зустрівся тільки із Сарою Адлер — вона саме поїхала до Європи. Подарунком для неї був малюнок, ретельно загорнутий так, що Горем і не бачив, що там зображено. Кілька разів він збирався його передати, але щоразу виникали якісь інші справи, а коли минув рік, йому було вже трохи соромно, що він так зволікає. Подарунок, так само загорнутий, досі лежав у нього в шафі. Тож він дав собі слово, що одного прекрасного дня розбереться з ним. І бог свідок, він збирався це зробити.

Його банківська кар'єра почалася добре. Першим питанням, що постало перед Горемом, був вибір банку, в якому він хотів би працювати. Горем знав, що відтоді, як відносини в банківській сфері почав регулювати закон Гласса — Стіголла^[235], прийнятий у 1933 році, після біржового краху, потрібно було обирати між двома видами банків: комерційними, які приймали вклади від простих людей, та інвестиційними — у Лондоні їх називали банками для забезпечення угод, — де бізнесом займалися вже фінансисти.

У комерційних банках, пояснили Горему, менше ризиків і спокійніший графік, і працювати там можна до пенсії. В інвестиційних — більше мороки, але там і більша платня. Загалом його більше приваблювала корпоративна респектабельність і міць великих комерційних банків. Імпонувала їхня надійність. І саме від одного з таких банків Горем отримав запрошення на роботу. Він був на сьомому небі від щастя.

Життя влаштовувало Горема. Він добре пройшов підготовчу програму й був призначений у відділ видачі автокредитів. Горем годинами збирав дані для кредитних документів, але роботу виконував швидко, був уважним до дрібниць, а коли підвернулися кредитні папери, то з'ясувалося, що він без зусиль розбирається в контрактах і наслідках, що з них випливають. А ще Горем, на відміну від деяких представників «блакитної крові», не лише управлявся з роботою, а й просив собі ще.

— Я бачу, вас роботою не залякати, — зауважив бос, коли Горем працював уже досить довго.

— Так я скоріше наб'ю собі руку, — бадьоро відповів йому Горем.

І коли бос долучив його до роботи з клієнтами, ті були задоволені. Зустрічі з клієнтурою в автомобільній галузі були справою неквапливою та велися на полі для гольфа. Чарлі ніколи не мав членства у гольф-клубах, але Горем опанував цю гру ще в Гротоні та відтоді постійно вправлявся. Усе в нього йшло добре, тож бос узяв це до уваги. Серед банкірів добрі стосунки з клієнтами завжди цінувалися.

Два роки тому Горем став молодшим віцепрезидентом. Він прямував до мети. Тепер для повного комплекту бракувало тільки ідеальної дружини. Було в нього кілька подруг, та жодна не була гідна стати місис Горем Мастер. Втім, це його не хвилювало. Часу він мав удосталь.

О пів на восьму Меггі О'Доннелл вийшла з будинку «Кройдон» на 86-й вулиці, повернула на Медісон-авеню, пройшла кілька кварталів, проминула забігайлівку «Джексон Гоул», де купувала собі бургери, та опинилася біля невеличкого підприємливого ресторану, де подавали дуже непогані комплексні обіди з мінімальним вибором страв, який, проте, щодня змінювали. У районі Карнегі-холл, який був на самому краю Верхнього Іст-Сайду, жило багато молодих службовців і працівників, які були раді можливості недорого перехопити у веселій атмосфері, тому пів дюжини тутешніх столиків майже ніколи не стояли порожніми.

Вона мала зустрітися з братом Мартіном. Якщо той таки прийде.

Треба віддати Мартіну належне — він був максимально конкретним. У книгарні, де він працював, сьогодні мали бути авторські читання. Якщо він там буде потрібен, то зустріч доведеться перенести. Якщо ж ні, то він зустрінеється з нею в цьому ресторані.

Час Меггі розподілила розумно. На пів на шосту був запланований візит до лікаря — черговий огляд. Лікар приймав на Парк-авеню, в районі 80-х вулиць. Після прийому залишився вільний час, і Меггі повернулася додому, попраала речі, що не встигла випрати минулих вихідних, а вже тоді пішла до ресторану. Поївши, вона сяде на таксі та поїде в офіс у Мідтауні, де допізна — до дванадцятої чи до першої ночі — працюватиме над контрактом. Меггі була юристкою у «Бранч і Кейбл». Як усі молоді фахівці великих юридичних фірм на Мангеттені, вона гарувала мов проклята. Тутешні юристи були, мабуть, двожилі. Їм не потрібні ані відпочинок, ані сон. Вони тяжко працювали, сидячи в хмарочосі, в обшитих деревом кабінетах, консультували можновладців і розсилали їм солідні рахунки за роботу ночами.

Життям Меггі була задоволена. Народилася вона в Нью-Йорку, але, коли їй було вісім, батьки вирішили переїхати. Тато Патрік, якого, як їй часом здавалося, бейсбол цікавив більше, ніж робота страховиком, любив повторювати: коли «Гіганти» перебралися до Сан-Франциско, а «Доджерс» осіли в Лос-Анджелесі, він не бачив причин залишатися тут. А якщо чесно, то її батьки були з-поміж тих сотень тисяч білих родин середнього класу, які у 1950-1960-х поміняли Мангеттен, де ставало чимраз небезпечніше, на спокійне замістя.

Коли в 1969 році брат переїхав до міста, батьки захвилювалися. Вони захвилювалися ще більше, коли Меггі стала працювати в «Бранч і Кейбл». Тоді наполягли на тому, щоб побачити її квартиру, перш ніж Меггі туди переселиться, а коли вона заявила, що буде вранці бігати Центральним парком круг ставу, до якого від неї рукою сягнути, батьки взяли з неї обіцянку, що не бігатиме там сама й потемки.

— Я бігатиму лише тоді, коли там буде хтось іще, — запевнила Меггі.

І справді, в літні місяці, коли вона о сьомій ранку з'являлася в парку, там уже було чимало бігунів.

— Навіть Джекі Онассіс там бігає довкола ставу, — заспокоїла Меггі матір. Сама вона її не бачила, але люди казали, що бігає, от і вона

сказала це матері, щоб її заспокоїти.

Цього ж літа в батьків з'явився новий привід для страху.

— Як я хочу, щоб поліція зловила цього покидька! — казала щораз мати, коли Меггі дзвонила додому. Меггі її розуміла. За останні місяці «син Сема» — як він сам себе називав — перелякав купу народу, стріляючи в молодих жінок і розсилаючи поліції та журналістам божевільні листи з погрозами, що то ще не кінець. Досі він наводив жах у Квінсі та Бронксі, але казати про це матері не було сенсу. — Ти впевнена, що завтра він не з'явиться в Мангеттені? — питала вона, і, звісно, Меггі тут не мала що сказати.

Цілий день стояла задущлива спека. Схоже, що це надовго. Меггі перевдягнулась у легку спідницю й блузку та уявляла, як вона робить великий-великий ковток чогось прохолодного.

Хуан Кампос стояв на тротуарі й дивився за великий переділ. Він теж зауважив задущливу спеку, а тепер буквально тілом відчував наелектризовану важкість повітря. Кожної миті можна було сподіватися удару грому.

Він подивився на Центральний парк. Його дівчина Джанет жила у Вест-Сайді, на 86-й вулиці, неподалік від Амстердам-авеню. Вона йшла до нього через парк.

З-за повороту на Третю авеню вилетіла карета швидкої допомоги й, надриваючись клаксоном та завиваючи сиреною, північним боком дороги помчала до Медісон-авеню. Нічого надзвичайного в цьому не було. Східною 96-ю вулицею швидко носилися постійно, бо неподалік була лікарня.

Хуан стояв на перехресті 96-ї та Парк-авеню. Квартира, до якої він нещодавно перебрався, була на протилежному, північному боці Лексінгтон-авеню. Він узяв її в суборенду на рік, і зеленої гадки не мав, скільки часу ще житиме там. Донині в його житті не було й натяку на стабільність, і сподіватися якихось змін на краще не випадало. Та принаймні одне залишалось незмінним: він дотепер жив на північ від великого переділу.

Його вулиця. 96-та. Вулиця, звичайна, поперечна, як і 86-та, і 72-га, і 57-ма, і 42-га, 34-та і 23-тя. З двостороннім рухом. Кожна із цих

великих вулиць мала щось своє, неповторне, а 96-та в 1977 році взагалі була особлива. То був переділ двох світів. З одного боку 96-ї розкинулися Верхні Іст-Сайд і Вест-Сайд. А з другого лежав Гарлем, куди не потикалися люди на кшталт його друга Горема Мастера. Та якби хтось сторонній сказав, що нинішній Гарлем заселений лише чорними, він дуже помилився б. У Гарлемі не бракувало різних громад, а найбільша мешкала на півдні Гарлему, за 96-ю вулицею і на схід від П'ятої авеню.

Ель-Барріо, іспаномовний Гарлем. Притулок пуерториканців.

Хуан Кампос був пуерториканцем і все своє життя провів в Ель-Барріо. Коли хлопець мав сім років, помер батько, і його мати Марія гарувала як проклята, намагаючись прогодувати єдине дитя.

Жити в Ель-Барріо було непросто, але Марія Кампос мала сильний дух і пишалася своїм походженням. Вона любила готувати багату, пряну суміш з іспанських, таїнянських^[236] і африканських страв, які стали основою пуерто-риканської кухні. Суп із чорними бобами, *pollo con arroz*^[237], тушковані м'ясо та овочі, мофонго^[238] та всіляка смаженина, кокоси та плантани^[239], бамія^[240] і маракуя — це були основні продукти раціону Хуана. Часом Марія виходила в люди й танцювала під барабанний стукіт *bomba*^[241] або жваву *guaracha*^[242]. Ті нечисленні випадки, коли мати була по-справжньому щасливою.

Та над усе Марія Кампос любила будувати честолюбні плани. Вона чудово розуміла, що її життя навряд чи зміниться, але ж помріяти про сина можна — і в неї були грандіозні мрії!

— Пам'ятай великого Хосе Сельсо Барбосу! — казала вона сину.

Барбоса став першим із пуерториканців, який вирвався зі злиднів, отримав американську медичну освіту й закінчив життєвий шлях героєм і благодійником в очах земляків.

— Хуане, ти можеш бути таким самим, — напучувала вона хлопчика.

Барбоса давно помер, і Хуан став би живим героєм, як Роберто Клементе^[243], зірковий бейсболіст. Але він був маленький і короткозорий, так що стати бейсбольною знаменитістю йому не світило. І все-таки Хуан робив усе можливе, щоб не розчарувати матір. Крім одного.

— Не здумай водитися з Карлосом! — завжди остерігала мати. Але дуже скоро Хуан зрозумів: без високого й вродливого Карлоса,

його кузена, на безжальних вулицях Ель-Барріо не вижити.

Кожну вулицю тримала своя банда, а в кожній банді був ватажок. Де жив Хуан, там слово Карлоса було законом для пацанів. Якщо якийсь розбишака хотів пограбувати крамницю, загнати наркоти або зробити щось іще, то він був найостаннішим дурнем, коли йшов на це без Карлосового благословення. Якщо хтось ображав дитину, якою опікувався Карлос, йому таких духопеликів давали, що десятому заказував. Хуан був невисокий на зріст і погано бачив, але Бог компенсував йому ці вади: хлопець був добрий, дуже жвавий, мав веселу вдачу. А тут ще Карлос вирішив, що малому кузену не завадить його патронат. Для банди він став свого роду талісманом. Хоче мати віддати Хуана до школи? На здоров'я! А чим малому ще займатися? І все своє дитинство Хуан провів як у Бога за дверима.

А Марія справді хотіла, щоб Хуан ходив до школи. Всім серцем хотіла.

— Бажаєш кращого життя — здобувай освіту, — не втомлювалася вона повторювати сину.

І хтозна, якби Хуан був більшим і сильнішим, чи прислухався б він так до матері. Але внутрішній голосок пропищав йому, що мати каже правду. І він, хоча й далі грався з дітьми надворі, часто вдавав, що змучився, і йшов додому вчитися.

Хуан із матір'ю займали дві поганеньких кімнатки на Лексінгтон-авеню, неподалік від 116-ї вулиці. В тих краях були й католицькі школи, але Хуан, як більшість пуерториканців, пішов до державної, з безплатним навчанням. Яких дітей там тільки не було! З їхнього вигляду можна було сказати, хто де живе. Чорні жили на захід від Парк-авеню, пуерториканці — між Парк- і Плезант-авеню, а італійці, старожитці Гарлему, — на схід від Плезант-авеню. Були там і єврейські діти, і навіть кілька вчителів були євреями.

Зі школою Хуану дуже пощастило, бо якщо ти приходив туди, щоб учитися, тебе таки могли чогось навчити. Хлопець був дуже задоволений. Більшість предметів давалася легко, а особливо математика, до якої Хуан мав вроджений хист.

Він швидко знайшов собі друзів, і серед них був Майкл, хлопчик із єврейської родини. І саме Майкл якось заявив йому:

— Батьки сподіваються, що коли я закінчу цю школу, то вступлю до Стюйвесанту.

Хуан не знав, що таке Стюйвесант, і Майкл пояснив: трійка найкращих старших шкіл для тих, хто закінчить державну середню, — Хантер, Бронкс-саєнс і Стюйвесант у Фінансовому кварталі. Той самий Майкл сказав, що навчання в них безплатне, але дуже складні вступні іспити й величезний конкурс.

Без усякої задньої думки Хуан розповів матері про Майклові плани. І був здивований та навіть збентежений, коли наступного дня Марія подзвонила до школи й поцікавилася в одного вчителя-єврея, як би то її сину теж потрапити до такого закладу.

Учитель здивувався, а за тиждень підкликав Хуана до себе й нумо розпитувати: як тобі в школі? які предмети любиш найбільше? які плани на майбутнє? А що Хуан хотів потішити маму, яка з ніг падала заради нього, то він і відповів, що дуже хоче вчитись у Стюйвесанті.

Наставника це трохи ошелешило. Мабуть, оцінки занижкі, подумав Хуан, але пізніше зрозумів, що вчитель хвилювався через зовсім інше: до Стюйвесанту не приймали чорношкірих і пуерториканців.

— Щоб ти міг на щось розраховувати, — сказав тоді вчитель, — твої оцінки мають бути не гірші, ніж у твого друга Майкла.

Після цього Хуан засукав рукави, і його оцінки зрівнялися з Майкловими. Крім того, він став помічати, що деякі вчителі приділяють йому трохи більше уваги, а часом стають дуже вимогливі й дають більше завдань, але вважав, що це вони так намагаються допомогти йому, тому не скаржився. А коли прийшов час, він і Майкл успішно склали іспити — їх прийняли до Стюйвесанту. Він, звичайно, радів, а мати, як про це дізналася, розплакалась.

І поїхав Хуан Кампос до Стюйвесанту. На його щастя, кузен Карлос розцінив це як своєрідну перемогу банди. Їхній талісман здобуде освіту й, може, стане адвокатом або кимось таким і насобачиться перемагати білих за їхніми брудними правилами! Тепер, навчаючись у Стюйвесанті, вони з Майклом щоранку й щовечора разом їздили на метро. На канікулах Хуан знаходив підробіток — здебільшого розвозив їжу з піцерій і ресторанів до Карнегі-Гілл, де платили добрі чайові. Гроші були не зайві.

Але в останній рік у школі Хуанове життя сильно змінилося.

— Думаю, — сказав він якось Ґорему за багато років, — до того часу я був справжнім дитям.

Одного вечора він повернувся додому й побачив, що мати впала та пошкодила ногу. Наступного дня вона не вийшла на роботу. Кілька днів пролежала в ліжку, і Хуан доглядав її вечорами після школи. Мати відмовлялася показатися лікарю, але врешті сильний біль і набряк у щиколотці змусили її погодитися. І ось тоді з'ясувалася вся правда.

— Я гадаю, вона давно вже розуміла, що нездужає, просто не хотіла цього знати.

Коли лікар сказав, що за місяць нога загоїться, але в матері хворе серце, Хуан уже знав, що робитиме.

Учні Стюйвесанту могли продовжити навчання в коледжах Ліги Плюща. Втім, було очевидно, що Хуану такий варіант не підходить. Зате на Західній 137-й вулиці був міський коледж, де безплатно давали пристойну освіту. Тепер можна було навчатися, не залишаючи міста, і матір доглянути. Так Хуан наступні кілька років і робив: удень відвідував заняття, а вечорами й на канікулах працював, щоб підтримати матір. Коли ж Марія не змогла виконувати навіть ті елементарні дії, які донедавна були їй доступні, Хуан виклопотав академічну відпустку й влаштувався на повну зайнятість. Він працював і примудрявся щось відкладати. Було важко, але вони давали собі раду.

Вона померла, коли Хуан навчався на останньому курсі. Він добре бачив, що мати сама хоче піти. Вона страждала від болю й була знесилена, а ще їй не хотілося бути для нього тягарем.

До матиної хвороби Хуан не надто переймався умовами, в яких вони жили. Він знав, що треба освіжити стіни в кімнатах, у коридорі не працює проводка, а домовласник годував їх обіцянками все полагодити. Але мати завжди казала, що його діло — вчитися, а з господарством вона розбереться сама. Часом Хуан мріяв, як колись у нього буде гарний дім — де саме, він ще не вирішив, — як він одружиться й матиме велику родину, і дбатиме про матір. Ця мрія може стати реальністю, якщо він сумлінно вчитиметься. А те, як він живе зараз, це лише тимчасово. У цьому він не сумнівався.

Але Маріїні сили танули, і мірою того, як Хуан усе приймав на себе, невтішна дійсність сьогодення виявлялася дедалі жорсткішою. Треба було платити за житло, купувати харчі. Іноді бракувало грошей, і Хуан не раз був змушений просити власника сусідньої крамниці дати йому продукти в кредит. Власник дружив із Марією і взагалі був

добрий чоловік. Коли якось Хуан заявився до нього, щоб віддати кілька доларів, які був винен, він просто сказав:

— Усе нормально, хлопче. Віддаси, коли забагатієш.

З домовласником було складніше. Містер Бонаті, лисий коротун середніх літ, давно вже володів будинком і особисто збирав платню з квартирантів. Коли Хуан не вклався в терміни з оплатою, домовласник виявив розуміння.

— Я знаю твою матір не перший день, — сказав містер Бонаті. — Проблем із нею в мене жодних не було.

Та коли Хуан заводив мову про пошкоджені сходи, якими було страшно ходити, забиту каналізацію та інші побутові негаразди, Бонаті щоразу знаходив відмовку й нічого не робив. Кінець кінцем, побачивши роздратування юнака, він узяв Хуана за плече та сказав:

— Послухай-но, я бачу, що ти хлопець недурний. Нормально поводишся, вчишся у коледжі. От сам поміркуй і скажи: ти знаєш ще когось у цьому кварталі, чиї діти ходили б до коледжу? Та більшість навіть школи не закінчили! Слухай, що я тобі скажу. Твоя мати платить за квартиру мало. Знаєш чому? Тому що брати більше в цьому домі заборонено міською владою. Я заробляю суцільний мізер. І серйозний ремонт для мене неприпустима розкіш. Та це ще не найгірший будинок. Є такі, що взагалі розвалюються. Ти й сам це знаєш. — Містер Бонаті показав рукою на північний захід. — Пригадуєш, півтора року тому там, за кілька кварталів згорів будинок? — То була грандіозна пожежа, Хуан добре її пам'ятав. — Так от, власник того будинку давно плюнув на нього. Повидирав зі стін майже всю електричну проводку, а коли дім згорів, то отримав страховку. Розумієш, до чого я хилю?

— Ви хочете сказати, що він сам його спалив?

Щось подібне Хуан уже чув.

— Я цього не казав. Домовились? — Бонаті зміряв хлопця хмурним поглядом. — І так — в усьому Ель-Барріо, в усьому Гарлемі. Колись вони були пристойними районами. Тут жили німці, італійці, ірландці. Але сьогодні все змінилося. Району гаплик, а всім це до лампочки. Молодь росте в жахливих умовах — ні роботи тобі, ні освіти. Їхнє життя безпросвітне, і вони це знають. Те саме в Чикаго та інших великих містах. Я тебе не лякаю, але весь Гарлем — це бомба вповільненої дії.

За кілька днів з'явилися якісь люди й полагодили каналізацію. Але більше Бонаті не зробив нічого. Тоді Хуан вирішив поцікавитись, чи не можна знайти краще житло для матері десь у муніципальному мікрорайоні, але тільки змарнував час.

— Хлопче, ти що, вчора на світ народився? — сказав власник крамниці на розі. — Муніципальні житлові проєкти — вони тільки для білих і чорних, а про пуерториканців там і знати не хочуть. У деяких районах тільки й думають, як би швидше їх спекатися.

Тоді Хуан звернувся до кількох благодійних організацій для білих, але зустрів там лише зневагу, яку навіть не дуже намагалися приховати. Несподіванкою це не стало, але його вже починала розбирати злість не тільки за себе й матір, а й за всіх земляків. Тепер він краще розумів, чому мати так палко бажала, щоб син не просто вирвався зі злиднів і зажив достойно, а й чогось досягнув у житті. А Барбоса був для неї прикладом чоловіка не просто шанованого, а й такого, що зробив для своїх співвітчизників щось серйозне й важливе. І за таке шляхетне прагнення він любив матір ще більше.

Після її смерті Хуан, який уже встиг перетворитися на стрункого симпатичного юнака, повернувся до коледжу. Він закінчив навчання з відзнакою і пошкодував, що мати цього так і не побачить. Того дня він ступив на довгий і непростий шлях, неначе обраний для нього долею.

Горем Мастер без зусиль знайшов обраний Хуаном ресторанчик. Він прийшов перший і зайняв маленький столик на чотирьох, всівшись спиною до стіни. Одразу ж після нього прийшла симпатична руда дівчина, яку посадовили за сусідній столик. Вона теж сіла до стіни спиною, ніби чекала на кавалера.

Завжди приємно бачити Хуана, а тепер він мав привести нову подружку, якої Горем ще не знав. Пара з'явилася за п'ять хвилин.

Вигляд у Хуана був гарний. За час, який минув після останньої зустрічі, він відпустив собі тоненькі вуса, які робили трохи войовничим його гарне, розумне обличчя. Хуан широко всміхнувся Горему й познайомив зі своєю подругою.

Джанет Лорейн, захоплено відзначив Горем, була збіса гарна. Зовнішністю й манерами вона нагадувала Тіну Тернер у молоді літа.

Обдарувавши Горема дружньою усмішкою, вона всілася напроти нього, а Хуан — ліворуч від неї. Маленькі столики були натикані так тісно, що Хуан ледь не дивився в очі рудій дівчині по сусідству.

Обмінялись вітальними фразами. Горем похвалив Хуанові вуса, а Хуан заявив, що, на думку Джанет, він з ними схожий на пірата. І додав:

— Вона каже, що пірати їй подобаються.

Підійшла офіціантка, і вони замовили пляшку білого вина. Горем поглянув надвір: небо затягували темні хмари. Коли вино було розлите й офіціантка ознайомила їх із меню, Джанет звернулася до Горема:

— То ви, значить, банкір?

— Саме так. А ви?

— А я працюю зараз у літературній агенції. Дуже цікаво.

— Сьогодні вона продала права на серіал за новим романом, — гордо повідомив Хуан.

— Вітаю! Випиймо за це. Мій батько також колись написав роман.

— Я чула, — обізвалася Джанет. — «Веррацано-Нерроуз». Була гучна подія.

Хуан вивчав рудоволосу за сусіднім столиком. Не чути їхньої розмови вона не могла, але ввічливо ігнорувала їх і час від часу позирала на двері. Однак при згадці про відому книжку вона кинула швидкий цікавий погляд у бік Горема.

— А втім, Джанет не виключає, що піде в телевізійний бізнес, — сказав Хуан. — У неї подруга працює ведучою на «Ен-бі-сі».

Окрім усього іншого, в Нью-Йорку Горему подобалося те, що в місті, як за батькової молодості, коли великі літератори збиралися за круглим столом в «Алгонкіні», досі були і потужні видавництва, і всесильна «Нью-Йорк Таймс», і провідні журнали — від «Тайм» до «Нью-Йоркеру». До них додалися великі телекомпанії — всі до одної зосереджені в Мідтауні на Мангеттені, у межах пішої досяжності. Та схоже, Джанет зараз не хотіла говорити про своє телевізійне майбутнє.

— Хочу знати, як ви познайомилися, — заявила вона.

— У бізнес-школі Колумбійського університету, — сказав Горем. — Там була шикарна магістерська програма. Дуже різнопера компанія, від пересічних банківських служак типу мене до справжніх унікумів як Хуан. Потім багато хто з них влаштувався в некомерційних

організаціях — стали займатися благодійністю, адмініструвати лікарні й усе таке інше.

Хуан справив сильне враження і на Ґорема, і на приймальну комісію Колумбійського університету. Тоді він працював в отця Хіганте — священника й лідера громади, який допомагав бідності у Південному Бронксі. Хуан провів там ще один рік, працюючи в мультисервісному центрі у Хантс-Пойнті^[244]. Перед застосуванням набутого досвіду в Ель-Барріо йому порадили пройти навчання за програмою магістра бізнес-адміністрування, куди його не просто прийняли, а й виділили грантів, щоб він міг усе оплатити.

— В університеті точно думають, що Хуан з таким багажем може очолити Нью-Йорк, — похвалив друга Ґорем. А тоді осміхнувся й додав: — Але я пророкую, що він стане більшою постаттю.

— Із цього місця докладніше! — стрепенулася Джанет.

— Спершу він відродить Ель-Барріо, але для цього буде змушений піти в політику. Тоді стане мером Нью-Йорка — другий ла Ґардія. Потім висуне свою кандидатуру в президенти. Я тоді буду великим банкіром і збиратиму гроші йому на кампанію, а коли Хуан стане президентом, то на знак подяки відправить мене послом до якоїсь гарної країни.

— Грандіозно! — сміючись сказала Джанет. — І куди ж ви плануєте їхати?

— Може, до Лондона, а може, до Парижа. І те, і те мені підходить.

— Лондон! — суворо заявив Хуан. І обернувся до Джанет. — У нього жахлива французька.

— Ґореме, в мене немає слів! — вигукнула дівчина. — Ви все його життя розклали по поличках.

— Але тут усе залежить від Хуана.

— Він водив вас по Гарлему?

— Я кілька разів поводив його по Ель-Барріо, — сказав Хуан. — Сам попросився. І не так уже й погано в тому Ель-Барріо. Йому припала до смаку і наша музика, і наша кухня, правда, Ґореме?

— Угу.

— Але, — додав Хуан, зблиснувши очима, — якщо хочеш отримати справжні враження, то слід побувати в Ґорема на квартирі. Він живе в тому самому будинку на Парк-авеню.

Слова адресувалися Джанет, але краєчком ока Хуан назирав за рудою сусідкою. І та, як він і сподівався, знову поглянула на Ґорема.

Знадвору почувся гуркіт грому. Став накрапати дощ. Хуан подивився на двері. Там на порозі нудилася молода пара, але пройти всередину не могла, бо всі столики були зайняті. Хуан вирішив скористатися нагодою і нахилився до рудої дівчини.

— Перепрошую, ви когось чекаєте?

— Так, — коротко відповіла дівчина. Потім, щоб не видатися грубою, додала: — Брата.

— Як гадаєте, він ще прийде?

Навіть коли Хуан бував нав'язливим, він залишався таким чарівним, що люди зазвичай це йому пробачали.

— Може, так. — Вона поглянула на свій годинник. — А може, ні.

— Я тут подумав, — увічливо сказав Хуан, — що коли ви пересядете до нас, то врятуєте від дощу тих сердешних під дверима.

Якусь секунду руда холодним поглядом дивилася на нього, тоді поглянула на пару за дверима й перемінила гнів на ласку.

— А якщо брат прийде?

— Тоді, — усміхнувся Хуан, — ми зможемо його прилаштувати край стола.

Руда з прикритим здивуванням похитала головою.

— Гарзд, — погодила вона. — Мене звуть Меггі О'Доннелл.

Усі назвалися.

— Про вас я, мабуть, знаю уже все, а я — юристка.

Вечеря спливала в найприємнішій обстановці. Меггі сказала, що працює в «Бранч і Кейбл», і Ґорем уточнив:

— Якщо я все правильно розумію, то це означає, що зараз ви повернетесь на роботу?

І Меггі визнала, що саме так вона й збирається вчинити.

Невдовзі Ґорем вирішив, що ця юристка досить симпатична, і спробував дізнатися про неї більше. Йому вдалося вивідати, що вдень вона була присутня на засіданні комісії з історичних пам'яток і що сама вона ревна поборниця класичної архітектури міста, намагається захистити Центральний вокзал від невпинної навали безликих скляних хмарочосів. Батькові таке пришилося б до душі — очко в її активі. І хоча Меггі трималася дуже приязно, Ґорем помітив, що вона майстерно

володіє адвокатським вивертом ухилятися від запитань, на які не хочеться відповідати.

Горем став випитувати в Хуана, що він робив останнім часом. І друг розповів, як співпрацював з тутешньою лікарнею «Маунт-Синай». Він намагався поліпшити рівень медичних послуг в Ель-Барріо, а тепер ще й узявся до покращення страшних умов, у яких жили люди. Крім того, він спілкувався з ватажками радикально налаштованих пуерториканців, щоб ті підтримали всі добрі почини.

Горем був відверто вражений.

— Гарно вправляєшся, Хуане! — сказав він. — А співпраця з «Маунт-Синай» — просто блискуче!

Меггі теж уважно слухала, але вигляд мала спантеличений.

— Як ви знаходите спільну мову з радикалами? — запитала вона. — Судячи з того, що я чула, це дуже небезпечні люди.

Хуан зітхнув. Він розумів, що її непокоїть. Ще наприкінці шістдесятих років молоді пуерториканці утворили групу «Молоді лорди» й вимагали покращення життєвих умов у районі Ель-Барріо. Якийсь час вони діяли тими самими методами, що й «Чорні пантери» із Чикаго, за що добряче дістали від газетярів. Тож не дивно, що Меггі, ця мила білошкіра юристка із середнього класу, так остерігалася цієї публіки.

— Вам, Меггі, треба зрозуміти таке, — сказав Хуан. — Мені просто пощастило. Я здобув освіту, порвав із бандами. Якби цього не сталося, то легко міг би загриміти за ґрати, як мій кузен Карлос. Є громади, в яких протиправна діяльність — це норма. — Меггі насупилася — в ній прокинувся юрист, — але хлопець вів далі: — Ось подивіться, і Гарлем, і Південний Бронкс мають ті самі проблеми, що й інші міста. Нью-Йорк, Чикаго — всюди одне й те саме. Є бідні люди, до яких роками всім байдуже, в яких мало шансів викараскатися з убогих вулиць, де вони живуть. Ці люди вважають, і подеколи небезпідставно, що всі чхали на них із високої дзвіниці. Коли пуерториканці в Ель-Барріо назвали себе «Молодими лордами» й стали облаштовувати безкоштовні сніданки та клініки, в цьому не було нічого поганого. Вони хотіли допомоги для краян. Такими, тільки на свій лад, були й «Чорні пантери» в Чикаго. Коли пуерториканці заговорили про самовизначення, у цьому теж був певний сенс. Кому вони потрібні, крім самих себе?

— Дехто, піддавшись емоціям, закликав до заворушень. Я проти цього. І уявіть собі, люди підводили під свої дії ту або іншу політичну філософію. Вони представлялися соціалістами чи навіть комуністами, незалежно від того, яким змістом наповнювали ці слова. Гувер та його ФБР зробили з комунізму жупел. Я близько не соціаліст, але я можу зрозуміти їхні почуття. Коли суспільство повертається спиною до громади, люди в ній можуть резонно припустити, що, може, за іншого устрою їхнє життя поліпшиться? Так вони влаштовані. Тому я намагаюся нівелювати причини таких хибних вірувань. Деякі люди славно постаралися, щоб очорнити «Молодих лордів» і «Чорних пантер», і їм багато що вдалося, але проблеми, причини цих протестів, досі не розв'язані. Тож якщо Гарлем і далі вирує, то, можете не сумніватись, на це є причина.

Хуан зрозумів, що трохи розійшовся, але нічого із цим не міг вдіяти. Він пильно стежив за Меггі, чекаючи на реакцію. І ще подумав, що вона могла б скласти гарну пару Горему, та якщо її реакція буде негативною, то він, напевне, помилився.

— Цікаво, — сказала вона.

Горем розреготався.

— Типовий юрист! — сказав він.

Після цього кожен став розповідати про своє дитинство.

Джанет виросла у Квінсі.

— Серед чорних католиків. Мама зі мною була дуже сувора.

Горем розповів про гостини в бабусі. Тим часом гроза рухалася над Мангеттеном з півдня на північ, і кілька разів їхню бесіду переривав грім із блискавками. Горем дізнався, що дід Меггі виріс у багатому будинку на Нижній П'ятій авеню.

— Старий Шон О'Доннелл мав гроші. Ще в минулому столітті настягав. — Вона всміхнулася. — Тепер їх немає.

— Біржовий крах? Велика депресія? — запитав Горем.

— Можливо, щось і втратили. Але я думаю, вся штука в тому, що ми велика ірландська родина, купа дітей, три покоління. От і пішли ті гроші, як вода в пісок. Мій батько працював усе життя, а іпотеку як платив, так і досі виплачує. Що я можу сказати?

Вже під завісу посиденьок Меггі раз або двічі крадькома подивилася на годинник, явно збираючись повернутися до роботи. Але періщив такий дощ, що годі було сподіватися знайти таксі. Та коли

справа дійшла до десерту, гроза відступила на північ. Десь над Гудзоном ще гриміло, але дощ стихився. Було вже майже пів на десяту.

— Так, — сказала Меггі, — все було дуже добре, але я мушу повертатися-таки до роботи.

Сліпучий спалах далекої блискавки ніби підтвердив невідкладність її справ.

— Може, спочатку кави вип'єте? — запитав Горем. — Голова краще працюватиме.

— Непогана ідея, — погодилася Меггі.

І раптом згасли всі вогні.

Це сталося не тільки в ресторанчику. Все навколо несподівано огорнула пітьма. Спершу запала тиша, тоді почувся сміх. Загорілися свічки в маленьких скляночках, які освітлювали столики. За кілька хвилин з кухні вийшла власниця ресторану й стала запалювати нові. Кава готова, заявила вона, подамо, коли скажете.

— Я гадаю, що світло скоро з'явиться, — сказав Горем. — «Консолідейтед Едісон»^[245] має великі резервні потужності.

— А може, знову буде так, як у шістдесят п'ятому! — сказав Хуан. — Демографічний вибух.

Звичайний статистичний факт: за дев'ять місяців після останнього масштабного вимкнення електрики, яке відбулося у 1965 році, стався короткий і стрімкий сплеск народжуваності. Горем обернувся до Меггі:

— Боюся, вам буде непросто дістатися до роботи.

— Зловлю таксі. Дощ уже ущух.

— Але ж і світла теж нема!

— Може, в офісі є запасний генератор.

— А як немає?

— То знайду десь свічки.

— Ваш офіс на якому поверсі?

— На тридцять другому.

— Ви збираєтеся пішки підійматися на тридцять другий поверх? — здивувався Горем. Меггі, схоже, завагалася. — Певно так у «Бранч і Кейбл» працівників перевіряють на відданість.

— Дуже смішно, — сухо відповіла Меггі.

Попили кави. Люди, які проходили повз ресторанчик, розповідали, що світла немає в усьому Нью-Йорку. За п'ятнадцять

хвилин Хуан і Джанет сказали, що мають іти.

Ґорем і Хуан наполягли, що рахунок оплатять вони вдвох. Меґгі подякувала Ґорему, всі четверо вийшли надвір, і Джанет із Хуаном рушили на північ.

— Отже, — сказав Ґорем, — ви й далі наполягаєте на тому, що вам треба до офісу?

Меґгі дивилася на південь, у непроникну чорноту Мідтауну.

— Треба. Але, мабуть, не піду.

— Тоді я маю пропозицію. Ми йдемо по Парк-авеню до моєї квартири, це в районі сімдесятих вулиць. Якщо дають світло, то ви йдете далі. Якщо не дають, то я наливаю вам випити й проводжаю додому. Як вам таке?

— Ви пропонуєте мені піти до темного будинку із чоловіком, якого я майже не знаю?

— Будинок кооперативний, на Парк-авеню. Один з найкращих.

— Ну й коли це захищало жінку?

— Наскільки я знаю, ніколи.

— Але тільки вип'ємо. Свічки ви маєте? Я не збираюся сидіти в темряві.

— Даю вам слово.

— А який у вас поверх? Ліфт же не працюватиме.

— Третій.

За двадцять хвилин вона розсміялася.

— Ви казали, що живете на третьому!

— Ні, я казав, що на п'ятому. Ми вже майже на місці. Ось. — І Ґорем посвітив ліхтариком, який дав йому швейцар. — А тепер прямо.

Коли вони були вже у квартирі, Ґорем провів гостю до вітальні, а сам відлучився й за кілька хвилин повернувся з парою срібних свічників. Поставив їх на стіл і запалив, а потім витягнув з комірки при їдальні всі срібні свічники, які успадкував від Роуз Чарлі. І незабаром кухня, коридор, вітальня та їдальня наповнились яскравим сяйвом. Меґгі сиділа на дивані та спостерігала за Ґоремом.

— А квартира нівроку.

— Дякую. Вона дісталася мені у спадок. Що будете пити?

— Червоне вино. — У свічковому сяйві руде волосся Меґгі набуло чарівного блиску. Лице її пом'якшало. Манери також стали більш розслаблені. — Іще можна збите суфле.

— А от кухар із мене жахливий.

Поки Горем ходив по вино, Меггі підвелася та роззирнулася. Тоді сіла й стала замислено гратися келихом.

— От, значить, який у вас підхід, так? — сказала вона, усміхнувшись. — Запрошуєте дівчину випити, щоб вона могла оцінити прекрасну квартиру. Потім запрошуєте на обід, кажучи їй, що в кухні ви повний профан. А до того моменту вона вже вирішує, що ви й ваша квартира потребуєте ніжного, дбайливого догляду.

— Абсолютно хибне припущення. Було б це так, я б давно одружився.

— Таке собі пояснення.

Розмова текла абсолютно невимушено. Горем розповів, що з дитинства збирався жити в місті, й запитав, чому Меггі сюди переїхала.

— Взагалі-то, це мій брат винен. Він живе у Віллідж і якось у неділю взяв мене із собою. Ми гуляли по Сохо. Це був початок сімдесят третього, якраз добудували вежі-близнюки. Стояв похмурий ранок, але сонце намагалося пробитися крізь хмари. А в небі над Сохо стовбичила велика сіра вежа, з вигляду така шершава, та коли на неї впало сонце, її текстура наче помінялася. То була одна з найчарівніших митей у моєму житті. Ось тоді я й вирішила, що мушу перебратися до Нью-Йорка.

— Я думав, вам така архітектура не подобається. Міжнародний стиль.

— Зазвичай ні. Але ті вежі чимось не такі. Я думаю, причина в поверхні, у грі світла.

— Ваш брат одружений?

— Ні. Взагалі-то, він гей. — Меггі помовчала. — Батьки не в курсі.

— Важко, напевне. А ви коли дізналися?

— Вісім років тому. Ми з Мартіном дуже близькі, от він мені й зізнався. Це сталося в шістдесят дев'ятому, році Стоунволльських бунтів^[246], після того як поліція провела рейд у гей-барі. Я ще до школи ходила.

— А ще не час йому відкритися батькам?

— Час, але буде нелегко. Це буде сильний удар для батька, бо Мартін — єдиний син, і батько сподівається, що він продовжить рід.

Рано чи пізно доведеться сказати, але краще разом зі мною. Я буду потрібна всім. А особливо Мартіну. — Метті всміхнулася. — Брат є брат.

Горем кивнув. Виявляється, ця юристка не тільки приваблива.

— Родина — велике діло. На мені лежить величезна відповідальність за відновлення її колишньої слави, але мушу визнати, це моє власне рішення. Батько таким ніколи не страждав. У вас бувало щось подібне?

— Я не відчуваю зобов'язань перед минулим, але маю зобов'язання перед собою. Мама завжди була сувора в цьому сенсі. Вона весь час казала, що я можу бути ким захочу й маю зробити кар'єру. Одружуйся, казала вона, але будь незалежною. Сама вона вчителька.

— Вона мала розбіжності з вашим батьком?

— Ні, живуть як одна душа. Просто таке її переконання.

— Я знаю багатьох успішних юристок, але всі вони пішли з роботи, щойно з'явилися діти.

— Я не з них.

— Ви гадаєте, що потягнете одне й друге?

— Всього добийся, все зроби. Буде так, як себе налаштуєш.

— Може бути непросто.

— Все залежить від організації процесу — а я на цьому вже зуби проїла. Але боюся, що дружина бізнесмена з мене препаршива.

— То шукайте юриста. Хтось мусить розуміти, чим вам доводиться займатися.

Вона похитала головою.

— В жодному разі.

— Чому?

— Конкуренція. У кожній професії завжди присутня конкуренція. Хтось перемагає, а хтось програє. Додайте сюди шлюб — і я думаю, буде не з медом.

— Не збираєтеся програвати?

— А ви?

— Мабуть, що ні, — сказав Горем. — І які ж у вас плани?

— Планів немає. Просто сподіваюся зустріти Саме Того. Когось такого, хто вважатиме, що життя — це пригода. Когось, хто прагне постійного росту — професійного та особистісного.

Ґорем поміркував. Ця юристка ще та штучка!

— А що ви думаєте про мого друга Хуана? Мені здалося, вам не дуже сподобались його слова про «Молодих лордів» і «Пантер».

— Та ні, я просто обмірковувала те, що він казав. Як на мене, він заслуговує тільки добрих слів.

Ґорем кивнув. Він знав у Нью-Йорку багатьох жінок, які мріяли про успішну кар'єру. Та в Меггі він відчув не тільки розум і рішучість, а й сердечність. За обачністю юриста він розпізнав і вільний дух.

Коли вони просто сиділи й мовчали, задзеленчав телефон.

— Алло, Ґореме! — Це був Хуан. — Бачив, що коїться?

— Це ти про що?

— Я так розумію, на Парк-авеню тихо.

— Тихіше не буває.

— То й сиди вдома, чуваче. Між іншим, я дізнався, що сталося. Ударом блискавки пошкодило електророзподільну мережу, і світло є в Нью-Джерсі, а всі п'ять боро майже повністю знеструмлені. В Ель-Баррію стає спекотно, і якщо найближчим часом світло не ввімкнуть, то в Гарлемі буде весело. Я вже сам бачив, як вломилися до однієї крамниці.

— Тобто почнуть усе виносити?

— Ще і як почнуть! Там на полицях стільки всього, що подобається людям, і ніхто нічого не побачить! — Судячи з тону, він мало не тішився. — Ґореме, з купою дітлахів і без грошей ти також підеш грабувати. Коротше, просто я хотів тобі порадити сидіти вдома. Поки що все вказує на те, що може накрити й центр.

— Що ти збираєшся робити?

— Ну, мабуть, вийду подивлюся. Але ти ж розумієш, там я вдома.

— Хуане, не шукав би ти собі пригод.

— Спокійно, Ґореме, не буду.

Ґорем повісив слухавку й переказав Меггі їхню розмову.

— Може, вам краще лишитися тут, — сказав він. — Є вільна спальня.

Вона зміряла його цинічним поглядом:

— Гарна спроба!

Ґорем не виключав, що за звичайних обставин міг би зробити кілька обережних кроків, а вже там як пішло б. У нього й справді виникла цікавість до Меггі, просто зараз — не найкраща пора.

— Ні, — промовив він тихо. — Меггі, мені з вами дуже приємно, але я й не думав підбивати клинці до вас. А от що я думав, то це трохи згодом довести вас цілу та неушкоджену додому. Хуан гадає, що там може бути небезпечно, і я не хочу випробовувати долю.

— Добре. Дуже люб'язно з вашого боку.

Після того вони ще трохи поговорили. Горем спитав, чи можна буде задзвонити їй, і дівчина дала йому свій номер. А потім він сказав, що проведе її додому. Коли виходили, він набрав Хуана, щоб дізнатись останні новини, але той не взяв слухавки.

Таксі на Парк-авеню не було жодного, і вони пішки рушили до 86-ї вулиці. Навкруг було темно й тихо, але попереду світилися далекі сполохи — ознаки пожежі. Ішли не розмовляючи, та на 84-й Меггі першою порушила мовчанку.

— Про щось думаєте?

— Та нічого особливого. Всякі дурощі.

— Ану дайте вгадаю! Ви захвилювалися, коли Хуан не відповів. Він обернувся до неї. Обличчя в темряві не було видно.

— Власне, так. Але це абсурд. В Ель-Барріо він як риба у воді.

— Де він живе?

— На розі Дев'яносто шостої та Лексінгтон-авеню. Взагалі, в тому домі є консьєрж.

— І ви, щасливо провівши мене на Вісімдесят шосту, одразу ж підете до нього, правильно?

— Якщо чесно, то я про це думаю.

— Тоді так. — Вона взяла його під руку. — Давайте вдвох туди й сходимо.

— Вам не можна.

— Ви мене не зупините.

Він здивовано подивився на неї:

— Ви дивна жінка, міс О'Доннелл.

— А ви як гадали!

На перехресті 96-ї вулиці перед ними відкрилася чимала частина іспаномовного Гарлему. Зараз надворі стояла тиша, але можна було розгледіти кілька пожеж. Вони швидко рушили до Хуанового будинку. Швейцар тримав двері на замку, але, освітивши прибульців ліхтариком, відімкнув їм, і Горем пояснив, чому прийшов.

— Містер Кампос більше не виходив, сер, це точно. — Ґорему як камінь з душі спав. — Ви вже приходили сюди до нього? — поцікавився швейцар. Ґорем сказав, що так. — Що ж, — вочевидь, швейцар вирішив, що Ґорем і Меґгі респектабельні з вигляду, — деякі мешканці піднялися на дах. Він може бути там. Домофон не працює, але я можу подзвонити, якщо маєте його номер, ану як уже повернувся.

Цього разу Хуан відповів. Прихід Ґорема його дуже здивував.

— А я вже думав, що ти зависаєш із руденькою красунею.

— Вона зі мною.

— Хочете піднятися на дах? Нас тут ціла купа, і ми маємо пиво. Тільки вам доведеться протопати дюжину поверхів.

Ґорем переказав Меґгі запрошення.

— Приймаємо, — погодилася вона.

На даху було повно народу. Звідти чудово було видно деякі райони Гарлему й частину Брукліну на далекому сході. Всюди мерехтіли пожежі.

У нічній темряві завивали сирени пожежних машин. По деякім часі, за кілька кварталів від Лексінгтон, почулося вищання коліс, а потім — дзенькіт скла, неначе хтось в'їхав у магазинну вітрину.

— Це супермаркет, — холоднокровно заявив Хуан. А тоді, обернувшись до Меґгі, додав: — Ель-Барріо. Мої хлопці.

Вони попивали пиво й дивилися на полум'я, що ширилося в гарячій та вологій ночі. По деякім часі в Брукліні спалахнула велика пожежа. Минуло пів години, а вона продовжувала розростатися.

— Зачепило кварталів зо двадцять, — сказав Ґорем.

— Думаю, більше, — обізвався Хуан.

І так, аж до самого ранку, вони стояли на даху, спостерігаючи, як величезний, розділений на райони Нью-Йорк скидає свою лють, свою напругу й жалюгідність через пожежі, грабунки — і знову пожежі.

Пологи

• 1987 •

Горем Мастер бігав по квартирі як опечений. Він розумів, що паніка тут зайва. Сумка Megгі, ретельно спакована, уже кілька тижнів стояла у спальні. Просто візьми її та біжи! Таксі вже мчало Megгі до лікарні листопадovими вулицями. І бажано йому там бути до її приїзду.

Їхня перша дитина. Вони довго чекали, це було їхнє спільне рішення. Megгі спершу хотіла досягнути кар'єрних висот, і він підтримував її прагнення. І ось нарешті цей великий день настав, а в нього паніка.

Чи була Megгі готова до цього? Чи буде з нею все гаразд?

Горем вважав, що вже останній тиждень їй не треба працювати. Та Megгі запевнила, що все добре.

— Чесне слово, коханий, — казала вона, — я працюю, щоб відволіктися.

Він, звичайно, прийняв її аргументи. Та чи не зайшла вона задалеко? Тепер, коли настала ця велика мить, його поймав страх. Може, слід було вблагати її не йти сьогодні на роботу? Ану, крий боже, щось піде не так — тоді це він в усьому буде винний!

Megгі вийшла з квартири о восьмій. Об одинадцятій, у розпал зборів у великому, обшитому деревом конференц-залі, яких вистачало на десяти поверхах «Бранч і Кейбл» у Мідтауні, в неї почалися перейми. Megгі трималася дуже спокійно — він бачив це, ніби вона стояла перед ним. Вона вибачилася, подзвонила до Горема, щоб він привіз їй сумку, на ліфті спустилася вниз і взяла таксі до лікарні. Це було на околиці міста, але о такій порі дорога забирає небагато часу. Горем мусив поспішати.

— Белло! — гукнув він.

— Так, містере Мастер.

Белла вже стояла в нього за спиною. Хвала богу, що послав їм Беллу! Вона завжди знала, де що лежить.

— Я нічого не забув?

Золото, а не людина! Вона приїхала з Гватемали і, як багато хто з домашніх слуг у Нью-Йорку, розпочинала трудову діяльність

нелегальною іммігранткою, але попередні роботодавці зробили їй грінкард. Вони з Меггі найняли її три роки тому — зрештою, коли двоє людей працюють повний день, набагато простіше знайти собі хатню робітницю. Коли Белла тільки прийшла до них, Горем не знав, які форми звертання доречніші нині, але Белла розв'язала це питання замість них. Вона вже працювала у великій квартирі на П'ятій авеню й відчувала, цілком слушно, що мешканці таких осель бажають, щоб усе було як годиться. «Містер і місис Мастер», — вирішила Белла, і вони були не проти.

Це була не єдина причина найняти Беллу. Вважалось, що скоро в них будуть діти. І ось коли це станеться, Меггі хотіла, щоб вони вже мали людину, якій можна було б довіритися, як самій собі. Готова нянька для немовляти. Але останнім часом Белла часто натякала на надмірну зайнятість, і Горем усе зрозумів. За її переконанням, хатня робітниця це лише хатня робітниця, а няньку шукайте окремо. Містер і місис Мастер вважали інакше. Схоже, баталій було не уникнути.

— Ні, містере Мастер. — Чи не було в її тоні натяку на те, що він завжди щось шукає? Мабуть, що ні. Так чи інакше, вона усміхнулася. — Все буде добре.

«Не будь дурний!» — подумки наказав собі Горем. Звичайно, Белла мала слушність. Меггі в добрій формі. Вони були на УЗД. З дитиною все добре. Це хлопчик. Горем Вандейк Мастер — молодший. Ім'я йому обрала Меггі, бо знала: чоловіку сподобається. Може, вона й не поділяла династичного почуття, але з радістю йшла назустріч. І йому справді сподобався вибір. Тож якщо Меггі не проти, то навіщо пручатися?

З дитиною все добре, і з лікарем також усе гаразд. Карузо добрий фахівець. Не кожен зважиться сьогодні стати акушером. Як раптом щось ішло не так, то позивалися саме з акушерами. Страхові внески для акушерів були такі високі, що багатьом студентам-медикам цей фах був просто недоступний. Карузо був лише на кілька років старший за Горема, але, поспілкувавшись із ним, Меггі була в захваті.

Лікар Карузо виявився приємним чоловіком. Якось із пів року тому Горем випадково зустрів його — той саме вертався додому. Карузо працював у лікарні на Парк-авеню, за кілька кварталів від їхнього дому, і вони якийсь час ішли разом і досхочу наговорилися.

— Я живу у Вест-Сайді, — повідомив він Горему, — на Вест-Енд-авеню. Поганої днини ходжу пішки на роботу й додому через парк. — Він усміхнувся. — Скажу вам, лікарям теж треба рухатись.

— І росли у Вест-Сайді?

— У Брукліні. Батько мав будинок у Парк-Слоуп. Але до школи ходив тут, у місті.

Він назвав приватну школу, добре знайому Горему.

— Чудова школа! Вам там подобалося?

— Сказати вам правду, не дуже. Інші хлопці ставилися до мене як до порожнього місця.

— Бо ви жили в Брукліні?

І справді, в п'ятдесяті роки добротні будинки з пісковика в Парк-Слоуп були занедбані, і більшість респектабельної публіки район залишила. Але в шістдесяті там затіяли реновацію. Туди стали з'їжджатися найрізноманітніші люди, і з них багато хто хотів відбудувати ті будинки для себе. Імовірно, діти з приватних шкіл там і справді не жили, та все одно...

— Я ріс на Стейтен-Айленді, — сказав Горем.

— Гарне місце. Хоч і Бруклін не така вже й діра.

— Ви були на стипендії? Принижували вас, бо ви були не з багатих? Це нищо!

— Ні, сказати по правді, з грошима проблем не було. Батько замолоду був муляром, а материні родичі тримали продуктову крамницю. А потім батько отримав спадщину від дядька й подався в забудовники. Середньої руки — скуповував будинки в Брукліні, реставрував і продавав, але заробляв на цьому непогано. — Лікар Карузо зробив паузу. — Ні, не треба шукати проблему у високих матеріях. Вся штука в тому, що я — італієць. От і все. Італійське ім'я. Нуль без палички. — Він знизав плечима. — Тепер я їхній акушер.

— Сподіваюсь, ви візьмете з них по максимуму, — сухо зауважив Горем.

— Я живу добре. А син щойно пішов до приватної школи та взагалі не має клопоту.

«Етнічне тепер стає модним», — подумки відзначив Горем, і його це потішило.

Він уже чув про єврейські родини, які, скажімо, ще покоління тому англізували свої східноєвропейські імена, а нещодавно вирішили

повернутися до джерел. Ставлення змінювалося. Його власне шляхетне ім'я подобалось йому лише тим, що прямо впливало з історичних коренів. Принаймні так він сам собі казав. «Моє ставлення до родоводу є суто постмодерністським, — любив він виголошувати під час званих обідів. — Невинний декор, яким можна ділитися з друзями». На його думку, це було дуже добре.

— А ви часом не родич знаменитого тенора? — поцікавився Горем. Було в розумному обличчі акушера щось від великого однопрізвищника.

— Хтозна? — понизав плечима Карузо. — Можливо, спільні предки десь і є. Моя сім'я була з ним знайома й дуже пишалася цим. А він весь час казав, що ми рідня. — Він усміхнувся. — О, то був чоловік широкої душі!

Горем Мастер був радий, що їхнього сина прийматиме лікар Карузо.

Він схопив сумку Меггі, сказав Беллі залишатися у квартирі на випадок, якщо він подзвонить, і спустився на ліфті до вестибюля. Швейцар викликав таксі.

Їхати недалеко. До Медісон-авеню, потім прямо по 101-й, до П'ятої — і ви в лікарні «Маунт-Синай». Там на них уже чекатиме лікар Карузо.

Таксист проїхав три квартали по Парк-авеню, тоді повернув ліворуч. До Медісон-авеню залишався квартал. І тут він зупинився.

— Якись проблеми?

— Угу. Проблема. — Сильний російський акцент. — Вантажівка. Стояти як укопана.

— Мені треба до лікарні.

Меггі, напевне, уже там.

— І що я зроблю, як воно стояти?

А нічого й не зробиш. То, може, краще вийти й зловити таксі на Медісон? Можна, але щойно він дійде туди, затор розсмокчеться. І росіянин проскочить повз нього й не зупиниться, навіть якби Горем проголосував. А інших таксі на Медісон-авеню не буде. Він уже бував

у таких ситуаціях. Горем Мастер подумки вилаявся й заплющив очі. Терпіння. Очистити розум. Заспокоїтись.

І намагатися не думати про інше. Про те, чого він Меггі не казав.

Останні десять років життя його загалом перебігало за планом. Горем уже не перший рік обіймав посаду віцепрезидента й мав чудову репутацію в банку. Він виявив справжній дар у стосунках з клієнтами й уміло обирав собі корпоративних менторів. Кілька років на додачу до зарплатні йому виплачували шестизначні бонуси. А в цю весну він отримав призначення на посаду старшого віцепрезидента. То все були важливі віхи. Але ще важливішою виявилася пропозиція, яку він отримав невдовзі по тому.

Фондовий опціон — право купувати банківські акції за вигідною ціною. А ще це називали «золоті кайданки», бо влаштовано все так, що реальний прибуток ти маєш, тільки буди в банку. Віцепрезидент міг отримати підвищення й більшу зарплатню, але єдине мірило його цінності для банку — гроші. Якщо банк хоче утримати працівника по-справжньому, він пропонує йому фондовий опціон на акції.

Місто теж процвітало. У 1977 році, одразу після жахливих підпалів і мародерства під час аварії електророзподільної мережі, мером Нью-Йорка став підприємливий Ед Коч. Насамперед він узявся за міські фінанси, яких було вкрай мало. Тут він досяг видатних успіхів. А за кілька років навіть вдалося уникнути бюджетного дефіциту. У 1981 році Коча висунули і Демократична, і Республіканська партії — такого ще ніколи не було! «І як я управляюся?» — гукав мер щоразу, коли бачив натовп, і найчастіше йому відповідали, що непогано.

А Горем одружився з Меггі.

Їхні зустрічі були типові для пар, де бодай хтось один працює по дев'яносто годин на тиждень. У початковому плані такий пункт був відсутній.

Інколи в Горема Мастера поставало запитання: а чи не перебирають міру великі юридичні фірми та інвестиційні банки з робочими годинами? Так, це показувало всю серйозність і відданість юних юристів обраній справі, та чи не було тут елементу садистського

зухвальства, як, скажімо, при вступі до братства, коли новачок складає присягу? Але, на відміну від вступу, це тривало роками, допоки працівник виростав до посади партнера.

Меггі працювала з корпоративними клієнтами. Часто, коли вона укладала великі угоди, він приїжджав до неї в офіс о дев'ятій-десятій вечора, запрошував на вечерю, а потім відвозив назад на роботу, і вона працювала коли до другої, коли до третьої години ночі. Так минули їхні залицяння й перші роки шлюбу. Романтичні моменти виникали спорадично, несподівано, їхнє дозвілля вкладалося в кілька годин. У певному розумінні тут було щось бентежливе. Горем подумав, що такими, напевне, були залицяння й шлюби під час війни. Але до миру було ще так далеко.

Рік вони зустрічалися, а потім Горем запропонував їй одружитися. Тоді він уже не уявляв свого життя без неї. Якщо їй не судилося бути дружиною бізнесмена, його це абсолютно не бентежило. Вона ж, зі свого боку, не тільки кохала його, а й часом щиро дивувалася: «Повірити не можу, що ти терпиш мій нелюдський графік!» На Горемову думку, його захопленість та її вдячність і стали тим міцним цементом, який скріплював їхній шлюб.

— Меггі, — бадьоро нагадував Горем, — якщо ти хочеш мати все, то пам'ятай: те «все» включає ще й мене.

Вінчання відбулося в католицькій церкві її батьків у місті Норволк, Коннектикут. Батьки Меггі одразу вирішили, що Горем — ідеальна партія для дочки. Їх не засмучувало навіть те, що зять не був католиком. Меггі ж священнику нічого не казала, а Горема запевнила, що їхні діти ходитимуть до тієї церкви, яку він обере, або й не ходитимуть зовсім.

Дружбою був Хуан — до того часу він і Джанет одружилися, — а Мартін, брат Меггі, — одним зі старостів. Мартін виявився приємним і тямущим хлопцем, вони з Горемом легко знайшли спільну мову. Наприкінці весілля батько підійшов до Мартіна й попросив, щоб той прямо сказав, буде він колись одружуватися чи ні.

З настанням 1980-х їхнє життя мало змінилося. Коли Горем просив Меггі піти з ним на ділову вечерю, вона робила все, щоб піти. Якось на вихідних «Бранч і Кейбл» повезла на курорт усіх партнерів і молодших членів разом з їхніми половинками. Горема дуже потішило,

що поки там юристи працювали, його розважали разом з іншими дружинами.

— А непогано бути чоловіком, — сказав він тоді Меггі, усміхаючись. — Двадцять дружин — і всі твої!

Щоб остаточно визначитися із соціальною належністю, залишалося тільки обрати одну з популярних у 1980-ті наліпок.

— Я завжди був БАСП^[247], — резонно зауважив Горем. — І мабуть, можу назватися препі^[248]. А Меггі — стопроцентна япі^[249].

Однак усе змінилось у 1986 році, коли Меггі стала партнером.

— А партнера «Бранч і Кейбл», — заявила вона, — не можна називати япі.

— І симпатичною рудою молоденькою партнеркою — теж не можна?

— Дзуськи! Але скажу тобі про партнера «Бранч і Кейбл» дещо інше.

— Наприклад?

— Партнерка «Бранч і Кейбл», — усміхаючись, сповістила вона, — може завагітніти.

Наступного року вона завагітніла, і це додало нових клопотів.

Вони були щасливі у квартирі на Парк-авеню. Після одруження Меггі зробила невеличкий ремонт, вони докупили нових меблів, і це принесло їм величезне задоволення. На третій рік шлюбу, отримавши солідну премію, Горем зробив різдвяний подарунок Меггі — гроші на новеньку кухню. То була неабияка подія.

Меггі зробила ще одну яскраву зміну в інтер'єрі. Якось вона полізла до комірки та знайшла там ретельно загорнутий пакунок, з вигляду схожий на картину. У відповідь на запитання, що це, Горем із соромом зізнався, що це єдиний з подарунків Чарлі, який він після батькової смерті не доставив адресату.

— Минуло стільки часу, що аж якось незручно віддавати його законному власнику, — додав він.

— А можна подивитися? — спитала Меггі.

— Гадаю, так.

— Божечки, Гореме! — вигукнула Меггі, розгорнувши пакунок. — Це малюнок Роберта Мазервелла! Йому ціни немає!

— Навіть не знаю, що з ним робити, — зізнався Горем.

— То давай, поки ти не придумав, я повішу його на стіну.

І картина оселилась у вітальні, додаючи їй особливої елегантності.

Однак тепер, перед поповненням родини, варто було поміркувати й про більшу квартиру. В шестикімнатній для дитини можна виділити другу спальню й спокійно жити далі. Та коли дітей стане двоє, то шести кімнат буде замало. Будинок їм подобався, тож вони вирішили почекати: раптом хтось з'їде й з'явиться потрібна їм квартира? На дві зарплатні вони стовідсотково потягнули б іпотеку чи вищу орендну платню.

Словом, шлюб Ґорема й Меггі був цілком щасливий. Їм бракувало лише одного — і обоє відчували це — друзів. Скільки часу минуло відтоді, як у них вечеряв брат Меггі? Щонайменше три місяці. Ніхто у цьому винний, просто немає часу. А Хуан? Його не бачили вже понад рік!

А це вже було зле, бо справи в Хуана йшли кепсько. Мер Коч успішно давав раду районам за 96-ю вулицею, а в Гарлемі, Ель-Барріо чи Південному Бронксі його успіхи були значно скромніші. Хтось казав, що йому ці райони байдужі. А хтось твердив, що там назбиралося стільки проблем, що вистачить на десяток Кочів. Так чи інакше, а Хуану майже не було чим похвалитися. «Ситуація в Ель-Барріо не те що не поліпшується — вона стає чимраз гіршою!» — скаржився друг. Він так зневірився, що вже готовий був піти кудись на комунальне підприємство, де знадобилися б його ділові навички.

І Ґорем вирішив: коли в них народиться дитина, він зателефонує Хуану та запросить його з Джанет на вечерю.

Попри ці мінуси, які він точно виправить, Ґорем міг би вважати себе дуже везучою людиною. І вважав, якби не одна проблема: самого везіння було замало.

І це не дивно. Як розібратися, думав Ґорем, то Нью-Йорк завжди приваблював людей, що хотіли більшого. Чи то бідний іммігрант, чи то успішний торговець — усі їхали до Нью-Йорка в пошуках чогось більшого, ніж мали. У важкі часи їхали сюди — щоб вижити, у періоди стабільності — щоб досягти успіху, а в періоди розквіту — щоб стати багатим. Дуже багатим. І швидко.

А у вісімдесятих Нью-Йорк процвітав.

Раював ринок цінних паперів. Він сам і вся супутня індустрія, включаючи юридичний супровід. У 1984 році цей ринок уперше

подолав позначку в мільйон проданих акцій за день. Трейдери, брокери — кожен, причетний до акцій або облігацій, отримав можливість добряче заробити. Все це чудово описано в книжці Тома Вулфа «Багаття марносластва», яка стала бестселером, коли Меггі ходила вагітна.

Жадоба грошей заповонила все. Жадоба лоскотала нерви. Успішні скупарі були героями. Жадоба була тут чесною.

Але Горем мусив відповісти собі на запитання: чи досить в ньому жадови?

Інколи, сидячи в офісі, він діставав срібний долар Моргана, бабусин подарунок, і сумно його роздивлявся. Чи змогли б Мастерипредки, купці, власники каперів, спекулянти нерухомістю й землею, нидіти в банківському офісі, отримуючи зарплатню — так, з бонусами, опціонами й усім таким, — та чи були б вони такими обережними, коли всі інші щогодини багатіли? Навряд. Нью-Йорк трусила грошова лихоманка, а він сидів як пень — невідьник власних обережності та респектабельності.

Невже всі поголовно вихідці зі «старих грошей» були приречені на посередність? Але ж ні — от як брикнув отой чувак Том Вулф!

І Горем не сказати, що пустився берега, проте став і собі приторговувати, і справа пішла! Звичайно, щоб інвестувати, довелося позичати — іншого способу забагатіти швидко не було, — а ризики, коли ринок росте, невеликі. Тож поки Меггі завагітніла, в нього зібрався солідний портфель.

Горем нічого про це не казав. Він вирішив, що скаже Меггі, коли матиме стільки, що вона точно здивується. Хоча здивувати юриста, звиклого до небідної, м'яко кажучи, клієнтури, під силу не кожному. Але він працював над цим. Тримати свої справи в таємниці було просто, бо декларації до податкової Горем і Меггі подавали окремо.

Це була її ідея, щойно вони одружилися. Горем не знав, скільки заробляє Меггі, а Меггі — скільки він. Вони вели облік витрат, ділили їх порівну між собою, а все інше їх уже не цікавило. Поки Меггі не була партнером, Горем думав, що заробляє більше за неї. Тепер він не мав такої певності. Звісно, це нічого не міняло. І все ж з урахуванням опціонів і бонусів, які він постійно отримував, Горем гадав, що, мабуть, так, він досі заробляє більше — хоча партнери у великих

юридичних фірмах горнуть гроші лопатою. «Нічого, — втішав себе Горем, — от зірву добрий куш, тоді все й розповім!»

І все йшло чудово, та минулого місяця сталося лихо.

У жовтні стався обвал ринку. Не так, як у 1929 році, але корекція була глибокою. Серйозно постраждали брокерські контори, почалися масові звільнення. Ті, хто, як Горем, працював у комерційних банках, відбулися легким переляком. Не постраждали і юристи — тим вистачало роботи за будь-яких катаклізмів. А от приватним Горемовим накопиченням стало непереливки! Два дні тому він закрив усі борги та перевірів залишки свого портфеля. І з'ясував, що повернувся до тієї точки, з якої кілька років тому стартував. От заробив так заробив! Ще добре, цього року вони хоч не починали пошуків більшої квартири.

Меггі він нічого не сказав. Навіщо хвилювати без потреби, та ще й перед пологами. Не розповів і після — просто не бачив у цьому сенсу. Так робить кожен добрий трейдер, сказав собі Горем. Зменшуй втрати. Тримай язика на припоні та скоріше виривайся вперед.

Три дні тому він отримав несподівану пропозицію. Телефонний дзвінок від банкіра, якого він трохи знав. Насторожена зустріч, після якої було знайомство з партнерами інвестиційного дому. Далі — пробна пропозиція. Пожива, так би мовити, для роздумів.

У нього запитали, чи не хоче він перейти до інвестиційного банку. Звісно, це був комплімент. Партнери цього банку були високої думки про його вміння та зв'язки з клієнтами. Обговоривши все докладніше, Горем побачив слушність їхніх аргументів. Здавалося, все було непогано, і йому дуже сподобалися люди, з якими доведеться працювати.

До того ж, як у кожному інвестиційному банку, там буде азарт, можливість творчих ініціатив і шанс зірвати непоганий куш. І значно довший робочий день.

Більше такої нагоди могло й не бути. І, на його переконання, Мастери з минулого її не прогавили б точно. Серйозний мінус — він залишиться без купи опціонів і буде бачити свою невеличку родину не так часто, як планував.

Як же йому краще вчинити? Чи не забракне йому впевненості? Чи буде він готовий у разі поразки на ринку відмовитися від добробуту?

Горем не знав. Він хотів обговорити це з Меггі. Щоправда, це не найкраща тема для розмови, коли твоя дружина народжує первістка.

Вони їхали. Водій вантажівки нарешті вивантажився, росіянин обклав його лайкою, той не залишився в боргу, і під несамовите бубоніння росіянина вони полетіли по Медісон-авеню. Дякувати богу, світлофори там були синхронізовані й червоне світло не спалахувало кожних вісім-десять кварталів, як на Парк-авеню.

За лічені хвилини доїхали до «Маунт-Синай», і Ґорем влетів усередину: де Меггі?

Її вже підняли на п'ятий поверх. Коли туди потрапив Ґорем, то першим, кого він побачив, був лікар Карузо.

— Все добре, — сказав той заспокійливо. — Я одразу взяв її нагору — розкриття йде дуже швидко.

— Правда, їй не треба було йти до офісу?

Лікар знизав плечима.

— Ви знаєте свою дружину. Хоча, якщо нема проблем, часто активні жінки народжують набагато легше. — Він осміхнувся. — Втім, я особисто не прихильник таких стислих графіків.

— Принаймні вам не довелося приймати дитину в конференц-залі «Бранч і Кейбл». І за це подякуйте.

— Ваша правда. Так, Меггі каже, що ви хочете бути присутнім у пологовій залі.

— Я мушу.

— Це не обов'язково.

— Ні-ні, я справді мушу. — Ґорем усміхнувся. — Поясню пізніше.

— Тоді вас треба переодягнути, — промовив Карузо. — Медсестра дасть медичний халат і штани, якщо ви носите годинник, то зніміть його. А взагалі, її палата он там, другі двері.

Ґорем побачив Меггі, і його накрило хвилю любові.

— Привіт. Я привіз твою сумку. В тебе все добре?

— Краще не буває, — весело відповіла Меггі. — Все чудово.

Їй було трохи лячно. Але знав про це тільки він.

— Коротенька перерва у вашій нараді, — пожартував Ґорем. — Не могла попросити дитину підлаштуватися під розклад?

— Мабуть, що ні. — Меггі всміхнулася. — Упертий, як мати.

— Мамі з батьком дзвонила?

Її батьки нещодавно перебралися до Флориди.

— Так. Я обіцяла, задзвонити знову, коли все закінчиться. А ти?

Ґоремова мати також мешкала у Флориді.

— Я ще не мав коли.

З'явилася медсестра з блідо-блакитним лікарським костюмом.

Ґорем перевдягнувся.

Подумав, де подіти годинник. Він не хотів залишати його в палаті, краще взяти із собою. У костюмі знайшлася кишенька, і Ґорем поклав туди годинник.

Лікар Карузо повернувся та оглянув пацієнтку. Широка усмішка.

— Добре, добре! Часу, я бачу, не марнуєте. Скоро буду.

Ґорем узяв Меггі за руку:

— Все гаразд?

Меггі не була б Меггі, якби погодилася на анестезію. Вона збиралася зробити все сама, без допомоги й по-своєму.

— Добре, — сказав Ґорем, підійшов до узніжжя ліжка, суворо поглянув на неї. — Час, мабуть, показати, як потрібно дихати.

Перше заняття з дихання відбулося три місяці тому.

За партнерських, або спільних, пологів чоловік і дружина мають діяти єдиною командою. Для сучасного чоловіка й батька це вважалось нормою, і Ґорем не був проти.

Їх зібрали в маленькому лікарняному конференц-залі. Першими прийшли Ґорем і ще один батько. За кілька хвилин прийшла медсестра, яка проводила заняття. Вони стали чекати.

За п'ять хвилин медсестра запитала, де їхні дружини. За десять почала сердито супитися. Другий, лисий коротун приблизно його літ, зітхнув і поглянув на Ґорема.

— Чим займається ваша дружина?

— Юристка. А ваша?

— Інвестиційна банкірка.

Обидва обернулися до медсестри.

— Мабуть, краще починати без них, — сказали вони.

Тепер, коли Меггі вже була партнером, завантаженість її роботою трохи зменшилася. Та якщо хтось думав, що вона стане жертвувати

важливою нарадою заради вправ із дихання...

Вона й не стала. Ані заради першого заняття, ані заради другого. На третє таки зволила з'явитися. Медсестра була не надто задоволена, але Горем не ремствував, бо вже чудово володів потрібними навичками.

— Чудово! — сказала медсестра, похмуро оглядаючи Меггі. — Ключ до всього — намацати ритм, який допоможе розслабитися. Вдихнули... раз... два... три... чотири... видихнули... вдихнули... раз... два... три. чотири... Коли перейми почастишають, можна трохи прискоритись. Стежте за чоловіком, він покаже вам, що робити. Вдих... раз... два...

У дверях постала чергова медсестра.

— Міс О'Доннелл до телефону, — сказала вона.

— Попросіть, хай пізніше задзвонять! — наказала медсестра.

— Утім, я мушу відповісти, — заявила Меггі, вирушаючи до дверей.

— Будь ласка, сядьте! — Медсестрин голос аж забринів од гніву.

— Перепрошую! — обізвалася Меггі від виходу.

— Та це ж ваша дитина! — вигукнула медсестра

Меггі обернулася, з любов'ю подивилася на Горема та обдарувала медсестру сліпучою усмішкою.

— Не хвилюйтеся, — сказала вона. — Ми — шикарна команда. Він буде дихати, а я — народжувати.

— Дихай... два... три... тужся! — промовили Горем і лікар. — Дихай... два... три... тужся!

— Ану тужтеся, — сказав лікар. — Хороша дівчинка... отак... ще трохи... тужтеся... як тільки можете...

— А-а! — закричала Меггі.

Лікар Карузо вже не говорив. Він був зайнятий. Приймав дитину.

— Ану ще раз! — гукнув він.

І Меггі знову закричала...

Горем не відривав від неї очей. Лікар Карузо ступив крок назад. Маля подало голос. Карузо усміхнувся:

— Мої вітання. У вас син.

Пологи були позаду.

За кілька хвилин, звертаючись до них обох, лікар сказав:

— Я бачу, ви ходили на заняття з дихання. Молодці!

Ґорем подивився на Меґгі, а Меґгі — на Ґорема.

— А ви як думали! — сказала вона.

Усе минуло добре. Скоро Меґгі сказала, що має поспати, і Ґорем став збиратися додому. Зняв лікарняний одяг, медсестра показала лоток, що спускався до пральні. Він перебрався, зібрав свої речі та приготувався йти. І вже ледь не залишив поверх разом з лікарем Карузо, коли раптом його осяяло, що він накоїв!

— Лоток! Я забув у кишені годинник. Він поїхав до пральні.

— Яка прикрість! — поспівчував Карузо. — То був «ролекс»?

— Та ні. Це річ не дорога. Але однаково...

— Скажіть медсестрі, а вона скаже в пральні. Ще, може, знайдуть.

— І часто тут таке трапляється?

— Гадаю, не без того.

— І хто-небудь знайшов свій годинник?

— Навіть не знаю, що сказати. Думаю, від охочих працювати в пральні немає відбою.

— Ще б пак!

— Подивіться на це під таким кутом, — бадьоро озвався Карузо. — Ви залишилися без годинника, зате у вас з'явився син.

Повернувшись додому, Ґорем зателефонував батькам Меґгі й своїй матері. Тоді відкоркував пляшку шампанського, налив собі та Беллі, і вони випили за новонародженого. Він сказав Беллі, що вона має з'їздити з ним до лікарні та подивитися на малюка. Йому хотілося, щоб Белла прикипіла серцем до хлопчика.

Але це потім, а зараз потрібно зайняти свій час. Ґорем не міг всістися перед телевізором і витріщатись на екран — для цього він був надто збуджений. Про роботу не могло бути й мови. І він став міряти квартиру кроками.

Може, подзвонити до Хуана? Було б незле.

Він ненадовго відігнав цю думку й крокував далі. Не час думати про справи, але він нічого не міг із собою вдіяти.

Чорт забирай, як бути з тим інвестиційним банком?

Міленіум

Криза в житті Горема Мастера розвивалася так поступово, що із часом він і сам не сказав би, коли все почалося. Можливо, з того дня, коли на світ з'явився малий Горем і він відхилив пропозицію інвестбанкiрів перейти до них. Тоді здавалося, що так буде краще, і Меггі з ним погодилася.

Життя відтоді текло рівно. Біржовий крах 1987 року швидко став спогадом, хоч і болючим, посівши своє місце в низці ринкових бумів і крахів, які вже три століття регулярно струшували Лондон і Нью-Йорк.

Втім, на зміну йому прийшов інший спад — тепер уже на ринку нью-йоркської нерухомості, і це було на руку Мастерам. Бо незабаром після того, як у них народився другий син, Річард, у тому самому будинку звільнилася восьмикімнатна квартира.

— Зараз за неї просять суму, яка становить сімдесят відсотків від ціни цієї квартири за кілька років, — сказав Горем дружині. Бездоганна фінансова логіка: купи на ринковому спаді! Крім того, квартира, яку продавали, була успадкована, і піклувальники будинку були раді, що продають її кваліфікованому покупцеві^[250], який уже живе в цьому будинку, тож рада кооперативу без проблем дала згоду на обладку, і не довелося платити комісійні ріелтору. Горем і Меггі змогли домовитися про дуже вигідну ціну. Вони продали свою шестикімнатну квартиру, узяли спільну іпотеку, щоб покрити різницю, і купили восьмикімнатну. Наступного року Горема обрали до ради кооперативу, де він пропрацював кілька років.

Та скоро й восьмикімнатна була повна. Бо після двох синів їм захотілося дочку, і 1992 року на світ з'явилась Емма. Тож обох хлопчиків перевели до другої спальні, а дівчинці дісталася третя. Окрім восьми кімнат із кухнею межували ще дві — для слуг, і незадовго до появи Емми до хатньої робітниці Белли приєдналася нянька Меган — весела дівчина з Вісконсіну, яка жила в них кілька років, після чого це місце зайняла її кузина Міллі. Приємний дім у Верхньому Іст-Сайді — здавалося б, живи та радій!

Але саме тоді Горем, вперше в житті, став мріяти про те, щоб перебраться за місто.

Ні, не сказати, що в місті так погано. Якщо чесно, то для багатьох Нью-Йорк став набагато кращим місцем для життя, ніж був багато років до того. На зміну Кочу прийшов Дінкінс, а що він був афроамериканцем, то більше, ніж його попередники, переймався проблемами Гарлему та інших небагатих районів. Та місто залишалося осередком злочинності, особливо грабунків, майже до середини дев'яностих, коли мером став Джуліані, непримиренний ворог криміналу. Він міг не подобатись як особистість, але його політика «нуль толерантності» до злочинного світу, схоже, дала свої плоди. Тепер можна було без остраху гуляти вулицями.

Крім того, Нью-Йорк став чистішим. За Публічною бібліотекою, де стояв колись Кристал-палас, був невеличкий Браянт-парк, який давно перетворився на гадючник, де шастали пацюки й крутилися наркодилери. Тепер з нього зробили місце, де люди з прилеглих офісів могли посидіти й випити філіжанку капучино. По 42-й вулиці в напрямку до Таймс-сквер позносили хмурні кінотеатри, де крутили порно. Центр міста, Сохо й прилеглий до нього район, відомий тепер як Трайбека, ставали пристойними анклавами для тих, хто любив лофти. Щоправда, ця джентрі- та япіфікація могла позбавити Нью-Йорк частки його давнього духу, та загалом, на думку Горема, місто мінялося на краще.

Ні, його бажання залишити місто, принаймні попервах, було звичайним прагненням більшої просторіні.

Хай би яка велика й гарна була в них квартира, в житті траплялися моменти, коли кожен хотів десь усамітнитись. Хлопці були не проти мати кожен по кімнаті. А в липні та серпні в Нью-Йорку завжди була пекельна задуха. Багато хто з його знайомців, що працювали в комерційних банках, уже переїхали до передмість. Двоє друзів, так само старші віцепрезиденти, як і він, мали розкішні будинки в Нью-Ханаані, а біля дому — кілька акрів землі з тенісним кортом і басейном. Так, їм доводилося підриватися вдосвіта, щоб встигнути доїхати до міста, проте кожен вважав, що воно того варте.

— Їхні дружини не працюють, — цілком резонно зауважила Меггі. — Я не зможу одночасно і дітьми займатися, і на роботу їздити. — Вона усміхнулася. — Навіть якщо дозволимо собі машину з водієм. Та й школи в місті кращі, — додала вона.

Однак в 1997 році вони знайшли щасливий компроміс. Заміський будинок. Маленька ложка дьогтю в бочці меду: ферма, в яку вони обоє закохалися, стояла в Північному Салемі. Ще кілька миль — і ти в окрузі Патнам, де нижчі ціни й податки на житло. Тоді як Північний Салем містився в окрузі Вестчестер, де були надвисокі податки на нерухомість, які йшли на утримання тутешньої школи. Проте їм неабияк сподобався той будинок, і це переважило.

Ґорем був дуже щасливий. Вони їздили туди майже на всі вихідні, і діти були в захваті від тих поїздок. Влітку вони з Меґгі частенько, на тиждень по кілька разів, їздили звідти до міста. Це займало годину п'ятнадцять хвилин від дверей до дверей, незалежно від того, їхав ти машиною чи потягом до Центрального вокзалу. Ґорем почувався так, неначе розчинив вікно в життя.

І це, слід визнати, збіглося з його життєвим планом. Хтось волів мати літній будинок або зняти його на Лонг-Айленді. Багато хто платив великі гроші, щоб розслабитися в Гемптоні. Але було чимало й тих, хто полюбляв тихіші, більш сільські околиці довгого коридору, який проліг від Бедфорда в центрі Вестчестеру, на північ Гудзоною долиною до фешенебельного округу Датчесс. Особливо туди вабило любителів коней. Глушиною Північний Салем не вважали, проте й передмістям він не був. Тут лежали невеликі мисливські угіддя, і кілька маєтків розкинулися на сотні акрів. Як і до Бедфорда, сюди з'їжджалася маєтна публіка, і це тішило Ґорема: Мастери були там, де їхнє місце.

А він?

Десь у середині дев'яностих Ґорем зрозумів: піднятися вище в банківській ієрархії йому вже не вдасться. Ні, про особистий крах не йшлося: солідна робота, керівники цінують — просто дехто з ровесників досягнув чогось більшого. Може, вони були вправнішими політиками. А може, просто пощастило. Але йому ніколи не стати генеральним директором, не увійти до кола обраних, які реально керували банком. Він лишиться хорошим хлопцем, який трохи недотягнув до цього рівня.

Та більше тривожило інше. Стояла ера злиттів і поглинань. Банки ставали більшими. Мов у гігантській фінансовій версії гри «Пакман»^[251], банки поглинали один одного, і, як багато хто казав, мали вціліти лише найбільші. Їхня грошова міць і низькі витрати

розчавлять будь-якого конкурента. Зараз банк Ґорема ніхто не купував, не поглинав, але якщо (і коли) таке станеться, то із цього з усією вірогідністю витікало два наслідки: хороший і поганий. Хороший — акції та опціони його банку, найімовірніше, серйозно подорожчають. І Ґорем вийде з оборудки значно багатшим, ніж був, але на цьому край. А найбільший пакет опціонів мало керівництво, яке було вище лише на щабель. Звичайнісінькі банківські управлінці заробляли на корпоративних іграх по п'ятдесят, по сто мільйонів або й більше. Він же застряг на кар'єрній драбині та залишається поза грою. Можливо, якщо дуже пощастить, заробить кілька мільйонів, але більше — зась.

Це наслідок хороший, а поганий навівав невимовний сум. Перебравши подумки всі інші банки та керівників, що їх він знав, Ґорем майже утвердився в думці, що за будь-яких конфігурацій, які він міг прорахувати, на вихід попросять саме його, а не колегу з банку, що поглинатиме їх.

Авжеж, його добре ім'я залишиться при ньому. Такі розлучення траплялися постійно. Багато хто забирав свої гроші, спокійно відходив від справ і жив у достатку до кінця своїх днів. Але він хотів більшого. Йому хотілося підкорених вершин, великих звершень. Ґорем хотів бути людиною, яку вихваляють на великих міських заходах і запрошують до всіх президій. Такими бачив він життєві плани.

А замість цього він залишиться чоловіком партнерки «Бранч і Кейбл» Меггі О'Доннелл, класним хлопцем, який працював у банку, поки його не звільнили. І це коли в нього діти ще ходили до школи! Поки це ще не сталося, але перспектива лякала його.

Та й із цим можна було б миритись, якби не те, що коїлося навколо.

Нові гроші. Гроші дев'яностих. Гроші сімдесятих і вісімдесятих були не такі вже й погані. Коли підприємці створювали технології, які породили Кремнієву долину, в їхніх звершеннях було щось героїчне. Чарівники від технологій закладали будинки й починали в гаражах. Зухвалі венчурні капіталісти виказували досить прозорливості, щоб їх підтримати. Виникали компанії, які із часом заробляли величезні гроші та змінювали світ. У ході перегонів деякі ділки казково багатіли, та їх не дуже хвилювали старожитні атрибути заможності. Вони жили справжнім, насиченим життям. Вони засновували благодійні фонди й самі брали участь у їхній роботі. Багатством був не статус, а нові ідеї.

Та гроші дев'яностих, на переконання Ґорема, геть відрізнялися від попередніх грошей. Бум доткомів^[252] був зумовлений використанням нових технологій у наданні всіляких послуг, тож нові компанії з'являлися з такою швидкістю, що Ґорем не встигав їх відстежувати. Деякі, вважав він, мали шанси на успіх. А інші, як здавалося, спиралися на такі хиткі концепції, що це нагадало йому прочитану колись історію про один проспект, випущений перед крахом «Бульбашки Південних морів», який стався у 1720 році^[253]. У проспекті йшлося про те, що компанія створена «з метою, яку ще треба з'ясувати». Однак ті фірми росли як гриби, попит на їхні акції зашкалював, а засновники багатіли собі, коли прибутком навіть ще й не пахло.

— Я бачу це так, — поділився він якимось із Меггі. — Щось подібне відбулося із залізницями в дев'ятнадцятому столітті. Тодішні компанії-конкуренти воювали за контроль над маршрутами, якими мали перевозити людей і вантажі. А доткоми намагаються взяти під контроль інформаційну магістраль і створити величезну мережу до того, як через неї потече серйозний трафік. — І здвигнув плечима. — Люди інвестують в очікування.

Але народ вкладався — і фантастично багатів. Фондова біржа NASDAQ^[254] процвітала. Двадцятирічні хлопчиська заробляли десятки, а хто й сотні мільйонів, і купували безрозмірні лофти у Трайбеці, вважаючи, що публіка зі «старих грошей» на Парк-авеню й на П'ятій надто нудна. Аналогічні суми заробляли ті, хто займався первинним публічним розміщенням акцій^[255]. Трейдери з Волл-стріт отримували величезні бонуси й платили готівкою за багатомільйонні апартаменти.

Чи перепало від цієї дощової зливи щось його родині? У Меггі справи йшли чудово — юристи взагалі ніколи не бідують. Її брат Мартін жив тепер із чоловіком, який продав невеличку інтернет-компанію та придбав цілу будівлю в Сохо під приватну резиденцію і художню галерею — на додачу до будинку, що мав на Файр-Айленді^[256].

Однак усі ці радощі проходили повз Ґорема. Тепер, озираючись у минуле, він шкодував, що тоді відхилив пропозицію інвестиційного банку. Таки треба було перемогти себе — і тільки богу відомо, чого він досягнув би, якби це зробив. Проводячи більшість днів в офісі

комерційного банку, оточений такими самими працівниками, як і він, Горем був надто поглинутий справами, щоб сповна віддаватися подібним думкам. Але іноді життя само нагадувало про той вибір — негадано й дошкульно.

Ідучи, скажімо, на бейсбольний матч до приватної школи, в якій вчилися його діти, Горем не міг не помічати припарковані біля спортзалу лімузини, з яких виходили татки якихось учнів — поважні особи з Волл-стріт. І якщо Горем великим дивом дивувався цифрам у шкільних рахунках, то ці ділки буденно підганяли школі подарунки на мільйони доларів і потрапляли до всіляких опікунських рад, хоча сам він волів ніде про це не говорити. Горем усе це знав. І знали діти. В Нью-Йорку важко щось приховати. А найприкрішу ситуацію він пережив восени 1999-го, коли вони з Меггі обідали в Пітера Кодфорда.

Пітер був університетським однокашником Горема. Після навчання він певний час займався венчурними капіталовкладеннями^[257] в Каліфорнії, а згодом повернувся до Нью-Йорка, створив свою фірму й зайнявся приватними інвестиціями в компанії, що не були представлені на біржах. Вони не бачилися вже багато років, випадково зустрілися на якійсь конференції, і Пітер запросив Горема до себе на обід.

Пітер Кодфорд мав шість футів і чотири дюйми зросту, спортивну статуру й дотепер густу темно-каштанову чуприну — таку саму, як тоді, коли отримував ступінь магістра з бізнес-адміністрування. Тільки зморшки на обличчі поглибшали. Це все лише підкреслювало ту невимушену владність, якою Пітер відзначався, ще коли йому ледь виповнилося двадцять. Його дружина Джуді виявилася жінкою енергійною і розумною. Як з'ясувалося, вони з Меггі знали одна одну ще з юрфаку.

— Коли ми з Пітером одружилися, — розповіла Джуді, — я ще якийсь час працювала. А потім Пітер мусив переїхати, тож я звільнилася й на роботу більше не ходила. — Вона усміхнулася. — Тепер дуже шкодую.

Кодфорди мешкали на П'ятій авеню біля Метрополітен-музею, у квартирі на цілих п'ятнадцять кімнат. То був справжній палац, більш як удвічі просторіший за квартиру Горема й Меггі на Парк-авеню. Пітер мав також будинок у Гемптоні та ще одну квартиру в Сан-Франциско.

Розмова перебігала невимушено. Обидві пари мали схоже минуле, близький світогляд і трохи спільних спогадів. Горем не міг не помітити, що Пітер також насторожено ставиться до буму доткомів.

— Люди заробили купу грошей, — сказав він, — але серйозної корекції, боюся, не уникнути.

Ще Пітера цікавило, чим керуються комерційні банки, відпускаючи позики. Чи змінилася їхня політика за останній рік? Він описав ситуацію в компанії, де був міноритарним акціонером. Що порадив би Горем, якби вони надумали звернутися до комерційного банку, щоб узяти позику?

Коли заговорили про сімейні справи, то Меггі з Горемом дізналися, що Джужі з Пітером втратили сина.

Обговорили «помилку тисячоліття». Чи буде збій у комп'ютерах усього світу після настання 2000 року, коли останні цифри обнуляться?

— Банк прірву грошей витратив на підготовку до цього, — повідомив Горем, — а от Меггі вважає, що нічого страшного не буде.

А ще йому було цікаво, куди вкладатиметься Пітер далі.

— Америка залишиться в центрі наших інтересів, — сказав Пітер. — Європа цікавить чим далі, тим менше. На нашу думку, в майбутньому зоною росту буде Далекий Схід. Тож, вірогідно, за кілька років ми з Джуді переберемося на Гаваї, щоб бути ближче до місця подій.

Вечір вдався на славу, а після посиденьок Горем з Меггі рушили додому пішки.

— Мені дуже сподобалось, — сказала Меггі. — Така приємна несподіванка — знову побачити Джуді.

Горем кивнув, але нічого не сказав. Мовчки пройшли цілий квартал.

— Як ти думаєш, скільки грошей у Пітера? — запитав він нарешті.

— Чого не знаю, того не знаю.

— Я гадаю, мільйонів сто, не менше.

Сотня мільйонів. Колись і один мільйон баксів вважався великою сумою. Але відтоді планка злетіла високо вгору, а тим паче за останні двадцять років. На Горемову думку, для людей, по-справжньому успішних, отаких, як Пітер, в умовах нової, глобальної економіки, сто мільйонів — це тільки стартовий майданчик для подальшого

збагачення. Скільки зараз у Нью-Йорку людей, що мають сто мільйонів? Багато, і це факт! У наші дні справжнім багатством, з великої літери, був мільярд.

— Що сталося? — запитала Меггі, коли вони пройшли ще квартал.

— Моє життя — суцільна невдача.

— Дуже тобі дякую! Збіса приємно чути це від тебе! Я так розумію, що дружина, діти — це все не рахується.

— Я не це хотів сказати.

— Ні, саме це! Бо ми і є твоє життя.

— Звичайно! Просто ми разом стали магістрами. З погляду професійного він зробив усе правильно, а я — ні.

— Не верзи дурниць! Він вчинив так, ти — інакше, от і все. А скажи-но мені таке: коли ти почуваєшся найкраще?

— Мабуть, коли я з тобою і дітьми.

— Як приємно таке чути! А забув, як Пітер казав, що втратив сина? І ти справді вважаєш його більшим щасливчиком за себе?

— Ні, просто по роботі він досяг трохи більшого.

— Гореме, дякуй долі за те, що ти маєш! — Вони йшли мовчки ще хвилину. Горем бачив, що Меггі дуже зла. — А ще з тобою вчився Хуан Кампос, — раптом згадала вона. — То що, він теж невдаха? А знаєш, я так не вважаю.

Був у Хуана Кампоса непростий кількарічний період, коли Ель-Барріо та решта бідняцьких районів Нью-Йорка прийшли в ще більше зубожіння. Але він пережив цю смугу й був тепер блискучим управлінцем у системі дворічних коледжів місцевого рівня. І Горем зовсім не здивується, якщо друг піде ще далі.

— Ну добре, — здався Горем, — один — нуль, твоя взяла.

На вихідні залишилися в місті. Субота видалася теплою і ясною, тож Мастери усім сімейством вирушили на прогулянку до Саут-стріт-Сіпорт^[258]. Горем здивував дітей, розповівши, що колись тут стояли контори їхніх предків-купців. Потім дружно пішли в кіно. В неділю Меггі приготувала бранч^[259], і до них прийшли друзі, а ввечері Горем допомагав дітям робити домашнє завдання. Після цього йому стало краще, і кілька тижнів він був зайнятий роботою, дітьми та, звісно ж, Меггі. Горем уже почав вважати, що повертається до свого звичного

ладу, коли ненароком почув, як Меггі розмовляє з подругою телефоном.

— Просто не знаю, що робити з ним, — скаржилася вона у слухавку. — Все дуже важко. — Потім раптом побачила Горема й швидко закінчила.

— Про що це ти? — поцікавився він.

— Є в нас один клієнт, дуже проблемний, — відмахнулася Меггі. — Не хочеться говорити про нього.

Але Горем запідозрив, що розмова могла бути про нього.

Розпочалося нове тисячоліття. «Проблема 2000», про яку сурмили на кожному розі, ніяк не позначилася ані в Штатах, ані в Британії, ані в інших країнах, де до неї готувалися. У тих країнах, що не готувалися, також нічого не сталось. Навесні бум доткомів сягнув свого піка, після чого індекс *NASDAQ* зірвався в круте піке.

На початку квітня до Горема задзвонив життєрадісний Хуан Кампос, і вони разом пообідали. Справи в Хуана йшли чудово. Джанет зняла документальну стрічку про один з його коледжів.

— На документальному кіно ти не заробиш ані цента, — сказав Хуан, — але воно принесло їй купу задоволення. Джанет хоче сама тобі показати.

Приємно було бачити давнього друга, який випромінював оптимізм. І Горем запевнив, що невдовзі їх відвідає.

І тільки ввечері, коли Меггі поцікавилася, як пройшов обід, а потім запропонувала вчотирьох кудись сходити, Горем запідозрив, що це вона намовила Хуана зателефонувати до нього. Невже дружина думає, що він так потребує підтримки? Сам Горем був певен, що йому нічого не бракує.

Того літа Мастери повезли дітей до Європи. Відвідали Флоренцію, Рим, Помпеї. Хлопцям усе було цікаво, а найменшій, Еммі, виповнилося тільки вісім, і мабуть, вона ще була замала, проте мужньо терпіла довжелезні черги. Їх, щоправда, вдалося частково уникнути, взявши гіда. Після культурної програми, переповнені враженнями, Мастери на кілька днів поїхали на море. Давно вони так не відпочивали, як цього року!

Після повернення до Нью-Йорка Горем твердо вирішив: хай там як, він житиме спокійно, як усі. Повторно виставив свою кандидатуру в домоуправління, без проблем був обраний. Не всі його члени Горему подобалися, але він на цьому не зациклювався. Горем обрав собі мету: взяти все, до чого можеш дотягнутися, і міцно тримати в руках. Він завів собі правило бодай раз на два тижні ходити з Меггі кудись вечеряти. Весь час його перебування в Нью-Йорку був розписаний по годинах. Він підпорядкував чіткому розкладу не тільки роботу, а й особисте життя. Двічі на тиждень грав у теніс у міському клубі біля Саттон-плейс, а взимку — на критих кортах під мостом на 59-й вулиці. Всю решту цього року він був переконаний, що тримає життя під контролем. Меггі здавалася щасливою. Вдома також усе чудово. Чим ближчий ставав кінець року, тим більша гордість переповнювала Горема. Тож наступний удар був для нього цілковитою несподіванкою.

Сталося це на коктейльній вечірці за тиждень до Різдва. Горем розговорився з приємним чоловіком, який виявився істориком з Колумбійського університету. Трохи обговорили альма матер, а потім Горем поцікавився, над чим зараз працює пан історик.

— Якщо чесно, то зараз я у творчій відпустці, — відповів йому той. — Дописую книжку, над якою працював кілька років. Про Бена Франкліна в Лондоні. Його життя в контексті всього того, що відбувалося в науці, філософії, політиці.

— Звучить неймовірно цікаво.

— Так і є.

— Розкажіть мені більше.

— Тоді спиніть мене, коли відчуєте, що досить.

Судячи з вигляду, вирішив Горем, вони десь ровесники. Середнього зросту, кругловидий і лисий, окуляри в металевій оправі, краватка-метелик. Тримався історик привітно й скромно, та коли починав говорити про сучасний Бену Франкліну світ, про його живу інтелектуальну традицію, то слухач мимохіть заражався його завзяттям.

— Я вам ще не набрид? — приязно запитав історик за кілька хвилин.

— Анітрохи, — запевнив Горем.

Ось про що, власне, ця книжка, сказав той, припиняючи розповідь, і висловив сподівання, що Горем купить примірник, коли

вона вийде друком.

— Куплю, і не один, — пообіцяв Мастер. — Подарую друзям. — А потім додав: — Ви навіть не уявляєте, як я вам заздрю.

Історик здивувався не на жарт.

— Ви заробляєте значно більше грошей і користуєтеся значно більшою повагою у світі, аніж чимало авторів, — сказав він м'яко.

— А думки?

— Багато хто зі знайомих банкірів — люди дуже розумні, а їхня робота потребує від них максимального напруження інтелекту. Займатися бізнесом — не легше, ніж опановувати історичний матеріал.

— Я не знаю, наскільки це правда, — сказав Горем, — та якщо навіть так, ви матимете те, чого ніколи не матиму я.

— І що ж це?

— Ви створюєте те, що маєте повне право називати своїм. Ваша книжка залишиться назавжди.

— Ну, назавжди — це дуже довго, — зі сміхом відповів співрозмовник.

— А я весь час займаюся речами ефемерними, — сказав Горем. — Коли банки гуртуються для великої позики, про це пишуть газети, вони дають рекламу й список головних банків-учасників. Ми називаємо такі речі надгробками. Власне, моє життя — це kleпання таких от надгробків.

— Вони уособлюють речі, яких в іншому разі не було б. Я бачу в тому, що ви робите, не смерть, а народження. — Письменник усміхнувся. — Вдале порівняння: Різдво ж не за горами.

Горем теж усміхнувся, і вони розійшлися. А ввечері, залишившись сам, він запитав себе: «Що я зробив такого, що міг би назвати своїм? На що я можу озирнутися й сказати: “Це моє. Це те, що я створив і залишив по собі”»? І не знайшов нічого, і нічого не відчув — тільки страшну душевну порожнечу.

У січні 2001 року Горем Мастер підписав контракт із хедхантером^[260]. Він не сказав про це нікому, навіть Меггі. Може, хедхантер підшукає щось таке, що наповнить його життя сенсом, поки ще не пізно.

Квартирні пристрасті

• 8 вересня 2001 року •

Ґорем саме дивився на годинник, коли задзвонив телефон. Вони мали виходити. Вчора ввечері він посварився з Меґгі, але поводитися так, мовби нічого не було.

Хлопці були в радісному збудженні: Ґорем-молодший, Річард і ліпший друг Ґорема-молодшого — Лі. Та Ґорем-старший теж не міг дочекатися цього дня. Вони йшли не куди-небудь, а на матч самих «Янкіз»!

— Це Джон Ворпал, — сповістила Меґгі.

Якого біса Ворпал йому дзвонить?

— Скажи йому, що я йду на бейсбол, — попросив Ґорем.

— Любий, він каже, що має до тебе розмову.

— Він же прийде сьогодні на вечерю, чорти б його вхопили!

— Каже, що це не для сторонніх вух. Щось по домоуправлінню.

Меґгі подала йому слухавку.

Ґорем півголосом чортихнувся. Якщо чесно, то він недовлюбляв Джона Ворпала, проте обидва входили до правління кооперативу, тож мусив якимось уживатися. Однак проблема була в тому, що, очоливши правління, Ворпал на пару з Джимом Бендерснетчем узявся займатися речами, яких Ґорем не схвалював.

— Джоне, я зараз не можу говорити.

— Нам слід обговорити квартиру 7-Б. Вони чекають відповіді. У неділю ви будете?

— Ні, я їду до Вестчестеру.

— Дуже погано, Ґореме.

— А якщо сьогодні після вечері?

Меґгі недобре подивилася на Ґорема. Але що він міг зробити? Принаймні, це не триватиме довго.

— Тоді після вечері.

Ворпал теж був лихий.

А втім, якщо вже Джон Ворпалу так припекло сам на сам поговорити про квартиру 7-Б, що й так була в порядку денному на середу, — дідько з ним! Ґорем може затриматися після вечері.

Та була тут одна заковика. Якщо Джон Ворпал скаже саме те, чого Горем волів би не чути, то в такому разі він, Горем Вандейк Мастер, дуже сильно розійдеться з ним у поглядах. Запахне серйозним конфліктом. А хто захоче сваритися з головою правління будинку на Парк-авеню!

Гра починалася невдовзі після першої години. Їм справді треба було йти.

— Ходімо, — сказав Горем. — Ми поїдемо на метро.

— На метро? — здивувався син.

Невже в родині ніхто не користується громадським транспортом? Коли нянька везла кудись малих Мастерів, то брала таксі. Виконуючи доручення Меґгі, Белла, мабуть, робила так само. На Горемову думку це все одно було дешевше, ніж заводити собі машину з водієм, як робили тут деякі пожильці.

Мастери мали дві машини. Седан «мерседес» у гаражі за рогом і гарний синій джип Меґгі, який стояв у гаражі заміського будинку.

— На підступах до стадіону можна залипнути в заторі, — твердим голосом пояснив Горем. — На метро буде швидше.

Поки їхали в метро, він з любов'ю позирав на трьох хлопців.

Горем Вандейк Мастер — молодший, тринадцятирічний білявий нащадок славного роду. Річард, на два роки молодший, худіший і жилавіший за брата. І найкращий друг юного Горема — Лі.

Горем так і не зміг з'ясувати, яким було китайське ім'я Лі. Та менше з тим! Однаково його всі називали Лі.

Якось, коли вони приходили забрати його з дому, Горем познайомився з його батьками. Вони мешкали в Гарлемі, англійською майже не говорили, а батько, схоже, працював сантехніком. Зате син у них був геній!

Горему Мастеру хлопець нагадував м'яч. Привітне обличчя під чорною кучмою теж було кругле. Він і сам скидався на кулю, хоча тлустим не був. Вдача його була така легка, що Мастер вирішив: душа в нього така сама кругла, щоб усе відскакувало. Лі щоранку добирався з Гарлему на метро, де, на переконання Мастера, перетворювався на м'яч і котив тротуаром від станції аж до школи.

Але Лі писав найкращі в класі твори. Стовідсотково він закінчить Гарвард, Єль або ще щось із Ліги Плюща. А ким хотів стати? Якось, коли всі сиділи на кухні, він зізнався: сенатором. А ще він мріяв стати великим колекціонером китайського мистецтва.

— І знаєш, — казав потім Мастер сину, — в нього це все може вийти.

І ця думка наповнила його гордістю за країну й місто.

А як Лі опинився в непростій приватній школі, де навчався син Мастерів? Ясна річ, отримавши стипендію. На стипендію вчилося зо двадцять відсотків дітей.

А ще приватні школи Нью-Йорка дуже добре спустошували кишені батьків. Не встиг Горем сплатити кругленьку суму за перший триместр у підготовчому класі за Горема-молодшого, як батьківський комітет звернувся по якусь там пожертву. Ці свого не прогавають! Дванадцятикласники, ще не закінчивши навчання, вже переходили до рангу випускників, а отже, теж могли платити внески — і платили. Суми зборів вражали! Батьківські комітети щороку збирали по кілька мільйонів, їхні рахунки били наповал.

А втім, жахні рахунки мали й зворотний бік: діти-стипендіати з незаможних родин здобували найкращу освіту в Америці, а багаті батьки з радістю це оплачували. Так заведено в Америці. І це зовсім не псувало академічних показників школи.

Горем-молодший мав багато друзів, але Лі був найближчим. Обидва були нівроку — амбітні, обидва ставили собі високу планку. Батько пишався, що в сина такий друг.

Вони приїхали на гру, ще маючи в запасі купу часу.

«Янкі-стадіум» у Бронксі. Дім, що його звів Рут, — місце великих перемог Малого Рута. Величезний стадіон заповнений ущерт, глядачі завмерли. «Янкіз», найбільша гордість американського спорту, замахнулися на четверту поспіль перемогу у Світовій серії^[261]. Та п'яту — за останні шість років.

У них були класні місця — нарівні поля, біля третьої бази^[262]. Хлопці були в захваті. «Янкі» грали із «червоними гетрами»^[263].

«Бостон Ред Сокс». Давнє протистояння залятих суперників, вирування пристрастей — і передінфарктний стан для фанатів «гетрів».

Гра почалася о 13:15. Наступні три години із чвертю Горем Вандейк Мастер насолоджувався одним з найкращих днів свого життя. Гра вдалася на славу! Стадіон ревів. Він плюнув на обід і свій холестерин та ум'яв три хотдоги. Хлопці змолотили більше, хто б сумнівався, але він не рахував.

Яка гра! У шостому інінгу^[264] «Янкіз» зробили сім ранів^[265], а Тіно Мартінес^[266] зробив два хоумрани^[267]. «Гетри» були переможені з рахунком 9:2!

— Ну, хлопці, — сказав Горем, — ви запам'ятаєте цю гру на все життя!

Коли вони повернулися додому, там усе вирувало. Довізники їжі вже були в них.

— Ану, хлопці, — безапеляційно заявила Меггі, — вмитися, помити руки й не плутатися під ногами!

І Горем збагнув, що його це стосується теж.

Лі ночував у них, бо він із меншим Горемом ішов на бар-міцву до Грега Коена. Для єврейських хлопців і дівчат, що святкували бар-міцву й бат-міцву^[268], було звичною справою запрошувати на цю подію майже всіх однокласників. Дехто приходив на богослужіння, особливо, коли йшлося про близьких друзів, але Горем-молодший приходив зазвичай пізніше та потрапляв одразу на вечірку. Ось які плани були у хлопців на цей вечір.

Горем пішов до головної спальні, прийняв душ, перевдягнувся до вечері. Тепер — відвезти хлопців на бар-міцву, кілька хвилин на те, щоб привітати Коенів, і встигнути назад додому до появи гостей. Часу обмаль, але він вкладеться.

До 18:15 Горем був готовий і звільнив спальню для Меггі, яка стала збиратися до вечері. Та в нього залишалася одна важлива справа. Він зайшов до кухні.

— Кеті, привіт!

Він задоволено всміхнувся, цмокнув її в щоку.

«Кейтеринг Кеті Келлер». Два роки тому, починаючи справу, вона запитала, як їм така назва. Горем і Меггі сказали, що добре.

До батькової смерті Горем зовсім не знав Келлерів. Зібрання фотографій Теодора Келлера зберігалося в батька, і Горем, виконуючи волю покійного, зв'язався з Келлерами. Вони швидко домовились і знайшли посередника, який, без зайвого галасу, за лічені роки розпродав колекцію. Скромний виторг Горем і Келлери поділили. Вони спілкувалися й далі, тож Горем знав Кеті Келлер, можна сказати, від її народження й залюбки допомагав, адже їхні предки стільки часу були пов'язані.

Зараз Кеті було двадцять п'ять, та Горем дав би їй не більше ніж вісімнадцять. З туго стягнутим ззаду білявим волоссям, у кухарському костюмі вигляд мала бездоганний. І зрозуміло, що завжди, приймаючи гостей, вони з Меггі зверталися саме до неї.

Не сказати, що вони проводили подібні учти дуже часто — так, коли-не-коли. І часом — звані обіди. Белла вміла готувати, але для врочистих подій їй навичок було замало. А ще треба сервірувати стіл, тож Мастери, як і більшість їхніх знайомих, користувалися послугами професіоналів.

Стіл сервіровано на десятиох осіб, Кеті подаватиме чотири страви. В неї був Кент, постійний працівник, і двоє молодих помічників, які долучалися до прибирання та миття посуду. Зважаючи на власне вино, Горем підрахував, що вечір коштуватиме ледь більше як тисяча — дешевше, аніж стало б йому застілля на десять персон у фешенебельному ресторані.

Але спочатку він має розібратися з вином.

Горем не мав великого винного льоху, та знався на винах і міг похвалитися непоганою винотекою. У нью-йоркських підвалах було надто спекотно, і він тримав вино в заміському домі та за потреби перевозив його до квартири, де вони мали холодильник з регулятором температури. Складаючи минулого тижня меню, він прихопив кілька пляшок французького шаблі, чудового каліфорнійського піно-нуар і класного десертного, що, як він пізніше з'ясував, робили невеликими партіями на виноробні одного багатого дантиста із Сан-Франциско.

Було в Горема кілька гарних карафок зі старовинного родинного будинку в Грамерсі-парку, і він любив ними користуватися. Але з піно-нуар слід бути обережним — не перелити його надто рано. Кент

виявився непоганим знавцем вин, і вони провели п'ять приємних хвилин, обговорюючи переваги вина та коли й що подавати.

Потім він обернувся, щоб обмінятися з Кеті кількома словами.

Збоку, а надто за роботою, Кеті здавалася дуже охайною серйозною малечею, в якій кожна річ займає своє місце. Вона була бездоганна, як лялька з майсенської порцеляни^[269]. Але в цій оболонці ховалася весела пустунка з неабияким почуттям гумору. Горем заговорив із Кеті, поки та розгортала закуски. Вона всміхнулася.

— Можна вам щось сказати? — запитала вона.

— Звичайно.

— Ви перегородили мені шлях.

— Вибачте. — Він посунувся. — Як там Рік?

Її бойфренд. А тепер наречений — наступного року вони збирались одружитися.

— З ним усе добре. Ми знайшли собі будинок.

— Де?

— У Нью-Джерсі.

— Це круто!

— Атож! Ще б і гроші знайти.

— Гадаєте, зможете?

— Напевне. Якщо з бізнесом усе буде добре. І якщо...

— Що?

— Якщо ви втечете з дороги.

Горем засміявся.

— Уже втік, — сказав він.

Горем вважав, що Ріку неймовірно пощастило.

Горем також хотів заскочити до Коенів, і, щоб не марнувати час на паркування, вони поїхали на таксі. Святкування відбувалось у великому готелі в Мідтауні, тож доїхали за лічені хвилини. Вівіска у вестибюлі скерувала їх до великого ліфта далі коридором, і за хвилину-другу вони піднялися нагору, де поринули в дивовижну святкову атмосферу бар-міцви Ґреґа Коена.

Місис Коен вирішила влаштувати незабутнє свято. Вона вибрала тему й навіть найняла дизайнера, який, мабуть, залучив цілу армію

оздоблювачів, квіткарів і майстрів-декораторів. І на сьогодні величезна бальна зала мідтаунського готелю, мов за велінням чародія, перетворилася на тропічний острів. Під правою стіною протягнувся піщаний пляж, обрамлений морською травою і де-не-де навіть пальмами. Зліва влаштували танцмайданчик із диджеєм і фаховими танцюристами. Ще там були всілякі ярмаркові кіоски, де пропонували призи, які можна було взяти на додачу до пакета з подарунками, що мав вручатися кожному гостю наприкінці вечірки. Ще більшою дивовижею були справжні американські гірки — зрозуміло, у зальному виконанні, — які встановили в задній частині приміщення. А в центрі того дива, на почесному місці, пишалась ятка з хотдогами.

— Ого-го! — вигукнули хлопці.

Дівчата в сукнях від Бетсі Джонсон^[270] уже збивалися в чималеньку зграю. Горем-молодший, Річард і Лі рушили до купки хлопців. Дивно бачити, як нинішні учні сьомих-восьмих класів на вечірках і далі діляться на хлопців і дівчат. Тож одним із завдань танцюристів якраз і було об'єднати їх під час танцю. Ближче до одинадцятого й дванадцятого класів усе зміниться. До невпізнання. Горем згадав дочку, і йому перехотілося про це думати. А поки що дівчата танцювали собі одна з одною.

«У скільки ж це стало?» — подумав Горем. Тисяч двісті п'ятдесят як мінімум. Ну, він бував і на дорожчих учтах. Надто пишно, як на нього. «Стара гвардія» так не гуляє, це як стій.

Чи гуляє? Дивлячись на це багатство, Горем раптом усвідомив, як він помиляється. Хіба це відрізнялося від того, що робили старі нью-йоркські плутократи позолоченого віку, коли задавали бучні учти, як один аристократ, що скликав на обід зо два десятки шляхетних вершників, і так, не спішившись, вони трапезували? На історії він трохи знався. Або взяти розкішні бенкети едвардіанської Англії, Версалю, чи елизаветинської Англії, середньовічної Франції чи Римської імперії? Все це було увічне в картинах і літературі. Та сама історія. Показне споживання та суцільне хизування.

В Нью-Йорку так завжди, ще відтоді, як сюди прибули його предки. Люди, що правили містом, завжди були багатіями, хай би чим займалися: підкуповували губернатора-англійця або пускали гроші на добрі справи. Астори, Вандербільти, хто завгодно — кожен із них узяв своє. Один його знайомець починав водієм вантажівки, а тепер мешкає

в маєтку на тридцять тисяч квадратних футів в Альпайні, штат Нью-Джерсі. Теж, до речі, прихильник гулянок з розмахом...

«Щодо таких, як ми, — подумав Горем, — відомо, що кажуть: “Старі гроші” без грошей!» «Старі гроші» вирізнялися манерами й шляхетністю, і Горему це було до вподоби. Гарно, коли в тебе язик підвішений, та коли за словами не видно справ, то чого ти вартий? Гонористе ніщо, от і все, якщо називати своїми іменами.

Горем побачив місис Блум — її донька також приїхала на свято, а ще вона пообіцяла Меггі підкинути її хлопців додому. Він підійшов, подякував і пересвідчився, що плани не змінилися.

Тепер залишалися Коени. Їх він побачив біля входу. Батько, Девід Коен, був приємний чоловік. Полюбляв підводне полювання, яким займався у Флориді.

— Мої вітання! Вечірка — просто блиск!

— То все заслуга Сінді, — усміхнувся Девід, киваючи на дружину.

— Ви постаралися на славу, — похвалив Горем Сінді.

— Я знайшла класного дизайнера, — пояснила жінка.

Біля них зупинилося сиве подружжя.

— Гореме, познайомтеся з моїми батьками: Майкл, Сара, — представив їх Коен.

Вони потисли одне одному руки. Мати Девіда, схоже, уважно вивчала його.

— Я не розібрала вашого імені, — сказала вона.

— Горем Мастер.

— Сара Адлер Коен.

Сигнал. Вона натякала йому, що має професійне ім'я. Він гарячково думав. Вона прийшла йому на допомогу:

— Художня галерея Сари Адлер — я власниця. А ви, часом, не син Чарлі Мастера, в якого зберігалася колекція знімків Келлера?

— Так, це я.

І тут він пригадав, а пригадавши, похолов від жаху. Та це ж та сама леді, якій він мав віддати малюнок Мазервелла! Той самий, який досі прикрашав вітальню в його квартирі. Вона досі чекала? Чи знає вона, що батько просив Горема побачитися з нею? Жахливе почуття провини заповонило його.

Але літня леді весело щебетала до Горема. Що вона каже?

— Так от, коли я була молода й нічого не мала, батько ваш прийшов до галереї, де я працювала, і влаштував там виставку робіт Теодора Келлера. А я відповідала за її проведення. Моя перша експозиція. Отак я і познайомилася з вашим батьком. Було дуже сумно довідатися, що він помер.

— Я про вас навіть не знав. Дуже приємно з вами познайомитися, — промимрив Горем.

Мабуть, їй уже за сімдесят, прикинув він. Жінка мала гарне, розумне обличчя. Вона поглянула на чоловіка із сином, але ті вже говорили з іншими гостями.

— Вам подобається свято? — запитала Сара.

— Звичайно. А вам — ні?

Вона знизала плечима.

— Як на мене, то забагато показного споживання. — Сара замислено поглянула на Горема, так, ніби дивилася на картину, яку слід оцінити. — Вам треба якось прийти до мене в галерею, — сказала вона. — Я там майже завжди по обіді. В понеділок галерея зачинена, але я цілий день працюю там сама. Понеділок — гарний день для візиту. — Вона дістала із сумочки візитівку. Поглянула на чоловіка, але той з кимось розмовляв. — Чесно зізнатися, — тихо сказала Сара Горему, — в мене є річ вашого батька, яку я хочу вам віддати. То як, зателефонуєте в понеділок?

— Зателефоную, — пообіцяв Горем, тоді поглянув на годинник. — Перепрошую, але мушу йти — в нас гості.

— У такому разі ви, напевне, вже запізнилися. — Сара Адлер усміхнулася. — Ідіть. Ідіть. — Але, перш ніж він розвернувся, ще встигла додати: — Пообіцяйте, що зателефонуєте в понеділок.

Як у воду дивилася! Він таки запізнився. Горем переступив поріг, і Меггі кинула на нього гнівний погляд.

На щастя, поки що прийшло тільки одне подружжя — Герберт і Мері Гамблеї, його улюбленці. Герберт колись був священником, а жили вони в гарному старому кооперативному будинку на Саттон-плейс. Гамблеї були приємними у всьому. В Нью-Йорку в них було багато друзів, їхні зацікавлення вирізнялися широтою, а якщо між

гостями виникала неявна напруженість, то досить було їхньої доброзичливої присутності, щоб якимось дивовижним чином розрядити її.

Так от, коли Горем з'явився, то Гамблеї розпитували про Емму, з якою мали намір привітатися, і Мері Гамблей сказала:

— Сподіваюся, ви не змусили дівчинку через нас дуже чепуритися, бо нам буде незручно.

А Герберт зауважив, що максимум, чого можна домогтися від їхньої онуки навіть перед походом до церкви, — це, щоб вона умилася й причесалась. Горем розслабився й порадив, що першими прийшли саме Гамблеї, а не Ворпали — вони й зададуть тон вечору.

І тут з'явилась Емма з подругою Джейн, що прийшла до них із ночівлею, дівчата були вбрані в однакові рожево-блакитні сукні, які надавали їм дуже милого вигляду. Вони мали із собою цуцика.

Ще рік тому кооператив забороняв тримати в будинку тварин. Горем не пам'ятав чому, але так було споконвіку. А потім місис Ворпал захотіла собаку, і Ворпал зміг переконати правління внести до правил відповідні зміни.

Дівчата тільки-но заговорили з містером і місис Гамблей, як прийшли Ворпали.

Кент відчинив їм двері, одразу прийняв заявку на спиртне й провів подружжя до вітальні. Місис Ворпал замовила горілку-мартіні^[271], а Ворпал — віскі з льодом.

— Ну, Еммо, доброго вечора, — привітався Ворпал, вдаючи, ніби любить дітей.

— Привіт, містере і місис Ворпал, — відповіла Емма.

Горем відрекомендував Ворпалів Гамблеям.

— Цей симпатичний цуцик нас зачарував, — сказав Герберт.

А цуцик, треба визнати, був дуже милий. Малий білий пухнастий клубочок, який лупав великими очима біля Емминої щоки.

— Мусиш подякувати містеру Ворпалу, — сказала Мері. — Це завдяки його зусиллям ти змогла завести цуцика.

— Дякую, містере Ворпале, — сказала Емма.

На гострому, як меч, обличчі Ворпала з'явилась усмішка.

— Був дуже радий. Я думаю, це дуже добре, що діти в цьому будинку зможуть тримати тваринку.

— Це так мило, — обізвалася Мері Гамблей.

— Мушу з вами погодитися, — подав голос Герберт.

— Добре, дівчата, — сказала Меггі, — якщо хочете, можете йти. Тільки, будь ласка, грайтеся тихенько.

Офіціанти подали канапе. Гостей прибуло — прийшло подружжя О'Салліванів. Чоловік — партнер у великій юридичній фірмі, неговіркий, розважливий, але завжди приємний компаньйон. Його дружина Мейв, підтягнута, напрочуд елегантна ірландка, тримала невелику брокерську контору. Останніми прийшли Ліз Рабинович та її бойфренд Хуан. Ліз працювала спічрайтером — писала тексти для багатьох знаних політиків, а зараз обслуговувала публіку здебільшого корпоративну. Та з Ліз ніколи не вгадаєш, що вона та як — птаха вільна, співає, як хоче. Хуан, той був людина-загадка. Ліз називала його кубинцем. А сам він якось казав Горему, що мати в нього родом із Венесуели, а їхні гроші лежать у Швейцарії. Хуан жив разом з Ліз, коли був у Нью-Йорку, і Ліз казала, що він має чудову квартиру в Парижі. Горем не довіряв Хуану. «Ліз любить тільки тих чоловіків, яким не вірить», — розтлумачила Горему Меггі.

Вечеря минула добре. Ліз, яка завжди знала купу вашингтонських пліток, усадили поруч з О'Салліваном. О'Салліван був чоловіком стриманим, але поінформованим, і йому подобалося товариство Ліз. Ворпалу закортіло знати, чим займається Хуан, і Горем не без задоволення спостерігав, як голова правління кооперативу стає чимраз розчарованішим. У якийсь момент, коли говорили про нерухомість, старий Герберт Гамблей пояснив, як працюють давні фонди церкви Трійці. Впродовж століть парафіяльна рада не тільки будувала храм по храмі завдяки височенній орендній платі, а ще й допомагала іншим церквам по всьому світу. Вартість її нерухомості, зосередженої у Фінансовому кварталі, вражала уяву. Уважно слухаючи, що казав Гамблей, і щось прикинувши подумки, Ворпал почав дивитися на клірика з повагою.

Ну й не слід забувати про Меггі. Горем подивився на неї через стіл. Сьогодні дружина мала напрочуд ефектний вигляд: вдень їй гарно підстригли руде волосся й зробили манікюр. Вона всміхалася йому від протилежного краю столу, і тільки ледь помітний блиск в очах натякав на вчорашню сварку між ними.

То все його провина, думав Горем. Якби він менше крився, то, може, і розмова вийшла б іншою. А зрештою, може, й ні.

Горем так і не сказав дружині, що на початку року він звертався до хедхантера. Може, тому, що відчував: якщо сказати, цим він визнає, що життя його не влаштовує або що він взагалі невдаха. І звісно, ще тому, що був переконаний: Меггі скаже йому залишатися в банку й не морочити хедхантера.

Горем вирішив, що зізнається їй лише тоді, коли отримає бодай якусь більш-менш прийнятну пропозицію.

Так чи сяк, але Меггі нічого не знала. Як і того, що за неповні вісім місяців хедхантер не знайшов для Горема нічого вартого уваги.

Він знав, що хедхантер — хлопець затятий, і коли час від часу дзвонив йому поцікавитися, що нового, то завжди чув одне й те саме:

— Терпіння, Гореме! Ми ж не говоримо про менеджера середнього рівня. Як люди серйозні ми шукаємо високу посаду, що буде саме для вас. А такі трапляються рідко.

Горем усе розумів. Але його не полишало відчуття, що все завмерло, він нікому не потрібен. Йому було зле як ніколи. І кепський настрій виявлявся в тисячі дрібниць, а переважно — у замкненості й нападах роздратування дружиною і дітьми.

Тож у п'ятничний вечір, коли вона тихенько сіла поряд і дещо запропонувала, це виявилось невчасним і мало сумний кінець.

— Любий, — промовила Меггі, — я чудово бачу, що ти дуже засмучений. Може, причина тому шлюб, але я думаю — твоя робота.

— Все добре, — огризнувся Горем.

— Ні, Гореме, не все. Не кажи мені цього. Ти не у формі.

— Щиро тобі дякую!

— Любий, я просто хочу допомогти.

— Як?

— Знаєш, мені здається, що ти вже не любиш свою справу.

— І?

— При тому, скільки ти вже заробив, плюс твої акції і все таке, та ще я заробляю — ми не маємо причин для хвилювання. Коли схочеш, ти зможеш усе це покинути й зайнятися тим, чим хотів би займатися. Ти прекрасний чоловік і гарний батько. Ми чудово житимемо, якщо ти просто займатимешся тим, що буде тобі в радість.

— Тобто ти хочеш, щоб я вийшов у відставку?

— Ні, просто кажу, може, тобі зайнятися чимось приємним? Ми не маємо проблем із грішми.

Приїхали! їй уже не треба його заробітків. Горем захоплено спостерігав, як Меггі будує кар'єру, веде домашнє господарство, виховує дітей. Їй усе вдавалося. Тепер за нього, схоже, хоче взятися. Останнє приниження. Спочатку він програв. Тепер його зібралися вихолостити.

— Іди к бісу! — огризнувся Горем.

— Незадовільна відповідь.

— Іншої ти не почуєш. Ти займайся своїм життям, я — своїм.

— Гореме, у нас спільне життя.

— Щось у нас спільне, щось — ні. Звикай до цього.

Того вечора вони більше не розмовляли.

Горем із власного досвіду знав: на кожному званому обіді зазвичай так буває, що скаже хтось із гостей якесь слово й воно застрягає в пам'яті. Сьогодні цим відзначилася Мейв О'Салліван.

Горем захоплювався нею. В робочий час вона займалася грішми, і займалася блискуче, але не вважала, що це вдовольняє її інтелект. Вона знала чотири мови. Чудово грала на роялі. І читала книжки. Дуже-дуже багато книжок.

Мова зайшла про ненормований робочий день у молодих працівників Фінансового кварталу.

— Знаєте, — сказала Мейв, — я недавно читала Вірджинію Вулф, і вона пише, що в один із періодів свого життя змогла так багато зробити тому, що кожен день три години присвячувала безперервній праці. І я подумала: що вона каже? Лише три години на день? А тоді я оглянула офіс, людей у ньому, які працюють чотирнадцять годин на добу, і подумала: а чи багато хто з нас три години на день займається чимось по-справжньому творчим, інтелектуальним? І за моїми підрахунками, мабуть, ніхто. — Вона усміхнулася. — А Вірджинія Вулф, працюючи три години на день, зробила більше, ніж вони за все своє життя. Мимоволі замислишся. Люди спокійно досягали б більшого, працюючи менше.

— Послухайте, але ж вона втопилася! — сказав Джон Ворпал, і всі засміялися.

Але все-таки Мейв мала слухність. Тут було над чим замислитися.

Вечір минув цілком приємно, і можна з усією певністю стверджувати, що гості лишилися задоволені. Провівши всіх і повернувшись до вітальні, де на нього чекав Джон Ворпал, Горем відчув до нього ледь не дружнє ставлення. Ворпал був сам — дружина теж пішла додому.

— Чудово, Гореме, — озвався Ворпал, беручи папери, — 7-Б.

Горему було прикро, що мешканці із 7-Б залишають будинок, та на них уже чекала добра робота в Каліфорнії, тож квартиру виставили на продаж. Надійшла гарна пропозиція. Вони були не проти неї. Звісно, потенційні покупці мали пройти через правління кооперативу. Точніше, через комітет при ньому. Це був найперший продаж, відколи Ворпала обрали головою. Спочатку — засідання комітету, а потім, у наступну середу, співбесіда з претендентами на житло. Тож якщо Ворпал хоче розмовляти з ним тепер, це означає лише одне. Неприємності.

До вітальні зайшла Меггі.

— Можна я тут побуду з вами?

Горем спохмурнів. Хто тут входить до складу правління — він чи вона? Це було проти правил. Але Ворпал підвів очі та всміхнувся.

— Не відмовлюсь. — Меггі подобалася Ворпалу. Він схилився до думки, що вона як партнер «Бранч і Кейбл» погодиться з ним, а от на Горема надії менше. І передав їй копію заяви. — Боюся, із цим у нас можуть бути проблеми. Джим Бендерснетч такої самої думки.

— Лікар Карузо? — запитала Меггі.

— Я думаю, вам краще знати: ми особисто з ним знайомі, — сказав Горем. — Він приймав у Меггі всіх трьох дітей. І ми його любимо.

Обличчя Ворпала витяглося.

— Не думаю, що цей факт завадить Горему прийняти мудре рішення щодо доречності перебування лікаря Карузо в цьому домі, —

тихо промовила Меггі.

Ґорем здивовано витріщився на дружину. Вона свідомо підривала його позиції. Але він стримався. Слід залишатися холоднокривним.

— То в чому проблема? — поцікавився він.

— Лікар живе на Вест-Енд-авеню.

— Уже не перший рік. У Вест-Енді мешкає багато шанованих людей.

— Я надаю перевагу Централ-парк-Вест.

— Ви знаєте, у Вест-Енді є дуже престижні будинки, і то не один.

— Та він не з них, — сухо заперечив Ворпал.

— Його рекомендації цілком нормальні. Наприклад, ця — від піклувальника «Маунт-Синай». А там дуже серйозна публіка. Цей Андерсон — велике цабе.

— Все так. Рекомендація прекрасна як для фахівця. А як для члена соціуму — то вже гірша.

— Чому?

— Андерсон живе в таунхаусі. А інший поручитель — взагалі за містом. — Ворпал похитав головою. — Ми хотіли б бачити рекомендацію від людини, яка не просто живе в дуже хорошому будинку на кшталт нашого, а і є членом правління при ньому. Людини з нашим статусом.

— Я бачу.

— Ґореме, я шукаю клуби, людей з високим становищем у Нью-Йорку, великі благодійницькі пожертви. І я їх не бачу — не бачу взагалі нікого. Не бачу навіть заміського клубу. Цій заявці бракує... — він пошукав годяще слово. — Ґрунтовності.

— Я можу особисто написати йому рекомендацію, — підступно сказав Ґорем.

Вираз обличчя Ворпала промовив, що цього, на його приватну думку, замало. Але відповідь була мудрішою.

— Я вважаю значущим той факт, що він не звернувся по неї ані до вас, ані ще до когось зі своїх численних пацієнтів.

— Щось іще? — спитав Мастер.

— Ну і, само собою, гроші.

— Добре.

— У цьому будинку за квартири завжди платили одразу й усю вартість.

У багатьох будинках вам дозволяли взяти іпотеку, щоб покрити половину вартості. Не гірший варіант. Фінансова стабільність не викликала жодних сумнівів. У простіших будинках іпотека могла покривати шістдесят і навіть сімдесят відсотків вартості житла. Якщо пропонували дев'яносто, то це був уже повний непотріб. Але в першокласних будинках, цих безжальних анклавах, борги були поза законом. Якщо потрібна позика на купівлю квартири, то тут вам не місце. Якщо так хочеться, то заставляйте свій будинок за містом.

— Я б не сказав, що в Карузо проблеми з грішми. Вони люди небідні — я цілком випадково дізнався, що його дружина кілька років тому отримала спадщину. І взагалі, їхні фінансові декларації в повному ажурі.

Крім простої виписки з банку та податкової декларації кооператив вимагав детальнішу, ніж звичайно, інформацію про активи. Напустити туману було нереально. Коли доходило до капіталів претендентів, усі серйозні кооперативи фігурально вивертали їм кишені, а Ворпал із Бендерснетчем, не менш фігурально, роздягали їх догола.

— Гм... В ажурі — так, хоча не в такому вже й повному. Як ви знаєте, Гореме, в цьому будинку завжди просять вагомих гарантій. Для початку ми хотіли б мати стовідсоткову впевненість, що в заявника не буде жодних проблем зі щомісячною оплатою. Зараз ця квартира стане Карузо в шість тисяч на місяць і плюс інші збори, на яких наполяже правління. Але ми любимо солідність, видиму голим оком. І вже давно вимагаємо пред'явлення активів, які вдвічі-втричі перевищують вартість квартири.

— Я завжди вважав, що це трохи занадто.

— А я вважаю, і так само Джим, що за поточних обставин ми могли б піти трохи далі.

— Далі?

— Ми схилиємося до думки, що активів має бути більше вп'ятеро.

— Ви хочете, щоб Карузо пред'явив вам двадцять п'ять мільйонів?

— Я гадаю, що ми зможемо цього домогтися.

— Чорт! Джоне, а я не маю двадцяти п'яти мільйонів доларів!

— Ваша родина живе тут сімдесят років. Нас це влаштовує.

— Але ви хочете, щоб нові мешканці мали такі шалені гроші?

— Ось такі люди нам потрібні.

— Джоне, а самі ви маєте двадцять п'ять мільйонів?

Меггі кинула на Джона насторожений погляд. Ставити подібне запитання було не найкращою ідеєю. Та Горем і не думав відступати.

— Джоне, ви знаєте, що казав Граучо Маркс про клуби? «Я не хочу бути в клубі, куди приймають таких, як я». Ви впевнені, що зараз не зайшли на територію Граучо Маркса?

— Інші будинки такі самі, Гореме! Ви просто відстали від часу. На Парк-авеню є як мінімум один будинок, де наполягають на десятикратній вартості активів.

— Ви хочете сказати, що туди пускають тільки тих, хто має п'ятдесят мільйонів доларів?

— Саме це я й хочу сказати. Ви мали б знати про це, Гореме.

Горем не відповів нічого. Власне, він мав таке-сяке уявлення про справи, хоч нещодавно чув історію про шикарний будинок, де панували ще й не такі порядки. Один юний геній із Волл-стріт — якихось двадцять п'ять років — хотів туди вселитися й показав свіженький капітал. То голова правління так роззлостився, що цей жевжик незмірно багатший за нього, що просто взяв і відмовив. А коли в нього спитали, чому, відповів:

— Нам тут потрібні «старі гроші».

Але Горем не став нагадувати Ворпалу про цю історію.

— Я почув вас, Джоне, і все добре обміркую.

— Дуже на це сподіваюся. — Ворпал обернувся до Меггі. — Дякую вам за приємне застілля.

І пішов.

— Я хочу, щоб Карузо жив у нашому будинку, — сказав Горем Меггі.

Її обличчя було непроникною маскою.

— Боюся, це неможливо.

— У комітеті, крім Ворпала та Бендерснетча, ще двоє людей. Поспілкуюся з ними.

— Він теж.

— Дякую за підтримку, — промовив він сухо. І, не сказавши більше ані слова, відвернувся від неї.

Рано-вранці наступного дня Ґорем виїхав до Північного Салема. Слід було полагодити паркан, щоб не заходили олені. Повернувся він аж увечері.

Вежі

• 10 вересня 2001 року •

У понеділок Меггі вийшла з дому рано. Горем ще залишався у квартирі. Лише після того, як діти пішли до шкільного автобуса, він вирішив, що і йому вже час іти. Але не встиг ще вийти за поріг, як до кухонних дверей на службовому ліфті піднялися Кеті Келлер та її робітниця. Після застіля на вихідних вона завжди забігала в понеділок, щоб забрати контейнери й таці, які вже дожидали її, акуратно складені в кутку кухні.

— Затіваєте щось грандіозне? — поцікавився Горем.

— Не те слово! — відповіла Кеті. — Одна компанія шукає фірму для корпоративів, і якщо я буду в ділі, то це круто. Завтра вранці з ними зустрічаюся. Вони мають офіс у центрі, у Фінансовому кварталі.

— Круто! Успіху! — побажав їй Горем.

І потім вирушив до офісу. День обіцяв бути насиченим.

За неділю він встиг обговорити з одним членом комітету лікаря Карузо й наголосив, що лікар — чоловік авторитетний. Щоправда, не аж такий багатий, зате надійний у фінансовому плані та цілком респектабельний.

— Ми з Меггі знаємо його вже майже двадцять років.

Трохи погрішив проти істини. А діставшись до офісу, Горем знайшов і другого комітетника.

— Розберемося! — запевнив той.

Це вже щось. Горем ще не вирішив, чи попереджати Карузо про можливі труднощі. Ніхто не скасовував простої людяності. Та чи була в цьому потреба? Ворпал уже точно довів до відома нинішніх власників 7-Б, що він і рієлтор не дуже задоволені — тоді угода зірветься на самому початку. Що буде, те буде. Але ця справа дійняла Горема до живого.

О 10:30 зателефонував хедхантер. Розмова тривала якихось кілька хвилин, і після неї Горем скасував денну нараду й сказав помічнику,

що йде обідати. Потім, трохи схвильований, він замкнувся в кабінеті й сидів, витріщаючись у вікно.

О 12:20 Горем вийшов з офісу й узяв таксі до центру. Назад він повернувся аж о третій.

Була вже четверта година, коли Горем згадав про літню леді. Він тихенько лайнувся, що дав слово зайти, але обіцянка є обіцянка, а крім того, подальші дні можуть видатися дуже насиченими, тож краще чимскоріше залагодити всі справи з нею. І Горем набрав номер галереї.

Сара зраділа, почувши його голос.

— А я боялася, що ви забудете й не подзвоните.

— Та як би я посмів забути!

— Я маю для вас одну річ. Сьогодні ви вільні?

— На жаль, ні, — сказав Горем.

Через незапланований візит до хедхантера на нього чекала ще купа справ. Голос її зазвучав розчаровано.

— Сьогодні мені задзвонила дочка, просить приїхати допомогти на тижні, а потім ми із чоловіком їдемо у відпустку. Я вважаю, що все треба робити одразу, щоб не забути. Ви згодні?

Горем гірко подумав про тридцять три роки, які він протримав у себе призначений для неї малюнок Мазервелла.

— Безперечно! — сказав він.

— Ви прокидаєтеся рано?

— Не завжди, але часто.

— У мене зранку зустріч, але ми можемо поснідати, якщо ви не проти.

— Не проти, але о пів на дев'яту в мене зустріч.

— От і чудово, і в мене на той самий час! Як вам, якщо зустрітися о сьомій? В «Ридженсі» на Парк-авеню сніданки подають від сьомої. Це ж недалеко від вашого дому?

Горем не знав, що й казати. Жінка за сімдесят тягне його на сніданок так рано й уже загнала в глухий кут. Тепер зрозуміло, як вона керує галереєю.

— Це буде просто чудово! — почув він себе ніби збоку.

Він пропрацював до пів на сьому. Тоді задзвонив до Меггі, спитав, коли вона прийде додому. О сьомій п'ятнадцять, відповіла Меггі.

— Після вечері я маю поговорити з тобою сам на сам, — попередив Горем.

— Он як? — насторожилася Меггі. — А про що?

— Про справи, — сказав Горем. — Але це не телефоном. Щось намітилося.

Увечері вони, як зазвичай, повечеряли разом з дітьми та всадовили їх за уроки.

О дев'ятій Горем і Меггі зайшли до спальні й зачинили двері. Меггі дивилася на нього з насторогою, обличчя в неї було напружене.

— Все чудово! — сказав Горем. — Сьогодні мені подзвонив знайомий хедхантер. В обідню перерву я їздив до нього, це в центрі міста. Є вірогідність, що мені знайдуть роботу.

— Яку? — Меггі не виказувала жодних почуттів.

— Виконавчим директором банку. Сам банк, звичайно, менший, але в них дуже привабливий пакет. Фактично, вони викуплять мене в мого банку й запропонують дуже вигідний контракт, із набавками за підсумком роботи. Тут пахне чималими грошима. — Горем витримав паузу. — Штука в тому, що за три-чотири роки я ввійду до правління. Вони сподіваються, що мій досвід дозволить залучити банк до більш серйозних операцій. Судячи з того, що я з'ясував, це може виявитися правдою.

Та Меггі вже зрозуміла, до чого він хилить.

— І де саме цей твій банк?

— У Бостоні. Я приїжджатиму до вас щотижня. Це реально.

— Тобто ми бачитимемо тебе на вихідних.

— Так.

— Можливо.

— Я приїздитиму щотижня.

— І по-твоєму, це нормально?

— Звісно, я хотів би, щоб ми всі були в Нью-Йорку. Та навряд чи це вийде. У фаховому плані це саме те, чого мені завжди хотілося.

— Але ж у тебе троє дітей, яким ти потрібен. Ти справді хочеш покинути їх, покинути мене?

— Ти несправедлива до мене! Мені б і на думку не спало покинути їх чи тебе, тут йдеться зовсім не про це.

— Можливо — в теорії чи у твоєму баченні. Але на практиці все вийде саме так!

— Мені так не здається, Меггі. І досить читати нотації!

— Добре, обійдуся без нотацій. Якби в цьому була крайня потреба, якби йшлося про фізичне виживання — тоді інша річ. Але ж у цьому немає жодної потреби. Нам добре так, як ми живемо, а ти однаково подумуєш піти від дружини та дітей.

— Меггі, де ти побачила, що мені тут добре? Мені випадає нагода очолити банк.

То було вже занадто. І Меггі урвався терпець.

— Молодчина, Гореме! Твоє его потішене. Чи будеш ти такий щасливий після цього — то вже інше питання. Якщо хочеш знати, я вже навіть не впевнена, що тобі подобається працювати в банку!

— Хочеш сказати, що я такий собі банкір?

— Я гадаю, ти добре знаєш свою справу. — Меггі ступила на слизьке, чудово усвідомлюючи це, але вона була дуже сердита. — Та, здається, ти зациквився на банківському бізнесі. А це вже дещо інше.

— А я вважаю інакше. Завтра вранці в мене зустріч у Всесвітньому торговому центрі — там офіс хедхантера — з головою банку. Якщо все буде добре, якщо ми відчуємо, що спрацюємося, то на початку наступного тижня я поїду до Бостона, щоб познайомитися там з іншими людьми. І якщо мені сподобається їхня пропозиція, я її прийму.

— Знаєш, Гореме, я тоді теж подумаю, що мені подобається, а що — ні. Як на мене, ти піддаєш наш шлюб трохи більшим випробуванням, ніж він у змозі витримати. То, може, і про це подумаєш?

— Ти хочеш зруйнувати наш шлюб? Це так ти дбаєш про дітей?

— Твої претензії безпідставні!

— Невже? Я дивуюся, Меггі. Ти зробила кар'єру, маєш гідне життя й дітей. Може, тобі вже не треба чоловіка? Посядь моє місце в правлінні будинку разом із Джоном Ворпалом, та й живи собі щасливо.

— У тебе криза середнього віку? Будь ласка, не гризи мене!

— А знаєш що, Меггі? Твоя правда. Правда завжди на твоєму боці. Ти ідеальна юристка своєї компанії, завжди знаєш, як треба. А мені, певно, тільки й залишається, що насолоджуватися кризою середнього

віку. Хтозна, раптом у мене до неї талант? Ану як вона принесе мені купу грошей!

— Гадаю, час закінчувати цю розмову.

— Згоден з тобою як ніколи.

Ясний вересневий ранок вівторка. Лікар Карузо ще вдосвіта залишив свою квартиру на Вест-Енд-авеню.

Він уже знав про розбіжності в правлінні будинку на Парк-авеню, і йому було неприємно.

— Невже це через моє італійське прізвище? — поцікавився він у ріелтора. Спогади дитинства — штука дуже живуча.

— Нічого такого, — запевнила вона. — Напевно, хочуть більше соціальних рекомендацій, та ще з грошима заковика. Новий голова правління більше тяжіє до людей багатих.

Ну, якщо річ тільки в цьому, то Карузо не дуже й журитиметься. Принаймні за себе він буде спокійний. Щоправда, не хотілося, щоб дружина пережила приниження. Він думав переговорити про це з Мастерами, але не захотів їх ставити в ніякове становище.

— Думаю, на співбесіду варто сходити, — сказав він дружині. — Запитаємо, чого їм треба, а не сподобаємося їм, то так і буде: я теж скажу, що ми не дуже хочемо жити в їхньому будинку. Авжеж, з усією поштивістю. Але терпіти від них оте хамство не буду.

І коли він сказав це, в нього наче камінь з душі спав.

Все одно Карузо того ранку планував зустрітися зі страховим агентом. Бо той уже кілька років умовляв його оформити нову страховку. І нарешті вмовив. Строкові поліси дешевші на початку, але агент мав слушність: із часом вони тільки дорожчають. Зустрітися домовились якомога раніше, щоб Карузо вчасно повернувся до лікарні на міській околиці.

День видався чудовий. Офіси страхових контор містилися височенько в Південній вежі ВТЦ. Звідти відкривався фантастичний вид.

Кеті Келлер випромінювала впевненість і спокій. Її презентаційний проспект вийшов просто фантастичним. Мабуть, такі дрімали в ній задатки художника, які так виявилися в Теодорі Келлері. Світлини званих вечерь і бенкетів, корпоративних ланчів і фуршетів, доповнені меню й листами з подяками. У Кеті було навіть фото відомого фінансиста на презентації, де збоку скромно стояв її столик з напоями.

Вона мала світлини різних заходів, включно з одним корпоративним ланчем, на який їй довелося набрати дюжину офіціантів — насправді залучила трупу оф-бродвейського театру^[272]. То була просто бомба! І були фото кухні, де так усе блищало металічним блиском, що сприймалось як щось нереальне. Ну добре, добре, задля гарної картинки дещо довелося змонтувати.

Так, і квіткові композиції теж були неймовірні.

Кеті мала прайс-листи, барні карти^[273] й графік цін, які були трохи нижчі, ніж у конкурентів. Бухгалтери корпорацій обожають таке.

Отож вона була щаслива. На ній була сукня водночас і ділова, і ошатна. Візьмемо їх і тим, і тим.

За кермом сидів Рік — наречений Кеті. Машина виїхала на міст Джорджа Вашингтона, і ліворуч відкрився вид на Гудзон за Палісадами, а праворуч засяяли далекі води Нью-Йоркської бухти. Це було незрівнянне видовище!

Потім вони їхали по Генрі-Гудзон-парквей понад річкою, і Кеті увесь час дивилася на воду. Проскочили яхтову гавань біля 79-ї вулиці, а на початку 50-х почалися великі причали, де й тепер швартувалися лайнери компанії «К'юнард».

Ліворуч переважали великі, пакгаузного типу, будівлі. Кеті досить добре знала роботи Теодора Келлера й зрозуміла, що десь тут була зроблена знаменита фотографія з людьми на залізничних коліях.

Їхали швидко, і незабаром попереду замріли вежі Всесвітнього торгового центру.

Кеті Келлер любила ці вежі. І знала, що коли вони з'явилися тридцять років тому, знаходилися такі, хто вважав їх безликою архітектурою. Але сама вона безликими їх не вважала. Про деякі скляні блискучі паралелепіпеди, збудовані пізніше, справді можна сказати, що в них забагато блиску й мало характеру, але вежі зовсім не

такі. Широкі горизонтальні смуги м'яко розбивали суцільну вертикаль на частини, що дивовижним чином робило хмарочоси ближчими до людей. А по фасадах простягнулися тонкі сріблясто-сірі вертикальні лінії, де відбивалося мінливе світло неба, і грані веж постійно змінювалися, як плесо Нью-Йоркської бухти й широкий Гудзон, який ніс свої води північніше. М'яке сріблясте мерехтіння мінялося на зернисту сіризу. А часом, щоправда, дуже рідко, спалахував ріг хмарочоса, наче лезо меча, що впіймало промінь сонця.

Кеті любила гуляти по Сохо та дивитися, як ті вежі панують над дахами, величні, мов соборні дзвіниці.

Всесвітній фінансовий центр наближався праворуч од них, а прямо йшла Ліберті-стріт. Рік пригальмував, щоб висадити Кеті.

Того ранку Горем зайшов до вітальні о 6:45. Розстеливши на підлозі обгортковий папір, він обережно зняв зі стіни малюнок Мазервелла, загорнув його в папір та обв'язав. Метті ще була в душі. Цікаво, йдучи на роботу, вона помітить зникнення малюнка? Може, вона буде не рада, але справді вийшло негарно. Це ж не їхній малюнок. Горем узяв його під пахву й вийшов із квартири.

Сара Адлер уже чекала на нього в «Ридженсі», тож вони одразу взялися до сніданку. Вигляд у неї був напрочуд діловий і свіжий: бежеві жакет і спідниця, дуже прості та елегантні, в руках портфель.

Сара пояснила, що зібралася до невеликої фінансової компанії, яка хоче прикрасити свій офіс мистецькими творами. Перед укладанням угоди вона мала оцінити приміщення й партнерів.

— І що ви хочете там з'ясувати? — поцікавився Горем.

— Чи вони гідні моїх художників, — відповіла вона цілком серйозно.

Коли Горем віддав їй пакунок і, не без збентеження, зізнався, що Мазервелл прикрашав його вітальню тридцять із гаком років, її це дуже розвеселило.

— І ви, звичайно, не хотіли з ним розлучатися, — сказала вона. — Я дуже рада, що вам він теж сподобався. А ви знаєте, що це я його подарувала вашому батькові?

Ні, зізнався Горем, цього він не знав.

— І вам нічого не відомо про мої з ним стосунки?

І він знову мусив зізнатися у невіданні.

— Пригадуєте дівчину з Брукліну в його романі «Веррацано-Нерроуз»?

— Аякже!

— Так от, це я.

Сара кількома словами розповіла йому свою історію.

— Своєму чоловіку я нічого не казала. В мене дуже щасливий шлюб, але кожна жінка мусить мати таємницю. А потім, коли книжка була знаменитою, я не хотіла, щоб чоловікові клієнти казали: «О, його дружина — це та сама дівчина з книжки!» Принаймні в ті роки. Ваш батько теж не прохопився жодним словом. Хороший він був чоловік.

— Якщо вірити книжці, ви були дуже близькі.

— Він хотів, щоб ми одружилися, і я мало не погодилася. Була б вашою мачухою. Як вам таке?

— Я думаю, це було б чудово.

— Може, й так. Тоді це було важко. — Вона замислилася. — Ваш батько був непересічною особистістю. Та щоб у ті часи чоловік такого статусу захотів одружитися з дівчиною з Брукліну, з родини консервативних юдеїв... О, Чарлі був людиною широких поглядів.

— Мабуть, так. Я любив батька, але, певно, був ним трохи розчарований. Думаю, він міг би досягти більшого. Може, якби одружився з вами.

— Хто знає? — знизала плечима Сара Адлер. — Я прожила надто довго, щоб вірити, що можна передбачити вчинки людини. Але роман вашого батька ще довго читатимуть. І Чарлі Мастера пам'ятатимуть. Багато кого з ваших предків ми пам'ятаємо?

— Мабуть, що ні.

— До речі, ви на нього схожі. Ви мені його нагадуєте.

— А мені здається, що ми дуже різні.

Сара Адлер взяла портфель. Розстебнула його, щось дістала.

— Ви знаєте, що це таке? — запитала вона.

— На вигляд — ніби індіанський пояс.

— Саме так. Вампум. — Сара розклала його. — Погляньте на візерунок. Хіба він не чудовий? — Вона поглянула на предмет. — Він явно щось означає — хоча ми не знаємо, що саме, — але водночас це справжнє абстрактне мистецтво. Ваша родинна реліквія, проте Чарлі

віддав пояс мені. Замовив для нього футляр, але футляр зavelикий, і вранці я вийняла вампум. Думаю, він має зберігатися у вас.

— Я не можу у вас його взяти — з ним же, певно, стільки спогадів пов'язано.

— Пов'язано, але я хочу, щоб він був у вас. Я його повертаю в сім'ю, так само як ви повертаєте малюнок. — Вона усміхнулася. — Цикл завершився.

Горем нічого не сказав. Він раптом згадав порожнє місце на стіні, де раніше висів Мазервелл, і прикинув, чи пасуватиме туди вампум. Вирішив, що ні. А потім йому спало на думку, що як раптом сім'я розвалиться, то йому точно буде не до стін у вітальні.

Сара Адлер пильно дивилася на співрозмовника.

— У вас нещасний вигляд. Напевне, маєте якусь гризоту.

— Можливо.

— Може, поділитися зі мною? Зрештою, я ледь не стала вам за мачуху.

Горем вирішив, що як уже й ділитися з кимось своїми бідами, то, мабуть, кращої кандидатури, ніж ця розумна літня жінка, яка кохала його батька, він не знайде. Розповідь не забрала багато часу, і коли він закінчив, Сара хвилину мовчала. Тоді всміхнулася до нього.

— Що ж, — лагідно промовила вона, — бачу, Чарлі спіткала невдача.

— В мене завжди було це відчуття, та ви ніби казали, що йому все вдалося.

— Ні, я не в тому сенсі, що із Чарлі не вийшло банкіра, чи ким, по-вашому, він мав би стати. Я хочу сказати, що нічогісінько він вас не навчив. — Сара Адлер зітхнула. — Згадайте всі ті вихідні, коли він забирав вас зі Стейтен-Айленду, щоб показати Нью-Йорк. Стільки зусиль доклав батько, а ви так і не зрозуміли цього міста. Сумно. Сердешний Чарлі.

— Не розумію.

— Всі багатства Нью-Йорка. Все життя. Газети, театри, галереї, джаз, бізнес і багато чого іншого. В Нью-Йорку знайдеться практично все, що можна собі уявити, і він хотів усе це показати вам. Звідусіль сюди їдуть люди, тут повно всіляких культур і діаспор, а ви не хочете нічого з того, крім однієї дрібнички. Очолити банк. Невже це так цікаво?

— Думаю, мене завжди тягнуло до фінансового успіху, якого можна досягти в Нью-Йорку. Це велике діло.

— Ви не забули бум доткомів, який раз — і виявився бульбашкою.

— Можливо.

— А хіба ви не знаєте, що є ще одна бульбашка? Бульбашка сподівань. Ще більші будинки, приватні літаки, яхти... Дурнуваті зарплатні та бонуси. Люди починають хотіти цього, чекають на них. Але бульбашка сподівань також лусне, як усяка бульбашка.

— Тоді ви не зможете продавати великого Пікассо.

— Приходьте до моєї галереї, і я запропоную вам чудові твори за розумну ціну. Але штука в тому, що в них буде цінність. Це будуть витвори справжньої краси, в них буде дух. Це мистецтво. В Нью-Йорку повно таких людей, як я, а ви нас навіть не помітили. Ви бачите лише долари.

— Коли я був малий, — сказав Горем, — бабуся подарувала мені срібний долар. Він став для мене своєрідним символом колишньої заможності нашого роду. Я досі ношу його в кишені, як нагадування про коріння. Про старовинну фамілію Мастерів — до тих часів, як батько збився з курсу. Ви можете сказати, що це дурість, але в мене таке відчуття, ніби бабуся передала мені цей долар з думкою про оберіг.

— Справді? Тоді це, мабуть, долар Моргана.

— Так. Але звідки ви знаєте?

— Звідти, що тоді я зустрічалася з вашим батьком, і він мені про це розповідав. Ваша бабуся хотіла щось подарувати вам і звернулася до Чарлі, шукаючи поради. І він дав їй долар, куплений у колекціонера, щоб вона подарувала його вам. Отож ваш срібний долар — подарунок Чарлі. Все інше ви домислили самі.

Горем помовчав кілька секунд, а тоді потрусив головою.

— По-вашому, я верзу нісенітниці.

— Люди прибувають до Нью-Йорка, щоб стати вільними, а ви спорудили для себе в'язницю. — Вона зітхнула. — Я кохала вашого батька, Гореме, але рада, що побралася зі своїм чоловіком. І знаєте, як ми будували наше родинне життя? Шар за шаром. Спільні переживання, діти, відданість. Шар за шаром. Аж поки в нас таки з'явилося дещо цінніше, ніж усе, що я можу собі уявити. І ми намагалися передати це дітям. Єдине, що можуть зробити батьки, —

це навчити дітей жити. Я сумніваюся, що вам це вдасться після переїзду до Бостона. — Вона подивилася на годинник. — Мені час.

— Мені, мабуть, теж.

Сара Адлер підвелася.

— Прочитала вам лекцію. А тепер зроблю подарунок. Знаю, вам малюнок подобається. Колись я подарувала його вашому батькові, а тепер — вам. Вона вручила Горему малюнок Мазервелла. — Будь ласка, Гореме, вертайтеся в родину на радість усім. І я тоді буду дуже щаслива. — Вона коротко всміхнулася. — Дозволю вам сплатити за сніданок.

Сара розвернулася і швидко пішла геть.

Горем чекав на рахунок, коли раптом його осяяло. Він щодуху вибіг із зали.

Він наздогнав Сару Адлер, коли та сідала в таксі на Парк-авеню.

— Я теж хочу вам дещо віддати. — Він простягнув їй вампум. — Мій батько хотів би, щоб він залишився у вас — я знаю це напевне, — але ви можете вважати, що це подарунок від мене.

— Що ж, дякую. — Вона вп'ялася в нього очима. — Подумайте над тим, що я казала. — Тоді, пустотливо всміхнувшись, оперезалась вампумом. — Ну як?

— Шик!

— Що ж, мабуть, так і є.

Жінка сіла в таксі, і коли воно рушило, Горем пішов назад, щоб оплатити рахунок.

— Куди? — запитав водій у Сари Адлер, їдучи по Парк-авеню.

— Всесвітній торговий центр, — відповіла вона.

Кілька хвилин Горем просидів за столом сам. Розмірковував, що робити. Тоді глянув на годинник. Якщо він хоче зустрітися з хедхантером, то слід поквапитися. Взявши малюнок під пахву, Горем вийшов на Парк-авеню — і за кілька хвилин уже їхав на таксі на південь.

Машин на Рузвельт-драйв було ще небагато. Біля Вільямсбурзького мосту таксі обігнуло Нижній Іст-Сайд. Далі йшов

Мангеттенський міст, потім Бруклінський, а одразу за ним, понад берегом — Саут-стріт-Сіпорт.

Там Горем і прийняв рішення. Коли таксі виїхало на Саут-стріт і повернуло праворуч на Вайтхолл, він дістав телефон. Він не поїде на зустріч.

Повертатися до офісу теж не хотілося. Тож Горем вийшов із таксі та вирішив подзвонити до Меггі.

Вранці 11 вересня 2001 року, о 7:59, з міжнародного аеропорту «Логан» вилетів рейс № 11 компанії «Американ Ейрлайнс» сполученням Бостон — Лос-Анджелес. На борту «Боїнга 767» перебувало дев'яносто дві особи включно з екіпажем. Невдовзі після 8:16 літак, який ішов на висоті двадцять дев'ять тисяч футів, відхилився від планового курсу та не відповідав на численні запити диспетчерів Бостонського управління повітряним рухом. Якийсь час його місцеперебування залишалося невідомим.

О 8:26 літак повернув на південь. До цього кілька хвилин бостонські диспетчери чули, як ватажок нападників роздає накази пасажирам^[274]. О 8:37 літак помітив пілот іншого рейсу. «Боїнг» рухався в південному напрямку вздовж Гудзону. Зв'язалися з Командуванням повітряно-космічної оборони Північної Америки, і на базі Отіс у штаті Массачусетс були приведені в бойову готовність два винищувачі Ф-15.

О 8:43 літак востаннє змінив курс і полетів у бік Мангеттену.

Мало хто зважив на його наближення. Спочатку вигляд літака, що низько летів у бік Мангеттену, нікого не здивував. Літаки, які йшли на такий висоті — щоправда, дещо далі від центру — тут не були рідкістю, адже неподалік аеропорт «Ла Гардія». До того ж, коли він пролітав над містом, мало хто з людей міг би помітити його з вузьких каньйонів вулиць. Однак літак побачили ті, хто був на набережній і на протилежному березі річки — в Нью-Джерсі. Літак не здавався некерованим, але летів незвично низько. Тож дехто з очевидців вирішив, що в екіпажу проблеми, і літак готується до аварійного приводнення на Гудзон.

І лише в останню мить літак вирівнявся, прискорився та ринув просто до північного фасаду першої вежі ВТЦ. Жодній людині не спало на думку, що ця зміна маршруту — не випадковість.

О 8:46 літак вривався в Північну вежу між 93-м і 99-м поверхами та зник усередині хмарочоса, спричинивши потужний вибух. Він мчав зі швидкістю чотириста чотири вузли^[275] й ніс десять тисяч галонів пального.

О 8:35 лікаря Карузо запросили до кабінету. Двадцять поверхи в Південній вежі, та навіть із такої висоти з вікон відкривався чудовий вид на водяну гладінь. Даґ, страховий агент і давній друг, сказав, що буде за хвилину. Карузо, стоячи біля вікна, звів очі догори.

Північна вежа вимальовувалася зовсім поряд. На самому вершечку, на 106-му й 107-му поверхах, розміщувався ресторан «Вікна у світ». Це був розкішний заклад, найприбутковіший у Штатах ресторан. Коли до Карузо приїздили друзі з інших міст, він залюбки вів їх туди. І так по кілька разів на рік. Йому ніколи це не набридало. З одного боку, обігнувши бар, можна було дивитися на Бруклін, з другого — на Нью-Джерсі, на півночі зблискував Гудзон, а з півдня — бухта. Місцевість проглядалася на двадцять миль. Часом низенькі хмари пропливали під ногами, запинаючи місто тонкою завісою. Карузо усміхнувся.

Даґ влетів до кабінету, вибачаючись, що змусив чекати.

— Я назбирав для тебе купу всього, щоб ти переглянув, — усміхнувся він. — А тоді я пораджу, як краще зробити.

— Клас! — промовив Карузо, сідаючи. — Дозволь мені дещо запропонувати. Може, краще почати з твоєї поради? А вже коли я почую діагноз, то огляну пацієнта.

— Нехай буде так.

І Даґ швиденько виклав перед другом страхові перспективи такого клієнта, як він, розжував, як це може позначитися на майбутніх виплатах і преміях. А потім перейшов до того, як і де Карузо міг би заощадити в довгостроковій перспективі.

Він саме почав викладати свою пропозицію, коли раптом здригнувся, поглянув на Північну вежу й здивовано застиг.

— Що це в біса таке? — вихопилося в нього.

— Офіс місис О'Доннелл.

— Це її чоловік. Вона на роботі?

— Вибачте, містере Мастере. Вона зараз на зустрічі. Можете зателефонувати на мобільний, але вона його, певно, вимкнула. Щось їй переказати?

— Перекажіть, що я пізніше передзвону. А зрештою, скажіть їй, що я вирішив не їхати до Бостона. Вона зрозуміє.

Горем закінчив виклик. Він саме міркував, може, пройти перед поверненням до офісу кілька кварталів пішки, коли це незвичний шум примусив його звести очі. У верхній частині Північної вежі Всесвітнього торгового центру спалахнула велика пожежа. Валував дим.

— Що сталося? — запитав він чоловіка, який стояв неподалік.

— Схоже на бомбу, — сказав чоловік.

— Літак туди врізався! — обізвалася молода жінка. — Я бачила. Напевне, втратив керування

— Нам кажуть евакуюватися, — повідомив Даґ. — Причин не знаю. Пожежа в іншій будівлі.

Вони рушили до ліфтів. Там уже зібрався натовп.

— Не хочеш зійти сходами? — запитав Карузо.

— Двадцять із гаком поверхів? — здивувався Даґ. — Не дуже.

— Тоді, гадаю, слід запастися терпінням, — порадив Карузо. — Ми зможемо закінчити розмову надворі?

— Я можу закінчити розмову де завгодно, — відповів Даґ, — включно із численними барами. Але найбільше подобається кабінет.

Людей було в ліфтах як оселедців.

— Не думаю, що в цьому є така потреба, — сказав хтось.

За кілька хвилин із сусіднього офісу вийшла секретарка.

— Щойно мені подзвонили, відбій евакуації, — оголосила вона. — Будівлі ніщо не загрожує. Можна повертатися до роботи.

Усі разом зітхнули й стали розходитися по офісах.

— Так, — сказав Даґ, — коли вони знову були в кабінеті, — повернімося до наших баранів.

Ґорем ще дивився на пожежу в Північній вежі, коли в Південну вежу врізався другий літак.

Від протилежного рогу хмарочоса, з висоти поверху вісімдесятого, пролунав вибух, схожий на грім. І майже тієї самої миті з іншого боку вирвалася куля вогню. Гарячково міркуючи, Ґорем кинувся до входу, ухиляючись від уламків, які посипалися на землю.

Він почув перелякані крики. З одного ліфта висипали люди, які вже повним ходом евакуйовувалися з будівлі. Ґорем напружено думав.

Це не міг бути нещасний випадок. Два поспіль? Малоймовірно! Він обережно відступив від входу. З обох будівель сунув чорний дим і виривалося полум'я, утворюючи масляно-криваві хмари на тлі блідо-блакитного неба.

Ґорем побіг геть.

Пробігши по Черч-стріт, на північ, ярдів триста-чотириста, він зупинився, аналізуючи ситуацію. Було тільки одне пояснення того, що сталося: терористичний акт. Що тут ще можна припустити? Зрештою, у 1993 році терористи вже підривали в гаражі однієї вежі начинену вибухівкою вантажівку, завдавши колосальної шкоди, поранивши більш ніж тисячу людей і ледве не зруйнувавши торговий центр. От і сьогодні сталося щось подібне. А якщо так, то чого сподіватися далі?

Людська ріка текла по вулиці. Здавалося, що всі хочуть забратися подалі звідси.

Задзвонив його мобільний.

— Містере Мастере? — це знов була секретарка Метті. — Де ви є?

— Біля веж ВТЦ. Але зі мною все гаразд, я не всередині.

— Ми бачили по телевізору, що сталося. Щойно бачили другий літак.

— Я теж його бачив. Ви розмовляли з моєю дружиною?

— Я через те й телефоную, запитати, чи ви додзвонилися.

— Ні. Вочевидь, на час зустрічі вона вимкнула свій мобільний.

— Тільки... — На мить секретарка затнулася. — Містере Мастере, вона якраз туди поїхала.

— Що ви хочете цим сказати? Зустріч перенесли до Всесвітнього торгового центру?

— Так вона сказала асистенту, коли йшла. Ой, пробачте, містере Мастере, просто я дуже хвилююся.

— Яка вежа?

— Ми не знаємо.

— Що за фірма?

— Ми намагаємося з'ясувати.

— Заради бога, ви повинні з'ясувати, з ким у неї зустріч!

— Саме цим ми зараз і займаємося. Один з інших партнерів знає, але він на зустрічі.

— Так перервіть цю зустріч! Просто зараз. І передзвоніть мені, будь ласка!

Це був наказ.

— Так, містере Мастере!

— Передзвоніть!

Чорт забирай! У нього раптом почастішав пульс. Якщо буде треба, він підійметься пожежною драбиною, подереться по стінах, але дістане звідти Меггі. Це без питань. Тільки б ще знати, де вона.

Він знову набрав її номер. Нічого. Рушив назад до ВТЦ. Збігали хвилини. Людей на вулицях дедалі більшало. Він дасть офісу Меггі ще кілька хвилин, не більше.

Знову заспівав телефон.

— Тату? — це була Емма.

— Привіт, моя радість! — Він намагався зберігати безтурботний тон. — Ти хіба не у школі?

— Якраз вертаюся. Тату, там усе нормально? Ти десь у центрі? Що там таке коїться?

— Я на вулиці, зайчику. Якась пожежа у Всесвітньому торговому центрі. Але я живий-здоровий.

— Що там, бомби чи що?

— Можливо.

— А мама де?

— На зустрічі.

— Її ж нема там, правда?

Горем завагався, але тільки на секунду.

— Чому ти взагалі про це подумала?

— Не знаю. Просто дзвоню, а вона не відповідає.

— Ти ж знаєш, вона завжди вимикає свій мобільний на зустрічах.

— Та знаю. Просто...

— Вона десь у Мідтауні, сонечко. Все в нормі, повертайся до класу.

— Добре, тату.

Емма від'єдналася. А Горем одразу набрав офіс Метті.

— Вибачте, містере Мастер, ми досі намагаємося щось дізнатися.

— А тепер я хочу щоб ви уважно вислухали кожне моє слово, — сказав Горем. — Якщо хтось із дітей задзвонить до вас, ані слова про те, що їхня мама у Всесвітньому торговому центрі. Це дуже важливо. Скажіть їм, що вона десь у Мідтауні. Я не можу допустити, щоб мої діти божеволіли у школі, коли ще нічого не ясно. Ви мене розумієте?

— Так, містере Мастер. Розумію, — підтвердила секретарка.

— І наберіть мене, щойно з'явиться інформація про дружину, — наказав він. — Я мушу знати.

І він відключився.

Проте збігло десять хвилин, а дзвінка не було.

Лікар Карузо з радістю залишив Дагів офіс. Він передумав за кілька хвилин після того, як вони повернулися. Ні, він не хвилювався за свою безпеку, йому просто спало на думку, що в Північній вежі багато потерпілих. Звичайно, рятувальні служби впораються й без нього, але ж зрештою він лікар! Ну добре, нехай акушер, але також медик! І він вирішив спуститися надвір: раптом хтось потребує допомоги?

Карузо швидко відшукав начальника пожежної команди.

— Дякую, лікарю. Ви зможете побути тут?

Звичайно!

Вони були в нижньому вестибюлі.

— Я ненадовго відлучуся.

А за секунду вривався другий літак.

Чекати довелося довго. Пожежники заходили й виходили. Вони були відважні хлопці, та схоже, опинившись у цій ситуації, зіткнулися із серйозними проблемами. Начальник поки що не повертався.

Коли мобільний знову задзвонив, була вже 9:25. Номер, якого він не знав. Горем нетерпляче відповів, бажаючи скоріше спекатися чужого дзвінка.

— Любий? Ти мене чуєш?

— Меггі! Ти де?

— У ВТЦ.

— Я в курсі! Яка вежа?

— Південна. Я дзвонила раніше, але ця бісова машина розрядилася, а один добрий чоловік позичив мені свій телефон. Ти де?

— На розі Черч- і Чемберс-стріт! Меггі, я не лечу до Бостона, чуєш? Я був дурний! Я кохаю тебе!

— О, дякувати богу, Гореме. Я тебе теж кохаю! Я спускаюся сходами, а це не дуже швидка справа. Будівля трохи перекошена.

— Я йду по тебе.

— Не роби цього, любий! Будь ласка! Я навіть не знаю, в якому я місці. Тобі мене тут не знайти, ми розминемося, і я тебе також не відшукаю! Просто чекай на мене там. Я в дорозі. Ти ж не думаєш, що хмарочос обвалиться, чи щось у цьому роді.

— Тоді постійно говори зі мною.

— Любий, я мушу повернути телефон його власнику. Я наберу тебе. Просто чекай на мене там і обійми міцніше, коли вийду.

— Добре. Але послухай, Меггі... — Зв'язок урвався. — Я кохаю тебе! — гукнув він у замовклий телефон.

До 9:40 лікар Карузо вирішив, що, як він хоче бодай чимось допомогти, то краще оцінити ситуацію і діяти самому. Він був у верхньому вестибюлі, коли почув перший глухий удар. До нього не одразу дійшло, що це таке. За кілька секунд гупнуло ще двічі.

Тіла! Люди стрибали з Північної вежі. Карузо зрозумів, у чому річ. Там, нагорі, вони, скоріш за все, були в пастці, а жар ставав нестерпний. І люди поставали перед вибором: живцем згоріти чи стрибнути. Йому доводилося читати про людей, які стрибали з будівель, але тут було інше — тіла падали з висоти тисячі футів. Елементарний розрахунок. Якщо падати з прискоренням тридцять два фути на секунду, то після тисячі футів від удару об землю мало що залишиться. Карузо сумнівався, що людина збереже притомність до самого зіткнення, але смерть точно буде миттєва. Якби такий вибір постав перед ним, він, мабуть, обрав би стрибнути. Але цей звук при падінні... Карузо спробував не звертати на нього уваги.

— А ось і мій лікар! Мабуть, подумали, що я про вас забув! — Ірландське обличчя начальника пожежної команди трохи розчервонілося від напруження. — То як, ви мені допоможете?

— Аякже!

— Тоді, лікарю, я хотів би, щоб ви пішли до церкви Трійці. Там можуть бути люди, яким ваша допомога не завадить, і дехто з моїх хлопців, думаю, вже там. Зможете?

— Вже йду.

Карузо вийшов на Ліберті-стріт і рушив на південь Бродвеєм, радий, що нарешті може стати у пригоді. Треба подзвонити до дружини, сказати їй, що він живий-здоровий. А то буде дзвонити в офіс. І вона таки дзвонила, а в Карузо раптом промайнула думка: може, зв'язатися з ріелтором і сказати, що вони передумали щодо того клятого дому на Парк-авеню? Його вже туди не тягнуло.

Наближалася десята година. Чому вона так довго? Горем поглянув угору. Північна вежа досі горіла яскравим вогнем, Південна ж більше ховалася в диму. Кілька разів на нижніх поверхах лунали вибухи. Газові ємності чи електричне обладнання? А може, здогадався Горем, це пальне з літаків, що могло стікати досередини, назбируватися там і знову несподівано вибухати. Спробуй розберися! А втім, хай яка була причина вибухів, Південна вежа ВТЦ не так горіла, як диміла.

Майже десята година. От-от вона має з'явитися.

Задзвонив телефон.

— Привіт, любий, це...
— Слава богу!
— Спуск трохи затягнувся.
— Меггі...
— Що там коїться?

Його очі прикипіли до верху Південної вежі. Там щось відбувалося. Верхівка, схоже, похилилася, захиталася.

— Меггі, ти де?

Ось вежа вирівнялася, але тільки тому, що нижче щось надломилася чи зрушилось. І раптом дах велетенської вежі почав просідати.

— Все добре, Гореме. Я внизу, і...

— Меггі...

Нічого. Тиша. Верхівка вежі стала рухатися вниз. Горему ще не доводилося бачити чогось подібного, хіба у фільмах і старій кінохроніці. Знесення висоток спрямованим вибухом. Дивувало, як вони складалися гармошкою. І таке було зараз. Південна вежа ввалювалася в саму себе.

Але так повільно! Він не вірив, що предмети здатні так рухатися. Вежа опускалася секунда за секундою, немов у сповільненій зйомці. Одна секунда, дві секунди, три, чотири... Верхівка тонула з величною, зумисною, розміреною швидкістю, а внизу, з повільним гуркотом, схожим на шум водоспаду, вивергалася величезна сиза хмара пилу.

— Меггі!

Ані звуку.

Земля вже тремтіла. Він відчував цей трем ногами. Хвиля пилу, наростаючи, котилася вулицею до нього, схожа на потік розжареного вулканічного газу.

Тікати! Вибору нема. Йому не встояти. Горем завернув на Чемберс-стріт, сподіваючись, що хвиля пилу не подолає будинкових дахів і не задушить його. Але гуркіт тривав дев'ять нескінченних секунд, доки падала вежа, і хмара пилу, мов заживши власним життям, росла та котилась, і знову росла, аж допоки заповнила собою всі прилеглі вулиці.

Горем чув, як люди бігли на північ, багато хто задихаючись. По деякім часі розстебнув верх сорочки, натягнув її як маску на обличчя та спробував пробитися на південь, у пилову бурю. Марно. Він

задихався й нічого не бачив. Нарешті зробив, як усі: відступив по вулиці, опинившись там, де можна було дихати, всівся на тротуар й став вдивлятися в сірі, запилюжені постаті, які пропливали повз нього, наче тіні з Аїду. Він не втрачав надії, що котрась із них виявиться його дружиною.

А за десять хвилин вона таки з'явилася та підійшла до нього.

— Сподівалася, що знайду тебе тут, — сказала вона.

— Я подумав...

— Тільки-но вийшла з вежі, як вона стала валитися. Думаю, через це й зв'язок перервався. І ми тоді всім натовпом увалилися до кафе, щоб сховатися від пилу. А потім я пішла вулицею, щойно змогла. Маєш жахливий вигляд.

— А ти — пречудовий!

Він обійняв її.

— Я трохи забруднилася.

— Ти жива.

— Я думаю, більшість устигла вийти. Щоправда, не знаю, що з тими, хто вище, над пожежею.

— О господи!

— Що?

— Кеті Келлер! Вона сказала, що вранці в неї якась зустріч у Фінансовому кварталі. Ти маєш її номер?

— Десь мав би бути.

— Ану наберімо.

Вони набрали її номер, але їм ніхто не відповів.

Вампум, який оперізував Сару Адлер, весь ранок рухався туди-сюди на верхньому поверсі вежі та мав дуже ефектний вигляд. Дрібненькі білі й кольорові мушлі були не менш яскравими, ніж того дня, коли їх насилили. Хто знається на індіанських письменах, той прочитав зіткане з великою любов'ю послання: «Батько Блідого Пера».

І коли вирувала велика пожежа, а височенна вежа захиталася й потім опустилася, таким сильним був жар, а тиск — таким нищівним, що пояс, як і все навколо, зверху, знизу, розпорошився на дрібненький пил, такий дрібний, що годі й роздивитися. Якийсь час пил хмарою

висів над підошвою зниклої вежі. Нарешті вітер, добрий, на відміну від людей, здійняв цю хмару й поніс високо понад бухтою, понад містом і великою річкою, що линула на північ.

Післямова

• Літо 2009 року •

Вони сиділи в кав'ярні. Стояв чудовий день. Горем поглянув на будівлю Метрополітен-опери та всміхнувся доньці. Він бачив, вона щось задумала, але чекав, коли сама розкаже.

Вигляд в Емми був дуже серйозний.

— Тату.

— Так, дороженька.

— Мені здається, у мене синдром дефіциту уваги.

— Справді? Оце круто!

— Ні, тату! Я серйозно. Мені справді важко зосередитися.

— Що ж, мені дуже сумно це чути. І коли ти це виявила?

— Гадаю, цього року.

— А ти не бачиш тут зв'язку з тими вечірками, на які ходила?

— Тату, будь серйозний!

— Я серйозний. Послухай-но, Еммо, я мушу тобі щось сказати. В тебе не може бути СДУ.

— Із чого ти взяв?

— Слухай, коли сьогодні вранці я примусив тебе подивитися дві великі картини Шаґала біля входу в музей, ти мала із цим якісь проблеми?

— Так.

— Я зараз не про те, що всю дорогу через парк ти скаржилась і відмовлялася дивитися на той клятий оперний театр — між іншим, дуже гарний оперний театр, значно кращий за старий, та менше з тим. Мене інше цікавить: чи могла ти дивитися на Шаґала й пройтися ним?

— Я мала серйозні проблеми.

— А от і ні. Я за тобою спостерігав.

— Це нечесно! Ти ще гірший за маму!

— Ого! Оце ти мене образила. — Горем серйозно подивився на дочку. — Еммо, ти мушиш зрозуміти. Синдром дефіциту уваги існує. Дехто страждає від нього, і коли його маєш, тоді не до жартів. Але сьогодні у вашій школі на нього нарікає половина учнів. От чому так?

— Так дають більше часу на іспитах.

— Правильно. А це крутість. Батьки кажуть лікарям, що в дітей, на їхню думку, СДУ, лікарі із цим погоджуються, і скоро всі до одного отримують більше часу на іспитах і здобувають вищі оцінки.

— А хіба воно того не варте?

— Ні. А ще я знаю прикол з риталіном.

— А то як?

— Риталін — це препарат, який зазвичай призначають, коли в тебе СДУ. Він сприяє концентрації уваги. А ще у разі приймання риталіну можна цілу добу не спати. Допомогає студентам, яким доводиться всю ніч займатися писаниною. І учні шкіл, в яких нібито СДУ, отримують прописаний їм риталін і продають його студентам. Думаєш, я не в курсі?

— І що ти хочеш цим сказати?

— От що! Коли ти тут береш, щоб там продати, це неправильно.

— А мама не каже, що я не маю СДУ.

— А що ж вона каже?

— Що не знає.

— Наша мама — юристка.

— Ти думаєш, ти такий розумний.

— Я оплачую твою школу й твоїх репетиторів. Торік один муштрував тебе з математики, другий — з природничих наук, а третій готував до відбіркових тестів. Скоро з'явиться ще один — для підготовки до коледжу. Мама казала, що знайде. В тебе стільки тих бісових репетиторів, що я не розумію, навіщо я оплачую школу! Але платити ще за СДУ я не збираюся. Це остаточне рішення. І дозволь сказати одне. В Америці повно дітей, які не мають дорожчих репетиторів, вони самі готуються до всіх іспитів без сторонньої допомоги.

— Але вони не вступають до найкращих закладів.

— Не зовсім так. Хтось таки вступає, і я дуже із цього тішуся.

Горем похитав головою. Можна, звісно, сказати, що він сам у цьому винний. Робив із дітей пестунчиків — от і має тепер що хотів. Та річ була не так в дітях, які, хоч трохи й розбестилися, назагал були нормальними людьми. Йому здавалося, Нью-Йорк — це лише верхівка більшої, глобальної проблеми.

Що роблять люди, коли захворіла дитина? Одразу хапаються за антибіотики. Не тільки в Нью-Йорку, і навіть не тільки в Америці. Горем мав друзів у Європі, і ті розповідали, що тамтешні лікарі в державних клініках роблять те саме. Дайте антибіотики дитині, про всяк випадок. Тільки тут виникала одна заковика: а як тоді імунітет? Нові бактерії, стійкі до ліків — це лише питання часу.

Не дай боже, комусь погіршає! Про таке не смійте навіть думати! Авжеж, на спортивних майданчиках іще можна зустріти спортивну крутість колишньої Америки. Але чи цього досить?

— Повірити не можу, що ти забороняєш мені мати СДУ! — сказала Емма.

«А все ж у глибині душі, — подумав Горем, — вона рада». Дітям подобається чути «ні». Він пригадав, як син, коли ще був малий, якось казав йому про одного хлопчика: «Тату, батьки за ним зовсім не наглядають. Що він хоче, вони все йому дозволяють». Була в цьому якась мудрість.

— Назад підемо через парк, — запропонував Горем.

— Пішки? Добре.

Але спочатку невеличкий гак, подумав Горем. Прогулятися трохи 72-ю. Гарна вулиця, ніби створена для прогулянок. Коли вони дійшли до Централ-парк-Вест, Горем спинився й показав на «Дакоту».

— Ти знаєш, хто там жив?

— Ану скажи.

— Джон Леннон. «Бітлз».

— А, точно. Я знала це. Його там застрелили. І його дружина Йоко Оно в парку навпроти розбила прекрасний садок.

— Ти коли-небудь там бувала?

— Можна подумати, що ти мене туди не поведеш!

— Ще й як поведу!

Вони перейшли через Централ-парк-Вест і ввійшли до парку. Горем вів Емму до входу в садок Йоко Оно.

— Він зветься «Суничні поля», на честь пісні «Бітлз», — сказав Горем.

— Ага.

— А зараз подивися на табличку на землі. Що там написано?

— Там написано «Уяви».

— Точно. Це теж назва пісні. — І Горем промугикав початок.

— Тату, краще тобі не співати.

— Це пісня про життя, яке було б, якби всі люди жили в мирі. Джон Леннон співав про те, що вважав важливим. Але правдешній сенс пісні у чомусь екзистенційному. Ти зможеш поміняти світ, якщо здатний уявити щось краще. Треба це уявити. Зрозуміла?

— Якщо ти так кажеш.

— Ну кажу.

Вони обійшли навкруг садка.

— До речі, колись тут водилися олені.

— Як у всьому Вестчестері.

— Точно! Весь Мангеттен був індіанським мисливським угіддям, коли сюди прийшли голландці. Твої предки, щоб ти знала.

— Так, тату. — Вона закотила очі, але з усмішкою. — Я знаю. У мене в родоводі голландці, англійці та ще казна-хто.

— А Бродвей був здебільшого індіанською стежкою. І ще одна стежка тягнулася трохи східніше Центрального парку.

— Дуже цікаво! І я мушу все це знати?

— Гадаю, так.

— Щось іще?

Горем промовчав. Він замислився.

— Прикольно. Місце назвали Суничними полями через пісню, але до того, як сюди прийшла цивілізація, тут і справді могли бути суниці. Ти коли-небудь їла лісові суниці?

— Мабуть, ні.

— Якось треба буде це виправити. Влаштуємо пікнік і поїмо суниць.

На його подив, Еммі ця думка сподобалася.

— Оце можна зробити. Піти всім на пікнік. — Вона взяла його під руку. — Ми це зробимо? Обіцяєш?

— Обіцяю.

І так, тримаючись під руку, вони рушили парком. Пригрівало сонце. Горем уже не намагався напучувати Емму, і дочка була дуже рада просто йти поруч із ним.

«Нормальні в мене діти», — думав Горем. Єдина проблема, що на всьому готовому. От візьмімо хоча б їхніх друзів: Лі китаєць, а вступив до Гарварду. А хто ставав мером Нью-Йорка останні кількадесят літ? Фйорелло ла Гардія, Ед Коч, Девід Дінкінс, Руді Джуліані — два євреї,

чорношкірий, італієць. Усі вони важкою працею піднялися із самісіньких низів. Подобається комусь чи ні, але яка це історія для великого міста! Серед заможних друзів його дітей багато хто походив із родин, що два покоління тому оселилися в Нижньому Іст-Сайді. Американська мрія була не мрією — вона була реальністю. Люди прибували сюди в пошуках свободи, і, хай яким важким був їхній шлях нагору, вони її здобували. Ціною наполегливої праці. Та чистих намірів.

Ґорем згадав про лікаря Карузо. Один день на тиждень той безплатно приймав пацієнтів у клініці в Бронксі. Про це мало хто знав. А ще Карузо блискучо скористався бумом на фондових ринках і розпродав усі акції на ціновому піку в 2008 році. Придбав таунхаус на Парк-авеню, який коштував купу грошей.

За іронією долі в тому самому місяці новий власник квартири 7-Б був звинувачений у шахрайстві.

— У нашому будинку таке вперше, — сказав Ворпалу Ґорем. — Досі обходилося без криміналу. — Він похитав головою. — Хто б міг подумати? Грошей у чоловіка вшестеро більше, ніж треба!

На щастя, Ворпал не вловив іронії в його словах.

Коли після трагедії 11 вересня збігло два роки, Ґорем Мастер звільнився з банку. Звільнився так, ніби це був найприродніший вчинок у світі. Усе сталося за вечерею.

Вони з Меггі завели собі правило раз на кілька місяців зустрічатися з Хуаном і Джанет. І якось у неділю, коли вони прийшли до Кампосів на бранч, Хуан зауважив, що хотів би зустрітися з Пітером Кодфордом — своїм однокашником по магістерській підготовці.

— Це можна влаштувати, — сказав Ґорем, і того самого року, коли Пітер завітав до Нью-Йорка, вони з Меггі запросили всіх до себе на обід.

Зустріч трьох старих друзів вийшла дуже приємною. Пітера неабияк зацікавило те, чим займався Хуан.

— Дуже хотілося б почути, що ти думаєш про Ель-Барріо, — сказав він за десертом, — бо ми з Джуді створюємо фонд якраз для

роботи з такими кварталами. Хочемо розглянути проблеми, притаманні всій країні, а Ель-Барріо — це такий собі зріз.

— Тепер я бачу, хто тут по-справжньому розбагатів! — зі сміхом відказав Хуан.

— Коли ти досягаєш фінансових успіхів, доводиться вирішувати, на що витрачати гроші. Але мій внесок буде тільки першим кроком. Найважливішим завданням фонду буде залучення нових коштів. І я вважаю, нам дуже треба топового банківського фахівця.

— Може, Горем із цим упорається? — подала голос Меггі.

— Справді? — обернувся до Горема Пітер. — Тобі було б цікаво? Я не зможу платити такі грошиська, як у банку, але штука справді цікава. — Він поглянув на Джуді, й вона, усміхнувшись, кивнула. — Якщо тобі цікаво, то ми з радістю з тобою поспілкуємось.

За пів року Горем став першим виконавчим директором Фонду Кодфорда. Доходи від банківських акцій, зарплатня у фонді — на життя вистачало. Меггі тепер заробляла набагато більше, ну то й що?

І Горем досяг блискучого успіху. За роки роботи в банку він набув чималого досвіду, а ще щиро переймався діяльністю фонду й став неперевершеним адептом благодійності. А ще з'ясувалося, що він має неабиякий хист до залучення коштів. Ніколи Горем не був таким щасливим, як тепер. Рік тому його навіть вшанували на врочистостях у мерії.

— Але в мене ще сила-силенна роботи, — казав він Меггі. — Я не вгамуюся, поки не змушу розщедритися Ворпала та Бендерснетча.

— Ми їх разом обробимо, — запевнила Меггі.

Коли підійшли до будинку, він поцілував Емму в щоку:

— Дякую, що пішла зі мною подивитися на Шагала.

— Було прикольо. А ти ще не йдеш додому?

— Маю заскочити в одне місце. Повернуся за пів години.

— Добре, тату, — всміхнулася Емма. — Дякую!

Горем рушив по Парк-авеню. Йти він нікуди не мав, просто хотілося ще трохи пройтися. Парк-авеню була чудова як ніколи. Ніхто б і не подумав, що важкі часи — для юристів не дуже важкі, будьмо

чесні, хоча за останні півтора року сімейний капітал помітно схуднув. Але кому сьогодні легко?

Однак, якщо подумати, то цикли злетів і падінь, нечуваного розквіту й небувалих спадів у фінансових центрах світу — Нью-Йорку та Лондоні — повторювалися не раз впродовж століть. Якесь падіння було глибшим — найглибшим донині вважалася Велика депресія. А ця прекрасна вулиця весь час залишалася тут.

Бідні переселенці далі прибували до Нью-Йорка, знаходили омріяну свободу й досягали успіху.

І зізнаймося чесно: навіть пройшовши через бунти й погроми, перетравивши упередженість минулих поколінь, Нью-Йорк, попри всі його вади, став набагато добрішим, аніж був коли-небудь до цього.

Велике Яблуко. Люди думають, що ця назва з'явилася в шістдесятих. Та насправді вона зародилася наприкінці двадцятих — у тридцятих роках, але що це міняє? Що за нею стоїть? Щось таке, думав Горем, від чого можна відкусити чималенький шмат. Дехто казав, що це яблуко, яким Єва спокусила Адама. Це теж, хто б сумнівався — Нью-Йорк славився своїм матеріалізмом. А ще це було місто досконалості, мистецтва, музики та необмежених можливостей.

Проходячи повз модний магазин, Горем із подивом побачив, що в оформленні його вітрини використали знімок Теодора Келлера. Вигляд був напрочуд ефектний. Йому стало дуже приємно.

Згадалася Кеті. Бізнес Кеті Келлер процвітав.

До кейтерингу ще додався ресторан, який вона відкрила на півночі округу Вестчестер. Вихідними влітку вони з Меггі частенько бували там.

Він дуже добре пам'ятав паніку, яка охопила його в той страшний день, коли рухнули вежі. На щастя, Кеті була у Фінансовому центрі через дорогу, та поки додзвонилися до неї, збігла не одна година.

Того жахливого дня загинула тільки одна людина з тих, кого він знав. Стара Сара Адлер. Якби не вона, то Горем сам міг опинитись у хедхантера у ВТЦ. І хтозна, чи не згинув би він у смертельній пастці? Врятувала його Сара у фізичному сенсі чи ні, ми не знаємо, а в інших — точно врятувала.

Сара Адлер загинула. Від неї, як і від тисячі інших, не лишилося сліду. Зникнення повне та остаточне.

Так, вона зникла. Але не пішла в небуття. Щоразу, дивлячись на велику прогалину в небі, де колись були вежі, Ґорем з любов'ю та вдячністю думав про неї. І так само згадували про тисячі інших людей.

І Ґорем був радий, що на їхньому місці постане нова вежа — вежа Свободи, адже був переконаний, що у свободі — вся сутність Нью-Йорка. Хай би як було важко, ньюйорківці ніколи не здавалися.

Він ішов далі. Минув «Волдорф-Асторію», офісний анклав навкруг прекрасної, візантійського стилю, церкви Святого Бартоломія. Передобідня пора, і перед входом до одного з банків заграє джазовий оркестр. Люди сходилися, щоб послухати музику, хто стояв, хто сидів.

Як же добре на осонні! Виявляється, навіть тут, у Нью-Йорку, час іноді зупиняється.

І раптом Ґорема осяяло. Сад «Сунічні поля» — те місце, від якого він прийшов, і вежа Свободи, про яку він подумав, — якщо взяти їх разом, то чи не містяться в них два слова, які точно описують місто? В які вкладається вся суть Нью-Йорка. Два слова: одне — спонука, друге — ідеал, пригода, нагальність. «Уяви», — казав сад. «Свободу», — підхопила вежа. Уяви свободу! Це був дух, напучення цього міста, яке він так любив. Насправді нічого більше й не треба. Забажай — і зроби. Але спочатку треба забажати.

Уяви. Свободу. Повсякчас.

Подяки

Під час роботи над романом мені довелося проштудіювати гору книжок, статей та інших довідкових матеріалів. І я щиро дякую людям, які мені допомагали.

Низький уклін професору Кеннету Т. Джексону — за максимально делікатне й доброзичливе загальне керівництво, а також за «Енциклопедію Нью-Йорка», яка заслужено займає особливе місце на моєму робочому столі до пари з блискучим «Готемом» Едвіна Дж. Берроуза і Майка Воллеса.

Вже тридцять років я в боргу перед дирекцією та працівниками Нью-Йоркської публічної бібліотеки. Дякую за допомогу також всім співробітникам Музею Нью-Йорка, Нью-Йоркського історичного товариства, Американського музею природознавства, Музею американських індіанців, музею «Саут-стріт-Сіпорт», Квартирного музею Нижнього Іст-Сайду, Музею імміграції на Елліс-Айленді, а ще висловлюю окрему подяку Керол Вілліс — за допомогу та ознайомлення з експонатами Музею хмарочосів.

Одна з найбільших утіх моєї професії полягає в тому, що коли я пишу нову книжку, маю можливість працювати з видатними істориками, науковцями та експертами.

Тут згадую всіх тих, хто люб'язно погодилися прочитати розділи мого рукопису — інколи сотні сторінок, — виправили недоліки, дали неоціненні поради. Маю за честь подякувати професору Ґрему Расселу Ходжесу — знавцю раннього періоду американської історії, викладачу в Колгейтському університеті; Едвіну Дж. Берроузу — професору

історії у Бруклінському коледжі Міського університету Нью-Йорка; Крістоферу Грею з Управління столичної історії — автору «Вуличних замальовок» у газеті «Нью-Йорк Таймс»; Баррі Морено — куратору Меморіальної бібліотеки ім. Боба Гоупа на Елліс-Айленді; рабину Роберту Орканду з «Храму Ізраїлю» у Вестпорті, штат Коннектикут, і Марку Фельдману з Вестона, Коннектикут. В усіх виявлених огріхах прошу звинувачувати мене.

Особливу подяку висловлюю Дену Мак-Нерні за неоціненну допомогу під час вивчення історичних документів. І хоча обсяг книжки не дозволяє дати вичерпний перелік усіх, хто допомагав, підтримував і надавав інформацію впродовж роботи над романом, я хотів би окремо відзначити Терезу Гавел Картер, Сема Дельгадо, Гаррі Моргана, Джоан Морган, Майлза Моргана, Марію Пашбі, Мішель Келлнер Перкінс, Еда Рейнольдса, Вінтропа та Мері Резерфордів, Сьюзен Сігал, Тіма Сміта й покійну Ізабеллу Г. Воттс.

Безмежна вдячність Майку Моргенфельду за люб'язну підготовку мап, а також Хейді Бошофф за напрочуд якісну підготовку рукопису.

Нарешті, як завжди, я висловлюю подяку літагентці Джилл Кольрідж, без якої я просто пропав би, моїм чудовим редакторам Оліверу Джонсону із «Сенчурі» та Вільяму Томасу з «Даблдей», чії взірцева добросовісність і творчий підхід до проблем зробили цей рукопис значно кращим, а також Шарлотті Хейкок із «Сенчурі» та Меліссі Даначко з «Даблдей» — за доброзичливість і терплячість під час роботи над рукописом на завершальних етапах.

Інформація видавця

*Літературно-художнє видання
Серія «Великий роман»*

**ЕДВАРД РЕЗЕРФОРД
НЬЮ-ЙОРК**
Роман

*Переклав з англійської Анатолій Саган
Головна редакторка Світлана Крупчан
Відповідальна редакторка Світлана Попадюк
Редакторка Марина Муляр
Коректорка Ганна Балановська
Дизайн і верстка Лілії Тарнавської*

Підписано до друку 30.04.2024. Формат 60х90 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 67,26.
Тираж 2000 прим. Зам. № ЗК-007907

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО РМ»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7627 від 29.06.2022
Юридична адреса: 04050, м. Київ, вул. Юрія Ілленка, 12
Фактична адреса: 04073, м. Київ, просп. Степана Бандери, 6
+38 (050) 331-89-44
editorial@rm-publisher.com.ua

ЗАМОВИТИ КНИЖКИ:
www.ridna-mova.com
+38 (050) 346-55-77
Відділ реалізації: +38 (050) 331-89-44
sale@rm-publisher.com.ua

Віддруковано АТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61011, м. Харків, вул. Різдвяна, 11
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019

www.globus-book.com

Резерфорд, Едвард.

РЗ4 Нью-Йорк : роман / Едвард Резерфорд; пер. з англ. Анатолій Саган. — Київ : ВИДАВНИЦТВО РМ, 2024. — 944 с.: іл. — (Серія «Великий роман»).

ISBN 978-617-8373-61-0.

ISBN 978-617-8373-14-6 (серія).

УДК 821.111'06-31

Примітки до електронної версії

Перелік помилок набору, виявлених та виправлених верстальником

- с. 14: Скільки їй років? Десять? [Одиннадцять] => Одинадцять?
- с. 331: <...> користується багнетами винятково як [рождам] => рожнами для смаження м'яса <...>
- с. 401: За [президентства] => президентства Вашингтона варто було пройти <...>
- с. 457: На деяких світлинах красувалися окремі постаті, на кількох із них — [великий] => великим планом.
- с. 692: <...> тримали свої машини у [пееобладнаних] => переобладнаних стайнях неподалік <...>
- с. 777: Наче в дитинство повернувся, [їй богу] => їй-богу.
- с. 819: Саро, чи [визьмеш] => візьмеш ти шлюб зі мною?
- с. 851: Але [Маріїни] => Маріїні сили танули <...>
- с. 894: [Хлопці, змолотили] => Хлопці змолотили більше <...>

НЬЮ-ЙОРК

Майстер історичних романів-бестселерів створює грандіозну, масштабну драму Нью-Йорка від заснування міста до сьогодення. Як і у своїх попередніх романах-бестселерах, Едвард Резерфорд висвітлює культурні, соціальні та політичні зрушення через життя різних за походженням і достатком родин.

Розповідаючи про переплетення долі персонажів, багатих і бідних, афроамериканців і білих, тубільців та іммігрантів, Резерфорд оживляє важливі події, які сформували Нью-Йорк та Америку: війну за незалежність, становлення міста як великого торговельного й фінансового центру, ексцеси позолоченого віку, вибух імміграції наприкінці XIX та на початку XX століття, впровадження Другої світової війни, майже крах Нью-Йорка в 1970-х і його бурхливе відродження в 1990-х, атаки на Всесвітній торговий центр... Усюди вкраплені захопливі епізодичні ролі видатних діячів від Джорджа Вашингтона та Авраама Лінкольна до Бейба Рута. «Нью-Йорк» — книжка, на яку чекали мільйони шанувальників Едварда Резерфорда. Блискуче поєднання романтичних епізодів з картинами баталій, сімейних драм та особистих тріумфів чудово відображає пошуки свободи та процвітання в центрі історії США.

notes

Примітки

Master (англ.) — володар, пан. (*Тым і далі — прим. пер.*)

Humblay, від англ. *humbly* — сумирний.

«Курзу-Верзу» (переклад Миколи Лукаша, англ. *Jabberwocky*) — вірш Л. Керролла з повісті «Аліса в Задзеркаллі» (1872 р.). *Bandersnatch* (у Лукаша — Хап-Хап) — герой і вірша, і повісті, описується автором як створіння люте й напрочуд спритне. *Vorpal* — вигаданий Керроллом прикметник на позначення меча (*vorpal sword*): «Меча-штрича він в руки взяв».

«Мейфлавер» (англ. *Mayflower*) — англійське судно, яке 1620 року перетнуло Атлантичний океан, доставивши до Америки 102 переселенці з Англії, які заклали Плімутську колонію — одне з найперших британських поселень у Північній Америці.

Миля — міра довжини, що в країнах з англійською системою мір (Велика Британія, США) дорівнює 1,6 км.

Нова Англія (англ. *New England*) — регіон на північному сході США, до якого входять шість штатів: Коннектикут, Мен, Массачусетс, Нью-Гемпшир, Род-Айленд і Вермонт.

Квакери (від англ. *quake* — труситися), офіційна назва — Релігійна спілка друзів — протестантська течія у християнстві. Назву отримали від тих християн, які висміювали їхні танці та трясіння, поширені на початках існування конфесії. Згодом слово «квакери» стало самоназвою.

Анабаптизм (від грец. *αναβαπτίζω* — знову занурюю, перехрещую; «пе-рехрещенці»; «повторно хрещені») — одна з течій протестантського руху часів Реформації, представлена здебільшого в Німеччині, Швейцарії та Нідерландах.

Сефарди (від івр. סְפָרְדִּי — Іспанія) — етнографічна група єврейського народу. Сформувалася на Піренейському півострові та в Північній Африці після міграцій євреїв у Римській імперії, а пізніше — у Халіфаті.

Сквайр (в Англії та США) — суддя або службовець місцевого рівня.

Джон Вінтроп (1588–1649) — англійський богослов, науковець, громадський діяч. 1629 року з кількома іншими підприємцями вирішив емігрувати до Нової Англії.

Джон Гарвард (1607-1638) — англійський священник, спонсор заснованого у 1636 році університету в м. Кембридж, названого 1639 року на його честь.

Джованні да Веррацано (1485–1528) — італійський мореплавець, першим з європейців проплив уздовж східного узбережжя Північної Америки аж до Нью-Йоркської бухти й затоки Наррагансетт.

Іст-Ривер (англ. *East River*) дослівно означає «Східна річка».

Ярд — одиниця довжини в англійській системі мір, що дорівнює 91,44 см.

Човен, збудований так, що дошки з'єднані не в стик, а нахлистом, тобто край однієї дошки накриває край іншої.

Фут — міра довжини, що в країнах з англійською системою мір (Велика Британія, США) дорівнює 30,48 см.

Дюйм — міра довжини, що в країнах з англійською системою мір (Велика Британія, США) дорівнює 2,54 см.

Баркас — великий багатовесловий човен для пасажирських або вантажних перевезень.

Румпель — важіль із металу чи дерева, сполучений із кермом і призначений для керування рухом судна.

Ме́ляса — тягуча солодка маса темного кольору, побічний продукт цукрового виробництва.

Загальне право (або англо-американське прецедентне право) — система неписаних законів, що ґрунтується на колишніх судових рішеннях (прецедентах). Будь-яке нове рішення створює новий прецедент.

Велика хартія (або Велика хартія вольностей) — перший юридичний документ Англії, що складався із 63 статей, які гарантували права та привілеї вельмож, давали свободу дій церкві та зобов'язували короля дотримуватися державних законів. Була підписана 1215 року англійським королем Йоаном (Джоном) Безземельним.

Баньян — домашній, схожий на просторий халат, чоловічий і жіночий одяг. Став популярним у Європі на зламі XVII–XVIII століть. Перші баньяни з'явилися в гардеробі голландських дворян як наслідок торгових зносин з Японією, встановлених у 1609 році.

Бостонська латинська школа — перша державна середня школа на теренах сучасних США, заснована 1635 року пуританами, вихідцями з Англії. Відіграла значну роль у розвитку середньої освіти в Новій Англії.

Зоряна палата — вища судова установа в Англії в 1487–1641 роках, названа, ймовірно, через розписану зорями стелю в залі для засідань. Створена Генріхом VII головно для боротьби з бунтівними феодалами, за Єлизавети I стала перетворюватися на знаряддя для придушення противників королівської влади. Розпущена під час Англійської революції XVII століття.

Підвітряні острови — група вулканічних і коралових островів у Карибському морі.

Міський реєстратор — муніципальний службовець Нью-Йорка без чітко визначених повноважень. Посада існувала з 1683 по 1907 рік.

Чиппендейл — елегантний стиль у меблях, заснований у XVIII столітті меблевим майстром Томасом Чиппендейлом (1718–1779).

Акр — одиниця земельної площі в Англії та Північній Америці, яка дорівнює 4047 м².

Пакетбот — невелике дво- або трищоглове морське поштово-пасажирське судно.

Темляк — петля з китицею на руків'ї шаблі, шпаги тощо, в яку просовують руку під час користування зброєю.

Стренд (дослівно: «прибережна смуга», «берег») — одна з головних вулиць Лондона.

«Журнал джентльмена» (англ. The Gentleman's Magazine) — щомісячний журнал, який виходить друком у Лондоні від 1731 року.

Лінкольнс-Інн — одна із чотирьох адвокатських асоціацій Лондона, яка надає юридичні послуги та готує до практичної діяльності випускників юридичних університетів.

Александр Поуп (1688–1744) — англійський поет.

Генрі Філдінг (1707–1754) — англійський письменник, автор відомого роману «Історія Тома Джонса, знайди».

Семюел Джонсон (1709–1784), або Доктор Джонсон, як його називали після отримання докторського ступеня, — англійський письменник, поет, есеїст, критик, лексикограф. Укладач першого тлумачного словника англійської мови.

Палладіанство — стиль в архітектурі раннього класицизму, який розвився з ідей італійського архітектора Андреа Палладіо (1508–1580). Полягав у наслідуванні композиційних принципів класичної храмової архітектури та класицизму XVI століття. Сам Палладіо обожнював античну архітектуру, тому й узяв цей псевдонім — на честь давньогрецької богині Атени Паллади.

Палацо — міський палац-будинок XV–XVIII століття.

Кесон — заглиблення, зазвичай квадратне чи багатокутне, на стелі, склепінні тощо. Часто виконує декоративну функцію, сприяє поліпшенню акустики в приміщенні.

Практично всі американські колонії були засновані не урядом, а торговими компаніями чи приватними особами, які діяли на підставі хартій, дарованих королівською владою. Ці хартії закріплювали межі колоній і декларували, серед усього іншого, право колоній на самоврядування й на вибір політичних форм, які максимально сприятимуть їхньому процвітанню. У другій половині XVII століття з політичних міркувань хартії, даровані більшій частині колоній, скасували, що призвело до зростання суперечностей між колоніями та метрополією.

Ганновер-сквер — площа у центрі Лондона, розбита на честь коронації Георга I — першого представника Ганноверської династії, яка правила Британією з 1714 по 1901 рік.

Дванадцята ніч — останній день Різдвяних свят (які в країнах Заходу відзначають дванадцять днів), коли, як вважають, народжується новий рік, починається новий життєвий цикл.

Макароні — так в Англії XVIII століття називали франтів, які переймали континентальну моду (накладні ватні плечі, осина талія, висока перука й маленький капелюшок, який нерідко можна було зняти, лише дотягнувшись до нього вістрям шпаги). Макароні відзначалися манірністю та дріботливою ходою з претензією на вишуканість, що робили чоловіків схожими на жінок. Своєю ж назвою це віяння завдячує лондонському «Макаронному клубу», де подавали італійські страви: чимало модників були його завсідниками.

Нова Шотландія (в англomовному світі усталилося латинське написання цієї назви — *Nova Scotia*) — провінція на північному сході Канади, розташована на однойменному півострові та двох острівцях.

Фунт — міра ваги, що в країнах з англійською системою мір (Велика Британія, США) дорівнює 454 г.

Спартина — багаторічна трав'яниста злакова рослина.

Деїзм (від лат. *deus* — бог) — віра в Бога — творця світу, але невіра в його подальшу діяльність у цьому світі (тобто вважається, що, створивши світ, він далі не втручається в його життя та справи).

Гра слів, побудована на орфографічній близькості нідерландського чоловічого імені Дідріх (*Diedrich*) і англійської фрази *died rich* (помер багатим).

Галон — міра рідких і сипких речовин. Один американський галон дорівнює 3,785 л.

Александр Терні Стюарт (1803–1876) — засновник мережі галантерейних, а згодом і універсальних магазинів А. Т. Стюарта (англ. *A. T. Stewart*, повна назва: *A. T. Stewart & Company*), один із найзаможніших американців свого часу, вихідець з Ірландії.

«Лорд і Тейлор» (англ. *Lord & Taylor*) — мережа галантерейних магазинів, заснована 1824 року в Нью-Йорку вихідцем з Англії Самуелем Лордом (1803–1889). У 1834 році до його бізнесу долучився Джордж Вашингтон Тейлор — двоюрідний брат його дружини. Тоді ці магазини й отримали свою остаточну назву.

Бар-міцва в юдаїзмі обряд, присвячений досягненню хлопцем тринадцятирічного віку. Вважається, що він стає цього дня дорослим і віднині зобов'язаний виконувати всі заповіді, що стосуються чоловіка, та відповідати за свої вчинки.

Так неформально називався штаб Демократичної партії у Нью-Йорку, знаменитий системою підкупів і шантажу. Товариство Таммані-холл, засноване 1789 року, назвали на честь Таманенда — вождя племені делаварів, який нібито підписав мирну угоду з Вільямом Пенном. На початку свого існування Таммані-холл ставив собі за мету відстоювати інтереси пересічних американців у протистоянні з Федералістською партією, яка набирала силу. Із часом це товариство перетворилося на головну політичну силу Нью-Йорка.

«Брукс Бразерс» (англ. *Brooks Brothers*) — американська фірма з виробництва чоловічого одягу й взуття, заснована 1818 року Генрі Сендсом Бруксом (1772–1833).

Гудзонська пейзажна школа (або Школа річки Гудзон) — напрям у живописі, що виник у США в 1820-х роках. Засновником напрямку вважають художника Томаса Коула (1801–1848). Представники цієї школи починали із зображення околиць річки Гудзон (звідки й назва), згодом стали зображати дику природу Америки. Вважається, що саме завдяки Гудзонській школі в Америці були створені перші національні парки.

«Історія Нью-Йорка від сотворіння світу до кінця голландської династії, розказана Дідріхом Нікербокером» (англ. *Humorous History of New York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty*) — сатиричний твір американського письменника Вашингтона Ірвінга, який вийшов друком 1809 року. Щоб приписати «Історію Нью-Йорка» іншому автору, Вашингтон Ірвінг вдався до містифікації. Восени 1809 року він надрукував у газеті оголошення про зникнення чоловіка, на прізвище Нікербокер, а згодом —повідомлення від власника готелю, де цей добродій нібито зупинявся востаннє й лишив свої речі. Власник готелю заявляв, що, коли постоялець не з'явиться, він буде змушений для покриття витрат продати «вельми цікаву рукописну книжку», залишену ним. У грудні того року була видана «Історія Нью-Йорка», де автором значився Нікербокер.

Астор-плейс — вулиця у фешенебельному районі Мангеттену.

Аболіціонізм — громадський рух за скасування рабства в Європі та Америці, набув особливої сили у XVIII–XIX століттях.

Льюїс Ґейлорд Кларк (1808–1873) — американський літератор, видавець, із 1834 по 1861 рік обіймав різні посади у журналі «Нікербокер».

Вільям Каллен Браянт (1794–1878) — американський поет, журналіст і редактор газети «Нью-Йорк Пост».

Інститут Купера — неофіційна назва Купер-Юніон, приватного коледжу, заснованого 1859 року американським промисловцем і винахідником Пітером Купером (1791–1883), який хотів, щоб обдарована молодь могла здобути хорошу освіту в доступному та безкоштовному закладі.

Фредерік Лоу Олмстед (1822–1903) — американський архітектор, ландшафтний дизайнер і журналіст. Калверт Вокс (1824–1895) — англійський архітектор і ландшафтний дизайнер, співавтор Олмстеда під час планування Центрального парку в Нью-Йорку.

Жан Антуан Ватто (1684–1721)— французький художник, один із засновників і головних представників мистецтва рококо. Франсуа Буше (1703–1770) французький художник, гравер, декоратор, яскравий представник рококо.

«Сестричко, дитя, / Моє ти життя, / Забудьмо буденні потреби...»,
Шарль Бодлер, «Запрошення до подорожі», пер. Дмитра Павличка.

Habeas corpus (лат.) — юридична процедура, яка дає затриманому право вимагати доправлення до суду для з'ясування, чи справді є підстави для ув'язнення.

Мідянка (англ. *copperhead*) — так називали групу демократів на Півночі, які виступали за негайний мир зі штатами — прихильниками Конфедерації. Їхні суперники республіканці дали їм це прізвисько за назвою змії — мідянки, або мідноголового щитомордника, — що мало символізувати їхню підступність і безсилля.

Єнні Лінд (справжнє ім'я Йоганна Марія Лінд; 1820–1887) — шведська оперна співачка, одна з найвідоміших співачок XIX століття. У 1850-х роках здійснила концертне турне Америкою. Сем Х'юстон (1793–1863) — американський політик і державний діяч, перший і третій президент Республіки Техас, на його честь названо місто Х'юстон.

У перекладі з англійської Гудзон Ривер (*Hudson River*) означає «річка Гудзон».

Великий голод (або Ірландський картопляний голод) — лихо, що спіткало Ірландію у 1845–1849 роках. Найгіршим вважається 1847-й. Тоді голодною смертю померло близько мільйона ірландців, ще мільйон емігрував. Як наслідок, населення Ірландії скоротилося на 20–25 %.

Вільям Мейджир Твід (1823–1878) — один із найаморальніших в історії американських політиків, його ім'я стало синонімом політика-корупціонера.

Шарль Блондин (справжнє ім'я Жан-Франсуа Ґравеле-Блонден; 1824–1897) — французький цирковий артист, канатоходець на прізвисько Герой Ніагари. Знаменитий тим, що, будучи в Америці, вирішив перетнути урвище нижче Ніагарського водоспаду линвою завдовжки понад 300 м. Цей трюк він виконував кілька разів, причому в різних варіаціях: із зав'язаними очима; в мішку; з тачкою; на ходилицях; несучи людину на плечах.

Белв'ю (засн. 1736 року) — найстаріша й найбільша державна лікарня у Сполучених Штатах.

«А. В. Фабер» (нім. *A. W. Faber*) — компанія — виробник олівців та канцтоварів, заснована 1761 року в Німеччині Каспером Фабером (1730–1784). У 1947 році перейменована на «Фабер-Кастель» (нім. *Faber-Castell*).

Прогонич — залізний прут для замикання віконниць, дверей, воріт.

Август Бельмонт-старший (уроджений Аарон Бельмонт; 1813–1890) — німецько-американський фінансист, дипломат і політик. Вільям Вандербільт (1821–1885) — американський бізнесмен, залізничний магнат.

Кулемет Гатлінга — винахід американського лікаря й винахідника Річарда Гатлінга у вигляді багаторурного станкового пристрою для стрільби, прообраз власне кулемета. Був запатентований 1862 року й вперше застосований під час Громадянської війни.

Канонірка — невелике військове судно з броньованим корпусом і гарматами середнього калібру.

Герой Громадянської війни генерал Улісс Ґрант (1822–1885) був 18-м президентом США, з 1869 по 1877 рік.

Томас Наст (1840–1902) — знаний американський художник-карикатурист, засновник жанру американського політичного малюнка. Малюнки Наста стали одним із найважливіших чинників падіння політика та сенатора Твіда.

Метью Бенджамін Брейді (бл. 1823–1896) — один із найвидатніших американських фотографів ХІХ століття. Найбільш відомий портретами знаменитостей і знімками Громадянської війни. Його вважають засновником фотожурналістики.

Колодій — легкозаймистий густий розчин клітковини в ефірі та спирті, за випаровування яких утворюється тонка прозора плівка.

Нітрат срібла, або аргентум (I) нітрат.

Експозиція — час, упродовж якого об'єктив фотокамери залишається відкритим для світла.

Александр Гарднер (1821–1882) — шотландський фотограф, який виїхав до США 1856 року. Знаменитий фотографіями Громадянської війни, Авраама Лінкольна й страти організаторів його вбивства.

Куля Міньє — рушнична куля, яку розробив французький винахідник Клод-Етьєн Міньє (1804–1879) у 1847 році. Під час Громадянської війни кулю Міньє широко застосовували обидва боки комбатантів. Висока точність стрільби в поєднанні із застарілою тактикою атаки зімкнутими лавами призвела до величезних бойових утрат — щонайменше 626 тисяч загиблими з обох боків.

«Діксі» (або «Земля Діксі») — американська народна пісня, один з неофіційних гімнів Півдня. У роки Громадянської війни була дуже популярна серед конфедератів.

«Тіло Джона Брауна» (або «Пісня Джона Брауна») — американська пісня часів Громадянської війни, присвячена страченому аболіціоністу Джону Брауну. Була дуже популярна серед громадян і солдатів Півночі.

Ель — від англ. *El*, скор. від *elevated railroad* — піднята залізниця.

Ордер — доручення біржовому брокеру на купівлю чи продаж певної кількості акцій чи інших фінансових інструментів.

Компанія *Drexel Morgan & Co.* була заснована у середині XIX століття Ентоні Джозефом Дрекселем (1826–1893) і Джоном Пірпонтом Морганом (1837–1913). Після смерті Дрекселя компанія була реорганізована й названа *J. P. Morgan & Co.*, із часом перетворившись на один з найбільших банків Америки.

Джейсон (Джей) Гулд (1836–1892) — американський фінансист, нерідко згадується як взірець ділової безпринципності. У другій половині 1860-х років він і його компаньйон Джеймс Фіск стали помітними постатями в Таммані-холлі. Бувши управлінцями залізниці Ері, Гулд і Фіск у серпні 1869 року вирішили спровокувати стрибок цін на ринках. Скуповуючи золото, вони сподівалися, що це спричинить підвищення цін на зерно, а потім — зростання попиту на перевезення зерна, що дозволило б підвищити залізничні тарифи. У результаті махінацій золото істотно подорожчало, і тільки після виходу на ринок Казначейства США ціни на нього впали.

Каблограма — телеграма, яку передають підводним кабелем. Мається на увазі Трансатлантичний телеграфний кабель, прокладений по дну Атлантичного океану між Новим і Старим світом. Перші спроби прокласти такий кабель датуються 1858 роком.

Артур Сеймур Салліван (1842–1900) — британський композитор ірландсько-італійського походження, знаний комічними операми, написаними у співавторстві з Гілбертом. Вільям Швенк Гілберт (1836–1911) — британський драматург, лібретист, поет, ілюстратор. «Мікадо, або Місто Тітіпу», «Йомени-охоронці, або Веселун і його служниця» — комічні опери.

«Простаки за кордоном» — перша книжка, що явила світу популярного письменника Марка Твена. У 1867 році, виконуючи доручення газет «Альта Каліфорнія» і «Нью-Йорк Триб'юн», він вирушив у подорож Європою і Близьким Сходом. Надіслані ним листи друкували в газетах, а після повернення Марка Твена до Америки вони лягли в основу «Простаків». Сама книжка вийшла 1869 року й стала напрочуд популярна.

Генрі Джеймс (1843–1916) — американський письменник, який з тридцяти років жив у Європі, автор 20 романів, 112 оповідань і 12 п'єс.

Дженні Черчилль, леді Рендольф Черчилль, у дівочтві Дженні (Дженет) Джером (1854–1921) — дочка американського фінансиста, дружина молодшого сина герцога Мальборо Рендольфа Черчилля, мати Вінстона Черчилля.

Funiculì, Funiculà — неаполітанська пісня, текст якої написав 1880 року італійський журналіст Пеппіно Турко, а музику — Луїджі Денца. Написана на честь фунікулера на вулкані Везувій.

Особи, пов'язані з каморою (італ. *camorra*) — неаполітанською злочинною спільнотою, що виникла у XVIII столітті.

Боро (англ. *borough*, від ст.-англ. *burg*, *burh* — укріплене поселення) — райони, на які поділений Нью-Йорк.

Ecco (італ.) — ось, от.

Падроне (*padrone*, мн. *padroni*) — дослівно з італійської «господар», «пан».

Poverino (італ.) — бідолашний.

Джозеф (або Йозеф) Пулітцер (1847–1911) — впливовий американський видавець і журналіст угорського походження. Започаткував жанр жовтої преси. Залишений ним спадок став основою для заснування Пулітцерівської премії.

Вільям Рендольф Герст — старший (1863–1951) — американський медіа-магнат, політик, засновник найбільшої у країні медійної компанії, яка не цуралася методів жовтої преси.

Piano nobile (дослівно з італійської «шляхетний поверх») — найкращий, здебільшого другий поверх будинку, зазвичай вищий і пишніший за решту поверхів.

Школа верхової їзди, заснована конярем Джорджем Дерландом, дуже популярна в представників вищих кіл Нью-Йорка.

Клод Гудмен Джонсон (1864-1926) — британський автовиробни, відігравав важливу роль під час створення компанії «Роллс-Ройс».

«Автокар» — щотижневий британський автомобільний журнал, заснований у 1895 році. Вважається найстарішим у світі виданням, присвяченим автомобілям.

«Світський календар» — піврічне американське видання, своєрідний путівник вищим світом Америки. Вперше виданий у 1880-х роках газетним оглядачем Луїсом Келлером.

Централ-парк-Вест — вулиця в Нью-Йорку, яка йде уздовж західного краю Центрального парку.

Риверсайд-драйв — назва авеню у західній частині Мангеттену, яка проходить уздовж берега річки Гудзон.

Belle époque — усталена назва останніх десятиліть перед Першою світовою війною. В архітектурі та мистецтві цього періоду домінував стиль, відомий як ар-нуво, югендштіль чи модерн. Для нього характерні, наприклад, вигадливі рослинні мотиви.

Ітернаціоналіст (тут) — прихильник активної участі США в міжнародній політиці та світовій економіці.

Клірингова (або розрахункова) палата — окремий підрозділ біржі, який займається врегулюванням клієнтських операцій (проводить реєстрацію всіх оборудок клієнтів тощо). Кліринг — система безготівкових розрахунків між країнами, компаніями, банками, підприємствами, коли відбувається взаємне зарахування проданих одне одному товарів. І тільки за відмінностей у сумах здійснюються власне фінансові операції.

Неллі Мелба (справжнє ім'я та прізвище — Гелен Портер Армстронг; 1861–1931) — австралійська оперна співачка.

Джеральдіна Фаррар (1882–1967) — американська оперна співачка.

Арту́ро Тоскані́ні (1867–1957) — видатний італійський оперний диригент, віолончеліст.

Джакомо Антоніо Доменіко Микеле Секондо Марія Пуччіні (1858–1924) — італійський оперний композитор, органіст і хормейстер.

П'яца (італ. piazza — площа, майдан) — відкрите громадське місце в Італії, зазвичай в оточенні будівель, серце суспільного життя.

Bistecca (італ.) — біфштекс, стейк.

К'янті — червоне італійське вино, яке виробляється у Тоскані.

Lacryma Christi (лат. «сльоза Христова») — неаполітанський сорт білого й червоного вина з винограду, вирощеного на схилах вулкана Везувій. Назва походить від міфу, що Христос, оплакуючи падіння Люцифера, зросив сльозами землю, благословивши таким чином виноградні лози.

Assolutamente (італ.) — абсолютно, цілком.

Bene (італ.) — добре, гаразд.

Brutta figura (італ.) — погане враження (дослівно — «страшна постать»).

Дамаст — двобічна візерунчаста тканина із шовку, вовни, льону, бавовни тощо, з візерунком, утвореним ткацьким переплетенням. Назва походить від сирійського міста Дамаск.

«Дівчина Гібсона» — ідеал жіночої краси та привабливості, створений американським ілюстратором Чарльзом Дейною Гібсоном на зламі XIX-XX століть. Образ був надзвичайно популярний у двадцятиліття перед Першою світовою війною.

Антаблемент — верхня горизонтальна частина над колонами, яка зазвичай спирається на них.

Флетайрон (flatiron, з англійської перекладається як «праска») — хмарочос у Нью-Йорку, який має 22 поверхи й 87 метрів заввишки. Його будівництво було завершено 1902 року. Назву отримав через нетипову форму, що справді нагадує праску.

Коледж Вассара — приватний університет у місті Покіпсі, штат Нью-Йорк, заснований 1861 року американським підприємцем і філантропом Метью Вассаром, був першим вищим навчальним закладом для жінок у Сполучених Штатах. У 1969 році став доступним і для чоловіків.

Барнардський коледж — приватний жіночий гуманітарний коледж на Мангеттені, заснований 1889 року.

Коледж Брин-Мар (або Брин-Мор) — приватний жіночий гуманітарний університет у м. Брин-Мар, Пенсільванія, заснований 1885 року квакерами. У перекладі з валлійської *bryn mawr* означає «великий пагорб».

Ліга Плюща — асоціація восьми найстаріших приватних університетів США, сім із яких були засновані ще до набуття Штатами незалежності.

Олівер Газард Перрі Бельмонт (1858–1908) — американський банкір, світський лев і політик, був членом банківського дому «Август Бельмонт і Ко», син Августа Бельмонта — старшого (1813–1890), німецько-американського фінансиста, дипломата й політика.

Еммелін Панкхерст (1858–1928) — англійська політична й громадська діячка, відіграла важливу роль у боротьбі за виборчі права жінок.

Суфражистки (від англ. *suffrage* — голосування, виборче право) — учасниці руху за надання жінкам виборчого права, а також проти дискримінації жінок. Зародившись в Англії на зламі XIX-XX століть, рух поширився здебільшого по Великій Британії та США.

Елізабет «Бессі» Марбері (1856–1933) — перша американська театральна та літературна агентка й продюсерка, з 1892 року не криючись жила з Елсі де Вулф — світською левицею та знаною дизайнеркою інтер'єрів.

Троє братів, Сем, Джейкоб і Лі Шуберти, які наприкінці XIX століття заснували в Мангеттені театральну компанію і стали купувати театри для своїх постановок. До 1916 року Джейкоб і Лі (Сем помер 1905 року) мали репутацію театральних магнатів.

Колоні-клуб, або Колоніальний клуб (англ. *Colony Club*) — приватний жіночий клуб, заснований 1903 року в Нью-Йорку.

Si (італ.) — так.

Dolce (італ.) — десерт.

Таркі-трот — енергійний молодіжний танець, популярний на початку 1900-х років.

Джеймс Ленокс (1800–1880) — бібліофіл і філантроп, один з найбагатших ньюйорківців своєї доби. Його зібрання картин і книжок лягло в основу створеної ним бібліотеки Ленокса.

Джон Воттс де Пейстер (або Джон Воттс, 1821-1907) — філантроп і громадський та військовий діяч, нащадок впливової голландської фамілії (прапрапрадід Абрахам де Пейстер був мером Нью-Йорка у 1691–1694 роках). Мав величезне зібрання об'єктів нерухомості й цінних книжок, більшість яких передав різним установам.

Семюел Джонс Тільден (1814–1886) — американський політик-демократ, у 1875–1876 роках — губернатор штату Нью-Йорк. Заповів більшу частину своїх статків — близько 2,4 млн доларів — на «заснування та утримання безкоштовної бібліотеки й читальні у місті Нью-Йорк». Після смерті політика ці гроші кілька років зберігалися в трастовому фонді, поки Джон Бігелоу та Ендрю Гасвелл Грін, розпорядники його спадщини, висунули пропозицію об'єднати дві найбільших бібліотеки міста в одну.

«Каррер і Гастінгс» — будівельна компанія, заснована Джоном Мервеном Каррером (1858–1911) і Томасом Гастінгсом (1860–1929).

Великоднє повстання — повстання за незалежність Ірландії від Британії та створення Ірландської республіки, відбулося на Великдень 1916 року (з 24 до 30 квітня), але було придушене британськими військами, а його ватажки та багато учасників були страчені.

Британська блокада була спрямована передусім на припинення морської торгівлі Німеччини, яка дуже залежала від імпорту сировини та експорту готової продукції. Оскільки чимала частина торгівлі припадала на Сполучені Штати, то блокада була й по американській економіці.

Генрі Клей Фрік (1849–1919) — американський промисловець, фінансист і меценат.

Чарльз Скрібнер II (1854–1930) — президент видавництва «Сини Чарльза Скрібнера», заснованого 1846 року його батьком — видавцем Чарльзом Скрібнером I (1821–1871) спільно з Айзеком Бейкером (1819–1850). Видавництво публікувало твори таких знаних авторів, як Генрі Джеймс, Ернест Гемінгвей, Френсіс Скотт Фіцджеральд та ін.

Конгрегаціоналісти — протестантська течія (з'явилася бл. 1580 року), представники якої виступали за автономію кожної парафіяльної громади (конгрегації). Ієрархія у конгрегаціоналістів відсутня, священнослужителі обираються помісною церквою.

Пенн-стейшн (або Пенсільванський вокзал) — залізничний вокзал у Нью-Йорку.

Ямайка — район на острові Лонг-Айленд.

Бейб Рут, або Малий Рут (справжнє ім'я Джордж Герман Рут — молодший, роки життя 1895–1948) — гравець у бейсбол, легенда американського спорту.

«Нью-Йорк Янкіз» (або «Нью-Йоркські янкі») — професійна бейсбольна команда з Нью-Йорка, заснована 1901 року.

«Поло Граундс» — стадіонний комплекс у Верхньому Мангеттені (1880–1963), де проходили матчі з бейсболу й американського футболу, а також боксерські поєдинки.

Джек Демпсі (справжнє ім'я Вільям Гаррісон Демпсі, роки життя 1895–1983) — американський фаховий боксер, культовий символ 1920-х років.

Луїс Анхель Фірпо (1894–1960) — аргентинський фаховий боксер.

«Кістоунські копи» — цикл німих комедій про пригоди недоумкуватих поліціантів, знімався у 1912–1917 роках.

Девід Ворк Гріффіт (1875–1948) — американський кінорежисер, одна з найвидатніших постатей в історії кіно.

Мері Пікфорд (1892–1979) — американська акторка театру й кіно.

Ліліан Гіш (1893–1993) — американська акторка кіно та театру, зірка Голлівуду, одна з найвідоміших акторок XX століття.

Роберт Бенчлі (1889–1945) — американський журналіст, актор і сценарист.

Роберт Еммет Шервуд (1896–1955) — американський драматург, журналіст та історик.

Дороті Паркер (1893–1967) — американська письменниця, сценаристка, авторка феміністичних поезій, критичних статей і сатиричних творів.

Гарольд Воллес Росс (1892–1951) — американський журналіст, у 1925 році разом із дружиною заснував журнал «Нью-Йоркер», до самої смерті був у ньому головним редактором.

Една Сент-Вінсент Міллей (справжнє ім'я Ненсі Бойд, роки життя 1892–1950) — американська поетка-феміністка, драматургиня, перша жінка, яка отримала Пулітцерівську премію за поезію, одна з найвидатніших поеток США XX століття.

Тін-Пен-Еллі (англ. Tin Pan Alley, дослівно — «вулиця бляшаних сковорідок») — неофіційна назва 28-ї вулиці на Мангеттені, де з 1900 року були зосереджені провідні нотовидавничі фірми, торговельні та рекламні агенції, що спеціалізувалися на розважальній музиці. За свідченнями сучасників, на вулиці стояв різноголосий музичний шум — від фортепіано, на яких награвали музичні новинки. У 1903 році один журналіст порівняв 28-му вулицю з величезною кухнею, де щось поквапно готують, брязкаючи пательнями та каструлями. Відтоді це стало збірною назвою американської музичної індустрії.

Юджин Ґледстоун О'Нілл (1888–1953) — американський драматург, лауреат Нобелівської премії з літератури за 1936 рік.

Ревучі двадцяті (англ. *Roaring Twenties*) — період 1920-х років у Північній Америці та Західній Європі, для якого характерний стрімкий культурний і соціальний прогрес. У 1920-х роках були зроблені важливі наукові відкриття та винаходи, які мали велике значення для подальшого розвитку людства. Закінчилися Ревучі двадцяті у 1929 році, з початком Великої депресії.

Клош (від англ. *cloche* — дзвоник) — жіночий капелюшок у формі дзвоника. Клоші були дуже популярні у 1920–1930 роках.

Джордж Саймон Кауфман (1889–1961) — американський драматург, театральний режисер, продюсер, гуморист і критик.

«Кокосові горішки» — американський комедійний мюзикл.

Брати Маркс — американські актори-коміки, п'ятеро братів. У п'єсі, про яку йдеться, грали четверо з них: Зеппо (1901-1979), Граучо (1890–1977), Гарпо (1888–1964) і Чико (1887–1961).

Джордж Гершвін (1898–1937) — американський композитор. Айра Гершвін (1896–1983) — американський поет-пісняр, брат Джорджа Гершвіна. Брати створили чимало популярних бродвейських постановок.

«Навшпиньки» (англ. *Tip-Toes*) — мюзикл Айри Гершвіна та Джорджа Гершвіна про дівчину-танцівницю, на прізвисько Навшпиньки, яку родичі намагаються видати за мільйонера.

Andiamo (італ.) — ходімо.

Тоски — етнічна група албанців, які проживають на півдні Албанії та сусідніх країнах.

Закони Джима Кроу — неофіційна назва законів про расову сегрегацію. 1828 року англійський емігрант Томас Райс виконав пісню неznаного автора «Стрибай, Джиме Кроу», навмисно вимастившись сажею, і відтоді ім'я Джима Кроу стало загальною назвою бідно вбраного неписьменного чорношкірого чоловіка.

Джеймс Флетчер Гамільтон Гендерсон (1897–1952) — американський музикант і композитор.

Ірвінг Берлін (справжнє ім'я Ізраель Берлін, 1888–1989) — видатний американський композитор і поет-пісняр.

Ел Джолсон (справжнє ім'я Аса Йоелсон, 1886–1950) — американський естрадний співак і кіноактор.

Джеймс Френсіс «Джиммі» Дюранте (1893–1980) — американський співак, піаніст, комік і кіноактор.

Сінг-Сінг — тюрма у штаті Нью-Йорк. Назва походить від назви племені синцинків, у яких 1685 року були придбані ті землі.

Автор цих слів — англійський поет Джон Донн (1572–1631). У 1623-1624 роках він переніс важку хворобу, а під час одужання написав низку роздумів і молитов про здоров'я, біль і недуги, які вийшли книжкою «Молитви з надзвичайних okazій» (1624). Фраза «Немає людини, що була б як острів, сама собою, кожна людина — грудка землі, часточка суходолу; і якщо море змиє хоча б скалку материка, поменшає Європа, і те саме буде, якщо змиє мис або оселю друга твого, а чи твою власну; від смерті кожної людини малію і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питай, по кому подзвін — по тобі» стала епіграфом роману Е. Гемінґвея «По кому подзвін» (1940).

Банда, яка орудувала на нью-йоркських вулицях із 1890-х по 1920-ті роки. Названа так через звичку членів банди переховуватися у підземеллях і підвалах.

Пекельна кухня — район Мангеттену, обмежений 34-ю та 59-ю вулицями з півночі та півдня й Восьмою авеню та річкою Гудзон зі сходу й заходу. У ті часи це був один з найкримінальніших районів у Нью-Йорку, звідси й назва.

Ар-деко (фр. *art déco*, скор. від *arts décoratifs*, букв. — «декоративне мистецтво») — стиль у мистецтві та архітектурі 1910-1930-х, що поєднує в собі принципи класичного мистецтва та елементи авангардизму.

Крем-карамель — французький десерт, який готується із запеченої суміші збитих яєць, молока та цукру.

Vive la France (фр.) — хай живе Франція.

Esattamente (італ.) — точно.

«Брюстер і Ко» — компанія — виробник карет і екіпажів, заснована 1810 року підприємцем Джеймсом Брюстером. Наприкінці XIX століття зайнялася виробництвом самохідних транспортних засобів, а на початку XX століття розпочала розробку й випуск кузовів для «роллс-ройсів».

Висок — шнурок з підвішеним до нього тягарцем, використовують для перевірки вертикальності конструкції.

«Ведмежий» ринок — стан фінансового ринку в разі падіння цін.
Протилежність ринку «бичачому», коли ціни ростуть.

Perfetto (італ.) — чудово, неперевершено.

«Шрев, Лемб і Гармон» — архітектурне бюро (до 1929 року «Шрев і Лемб»), створене 1920 року канадцем Річмондом Шревом (1877–1946) та ньюйорківцем Вільямом Лембом (1883–1952), що працювали в «Каррер і Гастінгс». У 1929 році до них приєднався Артур Гармон із Чикаго, і бюро стало називатися «Шрев, Лемб і Гармон».

«Південний Тихий океан» — американський мюзикл 1949 року, дія якого відбувається на гвінейських островах у роки Другої світової війни.

Джеймс Альберт Міченер (1907–1997) — американський письменник, автор низки бестселерів, чимало з яких були екранізовані.

Альфред Стігліц (1864–1946) — американський фотограф, галерист і меценат, один із найбільших майстрів пікторіалізму (напряму у фотомистецтві, який зближає фотографію із живописом).

Ривер-хаус (англ. *River House*) — зведений у 1931 році 26-поверховий багатоквартирний будинок (78 квартир, у кожній по 12 кімнат, шість ванних і два каміни).

Емпті, від англ. *empty* — порожній.

Живерні — комуна у Франції в регіоні Нормандія, відома тим, що у ній розташовані сад, будинок і могила художника-імпресіоніста Клода Моне (1840–1926).

«Сердиті» (англ. *The Irascibles*), або «Сердиті вісімнадцятеро» — група з вісімнадцяти американських художників-абстракціоністів.

Ансель Істон Адамс (1902–1984) — американський фотограф, найбільше знаменитий чорно-білими світлинами американського Заходу.

«Мости при Токо-рі» (1953) — роман Джеймса Міченера, присвячений діям морської авіації США під час Корейської війни.

Флетбуш — район у боро Бруклін, назва скалькована з нідерландського *Vlache bos* — лісиста рівнина (дослівно — «плаский ліс»).

«Бруклін Доджерс» (дослівно — «Вертуни з Брукліну») — бейсбольна команда Вищої ліги, створена 1883 року. «Еббетс-філд» — домашній стадіон команди з 1913 по 1958 роки, демонтований у 1960 році.

Ступбол — вулична гра, яка трохи схожа на бейсбол. Один із гравців б'є м'ячем об ганок або стіну будівлі та біжить до «бази», тим часом інші гравці намагаються спіймати м'яч.

Єшива — релігійне юдейське училище.

Міцва — припис, заповідь у юдаїзмі.

Браунсвілль — район на сході Брукліну.

Боро-парк — район у південно-західній частині Брукліну.

Бенсонхерст — район у південно-західній частині Брукліну.

Кідуш — благословення, яке проголошують на свята й по суботах, зазвичай — над келихом вина.

Хала — єврейський традиційний святковий хліб.

Латкес — традиційні єврейські картопляні млинці.

Бліц (також Лондонський бліц, або Великий бліц) — бомбардування Великої Британії німецькою авіацією з 7.09.1940 року по 10.05.1941 року. Почався з бомбардування британської столиці впродовж 57 ночей поспіль.

Шива — в юдейській традиції період жалоби тривалістю сім днів після похорону.

В англійській мові, а надто у її американському різновиді, використовується багато їдишизмів, що зумовлено масштабною єврейською еміграцією до США. Входить до них і дієслово *kvetch* (нарікати, невдоволено бурчати).

Хупа — балдахін, під яким молодята стоять під час шлюбної церемонії, а також сама церемонія. Хупа — натягнута між чотирма жердинами тканина — символізує майбутній дім подружжя.

Седер Песах — ритуальна родинна трапеза, яку проводять на початку свята Песах (єврейського Великодня).

«Корпорація вбивств» — злочинне угруповання, яке діяло з 1929 по 1941 рік і займалося замовними вбивствами.

Харосет — страва єврейської кухні у вигляді суміші горіхів, сушених чи свіжих фруктів, спецій і солодкого вина.

Аутфілдер — один із трьох гравців у зовнішньому полі (аутфілд), який ловить відбитий суперником м'яч і кидає його своїм гравцям у внутрішньому полі (інфілд). Тому для аутфілдерів важливі вміння швидко бігати, ловити м'яч у повітрі (нерідко на бігу й навіть у стрибку) і влучно кидати.

«Біля Центрального вокзалу сіла я та заплакала» — роман у прозі та віршах канадської письменниці Елізабет Смарт (1913–1986), написаний у 1945 році під впливом її бурхливого роману з британським поетом Джорджем Баркером (1913–1991).

З англійської слово «нерроу» (*narrow*, основне значення — «вузький») перекладається як «протока», а також як «важкий», «тісний» тощо.

Лофт — верхня частина промислової будівлі, переобладнана під житло, майстерню, офіс тощо.

Музей Гуггенгайма — художній музей у Нью-Йорку, де експонуються твори сучасного мистецтва. Засновник музею — меценат Соломон Роберт Гуггенгайм (1861–1949).

Френк Ллойд Райт (1867–1959) — американський архітектор-новатор.

Колекція Фріка — художній музей, розміщений у будинку промисловця Генрі Клея Фріка (1849–1919).

Унція — одиниця вимірювання маси (1 унція = 28,3495231 г), сили, а також об'єму рідких тіл у деяких країнах, наприклад США.

Тетський наступ — одна з найбільших воєнних кампаній під час війни у В'єтнамі. Названий так тому, що бойові дії, які почалися 30 січня 1968 року, припали якраз на свято Тет (в'єтнамський Новий рік).

Банківський закон 1933 року, або закон Гласа — Стіголла (названий за іменами його авторів) — ухвалений 16 червня 1933 року. Спрямований на подолання наслідків економічної кризи 1929–1933 років, він посилював централізацію банківської системи США, державний контроль за діяльністю банків тощо.

Таїно — індіанський народ, корінне населення Багамських, Великих і Малих Антильських островів. Були винищені європейцями та завезеними ними хворобами. Залишки племені змішалися з європейськими та африканськими прибульцями.

Pollo con arroz (ісп.) — курятина з рисом.

Мофонго — група страв на основі овочевих бананів.

Плантани — овочеві банани.

Бамія — рослина, плоди (зелені стручки) використовують у їжу.

Bomba (ісп.) — жанр музики й танцю в Пуерто-Рико, так називають барабани з ромових бочок. Бомба досі дуже популярна в Пуерто-Рико та Нью-Йорку.

Guaracha (ісп.) — пісня, супроводжувана танцем, виконують соліст і хор. Зародився цей музичний жанр на Кубі та поширився Карибським басейном.

Роберто Клементе Вокер (1934–1972) — пуерто-риканський професійний бейсболіст, 18 сезонів виступав за «Піттсбурзьких піратів».

Хантс-Пойнт — півострівний район у Південному Бронксі.

«Консолідейтед Едісон» — американська енергетична компанія, одна з найбільших у США.

Стоунволлські бунти — серія заворушень проти рейду поліції, які почалися в ніч на 28 червня 1969 року в гей-барі «Стоунволл-Інн» у Ґрінвіч-Віллідж. Вважають, що ці виступи стали початком масового руху за права ЛГБТ як у США, так і в усьому світі.

БАСП (англ. WASP: White Anglo-Saxon Protestant) — білий англосаксонський протестант (представник привілейованого класу, який живе безбідно).

Препі — учень/учениця або випускник/випускниця дорогої приватної школи.

Япі — успішна молода людина.

Кваліфікований покупець — фізична особа (сім'я), що має можливість купити квартиру, володіючи необхідною сумою для придбання нерухомості, або сумою, що покриває початковий внесок у разі кредиту (зі схваленою іпотекою на решту суми), або власною нерухомістю, виставленою на продаж, яка цілком чи з доплатою покриває вартість нерухомості, що купується.

«Пакман» — популярна комп'ютерна гра, що з'явилася 1979 року в Японії, та її однойменний головний персонаж — жовта кулька з великим ротом та очима.

Дотком (англ. *dotcom* або *.com*) — компанія, чия діяльність пов'язана головно з інтернетом.

Скандал із «Компанією Південних морів» (заснована 1711 року), що заручилася підтримкою британського уряду й отримала монополію на торгівлю в Південній Америці та Тихоокеанському регіоні. У 1720 році директори компанії отримали право на придбання всього національного боргу Великої Британії, завдяки чому вартість її акцій зросла в 10 разів, а в грудні 1720 року, коли прийшов час сплачувати дивіденди вкладникам, з'ясувалося, що доходів немає, і це призвело до стрімкого знецінення акцій. Тисячі інвесторів зазнали збитків або збанкрутіли.

NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotation — Автоматизовані котирування Національної асоціації дилерів цінних паперів) — комп'ютерна система у США для безбіржової торгівлі цінними паперами, яка з'явилася в 1971 році.

Початок продажу акцій на фондовому ринку. Зазвичай використовується компаніями, що зростають, як один зі способів залучення капіталу. Покупці акцій розраховують на швидке зростання їхнього ринкового курсу й, таким чином, на своє збагачення.

Файр-Айленд — великий центральний острів зовнішніх бар'єрних островів, що розташовані паралельно південному узбережжю острова Лонг-Айленд,

Венчурне (або ризикове) капіталовкладення — інвестування в нову компанію, яка, якщо вірити прогнозам, має блискучі перспективи зростання, однак не має доступу до ринку капіталів. Цей вид фінансування обирають компанії, які прагнуть стрімкого зростання.

Саут-стріт-Сіпорт (англ. *South Street Seaport* — «морський порт на Південній вулиці») — історичний район і порт на Мангеттені, один з найстаріших портів у Нью-Йорку.

Бранч — сніданок-обід, пізній сніданок (від англ. *breakfast* + *lunch*).

Хедхантер, або «мисливець за головами» — спеціаліст чи фірма, яка шукає кандидатів на керівні посади, користуючись неформальними методами.

Головна ліга бейсболу об'єднує дві основні професійні ліги: Американську й Національну, і кульмінацією бейсбольного сезону є Світова серія у жовтні. Команди-переможниці кожної ліги визначають кращу в серії ігор, яка триває до чотирьох перемог однієї з команд.

База — одна із чотирьох точок бейсбольного поля, що їх мусить по чергово торкнутися ранер (бігун), щоб здобути очко. Ранером стає гравець із биткою (бетер) після того, як він відбиває м'яч. Коли йому це вдається, він кидає битку й швидко намагається зайняти першу базу.

«Бостон Ред Сокс» («Бостонські червоні гетри») — професійна бейсбольна команда з Бостона, штат Массачусетс. Грає у Східному дивізіоні Американської бейсбольної ліги.

Інінг — період бейсбольного матчу, коли команда грає один раз у захисті й один — у нападі. Гра зазвичай складається з дев'яти інінгів.

Ран (пробіжка) — очко у бейсболі. Щоб заробити ран, гравець має відбити м'яч і здійснити пробіжку, торкнувшись кожної з трьох баз по черзі, та забігти в дім. Зробити це можна й у кілька етапів. Дім — це база, з якої гравець починає біг, відбивши м'яч. Туди він повертається, оббігши бази.

Константіно «Тіно» Мартінес (нар. 1967) — американський колишній професійний бейсболіст, грав у Вищій бейсбольній лізі з 1990 по 2005 рік.

Хоумран (велика пробіжка, пробіжка до дому) — удар у бейсболі, коли м'яч перелітає через усе ігрове поле. Дає бетеру право пробігти по всіх базах і принести команді очко. Якщо на базах уже є гравці, всі вони переходять у дім і приносять рани.

Бат-міцва — релігійна церемонія посвячення єврейських дівчат у дорослі, проводиться в 12 років.

Майсенська порцеляна — продукція першої в Європі мануфактури, що виробляла таку саму порцеляну, як китайська, за німецькою технологією.

Бетсі Джонсон (нар. 1942 р.) — американська модельєрка, відома жіночними та химерними моделями.

Горілка-мартіні — коктейль із горілки та сухого білого вермуту з додаванням лимонної цедри.

Оф-Бродвей (досл. — «поза Бродвеєм») — будь-яке професійне театральне приміщення на Мангеттені місткістю від 100 до 499 осіб.

Барна карта — окреме меню, що складається з алкогольних напоїв.

Найімовірніше, нападники замість салонного зв'язку натиснули кнопку, що підключала мікрофон до радіо.

Вузол — одиниця вимірювання швидкості, яка дорівнює 1 морській милі за 1 годину. Назва походить від вузлів на лагліні (пристосуванні для вимірювання швидкості вітрильних суден), за стравленою довжиною якого визначали швидкість судна. Цю одиницю вимірювання зручно використовувати в обчисленнях: судно, яке рухається зі швидкістю 1 вузол уздовж меридіана, за 1 годину долає 1 кутову мінуту географічної широти.